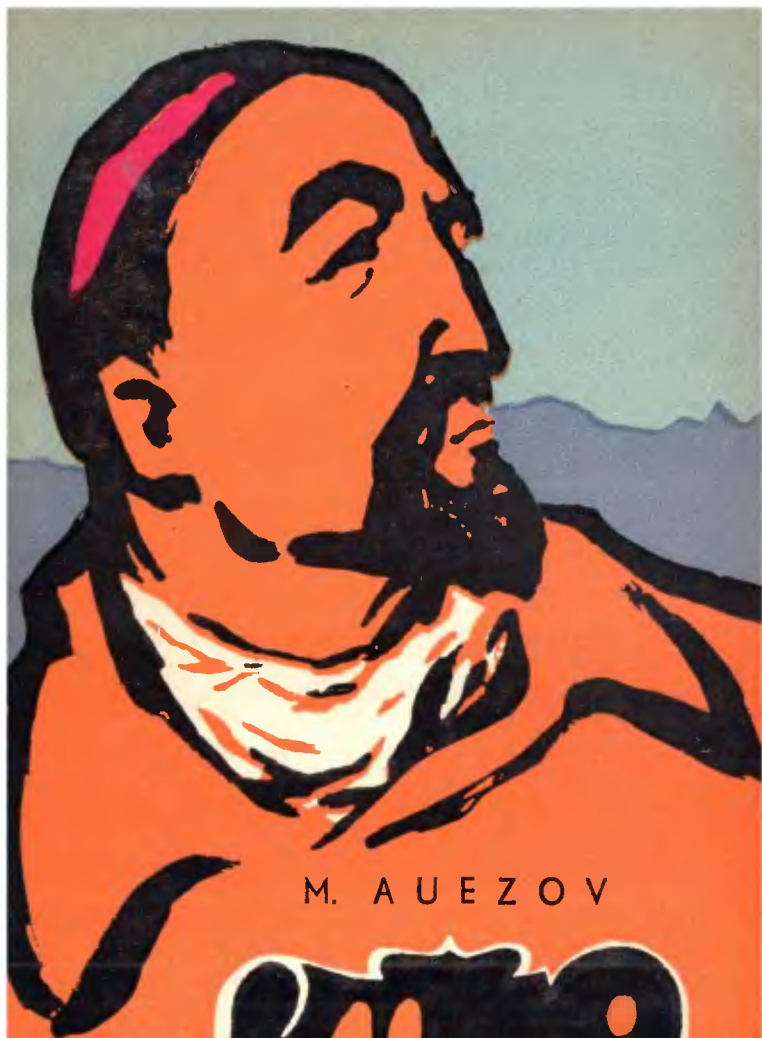

M. AUEZOV

Abai

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

M. AUEZOV

Abai

Roman-epopee
în două volume
distins cu Premiul Lenin pe 1959

Vol. I

1961

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

Coperta și ilustrațiile de *N. Popescu*

МУХТАР АУЭЗОВ

А Б А Й

Роман-эпопея

в двух книгах

Книга первая

Государственное Издательство

Художественной Литературы

Москва 1958

Traducere de *Otilia Cazimir* și *Andrei Ivanovski*

MUHTAR AUEZOV

Viața și opera marelui scriitor cazah Muhtar Auezov oglindesc viu și plastic vigoarea regimului sovietic, care oferă fiecărui popor și fiecărui om largi posibilități de dezvoltare a tuturor aptitudinilor individuale, întru împlinirea celor mai alese năzuinți și nădejdi.

Înainte de Marea Revoluție din Octombrie, poporul cazah trăia o viață semipatriarhală și nomadă, sub îndoita asuprire a absolutismului țarist și a feudalilor băștinași. Marele Octombrie, dărîmînd pînă la temelii vechea orînduire, scoate poporul cazah pe drumul vieții noi.

Calea deschisă e largă și plină de frumuseți, dar neumblată și de loc ușoară. Poporul merge stăruitor tot înainte, puternic, plin de optimism.

Muhtar Omarhanovici Auezov s-a născut în 1897, în plasa Cinghiz din județul Semipalatinsk, într-o familie de nomazi, prietenă cu marele poet și luminător al poporului cazah, Abai Kunanbaev, întemeietorul literaturii realiste scrise cazahe.

Muhtar Auezov a învățat să citească după o carte groasă, scrisă de mină, cuprinzînd stihurile lui Abai, cel care, mai tirziu, a ajuns eroul operei lui principale. Din anii copilăriei, Muhtar a făcut cunoștință și cu operele lui Pușkin, Lermontov și Krilov.

În 1915, Muhtar Auezov a absolvit seminarul¹ de învățători și, abia după revoluție, facultatea de filologie a Universității din Leningrad, făcîndu-și apoi aspirantura la Universitatea din Tașkent. În momentul de față e profesor universitar, doctor în științe filologice, membru al Aca-

¹ Școală medie de pedagogie (în Rusia țaristă) (n. r.).

demiei Cazahe de Științe, deputat în Sovietul Suprem al R.S.S. Cazahe și membru în Comitetul Sovietic pentru Apărarea Păcii. Făcând parte din diferite delegații trimise peste hotare, Muhtar Auezov a vizitat India, Germania, Cehoslovacia și Japonia. Romanul său *Abai*, distins cu Premiul Lenin, a fost tradus și publicat în numeroase limbi. Pentru meritele sale literare, scriitorul a fost decorat cu ordinul „Lenin” și cu două ordine „Steagul Roșu al Muncii”.

Muhtar Auezov este un artist care năzuiește să îmbogățească literatura cazăhă cu cuceririle literaturii universale. Urmărind acest scop, el învață cu perseverență de la clasicii literaturii universale și, înainte de toate, de la clasicii ruși.

În încercările timpurii de proză ale lui Auezov, se pot simți diferite influențe, de pildă a lui Gorki (în *Karaș-Karaș*) și a lui Jack London (în *Kok-Serek*). Dar izvorul principal rămîne opera lui Lev Tolstoi și Maxim Gorki. Spiritul de luminoasă umanitate al lui Gorki străbate toată opera lui Auezov, laolaltă cu înclinarea spre o adîncă analiză psihologică și claritatea lui Tolstoi, spre fraza lui masivă și complexă, bogată în idei. Această tendință se manifestă în chip deosebit de evident în romanul-epopee *Abai*, cea mai bună creație literară a lui Auezov, și cea mai tipică, privită ca operă de formă națională cazăhă.

Muhtar Auezov era tînăr, numai de 20 ani, cînd a avut loc Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Activitatea socială și literară și-o începuse puțin mai înainte, îndată după răsturnarea țarismului, în timpul revoluției din februarie. În epoca aceea, rămășițele orînduirii gentilice-feudale erau încă extrem de puternice în Cazahstan, oferind teren prielnic activității reacționare a naționaliștilor burghezi. Toate forțele reacționare, unite sub steagul galben al organizației burghezo-naționaliste „Alaș-orda”, precum și chiaburimea locală rusă, bandele albe, care acționau pe teritoriul Cazahstanului, opuneau o rezistență îndîrjită înaintării victorioase a Revoluției Socialiste. Cei „de același neam” se angajează unii împotriva altora într-o neîmpăcată luptă de clasă.

Tînărul Muhtar Auezov dorea cu toată sinceritatea să fie folositor cauzei poporului. Nu întîmplător și-a ales ca subiect al primei lui piese legenda populară a lui Enlik și Kebek, în care era vorba de soarta tristă a unei perechi, ale cărei încercări de a-și hotări singură viața duc pe cei doi tineri la moarte, iar pe cei din același neam cu ei, dar din pături sociale diferite, la o singeroasă răfuială.

În această piesă, tânărul scriitor demasca „sfintele” instituții ale orînduirii gentilice-feudale: *kalimul* (prețul plătit pentru mireasă) și judecata *biilor* (a căpeteniilor). El dezvăluia chipul adevărat și atît de puțin atrăgător al biului Kenghirbai, venerat de aristocrația feudală, al cărui nume era larg popularizat de alaș-ordîștii contrarevoluționari. În piesa lui Auezov, Kenghirbai era prezentat ca un cîrmuitor crud și nedrept, de o lăcomie nesățioasă.

O dată cu activitatea de dramaturg, M. Auezov își încerca puterile și în proză. Primele sale nuvele (de pildă, *Cei fără apărare*), privite sub raportul conținutului de idei, poartă încă pecetea iluminismului: de obicei, în această perioadă, eroii săi pozitivi erau oameni săraci, lipsiți de apărare, care sufereau și pierreau din pricina samavolniciei asupritorilor. Elementele de realism erau totuși puternice chiar și în aceste prime încercări de proză ale tânărului Auezov. În această privință, nuvelele lui M. Auezov, ca și drama *Enlik și Kebek*, au jucat un rol pozitiv în afirmarea prozei realiste cazahe.

Anii douăzeci, perioada în care au fost scrise lucrările menționate, însemnau consolidarea regimului sovietic în stepa cazăhă, însemnau o intensă activitate a maselor populare. Era o perioadă de înverșunată luptă de clasă. Abilitatea de manevrare pe frontul ideologic a bailor feudali și a naționaliștilor burghezi, care simțeau că li se apropie sfîrșitul stăpînirii, era mare. Sub pretextul griii pentru ridicarea nivelului conștiinței naționale, naționaliștii se străduiau să strecoare idei de dezbinare între naționalități, idei cu privire la o pretinsă dezvoltare istorică a cazahilor unică și de nezdruincinat, care n-ar fi permis să se dărîme vechea orînduire nomadă, cu caracterul ei semifeudal.

În același timp, se ridicau din sînul poporului cazah scriitori comuniști, ca Baimbet Mailin, Sabit Mukanov, Askar Tokmagabetov și alții. Influența puternică a lui Gorki pătrundea în literatura cazăhă, manifestîndu-se chiar din primele nuvele ale lui Baimbet Mailin și Gabit Musrepov.

O mărturie a tendinței tânărului Auezov de a învinge influențele burghezo-naționaliste ne-o dă povestirea *Karaș-Karaș*, scrisă în 1928. După cum am mai spus, a fost scrisă sub influența povestirii *Celkaș* a lui Gorki și ne arată drumul greu străbătut de un răzvrătit solitar în mediul stepei cazahe dinaintea revoluției. În această povestire se dezvăluie latura pozitivă a creației lui Muhtar Auezov ca scriitor realist și ca artist de o aleasă măiestrie în prezentarea modului de viață și a peisajului. În ea se și

simte mîna viitorului autor al lui *Abai*, artist profund inspirat, cîntăreț însuflețit al țării și al poporului său.

Drumul dezvoltării lui Auezov ca dramaturg e legat indisolubil de dezvoltarea teatrului național cazah. După prima piesă națională cazahă, *Enlik și Kebek*, cu care s-a inaugurat cel dintîi teatru cazah, Auezov realizează și prima sa piesă pe temă sovietică, *Pentru Octombrie*, apoi libretul celei dintîi opere sovietice cazahe, sau mai exact, al comediei muzicale *Aiman-Șolpan*.

Între 1917-1949, Muhtar Auezov a scris douăzeci de piese originale. În plus, spectatorul cazah a putut vedea pe scena teatrului său, în traducerea lui Auezov, cîteva capodopere ale dramaturgiei universale, ca *Revizorul* de Gogol, *Otello* de Shakespeare, și mai multe piese sovietice ruse: *Liubov Iarovaia* de Treniov, *Aristocrații* de Pogodin, *Ofițerul de marină* de Kron și altele.

În 1934 scrie două drame, care au avut un rol important în dezvoltarea creației sale: *Tunete în noapte* și *Abai*, aceasta în colaborare cu scriitorul rus Leonid Sobolev. *Abai* era un fel de studiu premergător romanului cu același titlu.

Piesa lui M. Auezov *Tunete în noapte*, care dezvăluie repartiția reală a forțelor de clasă dintr-un aul cazah în ajunul revoluției, e interesantă și ca mărturie a creșterii ideologice a autorului, și ca dovadă a măiestriei lui artistice.

Problema de bază a scriitorilor cazași în anii treizeci era să realizeze opere capabile să oglindească veridic lupta poporului cazah pentru transformarea socialistă a republicii.

În anii treizeci, scriitorii cazași lucrează intens în domeniul prozei. Efectul studierii prozei sovietice ruse din anii aceștia nu se oglindește numai în alegerea temelor și a subiectelor de către scriitori cazași, ci și în metoda lor de a descrie realitatea.

Proza lui Auezov din anii aceia ne prezintă peisajul realist și descrierea realistă a modului de viață propriu poporului cazah. În această proză, autorul învie adevărata limbă a poporului, pe care o cunoaște în toate subtilitățile ei.

Romanul *Abai*, care reprezintă culmea creației lui Muhtar Auezov, constituie o realizare a întregii literaturi sovietice, nu numai a celei cazahe. Acest roman ocupă un loc în rîndul celor mai de seamă opere

ale realismului socialist, păstrează și dezvoltă tradițiile vii ale artei naționale cazahe.

El este consacrat, în esență, celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. În centrul acestui roman stă figura marelui iluminist și clasic al literaturii cazahe, Abai Kunanbaev.

Abai este o operă de tip deosebit. Pe de o parte, e o narațiune istorică, al cărei scop e descrierea unui personaj istoric real, legat indisolubil de popor prin toată viața și activitatea sa. În felul acesta, autorul are sarcina de a arăta, prin viața eroului său, căile de dezvoltare și viața întregului popor. Iar pe de altă parte, e un roman dedicat unui poet, ceea ce, de asemenea, îl pune pe autor în fața unor noi dificultăți: el trebuie să arate în ce chip realitatea din timpul lui Abai se oglindea în creația lui, și cum influența această creație viața poporului.

Prima parte a romanului e consacrată, în esență, formării caracterului tinărului Abai, care, într-un timp scurt, străbate un lung drum de dezvoltare. În această parte ni se arată, mai ales, conturarea personalității și dezvoltarea intelectuală a lui Abai, care, după ce a simțit personal asuprirea orînduirii feudalo-gentilice, ajunge să-și dea seama că în stepa în care dorea atât de mult să se întoarcă de la școală nu toate mergeau bine. În această perioadă de timp, năzuința spre poezie abia se năștea în el, deși perceperea înălțătoare și poetică a realității era de pe atunci proprie firii sale.

Partea a doua a romanului e consacrată trezirii conștiinței sociale a lui Abai și dezvoltării lui ca poet, care întruchipează în stihuri imaginile realității contemporane. Auezov arată cum scrierile lui Abai încep să trăiască și să lupte în stepă, să înfrunte ceea ce poetul a înțeles că este dușmănos poporului în orînduirea feudală.

Partea a treia ni-l arată pe erou la vîrsta maturității, poet și cetățean, ducînd, cu condeiul și cu fapta, o luptă multilaterală, cu tendințe sociale, pentru o viață mai bună a poporului, pentru culturalizarea lui.

Și, în sfîrșit, partea a patra e închinată ultimilor ani din viața lui Abai, cînd poetul, împotrivîndu-se mediului feudal, este în mod consecvent și necruțător persecutat de el. În amurgul existenței, un loc de seamă îl ocupă în viața și activitatea sa lupta împotriva obscuranțiștilor religioși: *mullabi*, *ișani*, *bazreți*, împotriva tuturor acelor care, sub forma propovăduirii „sfintelor” rînduiri ale islamului, fac propagandă naționalistă

pentru ruperea poporului cazah de celelalte popoare ale Rusiei și de toate popoarele nemusulmane din lume.

Prima parte din *Abai* a stîrnit în presă un mare număr de recenzii critice. Unii îi reproșau autorului o pretinsă substituie a luptei de clasă cu imaginea luptei între seminții. Această acuzație nu poate fi socotită pe deplin meritată, deoarece pe vremea aceea lupta de clasă era ascunsă sub aparența luptei între seminții. Autorul ar fi greșit față de adevărul istoric, dacă și-ar fi înzestrat eroii cu o distinctă conștiință de clasă. Meritul lui Auezov stă tocmai în aceea că, în romanul lui, el dezvăluie treptat conținutul de clasă al modului de viață patriarhal din stepă. Totuși, în unele episoade din prima parte, a avut loc o oarecare slăbire a înfățișării contradicțiilor de clasă, provocată, într-o anumită măsură, de caracterul deosebit al figurii eroului principal al romanului: în partea întâi, Abai apare și ca erou liric. Autorul pare a vedea viața stepei cazahe cu ochii tinărului Abai, și apreciază evenimentele din unghiul lui de vedere. Dar întrucît Abai, potrivit realității, e prezentat cu o conștiință încă necoaptă, felul cum apreciază el evenimentele nu e uneori destul de adînc din punct de vedere istoric. Iar autorul nu-l adîncește și nu ia o anumită atitudine față de el, ca și cum s-ar solidariza întru totul cu eroul său.

În partea a doua a romanului, Abai intră în conflict direct cu autoritățile țariste. Aflîndu-se în fruntea sărăcimii care, în semn de protest, a dobîrît iurta administratorului de județ, venit la o adunare, Abai e arestat. Deținut la Semipalatinsk, face cunoștință cu avocatul rus Andreev și cu revoluționarul deportat Mihailov, care au o mare influență asupra dezvoltării lui ideologice. Ei îi dezvăluie valoarea literaturii clasice ruse, îl inițiază în cunoașterea operelor democraților-revoluționari ruși. Abai asimilează ideile lui Bielinski și Cernîșevski și, într-o discuție cu căpetenia sărăcimii (bătrînul Darkembai), își exprimă ideea unității de interese și de destin a tuturor celor asupriți, indiferent de naționalitatea lor.

În timpul cît stă la Semipalatinsk, Abai frecventează biblioteca, citește operele lui Saltîkov-Scedrin, Pușkin și Lermontov. Visul lui e să traducă din literatura rusă. În această parte autorul dă o deosebită atenție procesului de creație și căilor ce duc la nașterea gândirii poetice. E o problemă complexă, pe care Muhtar Auezov o rezolvă cu succes.

Totuși, tema creației poetice nu înăbușă cîtuși de puțin motivele luptei sociale. Dimpotrivă, autorul arată cum ideea luptei de neînălțurat

împotriva orînduirii feudale, orînduire care nu-l lasă pe om să trăiască în voie, se cpace tot mai adînc și mai complex în conștiința poetului. Raporturile dintre Abai și tatăl său se înăspresc din ce în ce. Ei intraseră de mult în conflict fățiș, și dacă sfîrșitul primei părți ne-a arătat întîlnirea lui Abai cu Kunanbai, cu care prilej și-au mărturisit convingerile potrivnice, despărțindu-se fără să se fi înduplecat unul pe altul, acum, în partea a doua, se produce între ei ruptura definitivă, Abai spunîndu-i în față tatălui său: „De ce te mai amesteci în viața noastră? Astăzi nu mai e vremea ta, ci a mea!” Kunanbai își blestemă fiul, ca pe un, renegat al credinței și al mediului din care se trage.

Acțiunea din partea a doua a romanului privește deceniul al optulea și începutul deceniului al nouălea, cînd pătrunderea capitalismului în stepa cazahă se intensifică, iar lupta de clasă devine mai complexă și mai ascuțită. Prin țesătura vie a intrigii, Auezov dezvăluie un nou fenomen caracteristic acestei perioade: despărțirea de semîințele lor a așa-numitelor aule de djataci. Djatacii erau oameni sărați, fără vite, prin urmare nu puteau duce o viață nomadă. În felul acesta, erau ca înstrăinați de forma de gospodărire a aulelor nomade. Aulele porneau spre pășuni, iar sārăcimea fie că-i urma pe bai, ca argați, fie că, rămînea pe loc, neavînd mijloace proprii de deplasare. Aceste elemente sārăce încep să se unească, dar nu după criteriile de rudenie, să se statornicească și să se ocupe cu agricultura.

Între aulele de sārăci și bai se produc în chip firesc ciocniri. Baii caută să distrugă întovărășirile de djataci, deoarece vād în ele o forță reală și ostilă lor. În pricinile și conflictele cu cei bogați, Abai îi apără pe cei sārăci.

Una din mărturiile realismului lui M. Auezov în romanul *Abai* e figura lui Kunanbai, descrisă cu deosebită măiestrie. Marele merit al lui Auezov ca artist stă în aceea că el, poate cel dintîi în literatura poporului său, a reușit să pătrundă adînc în dialectica personajului și a știut să prezinte unitatea contrariilor în firea omului. Lucrul acesta se desprinde cu deosebire viu din descrierea lui Kunanbai, la care autoritatea aspră se imbină cu o inteligență remarcabilă și cu o înclinare pronunțată pentru feciorul lui neînduplecat și dîrz, dușman conștient al tuturor celor ce-i sînt scumpe inimii bătrînului bai. Judecata rece se imbină în Kunanbai cu izbucnirile de patimă și de minie, iar evlavlia austeră cu înclinarea spre bucuriile pămîntești.

Alt loc de seamă îl ocupă în roman figura lui Bazarali, un răzvrătit mîndru și puternic, credincios pînă la ultima suflare luptei împotriva asupritorilor. Bazarali intră într-un conflict violent cu Kunanbai, apărînd pe față interesele sărăcimii din care el însuși face parte. La început, Bazarali luptă împotriva temutului aga-sultan ca fiu al seminției oropsite a djighitecilor, apoi această luptă între seminții se transformă în luptă de clasă.

În romanul *Abai*, ca vast tablou realist din viața stepei cazahe pre-revoluționare, o deosebită importanță o au figurile de femei. Printre ele sînt unele care au existat într-adevăr, și în descrierea cărora un loc de seamă îl au tradițiile de familie, culese cu grijă de autor.

Partea a treia a epopeii, cu care începe volumul II al romanului intitulat *Calea lui Abai*, prezintă sfîrșitul secolului al XIX-lea și descrie lupta de clasă, fățișă, violentă, dezlănțuită pe întinsurile stepei. Multe s-au schimbat în stepa cazahă, și asta se resimte în toată construcția povestirii. Cu toate că bairii sînt încă foarte puternici, cu toate că mai au încă puterea să-l izoleze în oarecare măsură pe Abai și să-l persecute cu ajutorul autorităților țariste, se simte că vremurile s-au schimbat, că timpul puterii nelimitate a bailor sălbatici e pe sfîrșite. Djatacii devin o forță reală. Această forță crește încă cu ajutorul strămutărilor ruși. Masele oropsite de țărani ruși întăresc, prin nemulțumirea lor, germenii de protest spontan al țăranilor cazahi. Dacă în trecut Bazarali și prietenii lui lucrau dezbinăți și singuratici, ca un fel de „haiduci cu suflet nobil“, care răpeau vite de la bogați și le împărțeau săracilor, apoi, neavînd sprijin din nici o parte, luau drumul ocnei, ca Bazarali. Acum Bazarali, care a evadat din ocniță și și-a îmbogățit experiența datorită contactului cu revoluționarii ruși, ajunge conducătorul încercat și conștient al sărăcimii. Sînt alte vremuri, altul e raportul forțelor de clasă, și romanul lui Auezov arată ascuțit schimbarea împrejurărilor istorice și sociale.

Ultima parte a epopeii dezvăluie în toată amploarea lupta dusă de Abai, poet și gînditor, conducător recunoscut al poporului, îmbogățit de o îndelungată experiență, împotriva reprezentanților clasei lui și a agenților lor, împotriva celor mai cruzi și mai dibaci adepți ai tendințelor separatiste ale panturcismului și panislamismului – ișanii, mullahii, hazreții și naționaliștii burghezi – pentru calea dezvoltării democratice și revoluționare a poporului cazah. Încă din partea a treia a romanului fusese atinsă tema luptei lui Abai împotriva intelectualilor burghezo-naționa-

liști, ieșiți din pătura superioară a bogătașilor, care întrețineau relații cu mediul moșieresc rus, dar rămâneau dușmani neîmpăcați ai culturii ruse înaintate. Acești intelectuali, sub masca falsă de adepți ai tradițiilor seculare ale „Stepei de aur“, erau cu mult mai primejdioși pentru mișcarea de protest ce se înfiripa, decât sălbaticii bai de stepă, cu metodele lor primitive de luptă.

În partea a patra din *Abai*, închinată celui de-al zecelea deceniu al secolului trecut și începutului secolului nostru, lupta dusă de marele umanist împotriva reacțiunii feudale e înfățișată multilateral, în toată amplitudinea. Și cu toate că și în această parte, ca și în cele precedente ale epopeii, ni se prezintă imagini de tinerețe și de iubire, se poate spune că ele au fost împinse pe planul al doilea și sînt estompate de probleme filozofice, istorice și sociale.

Această ultimă parte a romanului nu ne arată numai legătura directă a lui Abai cu ideile și oamenii progresiști ai vremii, lupta lui fățișă și curajoasă împotriva reacțiunii, ci îi definește și legăturile vii, istorice și concrete, cu poporul, influența lui asupra dezvoltării revoluționare a vieții poporului. Avîntul fenomenelor de viață și galeria socială a personajelor devin incomparabil mai ample.

Caractere vii de muncitori, de hamali, de meseriași, de feluriți reprezentanți ai păturii de jos orășenești, ca Seil, Seit, Aben, prezentați ca moștenitori direcți ai idealurilor sociale ale lui Abai, sînt remarcabile și originale.

Acum lupta de clasă este înfățișată în plină desfășurare, și adîncită. Ea se manifestă specific – de pildă, prin năvălirea spontană a aulelor de săraci asupra aulului baiului asupritor Urazbai, moștenitorul spiritual al temutului Kunanbai – și își găsește expresia în bătaia crîncenă dintre negustorii orășeni și ciracii lor cu hamalii din Zaton, cu prilejul „Tulburării din pricina fetei Maken“.

Descrierea unei cumplite calamități, *djutul* (înghețul însoțit de moartea în masă a vitelor, urmată de moartea oamenilor), caracteristică pentru modul de viață nomad, simbolizează pieirea stepei nomade, care și-a epuizat posibilitățile de trai, dar nu e în stare să se adapteze cerințelor vremii noi. Și nu e ceva întîmplător în faptul că la sfîrșitul acestui „an cu fața străină“ mor cei mai buni prieteni ai lui Abai: Bazaralı și Erbol, apoi feciorul lui Abai, Magavia, și la urmă însuși Abai, care și-a secătuit forța fizică și morală, în lupta inegală împotriva bailor.

În epilogul volumului al doilea al romanului, ni se înfățișează puternic, cu înflăcărare, „a doua naștere a lui Abai”: poetul renaște pentru o viață veșnică, prin poezia lui nemuritoare și prin tradițiile de umanism pe care le-a lăsat drept moștenire poporului său.

Încheierea romanului face un fel de bilanț al activității creatoare a lui Abai și simbolizează sfârșitul unei întregi epoci din viața poporului cazah, epocă de restriște, când abia mijise o rază de lumină în lumea întunecoasă a celor din stepă. Anul morții lui Abai, 1904, e ajunul revoluției din 1905 care, pentru întâia oară, a zguduit și stepa cazahă.

Romanul *Abai*, care a pus și a soluționat numeroase probleme de ordin istorico-filozofic, esențiale pentru gândirea socială cazahă, n-a însemnat numai realizarea unei etape în literatura realist-socialistă cazahă, dar a constituit și un bilanț al cercetărilor, studiilor și generalizărilor făcute de autor într-o perioadă îndelungată, în diferite domenii de existență istorică și socială a cazahilor.

Descriindu-l pe Abai ca pe un luptător consecvent pentru noua cultură a poporului cazah, care, după profunda lui convingere, trebuia să se adape din tezaurul culturii progresiste ruse, și respingînd cu tărie anumite afirmații apocrife de natură islamistă, care-i erau atribuite, M. Auezov rămîne credincios adevărului istoric, problemelor de bază care alcătuiau patosul vieții lui Abai.

Limba și stilul romanului, structura lui metaforică, sînt legate de viața cazahilor crescători de vite. Descrierile vii ale strămutării oamenilor și turmelor, ale pășunilor, ale vînațorilor cu șoimi, sînt dictate adeseori de realitățile stepei nomazilor. Cînd Abai, băiat de paisprezece ani, se uită la obrazul tatălui său, și acest obraz îi pare o colină de stepă acoperită cu iarbă deasă, cu unicul ochi – străjer neadormit – veghind asupra ei, avem o imagine legată direct de natura stepei.

Metaforele și comparațiile ce vin de-a dreptul de la felul de viață al poporului cazah, numeroasele proverbe și zicători populare, adeseori transformate de autor pe altă bază, nouă, bogăția dialogului ce păstrează individualitatea distinctă a fiecărui interlocutor, cu apartenența lui socială, de regiune și de vîrstă, întreg sistemul de imagini și de grai al povestirii leagă strîns forma romanului tocmai de poporul despre care e vorba, de existența lui istorică concretă.

Tendința ideologică umanistă a epopeii urmează drumul lung al culturii universale internaționale, deși e scrisă în întregime sub semnul învă-

țătării însușite în mod creator de la clasici ai literaturii ruse, ca Lev Tolstoi, I. S. Turgheniev, A. M. Gorki. Analiza amănunțită și subtilă a sufletului omenesc, dialectica vie a caracterelor, descrierea viguroasă a marilor pasiuni, compoziția liberă dar armonioasă a romanului – toate acestea nu sînt mărturii numai ale însușirii adînci de către scriitorul cazah realist a tradițiilor clasicismului universal, ci și ale faptului că, însușite fiind în chip creator, ele contribuie la creșterea și dezvoltarea artei naționale cazahe.

După Z. KEDRÎNA

PARTEA ÎNTÎI

(ediția a II-a)

ÎN DRUM SPRE CASĂ

1

Băiatul se grăbea să ajungă mai repede acasă. Era în stare să facă orice ca ziua aceea de călătorie – a treia – să fie și cea de pe urmă. Abia se crăpa de ziua când îl trezise din somn, la popasul lor de noapte de la Korik, pe Baitas – o rudă de-a lui care venise la târg să-l ia acasă – și-și înduplecase tovarășii de drum să pornească îndată după revărsatul zorilor. Toată ziua își gonise calul, ținându-se mereu ca la un zbor de săgeată înaintea însoțitorilor săi. Baitas și bătrînul Djumbai se minunau :

– Grozav se mai grăbește băiatul nostru să se vadă în aul !

- Sărăcuțul de el ! Se cunoaște că s-a pîrpălit de urît toată iarna la *medrese*¹...

Și amîndoi își îndemnau caii, cînd la trap, cînd în galop, ca să-l ajungă din urmă. Djumabai își strîngea sub genunchi *șokparul*² negru, iar Baitas își sprijinea cu vîrfurile cizmei *soilul*³ lung de mestecăan. Lîngă Takirbulak, căutînd să potolească avîntul băiatului, Baitas îi strigă :

- N-o mai lua razna înainte de unul singur, fără noi ! Nu știi că-n rîpa lui Esembai e un cuib de hoți ?

- Poate că tîlharii te și pîndesc, adăugă Djumabai. Or să zică : „La te uită, voinicul, cum umblă singur-singurel !” și or să-ți dea la cap !

- Dar voi, ce păziți ?

- *Oi-boi* !⁴ Ce putem face noi împotriva lor ? Sîntem numai doi...

- Iar ei, o gloată întregă, întări Djumabai. Norocul nostru ar fi să creadă că sîntem din neamul lor, că de nu, vai de noi ! încheie el, căutînd să-l înspăimînte pe Abai.

Dar vorbele lor nu făceau decît să-l ațîțe pe băiat.

- Ei, dacă nu sînteți în stare să faceți nimic, atunci ori cu voi, ori fără voi, totuna-i. Am plecat !

Își bîciui calul, își luă vînt și porni, fără să se mai uite îndărăt, drept spre rîpa lui Esembai.

În primele două zile de drum, însoțitorii lui nu se grăbiră de loc, iar asta-l scosese din răbdări. Acum, se bucura că găsise, măcar în cea de pe urmă zi, mijlocul să-i iușească, și era hotărît să alerge în galop, mereu înaintea lor, pînă în aul.

Însoțitorii aproape că-l pierduseră din ochi, dar el tot o goană o ținea. Drumul trecea peste coline și movile. Cînd se strămută aulele în munții Cinghiz, tot ținutul rămîne pustiu. De pe fiecare ridicătură de pămînt poți urmări în voie trecătorii, iar cei ce rivnesc la avutul altora îi pot lovi fără greutate, sărînd asupra-le de prin rîpi și vîgăuni.

Baitas clătină din cap, mîhnit :

- Cum de nu se teme ?... O, doamne, că multă minte-i mai trebuie !

Lui Djumabai, care nici el nu fusese în stare să înfrîneze băiatul, nu-i rămînea decît să întărească spusele prietenului său :

¹ *Medrese* - școală religioasă la musulmani (n.r.).

² *Șokpar* - măciucă mai groasă la un capăt, folosită ca armă de luptă (n. red. ruse).

³ *Soil* - prăjină lungă, cu laț, pentru prins caii ; servește și ca armă (n. red. ruse).

⁴ *Aoleu* (n. t.).

- Leit taică-său ! „Sînt fecior de lup bătrîn !“, asta vrea el să ne spună cu pozele lui. N-ai ce-i face, Baitas. Doar nu putem rămîne în urmă !

Și amîndoi se avîntară, pe întrecute, în galop. Baitas călărea un armăsar de-al lui Kunanbai, cu coama neagră. Djumabai avea și el tot un cal de-al stăpînului, voinic, alb ca zăpada, pe nume Naiman-kok. O colină rămase repede în urmă și caii o luară la goană spre alta. Călăreții urcară dealul în zbor, dar băiatul tot nu se vedea. Deodată, pe cînd începeau să coboare dealul, Djumabai auzi tropot deslușit de copite, care se apropia din stînga, chiar dinspre Esembai. Ba, mai rău decît atîta : drept din rîpa lui Esembai !...

„Oh, a ieșit din rîpă, blestematul ! L-a răpus pe băiat și acum s-a luat după noi !“, îi fulgeră prin gînd lui Djumabai și, înnebunit de spaimă, își goni calul, fără să îndrăznească măcar să arunce o privire călărețului care-l urmărea. Dar îndată auzi un răcnet fioros și răgușit :

- Închide-ți ochii !

Djumabai se uită îndărăt : fața călărețului era acoperită cu o basma. Așa fac totdeauna tilharii de prin partea locului, cînd jefuiesc ziua-n amiaza mare. Baitas o luase înainte în tăcere și gonia ca vîntul, depărtîndu-se. Prin urmare, rămînea s-o pățească numai el, Djumabai... „Trebuie să lupt, să scap cu orice preț !“, se hotărî, punînd mîna pe șokparul strîns sub genunchi. Dar în aceeași clipă îl străfulgeră gîndul înspăimîntător că și celălalt putea să-l pocnească în cap cu șokparul lui, și se aplecă peste coama calului.

Necunoscutul nu-i dădu răgaz nici să-și scoată măciuca de sub genunchi : se repezi ca o furtună la el și-i îndesă peste ochi căciula neagră, cu marginile late. Djumabai nu îndrăznea să-și ridice capul : nu cuteza să se măsoare cu dușmanul. De altfel, nici nu mai era chip să scape din mîinile lui și să se facă nevăzut ! Tilharul se folosi de zăpăceala bătrînului și-i smulse cu îndrăzneală șokparul. Deodată, Naiman-kok se opri din fugă, ca și cum s-ar fi izbit de ceva. Djumabai se îndreptă încetîșor în șa și, tremurînd din tot trupul, își ridică puțin căciula de pe frunte...

Visează, oare ? În fața lui, călare, stătea Abai ! Așadar, iată cine sărise nebunește asupra lui, îi smulsese șokparul, îi oprise calul, și acum se prăpădea de rîs, fără să poată scoate o vorbă ! Nu, Djumabai nu se înșelase : înaintea lui era, într-adevăr, „puiul de lup al lui Kunanbai“.

Djumabai se rușină, furios împotriva lui însuși, pentru spaima nesocotită pe care-o trăsese în fața unui băiețandru.

– O, fiule, fiule, ai să pățești vreo pozna cu glumele tale !
îl dojeni el, înciudat. Ți-ai și găsit locul : tocmai în cuibul
hoților !

Fața oacheșă a băiatului se înroșise de-atîta ris reținut. Aple-
cîndu-și capul, începu să-și răsucescă în mîini cușma : ca un
adevărat tîlhar de drumul mare, avusese grijă să-și întoarcă pe
dos *ceapanul*¹ și *malabaiul*² și să-și acopere fața cu o basma.
Și, întocmai ca un hoț îmbătrînit în rele, se răstise la Djuma-
bai schimbîndu-și glasul și pocindu-și-l, ca să nu i-l recu-
noască.

Baitas se întorcea spre ei. Ar fi fost greu să ghicești dacă
se speriasse și el, ori nu. Acum, cînd își dădea seama de isprava
lui Abai, se apropia rîzînd cu voie bună :

– Ia te uită, a vopsit pînă și steaua din fruntea murgului !

Numai atunci văzu Djumabai că băiatul unsese fruntea ca-
lului cu lut. Dar bătrînul era deprins să se bucure de respectul
tuturor și nu-i plăcea de loc ca cineva, oricine ar fi fost, să-și
rîdă de el. Așa că hotărî să schimbe în glumă toată povestea și,
cu un zîmbet prefăcut, zise :

– Iaca, a mai făcut ochi încă unul. Leit taică-său ! Kereii
și uacii urlă cît îi ține gura : „Tobikții³ is niște hoți și niște
tîlhari !” Și cum să nu urle, cînd toți cei din neamul tobikților,
pînă la cel de pe urmă mucos, se pricep așa de bine la meș-
teșugul hoției ?

Abai știa de mult, că tatăl său îl avea în mare cinste pe
bătrîn. Nu înțelesese tocmai bine pentru ce făcuse Djumabai
drumul pînă la tîrg. Dar, din vorbele celor mari, bănuise că
avea o însărcinare de seamă, încredințată de însuși Kunanbai.
De aceea își cumă risul și veni mai aproape de el :

– Mai avem cale lungă, și n-am glumit decît așa, ca să
alung urîtul... Iartă-mă, Djumake⁴ !

Vorbele băiatului aveau o mlădiere de duioșie și, mulțu-
mindu-se cu atîta, Djumabai se uită la el și nu mai zise ni-

¹ *Ceapan* – haină bărbătească, ca un fel de halat (n.t.).

² *Malabai* – căciulă mare, îmblănită, care acoperă urechile, legîndu-se
sub bărbie. Se întîlnește mai ales la bașkiri și kirghizi (n.t.).

³ *Tobikții* – un neam numeros al poporului cazah din Djuzul de
Mijloc (sau Hoarda de Mijloc) ; populau sudul regiunii Semipalatinsk de
astăzi, tot ținutul muntos al Cînghizului și stepele de la nordul lui. Se
învecinau la sud cu kereii, la apus cu karakesecii, la nord cu uacii și
la răsărit cu sibanii.

Neamul tobikților se împărțea în mai multe seminții, dintre care la
acțiunea din roman iau parte : irghizbail, djighitecii, bokenșii, torgaii,
topaii, karabatirii, kokșeii ș.a. Abai se trăgea din seminția irghizbailor
(n. red. ruse).

⁴ Diminutiv cu nuanță de respect (n. t.).

mic. Iar Baitas începu să-i arunce glume, ca și cum ar fi vorbit cu un bărbat în toată firea :

- Ai făcut-o lată, și pe urmă îți ceri iertare ! Drept ca în cântecul meu :

*De-narcai cămila pentru drum,
Ea blind povara și-o răbda,
Dar mă-nspăimînt gîndînd acum :
Cum o s-o rabde Oikapa mea ?...*

Abai nu înțelegea :

- Cum ai zis, Baitas-aga ¹ ? Cine-i Oikapa ?

- Cum, nu-ți aduci aminte de Oike, nevastă-mea ?

- Ba da. Și ce-i cu asta ?

- Anul trecut, am dus-o eu tare bine toată vara : am petrecut în ospetie prin toate aulele, m-am veselit cu fete și cu femei tinere. Dar cînd s-a isprăvit cu traiul cel fără de grijă, nu-mi prea dădea mîna să mă întorc la mine acasă și să mă uit în ochii muierei mele. Și-atunci, m-am gîndit să-i moi inima mai dinainte ; am scornit cîntecul ăsta și am făcut așa ca nevastă-mea să-mi afle pocăința prin gura altor cîntăreți, prieteni de-ai mei, cu o lună înainte de a mă întoarce...

Baitas era vestit ca fiind bun cîntăreț și bărbat chipeș, și Abai se uită la el cu neprefăcută plăcere. Și Oike, și prietenii lui Baitas, de care Abai își aducea aminte de anul trecut, cîntăreți veseli și neobosiți, cu glasuri minunate, i se arătau acum înaintea ochilor, ca vii. Asculta cu lăcomie, așteptînd nerăbdător să afle cum s-a terminat povestea. Bucuros că Baitas glumea cu el, ca și cum ar fi fost amîndoi de-o seamă, îndrăzni să-l întrebe :

- Ei, și ce-a zis Oike, Baitas-aga ?

Baitas pufni în rîs, dar numaidecît își luă o înfățișare serioasă :

- Apoi, ce să zică ? Oare poate inima unei sărmane femei să nu se înmoaie, cînd i se trimite dinainte, de departe, o rugăminte de iertăciune, și încă printr-un cîntec ? Am ajuns acasă, nevasta mi-a ieșit întru întîmpinare și mi-a legat calul... Iar cîntecul meu a pornit să cutreiere lumea. Atîta tot, încheie Baitas, făcînd cu ochiul către Djumabai.

Pe cînd vorbeau ei așa, Naiman-kok trecu înainte grăbit, în trap întins, îndemnîndu-i parcă și pe ceilalți cai. Băiatul tresări. Dorul care-l mîna spre aul se aprinse iarăși în inima lui

¹ Titlu de reverență. Aga înseamnă : domn, dregător, stăpin (n.t.).

și, plesnindu-și calul, își luă vînt. Tovarășii săi de drum încercară din nou să-l potolească :

- Astîmpără-te, băiete, n-auzi ? Ai să dai gata calul !

- Dacă ai să gonești de unul singur, ai să cazi de-a binelea în mîinile tîlharilor !

Dar băiatului, abia scăpat din tîrg, din uritul ucigător al medresei, îi era atît de dor de ai lui, de aulul lui drag, încît nici nu mai dădea ascultare unor vorbe ca acestea. Și parcă nici nu-i mai era atît de frică de ripa lui Esembai și de tîlharii care băgau în sperieți pe însoțitorii săi. La urma urmei, care-i deosebirea între acești tîlhari și ceilalți cazahi din ținut ? Doar atîta, că poartă haine ponosite, au hamuri ca vai de ele și umblă veșnic cu soilul în mînă... Și parcă numai o dată avusesese prilejul să vadă oameni de aceștia ? Își aducea aminte ce-i povestiseră bătrînii despre ei - ba uneori chiar visa să vadă cu ochii lui cam cum ar fi dacă ar năvăli tîlharii...

„Movila caraulei“, „Strîmtoarea tainică“, toate aceste locuri îi erau tot atît de cunoscute ca și aulul în care văzuse lumina zilei. De două ori pe an, primăvara și toamna, aulul lui Kunnanbai se strămută și rămîne multă vreme pe locurile acestea. Fiecare strîmtoare, fiecare ripă sau văgăună, cîmpiile unde se legau mîinji sau unde se așezau iurtele, pășunile pentru oi de pe dealul care se zărea din drum, pe toate le cunoștea Abai și toate-i erau dragi. Anul trecut, la Bohrau¹, pe vremea cînd se tundeau oile, el trebuise să plece la tîrg, la învățătură, și chiar de aici plecase, din Esembai. Și toate lucrurile din jurul lui parcă-i erau dragi, toate împrăștiau o căldură neîncăput de dulce. Nu-i mult de cînd, înainte de plecare, se veselea pe locurile acestea zburdînd cu alți băieți, întrecîndu-se cu ei, călări cu toții pe mîinji de un an, ori jucînd arșice. Și cînd acolo, la tîrg, îl biruia dorul de aulul lui, de multe ori îi veneau în mînte zilele de neuitat petrecute aici, la Esembai.

Și acum, cînd i se spunea : „Aici e cuib de hoți, un loc primejdios, cuibul tuturor blestemățiilor“, nici una din aceste amenințări nu găsea răsunset în sufletul său. În fața lui se întindeau coline domoale și galbene, pajiști verzi și marea fără margini de pănușică argintie, învăluită în depărtare de o ceață ușoară, tremurătoare. Cu o duioasă neliniște se uita Abai la toate cele din jurul său - la stepa cu întinderile ei fără sfîrșit, la colinele pe care se născuse și-și petrecuse copilăria - și pe toate ar fi vrut să le îmbrățișeze în gînd, cu o fierbinte sărutare. Cît de dulce adia vîntul răcoros de stepă, fără să se prefacă vreodată în furtună, dar fără să se potolească vreodată.

¹ Sărbătoare religioasă (n.t.).

Stepa plină de sevă și de viață unduia toată sub mîngîierea acestui vînt ușor, iar pănușita se legăna în valuri mărunțele. Dar nu, nu era stepa : era o mare fără țărmuri, o mare din povești. Abai nu-și mai putea lua ochii de la ea. Tăcut, își cufunda privirea în întinderea ei nemărginită. Nu-i era frică de ea ; dacă ar fi putut, ar fi îmbrățișat-o toată, strîngîndu-se la sînul ei, mîngîind-o și șoptindu-i : „Mi-a fost atît de dor de tine ! Poate că altora le pari înspăimîntătoare, mie însă, nu ! Iubita mea stepă, stepa mea dragă !“

Și băiatul își luă iarăși vînt, abia deslușindu-se în marea verde-argintie. Degeaba, nu era chip să-l oprești !

— Oare cît o să ne tot tînim așa în urma lui, ca doi căruțași după un slujbaş ? Hai, Djumake, dă-i drumul ! Mai mare rușinea ! strigă Baitas și, dînd bici armăsarului, porni în galop.

Vrînd-nevrînd, Djumabai îi urmă pilda și, peste cîteva clipe, toți trei goneau pe întrecute.

Băiatul își ajunsese ținta : începînd de la Korik, drumetii nu mai făcură nici un popas. Își petrecură toată ziua pe drum, cu caii albi de spume, și, în cele din urmă, pe la ocazul asfințitului și puțin înainte de rugăciunea de seară, ajunseră în fața aulului lui Kunanbai, la Kolgainar, în care trăia mama lui Abai, Ulgean.

Kolgainar era vestit pentru izvorul lui nesecat de apă limpede, dar n-ai putea spune despre el că ar fi fost o așezare de seamă. De obicei, pe locul acela nu se înșirau decît trei-patru aule, de-a lungul drumului care ducea spre djailiaul¹ din munții Cinghiz. Și la toate li se zicea „aulul lui Kunanbai“.

¹ În viața nomadă a cazahilor, aulul era un grup de iurte adunate la un loc după criterii de ordin familial și gospodăresc. Fiecare aul se muta în cursul anului pe așezările lui : *kokteul* (de primăvară) ; *djailiaul* (de vară) ; *kuzelul* (de toamnă) și *kstaul* (de iarnă), cu construcții de lemn și de lut. Aceste așezări erau destinate în permanență aulului, în urma înțelegerii între căpeteniile neamurilor, și erau veșnice motive de certuri între diferite aule sau între neamuri întregi.

Stăpin al aulului era cite un bărbat înstărit, cap de familie, bai sau căpetenie, iar aulul îi purta numele. Iurta lui, „cea mare“, era așezată la marginea aulului ; în spatele ei, se întindeau în semicerc „otaurile“ („iurte pentru tineri“) ale feciorilor însurați. Veneau apoi iurtele rudelor mai apropiate, altele rezervate celor străini de aul, în trecere, „iurte de oaspeți“, iar mai departe, iurtele „de vecini“, în care locuiau slujitorii aulului. La această margine a așezării se făcea *kotanul* (țarcul descoperit pentru oi), *djelii* (conovețele pentru minji), se ridicau iurtele în care se fierbea brinza și altele.

Feciorii stăpînului aulului și rudele lui mai apropiate îl însoțeau în strămutările lui, atîta timp cit numărul capetelor de vite din aul nu depășea o anumită limită, dincolo de care adăpatul în comun, pascutul și îngrijirea lor începeau a fi anevoioase (așa, de pildă, o turmă nu putea cuprinde

În jurul iurtelor lui Kunanbai se îngrămădeau iurtele rube-
deniilor lui. Un suflu de viață trecea stepa în amurg : lătrat de
câini, strigăte de păstori, behăit de oi și de miei, tropot de cai
grăbindu-se spre adăpat și ridicând pică aurie de praf, neche-
zat de mânji abia sloboziți cutreierînd în goană stepa în cău-
tarea iepelor... Înălțîndu-se din focuri către cerul senin al
amurgului, fumul stăruia deasupra iurtelor ca o perdea groasă,
cenușie. Iată de ce îi fusese atît de dor băiatului, cît stătuse
la tîrg ! Iată ce făcea acum să-i bată inima într-o dulce tulbu-
rare, ca un trăpaș zbundalnic, iată ce-i stăpînea, fără putere de
împotrivire, toate simțurile !

Călătorii se apropiară de aulul așezat lingă izvor. Cinci iurte
se ridicau în față. Era sălașul, veșnic plin de lume, al celor
două neveste mai tinere ale lui Kunanbai, Ulgean și Aigiz.
Cea mai în vîrstă, Kunke, stătea în alt aul.

Călăreții au fost recunoscuți imediat. Croindu-și drum prin
mijlocul turmei de oi care se îndrepta spre pășunea de seară,
ei o luară de-a dreptul spre iurtele cele mari și albe. Femeile
din mijlocul turmei îi zăriră cele dintii. Cu găleți în mîini,
suflecîndu-și poalele în brîu și legîndu-și pe dinainte șorțuri
mari, ele mulgeau oile. Uitîndu-se cu luare-amînte la drumeti,
începură să strige :

– Vin cei de la tîrg ! Se întorc cei de la tîrg !

– Uite-l, e Abai ! Abai, drăguțele !

– Așa-i, e *Telkara*² ! Allah, e Telkara ! Alerg numaidecît
să-i vestesc bucuria maică-si ! Și o femeie tînră aruncă gă-
leata jos și se repezi spre iurta cea mare.

Ulgean își aștepta băiatul și se topea de dorul lui. Număra
zilele și ceasurile din clipa cînd Baitas plecase la tîrg să-l aducă
acasă. Acum, după ce socotise timpul necesar călăreților pentru
dus și întors, îi aștepta din clipă în clipă. Strigătele femeilor
ajunseră îndată la urechile ei.

mai mult de o mie de oi). În cazul acesta, membrii familiei se despărteau
de „marele aul“ al tatălui, luîndu-și vitele, iurtele și vecinii și alcătuiind
un nou aul, de sine stătător, care își vedea de strămutări și de iernat în
chip separat, dar, de obicei, în vecinătatea celui alt.

Toate muncile de gospodărie din aul erau făcute de „vecini“, adică
de rudele sărace, ori de argații plătiți în natură cu o parte din mulsoare
și din lînă, și cu un anumit număr de vite de tăiat : stavării, păstori,
ciobanii, mulgătorii, bucătarii, sacagiii și alții.

Cei mai săraci dintre vecini, *djataci*, nu urmau aulul în deplasările lui
sezoniere, ci rămîneau la așezarea de iarnă, cu îndatorirea de a păzi
acareturile (n. aut.).

² *Tel* înseamnă „cel care sugă la două mame“, iar *kara* – negru
oacheș. Era porecla dată lui Abai, crescut de mama și de bunica lui
(n.r.).

Greoaie, zîmbind cu toată fața ei plină, cu pielea netedă și mată, deși trecuse de patruzeci de ani, Ulgean ieși cu pas domol din iurtă, ducîndu-și cu grijă de braț soacra, pe Zere, care-și așteptase și ea o iarnă întreagă nepotul drag și nu-l uitase o clipă, pomenindu-l în nesfîrșitele ei rugăciuni.

Între iurta cea mare, de care se apropiiau călăreții, și iurta de oaspeți, se și adunase o mulțime de oameni. Pe lîngă cele două „mame“ ale lui Abai, Ulgean și Zere, veniseră și nenumăratele nurori, și femeile din iurtele vecine, și cîteva moșnegi, și cîteva babe care se aflau prin apropiere, și băieții care avuseseră timp să se înființeze în goana mare. Bărbații se adunau și ei, din toate părțile aulului.

Abai cerceta mulțimea din ochi, cu luare-aminte, fără să observe că o luase înaintea însoțitorilor lui. Descălecă, și numai decît cineva îi luă calul și i-l duse undeva, mai la o parte. În mulțimea aceea, băiatul își descoperi mama. Se repezi spre ea, dar Ulgean îl opri :

— Stai, puiule, luminița mea ! Uite, colo e tatăl tău. Lui i se cuvine întîiul tău *salem*¹ !

Abai se întoarse sprinten, și abia atunci își zări părintele. Kunanbai stătea, împreună cu mai mulți bătrîni, mai la o parte, în spatele iurtei de oaspeți. Rușinat de greșeala pe care o făcuse, băiatul se îndreptă spre el. Baitas și Djumabai se apropiau și ei de Kunanbai, ducîndu-și caii de dîrlogi. Înalt, puternic, cu barba care începea să-i încărunească, Kunanbai nu-i învrednici măcar cu o privire a singurului său ochi, care sclipa ciudat pe chipul palid, ca încremenit. Din celălalt capăt al aulului, se îndreptau spre el mai mulți călăreți pe cai falnici : atît cît se putea desluși din depărtare, toți păreau a fi căpetenii, oameni voinici, în straie bogate. Poate că tocmăi pe ei îi aștepta Kunanbai ? Privea neclintit înspre partea de unde veneau străinii.

Baitas și Djumabai nici nu-l ajunseră din urmă, cînd Abai se și afla lîngă tatăl său. Kunanbai își întoarse repede capul și-i primi închinăciunea, dar nu se urni din loc. Îl cercetă doar cu o privire iute și-i zise :

— Ai crescut, arăți ca un bărbat. Dar oare învățătura ți-a crescut și ea în același timp cu trupul ?

Era o glumă sau un semn de îndoială ? Ori poate că bătrînul voia să afle, într-adevăr, cît mai multe despre el ?... Încă de pe cînd era mic, Abai se deprinsese să urmărească mișcările sprincenelor tatălui său, așa cum păstorul priceput ur-

¹ *Salem* — salut, închinăciune și, uneori, o însărcinare transmisă verbal (n. red. ruse).

mărește norii, în anii de *djut*¹. Pentru această istețime, tatăl său îl prețuia mai mult decât pe ceilalți copii ai lui. Era limpede că acum Kunanbai era cu gândul la călăreții care se apropiau, și nu la Abai. Abai știa, de asemenea, că tatăl său nu îngăduie să pună o întrebare fără să primească răspuns. De aceea, vorbea rezervat, dar cu demnitate :

– Slavă lui Allah, tată ! Și, după o clipă de tăcere, adăugă : Învățătura n-am isprăvit-o încă, dar ai trimis după mine, *hazretul*² m-a binecuvîntat și, iată, m-am întors acasă.

Lîngă ei stătea, însoțit de slujitorul său, fratele mai mic al lui Kunanbai, Maibasar, fiu al uneia din cele patru neveste mai tinere ale tatălui lor. Anul acesta, după ce fusese făcut *aga-sultan*³, Kunanbai îl pusese pe Maibasar cîrmuitor de plasă al neamului tobîkților.

Mulțumit de răspunsul lui Abai, Maibasar începu :

– Ia te uită, s-a făcut om în toată firea !...

Dar Kunanbai îi tăie vorba, poruncind scurt :

– Du-te, fiule, de-ți salută mamă !

Abai nici nu dorea altceva. Și cînd se întoarse spre femeile, care, vorbind între ele cu glas scăzut, îl urmăreau cu nerăbdare, chipul lui își căpătă din nou înfățișarea copilărească, plină de voie bună. Se repezi la mamă-sa, cu grabă copilărească. Dar cineva îl prinse și-l îmbrățișă, și deodată își simți obrazul năpădit de sărutări. O mulțime de bărbați și de femei în vîrstă îl înconjurau. Prin urmare, pentru ei rămăsese tot copil ? Băiatul se făcu roșu de sfială și nu știa dacă trebuie să se supere sau să răspundă cu bucurie la mîngîierile lor. Cîteva bătrîne aveau ochii plini de lacrimi.

Smulgîndu-se în sfîrșit din îmbrățișările lor, Abai izbuti să se îndrepte spre mamă-sa, care stătea alături de frumoasa Aigîz, a treia soție a lui Kunanbai. Aigîz strigă :

– Ia te uită cum au îmbălat toate nespălatele astea obrazul băiatului nostru, de nu mai găsești un loc unde să-l săruți ! Și, cu un zîmbet trufaș, îl sărută pe ochi.

¹ *Djut* – calamitate ; în anii cu iarnă aspră, vitele nu puteau să pască din pricina troienelor de zăpadă sau a pojghiței de gheață, și mureau de foame (n.r.).

² *Hazret* – cuvios ; titlu de reverență față de membrii clerului musulman (n.r.).

³ *Aga-sultan* – „domn cîrmuitor“, căpetenia, șeful administrației de district. Era ales dintre căpeteniile neamurilor de cazahi la adunarea obștească de district și confirmat de guvernatorul general al Siberiei Apusene. Alături de el, treburile cazahilor din district erau administrate de sultan – ajutorul lui – și de un funcționar sau un ofițer rus. Kunanbai a fost aga-sultan al districtului Karkaralinsk în 1857 și 1858 (n. red. ruse).

Ajunse, în sfârșit, și lângă mamă-sa : ea nu-l sărută, ci doar îl îmbrățișă cu putere, strângându-l la piept și sorbindu-i cu nesăț, parfumul părului. Netulburata stăpînire de sine și singele rece al tatălui trecuseră de mult și asupra mamei. Băiatul știa lucrul acesta, și nici nu se aștepta la altceva. Dar în această îmbrățișare mută simți atîta căldură și atîta dragoste, încît inima îi zvîcni adînc în piept.

Ulgean nu-l ținu mult lângă ea :

– Du-te la bunică-ta, uite-o, e aici, zise ea și-l împinse spre ușa iurtei celei mari.

Rezemată în cîrjă, bătrîna Zere bombănea :

– Răule, n-ai venit de-a dreptul la mine, hai ? Te-ai dus la tatăl tău, netrebnicule ! Dar, din clipa în care se pomeni în brațele ei, nepotul auzi, în loc de ocară, cele mai duioase vorbe de mîngîiere : Luminița bunicii, mielușelul meu cel mic, Abai, inimioara mea ! suspina bătrîna și lacrimi mari și limpezi i se iviră în ochi.

Și așa, în brațele bunicuței, Abai intră în iurtă. Întîrzie multă vreme acolo. Se înnoptase de-a binelea. Femeile îl ospătau cu *kumis*¹, cu friptură rece, cu ocai. Dar Abai nu prea avea chef să mănînce și nici nu-i era foame, cu toate că de dis-de-dimineață nu mai pusese nimic în gură.

Cele două mame și nurorile îl iscodeau cu fel de fel de întrebări :

- Ai isprăvit cu învățătura ?
- Ai învățat să te faci hoge ?
- Și de cine ți-a fost mai dor ?

Abai le răspundea tuturor cu vorbe puține. Dar întrebarea din urmă îl făcu să tresară.

– Unde-i Ospan ? Încotro s-a mistuit ? întrebă el, cu o grabă care arăta că mai mult decît oricui îi dusesese dorul frățiorului său mezin, zburdalnicul Ospan.

– Cine-l mai știe ? Hoinărește pe undeva, haimanaua ! Azi ne-a scos din răbdări pe toate, și noi, bunica și cu mine, l-am dat afară ! Și Ulgean arată spre Zere.

Bătrîna înțelese că era vorba de ea și întrebă :

– Ha ? Ce-ați spus ? N-aiud ce spuneți...

Aplecîndu-se la urechea ei, Abai îi povesti, strigînd, despre ce fusese vorba. Apoi adăugă :

– Bunico, dar anul trecut nu erai așa. Ce s-a întîmplat cu urechile tale ?

Și o îmbrățișă, ghemuindu-se la genunchii ei. Ea îl înțelese și-i răspunse trist :

¹ *Kumis* – băutură din lapte de iapă fermentat (n.t.).

- Eh, nu vezi ce-a mai rămas din bunica ta, puiule? Doar oasele!

Lui Abai i se făcu milă de bătrîna aceea osîndită să trăiască în mijlocul oamenilor într-o chinuitoare singurătate.

- Și nu se găsește, oare, nici un leac pentru urechile tale? Dacă am încerca...

Zere, ca și toți ceilalți din iurtă, se porniră pe rîs. Dar, ca să nu-l mîhnească prea tare pe băiat, bătrîna zise, zîmbind:

- Cînd se roagă hoguea și pe urmă îmi suflă în urechi, mi se-ntîmplă să încep a mai auzi cîte-un pic. Îmi face bine...

- Uite, zise Aigîz, rîzînd ironic, nepotul tău e și el hogue acum. Să-ți sufle, dacă zici că ți-e de folos!

Dar celelalte femei îi luară vorba în serios, de parcă și-ar fi pus într-adevăr nădejdea în învățătura băiatului:

- Da, să-i sufle în urechi! O să i se mai ușureze sufletul, sărăcuța de ea!

Abai știa că și faptul de a sufla peste locul bolnav, ca și cearseala spălată de pe manuscrisurile sfinte, turnată acolo, ca și cititul rugăciunilor și descînteecelor la căpătîiul celor bolnavi sînt procedeele obișnuite ale fiecărui hogue, care nu se deosebesc prin nimic de cele folosite de o simplă vrăjitoare. Abai zîmbi, de parcă-și bătea joc singur de situația lui vrednică de rîs, apoi cuprinse deodată în brațe capul bătrînei și începu să-i mormăie la ureche, cînd în șoaptă, cînd cu glasul pe jumătate:

Pe chipul dulce, ochi de piatră scumpă.

Ca zorile-s obrazii ei, cum alții nu-s,

Iar gîtul de zăpadă-i, mlădios.

Sprîncenele subțiri le-a zugrăvit chiar cel de sus...

Cei din iurtă nu înțelegeau nimic. Toți erau încredințați că Abai spune rugăciuni. Iar băiatul, cu picioarele strînse sub el ca un adevărat hogue, se aplecă la urechea bunicii și urmă, fără umbră de zîmbet:

Dar de ce atunci cînd, rar, neîntîlnim

Străpuns mă simt ca de-o necruțătoare spadă?

Privirea mi se-ntuneacă și glasul mi se stinge

În fața chipului strălucitor, ca de zăpadă...

Închise ochii, mișcă buzele fără să mai scoată vreun sunet și suflă în urechea bătrînei:

- Fu-u-uf!

Erau stihuri făcute de el, în primăvară, după ce citise poemele lui Navoi și Fizuli. Dar femeile tot nu înțelegeau: li se

părea că Abai îngînă mereu rugăciuni. Ca să prelungească înșelătoria, băiatul vorbea tot mai în șoaptă. Numai către sfîrșit își dădu gîndul pe față : își ridică glasul și, cu ochii închiși, legănîndu-se ca un adevărat hoge, sfîrși :

*Ca pasărea ce pleacă-n zbor spre miazăzi,
Așa te-avîinți, frumoaso, către stele...
Bunica-i surdă... Dacă s-o-nvoi,
Am s-o tîmăduiesc cu cîntecele mele !*

Și suflă din nou : „Fu-uf !“

Abia atunci înțelesesă cu toții gluma și se porniră pe rîs. Bunica înțelese și ea. Rîse încetișor și, fericită, îl bătă cu duioșie pe umeri, lipindu-și obrazul de fruntea lui.

Dar Abai rămînea netulburat și grav și numai undeva, în adîncul ochilor lui, se furișau scînteii domoale de rîs. Îmbrățișîndu-și bunica, o întrebă :

– Ei, nu-i așa că auzi mai bine acum ?

– Da, da, mult mai bine ! Să-ți fie norocul fără sfîrșit ! Îl binecuvîntă ea.

Gluma lui Abai stîrni rîsul și vorbele de laudă ale celor mari.

Numai mamă-sa, Ulgean, nu rîdea. Rămase tăcută, dusă pe gînduri. Cît de mult crescuse într-un singur an ! Cîtă bărbăție, cîtă agerime de mînte era în ochii lui, cît de puțin semăna cu frații lui ! Și numai după cîteva clipe de cugetare adîncă, un zîmbet ușor îi alunecă pe gură.

– Și eu care credeam, puiule, că învățații de la tîng te-au și făcut hoge ! zise ea. Cînd colo, ai călcat pe urmele rube-deniilor mele !

Cei mari înțelesesă îndată ce voia să spună Ulgean și se porniră din nou pe rîs.

– Fără îndoială : doar în vinele lui curge sînge de Șanșar¹ !

– Se cunoaște de pe-acum că e nepot de-al lui Tonteken ! strigau într-un glas cei din iurtă.

Cineva își aduse aminte de vorbele pe care le spusese Tonteken cu o clipă înainte de a muri : „Mi-e și rușine cît i-am făcut să aștepte pe bieții hogi și *mullabi*²... Trebuie să mor mai curînd, să se pricopsească mai repede cu pomenile“...

– Apă³, vorbi Abai, pe gînduri. Tot e mai bine să mori ca Tonteken, decît să umbli ca hogii vraci după pomeni...

¹ Șanșar – numele unui neam (n.r.).

² Mullab – preot musulman (n.r.).

³ Apă – mamă (n.r.).

- Mă bucur dacă gîndești într-adevăr așa. Cît de mult ai crescut, băiatul mamei ! se minună Ulgean.

În clipa aceea, intră în iurtă Kamisbai cel bărbos, ștăfeta lui Maibasar. Nici nu trecu bine pragul, și strigă către băiat :

- Abai, draguțule, te cheamă tată-tău !

O liniște grea se așternu în iurtă. Bucuria care-l stăpînise toată seara pe Abai se risipi dintr-o dată. Ieși, fără să spună un cuvînt.

Iurta pentru oaspeți nu semăna de loc cu iurta femeilor. Chiar privită pe din afară, părea mută și rece. Intrînd, Abai salută întreaga adunare, cu glas limpede și răspicat. Cei mari îi răspunseră la fel. Nu erau mulți : Kunanbai, Maibasar, Djumabai și mai multe căpetenii de-ale neamului tobîkților - Baisai, Bojei, Karatai și Suiundik. Dintre tineri era de față numai Jirenșe, vărul lui Baisai, pe care-l însoțea pretutindeni. Era prieten cu Abai, cu toate că era mai mare decît el.

Abai știa, încă din copilărie, că dacă tatăl său cheamă la sfat oameni ca aceștia și, mai ales, pe cele trei sau patru dintre căpeteniile mai de seamă ale neamului, înseamnă că se pune la cale ceva cu totul neobișnuit. Pînă atunci, Abai nu fusese niciodată îngăduit la asemenea adunări. Astăzi, tatăl său îl chema pentru întia oară, și avea aerul că o făcea cu un anumit gînd.

După ce Abai se așeză, bătrînii începură să-i pună fel de fel de întrebări : despre viața de la tîrg, despre învățătură și, în sfîrșit, despre sănătate. Cea mai mare bunăvoință i-o arăta Karatai, un bătrîn bun de gură și cu obraz de om viclean. Uitîndu-se la Abai, își aduse aminte și de ceilalți feciori ai lui Kunanbai.

- Takegean al tău e un băiat îndrăzneț ! zise el. E așa de îndemînat, de deștept...

- Adevărat, acela o nimerește bine oriunde ! adăugă Bojei.

- Bine-ați spus : e un băiat înflăcărat, încuviință și Baisai.

Aceste laude, aduse altui fecior al lui Kunanbai, erau destinate urechilor lui Kunanbai însuși. Dar el stătea tăcut, fără să arate nici un fel de mulțumire de pe urma acestor linguşeli. Deodată, vorbind parcă anume în ciuda celorlalți, zise, întorcîndu-se spre Abai :

- Dacă-i vorba să așteptăm de la cineva un lucru mai de seamă, apoi numai de la acest băiețaș negricios o să ne vină !

Karatai simți, înaintea celorlalți, că Kunanbai nu-l chemase degeaba pe băiat, și că nu degeaba vorbea despre el cu laude,

în auzul tuturor. Și atunci, întorcându-se spre Bojei și Baisal, îi întrebă cu un zîmbet :

— Știi voi ce-a spus băiatul acesta cînd l-au tăiat împrejur¹?

Abai nu era de loc bucuros de amestecul lui Karatai, care se pregătea să povestească neroziile lui de copil. Simți că roșește de rușine. Dar nu se cuvine să oprești pe un om mai în vîrstă, cînd începe să vorbească. Și încercă să se poarte așa fel, ca și cum tot ce se spunea nu l-ar fi privit pe el.

Și Karatai urmă, rîzînd :

— Cînd a prins să-l doară, băiatul a început a plînge și a strigat : „Allah, de ce nu m-am născut fetiță !” Dar mamă-sa îl mîngîia : „Prostuțul mamei, atunci ar trebui să naști, și nașterea e ceva și mai grozav decît tăierea împrejur !” Atunci, el a oftat : „*Oi-boi !* Va să zică și pe fetițe le doare ?...” Și n-a mai plîns...

Bătrînii se porniră pe rîs.

Kunanbai nu se clinti nici de-astă dată, de parcă n-ar fi auzit nimic. Fețele încruntate, a tatălui său și a lui Baisal, arătau limpede că asemenea vorbe nu le puteau fi pe plac. Abai se bucură : nu dorea de loc ca oamenii aceștia, care-l chemaseră între ei ca pe un om în toată firea, să rîdă de el ca de un băiețel fără minte.

În clipa aceea, Ospan, fratele lui cel mai mic, intră ca o furtună în iurtă. De cîte ori nu întrebasese astăzi Abai de el, și cît de mult dorea să-l vadă pe ștregarul acela !

Ospan nu uită să salute adunarea, dar îndată se repezi la Abai și se agăță de gîtul lui, fără să se mai uite la tatăl său și nici la ceilalți bătrîni. Îl iubea pe Abai mai mult decît pe toți ceilalți frați ai săi. Ospan nu era decît cu cinci ani mai mic decît Abai, dar acum, în fața bătrînilor, Abai trebuia să se poarte demn, așa cum se cuvine s-o facă un frate mai mare : îl îmbrățișă cuminte pe Ospan și-l sărută pe amîndoi obraji. Bătrînii înțelesesă că frații nu se văzuseră încă, și-i priviră cu îngăduință. Însă Ospan se apucă îndată de năzdrăvăniile lui, risipind impresia bună pe care o făcuse la început. Întrebat de Abai pe unde hoinărise, ștregarul se așeză pe vine în fața lui, îi cuprinse iarăși gîtul cu brațul și-i șopti nu știu ce la ureche : era o sudalmă nerușinată. Băiețașul o auzise de la Takegean, fratele lor mai mare. Iată, aceasta era cea din-

¹ Ritul circumcisiunii se face la musulmani la vîrsta de 5-7 ani (n. red. ruse).

tîi întîlnire cu frăţiorul lui, de care-i fusese atît de dor ! Îngrozit, Abai se depărtă de el.

– *Oi-voi, ce-ai spus ? strigă. Dar Ospan nu-l lăsa să-şi isprăvească vorba şi se aruncă iarăşi de gîtul lui :*

– Să nu mă spui tatii, să nu mă spui ! Nici o vorbă ! îi şopti el ameninţător şi, fără veste, îl răsturnă pe spate.

Înţelegînd cît era de necuviincios să se tăvălească aşa în faţa oamenilor mari, Abai încercă să se scuture de băiat şi să-şi așeze hainele cum se cuvine. Dar Ospan era voinic. Îl propti bine cu spinarea de pămînt, scoase din gură ceva bălos şi-l băgă pe după gulerul lui Abai. Abai îşi răsuci umerii şi începu să se zbată din răsputeri, ca să scape din strînsoarea băiatului. Pe el, care doar cu cîteva clipe înainte stătea demn în mijlocul oamenilor mari, îl făcea acum de ruşine ştrengarul acesta de frate-său ! Iar Ospan, uitînd că e şi tatăl lor de faţă, începu să strige, tăvălindu-se de rîs :

– O broască ! I-am băgat în sîn o broască !

Abai se zbătea şi mai cumplit.

La început, Kunanbai nici nu se uita la copiii care se rostogoleau pe jos la spatele lui. Credea că se vor linişti singuri. Dar, întorcîndu-se pe neaşteptate, văzu că voinicul cel mic îl răsturnase pe cel mare şi i se așezase deasupra, nelăsîndu-l să se ridice.

O neruşinare ca asta îl scoase din sînite. Întinse mîna, îl înhăţă pe Ospan, îl trase spre el şi-i cîrpi cîteva palme zdrene. Obrazul băiatului se aprinse ca focul, totuşi rămase neclintit în faţa tatălui său, cu ochii mari şi scînteietori. Palmele nu-l speriaseră şi stătea ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Uimit de atîta stăpînire de sine la un copil, Suiundik se aplecă la urechea lui Baisal.

– Puiul ăsta are inimă de lup ! şopti el.

– Un adevărat *kuj*¹ ! încuviinţă Baisal.

Kunanbai se întoarse cu asprime către ştafeta lui :

– Ia-l de aici pe nemernicul acesta ! zise şi-l îmbrînci pe Ospan spre uşă.

Băiatul se poticni şi era cît pe ce să cadă. Slujitorul abia avu timp să-l prindă în braţe. Toată lumea din iurtă rămase cîteva clipe fără glas. Şi abia după ce începură cu toţii să se mişte din nou şi să tuşască, Kunanbai se întoarse către ei şi le vorbi.

¹ *Kuj* – uriaş legendar (n.r.).

Opaitul de lut își împrășteie lumina roșiatică peste masa rotundă și joasă din mijlocul iurtei. Din cînd în cînd, vîntul năvălește prin crăpături, și atunci luminița firavă tresare, cînd aproape să se stingă cu totul, cînd prinzînd iarăși viață. Kunanbai stă, lăsîndu-l pe Abai să-i privească chipul luminat dintr-o parte de flacăra opaifului.

Acest chip răspîndește o răceală de gheață. Impunător și posomorît, are o expresie de cruzime. Vorbește, și vorbele lui, aspre și grave, cad cu o hotărîre neînduplecată. Limba lui e bogată în proverbe și zicători.

Băiatul încă nu-și poate da seama unde vrea să ajungă tatăl său, ce țintă ascunsă urmăresc vorbele lui. Izbutește să prindă doar înțelesul cîtorva fraze răzlețe. După vechiul obicei al *aksakalilor*¹, tatăl vorbește în pilde cu înțeles ascuns, dînd mereu tîrcoale miezului cuvîntării sale, ca un uliu. Abai nu are răgaz să lege frază de frază și se încurcă în frînturi de gînduri. Dacă ar putea, ar fugi fără întîrziere în iurta mamei sale, unde nu l-ar mai apăsa povara aceasta cumplită. Dar n-are încotro : tatăl său l-a chemat, și nu-i chip să scape...

Stă și ascultă. Unele vorbe sînt cu totul noi pentru el, nu le înțelege și se silește zadarnic să nu le uite. Kunanbai se ridică împotriva cuiva, amenință pe cineva, și lui Abai i se pare că o oaste întreagă, înarmată pînă-n dinți și înspăimîntătoare, se repede și năvălește vijelios. Din cînd în cînd i se urăște cu vorbele neînțelese ale tatălui său, și atunci rămîne multă vreme cu privirea ațintită la chipul lui Kunanbai, dar cu gîndul aiurea.

Din copilărie, Abai își luase obiceiul să se uite țintă la povestitori, la cîntăreți și, îndeobște, la toți acei a căror vorbă îi atrăgea luarea-amînte. Chipul omului îi părea totdeauna o neasemuită înfăptuire a firii. Cele mai atrăgătoare erau, pentru el, fețele zbîrcoite ale bătrînilor : în cutele șerpuitoare de pe obraji lor, în brazdele adînci de pe frunte, în ochii lor spălăciți, în firele înelate ale bărbilor lungi, descoperirea adeseori adevărate tablouri. Iată o pădurice, cu lăstari tineri, plăpînzi... iată iarba, ascunzînd pămîntul negru sub covorul ei moale. Uneori, închipuirea lui născocea o ciudată asemănare între chipul unui om și al unei fiare sălbatice, sau al unui blînd animal domestic. Pentru el, întregul univers, cu liniile și cu mișcărilor lui, trăia uneori în chipul unui singur om.

¹ *Aksakal* - „barbă albă“, om bătrîn, căpetenie (n.r.).

Tatăl său are un cap lungăreț, ca întins de amîndouă capetele, aducînd cu un ou de gîscă. Fața lui, și așa destul de lungă, e prelungită încă de o barbă triunghiulară. Și chipul acesta îi pare acum lui Abai o cîmpie, cu două coline acoperite de pădurea sprîncenelor. Singurul ochi al lui Kunanbai stă de veghe, neobosit, lîngă collina din stînga, necruțător și neadormit străjer : el nu știe de odihnă, lui nu-i poți ascunde nimic... Acest ochi singuratic nu se lasă acoperit de pleoapă : mare și bulbucată, privește țintă, pătrunzător, sorbind parcă toate cîte se află în jurul lui. Nici nu clipește decît rareori.

Kunanbai poartă pe umeri o șubă din blană moale și pufoasă de pui de cămilă. Vorbește hotărît și vorba lui e vorbă cu greutate. Nu se uită decît la Suiundik, care șade în fața lui, și vorbește fără să-și ia ochiul de la el.

Barba lui Suiundik, întrepesută cu fire argintii, e frumos potrivită. Din cînd în cînd, el își ridică ochii către Kunanbai cu o privire iute, de parcă ar arunca-o pe furiș. Dar nu se uită de-a dreptul la el. Lui Abai, înfățișarea lui Suiundik îi pare din cale-afară de simplă, obișnuită : ai zice că dincolo de ea nu se ascunde nimic...

La prima aruncătură de ochi, nici Bojei nu pare să aibă în făptura lui ceva deosebit. Poate că e mai arătos decît ceilalți, cu fața smeadă și trasă, cu barba neagră și cu nasul mare. Pe chipul lui, anii nu și-au lăsat urmele lor adînci. De-a lungul cuvîntării nesfîrșite a lui Kunanbai, Bojei nu s-a clintit și nu și-a ridicat măcar o clipă privirea aplecată în pămînt. Ar fi greu de spus dacă dormitează sau dacă s-a adîncit în gînduri. Pleoapele grele și cămoase acopăr, asemeni unor pendele nepătrunse, tot ce se ascunde în gîndurile lui.

Doar Baisal, care stă la locul de cinste, nu-și ia ochii de la Kunanbai. Baisal e înalt, cu fața rumenă și cu ținuta impunătoare. Privirea ochilor lui, albaștri și mari, e rece. Citești în ea o stăpînire de sine în stare să păstreze în adîncul sufletului orice taină.

Ceilalți stau tăcuți și posomorîți. Numai ochii lui Karatai și ai lui Maibasar arată că înțeleg ce vrea să spună Kunanbai și că vorbele lui găsesc în ougetul lor un viu răsunset.

Într-o parte, cercoul aksakalilor e închis de Abai, care stă lîngă tatăl său, iar în cealaltă, de tînărul *djighit*¹ Jirenșe.

Acest Jirenșe e din neamul lui Kotibak și e rudă cu Baisal. Dar nu e un *djighit* oarecare, din cei care-l slujesc pe Baisal :

¹ *Djighit* – tînăr îndrăzneț, viteaz, puternic, bun călăreț. În cazul de față, om pus în slujba unei căpetenii (n.t.).

e un tânăr ager și cu mintea pătrunzătoare, care promite să ajungă departe. Pe deasupra, mai este și un povestitor plin de haz. Abai își aduce aminte și acum de glumele lui de demult. Dintre toți cei de față, numai pe el ar dori să-l vadă mai de aproape și să stea de vorbă cu el între patru ochi, așa, ca de la om la om.

Dar acum, prefăcut sau sincer, Jirenșe pare cu totul furat de vorbele lui Kunanbai și nu mai vede pe nimeni în jurul său. S-ar zice că nici nu-l ia în seamă pe Abai.

Dar iată că Jirenșe își încruntă sprincenele și face o mișcare. Abia atunci Abai înțelege că tatăl său își încheie cuvîntarea :

— Dacă mîrșăvia ticălosului de Kodar m-a făcut să roșesc în fața celorlalte semînții, atunci, în sinul neamului nostru, rușinea cade asupra tuturor celor aci de față ! Rușine vouă, tuturor ! încheie el și, curmîndu-și vorba, își trece privirea pătrunzătoare a singurului său ochi de la Suiundik la Baisal, apoi, tot atît de stăruitor, la Bojei.

Nici Bojei, nici Baisal nu fac nici o mișcare. Ceilalți se frămîntă, tulburați. Greutatea vorbelor lui Kunanbai apasă pe umerii fiecăruia din ei.

— Iar dacă așa este, atunci cîntea stă mai presus de moarte ! La un păcat fără seamăn, se cuvine și o pedeapsă fără seamăn ! conchise Kunanbai.

În glasul lui de piatră răsună osînda neînduplecată. O simt cu toții. Și toți știu că dacă Kunanbai a ajuns la o hotărîre ca aceasta, zadarnic ar mai aștepta îndurare din partea lui.

Așa că nu rămîni de ales decît două căi : ori să primească cearta pe față, să-l înfrunte și să se ridice împotriva lui cu mînie, ori — așa cum făcuseră de atîtea ori și Baisal, și Bojei — să-și ascundă gîndurile potrivnice și să lase totul în seama lui Kunanbai, să facă singur ce o vrea și să se descurce cum l-o tăia capul.

Așa făceau totdeauna cînd o pricină oarecare nu atîngea propriile lor interese : se fereau de prea multă vorbă și-și spuneau cuvîntul tot cu două înțelesuri și pe ocolite. Dar acum, după felul cum a încheiat Kunanbai, nu le mai este îngăduit să tacă : aga-sultanul nu le lasă celor slabi de fire puțința să se strecoare în tăcere. Și fiecare dintre ei se simte prins ca într-o capcană. O tăcere de mormînt se lasă peste iurtă.

Abai nu-l cunoaște pe Kodar. Dar numele acesta face să-i răsară în minte chipul eroului din cîntecul „Kozî-Korpeș și

Baian-Slu¹. Pînă și faptul că tatăl său l-a făcut „ticălos“, se potrivește de minune cu Kodar din cîntecul acela, pe care-l cîntase anul trecut *akîmul*² Baikokșe chiar în iurta aceasta, în fața mamelor lui. Îi trece chiar prin minte : oare nu cumva i s-a spus înadins Kodar cuiva care seamănă cu eroul cîntecului?...

Karatai sparge oel dintîi tăcerea, cu vorbă bine chibzuită și meșteșugită :

– Adevărat, e ceva înfricoșător !... Păzească-ne Allah să li se întîmple una ca asta feciorilor sau fiicelor noastre ! Dacă acest Kodar este într-adevăr vinovat de o asemenea nelegiuire, atunci locul său este printre necredincioși, începu el.

După aceea, lăsînd drumul drept și luînd-o pe ocolite, își spune gîndul cu băgare de seamă, cu întrebări și cu îndoieli : dar e cu puțință, oare, să fie adevărat ceea ce se spune despre Kodar ?...

Dintre toți cei de față, numai Suiundik era rudă cu Kodar. Iată de ce, spunîndu-și cuvîntul, Kunanbai se uita țintă la el ; căuta să-l convingă de nemernicia lui Kodar, căuta să silească înseși rubedeniile lui Kodar – vinovat de o nemai-pomenită și cumplită faptă – să-l osîndească. Ar fi fost destul ca Suiundik să rostească afurisenia, pentru ca toată povara urmărilor să cadă asupra lui și a întregului său neam.

Dar Suiundik nu se lasă de loc convins de vinovăția lui Kodar, așa cum dorește Kunanbai. Viclenia lui Karatai îi vine într-ajutor. Se agață de vorbele lui : „Dar este oare acest Kodar într-adevăr vinovat ?“... Și zice :

– Dacă i se va dovedi vinovăția, atunci să i se înfigă cuțitul în inimă fără o clipă de întîrziere ! Dar cine poate să răspundă că toate acestea sînt adevărate ?...

Aplecat cu tot trupul înainte, Kunanbai se răstește, întreprîndu-l :

– Bagă de seamă, Suiundik ! face el, mînios, *Albastî*³ îi pîndește pe cei slabi de fire ! O căpetenie șovăitoare și lipsită de curaj cheamă asupra-i puterea necuratului. Dacă vrei iată : să ne punem sufletele noastre zălog pentru Kodar, pentru cîntea și nevinovăția lui ! Să-l scoatem basma curată. Și pe lumea cealaltă, să-i luăm păcatul asupra noastră. Numai că eu n-am două suflete ! Și, deodată, îi aruncă lui Suiundik, uluit, o vorbă tăioasă : Dar poți tu să te pui chezaș pentru Kodar ? Poți să juri pe sufletul tău că e nevinovat ?

¹ În acest poem epic, căutînd s-o ia de soție pe frumoasa Baian-Slu, Kodar face un șir de isprăvi crude și perfide (n. red. ruse).

² *Akîm* – cîntăreț-poet (n.r.).

³ *Albastî* – duh rău (n. red. ruse).

Această înfruntare e ultima lovitură, care-l zdrobește cu desăvîrșire pe Suiundik.

— Nici eu n-am suflet de dat la cîini ! Am spus doar că trebuie să se dovedească dacă e adevărat... N-am venit aici să-mi pun sufletul zălog ! încheie el, întunecat.

La atît s-a mărginit toată împotrivirea lui Suiundik și, cu toate că ieșirea lui fusese îndrăzneată, toți au înțeles că începe să dea îndărăt. Kunanbai își dă seama de asta la timp și se hotărăște să-l înfrîngă :

— Dacă nu ne crezi pe noi, zice el, atunci nu da crezare nici norodului, care vorbește în gura mare, unde te-ntorci, despre mîrșăvia lui Kodar ! Și nu vorbesc numai ai noștri, dar și străinii ne-au anunțat în obraz, la adunarea de ieri, murdăria asta ! Pînă și ei știu totul. Du-te și fă-i să creadă că nu e nimic adevărat ! Încearcă să astupi gura neamului întreg ! Nu te încumeți ? Atunci, fii hotărît pînă la capăt : îndrăznește să-l scoți basma curată. Pentru că ori îl dovedești nevinovat, ori îl osîndești... Numai, dragul meu, nu sta pe loc șovăind !

Suiundik nu mai avea ce să răspundă. După cîteva clipe de tăcere luă cuvîntul Baisal. Nici un mușchi de pe obrazul lui nu tresare cînd se uită la Kunanbai și-l întreabă, nepăsător :

— Dacă noi vom recunoaște vinovăția lui Kodar, care-i va fi pedeapsa ?

Kunanbai răspunde :

— Pînă astăzi încă nu s-a pomenit la cazahi o nelegiuire atît de cumplită ca a lui. Așa că nu cunoaștem nici pedeapsa care i se cuvine. Pedeapsa se dă după *șariat*¹. Împlinească-se porunca legii !

Pînă în clipa aceea, Kunanbai a vorbit întăritat și cu răutate, dar acum glasul i se schimbă : ai zice că încep să-l apese și pe el toate cîte se petrec sub ochii lor.

Într-adevăr, toate căile le sînt tăiate și toți se opresc, ca și cum ar fi călări și caii li s-ar izbi de un zid peste care nu se poate trece. Tăcerea se așterne din nou în iurtă.

Bojei se gîndește : „Dar șariatul trebuie să țină seamă de toate ! Nu se poate să-l nenorocească pe om, așa, fără nici o pricină !” Însă nu îndrăznește să-și dea gîndul pe față. Kunanbai s-ar repezi la el, ca un puhoi nestăvilît căruia nimic nu-i poate sta în cale. Așa că tace.

Numai Karatai cel neastîmpărat nu se mai poate stăpîni :

— Și care e porunca șariatului ? întrebă el.

¹ *Șariat* - cod de îndatoriri privind viața și credința musulmanilor (n.r.).

Kunanbai se întoarse spre Djumabai, care stă puțin mai la o parte — parcă abia acum își aduce aminte de el.

— L-am trimis pe Djumabai la târg să afle osînda de la Ahmed-Riza-hazret. Și osînda este : spînzurătoarea.

— Spînzurătoarea ? îngăimă cu groază Karatai.

Bojei își îndreaptă căutătura iscoditoare spre Kunanbai, privindu-l țintă. Însă chipul lui Kunanbai e împietrit și neînduplecat.

— Și nu mai este oare nici o altă scăpare ? O fi el cîine turbat, nu zic. Dar e rudă cu noi ! zise Bojei.

Glasul lui Kunanbai răsună din nou, plin de amărăciune.

— Toată simțirea să fugă din trupul aceuia ce-l plînge ! Putem noi să ne punem cu șariatul ? Chiar dacă n-ar fi vorba de Kodar, ci de toată fericirea vieții mele, și tot n-aș da îndărăt, tot n-aș șovăi ! încheie el, cu hotărîre.

Și toți înțeleg că pe acest cal de stepă nu-l poți stăpîni cu arcanul.

— Dacă ești sigur, fă cum știi, face Bojei cu glas scăzut.

Baisal cel tăcut nu scapă o vorbă.

Suiundik apucă din nou calea ocolită a lui Bojei :

— Tu călăuzești tot norodul, iar nelegiuitul se află de asemenea în mîinile tale, începe el. Și cel năpăstuit, și cel ce năpăstuiește, toți vin delaolaltă să se adape din înțelepciunea ta. Noi nu dorim decît un lucru : oricare ar fi osînda, rostește-ți hotărîrea după ce te vei fi încredințat de dreptatea ei. Încolo, toate rămîn la voia ta...

Toți ceilalți își unesc glasul cu al lui :

— Încredințează-te, și pe urmă fă cum știi !

Era un fel de a se învoi doar cu numele. Toată seara trecuse într-o luptă vicleană și furișă, în vorbe cu două înțelesuri, pe ocolite, aduse pe departe, dar nimeni nu cutezase să primească lupta dreaptă, fățiș.

Dacă simțul nu mă înșală, își zice Bojei, atunci toată povestea lui Kodar nu e decît o nouă uneltire de-a lui Kunanbai, și nu una simplă, nici obișnuită. Ce urmări o să aibă oare ? Dar, oricare ar fi întorsătura pe care o vor lua lucrurile, Kunanbai, și numai el, va răspunde de urmări. Doar nimeni nu i s-a alăturat, nimeni n-a fost de partea lui : vede și el, fără îndoială, că ceilalți au izbutit să-și păstreze o porțiță pentru o viitoare luptă.

Dar dacă aksakalii nădăjduiesc într-ascuns că vor putea să se țină mai la o parte, Kunanbai, la rîndul lui, nu-și mărturisește nici el gîndul întreg : planul lui e bine chibzuit pînă la capăt, și încă nu și l-a dezvăluit în întregime.

În mîinile celor şase căpetenii adunate aici stă soarta miilor de tobîkţi - toată pînza de păianjen a neînțelegerilor dintre neamuri şi seminţii, toate legăturile fără sfîrşit şi neînchipuit de încurcate, toate nodurile, toate uneltirile, toate intrigile. În buzunarele secrete ale acestor şase căpetenii sînt dosite socoteli nenumărate şi nevăzute, cotituri de drumuri, toată reţeaua tainică a vicleniei omeneşti.

După ce ajunsese aga-sultan, Kunanbai se ridicase deasupra tuturor. Puterea întreagă era în mîinile lui. Numai el avea legături cu lumea din afară, cu înaltele dregătorii, şi se bucura de trecere pe lîngă ele. Afară de asta, avea mîină lungă - era bogat, ştia să vorbească frumos, să se poarte cum se cuvine, era impunător, stăruitor şi-şi urmărirea ţinta fără şovăială. Şi, dîndu-se cu îndemînare după împrejurări, ştia să iasă totdeauna deasupra celor din jurul său.

Dar dacă toată puterea lui Kunanbai stă în neamul tobîkţilor, poate că tot în neamul tobîkţilor stă şi slăbiciunea lui. Nu degeaba se spune : „Aripile te ajută să te înalţi, iar coada - să te cobori“. Şi căpeteniile - tocmai aceşti Baisali şi Bojei - sînt şi aripile, dar şi coada lui Kunanbai...

Anul acesta, Kunanbai simţea că nu se mai bucură în ochii lor de aceeaşi încredere ca altădată. Între ei stăruia o încordare surdă, şi el îşi dădea seama de lucrul acesta. Dar iată că, acum, nici unul nu se poate hotărî la o ruptură pe faţă şi toţi o lasă mai domol. Ceea ce înseamnă mult pentru el. La urma urmelor, oricît de puternic ar fi el, mai există un judecător de care trebuie să se ţină seama. E vorba de însuşi neamul lor. Iar în ochii neamului lor, toate căpeteniile sînt părtaşe la hotărîrile lui Kunanbai. Răspunderea pentru orice osîndă dată apasă în aceeaşi măsură şi asupra lor. Dacă se năruie Kunanbai, nu scapă nici ei. Cui îi pasă de ce simt ei acum în sufletele lor ? De aceea, Kunanbai se preface că nu bănuieşte nimic şi că nu-i pasă de nimic.

Cu toate că neamul tobîkţilor e alcătuit dintr-o mulţime de seminţii, cheile tuturor treburilor se află în mîinile celor cinci sau şase dintre ele ai căror aksakali sînt adunaţi aci. Toţi le urmează şi le ascultă sfatul. Ei sînt acei care cîrmuiesc întreg tobîktul.

Iată-l de pildă pe Bojei, cel care stă la dreapta lui Kunanbai. El face parte din seminţia influentă a djighitecilor. Din această seminţie a ieşit cîndva Kenghirbai, un stăpînitor dîrz şi încăpătînat. Şi chiar mai încoace, seminţia lui a dat nenumăraţi djighiţi, mari iubitori de năvăliri şi de *barîmta*¹, de

¹ *Barîmta* - furt de vite (n.r.).

încălcări și de tot felul de aventuri primejdioase. Djighitecii sînt buni de gură, iuți la minie și nu se supun cu una cu două.

Baisal e căpetenia mării seminții a kotibacilor, numeroasă și puternică, și nu degeaba i se zice „Herghelia murgului cu coama deasă”. Kotibacii se îndeletnicesc cu creșterea vitelor, încalcă din an în an tot mai mult pămînt și, cunoscîndu-și pe deplin puterea, se avîntă în isprăvi îndrăznețe și necurate, fără sfială și fără fereală.

Suiundik e din seminția bokenșilor, cea mai puțin numeroasă dintre toate. Și avutul seminției e sărac. După femei, seminția neînsemnată a borsacilor, venită de prin alte părți, ține tot de bokenși. Kodar, despre care fusese vorba mai înainte, se trăgea din borsaci.

Kunanbai face parte din seminția irghizbailor. Ca număr, această seminție e mai mică decît a djighitecilor și a kotibacilor. În schimb, e cu mult mai bogată. Afară de asta, irghizbaili păstrează din tată în fiu o putere deplină asupra întregului neam al tobikților și sînt stăpîni pe soarta lui.

După gradul de rudenie, Baisal e mai aproape de Kunanbai decît Bojei și Suiundik. Cînd are nevoie de ajutor și cînd e vorba de mulțime și de putere, Kunanbai se bizuie totdeauna pe kotibaci, seminția lui Baisal. De aceea el are o deosebită grijă să-și păstreze autoritatea asupra acestei seminții numeroase.

Cît despre Karatai, el stă, parcă, mai la o parte de ceilalți. E căpetenia seminției kokșeilor, care se află în legături de rudenie destul de îndepărtate, dar nu mai puțin însemnate, cu toate celelalte seminții. Și, deși seminția lui nu e dintre cele mai numeroase, Karatai, deștept și isteț, folosindu-se cu îndemînare de aceste legături, nu rămîne niciodată pe alături de mersul vremii, iar cuvîntul lui e luat în seamă la toate hotărîrile mai importante.

Tot ce vor face, tot ce vor spune și vor hotărî căpeteniile adunate aici, va fi primit fără împotrivire și fără șovăială de către tot norodul : de bătrîni ca și de tineri, de aksakalii încercați ca și de bărbații în toată firea.

Alături de Kunanbai stă Maibasar. Cum s-a văzut dregător, Maibasar a și rupt prietenia cu vechii lui tovarăși și s-a înstrăinat pînă și de rudele cele mai apropiate. Și cu toate că se ține acum în fața lui Kunanbai, prin puterea obișnuinței înrădăcinate în el încă din copilărie, ca un mieluşel nevino-vat — în realitate e neînchipuit de crud. Maibasar e în fruntea aceloră dintre irghizbai pentru care și înălțarea lui Kunanbai, și puterea lui, le sînt deosebit de prielnice.

Din pricina lui Maibasar s-a și iscat o neînțelegere între Bojei și Kunanbai. Acum vreo două luni, nemaiputînd răbda silniciile lui Maibasar, norodul i s-a plîns lui Kunanbai, prin Bojei, rugîndu-se să-l înlăture din dregătorie. Kunanbai s-a împotrivit, cu toate că cunoștea prea bine nelegiuirile lui Maibasar ; își zicea că nu era, de loc rău să aibă alături de el un om care era ca un fel de oglindă a puterii lui neînfripte și a cruntei lui asprimi. Cînd oamenii nu vor mai putea să îndure rănile pricinuite de Maibasar, vor fi nevoiți să se întoarcă spre el, spre Kunanbai, și să-i ceară ocrotire. În felul acesta, Maibasar va aminti tuturor că nu trebuie să nesocotească puterea lui Kunanbai.

De la pricina lui Kodar, Kunanbai trece la altă vorbă, întrebînd căpeteniile cum merge treaba cu îngrășatul vitelor și cum arată pășunile, dîndu-le povețe cînd și cum să pornească strămutarea către ele. Toți gîndesc că și anul acesta trebuie să se strămute pe creasta Cinghizului. E drept că pășunile de dincolo de creastă sînt ale neamului kereilor, dar ei își pot așeza aulele chiar alături de-ale lor, urmînd să se poată strămuta cu încetul mai departe, de-a lungul rîurilor. Căpeteniile din neamul tobikților nutresc un gînd ascuns : să pună mîna, treptat, pe pășunile neamului neputincios al kereilor, pătrunzînd din an în an pe malul rîurilor din ținutul lor.

Discuția aceasta are darul să risipească încordarea grea dintre căpetenii. Toți încep să vorbească slobod și pe față. Folosîndu-se de acest prilej, Jirenșe îi face un semn lui Abai, arătîndu-i ușa iurtei.

Abai tot nu știa cine era Kodar și care era păcatul pe care-l săvîrșise. Se îngrozise doar la auzul cuvîntului „spînzurătoare“, care parcă-i înghețase sufletul. Se uită cu spaimă la Kunanbai, înțelegînd dintr-o dată că tatăl lui ar fi în stare să hotărască împlinirea unei asemenea cumplite pedepse. În același timp, însă, băiatul se gîndi că pînă atunci nimeni nu fusese spînzurat în stepă : nu auzise încă de o pedeapsă ca aceasta. Cuvîntul înfricoșător trezi în închipuirea lui vremurile îndepărtate ale lui Harun-al-Rașid, care era legat de țările străine – de Bagdad, de Egipt, de Ghasna. „Fără îndoială că astăzi, cînd s-a vorbit de spînzurătoare, s-a dat cuvîntului un alt înțeles... La noi nu poate să se-ntîmple, și nici n-o să se-ntîmple una ca asta !“, își zise el.

Abia acum pricepuse și rostul călătoriei lui Djumabai la tîrg, și lucrul acesta îl tulbura tot mai adînc. Cît timp au petrecut ei împreună, și Djumabai nu i-a suflat nici o vorbă măcar ! Sol al morții, cu porunca ucigătoare a șariatului în su-

flet, Djumabai călărise, luându-se la întrecere cu el, glumise și petrecuse cu el ! Iar acum stătea liniștit, ca și cum n-ar fi avut nici o legătură cu toate aceste grozăvii. Băiatul se uită lung la Djumabai, și deodată toți cei din jurul lui îi părură ciudați și neînțeleși. „Dacă aș fi și eu mare, i-aș înțelege, aș ști ce vor și ce-au de gând să facă“, își zise el.

Își amintea acum că acolo, la tîrg, multe din purtările lui Djumabai îi stîcniseră nedumerirea. Scoțind din curte o iapă de patru ani, cenușie și rotofeie, Djumabai zisese : „Trebuie s-o duc la hazret, e un dar de la Kunanbai“. După aceea, Djumabai îl întrebasese unde șade hazretul geamiei, Ahmed-Riza, dascălul lui Abai, și-i poruncise băiatului să-l ducă pînă acolo.

Intrînd în curtea mullahului, se apucase să lege iapa de gard. Hazretul văzuse, înțelesese fără îndoială că iapa era a lui, dar nu întrebasese nimic. Djumabai îi adusese mullahului salutul lui Kunanbai, adăugînd :

– Stăpînul te roagă să-i binecuvîntezi feciorul, ucenicul domniei-tale, care se află aici de față...

Hazretul nu întîrziase cu răspunsul :

– Allah cel milostiv și plin de har să se îndure de el și să-l răsplătească cu bunătatea sa cea fără de margini ! glăsuise el solemn și, ridicîndu-și mîinile, îl binecuvîntase pe Abai.

Negăsind cuvîntul potrivit ca să înceapă vorba cu hazretul, care se revărsa în fraze cînturărești meșteșugite, Djumabai trecuse de-a dreptul la rostul venirii lui : Kunanbai îl rugase, zicea el, să afle ce gîndește mult înțeleptul dascăl cu privire la o anumită pricină... dar era vorba de un lucru cu totul neobișnuit... Și Djumabai se uitase cu înțeles la hazret, apoi își mutase căutătura asupra lui Abai. Atunci hazretul îi spusese băiatului :

– Ibrahim¹, fiul meu, du-te la medrese. Dar înainte de a pleca în aulul tău, să treci pe la mine, să-ți dau binecuvîntarea pentru drum !

Și băiatul ieșise.

Acum, pentru el, totul era limpede : Djumabai îi suflase hazretului dorința lui Kunanbai de a hotărî osînda cea cumplită...

Ce-l mai putea reține pe Abai în iurtă ? Doar n-avea să găsească acolo nici vorbe calde, nici priviri prietenești. După ce mai așteptă puțin, se strecură afară în urma lui Jirenșe. Tînărul își despriponea calul, lăsîndu-l să pască în voie. În

¹ Numele musulman al lui Abai era Ibrahim, iar Abai era un nume de mîngiere, dat de maică-sa (n. r.).

lumina tulbure care năpădea pe ușa larg deschisă, îl recunoscuseră îndată pe Abai și-l strigă încetisor :

– Abai, aici sînt ! Vino-ncoace !

Încă înainte de-a ajunge lîngă prietenul lui, Abai se grăbi să-i pună întrebarea care-l frămînta :

– Ascultă, Jirenșe, cine-i acest Kodar, despre care a fost vorba acum ? Și spune-mi, te rog, ce-a făcut el ?

– Kodar ? E un văduv sărac din neamul borsacilor.

– Și unde-i acum ?

– Pe poviînișul Cinghizului, la poalele strîmtorii bokenșilor.

– Și ce păcat a săvîrșit ?

– Se zice că anul acesta, după ce i-a murit singurul fecior, s-a încurcat cu noră-sa.

– S-a încurcat ?... Cum vine asta : s-a încurcat ?

– Ce mai întrebî „cum“ ? A călcat-o, și gata.

– Nu înțeleg...

– Caraghios mai ești ! Nu știi ce înseamnă „a călcat-o“ ? Așa cum fac cămilele... Ai priceput acum ? Și tînărul își în-tări vorbele cu cîteva gesturi nerușinate.

După plictiseala pe care o îndurase în mijlocul aksakalilor, Jirenșe era bucuros că scăpase afară, în aerul proaspăt al primăverii. Îi ardea de glumă și credea că o să-l facă și pe Abai să se veselească. Dar băiatului nu-i venea de loc a rîde ; obrazul lui rămînea întunecat. La auzul vorbelor lui Jirenșe, se cutremură din tot trupul.

– O fi oare adevărat ? întrebă el din nou, apăsînd pe cuvîntul „adevărat“.

– Apoi vezi, tocmai asta-i : că nimeni nu știe nimic sigur. Umblă, așa, zvonuri printre oameni... De aceea zice și Suiundik că trebuie întîi să ne încredințăm dacă toate sînt adevărate, îi răspunse Jirenșe, întunecîndu-se și el.

– Și cum, fără îndoială, e o minciună...

– Mulți gîndesc așa. Dar cînd s-a dus Kuneken¹ la o adunare a neamului sîibanilor, Soltabai l-a acuzat pe Kodar de față cu tot norodul. Să vezi cum a fost : Kuneken i-a spus lui Soltabai că ar fi bine să se mai lase de *nasibai*², și atunci Soltabai i-a trîntit-o în obraz : „Nasibaiul nu-i cine știe ce păcat, dar n-ar fi rău să pui friul pe vrăjitoarea ceea cu coamă lungă, care și-a făcut cuib la tine în Cinghiz și s-a apucat acolo de blestemății !“ Kuneken s-a strîmbat urît – ai văzut

¹ Kuneken – formă de respect, de la Kunanbai (n. r.).

² *Nasibai* – tutun de mestecat (n. r.).

și tu că nu s-a liniștit nici pînă astăzi. De aceea umblă mohorît ca un nor de furtună...

Abai și-l închipui pe tatăl său posomorît, înspăimîntător, așa cum era atunci cînd spusese vorba „spînzurătoare“. Rămase cîteva clipe cu sprîncenele încruntate, apoi se răsuci pe neașteptate și plecă, suspinînd adînc : ai fi zis că nu era un suspin, ci un geamăt de om greu bolnav. Se îndreptă spre iurta mamei sale. Jirenșe ar fi vrut să-l oprească și să-i mai spună ceva, dar băiatul nu se întoarce și nu răspunde la chemarea lui. Tăcut, se miștă în întuneric.

3

Kodar sorbea, cu înghițituri rare, fiertura de mei cu *kurt*¹ pe care i-o încălzise noră-sa.

– Kamka, mi se pare că azi e vineri, nu ? o întrebă el.

– Da, e vineri. Trebuie să mă duc la mormînt, să fac rugăciunea, răspunse Kamka și adăugă, suspinînd greu : Astănoapte l-am visat cu totul aieveya...

– Oh, Allah milostive, Allah milostive ! oftă din adînc Kodar.

Durerea care-i umplea pieptul lat, de uriaș, părea că se revarsă în jurul lui o dată cu oftatul. Dar parcă pot vedeniile fără viață să mîngîie inima omului ? Și el l-a visat astănoapte pe Kutgean, pe singurul lui fecior. Și ce mîngîiere a aflat în asta ? Pe Kamka, însă, visurile o liniștesc. Eh, las-o, las-o să povestească, să-și aline inima tînără măcar cu visul... Și bătrînul o ascultă.

– L-am visat, ca aieveya : vine acasă, sare de pe cal, așa de vesel și de senin la față... Intră în iurtă, se apropie de mine și-mi spune așa : „Tu și tata plîngeți prea mult. De cîte ori n-aud eu suspinele voastre ! Vă închipuiți oare că am murit cu adevărat ? Nu vezi că m-am întors ? N-am murit. Haide, Kamka, nu mai plînge, fii veselă !“ Da, așa mi-a spus. Și ce fericită am fost !

Tăcură amîndoi, femeia tînără și bătrînul. Lacrimile li se rostogoleau în boabe limpezi pe obraji.

Împrejur, tăcere de mormînt. Numai un zgomot ciudat, ca un fel de urlet, veni să tulbure auzul Kamkăi. De cîteva zile îl auzea mereu, în fiecare dimineață.

¹ *Kurt* – brînză de oaie (n. r.).

Palidă, cu chipul parcă stors de sînge, trase cu urechea. Ochii înroșiți îi erau grei de lacrimi. Sub pielea feței supte tresăreau, abia văzute, vinișoare albastrii.

– Bate vîntul pe povînișurile Cinghizului, fata mea !

– Dar ce urlă așa ?

– S-a stricat acoperișul șurii. Stuful putrezit iese prin toate găurile și el urlă așa în bătaia vîntului, fire-ar afurisit să fie ! caută s-o liniștească Kodar.

Ieșiră din iurtă. Veche, neagră, zdrențuită și singuratică, iurta era lipită de o șură scundă, de pămînt. În jur nici tipenie de om : nici așezare de iarnă, nici vreo altă iurtă. Aulele din împrejurimi plecaseră de mult la djailiau.

Cît fusese în viață, Kutgean le spunea mereu : „Doar n-o să rămînem aici, ca niște djataci !” Făcea rost de două-trei cămile de povară și se strămuta, împreună cu ai lui și cu toți ceilalți. Ce știau ei pe atunci de grija pășunilor pentru vite, de nenumăratele greutăți de biruit în sărăcăcioasa lor gospodărie ? Adeseori și el, Kodar, spunea : „Nu-i rău să mergem și noi cu aulul. N-o să rămînem fără lapte. Poate c-o să ne dea cineva și nouă o vacă de muls, să-i purtăm de grijă.” Și porneau la alte pășuni.

Anul acesta, însă, nici pe Kamka, nici pe bătrîn, nu-i lăsase inima să părăsească fără îngrijire mormîntul proaspăt al lui Kutgean, pe care-l plîngeau amîndoi și zi și noapte.

Vite aveau puține. Chiar dacă turma lor săracă ar fi păscut într-ună, tot n-ar fi stricat aproape nimic din pășunile de pe povînișurile Cinghizului. Iarna, după ce-i murise feciorul, Kodar îl luase în casă pe bătrînul Djampeis, un neam de-al lui venit de prin alte părți, care trăia din ce aduna muncind pe la oameni. Era văduv, fără copii și fără căpății, și o ducea greu. „Dacă pui două jumătăți una lîngă alta, tot iese un lucru întreg ! În cine să avem nădejde ? O s-o scoatem noi la vreun capăt, dacă ne-om sprijini unul de celălalt”, îi spusese Kodar lui Djampeis, cînd bătrînul venise să facă rugăciunea de pomenire a mortului. Și așa, Djampeis rămăsese la el.

Nu mai aveau acum grija tunmei lor sărace. Nici gospodăria nu le cerea cine știe ce bătaie de cap. Și amîndoi, bătrînul încovoiat sub povara necruțătoare a anilor și a neazurilor, și femeia tină, zdrobită de durerea ei amară, își petreceau zilele lîngă mormînt. Și astăzi, ca de obicei, porniră încetîșor tot într-acolo.

Era o zi strălucitoare de mai, neobișnuit de blîndă. Întinderea fără margini a stepei era scăldată în aurul viu al

razelor de soare. Nourași albi de puf treceau, răzleți, pe boltă. Liniile line ale dealurilor se și împodobiseră cu frunziș creț. Un covor de iarbă verde, nu prea înaltă, dar deasă, acoperea pământul. Ghiocci, lăcrămioare, bețișoare aurii de steluța-crăiesei, pintenul-cocoșului și maci sălbatici îl împestrițau cu roșu, albastru și galben, ca și cum roiuri parfumate de fluturi mici, de toate culorile curcubeului, s-ar fi risipit în zbor peste toată stepa. Vântul de dimineață, alergând dinspre trecătoare spre povișurile Cinghizului, era răcoros, ca totdeauna : adia dulce și proaspăt, potolind arșița zilei.

Dar toată strălucirea încântătoare a vieții, toată lumea aceasta plină de fericire, toată bucuria clocotitoare a firii care se deștepta, erau ca și cum n-ar fi fost pentru cele două ființe fără noroc și fără rost. Ele nu vedeau înaintea ochilor decât un mormînt proaspăt, cu o moviliță de bolovani deasupra, care se înălțase nu demult aproape, pe un delușor. Spre mormîntul acela, și numai spre el, zburau și ochii, și inimile lor. Lăstarii tineri le trezeau doar amintiri din cea de pe urmă primăvară pe care o trăise Kutgean al lor cel vesel, și alte valuri de nespusă durere le înecau sufletele. Inimile lor ardeau, încheștate de suferință. Kodar trecuse de șaizeci de ani. Bătrînul acela care abia începea să încărunească avea un trup de uriaș din basme. Dacă n-ar fi fost durerea pe care nu era în stare s-o biruiască, nici o putere din lume n-ar fi izbutit să-l frîngă, atît de nemărginită-i era tăria vieții. În tinerețe fusese un *batîr*¹ în toată puterea cuvîntului. Nimeni nu se putea măsura cu el în ce privește îndrăzneala și iscusința. Și pînă la adînci bătrînețe își păstrase numele cinstit, ferindu-l de tot ce l-ar fi putut atinge. Ce-i păsa lui de cel ce alerga mereu după mărire și putere, amestecat de mîndrie și de dorința de a stăpîni ? Kodar rămăsese mereu același și, mulțumindu-se cu puținul lui avut, își ducea viața liniștită și singuratică în mijlocul alor săi. Nici aulele altora, nici bîrfele deșarte nu-l atrăgeau. Nu era prea bine cunoscut nici în aulul lui, iar cît despre cele mai depărtate, nici vorbă să-l știe careva. De altminteri, nu făcea prieteșug cu nimeni, afară doar de nu tocmai numeroasele lui rubedenii, borsaci și bokenși.

Acum șase luni, se năpustise asupra lui, ca o cumplită vijelie, durerea care-i sfîșia inima și acum : moartea singurului său fiu, Kutgean.

¹ *Batîr* - viteaz, om voinic, erou legendar - la popoarele orientale. În baladele epice ruse - „bogatîr” (n. t.).

În ce să-ți mai pui nădejdea ? Unde să-ți mai cauți mîngîierea ? Că soartei nu-i e milă de tine, oricît ai ruga-o. Și oricît ai sta să te gîndești, nu e chip să afli vreo ieșire. Așa că nu-ți rămîne alta de făcut, decît să-ți alungi gîndurile negre...

Dar încă ceva îl frămînta fără încetare pe Kodar : noră-sa Kamka, soția iubită a fiului său, se stinge văzînd cu ochii, neputincioasă, împietrită în durerea ei. Ce soartă o așteaptă oare ? Îngrozită, inima lui ocolește răspunsul. Cînd se gîndește că și ea ar putea să plece de lîngă el, să se înstrăineze de el, simte că lucrul acesta ar fi tot atît de dureros pentru dînsul ca și moartea lui Kutgean. I s-ar părea că-și pierde a doua oară fiul, că doar la amîndoi le-a fost tată...

Kamka și Kutgean se iubeau nespus de mult și trăiau nespus de bine, fără certuri și fără neînțelegeri. Femeia se dăruise cu trup și suflet grijilor casei celei noi, care era pentru ea ca o a doua casă părintească. Kamka fusese o fată orfană și săracă din neamul sîbanilor, care trăia departe de aceste meleaguri. Acolo o aflase Kutgean, cînd se dusesese să-și vadă rudele după mamă. Și în aceeași noapte fugise cu ea, în goana calului. Kodar nu ținea la noră-sa mai puțin decît la feciorul său. Le era tată bun la amîndoi. Om drept și cu sufletul deschis, nădăjduia să ducă pînă la mormînt această dragoste fără sfîrșit pentru copiii săi.

Dar acum cîteva zile, Djampeis a adus vorbe ticăloase și murdare. Zicea că le-ar fi auzit în munți, de la alți păstori. La început, Kodar nu le-a înțeles bine, dar atît cît le-a înțeles, i-a fost destul să-și iasă din fire. Nici n-a vrut să-l mai asculte, și i-a poruncit să-și curme vorba. Oare cum pot oamenii care trăiesc în belșug și-n fericire să-și piardă mințile trîndăvind pînă într-atîta, încît să scorească asemenea blestemăți ? Nu cumva aiurează atunci cînd se întrebă, prosteste : „Oare de ce s-o fi închis Kodar în casă, ca într-o vizuină, de nu se mai arată nicăieri ?” Iar alții adaugă cu răutate : „Ei, dar noră-sa de ce mai stă acolo ? Ce gînduri are ?”

Aceste vorbe cu tilc au căzut asupra lui Kodar ca o lespeze grea. Și-a închipuit că ele ascund intenția oamenilor de a-i găsi tinerei văduve, cît mai curînd, un logodnic care s-o ia fără *kalîmul*¹ obișnuit, cu alte cuvinte să-i viere în casă un moștenitor care să pună mîna pe avutul și pe vitele lui. Și asemenea născociri viclene le sîcînesc și le poartă de ici-colo oameni care ți se dau drept rude, drept prieteni care te înțeleg ! Kodar se înstrăinase de toată lumea. Nu voia să-i

¹ *Kalîm* - la musulmani, prețul de răscumpărare al miresei (n. t.).

mai între nimeni în casă. „S-o lase în pace măcar pînă o trece un an de la moartea băiatului, măcar pînă după pomenire !“, își zicea el în gînd. Iar la cele ce aveau să se întîmple după aceea, încerca nici să nu se gîndească măcar. Și iată că răsufllarea de gheață a înfricoșătoarei ocări se strecurase pînă în singurătatea lui...

Văzîndu-l pe Kodar că se întunecă la față, Djampeis și-a dat seama că nu trebuia să-i mai pună sare peste rană și să povestească tot ce aflase. De altfel, nici nu era prea vorbăreț de felul lui : nu putea să lege două vorbe cum se cuvine și-i venea din cale-afară de greu să împărtășească și altora gîndurile lui. Așa că n-a mai spus nimic.

Iată ce se întîmplase : nu demult, bătrînul păstor Aitimbet, întîlnindu-se cu el pe cîmp, îl întrebasese fără ocol :

— Lumea zice că stăpînu-tău trăiește cu noră-sa. Știi tu ceva despre asta ?

Lui Djampeis i se făcuse negru înaintea ochilor.

— De trei ori să fiu afurisit dacă am auzit măcar de asemenea rușine ! Sfirșește, blestematele, cu vorbe de astea ! se cutremurase bătrînul.

Încerca să se dezvinovățească ? Sau, într-adevăr, se înspăimîntase pînă-n adîncul sufletului ?... Aitimbet nu putea pricepe. Bătrînul păstor nu era nici cîrcotaș, nici rău de gură. S-a gîndit, fără să vrea : „Dacă bietul om ar fi știut ceva, poate că n-ar fi sărit în sus de-un cot... Una din două : ori ei sînt într-adevăr fără păcat, ori el nu știe nimic...“ Aitimbet locuia destul de aproape de casa lui Kodar. A început să-i descoasă pe săracii care veneau din cînd în cînd pe la Kodar și, pînă în cele din urmă, s-a încredințat că omul n-avea nici o vină și că în jurul lui se țesea o intrigă murdară.

Dar în zadar vecinii săraci, care intrau în casa lui Kodar și știau adevărul, se luau la ceartă cu cei care-l bîrfeau, apărîndu-l cu îndîrjire ; cineva din umbră nu înceta să țeasă în jurul lui păienjenishul minciunii. Nu. Bîrfele nu numai că nu se potoleau, dar se răspîndeau tot mai mult, ca un fum înecăcios, învîluindu-l din toate părțile.

Și așa, ca și cum n-ar fi avut destulă amărăciune în sufletul lui, o nouă năpastă îi căzu pe cap. Cu vreo trei zile în urmă, Suiundik trimise la el, anume, pe Bekten cel bun de gură. Bekten l-a scos pe Kodar afară din iurtă și a început să-i înșire, pe departe, tot felul de prăpăstii. La urmă, a încheiat :

— Încearcă să astupi gura lumii ! Oamenii cumsecade țin la tine, ba chiar au căutat să curme zvonurile, dar n-a fost

chip... Pomenise în treacăt numele lui Suiundik și, ca și cum n-o făcuse înadins, se pierduse în laude în fața lui. Apoi, după alt șir de vorbe ocolite și cu tâlc, îi aruncă de-a dreptul în obraz : Se vorbesc lucruri urâte... Cică te-ai fi încurcat cu noră-ta !

Kodar tresări.

– Ce tot spui acolo ? strigă el amenințător, gata parcă să se repeadă la Bekten.

Dar Bekten se ținea bine.

– Da, Kunanbai a dat crezare acestor vorbe și acum îți pregătește cumpłita osindă, urmă el, netulburat. Dar crezi tu, oare, că Suiundik e în stare să-și vîndă neamurile ? El m-a trimis la tine, anume : „Să se ascundă, zice, să plece cît mai departe, pînă o trece furtuna !”

Fierbînd de mînie, Kodar sări drept în picioare.

– Șterge-o de aici ! Piei din ochii mei ! Ce-mi mai pasă mie de pedeapsa lui Kunanbai, dacă însuși Allah nu s-a îndurat de mine ! strigă el, nemaiputîndu-se stăpîni. Haide, du-te, pleacă !

Aducîndu-și aminte de o ocară ca aceea, Kodar simte și astăzi cum îi dlocotește mînia în piept. Dar nici prin gînd nu i-a trecut să-i spună Kamkăi ce auzise. Inima lui de părinte nu-și făcea muștrări. Pentru el, Kamka era copila lui dragă, iubită cu duioșie. Zi după zi și-au purtat amîndoi povara lor apăsătoare, doborîți de aceeași durere și suspi-nînd din adînc, fără să-și ascundă unul altuia ce-i frămînta. Zi după zi s-au apropiat pînă într-atîta, încît uneori li se părea că sînt doi bătrîni care și-au trăit viața întregă unul lîngă celălalt, sau un tată cu singura lui fiică... Toate erau nedespărțite pentru ei : toate necazurile și toate loviturile sorții. Se înțelegeau, atît cît e cu putință unui om să înțeleagă pe alt om.

Puteau vorbi în voie despre orice, cu inima deschisă și fără sfială. Dar despre o clevetire ticăloasă ca asta, limba lui Kodar n-ar fi fost în stare să spună un singur cuvînt murorii celei blînde, zdrobită de durere.

Mergînd încet, ajunseră în dreptul mormîntului. Kodar nu știa rugăciunile de pomenire a morților. Kamka, de asemenea, nu le știuse niciodată. Cînd veneau la mormînt, fiecare spunea în gînd cîte o rugăciune făcută de el, împărtășindu-i lui Kutgean durerea și dojenindu-l blînd că-i părăsise. Și lacrimile lor picurau, grele, pe mormînt. De multe ori își lipeau obrazul de țărînă și, stînd tăcuți alături, nu-și mai luau ochii de la mormînt. Îi cunoșteau acum fiecare pietricică. Dacă vîntul

arunca un firişor de iarbă uscată, ei îl culegeau. Dacă pământul se înălţa, afinat, sau se lăsa, ei îl netezeau la loc.

Aşa au stat şi astăzi, vreme îndelungată, lângă mormînt.

Deodată, un tropot de cai a răsunat la spatele lor. Se apropiau nişte călăreţi. Nici Kodar, nici Kamka nu şi-au întors capul să se uite. Călăreţii veniseră de-a dreptul la ei şi descălecară.

Erau cinci. Kamşbai, trimisul lui Maibasar, Djetpis, rudă de departe cu Kodar şi trei djighiţi din sominţia borsacilor, din care se trăgea şi Kodar. Sărind din şa, Kamşbai bombăni :

– Ia uitaţi-vă la el, făcarnicul !

Nu se aşteptau să-i găsească, pe Kodar şi Kamka, lângă mormînt. Oricine s-ar fi înduişat în faţa unor oameni doborîţi de o durere atît de sfişietoare. Însoţitorii lui Kamşbai nu se puteau hotărî să descălece. Dar Kamşbai era viclean şi crud : dacă-l laşi să-ţi tundă părul, îţi taie şi capul ! Însuşi Maibasar nu se putea măsura cu el.

– Jos ! porunci, făcîndu-le semn celorlalţi să descălece.

Printre ei se mai găsi unul care să-i ţină isonul.

– Ia uitaţi-vă la ea, nici nu-şi întoarce capul ! Ce, nu se poate dezlipi de mormînt ? strigă cu răutate Djetpis.

Kodar înţelese că oamenii aceştia nu veniseră degeaba la el. Se întoarse şi întrebă liniştit :

– Ce vreţi de la mine, oameni buni ?

Kamşbai îi răspunse, provocator :

– Te cheamă cîrmuitorul ţinutului ! La Karaşokî s-au adunat toţi aksakalii cei mari şi toate căpeteniile neamului. Te aşteaptă.

– Cine sînt aceste căpetenii ? Şi cine e cîrmuitorul ţinutului ?

– Cîrmuitorul ţinutului e aksakalul Maibasar, iar mai marele lui este Kunanbai. Şi te cheamă pe tine, împreună cu noră-tă, să daţi socoteală pentru faptele voastre. Haide, sus şi la drum !

– Ce, ai înnebunit ? Ce ai cu mine ?

– Ce-ai spus ? Cum mai întrebî „ce ai cu mine“, cînd te cheamă cîrmuitorul ţinutului ?

– Blestemaţi să fiţi cu ameninţările voastre ! strigă Kamka sărind în picioare şi tremurînd, tulburată, din tot trupul.

– Ba voi să fiţi blestemaţi, păcătoşilor ! Hei, tu, vrăjitoare plectoasă ! Mişcă-te ! şuierea îndârjit Kamşbai, învîrtindu-şi ameninţător biciuşca. Şi întorcîndu-se către oamenii care veniseră cu el, le porunci : Luaţi-i şi urcaţi-i pe cai !

Oamenii se repeziră la Kodar.

— Allah cel fără milă, ce mai vrei de la mine? strigă Kodar deznădăduit, îmbrîncind cu toată puterea pe doi dintre ei, care erau mai aproape de el.

Unul se prăbuși la pămînt, luîndu-și obrazul în mîini. Dar, în aceeași clipă, ceilalți trei se năpustiră asupra lui Kodar, îi întoarseră mîinile la spate și i le legară cu o frînghie. Pe Kamka o tîrîră pînă lîngă cal ca pe un biet lucru fără putere și o așezară călare în fața lui Kamisbai.

La spatele lui Kodar încălecă Djetpis, un bărbat voinic cît un munte. Ceilalți săriră cu grabă în șa și o luară la goană spre răsărit, spre Karașokî. „Sabia e ridicată și glonțele a pornit... Ce să mai stau de vorbă cu o fiară ca asta? O să vorbesc de-a dreptul cu căpetenia ținutului...“, se gîndea Kodar. Și nu mai scoase nici o vorbă, nici măcar către Djetpis, cu toate că-i era rubedenie.

Dar tocmai Djetpis și cu afurisitul lui frate Djeksen erau cei care uneltiseră prăpădul ce se abătea acum asupra lui Kodar și a Kamkai.

Amîndoi erau cele mai înstărite dintre toate rudele lui Kodar. Astă-primăvară, după moartea lui Kutgean, oamenii începuseră să-l dojenească pe Djeksen: Kodar îi era rudă de aproape și era sărac. Și acum, cînd își pierduse fiul și rămăsese singur, n-ar fi fost mare lucru pentru Djeksen să-l ajute cu ce l-ar fi lăsat inima! Dar el nu-i dăduse măcar o vită de povară, ci-l lăsase să ierneze singur. Așa îl dojeneau ai lui, mereu. Și ca să scape de gura lor, Djeksen începu să născocească tot felul de minciuni ca să-și îndreptățească neomenia.

— Inima mea simte totdeauna răul și se ferește de el. Nu că n-aș vrea să-l ajut, dar mi-e scîrbă de ticăloșiile lui! se dezmînăvătise el în fața mulțimii venite la adunarea semințiilor bokenșilor și borsacilor, deschizînd astfel drum la toate zvonurile și ocările.

Nu mult după aceea, Suiundik îl întrebasese pe Djeksen despre rostul vorbelor lui cu două înțeleșuri.

— Dar nu știi că s-a încurcat cu noră-sa? Ce vrei să fac? Dacă l-aș lua la mine, tot tu m-ai scuipa mîine în obraz! se apărase Djeksen și, ca să-și întărească spusele, îi aduse aminte de vorbele pe care le rostise Kodar iarna trecută, cu prilejul pomenirii lui Kutgean, într-a șaptea zi de la moartea lui.

Înnebunit de durere, Kodar strigase atunci: „Nimeni nu mi-a mai rămas, sînt singur pe lume. Allah a vrut să mă pedepsească... Dar dacă-i vorba așa, mai bine mor ghiaur

decît să mă plec în fața puterii sale ! Și dacă pe mine m-a ales să-i fiu jertfă – ei bine, o să i-o plătesc !”

„Ce poate să-i facă unul că el Ziditorului ?”, s-ar fi gîndit atunci Djeksen, pierzîndu-se în fel și chip de presupuneri. În oele din urmă și-a zis că omul, ca să se răzbune pe Allah, s-a încurcat cu noră-sa...

Pe lângă toate acestea, mai era ceva care-l scormonea la inimă pe Djeksen : Kodar avea o bucată mică de pămînt aproape de locul lui de iernat. „Se pare că Kodar și-a trăit traiul... Dacă izbutesc să-l văd izgonit de neamurile lui, al meu o să fie pămîntul !”, își zicea, socotind foloasele pe care avea să le tragă.

Și iată că scînteia birfelilor murdare ajunse, ca dusă de vînt, pînă la Kunanbai. Furtuna se dezlanțui. În fața mulțimii de la adunarea neamului sîbanilor, Soltabai insultase de cîteva ori neamul tobîkților, pomenind mereu numele lui Kodar. Cînd vestea ajunse la Suiundik, el își dădu seama că lucrurile merseseră prea departe și veni din nou la Djeksen, cerîndu-i dovezi. Fără să se mulțumească cu atît, începu să descoasă și pe alți oameni de prin partea locului. Vecinii și rudele lui Kodar, oameni cu sufletul deschis, umili și străini de orice uneltiri ascunse, nu se îndoiau de nevinovăția lui. Nu puteau să mărturisească decît atît : că omul își ducea cu greu durerea lui cumplită și că jalea care-i sfîșia inima îl doboră văzînd cu ochii.

Însă Djeksen și Djetpis o țineau pe-a lor :

– Se preface că-i zdrobit de jale, dar, cînd vine noaptea, își vede de treburile lui...

Nici de data aceasta Suiundik nu izbutise să afle un lucru hotărît. Se temea însă că dacă zvonurile se adevăresc, Kunanbai se va sluji de ele ca să-și reverse iarăși mînia asupra bokenșilor și borsacilor. Vorbind cu căpeteniile altor neamuri, el le spunea mereu : „Nu-s decît niște scormituri !” Și la adunarea de la Kunanbai, era hotărît să-l apere pe Kodar. Dar Kunanbai îi stricase de la început toate socotelile.

Afară de asta, Bekten cel spîn, pe care însuși Suiundik îl trimisese la Kodar, făcuse mai mult rău decît bine. La întoarcere își petrecuse noaptea la Djeksen, îndrugînd verzi și uscate :

– Kodar a zis așa : „Nu vreau să știu nici de Allah, nici de Kunanbai ! Fac ce potesc ! Ce aveți voi cu mine ?” Și m-a dat afară din casa lui...

De dragul vorbelor, Bekten arăta lucrurile mult mai întunecate decît erau, acuzîndu-l fără milă pe Kodar.

După adunarea căpeteniilor la Kunanbai, Suiundik încerca să-și aline mustrarea de cuget căutînd să se convingă că nenorocitul era, într-adevăr, vinovat. Și cu toate că nimeni nu văzuse nimic, cu toate că nimeni nu dovedise nimic, cumplita năpastă se abătu asupra lui Kodar.

4

Karașokî, una din înălțimile Cinghizului, nu era tocmai departe de așezarea de iarnă a lui Kodar. Un pîrîu sălbatic alerga pe povișurile ei împădurite: păduri scunde – sălcii, plopi și mesteceni strîmbi, de munte, își desfășurau în voie podoabele lor. Erau acolo și pășuni întinse cu iarbă deasă, minunate locuri pentru așezări omenesti. Bokenșii și borsacii poposiseră demult pe aceste meleaguri, și nu le-ar fi lăsat nici în ruptul capului în mîna altora.

Printre ighizbai, erau mulți cei care ardeau de dorință să pună mîna pe Karașokî, unde se afla aulul lui Djeksen.

Acolo fusese hotărît locul adunării. Aulul lui Djeksen era alcătuit numai din patru iurte, așezate sub stîncă uriașă ce se înălța deasupra pîrîului. Spre locul acela îi aduceau acum djighiții, în goană, pe Kodar și Kamka.

– I-au adus ! Uite, i-au adus ! Îl vedeți pe Kodar ? se pomeni murmur de glasuri.

Toți oaspeții care poposiseră la Djeksen, în frunte cu Kunanbai, ieșiră din iurtă. Trimișii nu ajunseseră încă lîngă ei, cînd mulțimea, îngroșîndu-și rîndurile, ieși din aul și se îngrămădi în poiană.

Acolo stătea în genunchi o cămilă neagră uriașă, cu două cocoase, legată de un stîlp. Între cocoase avea un covoraș de pîslă, deasupra o șa, totul înfășurat într-o frînghie lungă și groasă.

Zărînd mulțimea, Kamka tresări. Tot drumul nu scosese o vorbă. Acum se întoarse spre Kamisbai :

– Ascultă, doar ești om ! Cu ce ne-am făcut vinovați ? Ce aveți de gînd să faceți cu noi ? Ucideți-ne, dar mai întii să ne spuneți pentru ce...

Kamisbai, care tăcuse și el pînă atunci, își descleștă gura. Vorbele lui erau încărcate cu otravă :

– Te-ai destrăbălat ori nu te-ai destrăbălat cu socru-tău, cu Kodar ? Ei bine, iaca, astăzi o să vă facem de petrecanie ! zise el, uitîndu-se pîntă la Kamka.

Femeia gemu ușor și începu să lunece din șa, pe nesimțite. Kamisbai abia se ținu să nu cadă și el. Cuprinzînd-o

voinicește cu brațul, își îndemnă calul și se opri în fața mulțimii.

Acolo, ceilalți îl și coborau de pe cal pe Kodar. Ajungînd lîngă el, Kamîsbai săni jos, sprijinind-o pe Kamka cu o mîină, apoi o desprinse din șa. Trupul ei fără viață se prăbuși greu la pămînt și rămase acolo, întins. Leșinase.

Kodar se pomeni înaintea unei mulțimi de vreo sută de oameni. Erau de față și Kunanbai, și Bojei, Karatai, Suiundik, Maibasas și alte căpetenii ale neamului tobîkților. Iar în spatele lor stăteau aksakalii și alți oameni de seamă ai neamului. Nici unul nu purta haine proaste, sau măcar de rînd : se adunaseră doar toți *atkaminerii*¹ semințiilor tari și numeroase.

Legat cobză, Kodar se întoarse către mulțime. Furia și mînia clocoteau în sufletul lui. Zărindu-l pe Kunanbai, care, stînd între ceilalți, îl sfredelea cu căutătura întunecată a singurului său ochi, Kodar tresări din tot trupul. Repezindu-se spre el într-o nestăpînită pornire de ură, bătrînul strigă :

— Ua, Kunanbai ! După tine, nu-mi era de-ajuns urgia cca de la Allah ? Ce mîrșăvie ai mai pus la cale ? Dar tăcu, întrerupt de urletele lui Maibasas și ale celorlalte căpetenii.

— Lasă vorba ! Destul !

— Taci !

— Tacă-ți gura, se auzea din toate părțile ; nimeni nu îndrăznise vreodată să-i vorbească lui Kunanbai cu atîta cutezanță.

Kodar așteaptă puțin. Cînd larma începu să se potolească, strigă din nou, înverșunat :

— Poate că ai de gînd să te răzbuni pe soartă pentru ochiul tău cel chior, necinstindu-mă pe mine ?

Kunanbai răcni ca o fiară :

— Astupați-i gura !

Învîrtindu-și amenințător biciușca, Maibasas se apropie în goană de bătrîn :

— Tu, ciine sur, afurisitule !

Drept răspuns, Kodar strigă și mai tare :

— Dacă eu sînt ciine sur, apoi voi nu sînteți decît niște ciini turbați ! V-ați năpustit asupra mea urlînd și vreți să mă rupeți în bucăți !

Kamîsbai și alți patru oameni se repeziră asupra lui Kodar, aruncîndu-l la o parte. Tîrîndu-se la pămînt, bătrînul striga cît îl ținea gura :

¹ *Atkaminer* — căpetenie (n. r.).

- Nici nu vrei să știți măcar dacă sînt sau nu într-adevăr vinovat ! Băutori de sînge ! Și privirea pe care i-o aruncă lui Kunanbai era înfricoșătoare.

Dar ștreangul îi și fusese legat de grumaz. Cei patru oameni îl tirau în goană spre cămila cea neagră. Cineva îi îndesă un sac pe cap. Șase oameni abia puteau să-l țină, împingîndu-l cît mai aproape de cămilă. Kodar ar fi vrut să-și strige cel din urmă blestem. Dar simți o lovitură cumplită în spate : ridicîndu-se în picioare, cămila îl izbise, și ceva tare ca fierul i se înfipse dintr-o dată în gît și-l strînse, de parcă voia să-i smulgă sufletul, apăsîndu-l cu o greutate ucigătoare, ca și cum s-ar fi prăbușit peste el o stîncă. Lumea parcă se clătină și se năruి asupră-i. Viața îi licări în ochi cu cea din urmă scînteie de lumină, apoi se stinse...

Mulțimea aștepta în tăcere. Cînd cămila se ridică în picioare, Kamka, atîrnată de cealaltă parte, rămase nemișcată. Moartea o răpusese fulgerător.

Dar Kodar se zvîrcolea încă, încordîndu-și trupul de uriaș : moartea nu izbutea să-l doboare cu una, cu două. Părea mai înalt și, cînd se întindea, picioarele-i aproape atingeau pămîntul. Mulțimea încremenise, fără glas. Iar cămila, care ridicase dintr-o dată două vieți omenești, stătea și ea tot atît de mută...

Baisal nu se mai putu stăpîni. Își feri ochii și se întoarse. Cei care încercau să mai spună cîte ceva, vorbeau în șoaptă. Karatai zise încetîșor către Bojei :

- Allah, cît se chinuie, sărmanul ! Nu poate muri... Abia acum văd ce voinic era.

Bojei se întoarse dintr-o dată și se uită la el. Obrazul îi era aspru și întunecat :

- Pe voinicul tău l-a sfîșiat un șacal ! zise, ferindu-și și el ochii de priveliștea aceea înfiorătoare.

Din mulțime se auzeau mereu șoapte :

- E încă viu ! N-a murit !...

Kodar se zvîrcolea și se închircea, zbătîndu-se.

Kunanbai își dădu seama că zvonul de indignare al mulțimii se întetește : chinurile victimei o tulburau mai mult decît omorul însuși. Cu un semn scurt al mîinii, porunci oamenilor să culce cămila.

Cînd animalul se lăsa în genunchi, Kamka rămase întinsă la pămînt cît era de lungă, fără suflare. Kodar însă tot nu murise. Se prăvăli, moale, îndoindu-și trupul. Fără să lase mulțimii răgaz să-și vină în fire, Kunanbai arătă virful stîncii și strigă, scurt :

– Sus cu el ! Și aruncați-l de acolo, blestematul !

Kamîsbai și cu ceilalți patru încărcară în tăcere trupul pe spinarea cămilei și-l pomiră în sus, spre culme. În spatele stîncii, povînișul era mai domol. Din mulțime, unii dădeau să se furișeze, nemaismîțindu-se în stare să se stăpînească. Dar erau opriți pe loc de răcnetul amenințător al lui Kunanbai :

– Nimeni să nu plece ! Toată lumea să stea pe loc !

Și mulțimea încremenii din nou.

Tocmai atunci, din pădure se iviră în goană doi călăreți. Se opriră lîngă aulul lui Djeksen și, legîndu-și caii în dreptul iurtei din capăt, se îndreptară spre mulțime. Erau Jirenșe și Abai.

În același timp, sus pe culme, se arătau oamenii care-l purtau pe Kodar. Se opriră, uitîndu-se la cei de la poalele stîncii. Kunanbai se trase mai la o parte și, lăsîndu-și fără veste mîna în jos, porunci : „Aruncați-l !” Cei patru făcură vînt trupului greu al lui Kodar și-l repeziră cu putere de pe stîncă atîrnată deasupra rîpei.

Chinuit de cazne fără sfîrșit, trupul uriaș zbură în jos, fără să se atingă de vreo piatră, și se izbi cu toată greutatea de pămînt. Leșul se prăbuși în fața mulțimii. Cei care stăteau mai aproape auziră pîriiitul oaselor...

Văzînd lumea care se uita încremenită spre stîncă, Jirenșe și Abai, apropiindu-se, se uitară și ei într-acolo. Și, deodată, văzură trupul unui om căzînd amețitor de repede, cu pulpa-nele hainei desfăcute, ca și cum ar fi fost purtat de aripi mari, întinse. Jirenșe se repezi înainte. Abai își acoperi ochii cu mîinile și se lăsă, neputincios, la pămînt. Totul se sfîrșise... Nefericitul pierise...

O, dacă ar fi ajuns el la timp ! Venise doar să-l roage pe tatăl său, așa cum nu-l mai rugase niciodată nimic, și poate că i-ar fi scăpat viața... Dar ajunsese prea tîrziu. Pe oamenii aceștia nu se mai simțea în stare să-i vadă în ochi. Să alerge la cal, să încalece și să se mistuie în goană !... În clipa aceea, mulțimea, care tăcuse pînă atunci, izbucni în strigăte :

– Ia-o tu !

– Da' tu de ce n-o iei ?

– Pune tu mîna !

Strigătele se înteeau și se amestecau, acoperindu-se unele pe altele. În mîinile cîtorva se iviră pietre. „Se încăieră !”, îi trecu băiatului prin minte.

Dar nimeni nu se gîdea să se încaiere. Îndată ce trupul lui Kodar se prăbușise la pămînt, Kunanbai dăduse poruncă nouă :

- Suflul păcătosului sălășluiește încă în trup. Ca să scape de oel afurisit, patruzeci de fruntași, din cele patruzeci de seminții ale tobîkților, să arunce cu pietre în trupul lui ! Începeți ! Cîte unul din fiecare seminție să pună mîna pe piatră !

Și, oel dintîi, ridică de jos un bolovan. Întorcîndu-se apoi către Bojei și Baisal, le strigă :

- Puneți mîna și voi ! În glasul lui era o neînduplecată poruncă.

Cei doi se supuseră și ridicară și ei o piatră.

- Așa poruncește șariatul. Aruncați ! strigă Kunanbai, aruncînd oel dintîi piatra în pieptul lui Kodar.

După Bojei și Baisal, cîțiva se mai aplecară să ridice o piatră, dar ceilalți se certau între ei, îndemnîndu-se unul pe altul.

Apropiîndu-se de mulțime, Abai văzu oamenii aruncînd pe rînd cu pietre. Jirenșe, care ajunsese acolo înaintea lui, îi șopti la ureche :

- Uite, îl vezi pe bătrînul acela care se pregătește să arunce bolovanul ? E o rudă de-a lui Kodar, bătrîn și el, Djeksen. Nu-l cunoști ? Eh, cîine bătrîn !

Lui Abai i se păru dintr-o dată că Djeksen era adevăratul ucigaș. Se repezi la el. Dar bătrînul făcu vînt pietroiului și, mormăind : „Piei, satană ! Piei !”, îl aruncă cu putere în cel doborît.

Abia atunci zări Abai trupul întins la pămînt. Capul nenorocitului era zdrobit... Inima băiatului se strînse dureros. Fierbea de mînie.

- Hei, tu, *șaitan*¹ bătrîn, urlă el, lovindu-l pe Djeksen cu pumnul în ceafă.

Djeksen se întoarse repede, închipuindu-și că vecinul, aruncîndu-și piatra, îl atinsese din nebagare de seamă. Dar înaintea lui stătea feciorul lui Kunanbai.

- Tu, cîine bătrîn și ticălos ! strigă Abai cu mînie.

Djeksen își pierdu cumpătul.

- Ce-i cu tine, măi băiete ? Ce, parcă eu ?... Dacă-mi ești așa de viteaz, uite, colea, lîngă tine, e tată-tău ! bombăni el, neștiind ce să-i răspundă.

O mișcare străbătu atunci mulțimea tulburată.

¹ *Șaitan* - diavol, satană (n. t.).

- Ce s-a întâmplat ? Ce este ?

Dar Abai ajunsese în goană la calul său. În timp ce-l dezlega, auzi bocete înăbușite venind din iurta de la marginea aulului.

Plîngeau femeile. Unele erau zguduite de hohote fără glas, altele gemeau încetișor, iar altele suspinau domol printre lacrimi. Nici una nu îndrăznea să bocească tare, dar nici una nu-și putea stăpîni durerea. Înainte de a începe osînda, bărbații le adunaseră în iurtă cu de-a sila, cu copii cu tot, amenințîndu-le. De aceea plînsul lor era atît de stîns, ca un scîncet abia auzit.

Ca izbit în piept de o săgeată, Abai sări în șa și-și porni calul în stepă. Se vede că în vremea asta Djeksen i se și plînsese lui Kunanbai. Băiatul auzi din urmă strigătul aspru al tatălui său :

- Oprește, netrebnicule ! Stai că-ți arăt eu ție !...

Dar se mulțumi cu această amenințare și nu se îndură să mai poruncească : „Puneți mîna pe el și aduceți-l înapoi !”

Abai zbură în goana calului îndărăt spre aul. Jirenșe căuta să-l ajungă din urmă :

- Măi, zurbagiule, stai puțin ! Stai cînd îți spun, măi, *Tekebai*¹ ! striga el, găsindu-i pe loc o nouă poreclă.

Și gonind amîndoi nebunește, se pierdură în vale.

Mulțimea, care se adunase să ucidă doi oameni și-și dusesese la bun sfîrșit fapta nelegiuită, se împrăștiă acum în toate părțile. Căpeteniile călări se pregăteau de drum în mijlocul unei tăceri netulburate.

Numai Bojei, care plecă împreună cu Suiundik și Karatai, zise oftînd :

- Înainte vreme, ți-era îngăduit să ceri răscumpărarea singelui pentru uciderea unui bărbat, dacă-ți era rudă. Acum, nu numai că nu ți-e îngăduit să ceri vreo răscumpărare, dar nu poți măcar să scapi o vorbă de părere de rău, că doar tu singur ai ucis ! Patruzeci de semînții, și tu împreună cu ele, l-au zdrobit cu pietre, cu mîna lor... Mai spune ceva, dacă poți !

Karatai îi răspunse :

- Kunanbai a păstrat pentru sfîrșit partea cea mai cumplită a șariatului... Asta înseamnă că legea lasă destul loc pentru prefăcătorie și vicleșug. Și șariatul aduce apă la moara lui Kunanbai !

Suiundik era abătut.

¹ *Tekebai* - pui de măgar, în sens de om încăpățînat (n. r.).

- Să uităm toate câte s-au petrecut azi ! Și să ne rugăm lui Allah ca totul să se sfârșească cu asta ! zise el.

Dar Bojei văzuse multe în viața lui și putea să înțeleagă ca nimeni, altul gândurile lui Kunanbai.

- Să se sfârșească ? întrebă el, oftînd amarnic. Și adăugă : Țineți minte vorba mea, voi, bokenșilor și borsacilor ! Nu în gîtul lui Kodar ați pus astăzi juvătul ! Nenorociților, cu voia lui Allah, în gîtul vostru vi l-ați pus !

Vorbele acestea îi tulburară pe toți. Și toți își urmară drumul în tăcere.

5

Abai și Jirenșe nu-și închipuiseră că aveau să fie martorii unei priveliști atît de înfiorătoare. Aksakalii și căpeteniile făceau totul în mare taină, fără să spună ceva norodului. Nimeni nu bănuia măcar ce puneau ei la cale.

În dimineata acelei zile, Jirenșe adusesese în aulul lui Kunanbai un copoi cu blană vărgată, ca de tigru. Sosirea lui pusese în mișcare întreg aulul. Copiii o zbughiseră din iurte claie peste grămadă. Toată zarva aceea o provocase tot neastîmpăratul de Ospan.

Jirenșe se îndrepta cu copoiul lui către iurta de oaspeți. Cum îl zărise, Ospan începuse să strige :

- Pe el ! Prinde-l ! Înșfacă-l ! Joldîaiak, Borbasar ¹ !

Și ridicase în picioare toți dulăii ciobănești, galben-cenușii, din aulul lui Kunanbai. Jirenșe încercase să-l potolească :

- Ospan, draguțule, de ce faci așa, că doar tu ești băiat cuminte ? ! Haide, astîmpără-te !

Dar se vede că vorbele bune nu făceau nici o impresie asupra băiatului.

- Borbasar, ait ! Ait ! striga el înainte, rîzînd în hohote și alergînd ca vîntul prin aul, ca să asmută cîinii asupra copoiului.

Jirenșe izbutise să ajungă pînă la iurta de oaspeți. Sărise din șa și cuprinsese cu brațul gîtul copoiului, încercînd să-l apere. Dar vreo zece dulăi răsăriți din umbra iurtelor îl înconjuraseră de aproape, mîrîind îndârjiți. Jirenșe nu putea nici să intre în iurtă, nici să se miște din loc. Și cu cît îl ruga mai mult pe Ospan să se astîmpere cu atîta băiatul rîdea mai tare și se încăpățîna să asmută cîinii mai amarnic :

¹ Nume de cîini (n. r.).

- Arr-r-r ! îi îndemna, repezindu-se el însuși la copoi. Însă dulăii cei bătrâni se săturaseră de strigătele lui Ospan și parcă le era silă să se repeadă la o biată victimă fără apărare, așa că nu făceau decât să mînie și să latre.

Ulgean auzise din iurta oea mare larma de afară și se întorsese spre Abai, care-și lua gustarea de dimineată.

- Du-te, Abai-gean¹, și potolește pe afurisiții ceia de cîini, zise ea. Iar s-a apucat nebunul de Ospan să stîrmească lumea !

Abai alungase repede cîinii și-l dusesse pe Jirenșe în iurta de oaspeți. Supărat că i se stricase joaca, Ospan se strecurase încetișor pe la spate și-l ciupise pe Jirenșe de pulpă. Închipuindu-și că-l mușcase vreun cîine, tînărul se speriasse și sărise în sus, lovindu-se zdravăn cu capul de ușor și ajungînd dintr-o săritură tocmai în fundul iurtei. Bucuros de isprava lui, Ospan izbucnise în hohote și începuse să-l ia în rîs :

- Ua, fricosule, fricosule !

Copoiul subțire, cu zgardă lată, cu botul negru și cu blana lucioasă, de tigru, îi plăcuse nespus de mult lui Abai.

- Cum îl cheamă ? întrebasese el.

- *Jelkuiin*².

- Și are și nume frumos !

- Așa cum e și cîinele : o adevărată vijelie ! Ucide iepurii cît ai clipi din ochi !

Lui Jirenșe îi plăcea să repete aceste vorbe de laudă, auzite o dată din gura unui vînător vestit din aulul lui. Și asta îl cucerise de-a binelea pe Abai, care se uita la copoi ca la mare lucru.

- Atunci, hai să mergem la iepuri !

- Hai ! Ai cal ? Și eu mă duceam tot la vînătoare...

În timp ce slujitorul punea șaua pe armăsarul cel murg, de patru ani, al lui Abai, cei doi prieteni se odihniseră în iurtă, bînd kumîs. Apoi, sărind pe cai, o luaseră spre apus, către dealurile scunde cărora le zicea Kzîșokî.

Acolo goniseră un iepure, cu o patimă de vînători încercați. Multă vreme animalul căutase să scape de urmăritori, ținîndu-se departe de ei. Abia după ce străbătuseră trei sau patru trecători, Jelkuiin izbutise să-l ajungă și să-l înhațe. După aceea, nu mai găsiseră vînat. Tot căutînd mereu, ajun-

¹ *Gean* - suflet. Se adaugă la numele proprii, ca o dezmierdare (n. t.).

² *Jelkuiin* - vijelie (n. r.).

seseră pe dealurile din apropierea Kzilşokilului, care se întindeau pînă la crestele Cinghizului.

Acolo le ieşi în cale un călăreţ. Era Djumagul, a doua ştafetă a lui Maibasari, care-l îndemnase pe Jirenşe :

– Duceţi-vă mai bine la Karaşoki, unde îl judecă acum pe Kodar. S-a adunat acolo tot norodul...

Jirenşe ciulise urechea :

– Dar unde-i Kodar ? Şi unde-i noră-sa ?

– S-au dus oameni după ei, să-i aducă pe amîndoi...

Adunarea e în aulul lui Djeksen. Şi, dînd bici calului, Djumagul îşi căutase de drum.

La rîndul lui, Jirenşe îl îndemnase pe Abai :

– Hai să mergem să vedem şi noi ! Haide, mergem, nu-i aşa ? Şi-l luase pe Abai cu el, fără să-i lase timp să se gîndească.

În felul acesta, cumplita osîndă se săvîrşise sub ochii lor.

Acum alergau îndărăt, în galop, pe malul împădurit al râului. Un fior de gheaţă străbătea trupul lui Abai. Inima lui, fiecare picătură de sînge şi tot sufletul din el se cutremurau de groază la gîndul faptei săvîrşite de tatăl său, la gîndul singelui care-i pătase mîinile. Tatăl, tatăl lui putea fi atît de crud, atît de lipsit de inimă ?

Abai nu răspundea la strigătele lui Jirenşe. Gonea mereu, cînd în galop, cînd în trap întins, iar copoiul sărea înaintea calului. Alergară aşa de-a lungul râului, apoi începură să ocolească povîrnişurile crestei care se înălţa în faţa lor. Drumul era îngust, abia o potecă pe care n-ar fi putut merge doi călăreţi alături. Şi pe un drum ca acela, nu poţi nici s-o iei mai repede, dar încă să mai stai şi de taci ! Totuşi, după ce-l ajunse din urmă, Jirenşe nu mai contenea cu poveştile, ţinîndu-se pe aproape de el. Avusese timp să stea de vorbă cu nişte djighiţi din aul, şi acum simţea nevoia să-i spună şi lui Abai ce auzise. Cutremurat de tot ce văzuse, tremurînd ca de friguri, băiatul nu auzea nici pe jumătate din cîte-i spunea celălalt, dar prindea tot ce era mai de seamă şi înţelegea totul.

Două zvonuri treceau astăzi din gură în gură, tulburînd mulţimea. Cel dintîi servea să-l acuze pe Kodar, şi rostul lui era să justifice osînda crîmnoasă la care fusese supus. Kodar strigase : „Allah m-a pedepsit, dar am să i-o plătesc !” Cu vorbele acestea se dezvinovăteau acum ucigaşii. Al doilea zvon repeta vorba aruncată de Kodar înainte de a-şi da sufletul : „Dacă eu sînt cîine sur, apoi voi nu sînteţi decît nişte cîini turbaţi !”

Abai se cutremură. Își aduse aminte de plînsul femeilor, domol și sfîșietor, care răzbătea din iurtă. Și deodată, fără să se aștepte nici el singur la asta, izbuoni în lacrimi. Jirenșe băgă de seamă, cu toate că mergea în urma lui.

— Ei, tu, Tekebai, ștregarule ! Ce-i cu tine ? Întrebă el cu mirare și-și îndemnă calul să ajungă alături de Abai.

Dar Abai dădu bici calului și-și luă iarăși vînt.

Lăsară în urmă rîpele munților și coborîră valea largă. Abai își îndreptă calul spre Kolgainar, lovindu-l de cîteva ori cu biciul. Nu voia să-l vadă Jirenșe plîngînd. Prietenul gonea mereu, căutînd să-l ajungă, dar nu era chip. Abai era ca la un zbor de săgeată și, galopînd singur prin stepă, nu se mai putu ține și izbuoni în hohote nestăpînite.

În ultimii ani nu plînsese niciodată. Acum însă nu se putea liniști și plîngea așa, de parcă tot sufletul i se topea în lacrimi. Calul zbura ca vîntul, marea verde a stepei zbura și ea înaintea lui, și pe alături de el : așa pornește primăvara torentul larg, năvalnic și iute, puternic și clocotitor. Vîntul îl plesnea peste obraz și peste ochi, îi culegea lacrimile și i le ducea în stepă...

Pînă atunci, Abai nu trecuse prin nici o durere asemănătoare. Trăise departe de lumea suferințelor omenești. Acum, însă, le cunoscuse în toată adîncimea lor. Și inima lui le răspundea cu toată puterea simțirii, zguduită de milă pentru cei uciși fără vină, pentru victimele pîngărite cu atîta neomenie. Și, în același timp, în inima lui clocotea ura și minia față de ucigași.

„Tata“ — ce cuvînt cald și drag ! Un glas din adîncul sufletului îl apăra încă, cu înverșunare, căutînd să-l așeze în afară de tot ce era crîncen și nelegiuit. Dar celălalt glas îi amintea mereu de omorul sălbatic de astăzi. Și gîndurile i se încurcau, înspăimîntate, lovindu-se cap în cap.

Își aduse aminte de vorbele pe care le auzise o dată la medrese. Dascălul îi învăța : „Plînsul și lacrimile oamenilor ușurează vina păcătoșilor și răscumpără nelegiuirile lor“. Pot oare lacrimile lui să răscumpere păcatele ucigașilor ? Se scutură îndată de acest gînd : „Nu, nu-i așa !“

Doar ucigașii se apărau, zicînd că tot ce făceau, făceau în numele credinței, din porunca legii întărite de imam... Așadar, n-ai dreptul să te plîngi ? Ești singur-singurel, într-un pustiu fără glas ? Și deodată Abai se simți orfan, neputincios, fără nici un căpătîi. Și alt val de durere, clocotitor și nestăvilit, se porni de undeva, din adîncuri necunoscute, și izbi cu toată puterea, ca într-un mal, în sufletul lui gîngăș, de copil. Abai

izbucni într-un plîns mai deznădăduit încă. Lacrimile îi curgeau rîuri pe obraz.

Plîngea în gura mare, cu hohote. Numai de nu l-ar auzi Jirenșe !... Și-și întetea goana, mereu înainte.

Și goana aceea neistovită, care-i legăna trupul - sau poate frămîntarea sufletului, care-i răscolea inima tînără - făcură ca, deodată, un spasm cumplit de greață să-i străpungă pieptul, sfîșiindu-i pîntecele : trupul și sufletul se înfrățiră în aceeași suferință neomenească.

Cu toate acestea, tot nu se opri. Ținîndu-se strîns de coama calului, ca să nu cadă, galopă înainte.

Jirenșe nu mai izbuti să-l ajungă. Ajungînd în zbor la Kolgainar, Abai sări de pe cal și se îndreptă spre iurta mamei sale.

Ulgean stătea afară, lîngă cort. Cînd băiatul se apropie, ea îl privi și inima i se strînse dureros : era galben ca un mort și chipul lui, schimbat, părea străin. „Visez, oare ?“, își zise ea și se uită la el mai cu luare-aminte. Dar nu, el era, Abai. Și ce spăimîntător arăta ! După ce-și legă calul, se apropie de mamă-sa și ea îi văzu ochii înroșiți de plîns.

- Abai-gean, lumina ochilor mei, ce s-a întîmplat ? întrebă ea cu îngrijorare. Cine te-a necăjit ? Și se gîndi, o clipă, dacă nu cumva l-o fi bătut tată-său.

Erau singuri. Abai își îmbrățișă mama fără să-i spună o vorbă, își lipi capul de pieptul ei și rămase așa, nemișcat. Cum a putut el oare să uite că nu era un biet orfan fără apărare, că o avea pe mama lui !

Tremura din tot trupul, zguduit parcă de un plîns adînc. Dar nu mai avea lacrimi în ochi.

- Spune-mi, soarele meu, ce s-a întîmplat ? Te-a bătut tată-tău, nu-i așa ?

- Nu, nu m-a bătut nimeni... O să-ți spun tot, dar mai tîrziu... Apă, așterne-mi patul, vreau să dorm, îi răspunse el și, ținînd-o mereu îmbrățișată, intră ou ea în iurtă.

Răbdătoare de felul ei, Ulgean nu-l mai întrebă nimic și nu-l mai necăji. După ce-i așternu patul în partea dreaptă a iurtei, lîngă sofaua lui Zere, îl culcă și-l înveli cu șuba ei de vulpe.

Bunica înțelege îndată că se întîmplase ceva.

- Ce-i cu tine, suflețelule ? Ești bolnav ?

Ulgean se grăbi să-i răspundă :

- Da, i-e cam rău. Să-l lăsăm liniștit, să doarmă cît o vrea. Chemă slujnica și-i porunci cu glas domol :

– Închide *tundukul*¹, să nu-l supere lumina, și coboară ușa.

Bunica se uită cu luare-aminte la Abai, care zăcea întors cu fața la perete, și plescăi din limbă, a nedumerire. Apoi începu să mormăie în șoaptă o rugăciune.

Ulgean nu se putea dumiri unde dispăruse Jirenșe. Doar Abai plecase de dimineată cu el... Dar iată, cîinii de afară începură să latre. Ulgean ieși. Jirenșe stătea lîngă iurta de oaspeți și-și lega calul. Din ușă, Ulgean îl chemă la ea și începu să-l descoasă.

Jirenșe îi povesti totul : și despre vînătoarea de iepuri, pe care o făcuseră de dimineată, și despre cele petrecute în aulul lui Djeksen, și despre purtarea lui Abai la întoarcerea lor de acolo. În cele din urmă, întrebă :

– Unde-i el acum ?

Înciudată, Ulgean îl privi cu răceală și-i răspunse că doarme.

– Uite ce este, dragă, tu nu mai ești copil și trebuie să-ți dai seama ce faci. Că te-ai dus acolo, asta-i treaba ta. Dar de ce l-ai luat cu tine și pe Abai, să vadă și el o ticăloșie ca asta ? Doar el nu-i decît un copil ! Nu te-ai gîndit că se poate speria, că se poate îmbolnăvi ?

Jirenșe nu știa ce să răspundă. Se tulbură și se înroși.

– Și mie mi-a părut rău... Jur pe Allah că nici nu ne-a dat prin minte că o să vedem cum îl ucid pe Kodar !

– Să faci bine și să nu-l mai iei niciodată cu tine ca să vadă asemenea blestemății. Și nici tu să nu cauți să le mai vezi : doar ești încă tînr !

Rușinat, Jirenșe tăcea, scormonind pămîntul cu coada biciuștii. Ulgean se întoarse în iurtă. Fără să mai aștepte, Jirenșe încălecă și plecă, cu copoiul după el.

Abai se trezi abia pe înserat, cînd se întorceau turmele și aulul se umplea de behăitul micilor. Oile se mulgeau tîrziu. Era întuneric. Toate zgomotele se topeau într-unul singur și, în mijlocul acestui vuiet, vedenii înfricoșătoare, dar nelămurite, învăluite parcă în ceață, răsăreau înaintea ochilor lui. Îl durea capul cumplit. Tot trupul îi ardea, cerul gurii îi era uscat, buzele crăpate. Își trecu limba peste buze și încercă să înghită. Dar în zadar.

Mama și bunica stăteau lîngă el. Ulgean se aplecă și-și lipi palmele de fruntea lui.

– Mamă... Bunicuțo... Sînt bolnav ? întrebă el.

– Da, îți arde tot trupul. Ce te doare ? îl întrebă Ulgean.

¹ *Tunduk* – o bucată de pîslă, cu care se acoperă ferestra din bolta iurtei. Uneori, ușile se făceau tot din pîslă și se răsuceau, sul, pînă sus (n.r.).

Căutînd să se ridice într-un cot, Abai simţi o durere ascuţită în tîmple. Le-o spuse şi lor.

Pe cînd dormea el, Ulgean îi povestise soacrei sale păţania lui Abai. Şi amîndouă hotărîseră : „S-a speriat grozav, de asta s-a îmbolnăvit !” Zere îl blestema pe Jirenşe şi pe toţi aksakalii şi scuipa mînioasă pe podea.

Abai îşi dădu seama că femeile ştiu tot.

„Tata ! Tata !”, îi fulgeră din nou prin minte. Oftă greu, îşi trecu mîna peste piept şi şopti, cu glas care abia se auzea :

– Cît e de crud ! Cît e de neînduplecat !

Pentru întîia oară îşi dădea pe faţă gîndurile cu privire la tatăl lui, gînduri care, pînă atunci, îi rătăceau prin minte risipite şi tulburi.

Bunica nu-l auzi, iar Ulgean tăcu şi nu-i răspunse. Atunci bătrîna o atinse uşor pe genunchi : să-i spună şi ei ce zicea Abai.

– Şi-a adus aminte de tată-său. „E crud, zice. De ce nu s-a îndurat ?” strigă ea în urechea bătrînei.

Zere oftă şi-şi mîngîie îndelung nepotul pe creştet, fără să-şi ia ochii de la el.

– Puîşorul mamei, luminiţa mea, mieluşelul meu ! Cum era să se îndure ?... Doar el nu ştie ce e îndurarea !...

Îşi ridică spre cer faţa cu ochii pe jumătate închişi şi şopti :

– O, Allah, primeşte rugăciunea mea cea amărîtă ! Păzeşte-l pe el, bucuria sufletului meu, de mînia ucigătoare a tatălui său ! Fereşte copilul acesta de cruzimea şi neomenia lui, tu, ziditorule ! Apoi îşi trecu peste obraz degetele ei neputincioase şi chircite, de bătrînă, binecuvîntîndu-şi nepotul.

Ulgean zise în şoaptă :

– Amin !

Abai îşi trecu şi el degetele peste obraz.

Două mame... Între ele, un copil lovit de-a dreptul în inimă. Şi în umbra tainică a înserării, cînd puterile întunericului cutreieră pămîntul în căutarea victimelor¹, tustrei se rugau în tăcere pentru pace, pentru milă şi pentru dragoste.

Lui Abai i se părea că s-a întors din nou la bucuria neîntinată a copilăriei, la strălucirea ei senină şi împăciuitoare. Se simţea cu sufletul mai uşurat, dar durerea de cap creştea o dată cu dogoarea trupului.

¹ După o veche superstiţie musulmană, la apusul soarelui duhurile rele cutreieră pămîntul, pîndindu-şi victimele. De aceea jurămintele şi învinuirile mincinoase ar fi mai primejdioase în ceasul acela pentru cei care le rostesc (n.t.).

Iurta se cufundă în tăcere. Larma stîrnită de behăitul oilor și al mieilor se făcu tot mai înăbușită și, în cele din urmă, se stinse. În seara aceea, deasupra stepei se lăsă o liniște neobișnuită.

Deodată, un strigăt năvăli în iurtă, un strigăt ciudat și jalnic, care-ți rupea inima :

- Vai, dragul meu ! Vai, dragul meu ! plîngea nu știu cine în hohote, gonind călare.

După datină, cînd moare cineva, un călăreț cutreieră în goană aulele, strigînd și plîngînd : „Vai, dragul meu !“ Așa pornește vestea cea de moarte. Un gînd de spaimă străfulgeră mintea lui Ulgean : oare nu cumva s-a întîmplat vreo nenorocire cuiva dintr-ai lor ? Poate chiar lui Kunanbai ?... Se cutremură din tot trupul și începu să tragă cu urechea, încordată.

Nu, i se păruse de frică. Nu se auzea tropot de copite. Plînsul și gemetele însă răsunau pe undeva, pe aproape. Abai înțelese înaintea tuturor : glasul era al unui copil, dar imita întocmai bocetul de datină al celor mari. Iar cel care bocea era Ospan.

În timp ce se întorcea de la cîmp, izbucnise deodată în urlete, fără să-i pese de oamenii care încercau să-l facă să înțeleagă că asemenea glume nu-s a bună.

- Vai, dragul meu Kodar ! urla Ospan și, plesnindu-se cu palmele peste șolduri, alerga printre iurte, sărind într-un picior.

Vestea morții lui Kodar se răspîndise ca fulgerul prin aule și băiatul cel nebunatic o lua acum drept prilej de joacă. Mai întii, găsind un loc neted lîngă pîriu, adunase acolo un cîrd de copii și, așezîndu-se în fruntea lor, mormăise de mai multe ori cîntecele de îngropăciune. După aceea, își pusese prietenii să sape o groapă mică, găsise pe nu știu unde un ciolan uscat și-l îngropase cu cinste, ca pe un om. De acolo, copiii se împrăștiară în toate părțile, urlînd cît îi ținea gura.

Ulgean se supără cumplit : Abai era bolnav, și neastîmpăratul de Ospan îi sperie pe toți cu urletele lui !

- Ia vin'încoace, puiule ! îi strigă ea. Vin' la mama !

Îl chema liniștită, fără urmă de supărare în glas. Știa că dacă ar începe să-l certe, el i-ar răspunde o obrăznicie și ar zbughi-o așa de repede, că nu l-ar mai putea prinde. Așa, ne-bănuind primejdia, băiatul trecu în goană pe lîngă Abai, străbătînd iurta dintr-o săritură, pînă la genunchii mamei.

Ulgean îl apucă de mîna stîngă :

- Ce ți-a trăsînit prin cap să bocești așa, ca la mort ? Nu ți-a spus nimeni că asta nu-i a bună ? Și-ți arde de glumă

tocmai acum, cînd Abai e bolnav ? Of, cap sec ce ești ! oftă ea cu necaz. Apoi, smucindu-l mînioasă, îl întoarse și-i trase cîteva, îndesat, acolo unde se lipesc mai bine palmele.

De cîte ori îl bătea tatăl său, care nu ținea seamă de văicărelile lui, Ospan nu plîngea niciodată. Dar dacă se întîmpla să-l bată maică-sa, zbiera cît îl ținea gura. Izbucni și acum în urlete, făcînd cu tot dinadinsul cît mai multă gălăgie. Smulgîndu-se din mîinile mame-si, alergă la patul înalt din stînga iurtei, se trînti cu fața în perne și urlă înainte. Dar plînsul nu-i ajută la nimic : de data aceasta, lui Ulgean nici nu-i trecea prin minte să-l mîngîie și să-l împace. Ospan înțelese îndată cum stau lucrurile. Nu mai avea lacrimi în ochi, dar tot se mai făcea că plînge și, din cînd în cînd, scotea cîte un strigăt sălbatic. În cele din urmă, se satură și el de atîta larmă și-și văzu de năzdrăvăniile lui. Începu să îngîne iarăși, cu glasul pe jumătate :

– Vai, dragul meu !..

Se uită pieziș la maică-sa, dar Ulgean nu se clinti din loc. Mai repetă o dată și, în sfîrșit, strigă de-a binelea, cu glas plîngător :

– Vai, dragul meu Abai !

Fără să vrea, cu toată durerea de cap care-l chinuia, Abai începu să ridă.

Dar Ospan simți că trupul greoi al mamei încerca o mișcare : parcă avea de gînd să se ridice. Presimțind ceva neplăcut pentru el, sări sprinten de pe pat, înainte ca Ulgean să se întoarcă spre el.

– Vai, dragul meu Abai ! Abai ! Abai ! urla Ospan cît putea, alergînd spre ușă. Mamă-sa se repezi, dar nu mai putu să-l prindă.

– Hei, cine-i pe-afară ? Puneți mîna pe el ! Aduceți-mi-l încoace pe nebunul acela ! strigă ea.

Ospan mai trecu de cîteva ori, grav, prin fața iurtei, apoi o luă în goană spre cealaltă parte a aulului : îl zărise pe frate-său mai mare, Takegean, care se pregătea să aducă la îndeplinire porunca mamei.

Abai zăcu multă vreme. Unii ziceau că are „ușik“, alții că e bolnav de „skopa“¹ sau de lingoare, și toți își făceau tot felul de gînduri, fără să poată spune ceva hotărît. Și partea

¹ Boli provenite din răceală (n.r.).

cea mai proastă era că nimeni nu se încumeta să-l doftoricească în vreun fel.

Numai o dată, în a doua zi a bolii, o babă, împlinind porunca bunicii Zere, îl scoase din iurtă pe înserate și-l bătu de câteva ori peste trup cu plămîni calzi de berbec abia tăiat.

— Piei, necuratule ! Piei și lasă-mi băiatul în pace ! mormăia baba și, așezîndu-l cu fața spre soarele care apunea, își urma descîntecul ei ciudat, stropîndu-l cu apă din gură.

Lui Abai îi tremurau picioarele de nu se mai putea ține în sus. Era amețit. Cu greu izbutise să iasă din iurtă. Poate din pricină că i se întuneca vederea, partea dinspre apus a cerului, scăldată în marea de raze a soarelui în asfințit, i se arăta altfel, în chip cu totul neobișnuit. Să fie vis ? Să fie poveste ? În starea aceea, aproape aiurind, lumea îi păru ciudată și nouă.

După două zile, aulul plecă spre Cinghiz. Cu cîtva timp înainte de asta, oamenii însărcinați cu strămutarea de vară începuseră să cerceteze pe toți drumetii, întrebîndu-i dacă pămîntul din djailiau se încălzise și se zvîntase, și dacă iarba dăduse colț. De obicei, poalele Cinghizului se dezghețau mai curînd și se îmbrăcau mai repede cu un covor des de verdeață, în timp ce povițișurile se încălzeau mai încet și iarba era mai puțin îmbelsugată, din pricina zăpezilor mari. Pășunile de vară ale neamului tobîkților, întinse, cu apă din plin și cu pajiști bogate, se aflau dincolo de creasta Cinghizului. Îndată ce aulul lui Kunanbai se urni din loc de la Kolgainar, celelalte aule din apropiere porniră și ele la drum. Veneau ca un puhoi viu, strecurîndu-se prin potecile trecătorilor.

Dacă Abai ar fi fost sănătos, zilele acestea de călătorie ar fi fost pline de bucurii, de voie bună și de întreceri de călărie. Drumul de primăvară prin trecătorile înguste ale Cinghizului era greu numai pentru păstori, pentru săraci și pentru bătrîni. Dar pentru copii și tineret, era un șir neîntrerupt de petreceri. În ceilalți ani, Abai străbătuse distanța dintre cele zece popasuri ale drumului, între Kolgainar și riul Baikoșkar, care curgea dincolo de Cinghiz, ca într-o adevărată sărbătoare.

Și anul acesta aulul tot acolo se muta. Abai cunoștea toate locurile de popas. Aulele soseau uneori dimineța și rămîneau ziua întreagă la odihnă, iar seara își vedeau de drum. Strămutarea turmelor se făcea în grabă, și chiar acolo unde oamenii trebuiau să zăbovească două sau trei zile, tot nu se ridicau iurtele mari, ci numai cele mici și ușoare, corturi și colibe scunde

în care ți-era mai mare dragul să trăiești¹. Fiecare își înjgheba sălașul după gustul și plăcerea lui. Ai fi zis că strămutarea nu se va mai sfârși. Și parcă toate aulele în drum spre diailiau s-ar fi înțeles să se joace de-a „aul-aul“, de-a „șalaș-șalaș“ și de-a „kurke-kurke“².

În timpul strămutării, chiar și aulele cele mai îndepărtate se adunau la un loc, ivindu-se fără veste și înșirându-se într-un nesfârșit convoi. Se amestecau și oamenii, se amestecau și turmele, și în zilele acelea era greu să deosebești un aul de celălalt.

Dar dacă aceste călătorii aduceau unora numai bucurie, pentru păstori și pentru herghelii erau un nesecat izvor de griji și de necazuri : când se rătăceau caii deșeuati în herghelii străine, când mieii unui aul se amestecau în turma altuia, când se încurcau oile între ele de nu mai era chip să le descurci ale cui erau... În împrejurări de felul acesta, mieii și cișlanii sărăcimii fără apărare ajungeau ușor pradă celor ce rivnesc la avutul altuia. Cum spune zicătoarea : „Viră-i mîna în buzunar și fă-i cu ochiul“³. Și cîți atkaminerii, stînd de pază pe lîngă turme, nu jupuiiau în bezna nopții acest „adaos“ viu, care nimeria în turma lor, și nu-l mînceau la lumina focurilor, pe jumătate crud !

Anul acela, aulele porniseră la drum mai strînse ca oricînd, toate o dată, și se mișcau prin stepă împreună. De altfel, nici lupii nu le dădeau pace, silindu-le să se țină cît mai aproape unele de altele. Locurile erau pustii și fiarele umblau în haite mari. Înainte de sosirea turmelor, sălbăticiunile cutreierau pîmînișurile, hrănindu-se doar cu șoareci și cu hîrciogii. Iar acum se foloseau de prilej, dîndu-se noaptea la turme cu înverșunare. Cele mai multe aule puneau străjeri călări să le păzească vitele tot timpul nopții. În jurul taberelor se aprindeau

¹ În timpul deselor deplasări, iurtele demontate erau transportate pe cămile ori pe cai (pe samare). Montarea unei iurte cerea cîteva ceasuri. Lucrul începea prin așezarea în cerc a pereților de jos, în chip de grătar, numiți *kereghe*. De ei se legau prăjini lungi și îndoită (*uik*), împreunate sus ca o boltă și adunate la un loc într-un inel (*şanrak*). Acest schelet era apoi îmbrăcat cu pîslă obișnuită sau cu cergi albe de lux, împodobite, după împrejurare, cu ornamente tăiate din postav colorat. Mărimea unei iurte depindea de dimensiunile pereților laterali, fiecare avînd între 2-3,5 metri, și de numărul lor. Cea mai mică iurtă avea trei kereghe, iar cele mai bogate aveau cîte șase sau opt. Uneori, la ocazii solemne, cum ar fi de pildă nunțile, sosirea oamenilor stăpînirii sau alegerile, iurtele se împreunau cîte două sau trei la un loc. În acest caz o parte din kereghe erau scoase, lăsîndu-se între ele treceri boltite (n. red. ruse).

² Diferite jocuri de copii (n.r.).

³ Proverb cazah cu sens de : „ia fără plată“ (n.r.).

focuri și se făcea zgomot pînă-n zori de zi. Cît de mult se deosebeau zilele acestea, pline de întîmplări neprevăzute și de primejdii, de viața liniștită de totdeauna ! Ziua, toată lumea era călare, în plină mișcare. Bărbații își țineau la îndemînă sulite, soili și securi, gata în orice clipă să se folosească de ele. Ai fi zis că era o oaste întregă care pornea la război.

Anul acesta însă, deși se făcea întocmai ca și anii trecuți, călătoria era chinuitoare pentru Abai. Nu simțea nici o durere, dar nici sănătos nu era. De cîte ori încerca să se miște, vederea i se întuneca. Îl apuca amețea și se prăbușea, neputincios. Dar pentru boala unui băiat nu se putea amîna strămătarea turmelor !

Kunanbai trecea de obicei pe la Ulgean cam o dată la trei sau patru zile. Cea mai mare parte a timpului și-o petrecea la cea mai tînără dintre nevestele lui, la frumoasa Aigîz. Dar se ducea de multe ori și la prima nevastă, la Kunke. Kunke își avea aulul său, și cu prilejul plecării la djailiau Kunanbai călătorea alături de turmele ei.

La început, cînd se îmbolnăvisese Abai, Kunanbai întrebese o dată ori de două ori despre sănătatea lui. După aceea părea că-l uitase cu desăvîrșire.

Abai nu era în stare să facă drumul călare. Ar fi putut să-l culce pe o cămilă, dar mamă-sa se împotrivise : „Te pomenești că se desprinde samarul sau se poticnește cămila și-mi strivește băiatul !“, zicea ea.

Nomazii nu prea întrebuițau căruțe, și în tot aulul nu era decît una, cu care călătoreau de obicei bunica și Ulgean : căruța albastră a lui Zere, cea dintîi și, deocamdată, singura în tot neamul tobikților. Cînd fusese ales aga-sultan, Kunanbai o adusese de la Karkaralinsk. „Cînd ne-om strămuta turmele, ai să mergi cu căruța“, îi spusese el mamei sale.

Chiar și pentru Ulgean începea să fie tot mai greu să călătorească prin munți : începuse să îmbătrînească și se îngrășase. Acum, însă, nu se mai gîdea decît la Abai. Lipsindu-se pe ea, își așază băiatul în căruță împreună cu bunica Zere, își alege o iapă șargă, blîndă, și călări tot timpul alături de ei.

Strămătarea turmelor ținu aproape trei săptămîni. Abia către sfîrșitul drumului începu și Abai să pășească fără sprijin și să iasă din iurtă, pe la popasuri.

Starea lui sufletească părea și ea mai mulțumitoare. Ai fi zis că venise vremea să se întoarcă la viața de altădată, lipsită de griji, și să-și găsească iarăși voioșia lui de copil. Dar, ciudat : anul acesta, și mai ales în ultimul timp, dragostea lui de petreceri și de glume copilărești se potolise. Jocurile, altădată

pline de farmec, nu-l mai ispiteau. Își pierduse parcă, dintr-o dată, copilăria. Să fi fost din pricina bolii lui grele? Ori poate dintr-a gândurilor rele, care-i întinaseră sufletul în vremea din urmă? Oare să i se fi dus pentru totdeauna copilăria și să fi ajuns în pragul tinereții?... Dar tinerețea întârzie: Abai se oprise pe undeva, la jumătatea drumului dintre ele, nehotărât și încurcat ca în fața unui zid înalt, care i s-ar fi ivit pe neașteptate în cale.

Împlinise treisprezece ani. De altfel și la trup se oprise tot pe undeva, între cele două vârste: nici copil, nici flăcău. Crescuse destul de înalt, mâinile și picioarele îi erau mai lungi decît ar fi trebuit. Înainte părea cîrn, acum însă nasul i se îndreptase. Înfațișarea lui era prea așezată, nepotrivită cu vîrsta, dar nici fața nu-i era încă împlinită. Slăbise și se lungise. Te făcea să te gîndești la o plantă crescută fără soare, albicioasă și plîpîndă, cu tulpina lungă și firavă.

Înainte, obrații lui arămii erau totdeauna rumeni. Acum obrazul îi pălise, fie din pricina vieții de la tîrg, fie, poate, din pricina bolii. Părul negru i se rărise, lăsînd să se străvadă pielea albă a capului: se vedea bine că zăcuse mult și că nu ieșise de cine știe cînd la soare.

O dată cu înfațișarea, și firea i se schimbase pe neașteptate. Acum ar fi putut să călărească, dar nu-l trăgea inima la nimic. Se ferea de tovarășii lui, de aceeași vîrstă cu el, și-și găsi alți prieteni. Dar cel mai bun prieten al lui era acum bunica și, după ea, mamă-sa, Ulgean.

Abia acum era în stare să simtă neasemuita măiestrie de a povesti a lui Zere: povestea încîntător, trezind luarea-aminte a ascultătorilor și stăpînind-o cu totul.

O dată, în timpul bolii, cînd nu putea închide ochii din pricina durerilor chinuitoare, Abai o rugase să-i povestească ceva. Bătrînica rămase cîtva timp pe gînduri, apoi deodată începu. Ai fi zis că nu spune vorbe, ci că înșiră, pe un fir subțire, boabe de mîrgăritar.

*Ceața face să se risipească veacurile,
Dar cine știe ce se ascunde în ele?*

făcu ea, cu glas cîntat. Vorbele acestea se întipăriră adînc în mintea lui Abai. Și data următoare doar atinse cu mîna genunchiul bătrînei Zere, amintindu-i încetișor:

*Ceața face să se risipească veacurile,
Dar cine știe ce se ascunde în ele?...*

În felul acesta o ruga să-i spună mereu tot alte povești neasemuite.

Bunica îi spuse nenumărate povești : „Edil-Jaik“, „Jupar-Koniga“, „Kula-Merghen“... Abai cunoscuse toate legende vechi și o puneă pe bătrîna să i le spună toată ziua, chiar și în timpul strămutării.

Și nici cînd Abai se făcu sănătos, bătrîna Zere nu se lăsă de poveștile ei. Îi povestea și despre lucrurile pe care le văzuse ea singură, și despre cele pe care le auzise de la alții. Istoria luptei dintre neamuri ținu cîteva zile la șir. În felul acesta Abai află cum, cu douăzeci sau treizeci de ani în urmă, neamul naimanilor năvălise prin părțile acestea, și chiar în aulul acesta ; cum pierise atunci fiul ei adoptiv, Bostambek ; cum prinseseră tobikții pe akinul naimanilor, Kogeamberdi, și cum trăise el acolo, în lanțuri, timp de un an și jumătate. În vremea aceea, bătrîna învățase pe dinafară cîntecele lui fără sfîrșit. Îi mai povestea Zere și despre alte lupte, despre bătălia de la Karamor și multe altele. După aceea, trecu la povestiri mai triste : „Kalmakan și Mamir“, „Enlik și Kebek“.

Abai nu se mai satura ascultînd-o, cu gîndurile adunate, cufundat cu totul în poveștile ei. Iar cînd Zere se simțea obosită și tăcea, el alerga la maică-sa. Ulgean știa și ea destule povești, dar lui îi plăcea s-o asculte mai ales cum spunea stihuri. Se minuna cum de le mai putea ține minte : fără să știe carte, păstra cu sfîințenie în gînd toate aceste stihuri, pe care nu le mai spusese nimănui de atîta amar de ani. Era în stare să recite zile întregi *gire*¹, *aitisuri*², pilde și glume. Ca să le provoace pe amîndouă să-i spună mereu tot alte minunății, Abai le citea și el uneori din cărțile pe care le adusese din tîrg. Așa, le citi „Jusup și Zuleika“, tălmăcind și lămurindu-le celor două mame înțelesul cuvintelor persane, pe care ele nu le cunoșteau. În felul acesta, le silea și pe ele să-i povestească mereu, iar el le asculta fără să se mai sature vreodată.

Cît de înspăimîntătoare fuseseră năvălirile și prădăciunile despre care-i tot povestea bătrîna Zere ! Poveștile acestea îi înfățișau, în toată grozăvia lor, suferințele neînchipuite, jafurile și umilînțele îndurate de popor.

Într-o zi, pe cînd tustrei erau adînciți într-una din poveștile lor, sosiră de departe doi oaspeți : unul bătrîn și altul tînăr. Pe cel tînăr, Abai îl cunoștea mai demult și-i păru neșpus de bine că-l vede iarăși : anul trecut venise la ei în

¹ *Gir* – povestire în versuri, de obicei cu conținut istoric (n.r.).

² *Aitis* – întrecere poetică : versuri improvizate de concurenți (n.r.).

djailiau, petrecuse acolo trei zile și le cîntase cîntecul cel lung, „Kozi-Korpeș și Baian-Slu“. Era akînul Baikokșe. Pe cel de-al doila, pe bătrîn, Abai nu-l văzuse niciodată. În schimb, Ulgean îl cunoștea bine.

După ce terminară cu închinăciunile și cu întrebările privitoare la rude și la gospodărie, Ulgean îi spuse lui Abai, cu un zîmbet :

– Uite, puiule, mereu ne-ai tot bătut capul, și mie și bu-nicii, să-ți spunem povești... Acum, ai în fața ta o adevărată comoară de balade și de cîntece : pe akînul Barlas.

Barlas avea barba subțire și argintie, înfățișarea unui om vrednic de cinste și glasul sonor. Îi plăcu lui Abai de la cea dintîi privire. Nu era ca atîția alți bătrîni care caută să păstreze numai pentru ei tot ce știu.

Om dintr-o bucată, cu sufletul deschis, și vorbăreț, Barlas începu îndată să se poarte așa fel, ca și cum s-ar fi născut și și-ar fi petrecut toată viața în aulul lor.

– Ei, fiule, nu degeaba se spune că :

*Cîntecul de akîn e un izvor de ape nepămîntești,
Iar ascultătorul e prăpastia care-l înghite !...*

– Da, vrednic de cinste e poporul care știe să și vorbească, dar să și asculte ! Iar dacă tu n-ai să te sature ascultînd, nici Baikokșe n-o să obosească povestind, zise el, privindu-l pe Abai cu un zîmbet blînd.

După strămutarea turmelor la djailiau, în aulul lui Ulgean veneau de multe ori oaspeți din aulele îndepărtate. Barlas era din neamul sîbanilor. Așezările sîbanilor în djailiau nu erau tocmai departe de aulele lui Kunanbai, și Barlas se folosisese de această împrejurare ca să-și vadă prietenii. În drum, i se alăturase și Baikokșe, din neamul mamailor, ucenicul lui Barlas în meșteșugul cîntatului. În fiecare an îl însoțea în drumurile lui de vară și petreceau împreună cîteva luni, fără să se despartă o clipă.

Bunăvoința celor din jur îi făcu pe cei doi akîni să prindă la inimă. Seara, în timp ce se fierbea carnea pentru ospăț, Barlas cîntă „Koblandî-batîr“, și cîntecul acela îi păru lui Abai cel mai frumos, cel mai atrăgător și mai puternic din toate cîte le citise sau le auzise pînă atunci. Barlas își termină cîntecul și se ridică să-și spele mîinile înainte de cină. Abai îl întrebă :

– Cum îl cheamă pe acela care a făcut acest cîntec ?

– Se zice că acest cîntec ar fi rămas din vremuri pe care mintea nu le poate cuprinde, fiule. Dar Sadaken o ține morțiș

că așa l-a auzit el din gura akînului Marabai, din Hoarda mică...

Sadaken, cel pomenit de Barlas, era vestitul akîn Sadak.

Lui Abai îi plăcuse mai cu seamă despărțirea lui Koblandî, goana lui Taiburîl și lupta dintre Kazan și Koblandî. Adînc mișcat, nici nu putu să doarmă în noaptea aceea.

Ulgean nu-i lăsă pe oaspeți să-și urmeze drumul nici a doua zi.

– Stați ! Unde vă grăbiți așa ? Mai rămîneți cîteva zile și la noi ! îi rugă ea.

Rugămintea ei părea pornită din însăși dorința lui Abai. Altădată băiatul credea că tot ce e înțelepciune și bună poezie nu se găsește decît în cărți, că știința și poezia nu sălășluiesc decît în medrese. Ce ar fi putut să stea alături de poveștile lui Nizami, Navoi și Fizuli, de lirismul gingaș al lui Șaiih-Saadi și Hogeia-Hafiz, de epopeea eroică a lui Firdousi ? El încă nu știa că și cazahii îi au pe Asan-Koighî, pe Buhar-Jirau, pe Marabai, pe Sadak și o întreagă comoară de cîntece : „Kozî-Korpeș“ sau „Akbalâ-Bazdik“.

Fie că limba cîntecelor lui Sadak era mai pe înțelesul lui Abai, iar întâmplările povestite de el mai puțin îndepărtate, fie din pricina melodiilor tulburătoare cîntate de Barlas și de Baikokșe, ale căror glasuri cînd se avîntau în înălțimi, cînd se așterneau șopotind domol, cînd răsunau ca o furtună, fie din pricina murmurului *dombrei*¹, care-i mîngîia auzul – cine știe ? – lui Abai i se părea că pînă atunci nu mai auzise ceva mai frumos decît cîntecele lui Barlas și Baikokșe.

Abai își petrecea zilele lingă akîni, de dimineța și pînă seara tîrziu. O dată cu sosirea lor, iurta lui Ulgean era veșnic plină de lume.

Pe la amiază, cînd se termina legatul mînjilor, toți oamenii din aul veneau acolo să bea kumîs, apoi, amețiți de hăutura tare, ascultau cu lăcomie cîntecele akînilor.

Ziua, akîinii spuneau totdeauna povești lungi, recitînd între ele crîmpeie din vorbele înțelepților, înfățișînd certurile și judecățile *biilor*² sau repetînd cuvîntări în stihuri, rămase de la oamenii de duh din vremurile de demult. Dar cînd lumea se împrăstia și nu rămîneau decît ai casei, Barlas își cînta cîntecele lui sau ale oamenilor din vremea lui. Era un izvor nescecat de balade de-ale akînilor Șoje, Sîbanbai, Balta, Alpîs și alții. Din aceste nesfîrșite stihuri, akînului îi plăceau mai ales acelea în care era vorba de gîndurile și năzuințele poporului.

¹ *Dombra* – instrument muzical (un fel de balalaică) cu trei strune (n.t.).

² *Biu* – judecător, arbitru (n.r.).

Cînd venea seara, Abai și cele două mame ale lui nu se mai săturau de cîntecele acestea, scumpe sufletului lui Barlas, cu vorbele lor de mărgăritar – daruri neprețuite pentru inima plină de luare-aminte...

În clipele acelea, în ochii lui Abai, Barlas părea cu totul altul, fără nici o asemănare cu Barlas cel care cînta ziua, proslăvînd doar desfătările și veselia. Seara, Barlas era dascăl înțelept, cugetător adînc :

*Adîncă-i taina gîndurilor mele,
Ca negura ce se înalță-n depărtare.
Durerea pieptu-mi sfișie sălbatic,
Și-n jurul meu, oglinzi de ape argintii....
În clocot, riul clipește dulce :
Așa sînt cîntecele lui Barlas...*

mărturisea el, cîntînd, taina gîndurilor lui.

– Care-i durerea lui ? o întreba uneori Abai pe maică-sa.

– Puterea lui e mare, el nu s-ar înjosi vreodată să preamărească ceea ce nu e vrednic de a fi preamărit. N-o să cutreiere aulele în goană după daruri. Ia pildă de la el, păstrea-ză-i bine vorbele în minte, îi răspundea Ulgean.

Abai nu scăpa o vorbă din cîntecele akinului. Asculta cu sfințenie strofele noi, care se nășteau sub bolta iurtei lor. Cîntecele acelea scoteau la iveală și osîndeau isprăvile cumplite și desfîrîul josnic al cîrmuitorilor și stăpînitorilor. Într-unul din cîntecele lui, Barlas spunea :

*Și vorbe de osîndă pentru stăpînii lacomi
Stau încheștate-n gura poporului sărac.
– Hei, tu, stăpîn hrăpăreț, tîlhar de drumul mare,
Ești ca și corbul, care se lasă pe un stîrv !...*

Abai era bucuros că tatăl său lipsea, plecat fiind, și se ruga lui Allah să întîrzie cît mai mult. Norocul lor a fost că, tot timpul cît a stat Barlas la ei, Kunanbai n-a venit niciodată în aulul lor : ceroceta, însoțit de mai mulți aksakali, celelalte așezări ale neamului său. De aceea Ulgean îl putea opri pe Barlas cu inima liniștită. Cînd era Kunanbai acasă, akinii și cîntăreții nu prea aveau chip să poposească mult pe-acolo și, mai puțin încă, să-și dea frîu slobod gurii.

La cine se gîndea Barlas cînd vorbea despre cîrmuitori ? El nu spunea niciodată lucrurilor pe nume, dar Abai îi răstăl-măcea cîntecele în felul său : avea doar atîtea pilde vii în jurul lui...

Barlas cînta :

*Cei ce primesc porunci de la stăpîn
Aleargă-mnebuniți, cu coada-n vînt,
Apoi și-așteaptă, umiliți, răsplata.
Ne bagă spaima-n inimi, vai de noi,
Dar tremură și ei de frica celor mari !*

„Acesta trebuie să fie căpetenia Maibasari“, își zicea Abai.

*În fața stăpînirii se pleacă din spinare
Și zece junci îți ia pentru-un juncan,
Săracului îi ia și ce nu are.
Ușoară-i mîna omului viclean !
Dai tot atît, și dai mereu, și dai,
De ești sărac lîpît, ori de ești bai !
Plătește omul, hoțul tot adună,
Iar truda ta și voia ta cea bună
Se scurg fără folos, ca apa...*

cînta Barlas, însoțindu-și vorbele cu dombra, și un suspin greu îi ridica pieptul.

Băiatul se ruga de akîni, cu lacrimi în ochi, să nu plece. Le vorbea duios și cald, atît de-a dreptul, cît și prin maică-sa, și izbuti să-i țină pe loc o lună încheiată. În vremea asta, se împrieteni de-a binelea cu ei : dormea noaptea lîngă Barlas, iar ziua îi purta de grijă și se străduia să-l slujească cu tot ce putea. Bătrînul își dădea seama de firea simțitoare și de înclinările băiatului și, într-o zi, îi spuse între patru ochi :

*Tu crești, Abai șirahim², crești,
Ce-o să ajungi, cînd vei fi mare ?*

Și, zicînd așa, îi puse în mîini dombra lui :

– Iată, fiule : aceasta să-ți fie binecuvîntarea mea. Ți-o dau din toată inima !

Abai se zăpăci și nu-i răspunse nimic.

Asta s-a întîmplat în ajunul plecării lui Barlas și a lui Baikokșe. A doua zi dimineța, cînd caii celor doi akîni așteptau înșeuati, iar ei se pregăteau de plecare, Abai o chemă pe maică-sa la o parte și o rugă :

– Apă, dăruiește-le la fiecare cîte un lucru de preț !

¹ Bai – moșier, chiabur, negustor (n.t.).

² Șirahim – dezmiardare cu sens de soarele meu, lumina mea (n.r.).

Ulgean nu-i răspunse. Dar în timp ce oaspeții își beau kumîsul și se gîndeau să-și ia rămas bun, Ulgean se uită la Barlas, ca și cum ar fi avut ceva de spus. Oaspeții se opriă, așteptînd. Atunci Ulgean le spuse :

– După ce s-a întors de la învățătură, băiatul meu a zăcut multă vreme și nu-și găsea leacul. Vorba voastră, răsunînd la noi, i-a adus tămăduirea. Sînteți oaspeți cu suflet ales.

Într-adevăr, Abai nu mai simțea nici o durere : era sănătos tun.

– Veniți cît mai des pe la noi. Și bunica, și noi toți, vom fi totdeauna bucuroși să vă vedem. Acum, fie-vă calea ușoară ! Și primiți darul nostru neînsemnat, drept recunoștință că ați poposit la noi. Vă așteaptă afară în curte... Să nu ne purtați supărare, ci să ne despărțim ca buni prieteni !

Abai ieși să-și petreacă oaspeții. Doi grăjdari aduceau doi cai : pentru Barlas unul murg, bine hrănit, iar pentru Baikokșe o iapă șargă de patru ani.

Strigînd : „Hoș ! Hoș“ !¹ și ducîndu-și de căpăstru caii primiți în dar, akînii porniră la drum.

Un simțămînt de bucurie copilărească umplu inima lui Abai. Fericit și vesel, cuprinse în brațe trupul greoi al mamei sale, o îmbrățișă și începu să-i sărute nebunește obraji, ochii și gura.

¹ Rămîneți cu bine (n.r.).

ÎN VÎRTEJ

1

Anul acela, aulele lui Kunanbai își tunseră oile mai devreme ca de obicei. Kunanbai nu se urnea niciodată din așezările lui de toamnă înainte de căderea celei dintâi zăpezi. Acum, însă, porni strămutarea pe locurile de iernat chiar de la începutul lui octombrie. Nici una din căpeteniile celorlalte seminții nu fusese înștiințată, cu toate că erau înrudite de aproape cu aulul lui Kunanbai.

Suiundik era nedumerit. Venind la Bojei, îl întrebă :

– Ei, ce zici de născocirile din urmă ale rubedeniei tale ?
Ce l-a apucat, de nu mai poate să stea pe loc ?

Suiundik și Bojei nu erau singuri în iurtă. Afară de ei mai era și Tusip, un om cu nasul mare și cu barba subțire, oel mai de seamă din seminția djighitecilor după Bojei. Zise și el, pe gânduri :

— Niciodată n-a făcut Kunanbai una ca asta... Poate că i-o fi lipsind hrana pentru vite ?...

Bojei se uită la el și începu să ridă. Suiundik îl privi bănuiitor : o fi ascunzînd ceva ?... Și oftă :

— O, doamne ! Dar cum poate să-i lipsească lui hrana ? Nici o turmă n-ar izbuti să-i pască toate pășunile ! Nu, altceva trebuie să fie la mijloc. Vitele lui abia au început să se îndrepte și el se și pornește, înainte de vreme, la iernat... Cu ce-o să-și hrănească turmele pînă la primăvară ? Se vede că pentru asta și-a tuns el oile de pe acum, ca să poată pleca...

Rămase adîncit în gânduri, pe urmă îl întrebă pe Bojei, fără ocol :

— Poate că știi tu ceva ? Dacă știi, spune-ne și nouă !

— Crezi oare că Kunanbai s-a sfătuit cu mine ?

— Chiar dacă nu s-a sfătuit... Ești singurul om care are darul să pătrundă în tainele lui. Spune, ce crezi tu ? Atîta m-am zbatut cu gîndul...

— Dacă Kunanbai s-ar grăbi așa în primăvară, începu Bojei, ar fi semn, pentru mine, că vrea să încalce pășunile neamului uak. Iar dacă ar face una ca asta vara, ar însemna că rîvnește să pună mina pe pămînturile neamului kereilor. Dar toate pășunile de iarnă sînt în stăpînirea tobikților, iar pînă la cele străine e prea departe. Mă gîndesc : oare nu cumva are de gînd să se repeadă la ai săi ? Parcă *berkutul* sălbatic al lui Tnei¹ nu s-a repezit la stăpînul său ?...

Se vedea bine că Bojei avea presimțirea unei primejdii, iar vorbele lui avură darul să-l tulbure și mai adînc pe Suiundik. Rămase pe gânduri. Oare cine era sortit să cadă sub năpasta la care se gîndea Bojei ?... Era atîta pace în jurul lor...

— Oh, dragul meu ! zise el, oftînd din nou. Dar Kunanbai nu ne-a smuls și așa tot ce i-a poftit inima ? Și-a bătut joc de noi cît a vrut : pe juantaiaci i-a gonit, de la aneți a stors cît a putut, pe kokșei i-a jefuit... Ce-i mai lipsește ? Treizeci de așezări, întinse de la miazănoapte la miazăzi, toate-s ale lui ! Ici, pășunile de primăvară, colo, cele de vară, dincolo, cele de toamnă... Și, slavă lui Allah, nici de cele de iarnă nu duce lipsă !

¹ *Berkut* — șoim de vîntătoare. După o legendă, *berkutul* lui Tnei și-ar fi sfîșiat stăpînul (n.r.).

Neamul irghizbailor era mai bogat în pășuni decât neamul djighitecilor. Lucrul acesta îl supăra pe Tusip cît toate celelalte necazuri ale neamului la un loc. Numără în gînd toate pășunile lui Kunanbai despre care pomenise Suiundik.

— De la o pășune la alta, nicăieri n-are de făcut mai mult drum decât pot să străbată mieii pînă la izlaz, vorbi înainte Suiundik.

— Atunci ce mai pofteste? se amestecă în vorbă Tusip. Are și pășuni bogate în iarbă, și eleșteie cu maluri înflorite, și pîraie cu apă îmbelșugată, și lacuri...

— La alții, se îngărmădesc în djailiau mai multe aule în jurul unui biet pîrîiaș. Iar el, vezi bine, are pentru fiecare aul cîte un riuleț bun, uneori și mai multe! întări Suiundik.

— Și pe toate a pus mîna într-un timp atît de scurt! Ce mai are de gînd oare?

— Întocmai: ce mai are de gînd?

Bojei îi asculta în tăcere. Deodată se întoarse spre ei și le vorbi aspru, cu un gest de oboseală:

— Eh! Dacă ați avea dreptul să hotărîți, atunci ar mai avea rost să vorbiți. Dar așa, ce folos vă pot aduce toate văicărelile astea?

Tăcu cîtva timp, uitindu-se țintă la Tusip.

— Pe oei slabi totdeauna îi rod gîndurile. Dar nu te poți sătura numai cu visuri deșarte. Ce rost au vorbele, dacă nu ai putere? adăugă el, încurîntîndu-și sprîncenele.

Tusip știa că aceleași gînduri rîdeau de mult și inima lui Bojei. Mormîntul lui Kenghirbai, strămoșul lor, era așezat pe locul numit Șî. Iar în apropierea acestui loc se găseau bogatele așezări nomade a două triburi din neamul djighitecilor. Dar într-o bună zi, Kunanbai pusese mîna și pe acestea, pentru așezarea lui de iarnă. Fusese o lovitură grea pentru Bojei. Se hotărîse să se războiască pe viață și pe moarte cu Kunanbai. Dar aga-sultanul îl chemase în grabă la el pe Tusip și izbutise să-l cîștige de partea lui. Tusip se întorsese acasă și începuse a-l sfătui pe Bojei să se ferească de ceartă. În cele din urmă, îl înduplecase. Și momentul cel mai prielnic, și cel mai bun prilej pentru o ieșire împotriva lui Kunanbai rămăseseră pierdute.

Bojei fusese silit să-și ascundă în adîncul sufletului vechea jignire. Dar, de cîte ori venea vorba despre Kunanbai, nu-și putea stăpîni necazul și-l îndemna pe Tusip să se încăiere cu el. „Destul am căutat să ne înțelegem cu vorbă bună, zicea el, mereu. A venit vremea să trecem la fapte. Dacă ești vrednic, îndrăznește. Iar dacă nu, fă ce-ai făcut și pînă acum: supune-te.“

Același lucru îl spunea și față de Suiundik. Îl făcuse părtaș și pe Baidali la planurile lui ascunse, socotindu-l sprijinul cel mai de nădejde al neamului djighitecilor.

Dar cu fiecare vorbea numai între patru ochi, păstrînd taina față de ceilalți.

2

Aulele lui Kunanbai ajunseră la Kolgainar, străbătînd drumul de întoarcere numai în șapte popasuri. Fiecare se pregătea să plece la locul lui de iernat cînd, pe neașteptate, primi poruncă de la Kunanbai : nimeni să nu se urmească din loc fără voia lui. Luîndu-l cu sine pe Maibasas, plecă în munții Cinghizului. Calea era scurtă, dar Kunanbai cercetă ținutul întreg, fără să descălece o zi întreagă de pe cal. Se întoarse în aul abia pe înserat și se duse drept la iurta nevestei celei mai în vîrstă, a lui Kunke.

În ziua aceea erau adunate acolo numai femeii : „mamele“ lui Kunanbai, adică nevestele tatălui său mort, nevestele unchilor lui și alte rude de parte femeiască din două generații. Aulele lor, vreo douăzeci la număr, se despărțiseră de mult de ale lui și-și trăiau viața nomadă în afară de ele. Veniseră acum în oșpeție, aducînd ploconul obișnuit din bătrîni.

Femeile acestor aule veneau de două ori pe an, încărcate cu bunătăți, în iurtele lui Kunanbai : întîia oară, atunci cînd aulele lui plecau la pășunile de primăvară. După o lungă despărțire, moarte de urît în așezările lor de iarnă depărtate una de alta, femeile se grăbeau să intre peste tot, începînd cu iurta cea mare în care stătea Zere și sfîrșind cu iurta lui Kunke. Iar a doua oară se adunau toamna, înainte de a se despărți pentru toată iarna.

Îndată ce statura impunătoare a lui Kunanbai se ivi în ușa dată la o parte, cu respect, de Maibasas, risetele și gălăgia femeilor amuțiră.

Bărbații se așezară. Și numai Tanșolpan, cea de-a doua nevastă a tatălui său, socotită cea mai în vîrstă după Zere, îndrăzni să-i vorbească lui Kunanbai :

— Fiul meu iubit, mamele tale și nurorile lor mai de seamă au venit cu daruri. Acum, ne pregătim de plecare. Mamă-ta bătrînă și-a primit bunătățile...

În anii din urmă, de cîte ori se vorbea despre Zere în fața lui Kunanbai, toți o numeau cu venerație, „mama bătrîna“. Urmîndu-le pilda, Tanșolpan îi zicea și ea la fel rivalei¹ ei

¹ Nevestele unui bărbat erau numite *kundes*, adică rivale (n. red. ruse).

de pe vremuri. Kunanbai nu-i răspunse. Tanşolpan era una din femeile cele mai cutezătoare din neamul său. Se povestea că, în anii tinereţii, pornise cu suliţa în mână să urmărească o ceată duşmană, care năvălise în herghelia aulului. Tanşolpan avea patru feciori, iar nevestele mai tinere cu băieţi mulţi ajung să fie, de la o vreme, năzuroase şi îndrăzneţe.

Tăcerea lui Kunanbai nu-i era pe plac. Începu din nou, infierbîntată :

– Nu pe Kunke o cinstim noi, ci pe tine. Eşti încă tînăr, dar ai ştiut să te ridici pînă la a fi căpetenia noastră, a tuturor. Mîine plecăm la aşezările noastre de iarnă, şi o să stăm acolo, ca în vizuini, pînă la primăvară. Aşa ne e scris nouă, femeilor ! Facă Allah ca bunătăţile aduse de mine, fiule, să-ţi fie dovadă a urărilor mele bune pentru anul care-o să vină şi a rugăciunilor mele pentru fericirea ta.

Kunanbai se uită la ea, dădu din cap şi, după o clipă de tăcere, zise :

– Ai spus „mîine plecăm la aşezările noastre de iarnă“. Dar dacă n-o să plecăm ? Vezi să nu trebuiască să aduceţi din nou alte daruri !

Zimbi cu înţeles. Femeile se grăbiră să ridă şi ele, fără să ştie de ce. Kunke, o femeie înaltă şi negricioasă, cu faţa palidă şi trasă, se gîndi să tragă folos din buna dispoziţie a lui Kunanbai.

– Dar eu am şi poruncit slujitorilor să desfacă boccelele şi să aşeze iurtele pentru toată lumea ! Mă rog, mergem mai departe ? Aţi zăpăcit tot aulul : acum nu mai ştie nimeni dacă rămînem aici sau ne mutăm aiurea ! zise ea, uitîndu-se nedumerită la Maibasar.

– În schimb, e rost de alt rînd de plocoane ! rise şi Maibasar, făcînd cu ochiul.

– Să nu se mai dezlege boccelele şi să nu se mai aşeze iurtele : mîine plecăm din nou la drum ! hotărî Kunanbai.

– Bine, fiule, dar ce fel de strămutare mai este şi asta ? întrebă cu mirare Tanşolpan, privindu-l drept în ochi.

– Mergem cu toţii împreună. Mîine, dis-de-dimineaţă, o luăm spre Cinghiz. Am ceretat păşunile şi locurile pentru aşezări. Aşa să spuneţi pretutindeni prin aulele voastre : că toată lumea să se pregătească de drum, a fost răspunsul lui Kunanbai.

A doua zi, abia se crăpa de zi cînd cele douăzeci de aule ale seminţiei irghizbailor se umiră iarăşi din loc, luînd-o spre inima Cinghizului.

Porneau toate grămadă, fără să se mai înşire de-a lungul drumului. De obicei, cînd călătoreau, aulele se ţineau unul după

altul ca un cîrd de cocori sau de găște sălbatice. Acum însă ele înaintau strîns, ca un stol de rațe amenințat de erete. De altfel, această stămutare neobișnuită a turmelor avusese și un început neobișnuit. Nu se luminase bine, cînd Kunanbai dăduse aspră poruncă :

— Să se adune toată lumea, fără întârziere. Să nu se răzlețească nimeni pe drum ! Să plece toți deodată și să meargă fără popas ! strigase el scurt, trimițînd ștafete prin toate aulele.

La stînga drumului spre Cinghiz se înălța o movilă singuratică. Însoțit de Komîsbai și de fiul său cel mai mare, Kudaiberdî, născut de Kunke, Kunanbai o luă înainte și se urcă pe movilă. Zugrăvit pe cerul tulbure, calul cel șarg și lung în trup, încordat și încremenit, părea uriaș. Ținîndu-și urechile drept, ca două moșuri de papură, asculta cu luare-aminte și se uita neliniștit, ca și cum ar fi vrut să grăbească valurile de oameni, care se scurgeau pe dinaintea lui. Kunanbai stătea sus pe movilă, deasupra mulțimii, și părea că vrea să strige ceva spre cei de la picioarele lui.

Încă înainte de răsăritul soarelui, cele douăzeci de aule își încărcaseră poverile, dar fără larma și strigătele obișnuite. Acum însă, după ce se urnise din loc, toată lumea izbucni în strigăte nestăpînite, și un puhoi de glasuri se revărsă de pretutindeni, topindu-se într-un vuiet neîntreput și puternic. Ici mugea o cămilă sub povara apăsătoare care-i zdrobea spinarea, alături scînoea jalnic un pui de cămilă rămas în urma mamei, iar dulăii de pază mîrîiau unul la altul, cu îndârjire. Se auzeau răcnete din depărtare : djighiții călări mînau cămilele de samar. Răsunau plîsete de copii, ocările mamelor și, pe deasupra tuturor, strigătele aspre ale păstorilor și ale hergheligiilor.

Cînd toate aulele se porniră, unul după altul, Kunanbai, stînd în vîrfurile movilei, se întoarse spre Kamîsbai și Kudaiberdî :

— Plecați amîndoi și chemați-mi aici căpeteniile tuturor aulelor !

Doi cai se avîntară în goană, coborînd movila. Luîndu-se la întrecere, Kudaiberdî cel înalt și subțire și Kamîsbai cel spătos se repeziră spre capătul puhoiului de oameni. Ajungînd din fugă la un grup de bărbați, care mergeau în fruntea celui dintîi aul, ei se opriră o clipă, apoi își văzură de drum. Din acest grup, se desprinseseră în grabă doi călăreți și o luară în trap întins spre movila de pe care veghea Kunanbai. Dînd cu ochii de cîrmuitorul care-i aștepta, își îndemnară caii, gonind și mai amarnic.

Kudaiberdî abia ajunsese la cel din urmă aul, și vreo treizeci de oameni se și adunaseră în jurul lui Kunanbai. Începea

o zi de toamnă, răcoroasă și fără vînt. Nici un nou raș nu se zărea pe cerul limpede. Iar în clipa cînd călăreții se iviră din toate părțile, venind în numele tuturor aulelor, discul uriaș și orbitor al soarelui se arată pe creasta dealurilor îndepărtate, revărsînd snopi de raze.

Cinghizul zăcea ca trupul unui uriaș de piatră cu spinarea de coline. Crestele cele înalte erau învăluite în ceață albăstruie. Mănunchiul de raze aurii se revărsă peste ele, și munții se iviră deodată ca niște juvaeruri scînteietoare, în toate culorile curcubeului. Ciocîrliile se avîntau în înaltul cerului, speriate pe semne de mulțimea oamenilor în mers. Cîntecul lor viu umplea toată întinderea necuprinsă a văzduhului. Sus, abia zărit, un stol de cocori plutea încet, trimițînd strigătul lui monoton de despărțire spre mulțimea călătoare de jos : „tru-tru“...

Kudaiberdi și Kamîsbai colindaseră toate aulele și se înforceau acum la Kunanbai cu caii în spume, însoțiți de trei bătrîni, dintre care unul era Djakip, fratele lui Kunanbai, născut dintr-o altă mamă. Kunanbai primi închinăciunea bătrînului și îndată după aceea, dînd pînteni calului, strigă scurt : „Să mergem !“

Caii bătură din copite. Înconjurat de căpetenii, Kunanbai se îndreptă spre Cinghiz. Oamenii se dădeau la o parte, făcîndu-le loc. Dar călăreții nu se grăbeau.

Kunanbai călărea în mijlocul lor, avînd în dreapta și în stînga rubedenii din cele mai apropiate : unchi după tată, frați și veri. El era singurul fiu al lui Zere, care fusese cea dintîi nevastă a tatălui său. Iurta cea mare a neamului el o moștenise. Stăpînea averi nenumărate și se bucura de o putere fără margini. Era ceva mai în vîrstă decît toate celelalte rude ale lui. De aceea, nici unul dintre urmașii bunicului Inghezibai nu îndrăznea să ridice glasul împotriva-i, și în toate cele douăzeci de aule nimeni nu cuteza măcar să-și arate vreo nemulțumire. Cînd avea Kunanbai nevoie de sprijin, nimeni nu stătea la gînduri : puterea lui cutezătoare, glasul lui de stăpîn și voința lui neînfrîntă îi făceau pe toți să-l urmeze. Cînd era vorba să încalce vreun pămînt străin, să potolească semîntii răzvrătite, sau alte asemenea isprăvi, avînd drept țintă cîștigul, toate căpeteniile îl înțelegeau dintr-o singură mișcare, abia simțită a pleoapelor. Și chiar în viața de familie, acolo unde legăturile erau atît de înourcate, Kunanbai știa să curme pricinile de neînțelegere încă de la începutul lor. Pînă și cutezătoarele „kundes“, gata în orice clipă să se sfîșie între ele, nu îndrăzneau să se certe în gura mare : frații bănbaților, sau alte rude mai în vîrstă, potoleau pe loc aprinderea năvalnică atît a oelor tinere,

cît și a celor bătrîne. Iar pe cele care nu înțelegeau de vorbă le domoleau cu bătaia.

Cele douăzeci de aule, care-l înconjurau pe Kunanbai într-un cerc strîns, păreau un stol de păsări de pradă din același cuib. Seminția irghizbailor făcea ce voia cu întregul Tobikți, fără să-i pese de nimeni și de nimic. Acolo unde vorba bună și autoritatea nu foloseau la mare lucru, irghizbaili foloseau, pe față, silnicia. Nu erau mulți, dar erau puternici și uniți. De aceea știuseră să țină în frîu pînă și semințiile care nu făceau parte din neamul lor. Obişnuiau să intre în legături de rudenie cu toți cei de care aveau nevoie. După cum spune zicătoarea : „Din fuiorul lung, și arcanul iese lung“, ei își ajungeau ținta pe departe, urmînd căi ocolite. Uneori, îi încurcau dinadîns pe ceilalți în pricini tulburi și îndoielnice, ca pe urmă să sară ca prieteni și mîntuitori, sporindu-și astfel numărul complicilor și tăinuitorilor.

Încetul cu încetul, fiecare bărbat din seminția puțin numeroasă a irghizbailor se pomenise în legături de rudenie, sau măcar de prietenie, cu fiecare din celelalte douăzeci de seminții. Tot prin aceeași înlanțuire de rubedenii se ridicase și Kunanbai la puterea lui de astăzi. Căpeteniile, care veneau acum călări în urma aga-sultanului, nici nu se întrebau măcar unde și pentru ce se strămutau. „Nu scornește el ceva rău pentru noi. O să vină vremea să aflăm și noi“, se gîdea fiecare dintre ei.

Calul șarg și lung în trup al lui Kunanbai mergea în trap întins, și însoțitorii aga-sultanului erau și ei siliți să-l urmeze în același pas. Kunanbai călărea ceva mai înaintea celor ce-l urmau : așa stă imamul înaintea mulțimii de credincioși, în timpul rugăciunii. Ca totdeauna, se bucura și acum de înțietate. Dacă un călăreț mai tînăr își lua vînt, bătrînii îl sileau îndată să rămînă în urmă, poruncindu-i scurt : „Treci la loc !“ Singurul ochi al lui Kunanbai izbutea să prindă într-o clipă tot ce se întimpla împrejur. În mulțimea care îl înconjura, nu se găseau decît irghizbaili. Fără îndoială că în fiecare aul erau și venetici, oameni pripășiți de prin alte seminții, păstori și paznici. Dar aceștia se întrebuințau numai la muncă, iar toate celelalte treburi se puneau la cale fără ei.

Cu însoțitorii după el, Kunanbai ajunsese din urmă aulele în mers. Arăta căpeteniilor celor douăzeci de aule pînă la ce vale trebuiau să meargă, unde anume să se oprească și cum să-și așeze iurtele. Nu încăpea nici împotrivire, nici discuție ; vorba lui suna ca o poruncă chibzuită de mai înainte.

Sase zile mai târziu, alt convoi străbătea același drum, îndreptându-se spre munți. Era seminția bokenșilor. Trecu și el peste Kzîlșokî și o luă înainte spre inima Cinghizului.

Oamenii mergeau împrăștiați în șir nesfârșit, fiecare aul despărțit de celelalte. Puțini erau călări, doar paznicii vitelor și câteva femei. Toți ceilalți, copii, bătrâni și bătrîne, veneau pe cămilele de povară. Ai fi zis că aceste aule își trimiseseră înainte hergheliile la pășunile de iarnă, păstrându-și doar caii de care aveau neapărată nevoie la drum. Pînă și bărbații erau călări pe cămile de doi ani sau pe boi. Dar lipsa cailor avea cu totul altă explicație : seminția era săracă. Numai două aule, al lui Suiundik și al lui Djeksen, se deosebeau de celelalte prin starea lor ceva mai înfloritoare.

Înconjurați de vreo douăzeci de djighiți, amîndouă căpeteniile călăreau în tăcere, fără zîmbet și fără glume. Oamenii cenușii, îmbrăcați cu cojoace de oaie ponosite și cu sumane, se topeau parcă în cerul mohorît de toamnă, cenușiu și el și încărcat de neguri. Suiundik era mai posomorît decît toți : oamenii așteptau de la el fapte, iar el nu se putea hotărî la nimic...

— Las'că vedem noi la fața locului... trebuie să stăm de vorbă chiar cu el... Să ne spună după care datină, după care lege i-a părăsit pe toți și umblă singur, răspundea el, în doi peri, cînd era întrebant.

Djeksen îi ținea partea, dar ceilalți, și tineri, și bătrîni, nu mai aveau liniște. Kunanbai plecase de la pășunile de toamnă mai devreme ca oricînd. Presimțind că avea gînduri necurate, celelalte seminții își tunseseră și ele oile mai devreme și-l luaseră din urmă. Toată vara simțiseră bokenșii privirea încruntată a aga-sultanului ațintită asupra lor. De multe ori găsise prilej să le caute nod în papură. Neliniștit de purtarea lui, Suiundik se dusesse să se sfătuiască cu Bojei, dar nici Bojei nu fusese în stare să-l lămurească cu ceva.

Tulburat de vestea strămutării aulelor irghizbailor, Suiundik își ridicase și el așezările, urmîndu-i pilda lui Kunanbai. Presimțind ceva neobișnuit, celelalte seminții luară și ele calea pășunelor de iarnă, atît prietenii irghizbailor cît și potrivnicii lor, printre care se numărau Bojei și Tusip.

Așezările pentru iernat ale seminției bokenșilor de pe Cinghiz nu erau tocmai întinse. În mijlocul lor se afla stîna lui Djeksen, Karașokî, acolo unde, în primăvară, fusese ucis Kodar. Ajungînd la Cinghiz, aulele se despărțiră pe drumurile cunoscute, îndreptîndu-se către pășuni. Aulul lui Suiundik și

al lui Djeksen meraseră până la riu, apoi o luară de-a lungul malului împodobit cu păduri. Trecînd peste dealuri, ieșiră în poiana de la poalele lui Karașoki. Iată și stîncă de pe care fusese aruncat Kodar. Dar ce se întîmplase ? Nu le venea să-și creadă ochilor. Iarba de la poalele stîncii fusese cosită, finul strîns în clăi. Pe pămîntul lui Djeksen păștea o cireadă întinsă de vite și de cămile și se zăreau iurtele albe ale unui aul înstărit. Fumul focurilor se așternea, alene, peste cîmp. Behăind vesel, micii săreau prin poieni. Stîncă nu mai era a lui Djeksen : trecuse în stăpînirea altui aul, care i-o luase înainte...

Pe o înălțime se vedeau păscînd cai. Aproape toți erau șargi ori suri. Era herghelia lui Kunanbai !

- Ne-a pedepsit Allah ! Suiundik, prietene, ce-i de făcut ? strigă Djeksen și-l podidiră lacrimile.

- Da... Despre o năpastă ca asta scrie la carte : „Pășunile tale sînt în mîinile dușmanului, iar stîncile tale sînt pradă flăcărilor“, răspunse întunecat Suiundik. Pe urmă nu mai scoase nici un cuvînt.

De mult mersese zvonul despre nu știu ce gînduri rele ale lui Kunanbai. Dar nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că se va hotărî la un pas ca acesta.

- Fără îndoială, Kunanbai n-a încălcat numai pămînturile lui Djeksen ! strigă Djepis, nemaiputîndu-și stăpîni mînia. Să vedeți că a pus mîna pe toate așezările de iarnă ale bokenșilor ! Decît asemenea rușine, mai bine moartea !

Mai mulți djighiți tineri se avîntară nebunește, dînd bici cailor. Mulțimea izbucni în strigăte :

- Vrem răzbunarea sîngelui pentru pămînt !

- Bokenși ! Sînteți niște stîmpituri ? Ori poate v-ați înstrăinat de semîntia voastră ?

- Iată unde ne-a adus veșnica noastră șovăială !

- Ne-ați ținut de poale, și iată unde-am ajuns !

Strigătele acestea îl loveau pe Suiundik ca niște plesnituri de bici. Se cutremură. Dacă îi lasă pe djighiți de capul lor, se vor năpusti asupra hergheliilor lui Kunanbai... Dar cei care strigau nu erau căpetenii : strigau niște calici, niște bieți oameni nepricepuți. Cine știe ce-s în stare să facă, într-o clipă de nebunie ? ! Și cine răspunde pentru faptele lor ? Mîine, tot în capul lui se vor sparge toate ! Se va spune că el, Suiundik, i-a adus, că el i-a ațîțat... La gîndul acesta se înspăimîntă. Își ținu calul în frîu și strigă, puternic :

- Hei, voi, djighiți ! Opriți-vă !

Toți se opriră și se adunară în jurul lui.

- Dacă aveți de gînd să vă încăierăți, duceți-vă unde vreți și faceți singuri cum vă taie capul ! Eu însă n-o să fiu alături de voi. Plecați, uite drumul ! Dar credeți voi că Kunanbai o să se sperie de cei douăzeci de soili ai voștri ? Dacă i-ar fi fost frică, n-ar fi făcut ce-a făcut : la voi - douăzeci, la el - o sută ! Iar dacă voi o să aveți o sută, el o să aibă mii ! Priviți ! strigă el, arătînd spre aul.

Văzură atunci o gloată de călăreți venind fără grabă spre ei, din spatele iurtelor, de pe colină și de după dealurile de lîngă mal. Țineau în mîină soili : unii și-i așezaseră de-a curmezișul șeilor, alții îi strîngeau sub genunchi sau îi purtau agățați cu o curea de încheietura mîinii. Erau cel puțin o sută la număr. Ieșiră de pretutindeni amestecîndu-se cu hergheliile, apoi se adunară laolaltă și se îndreptară în rînduri strînse spre ceata de călăreți a lui Suiundik.

Descumpăniți, bokenșii amuțiră pe loc.

În ajutorul lui Suiundik săni atunci Sughir. Avea herghelii multe și era cel mai bogat din toată semînția bokenșilor.

- Nu sîntem singuri, avem neamurile noastre și, pînă la urmă, poporul e cu noi ! strigă el, dar nu prea tare. Vom izbuti să ni se dea îndărăt ce e al nostru ! Vom pune poporul să judece ! Numai să nu vă apucați de fapte nechibzuite și de blestemății !

- Cei ce vor stîmni gîlceavă vor răspunde cu capul ! Luați aminte ! încheie amenințător Suiundik.

Kunanbai însuși se afla în mijlocul călăreților, care veneau asupra lor dinspre herghelii. Calul lui șarg și lung în trup călca, înălțîndu-și capul și scuturîndu-și coama, în pas măreț și cumpănit. Apropiîndu-se, aga-sultanul întoarse din drum călăreții înarmați și veni spre Suiundik și djighiții lui, însoțit doar de o ceată de zece bătrîni.

Privirea lui Kunanbai era aspră și înghețată. Semeț și îngîmfat, părea că spune prin toată înfățișarea lui : „Eh, ce-mi puteți face voi ?“ Își ținea fruntea sus, poruncitor și mîndru. De obicei, toți atkaminerii în putere se țineau așa, dar Kunanbai avea în el ceva cu deosebire amenințător. Suiundik știa că totul nu era decît un fel al lui de a se purta cu oamenii, pe care și el îl folosisese de atîtea ori ca să le bage frica în oase. Acum, însă, se lăsă fără să vrea tulburat, împreună cu toți cei din jurul său, de puterea neînduplecată și mută a lui Kunanbai.

Bokenșii îi dădură cei dintîi salutul de bun găsit. Aga-sultanul le răspunse abia mișcîndu-și buzele în semn de mulțumire. Trecură cîteva clipe de tăcere apăsătoare. În cele din urmă, Suiundik începu :

- *Mirza*¹, cine-s. oare călăreții de colo ? Îi zicea și el lui Kunanbai tot „mirza“, ca și toate celelalte căpetenii ale neamului tobikților.

- *Ăpoi...* voiau și ei să-și însemne caii, că a venit vremea să-i ducă la pășunile de iarnă. Și uite, au venit... îi răspunse Kunanbai.

Vorba îi rămăsese neisprăvită. Djeksen se uită îndărăt : cei dintii oameni din convoiul lor ieșeau din trecătoare și se apropiau tot mai mult de ei.

- *Mirza*, iată că ne sosesc aulele. Am venit la așezările noastre de iarnă, dar le găsim încălcate de alții. Ce-i de făcut ? vorbi Djeksen către Kunanbai.

- Dar pe tine cine te-a poftit să vii aici ? îi întoarse vorba Kunanbai, răstit. De ce te-ai grăbit, cu semeție, de ce n-ai întrebat mai întâi ce și cum ? Aulele tale vor face cale întoarsă ! sfârși el, cu aspră poruncă în glas.

- *Vezi* că este o vorbă : „Puterea cîrmuitorului stăpînește norodul, iar puterea norodului stăpînește pămîntul“...

- *Ei, și ?* După capul tău, cîrmuitorul trebuie să se înalțe la ceruri ? Și unde scrie că seminției lui Irghizbai nu-i este îngăduit să se așeze în stînele de pe Cinghiz ?

- *Aveți voi, oare, atîta nevoie de Cinghiz ?* Chiar și fără el, *mirza*, stăpîniți destule locuri bune de iernat, zise Suiundik, încercînd să intre la tomeală.

Dar Kunanbai îi tăie vorba :

- *Ei, bokenșilor, începu el, ca și cum toate s-ar fi petrecut într-o adunare a semințiilor, iar el și-ar fi spus cuvîntul hotărîtor de față cu tot norodul. Voi sînteți frații noștri mai mari. V-ați ridicat înaintea noastră și ați pus stăpînire pe întreg Cinghizul, cît e el de mare. Irghizbailor erau și mai puțini ca număr, și mai tineri decît voi. Nu le-ați lăsat nici un petec de pămînt din tot Cinghizul ! Zici : „Aveți destule locuri bune de iernat...“ Dar poți să le numești locuri bune de iernat, cînd le pui alături cu Cinghizul ? Acum, eu sînt mai puternic : pînă cînd era să mai rabd ? Cît era să mai rămîn fără parte ? Și irghizbailor au nevoie de locuri bune de iernat. Seminția lor a sporit și s-a întărit. Nu vă sîntem străini, ci rude. Ne socotiți oare ca pe niște venetici, de nu vreți să ne lăsați pămîntul asupra căruia avem și noi drepturile noastre ?*

Vorbele lui Kunanbai erau în același timp și jalbă, și hotărîre de judecată.

¹ *Mirza* - domn, stăpîn (n.r.).

- Și câte locuri de iernat ai de gând să iei de la noi ?
întrebă Suiundik, căutînd să afle pînă unde avea să meargă
lăcomia lui Kunanbai.

- Bokenșii or să ne lase toate stînele din ținutul acesta.

- Și noi unde să ne ducem ? se amestecă în vorbă, scos
din fire, Djetspis, fratele lui Djeksen.

Mulțimea din jur începu să murmure :

- Cum, ne dați afară de tot ?

- Ce, să nu avem nici unde ne așeza pentru iarnă ?

- Și nu se găsește nimeni care să ne ia partea !

Dar Kunanbai îi liniști pe loc. Ochiul lui îl sfredeli pe
Suiundik și, arătîndu-i cu biciușca pe cei care făceau gălăgie,
îi porunci :

- Potolește-i !

Căutînd să se pună bine cu aga-sultanul, Suiundik se în-
toarse către oamenii săi și le vorbi, cu dojană în glas :

- Doar v-am mai spus, nebuni ce sînteți : fără vorbă !
Liniștiți-vă odată !

Toată lumea amuți.

- Bokenși ! începu din nou Kunanbai. Vă închipuiți voi
oare că, dacă vă iau stînele, o să vă las fără pămînt ? Cînd
iau ceva, nu iau pe degeaba : veți căpăta alte pămînturi în
schimb. Vă dau locuri de iernat tot în Cinghiz : în munți -
Talșokî, iar la poalele munților - Karaulul. Întoarceți-vă no-
roadele și duceți-vă acolo. Asta e hotărîrea mea !

În clipa aceea, cîțiva călăreți se iviră din două părți, unii
de la răsărit și alții de la apus, îndreptîndu-se spre Suiundik.
Dinspre apus veneau în galop doi tineri : unul din ei era fiul
cel mai mare al lui Suiundik.

- Pe locul nostru s-au așezat frații mirzei, Djakip și Djor-
tar. Ce-i de făcut ? întrebă ei.

Dinspre răsărit se apropie un djighit de-al lui Sughir.

- Pe locul nostru au poposit unchii mirzei : Mirzatai și
Urker. Cum rămîne cu stînele noastre ? Nu putem să descăr-
căm calabalicul și nu știm ce-i de făcut, se plînsu el.

Din toate părțile soseau acum câte patru sau cinci călăreți,
căpetenii de aul, care-și pierduseră locurile de iernat. Toți
erau întunecați și furioși. Ai fi zis că aduceau cu ei întreg
blestemul neamului, o dată cu ura și cu amărăciunea lor.

Gloata bokenșilor sporea mereu. Dar Kunanbai rămînea
netulburat. Suiundik își dădea seama de starea deznădăjduită
a semînției sale. El însuși se simțea umilit, doborît și strivit la
picioarele lui Kunanbai.

- Ce să fac ? Ce mai pot eu face ? începu el. Dacă ne-ar fi năpăstuit un străin...

Djekpis nu-l lăsa să sfârșească.

- Nu mai este dreptate ! strigă el.

Mulțimea începu din nou să se frământa

- N-are cine să ne apere !

- Mai bine ne gonia cu totul decât să-și bată joc de noi !

Din spatele colinei se mai iviră două pîlcuri de călăreți. În oel dintii erau vreo zece, toți atkamineri de seamă din seminția lui Kotibak, în frunte cu căpetenia lor, Baisal. Se apropiară de Kunanbai, îl salutară și i se închinară din toată inima :

- Într-un ceas bun, mirza !

- Domnul să-ți dea noroc întru mulți ani !

- Locurile cele noi să-ți aducă și noroc nou !...

În urma celui dintii sosi al doilea pîlc de cinci sau șase călăreți, în frunte cu bătrînul Kulișak, căpetenia seminției torgai. Avea alături pe cei cinci feciori ai lui, cărora li se zicea „cei cinci batîri“, iscușiți luptători cu sulita. Ajunînd în dreptul lui Kunanbai, Kulișak i se ploconi :

- Să trăiești, Kunanbai, lumina ochilor mei ! Noroc și într-un ceas bun !

Aceste vorbe avură darul să deschidă ochii bokenșilor : prin urmare, seminția irghizbailor nu era singura vinovată de silnicia care li se făcuse. Isprava lui Kunanbai era sprijinită de toate căpeteniile kotibacilor, torgailor și topailor.

Și Suiundik își pusese atîta nădejde în kotibaci ! „Baisal e un om dintr-o bucată, e puternic și, fără îndoială, n-o să ia parte la jaf“, își zicea el în gînd. Dar cum s-or fi înțeles ei într-ascuns ? Și poate că mai pun la cale încă ceva ?... Cine știe ! Nu mai încapă îndoială că aga-sultanul a izbutit să atragă de partea lui toate căpeteniile semințiilor mai de seamă. Iar sosirea lui Baisal și a lui Kulișak, ca și urările lor, nu erau de loc întîmplătoare : ele veneau să dovedească în fața bokenșilor prietenia lor pentru Kunanbai. Însuși Kunanbai pregătise totul de cu vreme...

Dar nu numai Suiundik gîndea așa. Și în mintea lui Djeksen se făcu de asemenea lumină. Strigă, furios :

- Allah, dar acestea sînt locurile de iernat ale strămoșilor mei ! Aici, la poalele stîncii, s-a vărsat sîngele unui fiu de-al seminției mele. E pămîntul meu, stropit cu sîngele unui bărbat și neam al meu !

Amestecul lui venea să-i tulbure pe toți. Suiundik îngăimă, nemulțumit :

- Are dreptate cine spune că durerea răătăcește mintea omului... Ce folos să ne mai gândim acum la asta ?

Dar vorbele lui Djeksen îl puseseră în încurcătură și pe Kunanbai : nu se aștepta să pomenească cineva numele lui Kodar. Se hotări însă să se folosească de ele ca să îndreptească rășluirea pământurilor.

-- Ce spui tu ? îl întrebă el pe Djeksen. Se vede că ți-ai prăpădit mințile acum, la bătrînețe ! „Bărbat viteaz“, zici ? Dacă pentru voi el este viteaz¹, atunci cum sînteți voi. bokenșii ? Nu, Kodar n-a fost un bărbat viteaz, ci un ticălos de care s-a lepădat însuși duhul străbunilor seminției voastre ! Tot neamul tobikților l-a afurisit ! Și tocmai de aceea am dat altora aceste pămînturi, ca să șterg orice urmă a nemernicului aceluia, ca să piară orice amintire despre el. Nu mai spune nerozii !

Vorbele lui Kunanbai sunau ca o palmă ; parcă arunca cu pietre în toți bokenșii. Într-o clipă li se dezvălui adevăratul motiv al uciderii lui Kodar : Kunanbai voia să pună mîna pe așezările lor de iarnă.

De data aceasta nu se mai putu stăpîni nici Suiundik :

- Allah, Allah, ce-mi aud urechile ? Înțeleptule Bojei, niciodată n-o să uit vorbele tale ! Adevăr ai spus : „Nu în gîtul lui Kodar ați pus astăzi juvățul ! Nenorociților, cu voia lui Allah, în gîtul vostru vi l-ați pus !“ O, leul meu fără de prihană, o, viteazule, de ce a trebuit să mori ? ! O, Kodar al meu !

Glasul i se înecă în lacrimi. Se aplecă peste gîtul calului, cuprinzîndu-l în brațe.

Deodată, Djeksen izbucni în hohote de plîns :

- Ua, rușine să-mi fie ! Blestemul cadă asupra capului meu ! Sînt un cîine nemernic. Vai, dragul meu, dragul meu Kodar ! și, dînd pînteni calului, o luă la goană spre așezarea celui ucis.

Vorbele lui erau ca o scînteie căzută în iarba uscată. Toată gloata bokenșilor îl urmă, scoțînd strigăte de jale : „Vai, dragul meu...“ Suiundik alerga și el în galop alături de ceilalți.

Baisal și Kunanbai rămaseră pe colină, înconjurați de însoțitorii lor. Kunanbai își zicea în gînd, cu părere de rău : „N-ar fi trebuit să le spun asta !“ Dar nu-i arătă prin nimic lui Baisal că s-ar fi căit de vorbele sale. Se uita în tăcere pe

¹ Kunanbai denaturează intenționat vorbele lui Djeksen, care l-a numit pe Kodar „er-azamat“, adică „bărbat - neam“, pe cînd Kunanbai, urmărindu-și scopul, zice numai „er“, ceea ce înseamnă „viteaz, erou“ (n. red. ruse).

urma călăreților, chibzuind să găsească un tîlc mai nimerit acestei izbucniri de revoltă din partea bokenșilor.

— Înțelegi acum cine i-a ațîțat ? se întoarse el spre Baisal. Cînd le-a ajuns cuțitul la os au dat pe față tot ce aveau pe suflet : Bojei i-a ațîțat ! Da, numai el, Bojei ! Vrea să bage zizanie între tobîkții mei ! „Să fim uniți, să fim uniți“, îmi bați capul mereu. Ai văzut acum unire ? încheie Kunanbai, tîntuindu-l pe Baisal cu privirea încruntată a singurului său ochi.

Tăcu o clipă, apoi se porni din nou :

— Dar Allah e drept. O să mă țin bine, orice s-ar întimpla ! Și, dorind parcă să-și arate încrederea deplină în Baisal, adăugă : Spune-le, lui Suiundik, lui Sughir și lui Djeksen, să nu tulbure norodul ! Să-și liniștească oamenii. Oricum ar fi locurile pe care le-am lăsat bokenșilor în Cinghiz, ei n-or să rămînă năpăstuiți. Pentru ei trei o să fac tot ce pot. Să mă creadă pe cuvînt !

Mai la o parte, printre călăreții pe care Kunanbai îi trimisese îndărăt la herghelii, se afla și Maibasari. Se uita la bokenșii care treceau în goană cu strigăte aspre și cu hohote de plîns.

— Hei, prieteni ! Oamenii spun că „oaiia șchioapă behăie scara“¹. Dar vîd că bokenșii behăie și mai tîrziu ! Unde s-a mai pomenit ca morții din primăvară să fie îngropați toamna ? strigă el, rîzînd cu răutate.

Astăzi-primăvară, cînd toată lumea îl blestema pe Kodar, lepădîndu-se de duhul lui, Djeksen nu lăsa pe nimeni să se apropie de trupul fără suflare, gonea femeile care plîngeau, ba își mai și bătea joc de ele : „De ce urlați, plesni-v-ar ochii ?“ Numai doi bătrîni, Djampeis și păstorul Aitimbet, nu se înspăimîntaseră de amenințările lui. Cu ajutorul altor bătrîni, păstori săraci ca și ei, duseseră trupul lui Kodar și pe al Kamkai la mormîntul lui Kutgean și le îngropaseră acolo, jelindu-le.

Acum, ceata de bokenși se apropia în goană de mormintele lor, cu strigăte și bocete de îngropăciune. Găsiră acolo patru bătrîni : pe Djampeis, pe Aitimbet și pe alți doi păstori. Toată vara n-avuseseră cînd să treacă pe la morminte și, ajungînd astăzi cu turmele, veniseră să facă rugăciuni.

Văzînd mulțimea care se aduna în jurul lor, bătrînii își pierdură cumpătul. Călăreții descălecau în grabă, suspinînd și plîngînd în gura mare. Și, lucru ciudat, iată-l bocînd și pe Suiundik ! Dar văzură ceva și mai de necrezut : pe Djeksen

¹ Proverb cazah, cu înțelesul de „la spartul tirgului“ (n.r.).

însuși sosind în goana calului și, cu hohote de plîns, sărutînd țărîna mormintelor !

— Iartă-mă, nădejdea mea ! Iartă-mă, fratele meu ! și lacrimile curgeau șiroaie din ochii lor.

Dar această durere întîrziată nu-l înduioșa pe bătrînul care se încovoiasc și se uscasc toată vara jelindu-i pe Kodar și pe Kamka. Și cînd Djeksen se aplecă să sărute mormîntul Kamkăi, Djampeis îl îmbrînci cît colo :

— Scurge-ți-s-ar ochii, afurisitule ! La toți să vi se scurgă, ucigașilor !

Mulțimea sporea mereu : nu se apropiiau de morminte numai bărbați, ci și femei, copii și bătrîni.

Toată semînția plîngea în hohote, și bocetele sfisietoare făceau să se cutremure văzduhul.

4

Bokenșii părăsiră Cinghizul, dar nu se îndreptară spre locurile hărăzite de Kumanbai. Își așezară iurtele la Kzîlșokî și nu se mai urniră de acolo.

În vremea asta, celelalte semînții se împrăștiaseră pe la așezările lor. Căratul finului, uscatul tizicului pentru foc, grijitul staulelor, văruiatul caselor și al bordeielor, toate acestea erau treburi pe care cei întorși la vechile lor sălașuri nu le mai puteau amina.

Bokenșii nu aveau această grijă : ei încă nu știau unde își vor petrece iarna.

Kumanbai mîină un om la Suiundik, trimițîndu-i vorbă să aleagă locuri de iernat la Karaul, urmînd să-și ia pentru djailiau toate pășunile de la Koldenen și Șalkar.

Suiundik și Djeksen se socotiră și se chibzuiră cu ce s-ar alege din toată povestea asta : dacă izbuteau să se așeze cei dintîi la stînele de la Karaul și, mai ales, pe cele două riuri de la djailiau, atunci n-ar prea avea de ce se plînge... Înțelegînd că nu vor rămînea păgubiți, hotărîră să se strămute acolo în grabă. Fără să spună o vorbă celorlalți, Suiundik și Djeksen porunciră aulelor lor să prindă în zori de zi cămilele și începură să-și desfacă și să-și încarce iurtele. Dar tocmai în clipa cînd, părăsindu-și pe ai lor în voia soartei, erau gata să plece la drum, douăzeci sau treizeci de bokenși încălecară și ei.

Erau oameni din sărăcime. Îi ridicase Darkembai, un bătrîn înalt și zdravăn, care, în cursul vieții lui îndelungate, învățase să dezlege vicleniile căpeteniilor. Veniră în goană, de-a dreptul în aulul lui Djeksen.

— Unde plecați singuri? Cum lăsați norodul în părăsire? Vreți să vă despărțiți de noi? le strigă Darkembai. Să nu încercați să vă urniți de-aici: să suferiți delaolaltă cu poporul! Haide, ridicați-vă iurtele la loc.

Djeksen nu îndrăzni să li se împotrivească. Îi întrebă numai, cu nedumerire:

— Prieteni, ce aveți de gând să faceți?

— Mai bine încălecați, îi tăie vorba Darkembai. Mergem la Suiundik. Să ne înțelegem, o dată pentru totdeauna!

Djeksen și Djetpis nu putură să facă altceva decât să-l urmeze.

Nici cu Suiundik n-au stat prea mult de vorbă. Și el a fost silit să rămână pe loc.

— Dar spuneți-mi, măcar, ce nădejde aveți? Se apropie vremea rea, iarna și-a ridicat sabia asupra noastră... Trebuie, oare, să-i lăsăm pe bătrînii noștri să înghețe de frig? Să ne vedem copilașii tremurînd? Pînă cînd o să stăm aici?...

Darkembai îi răspunse, fără șovăire:

— Așezați-vă amîndoi în fruntea noastră, tu, Suiundik, și tu, Djeksen! Să mergem la Bojei. Să împărțăm durerea noastră tuturor semîntîiilor și să le spunem așa: „Nici voi n-o să aveți noroc și parte dacă-i părăsiți pe-ai voștri!“ Iar dacă nici la djighiteci n-om afla înțelegere, atunci vedem noi ce-i de făcut!

Pe la amiază ajunseră la Bojei, care iarna în așezările lui încîntătoare de pe Cinghiz. Le moștenise de la străbunul său. Kenghirbai.

Zărînd căpeteniile bokenșilor, Bojei trimise îndată după Baidali și Tusip. Ținea ca, într-o împrejurare ca aceasta, toate căpeteniile djighitecilor să aibă cuvînt.

Nici de data asta Suiundik nu vorbi prea mult. Vorbele

— Iată că au venit la tine, începu el, să-ți ceară sfatul. lui erau stăpînite și bine chibzuite.

Ce-ai a le spune? Ce calc poți tu să le arăți?

Bojei nu putea să înțeleagă ce se petrecea în adîncul sufletului lui Suiundik. „I-e frică, da, ca totdeauna, își zise el. Ca totdeauna, voința lui e șubredă. Și se teme de Kunanbai...“ Zimbi ușor.

Dar dacă lui Suiundik îi era frică, în schimb ceilalți bokenși fierbeau. Darkembai strigă, înfierbîntat:

— Bojeke, destul ne-am tîrît în fața lui Kunanbai! Pe omul fricos și ciinii îl mușcă, și păsările îl ciupesc! Măcar tu să nu ne mai îndemni la supunere. Dă-ne un sfat, care să

ajute seminției noastre să se ridice o dată în picioare, ca să ne putem apăra singuri !

Aceste vorbe îndrăznețe îi plăcură lui Baidali. El cinstea neprefăcătoria și cutezanța și era, în orice împrejurare, pentru faptele hotărâte. În el se întruchipase toată puterea și toată statomnicia neînduplecată a seminției djighitecilor.

— O, Suiundik ! zise el, mulțumit. Lui Darkembai ar trebui să-i ceri povață ! Omul acesta sărac vorbește ca o adevărată căpetenie !

Înainte de a folosi puterea, Bojei hotărî să încerce a vorbi în numele dreptății, al legii și al obiceiurilor pământului. Dacă nu va izbuti, va căuta să deschidă ochii întregului norod, dezvăluindu-i toate uneltirile lui Kunanbai. Cu toate acestea, datorită lui era să nu ascundă bokenșilor primejdia care-i aștepta.

— Bokenși, începu el, sînteți din același neam cu mine. Cine vă aduce ocară vouă îmi aduce și mie. Norocul și belșugul meu nu trebuie să se despartă de ale voastre. Am înțeles toate vicleșugurile lui Kunanbai. Am auzit că vă lasă să luați Talșokiul, Karaulul și Balpanul. Vă dați voi seama unde-o să ajungeți ?

Bojei se uită împrejur la cei care-l înconjurau și, după o clipă de tăcere, urmă :

— Kunanbai vrea ca pămînturile djighitecilor și ale bokenșilor să fie hotar în hotar. Iar dacă două seminții înrudite au același hotar, apoi se știe că-și leapădă prietenia și bunele lor legături de vecinătate. Asta nădăjduiește și el : că, așezîndu-ne unii lingă alții, ne vom certa pentru fiecare tufiș și ne vom încăiera pentru fiecare firisor de apă. În felul acesta, vrea să semene între noi o dușmănie, care să treacă din tată în fiu. Dar n-o să fie după voia lui ! Inima mea va rămînea credincioasă. Dacă vă vor sili să vă așezați la Talșoki și la Karaul, o să vă las tot ce este al meu și o să împart cu voi tot ce am, fără să ne certăm. Nici nu face să mai vorbim despre asta. Dar înainte de toate, să ne măsurăm cu el. Djighitecii sînt rude și cu voi, dar și cu el. Cine altul are chemare să se amestece, dacă nu noi ? Și la aceste vorbe, se uită la Tusip. Vom încerca. Îi vom spune că seminția djighitecilor socotește că isprăvile lui sînt nedrepte. Iar toate cele ce rămîn nedelegate le vom dezlega noi mai tîrziu. Ne-am înțeles ?

Toți cei de față încuviințară.

— Dacă-i așa, atunci încalecă, Tusip. Du-te de-i spune lui Kunanbai hotărîrea noastră și întoarce-te chiar astăzi cu răspunsul, încheie Bojei.

La rîndul lui, Baidali se întoarse și el spre Tusip :

- Dar să-i spui tot ! Descarcă-ți tot ce ai pe suflet, fără ocol ! Destul ne-am sfiit și ne-am înfricoșat ! strigă el. Chiar dacă ar fi s-o rupem cu dînsul pentru totdeauna, spune-i tot ce ți s-a încredințat !

Plin de mînie și de îndrăzneală, Baidali căuta să-l îm-bărbăteze și să-l ațîțe pe Tusip.

Kunanbai se afla la Karașoki, în aulul Kunkei, prima lui nevestă. Tusip se înfățișă acolo la apusul soarelui și se urcă cu Kunanbai pe o moviliță, mai la o parte de aul. Stătura mult timp de vorbă acolo. Tusip o luă pe departe, stăruind asupra nevoii de a întretine legături de prietenie cu toate semînțiile aceluiași neam. Abia după aceea trecu la rostul călătoriei lui.

- Fapta ta n-o osîndesc numai bokenșii, ci și întreaga semînție a djighitecilor, începu el. Dar Kunanbai se întoarse dintr-o dată și-i tăie vorba, plin de mînie :

- După cît înțeleg, semînția djighitecilor încearcă să ia apărarea celor obișduiți ? Apoi, dacă-i așa, atunci neamurile străine, kerei și uacii, sînt și ele obișduite. Toți care sălășluiesc în jurul vostru sînt obișduiți ! Și de cine, aș vrea să știu ? De djighiteci ! Se spune că djighitecii le fură vitele și nu le dau îndărăt avutul agonisit din moși-strămoși. Pe Bojei, pe Baidali și pe tine, Tusip, pe toți vă osîndesc, pe toți vă blestemă. Așa că fă tu singur mai întii dreptate, și numai după aceea vino și-mi vorbește despre bokenșii tăi ! Ține-ți în friu, mai întii, pe hoții și pe tilharii tăi !

Vorbele acestea îl scoaseră din sărite pe Tusip. Răspunse cu asprime :

- Pretutindeni se găsesc iubitori de birfeli, Kunanbai ! Am furat noi vreodată, Bojei și cu mine ? Ori poate ai de gînd să mai născocești și alte ticăloșii ca să arunci năpasta asupra capetelor noastre ? Dar ce poți spune, dacă noi sîntem curați și fără vină ?

- N-o să spun decît ceea ce am mai spus o dată : sînteți pătați !

- Dacă-i așa, atunci dovedește vinovăția noastră chiar acum, în ceasul sfînt al apusului !

Tusip nu mai putea să stea locului. Tremura din tot trupul.

- Bine, o să-ți spun. Numai Bojei să înceteze de a-mi mai întinde curse ! Să nu mai arunce în mine săgeți pe la spatele altora ! Iar dacă n-are de gînd să se astîmpere, atunci să nu-și cruțe gloantele de lemn, ci să le tragă pînă la unu ! Dar după aceea să nu se supere pe mine ! El, și numai el, o să răspundă pentru toate !

Kunanbai tăcu o clipă, apoi vorbi iar, cu minie în glas :
- Mîine o să adun sfat la voi, în aulele voastre. O să cercetez plîngerea neamurilor kerei și uak și o să vă silesc să le dați înapoi vitele furate. Asta-i una la mîină. Al doilea, să nu vă mai amestecați în treburile bokenșilor. Căutați-vă de nevoile voastre. N-o să fiți voi judecători într-o pricină ca asta : nu v-am ales eu și n-am nevoie de judecata voastră. Vedeti-vă de treabă, dacă nu vreți să vă găsiți beleaua. Iar dacă nu mă ascultați, atunci o să înțeleg că v-ați amestecat dinadins, ca să vă ridicați împotriva mea ! Du-te și repetă vorbele mele lui Bojei și lui Baidali ! încheie el cu glas de poruncă.

5

A doua zi, la amiază, cele două ștafete ale lui Maibasar, Kamisbai și Djumagul, sosiră în galop la djighiteci și poposiră în aulul lui Urkimbai.

Lîngă stîină se înălțau șase iurte. Ciinii ieșiră cu mare larmă întru întîmpinarea călăreților, dar ei își ridicară cu strigăte biciuștile și-i goniră. Copiii, care se uitau cu sfială pe sub perdelele ușilor la oaspeții aceia supărăcioși, se ascunseră înăuntru, ca niște șoareci.

În iurta cenușie a lui Urkimbai stăteau la sfat mai mulți bărbați. Afară de gazdă, se mai aflau acolo Kaunien și Karașa, rude de aproape de-ale lui Bojei. Fetița cea mică a lui Urkimbai, cu părul zbîrlit, intră înfricoșată în iurtă și se vîri sub brațul tatălui său, șoptind :

- Călăreții, călăreții !

Pînă și copiii știau că trimișii călări nu aduceau cu ei decît tot felul de necazuri. Cînd cei doi trimiși, cu saci de piele pe umăr și cu plăci mari de aramă - semnele puterii lor - prinse în piept, intrară în iurtă, fetița se lipi și mai strîns de tatăl său.

Urkimbai își întîmpină oaspeții fără prietenie.

- De ce-ați stîrnit atîta larmă ? întrebă el, rece.

- Treburi grabnice ! Poruncă grabnică ! Sîntem grăbiți ! răspunse Kamisbai, trecînd spre locul de cinste.

Djumagul rămase lîngă foc, lăsîndu-se într-un genunchi.

- Care poruncă ? De ce necăjiți iarăși lumea ? întrebă ursuz Karașa. Dar întrebarea lui nu-l tulbură de loc pe trimis.

- Iată care e porunca : așezați în grabă iurtele. În aulele voastre se va ține mare sfat. Vom aduna norodul. Vor veni oameni din neamurile kereiilor și uacilor să-și înfățișeze jal-

bele. Semințiile se vor sfătui între ele, iar hoții vor fi siliți să dea îndărăt vitele furate.

— Cine a spus-o asta ? întrebă cu minie Kaumen.

— Și cine are să judece ? căută să afle Karașa.

— Și cine are să tragă ponosul ? Hoții ? Sau toate or să se spargă iarăși în capul celor nevinovați, ca de obicei ? se repezi și Urkimbai.

O adunare ca aceea cerea cheltuieli peste măsură de mari. Veneau și cei care cereau dreptate, și pînții, și judecătorii, și tot felul de iubitori de pricini de prin alte seminții. Asta însemna că timp de o lună vor trebui să-și taie vitele ca să hrănească, dimineța și seara, pe biii cei grași și mîncăcioși. Asta o știa toată lumea. Și mai știa că aga-sultanul nu alegea pentru asemenea adunări decît aulele împotriva cărora avea el ce avea...

Kamışbai înțelegea cît se poate de bine că oamenii din iurtă nu vor primi cu ușurință să se facă adunarea în aulul lor. Fără îndoială că nu se vor repezi nici la aga-sultanul, nici la căpetenii, dar vor încerca să stea la tocmeală cu trimișii. Însă trimișii primiseră de la Maibasar poruncă strașnică : să nu plece urechile la nici o întîmpinare, de nici un fel.

— Asta e porunca lui Kunanbai și a lui Maibasar, că doar n-am scormit-o eu ! strigă Kamışbai și-i aruncă lui Karașa o privire înghețată. Sfătuiți-vă între voi și *pregătiți-vă. Voi trei adunați toate iurtele din aulele voastre și așezați-le aici. Gîndiți-vă și la vitele pentru tăiat ; de care și cîte să fie. Porunca sună că, pentru început, djighitecii să pregătească cincizeci de oi. De la care aule să se strîngă ? Hai să vedem chiar acum !

Kaumen își dădea bine seama că o ceartă cu trimișii lui Kunanbai nu poate să ducă la nimic bun. Așa că nici nu încercă să se împotrivească, ci se întoarse către Urkimbai și Karașa :

— Treaba asta nu ne privește numai pe noi. Năpasta lovește deopotrivă pe toți djighitecii. N-avem cînd să ne sfătuim cu Bojei : el e prea departe. Dar Baidali stă aici, în apropiere. Karașa, ia-ți calul, du-te de vorbește cu el și adu-ne răspunsul lui.

— Așa e. Du-te ! încuviință și Urkimbai.

Nici trimișii nu se împotriviră.

Karașa se ridică grăbit și ieși în tăcere.

Trimișii se așezară să bea ceai. Urkimbai nu vorbea cu ei. Era furios de porunca pe care o primise.

Nu așteptară mult. Curînd sosiră în fața iurtei cîțiva călăreți, descălecară și-și legară caii : se întorcea Karașa de la

Baidali. O dată cu el veneau și vreo zece djighiți, din cei cărora toată lumea le zicea „hoțomani“ : erau vestiți ca gazde de hoți.

Lucrul acesta nu prea era pe placul lui Djumagul, om viclean și isteț la minte.

— Hei, ce vînt v-a adus înapoi ? începu el. Dar unul din djighiți îi tăie vorba.

— Nu degeaba se spune : „Dacă un dușman vine să-l prade pe tată-tău, caută de te pricopsește și tu...“ Am venit să luăm toate vitele djighitecilor și să vi le dăm vouă, răspunse el obraznic.

— Nu toate, ci numai cincizeci de cîrlani. Iar dacă ai cumva vite mai multe, să le aduci atunci cînd vor veni împuțerniciții. De ce te grăbești ? întrebă în batjocură Kamîsbai.

— Nu cumva vrei să ducem la tine vitele noastre ? îl iscodi Karașa, așezîndu-se la pămînt alături de el.

— De ce nu ?

— Fiară turbată, nu-i de ajuns cît au scrișnit oamenii din pricina ta ? Cît ai de gînd să mai oropsești norodul ?

— Ia nu mai trîncăni de pomană și lasă-mă în pace ! Mai bine spune ce răspuns ți-a dat Baidali ?

— Ce răspuns ? Uite răspunsul ! și Karașa, zvîcnind în picioare, îl pocni pe Kamîsbai peste cap cu biciușca cea groasă.

Trîmisul încercă să se ridice și el, dar Urkimbai strigă către djighiții care se găseau în iurtă :

— Săriți pe ei, cîinii !

Djumagul și Kamîsbai încercau să scape, alergînd prin iurtă, urlînd și suduind cu vorbe murdare. Dar cei zece djighiți se repeziră la ei fără să le dea răgaz, îi răsturnară la pămînt și le puseră genunchiul în piept.

— Iată răspunsul lui Baidali ! A poruncit să vă batem — pînă n-om mai putea, și pe urmă să vă trimitem plocon lui Maibasar, mai mult morți decît vii. Ține ! strigă Karașa, călare pe Kamîsbai, croindu-i lovitură după lovitură.

Urkimbai și ceilalți djighiți îi purtau de grijă lui Djumagul.

Rupți în bătai și zdrențuiți, cei doi trimiși abia se putură tîri pînă la Karașokî. Acolo, fără măcar să-și fi spălat obrazul de sîngele uscat, se înfățișară de-a dreptul la Kunanbai.

În iurtă mai erau Baisal, Maibasar și doi din feciorii lui Kulîșak, Nadanbai și Manas, amîndoi înalți și voinici. Mai erau și alți djighiți din neamul irghizbailor : iurta era plină de oameni.

După ce își ascultă trimișii, Kunanbai rămase multă vreme tăcut. Apoi, cu fața posomorită și încrunțată, se întoarse spre Baisai, arătându-i pe cei zdrobiți :

— Îi vezi ? Cum poți să mai fii bun ? Biciușca lui Bojei n-a lovit în ei, ci în mine ! Apoi se întoarse, orunt, spre djighiți : În goană mare ! Legați-l și aduceți-mi-l aici pe acel Urkimbai, în iurta căruia au fost bătuți oamenii mei !

Zece djighiți săriră în șa și porniră ca vântul. Printre ei se aflau și feciorii lui Kulinșak.

Ajungând pe înserate în aulul lui Urkimbai, luară la bătaie pe toți bărbații, iar pe el îl scoaseră din iurtă. Urkimbai încercă să se împotrivească, dar, văzându-se în primejdie să fie ucis în bătăi, se supuse. Galben ca un mort, tremura de mînie și de ciudă. Cu dinții încleștați, părea hotărît să îndure orice. Îi legară mîinile la spate și-l așezară călare în fața lui Nadanbai. Apoi toată ceata, amenințătoare și zgomotoasă, o luă îndărăt spre Karașokî.

Întinericul se făcea tot mai adînc.

Djighiții călăreau pe malul unui rîu. Coborîră din stînele lui Urkimbai, așezate în inima Cinghizului, și ieșiră în dreptul drumului care ducea, tăind apa, pe creastă. De acolo o luară către apus, spre Karașokî.

Un desîș de anțari tineri se înălța negru, în fața lor. Deodată, o ceată de călăreți țîșniră de acolo.

— Pe ei ! Pe ei !

— Jos de pe cai ! Jos !

— Dați în ei ! Dați în cîini !

Vreo patruzeci de călăreți se năpustiră cu strigăte sălbătice asupra djighiților lui Kunanbai. Șokparii și soilii se ridicară, amenințători.

Călăreții fuseseră aduși de Karașa. Încă de cu ziuă, Baidali îi spusese : „Bună ispravă ai făcut. Dar acum, fii cu ochii în patru !” Karașa încălecase și rămăsese pînă tîrziu în munți, la pîndă. Pe înserat, văzuse oameni călări îndreptîndu-se către aulul lui Urkimbai și înțelesese că nu se duceau acolo cu gînduri bune. Se repezise la aulul său și adunase vreo cinci djighiți. La întoarcere, li se alăturaseră și djighiții lui Kaumen. Era prea tîrziu ca să-i mai prindă pe dușmani în aulul lui Urkimbai, așa că fuseseră siliți să-i aștepte să se întoarcă, alegîndu-și loc prielnic.

Karașa era neîntrecut cînd era vorba să se bată cu soilul, și nici djighiții lui nu se lăsau mai prejos.

În fruntea oamenilor lui Kunanbai era feciorul lui Kulinșak, Manas, unul din „cei cinci batîni”. Lovitura nu-l luă

pe neașteptate, și nici nu-și pierdu capul văzînd că djighiții lui Karașa încercau să-i taie drumul. Își scoase șokparul negru de sub genunchi și strigă către oamenii săi :

- Nu vă temeți ! Nu vă uitați că-s mulți ! Dați-i de nădejde !

Cele două cete se repeziră ca turbate și se izbiră una într-alta. Într-o clipă, Manas doborî din șa doi djighiteci. Dar Karașa se năpusti asupra lui cu atîta repeziciune, încît trebui să se apere. Urkimbai, cu mîinile legate, îl zări pe Karașa și-l strigă :

- Aici sînt, Karașa ! Scapă-mă !

Karașa se repezi după calul care purta pe cei doi călăreți. Era un armăsar roșcat din herghelia lui Kunanbai și ai fi zis că nu s-ar putea să-l întrecă cineva la fugă. Dar Karașa nu era omul să se dea bătut cu una cu două : după ce-l despărți de ceată pe Nadanbai cu prinsul lui, începu să-l urmărească. Din cînd în cînd Nadanbai întorcea capul, gata să răspundă la atac. Urkimbai se folosi de prilej și-și făcu vînt din șa.

Răspunzînd strigătului de luptă al djighitecilor, purtat de ecou peste munți, alți călăreți soseau mereu, strigînd și ei, din toate puterile. Văzîndu-i și dîndu-și seama că-și pierduse ostacul, Manas porunci oamenilor săi :

- Fugiți ! Luptați-vă din mers ! Înainte !

Străbătura în goană trecătoarea, pierind din ochii urmăritorilor.

Aceste două întîmplări, bătaia pe care o primiseră trimișii lui Maibasas și încăierarea pentru răpirea lui Urkimbai, dădură aripi semînției djighitecilor, făcînd-o să capete încredere în puterile ei.

6

A doua zi, vremea se schimbă : trecu cea dintîi suflare a iernii.

De pe creasta Cinghizului, vîntul bate tot timpul spre văi. Primăvara, vîntul e blagoslovit : topește zăpada și curăță de troiene trecătorile și pășunile Cinghizului. Și iarna, de asemenea, vîntul e blind cu păstorul : dezbracă pășunile de zăpadă și nu aduce cu el cine știe ce geruri, deoarece de obicei bate dinspre miazăzi. Uneori are o putere neînchipuită : rostogolește stîncile din strîmtori și smulge cu rădăcină cu tot ierburile înalte, nelăsînd decît pelinul mărunt și pănușita argintie, cea mai bună hrană de iarnă pentru oi.

Toamna, însă, vîntul de pe Cinghiz se prefăce din prieten în dușman. Suflarea lui tăioasă lovește fără milă. Aduce frigul, învăluind cerul în nori groși, de plumb.

În ziua aceea, vîntul începu să învîrtă în văzduh steluțe albe : ningează pentru întia oară.

Aulele așezate în trecătorile și văile Cinghizului se așezaseră din timp la stînele de iarnă. Oamenii stăteau încă în iurte, dar urmăreau cu luare-aminte schimbările vremii. Suflarea înghețată a vîntului îi sili acum să-și desfacă iurtele, să-și care lucrurile prin case și să se mute în încăperile calde. La Karașoki, în aulul lui Kunanbai, începuse dis-de-dimineată o mișcare neobișnuită, de parcă oamenii se pregăteau să prăznuiască pomenirea morților.

După ce djighiții lui Maibasari îl scăpaseră din mînă pe Urkimbai, în loc să-l aducă la stăpînul lor, Kunanbai își mină în toate părțile ștafetele. Pe căpeteniile venite împreună cu Baisal le opri la el. Curînd după aceea li se alăturară și alți bărbați din semîntia irghizbailor : soseau călări de prin toate părțile pe unde fuseseră mînate ștafetele. Și veneau mereu, în șiruri fără de sfîrșit.

Kunanbai își alese zece oameni și-i trimise, sub porunca lui Maibasari, la bokenși, care stăteau încă la Kzilșoki, nu se urneau din loc și nu voiau să se strămute nicăieri pentru iernat.

Oamenii le aduseră poruncă aspră și siliră aulele bokenșilor să plece spre așezările de iarnă de la Karaul. Suiundik și Sughir erau de mult gata și nu așteptau decît un semn ca să-și înceapă strămutarea. Porniră cei dintii. Ceilalți nu mai aveau altceva de făcut decît să-i urmeze.

Dar astăzi, bokenșii nu se strămutau singuri : împreună cu ei porneau la drum și cîteva din aulele lui Kunanbai. Pînă atunci, aga-sultanul nu le îngăduise să plece la așezările de iarnă : voia să-i aibă la îndemînă pe toți ai săi. Acum, însă, cînd vremea rea îl luase pe neașteptate, nu putea să-i mai lase pe mamă-sa, pe Ulgean și pe copii să tremure de frig.

— E frig, hai să ne mutăm în casă ! se rugau de mult copiii de bunica lor și de Ulgean. Bătrîna Zere îl rugă și pe Kunanbai și, în cele din urmă, îl sili să le dea încuviințarea de drum.

După ce plecă aulul lor, Kunanbai se grăbi să se folosească de zăpăceala care se stîrnea în Cinghiz cu prilejul trecerii aulelor.

Călăreții chemați de ștafete începură să sosească dis-de-dimineată. La prînz, se adunase o oază numeroasă, o oaste

întreagă înarmată cu soili, cu sulite și cu șokpari, gata de luptă.

Afară de irghizbai, veneau și oameni din alte seminții, printre care și kotibaci, a căror căpetenie era Baisal. Toți își aveau locurile de iernat prin apropiere de Karașokî.

Pe la amiază, Kunanbai se îmbracă de drum și ieși în fața mulțimii, însoțit de Baisal și de Maibasas.

— Hei, încălecați ! răsună vocea lui puternică și poruncitoare.

Toată lumea începu să se frămînte, grăbindu-se să sară în șa. Irghizbaili își luară cei dintîi armele, celelalte seminții le urmară pilda.

Vîntul bătea tot mai întăritat. Se lăsa ger, fulgii de zăpadă plesneau oamenii în obraz, apoi se lăsau, acoperind pămîntul. În jur, totul dispărea într-o negură cenușie. Trecînd cu greu pe deasupra creștelor, norii de ceață înghețată se tîrau și se așterneau la pămînt în chip de promoroacă.

Sărînd pe calul cel șarg și lung în trup, Kunanbai cercetă împrejurimile cu o căutătură iscoditoare. Cele două cute, care brăzdau de obicei fruntea aga-sultanului între sprîncene, păreau acum și mai adînci. Barba lui era zbîrlită, iar ochiul pătrunzător, țesut cu vinișoare de sînge, fulgera de minie.

Dădu poruncă scurtă către Baisal și Maibasas, care stăteau alături de el :

— Înainte !

Și toată gloata cea mare de călăreți se îndreptă spre stîniile lui Bojei de la Tokpambet, bătînd cu potcoavele povîrnișul înghețat. Kunanbai și însoțitorii lui mergeau în frunte. Călăreții înaintau repede, în trap întins.

Soarele era încă sus cînd ceata lui Kunanbai, călărînd cînd în trap, cînd în galop, ajunse pe o creastă de deal, de unde nu mai avea decît cale scurtă pînă la Bojei.

Aulul lui Bojei se și gospodărise pentru iarnă. Din hoaguri se înălța fum galben și gros de tizic. Grămezi de oameni înconjurau casele, lingă care așteptau cai gata de drum. Dar nu erau mulți, Kunanbai își dădu seama dîintr-o aruncătură de ochi. Ceilalți cai, înșeuati și ei, stăteau priponiți și pășteau pe pajiștea bogată și întinsă din spatele aulului.

Văzînd mulțimea de călăreți, care venea de-a dreptul asupra lor, oamenii din aul începură să se frămînte. Se repeziră cu toții la cai. Soili și sulite se iviră în mîinile lor : djîghitecii păreau hotărîți să preîntîmpine orice încălcare. Încă puțin, și toți vor fi călări.

Kunanbai socoti și chibzui totul într-o clipă. Apoi, grăbindu-se să-i surprindă, smuci dârlogii și dădu bici șargului.

— Olgeai ! Olgeai !¹ ! răcni el, luîndu-și vînt.

Toată ceata îl urmă în goană, strigînd : „Irghibai ! Irghibai !“, „Topai ! Torgai !“, „Olgeai ! Olgeai !“ Strigătele umpleau toată valea, întinzîndu-se ca focul și gonind în largul stepei, peste marea de pănușiță. Urletele, răcnete, tropotul de copite — o larmă spăimîntătoare, sălbatică și nestăpînită — se rostogoleau în valuri pe văile și povînișurile munților.

Bojei avea mult mai puțini oameni decît Kunanbai. Se vedea bine că djighitecii n-avuseseră cînd să se adune și că erau luați prin surprindere. După un vechi obicei, potrivit sînt datori să-și dea de veste unii altora, să-și aleagă de mai înainte locul bătăliei, și numai după aceea să-și adune oamenii pentru luptă. Dar Kunanbai nu se ținuse de datină, ci pornise atacul pe neașteptate.

Bojei adunase în jurul lui numai pe cei care se găseau pe aproape de aul. N-avusese cînd să dea de veste aulilor de la poalele muntelui, nici celor din valea rîului. Afară de asta, chiar și dintre locuitorii din deal mulți erau prinși cu treburile gospodărești ale trecerii la iernat.

Printre cei adunați în jurul lui Bojei erau și zece oameni aduși de Darkembai. Zărind de dimineată șirul de călăreți cu soili și cu sulite grăbindu-se de la nenumăratele stîni ale irghizbailor spre Karașokî, Darkembai se gîndise : „Trebuie să fie ceva... Te pomenesti că Kunanbai își adună oamenii împotriva lui Bojei și a tuturor djighitecilor !“ Și, cu mult înainte de amiază, izbutise să-i vestească pe Bojei și pe celelalte rubedenii de pregătirile lui Kunanbai. Se abătuse din drum și pe la Baidali, pe la Karașa, Kaumen și Urkimbai și-i luase cu el, dimpreună cu fiii lor.

Lîngă casa lui Bojei se adunaseră, hotărîți să-l păzească, vreo patruzeci de oameni : Darkembai și cu prietenii săi nu voiau să-l lase singur. Afară de bătrîni, mai erau de față feciorii cei îndrăzneți ai lui Kaumen și ai lui Karașa și alți djighiți tineri înarmați, gata să dea piept cu dușmanul pentru semînția lor. La început, aveau de gînd să arunce strigătul de luptă al semînției : „Kenghirbai ! Kenghirbai !“ și, sărind pe caii care pășteau în jurul stînelor, să se avînte cu soili și cu șokparii în mină întru întîmpinarea dușmanilor. Dar Baidali îi opri, strigînd cu putere :

¹ Strigătul de luptă al semînției. „Olgeai“ era numele unuia din străbunii ei (n. r.).

- Stați ! Vreți să-l lăsați singur pe Bojei ? Dacă-i vorba să murim, să murim încalte cu toții delaolaltă !

Ceata lui Kunanbai era acum aproape. Venea întins, înverșunat, în goană nestăpînită și amenințătoare.

- Vai mie, vai ! Îmi cad ca o piatră pe cap ! Iar se abate urgia asupra mea ! se tînguia Bojei, cuprins de deznădejde.

Singura mîngiere și-o punea în djighiții care avuseseră timp să sară în șa. Împrăștiati în pîlcuri de cîte cinci pînă la zece oameni, or să dea iureș din coastă în ceata lui Kunanbai, răzbind voinicește cu soili. Dar cît erau de puțini ! Ceilalți alergau încă pe cîmp, căutînd să-și prindă caii. Dacă năvălitorii ajung înainte ca ei să aibă oînd sări în șa ?...

Kunanbai se avîntă în galop, alegînd din goană cam două sute de luptători călări și trimițîndu-i să înconjure din două părți dușmanul. Călăreții se repezîră cu strigăte sălbatice la cai care pășteau, împrăștiîndu-i speriați peste cîmp. Oblîncurile șeilor de lemn pîrîiau și se făceau țîndări sub loviturile grele de soili.

Pîlcurile puține și rare ale djighitecilor, care încercau să-î țînă piept lui Kunanbai, erau date peste cap de puhoiul irghizbailor. Chiar și fără cei două sute de călăreți, Kunanbai tot avea oameni destui. Ar fi fost greu să-ți dai seama cîți erau. Caii djighitecilor, care loveau dintr-o parte ceata lui Kunanbai, rămîneau într-o clipă fără călăreți ; fiecare djighitek avea împotriva lui patruzeci sau cincizeci de irghizbai, care-l doborau fără nici o bătaie de cap.

Cei care încă nu avuseseră timp să ajungă la cai se băteau din picioare. Dar ce putea să facă un luptător pe jos în fața unui călăreț ? Răfuiala nu ținea mult : cu o lovitură scurtă și bine cumpănită, călărețul doboră pe loc, din goana calului, pe cel pedestru.

Aceasta era soanta tuturor celor care se depărtaseră de așezare. Și strigătul de luptă al năvălitorilor, mindri de puterea și de biruința lor, era din ce în ce mai vijelios :

- Olgeai ! Olgeai ! Irghizbai ! Irghizbai ! Topai ! Tor-gai ! strigau ei, chemînd duhurile lui Olgeai și ale celorlalți străbuni și umplînd de groază sufletele învinșilor.

Orice piedică era măturată din calea irghizbailor. Biruitorii se avîntau acum, în rînduri strînse, spre așezări. Strigăte neîntrerupte, izbituri de soili, tropot de cai, toate se amestecau într-o larmă neînchipuită. Deznodămîntul necruțător se apropia...

Dar ceata lui Bojei ținea încă piept năvălitorilor. Oamenii lui își ridicaseră soili și șokparii și stăteau așa, nemișcați,

ca un arici cu țepii zbinliți. Vărăjmașii erau aproape, gata să-i înconjure din toate părțile.

— Îndărăt la stână ! Păziți ușile, măcar în case să nu răzbească ! Ne batem pînă la capăt ! strigă Baidali și se trase cu ceata lui către așezări.

Baidali și Bojei se așezară în dreptul ușilor, avînd în jurul lor pe cei mai îndrăzneți și mai voinici dintre tineri, în frunte cu doi feciori de-ai lui Kaumen.

Dușmanii se revărsară ca un puhoi în fața caselor. Călăreții se opriră din goană și se îngrămădiră unii în alții, așteptînd porunci.

Kunanbai, mereu călare, era în mijlocul lor.

În clipa aceea, Darkembai își făcu loc la ușă, între Bojei și Baidali, și începu să potrivească pe două crăcane pușca lui cu fitil, pe care dumnezeu știe de unde-o scoosese. Pușca era încărcată : ar fi fost de ajuns să-i pună foc și încărcătura ar ar fi pornit. Îneecîndu-se de mînie, Darkembai îi strigă lui Bojei :

— Chiorul ăsta n-are nici un pic de inimă ! Mereu își bate joc de noi. Dă-te la o parte, să-l împușc !

Și scăpăra de zor din amnar. Dar Bojei îl trase de mîneacă.

— Lasă ! N-avem noi dreptul să ducem la împlinire osînda : duhurile străbunilor ne răzbună ele singure !

În aceeași clipă răsună glasul semeț al lui Kunanbai :

— Scoateți-i din birlog ! Legați-i cobză ca pe niște robi și aduceți-i încoace !

Porunca suna neînduplecat. Gloata irghizbailor, în frunte cu Maibasar, se repezi spre casă. Dar se opri în fața intrării, neștiind ce să facă. Răsună atunci altă poruncă :

— Jos de pe cai ! Spargeți ușile ! Dați năvală toți deodată !

Darkembai și toți oei din jurul lui Baidali și al lui Bojei se luptau cu vrednicie. Dar la porunca lui Kunanbai, gloata îndârjită a năvălitorilor se năpusti în casă.

În încăperile prea scunde, apărătorii nici nu-și mai puteau folosi soili. Peste cîteva clipe, toți erau înfrinți și fără apărare. Biruitorii începură să-i scoată afară, pe rînd.

Cînd Karașa, Urkimbai și tinerii luptători djighiteci se iviră în ușă, mulțimea irghizbailor îi luă la bătaie. Plini de sînge și rupți în bătai, ei se mai împotriveau încă, blestemîndu-l amarnic pe Kunanbai și afurisindu-l cu cele mai cumplite sudălmii. Dar Kunanbai n-avea cum să-i audă : strigătele și urletele gloatei acopereau orice zgomot. Maibasar, ai cărui ochi ardeau sălbatic, răcnea ca un nebun :

- Băteți-i cu biciul ! Fără milă ! Cu cine-au îndrăznit ei să se măsoare ?...

Și djighiții lui, în frunte cu cele două ștafete, Kamîsbai și Djumagul, biciuiau în dreapta și-n stînga fără cruțare, împrăștiind o ploaie de lovituri.

Kunanbai nici nu se uita la ei. Cerceta cu luare-aminte pe fiecare din cei scoși cu sîla din casă. Nu aștepta decît pe unul, pe care-l socotea drept cel mai neînduplecat dușman al său : pe Bojei.

În sfîrșit, se arătă și el. Dar cît de puțin semăna cu ceilalți prinși ! Nimeni nu îndrăznea să se atingă de el. Ieși singur, slobod, nesilit de nimeni. Căciula lui din labe de vulpi nu-i fusese luată, ca celorlalți, iar hainele nu-i erau sfîșiate. Irghizbaili doar îl însoțeau, înconjurîndu-l de aproape.

Dînd bici calului, Kunanbai se repezi pînă lîngă Bojei. Baisal, care-l urma ca o umbră, se apropie și el, îndemnîndu-și calul. Aga-sultanul porunci lui Maibasar și lui Kamîsbai, cu glas aprig :

- Băteți-l cu biciul !

Kamîsbai și Djumagul se năpustiră asupra lui Bojei, îl răsturnară și-l întinseră la pămînt.

- Dați-i ! Jos haina de pe el și ardeți-l ! urlă Kunanbai, venind și mai aproape.

- Sări-ți-ar și ochiul care ți-a rămas, Kunanbai ! Duhurile străbunilor au să te blesteme ! strigă sălbatic Bojei.

Dar căzu, doborît. I se smulse șuba și ceapanul. Kamîsbai învîrți biciul. Spinarea și mijlocul lui Bojei erau goale, trupul alb zăcea întins la picioarele calului lui Kunanbai. Gloata amuți, într-o liniște de moarte.

Biciul lui Kamîsbai se lăsă, năprasnic. Deodată, un om se repezi spre Bojei, acoperindu-l cu trupul său.

Era Pușarbai, din seminția kotibacilor, om de aceeași vîrstă cu Bojei și prieten cu el.

- Ua, destul, destul, Kunanbai ! *Arașa ! Arașa !*¹ strigă el.

Această întîmplare îl scoase din minți pe Kunanbai. Cuprins de o furie turbată, își învîrtea biciușca în mînă.

- Dați și-n el ! Dați în cîine ! răcni ca un smintit.

- Numai să îndrăznești ! strigă cineva de-alături de el, cu glas puternic și hotărît.

Era Baisal. Kunanbai se întoarse și-l sfredeli cu ochiul. Înfățișarea schimbată a lui Baisal spunea destul. Cu toate acestea, Kunanbai nu se lăsă.

¹ „Eu sînt pentru el.” Prin aceste vorbe, unul își ia asupra-și vina altuia, apărîndu-l (n. red. ruse).

– Dați ! Dați în amîndoi ! strigă el din nou.

Irgizbaili, în frunte cu Maibasari, își vedeau de treabă, lovind de nădejde și în Bojei, și în Pușarbai.

Deodată, fără să descalece, Baisar se repezi și, aplecîndu-se, îl aruncă la o parte pe Maibasari.

– Kotibak ! Kotibak ! După mine, Kotibak ! aruncă el strigătul semînței lui. Toți kotibacii tresăriră la acea chemare și, despărțindu-se de gloata lui Kunanbai, trecură de partea djighitecilor.

Numai că djighitecii, zdrobiți și istoviți, nu mai erau în stare să vină alături de Baisar. Lupta nu mai începu. Însă toată lumea înțelese că sufletul lui Baisar fusese adînc lovit de purtarea lui Kunanbai față de Bojei, de Pușarbai și de tot neamul lor, și că ura și mînia îl împinseseră, fără voia lui, de partea djighitecilor.

Înțelegînd și ei aceasta, oamenii lui Kunanbai nu mai îndrăzniră să-i împlinească porunca. Se traseră la o parte de lîngă Bojei, lăsîndu-l să se ridice în picioare.

Sculîndu-se de jos, Bojei strigă cu înverșunare în urma lui Kunanbai, care se depărta :

– Ua, Kunanbai ! Te-am scăpat de gloanțe și tu m-ai aruncat de viu pe jărat. Ai să-ți aduci tu aminte de asta !

Kunanbai își adună oamenii care-i mai rămăseseră după plecarea kotibacilor și, înconjurat de o ceată încă destul de numeroasă, își întoarse calul înapoi, spre Karașoki.

LA DRUM

1

Era ceasul asfințitului. Întunericul se lăsa tot mai adînc. Noaptea parcă se isca din toate ungherele casei și, tîrîndu-se de acolo, se aduna ca o negură, sus, spre tavan.

Casa aceea era cea mai mare din așezarea de iarnă de la Djidebai. Prietenoasă, primitoare, era împodobită peste tot cu lăicere, cu cergi și cu *alașale*¹. Acolo locuia Abai, cu bunica și cu mamă-sa.

¹ *Alașa* – covor de lînă, bogat împodobit cu desene, servind drept cuvertură de pat (n.r.).

Opaitul încă nu se aprinsese. Nu era aproape nimeni în casă. Toți își căutau de treburi și roboteau pe afară. Încăperea largă părea ciudat de pustie, părăsită de lume. Abai stătea în genunchi la fereastra ce dădea spre crestele Cinghizului. Proptindu-și bărbia în palme, se sprijinea cu coatele de pervaz.

La dreapta, pe un pat întins chiar la pământ, ședea Zere, împingând cu genunchiul leagănul nepoțeilei celei mici, Kamșat, fiica lui Aigiz. Ca totdeauna, Zere cânta un cântec de leagăn, bătrîn și el, mai bătrîn chiar decît bunica. Nimeni nu-l mai știa afară de ea, și melodia lui îi era tot atît de scumpă lui Abai, tot atît de caldă, de duioasă și dragă ca și bătrîna lui bunică : pe vremuri adormise și el în murmurul acela lin. De-a lungul anilor nu se clintise nici o notă, nici un cuvînt. Asemenea unei inimi credincioase de mamă, cântecul vechi nu cunoștea schimbare. În el era însăși răsufllarea înserării domoale și lipsite de griji. Glasul blînd al bunicii umplea liniștea acestui ceas de asfințit. Abai asculta, și i se părea că melodia bătrînei Zere, plină de simțire, plină de suflet și pătrunsă de o dulce tristețe, îl legăna și pe el. Și ar fi vrut ca firul cântecului să se înșire multă, multă vreme, fără să se oprească vreodată.

Din ziua sosirii la așezările de iarnă, Abai își petrecea serile numai cu bunica lui. Nici el singur nu era în stare să înțeleagă de ce-i era atît de drag să stea lîngă ea. Îndată ce venea seara și turmele se întorceau de la pășune, Abai se ducea în casa mamei celei tinere, Aigiz, își lua în brațe surioara cea mică, Kamșat, o mîngîia, se juca rîzînd cu ea și o aducea la Zere.

Kamșat adormea tîrziu. Și acum, în amurg, bunica vedea iarăși același lucru : cum începeau să se stingă notele domoale ale cântecului, fetița își deschidea ochisorii negri ca boabele de mure, începea să clipească din genele lungi și să ofteze încetîșor, ca și cum ar fi cerut melodiei să nu se curme încă...

Asculta și Abai. Ceasul asfințitului și-l petrecea totdeauna în liniște și tăcere. Dacă ceasul acela îl găsea sub cerul liber, se urca singur în vîrfurile colinei. Seara de stepă avea în ea o tainică putere cuceritoare, în fața căreia Abai nu-și putea ascunde gîndurile lui nemărturisite.

Acum, trăgea cu urechea la cântecul bunicii, dar privirea lui zbură spre munți, trecea peste crestele cocoșate ale Cinghizului și se oufunda în negura îndepărtată a culmilor negre, abia deslușite în zare.

De la Djidebai pînă la Cinghiz erau cam douăzeci de verste. Seara, după ce se lăsa umbra, munții posomorîți se făceau liliachii și parcă se trăgeau îndărăt. În ochii lui Abai, stîncile

fioroase ale creștelor înalte luau înfățișarea unor uriași încremeniți. Nemișcate, mute, ele se învăluiau cu încetul în zăbrănicul negru al nopții.

Ce se petrecea oare acum, acolo, în munți? Cei din aul nu știau încă nimic despre încăierare, dar unele zvonuri ajunseseră și pînă la ei: se vorbea cum că bokenșii fuseseră izgoniți din Karașoki și că-și părăsiseră, cu bocete și cu blesteme, stîmile de iarnă. Și nimeni nu se îndoaia că creștele șerpuitoare ale Cinghizului stăteau sub amenințarea unor evenimente înfiorătoare. Abai își dădea și el seama că așa trebuie să fie...

Vîntul rece bătea dinspre munți ca răsufierea înghețată a vieții, care, acolo, clocotea plină de cruzime. Cîntecul bunicii, atît de cald și de înduioșător, preîntîmpina răbufnirile vîntului, îndulcind frigul aducător de moarte. O necuprinsă și tainică putere este ascunsă în cîntec...

La gîndul acesta, Abai tresări și-și mută privirile către cer. Acolo, luna plină plutea alene. Iat-o, se apropie de norul acela negru și singuratic, se ascunde după el și începe să facă tot felul de ghidușii. Uitîndu-și gîndurile, Abai n-o mai scăpă din ochi.

Luna se cufundă în nor, se arată o clipă, iar se ascunse și iar se ivi... Tremura, se rostogolea și se plimba încoace și încolo, de parcă se juca de-a v-ați ascunselea: cînd se mistuia cu totul, cînd ieșea pe neașteptate de după perdeaua neagră. Strălucea, zîmbitoare, dar cit ai clipi din ochi se cufunda din nou. Se strîmba de parcă-și bătea joc de cineva, trecea lin pe cer sclipindu-și marginea argintie și, deodată, se repezea iarăși la adăpost. În viața lui nu mai văzuse Abai o lună atît de neastîmpărată! Și cînd se arăta din nou, doar ca un firisor subțire de aur, băiatul zîmbea fără voie: luna parcă era un copil jucăuș.

Mult timp nu putu Abai să-și ia ochii de la această privești minunată. Deodată, răzbi de afară larmă de glasuri și tropot de pași ce se apropiau grăbiți. Venea în goană Ospan. Iarăși necăjise pe cineva și acum căuta să scape, rîzînd în gura mare. După el, plîngînd amarnic de supărare și ciudă, năvăli Smagul, fiul lui Aigîz și fratele lui Abai, un băiat de aceeași vîrstă cu Ospan.

Nu încăpea nici o îndoială că Ospan îi tăcuse vreo șotie lui Smagul. Abai sări în picioare și-l prinse pe Ospan. Atunci îl ajunse din urmă și Smagul și se repezi la el. Dar, fiind acum în casa lui, Ospan se întoarse dintr-o dată, gata să sară la bătaie.

— Ce ai cu mine? răcni el, apucîndu-l pe Smagul de guler. Abai îi despărți.

- Ce poznă a mai făcut ? întrebă el.

Smagul suspină, apoi începu să plîngă și mai amarnic :

- Mi-a furat un arșic, pe cel mare, roșu !

- Cînd ? Ia te uită la el, plîngăciosul ! făcu Ospan în batjocură, cu glas tărăgănat, apoi începu să maimuțărească scîncețele celuilalt : A-arșic ro-o-șu !

- Dă-i arșicul ! îi porunci cu asprime Abai.

Dar Ospan era hotărît să se apere cu orice preț.

- Minte ! N-a avut nici un arșic ! strigă el, încăpățînat.

Fără să-i lase răgaz, Abai începu să caute la el arșicul. Ospan nu-l lăsă : zbătîndu-se și dînd din picioare, se smulse din mîinile lui, fugi după sobă și, cu pumnii la spate, se ghemui într-un ungher, uitîndu-se la el ca și cum i-ar fi spus : „N-ai decît !” Acolo se găsea o puțină cu kumis. Ospan avea de gînd s-o folosească în cazul cînd Abai ar fi încercat să-i ia cu sila arșicul : la nevoie, ar fi răsturnat putina și l-ar fi băgat pe Abai în bucluc. Abai însă înțelese ce gînduri avea băiatul și se lăsă păgubaș.

- Arată-mi mîinile ! îi porunci el și, deodată, apucîndu-l de urechi, începu să-l tragă fără milă.

Ospan slobozi un urlat și dădu cu piciorul în puțină. Abai nu-l lăsă s-o răstoarne, dar el tot izbuti să-i dea jos capacul. Apoi, zvîrcolindu-se ca un șarpe, mai urlă o dată, aruncă arșicul în kumis și-și ridică mîinile în sus.

- Oi-bai... Uite, n-am nimic ! scînci el.

Abai nu-l văzuse aruncînd arșicul în kumis. În schimb Smagul, care pîndea fiecare mișcare a dușmanului său, băgase de seamă. Se repezi la puțină, își suflecă mînele pînă la coate și-și vîrî înăuntru brațele murdare. Mînele îi căzură, înmuindu-se în lapte, dar el habar n-avea și căuta înainte de zor. Atunci Abai se supără și-i dădu drumul lui Ospan ca să-l alunge pe Smagul de lîngă puțină.

Simțindu-se liber, Ospan se repezi ca o pasăre de pradă la frăționul lui, îl plesni de cîteva ori peste ceafă și, rîzînd din toată inima, îl vîrî cu capul în kumis. Smagul nu mai avu cînd să-și găsească arșicul : kumisul îi umpluse și gura, și nasul. Încîndu-se și sforăind, începu să urle cît îl ținea gura și, furios, se repezi la celălalt.

- Nerușinatule ! strigă el, întărîndu-și vorba cu o sudalmă cumplită.

Abai se revoltă :

- Măi, nătărăule ! Cine te-a învățat să sudui așa ? Porcule ! strigă el și-i îndesă cîteva palme zdravene.

Drept răsplată că stîrnise gîlceava, Ospan primi și el o bătaie bună. Și amîndoi frații, zbierînd în gura mare, o luară care încotro : Ospan se repezi la bunică-sa și se lipi de ea, iar Smagul alergă în iurta mame-si.

Abai era uluit de înjurătura spurcată care ieșise din gura lui Smagul. Rămase multă vreme nemișcat în mijlocul încăperii. Deodată auzi iarăși, tot mai aproape, glasul plîngăreț al lui Smagul. Dar acum glasul lui era amestecat cu strigătele de minie ale lui Aigîz, care se apropia, însoțindu-l și blestemînd de zor.

Ușa casei se izbi de perete. Aigîz își împinse băiatul înăuntru și, înainte de a trece bine pragul, se și porni să strige :

— Poftim, luați-l ! Bateți-l ! Sfîșiați-l, mîncăți-l de viu, sărăcuțul de el ! Ați sărit cu toții asupra lui ! Și se înfipse în dreptul lui Abai.

— *Kși-apà* !... începu Abai cu glas liniștit.

Dar Aigîz îl opri, izbucnind într-un potop de ocări :

— Da, bucură-te că ești mai tare ! Desigur, voi sînteți mulți, sînteți patru feciori dintr-o mamă !

— Ascultă, *kși-apà* ! Dacă l-ai fi auzit cum înjura...

— N-am nevoie să aud nimic ! Ai crescut mare și-ți arăți colții ? Ai sărit să-l bați pe Smagul pentru că-i copil de *kundes*, nu ?

— În numele lui Allah, cum poți să vorbești așa ?

— Îți place să-i bați pe cei mai mici ? Atunci așteaptă, mîine vine Halel de la școală și o să-ți arate el ție ! îi dădea ea înainte, amenințîndu-l cu fiul ei cel mare, care învăța la tîrg.

Ai fi zis că stăteau față în față două aule dușmane, gata să se încaiere.

— Și asta-i tot ce găsești să ne spui, tu, mama noastră ?

— Taci ! Destul ! Voi sînteți mari și tari, iar eu nu-s decît o biată *tokal*². Crezi că atîta ni se cuvine, să răbdăm umiliinți și bătăi ?...

Vorbele acestea aspre și nedrepte, spuse de la obraz de către mama lui cea tînără, îl scoaseră din fire pe Abai. Păli, tresări de minie, dar nici nu-i trecu prin gînd să-și oară iertare și să se dea bătut.

— Isprăvește odată ! Ce fel de femeie mai ești și tu ? ! strigă el furios și se întoarse spre fereastră, simțînd că nu mai era în stare să scoată o vorbă.

Zere nu auzise toate ocările pe care și le aruncaseră cei doi, dar o supăra atitudinea cutezătoare a lui Aigîz. Înțelese numai-

¹ *Kși-apà* - mamă mică. Așa spuneau copiii soțiilor mai tinere ale tatălui lor (n.r.).

² *Tokal* - soție mai tînără (n.r.).

decît că Abai era necăjit. O așeză pe Kamșat în leagăn, se ridică și, apropiindu-se de noră-sa, se răsti la ea :

— Ia fă bine și șterge-o de-aici ! Ce tot trîncănești de pomană și bagi zizanie între copii ? Ieși, că de nu, o pățești cu mine !

Aigîz se ploconi în fața bătrînei, se trase îndărăt, dar nu-și putu opri vorbele nerușinate :

— Va să zică, îmi scoateți ochii pentru că nu-s decît o tokal ? V-ați înțeles cu toții să mă mîncăți de vie ? Las' că vedem noi ! Las' că vine el mîine !

„El“ era Kunanbai. Bărbatul ținea mult la frumoasa tokal, și Aigîz își pusese toată nădejdea în el. Dar căuta să facă așa ca s-o audă numai Abai, nu și Zere.

Deodată, auzi în spatele ei un glas liniștit, stăpînit. Era Ulgean. Intrase mai demult și ascultase, cu o demnitate calmă, toate ocările lui Aigîz.

— Încetează, pentru numele lui Allah ! Destul ! Doar sînt copii de față... Eu i-am ferit totdeauna de asemenea lucruri, iar ție nici nu-ți pasă, zise ea.

— Ei, și ? Crezi că-s datoare să înghit și să tac ?

— Isprăvește, te rog. Du-te. N-o să-ți mai amintesc toate cite le-ai spus acum. Numai să pleci cît mai departe, cu răutatea ta cu tot ! Și glasul ei rămînea tot liniștit.

Aruncîndu-i o căutătură furioasă, Aigîz îl înșfăcă de mină pe Smagul și ieși. Ulgean rămase cîțva timp tăcută, uitîndu-se în urma ei, apoi oftă încetișor și-și scoase haina cea groasă. Pe urmă căută amnarul, scăpără și aprinse opaițul. Flacăra roșiatrică și slabă lumină neputincioasă încăperea și Ulgean văzu fața tulburată și abătută a lui Abai.

— Abai-gean, ce-i cu tine, puiule ?

— Spune-mi, apă, de ce se ceartă mereu kși-apă ? întrebă el, apropiindu-se de maică-sa.

Era o întrebare de om în toată firea. De obicei, Ulgean își ascundea necazurile față de ceilalți copii, dar lui Abai nu voia să-i ascundă nimic : lui îi putea încredința toate tainele ei.

— Fiule, zise ea, rivalele tot rivale rămîn... Toată viața nu ne gîndim decît la vindecarea rănilor noastre. Ce poți să știi tu despre ceea ce se petrece în inima mea ?...

În adîncul sufletului său, Abai o înțelegea pe maică-sa, dar nu-și putea tălmăci gîndurile în cuvinte. Își întoarse fața, fără să spună o vorbă.

De afară se auziră risete și glasuri bărbătești. Fratele mai mare al lui Abai, Takegean, și hoguea Habithan intrară în casă. O dată cu ei, năvăli înăuntru o tinerească voie bună.

Takegean trecuse de cincisprezece ani. Iscusit și ager, mare iubitor de glume și de vorbe bine ticluite, știuse să câștige prietenia lui Habithan și se purta cu el ca și cum ar fi fost de o vîrstă, cu toate că era mai mic. Mergînd în urma hogeni, îi imita, rîzînd, vorba stîlcită.

Cu cîțiva ani în urmă, Habithan-tătarul fugise la cazahii de la Karkaralinsk ca să scape de oaste. Nimerind la semînția bertis, se pomenise în aulul unor rude depărtate ale semînției irghizbailor. Aceste rude îl aduseseră la pomenirea de un an a tatălui lui Kunanbai. Cu toată tinerețea lui, hogenul era socotit om cu multă înțelepciune, și Kunanbai îl luase pe lîngă el.

Vorbea încă o cazahă stîlcită, ceea ce stîrnea risul tuturor. Dar firea lui deschisă și blîndă, purtarea lui cuviincioasă și învățătura bună de care avusese parte îi câștigaseră prietenia tuturor. Oamenii aulului, și cei bătrîni, și cei tineri, îl socoteau drept omul lor și-l întîmpinau cu cinste. Numai Takegean își mai îngăduia să-l ia peste picior.

În vremea din urmă, Habithan își petrecea serile în casa mamelor lui Abai, spunîndu-le basme din „O mie și una de nopți“. În seara aceea, după ceai, rugat de Ulgean, începu una din cele mai minunate povești : „Despre cei trei orbi“. Dar nu avu parte s-o termine, întrerupt fiind de sosirea unui călăreț, care trecu în iureș prin fața casei. Toată lumea începu să se întrebă :

- Cine-o fi ?

- Cine-i ? Că grozav pare de grăbit !

Atunci intră în casă Djumagul, ștafeta lui Maibasari.

Nici nu apucă să se ploconească și începu a vorbi, cu mare bogăție de amănunte, despre încăierarea din ajun de la Tokpambet. Avea o zgîrietură roșie pe obrazul stîng și vorbea înadins tare, ca să-l audă și Zere. Povestea mai cu seamă cum îl biciuiseră pe Bojei, fără să-și ascundă plăcerea, ba chiar arătîndu-și-o pe față, fără sfială.

Dar Zere, auzind că Bojei fusese bătut cu biciul, se întoarse cu grabă spre Djumagul, îl rugă să-i mai spună o dată toată întîmplarea și, după ce se încredință că auzul n-o înșelase, zise :

- Bojei e singura căpetenie dintre cele mai de seamă cite au mai rămas din neamul nostru. V-ați spurcat obrazul de-a binelea ! Și tu, zăpăcitule, cum de vorbești în gura mare despre una ca asta, aici, în fața copiilor ?

Fie că toată lumea îl cinstea pe Bojei, ca pe un om mai în vîrstă, și ca pe o rudă, fie că autoritatea bătrînei îi tulbură,

ta de obicei, toți tăcură, așteptînd cu luare-aminte. Numai Takegean, în ciuda tuturor, încuviință purtarea tatălui său :

– Lasă-i să știe că nu trebuie să ne muște de picioare, cum fac cîinii! zise el. După faptă și răsplată !

Ulgean se uită la el fără bunăvoință :

– Măcar tu să taci ! E destul ce i-a făcut tatăl tău ! îi răspunse ea, apăsător.

O dată cu Djumagul, intrase în casă și bătrînul păstor Satai. La început tăcuse, ascultîndu-i pe ceilalți, dar la urmă se amestecă și el în vorbă : azi la amiază, fiind la pășune, îi văzuse pe Bojei, pe Baidali și pe alți zece oameni cum veniseră la mormîntul lui Kenghirbai și spusese o rugăciune, apoi rămăseseră încă mult timp pe movilă. După aceea, luaseră drumul spre apus. Satai izbutise să intre în vorbă cu unul din oameni : „Bojei se duce cu prietenii lui la Karkaralinsk, să bage jalbă împotriva lui Kunanbai, și s-au abătut din drum să se închine la mormîntul străbunului lor“, îl lămurise omul.

Atunci mărturisii și Djumagul pricina sosirii lui neașteptate : Kunanbai îl trimisese după Abai. Avea de gînd să plece și el mîine la Karkaralinsk și dorea să fie însoțit de băiat.

Toți primiră vestea într-o tăcere adîncă. Toată lumea era buimăcită.

A doua zi dimineată, toate rubedeniile ieșiră să-i ureze lui Abai drum bun cu prilejul plecării într-o călătorie atît de lungă. Djumagul aștepta, ținînd de frîu un cal bălan cu șaua bătută în ținte de argint. Abai se înfățișă înaintea lui Zere :

– Rămîi cu bine, bunicușo ! și-i strînse cu amîndouă mîinile mînuța ei uscată, de bătrînă.

Bunica își lipi obrazul de fruntea lui.

– Allah să te aibă în pază... Drum bun, Abai, inima mea, îi răspunse ea.

Abai își luă rămas bun de la toți ceilalți, spunîndu-le doar : „Hoș, hoș !“ și se apropie de cal. Ulgean luă frîul din mîinile lui Djumagul.

– Vino încoace, își chemă ea băiatul. *Pismilda*¹ ! Și spunînd această binecuvîntare, îl ajută ea singură să încalece.

Abai sări în șa, își strînse bine poalele ceapanului și era gata să dea bici calului, cînd Ulgean își puse degetele ei lungi și subțiri, ca sculptate, pe coama bălanului. Abai înțelese că avea de gînd să-i mai spună ceva. Se uită la ea și-i întîlni privirea.

– Fiul meu, zise Ulgean, oamenii s-au deprins să aleagă cearta în locul împăcaciunii. Este o vorbă : „La cei ce se

¹ Stilcit în loc de *bismillah*, adică „cu Allah“ : urare de drum (n.r.).

dușmănesc, pînă și firele de cenușă se dușmănesc între ele“. Dar tu caută să rămii în afară de toate acestea. Cînd o fi să-l vezi pe Bojeken¹, să-l întîmpini cu toată cinstea care i se cuvine. Noi l-am cinstit întotdeauna ca pe o rudă. Nu poți tu să judeci cine are dreptate și cine-i vinovat. Dușmănescă-l taică-tău, dar tu fii drept...

Abai își îndemnă calul la drum. Se întoarce de cîteva ori în șa : rudele stăteau încă privind în urma lui. Vorbele de despărțire ale maică-si îi răsunau limpede în minte. Și Bojei îi păru deodată omul cel mai apropiat dintre toți cei care merită să te doară inima pentru ei.

2

Abai și tatăl său erau de multă vreme la Karkaralinsk. Iarna era în toi, zăpada groasă acoperea pămîntul.

Kunanbai se așezase în mijlocul tîrgușorului, într-o casă de lemn încăpătoare cu acoperiș de tablă verde. Casa era a unui neguțător tătar, om primitor, care prețuia prietenia cazahilor.

Aga-sultanul sosise în Karkaralinsk însoțit de nenumărate rubedenii și *nokeri*². În casele din jurul locuinței lui se așezaseră frații săi, Maibasars și Djakip, și alte rude, cu familiile și cu slujitorii lor. Zi și noapte, casa lui Kunanbai și a lui Maibasars erau pline de tîlmaci și de străjeri. Afară de cele două ștafete ale lui Maibasars, Kamisbai și Djumagul, mai erau acolo și curierul personal al lui Kunanbai, Karabas, și djighiții pe care aga-sultanul îi luase cu el pentru orice întîmplare. Cei treizeci de *nokeri* fuseseră adăpostiți în opt case.

Prin înfățișarea lor, însoțitorii lui Kunanbai se deosebeau cu totul de tîrgoveți. Aga-sultanul era totdeauna înconjurat de o ceată de oameni din cele mai felurite neamuri : tătarul Habit-han, hoguea, kirghizul Izgutti, fratele său adoptiv, arabul teolog Berdi-hoguea și chiar cîteva cerchezi, care-l păzeau cu strășnicie. Așa că partea de mijloc a tîrgului căpătă o ciudată asemănare cu un aul oarecare al neamului tobîkților.

Cînd se sătura să stea lingă tată-său, Abai începea să umezească din casă în casă, să-i mai treacă de urit.

Așa făcu și astăzi. După ceaiul de dimineață ieși, îndreptîndu-se spre casa lui Maibasars. Era o zi plină de soare. Dealurile din jur erau acoperite cu zăpadă și-și dormeau som-

¹ Formă de respect a numelui Bojei (n.r.).

² *Noker* — însoțitor, om de pază, slujitor (n.r.).

pul de iarnă sub așternutul ei strălucitor. Pinii înalți și drepecți de la marginea tîrgului se înălțau din mijlocul troienelor... Abai își ridică ochii spre munții împăduriți : păreau niște moșnegi care și-ar fi tras pe frunte cușmele albe.

Zilele erau senine și friguroase. Bătaia ușoară a vîntului de miazănoapte abia se simțea. Legîndu-și șnururile malahaiului de vulpe, Abai își aminti fără să vrea de bunică-sa : „Să nu uiți niciodată să-ți legi malahaiul, îi spusese ea înainte de plecare. Nimic nu-i mai rău decît să rămii surd. Nu vezi cum mă chinuiesc eu ?...” „O fi sănătoasă, oare ? se întrebă Abai. Desigur că se gîndește la mine de cîte ori viscolește și e ger...” Îi vedea deslușit în minte pe toți cei rămași acolo, la Djidebai, și-i era dor de ei.

Zăpada înghețată scîrțîia amarnic sub picioare. Cizmele noi, cu virfuri ascuțite, lunecau pe drumul bătătorit. Abai nu mai avea înfățișarea unui adolescent : era îmbrăcat ca un djighit în toată firea. Purta pe cap un malahai cu fundul de catifea neagră. Oamenii mari își făceau malahaiurile din picioare de vulpe și, ca să se deosebească de ei, tineretul din neamul tobîkților începuse în vremea din urmă să-și facă cușme din spinări de vulpi. Pe deasupra șubei din blană de veveriță, avea un ceapan de catifea neagră care bătea în argintiu. Mînechile nu erau prea lungi : numai cazahii din Karkaralinsk purtau ceapane cu cîini largi la subsuoară și cu mînechi lungi. Nici croiala gulerului nu semăna cu a tobîkților. De altfel, nici malahaiurile nu se făceau la ei din patru felii, ca la cei din Karkaralinsk, ci din șase, iar tineretul tobîkților nu umbla încins cu curele, ci cu briie din stofă albastră.

Pe drum, Abai întîlni numeroși cazahi călări de prin aule. Cei mai mulți se îndreptau spre casa lui Kunanbai : erau atcamineri veniți cu pricină și jalbe, gata să-și piardă vremea de dimineață și pînă seara așteptînd la ușa cîrmuitorului.

Abai ajunsese la casa lui Maibasar.

Intrînd în curte, zări sub șopron o mulțime de oameni. Nici unul nu-i era străin : tot cunoscuți sau rude de aproape, mai toți oameni în vîrstă. În mijlocul lor stătea Maibasar, înalt, rumen, cu șuba albă de miel aruncată pe umeri. La el trăgeau toți tobîkții pe care nu-i putea găzdui Kunanbai.

Patru djighiți tineri se sileau să doboare la pămînt o iapă șargă de patru ani, cu coama aspră. Chiar din ziua sosirii lui Kunanbai, oamenii începură să aducă acolo, din toate părțile, oi grase, iepe sterpe bune de tăiat, mînji îngrășați și alte spiuri de vite, ca plocioane pentru aga-sultanul, cu prilejul așezării lui

la Karkaralinsk. Maibasar se pregătea, pesemne să taie una din iepele cele grase, ca să-și ospăteze însoțitorii.

Oricine făcea parte din seminția irghizbailor era întâmpinat la sosirea în Karkaralinsk cu căldură, cu cinste și cu mâncare din belșug. Și toți erau plini de recunoștință față de Kunanbai, pentru că le ridicase seminția deasupra tuturor semințiilor cazahе și le hărăzise o viață plină de belșug. Priveliștea iepei roșcate și grase le spori și mai mult încântarea.

— Călătoria asta a mirzei se arată a fi cum nu se poate mai norocoasă, începu Djakip, fratele lui Kunanbai.

În vremea din urmă, urmînd pilda pîrîtorilor și a pîrîților, care se îngărmădeau la Karkaralinsk, toți tobîkții începuseră să-l întâmpine pe Kunanbai cu numele de cinste „mirza“.

— O să plesnească toți vrăjmașii și toți pizmuitorii ! Mîine se deschide geamia... Tot norodul îl proslăvește pe mirza nostru ! strigă cu mîndrie Maibasar.

— Și are de ce să se minuneze : e o moschee cum nu s-a mai pomenit !

— Cei din Karkaralinsk n-au văzut de cînd trăiesc asemenea mîndrețe ! adăugară alții, minunîndu-se și ei.

De la tată-său și de la cei din tîrg, Abai auzea mereu vorbindu-se despre geamie. Știa că, ridicînd-o din temelie, Kunanbai își cîștigase recunoștința și respectul tuturor. Cea dintîi, și singura geamie din Karkaralinsk și din tot ținutul, fusese începută cu cheltuiala lui Kunanbai încă de anul trecut. Astăzi trebuia să fie gata. Hogii din tîrg și căpeteniile de frunte de prin aule nu încetau să-l ridice în slavă pe Kunanbai pentru această faptă.

Acum două zile, însuși hogea Hasen Saratau, imamul, venise la Kunanbai. Era un om cu gînduri prietenești față de cazahi. Își spusese și el cuvîntul :

— Dintr-un om de rînd, ai ajuns han. În Coran, geamiei i se zice „lăcașul celui de sus“. Tu ai ridicat lăcaș atotputernicului în mijlocul unui norod întunecat la minte, de aceea făcătorul lumii te va avea în paza lui !

Și, în fața numeroaselor căpetenii adunate, îi dăduse lui Kunanbai binecuvîntarea sa. Pentru atîtea laude și atîta cinste, imamul căpătase la plecare, de la aga-sultanul, un cal și o cămilă.

Abai vedea că tatăl său era mai puternic și se bucura de mai multă trecere decît toți ceilalți atkaminerii. Îl urmărea cu luare-aminte, silindu-se să-și dea seama cum ajunsese el la această mărire. Dar, cu toate că trăia pe lîngă el și-i cerceta cu de-amănuntul faptele, Kunanbai rămînea pentru băiat o taină de nepătruns.

Carnea iepei fusese dusă la cuhnie. Acei din neamul tobikților care stăteau pe la alte case începeau să se adune și ei, ca să se înfrupte din ospățul lui Maibasas. Îngrămădeala din curte sporea mereu. Maibasas se pregătea să-și însoțească rudele în casă, și toți ar fi fost bucuroși să se așeze în liniște, fiecare la locul său, când deodată porțița se deschise și intră Karabas, curierul lui Kunanbai.

Părea grozav de grăbit. Maibasas se opri, lăsându-l să se apropie.

– Vine Alșeken¹! Cică vine de-a dreptul la mirza! strigă Karabas către Maibasas și Djakip. Vă poștește mirza la el. Haideți mai repede!

Maibasas își puse în grabă șuba și se îndreptă spre poartă, urmat de Djakip. Abai ar fi vrut să rămână cu ceilalți, dar Maibasas se întoarse către el:

– Vino și tu, Abai. Doar ți-e socru, trebuie să-l întâmpini după cuviință! și zîmbi în batjocură.

Cu vreo doi ani în urmă, prietenia dintre Kunanbai și Alșinbai se întărise printr-o înscrisură: Kunanbai o ceruse pe Dilda, nepoata lui Alșinbai, ca logodnică pentru Abai, care era în felul acesta viitor ginere al lui Alșinbai.

În timpul șederii tobikților la Karkaralinsk, Alșinbai venise de mai multe ori la Kunanbai. Toate căpeteniile din ținut pomeneau numele lui Alșinbai cu un respect fără pereche. Abai nu auzise niciodată pe nimeni zicându-i de-a dreptul „Alșinbai“, ci numai „Alșeken“, nume folosit de toată lumea.

Iar seminției lui și cei din Karkaralinsk, și tobikții îi ziceau *karakok*². Alșinbai era fiul vestitului Tlenși-biu, nepotul lui Kazîbek-biu. Prin urmare, logodnica lui Abai era de neam ales. Pentru o asemenea logodnică se dă și se primește un *kalîm* de toată frumusețea: herghelii întregi de cai și turme de cămile părăsiseră aulul lui Kunanbai, îndreptându-se spre Alșinbai. Nu s-ar putea spune dacă numai această înscrisură îi făcuse să se apropie unul de altul, însă Alșinbai și Kunanbai erau cei mai buni prieteni. De aceea, lui Maibasas și lui Djakip le era de ajuns să audă doar numele lui Alșinbai ca să alerge în goana mare și să-i împlinească, cu slugărnicie, orice dorință.

Maibasas nu scăpa nici un prilej să-și necăjească nepotul:

– Halal socru ce ai! Cel mai de seamă om din tot ținutul. Cată să nu i te înfățișezi ca la unul dintr-ai noștri: să-ți pleci capul când intri!

¹ Formă de respect a numelui Alșinbai (n.r.).

² *Karakok* – nume de cinste, învingător la alergările de cai (n.r.).

Glumele lui Maibasari îl făceau pe Abai să ocolească întâlnirile cu Alşinbai. Alaltăieri, însă, Kunanbai şi Alşinbai îl chemaseră înadins la ei, să-l dojenească pentru sfiala lui fără rost. Cu toate acestea, omul în faţa căruia Abai se simţea stingherit şi era nevoit să se ascundă ca o fată mare din aul – el, care se socotea de pe acum djighit în toată puterea cuvîntului! – omul acesta nu-i era tocmai pe plac. Mai mult decît atît: nesfîrşitele glume ale prietenilor, care nu-i mai dădeau pace bătîndu-i capul mereu cu însurătoarea, cu logodnica, cu nunta, îl îndîrjiseră pînă şi împotriva Dildei. Ajunsese de-îera silă să se mai gîndească la ea.

Dar astăzi, în timp ce mergeau alături pe uliţă, Maibasari se uită la el cu bunăvoinţă şi-i vorbi, pe cît se pare, fără urmă de batjocură în glas:

– De cînd tot vreau să-ţi spun ceva, aşa cum se cuvine... Dar să nu te superi, că doar nu mai eşti copil! Eşti bărbat şi trebuie să înţelegi că nu degeaba trimitem noi atîtea cirezi de vite în aulul lui Alşinbai! Aşteaptă să se facă sfîntirea geamiei, atunci o să răsuflăm şi noi mai în voie şi o să stăm de vorbă ca oamenii...

Ca de obicei, Abai nu-i răspunse. Dar Karabas se amestecă şi el în vorbă:

– Crezi tu că Abai nu înţelege singur? Doar e băiat deştept.

– Ia mai slăbeşte-mă cu laudele tale, Kareke! Taci din gură că mă îndatorezi peste măsură! îi răspunse Abai şi, îmbrăţişîndu-l, se sprijini de umărul lui.

Cu Karabas vorbea totdeauna mai deschis decît cu Maibasari: îi era drag şi glumea adeseori cu el.

– Cînd om isprăvi treburile, o să mă ţin de cuvînt. Ai să vezi. Avem noi destule de vorbit... Şi încă ce lucruri! mai zise o dată Maibasari, stăruind asupra înţelesului tainic al vorbelor sale.

„Te pomeneşti că tata a hotărît să şi facă nunta! Atunci s-a sfîrşit cu gluma!“, se gîndi Abai, şi se schimbă la faţă. De ce? Nici el n-ar fi putut spune. Dar, de cîte ori venea vorba despre însurătoare, ceva ca un simţămînt de duşmănie îi răscolea sufletul. Pînă şi numele Dildei părea că ascunde în el cătuşe, înfrinarea libertăţii, silnicie...

Se încruntă şi ochii îi scînteiară: era singurul semn de nemulţumire pe care şi-l putea îngădui, deoarece nu îndrăznea să i se împotrivescă cu vorba lui Maibasari, unchiul său.

Ajungînd în dreptul casei lui Kunanbai, intrară toţi patru pe poartă. În curte era o larmă neobişnuită, oamenii se îngă-

mădeau pretutindeni, călări și pe jos. Prin toate ungherele și locurile mai ferite se adunau împiricinații și, strângându-se în grupuri mici de câte cinci sau zece, se tocmeau între ei. „Căpetenii... bii... cercetare... hotărîre... osîndă... vină... împăcăciune... ceartă...” Vorbele acestea pluteau în văzduh și erau tot timpul pe buzele tuturor. Cei mai mulți dintre noii sosiți făceau parte din neamul boșanilor. Îi recunoșteai ușor după ceapanele lor. Pe alocuri, vedeai și câte o haină după croiala tobikților, sau câte o scurtă de oaie și un malahai cu vînful ascuțit, așa cum poartă neamul kereilor.

Nu era greu să-ți dai seama de ce neam ori seminție ținea un necunoscut. Asta nu se vedea numai după îmbrăcămintea lui. Aseară, Karabas îl învățase pe Abai să cunoască semnele cailor fiecărui neam. Și acum, străbătînd curtea, Abai trăgea cu ochiul la caii în jurul cărora se îngrămădeau împiricinații: semnul îi spunea fără greș din ce neam făcea parte stăpînul calului. Așa, caii înfierăți cu pecete rotundă, în chip de ochi, erau ai neamurilor argîz și boșan. Șaua de bou era semnul kereilor. „Dar al cui o fi calul acela sur? Are un semn care aduce cu o lingură... Va să zică, a venit și cineva din neamul naimanilor!” se gîndi Abai. Doi cai purtau o pecete care semăna cu slova arabă „șin”; era semnul marilor dregători *tiure*¹.

Abai ar fi vrut să mai întîrzie prin curte, dar însoțitorii lui o luară de-a dreptul spre casă, fără să se oprească în drum. Djakip o luă înaintea celorlalți și deschise ușa odăii lui Kunanbai. Cei patru intrară toți deodată și-și rostiră, într-un glas, închinăciunea de bun sosit.

Încăperea, mare și luminoasă, era împodobită peste tot cu covoare viu colorate, înflorate cu meșteșug. După obiceiul tîrgoveților, pe pereți atîrnau blănuri scumpe, covorașe de rugăciune brodate, și versete din Coran, scrise cu slove arabe pe fișii de atlas. Pe lîngă pereți sclipeau paturi de metal, încărcate cu clituri de perne uriașe și ascunse după perdele de mătase foșnitoare. La uși și la ferestre atîrnau draperii bogate. La masa mare și scundă, care se putea desface, pe multe plăpumi puse una peste alta, ședeau Kunanbai și Alșinbai, sprijinindu-și coatele în perne albe de puf. Răspunseră alene, abia mișcînd din buze, la salutul plin de respect al celor patru, rostit cu glas puternic.

Noii sosiți se așezară la dreapta și la stînga lor. Alșinbai spunea ceva, dar la intrarea lor tăcu și se uită întrebător la

¹ *Tiure* – boier, șef (n. red. ruse).

Kunanbai. Aga-sultanul îi făcu doar un semn, dându-i a înțelege că putea vorbi și de față cu ei.

Alșinbai, un bărbat gras, arătos, rumen și cu barba căruntă, purta pe umeri, peste haina lui neagră, o șubă de vulpe. Tichia cazahă de culoarea oțelului, făcută din fișii înguste, nu izbutea să-i acopere toată chelia. Își luă firul povestirii de acolo de unde-l lăsase :

– Și Baimurîn pare cam ursuz. E nemulțumit, și nu-și poate ascunde nemulțumirea...

Încruntându-se, Kunanbai se întoarse spre oaspetele lui. Alșinbai îl privi țintă și adăugă :

– „Am auzit, zice el, că Kunanbai n-ar fi tocmai bucuros că-l poftesc pe Bojei la ospăț... Și de cînd, mă rog, au ajuns tobikții stăpîni peste cuhniile mele ?“

– Dar ce i-a venit lui Baimurîn să se bată cu soiii lui Bojei¹ ? De asta nu ți-a spus nimic ? întrebă Kunanbai, răstit.

Abai știa despre ce era vorba. Alaltăieri, tată-său stătuse multă vreme de vorbă cu Alșinbai și, la sfîrșit, aruncase vorbe grele cu privire la Bojei : „Bine-ar face să se astîmpere cu jalbele lui împotriva mea. Că de unde nu, n-am să-mi găsesc hodină pînă nu l-oi vedea îmbrăcat în caftan sur² și trimis unde și-a întărcat dracu copiii !“ Kunanbai și Bojei își trimiteau mereu vorbe, schimbînd batjocuri usturătoare, prin Alșinbai și prin Baimurîn, unul dintre cei mai de seamă cazahi din Karkaralinsk. Părea că Alșinbai venise acum anume să-i spună lui Kunanbai ce uneltea celălalt.

Pentru Kunanbai nu era nici înainte o taină că Baimurîn îl susține pe Bojei. Vorbele lui din urmă nu mai lăsau nici o îndoială în această privință. De altfel, Kunanbai nici nu voia să aibă de-a face cu Baimurîn : doar nu era el dușmanul lui cel mai de temut. Lasă-l să se supere ! Supărările lui nu puteau să-l necăjească decît pe Alșinbai : lui, nici nu-i păsa ! De altminteri, nu-i prea venea a crede că Alșinbai l-ar putea privi chiorîș de hatîrul unuia ca Baimurîn. Legătura lor era trainică și încercată de multe ori în vremea din urmă. Logodna copiilor și prietenia lor erau, pentru amîndoi, lucruri mai de preț decît niște legături de rudenie oarecare...

Alșinbai tăcu cîțva timp, chibzuind. În cele din urmă, zise :

– Mai întîi, ascultă ce răspuns a dat Bojei vorbelor tale. Cît despre celelalte, o să ne sfătuim noi mai pe urmă. A zis așa : „Caftanul cel sur nu mirza l-a croit, ci Allah, și încă nu

¹ Adică să-i ia partea lui Bojei (n. red. ruse).

² Haină de pușcăriaș (n.t.).

se știe cine-o să aibă parte de el..." Se vede treaba că-l ațîță cineva, poate chiar Baimurîn, poate altul...

Auzind vorbele cutezătoare ale lui Bojei, Maibasas și Djakup se uitară unul la altul de parcă ar fi vrut să-și spună : „Își cere singur osînda !..." O zi întreagă Abai se frămîntase cu gîndul : oare ce-o să spună Bojei ?... Răspunsul adus de Alșinbai îl tulbură și pe el. Se gîndi, fără să vrea : „Cîtă ură e în aceste vorbe ! Și cîtă îndrăzneală !"

În fața unui răspuns ca acela, încăpățînat și plin de semeție, Kunanbai înălță fruntea și rămase multă vreme tăcut, privind drept înainte cu singurul lui ochi. Chipul mohorit și palid i se încruntă și mai amarnic. Părea că se zbirlește, dar nu-și trădă prin nimic gîndurile, prin nici o mișcare, prin nici un cuvînt. Își ascundea mînia, fierbea în adîncul lui, dar fața îi rămînea nepătrunsă.

Alșinbai își întoarse privirea de la el : înfățișarea cumplită a lui Kunanbai îl cutremura chiar și pe dînsul.

Toți cei din jurul lor tăceau. Karabas, care rămăsese în curte, deschise ușa și intră, pășind cu băgare de seamă.

– A sosit *maiîrul*¹, mirza ! dădu el de veste.

Nici la auzul acestor vorbe Kunanbai nu se clinti. Ușa se deschise larg și în prag se ivi făptura de uriaș a ofițerului, cu aerul lui plin de sănătate. În urmă venea tîlmaciul Kaska, un cazah uscățiv și palid, cu barba subțire scoasă înainte.

Maiorul strînse mîinile lui Kunanbai și lui Alșinbai. Nu se așeză la pămînt, ci se lăsă greu pe singurul scaun din încăpere, care se afla în dreptul lui Kunanbai. Ofițerul avea ochii albaștri, mari și puțin sașii. Toată fața lui era năpădită de o barbă bălaie, deasă și creată. Ceafa stacojie i se revărsa în cute peste gulerul tunicii.

Cînd vorbeau ei între ei, cazahii nu le spuneau „maiîrilor" pe nume, ci le dădeau porecle după cîte un semn mai deosebit din înfățișarea lor. Celor de mai înainte li se spusese, de pildă, „maiîrul mustăcios", „maiîrul gras" sau, unuia care avea fața ciupită de vărsat, „maiîrul-cristei"². Înfățișarea dregătorului de acum al ținutului îngăduia poreclele cele mai felurite. I se zicea „maiîrul sașiu", „maiîrul păros", „maiîrul burduhănos", iar Kunanbai și Alșinbai, care îl socoteau mărginit la minte, îl cunoșteau sub numele de „piskenas-maiîr", adică „maiîrul cel cu capul opărit".

¹ Deoarece cei mai mulți dintre funcționarii țariști din Siberia Apuseană erau militari, cazahii îi numeau pe toți delaolaltă „maior", sau stîlcit „maiîr" (n.r.).

² Ouăle de cristei au punctișoare mici, negre (n.r.).

La cazahi, districtul se cheamă „duan“, iar cîrmuitorul lui, „cap de duan“. Cap al duanului Karkaralinsk era Kunanbai împreună cu maiorul : Kunanbai era socotit mai-marele duanului, iar „piskenas-maiorul“, ajutorul său. De aceea, la numele lui Kunanbai se adăuga, în semn de mare cinste, titlul de „agat-sultan“. Al treilea cîrmuitor - sultanul cel mic - nu era acolo.

Ofițerul venise la Kunanbai pentru pricina cu Bojei. Sosirea lui îi prindea numai bine lui Kunanbai, peste măsură de infuriat de răspunsul cutezător al dușmanului. Așa că trecu de-a dreptul la necazul lui :

- Maiîr, străbunii tăi nu-s din neamul tobîkților, dar s-ar părea că ți-ai făcut și tu rost de rubedenii aici, în Karkaralinsk... Ți-am spus că Bojei trebuie surghiunit, să se mîntuie o dată cu el ! Iar tu le tărăgănezi toate, ca pe o boală fără leac. Ce ai cu el ? L-ai îndrăgit pînă într-atîta, sau poate că v-ați înemurit cumva ? De ce-î ții partea ?

Și-și aținti ochiul asupra ofițerului. Maiorul se întoarse către tălmaci, cerîndu-i, cu un gest, lămuriri.

Kaska era îngrozit de cele auzite din gura lui Kunanbai. Se uita nehotărît cînd la el, cînd la maior. Pe de o parte, știa prea puține vorbe rusești ca să tălmăcească tot ce auzise, iar pe de alta, nu îndrăznea să repete cuvintele pline de minie aruncate de un cîrmuitor celui alt. Se codea, zgîriind cu unghia covorul de pe jos, zimbînd încurcat și frămîntîndu-se pe loc.

Încetineala aceasta îl făcu pe Kunanbai să-și iasă din fire :

- Hei, tălmaciule ! Repetă-i tot ce am spus, vorbă cu vorbă ! Ce tot te învîrți așa, ca un pițigoi pe-alătura de cuib ?

Auzind acestea, Maibasas izbuoni în hohote. Dar văzînd chipul încruntat al lui Kunanbai se stăpîni, cu toate că abia putea să-și țină risul. Și lui Abai îi plăcură vorbele potrivite ale lui tată-său : într-adevăr, cu înfățișarea lui jalnică, tălmaciul semăna cu o pasăre speriată, care nu-și nimerește cuibul.

Kaska tălmăci cu încetul, dar întocmai, vorbele lui Kunanbai. Ofițerul nu se tulbură. Începu fără grabă, cu glas liniștit și răspicat :

- Puterea nu ne-a fost dată ca să ne răzbunăm pe cei cu care sîntem în dușmănie. Din partea lui Bojei Eralinov ne-au venit multe plîngerii, și datoria noastră e să le cercetăm pe toate. Afară de asta, el nu-i singur, sînt mulți de partea lui. Deocamdată, încă nu-i vremea să ne gîndim la surghiunul lui...

După aceste cuvînte, începură amîndoi să vorbească repede, înfierbîntați, întrerupîndu-se unul pe altul :

— Vrei să ne ții în judecăți pînă în ziua de apoi ? Asta vrei ?

— Nu sînt singur : foștii aga-sultani Kusbek și Djamantai gîndesc și ei ca mine. Pînă și Baimurîn — uite, Alșinbai îl cunoaște — judecă la fel.

— Dar cine-s ei ? Îs singuri, și-s mai puțini ! Prin gura lor nu vorbește decît pizma. Iar norodul e de partea mea. Cum, asta n-o vezi ?

— Mai puțini, zici ? Fie și mai puțini ! Dar legea ne este dată de țar, și toți sîntem una în fața legii ! Iar ei sînt martori, trebuie să-i ascultăm și pe dinșii.

— Tu ești judecător. Cum să nu-și ia nasul la purtare, nelegiuitul, dacă vede că-i ții partea ?

— Kunanbai-mirza, o dojană ca asta e o bîță cu două capete !

— Știu ! Îți cunosc eu toate uneltirile !

— Aga-sultan, nu te întrece cu gluma. Amîndoi sîntem puși aici de către Corp¹, strigă maiorul.

Își aprinse luleaua, se ridică și începu să măsoare încăperea cu pasul, roșu la obraz de mînie.

În sfîrșit, Alșinbai se hotărî să pună capăt neînțelegerii dintre cele două căpetenii : dacă cearta lor ar fi ajuns prea departe, ar fi putut duce la o ruptură. Și așa ceva nu era de dorit. Alșinbai nu putea lăsa lucrurile să ia o asemenea întorsătură, care i-ar strica și lui Kunanbai, dar în același timp i-ar strica și lui. Pînă atunci, Alșinbai stătuse nemișcat, sprijinit de masă. Își înălță fruntea, împăciuitor.

— Hei, mirza ! Hei, maiirule ! Liniștești-vă ! strigă el cu glas tunător.

Lui Alșinbai nu-i purta respect numai Kunanbai, ci și ofițerul, cu care avusese de multe ori prilej să se întîlnească pentru felurite pricini încurcate. Pînă acum, se înțeleseseră de minune. Afară de asta, Alșinbai fusese totdeauna printre cei care aveau cuvînt hotărîtor în alegerile de căpetenii, și chiar de aga-sultani, cu toate că n-avea nici o dregătorie. Toate acestea ofițerul le știa prea bine și nu putea să le nesocotească. La cele dintîi cuvinte ale lui Alșinbai, stînd tot în picioare, maiorul aruncă o privire iute către Kunanbai : era vădit că vorbele lui Alșinbai începeau să-l potolească și pe el.

Mayorul se lăsă din nou pe scaun. Răsuflea greu, de parcă-l chinuiau bătăile prea tari ale inimii. Emoția îl sugruma : suflea icnind, scurt și des.

¹ Așa numeau cazăhii aparatul din subordinea guvernatorului general (n.r.).

- Nu trebuie să vă certați așa, voi, cîrmuitorii ! Nu se cuvine... urmă Alșinbai.

Aplecîndu-se spre ofițer, Kaska începu să-i tîlmăcească repede vorbele lui Alșinbai.

- Fiecare din voi sînteți un sprijin pentru celălalt. Numai dacă trăiți în bună înțelegere puteți cîrmui cum se cade ! E cu putință, oare, să cîrmuiască fiecare după capul lui ? Certurile și zizania ar putea să vă răpună pe amîndoi. Lucrați în bună tovărășie ! Iar dacă nu vă puteți înțelege, mai sfătuiți-vă și cu alții, cu noi... Iată ce am avut a vă spune ! Se opri o clipă și se uită, pe rînd, la amîndoi : nu-i era greu să se convingă că îndîrjirea lor începea să se risipească. Iar în ceea ce-l privește pe Bojei, urmă Alșinbai, aplecîndu-se ușor spre Kunanbai, tocmai pentru asta am venit și eu aici, Kunanbai-mirza... Vă rog pe amîndoi, maiîrile, să amînați hotărîrea pînă diseară. Puteți, și unul și altul, să mai păsuți cîtva timp cercoetarea pricinii ? Răspundeți fără ocol.

O dată cu cele din urmă vorbe ale lui Alșinbai, intră din tindă Karabas, aducînd o strachină mare cu kumîs. Maibasas, Abai și ceilalți se ridicară fără zgomot, așternură pe masă o pînzătură curată și așezară în fața căpeteniilor *piale*¹ de lemn vopsite în felurite culori și lustruite. Maibasas bătea kumîsul cu o lingură mare, cioplită din corn de berbec sălbatic. Băutura groasă, ușor îngălbenită din pricina burdufului de piele², nu făcea spumă, ci doar clipocea domol. Pe pînzătură au fost așezate alte străchini, cu *baursaci*³ de aluat dospit. Apoi Karabas aduse și mîncărurile calde. Nu era o friptură obișnuită sau un *kavardak*⁴ de toate zilele, ci bucatele cele mai plăcute lui Kunanbai, *djau-buirek*⁵ pe care el le mîncea cu kumîs.

După ce tăcu Alșinbai, Kunanbai îl îndemnă și pe el, și pe ofițer, arătîndu-le ospățul :

- Pofțiți, mîncăți, luați-vă pialele !

Se închină, trecîndu-și palmele peste obraz. De cînd începuse să ridice geamia și să aibă legături cu hogii și cu hazreții, arăta multă cucernicie și smerenie. Cu toate că nu cunoștea limba arabă, îndeplinea totuși riturile străvechi, făcea rugăciunea, trecîndu-și palmele peste obraz, și nu scăpa prilejul să strige „*Bismillab !*”

¹ *Piala* - pocal, cană fără toartă (n.t.).

² Kumîsul se păstrează în burdufuri de piele, numite *saba* (n. r.).

³ *Baursak* - plăcintă mică, prăjită în seu sau în ulei (n. r.).

⁴ *Kavardak* - bucăți mici de carne prăjită (n. r.)

⁵ *Djau-buirek* - mîncare de rinichi (n. r.).

Chemarea la ospăţ întrerupse vorba lui Alşinbai. Dar, de fapt, nici nu mai avea ce să spună. Dacă Alşinbai îşi lua aşupră-şi, să dreagă lucrurile, maiorul nu mai găsi de cuviinţă să se împotrivească : dacă s-or mai ivi pe urmă greutăţi, vor vedea ei ce le rămîne de făcut, iar dacă totul s-o termina cu bine, nimic nu era mai cuminte decît să le lase toate pe seama lui Alşinbai !-

- Ai dreptate, vorbi maiorul. Primesc. Voi aştepta răspunsul tău.

În felul acesta, pricina pentru care venise luase sfîrşit. Maiorul începu să bea cu poftă kumîs, înghiţind cinci piale, una după alta. După ce gustă şi din djau-buirek, îşi luă rămas bun şi plecă. Tălmaciul ieşi după el. Se scoase şi pînzătura de pe masă.

Atunci Kunanbai îşi dădu pe faţă gîndul, care nu-l lăsa, pesemne, să doarmă liniştit :

- Mă tem că acest „cap opărit“ are guşa doldora de plocoane. Aţi văzut cum l-au bolmojit ? Cred că Bojei şi Baisal, prin Baimurîn al lor, trebuie să-l fi îndopat zdravăn cu de toate !

Şi Alşinbai gîndea la fel, dar el cerceta lucrurile mai adînc, şi de aceea îi veni în minte altă bănuială. Tulburat şi îngîndurat, nu răspunse îndată vorbelor lui Kunanbai. După cîteva clipe de tăcere, zice :

- Doamne, dar parcă este aici vreo căpetenie care să nu primească plocoane ? Nu apucă fiecare cu hapca şi de la unul şi de la altul, nu înghite de parcă ar avea două guri ? Nu, aici nu-i vorba numai de plocoane...

Şi trecu de-a dreptul la pricina pentru care venise, anume, la Kunanbai. Îşi încruntă din obişnuinţă fruntea adînc brăzdată şi începuse, făcîndu-şi ochii mici :

- Stau la o parte, dar sînt cu ochii în patru la fiecă mişcare, cu urechea aţintită la tot ce se spune despre tine. Taică-meu avea obiceiul să spună : „La joc, cel ce nu joacă vede mai bine decît cel ce joacă“. O să spun şi eu, după vorba lui : a sosit ceasul pentru tobikţi să pună capăt jocului. Dacă nu se opresc la timp, lucrurile ar putea lua o întorsătură primejdioasă...

Această încheiere a cuscrului său era cu totul neaşteptată pentru Kunanbai.

- Alşeke ! strigă el. Dacă acolo, în stepă, Bojei şi cu Baisal m-au muşcat de picior, apoi, aici, în duan, caută să-mi înfigă cuţitul în beregată ! După toate acestea, cum să nu fiu în stare de orice ?

Alșinbai făcu o mișcare, cu mîna ușor ridicată. Apoi urmă :
- Dacă ai de gînd să te războiești înaintea ei, atunci fără îndoială că o să faci orice. Dar nici ei n-or să cruțe nimic împotriva ta ! Nu uita ce-a spus maiorul... Crezi că nu sînt destui, afară de Baimurîn, care să se lege bucuros de orice pîră, de orice vorbă de ocară ? Crezi că ei socot că slujba de aga-sultan le-a scăpat din mîini pentru totdeauna ? Nu conținesc să te pîndească la fiecare pas, și or să facă tot chipul să te vîre în cine știe ce năpastă. Gîndește-te bine. O pricină de judecată, în care e amestecat numele tău, nu poate să aducă nimic bun...

Kunanbai prinse înțelesul acestor vorbe cu ocol : și ofițerul, și Alșinbai, vedeau limpede că lupta dintre Kunanbai și Bojei nu avea altă pricină decît dușmănia lor. Cine putea să pună capul că, în timpul cercetărilor, nu se va ridica întrebarea : cum de a putut el, Kunanbai, aga-sultan, să săvîrșească o încălcare ca aceea din aulul lui Bojei, să lege oamenii și să-i bată cu biciul ? Cine putea să răspundă că lucrurile nu vor lua o întorsătură care nu era de dorit ? S-au ridicat atîtea vîrtejuri de praf, și colo, și dincolo ! „Jalba lui Bojei...“, „trebuie să se facă cercetări...“, „ei sînt martori...“ - toate, toate nu erau decît scînteii ale aceluiași foc !

Kunanbai se uită la Alșinbai pe gînduri, dar nu scoase nici o vorbă : voia să-l silească să spună pînă la capăt tot ce avea de spus. Alșinbai îi răspunse cu o privire tot atît de grăitoare și urmă, cu înțeles :

- Astăzi s-a terminat zidirea geamiei. Slava ta te-a înălțat deasupra tuturor. Numele tău e cunoscut astăzi pretutindeni. Mulți te pizmuiesc și, în primul rînd, același Corp și același maiîr. Dacă încetezi lupta, n-o să fie pentru tine nici o înjosire. Înseamnă că tu îi ierți dușmanul. Fie ca asta să-ți slujească drept „curățire de spurcăciunile lumești întru împlinirea unei fapte sfinte“, așa cum glăsuiește Coranul. Un om din neamul tău, cum e Bojei, nu trebuie să-ți fie dușman ! Nu-l arunca în brațele străinilor, ci înrudește-te cu el, apropie-te de el, împacă-te cu el ! încheie Alșinbai.

Kunanbai rămase multă vreme tăcut. Dacă Alșinbai îi cerea împăcare, trebuia să se gîndească bine înainte de a i se împotrivi. Alșinbai era biul cel mai cu trecere din tot Karkaralinskul. Multe semînții se duceau la el pentru dezlegarea pricinilor și a certurilor. Și, pe deasupra, tiure Kusbek nu și-a pierdut aga-sultanatul decît în urma unor neînțelegeri pe care le-a avut cu el... Neamul tobîkților nu e cel mai numeros și cel mai puternic din ținutul Karkaralinskului. Kunanbai și-a căpătat

aga-sultanatul mulțumită prieteniei lui Alșinbai. Într-adevăr, dacă se va încăpățîna să-l urmărească pe Bojei ca pe un dușman, acesta, chiar doborît la pămînt, tot o să-l muște de picior! Toate duc la același rezultat... Și apoi, dacă-i vorba de umilință, apoi el, Kunanbai, e cel care l-a umilit pe Bojei... Cu ce l-a supărat Bojei pe dînsul? Cu nimic! Dacă îl roagă Alșinbai, trebuie să se supună. Bineînțeles, hotărîrea asta nu înseamnă că are de gînd să facă o întoarcere pe loc și să-și plece capul! Dacă n-ar fi la mijloc Alșinbai, ci altcineva, nu s-ar învoi așa de ușor. Dar cu Alșinbai e cu totul altceva. De aceea, Kunanbai nu mai stătu la gînduri:

— Alșeke, începu el, ai vorbit după ce le-ai socotit și le-ai chibzuit pe toate. Mă sfătuiești ca un prieten. Dacă n-o să te ascult, vina numai eu o s-o port. N-aș fi vrut să dau îndărăt. Dar e cu puțință, oare, să mă încăpățînez și să nu dau ascultare vorbelor tale? Iată, vi le încredințez toate, lui Allah și tie! Duceți-le pînă la capăt!

Întîlnirea se sfîrși. Alșinbai se întoarce la casa lui.

Abai se bucură pentru Bojei. Simți chiar un fel de prietenie pentru Alșinbai. Vedenia cumplită a dușmăniei se risipea, suflarea caldă și liniștitoare a păcii se lăsa domol în jurul lui. Și Abai salută pacea cu un suspin de ușurare.

În aceeași seară, plecă să hoinărească singur prin tîrg. Cînd era amărit sau, dimpotrivă, cînd era vesel de ceva, căuta totdeauna singurătatea și tovărășia naturii.

Ziua se stingea, dar soarele nu apusese încă. Peste creasta de pini a dealurilor dinspre apus atîneau perdele de flăcări roșii. Ai fi zis că departe, în munți, se stîrnea o furtună. Praful de zăpadă aluneca, fumegînd, pe povîrnișurile goale. Iar crivățul cînd rotea alene vîrtejurile roșiatice, cînd le ridica, vijelios, în slavă.

În tîrg nu bătea vîntul, dar gerul te pișca și te făcea să grăbești pasul. Zile ca acestea înviorează sufletul și gonesc întristarea. Povîrnișurile dinspre tîrg se învăluiau, cu încetul, în zăbranicul nopții. Colinele de piatră din fața lor se întuneceau și ele și parcă se depărtau, ca și cum s-ar fi dus la culcare.

Abai făcuse cîteva sute de pași, cînd o ceată întreagă de oameni se ivi înaintea lui. Veneau vorbind în gura mare, plini de voie bună. Abai nu descoperi printre ei nici un obraz cunoscut. Cum mergeau pe jos, se gîndi că trebuie să fie niște tîrgoveți.

Mulțimea aceea, în care se amestecau delaolaltă și tineri, și bătrîni, gălăgioasă, veselă și prietenoasă, îi atrase fără să

vrea luarea-aminte. Zîmbi bucuros și se opri în mijlocul străzii, așteptînd-o să se apropie. Oamenii ajunseră în dreptul lui, călcînd voinicește și făcînd să scîrțîie zăpada sub picioare, dar nimeni nu-l luă în seamă. Văzu atunci că toți înconjurau pe un bătrîn cu chipul impunător și vrednic de cinste. Bătrînul ridea mereu și-i făcea și pe ceilalți să ridă.

Îl duceau alții de mînă, și lucrul acesta i se păru ciudat. Își ținea capul drept și pășea înainte, fără să se întoarcă și fără să privească într-o parte și într-alta. Și chiar atunci cînd vorbea cu cineva, nu se uita la el. Abai cercetă mai bine fața acestui bătrîn neobișnuit și înțelese : era orb.

Cînd mulțimea ajunse în dreptul lui, Abai i se alătură. Și nu numai el, dar toți cei care stăteau pe la porți sau treceau pe uliță erau luați înainte de puhoiul cel viu.

Un trecător, om în vîrstă și cu barba ninsă de promo-roaca anilor, rămăsese puțin mai în urmă. Abai îl întrebă :

– Cine-i ?

Omul se miră :

– Cum, nu-l cunoști pe Șojeken ? Mare minune ! Dar asta-i Șoje-akînul ! îi răspunse el.

Din nume, Abai îl cunoștea de mult pe Șoje, dar abia acum îl vedea pentru întîia oară. Aflînd că avea înaintea lui pe vestitul akîn, se strecură îndată lingă el, căutînd să-l vadă cît mai de aproape și să tragă cu urechea la vorbele lui.

– Șojeke, pofteste la noi ! Doar sîntem în dreptul casei mele. Eu sînt, Bekberghen ! îi strigă akînului unul din mulțime.

– Ba nu, la noi o să vină !

– Lăsați fleacurile, că doar eu l-am adus de departe..

– Ce spui ? Șojeken a tras la mine. Uite, calul lui e în curtea noastră ! se amestecă în vorbă altul.

Auzindu-i cum se certau, Șoje se opri din mers și rise din toată inima. Avea un glas răsunător și limpede :

– Ua, prieteni, vreți să vă spun ce doresc eu ?

Mulțimea aștepta să prindă din zbor fiecare cuvînt al bătrînului cinstit de tot norodul.

– Spune, spune. Șojeke ! Hotărăște, vorbește ! Alege-ți singur locul unde vrei să mii peste noapte !

– Prin urmare, dragii mei, vreți să mă cinstiți cu mîncarea voastră și să-mi așterneți culcuș moale... Mi-ați înveselit sufletul, prieteni. Și o să v-o dovedesc ; o să trec pe la toți cei care strigau adîneaori : „La mine, la mine !“ O să stau în ospetie la toți, cu mîndul. Nădăjduiesc că în cele cinci ori zece zile, cît voi rămîne pe-aici, lui Șoje n-o să i se opreas-

că vreo piatră în gît ! Dacă or să mă țină puterile, o să poposesc pe la toți și o să cinstesc cu fiecare. Dar acum, se lasă ger. Cred că s-a înserat, nu ? Copii, nu-mi mai purtați oasele bătrîne pe toate drumurile ! N-ar fi mai nimerit să intrăm de-a dreptul pe poarta cea mai apropiată ?

Toți îl ascultau zîbind. Pînă la urmă, trebuiră să-i facă pe plac. „Poarta cea mai apropiată“ era drept în fața lor.

Stăpînul casei se repezi înăuntru. Dar lumea tot nu se îndura să se risipească : tuturor le părea rău că se despart de Șoje. Știa cu toții că oaspetele n-o să nimerească la ei, în seara aceea, și nimeni nu putea să plece fără să-i fi ascultat, cît de cît, cîntecele.

Bătrînului care stătea alături de akîn îi veni în minte să-l provoace puțin.

– Șojeke, zise el, abia ai sosit în tîrg. N-ai auzit cumva ce se petrece pe la noi ?...

– Nu. Spune-mi, te rog, despre ce vorbește lumea ?

Noutățile se văzură a fi multe la număr : geamia ridicată de Kunanbai era gata ; cu acest prilej, Alșinbai și Kunanbai aveau de gînd să dea un ospăț cum nu s-a mai pomenit ; afară de asta, se mai zvonea că aga-sultanul se hotărîse să se împace cu Bojei, cu care de altfel era rudă...

Abai rămase trăsnit : nu se aștepta de loc să audă acolo numele tatălui său. „Geamia ca geamia, se gîndi el, dar văd că norodul cunoaște fiecare pas al tatei și-i știe și oarta, și judecata !...”

– Alșinbai e în stare să lege și să dezlege pe cine vrei !

– Ehei ! Se teme omul că, dacă aga-sultanul se pune rău cu toată lumea, zboară de la dregătorie !

– Dar cine i-a ridicat pe tobikți, dacă nu el ? Și cîntea, și puterea, și mărirea, toate de la dînsul le vin !

– Alșinbai îi sprijină din răspuțeni pe tobikți !

– Iar tobikții mănîncă toate vitele grase din cirezi și înșfacă tot ce-i mai bun prin dugheni !

– Se vede treaba că n-au de gînd să plece pînă n-or înfulca toți caii grați din jurul Karkaralinskului !

Șoje îi asculta cu un zîmbet ușor pe buze și deodată începu să cînte, cu glasul lui răsunător :

*Motanul chel și corbul chior de-un ochi,
Prietenii buni, să nu le fie de deochi,
S-au dus, smeriți, la cîinele cel șchiop –
Era și el, pesemne, filantrop :
„Inchină-te, sfințite, pentru noi !”*

*Apoi și-au împărțit, cum le-a fost placul,
Tot ce avea pe vatra lui săracul...
Motanul chel și corbul chior de-un ochi,
Se-ndoață - nu le fie de deochi !*

Toți izbucniră în ris, iar unii plescăiau din limbă, minunându-se de ușurința cu care își întocmise akînul stihurile lui usturătoare.

- Motanul chel e Alșinbai !
- Iar corbul, Kunanbai !
- Nici imamul cel șchiop nu lipsește !
- Pe toți i-a făcut praf bătrînul doar în cîteva vorbe ! se auzea din toate părțile deodată.

Abai se tulbură fără voie și se trase mai la o parte. Tocmai atunci se înapoie și stăpînul casei și-l luă pe Șoje înăuntru. Abai se întoarse și o luă grăbit spre casă.

Cîntecul lui Șoje îi răsuna mereu în urechi. Părea că-i pătrunde de-a dreptul în inimă. Îl ținea minte cuvînt cu cuvînt și-l repeta în gînd fără să vrea.

Într-o clipă, stihurile acestea făcuseră una cu pămîntul două din mărimile tîrgului.

Acel pe care nimeni nu îndrăznea să-l numească decît, cu mare cinste, „Alșeken“, nu era decît un „motan chel“, că doar toată lumea îi cunoștea chelia ! Iar tatăl lui Abai, „agasultanul“ și „mirza“, nu era decît un corb. Și ce corb ! El, omul ales, cu bogății nenumărate, plutind deasupra oceanului necuprins al noroadelor din Tobiktî, era un corb, care ciugulea nepedepsit tot ce avea poporul mai bun, mai de preț !

„Ce e mai puternic pe lume decît cuvîntul ?“, își aminti Abai de vorbele iscusitului Karatai. El obișnuia să spună : „O singură vorbă e de ajuns ca să-ți străpungă toate măruntaiele...“

Abai se cufundă cu totul în gîndurile lui. I se părea că abia acum cunoscuse puterea cea mare, sortită să cutremure lumea din temelii. Mergea așa, fără să vadă nici ulițele, nici trecătorii.

După ce o luă pe după colț, se pomeni față în față cu trei călăreți. Fără să vrea, își ridică ochii. Cel din mijloc era Bojei, călare pe un cal șarg. Chipul lui, palid sub malahaiul de vulpe, era posomorît. Bruma serii îi puneă pe mustăți o pojghiță subțire și albă. La dreapta și la stînga, călăreau Baisal și Baidali.

O clipă, Abai încremeni : încă nu se întîlnise cu Bojei în tîrg. Dar se stăpîni repede și se opri în mijlocul drumului, ca

și cum ar fi avut de spus ceva călăreților. Cei trei își struniră caii, nedumeriți de asemenea faptă sau, poate, pentru că îl recunoscuseră.

Abai își duse mîna dreaptă la piept și-și rosti limpede, cu adîncă venerație, închinăciunea :

- *Assalauma-aleikum* ¹ !

Dascălul de la medrese îi învățase pe ucenici că un salut ca acesta se cuvenea doar unui hazret, dacă se întîmpla să-l întîlnești pe drum. Poate că Abai își adusese aminte de vorbele mamei sale, în clipa plecării lui la Karkaralinsk ? Nu : salutul acesta plin de respect îi scăpase aproape fără voia lui.

Purtarea neobișnuită a acestui băiat îl miră pe Bojei. Își opri calul.

- *Uahalai kumussalem* ², fiul meu, îi răspunse.

Uitîndu-se la el cu luare-aminte, Baisal îl recunoscîu pe Abai și strîmbă din nas, nemulțumit.

- Ia te uită cine-i ! Hai, dă drumul calului ! zise el și dădu să treacă înainte.

Dar cu o mișcare scurtă, Bojei îl opri :

- Stai o clipă !

- Pentru ce ? Crezi că-mi face plăcere să aud un salem din gura unui fecior de-al afurisitului celuia ? se împotrivi Baisal, uitîndu-se pieziș la Abai.

Băiatul simțea cum i se înfierbîntau obrajii. Părea că o flacără îi ardea nu numai fața, ci și inima. Umilit pe nedrept, îi aruncă lui Baisal o privire scînteietoare.

Bojei înțelese numaidecît ce se petrecea în suflul lui Abai.

- Spune-mi drept, fiul meu : tată-tău ți-a poruncit să mi te ploconești cînd ne-om întîlni, ori ai făcut-o tu, după dorința ta ?

- Tata n-are nici un amestec, Bojeke. Așa a fost dorința mea.

Neasemuitul simțămînt de înțelegere, de împăcare și de liniște, cu care părăsise Abai locuința tatălui său, îi stăruia încă, viu, în suflet.

Nici Bojei și nici Baisal nu știau nimic despre hotărîrea lui Kunanbai de a pune capăt dușmăniei dintre ei. Chiar în clipa aceea se duceau la Alșinbai, care trimisese la ei un om cu rugămintea să poftească la el ca să mai stea de vorbă. Dar nici nu le trecea prin mînte pentru ce anume îi poftise.

- Dacă într-adevăr ai făcut-o singur, fără îndemnul tată-lui tău, zise încet Bojei, atunci îți dau binecuvîntarea mea. În ochii tăi eu văd o flacără curată, copilul meu !

¹ Formulă de salut (n.r.).

² Răspuns la salut (n. r.).

Baisal se încruntă iarăși în semn de nemulțumire și era gata să-și întoarcă ochii în altă parte. Dar Bojei îi prinse mișcarea.

— Ascultă, Baisal, tînărul acesta e plin de făgăduinți, zise el, apoi se întoarse iarăși către Abai. Viitorul o să apese greu pe umerii tăi, fiule. Allah să te îndrepte pe calea cea bună și să te învrednicească cu toate darurile lui, afară de cruzimea tatălui tău !

Și zicînd acestea, Bojei își trecu palmele peste frunte.

Fără să-și ia ochii de la el, Abai îi primi binecuvîntarea, desfăcîndu-și la rîndul său palmele și trecîndu-și-le peste obraji.

Călăreții își văzură de drum. Baidalı vorbi către Bojei :

— Îi ard ochii ca niște cărbuni de saxaul ¹...

Abai rămase multă vreme pe gînduri.

Să fie adevărat ? Vorbele lui Bojei să fi fost oare pornite din inimă ? Ori poate că i se făcuse milă de el și încercase să ușureze povara asprimii lui Baisal ? Dar ce l-ar fi putut sili pe Bojei să-l binecuvînteze cu atîta dragoste ? Cum a știut omul acesta să pătrundă din prima clipă în sufletul lui și să-l înțeleagă ? Doar îl cunoștea atît de puțin ! Vezi că bătrînii știu ce e viața, sînt înțelepți, își zicea Abai, urmîndu-și drumul. Iar dacă îl dibuise cu adevărat, asta însemna că el, Abai, nu era chiar atît de netrebnic, că avea și ceva bun în sufletul lui...

Cu cît se gîndea mai mult, cu atît simțea mai multă încredere tinerească în el însuși. I se părea că inima i se înalță undeva, sus, pe aripi mari și puternice.

Își grăbi pasul. Abia acum își dădu seama că se întunecase de tot, că se rătăcise și că trecuse cu două răsplatii mai departe. Trebui să se-ntoarcă din drum.

Amurgul, pe care-i plăcea atît de mult să-l întîmpine sus pe colină, în singurătate, îi trezea aiori, în tîrg, un simțămînt deosebit de puternic. Vara trecută, fusese de mai multe ori la vînătoare cu șoimul. Cînd se lasă amurgul, și întunericul înfruntă lumina, șoimul care se ridică în înaltul cerului arde ca o flacără tainică, penele-i tremură și sclipesc ca niște pîlpîiri vii, de foc. În seara aceea, lui Abai i se părea că inima lui era asemenea unui șoim de vînătoare : își simțea sufletul plin de un avînt fierbinte, și parcă aștepta ceva...

Ziua care trecuse semăna atît de puțin cu celelalte zile ! Dimineata Kunanbai și Alșinbai, seara Șoje și însoțitorii lui,

¹ Saxaul — plantă care crește sub formă de arbuști în regiunile nise-poase ale Asiei Mijlocii (n. r.).

iar acum Bojei și Baisal, dispăruți abia de-o clipă în întuneric... Cîte lumi străine una de alta se ciocniseră astăzi în neînsemnata Karkaralinsk ! Și ce depărtări necuprinse se întindeau între ele... Stăteau una față de alta ca punctele cardinale : una înfățișa puterea, alta măiestria, iar cea de-a treia, simțirea. De ce nu se puteau aduna cele trei izvoare într-unul singur ? Ce-ar fi, adică, dacă s-ar înfrăți toate trei și ar porni împreună la drum ?...

Imaginea aceasta îi răsărise pe neașteptate, și i se părea acum că nimănui, pînă la el, nu-i mai venise în minte. „Înțelepciunea, voința...“, „Puterea, slava, destoinicia...“ Citise de multe ori în cărți despre lupta neobosită dintre ele...

Și iată că astăzi văzuse această luptă în plină desfășurare, și-i găsise — el, Abai — o nouă dezlegare : toate trebuie să sălășluiască laolaltă în cuprinsul aceluiași suflet omenesc !

Cîți oameni de toate soiurile nu întâlnise el în tîrg, și cîte gînduri nebănuite nu se iscaseră în mintea lui ! Nu-l văzuse cu ochii lui pe vestitul Șoje și nu-l auzise cu urechile lui ?...

Însufletit și voios, Abai intră la Maibasas. Se întunecase de-a binelea. În tindă, își scutură tălpile de zăpada înghețată, bocănind cu picioarele mai apăsător și mai cu îndrăzneală ca de obicei, le șterse de rogojină și, fără să mai stea la gînduri, trecu de-a dreptul în încăperea de oaspeți. Obrajii îi erau rumeniți de ger, iar privirea iute a ochilor negri și sclipitori avea o strălucire nouă.

Încăperea era plină de oameni din neamul lui. După ce o zi întreagă nu dovediseră nici a zecea parte din carnea grasă de cal, porniseră acum la treabă cu puteri înnoite. În clipa cînd intră Abai, se ivi și samovarul uriaș de alamă, și toți se repeziră la ceaiul tare și parfumat. Maibasas se uită la Abai cu un aer mulțumit.

— Abai-gean, zise el, pe unde mi-ai umblat ? Haide, dezbracă-te și vino la ceai ! Încălzește-te un pic !

Și, trăgîndu-se mai la o parte, îi făcu loc lingă el.

Băiatul se dezbracă fără grabă și se așează. Djakip își sorbea ceaiul cu nespusă plăcere.

— Dați-i mai repede ! îi zorea el pe ceilalți. Trebuie să mergem la mirza !

— Da, da, întări și Maibasas. Bucatele sînt gata, încăperile de asemenea. Se zice că oaspeții trebuie să sosească după *namazul*¹ de seară.

— De ce atîta grabă ? *Namazul* din geamia cea nouă o să țină mult !

¹ *Namaz* — rugăciune la musulmani (n.r.).

- Te cred ! Doar hoga Hasen abia acum a fost înălțat imam ! Trebuie să arate ce poate...

- Nici vorbă ! O să citească fără grabă și o să cînte după tipic, cîrtea tineretului, adus acolo să care blidele la ospățul lui Kunanbai.

- Ce tot flecărești ! le tăie vorba, nerăbdător, Djakip. Parcă voi nu trebuie să vă duceți întii la namaz în geamia cea nouă ? Maibasari, nu cumva ai de gînd să nu mergi nici tu ?

Se vede că Maibasari nu se prăpădea cu firea de dragul namazului. Zîmbi și se întoarse spre Abai :

- Parcă o să mai fie loc și pentru noi în mulțimea aceea de norod ? Dacă trecem mai în față, după cuviință, n-o să mai avem chip să ieșim la vreme ca să întîmpinăm oaspeții...

- Tot nu se cuvine să nu ne ducem ! Dacă află mirza, o să ne certe, făcu Djakip, fără prea multă hotărîre în glas. Ne așezăm mai lîngă ușă, așa ca să putem ieși cei dintii.

- Las' că-i turnăm noi mirzei o minciună, rîse Maibasari, că tot nu-mi place mie să stau la ușă ! Nu zic : într-o sfîntă geamie, orice locușor e la fel de sfînt. Cu toate astea, tot nu-mi vine la socoteală să păzesc, în numele namazului, cizmele tuturor boșanilor și karașonilor și să bat podeaua cu fruntea tocmai pe locul unde au călcat ei, cu picioarele lor de năîngi !

Maibasari își bătea joc de namaz. Glumele lui îndrăznețe îi plăcură lui Abai, care izbucni în rîs.

Dar lui Djakip nu-i plăcură. Asemenea vorbe erau cu totul nelalocul lor în clipa sfîntirii atît de mult așteptate a geamiei, cînd toată lumea de seamă din Karkaralinsk se adunase să-și facă acolo cel dintii namaz și cînd toți îl binecuvîntau pe Kunanbai. „N-are friu la limbă, ca de obicei, și îndrugă tot ce-i trece prin cap“, își zise Djakip.

- Această geamie, dacă aveți oit de puțină mînte, e merită să-l preamărească pe mirza al nostru și, o dată cu dînsul, pe noi, pe toți ! vorbi el, cu înțeles.

Maibasari se încruntă deodată.

- Așa-i, încuviință el. Această geamie o să umple cu nisip gurile tuturor dușmanilor noștri ! Să știți că Bojei a și simțit ceva. Nu degeaba umblă el atîta după împăcaciune !

În clipa aceea nu se știa încă cine anume umblă după împăcaciune. Dar cum ar fi fost cu puțință ca toți din jurul lui Kunanbai să se lipsească de vorbe ca acestea : „Ehei, grozav s-a speriat Bojei !... Bojei și-a dat seama de neputința lui și umblă mort să se împace !“ Și tot Maibasari avea să răspîndească cel dintii asemenea zvonuri. Djakip îi sări în ajutor :

- Cinstitul Alșeken e un adevărat prieten ! El s-a ridicat cu toată inima pentru mirza al nostru. Știți voi ce a spus el astăzi ? A spus așa : „Slava mirzei crește, și toată suflarea o pizmăiește : și norodul, și cîrmuitorii...” Și are deplină dreptate. Maiîrul crapă de ciudă că mirza a ridicat lăcaș de rugăciune, că și-a cîștigat dragostea tuturor și că l-a lăsat pe el în umbră...

- „Capul opărit“ nu crapă numai de ciudă, îl îndreptă Maibasar. Eu gîndesc că a primit plocoane grase de la Bojei și de la Baisal și de aceea face pe nebunul ! Iar acum, rămîne păgubit și din partea asta... Ce, nu înțelegi ? Și Maibasar începu să rîdă. Nu mai are de la cine să cîrpească : împăcarea cu Bojei se face chiar în astă-seară. N-ai auzit că-i vorba să vină și la geamie, și la petrecerea mirzei ?

Lucrul acesta nu-l știa nici Djakip, nu-l știau nici ceilalți. Abai îl auzea și el pentru înția oară. Toți tăcură, buimăciți de această veste neașteptată. Fiecare ar fi dorit să-l vadă pe Bojei în clipa cînd va veni la împăcăriune cu Kunanbai.

Maibasar era cum nu se poate mai mulțumit de tulburarea pe care o stîrniseră vorbele lui.

- Alșeken ia parte la orice faptă bună, adăugă el. Nu degeaba s-au minat atîtea turme în aulul lui !

Se aplecă ușor spre Abai și-l privi drept în ochi.

- Ai înțeles ? Mai încearcă dacă poți, băiete, să nu te duci la logodnica ta ! nise el, întorcîndu-se din nou la glumele lui.

Dar de data aceasta nu i-a fost chiar atît de ușor să-l pună pe Abai în încurcătură. Băiatul nu se mai tulbură, ca de obicei.

- Iar începi, Maieke ! Să știi că nu mă duc, nu mă duc și pace ! răspunse el și se întoarse, cu un zîmbet, spre ceilalți.

Maibasar îl luă iarăși peste picior.

- *Oi-boi*, ce nenorocire ! S-a speriat de tot băiețelul... Ascultă zicătoarea noastră : „O dată ce-ai început să dai kalimul, nu scapi nici pe lumea cealaltă !” Ce te-a apucat ? Te așteaptă logodnica cea cu gîtul gingaș ca puful de șoim. Stă și se gîndește : „Numai încearcă tu să nu vii nici de data asta !”

Însă Abai nu-și pierdu cumpătul. Îi aruncă unchiului său un zîmbet batjocoritor, luă dombra de la spatele lui și începu să cînte. Maibasar tăcea și el, așteptînd un răspuns. Văzînd că așteaptă în zadar, zise :

- Haide, răspunde odată ! Îți dau toți djighiții mei cîți sînt de față să meargă cu tine, numai să te hotărăști și să te duci !

- Și eu atîta îți spun : sfîrșește odată, Maieke !
- Nici nu mă gîndesc !
- Allah ! Dar ce folos ai tu din asta ? Te-aș mai înțelege dacă ai fi o *djenghe* ¹ !
- Cu toate că nu-s *djenghe*, n-o să-mi fie tocmai rău nici mie !

Abai rîse și-l întrebă glumind, lucru destul de neobișnuit la el :

- Spune drept, n-ai de gînd să mă lași în pace ?

Nu mai cînta acum. Își așează dombra pe genunchi și se uită la Maibasari cu luare-amînte. În ochii lui vii jucau scînteii viclene.

- Nici nu-mi trece prin gînd ! Haide, spune : mergi ? Și Maibasari îi înfruntă privirea.

Abai își închise pe jumătate ochii plini de rîs, întocmai cum făcea Șoje, pe care-l văzuse cu puțin înainte. Își înălță fruntea și începu :

*Eu te rog să isprăvești,
Tu începi iar să glumești !
Poate n-ai cu ce-ți umplea
Buzunarul, dumneata ?
Tîrgul tot l-ai scotocit,
Al furat, ai jefuit
Și tot nu te-ai mulțumit !
Ce ți-ai zis atunci ? „Ia stai,
Are-o fată Alșimbai,
S-o pețesc pentru Abai !”
Te-ai legat cu jurămintul
Să furi cerul și pămîntul
Și să vinzi de la tarabă
Pîn’ și-a dragostei podoabă ?
Dar degeaba te ții scari :
Nu mă vinzi ca pe-un hubai
În turma lui Alșimbai !
Lasă gluma, kainaga ²,
Și nu te mai zbuciuma,
Că răsplata – uite-o, na !*

Și, rîzînd, Abai își lăsă capul pe umărul lui Maibasari.

Djighiții rîdeau în hohote, încîntați de isprava neașteptată a lui Abai. Cîntecul le plăcuse tuturor. Încurcat, Maibasari

¹ *Djenghe* – noră, denumire generică pentru femeile tinere (n.r.).

² *Kainaga* – rudă a logodnicului (n.r.).

nu ştia ce să răspundă. După cele din urmă cuvinte, clătină din cap şi slobozi o sudalmă cumplită.

– Măi, măi, măi ! Ia te uită ce i-a venit în minte, hoţomanul ! se minună el, zîmbind. Ce să mă fac acum ?

Abai îl aţîta mereu, luîndu-l peste picior :

– Răspunde, Maieke, dacă-ţi dă mina ! Dar numai în stihuri, că altminteri nici nu mă uit la tine ! şi scutura din cap, în semn de împotrîvire.

– Ai păţit-o, Maibasar. Aşa-ţi trebuie ! hohoti Djakip, cu obrazii stacojii de-atîta rîs. Îţi mai pui altădată mintea cu el ? Ce-ai căutat, ai găsit ! Aşa-ţi trebuie !

– Apoi, băiatul e doar din neamul lui Şanşar ! S-a aruncat în partea mame-si, a lui Ulgean... Stai tu, că ne-ntoarcem noi în aul şi ţi-o plătesc : o să te spun maică-ti !! îl ameninţa Maibasar.

Ceilalţi înţelesesă îndată ce voia să spună.

– Aşa este, doar e nepotul lui Tontai !

– Vrednic urmaş !

– Aşa glumă, mai zic şi eu ! Potrivită şi ardeiată ca ale lui Şanşar ! izbucniră cu toţii într-un glas.

– Ba, eu gîndesc că a auzit-o pe undeva ! De unde să scoată derbedeul ăsta aşa ceva din capul lui ? făcu Maibasar, care încă nu-şi putea veni în fire.

E drept că nimeni nu băgase de seamă pînă atunci că Abai ticluia într-ascuns tot felul de stihuri. De altminteri, nici el nu se aşteptase ca gluma lui să aibă atîta trecere. Răspunse, fisticit :

– Aşa-i, n-am făcut-o eu, mărturisi el şi adăugă, cu un zîmbet viclean : L-am întîlnit adineaori pe Şoje. El mi-a făcut-o.

Djighiţii nu mai ştiau dacă trebuie să-l creadă ori nu. Se repeziră la el cu fel de fel de întrebări. Dar Abai nu se tulbură şi le răspunse cu cea mai desăvîrşită linişte :

– I-am povestit că am un unchi, unul Maibasar, care nu mă mai lasă în pace. Şi zic : „Învată-mă, Şoje, cum să mă răzbun“. Atunci, el mi-a făcut stihurile astea...

Într-adevăr, stihurile lui Şoje, pline de duh, minunat potrivite şi usturătoare, erau încă vii în mintea lui. Se minuna singur cum de izbutise să-l biruie pe Maibasar. „Da, stihurile mele au ieşit întocmai ca ale lui Şoje ! Eh, dacă aş putea să ajung şi eu vreodată ca el !“, se gîndi Abai cu o neaşteptată părere de rău.

Încîntaţi de gluma lui, djighiţii ascultau, fără să-i dea prea multă crezare, povestea cu akînul. Deodată, uşa se izbi de

perete și intră Karabas. Larma de glasuri amuți. Abia atin-
gînd pragul, Karabas strigă cît îl ținea gura :

— Repede ! Namazul s-a sfîrșit ! Oaspeții se pregătesc să
plece la mirza ! Vă cheamă și pe voi. Grăbiți-vă !

Toți săriră în picioare și începură să se îmbrace la re-
pezeală.

Abai nu știa ce trebuie să facă. Djakip îl sfătui :

— Tot n-or să te lase să slujești oaspeții și să le cari bli-
dele. Iar ca să stai lingă tată-tău, între cei mari, iarăși nu se
cuvine, că și așa o să fie acolo destulă omenire. Mai bine
rămii aici.

Abai n-ar fi avut nimic împotrivă, dar Maibasari și Kara-
bas nu-l lăsară :

— Hai cu noi, măcar să dai ochi cu oaspeții.

— Măcar să vezi cum sînt primiți străinii aici, la tîrg. O
să-ți prindă bine și o să-ți fie de învățătură.

Cele din urmă vorbe îl înduplecară pe Abai. Plecă singur,
fără grabă. Ceilalți i-o luaseră mult înainte.

Cînd ajunse el acasă, oaspeții, care flămînziseră de-a bi-
nelea cît ținuse namazul, se și așezaseră la ospăt.

În curtea plină de cai înșeuai, nu era nimeni decît slui-
torii și bucătarii. Colb argintiu de brumă se lăsa pe spinările
cailor și pe hamurile bogar împodobite. Tălpicele sâniilor ușoare
scîrțiau din cînd în cînd. Ici și colo, moțăiau pe capră vizitii în
cojoace mari de oaie.

Drept în fața pridvorului casei mari de lemn era cuhnia.
Ușa ei se izbea mereu de perete : djighiții aduși de Maibasari
ieșeau de acolo unul după altul, purtînd tăvi mari cu carne
fierbinte, aburînd. Maibasari și Djakip se țeseau între încăpe-
rile de oaspeți și cuhnie. Nici ei nu-și găsiseră loc în casă,
printre cei poftiți la ospăt.

Izguttî dădea porunci celor ce aduceau bucatele :

— Aici ! Hai mai repede ! Adă-ncoace ! Repede, mai re-
pede ! porunceau el, scurt.

Sprinten și vioi, îmbrăcat cu un *beșmet*¹ ușor, căptușit cu
blană, cu mînele sumese, Izguttî semăna mai mult a vîntor.
Se vedea bine că nu-și cruță osteneala, numai să le facă toate
pe placul oaspeților și al stăpînului.

Abai se apropie de ușa casei celei mari. De acolo se re-
pezi asupra lui, alergînd în goană spre cuhnie, Karabas. Abai

¹ *Beșmet* — haină bărbătească, lungă pînă la genunchi și încrețită în
talie (n.t.).

se trase la o parte, făcându-i loc să treacă. Iar cînd încercă din nou să intre, îl opri porunca aspră a lui Izguttî :

— La o parte ! La o parte !

Patru djighiți veneau în goană de la cuhnie, cu tăvile încărcate. Abai se opri iarăși, lăsîndu-i și pe ei să treacă. Oamenii se strecurară în grabă, unul după altul. *Kaziurile*¹ groase, cozile de berbec uriașe, grăsimea garfului și a ugerului, galbenă ca aurul topit, părea că fumegă în bătaia gerului. O tavă din două era împodobită cu cîte un cap de cîrlan. După ce-i lăsă și pe aceștia să-și vadă de treabă, Abai făcu o mișcare mai hotărîtă, cu gîndul să intre măcar atunci. Dar Karatai zvîcni pe ușă, gata-gata să-l răstoarne.

— Hei, unde-i *tuzdikul*² ? răcni el. Ziceați că-l aduceți îndată !

— Uite-l că vine ! E gata ! Cît ai bate din palme ! îi răspunse Izguttî.

Intrînd și ieșind mereu pe ușă, Karatai și Izguttî nu-l lăsau pe Abai să treacă.

Înciudat că trebuia să întîrzie atîta la intrare, ca un păzitor de ușă, Abai pătrunse în tindă atingîndu-l ușor peste cot, fără să vrea, pe Izguttî chiar în clipa cînd, întors cu spatele la el, turna *tuzdikul* în tăvi. Sosul începu să se prelingă pe jos.

— Măi, zăpăciturile ! Care ești tu ? strigă furios Izguttî și se întoarse. Dînd cu ochii de Abai, schimbă tonul și zise, cu nemulțumire : Ei, tu erai, Abai ? Mai bine te-ai astîmpăra într-un colț, drăguță ! Ce cauți în învîlmășeala asta ?

Abai se trase lîngă perete, uitîndu-se în jurul său. În tindă se înșirau, la rînd, cizme și galoși cu virful întors. Spre tindă dădeau trei uși. La dreapta era încăperea cea mare, în care stătea Kunanbai. De acolo se auzea discuția înfierbîntată și zgomotoasă a lui Alșinbai cu maiorul, întreruptă mereu de hohote de rîs. Alșinbai era cu chef. Vorbele lui de duh stîrneau hazul întregii adunări.

Încăperea din dreptul ușii de la intrare era de asemenea plină de oaspeți, adunați într-un cerc mai mic : neguțători din tîrg, tătari și hai kazahi. În mijlocul lor stătea hodgea Hasen, imamul geamiei celei noi. De acolo se auzea mai puțină larmă decît de dincolo : oaspeții rîdeau mai rar și mai cu măsură. Se cunoștea că se adunaseră, într-ales, oameni care știau să se poarte cu cinste și cu bună-cuviință. În cea de-a treia încăpere, la stînga, stăteau căpeteniile și mai-marii neamurilor boșan și

¹ *Kazi* — salam din carne de cal (n. r.).

² *Tuzdik* — zeamă de carne, sos (n. r.).

karaşor. Şi acolo domnea aceeaşi veselie zgomotoasă ca şi în dreapta. Toţi vorbeau delaolaltă, cu însufleţire, aruncându-şi vorbe de haz şi rîzînd în gura mare şi din toată inima.

Fără să intre, Abai se uita, pe rînd, în fiecare încăpere. Se gîndea că poate ar fi mai bine să rămînă acolo, în tindă, de unde vedea şi auzea tot ce se petrecea în jurul lui. Numai de i-ar da pace arţăgosul acela de Izguttî ! Se aşeză pe un scaun uitat de cineva şi începu să urmărească acel du-te-vino ameţitor al djighiţilor, care slujeau.

Opt din ei n-aveau altă grijă decît să care tăvile pline. Oaspeţii se dovedeau nemaipomenit de hămesii : înfulecrau tot, îndemnîndu-se unii pe alţii întocmai ca la praznicul morţilor de la djailiau. Numai cît a stat Abai în tindă, au şi dat gata, după socoteala lui, cîteva iepe grase de un an şi de doi ani şi nenumăraţi cîrlani.

Neastîmpărul djighiţilor se înteei din nou : tăvile goale luau calea cuhniei. Şi abia dispăru cea din urmă, cînd alt şir de tăvi porni de la cuhnie spre casă, pline cu *plov*¹ fierbinte. Rumenit, ispititor, plovul parcă vorbea : „Ia spune, zicea el, cum să nu mă mănînci ? Eşti în stare să mi te împotriveşti ?...” În tindă, nimeni nu ridica glasul : Kunanbai îşi strunise bine djighiţii. La cele trei uşi, care duceau în încăperi, vegheau Maibasari, Djakip şi Izguttî. Cînd djighiţii cu tăvile ajungeau în dreptul lor, ei cercetau fiecare bucată şi, cu un semn mut, îi lăsau să intre.

Plov. După plov, ceai. Ceasul de culcare trecuse de mult. Toată lumea ar fi trebuit să doarmă tun, dar în cele patru încăperi stăpînea aceeaşi însufleţire : nimeni nu se lăsa de mîncare, şi ospăţul părea că n-o să se mai sfîrşească niciodată.

Abai se ridică de pe scaun, căscînd. Se gîndi să se întoarcă la casa lui Maibasari. Tot timpul cît stătuse acolo, nimeni dintre ai lui nu-i spusese măcar o vorbă prietenească şi caldă. Doar djighiţii se foiau în jurul lui, în acelaşi du-te-vino ameţitor.

Abai îşi încheia nasturii şubei căptuşite cu blană de veve-riţă şi se îndrepta spre ieşire cînd, deodată, auzi pe cineva cîntînd în încăperea lui Kunanbai. Djighiţii cu tăvile trăgeau şi ei cu urechea. Abai se apropie de uşă, o deschise puţin şi se uită înăuntru. Cînta un om cu faţa smeadă şi cu barba lungă şi ascuţită, care începea să-i încărunţească.

¹ *Plov* - pilaf de berbec, cu foarte mult seu topit. În plov se adaugă uneori fructe uscate (caise, piersici etc.) (n. t.).

Stăpînit parcă de o putere ciudată, cîntăreţul scoase din dombă cîteva aconduri din care se împleti, cu încetul, un cîntec cugător şi viu. Îşi aşeză dombra pe genunchi, şi vorbele îşi luară zbonul, uşoare şi repezi ca vîntul de stepă.

– Cine-i ?

– Cine cîntă ?

– Cine-i akînul ? se grăbiră să întrebe şi oaspeţii din celelalte încăperi şi djighiţii care aduceau bucatele.

Din pragul odăii lui Kunanbai, Karatai îi lămuri :

– E Baltă ! Baltă-akîn !

Akînul Baltă, care-l însoţea pretutindeni pe Alşinbai, începu să cînte, avîntat :

*Ua ! Nu te plînge de neastă,
Cînd n-ai ştiut să ţi-o alegi.
Nu spune : „Haina mea e proastă“,
Cînd nu ştii singur să ţi-o dregi !
În slavă de te-ai înălţa,
Prieten cine-o să-ţi mai fie,
Şi cine te-o întîmpina
Cu dragoste şi bucurie ?
Nu te certa cu neamul tău,
Că toţi te vor ţinea de rău !
Tu spre norodul tău te-ndreaptă.
Şi el prieten bun ţi-o fi.
Iar gura lumii, înţeleaptă,
Cu dragoste te-o proslăvi !*

Akînul se opri.

– Bun !... Ce vorbe alese !

– Adevărate mărgăritare !

– Vorbe sfinte ! îl laudau pe întrecute şi Alşinbai, şi Karatai, şi tălmăciul.

Cîntecul acela, născocit la faţa locului cu atîta repezi-ciune şi cu atîta duh, cu vorbe care îndemnau la pace şi la apropiere între cei ce se duşmănesc, îl cuceră pe Abai. Ar fi vrut să asculte mereu. Luă dintr-un ungher un scăunaş şi se aşeză mai aproape de uşă. Dar cîntecul amuţise. Cei din jurul cîntăreţului începuseră să vorbească despre afacerile lor.

De acolo de unde stătea, Abai avea acum prilejul să-l vadă bine pe Bojei. Pe faţa lui nu se desluşea nici urmă de minie. Dar nici voia bună, nici împăcarea senină nu-i luminau chipul, care nu arăta decît o aşteptare liniştită, stăpînită şi rece.

Abai se uită la tatăl său : bătrînul se ținea treaz și urmărirea cu luare-aminte tot ce se petrecea în jurul lui. Nici el nu părea înclinat spre cine știe ce veselie.

Alșinbai și Baimurîn începură să aducă vorba despre pricina care-i adunase acolo pe toți. Baimurîn era un om bălai, cu nasul mare și cu trup de uriaș. El era cel care-l adusese pe Bojei la Kunanbai pentru împăcaciune. Toată lumea tăcea. Nu vorbeau decît cei doi : Baimurîn și Alșinbai. Ei nu cereau nimic pentru dîșii, nu se amestecau în afacerea asta decît așa, de dragul lui Kunanbai și al lui Bojei, ca să se sfîrșească odată neînțelegerea iscată între ei...

Abai își întoarse privirea. Cîntecul amuțise, iar vorbele celor din casă nu-i făceau nici cald, nici rece. În aceeași clipă, Karatai ieși în tindă și-i strigă pe Izguttî și pe Maibasar :

— Gata, s-au împăcat ! le dădu el de veste. S-au împăcat ! Cu învoirea părților, Alșeken și Baimurîn au vorbit în numele lor. S-au înțeles ei pentru mirza și pentru Bojei.

— Și la ce capăt au ajuns ? Ce-au hotărît ? întrebă Maibasar, venind mai aproape de el.

— Hotărîrea lor mi se pare cam ciudată, răspunse Karatai. Ei zic așa : „Dacă ați fi din două neamuri străine, v-am sfătui să vă încuscriți. Dar sînteți din același neam, rude de sînge. Prin urmare, altfel trebuie să pecetluiți împăcarea : unul din voi să dea celuilalt un copil de-al lui. Să ia Bojei un prunc de-al lui Kunanbai și să-l crească el. Sufletele voastre să se împace prin mijlocirea acestui copil.“

— Cum, asta au hotărît ?

— Un copil de-al lui Kunanbai ? Și care copil ? îl întrebă nerăbdători Maibasar și Djakip.

— Apoi, nu v-am spus ? Bojei trebuie să ia de suflet un copil de-al lui Kunanbai, le răspunse Karatai și se întoarse în grabă la oaspeți.

Abai rămase buimăcit de o hotărîre ca aceea. Se minună, dar în același timp se înspăimîntă.

„Ce copil ? Pe care anume o să i-l dea ? Pe Ospan ? Pe Smagul ?“, se întrebă el. Își închipuia că era vorba, neapărat, de un băiat. Cum, unul din ei va trebui să se lipsească de dezmierdăriile mamei și să plece printre străini ? Pînă și gîndul i se părea cu neputință de îndurat, de parcă moartea i-ar fi răpit pe unul din frățiori, biet copil neștiutor și nevinovat, crescut cu dragoste de maică-sa...

După trei săptămîni, Kunanbai se pregătea să se întoarcă acasă.

- Cu ajutorul lui Allah, mîine pornim. Pregătiți tot ce trebuie pentru drum, să nu avem nici o întîrziere. Plecăm în zori, porunci el lui Karabas și lui Djumagul.

Cînd vestea aceasta ajunsese la tobîkți, în casa lui Kunanbai, a lui Djakip și a lui Maibasari începura în grabă pregătirile de plecare.

Și bătrînii, și djighiții cei tineri se bucurau deopotrivă că se întorceau pe meleagurile lor. Dar Abai ducea dorul aulului mai mult decît toți ceilalți. În vremea din urmă își visa mereu mamele și aulul lor de la Djidebai. Pregătirile de drum se făceau în mijlocul veseliei obștești, cu rîsete și glume.

„Ne întoarcem acasă! Ne întoarcem acasă!“ zvonul umbla prin tîrg de vreo cinci zile, așa că toți își aveau caii și șeile pregătite de drum.

Dar caii, prea odihniți și prea bine hrăniți, se îngrășaseră peste măsură. Niște cai ca aceia trebuiau scoși la larg, lăsați să alerge la coardă măcar o săptămînă și ținuți la o hrană potrivită ca să fie buni pentru călătoria cea grea, de iarnă. Lui Abai i se pregătise un armăsar șarg, Aimandai, cu coada și cu coama negre și lucioase, cu pasul ușor și lin. O minune de cal, ager și sprinten, care era visul tuturor djighiților.

Aimandai se odihnea în grajd, la un loc cu ceilalți cai. Îndată ce află că se întoarce acasă, Abai alergă la grajd să-l vadă. Calul stătea priponit, scuturînd vesel din cap. Pata argintie din frunte îi strălucea ca o lună plină. Abai nu avusese de mult prilejul să-l încalece. În timpul din urmă nici nu mai dăduse pe la grajd, și-i era dor de Aimandai. Șterse cu șomoilogul spinarea și coama calului, încărcate de promo-roaca dimineții, apoi, cu o mișcare de bărbat încercat, îi pipăi grumazul. Degetele lungi și subțiri ale băiatului abia i-l puteau cuprinde: Aimandai se îngrășase și el. Abai făcu cîțiva pași îndărăt și-l cercetă din ochi. Spinarea calului se rotunjise.

Abai se apropie din nou de el și-i îmbrățișă grumazul. „De ce tocmai mîine? oftă el, nerăbdător. Mai bine să plecăm astăzi, acum, pe loc!...”

Oamenii puseră șaua pe Aimandai și așezară deasupra o cergă moale, de catifea. Legîndu-și strîns șnururile malahaiului, Abai sări în șa și ieși din grajd călare.

Ușor ca vîntul, Aimandai pornea totdeauna în buiestru, iute ca săgeata. Așa goni și acum, ca o luntre cu pînze purtată de vijelie. Pînă-n seară, Abai nu mai descălecă : umblă așa, fără nici o treabă, cînd afară din tîrg, cînd prin piață, cînd pe la casele unde stăteau rudele lui.

După ce mîncă și-și bău ceaiul la tatăl său, încălecă și se întoarse iarăși în piață. De data aceasta era însoțit de Izguttî, care purta de grijă gospodăriei lui Kunanbai. În timpul ceaiului, Abai ceruse de la tată-său bani, iar Kunanbai se întorsese către Izguttî, poruncindu-i : „Du-te cu el în piață, să aleagă daruri pentru mamă-sa și pentru frații lui. Cumpără-i tot ce i-o poți inima !“

Și așa, colindară amîndoi piața pînă la asfințitul soarelui, cumpărînd fel de fel de lucruri. Abai știa că bunișuța lui se prăpădește după ceaiul tare, și cel dintîi lucru pe care-l cumpără a fost ceai, mult ceai. După aceea luă zahăr, cofeturi, catifele și mătăsuri de toate culorile pentru femei.

Sacul prins de șaua lui Abai se umplu repede, de nu mai încăpea în el un ac. Începu să-și vîre cumpărăturile în sîn, în brîu și în carîmbii cizmelor, ori să le dea în păstrare lui Izguttî. Abia pe înserate se întoarseră amîndoi acasă.

În ajunul plecării, maiorul, tălmaciul, căpeteniile și biîi se adunară din nou la Kunanbai. Abai nu se mai duse acolo, ci rămase să-și lege desagii cu ajutorul lui Karabas și al lui Izguttî și să se pregătească cu nădejde de drum.

Se făcuse vremea de culcare cînd plecă maiorul, de la Kunanbai. Izguttî îl petrecu.

– Ehei, cine nu-și întinde laba la bogățiile mirzei ! oftă el la întoarcere. Pînă și „capul opărit“ s-a cărat cu laba unsă !

– Cu ce s-a ales ? Cu bani sau cu vite ? îl întrebă Karabas.

– Mirza i-a spus : „Ești dregător... Se cuvine ca toată lumea să-ți pizmuiască caii.“ Și i-a dăruit trei armăsari negri, pe care-i primise și el în dar. I-a mai vîrit și cinci sute de ruble pe gît...

Înainte de a părăsi Karkaralinskul, Kunanbai nu-l îndestulă numai pe maior : tălmaciul căpătă și el destule, iar Karatai și Maibasas mînară în aulul lui Alșinbai cam cincizeci de capete de vite. Se întoarseră de acolo noaptea tîrziu, cînd Abai și ceilalți se pregăteau de culcare.

Cu vreo trei zile în urmă, înainte de a porni cu turma la Alșinbai, Maibasas încercase iarăși să glumească pe soco-teala lui Abai. Rîndul trecut o pățise urît, nimerind într-o

încurcătură prostească. De aceea, se cam temuse acum s-o dea de-a dreptul și începuse cu băgare de seamă, pe ocolite :

— „O să-mi crape obrazul de rușine acolo, în fața tinerei *kelin*¹ !”, zisese el în treacăt către prietenii lui, căutându-le, parcă, sprijinul.

— Nu mă duc ! îi răspunse și de data aceasta Abai, tot atît de scurt și de neînduplecat.

După aceea, nimeni nu-l mai necăjise cu vorbe fără rost cu privire la logodnica lui. Se vede că nici Kunanbai n-avea de gînd să-l trimită la socru-său, de vreme ce hotărîse să se întoarcă acasă.

Dar, după ce se înapoie Maibasari de la Alșinbai, Abai căzu pe gînduri : unchiul său fusese în aulul în care trăia Dilda... Și, pentru înția oară în viață, un simțămînt tainic și neînțeles, care-l atrăgea spre fată, puse stăpînire pe sufletul lui.

Nu se dusesese... Și parcă ar fi dorit să se ducă. Cum o fi Dilda ? „Cu gîtul gingaș ca puful de șoim“, așa i-o zugrăvise Maibasari. Și Abai căuta să-și închipuie cum e gîtul gingaș și mîndru al unui șoim, al unui uliu sau al unui erete...

„Poate că tot ar fi trebuit să mă duc...“, se gîndi el o clipă, cu îndoială. Dar îndată își aduse aminte că oamenii grosolani de teapa lui Maibasari își bat joc de cele mai tainice pîlpîiri ale sufletului. Inima lui o căuta pe Dilda, dar nu în felul lor, cu toate acele obiceiuri umilitoare, cu toate acele înfățișări pe la rubedeniile logodnicei, care fac să ți se cutremure sufletul de rușine...

În seara aceea, Abai se zvîrcoli multă vreme în așternut. Adormi tîrziu...

A doua zi în zori, așa cum poruncise Kunanbai, porniră cu toții spre aul. Ieșiră de prin case în pîlcuri mici, părăsiră tîngul pe rînd și nu se adunară laolaltă decît pe drumul mare.

Numai Kunanbai și cu însoțitorii lui, vreo treizeci la număr, plecă de-a dreptul din casa în care stătea. Peste o sută de oameni — căpetenii, bii, slujbași — veniră să-i ureze drum bun. Se îngrămădeau în jurul lui, strigînd : „Hoș ! Hoș, mirza ! Cale bună ! Allah să te ajute să ajungi sănătos !“

Drumul de la Karkaralinsk pînă la Cinghiz e destul de lung, iar anul acesta zăpada căzuse cu nemiluita și-l stricase. Și povînișurile munților, și văile erau îmbrăcate într-un giulgiu adînc și alb, înghețat și tare ca piatra. Vîntul bătea

¹ *Kelin* — noră și, în general, soția unei rude mai tinere (n.r.).

aprig. Viscolul bintuia cîte o săptămînă sau cîte zece zile la şir, stîrnind nori de praf tăios de zăpadă. Întinderile albe erau brăzdate cît vedeai cu ochii de urme şerpuitoare, lăsate de bunul plac al vîntului. Drum bătătorit nu mai era nicăieri.

Înşiraţi unul după altul, drumeţii înaintau ca un stol de cocori sau ca un aul la strămutarea turmelor.

Kunanbai păsea înaintea tuturor, călare pe buiestraşul lui auriu, cu coama albă şi cu crupa rotundă ca un cazan răsturnat. Mîndru, înalt, cu trupul puternic, calul se ţinea drept, nu aplecat ca ceilalţi de soiul lui. Kunanbai îl alegea totdeauna pentru drumurile nesfîrşite de iarnă.

Aga-sultanul părea şi el uriaş şi impunător. Purta o haină lungă şi neagră, căptuşită cu blană, cu cingătoarea bătută în ţinte de argint, iar pe cap un malahai de vulpe cu fundul de catifea neagră. Haina lui întunecată se desprindea desluşit pe auriul-roşcat al calului. Mersul lui iute şi nelegănat îi silea şi pe ceilalţi să-l urmeze tot în trap întins.

Cînd îşi ţinea Kunanbai calul în frîu, calul lui Abai începea să se legene în buiestru. Dar îndată ce Kunanbai lăsa frîul slobod, Aimandai se avînta şi el în trap, zguduindu-şi călăreţul, care se simţea grozav de prost.

— Vai, sînt rupt de oboseală ! De ce s-o fi grăbind aşa tata ?... Mă simt, nu ştiu cum, de parcă m-ar fi aşezat cineva călare pe-o birnă şi m-ar scutura din răspuţeri ! se plînsese Abai lui Karabas.

După prima zi de drum, Aimandai îi zdruncinase toate măruntaiele : Abai îşi pierduse îndemînarea de călăreţ şi nu mai era în stare nici să-şi adune poalele ceapanului.

— Nu-i nimic, ai să te deprinzi repede ! Stringe-ţi poalele ! îl încuraja Karabas.

Dacă ar fi fost după voia lui, Abai ar fi călărit numai în buiestru lin. Dar Kunanbai îşi împărţise dinainte drumul pe zile şi nici gînd n-avea să cruţe pe cineva. Pe drum bătătorit ori fără drum, pe ger cumplit ori în bătaia vîntului, se repezea mereu înainte, silindu-şi însoţitorii să se ţină de el.

Ziua, Kunanbai străbătea depărtări întinse. Dar cînd se oprea la popas în vreun aul, cu greu putea să mai scape. Pretutindeni era întîmpinat de toată lumea cu mare cinste, de parcă era un hoge întors de la Mecca.

Unul şi acelaşi cuvînt era pe buzele tuturor aksakalilor, căpeteniilor şi credincioşilor din toate aulele : „Geamia ! Geamia !“ Bătrînii îi spuneau, măgulindu-l : „Te-ai ridicat han dintr-un neam de rînd !“, „Ai scăpat teafăr dintr-o luptă

fără cruțare !”, „Ești un *nar*¹ puternic, care trezești lumea cu clopoțelul tău !” Și căutau în tot chipul să se pună bine cu el. Cu prilejul popasului aga-sultanului, tot aulul făcea și ce putea, și ce nu putea, numai să-i fie pe plac.

În timpul iernii, atkaminerii multora din aceste aule fuseseră la Karkaralinsk, la Kunanbai, pentru dezlegarea unor pricini cam îndoielnice. Se aflau printre ei și unii care, mulțumită lui, își încheiaseră cu bine socotelile cu potrivnicii lor, luînd de la ei cuvenita despăgubire. În aceste aule, Kunanbai era luat mai la o parte și poftit să pună la cale nu știu ce. Și după aceea, în urma lui erau mînați cai de soi și iepe grase...

Doi buiestrași negri, un armăsar sur și încă trei sau patru dăruți în felul acesta mergeau alături de caravană, purtați de frîu de Karabas și de grăjdari. La început, Abai era nedumerit de aceste daruri, dar nu le lua prea mult în seamă. Însă pe măsură ce aga-sultanul se apropia de ținutul tobik-ților, numărul plocoanelor sporea. Acum, puțini erau însoțitorii care nu duceau după ei măcar un cal. Iar cînd caravana ajunsese la capătul drumului, numărul cailor se ridicase la cincisprezece și nu mai erau purtați de frîu, ci mînați în herghelie.

Toate acestea dovedeau cu cită cinste fusese întîmpinat aga-sultanul de-a lungul drumului. Și dacă cineva din aulul lui Kunanbai ar fi ghicit într-o balegă de oaiie, ar fi văzut, fără îndoială, că drumeții „aveau burta plină și soseau cu daruri bogate”, ca și cum nu s-ar fi întors de la tîrg, ci dintr-o încălcare tîlhărească.

În a șaptea zi de la plecarea din Karkaralinsk, Kunanbai cu însoțitorii lui se găseau pe povișurile apusene ale Cinghizului. Nu se opriseră nicăieri, nici măcar ca să mănînce, decît pentru popasul de noapte.

În aceeași zi, călătorii ajunseră din urmă trei bărbați călări, care plecaseră înaintea lor din tîrg, fără ca Abai să știe anume pentru ce.

Cînd călăreții, minînd o întreagă herghelie de cai, se iviră pe coasta gîlbuie a dealului, Maibasas strigă :

— Iată-i !

Într-adevăr, cei trei călăreți erau slujitorii lui Kunanbai. Mînau o herghelie cam de vreo sută de cai, toți unul și unul, bine hrăniți și cu coama deasă.

¹ *Nar* - cămilă cu o cocoasă, simbolul puterii și al autorității (n. red. ruse).

Kunanbai intră în mijlocul cailor, primi alene închinăciunea hergheligiilor și se opri o clipă lângă ei.

Pe Abai îl fulgeră o bănuială. Se apropie de Karabas și începu să-l descoasă :

- Ce-i cu caii aceștia ? Ai cui sînt ?

- Eh, niște plocoane. I-au fost dăruți lui taică-tău...

- Ce fel de plocoane ? De la cine ?

- Da' ce, ești copil ? Cum adică, tatăl tău puțini supuși are ? Ce crezi tu că au făcut și au dres oamenii aceia, care se țineau grămadă după taică-tău prin tîng ? Adică ce, el nu trebuie să-și primească răsplata pentru ostenele lui ? Să se trudească așa, de pomană ? se miră Karabas.

Abai nu mai întrebă nimic. Aflase destule. Cu toate că trăise acolo, laolaltă cu toată lumea, nu bănuise măcar izvoarele bogăției tatălui său...

Își aduse aminte de Șoje : „*Apoi și-au împărțit, cum le-a fost placul, tot ce avea pe vatra lui săracul...*” Prin urmare, cu toate că se ținea la o parte, Șoje știa tot ce meșteșugea Kunanbai ? Se vede că-l cunoștea cum nu se poate mai bine, de vreme ce-l biciuise cu asemenea vorbe ! „Ce rușine !”, se gîndi Abai și se simți peste măsură de umilit, de parcă Șoje însuși s-ar fi aflat, aieveya, lângă el.

Călătorii o luară din nou la trap. Kunanbai își pusese în minte să ajungă chiar în ziua aceea în aulul lui Kunke de la Karașoki. Diseară, se gîndea Abai, o să-și vadă iarăși pe ai lui și prietenii... Dar nici gîndul acesta nu mai era în stare să risipească negura grea care-i învăluise sufletul.

Cu cît se gîndea mai mult, cu atît mai multe fapte murdare și rușinoase îi veneau în minte. Oare cele cincizeci de capete de vite minate în aulul lui Alșinbai nu fuseseră luate tot din turme de acestea ? Kalîm... Prin urmare pînă și kalîmul logodnicei lui fusese adunat prin aceleași mijloace necinstite !...

„Un gît gingaș, ca puful de șoim...” Cu vorbe de acestea încercau să-l ispitească și să trezească gîndurile pentru logodnica lui ! Dilda, logodnica lui... Se poate, oare ?... Și lumea curată și neprihănită a visurilor lui tinerești se nărui, se prăbuși cu aripile frînte și se întunecă. Logodnica ! Pînă și cuvîntul acesta neasemuit și sfînt își pierdu parcă înțelesul de altădată. Se simți batjocorit, și batjocura se răsfrînsese și asupra Dildei. Și nu numai batjocorit, dar și înfuriat.

A stoarce bani, iată păcatul cel mai greu dintre toate. Așa citise el în cărți, de nenumărate ori. Păcatul acesta pătase pentru vecie pînă și oasele vestitului biu al vremurilor

de demult, Kenghirbai, pîngărindu-i amintirea cu cumplită necinste. Blestemat era cîştigul luat cu hapca de la oameni fără apărare, strînşi în ghearele nevoii ! Dacă pleci urechea la ce spune norodul, sau Şoje, sau Barlas – acesta e un păcat de moarte, care cu nimic nu se poate ispăşi. Oare „lăcaşul atotputernicului“, geamia, care-l încununase pe Kunanbai cu atîta laudă şi cinste, nu fusese ridicată tot din cîştiguri de felul acesta ? Şi o geamie ca aceea, înălţată din temelii cu bani storşi de la norod, stătea în picioare şi nu se năruia strivită sub povara necinstei ! Mai mult decît atît : între pereţii ei răsunau versete sfinte în numele lui Allah şi în numele profetului, şi se dădeau sfaturi, şi se ţineau predici ! Iar mullahul oel cu privirea cuvioasă citea Coranul cu glas de tunet, trăgănat, aşa cum obişnuiesc oei din Buhara...

Drumeţii ajunseră abia pe înserate în aulul lui Kunke. Dar Abai nu rămase acolo. Însoţit de Djumagul, plecă la Djidebai. Nu mai aveau răbdare. Călăreţii îşi goneau caii oînd în galop, oînd în trap întins.

Era tîrziu, dar mamele lui Abai nu se culcaseră încă şi nici nu se așezaseră la cină cînd cei doi călăreţi trecură în zbor pe dinaintea ferestrelor, întîmpinaţi de lătratul furios al ciinilor.

Un tînăr înalt, maturizat, trecu pragul, închinîndu-se. Avea obraji arşi de biciul aspru al vîntului şi purta haine groase, ca un călător încercat. Mersul îi era mai apăsător, mişcările mai stăpînite.

La vederea lui, toată casa cea mare din Djidebai tresări de bucurie.

– Abai !

– Abai-gean !

– Dragul meu !

– Mieluşelul meu cel negru ! Abai-gean ! se auzea din toate colţurile casei. Şi toţi îl întîmpinau cu strigăte de nestăpînită fericire.

Toţi erau sănătoşi, toate merseseră bine. Bunica şi mama se simţeau minunat. Îl acoperiră, amîndouă, cu sărutări. Nici Ospan nu dormea încă. Chiuind de bucurie, sări în picioare, plesnindu-se cu palmele peste coapse.

– Dă-mi cofeturile ! Haide, dă-mi-le ! Unde-s ? Mai repede ! îl luă el în primire pe Abai, fără să-i dea răgaz să-şi îmbrăţişeze mamele, pe Habithan şi pe Takegean. Îi viră miinile în sin şi-l scotoci prin buzunare.

După întoarcerea de la tîrg, Abai petrecu o săptămînă încheiată acasă, fără să iasă măcar la plimbare. Se ferea,

mai cu seamă, să nu-l întâlnească pe tată-său. La Djidebai umblau fel de fel de zvonuri : că la Karaşokî se adună lume multă, că aulul lui Kunke era neîncăpător pentru mulţimea de oaspeţi, că soseau mereu fel de fel de oameni, veniţi să-l întrebe pe Kunanbai de sănătate... Dar din Djidebai nu plecă într-acolo decât Takegean. Se grăbi să se ducă îndată ce auzi vorbindu-se despre caii primiţi plocon de tată-său.

— Cică-s nişte cai, tot unul şi unul ! Fără îndoială, Kudaibendi o să-i aleagă pe cei mai de soi ! bombăni el, gândindu-se cu necaz la fratele-său mai mare, de la altă mamă. Dar las' că o să-mi aleg şi eu destui şi o să mi-i aduc aici. Să vedem la care s-or nimeri mai buni !

Plecă la Karaşokî şi rămase acolo multă vreme.

Abai povestea toată ziua femeilor şi lui Habithan ce văzuse şi ce auzise la Karkaralinsk. Mama cea tinăra, Aigiz, venea şi ea să-l asculte.

Abai le spuse şi despre împăcarea cu Bojei, dar nu scăpă o vorbă despre înstrăinarea copilului. Vestea aceea dureroasă îi apăsă inima ca o piatră de moară. Nu, asta să le-o spună Kunanbai, dacă o putea. El, Abai, nu era în stare să întunece bucuria cu care-l întâmpinaseră cei de acasă. Ce se va întâmpla cu femeile când vor afla ? Cine va trăi, va vedea. Dar dacă vestea cea cumplită le-ar lovi acum, venind de la el, ar putea să izbucnească în lacrimi, să se lase pradă deznădejdii, să spună vorbe de prisos... Mai bine să tacă deocamdată, să nu le amărască zilele.

Abai luase această hotărâre încă de pe când se îndrepta spre Djidebai. Îl rugase şi pe însoţitorul său, pe Djumagul, să nu spună nimănui nimic.

După vreo cinci zile, se zvoni că soseşte Bojei.

Kunanbai îl trimise număidecît pe Karabas la Djidebai. Omul veni de-a dreptul la Zere şi la Ulgean.

— Mirza vă trimite sănătate, le spuse el. Mîine o să fie aici cu oaspeţii săi. Vrea să facă o adunare şi să se împace cu tot dinadînsul cu Bojei, aici la voi, în casa cea mare. Bojei şi Baisal au şi pornit într-acoace. Mirza a dat poruncă să vă pregătiţi şi să întâmpinaţi oaspeţii cu toată cinstea care li se cuvine.

Vestea aceasta n-o tulbură de loc pe Ulgean. Cu ajutorul lui Aigiz, în două zile făcu toate pregătirile. Puseră slujnicele să desfacă boccelele din care scoaseră covoare groase, perdele brodate, cergi şi plăpumi, şi împodobiră cu ele toate cele trei case : pe cea mare, în care stătea Zere, casa de oaspeţi şi casa lui Aigiz. Coapseră apoi cuptoare întregi

de bursaci, fripseră oi întregi, aleseră kurt și gătiră mîncăruri, bătînd untul cel mai bun, abia sărat și cu gust ales.

A doua zi sosi Kunanbai cu Bojei. Însoțitorii veneau în urma lor.

Cînd trecu Bojei pragul casei celei mari, Zere se ridică, îi ieși înainte și-l sărută cu lacrimi în ochi.

— Lumina mea, nu ți s-a răscolit oare inima? Doar mi-ai fost totdeauna ca un fiu, iar eu ți-am fost ca o mamă! zise ea.

— O, *djarîktîk* ¹!

— O, blînda noastră mamă! strigară Baidalî, Suiundik și ceilalți însoțitori ai lui Bojei, înduioșați de vorbele bătrînei.

Chiar și Bojei se simți mișcat. Cu un suspin adînc, o îmbrățișă din toată inima. Fără o vorbă, doar cu un semn al mîinii, o pofti să se așeze și se așeză și el alături de ea.

Rămase așa cîteva clipe, în tăcere, apoi se întoarse spre copii. Abai stătea aproape de bunică-sa, în dreptul ușii. Bojei îl chemă lîngă el și-și lipi obrazul de fruntea lui. După aceea, îi chemă pe Ospan și pe Smagul și-i sărută și pe ei. Prin aceasta, voia să-i dovedească lui Zere recunoștința lui pentru primirea călduroasă pe care i-o făcuse.

Bojei avea în mare cinste casa cea mare. Pentru el, nu era numai casa lui Kunanbai: era casa prietenească și primitoare a întregului neam.

După ce însoțitorii lui Bojei se așezară și ei, intră și Kunanbai, urmat de Karatai, de Maibasari și de ceilalți însoțitori ai săi.

Abai se simțea stînjedit văzîndu-l pe tatăl său alături de Bojei. Și, cum trebuia să facă loc celor mari, se folosi de prilej și ieși din casă.

Nici în seara aceea, nici a doua zi dimineată, nu mai dădu pe-acolo. La întrebările lui, mamă-sa îi răspundea că Kunanbai și Bojei vorbeau puțin, erau cuviincioși, dar nu-și arătau nici un fel de prietenie mai caldă.

Dimineata, Bojei se găti de plecare: sosise ceasul în care trebuia să se împlinească hotărîrea oumplită pe care Abai o aflase la Karkaralinsk.

Aigîz se prăbuși la pămînt în hohote de plîns: Karabas o luă pe Kamșat din brațele ei, o îmbrăcă și o duse în casa cea mare. Fetița albă, cu ochișorii negri și scînteietori, se uita nedumerită la toată lumea.

¹ Expresie de reverență față de cei mai în vîrstă, prin care se subliniază superioritatea și calitățile lor morale excepționale (n. red. ruse).

- *Aga, ata ! Ata, aga*¹ ! gîngurea ea dulce, trăgănînd cuvintele.

Ulgean nu se simți în stare să se uite la ea. Cutremurată de milă, ieși din casă. Zere căzu în genunchi, se ghemui la pămînt și rămase așa, nemișcată, zguduită de suspine. Un frig de gheață, înspăimîntător, plutea parcă deasupra tuturor. Nemaiputînd să-l îndure, Abai fugi și el afară.

Kunanbai privea sfredelitor, cu singurul său ochi, durerea sfișietoare a femeilor și fetele răvășite de milă ale celorlalți. Îndeplinea fără șovăială hotărîrea luată la Karkaralinsk : lua un copil de la mamă și i-l dăruia lui Bojei.

Kamșat stătea cuminte, fără să știe ce soartă o aștepta. Dar cînd văzu că o ia în brațe un necunoscut, tresări, speriată.

- *Apà, apà ! Aje, aje*² ! strigă ea, plîngînd.

Inima mică a fetei se făcu ghem de spaimă. Slobози un strigăt înfiorător, de parcă ar fi călcat cu piciorușele pe jeratic.

Plînsul ei deznădăjduit se auzi încă chiar și după ce Bojei cu însoțitorii lui nu se mai văzură în lungul drumului. Și cu cît îi duceau caii mai departe, cu atît mai sfișietor și mai deznădăjduit era plînsul, ca al cuiva care se îneacă sau arde pe rug...

¹ *Aga* - unchi și orice bărbat mai în vîrstă. *Ata* - tată (n. t.).

² *Aje* - hunică (n. r.).

LEGEA JUNGLEI

1

După întoarcerea de la Karkaralinsk, Abai nu mai pleacă nicăieri. Rămase în așezarea de iarnă de la Djidebai, cu mama și cu bunica lui.

Până-n primăvară, nu făcu altceva decît să-și treacă timpul în tovărășia cărților. Pentru întâia oară de cînd terminase medrese, se apucă să citească temeinic, și stătea zile întregi citind. În timpul din urmă începuse să mai uite

limba arabă și persană. Și-i erau de mare folos acum vocabularele pe care i le împrumuta Habithan.

Hogea Habithan era și el mare iubitor de cărți. Abai găsi la el cele mai neprețuite mărgăritare ale cugetării omenesti : cărțile lui Firdousi și ale lui Nizami, ale lui Fizuli și Navoi, „Djamșid“ și „O mie și una de nopți“, „Istoria“ lui Tabari, „Jusup și Zuleika“, „Leili și Medjnun“, „Ker-Ogli“. Abai le citea pe nerăsuflăte. Seara, între ora ceaiului și a cinei, el povestea femeilor părțile care-i plăcuseră mai mult din ceea ce citise.

Într-o zi, văzînd patima lui Abai pentru cărți, Zere îi zise :

— Foarte bine, puiule. Sînt pe lume destui oameni care nu visează altceva decît să mănînce și să doarmă. Aleargă toată viața fără nici un rost, și pînă la urmă rămîn tot niște nerozi, cu capul plin cu vînt... Să nu fii ca ei, să nu-ți părăsești cărțile tale înțelepte !

Respectul bunicii față de cărțile lui îl măguli pe Abai. Începu să citească și mai mult. Toți cei din casă : și mamele, și slugile, și copiii îi ascultau cu lăcomie povestirile minunate, care se țineau lanț, zi după zi. Aigiz începu să vină și ea pe acolo și să asculte, uitînd de trecerea vremii. De cînd i se luase copilul stătea mereu pe gînduri, pălise și se vestejise ca o floare smulsă din tulpină. Pe chipul ei frumos se așternuse o umbră de adîncă tristețe. Și cît de bine o înțelegea Abai ! De cîte ori venea Aigiz, el povestea cu și mai multă tragere de inimă parcă.

Pe zi ce trecea, se deprindea să povestească tot mai frumos. Pînă și Habithan îl asculta cu plăcere.

Un lucru doar îl întrista : pînă către primăvară, termină toate cărțile și nu mai avu ce povesti.

Iar aulul nu le mai dădea pace acum păstorilor și slujitorilor, care, la rîndul lor, povesteau cele auzite de la Abai, dar fără măiestria lui. Ulgean le curma sfatul cu cîte o glumă :

— Curînd o să vină vara, oile au început să fete și vremea poveștilor a trecut. Dacă o să ne tot ținem numai de povești, iarna o să se lungească și noi n-avem nevoie de asta !

Dar pe Abai îl ruga deseori să-i spună încă o dată unele povești, care-i plăcuseră ei mai mult.

Habithan și Abai mai făcură rost de cîteva cărți de pe la hogi și de la alți cuvioși iubitori de carte. Într-o zi,

Habithan plecă chiar în aulul lui Kunanbai, la Karaşokî, şi se întoarse aducînd de-acolo un sac plin.

Kunanbai le căpătase mai demult, pe cînd era la Karkaralinsk, de la hoguea Hasen. Dar cînd Abai i le ceruse într-o zi, tată-său îi răspunsese : „Bine, dar rămii aici şi citeşte-le tare, să aud şi eu. Însă dacă vrei să ai numai tu bucuria asta, atunci nu ți le dau !” Abai nu se învoise să rămînă la tată-său şi, așa, nu căpătase cărțile. Acum, Habithan izbutise să-l înduplece pe Kunanbai. Cărțile acelea erau o neprețuită comoară şi pentru Abai, şi pentru cei din jurul lui. Dar, din nenorocire, Kunanbai îl chemă cîrînd la Karaşokî, şi el trebui să se supună.

Îndată ce ajunse în aulul lui Kunke, tatăl său îl şi trimise cu o însărcinare la Kulîşak, una din căpeteniile seminției torgai. Abai se strădui să păstreze în minte, cît putu mai bine, tot ce-l învățase tatăl său şi plecă chiar în aceeaşi zi, însoțit de Karabas, curierul.

Pînă la aulul lui Kulîşak nu era cale lungă. În toamnă, după încălcarea pămînturilor bokenşilor, povişurile apusene de la Karaşokî, unde se afla pe vremuri aşezarea de iarnă a lui Kodar, trecuseră în folosința seminției torgai. Abai făcu un popas la mormîntul lui Kodar şi al Kamkăi şi se închină.

Cumplita privelişte la care fusese martor în primăvară i se înfățişa atît de limpede, de parcă o avea atunci înaintea ochilor. Şi toată spaima şi durerea, toate lacrimile amare pe care le vărsase în ziua aceea îi năvăliră din nou în suflet. Dar cînd sosi în aulul lui Kulîşak şi descălecă, băiatul era rece, stăpînit şi tăcut, ca un bărbat în toată puterea cuvîntului.

Aici lumea stătea încă în aşezările de iarnă. De obicei, o dată cu cele dintii zile mai calde, iurtele se ridică chiar lîngă aşezări şi oamenii se mută în ele. Dar Kulîşak nu se mutase încă.

Cum Abai venea cu o însărcinare din partea lui Kunanbai, Kulîşak îl primi, deşi era atît de tînăr, ca pe un om în toată firea. După ce oaspeții se aşezară şi după ce întrebările de sănătate şi de bunăstare, dintr-o parte şi din cealaltă, luară sfîrşit, Kulîşak se întoarse către nevastă-sa :

— Hei, *batîn*¹, pune de ceai pentru oaspeți !

Din cei cinci feciori ai lui Kulîşak, toți uriași — cei cinci batiri — numai Manas se afla acasă. Era, într-adevăr, un „batir” înalt, cu fața deschisă şi frumoasă, tînăr şi voinic.

¹ *Hatîn* — nevastă (n. r.).

Stătea tăcut, ciupind alene strunele unei dombre și aruncînd din cînd în cînd noilor sosiți priviri lipsite de prietenie.

Ceaiul era gata. Tînăra soție a lui Manas întinse fața de masă și pregăti pialele. Avea obrazul prelung, nasul drept și subțire, iar părul ca pana corbului îi ieșea puțin pe la tîmple de sub maramă. Fără să vrea, Abai se uită la ea ca la o minune. Femeia cucerea prin noblețea ei înnăscută, prin înfățișarea ei neașteptat de îngrijită, prin purtarea ei față de oaspeți, binevoitoare, dar plină de mîndrie. Fiecare mișcare a ei era aleasă și modestă. După ce femeia turnă ceaiul, Abai treou la pricina pentru care venise.

– Kulîșak-aga !

Kulîșak se întoarse spre el, își scoase tabachera scobită într-un corn, o pocni cu unghia, luă cu două degete tabac și-l trase pe nas cu vădită plăcere.

– Tatăl meu îți trimite închinăciunea lui...

– Să fie sănătos și el.

– Și îți mai trimite prin mine vorbă cu privire la locurile care se cheamă Betkudîk. Pe vremuri ele erau ale seminției borsacilor, iar acum au trecut asupra lui Akberdi, dimpreună cu așezarea de iarnă. Anul celălalt le-ai folosit, după înțelegerea avută cu borsacii. Iar acum, Akberdi a venit la tatăl meu și i-a spus : „Mă tem că Kulîșak o să-și așeze iurtele acolo, cînd s-o desprimăvăra. Și eu aș vrea ca acele pămînturi să stea în pîrloagă, iar la toamnă să le iau eu, pentru fin. Numai Kulîșak să nu se mai așeze acolo.” Așa l-a rugat el pe tata.

– În ochii mei, Akberdi nu face multe parale. Ce gîndește despre asta tatăl tău ?

– Tata îl susține pe Akberdi. Și m-a trimis pe mine să te rog să nu te strămuci acolo.

Abai vorbea liniștit, cu o stăpînire de sine și o demnitate cumpănită, de bărbat. Kulîșak clătină din cap și zîmbi în silă.

– Bea-ți ceaiul ! îl îmbie el, așezîndu-se.

În așteptarea răspunsului, Abai începu să-și bea ceaiul.

Băură cite două piale, dar Kulîșak tăcea mereu. Deodată se întoarse fără de veste spre Abai :

– Iată ce e, fiul meu... Știe oare tatăl tău cum a fost povestea cu Betkudîkul ? Cînd îl stăpîneau borsacii, ne foloseam de el și eu și ei, cu schimbul. Iar finul îl împărțeam pe din două. Are el cunoștință de acest lucru ?

– Are. Iată ce spune el : „Una e să stăpînești și alta să ții pămîntul după o înțelegere. Stăpîinii acestui pămînt

erau borsacii. Kulișak nu-l folosea ca stăpîn, ci în urma unei înțelegeri cu stăpînii lui. E slobod să-l folosească și de aci înainte, dacă poate să cadă la învoială cu Akberdî. Să țină seama, însă, că pămîntul e acum al lui Akberdî!“ încheie Abai.

— Cum s-ar zice, Akberdî e stăpînul calului. Dacă o vrea, o să ne primească și pe noi la spatele lui. Iar dacă nu, întinde-o, băiete, pe jos! Spune mai bine de-a dreptul: „Ia-ți gîndul de la Betkudik, chiar dacă e coala, la doi pași de tine!“ răspunse Kulișak răstit, cu nemulțumire.

Abai îl înțelegea. Dacă ar atîrna de el, nu l-ar strînge în chingi. Pînă în clipa aceea nu-și dăduse seamă de toată greutatea pricinii pe care i-o încredințase tatăl său. Abia acum, văzînd fața tulburată și răvășită a cinstitei gazde, înțelese cît de mare era propria lui răspundere.

— N-am făcut decît să-ți aduc la cunoștință dorința tatălui meu. Încolo, fie, voia ta, hotărăște singur, zise el.

— Ce pot face! oftă Kulișak, zîmbind cu amărăciune. Nu mi-ar fi dat Allah necazul acesta, dacă nu era Akberdî! la mijloc!

Vorba cu tîlc a lui Kulișak îi plăcu lui Abai. Răspunse, fără să stea mult pe gînduri:

*De Akberdî, nu poți feri
Nici apa, nici pămîntul.
Nu poți feri nici stelele, nici vîntul:
Pe Akberdî, Allah mi-l dăruie!*

Toată lumea începuse să rîdă de gluma lui Abai. Pînă și nevasta lui Manas, care turna atunci ceaiul, se minună și rîse, aruncîndu-i o căutătură plină de admirație. Kulișak se lăsă pe spate, încîntat.

— Așa, fiule, bine-ai nimerit-o! Facă Allah ca vorbele să ajungă pînă la urechile lui Akberdî!

Schimbă firul vorbei și începuse să-l întrebe pe Abai despre rudele lui, despre bătrîna Zere, despre Ulgean și, în cele din urmă, zise:

— Spune-mi, iubitule, ce știi despre fetița aceea pe care au dat-o, nu demult, lui Bojei? Se vorbește că biata Aigîz e prăpădită de durere...

Întrebarea nu era pe placul lui Abai: îi scormonea rana adîncă din suflet. Nu răspunse, dar Kulișak urmă:

¹ *Akberdî* înseamnă: cel dăruit de Allah (n. red. ruse).

- Se pare că seminția lui Bojei nu e tocmă multumită că n-a primit, pentru toate cîte le-a îndurat, o răscumpărare cum se cuvine. Am auzit că se poartă tare rău cu surioara ta și cred că biata Aigîz bănuiește și ea ceva... Ce mai face ea?

Abai, însă, nu avea chef să răspundă.

- Spune-mi te rog, aksakal, de ce li se spune feciorilor tăi *beskaska*¹? schimbă el vorba. Aseară nu ne-am putut înțelege cu Aigîz asupra înțelesului acestui cuvînt...

Kulișak își dădu seama că Abai ocolea răspunsul și se gîndi, fără să vrea : „E tare deștept ! Și cum știe să se stăpînească ! L-au și învățat să-și ascundă gîndurile !“

- Ei se socotesc „cinci batiri“, zîmbi el, arătînd cu capul spre Manas. Nu știu însă ce au cucerit batirii mei. Astea-s așa, vorbe goale... Cînd bokenșii n-au vrut să plece din așezările lor de iarnă și au strigat : „Murim, dar nu dăm Karașokiul“, eu, la cel dintîi cuvînt al tatălui tău, am zburat într-acolo cu toți cinci ! Gîndeam că o să căpătăm și noi măcar un petic de pămînt din cele rămase fără stăpîn... Și am căpătat, cum nu : cei cinci batiri ai mei au căpătat cîte o piatră în cap ! sfîrși Kulișak, întorcîndu-se iarăși la pricina pe care Abai căuta s-o ocolească.

- Este o vorbă : „De la norodul calicit, nici un *bulderghi*² să nu iei !“ Ce noroc poate să aducă un lucru luat cu hapca de la bokenșii cei prădați ? zise Abai, incredințat că are dreptate. Și pe urmă, ei nici nu vi-s străini, sînteți doar din același neam...

Dar Kulișak nu gîndea așa, cu toate că Manas și nevastă-sa țineau cu Abai. Mereu se întorcea la necazurile lui, bombănind împotriva lui Kunanbai. Abai înțelese că Kulișak era furios, mai cu seamă pentru faptul că fusese uitat la împărțeala pămînturilor luate cu hapca și rămase uimit de lăcomia aceea nerușinată.

Întors acasă, Abai îi vorbi tatălui său despre supunerea lui Kulișak, dar nu pomeni nimic de nemulțumirile lui. Despre călătorie îi vorbi pe scurt, în cuvinte puține.

Kunanbai îl chemă pe Karabas la el și acolo, între patru ochi, îi ceru amănunte. Karabas îl ridică în slavă pe Abai :

- Feciorul tău cunoaște rostul vorbelor, zise el. Cuvintele lui sînt chibzuite. Vorbește cu îndemînare, ca un om bătrîn.

¹ Joc de cuvinte intraductibil : *beskaska* înseamnă și „cinci chelii“, dar și „cinci viteji“ (n. red. ruse).

² *Bulderghi* - cureaua de care este prinsă biciușca de mîna călărețului (n. r.).

Nu s-a sfiit în fața lui Kulinșak, ci s-a purtat cu el ca și cum ar fi fost amîndoi de-o seamă.

Karabas se pornise să-l laude pe Abai, dar Kunanbai, cu o mișcare a mîinii, îl opri. Era mulțumit de purtarea băiatului, și chiar a doua zi îi dădu altă însărcinare. Karabas îl însoțea și de data aceasta. Se duceau la Suiundik.

Sosiră acolo la căderea nopții. Izgonit din locurile lui de baștină, aulul își petrecea iarna în partea de sus a Karaulului, într-o vale îngustă, căreia i se zicea „Cocoașa cămilei“. Oamenii stăteau în iurte : erau mulți, și n-avuseseră cînd să-și ridice așezări cum se cuvine.

În iurta cea mare și albă a lui Suiundik era cald : pe dinafară cortul avea două rînduri de pîslă, pe dinăuntru covoare de lînă, alese, sau cergi brodate. Lui Abai, care purta încă haina de iarnă, beșmetul căptușit cu blană de veveriță și cizmele de pîslă, nu-i era frig. Pentru întîia oară de la sfîrșitul iernii se găsea într-o iurtă. Îl cuprinse un simțămînt neînțeles de ușurare și prospețime : nimic nu-i plăcea mai mult decît să stea, la început de primăvară, în iurta plină de aerul curat al stepei...

În mijlocul iurtei pîlpîia un opaiț. Afară de Suiundik, de nevastă-sa și de cei doi fii ai lor, Adilbek și Asîlbek, mai era acolo o ființă, care făcea parcă să năvălească în iurtă, de cîte ori intra, întreg farmecul parfumat al primăverilor. Era fiica lui Suiundik, Toggean.

Venea des din iurta cea mică, în care stătea cu mama ei, soția cea mai tînără a lui Suiundik. Șolpele¹ îi vesteau, cu clinchete dulci, apropierea. Cerceii mici și sclipitori din urechi, căciulița de castor, inelele de care-i erau încărcate degetele, toate-i păreau lui Abai pline de farmec și neasemuit de frumoase. Fata avea chipul gingaș, nasul drept și ochii negri, iar sprîncenele ei, ascuțite și lungi ca două aripi de rîndunică, îi fugeau spre tîmple. Cînd asculta, cînd ridea sau cînd se tulbura, sprîncenele ei minunate se înălțau, arcuindu-se, ori se linișteau, coborînd lin. Poate că erau aripile vreunei păsări necunoscute ? Iată : s-au desfăcut ca pentru zbor, și iarăși s-au adunat la loc. Nu, nu sînt aripi de pasăre, sînt ale unui duh, care plutește ușor în aer. Se înalță, se avîntă în depărtări și te cheamă cu ele... Abai nu era în stare să-și ia ochii de la fată. O privea cu o uimire mută, fără să-și dea seama că se gîndea la ea cu vorbe pe care le citise în „Gazelele“ poetilor persani.

¹ Șolpi - șirag de juvaere mici de aur sau argint, cu care își împodobesc cozile femeile tinere și fetele (n. r.).

Toggean purta de grijă oaspeților și, cu acest prilej, venea mereu în iurtă. Porunci slujnicei să aștearnă fața de masă și să aducă ceaiul, apoi se așează alături de tatăl său, îndemnându-i și pe ceilalți să mănânce.

Abai se întoarce către Suiundik :

– Suiundik-aga, de ce i se zice colinei celei singuratice de aici, din apropierea pământurilor voastre, „Karaul“¹ ?

– Cine poate să știe, dragul meu ? îi răspunse Suiundik. Tăcu o clipă, apoi adăugă : S-a întâmplat oare vreodată ca tobîkții și mama-i să nu se războiască între ei ? Se vede că de atunci i-a rămas și numele colinei...

– Cum s-ar zice, crezi că numele i se trage de la tobîkți ?

– De la cine alții ? Toate numele locurilor de pe-aici li se trag de la tobîkți.

– Bine, dar atunci de unde vine numele „Cinghiz“ ? A fost vreodată vreun cinghiz la tobîkți ?

– Asta, nu. Ai dreptate : de ce li s-or fi spunând munților „Cinghiz“ ? se întrebă Suiundik, pe gânduri.

Adilbek se simți umilit văzînd că tatăl său se încurca în răspunsuri. Se grăbi să intre și el în vorbă :

– Se zice că numele le-ar veni de la cuvîntul *şinkîs*², din pricina iernilor aspre de pe-aici.

– Nu prea cred, zise Abai. Cinghiz e doar numele unui han vestit.

– Da, ai dreptate. Am auzit și eu vorbindu-se de el, numai că nu mi-a rămas nimic în minte. Dacă știi ceva, fiule, povestește-ne și nouă, îl rugă Suiundik.

Tînărul oaspete povesti atunci gazdelor tot ce știa în legătură cu Cinghiz-han și cu războaiele sale. La urmă, le mărturisii și cîteva din presupunerile lui :

– Poate că tocmai de aceea li se zice munților „Cinghiz“, iar vîrfului celui mai înalt, „Han“. Pe dealul care se vede mai la o parte de celelalte era așezat, poate, cortul hanului : poate că de aceea îi și zice „Hoardă“, și poate că și numele „Karaul“ s-a păstrat tot de pe-atunci...

Suiundik îl asculta cu multă luare-aminte. Toggean vedea bine că tatăl său era încîntat de vorbele oaspetelui, deoarece i se răcise ceaiul în piala. Dar nici fata nu-și lua privirea uimită de la Abai. Ceilalți nu se prea simțeau bine : le era rușine de neștiința lor.

– Da, cam așa trebuie să fie, încuviințau într-una Asilbek și Karabas.

¹ *Karaul* – caraulă, turn, post de observație și de pază (n. t.).

² *Şinkîs* – iarnă adevărată (*şin* – adevăr, *kîs* – iarnă) (n. red. ruse).

Cucerit de vorba lui Abai, Suiundik îi întinse cu mîna lui piala :

– Mănîncă și bea, Abai, îl îmbie el, punîndu-i mai la îndemînă *djentul*¹, untul și boursacii.

Toggean era mirată de cîntea pe care o dădea tatăl său tînărului lor oaspete. Abai întîlni de mai multe ori căutătura ochilor ei negri. Și în căutătura lor nu era numai o nepăsătoare curiozitate, ci o grijă duioasă, pornită din adîncul inimii.

Pentru întîia oară în viața lui se uita Abai cu atîta stăruință la o fată. La rîndul ei, Toggean nu-l slăbea din ochi. La urmă se îmbujoră ușor și-și mută privirea în altă parte.

Suiundik zise, pe gânduri :

– Adevărat, nu acela care a trăit mult știe multe, ci acela care a învățat mult...

Abai se bucură de aceste vorbe :

– Toate cîte ți le-am spus le-am aflat de la oameni cinstiți ca dumneata, Suiundik-aga... Tăcu o clipă, apoi urmă : Și dacă-mi dai voie, aș dori să aflu chiar de la dumneata înțelesul unor vorbe pe care le-ai spus cîndva...

– Întreabă, dragul meu ! îl îndemnă Suiundik.

– Am auzit că, într-o zi, spunîndu-ți cuvîntul cu privire la un pămînt de lîngă Hoardă, pentru care se certau niște oameni, ai fi zis : „Pe mine nu mă mîină oile tale, ci dreptatea celui de sus“. Ce ai vrut să înțelegi prin vorbele acestea ?

Întrebarea lui Abai avu darul să stîrnească risul lui Karabas și al feciorilor lui Suiundik : era limpede că toată lumea, afară de Abai, știa despre ce era vorba. Suiundik se simți cam încurcat :

– Ar fi mai bine să-l întreb pe taică-tău, zise el.

– Doar știi, aga, că tata nu prea stă de vorbă cu mine.

– Știi, măcar, că vorbele acestea au vreo legătură cu el ?

Karabas și ceilalți rîdeau înainte ; se veseleau la gîndul că Suiundik ocolea răspunsul, căutînd să se poarte după cum îi era obiceiul.

– Știu doar că tatăl meu era și el amestecat în pricina aceea, îi răspunse Abai.

– Atunci, e mai bine să afli chiar de la el despre o pricină de care e legat numele lui.

– Îți mulțumesc, Suiundik-aga, pentru sfatul cel bun. Dar se mai zice că vorbele acelea le-ai fi spus într-o clipă de minie...

¹ *Djent* – urdă frămîntată cu unt și cu micre (n. r.).

- E adevărat.

- Atunci, la ce capăt ieșim dacă eu voi afla pricina certeii voastre numai de la tatăl meu, iar copiii dumitale numai de la dumneata? N-o să ajungem niciodată să cunoaștem adevărul cel adevărat; fiecare o să-l știe numai pe jumătate... La început o să ne cam încurcăm, iar pe urmă o să ne uităm și noi pieziș unii la alții. Dar dacă dumneata o să-mi spui mie cum a fost, iar tatăl meu o să le spună lor, atunci cumpăna o să se îndrepte...

Vorbele lui Abai erau înțelepte. Karabas se arătă cât se poate de bucuros:

- Băiatul are dreptate! strigă el, îndemnându-l pe Suiundik să răspundă.

- Eh, văd că m-ai încolțit din toate părțile, puiule! zîmbi Suiundik și, ferindu-se să răspundă la întrebare, se întoarse către feciorii săi: Vedeți ce minte iscoditoare are tinărul nostru oaspete?

Toată lumea își băuse ceaiul, totuși Toggean nu chema slujnica să strîngă vasele de pe masă. Zîbind, asculta ce vorbeau ceilalți. Se uita mereu la Abai, iar cînd privirile li se întîlneau, băiatul citea în ochii ei încrederea și grija cu care s-ar fi uitat la cineva de mult cunoscut și iubit.

Dar pînă la urmă, Abai tot izbuti să-l înduplece pe Suiundik să vorbească. Începu așa:

- Ei bine, dacă ții atîta, o să-ți povestesc. Tatăl tău era, încă din tinerețe, prieten cu tatăl lui Kojekpai, din neamul mamailor. Acum doi ani, Kojekpai s-a luat la ceartă pentru niște pămînt cu un om sărac din neamul lui și a venit la taică-tău cu rugămintea să-i dea o mîină de ajutor. Cu acest prilej, i-a adus plocon vreo trei sute de oi. Mirza m-a însărcinat pe mine să judec această pricină. Am ascultat și pe unul, și pe celălalt, le-am judecat toate cinstit, după cuviință, și m-am dus la fața locului, să trag hotarul. Tatăl tău era și el acolo și venea călare, cu Kojekpai, în urma mea. Văd eu atunci că hotarul meu nu era pe placul lui Kojekpai și că omul fierbea, gata să plesnească de necaz. După aceea, numai ce-l aud că începe să se jeluiască mirzei. Iar taică-tău se răstește la mine: „Hei, tu, bălțatul¹, unde te-ai băgat?” M-am supărat foc și i-am răspuns: „Pe mine nu mă mîină oile tale, ci dreptatea celui de sus“.

- Și ce s-a mai întîmplat pe urmă? întrebă Abai.

- La ce bun să mai știi, tiule? Pe urmă, toate au mers anapoda. Încurcături peste încurcături...

¹ În înțeles de: „om cu două fețe“ (n. r.).

Suiundik dădu din mână și se întunecă.

Abai se înroși. Băiatul cel mai mic al lui Suiundik, Adilbek, aspru din fire și colțuros, departe de a fi prietenos ca frate-său, era bucuros că-l vedea pe Abai în incurcătură. „Ce-a căutat a găsit“, își zicea el. Dar Abai se stăpîni și fără întîrziere îi puse lui Suiundik altă întrebare: voia să afle, anume, ce înțeles aveau stihurile pe care le spusese bătrînul la pomenirea de un an a bunicului său, cînd se iscase ceartă cumplită între Maibasas și Bojei. Abai le știa pe de rost și le repetă :

*Pe cei ce seamănă în inimi dușmănie
Allah nu-i iartă nici în cer, nici pe pămînt.
Bătrînul a-nvrăjbit a peticarilor seminție,
Și-acum nepoții-l blastămă-n mormînt !...*

- Despre ce „seminție a peticarilor“ era vorba, și cu cine o făcuse bunicul meu să se certe ? întrebă Abai.

- Eh, Abai-gean, de ce mă șilești să-mi aduc aminte de cele vechi ? făcu nemulțumit Suiundik. Azi ai să mă ascuți pe mine, iar mâine o să mă faci să intru în bucluc cu tatăl tău...

- Ba nu, Suiundik-aga ! Eu nu te întreb decît așa, ca să știu, nu ca să mă plîng cuiva !

- Frumoase vorbe, dragul meu... Ei bine, hai să ți-o spun și pe asta. „Peticari“ li se zice semințiilor din neamul uak, care sălășluiau pe aici, prin apropiere. Bunicul tău le-a ademenit pe unele de partea lui, le-a făcut să se certe între ele și pe urmă l-a trimis pe taică-tău să-i dea ajutor batîrului Konai. Ura creștea, tot mai înverșunată. Konai a năvălit peste peticari, și oamenii, de frică, s-au ascuns în păpurișul de pe malul iazului vecin. Atunci Kunanbai l-a sfătuit pe Konai să dea foc papurii. Ingroziți, oamenii au ieșit din stuf și așa, lipsiți de orice apărare, au fost măcelăriți fără milă... Eh, dar ce folos să mai vorbim despre lucruri care nu mai sînt ? Mai bine să mîncăm că, uite, ni se aduce carnea, își curmă vorba Suiundik.

Abai rămase pe gînduri. În adîncul ochilor lui, ațîtiți asupra flăcării roșiatice a opaițului, se aprindea o lumină tot atît de vie, dar îndepărtată parcă. Toggean se uita la el cu o căldură pe care nu era în stare s-o mai ascundă.

Cina era pe masă. Oaspeții erau primiți ca niște rubedenii și, de aceea, în jurul mesei se așeză toată familia lui Suiundik. Toggean își făcu loc între părinții ei, aproape de Abai, care o vedea acum dintr-o parte.

Linia subțire a nasului drept și mic îi se părea mai frumoasă încă. Delicată ca puful, bărbia ei trandafirie părea un merișor, iar printre cozile lungi și negre îi se zărea gîtul alb și mlădios. Cerceii mici îi scînteiau în urechi ca două picături tremurătoare, chemînd privirile. Se îmbujora și pălea, rînd pe rînd. Un simțămînt nou pusese stăpînire pe toată ființa ei, prinsă de un tremur neînțeles. Abai o privea din nou cu admirație.

Suiundik era vestit pentru prietenia cu care-și primea oaspeții. Cina din seara aceea era deosebit de îmbelșugată. Karabas se repezi să taie kaziul și grăsimea de cal cu cuțitul lui cu plăsele albe, de corn.

Toți începură să mănînce cu poftă, numai Abai nu știa ce duce la gură, cu toate că bucatele erau îmbietoare. Rar întindea și Toggean spre blid mînuța ei albă, împodobită cu inele și brățări. Suiundik și Asilbek își îndemnau mereu oaspetele :

– De ce nu mănînci, prietene ? Uite, ia de colo !

După bucatele calde se aduse kumisul, la care oaspeții zăboviră, vorbind cu aprindere. Vremea trecea pe nesimțite.

De la o vreme, însă, Abai tăcu. Atunci stăpînii casei se gîndiră că poate tînărul lor oaspete era dornic de odihnă. Bărbații ieșiră din iurtă, iar femeile începură să pregătească paturile pentru străini.

Văzînd că-l lăsaseră în pace, Abai răsufală ușurat și se depărtă de ceilalți. Ceea ce auzise de la Suiundik îl întristase, răscolindu-i, parcă, ceva tulbure în adîncul sufletului. Acum, însă, lucrul acela tulbure se așezase undeva, la fund, și în inima lui Abai năvălea alt simțămînt, cu totul ciudat.

„Iubita“... De atîtea ori citise în cărți acest cuvînt amestor, și de atîtea ori îl auzise spus de alții ! Dar astăzi el ieșise din stihurile cîntecelor, părăsise paginile cărților și îi se înfățișase cu tot farmecul lui, întruchipat în rîsul și în mișcările unei ființe tinere, în zîmbetul și respirația ei, în chipul ei gingaș, în privirea care-i chinuia acum, dulce, inima...

Iubita...

Mișcat, își ridică ochii spre cerul instelat. Adierea parfumată a primăverii cobora din munți. Abai trase în piept, cu lăcomie, răsufierea ei răcoritoare.

Luna era în cel din urmă pătrar. Se ridica încet pe boltă, plutind spre înălțimi amestitoare, chemîndu-ți inima spre ea, spre culmile senine și fără umbră de nori. Lumina ei îi pătrundea în suflet, umplîndu-l de fericire și de dor.

De pe „Cocoșele cămilei“, se zăreau munții Cinghizului : cu copacii lor zbârlâți, poleiți de lună, se înălțau neclintii și somnoroși.

În jurul aulului stăteau culcate nenumărate turme de oi. Dormitau, nemișcate și mute. Adilbek și Asilbek se duseseră la culcare. Tundukurile erau bine trase, și iurtele albe dormeau și ele în lumina de argint a lunii.

Suiundik și Karabas trebăluiau pe undeva, pe la cai. În adierea proaspătă a nopții de primăvară, Abai simți apropierea unei dimineți neînchipuit de frumoase, care trebuia să răsară numai pentru el...

„O fi dragostea ? Ea să fie ? Dacă e dragostea, atunci iată leagănul ei : lumea odihnindu-se în brațele nopții...” Așa vorbea inima lui tulburată.

Noaptea se scâldea, parcă, în lumina lăptoasă a lunii. În pieptul lui Abai nu mai era loc pentru năvala simțurilor : inima îi tremura, abia bătându-i.

„Dar ce e asta ? Cum să înțeleg ? Ce se petrece cu mine ?”...

Brațele albe ale lui Toggean, gîtul ei gingaș, îi răsăreau înaintea ochilor. Da, ea va fi dimineața lui !

Răsăriți în inima mea, zori ale dragostei...

Era cîntecul inimii lui, cel dintîi cîntec al celei dintîi iubiri, făcut pentru ea, pentru Toggean. Repetă cuvintele, în gînd : curgeau firesc și ușor...

Dar glasul lui Karabas îi tăie firul neasemuit al visurilor. Îl chema în iurtă. Toată lumea se culcase, numai ei nu.

Abai se duse, silindu-se să nu uite cuvintele cîntecului său, dar ele nu mai voră să se întoarcă.

Un singur vers îi rămase, viu, în minte :

Răsăriți în inima mea, zori ale dragostei...

Cînd Karabas și Abai intrară în iurtă, Suiundik și nevastă-sa dormeau de mult în patul lor înalt, după perdelele groase de mătase aurie. Toggean se dusesese și ea la culcare, pesemne. Patul pentru oaspeți îl făcuse aceeași femeie tînără, cu fața rumenă, care ajutase de cu seară să se aducă ceaiul.

Abai se îndreptă spre pat. Deodată, perdeaua de mătase a iurtei se clătină, se auzi clinchet de șolpe, și făptura subțire a lui Toggean se ivi înaintea lui. Venea, aducînd o plapumă de mătase. Mișcările ei, de obicei nu prea grăbite, păreau

acum și mai domoale. Și fiecare pas făcea să sune, în clinchete argintii, podoaba ei scumpă.

În vremea asta, femeia cea tină ră așternuse pentru Abai patul moale și odihnitor. Ținând încă plapuma în brațe, Toggean o rugă :

– Fii bună și ridică pernele mai sus !

În aceste câteva vorbe Abai simți grija ei pentru el – și numai pentru el. Poate că ar fi trebuit să-i spună ceva ? Ar fi dorit, dar inima i se strânse din nou : nu găsea cuvinte...

Toggean așază plapuma de mătase pe patul gata făcut și se întoarse, cu mersul ei lin, spre ușă.

Era, fără îndoială, o neașteptată dovadă de grijă față de el, poate chiar un semn tăcut de prețuire... Dar atât, numai atât ? Era cu putință să nu fie decât atât ? Toggean se depărta, fără să se uite îndărăt. Și abia la ușă se întoarse, cu o neînchipuită gingăsie, și, zimbînd, dispăru.

„Ce înseamnă asta ? Și-a bătut joc de mine ? Mi-am îngăduit eu, oare, un lucru necuviincios ?“, se gîndi Abai, tulburat. Apoi se dezbracă repede și se înveli cu plapuma.

Clinchetul de argint se mai auzea încă afară, dulce, depărtîndu-se. Inima lui Abai bătea adînc. Părea că un tropot de oală îi izbește urechile, acoperind cîntecul străveziu. Însă tăcerea nopții înghiți orice sunet, ca și cum o mîină nevăzută ar fi adunat în pumn verigile cîntătoare, de argint...

Karabas stînsese opaițul.

Dar parcă nu era același lucru dacă ardea sau nu ? Pentru Abai, lumea întreață scînteia în raze orbitoare. Nici nu băgă de seamă că în iurtă se făcuse întuneric. Își ținea ochii strînși, iar gîndul i se frămînta și i se zbătea, ca prins într-un vârtej.

Nu putu să adoarmă pînă în zori. Ațipi aproape de răsăritul soarelui, dar se trezi îndată ce ai casei începură să se miște în iurtă. Se sculă, pălit și tras la obraz.

Cînd ieși afară să respire aerul proaspăt al dimineții, încercă să ghicească în care iurtă dormea Toggean. Lîngă iurta lui Suiundik mai era una, a lui Asilbek pesemne. Mai încolo încă una, cu șase pereți, pe cît se părea a nevastei celei mai tinere a lui Suiundik. Tundukul ei era lăsat : Toggean și mamă-sa dormeau încă.

Suiundik se sculase și ieșea din iurtă. Abai îl întîmpină, îl salută din partea tatălui său și-i spuse fără înconjur pricina pentru care venise. Vorba lor nu ținu mult, și curînd Suiundik îl chemă pe Abai la ceai.

Toggean nu se arăta. Asilbek și Adilbek nu se arătau nici ei. Karabas, care-și pusese în minte să facă drumul spre casă pe răcoarea dimineții, se ridică repede să pună șeile pe cai.

Dar Abai nu se grăbea să părăsească aulul. Datorită stăpînilor ei, oameni de inimă și primitori, casa era ca un cuib îmbietor și cald. „Ce bine-ar fi dacă le-aș fi rudă de aproape! Aș veni mereu, de câte ori aș vrea, aș sta în ospetie, aș dormi aici...”, îi trecu prin gând. Dar de plecat tot trebuia să plece, pînă la urmă...

Cînd gazdele rămaseră în iurtă singure cu Abai, Suiundik începu să-l întrebe despre Zere și despre Ulgean.

– Salută-ți mamele din partea mea, fiule, îi zise el.

*Baibișe*¹, care seara trecută nu scosese o vorbă, îl rugă acum s-o salute pe Ulgean. Apoi își aduse aminte de Aigîz și de micuța Kamșat:

– Spune-mi, sufletul meu, cum o duce fetița aceea pe care i-au dat-o lui Bojei? Și cum a putut biata Aigîz să se despartă de ea? E cu putință să se îndure un suflet de om să ia un copil plîngînd și să-l dea unui străin?

În vorbele ei era și mirare, dar și dojană. Lui Abai îi venea greu să vorbească despre fetiță și-i răspunse de mîntuială. Dar femeia nu se mulțumi numai cu atît.

– Nevasta lui Bojei e rea. Și pe urmă, are și ea destule fete, așa că nu prea cred că o să poarte de grija uneia străine, adăugă ea cu tristețe.

Suiundik încercă să-i îndulcească vorbele:

– Bine, bine, dar Bojei? Dacă n-o să aibă grijă ea, o să aibă el!

– Eh, nu știu... dar am auzit și eu că la dîșii în aul toată lumea vorbește: „Kunanbai nu s-a îndurat să dea cîteva vite, ci a plătit ocara cu nenorocita aceea de fetiță...” Și că se poartă rău cu ea. Mare păcat că au despărțit copilul de mamă!... Biata Aigîz, cred că abia se mai ține pe picioare! și femeia începu să plîngă de milă.

Vorba ei deschisă și bunătatea ei neprefăcută îl mișcară pe Abai, dar ceea ce auzea despre traiul necăjit al Kamșatei îl neliniști. Acasă, la Djidebai, o veste ca aceea avea să stîrnească o nouă suferință... Își aduse aminte cum o jeleau, și Aigîz și Zere, pe biata fetiță, plîngînd zi și noapte. Și asta nu era decît durerea despărțirii! Dar ce-o să fie acum, cînd tăișul cumplitului adevăr le va străpunge inima? Ieri Kulinșak, astăzi tot aulul și toată lumea spune: Kamșat a fost

¹ *Baibișe* – soția cea mai vîrstnică (n. r.)

părăsită și aruncată în robie, umilită și fără apărare... Și lumea nu vorbește degeaba! Da, când s-o întoarce la Djidebai, o să le spună tuturor celor de acolo ce pătimește biata Kamșat. Orice ar zice tată-său, el, Abai, trebuie să spună adevărul! Așa s-a hotărât, așa o să facă...

Înainte de plecare, oaspeții fură poftiți încă o dată să bea kumis. Gazdele nu-i lăsau să pornească la drum înainte de a-i hrăni pe săturate.

Se despărțiră lângă iurta cea mare. Caii porniră, dar Abai nu-și lua ochii de la iurta cea mică. Tundukul ei era tot coborât...

„Toggean nici nu s-a gândit să mă mai vadă o dată! Nu s-a ostenit măcar să se scoale, ca să-mi ureze drum bun!“ Fără să vrea dădu bici calului, furios, să se depărteze mai repede de locurile acelea. Dar nu se putu stăpîni și mai aruncă o privire spre iurta cea dragă. Lângă cort se ivi deodată o umbră de femeie. Ceapanul negru îi acoperea capul, haina albă și lungă îi ajungea pînă la pămînt. Să fie Toggean? Pesemne că abia acum se trezise... Lui Abai i se păru că aude limpede clinchetul dulce, de argint. Dar poate că nu era decît cîntecul, care răsuna în inima lui? Nu, n-ar fi fost cuviincios să se oprească...

„Cocoașele cămilei“ – pînă și numele așezării îi era drag acum! – rămăsese mult în urmă. Trecînd peste crestele dealurilor, drumeții călăreau acum pe malul rîului Karaul. Abai își lăsă calul la pas.

Deodată, un tropot de copite îi ajunsese la urechi. Tropotul se apropia. Inima tulburată a băiatului zvicni din nou, ca și noaptea trecută, aprinsă de o neașteptată nădejde. Se întoarse dintr-o dată. Dar călărețul, un djighit negricios și spătos, nu venea dinspre aulul lui Suiundik.

Era tînăr de tot: un puf întunecat abia-i mijeia pe buza de sus. Călărea o iapă cafenie, tunsă așa cum se tund caii de trei ani. Ajuns în dreptul drumeților, îi salută. Chipul i se destinse într-un zîmbet larg, dinții albi îi sclipiră ca niște boabe de mărghăitar.

Îi era urît să facă drumul singur. De aceea se grăbise să-i ajungă din urmă, să mai aibă cu cine schimba o vorbă. Iapa lui cafenie avea grumazul asudat și spume la gură, iar nănil-e tremurau.

Cei doi călăreți primiră cu prietenie pe noul lor tovarăș de drum. Începură să se cercoeteze unii pe alții. Djighitul era feciorul lui Komenbai, din aulul lui Suiundik, și-l chema Erbol.

Curînd, Karabas vorbea cu el ca și cînd l-ar fi cunoscut de cînd lumea. Ascultîndu-i, Abai simți prietenie pentru tînărul djighit și-l privi cu duioșie. Află că Erbol era rudă de aproape cu Suiundik : mamă-sa era vară cu mama lui Toggean. El, ca rudă, venea cînd voia în casa lui Suiundik. Vesel și bun de gură, Erbol cuceri îndată inima lui Abai.

Abai rămase mirat de numărul mare de păsări sălbatice de prin părțile Karaulului și-și arată dorința să vină pe meleagurile acelea. Erbol îl întrebă numai decît :

- Ai șoim ? Dacă ai, vino la noi cînd vrei. O să-ți arăt locurile unde se găsesc și rațe, și giște...

Abai avea acasă șoimul lui Takegean. Chemarea lui Erbol era ispititoare ; abia plecat de la „Cocoșele cămillei“, pe Abai îl și chinuia gîndul cînd și cu ce prilej ar putea să se întoarcă îndărăt cît mai curînd. Bunăvoința lui Erbol îi deschidea drumul.

Taclalele vînătorești îi împrieteniră de-a binelea. Vorbeau acum nestîngerit, ca doi vechi prieteni sau ca doi tovarăși crescuți împreună. Și vorba lor părea că n-o să mai aibă sfîrșit.

Și iată că ieșiră în valea unde drumurile lor se despărteau : Erbol trebuia s-o ia la dreapta, iar drumul lui Abai și al lui Karabas se abătea spre stînga, spre aulul lui Kunke, de la poalele Cinghizului. Însă Abai tot n-ar fi vrut să se despărță de Erbol. Începu să-l roage, stăruitor :

- Poate că n-ai cine știe ce grabă să te duci la Kolgainar... Hai cu noi, mai bine !

- Ei, aș ! Ce să răspund dacă m-o întreba cineva cu ce treabă am venit ? Începu el să rîdă.

- N-are să te întrebe nimeni. Ai să petreci bine, ai să fii oaspetele nostru. Mergem și la vînătoare cu șoimul...

Rugămîntea lui Abai îl atrăgea pe celălalt.

- La drept vorbind, mi-ar face plăcere, răspunse el, apoi se gîndi o clipă. Nu, nu pot ! strigă deodată, hotărît. Am treabă !

Se despărți curînd de tovarășii săi de drum și o luă spre Kolgainar, plin de aceeași voie bună ca și în clipa cînd îi întîlnise. Firea lui blîndă și veselă îi plăcu lui Abai. Îl pizmua : Erbol putea s-o vadă în fiecare zi pe Toggean ! Ce fericit ar fi el în locul lui ! Numai că Erbol o vedea cu inimă nepăsătoare... Oricum, Erbol fusesea cea din urmă nădejde a lui Abai, și iată că se depărta și el. Cu cîteva clipe înainte îi era atît de apropiat sufletește, și iată că-l pierdea din ochi...

Sosiră la Karaşokî după amiază. Lîngă iurta cea mare şi încăpătoare a lui Kunke şi în faţa alteia, care sluzea de cuhnie, stăteau legaţi cai cu şele bătute în argint. Era vădit că Kunanbai îşi chemase aksakalii la adunare. După semnele cailor, Karabas hotări numaidecît că cei sosiţi erau numai de prin părţile mai apropiate de aul.

— Toţi sînt din inghizbai, din djuantaiak şi din topai. E o adunare obişnuită, zise el. Şi adăugă, cu necaz : Şi toţi caii înşeuăţi : se vede că oamenii se pregătesc de plecare. Pentru noi, s-a dus dracului ospăţul !

Abai intră şi salută. Iurta era plină de lume. Kunanbai stătea lîngă patul cel înalt. Umerii lui se înălţau deasupra tuturor, gulerul cămăşii albe îi era descheiat, descoperindu-i pieptul păros. Oaspeţii, gata îmbrăcaţi de drum, îşi beau cele din urmă înghiţituri de kumîs şi ascultau cuvîntul de despărţire al lui Kunanbai. Unii se ridicaseră pe jumătate şi stăteau aşă, într-un genunchi şi cu malahaiul pe cap. Kunke se așezase de cealaltă parte a patului, mai aproape de uşă. Bătrînul Djumabai stătea alături de ea, bătînd şi turnînd kumîsul în piale. Abai se așeză lîngă ei şi ascultă cuvîntul tatălui său :

— Ei caută să mă încredinţeze că nu pun la cale o nouă dezbinare... Bine, o să le dau crezare... Poate că o să iasă rău pentru mine, dar eu tot o să le dau crezare, stărui el, cam posomorît, asupra celor din urmă cuvinte. O să aştept pînă cînd o să văd cu ochii mei. Cine-mi este prieten adevărat, şi la aceste vorbe Kunanbai aruncă privirea iute şi pătrunzătoare a singurului său ochi asupra tuturor celor din iurtă, de la cei din fund şi pînă la cei de lîngă uşă, aţintind-o asupra mai-marilor seminiţilor djuantaiak şi topai, cine-mi este prieten adevărat să aştepte dimpreună cu mine. Aşteptaţi, dar pregătiţi-vă de orice ! Şi atunci cînd eu voi încăleca, să fiţi alături de mine. Dacă o să faceţi aşă, o să fiţi drepti şi faţă de Allah, şi faţă de mine. Deocamdată, nu mai am nici să vă cer, nici să vă dau nimic, sfîrşi el, ca şi cum ar fi spus „cine-i gata de drum, poate să plece.“

Toţi ca unul întăriră :

— Fie după cum vrei tu !

— Fie cum spui tu !

Abai se gîndi : „Parcă fac un jurămint ! Să ştii că tata i-a chemat ca să le afle gîndul şi să-i strîngă mai amarnic în chinga lui de fier !“

Kunanbai pomenise cu o clipă înainte cuvîntul „prieteni“. Abai se uită iscoditor la toţi cei de faţă şi rămase fără să vrea pe gînduri. Nu-i cunoştea, sau îi cunoştea prea puţin pe cei pe care tatăl său îi numise prieteni. Altădată, el le spunea aşa lui Baisal, lui Karatai, lui Bojei, lui Suiundik, lui Tusip. Acum, însă, nici unul dintre aceştia nu era de faţă. Nu era nici măcar Kulîşak, la care-l trimisese, nu demult, chiar el. Altceva era la mijloc... Ce fel de prieteni noi mai erau şi aceştia ? Şi unde erau cei de altădată ? Sau poate că era vorba de vreo nouă uneltire, nemărturisită ?

După întoarcerea de la Karkaralinsk, Abai credea că dezbinările şi certurile se sfîrşiseră o dată cu împăcarea părţilor, care fusese înfăptuită la tîrg şi pecetluită prin încredinţarea bieteî Kamşat îi mîinile lui Bojei. Într-adevăr, părea că încetase orice bănuială şi orice zvon. Cît despre cele ce şoptea norodul, Abai nu întrebasese pe nimeni şi nu ştia nimic.

Cei mai mulţi dintre oaspeţi plecaseră. Kunanbai oprise la el doar două-trei căpetenii, dar şi între aceşti puţini el rămînea tot închis şi încruntat. Abai nu izbutea să-i povestească cum fusese călătoria lui la Suiundik.

Totuşi, prinzînd o clipă de răgaz, se grăbi să-şi dea socotelile. N-avea chef să întîrzie prea mult acolo : ar fi vrut să plece chiar în aceeaşi zi la Djidebai, la mamă-sa. Dar cînd auzi Kunanbai despre una ca asta, îi tăie vorba, scurt :

— Ce, eşti fetiţă să te joci cu păpuşile ? Nu poţi să te dezlipeşti de lingă poalele maică-ti ? Mai bucuros stai cu muierile decît cu mine ? Aici, vezi lume, ascultî vorbe înțelepte, înveţi cum se trăieşte în viaţă... Pe cînd acolo, ce ai de învăţat ?

În adîncul sufletului, Abai nu putea să-i dea dreptate. „Dacă tu îmi eşti tată, Ulgean mi-e mamă. Amîndoi vă creşteţi copiii şi vă îngrijiţi de ei“, îşi zise în gînd, dar nu îndrăznea să se împotrivească pe faţă voinţei tatălui său.

— Am acasă un şoim, răspunse el, fără prea multă hotărîre în glas. Am văzut mult vînat pe unde-am fost şi aş fi vrut să mă duc la Djidebai, la vînătoare...

O dorinţă ca aceasta era pe placul lui Kunanbai. Se învoi.

— Mai stai aici vreo două zile. Vreau să te trimit mîine la Baidali. După aceea, poţi să te întorci acasă.

Hotărîrea aceasta îl bucură pe Abai. I se ridică o piatră de pe inimă. Dar, după ce ieși din iurtă, rămase iarăși pe gînduri.

Kunanbai îl trimisese întîi la Kulinşak, cu care nu se avea tocmai bine, apoi la Suiundik, despre care toată lumea ştia că şi el, de asemenea, se despărţise de mult de Kunanbai. De la aceşti bătrîni, Abai nu auzise vorbe prea măgulitoare cu privire la tatăl său. Iar acum, îl trimitea la Baidali, prieten bun cu Bojei...

Ce-o mai fi însemnînd şi asta ? De ce-l mîna tată-său tocmai la oamenii aceştia ? Se vede treaba că-l trimitea înadins la cei cu care se afla în duşmănie. „Lasă să vadă şi el că-mi sînt duşmani, să-i cunoască mai de aproape... Atunci o să înveţe să mă înţeleagă şi să mă preţuiască pe mine“, se gîdea, pesemne, Kunanbai.

Ori poate că nu era aşa ?... Abai rămase din nou adîncit în gînduri. Jungla ! I se părea că rătăceşte prin tufişuri întunecate şi încîlcite, fără arme, fără apărare, atras în adîncul lor de o putere neînduplecată...

După două zile, însoţit tot de Karabas, plecă la Baidali.

Nu găsi acolo nici întîmpinare prietenească, nici ospetie caldă, ca la Kulinşak sau la Suiundik. Abia trecuse pragul iurtei uriaşe, cînd auzi glasul mînios al lui Baidali, supărat pesemne pe cineva.

În iurta cu aerul cald şi înăbuşitor, era mare neorînduială. Chiar lingă uşă, o mulgătoare pregătea brînză de oi pentru fiert. În mijlocul iurtei dlocotea un ceaun uriaş, iar Baidali snopea în bătaie o fetiţă cu chipul smead.

– Hai, şterge-o de aici ! Nu mai am linişte din pricina ta, afurisito ! strigă el, îmbrîncind-o. Speriată, fetiţa era cît pe ce să cadă peste foc şi izbucni în lacrimi, întîi hohotînd şi scîncind cu glas, apoi învineţindu-se şi înecîndu-se de plîns.

– Afară cu scîrba asta ! Să n-o mai văd în ochi ! porunci Baidali nevستی-si şi goni fetiţa din iurtă.

Abai şi Karabas intrară, se ploconiră şi se aşezară. Baidali le primi cu răceală închinăciunea şi le răspunse tot cu răceală.

Cînd se fierbe brînză, ceaunul e ocupat : un bun prilej pentru cei care nu vor să-şi ospăteze oaspeţii cu mîncare de carne. Lui Abai nu-i prea făcea plăcere să întirzie în iurta plină de zgomot şi de neorînduială. „Da, să nu ne cîntească cu nimic : e mai bine aşa !“, îşi zicea el, rîzînd în gîndul lui de Karabas, pentru care mîncarea era lucrul cel mai de seamă în viaţă. Să aibă carne la prînz şi carne la cină, şi nu-i mai

trebuia nimic altceva ! Uneori, Abai se grăbea să plece, dar Karabas îl silea să rămână și peste noapte, numai și numai pentru că în cutare aul se gătea seara carne afumată.

De data aceasta, purtarea lui Baidali se nimeri să fie pe placul lui Abai. Stăpînul cel aspru al casei, cu barba lui neagră, nici nu se întoarse spre oaspeți. Se uită țintă la ușă, apoi îi făcu nevesti-si un semn nehotărît cu capul, ca și cum i-ar fi spus : „Ei, haide, adă-le și lor un pic de kumis !...”

Karabas se descinsese și se pregătea să se așeze mai în voie, dar Abai, înțelegînd gîndul gazdelor, nu era tocmai bucuros să întîrzie pe acolo. După ce li se aduse kumisul, Baidali îl bătu singur și-l turnă în piale, întinzînd fiecăruia cîte una.

– Încotro vi-i calea ? întrebă el în cele din urmă. Ce treburi aveți ?

Abai îi spuse îndată ce voia Kunanbai.

Era vorba tot de pămînt. Înainte de strămutarea lui la djailiau, Kunanbai lăsase seminției bokenșilor pămînturile învecinate cu pășunile lui Baidali, în locul celor de la Karașokî, pe care le luase de la ei anul trecut. Acum, el îl poțtea pe Baidali să îngăduie aulelor lui Sughir și Suiundik să se folosească de pășunile lui.

După ce-l ascultă, Baidali se încruntă și rămase multă vreme fără să spună o vorbă, uitîndu-se țintă la el. Dar Abai nu se tulbură sub privirea aceea neclintită. Pe fața lui nu se citea decît o neprefăcută mirare, ca și cum l-ar fi întrebat : de ce te uiți așa la mine ?

După această îndelungată tăcere, Baidali vorbi :

– Fie ! Suiundik și Sughir pot să se așeze acolo cu aulele lor. Ce pot să mai zic ?

Era hotărîrea unui om întreg și plin de curaj. Nu-l purtase cu vorba, nu se tocmise, nu se umilise, cu toate că spumega și clocotea de minie. Abai își bău kumisul, îi mulțumi gazdei și se pregătea să iasă, cînd însuși Baidali legă firul vorbei :

– M-am plecat în fața voinței lui taică-tău. Dar mai am o vorbă către el. Te simți în stare să i-o spui, întocmai ?

– Vorbește, te rog. Îți dau cuvîntul meu că o să-i repet întocmai tot ce-mi vei spune, îi răspunse Abai.

Vorbele acestea îi plăcură lui Baidali.

– Dacă i-aș trimite vorbă prin străini, s-ar isca tot felul de neînțelegeri și de minciuni. Tie, însă, îți vorbesc ca și cum i-aș vorbi lui taică-tău, zise el și rămase iarăși adîncit în gînduri. Apoi începu : N-am spus oare deunăzi, la Karkaralinsk, de față cu atîta lume adunată : „Pacea și prietenia

să fie cu noi“ ? Dar cum arată astăzi pacea noastră ? Dacă Kunanbai mă asuprește chiar și după ce ne-am împăcat, te întreb : ce deosebire este între această pace și dușmănia din trecut ? Cu ce m-am făcut eu vinovat ? Ce vină avem noi, djighitecii, față de taică-tău ? Străbunul nostru Kenghirbai l-a binecuvîntat pe străbunul vostru Irghizbai și l-a așezat căpetenie după moartea lui. Și parcă n-avea și el feciori ? Cu toate acestea, a glăsuț : „Puterea o va lua Irghizbai“. Și acum, iată : Kunanbai stă deasupra noastră, a tuturor, a lui este și puterea, și mărirea. Atunci, de ce ne calcă într-una seminția în picioare ? Nu ne slăbește o clipă, mereu ne îmbrîncește : „Hei, mai iute ! Aruncați-vă în foc ! N-o să mă liniștesc pînă nu voi face totul după voia mea !“ Îmi cere să-i răspund ? Iată-l, răspunsul meu : „Dacă nu încetează să ne asuprească, o să-și găsească beleaua !“ Și asta să nu i-o spui numai din partea mea, ci așa să-i spui : „Acesta e cuvîntul pe care i-l trimite întreaga seminție a djighitecilor...“ Iar în ce privește pămîntul, n-are decît să-l ia ! Și nu numai pășunea asta : să-l ia tot !

Și, drept încheiere, Baidali dădu din mină, cu necaz.

În iurtă era liniște. Focul ardea viu. Limbi lungi de flăcări lingeau fundul ceaunului uriaș în care fierbea brînză. Închegîndu-se și îngroșîndu-se, laptele clipea greu, ridicîndu-se încet în bășici mari. Baidali vorbea, iar Abai nu-și lua ochii de la clocotul ceaunului. Oare nu tot așa clocotește minia, cînd îi ajunge omului cuțitul la os ? Întocmai ca la acest ceaun în clocot, minia nu se ridică într-un singur loc, ci răzbește în afară cînd ici, cînd colo... Iată suferința lui Kulinșak, vorbele amare ale lui Suiundik, ura lui Bojei. Iar acum, Baidali...

Vorbele lui Baidali erau puține și stăpînite, dar cîte răni adînci scormoneau, cîte gînduri dureroase trezeau, cîte noduri încîlcite scoteau la iveală ! În vorba lui tăioasă erau cuprinși ani lungi de dușmănie, de bănuieli și de învinuiri adunate încetul cu încetul, cu neputință de tăgăduit, întru totul dovedite...

Abai părea liniștit. Nu arăta prin nimic dacă gîndea întocmai ca Baidali, sau dacă i se împotriva cu gîndul. Nu, datorită lui era doar să asculte și să țină minte. Își ridică biciușca de jos, își puse malahaiul și se pregătea să-și ia rămas bun, cînd Baidali făcu din nou o mișcare, arătîndu-și parcă dorința de a mai adăuga ceva. Abai își scoase malahaiul.

Bătrînii știu să rămînă liniștiți și netulburați, păstrînd în adîncul sufletului comorile lor tainice de gînduri, dar pentru

întîia oară vedea Abai o trecere atît de neaşteptată de la furtună la stăpînire de sine, atîta putere de voinţă şi atîta pricepere în a se înfrîna. Baidali, care acum o clipă clocotea de minie, zise pe neaşteptate, cu totul potolît :

- Tu îl vezi, fără îndoială, destul de des pe Karatai. Ce să spun, e un om de aur ! Păcat că s-a născut în seminţia neputincioasă a kokşelor. Dacă s-ar fi născut la ırghizbai, ar fi ajuns departe...

Tăcu o clipă, apoi urmă :

- Într-o zi, vorbeam noi, Karatai, Bojei, Baisal şi cu mine, despre tot felul de lucruri. Deodată, nu ştiu care din noi a pus o întrebare : „Cine, dintre oamenii pe care-i cunoaştem, e cel mai darnic ?” Toţi au rămas pe gînduri. Baisal stătea culcat la soare şi clipea din ochi ca o fiară de pădure. Numai Karatai a răspuns : „Cel mai darnic e Kunanbai”. Puţin după aceea, am pus altă întrebare : „Cine ştie să vorbească mai frumos decît toţi ?” A răspuns tot Karatai : „Kunanbai ştie să vorbească mai frumos”. Am trecut peste aceste două hopuri şi am întrebat a treia oară : „Cine e cel mai de ispravă dintre noi toţi ?” Şi de data aceasta tot Karatai a dat răspuns : „Cel mai de ispravă dintre toţi e Kunanbai”. Atunci Baisal şi-a ridicat capul şi a strigat către Karatai : „Măi, vulpoiule, ce tot îndrugi tu acolo ?... Kunanbai e darnic, Kunanbai ştie să vorbească frumos, Kunanbai e cel mai de ispravă dintre toţi... Dar atunci, de ce ne răzvrătim şi ne luptăm cu el ?” Iar Karatai i-a răspuns, fără să stea pe gînduri : „Ei, parcă ce ne pasă nouă de cusururile lui Kunanbai ? El e vrednic de laudă în toate privinţele, numai un lucru îi lipseşte : bunătatea. Şi de aceea sîntem noi dezbinaţi”... La aceste vorbe, Baidali îl privi cu luare-aminte pe Abai. Apoi urmă : După cum văd, tu te pricepi să tîlmăceşti vorbele oamenilor. Cred că tatăl tău n-a auzit încă despre această întîmplare. Povesteşte-i-o. Karatai a fost de atîtea ori martor la cruzimile lui neomeneshi - cine-ar putea să i le numere pe toate ? Şi djighitecii le văd zi cu zi, şi-l cunosc aşa cum este. Mă tem că n-o să auzim de la el vorba „îndurare” cîte zile om mai avea de trăit !...

Baidali tăcu.

În drumul spre casă, Abai nu se învoi să facă nici un popas. Vorbele pe care le auzise acum erau apăsătoare, dar în acelaşi timp pline de învăţăminte. După ce se depărtă de aul, se întoarse către Karabas :

- Hai să ne luăm la întrecere ! îl îndemnă el.

Karabas nu era prea mare iubitor de întreceri, dar, ca să ajungă la Karaşokî înainte de căderea nopţii, trebuia să se grăbească. De altfel iapa lui cea neagră nu era cu nimic mai prejos decât Aimandai.

– Ei bine, haide ! încuviinţă el şi-şi luă vînt.

Alergară aşa multă vreme. Cînd unul, cînd celălalt rămîneau de ruşine, fără ca vreunul să se dea bătut. Cînd izbutea Karabas să treacă înainte, îl ruga pe Abai să înceteze jocul, dar băiatul dădea pîteni lui Aimandai şi striga, ajungîndu-l din urmă : „Mai repede ! Mai repede !” Şi goana începea din nou.

Karabas se gîdea : „Ehei, bine l-a atins Baidali ! Ia te uită la el cum s-a înfierbîntat !”

Puţin înainte de asfinţit, cu caii plini de spume, drumeţii ajunseră la Karaşokî.

În spatele aulului se înălţa o colină de piatră. Abai îl văzu pe tatăl său stînd acolo cu Maibasas. Sări jos de pe cal, aruncă friul lui Karabas şi grăbi spre colină.

Kunanbai văzu îndată că băiatul străbătuse drumul într-o întinsoare. Buiestraşul oel şarg răsufila greu, coastele i se umflau şi nu se putea linişti, trăgînd şi smucind conovăţul. Pentru ochiul încercat al lui Kunanbai, era destul ca să-şi dea seama de graba cu care goniseră călăreţii.

Dar nu asta îl neliniştea acum. Nu era zgîrcit şi nu-şi dojenea copiii cînd se întorceau acasă cu caii frînţi de alergătură. Nu-i certa nici chiar atunci cînd calul schiopăta ori cînd se prăpădea de tot : ce să le faci, patima călăriei e marea desfătare a anilor tinereţii.

Altceva îl tulbura pe Kunanbai : Abai nici nu trecuse pe-acasă, ci se grăbise de-a dreptul la el. Se uită la băiat cu luare-aminte. Ochiul tînarului scînteiau, obrajii îi ardeau, nările-i tremurau. Ce schimbare se petrecuse în el ? Nu mai semăna nici pe departe cu Abai cel de toate zilele, cu băiatul acela potolit...

Abai se apropie, şi Kunanbai începu să-l descoasă :

– Ce-i cu tine ? Ce te-a tulburat pînă într-atîta ? Haide, spune : ce s-a întîmplat ?

Abai se miră că tatăl său îi ghicise atît de repede starea sufletească. Se așeză alături de el şi-i povesti tot ce auzise de la Baidali, fără să-i ascundă nimic.

Povestind, îl iscodea îndeaproape cu ochii. La început, Kunanbai îl ascultă cu răbdare. Dar cînd auzi vorbele : „Ce vină avem noi, djighitecii ?” se încruntă şi-l ţintui pe Abai cu privirea lui sfredelitoare, căutînd să-şi răspundă singur la întrebarea : „Dar el, Abai, cu ce ochi le vede toate ?...”

Privirea tatălui său nu-l tulbură pe Abai. Nu numai că se simțea în stare să înfățișeze toată amărăciunea seminției djighitecilor, dar la vorbele lui Baidalî mai adăugă și câteva de ale lui: sosise clipa cînd tatăl trebuia să stea față în față cu fiul și să-i dea socoteală.

Abai își încheie vorba cu salutul plin de amenințări pe care i-l trimitea seminția djighitecilor. Dar Kunanbai tăcea mereu. Atunci băiatul se opri o clipă, apoi îi spuse și povestea de la urmă a lui Baidalî, cu privire la răspunsul lui Karatai. „Oricum, după asta trebuie să spună ceva! își zicea Abai. Dar ce, și cum?“... Și așteptă răspunsul, cu nerăbdare.

Kunanbai îi ghici gîndul. Da, trebuia să răspundă! Și nu lui Karatai sau lui Baidalî, ci fiului său, care-i aștepta cuvîntul. Să-i răspundă – măcar să știe băiatul cît prețuiesc dușmanii tatălui său!...

– Karatai e un trăpaș încercat! Știe unde să gonească și unde să meargă la pas¹. Poate că are dreptate, începui Kunanbai, dar mie mi se pare că din orice dar al omului poate să iasă la iveală și un cusur. Eu socotesc dîrzenia și încăpăținarea drept cele mai de preț daruri omenești. Dacă m-am apucat de un lucru, apoi mă țin cu tărie de el. Și se prea poate că din asta se iscă uneori și greșeli... Tăcu și pâlî. Omul este robul lui Allah. Și cîte cusururi n-are un biet rob? sfîrși el, cu glasul mai potolit.

Și, deodată, Abai înțelese că tatăl său era un om ade-vărat. Chiar pe departe, dar tot își recunoscuse vina. Nu era de teapa lui Baidalî, care-i învinuia cu ușurință pe ceilalți, dar nu-și recunoștea decît cu greu propria lui greșală. Cuvintele tatălui său nu erau o înșirare de vorbe goale: în ele se ascundeau înțelesuri adînci. Nu-i lucru ușor să cunoști sufletul lui Kunanbai: e mai greu decît să-ți găsești drumul printre crestele întortocheate ale munților...

Kunanbai își avea rosturile și căile sale, iar băiatul pe ale lui. Și Abai plecă, abătut, ducîndu-și cu el nodurile nedezlegate ale gîndurilor...

Înainte de a se întoarce la Djidebai, Abai îl întrebă pe tatăl său cînd și unde trebuiau să plece aulele lor pentru pășunile de vară. Kunanbai dăduse poruncă marelui aul să

¹ Joc de cuvinte intraductibil, care înseamnă în același timp „Karatai e om umblat, cunoaște bine viața“ (n. red. ruse).

pornească la drum înaintea tuturor. Anul acela, drumul nu era cel obișnuit : djailiaul urma să se facă dincolo de trecătoare, în valea râului Bakanas.

Bakanas și Baikoșkar erau riurile cele mai de seamă de pe întinsul pășunilor de vară ale neamului tobikților. Pe vremuri, aulele lui Kunanbai se așezau, vara, pe Baikoșkar, iar Bakanasul rămânea în stăpânirea kokșeilor. Acum, însă, părea că Kunanbai, fiind în dușmănie cu Karatai, se hotărâse să pună mâna pe pășunile lui.

Fără îndoială că mai erau și alte socoteli la mijloc. Cele trei seminții, bokenșii, djighitecii și kokșeii, se pregăteau să se adune laolaltă și să se așeze pe vară în același loc. Amenințarea, pe care i-o trimisese Baidali lui Kunanbai prin feciorul său, nu era deșartă : nu putea vorbi așa decît omul care-și adunase în jur pe toți cei cu aceleași gînduri ca el. Kunanbai urmărea să-și vire o parte din aulele lui în ținutul djighitecilor : în felul acesta ar putea să știe tot ce se petrece la ei, ar afla orice vorbă, orice vicleșug, orice pas făcut pe furis.

Cel mai nimerit era să trimită acolo aulul cel mare, al lui Zere : iurta bătrînei era respectată de tot neamul tobikților. Afară de asta, Ulgean era primitoare, blîndă și darnică, nu semăna cu Kunke. Sufletul ei cald atrăgea pe toată lumea, iar prin felul ei de a se purta putea să îmblînzească și să împace toate inimile...

După ce le cîntări bine toate, Kunanbai porunci marelui aul să pornească de-a lungul râului Bakanas, peste trecătoare, și să se așeze în același djailiau cu bokenșii.

Abai nu bănuia nimic din socotelile ascunse ale tatălui său. Cu toate că găsea anevoioasă această călătorie, singuri, departe de celelalte aule, o scînteie de bucurie îi lumina sufletul : dacă o ia pe malul Karaulului pînă la Bakanas, înseamnă că o să treacă pe lîngă aulul lui Suiundik... Înainte de asta, de cîte ori se gîndea la Toggean, i se părea că drumurile lor nu se vor mai întîlni niciodată, că nici măcar nu se vor mai apropia unul de celălalt. Și iată că, acum, drumul întortocheat al vieții îl purta din nou spre iubita lui !

În timpul din urmă, cînd se gîndea la ea, îl cuprindea un simțămînt apăsător. Acum, însă, nu-și putea ascunde bucuria năvalnică. Auzind porunca tatălui său, se întroși ca para focului. Kunanbai băgă de seamă, dar nu încercă să-i pună vreo întrebare. Fără îndoială, Abai n-avea nimic împotriva acestei hotărîri. Totuși, deoarece aulul lor trebuia să călăto-

rească departe de grosul seminției, se gîndi că poate n-ar fi bine să plece singuri la drum. Nu-i mărturisii tatălui său decît această îndoială. Dar Kunanbai chibzuiise totul dinainte :

– N-o să fiți singuri. În urma voastră vor veni cel puțin zece aule de-ale seminției noastre. Le-am dat poruncă să se țină după voi, îi răspunse el.

După ce se înțeleseseră amîndoi în toate privințele, Abai se întoarse la Djidebai.

Să se mai întâlnească o dată cu Toggean, s-o mai vadă o dată, sau poate chiar de mai multe ori – ce dar neașteptat și neprețuit îi hărăzise soarta ! În drum spre casă, uită de toate. Sufletul îi era plin de Toggean și nu vedea înaintea ochilor decît chipul ei.

„Comoara mea ! Nădejdea mea !“, șoptea el mereu. Vorbele i se desprindeau singure de pe buze, fără voia lui, pe măsura tropotului copitelor lui Aimandai, care-l ducea în zbor tot înainte. Ce clipe minunate, fără pereche în viață ! Tinerete înaripată, cu focul dragostei arzînd în piept...

Începînd de la Karașokî și pînă la Djidebai, Abai călări numai în trap întins. Niciodată drumul nu i se păruse atît de scurt : nici nu-și dădu seama cînd ajunsese acasă.

La Djidebai, lumea se și mutase în iurte. Anul acela Karaulul se revărsase năvalnic și malurile lui se îmbrăcaseră cu covoare întinse și verzi. Aulul cu iurtele lui albe se ivi primitor, de parcă chema oaspeții la el. În jurul lui se îngrămădeau turme de oi. Micii alergau, behăind tremurat, după mamele lor, ciinii lătrau. Totul era plin de mișcare și de voie bună. Abai își opri calul lîngă iurta cea mare, se închină înaintea mamelor și le repetă porunca lui Kunanbai cu privire la plecare : anul acela, pășunile de vară înverziseră mai devreme, și aulele de la Cinghiz nu se mai strămutau către poalele muntelui, ci se grăbeau să pormească la drum spre pășunile de vară. Așa că nici marele aul nu trebuia să rămînă în urma celorlalte...

Tot așa gîndea și Ulgean, dar îi răspunse băiatului că nu putea să plece chiar așa de curînd : pregătirile, legatul boccelilor, grija de cei ce aveau să rămînă în așezările de iarnă, toate acestea îi cereau cel puțin cinci sau șase zile.

Abai se tulbură : „Dar dacă aulul lui Suiundik trece în vremea asta dincolo de creste și se depărtează, de nu-l mai putem ajunge din urmă ?“... se gîndi el. Și cît e de plăcut să călătorești împreună cu alte aule, în care ai prieteni ! Să faci drumul împreună, să te oprești împreună la popasurile de zi și de noapte... Afară de asta, pe la popasuri se ridică de obi-

cei iurte mici și ușoare, colibe și corturi. Dacă ai pe cineva de care ești legat sufletește, ce fericire să-l întâlnești pe o noapte liniștită cu lună, într-un cort unde nu te vede nimeni ! De la prietenii lui mai mari, Abai auzise de multe ori despre bucuria acestor clipe arzătoare, pe care el nu le cunoștea încă...

Dar Ulgean se arăta neînduplecată. În toate cîte erau legate de gospodăria aulului, Ulgean făcea totdeauna ce voia, fără să țină seama nici chiar de Kunanbai. Și, cu toate că i se rupea inima de jale, Abai trebuia să se supună.

La cină, le povesti lui Zere și lui Ulgean tot ce auzise despre viața pe care o ducea micuța Kamșat. Nu le ascunse nimic, nici un amănunt : lasă-le să plîngă și să se tînguie, însă el nu putea să tacă atîta timp cît era vorba de suferința unui biet copil !

Zere suspină cu durere și începu să-l mustre amarnic pe Kunanbai. Ulgean tăcu cîteva clipe, apoi se întoarse spre Abai :

– Să nu-i spui deocamdată nimic lui Aigîz... Inima ei e și așa sfîșiată de durere. Astăzi dimineață îmi spunea că a visat-o pe Kamșat cum a căzut pe vatră, drept în foc...

Și adăugă :

– Nevasta lui Suiundik e o adevărată mamă, bună și iubitoare. N-a vorbit ea degeaba... După ce ajungem la Cinghiz, să iei cu tine un om mai în vîrstă și să te duci la Kamșat, s-o vezi cu ochii tăi. Așa, o să știm care-i adevărul, o să ne înțelegem cu tatăl tău și atunci o să-i spunem și lui Aigîz...

Toată lumea încuviință hotărîrea lui Ulgean.

Zece zile mai tîrziu, aulul cel mare al lui Kunanbai trecea dincolo de creastă și se oprea la popas în vecinătatea pămînturilor djighitecilor și ale bokenșilor. O dată cu el mai sosiră încă vreo zece aule, așa cum spusese Kunanbai.

Pînă în ziua aceea nu fuseseră în stare să ajungă din urmă aulele bokenșilor și ale djighitecilor, care plecaseră înaintea lor de la poalele Cinghizului. Se vede că marele aul mergea mai încet decît celelalte.

Chiar din prima zi, lui Zere începu să i se aducă de pretutindeni carne și kumîs, așa cum se cuvenea, după datină, în cinstea marelui aul. Femeile veneau una după alta, încărcate : nimeni n-o ocolea pe bătrîna Zere. Cu toate neînțelegerile dintre ele și Kunanbai, aulele tuturor seminiilor intru-dite, care trăiau pe aceste locuri, veniră s-o vadă. Nu lipseau decît Bojei, Badali, Sughir și Suiundik. Ușa lui Zere era larg

deschisă tuturor, iar cei ce nu veniseră nici nu erau pomeniți, ca și cum lipsa lor nu fusese luată în seamă de nimeni.

Chiar a doua zi după sosirea lor în djailiau, Abai plecă însoțit de Habithan spre aulul lui Bojei, care nu se așezase prea departe, în spatele colinei verzi ce se zărea la apus, pe malul unui lac cu apă dulce. Ajunseră acolo în timpul prinzului. Se vedea de departe că aulul lui Bojei nu era tocmai cuprins : avea puține iurte noi, albe și arătoase. Cele mai multe se înnegriseră de vechime.

Abai și Habithan se opriră în dreptul iurtei căpeteniei și descălecară. Stăpînul casei lipsea din aul : era dus la un ospăț, la o rudă de peste lac.

În timp ce-și legau caii și se îndreptau spre iurtă, auzul lui Abai fu izbit de un plîns subțire și jalnic, de copil mic : numai un biet prunc bolnav putea să scîncească și să se tînguie atît de sfîșietor.

Recunoscînd glasul firav al Kamșatei, inima lui Abai se strînse de o presimțire dureroasă. Ocolind iurta, ajunse la ușă. Alt glas, aspru, curmă plînsul fetei cu ocări și cu blesteme : era glasul baibișei lui Bojei. Vorbea apăsător, și fiecare cuvînt al ei lovea de-a dreptul în inima lui Abai.

— Nu urla ! Nu zbiera, lepădătură afurisită !

Abai dădu la o parte ușa de pîslă și intră în iurtă, urmat de Habithan. Iurta era încăpătoare și cu mult mai bogată pe dinăuntru decît părea pe din afară. Era încărcată cu lucruri de preț, cu covoare și cu perdele, dar nici un lucru nu era așezat la locul lui. Pe jos nu părea măturat, iar patul era făcut la voia întîmplării, fără nici o socoteală. Lîngă pat, la torcătoare, ședea o femeie grasă și cam smeadă. Fața ei palidă, nările subțiri și buzele, care se mișcau neconținut, dovedeau o fire năvășă, pusă pe ceartă și lipsită de prietenie. Dincolo de pat era o sofa joasă, pe care stăteau și brodau cele două fete ale lui Bojei. Cam trecute amîndouă, slute și greoaie, păreau tot atît de veninoase ca și mama lor.

Plînsul copilului nu mai contenea.

Într-adevăr, era Kamșat. Zăcea la pămînt, ghemuită pe niște țoale murdare, fără să aibă măcar o pernă sub cap : i se dăduse doar o mîneacă ruptă de ceapan. Scîncea cu glas slab și tremurat, de parcă se plîngea de lipsa de omenie și de cruzimea celor din jurul ei.

Kamșat cea rumenă și plinuță era acum uscată și galbenă, ca după o boală grea. Mînuțele și piciorușele îi ajunseseră neînchipuit de subțiri, iar pe față i se citea o suferință fără leac. Genele-i păreau mai lungi încă, iar obrăjorii îi erau

supți și brăzdați, ca ai unui om bătrîn, care ar fi îndurat cineștie ce chinuri sau ar fi răbdat multă vreme de foame. Istovită de suferință și neluată în seamă de nimeni, fetița avea înfățișarea jalnică a unei biete făpturi secătuite de puteri.

Abai și Habithan se repeziră la ea, dar Kamșat nu-i recunoscu și întoarse capul, speriată, apărîndu-se cu mina.

Tulburat, Habithan nu se mai putu stăpîni :

– O, sărăcuța de tine ! Ce chinuri înduri fără nici o vină ! strigă el și izbuoni în lacrimi.

Abai se făcu alb ca varul. Toată ființa i se cutremură de minie și de durere.

Ca să se apere, femeile începură să-i îndrăge tot felul de minciuni.

– Ceilalți copii sînt sănătoși, numai ea, sărăcuța, cînd o cauți, o doare pîntecele ! Nu se poate vindeca și pace ! se pomni baibișea.

– Este o vorbă : „Cînd te doare burta, să stai cu gura uscată“... Da' parcă plodul te-nțelege ? Cum se simte ceva mai bine, cum începe să se îndoape. Ș-atunci, cum să se mai vindece ? Singură își strică, îi țineau isonul fetele, căutînd să-și dovedească grija pentru copil.

Dar Abai nici nu se uita la ele. De cum le trecuse pragul, numai vederea acestor ființe aspre și fără milă făcea să i se strîngă inima.

Nevasta lui Bojei dădu poruncă să se dea foc samovarului, dar Abai nu primi să pună gura pe nimic.

– Nu bem ceai, că plecăm îndată, zise el.

Și cum ar fi putut să se gîndească măcar la mîncare, cînd alături de el se stîngea în cruntă robie micuța Kamșat ? „Vai, dragul meu, vai, dragul meu !“, se tînguie lumea la moartea vreunei rude. Dar ce rost mai are să te gîndești la rude, după ce au murit ? Nu, trebuia să plece, altminteri nu s-ar mai putea stăpîni : s-ar repezi la fetiță și nimeni nu i-ar mai scoate-o din brațe... Cit de mult ar fi vrut să-i strige : „Mititica mea cea fără vină și fără noroc !...“

Dar, în fața acelor ființe lipsite de simțire, era mai cuminte să tacă. Îneebunit de vorbăria lor mincinoasă, era gata să strige la ele și să-și reverse toată indignarea și toată furia deznădăjduită, care-l înăbușeau. Dar asta n-ar fi ușurat cu nimic chinurile Kamșatei, ci mai curînd i-ar fi stricat și ar fi nenorocit-o cu totul. Abai se simți neputincios.

Atunci baibișea îi întinse o piala cu kumis. Dar putea el să bea într-o clipă ca aceea ? Puse cana jos, fără s-o ducă măcar la buze. Pe cine era supărat ? Pe cine învinuia, cui putea

să-i impute ceva? Parcă numai rudele lui Bojei purtau toată vina? Fără îndoială că nu. Și sub stăpînirea acestui gînd părăsi iurta.

Pînă atunci, Abai nu simțise încă o ură atît de neînduplecată. Se întoarse în aul abia pe înserate, fără ca mînia și deznădejdea care-l stăpîneau să i se fi potolit măcar o clipă.

La conovăul dintre iurta cea mare și iurta de oaspeți era legat un cal murg, lung la trup, purtînd șaua lui Kunanbai, iar alături de el, altul. Se vede că tată-său abia se întorsese acasă. Se nimerise bine: Abai luase hotărîrea nedînită de a duce pînă la urechile lui Kunanbai suspinele sfîșietoare ale bieteii Kamșat. Și, fără să mai stea pe gînduri, intră în iurta în care se afla Kunanbai, însoțit doar de bătrînul Djumabai.

Aproape în același timp cu el intră și Aigiz. Inima ei de mamă presimțea, parcă, o nouă suferință, și o putere neînvinsă o mîna acolo: știa că Abai fusese la Bojei, Abia trecu pragul și-l și întrebă:

— Ce vești ne-ai adus, Abai-gean? Ai aflat ceva? Cum o duce biata ta surioară? făcu ea, cu durere în glas.

Zere și Ulgean își întoarseră și ele fața, așteptînd răspunsul.

Abai se uită la tatăl său. Kunanbai tăcea, fără să-și ia privirea înghețată de la Aigiz.

— Am văzut-o cu ochii mei, răspunse tînărul. Kamșat e bolnavă, e la un pas de moarte. Nici nu ne-a mai recunoscut. Toți i-s străini, toți i-s dușmani. Ce să mai spun?

Kunanbai se întoarse fără veste și-i aruncă o privire uci-gătoare, dar nu scoase o vorbă.

Femeile suspinau, se tînguiau și boceau.

Fața lui Aigiz se strînsese de durere și de ură, și ochii i se umplură de lacrimi:

— Luminița mamei! Puicuța mamei, biata mea orfană! strigă ea. Cine-a blestemat ziua în care-ai venit pe lume?

Kunanbai înălță mîna stîngă, poruncindu-i parcă să tacă. Sau poate că se ferea de blestemul ei de mamă?

Aigiz, care tremura în fața lui Kunanbai, se potoli dintr-o dată. Suspina doar în șoaptă, înecîndu-se de plîns. Kunanbai se răsti la ea:

— Isprăvește odată, cobe! Nu chema urgia asupra capului tău. Ducă-se pe pustii blestemul, cu tine laolaltă!

Aigiz nu îndrăzni să-i răspundă. În schimb, începu Ulgean. Stătea lîngă Abai, ștergîndu-și lacrimile.

— Ce înseamnă asta? Să ți se rupă inima și să n-ai voie să gemi? strigă ea cu deznădejde. Parcă durerea noastră

acum a început? De mult o plîngem noi pe biata Kamşat! Dar cui să-i spui? Cine să te înţeleagă?

Kunanbai se încruntă şi spre ea, să tacă, dar în clipa aceea se porni Zere:

— Ia fă bine şi nu-mi mai băga nurorile în sperieţi! Ce te-a apucat? strigă ea, înfruntîndu-l.

Şi, ridicîndu-se pe covor sprijinită în mîini, se uită cu minie drept în ochiul feciorului său. Pînă atunci, Abai nu văzuse încă pe faţa bătrînei atîta putere ameninţătoare.

Zere se uita mereu, ţintă, la Kunanbai. Sub privirea ei neînduplecată, el se dădu bătut şi căută în altă parte.

— Cui vrei să-i împărtăşească ele durerile şi nădejdlile lor, dacă nu ție? urmă Zere, pornită pe ceartă. Dacă ții numai-decît să fii neomenos, n-ai decît să fii cu duşmanii tăi! Dar unde vrei să ajungi, dacă te porți așa cu prietenii tăi, cu neamurile tale? Poți să te crezi zeu pe pămînt cît poțtești, că tot nu te-ai coborît cu hîrzobul din cer! Ești fecior de om, muritor ca toți oamenii, și ești născut dintr-o mamă, că doar eu te-am născut! Iar ele nu-s decît niște biete mame, care-și mărturisesc durerea lor de mame. Voi ați aruncat-o pe Kamşat în suferință, iar nouă ne-ați lăsat doar jalea și deznădejdea! În loc să zbieri așa la ele, caută să le găsești vreo mîngiere, să afli vreun leac pentru durerea lor! Scapă de chinuri pe bietul copil orfan.

Glasul lui Zere suna ca o poruncă.

Toți cei aflați în iurtă tăceau. Kunanbai nu-și putea găsi vorbe să răspundă. Fierbea de minie. De mult nu mai îndrăznise cineva să-i vorbească în felul acesta. Glasul mamei, care era însuși glasul conștiinței și al dreptății, îl străpungea cu tăișul lui.

— Ce pot eu să fac? Asta a fost hotărîrea tuturor căpeteniilor de semîinți! încercă el să se dezvinovățească față de Zere.

Abai, care se gîndise mult și cu scîrbă la acea hotărîre, își luă pe neașteptate îndemnul să vorbească:

— Dar ce fel de hotărîre o mai fi și asta, cruntă, necruțătoare și haină? Eh, nu în felul acesta se pot împăca oamenii între ei! E cu putință ca o asemenea hotărîre să aducă pacea, cînd ea nu stîrnește în inimi decît o tulbure amărăciune? Ce vreți să simtă aceste mame față de djighiteci, cînd le-au smuls cu sila un copil de-al lor? Despre ce fel de pace poate fi vorba, cînd djighitecii, care doreau vite, au căpătat în schimb un copil, care are nevoie de îngrijire? Vor fi fiind ei atît de proști și lipsiți de omenie, încît să pună mai

mare preț pe cinci iepe decît pe viața Kamșatei? Se prea poate. Dar cum sîntem noi, care le-am dat cu mîinile noastre un copil fără apărare, ca pe-un cățel lepădat?

Kunanbai asculta cu luare-amînte vorbele lui Abai. Pentru el era ceva cu totul nou. Nimeni nu se mai gîndise vreodată în felul acesta. Și nici nu-i era îngăduit nimănui să gîndească așa : într-adevăr, Abai nu mergea pe calea bătută de atîtea veacuri, ci pe o potecuță a lui, tainică și nesigură...

— Eh, fecioraș neisprăvit ! Inima ta are dreptate, dar ea nesocotește obiceiul pămîntului ! oftă Kunanbai.

Vorbea acum cu totul altfel : nu mai porunceă, ci parcă cerceta cu liniște o pricină, care-i tulbura pe toți cei de față. Și, cu toate că-l făcuse „neisprăvit“, se vedea bine că ținea seama de vorbele lui Abai, dar în același timp răspunsul lui voia să arate că le făcea un hatîr, lui Aigiz și lui Ulgean.

Tăcu o vreme, apoi își reluă firul vorbei :

— Așa ne învață, oare, obiceiul strămoșesc ? La împăcarea celor ce se află în dușmănie, se cuvine să se încheie împerecheri între semințiile care s-au învrăjbit : o fată e dăruită ca roabă, ca țiitoare. Noi însă am dat-o pe Kamșat să-i fie lui Bojei ca o fiică. Oare noi sîntem cei care am aruncat-o în suferință ? Totul e numai din vina lui Bojei : dacă e în stare să simtă ceva, atunci de ce nu mi-a primit copila ca pe copila lui ? Dacă se poartă cu ea ca și cum ar fi o străină, înseamnă că a rupt învoiala și ne-a rămas dator... Că mă urăște pe mine ? N-are decît ! Dar copilul meu, pe care l-am scos din fașă și i l-am dăruit, ce vină are față de el ? Dacă n-a știut să-i facă pe ai lui să înțeleagă nici atîta lucru, înseamnă că s-a înecat într-o ceașcă cu apă¹ !

Vorbele lui Kunanbai erau nimicitoare pentru Bojei.

De altfel și Abai își întorsese fața de la Bojei, purtînd în inimă, pentru întîia oară, o adîncă obidă : își pierduse încrederea în el. „Dacă nevastă-sa n-are simț omenesc, de ce n-o silește el să se poarte cum se cuvine ?“, se gîndea Abai. Așa îi spusese și lui Habithan, pe drum, cînd se întorceau amîndoi spre aul.

Kunanbai se hotărî, fără întîrziere. Și a doua zi, bătrînul Djumabai îi purtă cuvîntul în aulul lui Bojei. Aigiz trimise și ea pe o vecină în vîrstă la baibișea lui Bojei, poruncindu-i : „Spune-i că-mi ucide copilul. Oare un om cu mintea teafără și cu suflet ar face ce face ea ?“

¹ A murit fără glorie, n-a izbutit să facă un lucru cît de mic (n. red. ruse).

Djumabai se întoarce de la Bojei posomorît și povesti :

La Bojei se aflau Baidalî și Tusîp. Cînd nevastă-sa îi spuse cum o dojenise Aigîz, Bojei se sfătui cu prietenii și cu rudele și-i trimise lui Kunanbai aspru răspuns : „Kunanbai mi-a ars o dată cîntea pe rug. Crede el că rana veche s-a ogoit ? Că ceea ce s-a frînt o dată poate să crească la loc ? Se gîndește el la tot ce sufăr eu ? Sau poate crede că toate se pot împrăști fără urmă, numai să nu pătimească vreo spiță de-a neamului său ? Ce-a pierdut Kunanbai ? I-a căzut un grăunte din sac ! Îl poftesc să nu-mi ceară socoteală, să nu mă sîcîie și să nu mă scoată din fire că o să-i pară rău !”

Atît i-a spus Bojei lui Djumabai. În vorbele lui suna, nestînsă, vechea dușmănie. Ai fi zis că ura și răzbunarea își ridicau din nou spinările amenințătoare, strigînd : „Degeaba, noi n-am pierit !”

Răspunsul lui Bojei ucise în Abai cea din urmă nădejde. Tot sufletul i se răzvrăti.

Dar atunci, unde e mîninimă, nu a baibișei și a fetelor ei cele rele și cu mintea întunecată, ci a lui Bojei ? Cum a fost el în stare să osîndească la moarte o fetiță nevinovată, răpunînd-o încetul cu încetul ? Atîta neomenie, și nici urmă de pocăință ! Asta înseamnă că Bojei numai se prefăcea că era blînd, iubitor de oameni și milostiv ! Se arăta așa doar cînd primea vreo lovitură, nu și cînd putea s-o arunce în capul altora... Atunci, cu ce era Bojei mai bun decît Kunanbai, pe care tot el îl învinuia de neomenie ?

Kunanbai ascultă răspunsul lui Bojei cu ochii plecați, pîlînd înspăimîntător. Răsufă scurt și des. Dar și de data aceasta își stăpîni gîndurile care-l frămîntau. Zise doar, cu amărăciune, către Abai :

— Pentru el copilul meu nu e om, ci pui de lup. Ura lui n-o să se potolească decît în mormînt. Dacă vreunul din fiii mei i-ar cădea în mîini, i-ar scoate ochii și l-ar rupe în bucăți. Asta se vede din toate faptele lui. Bine. Primesc orice. Înainte de a lovi, o să aștept...

Cîteva zile mai tîrziu, o veste cumplită sosi, ca un trăsnet, din aulul lui Bojei : Kamșat murise.

Murise dimineața și fusese îngropată în după-amiaza aceleiași zile. Mai mult decît atît : nu se trimisese veste despre moartea ei nici în aulul lui Kunanbai, și nici în al mamei ei, al lui Aigîz. Știrea fusese adusă din întîmplare, de un păstor.

Toți rămaseră buimăciți, mai cu seamă Zere și Abai. Dacă răspunsul lui Bojei căzuse pe inimile lor ca o povară

apăsătoare, apoi cruzimea aceasta nebunească și zadarnică îi scoase din fire.

Nimic nu mai putea să-i ușureze vina în ochii lui Abai. Kamșat era un biet copil firav. Dezbinările și dușmănia nu îndreptățesc nimic atunci când e vorba de lucrul cel mai de preț din cîte sînt pe lume : de omenie. Părea că însuși Bojei își dăduse seama de asta, deoarece în ziua cînd murise fetița îi întrebaseră, pe nevastă-sa și pe Baidalî, dacă i s-a trimis vorbă lui Aigîz. Dar Baidalî rămăsese neînduplecat, iar Kamșat fusese îngropată fără ca rudele ei să fi știut ceva.

De cînd Kunanbai luase pășunile de vară ale djighitecilor și le dăduse bokenșilor, fiecare pas era prilej de ceartă între cele două semînții : și drumurile pe care trebuiau să le urmeze, și riurile, și pășunile. Familii, care trăiau de veacuri în bună înțelegere, apucau acum calea bănuielilor și a urii.

Baidalî și Tusip vedeau și înțelegeau totul. În sufletul lor stăruia gîndul plin de neliniște că dușmănia semănată de Kunanbai va trebui să ducă la o ruptură definitivă cu bokenșii, și că atunci djighitecii vor rămînea fără cel din urmă aliat al lor în lupta împotriva irghizbailor. Și tocmai simțămîntul de ură față de Kunanbai îi insuflase lui Baidalî sfatul de a o înmormînta pe Kamșat fără să cheme pe cineva dintre rudele ei. Bojei își dădea seama cum nu se poate mai bine de jignirea grea pe care i-o aducea lui Kunanbai. Dar primise, chiar cuprinzînd cu mintea toate urmările amenințătoare ale acestui fapt : prea îl ura pe Kunanbai ca să scape un prilej binevenit de răzbunare ca acesta !

Aflînd că fetița fusese îngropată fără ca nimeni dintre ai săi să fi fost chemat la înmormîntare, Kunanbai se simți cuprins de o adevărată furie. Chemă în taină la el, în marele aul, toate căpeteniile semînțiilor irghizbai, topai și djuantai și, după ce le povesti isprava lui Bojei, supuse pricina înțelepciunii lor. O ștafetă mînată în grabă plecă la Bojei.

De data aceasta, cel care se duse la djighiteci nu mai era Djumabai. Kunanbai mină acolo doi trimiși : pe Izguttî și pe Djakip, cei doi frați ai lui, unul adoptiv și celălalt drept, care-i împărtășeau deopotrivă toate necazurile și toate bucuriile.

Ei vorbiră cu Bojei de-a dreptul, fără ocol.

— Ce-ai făcut ? strigă Izguttî. Ce era Kamșat pentru tine : o roabă pe care o luaseși în luptă ? Nu era copilul lui Kunanbai ? Trebuia măcar să-i dai de veste mame-si, s-o chemi să arunce, cu mîna ei, un pumn de țărînă peste mormînt ! Ce răzbunare neroadă !

Bojei îi răspunse, de față fiind Baidali și Tusip :

— Bineînțeles, cine altul putea să mai toarne gaz peste foc decât Kunanbai ? Dar ce era să mai vestesc norodul și să fac pomeni pentru un prunc cît palma ? Și chiar dacă aș fi făcut, credeți că mi-aș fi pus capul la adăpost ? Dacă mă socotește vinovat, să-mi ceară răscumpărarea singelui. Să încerce, dacă se simte în stare ! încheie el, cu asprime.

Era limpede că certurile pentru pământ ajunseseră prea departe, iar vorbele lui Bojei sunau ca o înfruntare și ca o hotărîre.

Baidali și Tusip îl sprijiniră cu toată puterea și, îndată după plecarea lui Izguttî, chemară grabnic pe toți cei de un sînge cu ei. Dezbinarea cu bokenșii era dată uitării : primejdia comună îi uni pe toți în jurul seminției djighitecilor.

Și chiar în ziua cînd Kunanbai îi binecuvînta pe cei care țineau cu el, întru dezlănțuirea unei noi prigoane, Baisal, Karatai, Suiundik și cei care țineau cu ei luau de asemenea hotărîrea nezdruincinată de a lupta, întărind-o printr-un jurămint făcut în fața lui Bojei.

Era la începutul verii. Multe din aule abia trecuseră dincolo de Cinghiz și începeau să-și așeze iurtele mari. Acum, cele două tabere se grăbeau să ajungă cît mai repede la pășunile de pe Bakanas și Baikoskar. Vara aceea se arăta zbuciumată : oamenii se pregăteau de încăierări pe față și de hărțuiri pe ascuns.

Nenumăratele așezări ale tobîkților se mișcau cu repereziciune. Djighiții își țineau la îndemînă soili și șokparii, gata să-i folosească în luptă, iar caii aleși să fie călăriți în timpul verii nu erau lăsați noaptea la păscut, ca să mai slăbească.

Focul se răspîndea tot mai amenințător. Neliniștea chinuitoare se întindea și asupra aulelor vecine. Zvonuri tulburi cu privire la jafuri și prădăciuni pluteau în văzduh, iar oamenii dormeau numai cu un ochi, așteptînd mereu ivirea dușmanului.

Pe o vreme ca aceea, îndoielnică și zbuciumată, aulul lui Zere ajunsese în sfîrșit, după o călătorie neîntreruptă, la riul Bakanas. Iurtele fuseseră ridicate abia în ajun. În jurul lui Zere nu se așezară numai zece aule, ca de obicei, ci aproape patruzeci. De dimineată și pînă noaptea tîrziu, pîlcouri de oameni înarmați umpleau iurta lui Ulgean și a lui Aigiz.

De-a lungul călătoriei, Kunanbai nu se depărtase o clipă de marele aul. Pe drum, își aduna oamenii, trimitea porunci și făcea pregătiri. Ajuns la Bakanas, chemă la el toate ștafetele, toate căpeteniile și toți biii. Cele treizeci sau patruzeci

de aule din ținutul lui erau acum martorele unor adunări neobișnuite ; nu erau nici chemări la sfat, nici alegeri de căpetenii, nici pomeniri, nici alergări de cai și nici petreceri de nuntă. Toată lumea venea ca și cum n-ar fi avut nici o treabă, dar adunările se țineau lanț și, în cele din urmă, ajunseră să se țină în fiecare zi.

Abai nu știa nimic de planurile ascunse ale tatălui său. Bătrînii făceau zid în jurul lui Kunanbai, și băiatul aproape că nici nu-l mai vedea. Își petrecea zilele pe lângă mamele lui, care-și duceau cu greu amarul.

Djighitecii, bokenșii și kotibacii urmau să se strămute în pășunile lor de vară, în apropiere de Bakanas. Nu se știe de ce, dar ei nu se arătau. Se făcură cercoetări și se află că zăboviseră în drum, lângă trecătoare. De obicei, cînd două semînții se dușmănesc, fiecare din ele caută să meargă ori lăsîndu-l pe celălalt în urmă, ori împingîndu-l din spate. La începutul strămutării turmelor, părea că djighitecii erau cei care păstraseră cu deosebire vechiul obicei.

Ce s-o fi întîmplat cu ei ? Ce socoteli îi vor fi oprit pe loc ?... Toată lumea se frămînta, dar nimeni nu putea da un răspuns vrednic de crezare.

Și, deodată, o veste care cutremură întreg Cinghizul ajunse la Bakanas.

Trei călători din semînția bokenșilor povestiră că, de vreo cinci zile, Bojei era greu bolnav. Se spunea că în timpul din urmă boala luase o întorsătură primejdioasă și, fie că-și presimțea sfîrșitul, fie din altă pricină, chemase la el pe toți cei din semînția lui și-și luase rămas bun de la ei... Călătorii auziseră asta cu urechile lor...

Aulele de pe Bakanas, ale irghizbailor și ale celor de partea lor, trăiau de multă vreme în așteptarea unor evenimente furtunoase și a unor încălcări apropiate. Acum, nimeni nu mai vorbea decît de boala lui Bojei.

A doua zi sosi altă veste, care îngheță sufletele tuturor : Bojei murise. Noaptea trecută își dăduse cea din urmă suflare.

Djumabai auzise vestea pe drum. Cînd ajunse la Ulgean, toți cei din aul își beau ceaiul de dimineață. În iurta lui Ulgean erau de față Kunanbai, Zere și Ulgean, iar dintre copii Abai, Ospan și Takegean.

Aflînd de sfîrșitul lui Bojei, toată lumea încremeni.

Palid, Kunanbai se uită ținută, pe ușa deschisă, la dealul verde din depărtare. Apoi, mișcîndu-și buzele în șoaptă, fără glas, spuse o rugăciune.

Zere era abătută. Un suspin adânc îi zgudui pieptul și boabe mari de lacrimi îi lunecară pe obraz.

Abai se tulbură și inima i se strînse dureros.

Aulele seminției irghizbailor de pe valea Bakanasului așteptau un trimis, care să le aducă vestea morții lui Bojei. Toți credeau că, după vechea datină străbună, un călăreț va sosi în goană și-i va chema la înmormîntare.

Oricît s-ar dușmăni oamenii în viața lor de toate zilele, este o vorbă : „La ospățul de sărbătoare și la slujba de îngropăciune toate trebuie date uitării“. Orice s-ar fi întimplat în timpul vieții lui Bojei, nici o rudă de-a lui nu trebuia să lipsească de la înmormîntare ca să-l jelească laolaltă cu toată suflarea aulului său.

Pentru înmormîntarea lui Bojei, irghizbaili pregătiseră kumîs, aleseseră caii buni de tăiat și-și strînseseră iurtele. După aceea, începură să se întrebe dacă nu s-ar cădea să plece fără să mai aștepte să fie poștiți : trimisul fusese așteptat pînă seara tîrziu, dar nu venise nimeni.

Era de necrezut, dar adevărul nu mai putea fi tăgăduit : Kunanbai nu era chemat la înmormîntarea lui Bojei ! Și el, și toți cei din aulul lui, erau ocoliți dinadins.

Poate că așa fusese voia lui Bojei înainte de a-și da sufletul, sau poate că așa hotărîseră urmașii lui, Baidali, Baisal și Tusip... Cine știe ? Oricum, pentru Kunanbai aceasta era mai mult decît o insultă. Ura de sînge a rudelor, care se trăsesese în umbră fără să se stingă cu totul, își ridica iarăși capul, încercînd să-l lovească chiar și prin mijlocirea unui mort. Afară de el nimeni nu mai fusese uitat – și nu numai rudele mai apropiate, dar chiar și din cele mai îndepărtate aule ale neamului atît de întins al tobikților.

Kunanbai era abătut. În curînd însă se lăsă din nou pradă mîniei lui nestăpînite și necruțătoare : pe un mort n-ai cum să te răzbuni. În schimb, Baidali și Baisal vor plăti amarnic isprava lor nesăbuită, cum n-a mai fost alta în neamul tobikților.

Cu toate acestea trebuia, măcar deocamdată, să amîie orice luptă și orice încălcare fățișă. Luă această hotărîre cu toată tăria și dădu poruncă nouă tuturor aulelor sale de la Bakanas, precum și aulului lui Ulgean :

– Căutați-vă de gospodărie și stați liniștiți pe locurile voastre ! Apoi plecă, însoțit de Djumabai, în aulul lui Kunke, care sosise și el între timp la Baikoskar.

Aulele, care trăiau în așteptarea unor încăierări înarmate, se potoliră. Viața își luă mersul ei pașnic : în zilele pece-

tluite de suflarea morții, nu-i era îngăduit nimănui să încalce și să năvălească pe pământ străin, după pradă.

Zere și Ulgean erau adînc mîhnite și umilite că nu fuseseră chemate la înmormîntarea lui Bojei. Dar n-aveau încotro. Strivite de durere și de rușine, nu-și puteau ascunde lacrimile. O săptămîină întregă coapseră azima de pomenire și, întinzînd fețe de masă, rămaseră în iurtă, ascultînd rugăciunile pe care ar fi trebuit să le asculte la mormîntul lui Bojei și pe care le citeau acum Abai și Habithan.

În vremea asta, djighitecii, bokenșii și kotibacii se pregăteau pentru marea ceremonie. Aulele lor, multe la număr, atrăgeau în aceste zile lume de peste lume. Bărbați și femei, bătrîni și tineri veneau să-l plîngă pe Bojei. De pretutindeni se auzeau bocete amare, suspine stinse și gemete adînci.

Rudele, prietenii și tovarășii lui Bojei soseau cu iurtele lor cu tot, cu vitele alese pentru tăiere și cu slujitorii lor. De mult nu se mai văzuse o înmormîntare ca aceea.

Moartea lui Bojei oprise în loc strămutarea aulelor sale spre djailiaurile îndepărtate, unde urmau să-și petreacă toată vara. Luaseră hotărîrea să se oprească acolo unde se aflau măcar pînă la a patruzecia zi de la moartea lui, să întîmpine pe toți cei care ar dori să-i cinstească amintirea și să facă slujbele de pomenire din a șaptea și a patruzecia zi.

Bojei nu zăcuse mult. Căzuse dintr-o dată, fără să se mai poată ridica. Chiar din cele dintîi zile de boală, era vădit că se îndrepta cu pași repezi spre mormînt. În cea de-a treia zi, moartea își și pusese pecetea pe chipul lui. Se zbătea, fără să găsească odihnă trupului infierbîntat.

În viața lui, Baisal văzuse mulți oameni murind. Punea mîna pe pieptul lui Bojei să vadă cum îi bătea inima, și-și dădea seama de sfîrșitul apropiat. Baidali, Tusip și Suiundik stăteau și ei lîngă bolnav, așteptînd : poate că Bojei ar dori să le spună cele din urmă cuvinte... Într-o seară, Baisal le șopti încetîșor :

- Boala îi vine din răceală. Iar răceala doboară pe om, lovindu-l fără cruțare. Dacă ar mai asuda măcar o dată, poate ar scăpa...

Deodată, Bojei își încrunță sprîncenele, scrișni din dinți și-și adună cele din urmă puteri. Pe chipul lui galben, stors de sînge, se așternu umbra plumburie a morții. Vorbi, aruncînd cuvinte aspre, cînd limpezi, cînd abia deslușite, întretăiate de răsufierea lui chinuită :

- O lovitură care nu iartă... De unde-mi vine? Dinafară sau dinăuntru, de-acolo unde viermele miniei îmi roade inima? Acum, mie mi-e totuna... Kunanbai o să fie mai ușurat. Văd bine că plec din lumea asta. N-o să-i mai stau în cale... Da, eu plec... Dar pe voi ce zile vă așteptă?

Dintre cei patru prieteni, care stăteau în jurul lui, numai bătrînul Suiundik nu se putu stăpîni și-l năpădi plînsul. Ceilalți rămaseră muți. Întunecați la chip, cu spinările încovoiate, păstrau o tăcere de moarte.

Acelea fură cele din urmă cuvinte de despărțire ale lui Bojei. Pe urmă, nu mai vorbi nimic. Și peste puțină vreme, se stînsese.

Încetase de a mai sufla încă de cu seară, dar pînă noaptea tîrziu cei patru bătrîni, împreună cu femeile și cu copiii, se înecau în lacrimi și tot nu puteau să-și vină în fire. Plîngînd în hohote, Baisai întîmpina oamenii care se îngrămădeau în iurtă. Deodată se clătină și căzu, ca mort. Baidali, Tusip și Suiundik îl scoaseră din mijlocul mulțimii. Așezîndu-se mai la o parte cu el, Baidali îi vorbi:

- Dacă lacrimile l-ar putea învia din morți!... Dar cîte lacrimi n-am vărsat noi! Uitați-vă, și la aceste cuvinte arătă cu mîna aulul în care fete, femei și bărbați se văitau și boceau în gura mare. Slobози și el un suspin, ca un geamăt adînc, dar urmă poruncitor și hotărît: Vino-ți în fire, Baisai! Fiți tari și voi! Să ne sfătuim mai bine cum să le rînduim toate pentru îngropăciune.

Trimise după cîțiva bătrîni și ținu sfat cu ei. Dar, înainte de orice, scoase aulele lui Kunanbai din numărul celor ce trebuiau chemate la înmormîntare.

La miezul nopții, patruzeci de călăreți stăteau gata să plece la drum. Pe caii lor sprinteni și bine hrăniți, vestitorii morții porniră zburînd în toate părțile, către aulele întinse ale tobîkților, către ținuturile învecinate ale kereilor și mamailor și chiar spre neamurile mai de departe, din preajma Karkaralinskului.

Baidali și ceilalți bătrîni nu închiseră ochii toată noaptea. La răsăritul soarelui, lîngă iurta lui Bojei a fost întinsă iurta în opt colțuri a lui Suiundik, cea mai încăpătoare din tot ținutul. Nu se aduseră deocamdată multe lucruri: numai pe jos se așternură covoare. Apoi, în partea dreaptă se înălță un pat larg, încrustat cu podoabe de os și acoperit cu un covor negru. Pe patul acela trebuia să rămînă trupul lui Bojei pînă se vor fi sfîrșit toate datinile îngropăciunii.

În olipa cînd mortul era scos din iurta lui, fiicele și celelalte femei izbucniră într-un plîns încă și mai sfișietor. Bojei a fost așezat pe pat, și atunci Baidalî aduse și înălță cu mîna lui, în dreapta iurtei, o pînză cernită. Era cel mai de seamă semn de cînstire a celui răposat : un steag negru cu alb, prins în vîrfurile unei sulii. Dacă Bojei s-ar fi tras dintr-un neam de hani, i s-ar fi înălțat un steag ca pentru un tiure – alb, albastru sau vîrgat. Dar cînd mortul e un om din popor, culoarea steagului atîrnă de vîrsta lui. În privința asta, Baidalî se sfătuisse cu Suiundik, vestit cunoscător al datinilor străvechi. Și Suiundik îl lămurise : lingă trupul unui tînăr, se înălță un steag roșu, lingă al unui bătrîn, unul alb, iar pentru un om de vîrstă mijlocie, cum era Bojei, steagul trebuia făcut din două fișii : una neagră și alta albă.

Acest steag, înălțat de Baidalî în dreapta iurtei celei mari, chiar a doua zi după moartea lui Bojei, arăta că înmormîntarea răposatului se va face cu deosebită strălucire. Asta însemna, înainte de toate, că se va întinde mare praznic, și că pomenirea răposatului nu va lua sfîrșit un an întreg.

După altă datină străveche, toată adunarea făcu o rugăciune, după care la ușa iurtei oernite se aduseră, din două părți deodată, doi cai, legați apoi de cei doi stîlpi de la intrare : unul era roib, uriaș, bine hrănit și cu gîtul înalt și mlădios, celălalt murg, vînjos și sprinten. Cel roib își slujea stăpînul iarna, iar cel murg era scos de la odihnă la începutul verii.

Văzînd caii, vie amintire a răposatului cînstit de toată lumea, mulțimea nu se mai putu stăpîni și izbucni din nou în lacrimi amare. Unii plîngeau cu hohote, proptindu-se în toiege, alții cădeau în genunchi și se ploconeau pînă la pămînt.

– O, tu, cel fără seamăn pe lume ! O, iubitule ! O, leul meu ! striga mulțimea.

Baidalî își veni în fire înaintea tuturor. Se apropie de calul cel roib, legat de stîlpul din dreapta iurtei.

– O, neprețuitul meu *djanuar*¹ ! îi zise el. Ți-a murit stăpînul, sărmane, și ai rămas ca un orfan !

Și venind mai aproape de el, îi tăie coama deasupra frunții, apoi îi prinse coada și, în pîrîit de cuțit, i-o reteză pînă mai sus de genunchi.

¹ Vorbă de mîngîiere adresată animalelor (n. r.).

După aceea repetă același ritual cu calul cel murg. Pe urmă cei doi cai, așa însemnați, fură trimiși în herghelii : trebuiau puși la îngrășat un an întreg, apoi tăiați la pomenirea de un an a stăpînului.

Baidalî se uită în urma lor :

– Murgul are coama și coada neagră. Așa că tot el o să slujească și la înmormîntare. Iar cu prilejul strămutărilor de turme, o să poarte șaua stăpînului acoperită cu negru, hotărî el. După aceea, tot sub steagul cernit, căpeteniile chibzuiră numărul de vite și tot ce mai trebuia pentru slujba îngropăciunii.

„Pentru bogați, moartea revărsă comori ; iar pe calici, îi face să le iasă șezutul prin nădragi !” Bojei nu era bogat, dar nici sărac nu era. Și cum ar fi putut să fie sărac, cînd avea în jurul lui atîtea rude și atîția prieteni ? Puteau oare cei ce împărțiseră totul cu el, cît fusese în viață, să-l lase în părăsire tocmai acum ? Și cum să-l uite, cînd nici nu-i crescuse încă iarba pe mormînt ?...

Nimeni nu spuse aceste vorbe, dar ele erau în mîntea tuturor.

Și rudele își luară asupra lor toată grija înmormîntării. Mai mult decît atît : hotărîră ca familia lui Bojei să nu aibă a da nici un ied măcar și, timp de un an, orice călător ostenit, fără adăpost și flămînd, fie el om de-al casei ori străin, cît de străin, să găsească îndestulare și odihnă în iurta mortului. Recunoștința și rugăciunile celor miluiți îi vor aduce lui Bojei fericirea deplină dincolo de mormînt...

În aceeași dimineață se hotărî și înfrumusețarea iurtei cernite cu podoabele cele mai de preț. De la Suiundik, de la Baisal și Baidalî s-au adus covoare și blănuri bogate, cergi de pîslă brodate și alte lucruri scumpe.

În iurtă stătea baibișea lui Bojei, zdrobită de durere. În jurul obrazului smead și palid purta o năframă albă. Părul negru, despletit, i se revărsa pe umeri. Pe fața pămîntie, istovită, îi ieșeau la iveală vinișoare albastre. Obrajii ei, pe care și-i zgîriase într-o pomire de cumplită deznădejde, purtau încă urme de sînge închegat.

Cele două fiice ale mortului își scosese răciulițele defecioare și se îmbrobodiseră cu șaluri negre. Îndată după moartea tatălui lor, ele înighebaseră un bocet sfîșietor, și acum întîmpinau cu melodia lui tăgănată, de dimineață și pînă seara, pe toți cei ce se apropiau să-l cinstească pe răposat.

De pretutindeni soseau mereu tot alți oaspeți. Veneau în pâlcuri din stepele întinse, din djailiaurile îndepărtate și din strimtorile șerpuitoare ale munților de dincolo de Cinghiz. Pământul se cutremura de vuiet înăbușit și de tropote de cai. Cîteva zile la șir, tot aulul răsună de bocete tînguitoare.

Rudele hotărîră ca trupul lui Bojei să nu fie lăsat în djailiau, ci dus peste trecătorile Cinghizului la așezarea de iarnă și îngropat acolo, lîngă sălașul lui, la Tokpambet.

Și din toate căpeteniile semînțiilor, numai Kunanbai nu atinse cu mina lui rămășițele pămîntești ale lui Bojei, cinstitute și plîns de întregul norod.

PRIN TINUTUL DEALURILOR

I.

Mai era încă mult pînă la amiază, dar căldura grea, apăsătoare, era cu neputință de îndurat. Pe cer, nici un nor, nici măcar cît un bănuț de aramă! Nu plouase de mult. Toată vara căldura dogoritoare și chinuitoare secătuisese pămîntul. Dar riul Bakanas avea apă destulă și malurile bogate în ierburi, în tufişuri de salcîm sălbatic, în pajişti cu pănuşiță și cu pelin. Iată de ce aulele se grăbeau spre rîu, la djailiau. Chiar dacă n-ar fi fost atît de cald, tot ar fi greu să se găsească păşuni mai bune.

Ud de sudoare, Abai ieşi din iurtă.

Istoviți de arșiță, oamenii abia își țirau picioarele în bătaia soarelui. Un dulău uriaș, tărcat cu galben, se tolănea lângă iurta cea mare, cu gura căscată, cu limba scoasă, suflând repede și des.

Herghelele păraseau pășunile, se urcau pe vârful pleșuv al unui deal îndepărtat și se adunau grămadă, războindu-se cu tăunii cei nemiloși, însetați de sânge. Oile întoarse de pe pajiști se tăvăleau în noroiul de lângă mal. Vacile se băgau de-a dreptul în apă și dormitau acolo, numai cu capetele afară. Juncanii și vițelele, care rămăsese pe mal, alergau cu deznădejde în toate părțile, căutînd să scape de tăuni: goneau cu cozile birzoi, cu nările umflate și cu ochii holbați, nebu-nește, ca în preajma tăierii.

Tundukurile iurtelor erau trase, iar pîsla din partea de jos a pereților era scoasă cu totul.

Abai nu știa unde să se mai adăpostească de căldură. Rămase multă vreme lângă iurtă, într-un fel de toropeală grea, apoi căscă alene și o luă anevoie spre râu. Sudoarea i se prelîngea pe frunte, capul îi vijîia de fierbînteală: era gata să blesteme și Bakanasul, și căldurile lui.

Un cîrd de băieți se scăldau în râu. Ospan și Smagul improșcau cu apă în toate părțile și țipau mai amarnic decît toți. Abai se trase mai la o parte și se aruncă și el în apă. Trece de două ori înot Bakanasul cel larg și adînc și, înviorat dintr-o dată, începu să se dea afund. Ospan veni în goană pe mal, pînă aproape de el, urmărindu-l cu admirație, dar și cu necaz.

— Mai afundă-te o dată! Încă o dată! Așa! striga el, plesnindu-se cu palmele peste șolduri. Și, fără veste, sări din fugă în spinarea lui Smagul, care începu să se zbată, încercînd să-l dea jos.

— De mine n-a putut scăpa nici mînzul cel de doi ani! Învîrte-te cît poțtești că tot nu mă răstorni! striga triumfător Ospan. Se ținea cu mîinile de gîtul lui Smagul și-i dădea pîteni cu călcîile, ca unui cal adevărat.

Smagul se văzu nevoit să se supună. Purtîndu-l pe umeri, alergă spre Abai și se prăvăli în apă, cu călăreț cu tot.

Abai se săturase de mult de năzdrăvniile lui Ospan. Pînă acum doi sau trei ani, îi plăcea și lui să se joace cîte puțin cu băiatul. Dar astăzi neastîmpărul lui îl supăra și se ferea de el cît putea. Iar dacă celălalt nu-i dădea pace, Abai se răstrea la el și-l pune pe fugă. De aceea ieși din apă, se îmbracă fără grabă și se pregăti să plece spre casă.

Dar pe mal, lângă rîu, îl zări pe Takegean. Călare, gătit ca de sărbătoare, arăta ca un djighit în toată puterea cuvîntului. Ținea pe mîna un șoim. Calul lui șarg de patru ani, cu coamă neagră și plin de spume, își mușca frîul, bătea pe loc și nu se putea liniști.

De șaua lui Takegean erau legate o lișiță neagră și două rațe. Dînd cu ochii de ele, copiii se repeziră la vînător, strigînd pe întrecute :

- Ei, mie, *agatai*¹ !
- Ba mie ! Dă-mi-le mie !

De obicei, Takegean împărțea vînatul la copii, dar îi plăcea să-i lase să se roage și să se umilească în fața lui. Cunosîndu-i slăbiciunea, copiii se țineau scai de el.

Takegean se uită la Abai și zîmbi cu vădită mulțumire de sine. Căuta totdeauna să-și dovedească superioritatea față de fratele său. El, Takegean, era un djighit în toată firea, care se ducea la vînătoare cu șoimul ! Ce era Abai pe lângă el ? Un neisprăvit, un copilandru... Iar el, Takegean, se înfățișase astăvară la logodnica lui ! Are prieteni printre djighiții cei adevărați și pîndea fetele din tufe ca să stîrneasă zarvă printre ele ! Într-adevăr, era mare deosebire între el și Abai...

Cum Ospan și Smagul îl necăjeau mereu, Takegean le răspundea cu cîte o sudalmă grosolană și batjocoritoare ; îi plăcea, de obicei, să spună vorbe necuviincioase. În fața lui tată-său tăcea ca un motan vinovat de vreo poznă, dar o dată scăpat de sub ochii lui, se pornea să-i înjure pe copii, pe păstori și pe argați. Își făcuse din asta o adevărată faimă. După ce se lăsă rugat destul, desfăcu în cele din urmă rațele și le dăruî copiilor, zicîndu-le :

- În loc să tulburați apa dis-de-dimineată, mai bine cu-legeți fragi, nespălaților ! și-i înjură din nou.

- Fragi ? Dar unde-s fragii ? se legă de el Smagul.

Vara, toți copiii nu visează decît fragi. Dar pe malurile Bakanasului, fragi nu se găsesc. Abai prinse și el la inimă și-l întrebă ce-i cu fragii. Și află că Takegean auzise la vînătoare cum că, lângă pîrîul de peste dealul din apropiere, se găseau fragi cît poștești.

Copiii se grăbiră strigînd :

- Hai să mergem, chiar acuma !
- Prindeți caii mai repede !

Takegean avea și el gust de fragi. Peste puțin, cei doi

¹ Nume de mîngiere dat fratelui mai mare (n. r.).

frați adunaseră toți copiii din aul și plecau, călări, după frați. Urcăți câte unul și câte doi pe un cal, băieții veneau în urma lor în stol gălăgios.

Ospan rămăsese mai în urmă. Fără să asculte de herghelii, care-l sfătuiau să-și aleagă un cal mai potolit, își pusese ochii pe un sur, de doi ani, care nu fusese încălecat niciodată pînă atunci.

În vremea din urmă, Ospan nu mai avea altă grijă decît pe a căluțului aceluia, înalt în picioare și sprinten, care nu știa încă ce-i frîul. Fusese alăptat de o iapă neimblîzită, care un an întreg nu se lăsase mulsă. De aceea minzul sugea și acum, cînd împlinise doi ani. Moștenise toată firea sălbatică a mame-si. Văzîndu-l nu demult în herghelie, Ospan se ținuse de capul djighitului Masakbai, care încăleca fără frică pînă și caii cei mai turbați, să pună frîul pe el. Și în dimineața aceea, Masakbai îi făcuse pe plac, prinzînd cu arcanul căluțului, care se împotriva furios.

De la început se dovedi încăpățînat și rău. Ca să scape, începu să facă salturi nebunești, să zvinle din copite și să sară în două picioare, de-l aruncă de două ori la pămînt chiar pe Masakbai. După o rușine ca aceea, care i se întîmpla pentru întîia oară în viață, djighitul se supără foc și se hotări să-și înfrîngă dușmanul cu orice preț. Îl trase de urechi, îl strînse de gît cu arcanul, îi rupse gura cu zăbala și, în cele din urmă, aruncînd pe el o cergă în loc de șa, o prinse bine cu frînghia și-i sări din nou în spinare. Sub ploaia loviturilor de bici, calul se avîntă în goană smintită. După ce-l obosi bine și-l domoli, Masakbai se întoarse. Atunci Ospan, înfierbîntat de isprava djighitului, sări la rîndul lui pe cal. Cu toate că era ostent, calul tot nu se lăsă și, umilit că trebuia să se supună unui călăreț atît de mic și de ușor, se ridică iarăși pe picioarele dîndărăt și începu să sară nebunește, încercînd să-l scuture din spinare. Dar Ospan era neînduplecat și, așa cum se lăudă mai tîrziu față de Smagul, pînă la urmă îl supuse.

Acum, după ce plecase toată lumea. Ospan întîrzia încă tocmai din pricina calului, care făcea iarăși încercări deznădăjduite să scape de el : se zbătea, se răsucea pe loc și se repezea în dreapta și în stînga, orbește. Ospan se ținea bine și-l snopea în bătăi. Pe obrazul lui strălucea un zîmbet larg de fericire. Văzînd că nu izbuteste să-și arunce călărețul la pămînt, căluțul o luă la goană. Atît aștepta și Ospan : începu să-l bată cu biciul, din răputeri. Căluțul zbura ca vîntul.

- *Aruah ! Aruah !* striga Ospan cit îl ținea gura, ajungînd din urmă copiii, care i-o luaseră cu mult înainte. Dar mînzul tot nu se domolea : alergînd mereu în goană nebună, nu mai ascultă de frîu, o luă pieziș și, în cele din urmă, îl atinse din fugă pe Takegean.

Copiii se risipiră în toate părțile, speriați. Ospan își întoarse calul și se pregătea s-o pornească iarăși, cînd dobito-cul își încovoie grumazul, necheză sălbatic, făcu un salt și începu să se zbată, cînd sărind pe picioarele de dinapoi, cînd lipindu-se de pămînt ca o pisică.

Lui Abai i se făcu teamă pentru Ospan, dar, uitîndu-se la el, rămase uimit de îndrăzneala cu care se ținea pe cal. Ochii lui mari scînteiau. Gusta din plin bucuria luptei și nu mai încăpea nici o îndoială că nu știa ce e frica. Ai fi zis chiar că abia aștepta să se zbată iarăși sălbăticiunea sub el. Abai nu mai avea înaintea lui un băiețaș neastîmpărat, ci un luptător iscusit, care înfruntase o încercare grea. Și cînd calul mai încercă o dată, turbat, să scape, Ospan nu-și pierdu cumpătul, ci-l domoli pe loc.

Fără să vrea, toți se uitau muți la lupta aceea cu totul neobișnuită. Takegean plescăia din limbă de mirare și, uluit de îndrăzneala fratelui celui mic, îl înjură, așa, de admirație.

- E tare ca piatra, zise el. Ehei, pe unul ca ăsta nu-l sperii cu una, cu două ! Și zicînd acestea, dădu bici calului și o luă înainte.

Copiii porniră după Takegean. Căluțul se avîntă și el, întrecîndu-i pe ceilalți. Ospan îl bătea sălbatic și striga, cuprins de o bucurie, care-l făcea să nu mai țină seamă de nimic :

- *Aruah ! Aruah ! Masakbai ! Masakbai !* căutînd parcă să descînte cîrnanul cu numele îmblînzitorului său.

Pe pîmînișul cu iarbă deasă și proaspătă, cu mireasmă dulce de fragi, copiii zăboviră mult la cules. Ziua se apropia de sfîrșit, umbrele dealurilor și ale colinelor se lungeau, un vînt subțire și răcoros adia din văi, de prin rîpi și trecători. Ai fi zis că fragii se înmulțeau în loc să se împutineze. Copiii mîncau pe săturate, umplîndu-și tiubeteicile, căciulile, săculețele și buzunarele.

Deodată, un vuiet ciudat le izbi auzul : ai fi zis că se apropie, pîrîind și trosnînd, un foc uriaș de stepă sau că trece, dincolo de deal, o oaste nenumărată. Copiii ciuliră urechea, uitîndu-se la cei mai răsăriți dintre ei, la Takegean și la Abai.

Pe culmea dealului se ivi atunci o herghelie numeroasă, care începu să coboare povișnișul spre valea largă. Caii albi și suri înaintau sforăind. Se auzea nechezatul mînjilor și al cîrlanilor, care, desprinzîndu-se din herghelie, alergau roată pe iarbă, zburdînd. Caii copiilor auziră și ei tropotul străin și începură să se agite. Ciulind urechile și nechezînd, o luară într-acolo, sărind greu cu picioarele lor împiedicate. Copiii porniră în goană după ei.

Într-un loc pustiu ca acela, o herghelie n-avea ce căuta decît însoțită de un aul călător. Și, într-adevăr, în timp ce copiii săreau în șa, caravana se și arătă pe culmea de unde coborîse herghelia.

Înainte tuturor pășea o ceată de cincisprezece cămile. După ea, altele de cîte opt, zece sau tot cincisprezece, înșirate una după alta. După cămile veneau călăreții, înarmați cu soili și cu șokpari. Printre ei se zăreau djighiți purtînd pe braț cîte un șoim cu scufița pe cap.

Convoiul, care venea în urma călăreților, umplu de nedumerire pe copii, și chiar pe Abai.

Era înconjurat de o ceată de femei călări. Și fetele tinere, ca și femeile de toate vîrstele, erau îmbrăcate în haine scumpe și aveau iepe și cai într-ales. Șeile, căpestrele și pieptarele își sclipeau în soare podoabele de argint. În fruntea lor, un șir drept de fete duceau de căpăstru un cal murg cu șaua pe el, cu coama și coada pe jumătate tunse. După ele venea o femeie în vîrstă, palidă și istovită, cu năframă reagră pe cap. Samarele tuturor celor cincisprezece cămile, care urmau, erau acoperite cu covoare negre, cu văluri negre brodate și cu cerși pestrice, cusute cu negru. Toată această procesiune răs-pîndea un fior de adîncă durere și de tristă sărbătoare.

Copiii se opriră fără voie, neîndrăznind să taie drumul cernitei caravane. Se uitau la ea, curioși și nedumeriți, lăsînd-o să se perinde pe dinaintea lor.

Cînd fetele din fruntea convoiului se apropiară, se sfătuiră și-și schimbă războaie : două din ele pășiră înainte, luînd de căpăstru calul cel murg.

Ospan le măsură îndelung, cu mirare și curiozitate, și în cele din urmă se apropie de Abai.

— Cine-s astea ? Ce-i cu caravana asta ? întrebă el, ră-sucindu-se în șa și împungîndu-l pe Abai cu biciușca în coaste. Deodată, izbuoni în rîs : Oi-boi, Abai, ia uite și tu ce mai căciulă !

Abai se întoarse, înciudat.

— Mai încet, zurbagiule ! îl certă el, cu asprime.

Dar lucrul, de care făcea atita haz Ospan, era cu totul neașteptat chiar și pentru Abai.

Și el, și Tekegean, înțeleseseră de la început că aveau în fața lor caravana cernită a rudelor lui Bojei. Calul cel tuns pășea, purtînd șaua stăpînului. Șuba roșie a mortului îi acoperea spinarea. De oblîncul șei era legată biciușca lui Bojei, peste care era așezat malahaiul lui. Dar înfățișarea și îmbrăcămintea celor două fete care duceau calul erau, într-adevăr, cu totul ciudate. Fetele aveau capetele acoperite bărbătește, cu căciulițe de miel negre și strîmte și cu fundul de catifea neagră. Dar nu numai că purtau căciulițe, așa cum nu obișnuiesc fetele, dar le și întorseseră în așa fel, încît partea de dinapoi, mai lungă, le acoperea fruntea.

Văzînd călătorii, care se opriseră să le facă loc, fetele începură să cînte bocetul de îngropăciune. Celelalte cinci, care veneau în urmă, își îndreptară rîndul și-și uniră și ele glasurile cu ale lor : o datină străveche cere ca fetele să cînte cîntecele de jale de cîte ori caravana cernită trece pe lîngă un aul sau prin fața unor drumeți străini.

Dar ce-i păsa lui Ospan de datinile cele străvechi ? În casa lor nu murise încă nimeni și el nu văzuse niciodată cum se cîntește amintirea unui răposat. Ar fi fost cu totul zadarnic să i se spună ce însemna un convoi ca acela, că tot n-ar fi priceput. Toate cîte le vedea i se păreau de-a dreptul vrednice de haz și, fără să vrea, începu să rîdă. Dar nu îndrăznea să-și ridice capul, de frica lui Abai. Numai umerii i se cutremurau de hohote înăbușite.

Abai se uită la fete și deodată, fără să-și dea seama, își ridică mîna stîngă vîrită în bulderghi și încremeni așa, gata parcă să strige : „Oprește-te, măcar o clipă !“ Dar nici o vorbă, nici o rugămintă nu zbură de pe buzele lui. Pălînd, cu răsufierea tăiată, lăsă mîna să-i cadă fără putere pe coama calului.

În mijlocul celor cinci fete, care treceau pe dinaintea lui, era Toggean, călare pe un cal alb cu coama ca mătasea. Abai o vedea întîia oară după întîlnirea lor de astă-primăvară.

Ceapanul subțire de atlas negru îi foșnea ușor la fiecare mișcare. Pe cap purta o scufiță nouă de brocart, iar șalul moale îi unduia în falduri în jurul gîtului. Cerceii de aur, mari, i se legănau alene în urechi. Călare în mijlocul acestui convoi de moarte, părea o stea a dimineții rătăcită pe un cer mohorit. Venea fără grabă, înconjurată de celelalte fete de-o vîrstă cu ea. Fruntea ei luminoasă și largă, linia gingașă a gîtului alb ca zăpada, părul, care i se revărsa în valuri

negre pe umeri, toate la un loc alcătuiau o priveliște încântătoare. Își ținea mâinile încrucișate peste briul de mătase galbenă, încins peste ceapanul ei negru. Privind drept înaintea ei, cânta cu glas limpede cîntecul sfîșietor al morții. Dar chipul fermecător era de o frumusețe curată și înduioșătoare.

Abai se uita la ea fără să olikească, cu răsufierea tăiată. Cîntecul de jale îi pătrundea drept în inimă: auzea doar un glas subțirel răsunînd undeva, în cer. Era glasul ei, sau al vreunei alte fete? Dar cum ar fi fost cu puțință ca un glas ca acela să fie al alteia și nu al ei!

Totul pieri o clipă din ochii lui Abai. I se păru că cerul întunecat, care-i atîrna de-atîta timp deasupra capului, își sfîșiasse deodată morii, lăsînd să iasă la iveală luna strălucitoare, de o frumusețe liniștită și dulce, ascunsă după ei. Și clipa aceea era gata să-l scoată din minți. Își plecă fruntea în fața luminii orbitoare pe care n-o bănuise încă și pe care o vedea acum pentru întia oară în viața lui...

Dar totul nu ținu decît o clipă. Un simțămînt nou, ascuțit și dureros, stîrnit de priveliștea pe care o avea înaintea ochilor, îi prinse ca într-un vârtej gîndul chinuit.

Plînsul lui Toggean, plînsul fetelor lui Bojei, convoiul cernit, veșmintele negre, calul tuns și fără stăpîn, toate înfățișau durerea întregului neam. Și oamenii aceștia nu-l chemaseră pe Kunanbai la înmormîntare, nu-l iertaseră și nu-i îngăduiseră să se alătore la durerea lor, să împărtășească jalea lor. Convoiul în care strălucea Toggean, mărgăritarul cel fără pereche pe lume, trecea nepăsător prin fața lui, spunîndu-i parcă: „Dă-te la o parte și tu, împreună cu nelegiuitul tău tată! N-ai dreptul nici să ne privești!”

I se părea că în cîntecul de jale al iubitei lui, ca și în bocetul norodului, care-l plîngea pe Bojei, ruda lui de sînge răpită de moarte, răzbătea o necruțătoare dojană, care se revărsa și asupra lui. „Am eu oare vreo vină?”, încercă el să se apere, dar un nou val de amărăciune îi năvăli în suflet. Tăcea, strivit sub povara acestor gînduri. Nu mai vedea și nu mai auzea nimic, decît doar cîntecul acela sfîșietor al morții...

Deodată, cineva îl împinse de la spate. Un glas îi porunci, scurt: „Să mergem!” Abai tresări și se întoarse ca trezit din somn. Era Takegean. Văzînd privirea aiurită a lui Abai, strîmbă din nas și zîmbi cu răutate.

— De ce te-ai muiat așa? îl întrebă el, în batjocură.

Abai tresări, se încruntă și-și șterse obrajii cu palma. N-ar fi vrut să plîngă, și nici nu bănuia că lacrimi mari și grele îi lunecau de mult pe obraji, în neștire.

În vremea asta, convoiul cernit se depărtase. Între el și cei care veneau în urma lui, se făcuse loc de trecere. Copiii își luară vînt, călări, după Takegean. Ospan smulse malahaiul de pe capul altui băiat, și-l așeză de-a-ndoaselea și, rîzînd în hohote, dădu bici calului.

Dar, încîntat de isprava lui, uită, cu totul că avea sub el un cal neînvățat și-l croi cu biciul, fără măcar să se țină bine în șa. Sălbăticiunea se zbatu din nou pe loc. Și Ospan n-avu cînd să strîngă friul, că o săritură neașteptată îl și trînti la pămînt. Cu toate acestea, băiatul nu-și pierdu cumpătul; căzînd, nu lăsă friul din mînă. Se ridică sprinten și-l trase cu putere. Cu obrajii roșii și hohotînd, sări din nou pe cal, ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic, și începu să-l bată cu biciușca, fără să-i lase timp să se dezmeticească. Căluțul se repezi înainte, urmat de cailor alți băieți.

Takegean și Abai, care n-aveau nici o grabă, rămaseră în urmă. Takegean își luă din nou aerul lui de om în toată firea :

- Ce ești tu : copil, muiere ? Ce te-a apucat, de bocești ?

Abai se supără :

- Văd că ai crescut mare, dar tot n-ai prins la minte ! făcu el. Doar nu-i vorba de un străin. Și tu ar trebui să-l plîngi !

- Să-l plîng pe Bojei ? Cînd nici măcar nu ne-a chemat la înmormîntare ?...

- Nu te-au chemat cei vii. Dar ce ai cu mortul ?

- Ce am ? Asta am : că era în dușmănie cu tata !

- Dar cine poartă vina acestei dușmăanii ? Se vede treaba că le-ai chibzuit și le-ai înțeles pe toate... Spune-mi, atunci, care din ei avea dreptate și care era vinovat ?

- Dacă am înțeles ori nu, e același lucru. Eu sînt de partea tatălui meu. Cine-i prietenul lui e și prietenul meu. Și cine-i dușmanul lui e și dușmanul meu.

- Crezi tu că puilul de lup se ține după lup din prea multă deșteptăciune ?

- Nu mai trîncăni ! Pentru tine, fără îndoială, nimeni nu e mai deștept decît bunica Zere, cu toate că, de bătrînețe, și-a prăpădit toate grăunțele...

- Iar tu ești de partea tatei... Dar ia spune, multă minte ai căpătat de la el ?

- Cum ? Va să zică, după tine, nu-s decît un prost ? și Takegean trase o înjurătură zdravănă.

- Întocmai ! Se vede că de asta ai crescut mare, ca să scuipi vorbe spurcate. Halal bărbat ! Atîta știi : să sudui de dimineată și pînă seara păstorii, mulgătoarele și argații.

- Și tu, mare viteaz mai ești ! Lasă că am să te spun eu tatii...

- Spune-i tot ce poțestești ! Dar și eu am să te spun bunicii : n-ai spus că și-a prăpădit grăunțele de bătrînețe ?

Takegean tăcu. Nu era în stare să facă față la o ceartă mai aprinsă, n-avea destulă îndrăzneală. Tată-său era de parte, nu putea să i se plîngă. Și pe urmă, cine știe cui i-ar fi dat și el dreptate... Bunica se supăra mai rar, dar cînd i se întîmpla să-și iasă din fire, apoi grozav era de iute la minie. Într-o zi, astă-primăvară, cînd a înjurat o femeie din aul, Takegean a dat de mare bucluc : femeia batjocorită pe nedrept a venit să i se plîngă bunicii, și bunica s-a miniat foc, l-ă chemat la ea și i-a tras o mamă de bătaie, s-o țină minte ! Și asta se petrecuse tocmai în ziua în care Takegean, ca un bărbat și ca un djighit ce era, se pregătea să se infățișeze logodnicei lui ! Așa că, în timp ce se certa cu Abai, își aminti de întîmplarea aceea și se gîndi că ar fi mai cu-minte să pună capăt neînțelegerii dintre ei.

- Ascultă, las-o dracului ! făcu el și, mai înjurînd o dată, dădu bici calului și o luă înainte.

Bucuros că scăpase de el, Abai își văzu de drum. Lă-sîndu-și calul la pas, se lăsă din nou în voia gîndurilor lui.

- „Puiul de lup nu se ține după lup din prea multă deșteptăciune...” Aceste vorbe îi scăpaseră în focul certeii, dar abia acum își dădea seama de înțelesul lor. Da, orice om știe să urmeze calea croită și bătătorită de părinți ! Dar dacă ai minte și putere, caută-ți singur alte drumuri, care să fie numai ale tale...

Adîncit în gînduri, Abai nici nu-și dădu seama că ajunsese la Bakanas.

Îndată ce Zere și Ulgean afluă de la Abai că aulul lui Bojei sosise la djailiaul lui, trimiseră în mare grabă un călăreț la Kunanbai. „Aulul cernit se află chiar aici, lîngă noi. Dacă nici acum nu ne ducem acolo, cu ce obraz o să ne mai uităm în ochii oamenilor ? Să se hotărască mai repede ce trebuie să facem”, îl rugau ele.

Și Kunanbai hotărî. În, aceeași noapte sosi la Bakanas, împreună cu Kunke și cu zece căpetenii. Și toate cele douăzeci de aule începură să adune kumis, să aleagă și să taie vite pentru ospățul de pomenire.

Pe la amiază, ceata de călăreți porni la drum : erau cincizeci de bărbați, douăzeci de femei și un pîlc de băieți tineri : Abai, Takegean, Ospan și alții. Numai Zere și Ulgean veneau în căruță, însoțite de altă femeie în vîrstă, căreia toată lumea îi zicea Sarî-apă. Din porunca lui Kunanbai, căruța fusese trimisă înainte de plecarea călăreților.

Pe Kunanbai îl însoțeau frații săi, Maibasas și Djakip, rudele mai apropiate și căpeteniile celorlalte seminții, care erau de partea lui : djuantaiacii, karabatîrii, topaii și torgaii. După ei veneau Kunke, Aigîz și Tonșolpan, cea mai tînără dintre mamele lui Kunanbai. Însoțitorii lui Kunanbai se despărțiseră, pîlcuri-pîlcuri, în urma aga-sultanului.

Ajunghind aproape de aulul cernit, toată mulțimea aceea se repezi la vale, cu strigăte și bocete, care răsunau pînă cine știe unde, prin rîpi.

O datină străveche cerea ca acei ce veneau la o pomenire să alerge în goană spre aulul mortului, strigînd cu amar : „Vai, dragul meu !” Întîi trebuiau să înceapă cei mai în vîrstă. Pîlcurile din spate așteptau un semn de la cele din față. Și cînd Kunanbai se repezi împreună cu însoțitorii săi, strigînd și plîngînd, cei din spatele lui se repeziră și ei, urmîndu-i pilda.

Abai era în ceata din mijloc. Alături de el călărea fratele lui cel mai mare, Kudaiberdî, fiul lui Kunke, ștafeta Djumagul și bătrînul Djumabai, urmați de Takegean, de Ospan și de ceilalți.

— Oi-boi, dragul meu ! Fratele meu ! Stîncă mea nebiruită ! Sprijînul meu ! strigau aceștia, alergînd în goana cailor alături de Abai.

Djumagul și Takegean se legănau în șa, de ai fi zis, văzîndu-i, că erau gata-gata să se prăbușească la pămînt de durere. Dar suferința lor prefăcută nu-l înșela pe Abai.

Alerga și el strigînd, dar nu căuta să-și arate durerea mai mult decît se cuvenea. Iar strigătul lui pornea din adîncul inimii. Alături alerga Kudaiberdî, străin și el de orice prefăcătorie. Lui Abai îi plăcuse totdeauna fratele acesta, cu toate că nu prea avusese prilejul să-l întîlnească. De aceea se gîndi să stea cît mai aproape de el măcar acum, cît o ține pomenirea.

Căruța lui Zere ajunsese lîngă iurta cea mare a lui Bojei, a cărei boltă se înălța în mijlocul aulelor strînse roată în jurul ei. Iurta albă stătea singuratică. La ușă filfiia steagul cel alb cu negru, înălțat pe o sulită.

După ce urcară dîmbul, care le ascundea aulul, și zăriră steagul cernit, călăreții se repeziră năvalnic într-acolo, ca puhoaiile apelor de primăvară. Toți alergau în galop, bocind cît îi ținea gura. Abai, care rămăsese tot printre cei din mijloc, văzu în spatele iurtei celei mari vreo treizeci de bărbați: stăteau încovoiați și plîngeau, sprijinindu-se cu amîndouă miinile în toiegele lor albe. Erau rudele lui Bojei, care se pregăteau să întîmpine oaspeții.

Călăreții ajunseră în dreptul lor și descălecară. În fruntea celor care-i așteptau se găseau Baidalî, Baisal, Tusip și Karașa, iar în spatele lor celelalte rude, proptindu-se și ele în toiege albe și plîngînd în hohote.

O ceată întregă de djighiți, iuți și sprinteni, sări în întîmpinarea noilor sosiți: îi ajutau să descălece, le legară caii și-i însoțiră, ducîndu-i de mînă, pînă la căpeteniile aulului. În loc de binețe, oaspeții îmbrățișau gazdele și plîngeau laolaltă cu ele. Zărindu-i pe Baidalî, pe Baisal și pe ceilalți aksakali plîngînd în hohote, Abai nu se mai putu stăpîni. Coborînd de pe cal, izbucni și el în lacrimi neprefăcute.

Noii sosiți erau duși în bocete și suspine pînă la iurta cea mare. De acolo răzbăteau pînă la ei plîsete sfîșietoare.

Iurta era plină de femei. Stăteau înșirate de la ușă pînă la peretele din fund și jeleau mortul, legănîndu-se, cu miinile proptite în șolduri. În mijlocul lor bocea cît putea baibișea lui Bojei. Purta pe cap năframă neagră. Lacrimi de durere adevărată și nestăpînită îi curgeau pe obraji. Mai la o parte ședeau cele cinci fete, plîngînd și ele. Bolta înaltă a iurtei părea neîncăpătoare pentru atîtea gemete și atîtea strigăte de jale.

Intrînd în iurtă, bărbații ingenuncheau înaintea femeilor, le îmbrățișau și plîngeau împreună cu ele.

Abai mergea în urma lui Kudaiberdî și le îmbrățișa și el, pe rînd. Dar, într-adevăr, era cu neputință să te poți opri în fața tuturor femeilor care umpleau iurta, să plîngi cu fiecare și să le îmbrățișezi, după cuviință, pe toate. De aceea, Kudaiberdî, cu lacrimi în ochi, se duse de-a dreptul la baibișea lui Bojei și o îmbrățișă plîngînd în hohote.

— *Aga-ekem*, dragul meu l suspina el.

Abai o îmbrățișă și el, apoi se îndreptă spre fetele care stăteau mai la o parte.

În cele din urmă, bocetul tuturor se mai potoli. Doar baibișea lui Bojei bocea înainte, iar cele cinci fete îi țineau isonul cu suspinele lor. Baibișea își plîngea durerea ei fără leac și blestema soarta care o pedepsise cu atîta neomenie.

Toți cei din iurtă erau adânc înduioșați. Dar încetul cu încetul, se potoli și văduva.

Numai cele două fiice ale lui Bojei nu-și conteneau plînsul. Suspinele lor se prefăceau în vorbe și răsunau acum ca un cîntec de deznădejde, iar glasurile lor se împleteau într-unul singur. Rosteau fiecare cuvînt răspicat, întrerupîndu-și din cînd în cînd cîntecul ca să suspine sau să ofteze, și iarăși o luau de la capăt.

— O, tată! Nici n-ai așteptat să ne vezi mari, și ne-ai și părăsit... Ai plecat de lîngă noi, fără să-ți duci pînă la capăt rostul vieții... Ne-ai lăsat, biete orfane fără noroc! Cui ne-ai lăsat! De ce ne faci să plîngem amarnic? boceau ele, iar cei din iurtă le răspundeau, la rîndul lor, cu sughițuri de plîns.

Aceste clipe îi păreau lui Abai cele mai grele din toată această sărbătoare a morții.

Țînguirea fetelor se prefăcea, cu încetul, într-o adevărată baladă a vieții lui Bojei, a vitejiei și a mărinimiei lui, a faptelor frumoase săvîrșite de mîinile lui. Și glasul lor era tot mai înduioșător și mai deznădăjduit.

Și nu vorbeau numai de Bojei, ci de toți cei din jurul lui, de toți cei care trăiseră în același timp cu el. Deodată, fetele pomeniră și numele lui Kunanbai.

Toată adunarea amuți.

Kunanbai stătea cu căciula trasă pînă peste ochi. Auzindu-și numele, își plecă fruntea, încruntat. Cîntecul fetelor îl plesnea ca o palmă peste obraz.

Dar așa era obiceiul, și nimeni n-avea dreptul să schimbe vorba sau s-o întrerupă, deoarece bocetul era socotit tot atît de sfînt ca și namazul. Nu, cîntecul nu putea fi nici oprit, nici înăbușit: el era mare și tare. Și cuvintele lui răsunau tot mai aspre, tot mai necruțătoare:

*De ce ne dușmănești, o Kunanbai?
Pentru ocară grea, ne-ai dat un copilăș...
Inverșunat dușman e Kunanbai,
Cu mersul lui sălbatic, de kulan,¹
Și ca un șarpe veninos, viclean...*

Cîntecul acesta îl pedepsea pe Kunanbai cu grea pedeapsă, lovindu-l parcă drept în singurul său ochi.

Bătrînii lui însoțitori începură să se miște pe locurile lor, temîndu-se de o izbucnire de mînie din parte-i. Tușeau, își

¹ *Kulan* — măgar sălbatic (n. r.)

sufiau nasul și se frământau neliniștiți. Dar Kunanbai strângea din dinți și tăcea.

Abai își plecă fruntea, mai mult mort decât viu de rușine. Chiar de la început, în timp ce bocea baibișea lui Bojei, o descoperise printre fete pe Toggean. Însă fața ei era acoperită cu un văl și privirea ei se întorsese de la el... „O, chiar dacă s-ar deschide pământul și ne-ar înghiți, tot ar fi mai bine decât să îndurăm asemenea ocară!” se gândi Abai.

Deodată, cineva de lângă el plescăi din limbă, a mirare. Abai își ridică ochii: era Sari-apà. Bătrîna se ridică supărată, pași în mijlocul iurtei, se așază la pămînt, își acoperi capul cu ceapanul negru și începu să cînte și ea.

Îl ridică în slavă pe Bojei, jellîndu-i îndelung moartea. Iar la urmă, adăugă:

*Hei, fetelor, dar ce, nu vi-e rușine?
În lumea asta-i mai mult rău, ca bine...
Bojei n-a fost cîstit îndeajuns,
De-ați vrut să-l dați pămîntului pe-ascuns?*

După ce spuse rîspicat aceste cuvînte, în auzul tuturor celor din iurtă, tăcu.

Tot veninul adunat în inimile celor două tabere vrăjmașe se revărsase în glasul celor trei femei, în bocetele care se înălțaseră unul după altul. Nimeni nu mai spuse nici o vorbă. Habithan, care ședea lângă Zere, începu să citească din Coran, cîntînd după obiceiul din Buhara. Se lăsă liniște deplină.

În felul acesta făcu Kunanbai pomenire pentru Bojei.

După ce se citi Coranul, femeile rămaseră singure și bărbații trecură la ospăț, în altă iurtă.

Oaspeții erau sluiți de toate gazdele, începînd cu cele mai de seamă căpetenii din aul, Baidalî și Tusip. Dar nici ceaiul, nici kumîsul, nici mîncărurile din carne nu puteau face ca vorbele rare, pe care le schimbau între ei, să pară firești și de bună-credință. De cîte ori Baidalî și Kunanbai își spuneau cîte ceva, în cuvînte puține, vorba lor suna străină și rece. Baidalî îi turna ceaiul cu mîna lui și-i arăta, în toate, un adînc respect, dar de îndată ce încercau să se apropie unul de altul, nu găseau decât cuvînte deșarte, abia ascunse sub haina bunei-cuviințe. De altfel, nici nu aveau ce să-și spună.

Se întrebau unul pe altul despre vitele care se îndreptau văzînd cu ochii și despre starea pășunilor. Apoi veni vorba

despre încălcările de astă-vară dintre cele două neamuri vecine, kereii și naimanii. Iar după aceea, pînă la plecarea lui Kunanbai, nu-și mai spuseră nimic.

Toți oaspeții se întoarseră în aceeași seară pe la djailiurile lor, tăcuți și posomorîți.

Lui Kunanbai i se părea că o grea povară i se rostogolise de pe umeri. Oftă ușurat și se îndreptă spre aulul lui Kunke. Pe drum, se apropie de baibișea lui :

— De azi încolo, Sarî-apà să se bucure de mare cinste și deosebită luare-aminte ! hotărî el, cu glas poruncitor.

2

Venise toamna. De trei zile, ploaia cernea fără întrerupere. Aulele se întorseseră de la djailiiau trecînd culmea Cinghizului, sfîrșiseră cositul finului și, fără să se mai oprească pe la așezările de iarnă, se îndreptau acum în grabă spre pășunile de toamnă.

Pe pajiștile de la Djidebai și pe cele vecine se adunau acum nenumărate aule, umplînd și văile nesfîrșite ale Cinghizului, și povîrnișurile, și dealurile, și strîmtorile.

Iurtele cele mari, de vară, erau desfăcute și strînse. Oamenii își ridicau altele, mai mici și mai călduroase. Se făcea focul, iar pereții erau căptușiți cu bucăți mari de pislă. La vreme de toamnă, iurtele cele mai bune sînt cele mici, dintr-o singură bucată de pislă, care nu se strică de fum. Fiecare căuta să-și facă adăpostul cît mai cald și mai plăcut.

Nu se mai mulgeau oile, ceea ce dovedea mai bine ca orice că djailiurile erau părăsite și aulele strămutate în pășunile de toamnă. Micii crescuseră și pășteau acum laolaltă cu mamele lor.

Bărbații, care-și petreceau cea mai mare parte din timp umblînd din aul în aul pentru tot felul de pricini și neînțelegeri, își schimbau înfățișarea : noaptele friguroase și noroiul îi sileau să încalțe cizme cu ciorapi de pislă și să îmbrace sumane groase sau șube de oaie. Pînă și caii se schimbaseră : cei pe care-i călăriseră vara, prea slabi acum, rămîneau în herghelii, iar în locul lor fuseseră scoși cei care se odihniseră în timpul verii. De grași ce erau, trebuia să-i lase la pas, să nu-i grăbească, să nu-i ostenească din cale-afară, să-i hrănească cu măsură și să-i țină flămînzi uneori chiar cîte o noapte întreagă.

În această epocă a anului, toată lumea începea să fie cuprinsă de neliniște. Acum se cumpărau și se schimbau caii,

sau se dădeau prin bună învoială în folosință vremelnică. Dacă se bănuia că toamna o să fie tulbure și plină de întimplări neprevăzute, sau dacă se arătau multe schimbări de așezare și drumuri lungi, atunci aveau mare căutare caii voinici, pe care te puteai bizui la nevoie. Cei care nu-i aveau îi cereau și-i cerșeau de la stăpînii lor și, pînă la urmă, îi luau cu sila.

Iată de ce acum, pe înserate, Maibasari și Kudaiberdi, bătuți de ploaie și zgribuliți de frig, se îndreptau spre aulul lui Kulișak, căpetenia seminției torgai. Era la mijloc o pricină, care nu suferea întîrziere, în legătură cu stăpînirea unui cal. Djumabai și Djumagul îi însoțeau și toți se grăbeau, căutînd să ajungă cît mai curînd.

Părea că cei din aulul lui Kulișak se așteptau să le pice careva din partea lui Kunanbai. Îndată ce tuspatri călăreți se iviră în poiana de lîngă aul, Kulișak, care stătea pe o moviliță cu „cei cinci batîri“ ai lui, se ridică în grabă.

– Uite-i ! zise el.

– Că repede mai vin ! se miră Tursînbai, cel mai mare dintre „cei cinci batîri“, uitîndu-se cu luare-aminte la călăreții care se apropiau.

– Gata, începe !... Tu, Manas, ține-o tot într-o fugă pînă la Pușarbai. Trebuie să-i dăm de știre. Noi singuri n-avem cînd să ajungem peste tot : să vestească el pe toți kotibacii ! porunci Kulișak.

– Iar ei, la rîndul lor, să-i vestească pe djighiteci și pe bokenși, adăugă Tursînbai.

– Și să le spui așa : că dacă vor cu tot dinadinsul să-mi dea o mîină de ajutor la strămutare, să vină fără întîrziere aici, cu toții !

– Să se adune chiar în noaptea asta, afară doar dacă făgăduiala lor n-a fost vorbă goală ! ridicară glas și ceilalți feciori ai lui Kulișak.

Manas nu făcea decît să asculte poruncile celor mai în vîrstă, fără să spună un cuvînt : doar era trimis cu o însărcinare ca aceea !

Ar fi trebuit să plece chiar atunci, dar mai întîrzie puțin, lăsîndu-i pe călăreți să se apropie.

Cînd Maibasari și cu însoțitorii săi ajunseseră în dreptul iurtei lui Kulișak, căpetenia se și coborise de pe moviliță. Își întîmpină oaspeții cu răceală, și intrară cu toții în iurta cea mare.

Manas sări în șa și o luă la goană spre Karaul : după ce-l văzuse sosind pe însuși Maibasari, înțelesese că n-avea nici o clipă de pierdut.

Maibasas intră în iurtă posomorît. Nu-și scoase nici brîul, nici malahaiul; își infipse pumnii în șolduri și, fără să lepede din mînă biciușca strînsă ghem, încruntat, palid și cu nările umflate, se uită pieziș la Kulîșak și la feciorii lui. În ochii săi întunecați era și ură, și dispreț.

— Ce înseamnă asta, rude ale mele? Pentru ce mi-ai bătut trimisul? Dacă omul nu era în dreptul lui, nu puteați să vă plîngeți mirzei? Ori poate, că ați vrut să vă dovedeți puterea? Nu erăți voi, pînă mai ieri, cot la cot cu noi? Ce nu vă ajunge acum? Spuneți-mi pe șleau. Mirza m-a minat încoace tocmăi ca să vă aflu păsurile. Și a trimis o dată cu mine și pe feciorul său, pe Kudaiberdî... Maibasas scouipă în focul ce fumega domol în vatră și se întoarse spre Kulîșak.

Batîrii lui Kulîșak tăceau posomorîți, ca și cum n-ar fi auzit nici o vorbă din cîte se spusese.

Kulîșak se așezase pe patul lui, la pămînt. Numai Kadirbai, care-și făcuse loc lîngă tatăl său, îl privea țintă pe Maibasas, cu îndrăzneală.

Kulîșak rămase cîteva clipe cu ochii închiși.

— Tu zici că trimisul tău a fost bătut, începu el. Dar de ce, preacinstite Maibasas, nu pomenesci nimic de isprava ta? Dacă mirza e atît de îngăduitor, de ce nu-și îndreaptă privirea și către cel ce pornește cu gînd să jefuiască? De ce nu-ți cere socoteală și ție?

— Nu-mi umbla mie cu vorbe ocolite, aksakal! Am venit să mă încredințez cine-i vinovatul și să pun capăt tuturor acestor isprăvi.

— Cum s-ar zice, mă poștești să nu-ți stau în cale? Bine... Dar dacă eu m-am hotărît s-o rup cu voi și să plec la cei ce au nevoie de mine?...

— Pentru asta, eu n-am a da nici îndemn, nici încuviințare. Mirza te roagă să nu te strămuți. Îți făgăduiește să descurce el totul...

— Allah să-l țină sănătos! Dar să nu se supere și să nu-mi ia în nume de rău că de strămutat eu tot mă strămut!

— De ce? Ce s-a întîmplat, aksakal? se amestecă în vorbă Kudaiberdî. Iată ce zice tata: „Dacă se strămută, atunci ridică împotriva mea toată semînția torgailor... Să cercetăm mai bine împreună, să vedeme cine-i vinovat și cu ce. Să aleagă singur locul unde să stăm de vorbă, să spună ce-i trebuie și să primească o despăgubire. Dar să nu se mai gîndească la strămutare și să nu treacă de partea dușmanilor mei!“ Așa te roagă el să faci!

Maibasari nu-i dădu răgaz lui Kulișak nici măcar să deschidă gura :

- Spune, ce vină îmi aduci tu mie? Că doar tu ești acela care mi-ai bătut trimisul! îl dojeni el, aspru.

- Feciorii mei, uite-i, sînt de față, au un singur cal bun. Tu mi l-ai cerut, iar eu ți-am spus limpede că nu pot să ți-l dau. Cum, era oare așa de greu de înțeles? Iar tu ai trimis omul tău, cîinele acela mai rău decît un lup, să-mi ia calul cu sila. Tu l-ai pus la cale să mă jefuiască! Spune, Maibasari, dreptate-i asta?

- N-am cerut eu calul. Mirza l-a cerut. I-a plăcut lui Kudaiberdi. El ne-a rugat. Mi-am zis atunci: „Kudaiberdi își întinde pentru întîia oară mîna spre coama unui cal. O glumă de-a noastră n-o să-l supere pe Kulișak... Și, ce-i drept, am trimis omul...”

- O glumă? Frumoasă glumă! strigă Tursînbai, cel mai mare dintre „cei cinci”.

- Pe cine crezi că minți? Nu era vorba de glumă, ci de silnicie! Așa te porți doar cu străinii, cu robii, cu oamenii fără apărare! sări cu gura și Kadirbai, al treilea fecior.

Era cu neputință să se înțeleagă. Cearta conteni și tăcură cu toții o vreme, posomorîți. După aceea, Maibasari începu iarăși să-l învinovățească pe Kulișak pentru hotărîrea lui de a se strămuta la djighiteci.

Vorbele pe care Kunanbai le trimisese prin Maibasari și Kudaiberdi priveau, la drept vorbind, numai strămutarea. Cît despre cal și despre bătaia pe care o mîncase omul trimis să-l ia, Maibasari le scornise toate singur: cu asta credea că-l va speria pe Kulișak. Dar Kulișak nu voia să-și recunoască, în ruptul capului, nici o vină.

Cu cîteva zile în urmă, supărat foc de porunca lui Maibasari de a i se lua calul, Kulișak îi bătuse trimisul și se hotărîse să rupă orice legătură cu Kunanbai. Făcuse vînt unui om la djighiteci, rugîndu-i să-l primească la ei cu semînția lui cu tot și să-l ajute la strămutare. Chiar în dimineața aceea, zvonul ajunsese pînă la Kunanbai. Să scape din mînă o semînție atît de apropiată ca semînția torgailor era pentru el o rușine, dar mai ales o pagubă simțitoare.

După moartea lui Bojei, cele două tabere nu avuseseră, de-a lungul verii, nici o încăierare pe față. Însă fiecare își trăgea de partea ei, pe cît putea, cît mai mulți prieteni. Dușmănia creștea înăbușită și pe ascuns, dar nu putea fi înlăturată. Ura, care pusese stăpînire și pe unii, și pe cei-

laltî, ajunsese acum atît de neînduplecată, încît putea, dintr-o clipă în alta, să dezlănţuie o adevărată furtună.

Bătălia de la Tokpambet – care se sfîrşise cu ticăloşia aceea nemaipomenită : bătaia pe care o suferise Bojei – fusese cea din urmă încăierare mai de seamă. Dar, începînd chiar de atunci, djighitecii, kotibacii şi bokenşii se pregăteau de luptă, înfierbîntaţi şi neobosiţi, cu gîndul să-i plătească lui Kunanbai, cu vîrf şi îndesat, vechea ocară. O dată cu moartea lui Bojei, s-ar fi părut că duşmănia se potolise. Dar această amortire a patimilor era înşelătoare : rana sîngera încă şi, la drept vorbind, se adîncea tot mai mult. Moartea lui Bojei nu făcuse decît să strîngă rîndurile duşmanilor lui Kunanbai şi să le întărească hotărîrea.

Cei mai înverşunaţi şi mai necruţători erau prietenii apropiaţi ai lui Bojei : Baidalî, Baisal, Karatai, Tusip şi Suiundik.

Într-una din clipele de mare încordare, Kunanbai îşi pusese ochii pe calul lui Kulînsak.

În alte vremuri, Kulînsak i-ar fi făcut pe plac şi nici n-ar fi îndrăznit să i se împotrivească. Acum, însă, ştia că are prieteni : Baisal şi Puşarbai oferiseră în repetate rînduri semînţiei torgailor protecţia kotibacilor. Şi, pregătit pentru orice întîmplare, Kulînsak refuzase să dea calul.

Dar Maibasas nu-şi dădea seama cît de încurcate erau lucrurile. „Nu-l dă ? Mofturi ! La ce mai sînetm buni, dacă nici de la un torgai nu putem lua ce ne pofteste inima ? Ce poate el să ne facă ?”

Împotrivirea lui Kulînsak îl scoase din fire şi-l făcu să pună la cale o nouă silnicie. În felul acesta, Maibasas grăbi deznodămîntul : semînţia torgailor se hotărî să se despartă de irghizbai şi să se strămute la djighiteci şi kotibaci.

Acum, Maibasas încerca din răsputeri să-l înduplece pe Kulînsak să părăsească gîndul acela. Dar Kulînsak nici nu-i mai răspunse. Văzînd că nu izbutea cu nici un chip, Maibasas se înfurie şi se hotărî să-l oprească prin silnicie şi ameninţare, aşa cum îi era obiceiul :

– Ua, Kulînsak-aksakal, ţi-am adus rugămintea mirzei de-a lepăda gîndul strămutării. Te rog şi eu : nu pleca ! Am spus tot ce aveam de spus, şi n-am de gînd să mai lungesc vorba. Dă-mi cuvîntul tău că nu te strămuţi, că de unde nu. o să-ţi pară rău de ziua asta !

Kulînsak îl privi cu minie.

– Aşa, prin urmare ? Ei, uite, nici eu n-am de gînd să mai lungesc vorba cu tine. Am văzut şi am răbdat destul.

Cit despre răspunsul meu, iată-l : mă strămut ! răspunse el, tăios.

Cei veniți cu căpetenia duamului ciuliră urechea și se uitară unul la altul, nedumeriți.

Turbat de minie, Maibasar lovi cu biciușca în pat și strigă, încercându-se :

– Știu eu la cine te duci ! Ei te-au aștitat ! Ți-au spus : „Nu te teme, o să știm noi să te apărăm !” Dar numai să încerce să te scoată de sub mina mea ! Se zice că Baidalî și Baisal au chimirul plin și putere multă... Ei bine, o să le bag acestor mirze câte-o suliță de oțel drept în... Maibasar se cutremura de furie și ochii îi scăpărau sălbatic. Da, o să le plătesc toate astea pe spinarea goală ! Or să-și aducă aminte încă o dată de Tokpambet !

Kadîrbai, cel mai iute și mai îndrăzneț dintre „cei cinci batiri”, nu se mai putu stăpîni și zise, răsuflînd din greu :

– Ajunge, cinstită căpetenie ! Întîmplarea aceea rușinoasă nu ți-a adus nici o glorie. N-ai face rău să nu mai pomenesti de ea !

În iurtă intrară atunci, cu mare grabă, Pușarbai cu doi djighiți, același Pușarbai care, cu un an în urmă, fusese bătut la Tokpambet cu biciul lui Kunanbai, deoarece încercase să-l apere pe Bojei. Uriaș, cu barba deasă, cutezător, Pușarbai nu putuse uita acea umilință și nu stătuse cu minile în sîn : datorită lui, Baisal cu întreaga seminție a kotibacilor trecuse cu totul de partea djighitecilor.

Cînd se arătă Pușarbai, feciorii lui Kulinșak se clintiră și rămaseră așteptînd, de parcă se pregăteau de ceva. Atunci, de afară se auziră pași. Djumabai se gîndi : „Oare cine tot umblă pe acolo ? Ce-or fi avînd de gînd ?...” și se uită întrebător la Maibasar.

Cineva strigă de afară :

– Hei, este careva acasă ?

Pușarbai ascultă o clipă, apoi răspunse, strigînd și el :

– Da, aici sînt !

În aceeași clipă, zece djighiți, în frunte cu Manas, năvăliră pe ușa și se repeziră drept spre locul de cinste al iurtei. Ceilalți „batiri”, care-i așteptau cu nerăbdare, se repeziră și ei la Maibasar și la tovarășii lui.

– La o parte ! strigă Maibasar și, neavînd cînd să se ridice de jos, încercă să facă vînt biciuștii.

Dar Kadîrbai îl prinse în brațe, îl aruncă la pămînt și se prăvăli peste el. Pe însoțitorii lui îi biruiră fără greutate ceilalți djighiți.

Pricina cu trimisul care fusese bătut părea, în clipa aceea, un lucru de nimic : abia acum începea greu !

Pușarbai, Kadîrbai și Manas îl bătură pe Maibasar pînă osteniră. Însoțitorii lui Maibasar o pășiră la fel, afară de Kudaiberdî pe care Kulișak îl luă sub ocrotirea lui : îl trase la o parte și-i acoperi capul cu pulpana hainei. Deodată djighiții, care-l bătuseră pe Maibasar fără să scoată o vorbă, începură să strige :

– Să-l scoatem din iurtă ! Afară cu el !

Și-l tîrîră afară. Kadîrbai urla, cu o veselie sălbatică :

– Chiar adineaori ne amenința : „O să-mi fac gustul și o să vă dezbrac pe toți pînă la piele !” Dar el știe numai să ne amenințe, pe cînd noi o să-i arătăm că putem s-o și facem ! Dezbrăcați-l ! strigă el și, repezindu-se la Maibasar, îi smulse cizmele și pantalonii și-l lăsă în pielea goală. Apoi, cu o lovitură în spate, îl trînti la pămînt și începu să-l calce cu picioarele. Este oare vreun rău pe care să nu ni-l fi făcut tu nouă ? Și de ce ți-ai luat așa nasul la purtare, mă rog ? zicea, iconind la fiecare lovitură. Dar așteaptă tu, că o să te spurc și mai al dracului !

Zicînd așa, îl întoarse cu fața în jos.

– Cu sulița de oțel în... hai ? Așa ne-ai amenințat ? Bine, îți dau și ție o suliță de oțel ! răcni el, îndesînd cu vîrfurile cizmei balegă de cămilă în fundul lui Maibasar. Și acuma, crapă de rușine, dacă mai ai un pic de obraz ! zise, și-l mai izbi o dată cu piciorul.

În aceeași noapte în care îi batjocorise pe fratele și pe fiul lui Kunanbai, Kulișak își încarcă iurtele pe cămile și aulul porni la drum. Îndată ce părăsi așezarea, djighitecii și kotibacii, vestiți de Manas, îl înconjurară și-l însoțiră cu mare cinste. Și tot în aceeași noapte izbutiră să cîștige de partea lor un mare număr din aulele semînției torgai.

Pe Maibasar și pe tovarășii lui nu-i sloboziră decît după ce aulele străbătuseră o bună bucată de drum. Dar ei nu-și putură găsi caii decît în zori de zi, iar la Kunanbai ajunseră abia cam pe la prînz. Tocmai atunci se găseau la Djidebai toți prietenii aga-sultanului. Aulele îngrămădite – de ale irghizbailor, topailor, djuantaiacilor și karabatirilor – umpleau pășunile pe o întindere de mai bine de zece verste împrejur.

„Djighitecii au stîlcit în bătai pe Maibasar și pe Kudaiberdî și au luat la ei, cu sila, aulul lui Kulișak” – zvonul acesta zbură, cu iuțeala fulgerului, prin toate aulele.

Kunanbai dădu grabnică poruncă. Și în atîta timp cît îi trebuie apei de ceai să clocotească, o sută cincizeci de djighiți

erau călări, gata de plecare. În fruntea lor se așează însuși Kunanbai, însoțit de fratele lui adoptiv, Izgutî, și de nepotul lui, Akberdî.

Pe la amiază, Kunanbai, care nu pierdea o clipă din ochi mișcările djighitecilor, își adună ceata și-i porunci din nou :

- Le trebuie încălcări și silnicie ? Fie ! Să le simtă pe propria lor spinare ! Dați năvală și întoarceți din drum aulul de colo al djighitecilor !

Și-și aruncă oamenii asupra unui aul mai mare, care trecea tocmai atunci pe valea Musakulului. Lovind pe neașteptate, gloata dădu iureș sălbatic, fără să se uite măcar în cine lovea. Înfuriat peste măsură, Kunanbai nu chibzuise nici el prea mult. „E destul că-i un aul de-al djighitecilor“, își zisese el.

Într-adevăr, era un convoi de-al djighitecilor, dar era convoiul cernit al lui Bojei...

Oamenii lui Kunanbai se năpustiră cu armele asupra hergheliilor și turmelor, care pășeau înaintea aulului, bătură și risipiră cit ai clipi din ochi pe toți bărbații și le luară caii și vitele. Irghizbaili ar fi vrut să ia cu ei întreg aulul, dar Djakip și Izgutî, care călăreau în fruntea lor, își dădură seama că era vorba de convoiul lui Bojei și nu mai îndrăzniră să-l lovească, ci își chemară oamenii îndărăt. Cele două fete ale lui Bojei, ducînd de frîu calul cel tuns, își văzură de drum plîngînd tot atît de sfișietor ca și pînă atunci, de parcă nici n-ar fi văzut ce se petrecea în jurul lor. Numai baibișea lui Bojei, strunindu-și calul și oprind pe loc cămilele, strigă către năvălitori :

- *Ua*, nerușinaților ! Ați năvălit într-un convoi de doliu ! Răsuci-v-ați în mormintele voastre, dacă v-ați lepădat pînă într-atîta de Allah !

Îndată ce Kunanbai află că era vorba de convoiul neamurilor lui Bojei, dădu poruncă :

- Să fie pus la adăpost de orice încălcare ! Dar să nu se miște mai departe, ci să-și ridice iurtele pe locul unde se află acum !

Convoiul se adună grămadă, se opri și începu să-și așeze iurtele pe vale. Ceata lui Kunanbai se trase îndărăt.

Veste nouă trecu atunci în zbor peste aulele djighitecilor : Kunanbai a dat năvală asupra convoiului cernit al lui Bojei, batjocorind cîntea răposatului !...

Djighitecii își petrecură toată noaptea aceea pregătindu-și armele și toate cele de trebuință. Toți bărbații, pînă la unul, erau pe cai. Aulul lui Bojei fusese ales drept loc

de adunare. Baisal se hotărîse să se ridice și el împotriva lui Kunanbai și acum își aduna oetele de kotibaci, în timp ce Suiundik ridica în picioare pe toți bokenșii lui.

În aceeași noapte, oamenii lui Kunanbai se scurseră și ei spre Djidebai, ca un puhoi fără sfîrșit. Musakulul se afla doar la trei verste de Djidebai. Valea rîului avea să fie cîmp de crîncenă bătălie. Kunanbai nu se mulțumi să adune numai semințiile din preajma locului, ci trimise oameni cu cai de schimb pînă la cele mai îndepărtate seminții ale sale.

Baidalî și Baisal făceau și ei același lucru. Minau trimiși în aulele lui Karatai, din seminția kokșeilor, și la nenumăratele seminții ale neamurilor mirza și mamai, care trăiau dincolo de hotarul kokșeilor.

Bănuind ce avea să se întîmple, Baidalî mai luă și alte măsuri: se întocmîră împotriva lui Kunanbai hotărîri scrise de-ale diferitelor seminții și jalbe întărite cu peceti. În ele scria așa: „Aga-sultanul dregătorul Kunanbai pustiește aulele. A dat năvală într-un convoi cernit. Aruncă unele asupra altora, în luptă sîngeroasă, semințiile tobîkților, ducîndu-le la pieire.”

Toate acestea se făceau în mare grabă. Baidalî încredință jalbele lui Tusip, îi dădu cinci djighiți însoțitori și-i umplu buzunarele cu bani. Trimișii luară cu ei cai de schimb, și Tusip plecă fără întîrziere pe drumul Karkaralinskului.

Acum, lui Baidalî nu-i mai rămînea decît să țină piept năvălirii, pornind fără șovăire la luptă fățișă.

Îndată ce se iviră zorile, cetele lui Kunanbai se repeziră, în bătăi de tobe și în strigătele călăreților.

Baidalî, Baisal și Suiundik încălecară într-o clipă și dădură alarma. Caii djighiților așteptau, gata înșeuăți, soili și șokparii erau de asemenea pregătiți, și oamenii se năpustiră, cutezători, asupra călăreților lui Kunanbai. Cele două cete, cu soili ridicați și cu sulitele cumpănite, se încăierară îndîrjite și se amestecară într-o învălmășeală nemaipomenită. Învăluți în nori de praf, djighiții se izbeau fără milă unii într-alții.

Despre lupta aceea, căreia i s-a spus mai tîrziu „bătălia de la Musakul“, și-au adus aminte tobikții multă vreme. Se aflau față în față două oști de cîte o mie de luptători fiecare. Kunanbai n-avea cu mult mai mulți oameni decît ceilalți. Cetele lui se năpustiră de cîteva ori asupra potrivnicilor, dar de fiecare dată fură silite să se rostogolească îndărăt. În fiecare din aceste încăierări căzură cîte zece sau cincisprezece răniți, care erau ridicați pe loc de pe cîmpul de bătăie.

Aşa trecu întâia zi a acelei lupte crincene. Biruinţa rămînea mereu schimbătoare. Spre seară, amîndouă taberele se traseră îndărăt.

A doua zi, lupta porni de la capăt, cu îndîrjire, dar nici una din părţi nu se ridică deasupra celeilalte.

Şi aşa, vestita bătaie intră în cea de-a treia zi, cînd, din porunca lui Kunanbai, o sută cincizeci de djighiţi, tot unul şi unul, încălecară caii cei mai buni şi, în loc de soili, se înarmară cu securi şi cu suliţi ascuţite. Împotrivirea îndîrjită a djighitecilor şi îndrăzneala cu care-şi întîmpinau duşmanul îl scoteau din minţi pe Kunanbai. Înnebunit de setea răzbunării, hotărî să cîştige biruinţa cu orice preţ, fără întîrziere şi fără îndurare.

Căută să-şi atragă duşmanul în cursă. După ce, la început, împinsese numai cete înarmate cu soili, pe la mijlocul luptei începu să-şi cheme oamenii, prefăcîndu-se că dă îndărăt : în felul acesta, voia să despartă de ceilalţi pe cei mai buni luptători ai inamicului.

Şi planul îi izbuti. Cîrînd, din oastea djighitecilor şi a kotibacilor se despărţiră cete-cete, urmărind, cu o sălbatică îndîrjire, duşmanul care părea a da îndărăt. Printre luptători zburau în goana cailor „cei cinci batîri“ ai lui Kulinşak, împreună cu Puşarbai şi Kareke. Urmărind oastea irghizbailor, se apropiau de o movilă pe creasta căreia stătea însuşi Kunanbai. Aga-sultanul atita aştepta : fără veste, slobozi din ascunziş pe cei mai buni luptători, înarmaţi cu securi şi cu suliţe, şi porni laolaltă cu ei la luptă.

În frunte cu Izguttî, cetele irghizbailor se repezîră dînd iureş. Năpustindu-se nebuneşte în rîndurile duşmanilor, îi puseră pe fugă şi începură să-i urmărească. Zece dintre djighiţi care încercau să se împotrivească au fost înjunghiaţi pe loc. Izguttî sări cu securea asupra lui Puşarbai. Căutînd să-l apere pe bătrîn, Kareke sări şi se aşeză între ei. Izgutti făcu vînt tăişului şi-l lăsă, cu toată puterea, asupra capului lui. Dar Kareke se feri la o parte şi securea, în loc să-i despice ţeasta, îi tăie doar nasul. Sîngele îi ţîşni peste obraz şi peste haine, şi omul se rostogoli la pămînt din goana calului, sub privirile îngrozite ale lui Puşarbai. Iar prietenii lui nici nu putură să-l ridice de acolo : au fost nevoiţi să fugă cu toţii.

Lupta ajunsese la punctul acela pe care îl poţi prinde în două cuvinte : „duşmanul fuge“. Kunanbai se avîntă nebuneşte, urmărindu-l fără milă.

Dar tocmai în clipa aceea, un nor de praf se ridică în spatele djighitecilor : ai fi zis că pe coasta largă a dealului se revărsa o oaste fără număr...

Iscoadele îi aduseseră la știință lui Kunanbai, încă mai de mult, că djighitecii au minat trimiși la neamul lui Konîr, și că e așteptat și neamul mamailor, cu luptătorii lui. Pentru Kunanbai nu mai încăpea îndoială că, dacă ar sosi mamaii, biruința ar trece de partea djighitecilor. Aceasta era primejdia cea mare. Și iată că, chiar în clipa cînd izbutise să-și alunge dușmanul, oastea mamailor se iveau pe culme, făcîndu-i pe luptătorii lui să șovăiască... Venindu-și în fire, Izguttî și ceilalți își opriră fără voie caii : judecînd după grosimea norului de praf, cel puțin cinci sute de oameni trecuseră munții...

Cetele lui Kunanbai se opriră, apoi făcură calea întoarsă. Dar djighitecii nu se arătau prea doritori să-i urmărească. Și amîndouă taberele se despărțiră în liniște, tocmai atunci cînd încăierarea ar fi trebuit să fie mai aprigă.

Kunanbai nu-și dădea seama cît de amarnic era înșelat. Baidalî se gîndise și el la o viclenie : după ce împrăștiase zvonul că se apropiiau oștile konîrilor și ale mamailor, poruncise să se adune toate cămilele din aulele mai apropiate și să se prăvale pe coastă, așa fel încît să ridice cît mai mult praf. Așa că oastea înfricoșătoare, care vîrise spaima în cetele lui Kunanbai, nu era decît o biată turmă de cămile...

Fără să bănuiască nimic, Kunanbai se trase îndărăt. La rîndul lui, Baidalî nu avu curajul să pornească în urmărirea dușmanului.

Și așa luă sfîrșit bătălia cea de trei zile de la Musakul. Lupta se curmă pentru că aga-sultanul nu știuse să-și ducă biruința pînă la capăt, iar djighitecii se dovediră în stare să înfrunte orice lovitură din partea lui Kunanbai și să-și apere drepturile cu arma în mînă.

Bătălia se sfîrșise. Dar zvonurile și născocirile de tot felul, gura lumii pe care nimeni n-o poate astupa, certurile aprinse și poveștile fără rost umblau încă de colo pînă colo, cuprinzînd ținutul din toate părțile ca un foc de stepă.

Iar în ce privește căpeteniile, Baidalî și prietenii lui începură să ridice glasul cu mai multă încredere, ca și cum ar mai fi crescut cu o palmă, în timp ce, dimpotrivă, oamenii din jurul lui Kunanbai se țineau mai la o parte și tăceau. Încremeniți în muțenia lor, își mărturiseau, tocmai prin aceea, înfrîngerea.

Ce trebuia să facă de aci încolo ? Cum să-i silească să se supună pe cei care, fără îndoială, vor îndrăzni să i se impo-

trivească pe față și în viitor, încercînd să-și măsoare puterile cu ale lui? Gîndul acesta îl făcea pe Kunanbai să nu mai aibă odihnă.

Trecură zece zile de destindere deplină, de liniște și pace. Dușmanii lui Kunanbai nu mai puteau de bucurie. „S-a prăbușit stîncă aga-sultanului, s-a clintit puterea lui!”, vorbeau ei înde ei. Și se cinsteau mereu în ospete pentru care nu cruțau nici caii, nici berbecii. Înălțau rugăciuni de mulțumire lui Allah, se împrieteneau între ei și, în mijlocul bucuriei obștești, se încuscreau, trimițînd pețitori și sărbătorind logodne.

Nu se bucura degeaba semînția djighitecilor: în a zecea zi de la plecarea lui Tusip la Karkaralinsk, cincisprezece cazaci înarmați veniră de-a dreptul în aulul lui Kunanbai. Înainte de asta, Tusip se întorsese și el la ai săi. Toți erau încredințați că „cinovnicul” cu însoțitorii lui venea, în urma plîngerii semînției djighitecilor, să-l ia la cercetare pe Kunanbai.

Într-adevăr, o dată cu cazacii sosise și slujbașul Cernov, imputernicit anume de către Corp. Pentru noii sosiți se ridicară îndată zece iurte între Djidebai și Musakul. Timp de trei zile, Cernov făcu cercetări. Chiar din clipa sosirii, începuse să se poarte aspru cu Kunanbai. Soco-tea, pesemne, că scoaterea din slujbă a aga-sultanului era hotărîtă de mai înainte și, cu toate că nu spunea nimic, vorbea cu el ca și cum ar fi fost un om de rînd pus sub urmărire. Djighitecii, bokenșii, borsacii și kotibacii se foloseau de prilej și-l amețeau cu jalbele lor.

Dar nici prietenii lui Kunanbai nu dormeau, ci îl apărau în toate chipurile, plătindu-le dușmanilor cu aceeași măsură. „Ucid lumea! Pradă aulele! Dau foc pășunilor! Femeile însărcinate leapadă din pricina lor!” — pîrile cele mai neașteptate împotriva căpeteniilor mai de seamă ale djighitecilor și ale celorlalte semînții prietene cu ele soseau fără încetare la Cernov, căutînd să facă dovada că Kunanbai ducea o luptă dreaptă împotriva tuturor acestor nelegiuiri, și că adevărații vinovați îl vorbea de rău numai așa, ca să se răzbune.

Slujbașul nu luă nici o hotărîre la fața locului. Ascultă doar plîngerile celor două părți, iar a treia zi, seara, îi spuse lui Kunanbai:

— Trebuie să mergi cu noi la Karkaralinsk. Plecăm mîine dimineață. Pregătește-te de drum.

Într-adevăr, asta nu prea mirosea a bine...

După ce ieși de la Cernov, Kunanbai chemă la sfat zece bărbați dintre rudele și prietenii mai apropiați. Din cei mai

în vîrstă erau acolo Izguttî, Djakip și Maibasar, iar din cei tineri Kudaiberdî și Abai.

Sfatul îl deschise însuși Kunanbai, mărturisind celor adunați primejdia care-l amenința. Unii dintre bătrîni își pierdură cumpătul și erau gata să lăcrămeze, dar Kunanbai îi opri cu asprime :

- Ia nu mai bociți ! Dacă sînteți în stare, dați-mi un sfat, ajutați-mă !

Într-o împrejurare ca aceea, vorbele meșteșugite nu foloseau la nimic. Trebuia să se găsească o cale pentru fapte hotărîte. Dar nimeni nu i-o arăta. Înțelegînd că prietenii săi nu-i pot fi de nici un folos, Kunanbai începu, singur :

- Pricina trece la dregătorie, pentru cercetări. Așa că tot răul stă acum în hîrtii. Iar hîrtia ține seama, oare, de cinste, de nume, de stare ? Dacă vă pricepeți cum, opriți plîngerile care se vor isca de aci înainte, să nu mă mai urmărească la fiecă pas. Nu precupețiți nimic, numai opriți-le ! vorbi el, cu hotărîre.

Nici unul dintre prietenii lui, săraci cu duhul și șovăielnici, nu era în stare să înțeleagă ce avea de făcut. Nici unul nu se dovedi vrednic să dibuiască o scăpare. Abai rămase uimit de descumpănirea și de lipsa de voință a tuturor celor din jurul tatălui său. Înainte de asta, el se ferise să vorbească de față cu oamenii mai în vîrstă și să le dea sfaturi. Acum, însă, nu mai putea să tacă. Se hotărî.

- Ca să oprim plîngerile, trebuie să ne punem bine cu cei cu care sîntem în dușmănie, zise el.

Kunanbai îl săgetă cu o privire încruntată.

- Nu cumva vrei să ne aruncăm în genunchi înaintea lor ?

- Nu, de ce ? Dar trebuie să le dăm înapoi ce le-am luat cu sila și să le plătim despăgubiri. Altfel, n-or să se astîmpere o dată cu capul !

Kunanbai înțelesese, dar voia să afle ce gîndesc și ceilalți. De aceea tăcu, așteptîndu-i să glăsuiască.

Toți erau de părerea lui Abai. Vorbeau însă cu sfială și pe ocolite, cu toate că, pînă la urmă, tot acolo ajungeau. Numai Izguttî dădu de-a dreptul :

- Toți : și djighitecii, și bokenșii, și kotibacii nu se gîndesc decît la pășuni și la așezările de iarnă. Să încercăm a le da o parte din pămîntul nostru, că altfel nu-i chip !

La drept vorbind, această hotărîre nu era decît un act de pocăință față de semînția djighitecilor. Mîndria lui Kunanbai suferea cumplit : aga-sultanul se mistuia în focul mîniei neputincioase, dar nu-și arată suferința prin nimic. Trebuia să-și

plece capul și să se supună. „Dacă s-or mulțumi cu pământul și cu vitele, să crape dracului și să se astîmpere ! N-am ce face... Viața, care nu cunoaște milă, cere de la mine această umilință“, își zicea el în gînd.

Îi lăsa pe cei de față să plece și-i opri numai pe Djakip, pe Maibasari și pe Izgutti, să-i învețe cum și prin cine să intre la tocmeală cu djighitecii.

Nu e lucru ușor să-ți îmbunezi dușmanii ! Să se ducă de-a dreptul la Baidali, asta n-ar fi fost numai o umilință, ci o rușine de care nu s-ar mai fi spălat în vecii vecilor ! Iar rușele acestea ale lui, cu mintea lor strîmtă și greoaie, erau în stare să strice totul. Kunanbai le cunoștea neputința, și de aceea și-i alegea singur pe cei care i-ar putea sluji ca mijlocitori la tocmeală.

Printre cei dinții se gîndi la Baigulak, cel mai vrednic de luat în seamă dintre toți tinerii seminției. Al doilea ar putea fi Karatai, din seminția kokșeilor. E drept că erau certați, cu toate acestea nu primise să se ridice împotriva lui delaolaltă cu djighitecii. Kunanbai porunci să i se trimită lui Karatai această închinăciune : „De vom avea zile, ne vom mai întîlni, și nu numai o dată. În viață se întîmplă multe : cînd îi întorci spațele omului, cînd îi cauți prietenia. Dar luminată fie ziua cînd ne vom întîlni ! Asta e tot ce doresc.“

A doua zi, fără multă vîlvă, Kunanbai își luă rămas bun de la prieteni, de la copii și de la neveste și porni la drum. Nu-l însoțeau decît cinci djighiți, dintre care Mirzahan era cel mai de nădejde. Îl slujea din fragedă tinerețe pe Kunanbai și se legase de el pînă într-atîta, încît era gata să-și dea și viața pentru stăpîn. Într-o împrejurare hotărîtoare ca aceea, Kunanbai nu se putea lipsi de el.

Nimeni nu putea să știe ce soartă îl aștepta pe trufașul Kunanbai. Îl vor scoate, sau îl vor lăsa în slujba lui ? Cine știe ! Un lucru însă nu putea fi pus la îndoială : Kunanbai cel atotputernic, care pînă mai ieri pustia aulele, încălcîndu-le, fusese nevoit să plece la drum împotriva voinței sale.

Asta era o mare bucurie pentru djighiteci, pentru bokenși și kotibaci. Se veseleau cu neînchipuită larmă, petrecîndu-și zilele ca pe niște sărbători mult așteptate. La veselia obștească și la întrecerile de cai nu lua parte numai tineretul, ci și oamenii în toată firea. Toate cele trei seminții, care-l înfruntaseră umăr la umăr pe Kunanbai, se amestecaseră în vremea din urmă, se înnemuriseră și trăiau în cea mai bună tovărășie.

- Nici că se mai întoarce ! strigau ei, îmbătați de izbîndă. Îl trimitem în surghiun, îi dăm la cap cu jalbele, îl culcăm la pămînt ! Îl răzbunăm pe Bojei !

Născoceau mereu tot alte jalbe și alte mărturii, pregătindu-se să-l miie din nou pe Tusip la Karkaralinsk.

În toiul acestor pregătiri, se pomeniră cu Baigulak și cu Karatai. După nesfîrșite tocmeli și multă vorbărie, trimișii izbutiră să oprească năvala de plîngeri. Din partea djighitecilor vorbea însuși Baidali, de aceea Karatai își îndreptă săgețile asupra lui.

- Dacă te-ai hotărît să nu te dai la o parte de la nimic, apoi să știi că nici noi nu-ți îndrituim purtarea ! Să judecăm totul cu nepărtinire. Kunanbai a fost nevoit să se pocăiască pentru încăpăținarea și pentru lăcomia lui. Acum e timpul cel mai potrivit pentru tine să-ți tragi înapoi ce ți s-a luat. Pentru pagubele suferite de seminția ta, primește-ți de la Kunanbai pămîntul ! îl sfătui el.

Tocmelile ținură trei zile încheiate. Toți discutau cu aprindere propunerile lui Karatai, care, în cele din urmă, fură primite.

Baidali începu să pună condiții. Ceru să li se dea îndărăt cincisprezece locuri de iernat, pe care Kunanbai le luase de la vecinii săi unul după altul, fie prin violenție, fie prin silnicie. Fiecare din cele patru seminții, djighitecii, bokenșii, kotibacii și torgaii, căpăta pășuni și locuri de iernat.

Dar pămînturile încăpură numai pe mîinile căpeteniilor și trecură la aulele cele bogate. Se vorbea într-una de „despăgubiri pentru lipsurile cășunate întregului norod“, și se cerea pămînt „pentru binele poporului“, dar pînă la urmă toată larma se potoli îndată ce pășunile și locurile de iernat intrară în stăpînirea lui Baidali, a lui Baisal, a lui Suiundik și a celorlalți prieteni ai lor. Celorlalte aule li se astupă gura cu cîteva vite de tăiat, cu lăsarea în folosință a cîtorva cai, juncani și vițelușe. Iar povara răscumpărării cădea pe capul întregii seminții a irghizbailor, care plătea delaolaltă cu Kunanbai și cu căpeteniile lui instărite.

În felul acesta, la vreo zece zile după plecarea lui Kunanbai, dușmanii se împăcară. Ploaia de jalbe, care se abătuse asupra duanului, luă și ea sfîrșit. Mai-marii semințiilor, căpătînd pămînt și herghelii, se veseleau și, sărbătorindu-și izbînda, împărțeau rudelor lor vite și danuri din belșubg. Zi și noapte se tăiau nenumărați berbeci, jertfiți în cinstea ziditorului lumii și a duhurilor strămoșilor, care le dăduseră și ele sprijinul în această pricină atît de încurcată. Adunările sărbăto-

rești la care venea lume de peste lume,, petrecerile care se dădeau în mijlocul unei nestăpînite veselii, cu cîntece și jocuri, nu mai conțineau mult timp. Și în bucuria aceasta biruitoare se simțea încrederea în trăinicia unei bunăstări care începea să se așeze.

3

Din clipa în care dușmănia dintre semînții luase sfîrșit și viața intrase în făgașul ei de toate zilele, aulele începură a părăsi Djidebailul și Musakulul și a pleca în lungi convoaie la vale, pe coastele Cinghizului, spre pășunile de toamnă.

Toamna aceea se arăta neașteptat de rece. Vîntul înghețat și tăios, ploaia mărunță sub cerul greu, de plumb, aduceau un frig pătrunzător. Și cînd iarna își trimite solii atît de timpuriu, e mai sănătos să te ții cît mai pe-aproape de așezările de iarnă. Tremurînd de grija bătrînei Zere și a copiilor, Ulgean se hotărî să nu facă decît trei popasuri pînă la Osembai, să stea acolo tot timpul tunsului de toamnă, apoi să plece fără întîrziere la locul de iernat.

După despărțirea de Kunanbai, Abai nu mai ieșise nicăieri, dar zvonurile despre ospetele și veselia fără frîu a semînției djighitecilor ajungeau pînă la urechile lui. Știa, iarăși, că cele cincisprezece locuri de iernat părăsite de semînția irghizbailor trecuseră doar în mîinile cîtorva căpetenii. Mai tîrziu, sosiră și alte vești: căpeteniile acelea, neputînd să împartă între ele pămînturile dobîndite, începuseră să se tocmească și, în cele din urmă, se certaseră. Dar toate acestea nu-l mai surprindeau pe Abai: văzuse multe de-a lungul anului acela.

„Norodul geme... Norodul se prăbușește sub o povară peste puterile lui... Norodul trăiește îngrămădit...“, ziceau căpeteniile. Dar atunci, de ce nu și-au împărțit cîștigul lor cu norodul? Aceste căpetenii de semînții pretindeau că se luptă pentru cîntea lui Bojei... Dar ce preț avea cîntea și cugetul lor, dacă putuseră fi cumpărate cu cîteva pășuni și locuri de iernat?... Abai se gîndea mult, și gîndurile îl dureau. Îi era rușine pentru oamenii aceia. Se încredințase cu ochii lui că toate certurile și dezbinările ținuseră pînă în ziua cînd căpeteniile se îndopaseră pe săturate. Dar îndată ce lăcomia le fusese îndestulată, totul era dat uitării...

În toamna aceea, lui Abai i se deschiseseră ochii asupra adevăratului chip al biilor și aksakalilor, pe care știau să și-l ascundă cu atîta grijă. Înainte, în timp ce oamenii aceștia îl învinuiau pe Kunanbai de silnicii, băiatului i se părea că ei,

într-adevăr, aveau grijă de popor. „Kunanbai jupoaie săracimea, îi răpește norodului pământul, face pe cei neavuți să verse lacrimi amare“, strigau ei sus și tare. Dar de ce acum, când puterea trecuse în mâinile lor, ei înșelau poporul și-l prădau la fel? De ce în loc să dea îndărăt poporului ceea ce jefuise de la el Kunanbai, ei se trudeau să-l jecmănească și mai amarnic? Adevărul era că prada adunată de Kunanbai cel mare fusese împărțită între ei de cinci Kunanbai mai mărunți... Aceștia se ridicaseră împotriva lui Kunanbai în numele memoriei lui Bojei, iar după ce-l înfrânseseră, o vînduseră pe cîteva locuri de iernat...

Gîndindu-se la toate acestea, Abai își dădea seama cît de mult fusese înșelat poporul și el, Abai, împreună cu poporul lui. „Corb la corb nu scoate ochii.“ S-ar zice că la astfel de ocrotitori se gîndește poporul cînd vorbește așa. Nu. Din mijlocul căpeteniilor, care astăzi sînt împotriva lui Kunanbai, iar mîinc vor fi alături de el, nu va ieși adevăratul apărător al poporului... Poporul trebuie să-l dea el însuși, din mijlocul a cu totul altfel de oameni...

Într-o seară, după ce se plimbaseră călare, se opri ca de obicei la mamele lui și-și luă dombra, avînd ca ascultători pe Habithan, pe Takegean, pe Ospan și pe cîteva păstori. Cîntă cu un avînt neobișnuit, iar la urmă adăugă cîteva stihuri tăioase, pline de vorbe usturătoare: îi lua în bătaie de joc pe Baidali și pe Baisal, care își primiseră, în sfîrșit, pământul pierdut, dar se încăieraseră fără întîrziere din pricina lui. Stihurile acelea, străbătute de o ironie mușcătoare, se nimeriră a fi pe placul tuturor. Toți îl ascultau, rîzînd cu voie bună.

— Cine le-a făcut? îl întrebă Ulgean.

Abai nu se tulbură.

— Baikokșe, îi răspunse, pomenind numele akînului care se oprise cîndva la ei, însoțindu-l pe Barlas.

Toată toamna, și mai cu seamă după ce se mută în așezarea de iarnă, Abai își încredință tot mai des dombrei simțăminte și gîndurile lui, cîntînd *kinuri*¹ melodioase și alte cîntece din cele care merg la inimă. Se întîlnise cu cîteva bătrîni dombragii, care se întorceau de la o întrecere cu vestiții Bitkenbai și Tattimbet. Învățînd să cînte tot mai măiestrit, Abai născocea și el din cînd în cînd cîteva stihuri glumețe și usturătoare, pe care le punea totdeauna pe seama lui Baikokșe.

Cînd aulul se strămută în așezarea de iarnă, Abai începu din nou să-și petreacă zile întregi citind. După ce citea sti-

¹ *Kini* — melodie complicată, care se cîntă din dombră (n. r.).

hurile lui Babur, ale lui Navoi sau Allaiar, lua și el hîrtia și creionul și scria, imitîndu-i.

Dragostea, iubita, iată ce-l atrăgeau mai mult pe Abai. Viața nu-l pusese încă față în față cu simțămîntul acela despre care știa atît de multe din cărți. Dragostea nu-i spusese încă nici una din vorbele ei fierbinți și nu-i descoperise nimic din tainele ei cele dulci. Dar el năzuia spre dragoste cu inima și cu gîndul, și-i simțea chemarea. Iar în amintirea lui adia, fermecîndu-l, suflarea caldă a ființei neasemuite, care, singură, pusese stăpînire pe sufletul lui pentru vecie. Toggean... Toggean cea de departe, ruptă de lîngă el prin certuri și încăierări sîngeroase. Munți și prăpăstii se așterneau acum între ei. Și cît de des se gîndea Abai la ea ! Toate cîntecele sfioase și gingașe ale inimii, pe care le născocise în iarna aceea, ei i le închinase. De-a lungul zilelor de iarnă alcătuisese o culegere mică de stihuri : „Primele șapte către chipul tău dătător de lumină“ și-și dusesese la bun sfîrșit pe cele începute mai de mult : „Răsăriți în inima mea, zori ale dragostei !“ Le cînta uneori de față cu Takegean și cu Habithan, atingînd ușor coardele dombrei.

Din cînd în cînd pleca la vînătoare de iepuri cu copoiul cel roșcat și negru la bot. Fusesse o dată sau de două ori la Karașokî, în aulul lui Kunke, ca oaspete al fratelui său Kudai-berdî, care se însurase de timpuriu : în iarna aceea, nevasta îi născuse al patrulea fiu.

Aulul lui Kunke primea, înaintea celorlalte, vești de la Kunanbai. Sfatul aga-sultanului se afla pe vremuri în aulul baibișei. Pe coastele Cinghizului erau înșirate multe aule de ale seminției inghizbailor, de-a lungul cărora veștile își făceau drum. Și de cîte ori cei de-acasă începeau să se neliniștească, Abai venea după vești la Karașokî.

Datorită acestor popasuri, avea de multe ori prilejul să asculte învinuirile nedrepte ale lui Kunke. De cînd plecase Kunanbai, Kunke bombănea într-una, vorbind-o de rău pe Ulgean, fără să se sfiască nici chiar față de Abai.

– Ulgean a uitat, pesemne, să se mai și gîndească măcar la mirza ! Dacă ar dura-o inima pentru el, ar aduna rubedeniile și prietenii mai apropiați și n-ar lăsa iurta cea mare să stea pustie ! Singură călătorește, singură stă la Djidebai cu aulul ei... Ce-i pasă de necazurile bărbatului său ? Nu se gîndește decît la ea. Grijiile și cheltuielile pe capul nostru le aruncă ! Toată greutatea pe spinarea noastră o lasă !...

Într-adevăr, Ulgean doar rareori aduna în aulul ei pe atkamineri. Dar la Karașokî, în mijlocul atîtor aule, era firesc

ca Kunke să aibă mereu oaspeți. Așa că, vrînd-nevrînd, trebuia să taie vite. Cheltuielile sporeau. Și cu cît sporea paguba lui Kunke, cu atît mai mult se mînia pe Ulgean și cu atît mai des o birfea în fața rudelor, a vecinilor, a bătrînilor și chiar a copiilor.

Abai nu-i întorcea vorba. Asculta cu nepăsare și nepărtinire toate cîte i le spunea bătrîna și nu căuta decît să le uite cît mai curînd. Fiul ei, Kudaiberdî, nu-i ținea nici el parte și nu repeta vorbele ei ascuțite. De cîte ori se ducea Abai la el, îl primea cu dragă inimă, ca pe ruda lui cea mai de aproape.

Abai nu-i pomenea niciodată lui Ulgean de batjocurile umilitoare ale lui Kunke, dar, după fiecare drum la Karașokî, căuta să prindă o clipă cînd nu era nimeni acasă și se sfătuia îndelung cu bunică-sa. După ce îl asculta, bătrîna începea să ofteze :

— N-o lua în seamă. Toată lumea știe, chiar și fără sfaturile ei, cum să trăiască și cum să se poarte. În ea vorbește doar ura ei de kundes ! Parcă pot să se astîmpere vreodată femeile de teapa lui Kunke sau Aigiz ? Dar tu să nu-i spui nimic mamei tale, că le potolesc eu pe amîndouă !

Într-adevăr, Zere îl chemă la ea pe Izguttî și-l trimise la Kunke cu aspră poruncă : să înceteze de aci încolo cu vorbele ei proaste, să-și caute mai bine de prietenii și de ruhedeniile bărbatului său și să lase obiceiul de a mai trîncăni de pomană.

Trebuiră să aștepte mult întoarcerea lui Kunanbai. Baidali, Baisal și prietenii lor se opoșiseră de cine știe cînd în cele cincisprezece așezări de iarnă primite de la Kunanbai, așezări care stîrniseră pe vremuri atîtea certuri. Toamna trecuse pe nesimțite, iarna se apropia de jumătate, și Kunanbai tot nu se întorcea. În fiecare lună mina cîte un om după vite de tăiat și, cu acest prilej, trimitea și porunci privitoare la gospodărie, vești despre sănătate și despre mersul treburilor lui.

Din toate cîte le spunea, un lucru era limpede și neîndoielnic : cum ajunsese la Karkaralinsk, i se luase dregătoria. Cît timp o să mai treacă pînă se vor potoli lucrurile ? Cine știe ! Cercetările își urmau mersul lor, iar el nu era slobod să se întoarcă acasă... Asta era tot ce spuneau trimișii, în puține vorbe, despre el.

Într-adevăr, la Karkaralinsk fusese ales alt aga-sultan, Kusbek, urmaș al lui tiure Bokei. Kusbek mai fusese cîndva aga-sultan, dar atunci trebuise să-i lase locul lui Kunanbai.

Și chiar din prima zi după întoarcerea la mărire, începu să-și arate lipsa de bunăvoință față de fostul său înlocuitor, răzbunându-se în felul acesta pentru înfrângerea pe care o suferise în alegerile trecute. Prin Baimurîn, Kusbek sprijinea cu tărie pe oamenii lui Bojei.

Aga-sultanii se schimbau, dar maiorul rămânea același. Acum se uita și el pieziș la Kunanbai. În înțelegere cu Kusbek, trăgăneau lucrurile din toamnă și, prin rapoarte secrete către Corp, pregăteau judecarea pricinii la Omsk, căutînd să nu afle Kunanbai despre amestecul lor : dacă izbuteau să trimită pricina acolo, puteai pune rămășag că fostul aga-sultan o să fie surghiunit...

Dar uneltirile lor ascunse nu scăpară agerimii lui Kunanbai, care se grăbi să ceară sprijin celor mai cu vază dintre prietenii săi și, în primul rînd, lui Alșinbai.

Îndată ce se amestecă Alșinbai, Kusbek începu să dea îndărăt și să înlesnească mersul cercetărilor. Dar unele plîngerii avuseseră cînd să ajungă pînă la Omsk. Slujbașul trimis de acolo se arăta destul de hrăpăreț, așa că acum Kunanbai trebuia să-i poarte de grijă și lui, nu numai maiorului...

Alșinbai își luase sarcina să se pună bine cu ei, ca să claseze afacerea. Dar i se cereau, pentru mită și daruri scumpe, sume care depășeau orice închipuire, iar Kunanbai și Alșinbai începuseră să simtă lipsa banilor.

Pe la mijlocul iernii, sosi la Karkaralinsk un mare neguțător de la Semipalatinsk, pe nume Tinibai. În urma lui venea un convoi întreg de căruțe încărcate cu stofe și cu alte mărfuri de preț : umbla să cumpere piei de vîte.

Kunanbai și Alșinbai îi fuseseră totdeauna de mare folos în treburile lui. Ca să-și desfacă bine stofele, pe care le dădea pe datorie și pentru care oamenii își puneau amanet vitele, neguțătorul trebuia să se bucure neapărat de sprijinul căpeteniilor de semînții și de al tuturor cîrmuitorilor localnici. În felul acesta putea dobîndi cu ușurință, mai tîrziu, un tăuraș în locul unei oi, un bou în locul unui tăuraș și o oaie în locul unui miel : căpeteniile și cîrmuitorii știu totdeauna cum să-și umfle cîștigurile... Încă de anul trecut, Tinibai îi ceruse stăruitor lui Kunanbai să se încusorească cu el. Dar Kunanbai socotise ca o înjosire să-și dea fata după un neguțător de la tîrg. Se temea de gura lumii, care n-ar fi întîrziat să cîrtească zicînd că se încuscrise cu un om de rînd pentru banii și bogățiile lui. Dar nu-i dăduse nici un răspuns hotărît și nu-i luase încă nădejdea.

Acum, Tinibai îi ceru iarăși fata, tocmai în clipa când Kunanbai avea cea mai cumplită nevoie de bani. Alșinbai luă și el parte la tocmeală și totul se sfîrși printr-o înțelegere : Kunanbai făcu jurămînt în numele lui Allah că-și va da fata cea mică, pe Makiș, născută de Kunke, după feciorul lui Tinibai. Atunci neguțătorul își dezlegă punga în fața cuscrului său și îndată începu să se arate om de înțeles. Dar pe Kunanbai îl neliniștea gîndul că Cernov, slujbașul sosit de la Omsk, n-o să se lase cumpărat. De două nopți în șir Alșinbai și talmaciul Kaska îl cinsteau mereu, căutînd să-l îmbuneze, pînă cînd, în sfîrșit, sosită cu vestea cea bună. Alșinbai intră la Kunanbai strălucind de bucurie :

- Tare m-am temut că slujbașul ăsta e o capcană, de la care ar fi putut să ți se tragă și moartea ! Dar, Allah să ni-l țină, s-a arătat a fi cum nu se poate mai lacom : numai să ai timp să-l îndopi ! Închide ochii și înghite, înghite fără să mai răsufle ! Poți să-i dai orice, că nu se dă la o parte. Nici nu-i nevoie de cine știe ce bucate alese : dă-i lînă, dă-i păr, dă-i tot soiul de gunoaie, că el primește tot și se linge pe bot !

Treburile lui Kunanbai începură să meargă mai bine. Nu-i mai rămăsese acum decît să țină în loc rapoartele și să distrugă toate documentele, cînd, deodată, sosi de la Omsk o veste cu totul uluitoare : pe temeiul dovezilor care ajunseseră acolo, Corpul îi cerea maiorului să-l trimită pe Kunanbai la Omsk, împreună cu dosarul lui. Slujbașii din Karkaralinsk, care pînă atunci fuseseră unși din plin, își pierdură capul. Nici vorbă să nu îndeplinească porunca stăpînirii...

Kunanbai trimise numaidecît o ștafetă acasă la el. Cînd cei din aul aflară că o să-l trimită la Omsk, spuseră într-un glas că o să fie osîndit și surghiunit. Iar djighitecii și bokenșii o țineau morțiș că fostul aga-sultan era și osîndit și că o să fie surghiunit, fără îndoială, ori la miazănoapte, acolo unde înhamă oamenii cîini în loc de cai, ori la miazăzi, pe muntele Kaf ¹.

În închinăciunea lui, Kunanbai îi ruga pe ai săi să nu-și facă inimă rea și, mai ales, să caute s-o liniștească pe mama bătrînă. „Sînt nevoit să mă duc la Omsk, dar toate se vor sfîrși cu bine“, le spunea el. Totuși, pe Zere o cuprinse o mîhnire adîncă, dar care nu se revărsa în vorbe : atîta doar că ofta mereu și se închina mai des. Cîteodată, fără să-și dea seama, suspina în mijlocul rugăciunii : „Numai pe el l-am

¹ Simbolizează „capătul lumii“. Cazahii denumeau așa și munții Caucaz (n. r.).

avut, numai pe el, săracuțul !“... Și aceste puține vorbe mărturiseau toată povara dureroasă care-i apăsa inima.

După ce se sfătuiră cu privire la porunca Corpului, Alșinbai, maiorul, Cernov și Tinibai găsiră cu cale că Kunanbai nu trebuia să se împotrivească, ci să se supună și să plece la Omsk. Maiorul trimise pe loc o „ștafetă cu pană“¹ să ducă înaintea lor vestea către Corp : „Sosim“. După aceea urmau să plece și Kunanbai, și maiorul cu hîrțile. Maiorul se hotărîse să se înfățișeze el însuși, ca să ceară stingerea pricinii.

Nu peste mult timp, Kunanbai plecă la drum. Pentru călătorie i se alesese caii cei mai buni, o sanie largă și caldă-roasă, merinde din belșug și cai de schimb. După ce-și umplu doldora cu bani buzunarele și carîmbii cizmelor, porni însoțit de doi slujitori și de credinciosul său Mirzahan.

Chiar din ziua plecării din Karkaralinsk, îl chinuia mereu aceeași îndoială : n-avea destulă încredere în „piskenas-maiur“, cu toată mita grasă pe care i-o împinsese și cu toate făgăduielile de sprijin pe care le primise în schimb. Înainte de a pleca, îi rugase stăruitor pe Alșinbai și pe Tinibai : „Fiți cu ochii în patru ! Descurcați totul pînă la capăt și trimiteți în urma mea un om cu vești...“

Trei zile mai tîrziu, îl ajunse din urmă un slujitor de-al lui Alșinbai. Era o zi geroasă, dar însorită și senină. Omul venise în galop, ducînd după el un cal de schimb. Coamele bogate ale celor doi armăsari, revărsate în valuri, moțul lung și cozile lucitoare erau încărcate cu promoroacă argintie. Caii înșpumați abureau : ștafeta îi mînase fără milă.

Omul îl ajută pe Kunanbai să coboare din sanie, îl luă mai la o parte și-i împărtăși în șoaptă sfatul pe care i-l trimitea Alșinbai. Apoi îi ură drum bun și se ploconi în fața călătorilor. După aceea, troica lui Kunanbai plecă mai departe, repede ca vîntul.

Kunanbai nu mărturisise nimic decît lui Mirzahan :

– Alșinbai îmi dă de veste așa : „Așteaptă-l pe maiur la Pavlodar. Te oprești acolo, pe urmă plecați mai departe împreună.“

– Cum s-ar zice, n-are de gînd să-și schimbe hotărîrea ? îl întrebă Mirzahan.

– Nici nu trebuie... De ce ne-ar trage pe sfoară ? îi răspunse Kunanbai. Tăcu cîțva timp, apoi adăugă : Că doar și noi putem să-l strîngem puținel în chingi... Îți spun eu cînd o veni vremea...

¹ Ștafetă rapidă. De căciulă sau de căpăstrul calului se prindea un mănunchi de pene de bufniță, semn de mare grabă (n. r.).

Mirzahan tot nu putea să înțeleagă : dacă „piskenas-maiir“ are de gând să se țină de cuvînt, atunci de ce l-a mai trimis pe Kunanbai la Omsk ?...

Dar vorbind liniștit, Kunanbai îl lămuri :

– Așa-i socoteala ! El trebuie să dovedească tuturor că la cea dintîi poruncă a Corpului s-a și grăbit să mă trimită la Omsk, ba chiar a plecat el însuși într-acolo. Trebuie să iasă și el basma curată... Și parcă-i mare lucru, o călătorie ? Omskul nu-i peste lume, nu-i cine știe ce drum pînă acolo.

La Pavlodar, unde Kunanbai îl aștepta de patru zile, „capul opărit“ îl ajunsese, într-adevăr, din urmă. Și chiar în aceeași seară îl chemă pe Kunanbai la el. Kunanbai veni, însoțit numai de Mirzahan.

Maiorul trăsese la un prieten de-al lui, neguțătorul Serghei, om primitiv, care avea prieteni printre cazahi. În lipsa stăpînului casei, maiorul îl primi pe Kunanbai într-o încăpere mai dosnică, dar bogat împodobită. Cu toate că la Karkaralinsk avea totdeauna un tălmaci pe lîngă el, vorbea destul de bine limba cazahă.

– Ei, Kunanbai Oskensbaevici, cred că nu mai poți de nerăbdare să vezi hîrțiile cu pîrile împotriva ta ! Nu-i așa ? îl întrebă el pe Kunanbai.

– Arată-mi-le ! Arată-mi-le pe toate, pînă la una !

– Stai că ți le arăt. Doar n-am de gând să te înșel... I-am dat cuvîntul lui Alșinbai, și o să ți le arăt ! zise maiorul.

Trase zăvorul la ușă și scoase din sacul lui de drum un vraf de hîrtii, cusute teancuri-teancuri. Urmărindu-i mișcările, Kunanbai își freca mîinile de parcă i-ar fi fost frig. Întrebă :

– De ce-i așa de frig aici la tine, maiirule ? Am înghețat de-a binelea. Spune să ne facă un focușor...

Maiorul îl privi țintă, apoi chemă slujitorul și-i porunci să aprindă focul în sobă. Omul aduse repede un braț de lemn, le vîrî în sobă și le dădu foc. Maiorul scoase două sticle de coniac, așeză gustările pe masă, îl pofti pe Kunanbai și ridică paharul.

Kunanbai îl cinsti și pe Mirzahan. Îl îmbie mereu pe maior cu băutură, vorbind într-una. Focul din sobă ardea în vîlvătai, jeraticul aprins începuse să pîlpii. Maiorul bea de nădejde și părea că se ametește.

Punînd degetul pe teancul de hîrtii de pe masă, Kunanbai se întoarse spre ofițer :

– Maiirule, am lucrat destul timp împreună. Veneam în ospetie unul la altul și împărțeam frățește tot ce ne pica în palmă... Arată-mi, te rog, hîrțiile care mă acuză. Arată-mi-le !

Pe toate ! Acesta să fie semnul prieteniei noastre, veche și nezdruincată !

— Nu mai am nimic afară de ce vezi, Oskenskaevici, îi răspunse maiorul. Dumnezeu mi-e martor : nimic ! Asta e tot ce am. Nu mai am nici măcar un peticuț de hîrtie !

Kunanbai se ridică de la locul lui, trecu pe după jilțul maiorului, se aplecă asupra hîrtilor și, deodată, apucîndu-l pe oțîter în brațe, îi trase mîinile la spate, strigînd către Mirzahan :

— Repede, Mirzahan ! Aruncă toate hîrtoagele astea pe foc !

Maiorul se zbătea din răsputeri, încercînd să scape din strînsoare. Dar Kunanbai era vestit încă din tinerețe pentru îndemnarea lui și rămăsese pînă la vîrsta aceea neobișnuit de puternic. Nu-l lăsă nici să se urnească din loc.

În vremea asta, Mirzahan aruncă teancul întreg de hîrtii în gura dogoritoare a sobei. Văzînd că nu putea scăpa, maiorul începu să-l roage pe Kunanbai :

— Destul, Oskenskaevici ! Sfirșește odată ! Doar sint hîrțile stăpînirii, îți dai seama ?... Ce mă fac eu acum ?

Cîteva clipe mai tîrziu, din toate documentele nu mai rămăsese decît un morman de scrum. Mirzahan și Kunanbai închiseră ușa sobei și se uitară unul la altul, zîmbînd. Maiorul era mort beat : stătea în jilt, cu ochii închiși și cu picioarele întinse. Părea că doarme adînc.

În aceeași noapte, Kunanbai plecă din Pavlodar mai departe.

După ce ieșiră oaspeții, maiorul sări drept în picioare. Era cît se poate de treaz. Clătinînd din cap, mai dădu pe gît cîteva pănărele de coniac, apoi chemă la el pe stăpînul casei.

Serghei îi era prieten de nădejde. Totul fusese pus la cale din timp. Ieșînd fără zgomot în curte, dădură foc magazioarei de scînduri în care era adăpostită sania maiorului. În sanie fuseseră îngrămădite cîrghi vechi și vrafuri de hîrtii. Într-o clipă, toate erau cuprinse de flăcări.

Fumul subțire al focului nu acoperea pentru întîia oară isprăvile nemărturisite ale maiorului. Cît despre Serghei, el nu făcea decît să-i întoarcă o facere de bine : anul trecut, își însușise mărfuri de-ale statului și dăduse faliment. Atunci maiorul pusese la cale, ca și acum, un mic „incendiu“, apoi întocmise actele trebuitoare și le întărise cu pecetea lui, scăpîndu-l astfel pe Serghei de pușcărie. „Incendiul“ de astăzi nu era decît o neînsemnată mulțumire pentru binele de anul trecut.

Dimineata, Serghei se înțelese fără prea multă bătaie de cap cu oamenii stăpînirii. Lacomi de bani, aceștia chemară îndată matorii necesari și întocmîră o hîrtie, în care scria deslușit că toate dosarele maiorului arseseră cu prilejul unui foc izbucnit în casa lui Serghei.

În a șasea zi de călătorie, Kunanbai pe de o parte, maiorul cu hîrtia în buzunar pe de alta, sosiră la Omsk, fiecare pe socoteala lui.

Cancelaria Corpului își pierdu vremea două săptămîni cu pricina lui Kunanbai. Chemîndu-l de cîteva ori la cercetare, îl găsiră pînă la urmă nevinovat și-l scoaseră de sub orice urmărire. După ce-și termină toate treburile, maiorul plecă și el, liniștit, în drumul lui.

Îndată ce Kunanbai, ieșit basma curată într-un chip atît de neașteptat, se întoarse la Karkaralinsk, trimișii se repeziră unul după altul spre tobîkți : fiecare voia să ducă el cel dinții vestea cea bună și să capete *suiunșiul*¹. Kunanbai însă nu se grăbi să se întoarcă acasă, ci mai întîrzie încă mult la Karkaralinsk.

Povestind oamenilor lui Alșinbek și altor prieteni de încredere amănuntele călătoriei lui la Omsk, Mirzahan se folosea de o mare bogăție de culori. Din cele spuse de el, ieșea limpede că maiorul nutrea față de Kunanbai gînduri dușmănoase : la adăpostul legii, îl amenința mereu cu jalbele adunate. „Le vezi ? Uite cu ce-o să te dobor ! Uite cu ce-o să-ți dau la cap ! Să văd cum ai să te descurci ?“, ar fi strigat maiorul cu trufie, despăturind în fața lui Kunanbai, cu o bucurie răutăcioasă, hîrtie după hîrtie. Înfățișîndu-l pe maior crud și răzbunător, Mirzahan îl arată în același timp ca pe un om zăpăcit și nepriceput. Și nu se găsea unul dintre ascultători care să-i pună cuvîntul la îndoială : toți i-l luau drept bun și adevărat. Iar Mirzahan nu pierdea prilejul să stăruie asupra „vitejiei fără seamăn“ a lui Kunanbai, a dibăciei și istețimii lui.

Poveștile lui Mirzahan, purtate de călăreți pînă în aulele lui Kunanbai, ajungeau acolo mai umflate încă și împodobite cu tot mai multe amănunte.

După ce se împacă și cu maiorul și cu ceilalți oameni ai stăpînirii din Karkaralinsk, Kunanbai rămase în tîrg pînă spre primăvară. Ar fi dorit să i se dea o slujbă, dar nu-i mai era îngăduit să viseze la aga-sultanat.

¹ *Suiunși* – dar pentru o veste bună (n. red. ruse).

Cînd zăpada se topi și cînd cele dintîi fire de iarbă verde ieșiră la iveală din pămîntul umed, Kunanbai părăsi Karkaralinskul și se întoarse în aul, numit cîrmuitor de plasă al Tobikților în locul lui Maibasari, după ce căpătase scoaterea acestuia din piine.

Și nici nu ieșise bine din Karkaralinsk, cînd vestea aceasta ajunsese, ca gîndul, în aulele lui.

4

În primăvara aceea, Abai era în prada unei ciudate tulburări sufletești, care-l lăsa nepăsător față de mișcarea și de larma din jurul lui, față de bucuriile și de necazurile ocelor din apropierea lui. Se cufunda cu totul, cu gînd și suflet, într-o lume nouă, la care numai el putea ajunge. Și dombra, și hîrtia repetau cu credință vorbele calde și avîntate ale cîntecelor și stihurilor sale, mănturii neprefăcute ale unei inimi tinere și zbuciumate. Dar cîte vorbe nu rămîneau nescrise, cîte cîntece nu ajungeau să prindă glas! Atîtea taine ale inimii lui rămîneau încă învăluite! Iar cele spuse erau atît de puține, atît de serbede... O, dacă s-ar găsi un prieten, care să-i pătrundă în adîncul sufletului zbuciumat și să-i asculte glasul, cum i-ar împărtăși tot dorul nespui, care nu se putea revărsa în vorbe!

„Ce să fac? Cuvintele sînt sărace, limba n-are putere“... își zicea el, cu tristețe. Neputința de a închea în stihuri toate cîte-i apăsau inima îl mîhnea adînc.

Toate cîte le ticluise și le scrisese pînă atunci nu trăiau decît în sufletul lui. Nici unul din stihuri nu ajunsese pînă la aceea pentru care erau făcute. Nădejde?... Nici atît nu mai avea. Nu-i rămăsese decît o dureroasă și singuratică visare.

Din cînd în cînd, i se părea că aude în depărtare clinchetul argintiu al șolpei, cînd apropiindu-se, cînd stingîndu-se. O slabă licărire de nădejde pîlpîia în clinchetul acela, chinuindu-i inima. Visul?... Gingașele lui raze de aur străluceau acolo, departe, unde ochii lui nu puteau ajunge. Acolo era răsărit de soare, acolo era dimineată, o dimineată plină de lumină. Chipul aceleia pe care nu putea s-o uite nu-l părăsea o clipă.

Cum începu să adie vîntul călduț și razele aurii ale soarelui să încălzească pămîntul cu duioșia lor de mamă, Abai nu mai avu răbdare să stea acasă. Punea șaua pe cal și pleca, fără să știe singur încotro. Găsise și cum să-și îndreptățească

plimbările lui fără țintă : își lua cu el copoiul cel roșcat, cu botul negru.

Îndată ce se depărta de aul, își îndemna calul la galop, lăsînd cîinele să umble singur după iepuri. Curînd, uita de el. Deseori îl pierdea din ochi multă vreme. Apoi își aducea aminte și începea să-l strige, chiuind. Din cînd în cînd copoiul dădea prin desişuri peste cîte-un iepure și-l urmărea ca o săgeată peste cîmp. Dar Abai se uita la el cu ochii duși și cu gîndul aiurea.

I se întîmpla să treacă pe lîngă copoi atunci cînd, după ce înșfăcase iepurele, îl sugruma, așteptîndu-și cu mîndrie stăpînul. Copoiul știa că, în asemenea împrejurări, stăpînul sare din șa și-i ia vînatul. Abai însă trecea înainte, nepăsător. Cîinele se uita în urma lui nedumerit, apoi începea să sară și să latre. Dar, și mai ciudat, nici asta nu-l făcea pe stăpîn să se oprească. Copoiul se zbătea, se repezea cînd la el, cînd la iepure, necăjit că toată osteneala lui fusese de prisos. Abai însă tot nu vedea nimic. Și atunci, scos din răbdări, copoiul își făcea și el cheful : rămînea în urmă, sfișia iepurele, mînca pînă se sătura și, cu botul plin de sînge, alerga să-și ajungă din urmă stăpînul. Abia atunci ciudatul vînator își dădea seama că uitase de el.

Dar firul gîndurilor nu i se rupea. Începea să îngîne un cîntec lung și tulburător, darul inimii sale pentru ea, pentru Toggean...

Cînd vîntul răcoros îi bătea din față, legănînd firele de iarbă uscată, Abai își scotea malahaiul și, oprindu-se în loc, trăgea în piept cu lăcomie mireasma lui proaspătă. I se părea, poate, că vîntul dinspre Cinghiz, de la „Cocoașele cămilei“ și Karaul, îi aducea cu el răsuflarea caldă și dragă ? Poate că tocmai vîntul acela îi înălța sufletul cu adierea lui ? Abai era încredințat că nu putea fi altfel. Realitatea și visul, viața și gîndurile se amestecau în ceva nedespărțit și fermecător, năruind hotarele veșnice și umplîndu-i inima cu o nespusă fericire.

Dar într-o zi, singurătatea i se curmă pe neașteptate : un călăreț se apropia de el. Răsărise parcă din pămînt în mijlocul stepei pustii. Abai tresări, și visul cel minunat i se stinse.

Se aflau la loc deschis. O oîmpie netedă se așternea în fața lor. Abai se uită din treacăt la călăreț și se întoarse spre el fără prietenie. Însă călărețul îi zîmbi vesel și se apropie cu nestăpînit avînt, așa cum te apropii de un bun prieten. Îl strigă pe nume și i se ploconi. Atunci Abai îl recunoscuse și se bucură.

Era Erbol, tinărul pe care-l întâlnise anul trecut pe când se întorcea de la Suiundik. Abai se îmbujoră la față, sperându-se că se dăduse de gol.

Dar Erbol părea că nu observase nimic.

– Vînezi ? întrebă el. Unde ți-e cîinele ?

– Pe-aici, prin tufe, îi răspunse Abai, cătînd împrejur.

Copoiul cel roșcat sări dintr-un tufiș. Erbol se uită la cîine și începu să rîdă :

– Halal vînător ! Nu vezi că a mîncat ceva chiar acum ? Ce-o fi mîncat ? și cercetă cîinele îndeaproape. Și tu care habar n-ai că a prins un iepure ! Și-a mîncat singur vînatul !

Abai se grăbi să schimbe vorba. N-ar fi vrut să se despartă curînd de Erbol. Merseră o vreme împreună, apoi Abai îl chemă în aulul lui. Erbol n-avea nici o treabă. Primi bucuros.

Cinci zile nu-l lăsă Abai să plece. Își spuneau unul altuia tot ce le trecea prin minte, și în fiecare seară cîntau și se veseleau. Abai îi cîntă și cîntecele alcătuite de el. În aceste cîteva zile, ajunseră buni prieteni. Pînă la urmă, Abai îi dezvălui taina inimii sale.

– Să-i cînti cîntecele mele ! îl rugă el pe Erbol.

Erbol învăță pe dinafară cîntecele lui Abai, apoi plecă spre casă, după ce-și dădu cuvîntul că i le va cînta lui Toggean.

Abai nu mai visa acum decît să-și vadă iubita între patru ochi și să schimbe cu ea măcar cîteva cuvinte. Erbol își duse însărcinarea la bun sfîrșit : după trei zile, care-i părură lui Abai o veșnicie, se întoarse la Djidebai și-și luă pe sus prietenul, ducîndu-l de-a dreptul la „Cocoășele cămilei“.

Pe drum, Abai află că Erbol începuse prin a-i mărturisi totul lui Karașas, nevasta lui Asilbek și cumnata lui Toggean. Îi cîntase apoi toate cîntecele pe care Abai le trimitea, drept închinăciune, iubitei sale. Karașas era bună prietenă cu Toggean. La început, nici nu voi să audă : să facă ea pe mijlocitoarea, să înlesnească ea o întîlnire ?... Dar cîntecele lui Abai îi înduioșară inima. De altfel și Erbol, care se pricepea cum să-și atingă ținta, stăruia s-o înduplece. Și atîta îi cîntară amîndoi lui Toggean cîntecele lui Abai, încît pînă la urmă aceasta primi să se întîlnească cu el.

Tulburat și arzînd de nerăbdare, Abai nici nu-și dădu seama cînd ajunsese la „Cocoășele cămilei“. Începuse să însereze cînd cei doi tineri se opriră în dreptul aulului lui Erbol, înconjurat de dealuri.

Mică și sărăcăcioasă, așezată dincoace de rîul Karaul, stîna de iarnă nu era alcătuită decît dintr-o singură casă, a lui Erbol. Așezările de iarnă ale lui Suiundik erau dincolo de rîu, la o

verstă depărtare de mal. De unde erau ei, se vedeau bine. Acolo, se simtea în toate belșugul : din hogoagurile caselor se ridica fum negru și gros, pînă și cîinii, sătui, lătrau altfel, cu demnitate parcă. Era, fără îndoială, un aul înstărit.

Dar lui Abai nu-i era îngăduit să pătrundă acolo : el era feciorul lui Kunanbai, cu care aulul se afla în cruntă dușmănie. Dacă cei din așezare ar fi bănuir cu ce gînduri venea, nu i-ar fi fost tocmai îndemînă... Adilbek și Asilbek erau mîndri și răzbunători. Dacă i-ar fi aflat gîndurile, s-ar fi făcut foc. De aceea, cei doi prieteni nu trecură riul pînă la căderea nopții.

La ceasul hotărît, cînd se înnoptase de-a binelea, Abai și Erbol își lăsară caii, trecură peste gheață cu piciorul și ajunseră pe malul celălalt. Tot aulul era cufundat în somn. Cîinii dormeau și ei, liniștiți.

Erbol deschise încetîșor porțile stînei, îl împinse pe Abai într-un staul de cămile și ieși, dibuindu-și drumul. Abai rămase singur în întuneric. Îi era frică să și răsufle. Auzea, deslușit, cum îi bătea inima.

Erbol se întoarse curînd. Îl luă de mînă și-i șopti :

– Allah ne-a ajutat... Asilbek nu-i acasă. Haide !

Cînd Abai, rostindu-și plecat închinăciunea, trecu pragul încăperii bogat împodobite, o zări pe Karașas, tînăra nevastă a lui Asilbek, stînd în picioare lîngă pat. Toggean stătea la pămînt, pe o cergă. Un covor ducea de la intrare și pînă la locul de cînte din fund, iar pereții nu se mai vedeau de sub cerghi colorate și perdele de preț. Draperii de mătase albă despărteau în două patul înalt, încrustat cu fildeș.

Abai se ploconi. Femeia cea tînără se apropie de el, îi scoase malahaiul și-i descinse briul.

Toggean era nespus de tulburată. Răspunse la închinăciunea lui Abai cu glasul abia șoptit, se îmbujoră, apoi păli, pentru ca iarăși să se îmbujoreze. Sîngele tînăr nu știe să-și păstreze tainele, el scoate la iveală tot ce sufletul încearcă să ascundă : neliniștea inimii, sfiala, teama și nădejdea.

Erbol nu voia să-și tulbure prietenii.

– Ei, eu mă duc pînă pe malul celălalt să văd ce fac caii, zise el.

Abai încuviință, dînd din cap în loc să răspundă.

Karașas ieși să pregătească ceaiul. Și nu se mai întoarse.

Rămas singur cu iubita lui, Abai își pierdu cumpătul. Vedea că și Toggean se sfiește și se rușinează ca o fetiță și tăcea, neștiind ce să-i spună. Apoi, se aplecă spre fată și o privi îndelung, fără să-și mai poată lua ochii de la ea.

- Toggean... mi-ai auzit închinarea ? o întrebă el într-un firziu. Stihurile ei s-au născut de domul tău, din gândurile mele pentru tine... Mi-ai ascultat-o ?

Prin toată înfățișarea ei, Toggean părea a spune : „Atunci, ce-aș căuta aici ? Ce m-a adus la tine, dacă nu glasul tău ?...” Zîmbi sfioasă și-i răspunse :

- Ți-am auzit-o, Abai ! Cîntecele tale sînt așa de frumoase !

- Nu sînt akîn... Dar de cînd te-am întîlnit întîia oară, nu-mi mai pot veni în fire. Din ziua aceea, nici o clipă nu te-am putut uita.

- Atunci de ce n-ai mai venit niciodată pe la noi ?

- Cum puteam să vin ? Nu știi ce se petrece în jurul nostru ? Noi nu ne putem vedea decît în vis, Toggean...

- Adevărat, suspină fata, plecîndu-și ochii. Dar eu te-am mai văzut o dată. Te-am văzut, atunci, pe drum... Nu știu dacă m-ai recunoscut.

Abai se simți mișcat și bucuros de aceste vorbe.

- O, Toggean, cît de neasemuite sînt cuvintele tale ! Aș fi vrut să-ți strig : „Stai, oprește-te măcar o clipă !” Abia m-am stăpînit. Eram încredințat că nici nu m-ai văzut. Iar dacă m-ai văzut și nu m-ai luat în seamă, însemna că nu eram vrednic de tine. Dar cum s-ar putea să te uit, Toggean ? și, apropiindu-se de ea, îi luă într-ale lui mîna ei albă și subțire.

Toggean tresări și-și trase mîna, sfioasă.

Seara aceea legă cele două inimi tinere cu trainic legămînt. Nu cereau nimic unul de la altul, nu doreau decît să se vadă, să-și vorbească... Era cea dintîi întîlnire. Și vorbele lor se înșirau fără sfîrșit, de parcă amîndoi încercau să-și astîmpere cu ele setea lor îndelungată, și tot nu și-o puteau astîmpăra...

Karașas se întoarse abia spre revărsatul zorilor. După ce pregăti ocazul, ieși din nou. Atunci Abai se apropie de Toggean și o sărută. Fata se aprinse la față și, sprijinindu-și ușor palmele de obrajii lui, îl împinse blînd îndărăt. Era oare o împotrivire, sau o încîntătoare sfială ? Abai se repezi la ea, o strinse în brațe și o sărută pe ochi. De data aceasta Toggean nu se mai împotrivi. Tresărind adînc, își lipi o clipă obrazul fierbinte de obrazul lui, apoi se feri iarăși la o parte.

- Lumina mea strălucitoare ! strigă Abai, deschizîndu-și brațele.

Tocmai atunci intră și Karașas.

- Allah ! Dragul meu Abai ! S-a spart gheața ! Au pornit sloiurile pe Karaul. Unde ți-e calul ? întrebă ea, îngrijorată.

Abai era atît de tulburat, încît vorbele ei nu ajungeau pînă la înțelegerea lui. Dar Toggean își pierdu cumpătul și se înspăimîntă.

— Atunci cum ai să treci rîul ? Nu poți să rămîi pe malul nostru ! strigă ea, tremurînd de frică pentru iubitul ei.

În sfîrșit, Abai înțelese. Calul îi rămăsese dincolo. Prin urmare, nu mai era nici o scăpare. Nu putea să rămînă în aul, pe malul acesta. Puțin dacă ar mai întîrzia, ar fi descoperit. Și chiar dacă nu l-ar prinde acum, ar da de el mîine dimineată, la rîu. Iar pe malul acesta, cam greu ar găsi vreun om care să-i arate cît de puțină bunăvoință... Dar mai mult ca orice, trebuia să se facă nevăzut ca să nu aibă nimic de suferit nici Toggean și nici Karașas, care-l primise cu atîta prietenie...

Își puse malahaiul, își luă rămas bun de la femei și ieși. La plecare, strînse cu putere mînuța mică a lui Toggean, îmbărbătînd-o :

— Nu-ți fie frică, Toggean. Tot o să trec eu rîul, într-un fel sau altul ! Așteaptă vești de la mine prin Erbol...

Toggean îi atinse pieptul cu degetele ei albe, se strînse lîngă el și-i șopti doar atît :

— Cu bine... Să nu mă uiți !

Sărîtoarea și buna Karașas îl duse printr-o tindă întunecată pînă la ieșire.

— Dragul meu, îi zise ea, n-am izbutit să stăm prea mult împreună... Dar tot ai putut să-ți dai seama că ai pe-aici prieteni și că inimile lor bat alături de inima ta. Nu ne uita !. Și vezi să treci rîul cît mai cu băgare de seamă. Hoș !

Abai o apucă de amîndouă mîinile.

— No să te uit niciodată, *djeneșetai*¹ ! N-o să uit pînă la moarte tot ce-ai făcut pentru mine ! răspunse el și ieși, fără grabă.

Urletul sălbatic al rîului scăpat din cătușele lui de gheață îi ajunsese numaidecît la ureche. Dar parcă nici nu-l auzea. Gîndurile lui rămăseseră în urmă, alături de fapăturile minunate de la care abia își luase rămas bun. Era cuprins de o nespusă bucurie. Simțea cum i se taie răsufierea. Sufletul lui se umplea de frumusețe și de strălucire cînd se gîndea la bunătatea înduioșătoare a Karașasei și la gingășia fără seamăn a lui Toggean.

Se apropie de apă. Puhoaietele rîului de munte se revărsaseră și ieșiseră din albie. Pietrele uruiău, sloiurile pîrîiau, și toate erau luate la vale de vârtejul dezlănțuit al apelor.

¹ Formulă de alintare pentru cumnată (n.r.).

Abai stătu multă vreme fără să știe ce să facă. Nici gînd să treacă riul prin vad. Începea să se lumineze. O luă de-a lungul malului pînă ajunsese la un mic zăvoi. Trecu înainte, se întoarse îndărăt, nu vedea nici o ieșire. Își pierdea timpul fără rost, iar dimineța se apropia : începea să vadă tot mai deslușit în jurul lui. Îndată ce se vor trezi din somn cei din aul, se vor repezi cu toții la mal să vadă riul în lupta lui cu sloiurile. Cei dinții vor ieși bătrînii gospodari, îngrijorați. Și, lîngă aulul lui Suiundik, îl vor descoperi pe feciorul lui Kunanbai, și încă fără cal ! Bănuielile lor îl vor pune în primejdie de moarte...

Cu toate acestea, Abai nu se înpăimîntă. Bucuria care-i umplea sufletul nu-l părăsea o clipă și nu simțea nici urmă de frică. În fața primejdiei care-l amenința din două părți deodată, nu-și pierdu cumpătul și nu se tulbură. Era atît de liniștit și de stăpîn pe sine, de parcă n-ar fi fost un băiat tînăr, ci un bărbat în toată firea, plin de încredere în puterile sale.

Izbuti cu chiu cu vai să se ascundă între sălciile rare. De acolo, începu să cerceteze casa lui Erbol de pe malul celălalt. Curînd zări un om îndreptîndu-se în grabă spre riul, ceva mai sus de pîlcul de sălcii.

– Erbol ! Hei, Erbol ! strigă Abai.

Da, el era. Auzindu-l pe Abai, se întoarse deodată și-i făcu un semn cu mîna : „Ascunde-te !“ Dar Abai nu se ascunse, ci rămase așa, în așteptare.

Deși Karaulul e îngust, apa lui e neînchipuit de iute. Erbol venea în goană pe malul celălalt. Era alb ca varul de spaimă, de parcă lui i se întîmplase nenorocirea. Tremura de grija lui Abai și credea că prietenul se oprise la mal cuprîns de aceeași tulburare.

Dar Abai îi ieși înainte și, oprindu-se în dreptul lui, izbuoni în ris, descoperindu-și dinții albi.

– Ei, haide, scoate-mă din bucluc, dacă poți ! Karaulul mi-a pus gînd rău ! strigă el.

Erbol sări de pe mal și, venind pînă aproape de apă, răcni către Abai :

– Stai în desîș, nu pleca nicăieri ! Mă întorc numaidecît. nu te teme ! și se depărtă în goană.

După cîteva clipe, se întoarse călare pe un bou roșu, uriaș. Abai se întrebă, nedumerit, de ce prietenul lui nu adusese un cal. Erbol ajunsese la riul și, îndemnîndu-și boul, coborî în apă. Dar boul nu îndrăznea să pună piciorul în puhoiul de gheață și se învîrtea în loc, cu încăpăținare. Erbol îl sili să facă un

pas, apoi încă unul. După ce intră în apă, boul nu mai putu să dea îndărăt și, vrînd-nevrînd, o luă înainte.

Apa nu era adîncă, dar alerga cu o repeziciune zmețitoare, iar sloiurile veneau unul după altul, fără sfîrșit. Boul se strecura încet printre ele, dar călca drept. Erbol aruncă pe mal hățurile lungi. Abai le prinse din zbor și începu să tragă. Sub lovături de bici, boul ieși la mal.

Erbol se dovedise a fi un adevărat prieten, gata să-și pună viața în primejdie pentru el. Abai se repezi să-l îmbrățișeze.

– Dar unde mi-i calul? Ce-i cu boul ăsta? De ce n-ai venit călare? îl zăpăcea el cu întrebările.

– Dacă m-aș fi dus pînă-n aul să ți-l aduc, între timp te-ar fi prins! rise Erbol. Ne lipsim noi și de cal!

Amîndoi prietenii se urcară pe spinarea boului, întorcîndu-l spre rîu. Dar, de data aceasta, boul nu mai voia nici în ruptul capului să intre în apă. După ce se chinui destul cu el și-i pomeni toți strămoșii, pînă într-al șaptezeci și șaptelea neam, Erbol îl lăsă în plata domnului și începu să se uite în jurul lui, prin stufișurile rare de sălcii. La răsărit, cerul era de un roșu-aprins. Se vedea bine, ca ziua. Noroc că cei din aul nu se treziseră încă.

Deodată, Erbol o luă la fugă și se făcu nevăzut.

Abai nu trebui să-l aștepte prea mult: Erbol se întoarse în goană, călare pe o iapă voinică, cenușie.

– Oho! De unde ai luat-o? îl întrebă Abai.

– Păștea pe-aici... E a unui cioban din aulul lui Suiundik.

– Și ce-o să se facă păstorul fără ea?

– Ce-ți pasă ție?

– Cum o să umble pe jos, cu oile lui?

– Eh, lasă-l să umble pe jos și el, ba chiar și duhul ocrotitor al turmelor lui! Crezi tu că pot să te părăsesc aici? Încălecă!

Cu o mișcare sprintenă, își ajută prietenul să sară în spinarea iepei neînșeuată. Vorbele lui îl înduioșară pe Abai.

– Erbol, dragul meu, cît ești tu de bun! Ești cel mai bun dintre toți prietenii mei. Asta n-o s-o uit niciodată! strigă el.

Erbol încălecă pe boul lui și-i aruncă hățurile lui Abai, urlînd:

– Lasă vorba, Abai! Dă-i drumul!

Sforăind și alunecînd, iapa se poticnea în puhoiul de gheață, dar se ținea bine pe picioare. Boul o urmă alene, și cei doi prieteni trecură rîul, teferi.

Ajunși pe malul celălalt, lăsară în voia soartei și iapa și boul și o luară la goană, aplecându-se și ferindu-se. Și abia după ce se depărtară mult în jos, ieșiră liniștiți la loc deschis.

Fără să mai intre în casă, Abai îl rugă pe Erbol să-i pună șaua pe căl. Adînc mișcat de devotamentul lui, își luă rămas bun de la el ca de la cel mai scump prieten și plecă, pe malul rîului, spre casă...

5

Pînă la întoarcerea lui Kunanbai de la Karkaralinsk, unele aule avuseseră timp să se mute din case în iurtele ale căror bolte, albe ca zăpada sau cenușii, acopereau acum poienele înverzite ale așezărilor de iarnă. Cei care aveau printre ei bătrîni și copii mai întîrziu încă prin case, dar tineretul ieșise în cor-turile încăpătoare, pline de răcoare primăvărată. Aulul părea o pasăre care, o dată cu venirea primăverii, își schimbase penele cu altele, noi și strălucitoare. Era plin de veselie tinerească. Viața dlocotea în el, năvalnică. Miei și iezi bălțați săreau și zburdau la soare, umplînd văzduhul cu behăitul lor subțire ; puii de cămilă pufoși, cu ochii mari și bruni, pășeau cu mîndrie parcă ; în hergheliile de cai ieșiseră mînji nenumărați, cu părul creț și cu urechile lungi ; vițeii năltuți și sprinteni săreau stîngaci și alergau nebunește pe pajiști. Toată natura, înflorind slobodă și îmbelșugată, cînta delaolaltă imnul vieții triumfătoare. Tot ce era viu părea că strigă : „Sîntem bucuria pămîntului, care împodobește lumea și o face fericită ! Sîntem trimiși în viață din neființă !” Totul strălucea, se bucura și ardea în izbucnirea aceea tumultoasă a primăverii.

Amîndouă aulele lui Kunanbai se strămutaseră la Djidebai. Peste tot erau mulse ielele care, timp de un an, păscuseră cu mînjiile lor și în fiecare zi se bătea cu zgomot kumîsul, în burdu-furi de piele negre și strălucitoare.

Pe Kunanbai nu-l întîmpinau cu cinste numai oamenii lui, ci și toate celelalte aule ale semințiilor irghizbai, topai și djuantaiak. Cei din seminția lui, rude și prieteni, cutreieraseră zilele din urmă în goană aulele, ducînd pretutindeni vestea cea bună. Acum se adunau grămadă la Djidebai să-i aducă închinăciunea lor. Și cînd erau ei oaspeții lui, cînd îl purtau cu alai prin aulele lor, cinstindu-se și ospătîndu-se cu toții de dimineață și pînă seara.

Cei mai înstăriți nu-l chemau numai pe Kunanbai, ci pe toți ai lui : pe toate nevestele și pe toți copiii, pe mamă și rudele mai de aproape.

Zere tăiasă cel mai gras berbec din turmă, pe care de mult făgăduise să-l jertfească la întoarcerea ferioită a fiului ei. La rîndul lui, Kunanbai jertfise în aulul lui Kunke un cal, pe care și el îl juruise pentru bunul sfîrșit al pricinii sale. Avea nevoie de aceste sărbătoriri și ospete ca să adune laolaltă pe toți cei de o seminție cu el, să-i cîntărească cu mintea, să vadă cine ținea cu el și cine nu, și ce primire îi va face fiecare după cumpăna grea prin care trecuse.

Toți aksakalii și *karasakalii*¹ veneau bucuroși la aceste adunări ale mulțimilor.

Karatai, căpetenia seminției kokșeilor, care se ținuse toată toamna mai la o parte, cu fereală și cu rea-credință, îi ieșise acum întru întîmpinare lui Kunanbai, i se închinase cu o bucurie zgomotoasă și se alăturase convoiului, urmîndu-l nedespărțit și ziua, și noaptea.

Nu era mult de cînd aulele vuiau încă de zvonuri. Se șoptea cum că Kunanbai ar fi fost răpus și surghiunit, că ar fi rămas fără putere și fără loc în cîrmuire. Iar acum, se întorcea nu numai basma curată, dar și cîrmuitor de ținut ! Și toate zvonurile amuțiră dintr-o dată.

Afară de asta, poveștile lui Mirzahan cu privire la îndrăzneala și vitejia lui Kunanbai se răspîndiseră peste tot, de le știau acum și copiii cei mici. Iar ospetele îmbelșugate de fiecare zi și berbecii, care se tăiau peste tot în cinstea lui, aveau pentru el un înțeles mai adînc decît o petrecere oarecare, dată cu prilejul unui eveniment fericit : în felul acesta, el aduna în jurul lui pe cei care se risipiseră în timpul din urmă, strîngea din nou, cu putere, obada de care erau legați toți laolaltă și se ridica în ochii lor la importanța de altădată.

În vremea asta, toate aulele își părăsiseră așezările de iarnă, plecînd în nesfîrșit puhoi spre văi, către pășunile de primăvară. Apoi începură să se împrăștie, care încotro. Oaspeții care soseau zilnic, buluc, la Kunanbai, începură să se împrăștie și ei. Acum putea și el să-și petreacă timpul cu nevestele și cu copiii săi. Rămase trei zile în valea unde se așezase aulul lui Ulgean. Atunci văzu Abai cît de mult încărunțise tatăl său și cum i se adînciseră brazdele pe frunte.

Într-o zi, Kunke, Kudaiberdî și Aigîz veniră să cîneze la Ulgean. Întorcîndu-se către Zere, Kunanbai închină cîteva cu-

¹ *Karasakal* (om cu barbă neagră) – bărbat în puterea vîrstei (n. r.).

vinte pentru toți ai săi. Și vorbele lui dovedeau amărăciunea pe care i-o strecurase în suflet încercarea din care abia ieșise. În clipa de față, singurătatea îl apăsa mai dureros ca oricând. Printre oamenii mai în vîrstă sau mai tineri din seminția lui nu vedea nici unul pe care s-ar putea bizui la o nevoie. Îi părea rău că, deși avea atîția feciori, amînase pînă acum însurătoarea lor, lipsindu-se de bucuria de-a avea nepoți, de a-i mîngîia și de a se juca cu ei.

Toate mamele, în frunte cu Zere, nu puteau decît să se bucure de aceste vorbe. Ele însemnau căpătuirea băieților, nepoți... Gîndul acesta umplea de înduioșare inima femeilor, ca o fericire mult așteptată...

Kunanbai le spuse între altele că, în încercările din urmă, cel mai de seamă sprijin al lui fusese făcătorul lumii, iar dintre oameni, cei doi cuscri ai lui. La ei, zicea el, aflase adevărata prietenie și înțelegere. Era vorba de Alșinbai și de Tinibai. Afară de asta, ajungînd la Omsk, se bucurase de o deosebită trecere și fusese primit cu cîinste de către Baitas, căpetenia seminției tasbolat.

Tot atunci, Kunanbai mărturisi hotărîrea pe care o luase încă pe drum fiind : Baitas avea o fetiță, Erkegean, pe care ar fi vrut s-o logodească cu Ospan. Și treaba se și făcuse... Toți, și mai ales mamele, primiră vestea cu o neprefăcută bucurie. Se sfătuiau, rîzînd, în ce chip să-i spună neastîmpăratului Ospan că și picioarele lui erau acum împiedicate...

Kunanbai pomeni și de cei doi fii ai lui Ulgean. Înainte de toate, își spuse cuvîntul cu privire la Takegean. Anul trecut, tînărul fusese în ospetie la logodnica lui și acum trebuia să se însoare. Socrul său își primise kalîmul întreg. La ce bun să mai întîrzie ? Să se ridice iurta cea nouă a lui Takegean... A doua hotărîre, care era și cea mai de seamă, cerea tuturor celor de față să pună umărul și să dea o mînă de ajutor ca să-l pregătească pe Abai să se înfățișeze la logodnica lui. Kunanbai se și înțeleșese în privința asta cu Alșinbai și hotărîseră să facă nunta chiar atunci, în primăvara aceea.

Printre ceilalți cuscri ai lui Kunanbai, Alșinbai ocupa locul de cîinste. Pe lîngă că-i lega o prietenie neclintită, Alșinbai era fiul și urmașul lui Kazîbek și al lui Tlenși, vestiți în tot Argînul. Era omul cu cea mai mare trecere din ținut și nimeni nu-i putea sta împotrivă. A trimite un logodnic în casa lui, mai cu seamă pentru întîia oară, nu era lucru ușor. Pentru așa ceva se cer nenumărate pregătiri și cheltuieli de tot felul, vite și lucruri de preț...

Mamele incuviințară și această hotărîre. Numai Zere rămase pe gînduri :

– N-ar fi mai bine să-l trimiți după ce o să ajungem în djailiau, atunci cînd s-or sfîrși toate grijile strămutării și cînd o să începem a trăi iarăși așa cum sîntem deprinși ?...

Dar Kunanbai se împotrivi.

– Djailiau lui Așinbai e prea departe de noi, așa că ne-ar fi tare greu să ajungem pînă acolo, o lămuri el. Vitele pe care trebuie să le luăm cu noi ar cădea de oboseală pe drum. Apoi, pe Abai se cuvine să-l însoțească tot oameni mai în vîrstă, și nici lor nu le-ar veni tocmai ușor... De azi în cinci sau șase zile, toată lumea să fie gata de drum. Apoi Kunanbai se întoarse către Ulgean cu aceste vorbe : Să pleci și tu. Să-ți duci singură feciorul la neamurile lui cele noi !

Lui Kunanbai nu-i plăcea să țină pe loc un lucru o dată început. Fără să stea mult la gînduri, alese chiar atunci oamenii care trebuiau să-l însoțească pe Abai și hotărî numărul de vite, valurile de stofă, banii, juvaerurile, bucățile de argint, vasele de preț și celelalte daruri, care se cereau pregătite.

Această călătorie stîrni fel de fel de vorbe : lui Așinbai i se trimiteau în dar două herghelii de cai din cei mai buni, șargi și roibi, bucăți de argint și îmbrăcăminte scumpă...

În aceeași noapte, Izguttî și Kudaiberdî erau mînați la Semipalatinsk, după cumpărături. Primiseră poruncă să se sfătuiască, îndată după sosire, cu Tinibai, apoi să cumpere tot ce vor găsi și să se întoarcă acasă în grabă, cel mult în patru zile.

Feciorii lui Kunanbai primiră, fiecare în felul lui, hotărîrea soartei lor. Aigîz și Izguttî îi dădură de veste lui Ospan, rîzînd în zeflemea :

– Știi că ți s-a pețit și ție logodnică ?

La început, Ospan nu înțelese. Întrebă, nedumerit :

– Ce-i aceea „logodnică“ ? O muiere, nu-i așa ?

Izguttî îl lămuri, apoi îl întrebă ce credea despre treaba asta. Ospan îi răspunse, fără să stea la gînduri, în rîsetele tuturor :

– Bine, atunci o iau ! Are ea rost și muierea...

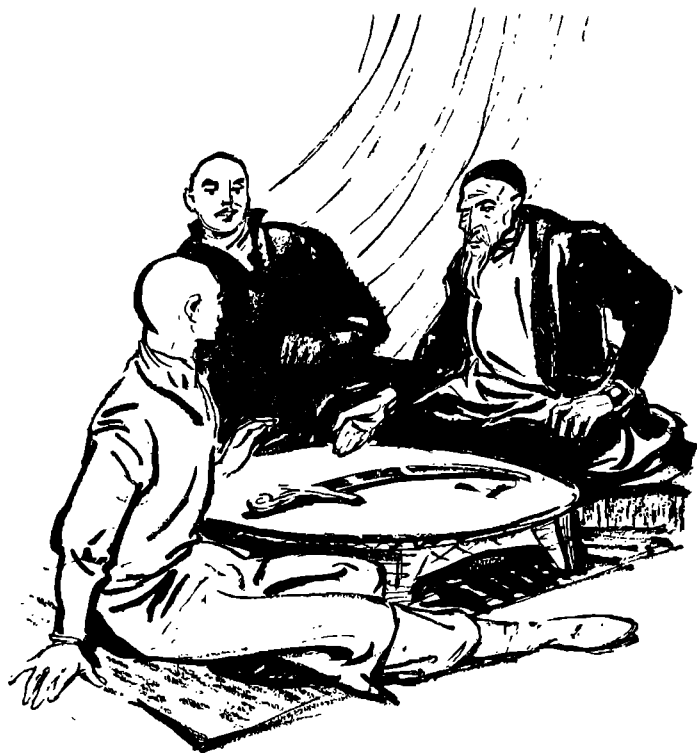
Lui Abai hotărîrea tatălui său i-a fost adusă de către Ulgean. Femeia rămase surprinsă de privirea lui Abai, dar se liniști îndată. „Se rușinează !“, își zise ea.

Abai primi vestea în tăcere, cu o rece nepăsare. În adîncul sufletului tresări și rămase în așteptare : ceva înghețat îi atinsese parcă inima. „Toggean !“ îi străfulgeră prin minte și i se păru că săvîrșește față de ea o nelegiuire.

Cîteva zile rămase mereu abătut, mereu singur. Gîndurile îl apăsau, tot mai grele. Avea o logodnică... Toggean avea și ea un logodnic, ales de alții, de mult. Să nu se ducă, să nu se însoare, nu se putea. Totul era la voia părinților și nu era chip să se împotrivească. Toate pornirile inimii îl purtau către Toggean, și cu toate acestea n-aveau cum să se smulgă din pînza de păianjen în care se încurcase...

Tăcut și posomorît, plecă la logodnica lui.

ÎNĂLȚARE

I

Convoiul de nuntă al logodnicului ajunsese în aulul viitorului socru.

Alșinbai se strămutase chiar în ajun pe o cîmpie întinsă, bogată în pășuni și ape. Se așezaseră acolo vreo patruzeci de aule ale seminției boșanilor, înrudite între ele prin Kazîbek, străbunul tuturor. Toți erau în așteptarea oaspeților : iurtele pentru noii sosiți erau gata așezate, mîncarea era pregătită, iar în ziua sosirii iepele fuseseră legate și mulse mai devreme ca de obicei.

După o veche datină, cuscii mai în vîrstă, în frunte cu Ulgean, însoțită de treizeci de djighiți și de o ceată de femei, sosiră cu o jumătate de zi înaintea logodnicului. În capul pețitorilor era Izguttî, fratele adoptiv al lui Kunanbai. Împreună cu el veneau aksakalii, cîntăreții, djighiții și herghelegiții, ca să îngrijească de cai. Abai era înconjurat de doisprezece djighiți dintre cei mai tineri irghizbai, printre care se aflau Mirzahan cel bun de glume, ștafeta Djumagul și, dintre rudele mai apropiate, Takegean. Abai îl mai chemase și pe Erbol și nu se despărțise o clipă de el timp de o săptămînă și mai bine, cît ținuse nesfîrșita lor călătorie.

Ulgean aducea în aulul cuscrlui său daruri de preț : turme de cai și de cămile, stofe scumpe și juvaeruri pentru femei. Două cămile purtau pe samare zestrea logodnicei : mătăsuri de toate culorile, catifele, postav și șaluri. Alte două aveau samarele încărcate cu ceapane, cămăși, basmale, caftane, stofe și încălțăminte, aduse în dar, după datina străveche, rudelor celor noi.

Dar lucrul cel mai de preț erau bulgării de argint, trimiși în dar lui însuși Alșinbai.

Acum zece ani, cînd venise Kunanbai s-o petească pe Dilda pentru Abai, primise de la rudele fetei un *tai-tuiak*¹ greu. Dar cel pe care-l aducea acum Ulgean, un *besik-djamba*², îl întrecea în mărime : Kunanbai își răsplătea cuscrlul cu un dar mult mai de preț. Nici nu sosise încă logodnicul, și toate aulele lui Alșinbai nu vorbeau decît despre mărinimia lui Kunanbai și despre darurile lui bogate. Dar îndată se zvoni că nici Alșinbai n-avea de gînd să se lase mai prejos...

Pentru logodnic și pentru rudele lui fuseseră înălțate trei iurte uriașe, albe ca zăpada și bogat împodobite pe dinăuntru. Pentru hrana oaspeților fuseseră aleși tot mînji de un an, fragezi, hrăniți cu laptele mamei lor, berbeci de trei ani și miei grași. În iurta în care trebuia să fie găzduită Ulgean, fusese adus, în chip de deosebită cinste, cîrlanul cel mai mare.

Ajungînd lîngă aul, Abai și însoțitorii lui se opriră. O parte dintre djighiți, Takegean, Mirzahan și alții, o luară înainte să vestească sosirea logodnicului. Abai și Erbol descălecară, așteptînd fetele și femeile tinere care trebuiau să le iasă întru întîmpinare. Știînd că-l aștepta un șir nesfîrșit de datini încurcate, Abai îl oprise cu el și pe Djumagul : omul trecuse la timpul lui prin toate caznele însurătorii, așa că putea să-i fie de folos. În așteptare, Abai se jeluia către Erbol :

¹ *Tai-tuiak* („copita minzului”) – denumire care determina mărimea unui bulgăre de argint (n. red. ruse).

² *Besik-djamba* – bulgăre-leagăn (n. red. ruse).

- Dacă însurătoarea e o fericire atât pentru logodnici, cât și pentru părinți, de ce să se mai chinuie oamenii cu toată maimuțarea asta ?

- Stai tu, că acuși încep caznele. Înainte de toate, ai să pătimești că n-ai pene la căciulă. Și îmbracă-te mai repede cu ceapanul oel roșu, că de unde nu, sînt în stare să te și bată !

Obiceiul cerea ca logodnicul să poarte pe cap, bine îndesat, un malahai înalt, cu un mănunchi de pene de bufniță în vîrf, să se îmbrace cu ceapanul de postav roșu și cu cizmele cu tocuri înalte, ca să se deosebească de toți ceilalți. Din porunca lui Zere, înainte de plecare, i se făcuse și lui Abai o haină după datină. De data aceasta bătrîna nu ținuse seama de împotrivirea lui, cu toate că de obicei îi intra în toate voile.

- Așa-i obiceiul strămoșilor tăi ! zicea ea mereu. Nu pe tine or să te vorbească de rău acolo, ci pe noi. Toată lumea o să spună : „Cum, părinții lor n-au fost miri, nici mamele lor mirese ?...” Îmbracă-te, cînd îți spun ! și cu vorbe poruncitoare își gătise singură, cu mîna ei, nepotul.

În portul acela ciudat, lui Abai i se părea cînd că era un vraci, cînd un măscărici. Îndată ce ieșiseră din aul, se apropiase călare de Ulgean și se rugase :

- În numele lui Allah, mamă, de ce să strig de-a lungul drumului că mă însor ? Îngăduie-mi să mă îmbrac deocamdată cu haina mea de toate zilele, iar găteala de logodnic s-o pun cînd o să ajungem acolo !

Călcîndu-și pe inimă, Ulgean se învoise. Și pînă în clipa aceea, Abai nu-și îmbrăcase încă „haina de vraci”. Malahaiul înalt, cu penele de bufniță în vîrf, și ceapanul roșu erau vîrite în sacul legat de șa. Dar acum, Djumagul îi aminti de datorie și, văzîndu-l că începe să se sperie cu tot dinadinsul, adăugă :

- Barak-batir a spus cîndva : „Inima mea n-a tremurat niciodată în fața dușmanului înarmat. Dar a tresărit atunci cînd m-am înfățișat la părinții logodnicei mele...” Într-adevăr, te așteaptă încercări grele. Dar întărește-ți sufletul că toate or să se termine cu bine. Știu și eu, că și eu am pățit-o !

Amîndoi prietenii începură să rîdă, iar Erbol îl rugă încă o dată pe Djumagul :

- Fii bun și spune-ne de mai înainte tot ce trebuie să facem : cînd și cum să ne ploconim, cînd să stăm jos, cînd să ne sculăm și cînd, în sfîrșit, să ne ridicăm malahaiul de pe ochi și să răsufălăm liniștiți...

Văzînd cu cîtă grijă se pregătea Erbol pentru sarcina grea care-i aștepta, Abai rămase, fără voie, pe gînduri. Asta însemna că pe Erbol îl frămîntau și alte griji, care lui nici nu-i trecuseră prin mînte... Într-adevăr, era un prieten bun și credincios.

Până atunci, Abai socotea că nu fusese clipă mai frumoasă și mai înălțătoare în prietenia lor decât aceea când, călare pe bou, Erbol trecuse prin puhoaiile furioase ale nîului revărsat. Acum însă, în ochii lui Abai, Erbol părea alt om. Dar unde era cel de mai înainte ? Cel de atunci și cel de acum erau doi oameni diferiți. Care din ei îi era drag ? Care era mai aproape de sufletul lui ?

Chiar în ziua plecării lor, Erbol îi adusese o veste care-l tulburase adînc. Aflînd că se ducea cu Abai la logodnica lui, Toggean îl chemase și-i încredințase ultimele ei cuvinte :

- A strălucit asemenea unei raze de lumină, și s-a stins. Am rămas în întuneric. Dar să-i fie calea cu noroc, iar el de-a pururi vesel și fericit ! Iată urarea mea...

Așa i-a spus. Iar cînd Erbol a plecat la drum, fata și-a acoperit ochii cu basmaua și a izbucnit în lacrimi...

Aflîndu-le acestea, Abai nu se mai liniștise cît ținuse drumul. Simțea toată apăsarea silniciei, toată povara voinței străine, care-l obliga să meargă înainte. Și acum, posomorît, aștepta să se întâlnească cu Dilda...

Deodată se auziră risete nestăpînite și, după aceea, porniră clinchete de șolpă : erau femeile tinere și fetele care veneau întru întîmpinarea logodnicului, o ceată numeroasă de neveste legate la cap cu năframe albe ca zăpada și de fete purtînd căciulițe de brocart. În jurul lor, zburdau cu veselie copiii din aul.

Ajungînd lîngă pîcul djighiților, care-l înconjurau pe Abai, femeile începură să vorbească între ele, în gura mare :

- Care din ei o fi Abai ?

- Unde-i mirele ?

- De ce sînt îmbrăcați cu toții la fel ? De ce nu s-a împodobit Abai cu haina lui de mire, așa cum se cuvine ?

Abai se simți încurcat. Își călcă pe inimă și zîmbi.

- Acel care-o să vă placă mai mult, acela să fie Abai ! zise el.

Femeile izbucniră în rîs și-l recunoscură îndată. Dar una din ele îl muștră, pe loc :

- Nu, dragușule ! Malahaiul tobîkților să-l porți în aulul tău : în aulul nostru n-ai să intri decât îmbrăcat în haină de nuntă !

Și începu să-i cerceteze pe toți, întrebîndu-i unde era gîteala marelui, s-o scoată. Djumagul nu se mai putu stăpîni și dezlegă sacul de la șa.

- De cîte ori i-am spus și eu : „Îmbracă-te !“ Dar el n-a vrut să mă asculte. Ia învățați-l voi minte : toate hainele lui sînt la mine, zise el, întinzînd fetelor sacul.

În timp ce Abai se îmbrăca, copiii izbutiră să încalece, cîte doi și cîte trei, pe caii însoțitorilor și se repeziră în aul. Abai

venise călare pe un buiestraș auriu cu coamă albă. Întărind parcă vorba din bătrîni : „Cu calul logodnicului se cară cenușa“, copiii se strînseseră grămadă în jurul armăsarului.

– Halal buiestraș !

– Oi-boi, ce noroc !

Trei dintre ei încălecară calul și o luară la goană. Femeile, fetele și logodnicul plecară spre aul pe jos.

Iurta în care avea să fie găzduit mirele era orbitor de albă. Înăuntru n-avea multe : oamenii se gîndiseră să n-o umple cu lucruri de prisos, ca să fie cît mai încăpătoare. Dar lemnul pereților nu se mai vedea, acoperit în întregime cu perdele bogate de mătase și cu covoare meșteșugit alese. Culorile lor vii făceau iurta neînchipuit de frumoasă. De la ușă și pînă la locul de cînte erau întinse covoare de lînă și cergi cu cusături pestrițe. Deasupra lor se înălțau, așezate rînduri-rînduri, plăpumi de mătase și perne. În partea dreaptă se afla un pat încrustat cu fildeș, iar deasupra lui erau întinse, una peste alta, cincisprezece plăpumi de mătase. Pernelle erau îmbrăcate cu fețe albe ca zăpada. O perdea de atlas, cu broderii albastre și roșii, ascundea capul patului.

Abai se așeză în fața patului, înconjurat din amîndouă părțile de viitoarele lui cumnate. Erbol, Djumagul și ceilalți însoțitori se traseră mai la o parte, amestecîndu-se printre fete.

Abia se așezase toată lumea, cînd trei femei tinere năvăliră în iurtă și începură să le dea zor celor dinăuntru :

– Perdeaua ! Lăsați perdeaua !

Fata care stătea lîngă Abai se ridică cu grabă în picioare și coborî perdeau de atlas din fața lui. Atunci femeile deschiseră larg ușile.

– Veniți, intrați ! strigară ele către cineva de dincolo de ușă. Apoi, uitîndu-se spre logodnic : Primește-le, sînt *enelele* ¹ !

Abai, Erbol, Djumagul și fetele din iurtă săriră în picioare.

Perdeaua rămase tot lăsată. Trei femei în vîrstă intrară în iurtă. La mijloc păsea cea dintîi enă a lui Abai, nevasta lui Alșinbai, o baibișe plinuță, cu obrazul smead. Alături de ea venea enă cea adevărată, mama logodnicei.

– Ei, enă, plătiți, plătiți răscumpărarea ! Unde vi-i răscumpărarea ? Altminteri, nu vă arătăm băiatul, glumeau femeile, ținînd cu mîinile de capetele perdelei.

– Ridicați perdeaua, iată răscumpărarea ! răspunse baibișea, arătîndu-le *șasū* ².

¹ *Enă* – soacră (n. r.).

² *Șasū* – homboane și alte dulciuri (n. r.).

Perdeaua de atlas se trase la o parte. Abai stătea smerit, cu capul plecat, într-o mută supunere.

– Îndelungată să-ți fie viața ! Allah să-ți dea un viitor fericit, lumina mea ! zise cea mai în vîrstă dintre baibișe și începu să arunce fetelor șasu : uniuc, stafide și cofeturi.

Rizînd voioase, fetele începură să adune dulciurile.

– Într-un ceas bun ! Trainică întru mulți ani să-ți fie fericirea și bucuria, Abai, lumina mea ! adăugă la rîndul ei mama Dildei.

Abai nu trebuia să răspundă nimic. Datoria lui era să tacă, smerit. Nevestele lui Alșinbai se apropiară de el una după alta, îl sărutară pe obraz și ieșiră din iurtă, fără întîrziere.

Toată seara Abai nu se simți la largul lui : nu se putea deprinde cu starea lui cea nouă, de mire. Malahaiul uriaș îi cădea mereu peste ochi, îi umplea fruntea de nădușeală și-l scotea din fire. Dar încercarea cea mai grea erau privirile ațintite asupra-i de pretutindeni. Toți îl cercetau fără nici o sfială : „E frumos logodnicul ? Se potrivește cu fata noastră ? Cum se poartă ?“... părea a spune, cu îndrăzneală, fiecare căutătură. După ce-l îmbrăcaseră cu o haină care-l prefăcea într-o stană de piatră, își mai și băteau joc de el ! „La uitați-vă la dînsul cum arată !“...

Curînd, în iurta logodnicului se aduse ceaiul. Dar între cei de față nu se lega vorba de loc. Djumagul și Erbol, care de obicei stîrneau rîsul tuturor cu pozne și glume, nu se simțeau nici ei în apele lor și doar schimbau din cînd în cînd, modești și cuviincioși, cîte o vorbă cu fetele de lîngă ei. Abai se uita cu luare-aminte la trei dintre ele, care stăteau mai la o parte și erau nespuse de frumos împodobite. Dar era nedumerit de înfățișarea lor ciudată : fețele le erau nefiresc de albe, iar obrajii lor ardeau ca macii aprinși. El nu cunoștea încă obiceiul pămîntului, păstrat din vremuri uitate : fetele de măritat din neamul boșanilor se sulemeneau din plin și-și dădeau cu roșu pe obraji.

După ceai, se adunară în iurtă djighiții mai răsăriți, Mirzahan, Takegean și tovarășii lor. Împreună cu ei sosiră și cîntăreții și povestitorii de glume și de snoave din neamul boșanilor. Toată lumea prinse la inimă, toți începură să fie mai veseli, să vorbească, să glumească și să ridă. O ceată de femei și de fete îl înconjurară pe Abai. Dar din această mulțime gălăgioasă lipsea logodnica. Dilda încă nu se arătase.

Celei dintîi înfățișări a logodnicului i se zice uneori „de sărbătoare“, alteori „înfățișarea cu daruri“, „trecerea pragului“

sau „stringerea de mână“. Și nu e tocmai ușor să-ți vezi logodnica la cea dintâi înfățișare !

Înainte de toate, părinții trebuie să dea un *toi*¹ în cinstea încheierii logodnei. Iar toiul nu e o afacere dintre cele mai ușoare. Nu se face în pripă și cere multă bătaie de cap. După toi, vine sărbătoarea „stringerii de mână“ între logodnic și logodnică. Așa că Abai nu-și văzu ursita nici în prima zi, nici în a doua : Dilda stătea în iurta ei, și el nici n-o știa măcar cum arată. Numai Erbol se dusesese încă de-a doua zi la ea s-o salute. Înfățișarea fetei îi plăcuse și se întorsese la Abai mulțumit. Încercase să-i împărtășească și lui bucuria, dar Abai îl oprise, schimbând vorba.

Toiul, așteptat cu atita nerăbdare de tineret, se dădu abia a treia zi după sosirea logodnicului. În ziua aceea, iurta în care stătea Abai fusese cercetată de nenumărate femei. Din zorii zilei și pînă seara târziu, se îngărmădiseră acolo fel de fel de baibișe, de fete și femei tinere, de cumnate gălăgioase și veșnic nemulțumite. Djumagul și Erbol abia aveau cînd să se ploconească înaintea lor, luîndu-și o înfățișare plină de respect. Amîndoi se țineau de capul lui Abai :

– Haide, ridică-te !... Acum stai. Na, că au venit altele ! Oi-bai, iar mai vin niște oameni ! îl necăjeau ei, silindu-l să se ploconească mereu.

În iurtă, cîntecele răsunau fără încetare, veselia nu se mai potolea și lumea se îndopa pe întrecute cu cofeturi. Slujnice neobosite aduceau mereu kumis și ceai, iar fețele de masă nici nu se mai ridicau.

După aceea se auziră de afară glasuri :

– Toiul ! A început toiul !

– La cai ! Încălecați ! strigau oamenii.

Abai împreună cu toți bărbații din jurul lui ieșiră din iurtă. Căii stăteau înșeuăți și priponiți : logodnicul avea voie să încalce și să privească, în rînd cu toată lumea, veselia obștească și ospățul. Fetele și femeile tinere rămaseră în aul, iar Abai cu însoțitorii lui, vreo cincisprezece la număr, încălecară și se așezară mai la o parte de ceilalți.

Aulele cele multe din valea înflorită sărbătoreau toiul cu mare dărnicie, ospătînd pe toți cei ce se adunaseră acolo : Al-șinbai dorea ca acest ospăț să rămîna de pomină prin strălucirea și belșugul lui. Și oaspeții soseau mereu, atît de mulți, încît caii lor se adunau în herghelii întregi.

Însemnătatea toiului se vădea prin numărul de iurte care se înălțaseră pentru oaspeți. Erau cel puțin cincizeci, poate chiar

¹ *Toi* – ospăț, petrecere sărbătorească (n. r.).

șaizeci, așezate pe două rânduri lungi de cel puțin o verstă. Iurtele-cuhonii fuseseră ridicate mai încolo, de cealaltă parte a aulului.

Tochmai în clipa cînd Abai pornea cu călăreții lui, un șir lung de slujitori, toți călări, se îndreptau în goană spre iurtele oaspeților. Cei care purtau de grija ospățului, însemnați cu cîte o basma albă legată în jurul capului, stăteau și-i așteptau. Erau vreo douăzeci la număr.

Toți djighiții care slujeau oaspeții erau călări pe buiestrași : prin asta se vedea și mai bine bogăția deosebită a toîului. Căii struniți, tot unul și unul, goneau plini de spume, ca turbați. Și cei douăzeci de djighiți, cu frîul în dinți, zburau în galop spre iurtele oaspeților, purtînd cîte o tavă adîncă în fiecare mînă. În urma lor veneau în galop alții, biciuind căii celor din față. Îndemînateci și sprinteni, djighiții soseau în goană lîngă iurte și, fără să verse vreo picătură măcar din sosuri, se opreau pe loc să dea tăvile. Aksakalii și karasakalii, care-și slujeau singuri oaspeții, luau în grabă bucatele fierbinți și le făceau vînt în iurte.

Ca de obicei, oaspeții mîncău înspăimîntător de mult. Slujitorii erau nevoiți să facă de mai multe ori drumul de la iurtele-cuhonii la iurtele de oaspeți. Ospățul începuse de pe cînd Abai era încă în iurtă. Acum ieșise cu djighiții lui departe pe cîmp, și ospățul tot nu se sfîrșise. Oaspeții nu încălecară decît după ce goliră un număr uriaș de burdufuri de kumîs și înghițiră nenumărate bucate de carne.

Jocurile și întrecerile, luptele, „sfîșierea țapului”¹, lupta de-a călare veneau unele după altele. Bătrînii ieșiră și ei din iurte, minunîndu-se :

– Așa toi, mai zic și eu !

– Bun a fost kalîmul, nu zic, dar nici Alșinbai nu s-a lăsat mai prejos !

În seara aceea, Abai își văzu pentru întîia oară mireasa.

Iurta mirelui gemea de lume. Se adunaseră acolo toate rudele lui și ale Dildei, în frunte cu însuși Alșinbai, Ulgean și Izguttî. Abai și însoțitorul lui stăteau după perdea. Oamenii mai în vîrstă rîdeau, vorbeau tare și nu se simțeau de loc stîngheriți. Cei de după perdea vorbeau în șoaptă și rîdeau încet, dar nici asta nu îndrăzneau s-o facă decît fetele, care aveau mai mult curaj deoarece erau în aulul lor. În sfîrșit, se simți o mișcare la intrarea în iurtă. Femeile tinere, care așteptau lîngă ușă, dădură perdeaua la o parte și cîteva fete pătrunseră înăuntru.

¹ *Sfîșierea țapului* : alergări de cai pentru smulgerea unui țap tăiat (n. red. ruse).

Printre ele și Dilda. Ceapanul roșu pe care îl purta pe cap îi ascundea fața. Abai și tovarășii lui nu-i putură vedea, în clipa când își scotea încălțăminte, decît linia trupului. Fata părea slăbuță, dar destul de înaltă și mlădioasă.

Trebuia să se așeze lîngă Abai. Fără să-și coboare ceapanul de pe cap, se așeză pe locul care-i fusese arătat, dar nu-și întoarse fața către logodnic. El ar fi vrut să-i facă un semn de bun sosît, însă fata rămase așa și Abai se lăsă păgubaș.

Cum intră mireasa în iurtă, se și aduseră tăvile cu carne. Oaspeții de seamă, ca și tineretul de dincolo de perdea, începură să mănînce. Dar nici mirele și nici mireasa nu puneau gura aproape pe nimic. După cină, mullahul, pe care Abai nu-l vedea de după perdea, citi rugăciunea de cununie. Se aduse apoi o pială cu apă rece, care, după ce trecu pe la toți cei de la locul de cinste, ajunse în cele din urmă și la logodnic. Abai sorbi o înghițitură și i-o întinse apoi Dildei.

Atunci două cumnate se apropiară de ei zîmbind, se așezară în fața lor și, înfășurînd mîna dreaptă a Dildei într-un vâl de mătase subțire, așezară deasupra ei mîna dreaptă a lui Abai. Tînărul prinse în mîna lui degetele subțiri ale fetei. Cumnata care ședea în fața lui zise, în glumă :

— Ia te uită la el ! Ce, ți s-a lipit mîna de-a ei ? Ia ad-o încoace, că trebuie să-i mîngii și părul ! îi porunci.

Fetele de alături izbucniră în rîs. Femeia apucă mîna lui Abai și i-o trecu peste părul Dildei, acoperit cu același vâl, care slujise și pentru strîngerea de mînă. Abai mîngîie de cîteva ori mătasea ușoară.

O dată cu împlinirea acestor datini, cunoscute din moși strămoși sub numele de „strîngerea de mînă” și „mîngîierea părului”, cununia se termină. Cu prilejul celei din urmă datini, logodnicul trebuia să-și dăruiască cumnatele. Îndemînatică, cea de lîngă el făcu așa fel, încît își primi partea și de la Dilda.

Oaspeții mai în vîrstă își desfăcură palmele și-și spuseră rugăciunea.

— Norocul să fie veșnic cu ei ! Să aibă parte de viață îndelungată ! Allah să le hărăzească belșug ! strigau toți într-un glas.

Abai și Dilda ascultau de după perdea urările rubedeniilor, care, îndată după aceea, se ridicară și părăsiră iurta. Nici tineretul nu mai întîrzie mult. Se împrăștiară cu toții, să-l lase pe mire singur cu mireasa lui.

Pînă atunci, Abai nu-i spusese Dildei nici un cuvînt. Nici n-o văzuse măcar. Doar fata apucase să se uite la el pe furiș : întîi, cînd intrase în iurtă, și apoi cînd, ascunsă după perdea

și ceapan, venise să se așeze lângă el. Dar totul nu ținuse decît o clipă.

Iurta aproape se golise de lume. Cumnata care primise daruri pentru „mîngîierea părului“ îi șopti lui Abai :

– Ei, acum trebuie să pregătim patul ! Ieși puțin afară și răcorește-te !

Vorbele ei îl loviră pe Abai în inimă cu grosolănia lor neprefăcută. Nu mai întîrzie, se ridică repede și ieși. În jurul lui, nici țipenie de om. Pînă și Erbol și ceilalți prieteni pleaseră. Abai rămăsese singur. Noaptea era întunecată, de cu seară se adunaseră nori. Abai se depărtă de iurtă și se pierdu în beznă.

Fetele o părăsiră și ele pe Dilda, rămasă acum numai cu cele două djenghe care o însoțiseră toată seara. Una din ele o sooase afară, iar cealaltă, coborînd perdeaua, desfăcu patul frumos împodobit și începu să-l pregătească pentru noapte.

Cumnata care ieșise cu Dilda o îmbrățișă.

– Ia spune, ți-a plăcut băiatul ? o întrebă ea, rîzînd.

Dilda nu se tulbură :

– Știu și eu ? Un grăsun negricios acolo...

În glasul ei se simțea o umbră de dezamăgire.

– Ei, lasă ! Nu l-ai văzut tu bine. E frumos, cu fața smeadă... o mîngîie cumnata.

Inima lui Abai era plină de tristețe. Risipa, bogăția, strălucirea, cetele de prieteni și de rubedenii, toate se potriveau de minune cu ospățul plin de voie bună. Dragostea tuturor, mesele întinse, mulțimea de oaspeți, alaiul și belșugul îl însoțeau la fiecare pas. Rugăciunile și urările rostite din inimă trebuiau să întărească fericirea care-i aștepta pe cei doi logodnici. Dar, dacă te uitai mai de aproape, toate acestea erau oare așa cum păreau a fi ? Sau poate că cei în vîrstă le făceau numai de formă, ca să respecte buna-cuviință, să se cinstească unii pe alții și să împlinească datinile sfințite de veacuri ?

Abai și Dilda nici n-avuseseră cînd să se vadă bine, dar oclorlalți puțin le păsa. Mirele și mireasa aveau să se cunoască înțîia oară în patul care li se pregătea acum...

Abai citise multe cărți. „Prietenul drag“, „Aleasa inimii“, oit de scumpe erau sufletului său aceste vorbe neasemuite ! Ele înfloreau, neprihănite, în adîncul ființei lui. Toggean, care-l cucerise cu frumusețea ei strălucitoare și-i zdrobise inima, Toggean, care nu-i ieșea o clipă din minte, era departe. O, de ce nu i se arăta acum, asemeni unei vedenii înaripate ?...

Un clichet argintiu îl făcu să tresară : una dintre cumnate venea după el. Îi zise, în glumă :

- Ce, îți închipui că ești cine știe ce comoară neprețuită ? De ce o faci să aștepte ? și-l aduse îndărăt în iurtă.

Perdeaua trasă, patul făcut. Dilda și cealaltă cumnată nu veniseră încă. Femeia începu să-i ajute să se dezbrace. Abai își scoase haina, și ea i-o atârna în cui. După aceea, singură îi trase cizmele, amintindu-i că era dator să-i plătească și aceea din urmă datină, descălțatul, pentru care se dă, de obicei, un dar bogat. Buzunarul lui Abai era plin cu banii cu care-l înzestrase prevăzătoarea Ulgean. Aproape scîrbit, îi aruncă femeii un pumn de monede.

O dată dezbrăcat, se aruncă în pat și se întinse sub plapuma de mătase. Dilda tot nu se arăta. Dar din cînd în cînd se auzeau de după ușă clinchete de șolpă. Așa cerea datina, pesemne... Dacă ar intra măcar acum, oîte e lumină ! Dar după ce-l înveli bine pe Abai, cumnata luă opaițul, ieși cu el afară și, deschizînd larg ușa, o împinse înăuntru pe Dilda.

La adăpostul întinericului, fata se apropie de pat. Scîrbit de toate cîte se petreceau în jurul lui, Abai se simți cuprins de o dureroasă nepăsare. Stătea culcat, fără să facă o mișcare. Auzea însă fiecare pas al Dildei, fiecare foșnet trezit de apropierea ei. Fata își scoase beșmetul, apoi cizmulițele și, într-o clipă, veni lângă el. Fără urmă de sfială, își căută locul, pe dibuite. Abai, care nici nu băgase de seamă că era culcat drept la marginea patului, îi auzi deodată glasul, cam grosolan :

- Dă-te mai încolo !

Așa se întîlniră cei doi tineri, în cinstea cărora se întinsese toiuul zile la șir, pentru care se dăduseră ospete și se cheltuisese atîta bănet... Și toate se petreceau atît de fără avînt, toate păreau atît de firești și de obișnuite...

Abai se întoarse cu fața la perete : nu-și putea birui răceala și stîngăcia. Nici Dilda nu părea tulburată. Fusese adusă la logodnicul ei de alții, se supusese datinilor, dar Abai rămînea străin inimii sale. Însă mîndria îi amintea mereu că era nepoata vestitului Alșinbai, chiar dacă logodnicul ei era și el feciorul lui Kunanbai. Sfiala și teama sînt ale oamenilor de rînd. Și Dilda îndeplini, cu deplină liniște, tot ce o învățaseră cumnatele.

După noaptea aceea, Abai mai petrecu încă două săptămîni în aulul lui Alșinbai. Ulgean plecase cu vreo cinci zile înaintea lui, dar însoțitorii mai întîrziară pe lângă el.

Pînă la plecare, Abai și Dilda se obișnuiră unul cu altul. Din cînd în cînd, glumeau chiar și rîdeau. Dilda îi părea acum ispititoare și, uneori, aproape frumoasă. La rîndul ei, se deprinse și ea cu felul lui de a fi. Dar nu se simțeau atrași unul de altul, iar inimile lor rămîneau de gheață.

Oamenii trecuți de tinerețe socotesc că cel dintâi popas al logodnicului la fată înseamnă o adevărată cotitură în viața lui. Acum, Abai trecuse de această cotitură. Și în inima lui tinărară nu se aprinsese nici o scînteie. Dimpotrivă, se întoarse acasă zdrobit, cu sufletul frînt, de parcă îmbătrînise dintr-o dată cu cîțiva ani...

Pînă în ziua cînd se întoarse Abai de la mireasa lui, toate aulele se mutaseră în djailiau, peste Cinghiz. Aulul lui Kunke, în care se afla și Kunanbai, era plin de oaspeți. Abai se apropie cu însoțitorii săi de tatăl lui, care stătea în mijlocul mulțimii, și i se închină.

Încă înainte de întoarcerea lui, Kunanbai o întrebaseră pe Ulgean cu de-amănuntul, despre toate. Își primi feciorul cu căldură și-i cinsti cu bunăvoință prietenii. Dar cu prilejul întoarcerii, Abai nu simți o bucurie adevărată decît la Kudaiberdi.

Kudaiberdî îi întrebă și el, pe Abai și pe Erbol, despre datinile și obiceiurile neamului boșanilor. Pe urmă, așa cum se obișnuiește în asemenea împrejurări, îi rugă să-i cînte un cîntec de pe acolo : „Acesta, le zise el, să fie darul pe care mi l-ați adus din călătorie“.

– Am descoperit că cei din neamul boșanilor sînt mai buni cîntăreți decît noi, mărturisî Abai, luîndu-și dombra.

Kudaiberdî îi răspunse cu un zîmbet :

– Vezi că nu poți să știi cine cînta acolo : boșanii, sau inima tinărară a logodnicului venit la mireasa lui ? Poate că, pentru tine, pînă și cîntecele sunau altfel decît pentru toată lumea !

Gluma lui Kudaiberdî îi făcu pe toți din jur să ridă. Dar Abai nu se lăsă.

– Nu spun decît adevărul, Bake ! Așa îi zicea el lui Kudaiberdî.

– În locă să-i ridici atîta în slavă pe boșani, mai bine cîntă-ne un cîntec de-al lor.

– Aici ai dreptate ! Cîntecul o să vorbească singur. Hai, Erbol !

După aceste cuvinte, începu să cînte. Erbol se luă după el și glasurile lor se amestecară într-unul singur : era vestitul cîntec „Calul cel mîndru“, necunoscut încă la tobikți. Abai nu putea să nu simtă că acest cîntec tulbura adînc inimile ascultătorilor.

– Ei, ce ziceți ? întrebă el.

Toți, în frunte cu Kudaiberdî, îi răspunseră strigînd și încuviințînd.

– Halal cîntec ! se minună Kudaiberdî.

– Atunci, mai ascultați unul ! strigă Abai biruitor și le cîntă, împreună cu Erbol, „Frumoasa“.

Kudaiberdî se arătă încîntat și de acest cîntec. Atunci Erbol și Abai se sfătuiră o vreme între ei, în șoaptă.

– Și acum, să vă mai cîntăm unul, pe care înadîns l-am lăsat la urmă !

Acest de-al treilea cîntec era „Mesteacănul alb“. Toată lumea se arătă mișcată. Cele trei strofe de cîte patru stihuri se sfîrșiseră de mult, dar nimeni nu îndrăznea să facă o mișcare. Toți ascultau încă, încremeniți, ținîndu-și răsufarea. Abai mai îngînă cîteva acorduri pe dombră, apoi termină cu o notă domoală și plină.

– Ei, Bake, mai spui ceva ? întrebă el.

Kudaiberdî se dădu bătut :

– Cred că ai dreptate : cîntecele pe care le-ați adus sînt, într-adevăr, fără pereche.

Abai povesti cum „Valea verde“ și „Drăguța cu obrazul smead“, cîntecele cu care plecaseră ei în aulul lui Alșinbai, nu avuseseră nici o trecere acolo. Mai întîi că le știa orice copil, atît erau de învechite. Și apoi, boșanii le cîntau pe altă melodie decît tobîkții. Îndeobște, după cît i se păruse lui, tobîkții nu erau tocmai prețuiți pentru cîntecele lor : de cele mai multe ori cînd le făceau împrumutau motive de pe la alte neamuri, iar de cîntat le cîntau fără măiestrie, așa că mai mult le stricau. Prin urmare, Kudaiberdî rămase de rușine. Se uita acum la fratele său mai mic cu neprefăcută uimire și cu mîndrie : își dădea seama că, în urma călătoriei pe care o făcuse, Abai începea să cerceteze mai adînc toate cîte se petreceau în jurul lui și să-și înjghebe un fel al său de a gîndi.

A doua zi, Abai se înapoie la mamă-sa. Tot aulul îl primi cu o caldă bucurie. Bătrîna Zere se minuna privindu-l, iar frății i se aninau de gît, își vîrau capetele pe sub mîinile lui și-și arătau în toate chipurile fericirea de a-l vedea întors între ei.

Aulul lui Ulgean se așezase într-un ținut întins, cu pășuni bogate și cu locuri bune de adăpost. Toate aulele neamului tobîkților de prin acele părți erau în așteptarea unei serbări neobișnuite. Zvonul ajunsese la urechea lui Abai încă de pe cînd se afla în drum spre aul, iar cei de acasă îi povestiră totul cu de-amănuntul. Și copiii, și tineretul, și bărbații în toată firea, și bătrînii aksakali n-aveau altă grijă decît pe aceea a eve-

nimentului mult aşteptat : nimeni nu mai vorbea decât de *asul*¹ de pomenire al lui Bojei.

Rubedeniile răposatului începuseră a se pregăti încă din iarnă. Primăvara, dădură veste tuturor. Fusesse aleasă şi ziua, şi locul. Seminţiile djighitecilor, ale kotibacilor, bokenşilor şi torgailor, care se împrieteniseră vara trecută, se mutaseră, anume pentru această împrejurare, în djailiaul întins şi bogat în păşuni de la Kazbala. Cu prilejul pomenirii, trebuia să aibă loc şi o *baiga*², iar lângă Kazbala se întindeau câmpii fără sfârşit, numai bune pentru alergările de cai.

Abai şi Erbol erau bucuroşi că se văzuseră din nou acasă. Le fusese dor de aulele lor. Dar Erbol se grăbi să plece ; aflase că şi aulul lui se pregătea pentru as.

A doua zi după înapoierea de la socrul său, Abai stătu multă vreme cu mamă-sa şi o întreabă despre tot ce se petrecuse în lipsa lui.

După spusele lui Ulgean, Kunanbai începuse, încă din primăvară, să ţină mereu adunări. Părea că se pregăteşte cu tot dinadinsul de ceva. Folosindu-se de toiturile şi de ospetele care se ţineau lanţ, izbutise să mai ademenească de partea lui alte câteva seminţii : pe unele le cumpăra cu daruri, pe altele cu făgăduieli, iar pe altele le silea să i se supună, trimiţându-le porunci ameninţătoare. Şi aşa, într-o lună îşi cîştigase mulţi prieteni noi. Printre ei se aflau şi unii de seamă şi cu multă trecere, ca de pildă Karatai. Kunanbai ştiuse să se pună bine şi cu acei care, folosindu-se de faptul că erau rude şi cu el, şi cu duşmanii lui, încercau să se ţină mai la o parte. Împotriva lui Kunanbai nu rămăsese acum decât un grup neînsemnat, alcătuit doar din vreo trei-patru seminţii : kotibacii, djighitecii şi alţii.

Dar şi aceşti duşmani, care-şi făcuseră din iarnă pregătirile în vederea asului, îşi cheltuiau acum averea numai pentru pomenire. Folosindu-se de această împrejurare, Kunanbai le ceru, chiar în ajunul strămutării în djailiau, să-i dea îndărăt cele cincisprezece aşezări de iarnă, care le fuseseră date de curînd, aşa fel încît în toamnă nimeni să nu-şi mai lase acolo nici avutul şi nici paznicii, deoarece ele se întorceau din nou în stăpînirea lui.

Fiecare aul în parte primi cîte o înştiinţare de acest fel. Kunanbai nu lămurea şi nu dovedea nimic, ci dădea, de-a dreptul, poruncă. În felul acesta, întoarse în folosinţa lui paisprezece locuri de iernat. Numai cu cel de-al cincisprezecelea nu-i merse.

¹ *As* – praznic de un an (n. t.).

² *Baiga* – alergări de cai cu premii (n. r.).

Era locul pe care se așezase Baisal.

Porunca lui Kunanbai îi fusese adusă de Karatai și de Djumabai. Baisal încercă să-i lumineze, liniștit.

— Du-i căpeteniei salutul meu, începu el. Ne cunoaștem din copilărie și nimeni nu știe mai bine decât el că eu n-am pământ. Căpetenia nu duce lipsă : și-a luat înapoi paisprezece locuri de iernat din cincisprezece. Nu-i cer decât să-mi lase partea mea. Am virât acolo bani, m-am așezat și eu cum am putut și cum m-am priceput.

Auzind răspunsul lui Baisal, Kunanbai se făcu foc. În aceeași noapte îi trimise din nou pe Karatai și pe Djumabai la Baisal, cu poruncă aspră : să înceteze orice împotrivire și să părăsească locul de iernat.

Silnicia fără seamăn a lui Kunanbai îl scoase din fire pe Baisal. Răspunse, hotărât, că e gata de orice.

— Am căutat să-l luminez, dar văd că nu vrea să înțeleagă, zise el. Durerea mea cea mare nu e că-mi ia pământul, ci că nu însemn nimic pentru el. Stăteam aici în tihnă, însă el nu s-a lăsat pînă nu m-a făcut să sar în sus ! Tot pricina pământului l-a ros și pe Bojei, ca un vierme, pînă ce l-a băgat în mormînt. Cu ce sînt eu mai bun decât Bojei ? Nu mai am ce pierde. N-o să mă lipsesc de ceea ce socotesc că este al meu. Nu mă mișc un pas de pe locul de iernat !

Temîndu-se de o nouă izbucnire a luptelor dintre seminții, Karatai se hotărî să îmbrace răspunsul lui Baisal într-o haină mai dulce. Dar nu era lucru ușor să-l înșeli pe Kunanbai ! „Nu, Baisal n-are obicei să vorbească așa“, făcu el hotărît și ceru să i spună răspunsul cel adevărat. Atunci Karatai îi mărturisî totuși, pe șleau.

Din ziua aceea, în Kunanbai se aprinse din nou ura împotriva lui Baisal și a lui Baidali. Și numai gîndul pomenirii lui Bojei îl opri să facă un pas nechibzuit. Ulgean știa că, îndată ce caravanele porniseră spre djailiau, între aulele lui Kunanbai și ale lui Baisal începuseră veșnicele neînțelegeri și hărțuieli. Kunanbai își așeză înadins aulele în vecinătatea celor ale kotibacilor și-i asuprea cu orice prilej, alungîndu-le vitele de pe pășuni. Baisal îi răspundea cu aceeași măsură. Djighiții lui nu părăseau aulul nici ziua, nici noaptea, păzindu-l tot timpul.

Acum, kotibacii poposiseră alături de aulul lui Kunke. Ar fi fost destul un prilej cît de neînsemnat pentru ca, dintr-o scînteie de nimic, să se aprindă focul cel mare. Kunanbai punea la cale silnicii peste silnicii, căutînd cu tot dinadinsul să-și provoace vecinii la o încăierare. Zere înțelese de la început unde voia el să ajungă, de aceea părăsise așezarea înaintea

celorlalți și se oprise și ea cu aulul ei în apropierea taberei lui Baisal, cu gândul să țină în frâu pe herghelii și pe djighiții mai nărăvași și să nu îngăduie nedreptăți, așa cum obișnuia Kunke.

Ulgean suferea și din pricina acestor neînțelegeri, și din pricina purtării dușmănoase a lui Kunanbai față de amintirea lui Bojei : nu fusese măcar o dată la mormîntul răposatului. Oare tot așa se va purta și acum, după un an de la moartea lui ? Și, vorbind cu Abai despre toate acestea, Ulgean oftă cu amărăciune.

Abai încruntă din sprîncene, posomorît, și rămase pe gânduri. Toată ziua tăcu, iar noaptea se zvîncoli în așternut fără să poată închide ochii. Pentru întâia oară în viață, mamă-sa îi dezvăluise tainele aulului și dedesubturile luptei duse de tatăl său, împărtășindu-i durerea care-i umplea inima. Socotea ea, oare, că sosise ziua cînd Abai trebuia să se amestece în pricinile oamenilor în toată firea ? De data aceasta îi vorbise cu apringere și pe față, fără să-i mai ascundă nimic.

A doua zi, pe la ora prînzului, Erbol se înapoie, și cei doi prieteni intrară să bea kumîs în iurta cea mare. Deodată, se auzi de afară glasul mînios al lui Kunanbai. Sosise singur și bombănea nu știu ce, supărat, în timp ce descăleca. Se opri o clipă în fața iurtei.

— Hei, Djumagul, Mirzahan ! Veniți încoace ! strigă el, trecînd pragul.

Cei chemați se înfățișară neîntîrziat. Kunanbai se îndreptă spre locul de cinste și începu încă înainte de a se așeza :

— Nu degeaba s-a așezat Baisal drept lîngă aulul meu ! Își mîină dinadins turmele în pășunile mele. Bine, vedem noi care-i mai tare ! Luați-vă șokparii și soilii, porniți într-acolo și alungați-i hengheliile dincolo de aul, cît mai departe !

Djighiții ieșiră. O clipă mai tîrziu, se auziră de afară pocnete de soili și tropot de cai scoși din grajduri. Abai se strecură și el afară din iurtă.

— Hei, opriți-vă !

Se apropie de ei. Djighiții încălecase ră și-și legau malahaiurile sub bărbie.

— Ce aveți de gînd să faceți ? îi întrebă Abai.

— Ce faci de obicei atunci cînd trebuie să dai un iureș și nimic altceva, îi răspunse Djumagul, cu supărare în glas.

— Ba n-ai să faci nimic. Ascultă-mă, începu Abai.

— Ce, poate ai de gînd să-mi poruncești să nu dau ascultare mirzei ? ! îi tăie vorba Djumagul, răstit.

Abai se aprinse la față și veni în dreptul lui :

- N-o lua razna ! Oprește ! strigă el. Ochii i se înroșiseră, obrații palizi i se întunecaseră, iar degetele i se închețaseră, pumni. Fără voie, djighiții se opriră. Să nu îndrăzniți cumva să alungați caii și să-i bateți ! Spune-ți henghelegiilor, cu vorbă bună, să plece, apoi întorceți-vă. Atît !

- Dar cu porunca mirzei cum rămîne ? întrebă unul.

- Asta este porunca ! Am zis ! Încearcă numai să faci altfel, și o să vezi ce te așteaptă !

Și glasul, și chipul lui erau atît de ciudate, încît Mirzahan și Djumagul rămaseră pe gînduri. După plecarea lor, Abai se întoarse în iurtă și-i vorbi lui Kunanbai, cu aceeași hotărîre :

- Tată, acum, vara, în djailiaurile noastre fără sfîrșit avem mai multă hrană decît ne trebuie. De ce să ne arătăm neîngăduitori și lacomi, ridicînd rubedeniile împotriva noastră ?

Kunanbai se întoarse către el și-l privi cu răceală.

- Crezi tu că Baisal nu mai are pe nimeni să-l apere, afară de tine ? îi răspunse el, tăios. Poate că, după capul tău, nici nu e drept să-mi dea înapoi locul meu de iernat ?

Dar Abai nu se lăsă. Zise, cu aceeași hotărîre în glas :

- Bine, dar una e locul de iernat, și alta djailiaul !

- Și socotelile pentru locul de iernat nu se pot încheia în djailiau ? Crezi oare că drept a fost să se bucure de pacostea care dăduse peste mine ca să-mi ia pămîntul ?

Abai tăcu cîtva timp, apoi vorbi, cît putu mai liniștit :

- La drept vorbind, tată, silniciile nu le-a început Baisal, ci noi. Oare nu te-a rugat el în toți anii din urmă să-i dai măcar un singur loc de iernat ? Nu te-a urmat oare pentru acest loc și n-a fost cîndva alături de tine, atunci cînd l-ai biciuit pe Bojei ? Nu, nu e drept să i se ceară înapoi singurul petic de pămînt pe care l-a căpătat ! Uite, din treburi de astea se stîrnesc...

Dar Kunanbai i-o tăie, aspru, silindu-se totuși să-și stăpînească mînia.

- Haide, nu mai vorbi într-aiurea ! N-o să mă faci tu să-mi iau vorba îndărăt !

Abai așteptă o clipă, apoi zise :

- E nevrednic din partea ta să cauți omului pricină pentru cîteva vite care pasc într-un djailiau atît de întins...

Înainte, cînd era vorba de treburile seminției, Abai se sfia să-și spună cuvîntul pe față ; vorbea cu băgare de seamă și se încurca, de parcă limba nu voia să-l asculte. Acum, însă, Kunanbai simțea ceva nou în glasul feciorului său.

Se uită în jurul său.

Zere și Ulgean ascultau în tăcere, cu luare-aminte. Poate că și celelalte rubedenii ale lui gîndeau la fel, dar nu îndrăzneau să i-o spună deschis, fără înconjur?... Kunanbai se stăpîni. Rămase cîteva clipe nemișcat, apoi se lăsă într-un cot, sprijinindu-și capul pe mînă. Abai îi întinse numaidecît o pernă. Bătrînul și-o așeză sub cot, se întoarse cu spatele spre el și căzu pe gînduri.

Negăsind la tatăl său o împotrivire prea îndârjită, Abai se hotărî să treacă la altă pricină, mai de seamă :

- În casă, copiii și toate celelalte rude sînt datorî să-ți mărturisească tot ce-i frămîntă, începu el. Bine e, oare, că nu îndrăznesc să-ți spună nimic, ci sînt siliți să-ți ascundă totul ? Iar tu ești dator să-i asculți ca să afli ce gîndesc...

Fiindcă avea de-a face cu tatăl său, adînc credincios, poate că ar fi fost mai nimerit să-i vorbească în limba cărților sfinte, să pomenească de porunca întîi, apoi de a doua... Și socoteala lui Abai se dovedi bună. Kunanbai îl privi pieziș, dar se pregăti să-l asculte. Atunci Abai începu mai slobod :

- Îmi îngădui să-ți mai spun încă ceva : e vorba de asul lui Bojei. Noi, cei înrudiți cu el, am avut multe îndatoriri față de răposat, și pînă acum nu le-am împlinit nici pe una. E prea tîrziu să mai vorbim despre ce-a fost... Dar asul nu e o încercare numai pentru djighiteci, ci o încercare a omeniei, a legăturilor de sînge și a conștiinței tuturor... Cînd a murit Bojei, pe noi ne-au lăsat la o parte. Acum, însă, e datoria noastră să nu lipsim de la as !

Toate umilintele pe care le îndurase anul trecut răscoliră acum inima lui Kunanbai.

- Și ce trebuie să fac, mă rog ? Să mă vir acolo unde nu-mi fierbe oala ? Să mă duc nepoftit ca să mi se trîntească ușa în nas, ca anul trecut ? se zburli el ca un arici.

- Dar nu-i nevoie să te duci tu ! Trimite-ne pe noi. Ne ducem să facem față, și atîta tot. Dacă n-ai nimic împotrivă, mi-aș lua totul asupra mea... Numai să mi-l dai de ajutor pe Izgutti și să ne îngădui, mie și mamelor, să cheltuim și bani, și vite cîte vor trebui, căută să-l înduplece Abai.

Kunanbai își înălță fruntea, își așeză malahaiul pe cap și se ridică în picioare. Toți îl priveau neclintîți, și în așteptarea lor mută era și rugămintea, și nădejde. În sufletul lui, Kunanbai rămînea neînduplecat. Totuși, aruncă printre dinți :

- Faceți ce poftiți ! N-aveți decît să vă și ploconiți pînă la pămînt în fața lui Baidali și a lui Baisal !... Și ieși din iurtă.

Oricum, tot era o încuviințare. Abai nici nu se mai gîndi dacă tatăl său le-o dăduse de nevoie, ori de necaz. Destul că

n-avea să se mai împotrivească... Începu să se sfătuiască cu Ulgean și cu Zere, împătășindu-le gândurile lui cu privire la as. Chibzuise totul de mai înainte, și chibzuise bine.

Zere și Ulgean se gîndeau și ele că Izguttî avea să-i fie de mare folos lui Abai. Trimiseră după el chiar în aceeași zi și-i dădură însărcinarea să-l ajute pe Abai în toate pregătirile. Dintre frați, Abai nu-l chemă la sfat decît pe Kudaiberdî. Rămase mult de vorbă cu el, îi spuse tot ce-și pusese în minte să facă și se înțelese cu privire la toate amănuntele. Kudaiberdî îi făgădui că o să-i dea o mîna de ajutor oriunde și oricînd va fi nevoie.

Înainte de a pleca acasă, Erbol îl chemă pe Abai la o parte :

— Nu te-am chemat pentru vreo treabă, Abai. Am vrut numai să-ți spun că atunci cînd ai vorbit cu taică-tău, m-am bucurat în sufletul meu și am fost mîndru de prietenia ta. Acum mă duc acasă, dar să știi că o să te ajut și eu cu tot ce mi-osta în putință.

Chiar a doua zi, Abai sări pe cal. Însotit de Djumabai și de Mirzahan, o luă de-a lungul crestei Kazbala și, după ce trecu dincolo de nenumăratele aule ale djighitecilor și kotibacilor, se apropie de aulul lui Bojei, înconjurat din toate părțile de multe alte așezări.

Toate aulele se pregăteau pentru as. Pe colina de lîngă aulul lui Bojei se întindeau nenumărate iurte. Puține zile mai rămăsese pînă la ziua cea mare. Toată lumea se grăbea. De dimineață și pînă seara bărbații stăteau călări. Cămile încărcate cu iurte pentru nevoile asului soseau din toate părțile și se îndreptau spre colină în șiruri nesfîrșite, ca o revărsare de ape.

Înainte de toate, călătorii trecură pe la iurta cernită, unde Abai făcu citania de pomenire. Iurta cea mare nu se schimbase cu nimic : în dreapta ei filfiia același steag alb-negru, pe dinăuntru era îmbrăcată cu aceeași bogăție și cu aceleași podobe. După obicei, iurta rămînea așa pînă la pomenirea de un an, în jalnică sărbătoare. Hainele rămase fără stăpîn atîrnau la dreapta patului, pe o cergă scumpă, cu broderii.

Cei care pregăteau asul se adunară lîngă aul. Abai și tovarășii lui băură kumis în iurta lui Bojei și, ieșind de acolo, se îndreptară spre movila pe care se ținea sfatul. De pe colină porneau în fiecare clipă călăreți cu tot felul de însărcinări. La mijloc stăteau căpeteniile : Baidalî, Baisal și Suiundik.

Baidalî îmbătrînise mult în vremea din urmă. Avea tot mai dese fire argintii în păr și în barbă. Cînd Abai se apropie și-și rosti închinăciunea, aksakalii îl primiră cu bunăvoință, fără

urmă din dușmănia de altădată. Baidalî și Suiundik îl întrebară de sănătatea lui Zere și a lui Ulgean și-i făcură loc alături de ei. În mijlocul djighiților, care urmăreau cu luare-aminte orice mișcare a căpeteniilor, în așteptarea poruncilor, se găsea și Jirenșe, pe care Abai îl cunoscuse de mult, dar îl vedea acum pentru întâia oară de la cearta dintre Baisal și Kunanbai. Jirenșe îl întâmpină, de asemenea, prietenos.

La sosirea lui Abai, căpeteniile își curmară sfatul și tăcură câteva clipe. Atunci, Abai se întoarse spre Baidalî :

— Baidaș-aga, începu el.

Nu spuse vorbe multe, dar le spuse cu cinste, cu pricepere și fără să se grăbească.

Mamele lui, în frunte cu Zere, zicea el, trimit închinăciunile lor tuturor celor de față. El, Abai, vine în numele lor. S-au gândit, așa, să pună și ele umărul, după puterile lor, la asul lui Bojei. Rîndul trecut au întîrziat, dar acum au hotărît să nu mai rămînă în urma celorlalți, și de aceea l-au trimis pe el, din toată inima...

Baidalî îl ascultă cu luare-aminte.

— Rubedeniile sînt mulțumite de tine, dragul meu. Allah să-ți ajute să le duci toate la bun sfîrșit ! Spune-ne, acum, cu ce ai de gînd să începi ? întrebă el.

Abai îi spuse tot ce rînduise, încă de ieri, cu femeile, cu Izguttî și Kudaiberdî.

Dorea să capete și un loc pe cîmpia unde trebuiau să fie așezate iurtele pentru oaspeți. Făgăduia să așeze acolo, chiar în aceeași seară, zece iurte mari. În ele vor putea fi găzduiți trei sute de oameni. Îngrijirea lor, cheltuielile și hrana lor și le lua asupra-și. Vasele și toate cele de trebuință vor fi, de asemenea, ale sale. Iar pe aksakali îi ruga să-l cîntească cu încrederea lor și să hotărască ce trebuia să mai facă după aceea. După cît înțelesese, fiecare aul din împrejurimi lua în grija lui oaspeții dintr-un anumit neam. De aceea, îi ruga frumos să-i spună pe cine va trebui să găzduiască el. Mai mult decît atît : îi ruga să-i încredințeze oaspeți din cei mai de seamă...

Pentru toate celelalte socoteli, sfatul se ținu între Baidalî, Baisal și Suiundik, împreună cu Abai.

La as erau așteptate semînții de frunte din ținuturile cele mai îndepărtate, din Karkaralî, din Semirecie, de pe Irtîș și de pe malurile lacului Balhaș. Și printre ele se aflau unele cu totul deosebite : erau rudele dinspre partea mamei lui Bojei, din semînția naimanilor. În vremurile de demult, în semînția aceea fusese un bărbat vestit, cu numele Bojei. Kenghirbai se împrietenise cu el și-și însurase feciorul, pe Eralî, cu fiica lui.

Tinerii avură un băiat căruia îi ziseră Bojei, în amintirea bunicului cel slăvit. Încă de iarna trecută Baidali trimisese veste seminției naimanilor despre asul care se pregătea. Nu demult, primise vorbă că naimanii se găteau de drum.

— O dată ce se roagă să i se încredințeze oaspeți de seamă, poate că ar fi bine să-i dăm în grijă aceste rude ale lui Bojei, zise cineva.

Abai încuviință. Vedea bine că izbutise să câștige deplina încredere a adunării : găzduirea unor oaspeți ca aceia cerea o deosebită luare-aminte și multă pricepere.

— Prea bine, Baidaș-aga ! răspunse el. Îmi iau sarcina să găzduiesc rudele lui Bojeken din seminția naimanilor. Poți să mi-i încredințezi !

Adunarea nu se împotrivi. Până atunci, toată seminția naimanilor nu auzise vorbindu-se decât despre certurile și încăierările dintre Kunanbai și Bojei : las-o să vadă, acum, în ce fel era cinstită amintirea răposatului ! E drept că nimeni nu spusese lucrul acesta cu glas, dar fiecare îl înțelesese tot atât de deslușit cum îl înțelesese și Abai.

Tînărul se mai rugă să i se dea pe seamă doi djighiți din cei care au cunoștință de toate pregătirile pentru as ale celorlalte aule. Baidali i-l dădu pe Erbol și pe Jirenșe.

Nu mai era nici o clipă de pierdut. Abai se ridică în picioare. Suiundik se uită la el, mulțumit.

— Este oare pe lume ceva mai molipsitor decât pilda cea rea ? întrebă el. Cel ce caută răul nu-l caută din prea multă deșteptăciune, dar răul nu aduce nici folos, nici belșug. Cu atât mai mult trebuie să prețuim pe cei ce caută binele. Văd, copilul meu, că gândurile tale izvorăsc din inimă, iar calea ta e calea dreptății. Allah să-ți ajute să izbutești ! încheie el.

Această întâlnire îl bucurase nespus pe Abai : fusese primit ca unul dintr-ai lor, și nu din cei de departe. Fericit și plin de nerăbdare, încălecă și, însoțit de Jirenșe și de Erbol, străbătu, cercetînd-o, valea pe care se ridicau iurtele. După ce se sfătui cu însoțitorii, își alese locul pentru iurtele sale și pentru așezarea cuhniilor. Din porunca lui, Erbol și Mirzahhan bătură țărui, însemnînd locul, și rămaseră acolo să întâmpine oamenii pe care Abai avea să-i trimită în aceeași zi cu vite, iurte și cuhni.

Abai își lua hotărârile repede și dădea porunci cu liniște și fără șovăire. După ce se depărtă, Jirenșe zise în urma lui, încîntat :

— Ia te uită ! Abai s-a făcut bărbat în toată legea ! Allah să-l ajute să-și împlinească făgăduielile...

- O să și le împlinescă, n-avea grijă ! îi răspunse cu încredințare Erbol.

La plecarea de acasă, Abai ceruse să se înceapă pregătirile în lipsa lui. Toată lumea din aulul lui Ulgean se pusese pe lucru, iar Ulgean, Izguttî și Kudaiberdi dădeau porunci. Și tot înainte de a pleca la drum călare pe buiestrașul lui cel auriu, Abai cercetase toate aulele irghizbailor, alegînd iurtele cele mai de preț pentru primirea oaspeților și poruncind să se înlocuiască două din ele, a căror pîslă roasă nu-i fusese pe plac, cu altele noi.

Cînd se întoarse acasă, cele zece iurte erau desfăcute și gata de drum. Spre seară, un convoi întreg se urni încet spre Kazbala, cărînd iurte, boccele mari cu covoare și cergi brodate, cu perdele, cu plăpumi și perne. Șervetele și fețele de masă, albe ca zăpada și frumos înflorate, fuseseră alese chiar de mîna lui Ulgean. Vasele și cazanele se trimiseră cu alt convoi. O dată cu convoiul plecară și djighiții, care aveau însărcinarea să ridice iurtele, să le împodobească și să rămîină pe lîngă ele ca să poarte de grija oaspeților.

Cel dintîi pas fusese făcut. După ce petrecură caravana, se adunară cu toții lîngă iurta cea mare să se sfătuiască asupra celor ce mai aveau de pus la cale : cîte vite trebuie să mîne la tăiere și cum să care kumîsul. Ulgean era îngrijorată de felul cum se vor așeza cuhniile și se vor pregăti bucatele, și le dădea în seamă tuturor că va fi nevoie de multă pricepere și de mult gust. La urmă, se hotărî să plece chiar ea a doua zi, dimpreună cu Aigiz și cu Sarî-apâ.

Zere vorbi atunci către rubedeniile adunate :

- De hotărît, ați hotărît. Acum trebuie să ne și ducem hotărîrile la îndeplinire. Și să le îndeplinim așa fel, încît copiii mei să nu se facă de rușine în fața oaspeților, care vin de departe. Dacă fiecare dintre voi vrea să fie om adevărat, uitați certurile din trecut ! Dacă n-am știut să păstrăm prietenia lui Bojei atîta timp cît a trăit, să nu faceți așa ca să vă ajungă blestemul lui din adîncul mormîntului ! Feciorii mei, nurorile mele, arătați-vă plini de bunăvoință și de luare-aminte față de oaspeți ! Un bărbat adevărat nu-și dovedește vrednicia numai în luptă, ci și în smerenie și în cinstirea aproapelui. Puteți cădea de oboseală, dar nu fiți morocănoși ! Îngrijiți oaspeții cu voce bună, cu veselie, dar nu faceți zgomot și nu pierdeți măsura ! Păstrați liniștea și fiți smeriți ! Dacă n-o să faceți așa, atunci uite, o spun în fața întregului nostru neam : mai bine mă culc de vie în mormînt !

Marele aul își făcu toată noaptea pregătirile, iar spre dimineață mai trimise către locul asului încă un convoi cu iurtele

cuhiilor. O dată cu răsăritul soarelui, plecă la drum și Ulgean, împreună cu Aigîz și cu Sarî-apâ. Cei din urmă părăsiră aulul Abai și Izguttî.

Iurtele aduse în ajun erau gata ridicate pe cîmpia de la Kazbala. Era gata și împodobirea pe dinăuntru. Djighiții stăteau la locurile lor, lîngă uși. Iar la intrarea fiecărei iurte se înălțase grămezi de burdufuri pline cu kumis.

Cu o desăvîrșită uitare de sine, Ulgean se apucă de muncă. Dorea ca iurtele lui Abai să le întrecă pe toate celelalte și avea grijă ca mîncarea, mai cu seamă pentru oaspeții cei de seamă, să fie îmbelșugată și aleasă. Lîngă rîu, acolo unde fuseseră întinse iurtele cuhiilor, oamenii începuseră să taie vite, să le pîrlească la focuri și să așeze cazanele.

Chiar de pe acum iurtele lui Abai se deosebeau de toate celelalte din jur. Arătoase, cu un aer de sîrbătoare atît pe din afară cît și pe dinăuntru, erau vrednice să primească oaspeții cei mai aleși. Suiundik și Baidalî le cercetară și, descălecînd în apropierea cuhiilor, se ploconiră în fața lui Ulgean. Văzînd pregătirile ei pline de pricepere, se arătară nespuse de mulțumiți.

În clipa plecării, Ulgean îl luă la o parte pe Baidalî :

— Se înțelege că mîncarea pentru oaspeți și îngrijirea lor merg de la sine, îi zise ea, dar mîine vor avea loc alergări și lupte. Învîgătorii vor căpăta daruri de preț. Voi ați și ales pentru baiga cele nouă daruri¹, începînd cu cămila. Dar fiul meu ține să-și dea și el obolul său. După dorința lui, iată ce am adus. Și, cu aceste cuvinte, îi întinse un pachet legat cu șnur de mătase. Să fie pus în fruntea altor nouă daruri !

Era un bulgăre mare de argint, un tai-tuiak.

Se apropia seara. Mîncărurile erau gata. Cei dintîi oaspeți începeau să sosească la Kazbala.

Stînd pe colină, Baidalî, Suiundik și Izguttî îi așteptau de mult. Oaspeții veneau din toate părțile deodată, în cete de cîte patruzeci sau cincizeci. Cîte un djighit călare se repezea întru întîmpinarea fiecărei cete, întreba pe oaspeți de unde vin și-i însoțea pînă la căpeteniile de pe colină. După datină, noii sosiți erau datori să salute înainte de toate pe cei care pregătiseră asul, să le aducă urările lor, și abia după aceea puteau să se ducă în iurtele pregătite pentru găzduire.

Abai stătea și el pe lîngă iurte, împreună cu patruzeci de djighiți, așteptînd sosirea oaspeților aleși din Semirecie.

¹ Cele nouă daruri, *togîz*, premiul pe care-l primește proprietarul calului cîștigător și care e alcătuit din nouă lucruri de preț (n. r.).

Pînă spre apusul soarelui sosiseră cîteva mii de oameni. Cele mai multe iurte, aşezate de djighiteci, de kotibaci şi de bokenşi, erau pline.

Oaspeţii lui Abai sosiră abia pe înserate.

Fratele mamei lui Bojei era un aksakal cu înfăţişare impunătoare. Venea însoţit de o mare mulţime de rubedenii. Ajuns lîngă colină, descălecă şi salută pe cei care pregătiseră asul, îmbrăţişîndu-i pe fiecare. Bătrînul era înconjurat de rudele cele mai apropiate ale lui Bojei după spiţa mamei ; peste tot, vreo şaizeci de oameni. În urma lor se apropia o nesfîrşită mulţime, purtînd căciulile şi malahaiurile seminţiei naimanilor.

Izgutti şi Suiundik le ieşiră întru întîmpinare, arătîndu-le, lor şi însoţitorilor, iurtele unde aveau să fie găzduiţi.

Abai şi djighiţii lui îi primiră cu cinste şi-i ajutară să descălece. Suiundik i-l arată aksakalului pe Abai, spunîndu-i că avea înaintea lui pe însuşi feciorul lui Kunanbai.

— Bine-aţi venit, se închină Abai, ploconîndu-se adînc în faţa oaspeţilor.

Încă nu descălecaseră, cînd rudele lui Bojei îşi dădură seama de frumuseţea neobişnuită a celor zece iurte în care aveau să petreacă. Iar oaspeţii găzduiţi în altă parte întrebau cu mirare : „Oare pentru cine sînt pregătite iurtele acestea ? Cine o să poposească în ele ?” Şi li se răspundea că iurtele erau ridicate de feciorul lui Kunanbai, şi că erau hărăzite rudelor lui Bojei.

Pe bătrînul unchi al lui Bojei şi pe alţi cîtiva aksakali, Abai îi însoţi el însuşi pînă la iurta din mijloc, împodobită cu rară strălucire. Pe ceilalţi oaspeţi îi luau în primire djighiţii plini de bunăvoinţă şi-i însoţeau cu cinste pînă la iurtele pregătite pentru ei. Rudele lui Bojei de la Naiman aduseseră pentru alergări trei armăsari : unul negru ca pana corbului şi doi suri. Coamele şi cozile lor erau împletite cu îngrijire, în frunte aveau cîte un moţ de pene şi erau călăriţi de băieţi uşurei şi sprinteni. Abai porunci djighiţilor lui să aibă grijă de cai şi de călăreţi.

În vremea asta, oaspeţii nu se lăsau aşteptaţi : soseau mereu, unii după alţii. În lumina potolită a amurgului, gazdele începuseră să nu le mai poată desluşi îmbrăcămintea şi hamurile, aşa că nu mai ştiau din care seminţie făceau parte. Unii veneau pe cai negri, alţii pe cai suri. Doar argintul şeilor scliepa cînd cădea lumina pe ele. Pînă să se lase noaptea, şase iurte din zece erau pline.

Larma se potolise oarecum, şi Abai îşi închipuia că ceilalţi vor veni abia a doua zi. Porunci să se aducă mîncărurile. Dar, în aceeaşi clipă, Erbol îi şopti :

— Mai vin o groază !

Abai ieși grăbit cu djighiții lui și-i întâmpină și pe aceștia cu toată cinstea cuvenită. Cum stăteau în apropiere, oaspeții din neamul sîbanilor veniseră împreună cu ei. Și cu aceștia se împlini numărul tuturor celor pe care-i aștepta Abai. Îi primi în iurtele care rămăseseră goale și începu îndată, laolaltă cu ceilalți djighiți, să-i ospăteze : întii cu kumîs, apoi cu ceai și, la sfîrșit, cu mîncăruri de carne calde, aduse de călăreți.

Ostenite de drumul lung, rudele lui Bojei se culcară îndată, iar Abai, care-și petrecuse toată seara purtîndu-le de grijă, trecu la oaspeții din Sîban. Cel mai în vîrstă dintre ei era akînul Kadîrbai, fiul lui Aktailak cel vestit pentru darul minunatei vorbiri. În tinerețe, Kadîrbai se luase la întrecere cu mult vestitul akîn Sadak, îl biruise, și de atunci toată lumea îi zicea „copilul-akîn“. Cîntecele lui îi erau bine cunoscute lui Abai. Pe cele mai multe le știa chiar pe de rost și se bucură nespus aflînd că și Kadîrbai se afla printre oaspeții săi.

Bătrînului i se spusese de la început că el și cu însoțitorii lui urmau să fie găzduiți în iurtele lui Kunanbai. De altfel, judecînd după hrana aleasă, după vasele scumpe și dulciurile îmbelșugate, ar fi ghicit singur cine era stăpînul lor. I se mai spusese că găzduirea oaspeților fusese rînduită pe de-a-ntregul de către tînărul fecior al lui Kunanbai. De aceea, cînd sosi Abai, Kadîrbai îl întâmpină cu neprefăcută bunăvoință :

– Vino încoace, îl chemă el și-i întinse kumîsul cu mîna lui.

Impunătorul Kadîrbai, cu barba lui albă și cu fața senină și prietenoasă, făcu o adîncă impresie asupra lui Abai. Bătrînul îl întrebă despre sănătatea părinților și-i mulțumi pentru grija și pentru hrana aleasă.

Abai nu începea singur vorba, ci se mulțumea să răspundă la întrebări. Răspunsurile lui, nu prea bogate în cuvinte, erau însă înțelepte. Se vedea bine că tînărul îi plăcea oaspetelui, care căuta mereu să-l stîrnească la vorbă.

– Barlas, akînul, mi-a povestit o dată, începu bătrînul, că Kuneken are un băiat care s-a întors nu demult de la învățătură. Dacă nu mă înșel, mi-a mai spus că acest tînăr e fiul lui Ulgean, că a fost crescut de Zere și că-i plac nespus de mult cîntecele. Nu cumva ești tu acela?...

Abai zîmbi cu sfială :

– Barlas-akînul, a fost o dată în ospetie la noi, răspunse el, privindu-l pe Kadîrbai drept în față.

Bătrînul urmă :

– Lui tată-tău nu-i prea plac cîntecele. Nu te supăra, sînt de-o vîrstă cu el și de aceea pot să vorbesc fără sfială... Dar, spune-mi, cum se face că tu, feciorul lui, le-ai îndrăgit atîta ?

Abai ar fi vrut să-i răspundă, și chiar avea în minte destule vorbe potrivite. Dar nu se cuvenea ca o gazdă să vorbească prea mult, iar, pe de altă parte, prea multă vorbă cu bătrânii ar putea să treacă drept o necuviință în ochii străinilor. Rămase pe gânduri, neștiind ce să facă, și doar clătină din cap.

Dar Kadîrbai îl înțelese.

— Haide, văd că vrei să spui ceva ! Spune, nu te sfii ! îl îmbărbătă el.

— Fie cum vrei tu, Kadeke ! începu Abai. Iartă-mă, dacă voi spune vorbe nepotrivite. Dar este oare pe lume vreun om care, dacă inima lui nu e surdă, să nu iubească cîntecele ? Te încredințez că sînt cîntece care-i plac și tatălui meu. Și poate că știi ce gîndește el despre acest cîntec al tău :

*Ești falnic armăsar, cum altul nu-i pe lume,
Ți-ai dobîndit și cinstea, și mărirea...*

făcu Abai, zîmbind. Toți cei de față se uitară unii la alții. Kadîrbai rise.

— Allah ! Prin urmare, cunoști întîmplarea ? și se întoarce către cei din jurul lui. E adevărat, l-am lăudat o dată fără măsură pe Soltabai. Cînd a auzit Kuneken cîntecul acela, m-a mustrat cu asprime : „Fără îndoială, Soltabai e și bogat, și puternic. Dar de ce trebuie să te umilești așa în fața lui ?...” Ia uitați-vă cum a știut băiatul ăsta să mă prindă cu vorba ! Și Kadîrbai începu să ridă cu poftă.

În iurta aceea, oaspeții stătură încă mult de vorbă și se culcară tîrziu. Abai și oamenii lui așternură cît mai bine paturile, îi ajutară să se culce și coborîră tundukul. În timp ce plecau de la iurtele oaspeților, la răsărit începeau să se ivească zorile.

Încetul cu încetul, înălțimile somnoroase și împietrite de la miazăzi de Kazbala se luminau. Stelele păleau și se mistuiau, iar în zarea sfioasă a dimineții culmea se deslușea tot mai limpede, ca o strajă neadormită a creștelor, a strîmtorilor și a prăpăstiilor, care-și dormeau încă somnul lor adînc. În drum spre cuhnii, Abai, Erbol și Izguttî își aruncau din cînd în cînd câte o vorbă.

— Iată și dimineța ! Se vede treaba că n-o să mai avem parte de somn...

— Așa-i, dar acum nici nu-mi arde de odihnă !

Și se hotărîră să înceapă numai decît pregătirile pentru ziua următoare, care era cea mai grea dintre toate.

Pînă la prînz, oaspeții lui Abai nu ieșiseră din iurte. La prînz, Abai născoci un fel nou de a aduce bucatele, care le

plăcu și oaspeților, și străinilor, și celor care trebăluiau pe la cuhnii. Pentru djighiții care purtau tăvile, alese buiestrași cu șeile bătute în argint, iar pe oameni îi legă la cap cu basmale albe de mătase. Când scoteau din cuhnii tăvile cu carne fume-gîndă și o luau la galop spre iurtele oaspeților, sclipind din țintele de argint, părea că toată cîmpia începea să solipească în jurul lor. Rudele lui Bojei, venite la pomenire, n-aveau nimic de bănuț stăpînului iurtelor : și îngrijirea de care aveau parte, și masa îmbelșugată întrecuseră cu mult toate așteptările lor.

Pe la sfîrșitul prînzului, însoțit de cincisprezece djighiți, Baisal ieși călare pe colină și ridică steagul. La semnul acesta, toți trebuiau să-și pună șaua pe cai și să-l urmeze : începea baigaua, luptele și alergările, partea cea mai de seamă a asului de pomenire. Caii cu coamele împletite se repezîră în trap întins spre locul de adunare. Într-o clipă, toată lumea era călare. Dinspre mulțimea înfierbîntată veneau vorbe strigate în gura mare, zvon de glasuri, larmă.

Dar Abai n-avea de unde să știe cîtă lume se adunase. Și nici n-avea cînd să se ducă acolo. El atîta știa : că oaspeții lui, sosiți din ținuturi îndepărtate, n-or să plece în ziua aceea, așa că trebuia să se îngrijească de ospățul de seară. De aceea, atît el cît și Izguttî nu-și vedeau capul de treburi. Djighiții lui nu-l părăseau o clipă : Abai nu îngăduise nici unuia să se ducă la baiga. Numai Erbol nu se împotrivi ispitei.

— Măcar să vă aduc vești, să vă spun ce se petrece pe acolo ! Și cu aceste cuvinte o luă la goană spre locul adunării.

Se întoarse de nenumărate ori, încărcat cu vești. Nimeni nu putea încă ști cîtă lume se adunase de aseară. El credea că ar fi vorba de cîteva mii de oameni.

În așteptarea semnalului, oaspeții lui Abai încălecară și ei. Cu un strigăt de îndemn, Baisal flutură steagul și plecă în galop spre Karașokî. Acolo se găsea o cîmpie întinsă, pe care urmau să aibă loc alergările. Cînd steagul își luă zborul, călăreții, care atîta așteptau, se revărsară în urma lui ca un puhoi. Văzîndu-i acum, așa cum stătea la o parte, Abai se încredință că oaspeții adunați acolo erau neînchipuit de mulți. Ulgean, Aigîz și slujitorii ieșiseră și ei din iurte și se uitau cu uimire la puhoiul acela nesfîrșit de oameni.

Mulțimea fără număr, sub pasul căreia se cutremura pămîntul, trecea numai cu un capăt pe lingă iurtele de oaspeți. Celălalt capăt nici nu se vedea. Se scurgeau în valuri fără sfîrșit, gonind ca norii mînați de vînt : nu lipsea nici unul din toți cei în stare să se țină în șa.

Erbol aflase și numărul cailor care luau parte la întrecere : erau o sută cincizeci. Baigaua era hărăzită celor zece învingători. Fiecare baiga avea nouă daruri : cea dintâi avea în frunte o cămilă, cea de-a doua, bucată de argint dăruită în ajun de Ulgean. Baigaua luptătorilor avea și ea nouă daruri.

Încă de la amiază, Ulgean îl chemase pe Abai și-i spusese că, dacă oaspeții rămân și ziua următoare, n-o să le ajungă mîncarea. Aceasta era pricina pentru care Abai nu putea să fie de față la serbare. Mînase în grabă acasă pe Mirzahan și pe Izgutti să-l roage pe Kudaiberdî să trimită neîntîrziat încă cinci cîrlani grași și să-i aducă aminte să facă ce-o ști ca să nu-i rămînă oaspeții fără kumis pentru ziua de mîine. Cei mai mulți oaspeți aveau să plece chiar în aceeași seară, însă ai lui aveau să mai întîrzie încă o zi și o noapte. Pentru Abai asul acela nu era decît un prilej de griji apăsătoare, care nu conteneau nici ziua, nici noaptea.

Oaspeții se întoarseră pe seară, osteniți și chinuți de sete. Îi întîmpinară, ca și în ajun, djighiții binevoitori și sprinteni. Întîi, le potoliră setea cu kumis răcoritor, apoi le aduseră ceaiul, purtînd, doi cîte doi, cazane uriașe din care răbufneau aburi. Și îndată iurtele începură să pară mai vesele și mai primitoare. În ziua aceea, căldura ospetiei și belșugul bucatelor lui Abai le întrecură pe cele din ajun. Spre seară veniră la el Baidalî, Baisal și Suiundik. Ulgean și Abai îi poftiseră dinadins în iurtele rudelor lui Bojei : voiau ca aksakalii, care pregătiseră asul, să se încredințeze cu ochii lor de belșugul și de felurimea bucatelor, ca și de ospetia caldă a irghizbailor.

Nici în noaptea aceea Abai nu închise ochii, iar cea de-a treia îi fu de asemenea plină de neliniște și de griji.

A doua zi, potrivit poruncii lui Abai, prînzul se pregăti și se aduse mai devreme ca de obicei. După ce mîncă, bătrînul aksakal din Naiman, unchiul lui Bojei, îl chemă pe Abai, îi mulțumi cu căldură și-l binecuvîntă din toată inima.

Ulgean, Izgutti și Erbol îl urmăreau cu îngrijorare pe Abai, care se schimbase mult la față în zilele din urmă. Avea obraji supti, păliți de moarte, ca după o boală grea, și ochii înroșiți. Slăbise, părea istovit și frînt.

Dar Izgutti și Erbol erau și ei peste măsură de osteniți. Începură tustrei să ridă singuri de înfățișarea lor.

— Arătăm drept ca mîrșoaga cea sură a lui Karașa, pe care-au trimis-o ieri la baiga cînd era arșița mai cumplită ! rîdea Erbol.

— Iar eu nu visez altceva decît să dorm. Cad din picioare ! mărturisi Abai.

Dar în clipa aceea se apropie de ei Baidalî, chemându-i în iurta lui Bojei. Asul nu se sfîrşise încă. Urmău cele din urmă datini : tăierea cailor lui Bojei, desfacerea iurtei cernite şi împărţirea lucrurilor care o împodobeau.

Rudele mai apropiate nu pot să lipsească de la această din urmă ceremonie. Toţi tobikţii, în frunte cu unchiul lui Bojei, se pregăteau să sărbătorească încheierea asului. Când Baidalî, însoţit de mulţimea de rubedenii, se apropie de iurtă, femeile care purtasera tot anul doliu îi ieşiră întru întâmpinare. Baidalî desprinsese de la uşă steagul cernit şi i-l întinse lui Baisal. După datină, Baisal îl aruncă la pământ, frîngînd sulîţa sub picioare. Asul se sfîrşise. Se împlinise anul de jale.

Chemăţi de Baidalî, Suiundik cu toate rudele intrară în iurtă şi începură să coboare podoabele cernite de pe pereţi. Era al doilea semn că totul se sfîrşise. În aceeaşi clipă, baibişea şi cele două fete ale lui Bojei, întorcîndu-se cu spatele spre lume, începură bocetul de pomenire. Oamenii din iurtă plingeau şi ei în tăcere. Era cel din urmă bocet, cele din urmă lacrimi vărsate în amintirea lui Bojei. Se mai citi o dată Coranul, şi se făcu cea din urmă rugăciune. După aceea, ieşiră cu toţii din iurtă.

Atunci oamenii aduseră în faţa iurtei oei doi cai ai lui Bojei. Într-un an, se îngărăsaseră peste măsură şi se sălbăticiseră. Cu lacrimi în ochi, rudele culcară caii la pământ, iar Baidalî îi înjunghie cu mîna lui.

Toţi trei : Baisal, care rupsesse steagul cernit, Suiundik, care despoiasse iurta de podoabe, şi Baidalî, care înjunghiase caii, erau cei mai în vîrstă şi cei mai de aproape prieteni ai lui Bojei. De aceea, după datină, erau datori să săvîrşescă cele din urmă obiceiuri ale asului.

Nimeni nu trebuia să plece spre casă fără să guste din praznicul de pomenire şi din carnea cailor tăiaţi atunci.

Abai se ţinuse pe picioare pînă în clipa aceea.

Seara, după praznicul din iurta lui Bojei, îşi luă rămas bun de la bătrîni şi se pregăti de plecare. Baisal îl chemă lîngă el, îşi lipi o clipă obrazul de fruntea lui şi-i zise :

— Fiul meu, pînă acum n-am avut prilejul să stau de vorbă cu tine şi să-ţi spun ceea ce simt. Dar eu am obiceiul să păstrez în minte tot ce văd şi tot ce trăiesc. Într-o seară, la Karkaralî, Bojeken a fost mişcat de purtarea ta şi te-a binecuvîntat. Îţi mai aduci aminte de vorbele lui ? El aştepta mult de la tine, de aceea te-a şi blagoslovit. Eu m-am purtat destul de rece în împrejurarea aceea... Dar de atunci şi pînă acum de multe ori am auzit că ai apărut dreptatea. Iar în zilele din urmă, te-ai arătat ca un adevărat frate al lui Bojeken. Caută să îndreptă-

tești nădejile cele bune ale neamurilor tale mai bătrâne. Nu mă îndoiesc că vei ști să izbutești, lumina mea ! Numai de nu te-ai sili viața asta blestemată să calci greșit... Ai tot viitorul înaintea ta. Ești pe calea cea dreaptă. Allah să-ți ajute să pășești înainte cu noroc ! Și Baisal îl binecuvîntă.

Baidalı, Suiundik și Kulișak întăriră cu căldură vorbele lui Baisal și-și uniră binecuvîntările cu ale lui. Abai mulțumi aksakalilor pentru bunele lor urări.

Apoi își luă rămas bun de la toată lumea și plecă la drum însoțit de Erbol. Ulgean i-o luase înainte cu căruța. Abia ținîndu-se în șa de frînți ce erau, Abai și Erbol călăriră, cînd la pas, cînd la trap, pînă la Botakan. Ulgean, care ajunsese înaintea lor, dăduse poruncă să li se pregătească iurta de oaspeți și să li se facă paturile.

Cum se văzu în aul, Abai intră în iurta cea mare, se închină în fața lui Zere, apoi se îndreptă către Ulgean.

— Vreau să dorm, să dorm ! Apă, nu vreau altceva decît să dorm ! strigă el.

Ulgean întinse celor doi prieteni cîte o ceașcă cu kumîs, îi duse în iurta de oaspeți, îi culcă și-i înveli cu grijă.

Nici nu atinseră bine perna cu capul și cei doi tineri și începură să sforăie. Nu se treziră decît a doua zi, la vremea prînzului. După ce băură kumîs, se culcară și dormiră iarăși pînă seara. În amurg se treziră, stătură cît stătură buimaci de somn și căzură din nou cu capul pe pernă. Abia a treia zi la prînz începură să se dezmeticească și să-și vină în fire.

Abai nici nu bănuia că în vremea asta gura lumii îi purtase pretutindeni faima de djighit vrednic și cinstit de toată lumea.

3

Întreg djailliaul trăia acum cu amintirea asului lui Bojei. Și cei care-l pregătiseră, și cei care luaseră parte la el, și chiar cei care rămăseseră acasă și nu știau decît ce auziseră și ei de la alții nu vorbeau decît despre as. Faima lui nu străbătuse numai aulele tobîkților, ci și pe ale semințiilor îndepărtate și pe ale neamurilor străine. Abai, care stătuse tot timpul neobosit și cu atîta uitare de sine pe lîngă oaspeți, nici nu putea bănuia toată măreția și toată strălucirea acelei sărbătoriri.

Într-adevăr, despre pomenirea lui Bojei se vorbea, pe bună dreptate, ca despre asul cel mai desăvîrșit din cîte se cunoșteau nu numai la tobîkți, dar în întreg ținutul. Dărnicia, primirea caldă, belșugul, toate puteau sluji drept pildă unui șir întreg de generații.

Bătrînii sfătoși, tineretul comunicativ, femeile și copiii proslăveau fără răgaz această sărbătoare, despre care se vor spune mereu și cele adevărate, și cele născocite, și nu numai de-a lungul verii, dar și toamna tîrziu, și iarna. Și, ca totdeauna, în mintea tuturor se vor păstra și numele luptătorilor care învinseseră, și numele cailor care cîștigaseră cele mai de seamă baigale, și glumele ascuțite și bine potrivite, și faima celor care fuseseră luați în seamă pentru meșteșugul vorbirii și pentru istețimea lor.

Numele lui Bojei va rămîne cel mai cinstit din neamul tobîkților, care-l vor da cu mîndrie noilor-născuți. Iar asul va căpăta cu timpul o faimă atît de nezdruincată, încît de la el se va socoti vîrsta pruncilor, și nu numai a ocelor născuți în anul pomenirii. Se va spune : „S-a născut cu cinci ani înainte de asul lui Bojei“. Sau : „La doi ani după as“... Logodnele, drumurile mirelui, cununiile sărbătorite în vremea aceea, tăierile împrejur, morțile, toate se vor socoti după as. Chiar despre caii de rasă, care vor cîștiga mai tîrziu vreo baiga, se va spune : „Pe vremea asului era de un an“, sau : „S-a născut în același an“, sau : „Avea patru ani“... Asurile despre care mergea vestea rămîneau totdeauna date de neuitat, puncte de plecare pentru numărătoarea anilor, păstrate de-a lungul mai multor generații. Asurile lui Ablai și Bopa, cufundate în trecutul îndepărtat, nu erau date uitării nici pînă acum.

Faima și poveștile înaripate se împrăstiau ca ecoul peste tot Cînghizul, peste djailiaurile întinse, prin strîmtori, prin rîpi și prin văi. Numele celor care fuseseră cinstiți pentru dărnicia lor, pentru buna lor ospetie, pentru belșugul mîncărurilor și pentru grija pe care-o purtaseră celor veniți de departe erau prinse în valul de preamărire obștească și-și cîștigaseră o trainică slavă. Între numele ocelor care pregătiseră asul, ale lui Baidalî, Baisal și Suiundik erau la locul de cinste. Dar numele tînărului Abai le întrecea pe toate. Pretutindeni auzeai vorbindu-se numai de el.

Povestitorii luau povestea de la început, de la cearta pe care o avusese Abai cu Kunanbai. Vorbeau cu mîndrie de învinuirile îndrăznețe aruncate de Abai asprului său părinte, a cărui inimă părea că n-o să se dezghețe niciodată. Primirea caldă și prietenească a tînărului, purtarea binevoitoare și felul cum își îngrijise oaspeții în iurtele lui se petrecuseră sub ochii multor mii de oameni și puteau sluji drept pildă tuturor. Abai izbutise să fie pe placul oaspeților, îi cîștigase de partea lui pe toți și primise binecuvîntarea lor. Era un tînăr vrednic, pe care-l dorea inima pentru popor și nu-i voia decît binele...

Mulți aduceau laude și bătrânei Zere, și lui Ulgean : „Bătrîna Zere e o mamă înțeleaptă. Ea își închină norodului cei din urmă ani ai ei și nu dorește tuturor decît fericire, pace și liniște. Singură și-a crescut nepotul, și-a pus nădejdea în el, iar acum așteptările i s-au împlinit !” Așa vorbea lumea, cu mîndrie, despre Zere. Se spuneau destule vorbe bune și despre Ulgean, care se dusesese la as să-și ajute feciorul.

În timp ce Abai dormea dus, acest val de laude și de recunoștință avusese vreme să ajungă pînă la marele aul. Chiar și oamenii din seminții străine, trecînd prin aulele djighitecilor, ale kotibacilor și ale bokenșilor, aduceau cu ei aceleași vorbe. Karatai, care se întorsese dintr-o călătorie prin aulele kokșeilor de pe malurile Bakanasului, povestea că faima lui Abai ajunsese chiar și pînă acolo. Același lucru îl întăreau și cei din neamul kereilor, cu așezările pe Bakanasul și Baikoskarul de jos, pe pămînturile altui ținut.

În sfîrșit, a treia zi după întoarcerea lor în aul, Abai și Erbol se sculară, se duseră la rîu să se scalde și, răcoriți, se întoarseră la ceai.

Zere își chemă nepotul, îl așeză lîngă ea și-i turnă ceaiul cu mîna ei.

– Puiul mamei, mieluşelul meu cel negru ! șopti ea, mîngîindu-l pe umeri.

Ulgean îi aduse pe o tavă uriașă o jumătate de berbec cu căpățîna¹ cu tot.

– Mamele tale au tăiat berbecul anume ca să te cinstească. Ai crescut mare, ești un adevărat bărbat, îi zise ea.

Abai rămase nedumerit :

– Dar pentru ce ai făcut asta, apà ?

– Ați dormit amîndoi și nu știți nimic ! Toată lumea te laudă și spune că ești un om în toată puterea cuvîntului, iată pentru ce ! Toate neamurile noastre sînt mulțumite de osteneala pe care ți-ai dat-o, îl lămurî Ulgean.

– Allah, ce mai osteneală ! Parcă aș fi mutat un munte din loc ! Zi mai bine că vă trebuia un prilej ca să tăiați bietul berbecel ! Erbol, hai să-l dăm gata ! Și, cu aceste cuvinte, rîzînd, începu să împartă căpățîna de berbec.

Trecură așa vreo cinci zile. Erbol plecase acasă la el, dar se întoarse pe neașteptate, cu calul plin de spume, și se repezi în goană de-a dreptul după Abai, care hoinărea prin apropierea aulului.

¹ După datină, căpățîna de berbec se pune înaintea capului familiei, care o împarte celorlalți (n. r.).

Inima lui Abai zvîcni de nădejde. De mult nu-i mai adusesese Erbol nici o veste de la Toggean... Acum, îi smulse malahaiul de pe cap :

– Suiunșiu ! strigă el.

Tinerii se înțelegeau fără multe vorbe. Izbucniră amîndoi în ris.

– Toate au mers cum nu se poate mai bine ! începuseră Erbol, vesel. Feciorul cel mai mic al lui Suiundik, Adilbek, a plecat chiar acum la logodnica lui. Toți bărbații s-au dus cu el. Nu numai că nu puteam ș-o văd pe Toggean, dar nici măcar pe Karașas ! Adilbek începuse să se uite cam strîmb la mine... Însă azi am vorbit cu Karașas despre toate. Toggean îți duce dorul, spune ea, și se gîndește de multe ori la tine. După as, toată lumea te suie în înaltul cerului. Și Karașas, și Toggean sînt încredințate că nu se mai află în tot ținutul un tînăr care să-ți poată sta alături... Și acum, hotărăște-te și du-te să te mai vadă măcar o dată. Pentru asta am venit. Mai vorbim noi pe drum. Poruncește să-ți pună mai repede șaua pe cal, că mergem împreună !

Abai păli de această neașteptată bucurie. Începea să se însereze cînd porniră amîndoi spre djailiaul bokenșilor.

Abai călărea un buiestraș auriu, cu coama albă, Erbol un cal sur. Amîndoi purtau ceapane și căciuli cenușii, și toate – și caii, și hainele – se amestecau cu umbrele amurgului. Totul fusese socotit așa fel, ca să atragă cît mai puțin luarea-aminte. Din aceeași pricină o luaseră și pe un drum mai lung, ocolind aulele în care cei doi tineri, călători la vreme de noapte, ar fi putut trezi bănuieli.

Răsărea luna. Noaptea se lăsa limpede și liniștită. Întinsul stepei, văile și dealurile dormitau în ceață străvezie, înfășurate parcă în vâlul de mătase al nopții. Lumea întreagă părea adîncită într-o melancolie dulce, fără cuvinte. Abai înălță ochii la luna care plutea singuratică pe cer, și un suspin abia simțit îi ridică pieptul.

De cîte ori își aducea aminte de Toggean, inima lui era cuprinsă de tristețe.

Era bărbat acum, djighit în toată puterea cuvîntului. Viața, care-i luminase zorile tinereții cu strălucirea plină de farmec, cu frumusețea și gingășia lui Toggean, se grăbise să ridice între ei munți întregi de piedici dureroase, cu neputință de învins. Sufletele lor se apropiaseră fără să șovăiască, fără să stea la gînduri, își întinseseră mîinile cu atîta încredere, cu atîta dragoste ! Dar visurile lor nu trebuiau să se împlinească nicio dată : și el, și ea erau legați de mîini și de picioare. Și totuși

năzuiau unul către altul pe deasupra tuturor piedicilor, robi ai visului lor neîmplinit. Dar nici nu puteau să uite cătușele care le strîngeau mîinile și picioarele, și fiecare avînt al lor le trezea, dureros, părerile de rău...

După întoarcerea de la Dilda, Abai izbutise să-i trimită iubitei o veste. Atît îi cerea : s-o mai vadă o dată. Auzind aceasta, Toggean tresărise :

- La ce bun ? întrebasese ea. De ce să ne mai întîlnim ? Cum de nu înțelege el asta ? și glasul ei era înveninat de amărăciune și jignire.

Nu-i găsea nici o scuză. E drept că n-o iubea pe Dilda, totuși se întorsese la ea împăcat cu ceea ce-l aștepta și plecîndu-se, supus, în fața soții. Toggean era și ea logodită cu un tînar pe care nu-l iubea. Dar de cînd îl îndrăgise pe Abai, nu mai avea nici un gînd măcar pentru el. Inima ei se temea de el, îi rămînea străină. Și-n vremea asta, Abai se dusese la mi-reasa lui ! Făcuse cotitura care trebuia să-i despartă pentru vecie. Cîte lacrimi nu vărsase ea atunci, cît slăbise de durere !

Îndemnîndu-și caii, Abai și Erbol ajunseră în djailiaul bo-kenșilor la ceasul cînd oamenii se duceau la culcare. Era prea tîrziu să se înfățișeze ca oaspeți.

Pășunile bogate erau cuprinse din două părți de dealuri. Urcîndu-se pe povîrnișul dinspre apus, Abai auzi un cîntec îndepărtat. Erbol ascultă și el. Se opri ră amîndoi, ciulind urechea. Cîntecul se auzea acum limpede. Era un adevărat cor, neîntrerupt, pe mai multe glasuri : așa cîntă femeile cînd rămîn de pază pe lîngă turme.

Fără să mai stea la gînduri, tinerii coborîră povîrnișul în goană. Pe covorul verde al cîmpiei, se grămădeau aule și se odihneau turme de oi. Focurile erau stinse de mult. În tăcerea nopții, bolțile iurtelor se înălțau, albe ca zăpada. Păreau niște ouă de gîscă sau de rață într-un cuibar uriaș, pe o insulă pustie : cîte cinci sau șase ici, cîte zece dincolo...

În ceața nopții, cîntecul se revărsa deasupra aulelor adormite și pierrea undeva, în înaltul cerului. Cu cît cei doi prieteni se apropiau, cu atît glasurile răsunau mai limpede. Cîmpia nesfîrșită era străbătută de un rîu cu malurile pline de tufe mărunte. Abai și Erbol o luară în josul apei, prin desiș.

Acum Erbol putea să-și dea seama că glasurile veneau din aulul lui Suiundik, în spatele căruia era aulul său. Așa că trebuiau să treacă neapărat pe lîngă locul de unde venea cîntecul. O cărare îi duse la vad. Trecură pe celălalt mal, străbătînd tufișurile.

O poiană întinsă se deschidea acum în fața lor. Aulul lui Suiundik se zărea departe, dar glasurile se auzeau aproape de ei. Melodia cunoscută a „Calului cel mîndru“ plutea în văzduh. Adus de Abai și de Erbol din aulul Dildei, cîntecul avusese timp să ajungă și pe locurile acelea, dar glasurile gingașe ale femeilor îl poceau pe ici, pe colo.

Erbol înțelese îndată despre ce era vorba.

— Ia te uită ! S-au adunat în *bastangî*¹. Uite și scrînciobul... zise el, oprindu-se. Hai la ei, de-a dreptul !

Dar Abai își opri calul.

— Crezi tu că ni-e îngăduit ? întrebă el cu îndoială.

Erbol îi răspunse :

— N-o să-și închipuie nimeni că am venit înadins. Știu eu să mă descurc. Hai ! și-și îndemnă calul.

Abai șovăia încă, dar își urmă prietenul, bizuindu-se pe agerimea minții lui.

Scrînciobul era așezat mai la o parte de aul, într-o poiană largă. În jurul lui se adunase mult tineret, djighiți și fete cu căciulițe de brocart, cu ceapane de catifea și de mătase. Unele purtau pe umeri beșmete strînse la mijloc. Șolpele sunau fără încetare, în clinchete argintii. Femei tinere, vesele și gătite de sărbătoare, legate la cap cu basmale meșteșugit înflorate, rideau cu atîta poftă, încît îți venea să rîzi și tu împreună cu ele. Băieții erau puțini. Cînduri întregi de copii zburdau de ici-colo. Două fete se dădeau voinicește în scrînciob, cîntînd „Calul cel mîndru“. Abai și Erbol ieșiră din pădure și se apropiară în grabă de scrînciob, dar fetele nu-i văzură pînă ce nu ajunseră în dreptul lor.

— Bucuria să vă crească ! Norocul să vă sporească ! le urară noii sosiți.

Fetele se întoarseră numai decît spre ei, uitîndu-și de jocuri. Femeile se apropiară fără sfială. Printre ele se afla și Karașas, nevasta lui Asîlbek.

Toate îl recunoscuseră pe Erbol.

— Erbol ! El e, Erbol !

— De unde veniți ? săriră cu gura femeile.

Karașas îl recunoscuse și pe Abai.

— Abai ! strigă ea, întîmpinîndu-l cu prietenie.

Auzind numele lui Abai, tineretul lăsă scrînciobul. Cîntecul încetă și el.

¹ *Bastangî* — petrecere de seară, jocuri ale tineretului cu prilejul plecării cuiva din familie (n. r.).

Toggean și prietena cu care se dădea în scrînciob se apropiară și ele. Abai o zărise de la început. Acum, de față cu atîția străini, se simțeau amîndoi stingheriți și abia erau în stare să-și spună obișnuitele vorbe de întîmpinare. Dar Korimbala, prietena Toggeanei, nu părea de loc încurcată. Veselă, sclipindu-și cerceii, îl salută pe Abai și-i zise îndată, cu glas răsunător :

— Dacă s-a întîmplat să nimeriți drept în mijlocul petrecerii, nu trebuie să plecați îndărăt ! Descălecați și dați-vă cu noi în scrînciob.

Karașas stăruie și ea :

— Haide, coboriți de pe cai ! și-i îmbie cu zîmbetul.

Cu toate acestea, Abai și Erbol nu se grăbeau. Ca să se pună la adăpost de orice bănuială, Erbol zise dinadins, în gura mare :

— Ne ducem la aulele kokșeilor din Bakanas... Dar am întîrziat și ne-am hotărît să poposim noaptea asta în aul la mine.

— Atunci, o să ne putem veseli în voie. Rămîneți să vă odihniți la noi ! Hai, jos de pe cai ! începură să-i îndemne femeile și fetele, pe întrecute.

— Duceți-vă. cai la adăpost și veniți cît mai repede ! hotărî Karașas.

— Nu mă pricep ce să fac... începu Erbol. Însă Korimbala îi tăie vorba :

— Dar abia v-ați întors de la drumul de nuntă ! Haide, învățați-ne și pe noi să cîntăm ceva nou !

Toți încuviințară, rîzînd cu veselie.

Numai Toggean nu putea să rîdă. Stătea mută, fără să-și ia ochii strălucitori de la Abai. Ceapanul lui subțire era deschiat, și de sub el se vedea pieptarul negru și cămașa albă. Purta pe cap o căciulă de miel cu fundul de mătase argintie. Luminat din plin de lună, arăta parcă mai slab. Așa cum răsărise lîngă ea pe neașteptate, ispititor și mîndru pe calul lui cu șaua bătută în argint, Abai îi era tot atît de drag și de neprețuit ca și înainte...

Prietenii plecară, după ce-și dădură cuvîntul că se vor întoarce fără întîrziere. Calul cu coama albă al lui Abai, care se frămînta pe loc cu neastîmpăr scurmînd pămîntul cu copita, își luă vînt. Sclipind în bătaia lunii, argintul de pe șa și de pe frîu licări o vreme nelămurit, apoi se stinse în depărtare. Doar coada unduitoare a calului se mai zări o clipă, tremurînd în lumina albastruie, ca un șuvoi de argint. Apoi călărețul se

mistui în beznă. Toggean rămase pe loc, rezemându-se în tăcere de scrînciob.

Karaşaş îşi dădu seama numaidecît că fata se schimbase la faţă. Ca să n-o simtă şi celelalte prietene, o îmbrăţişă. Cîteva femei se apropiară de ele. Karaşaş le spuse că trebuia să se sfătuiască cu Toggean cu privire la cină, dar nu încetă să-i soptească la ureche.

— Începe un cîntec, că altfel toată lumea o să bage de seamă ! Şi fii cu ochii în patru...

Korimbala alergă la Toggean, o luă de mînă şi o trase spre scrînciob.

— Va să zică, ăsta-i Abai ? Acum îl văd întîi... Ce bine-mi pare că a venit ! Să-l punem să ne cînte cîntecele noilor lui rude, să le învăţ şi eu. Vrei ?

Toggean nu-i răspunse. Korimbala aruncă o privire iute în jur şi întrebă, în batjocură.

— Dar ce, e aksakal ?... Ți-ai şi găsit de cine să te ruşinezi ! Nu ştii zicătoarea ? „Acel ce nu se sfieşte peste tot se pricopseşte !“ Unde-i Abai ? O să-l fac eu să cînte, ai să vezi !

Abai şi Erbol se întoarseră curînd.

Erbol se pricepea de minune să cînduiască jocurile şi să schimbe totul după voia lui. Împreună cu Karaşaş, îl așeză pe Abai în scrînciob, în fața Korimbalei.

Dacă o fată stă în scrînciob lîngă un băiat, băiatul e dator să cînte ceva. Korimbala îl rugă pe Abai să înceapă o dată cu ea „Calul cel mîndru“. Dar cîntînd, fata se încurca şi nu schimba numai melodia, ci şi vorbele cîntecului. Fetele şi femeile îşi dădură seama îndată :

— Abai cîntă altfel !

— Korimbala, nu vezi că-l încurci !

— Întîi învaţă, şi pe urmă cîntă !

Korimbala nu se sfîi.

— Bine, atunci să cînte Toggean ! rîse ea. Şi, înainte ca prietena să poată spune o vorbă, o așeză în locul ei şi începu să lege scrînciobul cu toată puterea. Celelalte fete făcură la fel.

Scrînciobul îşi lua vînt sus, în înălţime, apoi se arunca ameţitor în jos. Abai începu să cînte. Toggean ascultă cu luare-aminte cele două strofe de la început, căutînd să nu le uite, şi abia după aceea îşi uni glasul ei puternic şi sigur cu al lui. Îndrepta ușor toate greşelile pe care le făceau cei din aulul său.

— Aşa mai zic şi eu !

— Toggean a învăţat cîntecul cît ai olipi din ochi !

– Cîntați ! Mai cîntați ! se rugau toți.

Cînd lumina lunii cădea pe fața lui Toggean, Abai o sorbea din ochi. Roșeața ușoară care-i năvălea în obraji trăda, fără cuvinte, taina adîncă a inimii. Părea că, o dată cu ea, sufletul ei înaripat zbura întru întîmpinarea iubitului, repetînd la fiecare legănare de scrînciob : „Cu tine sînt, pe veșnicie ! Ce poate să ne mai despartă ?...” Cîntecul îi lega mai strîns și mai puternic decît orice îmbrățișare : era o adevărată bucurie cîntătoare, bucuria a două inimi care se avîntau una spre alta și se împreunau, biruitoare. „Uitați-vă la noi ! Cine îndrăznește să ne osîndească ?”, spunea glasul lor. Era ca o sfidare pe care o aruncau oamenilor, cerului înstelat, lunii strălucitoare, lumii întregi.

Cîntecul lui Toggean se revărsa slobod, ca o apă nestăvilită. O fericire neîntinată îi lumina obrazii. Se uita la Abai și zîmbea, strălucind de duioșia și de puritatea simțirii ei, recunoscătoare iubitului că venise, că o descoperise în bezna cenușie care-o învăluia. Sprincenele ei negre și subțiri se depărtau cu blîndețe și cu prietenie, ca două aripi de rîndunică, pentru ca să se adune iarăși, fără veste, deasupra ochilor.

Abai își cîntă la început simțirea doar prin glasul tulburător al cîntecului. Apoi vorbele vii, neprefăcute și îndrăznețe, se revărsară ca un val biruitor în tumultul fierbinte al melodiei : „Multă vreme și-a ascuns iubita gîndurile ei tainice în izvoarele sufletului său, ducînd dorul iubitului... Oare își va curma, măcar acum, muștrarea ? Iată, el a venit, puternic și hotărît, aducîndu-i toată strălucirea lumii, toate gîndurile lui, toată bucuria și toată ruga lui... Ce poate ea să-i răspundă ? Dacă și acum îi va frînge fără milă avîntul, atunci unde mai este îndurare, unde mai este dreptate pe lume ? Neînduplecată, nu va rupe ea oare cel mai gingaș fir al nădejzii sale ? Nu va pedepsi oare un nevinovat ? Și oare e atît de vinovat iubitul, ca să-l osîndească cu atîta cruzime ?...”

Cîntecul purta pe aripile lui gîndurile nemărturisite ale lui Abai. Toggean cînta acum doar melodia, ascultînd cu tremur cuvintele ce se înfiripau chiar în clipa aceea. Le înțelegea. Cu capul plecat, își coborî privirea frumoșilor ei ochi negri și, fără veste, tăcu.

Abai rămase să cînte singur. Ticlui încă patru stihuri pe melodia zbuciumată și răscolitoare a „Mesteacănului alb” și termină cu o notă adîncă și caldă. Pusese totul în stihurile acelea : și gîndurile ascunse în adîncul inimii, și flacăra nestinsă a sufletului său de poet și de îndrăgostit, bîntuit de durere. Erbol nu-și mai cunoștea prietenul : ai fi zis că, uriaș și puternic, Abai plutea în văzduh pe aripi neînfrînte.

Cîntecul se sfîrșise. Abai coborî din scrînciob și se trase mai la o parte. Karașăș îi spunea nu știu ce, lăudîndu-i cîntecul, dar Abai zîmbea în loc să-i răspundă. Gîndurile lui erau atît de departe. Nici nu înțelegea ce-i spunea ea.

Tineretul se veselea înainte în jurul scrînciobului. Erbol schimba mereu tot alte jocuri : *ak-suiiek*, aruncarea osului, apoi *serek-kulak*, lupul și mielul. Erbol făcea pe lupul. Trebuia să prindă cîte un mielușel și să-l ducă în goană la adăpost. Abai, care în vremea asta glumea cu fetele, primi să fie și el unul dintre miei.

Erbol își avea socotelile lui. Se dovedi un lup cît se poate de isteț. Prinse întîi două sau trei fete, le duse mai la o parte, apoi îl înșfăcă pe Abai. Ținîndu-și prada, îi șopti din fugă :

— Ascunde-te între sâlcii și așteaptă-mă. Acum o prind pe Toggean... Și se repezi îndărăt.

Abai rămase în tufiș, așteptînd. Și nu trebui să aștepte mult. Erbol o prinse repede pe Toggean, dar, de data aceasta, nu-i era tocmai ușor să se facă nevăzut cu prada lui : o mulțime de urmăritori se luară după el, în frunte cu Korimbala, care țipa cît o ținea gura. Totuși Erbol scăpă de ei, o lăsă pe Toggean puțin mai încolo de locul unde-o aștepta Abai și, șoptindu-i ceva la ureche, fugi înapoi.

Lumina lunii străbătea frunzișul întunecat al sâlcilor, revărsîndu-se în nenumărate pete de argint. Fără să-și dea seama, Abai se pomeni lîngă Toggean.

Se repeziră unul spre altul, și Toggean căzu, cu lacrimi, în brațele lui. Umerii îi tremurau, de parcă se zbătea în ghearele unei spaime neînțelese.

— Nu plînge, Toggean ! o rugă Abai, sărutînd-o și strîngînd-o o clipă la pieptul lui.

— Îmbrățișează-mă ! Mi-a fost așa de dor...

— Toggean ! Unde ești ? Nu te las pradă lupului ! Vîino încoace ! se auzi glasul puternic al Korimbalei.

Abai se apropie din nou de Toggean și o îmbrățișă, lipindu-și buzele de obrazul ei fierbinte. Risul Korimbalei se auzea tot mai aproape. Abai îi așeză lui Toggean căciulița și-i șopti :

— Așteaptă-mă mîine...

Răzbind prin frunziș, o rază de lună căzu în cerc scînteietor pe ochii fetei și sclipi, răsfrîntă în lacrima ce tremura între genele ei lungi. Dar cînd Korimbala ajunsese în goană lîngă ei, îi găsi stînd cumînți, unul lîngă altul. Erau liniștiți și nu-și trădau prin nimic tulburarea care-i stăpînea. Veselă și sprintenă, Korimbala se apropie în grabă. Căciulița îi căzuse pe-o

ureche, iar zîmbetul larg îi descoperea mărgăritarele strălucitoare ale dinților.

— Ehei, ia te uită unde-mi erați ! Eu tremuram de frică să nu-mi sfîșie lupul mieluşeaua, și cînd oolo văd că era să mi-o mănînce mielul ! zise ea rîzînd în hohote și rezemîndu-și capul de umărul lui Toggean.

Gluma poznașei Korimbala era cu totul nevinovată. Dar ea nu știa să tacă : o să spună și cînd o fi acolo, între ceilalți, vrute și nevrute... Gîndul acesta îl făcu pe Abai să tresară.

— Nu sîntem noi vinovați, Korimbala, lupul e vinovat ! Încercă el să-i răspundă tot în glumă. Soarta a fost vitregă cu noi, ne-a înhățat lupul și, uite, așteptăm acum să ne mănînce...

Dar Korimbala nu se lăsă.

— Haide, nu mai minți ! Nu-i lucru curat la mijloc, spune drept !

Aceste vorbe erau și mai primejdioase decît cele de pînă atunci. Toggean intră și ea în vorbă :

— Sfîrșește odată, Korimbala ! zise, cu necaz. Învață-te să-ți măsoari cuvintele ! Ce tot îndrugi acolo ?

Korimbala se întoarse și-i aruncă lui Toggean o căutătură nemulțumită. Surprinzîndu-i-o, Abai se gîndi că ar fi mai bine s-o împace decît s-o supere.

— Le place oamenilor să cîrtească, dragă Korimbala. O vorbă nechibzuită ar putea să-i dăuneze prietenei tale. Nu crezi că n-ar strica să te lași de asemenea glume ?

Korimbala înțelese și începu din nou să rîdă, de data asta cam încurcată : era risul unui copil cu suflet deschis, cu inimă curată, care a făcut o pozna și s-a speriat singur de ea. Poate că o supăraseră pe Toggean ? Se repezi s-o îmbrățișeze și, mergînd alături de ea, o ruga mereu :

— Hai, Toggean, nu te supăra ! N-o să mai fac !...

Plecară împreună și-i găsiră numaidecît pe ceilalți. Tineretul se juca încă, dar Abai și Erbol nu mai întîrziară. Își cerură iertare că erau nevoiți să plece în zorii zilei, mulțumiră tuturor pentru primirea frățească și plecară fără să mai aștepte cina.

A doua zi, după cum făgăduiseră, cei doi prieteni se duseră la Bakanas, se opriră în aulul lui Karatai și rămaseră acolo pînă pe seară. Abia în amurg, cînd viața aulelor se potolește și oamenii se adună prin iurte, se întoarseră și ei.

Se apropiară încetîșor, fără zgomot. Nici cîinii n-au prins de veste cînd cei doi călăreți se strecurară domol, ca două umbre. Tot atît de încet intrară în iurta lui Erbol, din marginea aulului.

Noaptea târziu, cînd totul era cufundat în somn adînc, Abai și Erbol ajunseră ca niște hoți, cînd aplecîndu-se, cînd tîrîndu-se, la iurta lui Asîlbek. După ce coborîră în urma lor tundukul de afară, căutară să-l ridice încet și pe cel dinăuntru. În iurtă, cineva nu dormea încă : se auzea un clinchet de șolpă. Nimeni din neamul lui Asîlbek nu purta șolpă, afară de Toggean și de cumnata ei, Karașaş.

Tinerii nu se înşelaseră. Un glas cunoscut le şopti :

– Încetîşor ! şi femeia ridică singură tundukul.

În iurtă era întuneric. Acelaşi glas abia auzit întrebă :

– Abai ?...

Abai întinse braţul. Era Karașaş. Îl luă de mină şi, ducîndu-l spre locul de cînte, se întoarse spre Erbol :

– Acum, tu poţi pleca... Nimereşte el şi singur înapoi...

Într-adevăr, era mai bine aşa. Şi Erbol ieşi cu băgare de seamă din iurtă.

Mîna lui Abai atinse perdeaua de mătase. Degetele calde ale lui Toggean îi pipăiră obrazul... Se aruncară unul în braţele celuilalt şi rămaseră încremenîţi într-o îmbrăţişare mută. Răsuflările lor tremurătoare se căutau şi buzele li se apropiară, de parcă nu aveau să se mai desprindă niciodată...

Noaptea liniştită de vară trecu pe negîndite. Răsăritul se aprindea de cea dintîi pîlpîire a zorilor cînd Abai şi Erbol plecau din Djanibek.

Aulul rămăsese acum mult în urma lor. Luna apusese, stelele rare păleau şi se stingeau. Înălţîndu-se tot mai sus, ciocîrliile cîntau nebuneşte, cînd coborînd fulgerător, cînd ridicîndu-se din nou în slava cerului.

Inima lui Abai tremura de iubire înnoită. Începu să cînte din adîncul inimii...

În cîntecele lui calde şi tulburătoare se simţea şi fericirea care sta să-i spargă pieptul, dar şi o dulce mîhnire. Şi el cînta, cînta fără încetare, uşor şi slobod. Cuvinte pe care nu le ştiuse pînă atunci se revărsau acum ca un izvor ale cărui ape nu se mai întorc niciodată îndărăt...

Pe ce drum păşea ? Şi cînd se isprăvisese drumul ?... Nu putea să-şi dea seama. În faţa lui se iviră bolţile iurtelor albe. Tăcu şi se întoarse către Erbol.

Prietenul îl privea, zîmbind : parcă putea fi vreo taină pentru el tot ce se zbatea în fiecare cuvînt din cîntecele lui ? Abai îşi opri calul şi-l îmbrăţişă :

– Nu mă osîndi, Erbol ! Am auzit de mult cuvîntul „fericire“, dar pînă în noaptea asta n-am ştiut ce înseamnă. N-am cunoscut fericirea, n-am trăit-o... Dar parcă e nevoie să-ţi mai

spun ? Tu le vezi și le înțelegi toate... Nu mi-am deschis oare, în cîntecele mele, toate tainițele inimii ?

După aceea, n-a mai fost chip s-o vadă pe Toggean. Fie că ajunsese vreun zvon la urechile lui Adilbek, fie că Adilbek însuși începuse să bănuiască ceva, după ce se întorsese în aul și aflase că Abai venise la jocurile de seară, izbuonise ca o furtună :

— De ce a venit aici ? Ce-a căutat ? Ehei, să fi fost eu acasă, nu scăpa el teafăr !...

Abai se întristă. Norii învăluiseră luna... Nu e cuminte să scoți din fire oamenii, care, chiar și altmînteri, sînt în dușmănie cu tatăl tău... În vremea asta, aulele lor se strămutaseră din djailiau și se așezaseră departe unul de altul.

Apăsător de povara sufletului, Abai se simțea singur și nenorocit, doborât ca de o boală neînțeleasă și cufundat în beznă, ca și cum i-ar fi stins cineva lampa din mînă. Slăbise mult.

Neamurile lui începură să se neliștească. Ca să-i mai ia gîndurile, hotărîră să-l trimită din nou la mireasă. Abai se supuse în tăcere, dar sufletul îi rămînea înghețat și veșted. Ascultător, plecă la boșani, așa cum pornește osînditul pe drumul lung al surghiunului...

Petrecu acolo o lună și jumătate și se întoarse acasă cu Dilda.

Se apropia vremea înapoierii la așezările de iarnă. Abai era prea adîncit în gîndurile lui și lipsise prea mult de cînd plecase după mireasă. Așa că nu știa nimic din cele ce se petreceau în jurul lui, prin aule.

Toamna, Kunanbai începuse din nou prigoana împotriva vecinilor lui. Cel dintîi pătîmise aulul lui Kulișak : Kunanbai nu putea să-l ierte pentru bătaia pe care i-o trăsese fratelui său Maibasari și pentru purtarea lui atunci cînd, în clipa hotărîtoare, trecuse de partea dușmanilor și se mutase la kotibaci.

Prinzînd o clipă prielnică, în timp ce aulul lui Kulișak, mutîndu-se spre așezările lui de iarnă, rămăsese singur, departe de djighibeci și de kotibaci, Kunanbai năvălise pe neașteptate și nu se sfiise să ridice de la dușman toate vitele și toate lucrurile de preț.

Dar nu se mulțumi nici cu această ispravă : izbuti să capete surghiunirea în Semirecie a doi din „cei cinci batîri“ ai lui Kulișak, Kadîrbai și Nadanbai, iar pe al treilea îl luă ostatic și-l așază în marginea aulului lui Djakip. „Kulișak mi-a

bătut feciorul și mi-a batjocorit fratele !”, așa făcuse plîngere Kunanbai. Apoi, după obiceiul lui, începuse să adune căpeteniile semințiilor și să dea ospete fără sfîrșit, tăind nenumărați berbeci grași din cei mai de soi.

Cînd se întoarse Abai, totul părea că se liniștise. Dar aulele erau întunecate și mute : își dospeau ura lor neîmpăcată. Se pregătea furtuna...

PE CULME

I

Trecuse multă vreme. La un an după nunta lui Abai cu Dilda, se născuse cel dintâi fiu, Akılbai, iar după el fetița, Gulbadan, care avea aproape un an. Acum, Dilda iarăși nu se simțea în apele ei, așteptând venirea pe lume a celui de-al treilea prunc.

Abai încă nu se putea deprinde cu situația lui de om însurat și cu copii. Din această pricină, Ulgean îl luase pe Akılbai la ea și-l creștea ca pe copilul ei. Băiatul începuse să vorbească, dar nu voia cu nici un preț să-l recunoască pe Abai ca pe tatăl

său. În ochii lui, Abai rămânea un străin, un om care venea în casa cea mare numai ca să mănince, apoi se făcea nevăzut. Nici Abai nu-și iubea băiatul și nu se simțea legat prin nimic de el : se născuse prea curînd și avea impresia că, o dată cu venirea lui pe lume, i se dusesese tinerețea.

Cînd se născuse băiatul, Abai n-avea decît șaptesprezece ani. Primise căsătoria ca pe o încercare pe care i-ar fi trimis-o Allah și căreia nu i s-ar fi putut împotrivi. Nașterea copilului, care venise curînd după aceea, i se păruse, un fel de glumă ironică a soartei, sau ca o crudă silnicie săvîrșită asupra lui însuși. Se simțise într-adevăr nefericit auzind strigătele de veselie cu care-l întîmpinau toți, din toate părțile, în ziua nașterii lui Akilbai.

- Ai un copil ! Uite, ești și tu tată ! Allah să te binecuvînteze ! nu le mai tăcea gura rubedeniilor, înconjurîndu-l. El nu știa ce să facă, se înroșea, se zăpăcea. Iar la urmă, sărise în șa și-și luase lumea în cap, plecînd din aul. Se întorsese abia după cinci zile, cînd primele manifestații de entuziasm se mai potoliseră.

Abai n-avea cine știe ce dragoste nici pentru mica Gulbadan, care-și petrecea și ea zile întregi în iurta cea mare, la bătrînele care o creșteau și o alintau. Fetița aducea cu Dilda și plîngea mereu, așa că nici în această privință nu-i semăna. Bătrînele o aduceau în iurta tinerei perechi abia pe înserate, și ea urla toată noaptea, de parcă voia să atragă asupra-și, măcar în felul acesta, atenția tatălui ei. Dar pe Abai asta nu-l făcea decît să ofteze cu năduf :

- Allah, Allah ! Urletele astea te fac să sari ars din pat, noaptea, ca mușcat de-un scorpion ! se văieta el. Așa îi și zicea fetei : „scorpionul galben“.

În seara aceea, „scorpionul galben“ era iarăși pusă pe plîns. Soarele apusese, în casă era întuneric, dar Dilda nu aprinsese opaițul. Fără să-și facă patul, se culcase jos, pe o cergă. Abia adusă de la bătrîne, Gulbadan n-avea chef de somn și se pornise să scîncească și să urle de scotea omul din fire.

Atunci intră în casă Abai, însoțit de mai mulți prieteni. Afară vuia viscolul. Zăpada acoperea, ca o pătură groasă, hainele oaspeților. Intrau unul după altul, umplînd încăperea de frig. Auzindu-le pașii și simțind suflarea aerului înghețat, Dilda înălță capul. Scuturîndu-și lîngă ușa zăpada de pe șubă, Abai o strigă :

— Aprinde lumina, Dilda. Și ori potolește-o pe mofturoasa asta, ori du-o în casa cea mare !

Dilda aprinse opaițul, așternu o cergă groasă pentru oaspeți și o luă pe Gulbadan în brațe. O slujnică intră, se sfătui în șoaptă cu stăpîna, apoi începu să pregătească cele de trebuință pentru tratație.

O dată cu Abai veniseră și prietenii lui, Erbol, Jirenșe și Asilbek, fratele lui Toggean, cu care Abai se împrietenise strîns în timpul din urmă. Era cu ei și Bazaralî, fiul lui Kaumen. Cu toate că făcea parte din seminția djighitecilor, în dușmănie cu Kunanbai, cu toate că în ziua aceea de pomină, cînd fusese bătut Bojei, îl apăraseră cu îndârjire împotriva irghizbailor, Abai se împrietenise totuși cu el, atras de îndrăzneala lui, de judecata lui limpede și de faptul că întotdeauna își exprima părerea lui proprie. Era cel mai în vîrstă dintre toți prietenii lui Abai : împlinise treizeci de ani.

Bazaralî făcu cîțiva pași, își scoase haina cea groasă și zise cu mîhnire, lăsîndu-se jos pe cergă :

— Allah, ce pacoste ou genurile astea ! Iar viscolește, iar ninge cu nemiluita !... Nimeni n-o să mai scape de djut ! Or să se prăpădească cu totul biețele aule sărace...

Își prinse în mînă barba lungă și neagră și tăcu, palid și zdrobit de durere.

Dilda aduse o măsuță rotundă, și djighiții se așezară în jurul ei.

Abai se schimbaseră mult în vremea din urmă. Era voinic și spătos. Trăsăturile puternice ale feței se potriveau de minune cu făptura lui înaltă și mlădioasă. Nasul drept și subțire ar fi putut părea totuși cam mare. Fruntea boltită și deschisă i se lărgea spre tîmple, iar ochii prelungi și ușor bulbucați îi rămăseseră senini, ca totdeauna. Flacăra lor, vie sub sprîncenele subțiri, dădea întregului său chip o înfățișare care-l făcea să nu semene cu nimeni. Cine-l vedea o dată nu-l mai uita. Mustățile negre abia începeau să-i mijească pe fața smeadă, rumenită acum de ger.

N-ai fi putut spune că era frumos. Dar era atrăgător și câștiga, de la început, pe toți cei cu care stătea de vorbă.

Adunați acum în casa tinerilor, djighiții și-ar fi putut petrece seara veselindu-se. Dar vorbele încărcate de neliniște ale lui Bazaralî îi făcură pe toți să cadă pe gînduri.

Cei tineri își petreceau împreună cea de-a treia zi. Numai Bazarali li se alăturase abia în ziua aceea, venind din aulele de la munte, unde se aflau numeroase așezări de iarnă. Abai se grăbi să-l întrebe ce mai era prin părțile acelea.

— Și cum, e atât de cumplit prăpădul pe-acolo? Bîntuie peste tot sau numai în anumite locuri? O duce greu norodul?

Asilbek, Jirenșe și Erbol se uitau țintă la Bazarali, așteptîndu-i răspunsul. Vorbele lui sunară a deznădejde.

— Parcă djutul alege pe cine să lovească? E jale mare peste tot, e înspăimîntător. Mor vitele pe capete... Cînd spunem „norodul“, spunem „cei mulți“, și tocmai cei mulți o duc neînchipuit de greu. Asta e a treia zi de cînd bîntuie viscolul. Oamenii nădăjduiau să vină mai curînd primăvara, să se mai încălzească... Însă viforul și gerul s-au dezlănțuit ca în toiuł celei mai cumplite ierni. Nu prea vād cum ar fi cu puțință să scape cineva...

— Dar nu cad decît oile... Cum rămîne cu vitele mari? întrebă Jirenșe: nădăjduia că măcar o parte din vite ar putea să scape cu bine.

Bazarali ridică din umeri.

— Vite mari nu prea sînt în turmele tobîkșilor. Cele mai multe sînt oile și caii. Cît despre vaci, s-au dovedit a fi mai biceșnice chiar decît oile. Djutul rāpune cu ușurință pînă și cămilele. Cum vrei să mai scape vreo altă vietate?...

Toată seara, djighiții nu vorbiră decît despre prăpād. Nu numai că mureau vitele, dar și oamenii începeau să nu aibă ce mînca. În Cinghiz, Bazarali yāzuse sārācimea colindînd așezările de iarnă ca să-și caute hrană. Și aici, la Djidebai, începuse nāvala sārācilor. Moșnegi și babe cerșiseră de mai multe ori la casa mamelor lui Abai. Li se dāduse cîte puțină carne pentru o mîncare sau două, puțin grâu, puțin mei...

— E cu puțință oare ca djutul să lovească pe toată lumea și să nu mai rămînă nimeni în picioare? întrebă Jirenșe, oftînd.

Bazarali se uită lung la el.

— Nu, o să se găsească o mînă de oameni... Uite, așa cum se întîmplă ca un cal negru să aibă o pată albă în frunte! Și la irghizbai, și la kotibaci, și la djighiteci, sînt aule care au pāșuni bune, pāmînturi îmbelșugate. Acestea nu știu nici acum ce e lipsa și amarul.

Tot așa se gîndea și Erbol: irghizbaili simțeau mai puțin ca oricare altă semînție urgia djutului. Aveau și locuri mai bune

de iernat, și stoguri de fîn puse la o parte de cu toamnă... Le văzuse el, cu ochii lui...

Abai tăcu mult timp. Auzindu-l pe Erbol, intră și el în vorbă :

- Dar pe cine va mîntui bunăstarea irghizbailor ? Pe cine va mîngîia ? Întrebă el.

- Vezi că oel ce e tare nu-și prăpădește seul, întări și Bazaralı. Pămînturile luate cu hapca de Kuneken nu-i mîntuie decît pe irghizbai...

Abai se încruntă și se întoarse fără veste spre el :

- Allah, dar de ce să mai vorbim despre pămînturile luate prin silnicie ? Pămînturi mai sînt acelea ? Sînt lacrimile celor jefuiți !

În vorbele lui era o mînie abia stăpînită. Asılбек și Jirenşe încuviințară, zîmbind :

- Așa este, Abai-gean ! Ai spus ceea ce mocnește în sufletul fiecăruia din noi, dar nici o limbă nu îndrăznește s-o spună.

Posomorît, încărcat pînă atunci de gînduri grele, Bazaralı se luminează și el la față.

Abai vorbea deschis. Pe acești oameni el îi socotea drept prietenii lui și le împărtășea cele mai tainice gînduri, mai cu seamă lui Erbol, de care era nedespărțit în timpul din urmă. Jirenşe și Asılбек se apropiaseră și ei de Abai și-și petreceau adeseori vremea cu el. Lui Kunanbai nu-i plăceau aceste prietenii și se declarase de mai multe ori, cu asprime, împotriva lor : „Abai și-i alege, parcă dinadins, tot pui de lup din aulele care ne dușmăneau pînă mai ieri... Halal prieteni !” Și se încruntase cu nemulțumire.

De cînd începuse Abai să se gîndească mai bine la faptele tatălui său, simțea nevoia să se lege cu cei mai de seamă dintre oamenii aulelor năpăstuite de Kunanbai. Mulțumită lor, putea să pătrundă tot mai adînc viața norodului, așteptările și năzuințele lui. Jirenşe și Asılбек erau cu vreo cinci ani mai în vîrstă decît el, dar asta nu împiedica legăturile lor de prietenie și de încredere deplină. Ei îi povesteau tot ce auzeau de la bătrînii lor, tot ce-i frămînta și-i neliniștea și pe ei.

Pînă în seara aceea, numai Bazaralı nu fusese de față la sfaturile lor prietenești. Bazaralı era încredințat că vina cea mare a necazurilor norodului o purta însuși Kunanbai. Aulele pe care le ocrotea el își aduseseră turmele pe pămînturile seminției irghizbailor și, fără îndoială, aveau să le scape de djut.

Iar semințiile mai puțin numeroase, fără nume și fără putere, se zbugiumau fără scăpare : turmele lor rătăceau prin stepa moartă, alungate de frig ca sloiurile de gheață pe râu, primăvara... Până atunci, însă, Bazarali nu împărtășise nimănui mînia care-l frămînta.

Auzind acum vorbele lui Abai, nu se mai putu stăpîni. Vorbi, încercînd să cerceteze pricina tuturor relelor :

– Ce e norodul ? ... Putere atunci cînd e vorba de încăierări între cei ce se dușmănesc, dar nu e nimic atunci cînd se află el însuși la strîmtoare. Biruința în luptă el, cu mîinile lui, o cîștigă. Dar la împărțeală, nu-i cade în mîini decît praful stîrnit de turmele furate pe care le gonește înaintea lui. Și oamenii poporului cad fără slavă, fără nume. Iată, și acum oasele lor vor înălbi toată stepa. Va tresări oare inima vreunuia dintre cei pe care-i socoteau pînă mai ieri „cei mai buni“, „sprijinul lor“ ?... Pe cine o să-l doară inima, cine o să le ia apărarea ?

Abai rămase uimit de mila adîncă față de popor care răsună în vorbele lui Bazarali. Gîndurile lui, neîmpărtășite încă, îl tulburau prin adevărul lor nezdruncat, care se revărsa acum cu atîta căldură și în vorbe atît de alese. Înalt, aproape uriaș, frumos, cutezător și bun de gură, neîntrecut cîntăreț, Bazarali era socotit de căpeteniile drept un „zurbagiu fără pereche“, „un cal rătăcit de herghelie“. Se spunea despre el : „Cu toate că taie și spînzură, vorbele lui sînt vorbe goale“. Acum, Abai se încredințase că toate acestea nu erau de loc adevărate.

Djighiții stăteau posomorîți. Și tot Bazarali, care-i făcuse să cadă pe gînduri, îi dojeni :

– Un om adevărat, care știe ce vrea și are simțul răspunderii, apără cu pieptul lui pe cei loviți de prăpăd. Kuneken nu s-a îndurat să dea nimic norodului în zilele lui de bunăstare. Dar în ceasul acesta greu, care ne lovește pe toți, e dator să împartă cu norodul măcar o parte din prisosul lui. Să dea turmelor pășuni și să adăpostească pe cei urgisiți în locurile lui de iernat ! Să împartă cu ei ceva din ceea ce a pus la adăpost. Dacă vor scăpa numai irghizbail și Kuneken cu Baisal, și Baidali cu Suiundik, pe cine vor mai avea ei să sprijine ? Dar nici ei înșiși n-or să aibă liniște, pentru că, dacă norodul o să rămînă numai cu căpestrele în mîini, n-o să-și părăsească pămîntul de baștină fără să se răfuiască cu ei, cu toți. O să plece, dar o să plece ca viitorul, după ce o să doboare totul în calea lui. Și dacă n-ar face așa, nici n-ar mai fi norod, ci iepure fricos !

Djighiții căzură din nou pe gânduri. Numai lui Asilbek i se păru că Bazarali nu prea avea dreptate.

– Djutul a fost de cînd e lumea, începu el. E o pacoste cu care ne-am desprins și căreia nu-i putem sta împotrivă. Ce sînt vinovați oamenii, și încă cei din vremea noastră? Tu arunci toată vina în capul unui singur om, și asta nu e drept...

Vorbele lui Asilbek îl scîrbiră pe Bazarali. „Asta îți scapă printre degete întocmai ca tată-său, Suiundik!“, îi trecu prin minte, dar nu zise nimic. Își ridică doar sprîncenele, se uită lung la Asilbek și dădu din cap, disprețuitor.

În casă intrară atunci trei oameni prăpădiți de oboseală. Hainele nu li se mai vedeau de sub zăpadă, țurțuri de gheață le atîrnau în mustați și în barbă. Iar celui dintîi care intră, un bărbat înalt, în vîrstă, cu cojoc de oaie, pînă și genele îi erau încărcate de promoroacă.

Era Darkembai, însoțit de doi bokenși, vecini de-ai lui, același Darkembai care voise cu tot dinadinsul să-l împuște pe Kunanbai la Tokpambet, în ziua cînd îl bătuse pe Bojei. Mai tîrziu, tot neamul tobikșilor aflase întîmplarea, și de atunci irghizbaili îl asupreau în toate chipurile, căutînd mereu să-i facă pagube și să-l năpăstuiască.

Darkembai nu-și scoase haina : venise cu o pricină care nu suferea întîrziere.

– Abai, lumina mea, începu el, am auzit că te porți cu milă față de cei din neamul tău. De aceea am și alergat la tine. Dacă ai fi ca Takegean, n-aș fi venit nici mort ! Numai nevoia m-a mînat... Și eu, și cei pe care-i vezi cu mine, n-avem multe oi : cîte douăzeci, cel mult cîte treizeci de capete fiecare, și nici pentru această turmă prăpădită nu putem găsi un adăpost. Ră-tăcim așa, clătînîndu-ne pe picioare... În pășunile noastre nu e fir de iarbă. Ne mor oile de foame. Chiar acum, pe drum, ne-au căzut cinci...

– De ce nu te-ai dus în Cinghiz ? De bine, de rău măcar te ocroteau munții de viscol, se amestecă în vorbă Asilbek.

– Oi-bai, dar viscolul tocmai dinspre Cinghiz bate ! Cine-și mîină vitele ostenite împotriva vifornei ? Și pe urmă, Cinghizul e departe. Iar Musakulul și Djidebailul sînt colea, și nici nu-s în bătaia vîntului... Dacă stăpînii lor ne-ar îngădui, iarba de pe coastele Musakulului și ale Djidebailului ar ajunge pentru cele cîteva turme de oi ! Eu aș curăța pămîntul de zăpadă și mi-aș paște oile. Acolo vitele nu se pot prăpădi, e loc liniștit,

e scăparea noastră și e cea din urmă nădejde a mea ! O să mi se îngăduie oare să-mi duc oile acolo ?

Abai înțelese numaidecît în ce cumpănă se afla nenorocitul.

– Ai dreptate. Paște-ți oile unde vrei ! hotărî el.

– Așa e, lumina mea, oftă Darkembai, dar cum să tac ? Abia ajunsese la Musakul, cînd Takegean ne-a ieșit în cale și ne-a luat la goană îndărăt. Cu el era și turbatul acela de Djumagul. Ne-au arătat biciuștile și ne-au poruncit s-o luăm din loc... Și iată, am venit la tine. Dacă soarta vrea să prăpădesc și ce mi-a mai rămas, mi-am zis, să afle măcar el că neamurile lui cele fără apărare sînt osîndite să piară !

Fără să-l mai aștepte pe Darkembai să spună tot ce avea de spus, Abai se întoarse către Erbol :

– Îmbracă-te cu ceva mai gros, Erbol, și încalecă. Iar voi întoarceți-vă la turme. Dilda, spune să li se dea ceva de mîncare pentru drum !

Dilda ieși numaidecît din casă.

Prin Erbol, Abai îi trimise vorbă lui Takegean să lase oamenii în pace, să îngăduie turmei lor sărace să pască pe pășunile lui și să-l potolească pe Djumagul. Erbol se îmbracă repede și plecă o dată cu Darkembai.

Takegean ierna la Musakul. Se însurase înaintea lui Abai și-și înjghebase în același an gospodăria. Se dovedise gospodar vrednic și-și păzea cu strășnicie avutul. Păstorii se minunau de apucăturile lui și povestea că, atunci cînd nu-l vedea nimeni, gonea de la pășune pînă și vitele mamelor sale. Anul acesta, Abai auzise vorbindu-se tot mai des de isprăvile nelegiuite ale fratelui său mai mare și era pornit cu minie împotriva lui.

Erbol se întoarse noaptea tîrziu, cînd gerul și viscolul băteau în plin. Intră, posomorît de necaz și plin de zăpadă din cap pînă-n picioare. Barba lui scurtă și deasă era albă de promo-roacă, iar nasul turtit i se înroșise de ger. Privirea tăioasă a ochilor negri nu putea ascunde ciuda și mînia. Fără să-și scoată malahaiul, se lăsă într-un genunchi și începu să-și scuture barba de zăpadă.

– Mai curînd îți dă dracul o mînă de ajutor decît Takegean ! strigă el. Urlă cît îl ține gura că n-o să lase picior de vită străină nici în Musakul, nici la Djidebai. L-a trimis pe Djumagul : „Bate-l, zice, pe Darkembai și dă-l afară !” Acela, se înțelege, a fost bun de poruncă. A sărit pe cal și gonește oile, afurisitul !

— Dar cum a rămas cu Darkembai? Ce face el acum?
— Ce vrei să faci? Unde să se ducă pe o noapte ca asta și pe viscol?...

— Decît să crăpi pe drumuri ca un cîine, mai bine să mori de biciușca lui Djumagul! sîrîră Jîrenșe și Bazaralî, fără să-și mai poată stăpîni mînia.

— Un cîine mai rău ca Djumagul nu cred că se mai află pe lumea asta! urmă Erbol. Allah l-a pus parcă anume slugă la căpetenie, ca să asuprească lumea! „Înțelege, omule, i-am spus, așteaptă măcar pînă mîine dimineată!“ Dar el, în loc de răspuns, m-a înjurat...

Erbol nu voia să spună tot ce se întîmplase. Adevărul era că Takegean îl înjurase și pe Abai, iar Djumagul se repezise chiar la el, la Erbol, cu gîndul să-l bată. Dar Darkembai își ieșise și el din minți și-i tăiasse drumul, strigînd: „Jos laba, n-auzi? Că de nu, unul din noi o s-o plătească cu viața.“ Și atunci, Djumagul își văzuse de drum.

Dacă i le-ar fi spus toate acestea lui Abai, i-ar fi dezbinat pe cei doi frați. Erbol nu îngăduia dușmănia între rubedenii și, în asemenea cazuri, era mai bucuros să sufere și să tacă. Își pusese în minte să nu-l lase niciodată pe Abai să întrecă măsura. De multe ori Abai afla mult mai tîrziu despre o întîmplare oarecare și atunci începea să-l dojenească pe Erbol că nu i-o spusese la timp. Dar și după aceea Erbol păstra tăcere asupra multor întîmplări neplăcute, ca să-și cruțe prietenul de supărări.

De data aceasta, însă, nu-și putea ascunde mînia, care clo-cotea în el. Cunoșcînd felul de-a fi al prietenului său, Abai nici nu încercă să-l mai descoasă. Înțelegea și așa că, în spatele acestei povestiri zgîrcite în vorbe, se mai ascundeau și alte ticăloșii de-ale lui Takegean și Djumagul.

Tremura de mînie. Fața palidă i se întunecă, amenințătoare. Fără să clipească, își privi țintă cîteva clipe prietenul, chibzuind parcă. Deodată, sări în picioare.

Ceilalți dijghiți rămaseră locului nedumeriți, neștiind ce avea de gînd să facă.

Încîndu-se de mînie, Abai șuieră printre dinți:

— Hai, Erbol, ridică-te! Ai să mergi cu mine! și începu să se pregătească în mare grabă. Îmbracă o șubă ușoară, se strînse bine pe deasupra cu cingătoarea, își luă biciușca și ieși repede, deschizînd ușa de perete.

Erbol se luă după el.

Doi cai suri gata înșeuai așteptau lîngă casă, adăpostindu-se lîngă zid ca să se apere de răbufnirile viscolului. Abai dezlegă unul, sări sprinten în șa, apoi, luînd-o fără veste la galop,

dispăru în vîntoasa care urla, stîrnind valuri cenușii de zăpadă. Erbol goni în urma lui.

Djumagul apucase să adune toate oile lui Darkembai și ale vecinilor lui și, bătîndu-le cu biciul, le alunga acum de pe pășune. Dar oile, flămînde și înghețate, nu făceau decît să se strîngă una într-alta, grămadă. Înciudat, Djumagul înjura cumplit și oile, și pe stăpînul turmei, pe Darkembai. Cît despre prietenii lui, care abia răzbăteau prin troiene, parcă nici nu-i lua în seamă.

Cîteva oi de un an, istovite de foame și de viscolul turbat, căzuseră cu botul în zăpadă și nu se mai puteau ridica. Darkembai încercă să sară asupra lui Djumagul, dar acesta, îndemînat și sprinten, zbură ca vîntul pe calul lui bine hrănit, cînd într-o parte, cînd în alta, călcînd oile în picioare. Dacă bieteile dobitoace, atît de blînde, ar fi știut să se închine, lovite cum erau de dușman în bătaia viscolului înghețat, ele n-ar fi cerut altceva decît să moară mai repede.

De cînd Maibasari nu mai era căpetenie de ținut, Djumagul își pierduse și el slujba de ștafetă. Rămăsese dintr-o dată fără putere, ca un armăsar jugănit. „Djumagul și-a prăpădit mințile. Pînă și lui Allah i-a făgăduit un berbec, numai să aibă cu cine se lua la harță ! Și tot nu-i merge după pofta inimii !”, rîdea de el bătrînul Djumabai. Dar de doi ani încoace, Djumagul își găsise o slujbă pe plac : Takegean îl primise noker la el. E drept că Takegean nu mai avea nici el puterea și trecerea de altădată, dar în schimb toamna și iarna își păzea pămîntul cu strășnicie, ca turbat. Și în asemenea împrejurări, cruzimea de care dădea dovadă față de aulele pașnice și fără sprijin nu rămînea mai prejos de cruzimea oricărei alte căpetenii de ținut sau ștafete. Și unul, și altul băteau păstorii, le luau turmele și prindeau cai din hergheliile străine. Rudele tremurau în fața lor și de multe ori erau nevoite să le ceară îndurare.

Lui Djumagul și Takegean, care căutau ceartă cu lumînarea, pricina lui Darkembai le cădea ca o adevărată binecuvîntare. Și cine le picase în gheare ? Tocmai Darkembai, pentru care de mult își ascuțiseră ei colții ! Cînd îl mînase pe Djumagul împotriva lui, Takegean clocotea de mînie : „Allah însuși mi l-a trimis în palmă pe Darkembai, pe vechiul meu dușman !”

Amintindu-și aceste vorbe, Djumagul se năpustea asupra oilor ca ieșit din minți, blestemînd și înjurînd pe toți strămoșii lui Darkembai. Dar tocmai în clipa cînd doborîse încă un berbec, doi călăreți ieșiră pe neașteptate din ceața tulbură a zăpezii. Aveau aerul că așteptaseră la pîndă, adăpostiți de viscol.

Călăreții veniră de-a dreptul la el, în goană. Nu scoaseră o vorbă. Nu-l întrebară nimic, nu păreau minioși, nu-l certară. Cel dinții trecu în galop între el și turmă și-i puse mîna pe frîu. Djumagul urlă sălbatic și ridică biciul.

— Vino-ți în fire, nemernicule ! strigă atunci, furios, Abai.

Djumagul îl recunoscuse. Dar Abai se purtă cu el mai dușmănos decît un străin. Îl plesni din toată puterea cu biciușca peste cap. Djumagul se zbătu și încercă să scape, însă Abai își înfășurase frîul lui în jurul mîinii stîngi și, fără să-i îngăduie să se miște măcar, îl snopea înainte, fără o vorbă. Avea mină grea, iar biciușca izbea ca o măciucă. Djumagul nu mai putu să îndure o rușine ca aceea : decît așa, mai bine moartea ! Se repezi la Abai. Numai că Erbol atîta aștepta. Sări, oprindu-l pe loc.

— Allah să vă dea sănătate ! strigă atunci Darkembai de la spatele lor. Nu s-au schimbat în lupi toți oamenii din lume. O, Allah, dă-l pe mîna mea ! Și, apropiindu-se din goană, îl trase pe Djumagul de poale, făcîndu-l să se prăbușească în zăpadă ca un buștean putred.

Abai le porunci oamenilor să întoarcă turma și s-o ia din nou spre Musakul. Îndemnite de stăpînii lor, oile ajunseră într-un loc ferit de vînt, unde nămeții nu acoperiseră bine iarba.

Un stog de fîn se ridica în apropiere. Abai porunci să se mîie turma într-acolo. Zărind fînul, oile o luară la goană. Darkembai se înspăimîntă : nu numai că-și mînase cu silnicie turma în pășunea lui Kunanbai, dar își vîrîse oile în stogul lui !

— Înapoi, înapoi ! Nu le lăsați la fîn ! începu el să strige către oamenii lui.

Dar Abai îi tăie aspru vorba :

— Nu le opri ! Lasă-le să mănînce. Dați-le la stog ! De ce vă temeți ?

Oile se apropiaseră de stog și, vîrîndu-și boturile în fîn, rămaseră nemîșcate, mestecînd cu lăcomie.

— Nu le goni pînă mîine dimineată. Nu le clinti din loc pînă nu trece viscolul. Fînul e și al meu, nu numai al lui Takegean ! porunci Abai. Cei doi oameni ai tăi să rămînă cu oile, să nu se depărteze de turmă. Iar tu, încălecă, uite, chiar pe calul lui Takegean — pe calul zgîrcitului și nelegiuitului de frate-meu — și aleargă în goana mare. Dă de veste tuturor aulelor din împrejurimi. Spune-le că eu te-am trimis. Aulele în care oile au slăbit pînă într-atît, încît nu-s în stare să ajungă la Cinghiz, să-și mîie turmele aici, pe pășunile tatălui meu. Oamenii să-și ia lopeți și sape ! Vitele scapă de pieire pe locurile ferite de vînt : să scormonească zăpada și să-și hrănească turmele. Dă de veste

tuturor semințiilor : torgailor, djighitecilor, karabatîrilor, bokenșilor, tuturor celor care stau mai pe aproape ! Dacă va trebui s-o ducem greu, s-o ducem greu cu toții laolaltă ! Pleacă ! Repede ! Adună-i pe toți...

Darkembai sări pe cal. Abai se întoarse atunci, amenințător, către Djumagul :

- Iar pe tine, ticălosule, să nu te mai prind că te atingi de oameni ! M-ai înțeles ? Și lui Takegean să-i spui așa : că dacă nu mai știe ce să facă cu puterea lui, să nu-și bată joc de lumea flămîndă, ci să cuteze a se măsura cu mine ! Așa să-i spui, chiar de-o fi să crape fierea în el de ciudă. Și acum, cară-te ! Pe jos ! îi porunci el.

Djumagul o luă cu greu, prin zăpadă, spre Takegean.

Abai și Erbol se îndreptară călări către Djidebai, cu vîntul în față. Viscolul nu mai contenea, vîntul bătea mereu furios, plesnindu-i aprig peste obraji. Zăpada îi orbea.

Spre dimineață, vîntul se mai domoli. Viscolul și ninsoarea încetară. Soarele se arată, purpuriu, dincolo de strîmtoare. Părea că se ridicase după o boală grea. La dreapta și la stînga lui atîrnau în negura înghețată dungi de foc, ca dire lungi de sînge. Văzduhul era plin de pulbere argintie. Vîntul fără astîmpăr, care gonise atîtea zile prin stepă, nu se putea liniști cu tot dinadinsul și mai stîrnea încă, din cînd în cînd, valuri de zăpadă călătore. În cele din urmă se potoli și el, dar frigul era și mai oumplit în mijlocul tăcerii : părea că pînă și văzduhul trosnește de ger.

Darkembai își dădea seama cît de neprețuită era însărcinarea pe care o primise. Nu descălecă toată noaptea. Porunca lui Abai : „Spune-le acestea tuturor celor de-o seamă cu tine“ îi mersese drept la inimă. Alerga, purtînd porunca lui Abai pe la toată sărăcimea fără pămînt a semințiilor karabatîr, torgai, bonsak și djuantaiak. Trecea pe la toți cei cu gospodării sărace, cu cel mult treizeci sau patruzeci de oi, și nu scăpa din vedere pe nici un năpăstuit din preajma pășunilor bogate de la Musakul și Djidebai.

Cînd un drumeț bate la fereastră pe o noapte înghețată și zibuciumată de vînt, vestea pe care o aduce e și ea, de obicei, înghețată. Dar vestea pe care-o aducea acum Darkembai avea darul să desfacă aripile nădejdi.

Viscolul bîntuia de trei zile, acoperind cu totul pășunile, iar oamenii erau încredințați că pînă și cel din urmă avut al lor va pieri, nimicit de prăpăd. Furtuna se dezlănțuise năprasnic și, urlînd și şuierînd, se izbea în ferestrele oamenilor, gonindu-le somnul. Sărăcimea ajunsese la capătul puterilor. Bătrînii cereau îndurare ziditorului lumii. Nici tinerii, nici femeile, nici

măcar copiii nu se mai dezbrăcau și nu-și îngăduiau o clipă de odihnă, cercetînd zi și noapte staulele unde se adăposteau biețele lor vite.

Nici nu se iveau bine de sub zăpadă cîteva orenguțe de salcîm de stepă, că ei le și tăiau și le aduceau acasă. Tot așa făceau și cu vîrfurile de trestie. Iar dacă nu mai găseau nimic în jurul stînelor, atunci smulgeau stuful de pe acoperișurile șoproanelor șubrede și-l dădeau vitelor. Dar o hrană ca aceea nu era nici cît o picătură de apă pe aripioara unei mîndunele. Cui s-o dea ? Oilor care fătaseră înainte de vreme ? Vacilor de muls ? Sau, poate, singurei lor cămile ? Pentru oricare din ele era prea puțin ; nimic nu le mai putea mîntui vitele, de care atîrna însăși viața lor...

Dar nimănui nu-i trecea prin minte să aștepte vreun ajutor din partea celor care stăpîneau pămînturi întinse și-și adunaseră din belșug fîn și tot felul de nutreț.

Și iată că, pe o asemenea noapte plină de deznădejde, Dar-kembai trecea ca vijelia prin aule, făcînd să învie nădejdea în sufletele oamenilor necăjiți.

Spre răsăritul soarelui, turmele se porniră de pretutindeni, îndreptîndu-se către pășunile lui Kumanbai. Abai și Erbol erau de mult pe cai. Ieșeau cu grabă în întîmpinarea celor care-și aduceau vitele : cîte o turmă săracă de oi, cîte trei sau patru vaci, după care pășeau anevoie femeile, bătrînii și bărbații.

Aspectul oilor istovite de foame era înspăimîntător. Lîna li se încîlcise ca o pîslă murdară, de care atîrnau bulgări galbeni de bălegar înghețat. Caprele prăpădite mergeau clătînîndu-se, cădeau la pămînt behăind dureros și-și dădeau sufletul. Pe drumul de la stîne pînă la pășuni, cele mai multe aule lăsaseră urme jalnice : zăpada solipitoare era împestrită cu pete negre de hoituri.

Se spune că oile pot răbda timp de șase zile. Dar, judecînd după pierderile lor, turmele răbdau încă mai demult și erau cu desăvîrșire sleite de puteri. Încă două sau trei zile, și toate oile ar fi pierit, pînă la una.

Își mișcau cu greu picioarele prin zăpada adîncă. De aceea, păstorii trimiteau înainte cîte-o mîrtoagă ciolănoasă, o cămilă sau o vacă, minînd turma după ea. Înfometate, oile rodeau cozile cailor și ale vacilor, care abia se tîrau înaintea lor.

Oamenii care însoțeau aceste turme oropsite erau și ei galbeni, mohoriți și prăpădiți. Abia își mișcau picioarele, ca niște umbre cu chip de mort. Fețele celor mai în vîrstă erau brăzdate de zbîrcituri adînci. Straiile lor sărăcicioase ajunseseră numai zdrențe. Nu numai femeile, dar și oamenii bărboși își înfășu-

raseră capul în cîrpe vechi, numai găuri. Cei mai mulți aveau în picioare obiele de pîslă, vechi, fără cizme pe deasupra.

Dar așa cum erau, abia ajunși la pășune, se și repezeau cu toții să curețe zăpada. Toate cele trei locuri de păscut ale lui Kunanbai erau vestite prin stufișurile lor dese, amestecate cu pelinaș, cu colilie și cu mărăciniș. Viscolul îngrămădise nămeți numai spre marginea pășunilor. La mijloc, zăpada nu era adîncă și se sfărîma sub picioare ca nisipul. Peste tot pe unde era dată la o parte, ieșea la iveală iarba deasă și bogată.

Dînd de hrană, vitele începură să pască, lacome, și să prindă putere. Pînă la amiază, Abai și Erbol găsiră loc pentru cele mai multe turme. Se adunaseră peste cincizeci de aule. Pe pășunile pe care Takegean le păzea cu atîta strășnicie de orice văcuță prăpădită, pășteau acum, în voie, peste o mie de oi. Vite mari nu prea erau multe.

Vitele acelea care dîrdîiau de frig, oamenii aceia sfîrșiți și posomorîți trezeau în mintea lui Abai gînduri apăsătoare. Vara, pe djailiaurile întinse și pe timp de belșug, părea că oamenii aveau cu ce trăi și puteau să înfrunte viața. Dar djutul scotea la iveală toată sărăcia și toată neputința norodului.

Cea mai mare parte din aule era alcătuită din gospodării cu cîte douăzeci sau treizeci de oi și cu cîte trei, cel mult patru vite mari. Și aceste vite purtau întreaga povară a vieții tuturor : ele își hrăneau tot anul stăpînii cu lapte, ele cărau poverile, ele erau tăiate și mîncate și tot ele dădeau îmbrăcămîntea și acopereau toate cheltuielile casei. Chiar atunci cînd nu-și prăpădea vitele, în ce lipsă și sărăcie trăia biata lume ! Și o viață ca aceea se numea „bunăstarea poporului“... Dar astăzi cum poți să-i mai zici ? Iată : s-a abătut prăpădul și urgia, și Abai 'a văzut cu ochii lui viața oropsită pe care o ducea poporul !

I se rupea inima cînd se uita la oamenii istoviți care, după ce-și aduseseră turmele, se adăposteau acum, ca niște iepuri, prin tufișuri.

Abai vorbi cu toți bătrînii adunați de pe locurile de iernat din împrejurimi.

— Cui îi e mai frig să se ducă în aulele mai apropiate, să se încălzească și să ia în 'gură cîte ceva cald. Peste tot stau neamuri de-ale voastre. N-o să vă gonească nimeni, nu vă temeți ! îi îndemna el.

Chiar și fără asta, bătrînii nu știau cum să-și mai arate recunoștința față de Abai. Dar mai auzind și asemenea vorbe, li se păru că toate chinurile lor luaseră sfîrșit.

Fără să se mai întoarcă pe acasă, Abai cutreieră toate aulele irghizbailor de pe pășuni. Chemă la el pe mai-marii lor sau pe femeile mai în vîrstă, care aveau grija oalelor.

— Ajutați-vă rubedeniile lovite de năpastă, le spunea el. Gătiți mîncăruri calde și hrăniți-i o dată pe zi !

Înfometății erau împărțiți pe la case. Fiecare aul își luă sarcina să îngrijească de cei ce se aflau în apropierea lui.

În sfîrșit, Abai și Erbol ajunseră și în aulul lui Takegean, care-și petrecea iarna la Musakul. Dar Takegean nu era acasă : chiar în noaptea aceea, aflînd totul din gura lui Djumagul și fără să-l mai aștepte pe Abai, plecase întins la tată-său, la Karașokî, să i se plîngă de silnicia cutezătoare a fratelui său.

Abai se apropie de casa lui Takegean și, fără să se coboare de pe cal, îl trimise la el pe Erbol. Nevasta lui Takegean le ieși înainte, galbenă, furioasă și cu dinții încleștați. Era o femeie înaltă și cu nasul mare, rea de gură, cicălitoare și fără suflet. Pînă și pe bărbatul ei știa să-l țină în friu. Lacomă din fire și rea, cu toate că era tinără, Karagean nu era darnică nici în propria ei gospodărie. Cu greu și-ar fi găsit Takegean o pereche mai potrivită. Se îmbogățeau repede. Și ea fusese aceea care, împotrivindu-se pe față dărnicii lui Ulgean, izbutise să-l depărteze pe Takegean de casa cea mare. De asemenea, faima pe care și-o cîștigase Abai printre localnici, care îl lăsa cu totul în umbră pe Takegean, cu toate că era mai în vîrstă, o scotea din fire : era veșnic chinuită de o pizmă bolnăvicioasă față de cumnatul ei mai tînăr.

Abai își cunoștea cît se poate de bine cumnata. Nici nu i se ploconi măcar, deși femeia îi ieșise într-o întîmpinare. Veni cu calul drept asupra ei, așa cum făcuse noaptea trecută cu Djumagul, și trecu fără întîrziere la pricina pentru care venise :

— Am auzit că bărbatul tău a plecat cu o jalbă împotriva mea. Pentru vina pe care o am eu o să răspund ! Acum, însă, am venit să-ți dau în grijă o treabă de seamă. Și ai s-o faci întocmai, așa cum am să-ți spun.

— Ce fel de treabă ?

— Aulele din apropierea voastră pier din pricina dîjului. Rudele acestea v-au cosit totdeauna finul, v-au săpat fîntînile, v-au păzit turmele și au muncit pentru voi la gospodăria voastră. Acum, o duc ca vai de sufletul lor, iar voi sînteți datori să-i ajutați. Am lăsat vitele lor să pască pe pășunile noastre. Locurile lor de iernat sînt departe, gerul e aprig, așa că am oprit oamenii la noi să-i hrănim. Partea voastră e de douăzeci de suflete din patru aule. Să le dai o dată pe zi mîncare caldă.

– Bine, dragul meu, dar de unde ? Că nici noi n-avem ce mânca !

– Nu minți ! Nu-i mult de cînd ți-au sosit cu convoiul trei saci cu făină, și mai ai încă cinci de grîu. Iar carnea vi-i întregă, neatinsă. Crede-mă că nu-mi arde de glumă. Dați măcar cîte puțin din ce aveți pentru cei înfometați. Iar dacă te încăpățînezi, să nu te-astepti la nimic bun de la mine.

– Adică, după capul tău, noi trebuie să răbdăm de foame, hai ?

Abai își ieși din sărite :

– După capul meu, poate să vă și înghită pămîntul ! Încearcă numai să nu dai. O să vin în fiecare seară să văd ce-ai făcut. Și dacă nu faci nimic, vai de tine ! Atîta timp cît sînt aici am destulă putere să te domolesc. O să te silesc, cu rușine o să te silesc s-o faci ! M-ai înțeles ?

Abai tăcu și o privi țintă. Își duse mîna la biciușcă. Karagean văzu și tăcu din gură.

Încă de cu noapte Abai îi trimisese pe Darkembai și pe prietenii săi să doarmă în aulul lui Takegean. Erau cu el și acum. Îl chemă mai aproape pe Darkembai și, aruncînd din nou o privire furioasă spre Karagean, îi zise :

– Uite, acesta e Darkembai. El o să ți-i aducă pe toți cei pe care i-am trimis să-i hrănească aulul tău. Gătește pentru ei. Și nu numai tu, dar toată lumea, tot aulul să-i întîmpine ca pe niște oaspeți !

Zicînd acestea, se întoarse spre Darkembai :

– Și tu, ce-mi stai aici ca un mire : să nu fii moale, auzi ? Cînd ai să te-ntorci de la muncă, cere de mîncare. Și dacă nu-ți dau, ori dacă te poartă cu vorba, să vii numai-decît la mine. Iar dacă îi acoperi, atunci n-ai să mai fii Darkembai, ci muiere ! Ai înțeles ?

Și cu aceste vorbe, o luă înainte în galop.

Toată ziua Abai și Erbol alergară fără pic de odihnă. Nu se întoarseră la Djudebai decît pe înserate. În casa mamelor îi și așteptau Takegean și bătrînul Djumabai. Takegean, care se re-pezise noaptea la Kunanbai, se întorsese aducînd cu el porunca tatălui.

Ulgean îl chemă pe Abai în casa cea mare. În drum, văzu pretutindeni pregătiri neobișnuite în jurul caselor, prin cămări și prin cuhnii. Peste tot fierbeau ceaune și se gătea mîncare caldă. În trei locuri era așezată cîte o pîuă de lemn, în care femeile pisau grîu. Se vedea bine că mama lui Abai își luase asupra-și, fără s-o roage nimeni, grija celor oropsiți.

Cei dintii oameni, vreo douăzeci, se și așezaseră la cină. Ca să nu-i stînjenească, Abai trecu de-a dreptul în casa cea mare.

Se închină în fața bătrînului Djumabai, dar nici nu se uită la Takegean. Întîlnirea celor doi frați era mai mult decît rece. Djumabai îi aducea lui Abai porunca tatălui său.

Se vede că noaptea trecută Takegean nu-și dăduse bine seama de tot ce se petrecea : nu-l pîrîse pe Abai decît pentru întîmplarea cu Darkembai și cu Djumagul. Cît despre sărăcimea din toate aulele dimprejur, care gonea fără încetare, încă de cu noapte, spre pășunile sale, Kunanbai nu știa nimic pînă acum. Takegean, în ochii căruia numai vina lui Darkembai de a fi călcat pe pămîntul său era o îndrăzneală nemaipomenită, nici nu s-ar fi putut gîndi la o nelegiuire ca aceea. Aflînd despre cele petrecute, îl cuprinse o mînie oarbă.

Djumabai vorbi așa : Kunanbai socotește că Darkembai pe nedrept a fost îngăduit să se adăpostească pe pămînturile sale. „O facere de bine, față de un om nevrednic de ea, nu poate să ducă la nimic bun. Pe vremuri, Darkembai pregătise un glonț pentru capul meu. Să fie mulțumit că l-am lăsat în pace. Dacă Abai vrea să facă pe binefăcătorul n-are decît să dea o mîna de ajutor prietenilor, nu unui nemernic ca acela. Prin urmare, să-l trimită îndărăt de unde a venit !” Așa suna porunca lui Kunanbai.

Dar Abai nu se plecă acestei porunci și nici măcar nu încercă să se dezvinovătească.

– Tatăl meu zice că e musulman și că dorește binele tuturor. Cea dintii poruncă a legii noastre e să ajuți pe cei ce se află în suferință. Am dat norodului cuvîntul meu. Îl hrănesc. Să nu-și închipuie tata că asta e o obrăznicie din partea mea, ci să-mi dea binecuvîntarea lui ! răspunse el, cu hotărîre.

Chiar și fără aceste cuvînte, Takegean abia își stăpînea mînia, care-i clocotea în suflet. Dar auzindu-le, sări ca ars și se repezi cu gura la Abai :

– Dacă ești pînă într-atîta de milostiv, pune-ți turban pe cap și pleacă să aduni *kuşir*¹ pentru Darkembai !

– Dacă va trebui, voi aduna și *kuşir* ! Cînd norodul se află într-o cumpănă ca asta, sînt gata să fac orice pentru el.

– Atunci ia-ți traista și pleacă la cerșit !

– Înainte de a-mi lua traista de cerșetor, voi da oamenilor tot ce avem noi, tu și cu mine !

– Și așa ai dat totul ! Că nu l-ai băgat în pășune numai pe Darkembai, ci pe toți ceilalți calici. Nu-ți ajunge că ai să rămîi

¹ *Kuşir* – zeciuală din recoltă, care se dădea preoților (n. r.)

tu cu mîinile goale, vrei să ne arunci pe toți în nevoie ! Ei haide, zdrobește-ne, lasă-ți mamele muritoare de foame !

Abai îl fulgeră din ochi :

- Nu purta de grija mamelor, auzi ? Mamele mele sînt femei adevărate, nu stau ca hîrciogii în vizuinele lor, cum stă muierea ta cea zgîrcită ! Ele știu să împartă tot ce au, și n-o să le pară rău chiar dacă o trebui să rabde delaolaltă cu întreg norodul. Din îndemnul lor am făcut tot ce am făcut. Nu le purta de grijă !

Abai părea un tată care-și dojenea fiul. Vorbele lui sunau ca o poruncă. Takegean încercă să se mai împotrivească, dar Ulgean intră și ea în vorbă :

- Sfirșește odată ! M-am săturat de certuri ! se răsti ea la Takegean. Apoi către Djumabai : Întorceți-vă îndărăt. Pînă să ajungeți voi, Abai a și chemat aici pe cei flămînzi. O să împărțim cu săracii tot ce avem. Deocamdată, nu ne lipsește nimic. Iar Kuneken să nu se tulbure din pricina asta : n-o să dăm oamenilor decît partea noastră. Să nu-și facă feciorul de rușine și să nu-l silească să-și tragă cuvîntul înapoi !

Takegean tăcu, dar în adîncul sufletului rămase neînduplecat. Se întoarse, își luă malahaiul și se pregătea să plece, cînd, văzîndu-l atît de furios, Ulgean îi strigă :

- Tu ascultă : spune-i lui Karagean să nu mai facă pe turbata și să-și hrănească rubedeniile flămînde așa cum se cuvine ! Doar nu-și împarte zestrea ei ! Să-și bage mințile în cap și să se gîndească bine ce face.

Takegean și bătrînul Djumabai plecară. Trecură pe la toate pășunile, socotiră la fața locului cîte aule și cîte vite îngăduise Abai, apoi se întoarseră la Karașokî.

Kunanbai îi ascultă cu luare-aminte, furios atît împotriva lui Abai, cît și a mamelor lui, care îngăduiseră o asemenea îndrăzneală. Într-adevăr, o ispravă ca aceea arăta că Abai întrecuse orice măsură, sărise peste toate îngrădirile și nu mai ținea seamă de nimeni și de nimic.

Chiar a doua zi, Djakip veni la Djidebai, în casa lui Zere, aducîndu-i lui Abai altă poruncă din partea tatălui său.

Nu era lipsit de importanță faptul că cea de-a doua poruncă a lui Kunanbai era trimisă prin Djakip, pe care îl mîna numai cu cele mai grele însărcinări. Rubedeniile lui Kunanbai cîntăreau dinainte poruncile lui după solii care le aduceau. De cîte ori avea de înfrînt o împotrivire ori de luat ceva cu hăpca, își mîna una din ștafete, pe Karabas ori pe Kamîsbai. Cînd porunceau : „Spune-i, dă-i de știre“, porunca o aduceau alții, Djumabai de pildă. Uneori, o veste de felul acesta era purtată și de

Abai sau de Kudaiberdi. Maibasari pleca neapărat atunci cînd trebuia să spună : „Bagă-l în speriet, fă-l să nu mai știe pe ce lume trăiește !” Iar porunca : „Deschide-i bine capul și fă-l să se supună” nu-i era încredințată decît lui Djakip, și numai în ce privea treburile de seamă, care atingeau întreaga semîntie. Iar dacă era o pricină neobișnuită, cuprinzînd felurite încurcături și judecări între mai multe semîntii, atunci apărea și Karatai.

Văzîndu-l pe Djakip, Abai înțelese că poruncile de la Karașokî uncaseră mai multe trepte și căpătaseră tot mai multă greutate. El însă era pregătit sufletește. Rece, încruntat, stăpînit, nici nu se uită la Djakip, ci îl ascultă în tăcere, întorcîndu-și fața de la el.

Înainte de a-i aduce la cunoștință voia lui Kunanbai, Djakip încercă să-i dea cîteva lămuriri. Vorbea în numele lui, dar Abai știa unde trebuia să caute rădăcinile acestor vorbe : învățase de mult să priceapă înțelesul ascuns al sfaturilor tatălui său.

Djakip îi spunea că sînt anumite împrejurări în care totul se cuvine să pornească numai de la Kunanbai, iar feciorii n-au altceva de făcut decît să-l ajute. Abai trebuie să-și dea bine seama de asta, stăruia el. Faptele bune ale tatălui îl cinstesc și pe fiu, în timp ce neascultarea, încălcarea voinței părintești de către fiu, pornirea încăpățînată spre neatîrnare nu pot să-i aducă cinste.

Însă toate acestea nu-l mișcară pe Abai : parcă nu erau și părinți care-și ocroteau copiii, care făceau orice să cîștige pentru ei laudă și cinste ? Își spuse gîndul în auzul tuturor :

– Dar sînt și părinți care nu-și asupresc copiii cu dorințele, cu gîndurile și cu voința lor...

Djakip vorbi înainte : dacă lași oamenii să se așeze pe pămîntul tău și le întinzi o mînă de ajutor, măcar s-o faci pentru aulele înstărite, care au turme mari și sînt supuse nevoii numai așa, în chip trecător. Pentru că poate vine vremea să ai și tu nevoie de ajutorul lor... Dar cine-s oamenii cărora le poartă de grijă Abai ? Dacă-i aduni pe toți la un loc, nu-s în stare să dea, ori măcar să-ți împrumute, nici un cal ori o cămilă ! Așa gîndește Kunanbai. De altfel, Djumabai a adus și el vorba despre asta, deunăzi...

Dar asemenea vorbe nu erau în stare să-l înduplece pe Abai.

Ceea ce numea Djakip ajutor nu era decît binele pe care și-l fac între ei prietenii sau cuscii. Abai aducea mereu tot alte dovezi și întîmpinări, și nu voia cu nici un chip să se dea bătut.

– Dar oare tu ești stăpînul pămîntului și al vitelor ? îl întrebă atunci Djakip. Oare toate acestea de tine și prin munca ta au fost agonisite ? Nu cumva ți-ai pus în minte să irosești,

după bunul tău plac, tot ce-a adunat tatăl tău ? Ca mâine, toate vitele tale și ale lui Takegean ar putea fi răpuse și ele de un djut care nu iartă... Uite, privește-ți mamele ; te-ai gândit măcar că ar putea să nu aibă ce mânca ?

Nici aceste vorbe nu erau noi pentru Abai. Însă nu se cădea să-i răspundă lui Djakip așa cum îi răspunsese lui Takegean.

- Da, ai dreptate. Se vede treaba că iau piinea de la gura mamelor mele... făcu în batjocură Abai, uitându-se la Zere. Uite, aci este una din ele, care nu e numai mama mea, ci și a tatălui meu. Iată cine e adevărata stăpînă a întregului nostru avut ! Asta înseamnă că noi cu toții îi datorăm supunere. Ce are ea de zis ? Auziți cu urechile voastre din gura ei !

Zicînd așa, Abai se așează lîngă Zere.

În timpul din urmă, bunica slăbise de tot. Zbîncituri adînci îi brăzdau obrajii. Văzînd că Abai se apleca spre ea, își întinse urechea. Strigînd ca să fie auzit, nepotul îi spuse despre ce era vorba, în cuvinte puține dar limpezi, și sfîrși asigurînd-o că de la ea se așteaptă cel din urmă cuvînt.

Zere se încruntă și se întoarse către Djakip :

- Să-i duci fiului meu binecuvîntarea mea. Nu mai am mult de trăit. Oare m-a blestemat soarta să văd cu ochii mei pieirea rudelor mele cele flămînde și fără căpății ? Trebuie oare să mai văd o dată lacrimile fără număr vărsate de orfani și de văduve fără ocrotire ? Cînd o să mor, n-o să hrănescă fiul meu pe toți cei ce vor veni la pomenirea mea ? Ei bine : să nu mai asuprească și să nu mai alunge pe cei necăjiți, și acesta să fie praznicul meu de pomenire !

După vorbele lui Zere, Djakip se simți ca prins într-o cursă. Nu se pricepea ce să mai răspundă. Văzînd că toată această neînțelegere amărîse gîndurile bătrînei, Abai își ieși din fire :

- Dacă vă doare sufletul cu adevărat pentru mama noastră, de ce o faceți să plîngă ? Nu, n-o să îngădui să fie alungați cei pe care i-am adăpostit pînă acum ! strigă el, hotărît.

Djakip nu îndrăzni să-i întoarcă vorba lui Zere, dar își puse în gînd să-l certe cu asprime pe Abai. La despărțire îi spuse :

- Ce vrei să spui ? Ești în stare într-adevăr de o asemenea îndrăzneală ?... Asta nu-mi place și nu înțeleg unde vrei să ajungi cu vorbele tale...

Însă Abai nu se mai putea stăpîni :

- Nu-i nevoie să te lămuresc. Mă înțelegi destul de bine și fără asta. Tata nu mai are de-a face cu niște sugaci. Să ne lase să ne trăim tinerețea, iar el să se bucure în liniște de fericirea lui cea nouă !

De cînd era, Djakip încă nu găsisese printre înghizbai pe cineva care să fi cutezat să-l osîndească pe Kunanbai cu atîta asprime.

— Destul băiete ! Sfirîște. Asta n-o să i-o spun tatălui tău. Dar nici n-o să uit vreodată că cele mai cumplite vorbe, de care s-ar cutremura oricine, de la tine le-am auzit ! Și Djakip săni drept în picioare.

Cuvintele lui Abai aveau un anumit tîlc : ele trebuiau să amintească tuturor isprava nechibzuită pe care o săvîrșise Kunanbai iarna trecută.

Djakip rămase cel din urmă sol : după el, nu mai veni nimeni de la Karașokî. În altă împrejurare, toate aceste tocmeli ar fi putut să aibă cu totul alte urmări. Dar pricina acestui sfîrșit norocos trebuia căutată în cea din urmă și cea mai neașteptată faptă a bătrînului.

De vreo două luni, Ulgean și toți cei din jurul ei erau foc pe Kunanbai și se certaseră cu el. Cu toată vîrsta lui înaintată, trecuse de saizeci de ani, Kunanbai se însurase iarna trecută cu o fată tînără. La Djidebai stăteau Ulgean și Aigîz ; la Karașokî trăia baibișea Kunke, iar el își mai luase încă o nevastă ! O chema Nurganîm și avea șaptesprezece ani. Kunanbai nu mărturisise nimănui dintre rude că avea de gînd să se însoare cu o fată atît de tînără. Numai Karatai fusese părtaș la toate pregătirile lui.

Vara trecută, lui Karatai îi murise nevasta. Într-o zi, întîlnindu-l, Kunanbai îl întrebă :

— N-ai de gînd să te însori ? De ce nu-ți iei altă nevastă ?

Și află îndată că și Karatai se gîndise la asta, dar pînă la urmă se lăsase păgubaș :

— Eh, Kunangean, ce-mi mai trebuie mie muiere, cînd eu singur am ajuns ca o muiere !

Dar Kunanbai stăruia :

— Nu-i așa, Karatai ! Cît esti tînăr, orice femeie frumoasă, chiar dacă e străină, e a ta. Dar la bătrînețe, e mai bine să ai o femeie lîngă tine...

Și izbutise să-l însoare pe Karatai. Iar în ziua nunții, Karatai își întorsese armele împotriva lui :

— Dacă într-adevăr m-ai sfătuit din toată inima, uite, însoară-te și tu ! Te-ai gîndit la căminul meu, dar și tu ai nevoie de un cămin. Toate nevestele tale n-au altă grijă decît grija copiilor și a gospodăriilor. Îți trebuie și ție o ființă tînără, care să nu aibă decît grija ta...

După ce se sfătuiseră de mai multe ori, aleseseră amîndoi logodnica : pe Nurganîm.

Nurganîm era fiica hoguei Berdîhoguea. Nu erau din neamul tobîkîilor şi trăiau în mijlocul neamului sîbanilor. Şi nu demult venise acolo Berdîhoguea din Turkestan, cu nenumărate alte neamuri ale lui. Era în bună prietenie cu Kunanbai şi cu Karatai. Cunoscător vestit al cărţilor sfinte, priceput în poveşti şi tălmăcirii din Coran, Berdîhoguea îi plăcea lui Kunanbai, care-şi petrecea adeseori serile stînd de vorbă cu el.

Nurganîm nu era logodită. Cu toată vîrsta ei fragedă, era nălţuţă, frumoasă şi ispititoare, cu trăsăturile regulate ale feţei gingaşe şi cu părul unduitor, negru ca pana corbului. Ochii întunecaţi, uşor bulbucaţi, sclipeau de deşteptăciune şi de dragoste de viaţă.

După sfatul lui Karatai, Kunanbai se hotărî s-o ceară pe Nurganîm de nevestă şi trimise la Berdîhoguea un peţitor. În neamul hoguei, nimeni nu fusese poligam, de aceea hoguea se înspăimîntă la început. Nurganîm era cea din urmă dintre fetele lui, o iubea nespus şi-i ierta toate copilăriile. Auzind cererea lui Kunanbai, bătrînul bombăni înciudat :

– Cum, să-mi las eu copila bătrînului Kunanbai ?...

Dar feciorii lui, care ţineau cu tot dinadinsul să se înru-dească cu Kunanbai, nu erau de aceeaşi părere. Nu-l slăbiră o clipă şi izbutiră, numai în trei zile, să facă aşa cum doreau ei. Aflînd despre încuviinţarea lui Berdîhoguea, Kunanbai îi trimise fără întîrziere kalîmul şi izbuti să se însoare cu Nurganîm chiar în aceeaşi iarnă.

Ulgean şi Aigîz aflaseră despre noua lor rivală de la un om pe care Kunke îl trimisese la ele înadins. Ulgean nu era de loc geloasă : avea patru feciori mari, avea şi nepoţi şi se deprinsese să-şi stăpînească pornirile. Pe Kunanbai nici nu-l mai socotea ca pe un soţ. Nu era decît tatăl feciorilor ei, omul de care o legau atîţia ani de viaţă împreună, amintirea a tot ce trăiseră amîndoi. Dar ceea ce simţise pe vremuri pentru el se stînsese de mult în sufletul ei.

Cu toate acestea, încercă să se împotrivească. Îl chemă la ea pe Djumabai şi-i spuse :

– Dacă vrea, măcar o dată în viaţă, să ne asculte sfatul, să nu se mai însoare ! Se vor porni certuri mărunte. Şi pe urmă, nu-i e ruşine lui de copiii noştri ? Or să sufere...

Ulgean îi spuse totul lui Abai. Tînărul tresări de scîrbă şi se gîndi, furios : „Pesemne că vrea să nu-l mai cinstim ca pe un tată, să ne înstrăinăm de el ! Cum de nu se gîndeşte la toţi cei din jurul lui : la bunica, la mama, care i-a fost tovarăşă cu credinţă o viaţă ? Cum poate să nu înţeleagă cît de ruşinos e pentru noi, copiii lui, să avem o mamă mai tînără decît

noi ?“... Fără să-i mărturisească lui Ulgean nimic din gândurile acestea, îi răspunse doar că nu poate încuviința fapta tatălui său și o sfătui să-i trimită prin Djumabai următorul cuvânt : „Dacă nu ne socotește oameni, să ardă pe rugul pe care s-a urcat singur, dar să știe că sîntem umiliți“.

Auzind cuvîntul lui Ulgean, Kunanbai se duse la Kunke și o luă pe departe :

– Lasă-i să-și facă de cap și tu nu te lua după ei... Judecă singură. Ține cu mine !

Lacomă de felul ei, Kunke era deprinsă să-și facă tot felul de socoteli josnice. Ulgean avea mai mulți copii decît ea și o mai avea și pe Zere, care-i ținea partea. De aceea, Kunke se bucura de cîte ori se isca vreo neînțelegere între Kunanbai și Ulgean. Era mai cu seamă furioasă că în jurul celeilalte roiau veșnic nenumărate rubedenii și casa ei era plină de belșug. „În cele din urmă, tot ei or să iasă deasupra, că-s mulți, și toată moștenirea lor o să le rămînă“, își zicea ea mereu, pizmuind-o pe Ulgean. Însurătoarea lui Kunanbai era un eveniment nemai-pomenit în viața întregii lor familii, și Kunke trebuia să tragă foloase din el. Cu toate că primul ei gînd fusese să nu-l încuviințeze, ba chiar să se împotrivescă cu îndrîjire, se hotărî totuși să mai aștepte ca să vadă ce gîndea și Ulgean : pentru că, dacă Ulgean s-ar învoi, iar ea, Kunke, s-ar încăpățîna, atunci n-ar fi tocmai bine, ba chiar s-ar putea să piardă sprijinul bărbatului... De aceea, Kunke se folosi de vicleșug, dîndu-i de veste lui Ulgean despre tot ce se pregătea. Răspunsul pe care-l primi era întocmai așa cum îl dorea : nu numai că marele aul nu încuviința fapta lui Kunanbai, dar o osîndea necruțător. Atunci Kunke începu s-o ponegrească pe Ulgean în ochii bărbatului și trecu, pe față, de partea lui. Îl făcu să creadă că, fiind cea mai deșteaptă dintre nevestele lui, îl înțelege și-i îngăduie orice.

– Vino cu Nurganîm de-a dreptul la mine, îi zise ea, griju-lie. Las-o să stea aici. Ulgean i-ar mîncă zilele...

Totul se petrecu după voia ei : Kunanbai o aduse pe Nurganîm la Karașokî. În schimb, două luni încheiate nici nu mai dădu pe la Djidebai, iar atunci cînd Djakip și Djumabai veniseră să încerce o înțelegere cu Abai, Kunanbai era tot supărat pe cei din marele aul.

Cearta cu Djakip învenină și mai mult rana adîncă din sufletul lui Abai. Nu se putuse stăpîni, dar vorbele lui fuseseră neașteptat de binevenite. Toate se tulburau din pricina stării deznădăjduite a norodului. Cele două mari încercări prin care

trecuse Abai se amestecaseră în una singură, și aceasta îl dusesse la neînțelegerea cu tatăl său.

Trecuseră numai cincisprezece zile, dar mai apăsătoare decît nenumărate luni. Sfîrșitul scurt al iernii îi făcuse pe mulți să sufere din pricina djutului necruțător. Mai cu seamă începutul lui aprilie fusese neînchipuit de greu. Aprilie e luna celor dintîi lăstare verzi. Dar gerul, peste măsură de aspru, și viscolul veniseră pe neașteptate, găsind oamenii nepregătiți și pricinuindu-le pagube înspăimîntătoare. Întîmplarea aceea rămase în mintea oamenilor sub numele de „djutul lui aprilie” sau „djutul celei din urmă zăpezi”, atît de neobișnuită și de adîncă fusese zăpada care căzuse atunci.

Turmele celor loviți de năpastă petrecură cincisprezece zile în pășunile lui Kunanbai. În sfîrșit, vremea începu să se schimbe. Bătea acum vînt caldუt de la miazăzi. Dacă ar fi bătut cu o lună mai curînd, oamenii l-a fi întîmpinat cu bucurie, ca pe un bun vestitor al primăverii. Acum, însă, el nu mai putea decît să le ușureze cele din urmă chinuri ale iernii.

Nesocotind poruncile stăruitoare ale lui Kunanbai, Abai și Ulgean își închinaseră toată munca și toate silințele lor îngrijirii celor flămînzi, ajutîndu-i să-și păstreze și viața, și turmele. Abai stătea zile întregi călare. Slăbise mult. Obrazul ars de vînt i se pîrlise.

Dar grija și truda lui nu fuseseră zadarnice : vitele celor cincizeci de aule scăpaseră de prăpăd.

2

De la cele dintîi adieri ale vîntului de primăvară, zăpada începu a se topi cu repeziciune. Nu numai dealurile, dar și văile iveau la iveală de sub mantia ei. Cîmpiile se innegreau văzînd cu ochii. Rușinată parcă de atîta întîrziere, zăpada se grăbea să se mistuie. Veniră cîteva zile la șir din acele despre care oamenii spun că „pămîntul își deschide larg brațele”. Soarele își făcea datoria. Nori de primăvară, albi și scămoși, pluteau pe întinsul cerului.

Aulele care-și găsiseră adăpost la Djidebai începură să plece pe la așezările lor de iarnă. Oamenii nu găseau cuvinte cu care să mulțumească lui Zere și lui Ulgean că-i scăpaseră de la pieire.

După plecarea lor, Ulgean făcu socoteala că isprăvisse toată carnea pe care o avea păstrată pentru iarnă. În aceeași zi, bătrînul păstor Satai socoti și el pierderile pe care le avuseseră în vremea asta turmele lor de oi : în cincisprezece zile, pieriseră două sute de capete.

Din cele trei aule ale stăpînîlor Djidebailui și Musakulului, numai marele aul al lui Zere suferise pagube atît de grele. Takegean nu păgubise nici un berbec și-și păstrase turmele întregi pînă-n vară.

Puterea djutului nu se judecă numai după starea vitelor care pasc prin apropierea aulelor, ci și după a hergheliilor de cai ce se întorc de la pășunile de iarnă o dată cu cele dintîi zile calde. Toate vitregiile iernii lovesc deopotrivă și în ele. Hergheliile istovite ale lui Kunanbai abia putură să ajungă pînă la Djidebai. Caii aveau o înfățișare jalnică. Armăsarii cei mai voinici arătau ca după o boală lungă și grea. Umblau ca niște umbre. Părul le era lung și încîlcit, picioarele umflate și încheieturile îngroșate ca niște noduri înspăimîntătoare. În herghelii nu se mai vedea nici un mînz : nu răzbiseră decît caii bătrîni.

Din hergheliile cele multe ale tobîkților, nu mai rămăseseră întregi decît ale lui Kunanbai și, îndeobște, ale irghizbailor, apoi ale lui Baidali, ale lui Suiundik și Baisai. Dar și ele se apropiau de așezările de iarnă tot tirîndu-și picioarele. Convoaiile de schelete vii închipuiau parcă vedenii de sfîrșit de lume, așa cum le înfățișau cărțile musulmane pe care le citise Abai la medrese : după chinuri îndelungate în viața de dincolo de mormînt, morții se vor scula și, abia ținîndu-se pe picioarele lor slabe, se vor tîrî în viața veșnică, învelindu-se fiecare cu giulgiul său...

Kunanbai, Baisai și rudele lor apropiate făcuseră tot ce fusese cu putință să-și salveze caii, folosind pășunile semînțiiilor mai mărunte, ridicîndu-și hergheliile din locurile înzăpezite și mîinindu-le de pe o pășune pe alta. Dacă stai și te gîndești la paguba celorlalți, ei scăpaseră destul de ușor. E drept că și hergheliile lor erau neputincioase, dar trăiau. Iarna trecuse și, încetul cu încetul, caii începeau să se îndrepte.

Dacă toate celelalte semînții ar fi putut să-și păstreze caii în aceeași stare, poate că nici n-ar fi simțit că trecuseră prin djut. Dar hergheliile multora fuseseră cu desăvîrșire secerate. Din fiecare mie de cai trimiși în toamnă la pășunile de iarnă ale semînțiiilor torgai, djuantaiak, topai, djighiteci și bokenși, nu se întorseseră decît șaptezeci-optzeci de capete. Caii pătimisera din pricina djutului mai cumplit decît toate celelalte dobitoace.

Aulele erau zdrobite de durere. Oamenii nu se mai duceau în ospetie, nu se mai întîlneau între ei : trăiau ca după o furtună pustiitoare... Pe toți nu-i chinuia decît o singură grijă : să-și salveze de frigul ucigător al vîntului de primăvară atît cît le mai rămăsese din hergheliile bicisnice.

Un singur aul nu avusese nevoie să poarte de grijă cailor : aulul lui Zere de la Djidebai. Kunanbai poruncise să i se aducă

în Cinghiz toți caii întorși de la pășunile de iarnă și-și luase asupra-și grija să-i pună pe picioare.

Era cald, ierburile de primăvară creșteau din belșug. Hoiturile din jurul Djidebailui începeau să putrezească și să vatăme aerul, amenințând cu molimă și boală. De aceea, Ulgean se gândi să-și părăsească așezarea de iarnă și să se mute în iurte.

Plecarea era hotărâtă pentru ziua următoare, când, spre seară, Zere se îmbolnăvi pe neașteptate.

Chiar de la început, boala bătrinei luă o întorsătură îngrijorătoare. Zere gemea înăbușit și abia sufla, iar a doua zi era atât de istovită, încât nu mai putea să se întoarcă singură în pat. Speriați, Abai și Ulgean o îngrijeau fără să se depărteze o clipă de lângă căpățiul ei. Îi dădeau să bea, îi potriveau pernele și nu lăsau nici un străin să se apropie de patul ei, de frică să n-o obosească. În noaptea următoare, Ulgean începu să piardă orice nădejde. Fără să-i spună nimic lui Abai, trimise un călăreț la Karașokî. Toată noaptea, nora și nepotul rămaseră de veghe lângă bătrîna lor mamă. În zori de zi, Zere le aruncă cea din urmă privire a ochilor ei care se stingeau. O slabă rază de nădejde licări în sufletul lui Abai. Se uita la ea, neclintit. Bătrîna se silea să vorbească. Abai nu înțelegea ce voia, dar lui Ulgean nu-i scăpa nici o mișcare. Se aplecară amîndoi asupra celei care-i părăsea. Zere șopti ceva nedeslușit. Mintea îi rămăsese limpede, dar puterile-i erau pe sfîrșite și glasul abia i se mai auzea.

— Am putut eu oare... cît am trăit... să fiu pentru voi o pildă vrednică?... Am știut eu oare să vă povățuiesc... pînă în clipa cînd mi-am pierdut auzul?... Ce mai pot?... Ce mai pot face acum?... Ce puteți să mai așteptați voi de la mine, acum cînd mă părăsesc și cele din urmă puteri?... V-ați aplecat asupra mea... Ce... ce mai așteptați de la mine?...

Vorbea cu dureroasă trudă, scoțînd cuvintele cu greu, unul cîte unul, chinuitor.

Nu, nu trebuiau s-o obosească. Orice răspuns ar fi fost de prisos. Abai își duse mîinile la piept și se închină în fața ei : „Tot ce am mai bun, tot ce am mai curat în inima mea ție îți dăruiesc, sfîntă mamă“, spunea această rugăciune fără cuvinte. Luă mîinile bătrinei într-ale lui și-și lipi obrajii de degetele ei subțiri și uscate, acoperindu-le cu sărutări. Cîțiva stropi fierbinți căzură pe ele.

Bunica îngînă din nou :

— Lumina mea... lumina ochilor mei...

Se uită spre Ulgean și adăugă :

— Să ai grijă de mama... să ascuți de ea...

Viața o părăsea cu încetul. După ce tăcu o vreme, șopti iarăși :

- Oricum, e singurul meu fiu... Să vie... Să arunce cu mâna lui un pumn de țărână pe mormântul meu...

Vorbele din urmă se auziră limpede și răspicat. Zere tăcu. Abai înțelese : era cea din urmă dorință a ei cu privire la Kunanbai. Ulgean încuviință cu capul, ca și cum ar fi vrut să-i spună : „N-avea grijă, așa o să facem“...

Fîrul șubred al prețioasei vieți bătrîne se rupse înainte de ivirea zorilor.

Abai și Ulgean rămaseră neclintîți și muți pînă dimineată. Nu-și puteau lua ochii de la chipul înțelept al lui Zere. Amîndoi se gîndeau la cea care-i părăsise, și o tristețe adîncă îi apăsă pe amîndoi, ca o povară.

De cînd ținea minte Abai, era întîia oară cînd vedea murînd o rudă apropiată. Fața bătrînei pălea pe nesimțite, dar arăta tot senină și neînchipuit de liniștită, ca și cum moartea nu-și trecuse peste ea mîna chinuitoare. Ai fi zis că Zere ajunsese la împlinirea celui mai înalt vis al ei și că încremenise așa, în nobilă odihnă.

Pînă la răsăritul soarelui se adună tot aulul, de la bătrîni pînă la copiii mici. Nepoții și surorile plîngeau în tăcere. Ai casei și vecinii oftau adînc. În aceeași dimineată sosiră toate rudele de la Karașokî și de la Cinghiz. Cel dintîi veni Kunanbai, însoțit de Kunke. Pînă la prînz, se adună întreaga semînție a irghizbailor.

Moartea lui Zere era o pierdere pentru toți, dar nimeni nu plîngea. O îmbrăcară în tăcere. La înmormîntarea de a doua zi veni sărăcimea din toate cele cincizeci de aule, care, în timpul dînjului, fusese adăpostită și hrănită de Zere și de Ulgean. O mare mulțime de oameni luă parte, smerită, la îngropăciune.

Kunanbai și Kunke rămaseră la Djidebai pînă la a șaptea zi de pomenire.

Abai se hotărî să nu încredințeze hogii citania pomenirii și începu să citească singur Coranul.

Citi toată săptămîna și ajunse să citească de două ori Coranul. Într-o zi, în timpul prînzului, Kunanbai se întoarse spre el :

- Încet mai citești ! îi aruncă el, cu un aer de dojană.

Abai nu-i răspunse. Kunanbai era deprins, pesemne, cu felul de a citi al hogii, care, în același timp, izbutea să recite întreg Coranul de cîte trei și patru ori. Abai nici nu încercă să-l facă să înțeleagă că ar fi putut și el să citească la repezeală. Dar, cu gîndul la sufletul bunicii sale, căuta să spună vorbele rar, cu evlavie, oprindu-se din cînd în cînd.

Într-una din zilele aceleiași săptămîni, rămasă singură cu feciorul ei, Ulgean aduse iarăși vorba despre bătrîna Zere. Abai o asculta cu cea mai adîncă luare-aminte.

Laorimile îi întunecau lumina ochilor.

— Mama noastră a fost o pildă de adevărată bunătate, zicea Ulgean. Dacă n-ar fi fost ea, aș fi rămas și eu rea și nepăsătoare față de nevoile norodului. Ei trebuie să-i mulțumim pentru toate. Sîntem datori să-i cîntim din toată inima amintirea...

Abia acum băga de seamă Abai cît de mult îmbătrînise Ulgean. Părea că viața întipărise în liniile alese ale feței ei toată povara gîndurilor ascunse și a durerilor nemărturisite. Își plecă fruntea în semn de încuviințare și începu din nou să citească Coranul.

Peste o săptămîină, cînd citania de pomenire luă sfîrșit, Kunnanbai și cei din jurul lui plecară la Karașoki.

Curînd după aceea, toate aulele porniră, ca de obicei, la djailiau. Dar Abai citi rugăciunile pînă în a patruzecia zi. Depărtîndu-se de caravană, înălța imnuri pline de duioșie și de durere în cinstea sufletului neasemuit care-i părăsise. La munte se urca sus pe culmi, cercoeta cu privirea întinsul stepei și cînta.

Tristețea acestor cîntări îi învăluia sufletul asemeni norilor de toamnă.

Cînd aulele trecură creasta, norodul i se înfățișă lui Abai în toată sărăcia lui înfiorătoare. Durerea îl cuprinsese cu noi puteri. Își dădu seama cît de mult se micșoraseră și se strînseseră aulele mari și înstărite de altădată. Acolo unde, pe vremuri, vitele nu mai încăpeau în pășuni, nu se vedeau acum decît puține turme risipite care se pierdeau, ca niște biete punctișoare negre, pe cîmpiile nesfîrșite. Turmele fiind prea mici, aulele se strîngeau cît mai multe într-unul singur. Multe izlazuri, multe pășuni, multe povîrnișuri bogate în iarbă și multe djailiauri întinse de peste Cinghiz rămîneau pustii. Se iviră nenumărați cerșetori, înecați fără nădejde în mlaștina sărăciei. Și lui Abai i se părea că, după bătrîna lui mamă Zere, zăcea din greu și cealaltă mamă a lui : poporul.

Sosi și a patruzecia zi de la moartea lui Zere. Pe djailiaul întins se adunară mulțimi de oameni veniți să aducă cea din urmă închinare iubitei lor bătrîne.

Fața trasă și îngîndurată a lui Abai o nelinișteea de multă vreme pe Ulgean. După pomenire, cînd toată lumea se risipi și rămaseră ei singuri, îi zise :

— Fiul meu, te-au doborît de tot gîndurile grele... Nu vezi cum ai slăbit ? Cît ești tînăr, nu trebuie să te lași pradă tristeții.

Leapădă gîndurile ! Stăpînește-te ! Cheamă-l pe Erbol, încalecă și dă o raită prin aule. Ai nevoie să-ți mai împrăștii dorul...

Erbol sosi. Îi aduse lui Abai salutul lui Asilbek, feciorul lui Suiundik, care-l chema la el în ospete, cu vorbe de mare cinste. „Nu s-a dus nicăieri de cînd i-a murit bunica. Să vină la noi“, îl ruga Asilbek.

Aulul lui Suiundik era tot la Djanibek. Cînd Abai și prietenul lui ajunseră acolo, Asilbek și Adilbek le ieșiră întru întîmpinare. Oaspeții trecură întîi pe la iurta cea mare, să se închine în fața căpeteniilor.

Suiundik îi arătă lui Abai aceeași prietenie ca pe vremuri. Cu vreo zece zile în urmă, el și cu baibișea lui făcuseră rugăciunea de pomenire pentru Zere. După ce-l întrebă de sănătatea lui Ulgean și a celorlalte rude, porunci să se pregătească pentru oaspeți iurta lui Asilbek, pentru ca tineretul să-și poată petrece timpul cît mai în voie și mai vesel, fără să mai aibă de-a face cu cei în vîrstă.

Iurta tinerilor fusese pregătită și fără porunca lui Suiundik. Abai plecă într-acolo. Și pe drum, și în iurtă, toată lumea îl întîmpină cu prietenie și caută să-i arate plăcerea pe care o simțea că venise la ei. Dar mai cu seamă Karașas, nevasta lui Asilbek, se silea din răspuțeri să-i facă totul pe plac. Darkembai, care se afla și el acolo, îl întîmpină alături de feciorii lui Suiundik. Cîntecul cu sfințenie memoria lui Zere și vorbea despre ea cu cea mai adîncă venerație. Cunoștea din nume pe toți copiii lui Abai, îl întrebă de sănătatea lor și rămase nedespărțit de oaspetele cel drag. În urma prăpădului pe care-l adusese „djutul celei din urmă zăpezi“, Abai era cunoscut de nenumărați bokenși și borsaci, care-și găsiseră adăpost la Djidebai sau la Musakul. Văzîndu-l acum, fețele li se înșeninau, pline de bucurie și de recunoștință.

— Lumina mea, strigă un bătrîn din semînția borsacilor, de mîndul acesta, djutul m-a cruțat. Și asta datorită întîi lui Allah, iar după aceea ție !

— Slavă lui Allah, întări Darkembai, cu fața strălucind de fericire. N-avem mai puțin lapte ca alții ! Am fost deunăzi prin treisprezece aule din cele pe care le-ai adăpostit în pășunile tale : au scăpat cu vitele mai bine decît altele !

Karașas, nevasta lui Asilbek, îl primi pe Abai în iurta ei cu neprefăcută bucurie, ca pe un prieten drag. Pînă și Adilbek, care se supăraseră cîndva pe Abai și-l amenințaseră în toate chipurile, uitase acum tot trecutul. Căutînd să-i fie pe plac, îi deschise ușa, îl ajută să se dezbrace și-i primi biciușca și malabaiul,

atîrnîndu-le singur în cui. Cît despre Asîlbek, Abai îi zicea de mult „Asîl-aga“ şi-l socotea ca pe un adevărat frate.

Toţi îl întîmpinau ca pe o rudă de aproape, ca pe cel mai bun prieten. Dintre cele două seminţii mai apropiate de irghiz-bai – djighitecii şi bokenşii – Abai ţinuse totdeauna mai mult la bokenşi. Oamenii lor erau vestiţi ca fiind primitivi şi darnici, gata să jertfească totul pentru cei pe care-i cinsteau.

Tinerii stăpîni ai iurtei căutau să facă popasul de trei zile al lui Abai cît mai vesel, punînd la cale tot felul de petreceri.

Abai cînta, rîdea, glumea, dar o tristeţe nelămurită, pe care o ascundea cu grijă de cei din jurul lui, îi stăruia mereu în suflet.

Azul lui Suiundik era cu deosebire scump inimii sale. Un val nestăpînit de gînduri şi de simţiri îl prinsese în vârtejul lor de cum se apropiase de Djanibek. Visuri... nădejdi... Aceste vorbe trezeau o veche durere în sufletul lui. Şi dorul lui nu avea sfîrşit, aşa cum nu au leac rănile inimii. Iar rana lui era legată de numele iubit al lui Toggean, de dragostea ei neprihănită...

Din clipa în care păşise pragul casei lui Suiundik, sufletul lui nu încetase să se frămînte în căutarea iubitei. Toate erau aşa cum fuseseră atunci. Şi oamenii erau aceiaşi. Numai Toggean lipsea. Din cînd în cînd, o nădejde nebună tresărea în inima lui : poate că o să-i iasă înainte ? Fiecare foşnet de lîngă uşă îl făcea să tresară : n-o fi ea, oare ? Şi cînd liniştea deplină stăruia în jurul lui, i se părea mereu că aude clinchete ritmice de şolpă.

Cînd intră în iurta lui Asîlbek, i se păru că visează.

Trecu pragul... Iată partea din dreapta a iurtei ; în curînd o să se dea la o parte în faţa lui uşa fericirii...

Iată : aceeaşi perdea de mătase albă, acelaşi pat înalt în- crustat cu fildeş, aceleaşi lucruri prin casă, fiecare la locul lui. Aceiaşi prieteni, Karaşaş şi Erbol, i-au deschis tot atît de uşor, tot atît de încet, uşa după care i-a sunis cîndva fericirea. Dar 'acum, prietenia lor nu mai putea să-i folosească la nimic. Erau şi ei tot atît de neputincioşi ca şi el...

Toggean nu mai era...

Abai căuta să fie vesel, cînta din guţă şi din dombră, dar în ochii lui stăruia aceeaşi adîncă durere. I se întîmpla uneori să-şi întrerupă fără veste cîntecul, şi un suspin greu îi sfîşia atunci pieptul.

Numai Karaşaş îl înţelegea şi bănuia ce tristeţe apăsătoare se ascundea în sufletul lui. Nu gemea, dar răsufierea tremură-

toare îi trăda zbuciumul inimii. Ofta cu o atît de dureroasă neputință, încît parcă-și înăbușea un hohot de plîns. Și Karașai i se rupea inima de mila lui.

A treia zi, cînd nu era nimeni în iurtă, femeia se apropie de Abai :

– Abai, dragul meu ! Văd că n-ai uitat-o pe Toggean a mea. După cît văd, te simți la noi ca într-un djailiau părăsit, din care aulele au plecat de mult și n-au rămas acolo unde au fost cîndva așezări omenești decît urme de copite... Și zîmbi, roșind ușor.

– Ai dreptate, jeneșe ! îi răspunse Abai. Ai ghicit, nu-i chip să-ți ascund ceva. Toate le înțelegi ca și atunci, inima ți-a rămas și astăzi credincioasă prieteniei... Da, nu pot uita, nu pot uita nimic ! Toate cîte au fost trăiesc vii în sufletul meu. Gîndul ei nu mă părăsește o clipă și mereu mi se pare că, uite, o să intre pe ușă și o să mă dojenească...

– V-a legat o dragoste cum n-a mai fost alta. Și cît de rău îmi pare pentru amîndoi ! oftă încetișor Karașai. Tot sufletul ei era al tău. Cînd a plecat să se mărite, nu mai cerea de la soartă fericire, ci moarte... Știu că doar mie nu-mi ascundea nimic...

Și rămaseră amîndoi adînciți în gînduri triste.

Cea din urmă întîlnire cu Toggean, despărțirea lor, toate se trezeau cu atîta putere în mintea lui Abai, de parcă s-ar fi petrecut ieri...

Ce liniștită era scara aceea, ce adîncă și senină ! În amurg, Toggean se apropiase de el, în ripă. Singură îl chemase în aul. „Vino !” îl rugase ea. Asta se întîmplase puțin înaintea celei din urmă înfățișări cu logodnicul ei, în ajunul plecării din aulul în care se născuse. Logodnicul era așteptat să sosească dintr-o zi într-alta.

Toggean, blînda și sfioasa Toggean, venise atunci plină de îndrăzneală și de hotărîre. Tremurînd, cu lacrimi în ochi, vorbea cu aprindere, grăbită, sprijinindu-și capul ca de obicei de pieptul lui, într-un avînt copilăresc și încrezător. Iar el își ținea iubita în brațe, o strîngea la piept și asculta, asculta ce-i șoptea ea.

De atîta vreme se iubeau ei amîndoi ! Dar cît de puține bucurii avuseseră, cît de rar putuseră să se întîlnească... Și cît suferise din pricina asta ! De vină era viața, de vină era ursita ei, de vină era însuși ziditorul lumii ! Și fata blestema totul și, înainte de toate, își blestema propria ei soartă...

Abai nu fusese în stare s-o mîngîie și se întorsese acasă deznădăjduit. Vedea și acum înaintea lui chipul lui Toggean,

aşa cum plecase de lângă el, abătută, cu lacrimi în ochi. Vedea faldurii negri ai ceapanului de mătase adus peste cap, marginea albă a rochiei lungi... Auzea încă clinchetul de clopoţel al şolpei, înăbuşit sub ceapan... Totul era viu în sufletul lui : nu uitase, nu putea să uite, nu putea să uite nimic...

Şi Abai oftă din nou.

– Toggean, comoara mea, n-o să te uit... n-o să te uit niciodată... şopti el.

Pentru Karaşaş, Abai era mai mult decât un prieten. Se purta cu el ca faţă de o rudă din cele mai apropiate, şi de aceea se hotărî să-i facă lui Asilbek o rugămintă.

Avea de gînd să plece să-şi vadă părinţii. După ce se încredinţă că bărbatul ei se purta prieteneşte cu Abai, îl rugă să-l cheme şi pe Abai cu ei. Asilbek se învoi bucuros. Îşi dădea seama şi el că o călătorie ca aceea l-ar face pe oaspete să-şi mai uite dorul de Zere.

– O să petrecem, o să ne veselim şi poate o să stăm chiar mai mult acolo. Doar ştii şi tu ce fel de om e Kadîrbai ! O să fie o călătorie minunată. Vino cu noi ! îl rugă el pe Abai.

Abai se simţea strîns legat de neamul lui Suiundîk şi i-ar fi părut rău să se despartă prea curînd de Asilbek şi de Karaşaş. Aşa că primi, fără să stea mult la gînduri.

După patru zile, djighiţii cei mai cinstiţi din neamul tobâkîlor soseau, împreună cu Karaşaş, în aulul lui Kadîrbai.

Tinerilor oaspeţi li se făcu o primire cît se poate de prietenească. În urma lor, o mulţime de oameni, vîrstnici şi copii, năvăli în iurta lui Kadîrbai. Mulţi din ei veneau să afle veşti şi să întrebe de sănătatea rudelor şi bunăstarea auzelor din care veneau oaspeţii, iar alţii veneau numai aşa, să caşte gura. O ceată de femei şi de fete tinere o înconjură pe Karaşaş.

Kadîrbai era acasă. După pomenirea lui Bojei, Abai se întîlnea pentru întîia oară cu bătrînul akîn. Kadîrbai îmbătrînise mult în anii din urmă şi-şi pierduse înfăţişarea lui de pe vremuri, de bărbat cît un munte. Părul îi înălbise de tot, zbîrcituri adînci îi brăzdau faţa. Pălise şi era mai supt la obraz. Numai fruntea înaltă şi deschisă, şi nasul drept şi subţire mai aminteau de Kadîrbai cel de altădată. Akînul se ploconi întîi în faţa lui Asilbek şi a Karaşaşei, apoi în faţa lui Abai şi a lui Erbol.

La început nu-l recunoscă pe Abai, şi abia după ce i se spuse că avea înaintea lui pe fiul lui Kunambai, îşi aduse aminte de cea din urmă întîlnire a lor. Şi începu să vorbească despre ea cu atîta belşug de amănunte, de parcă toate s-ar fi petrecut doar de cîteva zile. La urmă încheie :

- Da, asul lui Bojei a fost dintre cele mai vestite din zilele noastre. Toți oaspeții au rămas mulțumiți și și-au arătat recunoștința față de cei care l-au rînduit cu atita pricepere !

Aproape tot timpul Kadîrbai vorbea numai el. Își întreba oaspeții despre bunăstarea aulelor și despre sănătatea oamenilor mai în vîrstă de pe la ei. La întrebările bătrînului, Abai răspundea cu vorbe puține, dar lămurit, și se purta modest și cu bună-cuviință. Și tot el trebuia să aibă grijă să nu lincezească sfatul : în casa aceea Asilbek era ginere, nu se cuvenea să vorbească prea mult și, afară de asta, însuși Kadîrbai îl întreba mai cu plăcere pe Abai decît pe oricare altul.

În zilele acelea, nu era chip să stea la taifas doi oameni din două neamuri vecine, fără să aducă vorba, neapărat, despre djut.

Kadîrbai își petrecu toată seara întrebîndu-l pe Abai cum trecuseră tobikții prin „djutul celei din urmă zăpezi“, care aul pătimise mai rău decît celelalte, care scăpase mai ușor, dacă nu cumva norodul suferea încă de foame și cum stăteau cu laptele. Întreba de toate. Cunoștea așa de bine neamul tobikților și-și aducea aminte cu atîta ușurință de aulele lui, de parcă se trăgea și el din neamul lor și nu-l părăsise decît vremelnice, pentru o călătorie mai lungă. Cîteodată părea un vraci care ascultă cu băgare de seamă bătăile inimii unui om greu bolnav, întrebîndu-l cum i-a venit boala, cum doarme și dacă mănîncă bine...

Răspunsurile fără greș ale lui Abai îi uimeau, fără voia lor, și pe Asilbek și pe Erbol ; tînărul știa cîte capete de vite rămăseseră în fiecare aul, ce pierderi avusese cutare sau cutare seminție și pe ce se putea bizui acum fiecare. Toate le ținea minte, de parcă le-ar fi trecut în răboj cu de-amănuntul. Lămuririle lui, ca și felul cum îi zugrăvea el aulele, îl ajutau pe Kadîrbai să-și facă o părere limpede despre viața tobikților.

Bătrînul îl asculta fără să-și ascundă durerea : chinurile semințiilor neamului vecin îl mîhnneau adînc. Din cînd în cînd, clătina din cap și plescăia din limbă, a mirare.

Nici în aulele lui treburile nu mergeau mai bine. Viscolul uoigător nu crutase nici Sibanul. Rudele lui Kadîrbai rămăseseră și ele aproape sărace. Kadîrbai nu fusese niciodată bogat, dar pe vremuri avea din belșug și kumîs, și vite de tăiat, pe cînd acum era nevoit să ceară cîteva iepe de muls din aulele cruate de djut. Povesti și el suferințele neamului său, fără să-și ascundă propria sărăcie.

Din toate aulele din împrejurimi, nici unul nu scăpase de prăpăd. Norodul arăta acum ca o turmă rebegită, care abia se

mai putea ține pe picioare. După ce vorbi despre starea nenorocită a neamului său, Kadırbai încheie :

- Zburdam în voie, ca niște cai sălbatici de stepă, dar djutul ne-a strâns pe toți la un loc. Și iată-ne, încovoiați ca loziile aplecate de furtună, neputincioși și jalnici...

Își băură ceaiul. Afară, lângă iurtă, oamenii tăiau un berbec. Vecinii care intraseră o dată cu oaspeții ieșiră să-și caute de treburile lor. După ceai, fetele care-o înconjurau pe Karaşaş plecară și ele.

Numai una, înaltă, mlădioasă și mândră, rămase în iurtă. Cu trăsăturile dulci ale feței, cu sprâncenele ei negre și subțiri, i-o amintea lui Abai pe Toggean. Ochii întunecați și puțin trași spre temple îi sclipeau de deșteptăciune. Când râdea, toată iurta părea că se umple de razele privirii ei strălucitoare. Ovalul nobil al feței era ușor rumenit, iar nasul drept și fruntea deschisă dovedeau oricui că era fiica lui Kadırbai, Kuandik, căreia i se mai zicea și „*akın kız*”¹.

Pînă la plecarea din casă a vecinilor, Kuandik își căutase de treburile gospodărești : pregătea ceaiul, îi poftea pe cei ce soseau, ajutînd-o în toate pe mamă-sa. Când discuția dintre tatăl ei și oaspeți lincezea, ea încerca să-i țină de urit Karaşaşei. Nu se sfia de tatăl ei și nu îngăima vorbe neînțelese. Cît ținu ceaiul, glasul ei limpede se auzea mereu :

- Luați, beți ! Mîncăți, vă rog... Dar n-ați băut nimic ! Mai luați puțin...

Kuandik își îndemna oaspeții ca o gazdă încercată.

Se strînse ceaiul rămas și se scoase afară, mișcarea din jur se potoli. Toți ai casei se adunară în jurul oaspeților. Kuandik se așeză lângă Karaşaş și începu s-o iscodească în fel și chip despre Abai, pe care-l cunoștea de mult din auzite.

Cînd se luă iarăși vorba despre djut, Abai își spuse cuvîntul răspicat, cinstit, cumpănit și înflorit. El asemui prăpădul de acum al norodului cu viața lui din trecut.

- Fiecare din noi știe, zise el, că djutul e o năpastă de care cazahii nomazi n-au cum să se pună la adăpost. Dar s-a gîndit vreodată cineva să tragă vreun învățămînt din încercările cumplite care lovesc norodul din tată în fiu ? Găsit-a cineva vreodată calea spre mîntuire ? Cine, din cei în care își pune nădejdea poporul și pe care îi ridică în slavă, l-a învățat vreodată cum să se ferească de năpastă ? Cunoaște oare Kadırbai vreun asemenea om ?

¹ *Akın kız* - fata akın (n. r.).

Întrebările lui Abai îl luară pe bătrîn pe neașteptate. Kadîrbai căzu pe gînduri. Apoi îi răspunse oaspetelui în stihuri măsurate, luînd drept pildă veșnica trecere a vieții :

*Viața noastră e ca trestia-n furtună.
Norocul își învîrte roata schimbătoare
Și lumea de sub stele-i pieritoare :
Grădinile care-nfloresc în jurul tău
Nu le ucide, toamna, vîntul rău ?
Așa și tu, neputincios și fără vină,
Te-i ofili ca florile-n grădină...*

Lui Abai îi plăcu frumusețea poetică a răspunsului, dar el nu putea fi de aceeași părere în privința gîndului ascuns sub vorbe. Florile care se scutură curînd nu puteau fi o pildă pentru oameni. Poporul cazah era un popor numeros și puternic, care trebuia să-și făurească un viitor vrednic de el. Din oelalte stihuri ale lui Kadîrbai se înțelegea că, dacă drumul fiecărui popor era în mîinile soartei nestatornice și schimbătoare, însemna că soarta fusese încă destul de îngăduitoare cu cazahii. Și nici gîndul acesta nu-i plăcea lui Abai. La alte popoare, răspunse el, învățătura se bucura de mare cinste, iar știința era izvor neseecat de bunăstare, putere în fața căreia nici un djut din lume nu mai putea fi prăpăd fără de leac.

— Gîndiți-vă, zise el. Cazahii nu cunosc aproape de loc viața altor popoare. Iar cînd un popor cunoaște bine pe altul, poate să-și însușească tot ce i se pare mai bun în viața celuiilalt. Încă de pe vremea lui Adam, tot ce se înfăptuia mai de seamă de către un popor sau altul ajungea curînd un bun al tuturor. Noroadale înfloreau pe pămîntul săpat și semănat de altele. Numai noi ne ținem mereu răzleți, departe de drumul pe care merg toți ceilalți...

Kadîrbai și Kuandîk se uitară unul la altul : se înțelegeau fără cuvinte. Kadîrbai nu era ca alți părinți. De multe ori stătea de vorbă cu fiică-sa, i se întîmpla chiar să-i ceară sfatul și ținea totdeauna seamă de cuvîntul ei.

Vorba și sfatul ținură aproape toată seara. Tînărul aducea cu el gînduri nebănuite, tulburătoare prin noutatea și adîncimea lor. Și asta îl făcea pe akin să rămînă adîncit în visuri.

Nu rareori avea Kadîrbai prilejul să stea de vorbă cu bătrînii înțelepți, dar nimeni nu izbutise încă să-l tulbure atît de mult. Tînărul acesta privea cu totul altfel probleme care păreau de mult dezlegate și limpezi „ca lumina zilei“ pentru toată lumea. El discuta. Și discuta cu pricepere și cu hotărîre. Era cu neputință să nu-ți pleci urechea la glasul lui.

A doua zi, la kumîsul de dimineață, luară discuția de la capăt. Kuandik nu se amesteca în vorbă, dar se vedea bine că-l privea pe Abai cu bunăvoință. Din cînd în cînd îl întrepruie pe tatăl său zîmbind, și trecea de partea străinului.

În cele din urmă, Kadîrbai întrebă :

– După părerea ta, ce anume ar trebui să facem ? Ce cale ai putea să-i arăți tu norodului ? Osîndești, vorbești de păcate. Dar ai găsit vreo ieșire din cumpăna asta ? Vorbește, sînt gata să te ascult !

Abai încercă să-i amintească tot ce-i spusese pînă atunci :

– Poporul are nevoie de învățătură, de cunoștințe. Trebuie să învețe și să se ridice. A venit vremea cînd nu-i mai e de nici un folos să lîncezească, punîndu-și nădejdea doar în pășunile fără sfîrșit, în ținuturile bune pentru viața lui nomadă. A venit vremea să învețe de la popoarele care ne-au luat-o înainte ! De asta avem nevoie !

Nu acum, nu cu prilejul acestei discuții ajunsese Abai la această hotărîre. Ea nu era decît urmarea firească a tuturor celor văzute de el ani și ani la șir. „E singura cale fără greș, și nu numai pentru poporul meu, ci și pentru mine însumi“, își zicea el adeseori.

Kadîrbai gîndea altfel. După el a învăța și a te ridica însemna doar a urma calea bătătorită de străbuni. Virtutea cea mai de seamă era să cunoști această cale și să nu te abați cu nimic de la ea. Tocmai se pregătea să-i răspundă lui Abai, cînd Kuandik i-o luă înainte :

– Așa e. După asta nu se mai poate spune nimic ! zise ea cu hotărîre.

Kadîrbai tăcu și rămase pe gînduri. Apoi, după o îndelungă chibzuință, se întoarse spre Abai :

– Înțelepciunea ta e mare, fiul meu ! Prin gura ta vorbește adevărul. Năzuințele și visurile tale au făcut sufletul meu să tresară din nou. Da, ai dreptate : fiecare veac vine cu poruncile lui. Iar tu vorbești limba veacului tău și gîndesti pentru cei ce vor veni în urma noastră. Dar iată întrebarea : către cine să ne îndreptăm ? De la cine să luăm pildă ? Să nu ne poarte viața cumva pe căi greșite...

Apoi tăcu. Bătrînul care trăise mult și văzuse multe în viața lui rămase mult timp nehotărît. Le cîntăreși le chibzui bine toate și abia la urmă se dădu bătut.

Celelalte două zile trecură fără discuții de felul acesta. Abai nu mai era acum decît un ascultător supus și plin de lăcomă luare-aminte, iar Kadîrbai îi povestea despre akîinii pe care avusese parte să-i întâlnească în viața lui.

Și bătrînul se simți deodată ușurat și plin de încredere în sine, ca și cum ar fi pășit cu nădejde pe un drum cunoscut. Se învioră și, din cînd în cînd, mai cîntă cîte un citec. Cînd mai uita cîte ceva, se întorcea spre fiică-sa. Cu nesfîrșită blîndețe și cu duioasă dragoste, Kuandik îi aducea aminte numaidecît de strofele uitate ; știa pe dinafară și aitisurile, și întrecerile în vorbe înflorite, și cîntecele de jale.

Kadîrbai își amintea adeseori de Sadak. În tinerețea lui, Sadak era akînul cel mai iubit.

– Știința lui n-avea sfîrșit. Văzuse totul și încercase totul. Noi n-avem cum să știm și să ținem minte nici a mia parte din tot ce a spus el. Un necuprins duh de lumină pogorîse asupra lui, povestea bătrînul.

Abai îl întrebă despre întrecerea lui cu Sadak, cunoscută de toată lumea sub numele de „aitîsul lui Sadak cu un copil“. Abai știa prea bine că acel „copil“ fusese însuși Kadîrbai. Dar bătrînul nu se învoi să povestească întîmplarea mai cu de-amănuntul. În Kadîrbai simțea de la început un om adevărat ; el nu știa ce e mîndria, iar lauda de sine nu-și avea loc în sufletul lui. Tot așa fuseseră și Sadak, și Barlas, și Șumok, akînii despre care vorbea acum, adînc mișcat. Aduse vorba despre poezie, despre neasemuitul dar ceresc și despre deținătorii acestui dar, cu cîntecele lor alese, care purtau pe ele pecetea nepieritoare a veacurilor – toată durerea, toate nădejtile și toată viața norodului.

– Cînd ascult cu luare-aminte glasul kiuiurilor simt cum durerea se revarsă în durere... Ascultă numai cum trece prin ele sufletul întunecat ! Ieri, fiul meu, ai spus un mare adevăr : nici un om, părăsind această lume, nu pleacă mulțămît de viața lui. Toți își iau cu ei nădejtile neîmplinite... Veacurile au adus pînă la noi nenumărate cîntece, și în fiecare din ele răsună mereu același glas. Și nu e glas de bucurie nepăsătoare, de fericire fără umbră ; e glas de durere. E dorul pe care ți-l dă viața. Adu-ți aminte de Asan-Kaighî cel din vremuri străvechi, gîndește-te și la cel din urmă „djut al celei din urmă zăpezi“... Și pînă în zilele noastre, akînii tot lacrimi pun în cîntecele lor. Prea puține sînt în drumul lor fețele luminate de zîmbetul fericirii. Toți cîntă furtuna vieții, care mătură iurtele în calea ei. Și nu fără dreptate. Doar și tu ai vorbit despre neputința norodului de a se ajuta. Nu bucuria și fericirea, care se rătăcesc atît de rar în viața lui, ci jalea și durerea care-l însoțesc de-a pururi dau naștere cîntecelor akînilor noștri...

În felul acesta, Kadîrbai atingea o problemă, care părea că n-o să poată fi dezlegată nicicînd. În tonul discuției lor nu se

mai simți apoi deosebirea de vîrstă : vorbeau și gîndeau la fel. Abia acum sufletul bătrînului akîn se deschidea în fața lui Abai.

În copilărie, unul dintre akînii cei mai iubiți inimii lui Abai fusese Barlas. Îl cunoscuse apoi pe Șoje, îl văzuse și-l auzise pe Balta-akîn. Acum, după ce vorbise atît de mult cu Kadîrbai, îl asemuia cu ei. Akînul acesta cu părul alb, pătrunzător și simțitor, tulburat de gînduri adînci și cuprinzătoare asupra vieții, semăna cu ei, cu toate că se și deosebea prin nu știu ce amănunt, care era numai al lui. Dar se apropia de ei prin ceea ce era mai de seamă și mai adînc. Și toți apăreau ca niște culmi într-un lanț de munți ce se întindea din depărtările înecate în ceață ale veacurilor trecute.

Frumusețea sufletului acestui bătrîn îl cuceri pe Abai, care-l îndrăgi ca pe tatăl său. Dar un tată care nu semăna cu nimeni altul. El n-ar fi dat nimănui povește ca acestea : „Paște-ți vitele și păzește-ți-le ! Îmbogățește-te. Crește-mi urmașii, dar rămîi străin pentru alții...” Kadîrbai era tată a tot ce era înțelept. Lumina și binele : iată calea și povața lui.

Zilele treceau una după alta în discuții pornite din adîncul inimii. Abai nu se despărțea o clipă de bătrînul akîn. Dar ceilalți, Asîlbek, Erbol, Kuandîk și Karașas, doreau altceva. „Hai cu noi în iurta tineretului, să ne veselim !”, îl îndemneau ei. Pînă la urmă, însuși Kadîrbai se hotărî să-i lase pe tineri în voia lor.

În ziua a patra, își luă dombra în mînă și începu :

– Dragii mei, iată, am stat de vorbă cu voi și parcă mi s-a mai ușurat sufletul. Dar noi, bătrînii, sîntem ca o cămilă care s-a culcat în cenușa unui foc stins, ori ca o bunică bătrînă, care cîntă mereu aceleași cîntece, triste, bătrînești... Pînă cînd o să-i ascultați refrenul fără de sfîrșit ? Înaintea voastră stau nădejtile voastre, viitorul vostru. Iar steagul nostru e strîns și aplecat. N-o să mai încunune nici o culme, și n-o să mai fie o pildă pentru voi !... Înaintea voastră stau dealurile și urcușurile, care duc spre înălțimi. Îndreptați-vă spre ele și nu dați îndărăt. Alungați mîhnirea ! Veseliți-vă, zburdați, căutați ceea ce n-ați încercat încă și nu vă întoarceți fața de la culmile care vă așteaptă !

Bătrînul tăcu cîteva clipe.

– Haide, duceți-vă, veseliți-vă ! Eu o să vă petrec cu cîntecul meu neputincios... încheie el și începu să cînte din dombra.

Tineretul îl asculta, încremenit : măiestria bătrînului îi cuceri pe toți. După aceea, akînul încercă să îngîne și cuvin-

tele cîntecului. Glasul lui, fără putere acum, își păstrase totuși culorile și pătrundea pînă în adîncul sufletului. Fără îndoială că în tinerețe Kadîrbai fusese un cîntăreț neîntrecut. În cîntecele lui stăruia tot străvechiul dor.

Cuvintele cîntecului erau o blîndă povață de părinte :

*Tu, frate drag, și tu, fata mea dragă,
Plecați la drum cu inima întreagă !
Lăsați în urmă amintirea vie :
Norodul frînt de-a soartei vitregie.
Cei osteniți, cei nesătui și goi,
De-a pururi să găsească-n voi
Un scut ocrotitor de grea urgie !
Fiți pentru ei copacul cel puternic
Și dătător de umbră...*

În umbra înserării, glasul bătrînului răsuna cu o ciudată putere. Mai cu seamă refrenul, pe care Kadîrbai îl făcuse cu mulți ani în urmă, era înduioșător. El revenea mereu, rostogolindu-se ca un val care lovea malul, neostenit : „*Poporul meu ! O, tu, poporul meu !...*“

Refrenul acesta pătrundea adînc în inima lui Abai. Desprins din restul cîntecului, el îi spunea întreg adevărul asupra lui Kadîrbai, destăinuindu-i toate comorile ascunse în inima akînului.

Apoi tăcu.

Abai încremeni locului și păli. I se părea că bătrînul stătea pe o culme înaltă și îndepărtată, ca un străbun al norodului, vorbindu-i din negura veacurilor... Un nod i se ridica în gît, sugrumîndu-l. Privirea lui rămăsese ațintită asupra bătrînului.

Kuandîk văzu această schimbare a oaspetelui lor. Luă încețitor dombra din mîinile lui Kadîrbai.

– Tată dragă, îi zise, ne-ai făgăduit un cîntec de veselie și pînă la urmă tot unul de jale a ieșit ! Dar de data asta n-o să ne prea ținem de poruncile cîntecului tău. Ne așteaptă jocurile, ne ducem să petrecem. Uite-așa !

Vorbele ei îi făcură pe toți să rîdă. Abai se minună de nesecata voce bună a fetei : alături de Kadîrbai, a cărui faptură era doar un trist apus, Kuandîk părea o dimineață senină și strălucitoare.

În drumul spre iurta tineretului li se alăturară nenumărați djighiți și fete. Începură jocurile, acele petreceri zgomotoase care nu se sfîrșeau niciodată înainte de revărsatul zorilor. Se jucau de-a „basmaua“, de-a „bun e hanul“, de-a „inelul pierdut“, cînd cel care-l ținea în gură era dator să rostească lim-

pede vorba „*mîrșim*“, și de-a „briul răsucit“, cînd djighitul trebuia să ghicească numele fetei care-l lovea cu briul pe spate. Toți cei care pierdeau primeau felurite pedepse : să cînte un cîntec, să spună o cimilitură, să facă stihuri ori să găsească, pe nepregătite, o vorbă de duh...

După jocuri, venea rîndul întrecerilor în cîntece între băieți și fete. Îndeobște, neamul lui Kadîrbai era vestit prin dragostea pentru petreceri și jocuri, iar aulul lui, încă de pe vremea lui Aktaidak, tatăl akinului, ajunsese un adevărat leagăn de stihuri și de cîntece. În leagănul acesta crescuse Kuandîk, suflet al veseliei și al cîntecului. Dar și celelalte fete din jurul ei știau să cînte tot atît de bine ca și ea.

Sibanii, ca și neamul naimanilor, aveau de mult obiceiul să nu-și mărite fetele prea de tinere. Neamurile vecine scorniseră chiar o vorbă : „A îmbătrînit la maică-sa acasă, ca o fată din Siban“. Și toate aceste fete erau iubitoare de glume, bune de gură, vesele și neîntrecute cîntărețe.

Spre seară, Kuandîk își luă asupra ei sarcina de a rîndui jocurile. Rîsul ei, care stîrnea fără voie rîsul tuturor, răsuna ca un cîntec de veselie. Fata nu ierta pe nimeni și pedepsea cu vădită plăcere pe toți cei care se făceau vinovați de vreo abatere. Iar cînd i se întîmpla și ei să greșescă, nu se sfia de loc și, rîzînd fără umbră de supărare, își primea, supusă, pedeapsa.

Abai și Kuandîk își petrecură împreună toată seara. Se întrecură multă vreme în cîntece și stihuri. Cel dintîi aitîs îl începu însăși Kuandîk, silindu-l pe Abai să răsundă. El nu era deprins cu asemenea întreceri și, la început, căută să cîstige lupta cu cîntecele, deoarece stihuri făcea mai greu, alegînd cu grijă fiecare cuvînt. Multe cîntece de-ale lui, de o rară frumusețe, erau încă necunoscute în Siban. Abai le alegea și le cînta cu deosebit avînt. În felul acesta, izbuti s-o înfrîngă pe Kuandîk.

Așa se sfîrși cea dintîi întrecere a lor. Dar la cea următoare, Kuandîk începu o *terme*¹. Abai nu știa decît o singură *terme*, avîntată ca goana unui trăpaș tînăr. O cîntă pe aceea și urmă, alcătuiind stih după stih, tot atît de repede ca și Kuandîk. Se simțea acum mai stăpîn pe sine, vorbele se nășteau ușor, singure parcă. Începu să prindă gust pentru întreceri, descoperind în el o ciudată revărsare de puteri, un fel de avînt creator. Și așa, fata și tînărul se îndemnau unul pe altul și ieșeau biruitori, pe rînd, unul asupra celuilalt.

¹ *Terme* – un fel de recitativ, în care accentul cade pe text, nu pe melodie (n. r.).

Ochii lui Kuandîk rîdeau, obrajii îi ardeau. Sorbea din plin bucuria acestei lupte cu străinul. În întrecerile lor își aduceau unul altuia laude, în glumă, ca și cum fiecare ar fi fost alesul inimii celuilalt. Abai nu se dădea îndărăt, din cînd în cînd, nici de la vorbe ca „dragoste“ și „iubită“. Kuandîk îi răspundea mai cu sfială : „Cinstite oaspete, tinere djighit prealăudat, mă bucură sosirea ta în mijlocul neamului nostru. Preaslăvit e neamul tău, preamîndru ești tu, firea ta e aleasă și bogat înzestrată. Dar numai respectul unuia față de celălalt e un simțămînt vrednic de noi amîndoi...”

Însă, dacă atunci cînd se luau la întrecere în ce privește măiestria stihurilor și agerimea minții, de față cu toată lumea care-i asculta, le spuneau toate doar în glumă, se înțelegeu mai bine atunci cînd puteau vorbi fără să-i audă nimeni.

Începutul îl făcu însăși Kuandîk. În mijlocul veseliei, cînd toți erau cu gîndul numai la joc, cînd unii cîntau un cîntec săltăreț, iar ceilalți rîdeau din toată inima, fata se întoarse spre Abai :

– Cîntecul nu-i totdeauna destul de îndemînat. Și ce poți să spui de față cu toată lumea, Abai ? Cîntecul îneacă vorbele în ceață. Și eu am încă multe vorbe pentru tine...

Încerca să vorbească rîzînd, ca nu cumva să trezească vreo bănuială la cei din jurul lor. Dar în vorbele ei era o neprefăcută căldură. Și nu din ceasul acela simțeau ei nevoia să se apropie unul de celălalt : prietenia lor încolțise încă de pe cînd Abai stătea la sfat cu Kadîrbai. Luînd în mîna lui degetele albe ale fetei, Abai ghici, după năvala singelui, freamătul inimii ei. Mîna lui începu și ea să tremure.

– Vezi tu ? Inimile noastre bat la fel, îi șopti el. Vorbele tale sînt pentru mine o nesfîrșită bucurie.

Acum, fiecare zîmbet, fiecare mișcare, fiecare privire era pentru ei o dovadă de iubire, și toate păreau luminate de fericirea lor lăuntrică biruitoare. După rînduiala jocului, trebuiau să se sărute, și chinul dulce și ascuns din inimi se aprinse – flacăra vie – pe obrajii lor.

Țineretul începu să se împrăstie abia cînd zărilor păleau, vestind apropierea dimineții. Kuandîk îl petrecu pe Abai pînă la iurta cea mai din marginea aulului. Apoi, cînd toată lumea se risipi, se strecură și ea în urma lui în iurtă. Stăpîna cortului, o bătrînă, plecase de mult la turma ei. Erau singuri. Cele două ființe mistuite de aceeași flacăra se întîlneau, în sfîrșit. Tăceau. Apoi se cufundară ca într-o apă cîntătoare și fără grai, care-i înghiți pe amîndoi.

Petrecerea și jocurile din aul ținură încă zile la șir, dar ceea ce-i lega pe Abai și pe Kuandîk părea a fi mai mult prietenie decît dragoste. Flacăra izbucnise, dar, cine știe de ce, nu sporea. Lui Abai, Kuandîk îi plăcea mai mult de față cu toată lumea, decît cînd rămîneau singuri : dragostea ei cutează-toare și neprefăcută îl stînjenea oarecum.

De-a lungul acestor zile, Abai aflase cîte ceva din viața lui Kuandîk : avea un logodnic din neamul kereilor. Logodnicul era însurat, și Kuandîk trebuia să fie cea mai tînără dintre nevestele lui. Fusesse de mai multe ori la ea, dar fata nu găsisse în sufletul ei nici urmă de dragoste pentru el : inima îi rămînea mereu înghețată. Îi mărturisi totul lui Abai, cu tristețe, dezvăluindu-i visurile sufletului ei tînăr.

Abai rămase pe gînduri și nu-i răspunse nimic. Acasă o avea pe Dilda, mama copiilor lui... E drept, Kuandîk părea făcută anume pentru el : se deosebea de toate celelalte prin creșterea ei, prin deșteptăciunea ei și prin frumusețea ei ne-asemuită. Pentru întîia oară în viață i se întîmpla să vadă o îmbinare atît de scîlitoare de farmec, de istețime, de putere sufletească și de talent. Dar îi venea din cale-afară de greu și să zădărnicească planurile lui Kadîrbai, și s-o părăsească pe Dilda și pe copii.

O prețuia pe Kuandîk cu mintea, dar inima îi rămînea liniștită. Toggean, numai Toggean îi stăpînea toate gîndurile. Ca o arătare de-a pururi vie se înălța înaintea lui, apărîndu-și parcă, cu deznădejde, drepturile ei împotriva preafrumoasei Kuandîk. Și Abai simțea că dragostea pe care Toggean o trezise în el, inima pe care i-o închinase, fericirea pe care i-o dănuise n-aveau seamăn pe această lume : alta decît ea nu mai era, nici nu mai putea să fie vreodată. Cînd i se arăta această vedenie, Abai simțea cum i se strînge inima, iar brațele întinse pentru îmbrățișare îi cădeau neputincioase.

Kuandîk părea că bănuiește ce se petrecea în sufletul lui. Flacăra mistuitoare a dragostei aprinse fără veste se potolea și în inima ei, lăsînd în loc o duioșie de prietenă. Dar nu-i era ușor să se despartă de visul pe care și-l făcuse de a-și duce viața alături de Abai.

Neputincios să ia singur o hotărîre, Abai se sfătui cu ea ; dacă-i îngăduia, el avea să mărturisească totul lui Asilbek și lui Karașas și o să facă așa cum vor socoti ei că e mai bine. Kuandîk nu se împotrivi.

Abai vorbi atunci cu Asilbek și cu Karașas, cu fiecare în parte. Karașas se arătă gata să primească totul fără întîrziere.

De cînd dorea ea să-l vadă pe Abai fericit ! Dar Asîlbek se împotrivi, tot atît de hotărît pe cît primise Karaşaş :

- E cu neputinţă, zise el, fără să stea la gînduri. Dilda n-are nici o vină şi nici Kuneken n-o s-o umilească ! Nici nu te-ar lăsa să ajungi pînă acolo : ar însemna să se strice cu Alşinbai ! Iar rudele tale ar dispreţui-o pe biata femeie şi ar înjosi-o... Şi apoi, gîndeşte-te ce lovitură cumplită ar fi pentru Kadîrbai ! Ferească Dumnezeu să mai afle careva. Asta să moară aici, între noi !

Tot aşa îi vorbi Asîlbek şi lui Kuandîk. Visul ei nu avea sorti de împlinire. Totuşi, în ziua plecării lui Abai, tinerii îşi făgăduiră unul altuia să caute o cale de înţelegere, fără să piardă nădejdea. Şi se despărţiră ca doi buni prieteni.

De la aulul lui Kadîrbai pînă la aşezările de iarnă ale tobîkşilor erau două zile bune de drum.

Lui Abai nu-i fusese uşor să părăsească aulul atît de deschis şi de primitor. Şi cu cît se depărta de el, cu atît mai nepreţuit îi părea chipul nobil al lui Kuandîk, soţie credincioasă şi iubită...

3

Anul acela, viaţa în djailiauri nu mai era ca în ceilalţi ani. Vara posomorită şi lipsită de veselie semăna mai curînd a toamnă. Căpeteniile, chiar şi Kunanbai, nu-şi mai adunau rudele la sfat, ca de obicei. Zvonurile, certurile şi vorbele rele care umblau de ici-colo în neamul tobîkşilor se potoliseră. Nu mai aveau nici un rost să se certe pentru aşezări şi pentru păşuni : afară de semînţia irghizbailor şi de aulele lui Baidalî, Baisal, Suiundîk şi Karatai, tuturor le rămăseseră vite puţine şi nu mai aveau de cine să-şi păzească iarba îmbelşugată a dealurilor, veşnic şi nesecat prilej de duşmănie. Cîrmuitorii semînţiilor nu mai aveau cum să-şi dovedească puterea. Aproape tot norodul sărăcise cumplit pe urma djutului, şi iubitorii de zizanie erau siliţi să se astîmpere.

„Fă-te că nu mai poţi de grija norodului ! Oftează pe la adunări, plîngi după zilele de belşug de altădată. Prefă-te că împarţi ce ţi-a mai rămas din avutul tău şi, dînd la oameni o oală cu lapte covăsit, strigă în gura mare : «Iată, hrănesc pe cei flămînzi !...» În anii cînd nevoia întunecă inima norodului, e mai bine să fii viclean şi iscusit, dar cînd starea lui s-o mai îmbunătăţeşti şi inima lui i-o fi iarăşi mai uşoară, jefuieşte-l ca şi înainte !“

Aşa glăsuia înţelepciunea celor ce trăiau pe spinarea norodului. Aşa suna legea scrisă în cărţile de pîslă¹.

Într-adevăr, în anul acela oamenii nu se purtau ca de obicei. Umblau posomorîţi şi n-aveau chef de vorbă, iar sprincenele lor încruntate n-aveau de ce să se destindă curînd. Toată vara, pe întregul djailiau al tobikţilor nu se făcuse nici un toi. De obicei, la vremea aceea se ţinea baiga după baiga. Acum nu se făceau măcar întrecerile cu caii cei tineri, de trei ani. La sosirea sau la plecarea din aul a unei mirese, la ceremonia tăierii împrejur, totul se mărginea doar la puţină mincare şi toate treceau fără petrecerile de altădată.

Şi deodată, în mijlocul acestei linişti, se răspîndi o veste neaşteptată : era vorba de isprăvile unor tîlhari, hoţi de cai.

Aulele porniseră către păşunile de toamnă şi apucaseră a face mai multe popasuri, cînd, în cîteva zile, din hergheliile lui Maibasar, ale lui Djakip şi chiar dintr-ale lui Kunanbai, dispărură fără veste douăzeci de cai, tot unul şi unul. Zvonul se răspîndi ca fulgerul prin toate aulele. Bogatii îşi întăriră paza hergheliilor.

Dar hoţii de cai nu puteau fi prinşi. De obicei, un furt ca acela nu poate fi ascuns : ici iese la iveală o piele proaspăt jupuită, dincolo se văd urme de sînge şi de măruntaie, în altă parte se descoperă o halcă de carne, iar şoaptele şi vorbele încep să umble din om în om. Dar de data aceasta, nu se auzea nimic : caii parcă intraseră în pămînt.

După primul furt, sfătuiindu-se asupra celor întîmplate, Kunanbai şi Djakip găsiră cu cale că hoţii trebuie să fie din neamurile sau seminiile vecine : kereii, sîbanii sau naimanii. Şi asta era cu atît mai lesne de crezut, cu cît toate aulele se împrăstiaseră prin păşunile de toamnă, aşa că hoţilor le venea îndemîna să ducă, o dată cu caii lor, şi caii de furat.

Kunanbai opri strămutarea şi trimise iscoade pe la toate neamurile mai apropiate. Fără să-ţi cruţe caii, pîlcuri uşoare de călăreţi, în frunte cu Maibasar şi Izguttî, outreierară toate aulele mai apropiate şi mai depărtate, dar nu izbutiră să dibuiască nimic, pe nicăieri. Djighiţii isteţi şi ageri la minte scotociră toate locurile neumblate, toate stîncile şi strîmtorile, toate cîmpile, pînă şi crestele munţilor, unde nu era ţipenie de om, fără să dea de urma hoţilor.

Dar tocmai cînd cercetările erau în toi, dispărură încă cinci cai din aulul lui Kunanbai. Cei prădaţi nu erau numai din seminiia irghizbailor : şi Baisal, şi Suiundîk fuseseră păgubiţi de cîteva iepe.

¹ Adică legea nescrisă, ticluită în iurtele de pîslă ale căpeteniilor (n.r.).

Nu trecea o noapte, și zvonurile de spaimă se răspindeau din nou : „Au prădat ! Iar au prădat !“

Kunanbai își ieși din simțiri. Încălecă și plecă singur, dar nu izbuti să descopere nimic. Iscoadele se întoarseră și ele cu mâinile goale. Pindarii, care petreceau nopți fără somn pe toate movilele mai înalte, nu erau nici ei mai norocoși. Nu rămânea decât să se întărească de nădejde paza de noapte. Din porunca lui Kunanbai, toate aulele călătoreau acum împreună, se opreau în același timp și, la popas, se adunau grămadă.

Strămutarea se făcea în grabă. Aulele păreau că gonesc urmărite de prăpădul unui foc de stepă. În felul acesta, irghizbailor nădăjduiau că hoții vor rămânea în urmă, lovind pe alții și cruțându-i pe ei.

Într-adevăr, goana aceea păru a le prii irghizbailor. În schimb, la djighiteci și la kotibaci furturile se țineau lanț. Dar nici la irghizbailor nu încetară cu totul : într-o singură noapte, le pieriră doi cînlani și o iapă grasă.

— Acuma știu ! strigă Kunanbai.

Zise „știu“, dar nu pomeni numele hoțului.

Baisal și Suiundik se pierdeau în presupuneri. Își băteau capul de pomană, clocotind de minie neputincioasă. „Căutați, căutați mereu !“ îi îndemna Kunanbai, fără să împărtășească nimănui bănuielile sale. În același timp, mîna din nou iscoade pe la seminițele vecine.

Acum îi trimitea el singur, și singur îi învăța ce aveau de făcut, fără să mai spună nimănui ce urmărea. Trimitea tot oameni care puteau trece nevăzuți în seamă. Așa, în aulul lui Karașa, din seminția djighitecilor, Kunanbai trimise o femeie ajunsă la adînci bătrînețe, la kotibaci mîna un moșneag, la care nu se uita nimeni, iar la torgai plecă un biet cămilar, bătrîn și el.

Toți bătrînii aceștia nu arătau prin nimic că ar căuta hoții. Ai fi jurat că nici nu auziseră de așa ceva. Ce să știe niște bieți oameni ca ei, care nu așteptau decât mila celui de sus ? Dar în fiecare seară și în fiecare dimineață cutreierau casele la șir, iscodind ce se gătea prin cuhnii : era singura lor treabă.

Vicleșugul acesta se dovedi minunat, și Kunanbai își dîbui fără întîrziere dușmanul. Dăduse de urma hoților care-i furau caii cu nemiluța, și fierea lui avea să se reverse din nou asupra djighitecilor : acum Karașa, Kaumen, și rudele lor, cu el or să aibă de furcă !

Bănuielile lui erau întemeiate. Hoții se aflau în mijlocul seminției djighitecilor. Erau doi : Balagaz și Abîlgazi.

Balagaz, fiul lui Kaumen și fratele mai mare al lui Bazarali, era unul dintre cei mai cutezători și mai hotărâți dintre djighiteci. Iar Abilgazi era feciorul lui Karașa, ai cărui fii semănau leit cu tatăl lor : mari iubitori de certuri și de bătaie, gata oricând să se lege de careva. Pe vremuri însuși Karașa, împreună cu Kaumen, prilejuiseră neînțelegerea dintre Kunanbai și Bojei : toată lumea știa că încăierarea de la Tokpambet pornise de la bătaia pe care Karașa și Kaumen o trăsese solilor lui Kunanbai. De atunci, în toate împrejurările mai de seamă, la ciocnirea de la Musakul sau la asul lui Bojei, feciorii lui Kaumen și ai lui Karașa atrăgeau asupra-le luarea-aminte și stărneau în jurul lor tot felul de vorbe răuvoitoare. Se înfierbântau ușor când era vorba de cinste, și erau toți încrezuți, voinici și cutezători. Bazarali ieșise și el din același cuib. Avea limba ascuțită și era frumos, înalt și chipeș : djighitecii aveau dreptate să se mândrească cu el. În seminția lor, curajul și puterea mergeau mână în mână.

Ca pretutindeni, djutul adusese la sapă de lemn o mare parte din seminția djighitecilor, care avea pășuni puține. Aulele lui Kaumen și Karașa rămăseseră cu totul sărăcite. Unor djighiți de soi ca Bazarali, Balagaz, Abilgazi sau Adilhan nu le rămăsese decât câte un singur cal.

Toată vara nu ieșiră nicăieri, îndurînd foamea și lipsurile. Socoteau ca o înjosire să umble pe la ușile oamenilor după un strop de lapte. Mîndria nu le îngăduia să cerșească. Nu se duceau nici măcar la rudele mai apropiate, ca Baidali de pildă. Pînă la urmă, se hotărîseră să se tocmească argați, dar în urma djutului pustiitor nimeni nu mai avea nevoie de brațe străine. Iar pentru ei munca de argat ar fi fost singura scăpare, cu toate că nu le-ar fi putut aduce hrană decât lor, nu și familiilor lor.

Toată vara, tinerii își văzură mamele istovite de lipsuri, nevestele și copiii flămînzi. Nu auzeau decât gemete și suspine. Își blestemau viața, dar nu puteau găsi nici o portiță de scăpare. Un val de mînie se ridica în sufletele lor și ura le întuneca mințile. Bazarali înțelese bine și prinse în vorbe potrivite ceea ce-i frămînta pe toți atunci cînd, într-o zi, stînd pe colină în mijlocul unei mulțimi de tineri, zise, cu un zîmbet înveninat :

— Dacă nu se vor sfîrși odată certurile, nevoia n-o să părăsească în vecii vecilor norodul... Încearcă acum, dacă poți, să pleci la drum : părinții bătrîni, nevestele, copiii — toți or să se tîrască, fără puteri, la pămînt... Mai mare rușinea să pleci la pășuni cu o singură vită, dar noi n-o avem nici pe aceea ! Oare cu ce ne mai poate pedepsi acum Allah ?...

În vară, Bazaralî vorbea de multe ori cu djighiții despre amărăciunile care se adunau pe zi ce trecea în inima poporului.

Gîndul acesta îi frămînta și pe Balagaz și pe Abilgazî, împingîndu-i la deznădejde. Nu-l mai lăsau în pace pe Bazaralî : „Dă-ne un sfat ! Arată-ne o ieșire ! Ce-i de făcut ? Spune !“, îl rugau ei. Dar la aceste întrebări Bazaralî nu găsea răspuns.

Atunci, se hotărîră să-și caute singuri scăparea.

Balagaz și Abilgazî începură să lipsească nopțile din aul. Mult timp Bazaralî nu află nimic. La început dispărură caii lui Maibasar, apoi ai lui Djakip. Bazaralî auzi și el despre aceste furturi, dar nu le luă în seamă. Al treilea păgubaș se nimeri să fie Kunanbai.

O dată, după o noapte fără somn, Bazaralî ieși în zorii zilei din iurtă și se așeză îngindurat, într-o poiană din spatele ei. În apropiere poposise aulul lui Karașa : cinci sau șase iurte păzite de dulăul Aktos. La cele dintîi raze ale soarelui, gîndurile lui Bazaralî se întrerupseră în lătratul dulăului, care hămăia furios. Sărea, pesemne, la cineva : nu lătra așa decît la oameni.

„Cine-o fi străinul care umblă pe-acolo ? Trebuie să văd !“, își zise Bazaralî și așteptă.

Peste puțin, văzu doi călăreți apropiindu-se de aulul lui Karașa. Se opriră amîndoi lîngă iurta lui Abilgazî. Unul rămase acolo, celălalt se îndreptă spre Bazaralî.

Uitîndu-se la el, Bazaralî recunoscă calul lui Balagaz, că doar n-avea decît unul. Se vede că venea de la drum lung, era alb de spume și se frămînta cu neastîmpăr. „Să știi că băieții au umblat după fete“, își zise Bazaralî.

Rămase nemișcat, să nu-l descopere Balagaz, și-l urmări cu ochii în tăcere. Dar nu, nu nu era vorba de fete : Balagaz își luase cu el și soilul. Lui Bazaralî i se strînsese inima. Pălînd, se întinse la pămînt și așa, culcat, pîndi înainte. Lîngă aul, Balagaz își opri calul și, descălecînd, îl luă de frîu. Aruncă soilul lîngă iurtă și-și duse calul spre colina de piatră din apropiere, care era un ascunziș fără pereche.

Bazaralî pîndea mereu. Ai fi zis că Balagaz căuta să ascundă celor din aul tainica lui călătorie. După ce-și dosi calul între stînci, se întoarse și intră în iurtă. Aulul se trezea din somn, oamenii se sculau, iar Bazaralî încă nici nu se culcase...

Colina de piatră se întindea pînă în spatele aulului lui Karașa. Bazaralî se îndreptă într-acolo și găsi, ascuns, încă un cal : al lui Abilgazî. Bazaralî își ieși din fire și mînia începu a-i clocoti în inimă. Se întoarse acasă posomorît, în tăcere. Din cînd în cînd tresărea, ca și cum l-ar fi scuturat frigurile.

Se frământă așa pînă la vremea prînzului, parcă tot așteptînd ceva. Presimțirea nu-l înșelase : întorcîndu-se din aulul vecin, Kaumen aduse o veste – noaptea trecută, irghizbailor li se mai furaseră încă nu știu cîți cai.

Pînă să afle Bazaralî nouitatea, Balagaz avusese timp să se scoale și să iasă din iurtă. Bazaralî se încinse zdravăn ca pentru drum lung, și se duse la tată-său.

– Trebuie să ne sfătuim, tată. Să mergem, zise el, și ieșiră din aul, îndreptîndu-se spre colină.

Ajuns în drum, îl strigă și pe Balagaz. Auzindu-se chemat, tînărul se apropie. Înalt, bine legat, cu fața smeadă, părea cît se poate de liniștit. Bazaralî se uită la el încruntat și furios. Fața lui, de obicei rumenă, era acum palidă și aspră. Răsufla adînc și greu, iar glasul îi suna nefiresc, prea tare parcă.

– Tată, totdeauna ne-ai învățat că omul poate să trăiască cînstit și într-o iurtă găurită. Am jurat să nu ajung un ticălos, oricît de cumplită mi-a fi sărăcia. Tu, de asemenea, te-ai ferit de rele și asta a fost cînstea vieții tale. Și tocmai acum, cînd te apropii de bătrînețe, să ai parte de ocara cumplită a rușinii ?

Glasul lui Bazaralî se stinse și amuți.

– Ce este ? Ce spune netrebnicul ? întrebă Kaumen, tresărind și uitîndu-se lung la Balagaz.

Tînărul tăcea.

Bazaralî urmă grăbit :

– Nu te uita la el, ci la mine ! Nu-l întreba pe el, pe mine întreabă-mă ! Am descoperit hoțul care a furat deunăzi caii lui Maibasari, iar astă-noapte pe ai lui Irsai ! Iată-l, e fiul tău Balagaz ! strigă el.

– Ce este ? Ce spui ? întrebă încă o dată Kaumen, înspăimîntat.

– Da, și știu ce spun ! Iar tu încearcă să minți că nu-i adevărat ! strigă Bazaralî către frate-său.

Balagaz se înroși.

– Ce știi ? Ce-ai văzut ? De ce mă bănuiești ? Spune odată, ce s-a întîmplat ? încercă el să tăgăduiască.

– V-am văzut azi-dimineață cum v-ați întors pe furiș, tu și Abilgazi ! Pînă la vremea asta, caii voștri stau încă ascunși printre stînci. Ești un hoț ! Nu tăgădui. Dacă ai în tine un dram de bărbăție, mărturisește adevărul !

Balagaz nu se împotrivi.

– Da. E adevărat, zise el.

Tresărind de mînie, cu ochii scînteietori, Bazaralî se repezi fără o vorbă la Balagaz.

Amîndoi erau înalți și puternici, amîndoi erau vinjoși ca niște lei. Mîinile și picioarele lor izbeau ca șokparii. Luat pe neașteptate, Balagaz n-avu timp nici să se ridice în picioare, dar, înfuriat, încercă să ocolească primejdia, lovindu-l pe frate-său cu toată puterea peste genunchi. Bazaralî se împletici. Atunci Balagaz îl prinse și încercă să-l doboare. Însă Bazaralî era mai îndemînat : se aplecă, îi lunecă din mîini și zvîcni drept în picioare. Iute ca o sălbăticiune, sări din nou asupra lui Balagaz și-l trînti la pămînt. Cu stînga îl strîngea de gît, iar cu dreapta își dibuia cuțitul de la brîu. Lăsîndu-se în genunchi pe pieptul lui, hîrîi aspru :

– Pentru o ticăloșie ca asta, îți ucizi și tatăl, nu numai fratele ! Bucăți te fac ! și ridică tăișul asupra lui Balagaz. Celălalt se zbătea deznădăjduit, căutînd să-l înlătore cu coatele și cu genunchii.

Dar Bazaralî era mai voinic ; încă o clipă, și i-ar fi tăiat beregata. Atunci Kaumen se repezi și-l apucă de braț :

– Stați ! Ce faceți, cîinilor ? Ridicați-vă, strigă el, trăgîndu-l pe Bazaralî la o parte.

Scăpat de sub genunchii lui Bazaralî, Balagaz sări sprinten în picioare. Dezmeticit, îi aruncă fratelui său o căutătură cruntă :

– Nemernicule ! Cîine să fii, și tot frate îmi rămîi ! Tu, fratele meu cel mai mic, să mă calci așa în picioare ? Cine poate să găsească un nume pentru asemenea ocară ? Deșteptule ! Altceva nu ți-a putut trece prin mîinte ? strigă el cu aspră dojană.

Bazaralî tăcea, posomorît. Balagaz prinse curaj și începu, cu grabă și cu necaz :

– M-ai întrebat și n-am vrut să tăgăduiesc. Am mărturisit. Și dacă aș fi tăgăduit, cu ce mi-ai fi putut dovedi că mint ? Dacă ți-aș fi răspuns că am fost dus la kerei, de pildă ? Nu numai Kunanbai, dar Allah însuși nu mi-ar fi putut da de urmă ! Așa fel am prădat, încît nimeni nu m-ar fi putut prinde ! Și parcă pentru mine am luat, nu pentru alții ? N-am furat din plăcerea de a fura – am furat cu scîrbă ! Nu tăgăduiesc că sînt vinovat. Dar eu n-am nimic, pe cînd el e putred de bogat. Iar bogăția lui pe sărăcia mea e întemeiată ! Unde mi-e pămîntul ? Unde mi-e avutul ? Ce înseamnă pentru el paguba de acum ? Cîteva biete picături din belșugul lui. Iar cei care mi-s dragi se prăpădesc de foame. Furînd de la el, îi scap pe ei de la pieire ! Nu mă pricopsesc eu, ci îi mîntui pe ai mei. Și să știu bine că-mi las capul, dar de oprit tot nu mă opresc ! Ce fac, la urma urmei ? Smulg din mîinile celui care are și

dau celui care n-are. Pe cine crezi că ai pus mîna? Pe un bonfaş de rînd? Eu nu sînt un hoţ, băiete, sînt un răzbunător! Dacă m-ai fi prins furînd de la nişte bieţi nevoiaşi fără apărare, atunci poftim, judecă-mă!

Kaumen nu putea fi nici împotriva feciorului său, dar nici alături de el. Tot ce auzea nu putea decît să-l înspăimînte. Onicît de îndreptăţită ar fi fost apărarea lui Balagaz, el, tatăl său, nu putea să fiarbă în cazanul lui o pradă ca aceea! Aşa că se hotăra să-şi izgonească fiul din aul.

— Pleacă! Du-te de lîngă mine! Să nu te mai văd în ochi! Pleacă, şi chiar în clipa asta! îi porunci el, neînduplecat.

Bazarali rămăsese încremenit, într-o tăcere de moarte. Se despărţiră, dar în adîncul sufletului fiecare îşi păstra felul lui de a gîndi.

Balagaz se supuse poruncii tatălui şi, chiar în aceeaşi zi, se mută în aulul lui Karaşa.

La vreo cinci zile după plecarea lui, Kunanbai se pomeni că îi lipsesc iarăşi cîţiva cai.

Balagaz avea puţini tovarăşi. La început, îi avea numai pe Abilgazi şi pe Adilhan. Mai tîrziu, atrase de partea lui încă patru djighiţi din aulele îndepărtate ale naimanilor. Aceşti patru, toţi unul şi unul, erau îndrăzneţi, voinici şi hotărîţi. Tot djutul şi nevoia îi împinseseră şi pe ei pe calea aceasta. Hotărîră cu toţii să nu fure cai decît de la aulele mai mari şi mai bogate, iar pe cele sărace să le cruţe. Nu umblau niciodată împreună: îi vedeai tot pe cîte unul, ca nişte drumeţi de treabă. Alt vicleşug al lor era că nu furau la întîmplare: în aulele naimanilor, tăinuitorii lor de acolo scoteau caii din adăpost, dîndu-i pe mîna tovarăşilor veniţi de departe. Iar la tobîkţi, Balagaz şi prietenii lui făceau acelaşi lucru.

Şi unii, şi alţii, ştiau fiecare cărăruie de pe oîmpiile fără sfîrşit, cunoşteau cu de-amănuntul toate adăposturile şi toate potecile pe care poţi hălădui în voie, fără primejdie să întîlneşti nici tipenie de om. Țineau minte fiecare moviliţă, fiecare colină, nipă sau strimtoare, pe care un drumeţ obișnuit nici nu le lua în seamă de obicei. Toată priceperea şi toată iscusinţa lor erau folosite numai ca să-şi încurce urmăritorii şi să-i facă să apuce pe drumuri greşite. Şi în privinţa asta, Balagaz era cu deosebire îndemînat. Născocea mereu tot alte vicleşuguri, pe care se grăbea să le împărtăşească tovarăşilor lui.

Ceata lor de şase sau şapte „batiri“ se abătea ca un vînt pustiitor asupra celor două ținuturi. Cutezători, djighiţii se năpusteau ca o haită de lupi flămînzi.

Dimineata, cind se descoperea jaful, aulul păgubaș sărea pe cai cu mic, cu mare. Călăreții se împărțeau în pîlcuri de cîte doi sau trei, porneau în goană, scotoceau toate împrejurimile, puneau mîna pe toate cărările și pe toate înălțimile de unde puteau supraveghea ținutul, cu gîndul să prindă hoții în drum spre kerei, spre naimani, sau karakeseci. Oamenii stăteau zile întregi la pîndă pe movile, dar totdeauna se întorceau cuprinși de deznădejde.

— Măcar o muscă să fi zburat, măcar un gîndac să ne fi trecut pe dinainte ! ziceau ei.

— Să știi că hoții se ascund pe undeva, pe-aici, în inima Cinghizului ! își dădeau cu părerea alții, răscolind toate tufele. Dar tot nimic nu găseau.

Balagaz pornea cu mult sînge rece și cu multă hotărîre în isprăvile acelea pline de primejdii. Își alegea de mai înainte aulul pe care avea să-l prade și numărul de cai pe care voia să-i ridice, iar noaptea îi fura. Dar nu se grăbea să fugă îndată cu ei, nici nu-i ducea de-a dreptul la naimani. Dimpotrivă, trei sau patru zile rămînea pe aproape de aulul pe care-l jefuise, cel mult la vreun popas de oi, pînă cînd se potolea zarva. Nu se apropia nici de movile, nici de pădurile care atrăgeau luarea-aminte a iscoadelor. Umbla tot pe locurile pe unde nu se văd oameni decît la cositul finului. La fiecare lovitură, Balagaz nu lua decît cinci sau șase cai. Îi scotea din herghelii și-i împărțea oamenilor lui, care-l așteptau prin apropiere cu căpestrele și cu cergile gata pregătite.

Djighiții încălecau caii de furat și coborau în vale. Balagaz rămînea la pîndă. Cînd se iveau dinspre aul urmăritorii, el stătea liniștit, să vadă încotro aveau de gînd s-o apuce. O singură mișcare a mîinii, și oamenii lui o luau în partea cealaltă. Dar nu se avîntau niciodată în goană, ci treceau fără grabă dintr-o nîpă în alta, dintr-un ascunziș în altul. Se întîmpla uneori ca hoții să nu fie despărțiți de urmăritorii lor decît printr-un delușor sau printr-o movilă de pămînt. Se țineau prin apropierea aulului pe care-l prădasera, și de multe ori se ascundeau chiar în locurile care fuseseră cercetate în ajun de păgubași.

Treceau, așa, cîteva zile și cîteva nopți. Și abia după aceea Balagaz își mîna tovarășii, noaptea, la naimani.

Bătrîna trimisă de Kunanbai în aulul lui Karașa n-avea de unde să cunoască aceste viclesuguri, și multă vreme nu izbuti să descopere nimic. Balagaz și tovarășii lui nu tăiau niciodată caii la ei acasă, nici nu-i aduceau prin împrejurimile aulului lor. Dar o dată, Abilgazi nu se putu împotrivi ispitei.

Naimanii care-i urmăriseră erau departe, primăjdia, pe cît se părea, trecuse. Tăie un cîrlan pe malul rîului și aduse acasă o pulpă grasă.

Vîri carnea în cazan tîrizu, după ce toată lumea se dusesese la culcare. Dar bătrîna simți îndată mirosul de fiertură. Cît timp cazanul clocoti, ea rămase pe aproape, la pîndă, dar cînd mîncarea fu scoasă pe tavă și dusă lui Abîlgazi, ea intră pe neașteptate în iurtă, văzu carnea grasă și înțelese numaidecît că se tăiasse un cîrlan.

Cînd află Kunanbai una ca asta, mîină un trimis la Baidali.

Karașa îi era rubedenie. Să-l judece el, Baidali. Toate se lămuriseră fără putință de tăgadă. Era și un martor. Să le spună Baidali ce anume avea de gînd să facă. Dacă, însă, Karașa va tăgădui, atunci trebuie să-i ceară lui Kaumen să răspundă pentru el. Kaumen trebuie să cunoască adevărul. El n-o să jure strîmb. Dacă Kunanbai mai poate avea încredere în ceva, apoi acel ceva nu poate fi decît jurămîntul și cuvîntul lui Kaumen. Așa suna plîngerea pe care Kunanbai i-o trimise lui Baidali.

Baidali nici nu mai încercă să-l cerceteze pe Karașa, ci se duse de-a dreptul la Kaumen. Acesta începu să tăgăduiască și să se tragă la o parte, apoi mărturisi că nu mai avea de-a face nici cu Karașa, nici chiar cu Balagaz, și că de mult o rupsese cu ei.

Dar Baidali nu-l slăbea :

– Ori îl dovedești vinovat, ori îl scoți basma curată, una din două ! Kunanbai nu poate avea încredere decît în cuvîntul tău. Dacă știi într-adevăr că oamenii aceștia n-au nici un amestec în prădăciuni, atunci de ce ți-e frică să juri că nu-s vinovați ? Dimpotrivă, înseamnă că-ți aperi rudele de o bănuială neîntemeiată...

Și atunci, deodată, Kaumen se prinse cu vorba :

– Eu n-am suflet de lepădat ! strigă el. Nu pot să răspund pentru ei ca pentru niște oameni fără vină...

– Kaumen s-a prins cu vorba ! „Nu pot să răspund pentru ei“, a zis. Hoții sînt din aulul lui Karașa ! izbucniră irghizbaili.

– Își zic rubedenii, dar îs mai rău decît dușmanii ! De data asta n-o să-i mai iertăm, să nu mai aștepte îndurare de la noi ! O să le luăm și cenușa din vatră, o să le dăm foc aulelor, cu avuțul lor cu tot ! amenințau Maibasar și Djakip.

Și căutau să-l ațîțe și pe Kunanbai :

– Nu-i cruța, strînge-i bine în chingi !

Dar Kunanbai avea alte planuri. Anul acela fusese cît se poate de greu pentru toată lumea, și orice pas trebuia făcut cu

multă chibzuială. Afară de asta, în vremea din urmă legăturile lui cu Baidalî se îmbunătăţiseră. Şi apoi, hoţii nu-i păgubiseră numai pe irghizbai, ci şi pe kotibaci, şi pe bokenşi. Nu-l cruţaseră nici chiar pe Baidalî. Prin urmare, trebuia să lucreze în înţelegere cu el şi, dacă s-o putea, să lovească în tâlhari cu mâna lui. Dar, oricum, toată vina pentru barînta tot asupra djîghitecilor avea să cadă...

După ce se opri la această hotărîre, Kunanbai căută să potolească aprinderea lui Maibasas :

– Aşteaptă, nu te repezi, ai răbdare ! Karaşa tot n-o să ne scape ! îi zise el şi trimise alt om la semînţia djîghitecilor.

De data asta, plecă Djumabai. Se înfăţişă mai întîi la Baidalî : Kunanbai îi trimitea salutul lui şi-i mulţumea pentru îndeplinirea celei dintîi rugămînţi. Datorită lui Kaumen, totul se lămurise. După aceea, Djumabai adăugă că stăpînul său îi pofteste la el pe Karaşa şi pe Abîlgazî.

Baidalî nu se împotrivi :

– Să vorbească şi să se înţeleagă cu ei, ca nişte rubedenii ce sînt. Aşa e, are dreptate. O să-i spun lui Karaşa care e dorinţa lui, răspunse el.

Această dorinţă a lui Kunanbai le-a fost supusă celor cu pricina, însă Karaşa şi Abîlgazî nu se urniră din loc. Baidalî încercă să-i ameninţe, dar fără folos. Karaşa şi tovarăşii lui se dovedeau acum de două ori vinovaţi : pe de o parte că furau cai, iar pe de alta că nu voiau să dea socoteală de faptele lor.

Kunanbai se simţea din ce în ce mai tare.

Irghizbaili începură să pîndească, şi zi şi noapte, aulul lui Karaşa. Dar Abîlgazî, Adilhan şi Balagaz se făcuseră nevăzuţi.

– Aha, se ascund ! zicea lumea.

Bănuielile şi zvonurile nu mai conteneau. Toţi tinerii din aulele lui Karaşa şi Kaumen, care nu erau văzuţi pe-acasă, erau socotiţi îndată ca fiind şi ei hoţi.

– Hotărit, Abîlgazî nu putea să fure singur ! Nici vorbă că-s mai mulţi. Tot norodul e dator să-i urmărească ! Aşa gîndea şi aşa vorbea toată lumea.

Zvonurile porneau de la irghizbai şi făceau, nici nu se ştie cînd, ocolul tuturor semînţiilor. Balagaz şi Adilhan erau socotiţi de mult ca părtaşi la furturile lui Abîlgazî. După ce Abîlgazî nu răspunse la chemare, Kunanbai trimise după Balagaz şi Adilhan. Prin oamenii lor, Karaşa şi Kaumen îl sfătuiră şi ei pe Balagaz să se ducă la Kunanbai.

Dar Balagaz le răspunse pe şleau că nu se duce. Şi mărturisii prietenilor lui de ce se ferea de această înfăţişare :

- Din partea lui Kunanbai eu nu pot să aştept îndurare. De mult îmi caută pricină ca să mă dea de răpă ! Şi atunci, de ce să fac pe mieluşelul blînd şi să mă duc singur la tăiere ? Tot nu mai am nimic de pierdut. Încearcă să pună mîna pe mine, dacă poate. Dar întîi să mă prindă şi să mă frîngă, şi numai după aceea să-mi pună juvăţul de gît ! Tot port ponoşul de ticălos. Dacă-i aşa, măcar să nu zică lumea că-s un ticălos laş, ori un ticălos ipocrit, ori un ticălos vîndut ! Mai bine mor, decît să sufăr o ruşine ca asta !

Încăpăţînarea lui Balagaz şi a lui Abîlgazî îl puse pe gînduri pe Kunanbai. După vechiul obicei, ar fi trebuit să pregătească o încălcare şi să pună mîna pe întreg avuţul duşmanilor lui. Dar acum, cînd cei mai mulţi dintre ei îşi duceau zilele în sărăcie şi foamete, lucrul ar fi fost nelalocul lui şi cine ştie ce bucluc ar fi ieşit din asta !

Mai era încă o cale : să se plîngă stăpînirii. Să cheme o poteră, să-i prindă pe răufăcători cu ajutorul ureadnicilor, să-i bage în lanţuri şi să pună capăt, o dată pentru totdeauna, tuturor necazurilor.

Dar legile se schimbaseră şi ele : aga-sultanatul nu mai exista şi în locul lui se iviseră alte încurcături. Pînă şi ocîrmuirea tobîkţilor era alta, trecînd încă din vară sub oblăduirea Semipalatinskului. Înainte, neamul întreg era supus unei singure căpetenii. Acum, ţinutul avea să fie împărţit în trei plase, fiecare cu căpetenia ei : la legi noi, dregătorie nouă. Kunanbai încă nu avusese de-a face cu ea şi, ceea ce era mai rău, n-avea acolo nici un cunoscut. Curînd-curînd vor veni alegerile, iar în aşteptarea unor asemenea evenimente n-avea nici un rost să pornească cu jalba-n proţap împotriva propriilor sale aule. Mai bine să aştepte măcar pînă cînd trec alegerile...

Da, mai bine să lase să mai treacă vremea... Dar tîlharii lui Balagaz îşi făceau de cap. Kunanbai trimisese de două ori după ei, şi ei nici nu voiau să audă. „În felul acesta, îşi iau nasul la purtare şi le intră în cap că nimeni nu le mai poate face nimic“, se gîndea Kunanbai şi şovăia, nehotărît. După îndelungă îndoială, trimise o oază de djighiţi de nădejde, poruncindu-le să sară pe neaşteptate asupra nesupuşilor, să pună mîna pe ei şi să-i aducă la el.

Dar Balagaz n-avea de gînd să se lase prins aşa de uşor. Tovarăşii lui o luaseră la picior şi se împrăstiaseră care încotro. Şi în timp ce urmăritorii, istoviţi şi cu caii morţi de oboseală, se întorceau la Kunanbai cu mîinile goale, Balagaz şi tovarăşii lui se întorceau şi ei, călcînd pe urmele lor. De data asta, hoţii

jefuiseră din nou herghelia lui Kunanbai, dar nu luaseră mare lucru : cîțiva cîrlani.

Prădăciunea se petrecuse tocmai în zilele cînd aulele își luau în stăpînire locurile de iernat. Era frig, vacile și iepele nu mai dădeau lapte, iar oamenii o duceau din cale-afară de greu. Așa că vitele mici, care rătăceau departe de turme, ar fi putut să cadă ușor în mîinile infometaiilor.

Kunanbai aștepta zi după zi să înceapă alegerile de cîrmui-tori ai noilor plase. Îl chemă la el pe Bazarali. Tînărul nu făcu ce făcuseră ceilalți djighiteci, ci i se înfățișă fără întîrziere.

Kunanbai stătea cu tînăra lui nevestă, Nurganîm. Se mu-taseră de curînd în așezarea lor de iarnă. În casă era cald. Încăperea frumos împodobită părea a fi iurta tineretului. Nurganîm, înaltă și mîndră, era tulburător de frumoasă.

Te încîntau mai cu seamă ochii ei mari, negri și arzători. În înfățișarea ei, totul era farmec, tinerețe, sănătate, viață ușoară și lipsită de griji. O roșeață dulce îi rumenea obrazul curat, fără prihană. În dreapta nasului bine tăiat, aproape bărbătesc, avea o aluniță. Și o aluniță pe un obrăjor rumen e o podoabă rară, care o făcea pe Nurganîm să nu semene cu nimeni. Iar mijlocul ei era atît de subțire și de mlădios, încît oricare femeie frumoasă ar fi putut să-l pizmuiască.

Așteptîndu-l pe Kunanbai să înceapă vorba, Bazarali se uita uimit la Nurganîm. „E de neînchipuit : unde și-o fi găsit el o nevestă așa de tînără ?...“, se întreba în gînd, privînd-o cu încîntare.

Nurganîm se ținea mai la o parte, dar părea stăpînă pe sine și de loc stingherită. La porunca ei, slujitorii aduseră samova-rul și așternură pe masă o pinză albă. În timpul ceaiului, femeia se uita fără sfială cînd la bărbatul ei, cînd la străin, vorbind despre tot felul de treburi gospodărești. Cînd i se adresa, Kunanbai îi zicea „*Kalmak*“¹. După ceai, îi spuse :

– *Kalmak*, poruncește te rog să ridice samovarul. Am de vorbit cu Bazarali...

Nurganîm îndeplini fără grabă porunca, spuse slujniciei să plece, apoi se așeză mai încolo, cu picioarele încrucișate bărbătește.

Atunci Kunanbai începu să vorbească liniștit, fără să ridice glasul. Căuta să trezească mîndria în Bazarali :

– Și pe tine te necinstesc ticăloșii aceia. Ești om dintr-o bucată și ții la cinstea ta, iar isprăvile lor îți fac numele de

¹ *Kalmak* – calmucă (n. r.).

ris. Tu nu poți să-i aperi. Și nădăjduiesc că nici n-ai de gând să le cauți îndreptățiri... Ce-ai de zis ?

Bazaralî nu stătu mult pe gânduri. Răspunse scurt, uitându-se drept în ochii lui Kunanbai. Vorba lui era domoală, împodobită și convingătoare. Nu, nu venise acolo să dea dreptate jefuitorilor. Dimpotrivă, îi osîndea, și de aceea rupsesse orice legătură cu ei. Drept că era frate cu Balagaz, dar fiecare din ei își avea viața lui. De mult hotărâseră să nu se mai vadă unul cu altul. Totuși, în fața lor se simțea cu mâinile legate : nu avea nici putere, nici drepturi, și de aceea nu putea să facă nimic...

În casă era cald. Ceaiul le înfierbîntase sîngele. Obrajii lui Bazaralî se înroșiră, și dintr-o dată tînarul păru neînchipuit de frumos. Și ochii pătrunzători și vii, și culorile sănătoase ale feței, și statura lui neobișnuită, și degetele albe și lungi – toate atrăgeau fără voie privirile lui Nurganîm. Ai fi zis că umerii lui largi, pieptul puternic și brațele tani n-ar putea să îndure nici un fel de silnicie.

Pentru întia oară i se întîmpla lui Kunanbai să aibă de-a face cu un om din generația tînără de tobikți, care să-i vorbească atît de deschis. Și răspunsurile lui, și firea lui cu totul lipsită de prefăcătorie îl descumpăneau. De necaz, i se ridică sîngele în obraji.

– Dacă-i osîndești cu adevărat pentru isprăvile lor, atunci ajută-ne să punem capăt odată acestor silnicii !

Dar Bazaralî îi răstălmăci cuvîntul :

– Da, nici vorbă că-i osîndesc. Am mai spus-o. Dar oare ce i-a îndemnat să ia calea păcatului ? Djutul care a bîntuit și nevoile ? Fără îndoială. Însă mai este și altă pricină : nedreptatea care-i apasă pe toți cei din seminția lor. Cei care s-au așezat în frunte au pus laba pe toate bunurile, iar celor care au întîrziat le-a trecut norocul pe sub nas. Și norodul, sărac și fără putere de împotrivire, a rămas și mai năpăstuit. Unde ne-au adus toate acestea ? Cei care au stat totdeauna în primele rînduri n-au pătimit nimic, pe cînd cei care au fost și înainte oropsiți au rămas și acum tot niște bieți orbi neputincioși. Gînditu-s-a oare cineva la asta ? Are norodul căpeteniei, care să-i întindă o mîină de ajutor la suferință ? De asta am venit la dumneata : să te întreb și să aflu răspuns.

În felul acesta, Bazaralî nu numai că nu răspundea la întrebări, dar el era acum cel care întrebă, și asta nu putea fi pe placul lui Kunanbai. Îi aruncă oaspetelui o privire ucigătoare și-l dojeni cu vorbe aspre. Cea mai bună dovadă pe care

se sprijinea Kunanbai era că năpasta le fusese trimisă de Allah, rînduită de soarta neînduplecată.

- Djutul nu stă în puterea omului. Pe cine poți învinui de năpastă? Oare nu împart din avutul lor cei care au ce împărți? Însă cum e cu puțință să ajuți pe toată lumea? Cel vrednic se mulțumește cu puținul pe care-l are. Trebuie să ne plecăm smeriți în fața voii lui Allah, zicea el, încercînd să-l cîștige pe Bazarali de partea lui.

Dar nici această „voie a lui Allah“ nu-l clinti pe Bazarali. Norodul pătimeste și geme din voia lui Allah? Fie și așa! Însă ce s-ar întîmpla dacă cei ce se socotesc ocrotitori ai norodului i-ar întinde o mînă de ajutor? În loc de asta, ei nu fac decît să-i vorbească de supunere... Oare oamenilor nu le mai rămîne altceva de făcut decît să-și plece capul, smeriți, în mormînt? Bazarali nu putea trage alte învățăminte din povețele lui Kunanbai, și i-o spuse fără ocol și fără sfială.

Kunanbai înțelese că ar fi umilitor pentru el să mai lungească vorba și să-l mai ațite pe Bazarali. Își încruntă doar sprîncenele, posomonit, și încheie cu hotărîre :

- Acum, cugetul meu e împăcat și față de tine. Văd că n-am de ce să fiu îngăduitor. Numai atîta o să-ți spun : Balagaz și Abilgazî își cer singuri osînda. Și vor găsi-o. V-o spun de pe acum, ca să nu vă fie cu supărare mai tîrziu !

Bazarali înțelese că nu mai aveau nimic să-și spună. Se pregăti de plecare. Puțin înainte de a părăsi încăperea, se întoarse din nou către Kunanbai :

- N-am nici o legătură cu Balagaz. Ce-o fi, să fie ! Dar nu e vorba de asta. Dumneata, Kunanbai, ți-ai irosit toată viața și toate puterile, atît cu fapta, cît și cu vorba, ca să ții norodul în frică. Iar norodul își irosește puterile, la rîndul lui, ca să te înduplece să fii milostiv. Zadarnic. Se vede că nu e chip să ajungem la o înțelegere. Așa ne e dat, pesemne, să ne învrăjbim mereu, încheie el, punîndu-și malahaiul.

Cuvintele lui nu primiră nici un răspuns. Atunci tînărul se ridică fără grabă, se ploconi și se îndreptă spre ușă. Kunanbai și Nurganîm nu-și mai puteau lua ochii de la el. Stăpîn pe sine, hotărît și neînduplecat, Bazarali pleca fără să arate nici urmă de melinîște, de frică sau de sfială.

Kunanbai se uită multă vreme, pe gînduri, la ușa care se închisese în urma lui. Apoi se întoarse către Nurganîm.

- Ciudat om Bazarali acesta ! Frumos și deștept cum nu mai este altul în ținutul nostru. Numai că gîndește cam mult... A avut nenorocul să se nască din Kaumen, om fără putere.

Dacă s-ar fi născut dintr-un om puternic, ar fi acum mândria seminției lui !

În vorbele lui Kunanbai se simțea o admirație neprefăcută, amestecată cu pizmă.

Dar și fără asta, Nurganîm îl ascultase pe Bazarali cu o deosebită luare-aminte. Iar vorbele bărbatului ei nu puteau decît să-i aștze și mai mult interesul pentru tînărul acela atît de frumos și deștept. Dintre cele două porniri mărturisite fără voia lui de Kunanbai – admirația și pizma – ea o alesese de la început pe cea dintîi. Și, fără să-și dea seama pe deplin, simți că inima îi zvîcnea puternic, ca un căluț tînăr și neastîmpărat, dornic de libertate.

4

Se zvonise că veneau oamenii ocîrmuirii să pregătească alegerile. Atunci Kunanbai trimise în grabă după Abai, chemîndu-l la el.

Abai își petrecuse toată toamna în singurătate, cu dombra și cu cîntecele lui. Anul acela, cîntecele dombrei lui erau cu totul altfel decît înainte. Ce taine dezvăluiau ele oare ? Cînd cînta kiuiurile „Rîul galben din Saimak“, „Două fete plîng“ sau „Cîntecul ciocîrliei“, fiecare sunet părea un gînd ascuns. Ce spunea oare dombra lui ? Cîntecele ei scoteau din uitare și goana năprasnică a cămillei celei iuți de picior a lui Asan-aigî, și tristețea înăbușită a lui Adșagîr. Acești martiri ai veacurilor trecute, care nu se putuseră împăca și nici supune la ceea ce se petrecea în jurul lor, și care nu-și îndepliniseră visul, plîngeau acum în sunetele dombrei lui.

Gîndurile i se întorceau mereu la întîlnirea cu Kadîrbai. Își aducea aminte de fiecare vorbă și de fiecare răspuns pe care-l dăduse akînului cu părul alb. „Cîtă amărăciune a lăsat trecutul în inimile noastre !“, își zicea atunci Abai. Și asta însemna : „Cîtă amărăciune răzbate în visurile neîmplinite ale akînilor, în stihurile lor, în cîntecele lor !“ Și Abai își încredința toate gîndurile lui dombrei, străveche tainuitoare a poezțiilor din vremuri de mult uitate.

Se lăsase de petreceri, nu se mai întîlnea cu tineretul. Nu era mult de cînd Erbol venise să-l ia, ca mai înainte, încercînd să-l ademenească cu jocurile și cu veselia care-l aștepta, și înșirîndu-i numele multor fete frumoase pe care Abai nu le cunoștea încă. Dar el rămînea nepăsător la toate. Cît timp Erbol stătu în ospetie la el, Abai făcu un cîntec nou : „Potolește-te, inima mea !“ Cîntecul acela, atît de străin de veselia

către care îl îndemna prietenul, era un răspuns la chemarea lui. Și când Abai i-l cîntă, Erbol începu să se supere :

- Cum, vrei să-ți iei rămas bun pentru totdeauna de la tinerețe ? Dar n-ai nici douăzeci și cinci de ani ! Nu pot să înțeleg ce-ți trece prin minte ? ! strigă el.

Drept orice răspuns, Abai începu să rîdă potolit. Ca și altădată, cînd rămîneau singuri, îi cîntă din dombră și din gură cîntec după cîntec, revărsîndu-și în ele gîndurile care-l frămîntau. Cîteva zile la șir îi cîntă mereu „Potolește-te, inima mea !“

Lui Erbol nu-i plăcea tîlcul cîntecului, dar nu putea tăgădui că vorbele lui erau frumoase și, fără să vrea, se pomenea uneori că începea să-l îngîne și el. În cele zece zile cît stătura împreună, cei doi prieteni își luară, parcă, rămas bun de la tinerețea lor dintîi, care-i părăsea.

Dar Erbol trebuia să se întoarcă acasă la el. La despărțire, Abai îi mărturisi cu inimă deschisă :

- Să nu-ți închipui că doresc bătrînețea, Erbol. Crezi tu că mie nu mi-e drag să fiu tînăr ? Este oare pe lume ceva mai frumos decît tinerețea ? Știi și tu, doar... Însă, în locul copilăriei care s-a dus, vreau să-mi plămădesc o tinerețe mai înțeleaptă și mai rodnică. Pe drumul acesta, alte iubite mă așteaptă... Dacă aș începe să-ți vorbesc despre ele, ți-ai da seama că pieptul meu e prea neîncăpător pentru toate visurile mele. Dar ai să afli tu odată, mai tîrziu...

Vorbele lui păreau o spovedanie.

Tocmai în ziua aceea trimise Kunanbai să-l cheme. Erbol se întoarse numaidecît acasă la el, iar Abai se îndreptă spre Karașokî.

Se însera cînd se apropie de aulul tatălui său. Într-o vale cu luncă de sălcii, zări un călăreț care-i ieșea întru întîmpinare : un tînăr înalt și bine legat. Era frate-său cel mic, Ospan. În lumina scăzută a amurgului, Abai nu-l recunoscuse decît atunci cînd ajunsese în dreptul lui. Rămase uimit. Cît timp îl văzuse zilnic, nici nu băgase de seamă cît de mult crescuse. Ospan avea acum optsprezece ani și era mai voinic decît Abai.

Se apropie de el în goana calului și, cum îl văzu, începu să-i povestească, pe nerăsuflăte :

- Știi, azi m-am dus întîmplător la tata. M-a întrebat : „Ia să văd, postești, te închini de cinci ori pe zi, îți faci cum se cuvine datoria de musulman ?“ Drept ca Munkir și Nankir ¹ !

¹ După vechile tradiții musulmane, Munkir și Nankir ar fi îngerii care cer socoteală morților pentru faptele lor (n. r.).

Aș fi vrut să-i mărturisesc cinstit că habar n-am nici de păcat, nici de ramazan, ca un măgar sălbatic de stepă ! Dar n-am îndrăznit, mi-a fost frică să nu se stîrneasă vreo furtună... „Da, i-am răspuns, le fac pe toate.“ Tata a fost tare mulțumit, m-a așezat lângă el și m-a ținut toată ziua flămînd. A dracului plictiseală ! N-am avut încotro : am făcut cele cinci rugăciuni, dar nu m-am spălat ¹. I-am spus că postesc și eu. Iar ca să mă răsplătească pentru toate, m-a așezat seara cu el la cina cumpătării și, bineînțeles, am curățat de pe masă tot ce-i gătise nevastă-sa mai bun ! Și acum, o șterg acasă. Deschide bine ochii, aga, și uită-te la Ospan, care-a știut să-l tragă pe sfoară pe însuși tatăl dumitale ! zise el, rîzînd în hohote.

Ospan era întruchiparea vie a veseliei. Abai rise și el, dar cu o ușoară umbră de batjocură :

– Dacă i-ai fi spus tatii adevărul, cred că n-ai mai rîde așa. Ia te uită ce lucru bun e minciuna !

Și rîzînd mereu, dădu bici calului. Ospan nu găsi ce să-i răspundă, își îndemnă și el calul și-și văzu de drum.

Ajuns la Karașokî, Abai nu se duse de-a dreptul la tată-său, ci trecu întîi pe la casa lui Kunke. Kudaiberdî, fratele lui cel drag, zăcea de mult acolo, greu bolnav. Abai ținea să-l vadă și să afle cum o mai duce cu sănătatea.

Kudaiberdî stătea culcat pe un pat înalt, chinuit de tuse. Sosirea lui Abai îl bucură nespus, și chipul stins i se învioră. Barba îi crescuse întunecată și sălbatică, trupul istovit îi era numai oase, iar vinele i se umflau sub piele, ca niște noduri negre.

Înfățișarea pierită a fratelui său îl mîhni adînc pe Abai. Își scoase haina groasă, se apropie și se așeză lângă el pe pat.

Boala pusese acum deplină stăpînire pe bietul lui frate și-l dădea gata. Abai îl văzuse cu cincisprezece zile în urmă. În aceste două săptămîni, bolnavul se topise de tot. Îi luă mîna lui Abai, i-o strînse cu degetele lui fără putere și i-o mîngîie ușor :

– Mă bucur că ai venit, zise el.

Abai strînse cu amîndouă mîinile mîna aceea neputincioasă, o trase spre el și o lipi de pieptul său. Tăceau amîndoi, dar se înțelegeau unul pe altul fără cuvinte, numai cu inima. Peste cîteva clipe, Kudaiberdî întrebă încetișor :

– Ai fost la tata ?

– Încă nu. Am trecut întîi pe la tine, îi răspunse Abai.

¹ A face rugăciunea fără să te speli pe mîini era socotit un mare „păcat“ (n. r.).

Din încăperea de alături, trei băieți năvăliră în goană și se ploconiră înaintea lui Abai. Erau copiii lui Kudaiberdî : Șake, Șubar și Amir, care era încă mic.

Abai îi chemă lângă el și-i sărută cu dragoste. Șake și Șubar începuseră să învețe carte. De câte ori venea la Kudaiberdî, Abai le punea fel de fel de întrebări. Copiii îl iubeau. Se apropiară de el fără sfială.

Privirile lui Kudaiberdî se opriră asupra copiilor, care-l înconjurau pe Abai. Nu se mai putu stăpîni, și se întoarse cu fața la perete. Lui Abai nu-i scăpă mișcarea fratelui său. Mai vorbi puțin cu băieții, apoi îi trimise să se joace și se așeză din nou lângă bolnav.

Kudaiberdî se uită în urma copiilor.

– Ce-o să se aleagă de ei ? Ce poate să iasă din ei ? Îți sînt frați ¹... Ce soartă îi așteaptă ? Plec fără să-mi fi împlinit datoria... oftă el. Ai fi zis că-și lua rămas bun de la copii.

Lacrimi fierbinți se iviră în ochii lui Abai. Zise, și glasul îi tremura :

– Bake, datoria asta o iau asupra mea. O s-o port de-a lungul vieții pe umerii mei, așa cum voi putea.

De data aceasta, Kudaiberdî trebui să-l liniștească pe Abai :

– Nu plînge... Nu trebuie să plîngi, îi spunea el mereu.

Tăcură amîndoi cîteva clipe. Kudaiberdî își veni în fire și se întoarse cu fața spre Abai. Dar la cea mai mică mișcare, tusea îl îneca din nou. Abai îi potrivea plapuma, îi acoperi umerii și-l înveli cu grijă.

Kudaiberdî schimbă vorba :

– Știi pentru ce te-a chemat tata ?

– Nu, Bake, încă nu știu.

– Atunci, să-ți spun eu. Azi au sosit slujbașii să facă alegeri. Tata i-a găzduit în aulul lui Djakip. Se zice că or să se așeze alți dregători peste plasele cele noi. Tata s-a gîndit la tine... Înțelegi ? Ce zici de asta ?

– Dar tu ce zici ? Ce mă sfătuiești ?

– Dacă ții să-ți spun drept ce gîndesc, îi răspunse Kudaiberdî, după ce se socoti puțin, atunci îți spun : nu primi. Vrednicia omului nu se dovedește în a fi mai-mare peste ceilalți. Ne-am convins noi destul de asta ! Puterea îl strică pe om și nu-i aduce nici un bine, doar numai blesteme. Nu-ți pierde tinerețea fără folos !

¹ În practicile familiale ale cazahilor, nu se făcea deosebire între noțiunile de nepot și de frate mai mic (n. red. ruse).

— Da, Bake, tot ce spui e adevărul adevărat ! strigă Abai, fără să mai stea la gânduri.

— Pe cât se pare, Takegean umblă mort să-l aleagă pe el. Lasă-l să se aleagă și să fie fericit ! încheie Kudaiberdî.

Pînă la căderea nopții, Abai nu se depărtă de lîngă fratele lui. La rugămintea bolnavului i se aduse dombra, și Abai îi cîntă cîntec după cîntec. Băieții se apropiară și ei. Abai, care voia să lase bolnavul să doarmă, începu să le spună nepoților povești din „O mie și una de nopți“. Băieții nu se mai îndurau să plece de lîngă el și-l ascultau cu răsufierea oprită. Păreau vrăjiți de unchiul lor, care știa să cînte atît de frumos din dombra și din gură. Noaptea se culcară în pat cu el. Amir și Șubar se și certară din pricina asta :

— Eu mă culc cu unchiul Abai !

— Ba nu, eu mă culc cu el ! Și cei doi copii se ghemuiră sub pătură lîngă Abai, căutînd fiecare să-l îmbrățișeze și să-l tragă de partea lui, pînă cînd adormiră.

Cu o zi înainte, slujbașul care sosise pentru alegeri fusese la Kunanbai și rămăsese mult de vorbă cu el. Era împedat, că, în ce privește alegerea dregătorului localnic, avea să-și plece urechea la sfatul lui Kunanbai.

Din ziua în care ieșise legea cea nouă cu privire la cîrmuitorii de plase, Kunanbai hotărîse singur, cu tărie, să se lase de putere. Pe vremea cînd aga-sultanul cîrmuia întreg duanul, Kunanbai se lăsase ispitit de putere. După aceea venise căderea : rămăsese doar căpetenia neamului tobîkților. Dar și așa, neamul întreg tot în mîinile lui era : „Dacă desfăci degetele, îl ții în palmă ; dacă le strîngi, îl ții în pumn...“

Acum, însă, mîinile stăpînirii se întindeau din ce în ce mai departe și mai adînc. Nu mai era un singur Tobîkti : ținutul fusese împărțit în trei plase mai mici. Și nu era cine știe ce mare cinste să fii cîrmuitor peste a treia parte dintr-un ținut ! Dimpotrivă, dacă te lași de slujbă și stai la o parte, mai ușor îți păstrezi trecerea asupra neamului întreg...

Asta, în primul rînd.

În al doilea rînd, cîrmuirea poporului era tot mai anevoioasă, mai plină de primejdii. Începeau să se ivească răzvrătiți, ca alde Balagaz. Ar fi trebuit să ia măsuri împotriva lor. Dacă i-ar fi urmărit, certurile și dușmăniile din trecut s-ar fi aprins iarăși. Să-ți pui mintea cu unul de-o seamă cu tine, ca Bojei de pildă, treacă-meargă. Dar nu era pentru el să se aleagă cîrmuitor de plasă ca să-și bată capul cu tineretul cel fără minte ! Tineretul avea nevoie de un cîrmuitor tînăr ca și el, și cu mîna de fier.

Lupte-se ei între ei cei de aceeași vîrstă ! Generația tinăra a prins la minte. Să i se treacă ei puterea, iar el, Kunanbai, să-și facă mendrele la adăpostul altora...

În al treilea rînd, Kunanbai se apropia de anul al șapteze-cilea din viață. Era vremea să-și aleagă om în loc, iar cel mai bun ar fi fost tot unul dintre feciorii lui.

Le chibzuise bine pe toate. Alegerea lui se oprise asupra lui Abai. Dar și în această alegere, tot de socotelile lui personale ținuse seamă.

Abai crescuse fără să sufere în vreun fel influența lui. Purtarea și vorbele băiatului arătau limpede că, o dată cu el, se ridicase în spatele tatălui său un aspru judecător. În cei din urmă ani, lucrul acesta ajunsese să bată la ochi, iar după ce Kunanbai se mai și însurase cu Nurganîm, Abai se îndepărtase cu totul de el. De purtarea aceasta Kunanbai o învinuia mai mult pe Ulgean. „Tu mi-ai crescut feciorul ca pe un străin !”, o dojenise el vara trecută.

Dar oricît s-ar fi înstrăinat de el, Kunanbai știa că Abai era deștept, vrednic și cu mintea ascuțită. Așa că trebuia să se folosească de această clipă prielnică și să-și apropie feciorul pe care, altminteri, l-ar fi scăpat din mînă. Primind sarcina grea a cîrmuirii, Abai ar cădea, fără voie, în mîinile tatălui său. Dacă gîndul lui Kunanbai s-ar împlini, dacă feciorul lui s-ar învoi, atunci s-ar vedea că Abai era în stare să ducă la bun sfîrșit multe din treburile socotite peste puterile celor tineri. Kunanbai avea încredere în vrednicia lui Abai, așa că toate îl îndreptățiseră să se oprească la această alegere.

Abai sosi după ce tatăl lui se sculase și-și băuse ceaiul de dimineață. Fața de masă fusese ridicată, covoarele de pe jos proaspăt măturate. Takegean i-o luase înainte : stătea acolo, într-un genunchi, ca un preasmerit ucenic de medrese. Kunanbai el porunci tuturor să iasă, oprind numai pe cei doi feciori ai lui.

Vorbea cu amîndoi, dar se simțea bine că tot ce spunea, spunea pentru Abai. Le vorbi despre bătrînețea care se apropia, le aminti că toată viața lui, atît în zilele de sărăcie, cît și în anii de strălucire, fusese tulburată de nesfîrșite lupte. Și pentru ce luptase ? Pentru viitorul feciorilor lui, al copiilor lui. Acum, copiii lui erau bărbați în toată firea. Le venise rîndul să fie singuri stăpîni pe soarta lor. Dacă își vor găsi prieteni sau dușmani, aceștia vor fi din mijlocul celor de o vîrstă cu ei. Tainele zilelor de astăzi erau mai ușor de dezlegat pentru ei decît pentru bătrîni. Ei vor găsi mai repede căile care

nu dau greș. Amândoi feciorii pe care-i avea în față erau vrednici să vegheze asupra treburilor obștești, fiecare la rîndul lui. Dar unul trebuie să vegheze azi, iar celălalt mâine. Să nu se pizmuiască între ei, să nu se certe pentru mărire. În clipa de față, tatăl se gîndea la Abai. Și găsea de curviință că Abai era dator să primească dregătoria.

De mult nu mai auzise Abai de la tată-său o spovedanie atît de lungă.

Așteptă puțin, ca și cum s-ar fi chibzuit, apoi tuși ca să-și dreagă glasul și răspunse :

- Îți mulțumesc, tată, pentru încrederea pe care mi-o arăți. Ai tot dreptul să-ți descarci povara vieții pe umerii noștri. Trebuie să fii slobozit de sub apăsarea ei. A venit vremea cînd ți se cuvine să fii lăsat în pace. Dar dacă ți-ai pus ochii pe mine, atunci sînt dator să-ți răspund cîstit : nu vreau să fiu cîrmuitor de plasă. Nu mă lasă inima. Takegean e și mai în vîrstă, și mai priceput decît mine : e mai potrivit pentru această dregătorie. S-o primească el !

Zicînd acestea, Abai se întoarse spre fratele lui. Takegean se aprinsese la obraz de mulțumire, dar își păstra înaintea înfățișarea aceea de ucenic gata să se supună la orice. Părea un hoge smerit și fătarnic, care aștepta să-i pice niscai pomeni de preț de la vreo înmormîntare.

Kunanbai își aținti de mai multe ori căutătura iscoditoare asupra lui Abai și-l mai întrebă o dată care erau pricinile împotrivirii lui.

Întîia oară, Abai răspunsese scurt : „Nu pot“. Dar cînd tatăl lui stăruia din nou, începu să-i spună mai multe.

Cîrmuitor al norodului se cuvenea să fie un om mai copt. Iar el, Abai, nu se simțea pregătit pentru o sarcină ca aceea. Puterea în mîini neîncercate e ca un brici în mîinile unui copil ; ori se taie singur, ori smintește pe alții. Lui Abai nu i-ar fi părut cine știe ce rău de el, dar cum ar putea să nu-i fie milă de norodul care și-ar pune nădejdea în el ? Iată de ce nu primea. Cînd va socoti că priceperea lui a ajuns să poată fi folositoare norodului, și cînd el însuși se va simți vrednic, va spune-o singur, fără să-l mai roage tatăl său : îi dă cuvîntul. Dar, deocamdată, să nu mai stăruie...

Atunci, Kunanbai întoarse vorba și-i propuse această cinste lui Takegean. Acesta nu se lăsă prea mult rugat și căzu repede la învoială.

După cincisprezece zile, Takegean era întărit în slujba de cîrmuitor de plasă și, cu acest prilej, își și dădu arama pe față.

Se pomeni de la început înconjurat de sfetnici : pe de o parte Kunanbai, pe de alta Maibasar și Djakip căutau să-l facă să joace cum îi cântau ei.

Noul cîrmuitor plecă fără întîrziere într-o călătorie la tîrg. Kunanbai îi trimise prin el închinăciuni lui Tinibai, rugîndu-l să-i îndrumeze feciorul în treburile de la oraș. Mai-marele duanului de la Semipalatinsk era în legături de bună prietenie cu Tinibai. Datorită acestor legături, chiar de la prima călătorie Takegean puse la cale o mulțime de treburi : Kunanbai se înțelesese de mai înainte, în toate, cu slujbașul care venise pentru alegeri. Lucrul cel mai de seamă era pricina cu Balagaz și Abilgazi.

Ajuns om mare, Takegean scăpăra de nerăbdare să-și arate autoritatea, așa că își adună toate puterile în lupta împotriva celor doi. După plecarea lui Takegean spre aul, noul dregător al duanului de la Semipalatinsk mîină în urma lui, la Cinghiz, cinci străjeri înarmați.

Djumagul, pe care Takegean, îndată după întărirea lui în slujbă, îl făcuse iarăși ștafetă, împreună cu tînărul djighit Karpik, însoțea străjerii, slujindu-le de călăuză. Îi duse la cancelaria cîrmuitorului de plasă noaptea tîrziu, ca să nu afle nimeni de sosirea lor. Takegean și Maibasar le mai dădură încă zece djighiți în ajutor și-i trimiseră, în aceeași noapte, la djighiteci.

Pînă atunci, tobîkții nu avuseseră de-a face cu detașamente militare decît în împrejurări cu totul neobișnuite. De aceea, de cite ori treceau pe lîngă aule străjeri înarmați, toată lumea era cuprinsă de groază, de la bătrîni și pînă la copiii cei mici.

Ceata îi descoperi ușor în munți pe Balagaz și pe Abilgazi. După o îndelungată urmărire, se iscă o încăierare crîncenă. Străjerii, care rareori ieșeau din tîrg și nici nu cunoșteau locurile, își dovediră îndată neputința. Nu erau în stare să alerge în galop într-un ținut de munte, se țineau de oblîncul șeilor și se bălăbăneau ca niște saci, rămînînd mult în urma fugarilor. Fiecare grămadă de pietre de pe culmi li se părea o cursă. Își scoteau atunci ocheanele și se uitau lung cu ele. Djumagul, care-i recunoscuse de departe pe fugari, își ieșea din fire vîzînd nehotărîrea străjerilor. „Ce le-aș mai sparge eu țeava ceca lungă, ce le-aș mai pocni-o cu soilul !“, își zicea el, scrișnind din dinți. Dar nu putea face nimic, și detașamentul abia se urnea din loc.

Văzîndu-le toate acestea, Balagaz își opri calul, se întoarce și începu să-și cerceteze urmăritorii. În fruntea tuturor zburau în goană irghizbaili, printre care îi desluși ușor pe Djumagul, pe Karpik și pe alții. Fugarii erau hotărîți să nu se lase prinși

nici morți. Își îndreptară unul câte unul caii într-o strimtoare îngustă a Cinghizului și, împreună cu Adilhan, se opriră în dosul unei stînci, așteptîndu-și dușmanii.

Încredințată că hoții erau cine știe unde, ceata lui Djumagul gonea risipită. Balagaz îi lăsă pe Djumagul și pe Karpik să treacă înainte și, pe neașteptate, se repezi din spate asupra lor, trei împotriva doi. Soilii de mesteacăn și șokparii negri abia se învîrtiră de două sau trei ori în văzduh : voinici și sprinteni, Balagaz și tovarășii lui răsturnară într-o clipă din sa pe cei doi, apoi se făcură nevăzuți, luîndu-le caii.

Străjerii nu mai îndrăzneau acum să urmărească niște dușmani care fuseseră în stare să izbească atît de aprig în cei din capul cetei. Se îngrămădiră unii într-alții, se opriră în loc și o luară îndărăt.

Suferind o înfrîngere, Takegean își vînsă mînia asupra oamenilor pașnici, prădîndu-le avutul. Djumagul și Karpik însoțiți de vreo zece djighiți atacară și luară toate vitele mari din aulul lui Karașa și Kaumen. Aceeași soartă o avură și vitele lui Urkimbai. Sărăcimea era lăsată fără o vacă de muls măcar. Pînă atunci, așa ceva încă nu se întîmplase. Cînd era vorba de pedeapsă, nu era pedepsit decît cel vinovat, după vorba din bătrîni : „Mîna face, capul trage“. Dar Takegean făcuse o faptă nemaipomenită, ridicînd mîna asupra celei din urmă nădejdi a bătrînilor și a copiilor.

Cînd se află această veste, de peste tot Djighitekul se ridică un murmur de nemulțumire :

— Iată ce se petrece pe lume ! Iată încotro bate vîntul ! Ai zice că, într-adevăr, pentru vina făptuită de cîini pătînesc cororii ! cîrteau oamenii, întăritați.

Kotibacii și bokenșii, strîns legați de djighiteci, primiră vestea cu aceeași indignare. Nedreptatea cea mare era că și Kaumen, care nu se făcuse vinovat cu nimic, pătîmise delaolaltă cu ceilalți : doar toată lumea știa de ruptura lui cu Balagaz. De altminteri, nici Urkimbai n-avea nici o legătură cu hoții.

Norodul nu știa lămurit cui trebuia să ceară socoteală pentru această nedreptate, dar toată lumea era tulburată și furioasă.

— Iar ne cade pacostea pe cap ! oftau oamenii.

Takegean își mutase cancelaria în aulul lui de la Musakul. Era înconjurat de tîlmaci și de ștafete, de sfetnici, ca Maibasar și Djakip, și de o mulțime de însoțitori. Toți avuseseră de suferit la vremea lor de pe urma isprăvilor lui Balagaz și se foloseau acum de prilej ca să-și verse mînia asupra întregii semînții a djighitecilor.

La drept vorbind, detașamentul fusese trimis mai mult ca să bage frica în oameni și să-i înspăimînte pe hoți.

După trei zile, străjerii se întoarseră la Semipalatinsk. În ajunul plecării mai ieșiseră o dată în munți, încercînd să dea de urma fugarilor, dar tot nu izbutiseră să-l descopere pe Balagaz și pe oamenii lui.

După ce îi trimise pe străjeri de unde veniseră, Takegean începu să adune dovezi împotriva căpeteniilor, să-și pregătească cu grijă hîrțile și să trimită jalbe la Semipalatinsk.

Abai fusese adînc nemulțumit atunci cînd frate-său chemase detașamentul. Dar cînd mai află și despre celelalte isprăvi ticăloase de mai tîrziu, nu se mai putu stăpîni și încălecă pe cal.

La Musakul îl găsi pe Bazarali. De față cu Abai, djighitul îl înfruntă pe Takegean.

— Dacă vrei să lupți, luptă împotriva răufăcătorilor ! Dar ce rost are să lovești în bieți oameni pașnici, care și așa abia au ce mânca ? Dă-le vitele înapoi, dacă nu vrei cu tot dinadinsul să lași femeile și copiii să moară de foame ! Toată viața lor atîrnă de vitele acestea, pe care le-ai smuls de la ei cu sila. Înțelege odată !...

Dar Takegean nici nu primi să stea de vorbă cu el :

— Așteaptă, că acesta-i abia începutul ! Nu mă las nici mort pînă nu-i voi prinde pe Balagaz și pe Abilgazi. Nu eu, ci ei seamănă deznădejdea ! răcni el.

Bazarali sări, aprins :

— Mărturisește încalte că pînă ce pui mîna pe Balagaz, vrei să viri în lanțuri tot norodul !

— Și tu de cînd ai ieșit judecător ? strigă cu mînie Takegean. Cine te-a ales ? Hai ? Mulțumește-te că nu te-am luat ostatic pentru Balagaz ! Nu-ți ajunge ? Dacă-i vorba așa, apoi bagă de seamă : că, de s-o ținea Balagaz și de aci încolo de isprăvile lui, tu ai să răspunzi pentru el ! Și n-ai să-mi mai scapi !

Dar amenințările nu-l speriau pe Bazarali :

— Și eu care credeam că stau de vorbă cu un om în toate mințile ! Văd însă că am de-a face cu o secure oarbă. Degeaba m-am ostenit pînă la tine ! Ar fi fost de ajuns să vorbesc cu ștafeta ta și să mă-ntorc acasă ! îi aruncă el în obraz și se ridică să plece.

Abai încercă să intre și el în vorbă, să-i spună frate-său că n-avea dreptate, dar Takegean i-o tăie scurt :

— Ia nu-ți băga și tu nasul !

În cancelarie, Abai văzu hîrțile gata pregătite. Spre nenorocul djighitecilor, totul era rînduit cu mare grijă : și pecetile,

și hotărârile, și iscăliturile. În seara aceleiași zile, „ștafeta cu pană” avea să plece la tirg... Cum află vestea, Abai se grăbi să i-o împărtășească lui Bazarali :

- Neghiobii aceștia pun la cale o ticăloșie nemaipomenită. Pregătesc un nou Tokpambet sau un nou Musakul... Dar norodul să nu se neliniștească și să nu se înspăimînte : o suflare de vînt nu-i încă furtună, Bazeke ! zise el.

Bazarali îi răspunse că nu venise acolo de voia lui, ci din partea oamenilor prădați de cele din urmă vite ale lor. Abai îl rugă să mai aștepte. Apoi îi luă la o parte pe Maibasari, pe Djakip și pe Takegean și începu să-l judece, aspru, pe cîrmuitorul de plasă :

- Nu îndrăznești să te măsoari cu cei deopotrivă cu tine, dar faci pe grozavul față de femei și de copii ! Ai luat cu hapca cea din urmă picătură de lapte de la gura celor care și așa erau sărăciți de djut. Nu ți-e rușine ? Crezi tu că stăpînirea o să te laude pentru isprava asta ? Ai ridicat întreg norodul împotriva ta. Încearcă acum să mai rămii pe loc ! căută el să-l sperie. Apoi se întoarse cu hotărîre către Maibasari : Și toate le face numai după sfaturile tale ! Măcar ție să-ți fi fost rușine ! Dați înapoi norodului vitele furate !

Takegean era furios că primea porunci de la Abai, dar nu îndrăzni să i se împotrivească. Nu putea să uite cît de mult îl rugase bătrînul pe Abai să primească dregătoria. Dacă el, Takegean, ar face un pas greșit, iar Abai îl va dovedi vinovat, s-ar găsi în mare primejdie... Și cine știe ce ar fi în stare să facă Kunanbai ? Dacă ar trece cumva dregătoria asupra lui Abai ? Ei, oare cum să facă el să afle ce gîndește bătrînul ?... Dar, deocamdată, n-avea nici o veste de la el, așa că nu putea să știe dacă va încuviința sau nu măsurile pe care le luase împotriva djighitecilor. De aceea se stăpîni, nu-i răspunse nimic lui Abai și se prefăcu că chibzuiește.

Oricum, nu era de glumit cu amenințările lui Abai !

Takegean și Maibasari ar mai fi vrut s-o țină înaintea cum știau ei, însă Djakip căzu pe gînduri. După ce rămase singur cu ei, încercă să-i sfătuiască :

- Eu zic să-i lăsăm pe Abilgazi și pe Balagaz în seama celor de la duan. Faceți mai repede hîrtiile și trimiteți-le la Semipalatinsk. E mai cumințe să fie urmăriți numai făptașii. Cît despre vite, socotesc că ar trebui să le dăm înapoi, le spuse el.

Nu mult după aceea, oamenii își primiră vitele îndărăt : Bazarali își ajunsese ținta. Însă le repetă djighitecilor amenințările lui Takegean, adăugînd că împotriva lui Balagaz se trimite

la tîng un sac întreg cu jalbe. Și, cu toate că o rupsesese cu fratele lui, trimiterea zilnic un om în aulul lui Karaşa să-i spună tot ce se petrecea.

Mai trecură încă trei zile, și tot Cinghizul se cutremură de o veste zguduitoare : „A fost prădată ștafeta cu pană mînată de Takegean la Semipalatinsk. Jaful se petrecuse în rîpa de la Mukîr, la hotarul tobîkșilor. De aci înainte nu mai scăpăm, chinurile noastre n-or să mai aibă sfîrșit !“

Într-adevăr, hîrutiile pe care Takegean le ticluise împotriva lui Balagaz și a tovarășilor lui fuseseră trimise cu ștafeta cu pană. Trei călăreți le duceau în doi saci plini, atîrnați la oblînc. Djumagul, Karpîk și încă un djighit își prinseseră pene la căciulă și porniseră în goană de la Musakul. În drum, schimbîndu-și mereu caii, băgau lumea în sperieți, strigînd : „Ștafeta, ștafeta cu pană !“

Ștafetele, alergau așa de o zi și o noapte. Își pusese în gînd să ajungă în seara următoare la Semipalatinsk. Se apropiau acum de rîpa de la Mukîr.

Fără veste, se pomeniră față în față cu trei călăreți necunoscuți, care le ieșeau înainte. Ajungînd în dreptul lor, călăreții îi luară de gît și-i dădură jos de pe cai.

Cei trei necunoscuți sfîrșiră repede cu cele trei ștafete. Nu scoteau o vorbă și aveau obrazul acoperit cu cîte-o pînză neagră. Luară sacii cu hîrtii și se făcură nevăzuți.

În aulul lor, Adilhan aflase despre jalba lui Takegean și despre ștafeta care plecase în mare grabă. Înfuriat peste măsură, se repezise pe urma oamenilor, fără să fi cerut sfatul lui Balagaz și al lui Abilgazi și fără să le fi spus ce avea de gînd să facă. Îndrăzneț și sprinten, îi pîndi pe cei trei, urmărindu-i pas cu pas. Iar cînd oamenii poposiră să-și bea ceaiul, el le-o luă înainte, însoțit de doi djighiți voinci din neamul naimanilor. Își îndepliniră sarcina fără multă bătaie de cap și se întoarseră cu prada în Chinghiz.

Dar Adilhan nu ținuse seamă de un lucru : că o faptă îndrăzneată ca aceea trebuia să aibă, după lege, urmări grele, iar el putea să pătimească cumplit. Însă, oricum, fapta fusese săvîrșită.

După ce jefui poșta, Adilhan căută adăpost într-unul din cele trei aule de la hotarul dintre pășunile neamurilor sîban și tobîkt. Acolo se adăposteau de mult Balagaz și tovarășii lui. Balagaz începuse să se arate pe locurile acelea atunci cînd, înfometăți și istoviți de djutul ucigător, oamenii prindeau cu capcana animale mărunte de stepă. După sosirea lui, răsuflară

mai ușor : străinul împărțea celor flămânzi și vaci de muls, și cai de încălecat.

Acolo îi găsi Adilhan pe Abilgazi și pe Balagaz.

Lăudându-i îndrăzneala, cei doi găsiră de cuviință că nu mai avea nici un rost să le pară rău de cele întâmplate.

— Acum, cîrmuitorul de plasă o să alerge iarăși la tîrg, o să stîrnească alt tărăboi și o să aducă alți străjeri, ca și rîndul trecut. Dar cine-i prost să-i mai aștepte ? Lăsăm caii să se odihnească trei-patru zile, ne facem rost de merinde pentru drum lung și plecăm la naimani. Tot se apropie frigul. Stăm acolo pînă la vară și-n vremea asta se potolesc toate, își ziceau ei.

Dar Kunanbai se dovedi mai isteț decît îl socoteau ei. Chemă la el pe Takegean, pe toți bătrînii din semîntia irghiz-bailor, de asemenea pe Suiundik și pe celelalte căpetenii de semîntii.

— N-o să am liniște, pînă nu i-oi băga în pămînt ! Cine ar mai îndrăzni acum să le ia apărarea ? Numai să încerce careva să-i smulgă pe tîlhări din mîinile mele ! Să nu-mi ziceți pe nume dacă nu fac să le putrezească oasele în ocna ! zise el, tremurînd de mînie.

Nici nu se sfătui măcar cu cei de față : îi chemase doar ca să le spună hotărîrea lui și să se asigure de sprijinul lor. Ca să-i sperie, îi porunci pe loc lui Takegean :

— Cheamă-i pe străjeri, să se isprăvească odată cu răzvrătiții !

Căpeteniile se împrăștiară pe la casele lor, așteptîndu-se să vadă sosind un detașament de străjeri înarmați. Dar toate nu erau decît praf în ochii lumii : în aceeași noapte în care Adilhan sosise la Balagaz și la tovarășii lui, Kunanbai mînase într-acolo, în cea mai mare taină, o ceată de treizeci de oameni însoțiți de șase copoi, poruncindu-le să-și ascundă sub haine șokparii, soilii și săbiile. Toate pregătirile nu tinuseră mai mult de un ceas, după care djighiții luaseră drumul Cinghizului. Takegean nici nu bănuia măcar unde se afla Balagaz. Dar Kunanbai, cu toate că nu-și bătuse capul cu cercetările, le arătă oamenilor, fără șovăială, încotro trebuiau să se îndrepte.

În zori, trimișii se iviră din toate părțile, încercuind cele trei aule. O iscoadă de-a lui Balagaz văzuse un pîlc de călăreți cu cîini ieșind de după creastă, dar îi luase drept vînători : dincolo de Cinghiz, se vînează pînă ce cade zăpada. Asta îl făcuse pe om să se înșele. Și așa, deși cutezător și viteaz, Balagaz căzu în cursă.

În fruntea urmăritorilor era Izguttî. Îşi scoase din teacă sabia lungă şi năvăli, cu toată ceata după el, în casa în care se adăpostea Balagaz cu oamenii lui. Ei dormeau încă, fără să bănuiască măcar primejdia care-i ameninţa. Erau zece.

Izguttî îl izbi pe Balagaz cu latul săbiei. Balagaz se trezi şi, îngrozit, sări în picioare.

— S-a sfîrşit ! M-a ajuns blestemul ! strigă el.

De altfel, se sfîrşise şi cu ceilalţi : toţi fuseseră prinşi, fără împotrivire.

Îi scoaseră din casă şi-i aşezară, doi câte doi, pe cai. Fiecare dintre ei era înconjurat de câte cinci sau şase oameni, iar Izguttî, cu sabia în mînă, nu se depărta o clipă de lîngă Balagaz.

Din cei zece prinşi, numai Abîlgazî izbuti să fugă spre seară. Se înţelesese în şoaptă cu tovarăşul cu care călărea pe acelaşi cal şi rămase puţin în urma celorlalţi. După o noapte de nesomn şi de nelinişte, omul lui Kunanbai, care-i păzea, aţipise călare. Îşi vîrîse şokparul sub genunchi, fără să-l mai sprijine cu mîna.

În clipa cînd călăreţii intrau în strîmtoarea cotită, cu drumul îngreuiat de pereţi înalţi de stîncă, Abîlgazî smulse şokparul de sub genunchiul paznicului aţipit, aruncă omul din şa, şi, dintr-un salt, sări în locul lui. Prăbuşindu-se la pămînt, paznicul nu-şi putu veni multă vreme în fire. După ce se dezmetici, apucă de friu calul istovit, pe care şedea al doilea prins, şi începu să strige în gura mare.

Dar Abîlgazî avusese timp să se facă nevăzut.

Pînă să înţeleagă cei din fruntea convoiului despre ce era vorba şi, după un sfat zgomotos, să hotărască ce aveau de făcut, Abîlgazî ajunsese departe. Amurgul se lăsa tot mai întunecat. Temîndu-se ca urmărirea unui singur prins să nu sfîrşească cu pierderea tuturor, Izguttî porunci să nu se oprească nimeni, ci toată lumea să-şi vadă de drum. Dar de data aceasta rămase el în urma tuturor.

Apropiindu-se de Karaşokî, trimise un om la Kunanbai să-i dea de veste că pusese mîna pe tâlhari şi să-l întrebe dacă n-ar vrea să-i vadă şi el, şi să-i cerceteze.

Dar Kunanbai hotărî, scurt :

— Duceţi-i la Musakul. Spuneţi-i lui Takegean şi oamenilor lui să-i trimită chiar în noaptea asta la Semipalatinsk. Să-i urce în căruţe, cu straşnică pază, să-i ducă la tîrg şi să-i bage la puşcărie. Să nu şovăiţi şi să nu vă fie frică !

Takegean îndeplini întocmai și fără întârziere porunca lui Kunanbai. Și, în toiul nopții, toți prinșii au fost porniți spre închisoarea din Semipalatinsk.

Așa că oamenii nu aflară de prinderea lui Balagaz și a oamenilor lui decât atunci când aceștia erau departe.

Și Kunanbai, și noul cîrmuitor de plasă aveau aerul unor motani care au pus laba pe un șoarece și acum mîrie cumplit, își iau aere amenințătoare, își zbîrlesc părul pe spinări și se uită fioros. Vorbeau cu mînie despre cele petrecute, ca niște oameni năpăstuiți pe nedrept. Trecuseră trei zile, și ei încă mai bombăneau :

- Cei mai înrăiți dușmani și n-ar fi făcut o faptă ca asta ! Au rupt hîntiile stăpînirii, doar l-or băga în bucluc pe Takegean !

- Da, voiau să-l răpună pe Takegean ! Auzi, ticăloșie !

Și toată larma, toată furtuna aceea o ațîtau, anume, ipocriții : adunau norii, tunau și fulgerau, dar ținta lor era cu totul alta.

Multe neînțelegeri și multe certuri fuseseră și mai înainte, dar niciodată lucrurile nu ajunseseră pînă acolo, încît să-și trimită cineva dușmanul la pușcărie, ori să-l surghiunească în cine știe ce ocnă din ținuturi neștiute de nimeni. Toți cei din jurul lui Kunanbai își dădeau bine seama că, după ce norodul o să se dezmeticească și o să judece pe îndelete cele întîmplate, vestea trimiterii la închisoare a tinerilor răzvrătiți o să fie întîmpinată cu adîncă nemulțumire. De aceea, prin larma pe care o făcea în jurul lui Balagaz, cîrmuirea încerca să-și îndreptățească pedeapsa nemaipomenită încă în stepă.

Cînd Kunanbai era el însuși la putere, nu lua niciodată asemenea măsuri. Dar acum, fiind vorba de Balagaz și de prietenii lui, primise lupta : purtarea acestora era prea nesăbuită și punea în primejdie încrederea norodului în nemărginirea puterii și a trecerii lui. Își dădea seama de acest lucru, și de aceea se hotărîse să folosească măsurile cele mai aspre.

În ceea ce-l privea pe Balagaz, Kunanbai nu vedea în el un hoț de cai oarecare : vorbele lui Bazaralî și isprăvile fratelui său aveau aceleași rădăcini. Asta se dovedea prin faptul că Balagaz nu se năpustea împotriva oricui, ci pe alese și, mai cu seamă, împotriva semînției irghizbailor. Și deoarece oamenii lui nu se atinseseră niciodată de săraci, dragostea norodului pentru el creștea din zi în zi.

Dar ce s-ar întîmpla dacă întreg norodul, flămînd și lăsat pradă lipsurilor, l-ar urma pe Balagaz ?... Numai cît se gîndea, și Kunanbai simțea că se cutremură. Această amenințare îi

cerea să ia, fără întârziere, măsuri hotărâte și necruțătoare. De aceea se gîndise să înspăimînte norodul, pedepsind cu cruzime pe cîțiva dintre răzvrătiți, ca să slujească drept pildă celorlalți.

Dar, oricît și-ar fi ascuns el planurile, oamenii tot începeau să bănuiască unde voia să ajungă.

Norodul nu sprijinea și nu încuviința asprimea lui Kunanbai, socotind trimiteră prinșilor la închisoare și surghiun drept o nemaipomenită sălbăticie. Baisal și Suiundik șovăiau : păgubiți și ei de tîlhari, măsura, oricît de crudă, le venea la socoteală. Totuși, nu îndrăzneau să se alăture pe față faptelor ocîrmuirii. Așa că stăteau pitiți în aulele lor.

Kunanbai stătea cu urechea întinsă la tot ce vorbeau djighitecii și, mai ales, cei din aulul lui Baidalî.

Aceștia erau furioși. Auzind că prinșii fuseseră trimiși de-a dreptul la pușcărie, Baidalî nu-și mai putu stăpîni mînia. Își strigă în gura mare mila pentru cei nepăstuiți, se răzvrăti împotriva măsurilor ocîrmuirii și zise, în auzul tuturor :

— Kunanbai nu-i în stare nici să se rușineze, nici să țină seama de norod ! Dacă i-ar fi pedepsit cu mîna lui sau cu sprijinul celor de-un neam cu el, cine-ar fi îndrăznit să-i apere pe vinovați ? Dar așa, ce poate să-i răspundă el norodului ? Și-a sfîșiat singur puilul, ca lupul. Tot tineretul djighitecilor o să se uite la el ca la un călău !

Nu-i mai era frică de nimeni : n-avea decît să-l audă și Kunanbai ! Iar vorbele lui treceau din om în om.

Și Kunanbai le auzi. Într-adevăr, o gură rea ca aceea trebuia astupată ! Trebuia să se gîndească la alte măsuri, mai necruțătoare încă decît cele de pînă acum...

— Djighitecii îngăduie hoția și-i apără pe hoți ! Pentru asta și ei trebuie să dea socoteală ! îi trimise el vorbă lui Takegean.

Cînd această poruncă ajunsese la urechile lui Takegean și ale lui Maibasari, cîrmuirea spori numărul vinovaților de la nouă, la treizeci. Printre aceștia se pomeniră trecuți și Karașa, și Kaumen, și Urkimbai, ca și toți cei cărora li se dăduseră deunăzi vitele înapoi.

Mai mult decît atît : pe același catastif fusese trecut și Bazaralî. În timp ce-l întocmeau, Maibasari îi aduse aminte lui Takegean :

— Dar tu înțelegi cum de a fost cu puțință să se prade poșta ? Ia gîndește-te puțin ! Cînd se pregăteau hîrțile, Bazaralî era aici, de față, și a iscodit totul. Îndată a și fugit acasă și l-a stîrnit pe Adilhan ! Parcă aud vorbele pe care ni le-a aruncat atunci în obraz, de față cu tot norodul ! De la el

pornesc toate. Face pe nevinovatul, dar în sufletul lui e cel mai viclean dintre toți !

Takegean își aminti și el de necazurile lui din trecut : într-adevăr, Bazaralî îi stătea veșnic împotriva, îl bîrfea și-l ponegreă. Era încrezut și cutezător. Dacă Balagaz o să fie surghiunit, de-a doua zi Bazaralî o să-i ia apărarea, tulburînd mințile oamenilor... Și Takegean încuviință bucuros hotărîrea lui Maibasas.

— Așa gîndesc și eu, zise. Pe el trebuie să-l strîngem mai zdravăn în chingi !

Și așa, Bazaralî se pomeni trecut și el la catastif.

Aflînd despre lista cea nouă, Baidalî îl chemă la el. Stătura mult de vorbă între patru ochi, și Baidalî îi dezvăluie gîndul care-l chinuia de atîta vreme :

— Veșnic trebuie să mă căiesc că n-am știut să fiu destul de prevăzător ! De cîte ori m-am ars în focul aprins de Kunanbai, totdeauna m-a luat prin surprindere... Acum, s-a întîmplat același lucru. Oare n-am fost noi cei care i-am ținut partea toată vara, batjocorindu-l pe Balagaz și pe oamenii lui ca pe niște hoți și urmărindu-i cot la cot cu el ? De data aceasta, însă, am chibzuit și am cîntărit totul. Ei n-au furat, ci au făcut o faptă îndrăznească, răzbunînd umilințele îndurate... Ai găsit tu măcar unul dintre flăminzi care să-i blesteme ? Nu pot să-i numesc hoți pe niște oameni cu suflet din neamul meu ! Fapta lui Kunanbai mi-a deschis ochii. El îndrăznește să ridice mîna asupra lui Kaumen, și chiar asupra lui Urkimbai. Care dintre noi o să rămînă pînă la urmă nevătămat ? Îți închipui că o să cruțe el pe cineva ? Să apucăm din nou calea învrăjbirii ? O să încuviințeze nelegiuirile lui Takegean și ale lui Maibasas. Și ce poate să răspundă ? Că așa a vrut semînția djighitecilor ! Ia-ți calul, încalecă și du-te fără întîrziere la el. Știi să vorbești și ai în tine destulă inimă. Dacă-ți răspunde că nu dă îndărăt, atunci nu-l cruța și spune-i adevărul !

Bazaralî împărtășea și el părerea lui Baidalî, așa că plecă să i-o spună lui Kunanbai. Dar nu se duse de-a dreptul la Karașokî, ci o luă întîi pe la Musakul, deoarece nici el, nici Baidalî nu știau bine numele tuturor celor trecuți pe listă : despre Kaumen și Urkimbai nu umblau încă decît zvonuri. Însă, mergînd într-acolo, Bazaralî își schimbă încă o dată drumul și se abătu pe la Djidebai.

Abai era acasă. Aflase de curînd de isprăvile lui Takegean și ale lui Maibasas și era furios.

— Parcă au turbat și-și cheamă singuri osînda ! strigă el. Și-au ridicat întreg norodul împotriva lor !

Cu puțin înainte, Abai îl trimisese pe Erbol la Musakul să afle numele celor trecuți pe listă.

În timp ce Bazaralî stătea de vorbă cu Abai, se întoarse și Erbol, întunecat și abătut. Abai îl întreabă ce era cu lista, dar Erbol se încurca în răspunsuri. Părea că-l tulbură faptul că era și Bazaralî de față. Abai însă stăruie :

– Spune tot ce-ai auzit și ce știi. N-ai nevoie să ascunzi nimic...

Atunci Erbol începu să vorbească fără înconjur :

– Vai, ce s-au apucat să facă Takegean și Maibasari ! Și-au pus în minte să ducă la pierzanie tot norodul ! Și n-or să aibă hodină, pînă nu ne-or răpune pe toți ! strigă el.

Și-i înșiră, pe rînd, pe toți cei trecuți pe listă : printre ei erau cîțiva bătrîni și cîțiva tineri, care nu avuseseră nici o legătură cu furturile. Dar ceea ce-l tulbură pe Abai mai mult ca orice era că și Bazaralî fusese trecut printre vinovați.

Se făcu alb ca varul :

– Cum ? strigă el. Aiurează ? Sînt orbi, sînt nebuni ?

Bazaralî auzea pentru întia oară că și el era urmărit. Dar nu se sperie și nici nu-și pierde cumpătul. Rămase liniștit, ba chiar începu să rîdă. Doar chipul lui pălit se întunecă de minie. Abai și Erbol se uitau la el cu mirare.

– Astăzi l-am auzit pe Baidalî căindu-se, începu Bazaralî. Acum, mi-a venit și mie rîndul. Înseamnă că sînt într-adevăr un minz rătăcit de herghelie : pînă și de fratele meu m-am lepădat, numai să nu fiu socotit tîlhar ! Dar nici ceilalți, Abai, nu sînt tîlhari, și nici răufăcători nu sînt ! Ați auzit vorbindu-se despre tot ce au făptuit. Spuneți și voi : așa se poartă oamenii pe care lumea-i socotește tîlhari ? și, zicînd așa, se uită în ochii lui Abai.

– Nu, nu-i hoție. Ai dreptate ! Nu-i tîlhărie ! răspunseră într-un glas Abai și Erbol.

– Iar dacă lucrurile sînt așa cum sînt, atunci de ce am mai stat la gînduri ? De ce nu m-am dus cu ei, de ce n-am împărtășit soarta lor amărită ?

Bazaralî tăcu.

Erbol avea și el pricină să fie necăjit. După întîlnirea pe care o avusese în ziua aceea cu Takegean, tot drumul se gîndise mereu la același lucru. Zise, amărit :

– Eh, Abai ! De ce n-ai primit tu oîrmuirea, atunci cînd te-a rugat tatăl tău ? Ai fi luat apărarea norodului și n-ai fi îngăduit să se facă asemenea nedreptăți ! Prin cîte a trebuit să trecem, cîte ne-a fost dat să pătîmim, iar tu stai liniștit acasă și nici nu-ți ridici ochii din pămînt de rușine ! Asta e tot ce

faci tu pentru popor ? Nu, nu pot să mai tac, nu pot să mai rabd !

- Așa e ! întări și Bazarali. Măcar tu ar fi trebuit să ne aperi !

Abai tăcea. Nu-i părea rău că nu primise el dregătoria, ci doar că, în dorința lui de a scăpa de stăruințele lui Kunanbai, nu se împotrivise la alegerea lui Takegean.

Takegean îi era frate, îi era ruda cea mai apropiată, dar rămăsese străin și departe de inima lui. Frații mai avuseseră și alte ciocniri. Și cu cât trecea vremea, cu atât prăpastia dintre ei se adâncea. Iar acum, era limpede că va fi nevoie de o luptă fâțișă. Poate că lupta și începuse. Dacă Abai îl iubea și-l compătimea cu adevărat pe Bazarali, atunci datoria lui era să-i sară în ajutor fără întârziere și să-l scape.

Tăcea, chibzuind.

- Bazeke, zise el, într-un târziu. Aș mai îndrăzni eu să mă socotesc om, dacă nu ți-aș lua apărarea ? Puterea lui Takegean nu e în stepă, ci în târg, așa că târgul trebuie să hotărască ! Mîine plec la Semipalatinsk. Și o să fiu apărătorul vostru, pînă cînd se va isprăvi cu toată pricina asta !

Bazarali se uită cu neprefăcută recunoștință la Abai și se ridică bucuros, ca și cum ar fi căpătat un lucru pe care abia îndrăznea să-l viseze. Se grăbi să plece și, fără să primească nici mîncarea care-i fusese pregătită, încălecă și se îndreptă spre Karașokî.

Ajunse în aulul lui Kunanbai seara tîrziu. Cu toate că în casa lui Nurganîm nu era nici un străin, Kunanbai nu-i îngădui să intre la el, ci porunci :

- Duceți-l în odaia de oaspeți și dați-i de mîncare acolo.

Bazarali rămase multă vreme singur. O slujnică îi aduse ceaiul. După ce-l bău, intră la Kunanbai, fără să mai oară voce.

Kunanbai stătea culcat, rezemîndu-și cotul pe un vraf de perne. Nurganîm îi spunea o poveste, frecîndu-i tălpile.

Primi cu răceală închinăciunea lui Bazarali. Dar oaspetelui puțin îi păsa acum de toanele lui Kunanbai. Se așază și trecu de-a dreptul la rostul venirii lui acolo. Începu hotărît, încrezător în propriile lui puteri. Vorbea aspru, cu fața deschisă și cugetul curat, și fiecare vorbă a lui părea ascuțită la amîndouă capetele de minie și de conștiința dreptății pe care o apăra. Fără să-și poată lua ochii de la el, Nurganîm pălea și se îmbujora, rînd pe rînd.

Bazarali începu chiar cu fapta lui Takegean :

- Pregătește pieirea bătrînilor și a copiilor. Nu cumva socotea el, Takegean, că Kunanbai a îmbătrînit pînă într-atîta, încît urechea lui e surdă la orice glas ? Că asemeni unui vultur bătrîn nu se mai poate înălța în zbor ? Cum au îndrăznit Takegean și Maibasas să ia o hotărîre ca aceasta, cum nu s-a mai pomenit în stepă, în timp ce un tată ca al lor trăiește încă ?

Dar Kunanbai era zgîrcit la vorbă.

- Ai fost pe la Takegean, ai vorbit cu el ? îl întrebă.

Bazarali îi răspunse că nu fusese pe la Takegean, dar că aflase totul și, cum aflase, alergase de-a dreptul la el. Repetă numele tuturor celor trecuți de Takegean pe listă. Apoi își aminti de vorbele lui Baidali : „Takegean e ca un lup, își sfîșie singur puiul“. Și încercă să le lămurească :

- Acela care pleacă în surghiun ori la ocnă se duce întins la moarte. Takegean poate fi sigur că scapă de aceste rude ! Atunci, să le pregătească încălze și giulgi de îngropăciune, iar aici, să sape gropi pentru copiii flămînzi lăsați în voia soartei ! Dar oare nu înțelege el că o nelegiuire ca aceasta nu poate să rămînă fără pedeapsă ?

Kunanbai simți unde voia să ajungă Bazarali, și vorbele lui nu-i puteau fi pe plac.

- Dacă ai venit aici ca să te lauzi cu puterea ta, să știi de la mine că puterea nu se dovedește prin vorbe. Ești furios pe Takegean ? Du-te la el și măsoară-te cu el ! îi răspunse.

Nu mai aveau ce-și spune. Bazarali încheie, înfruntîndu-l pe față :

- Bine, atunci Takegean să nu cruțe pe nimeni ! A te hotărî să faci un rău, sau a-l face într-adevăr - e unul și același lucru. Dar și ura neînduplecată, și răzbunarea neînduplecată, tot una sînt. Din toate acestea se va isca o dușmănie care va trece din tată în fiu, iar vina ei nu vor purta-o djîghitecii ! Și toată lumea îl cunoaște pe cel asupra căruia va cădea blestemul... Atîta am avut să-ți spun, și nu numai din partea mea, ci în numele tuturor djîghitecilor !

Kunanbai îl ascultă pînă la sfîrșit :

- Bine ! Ai spus ce-ai avut de spus. Acum, ajunge ! Pînă aici !

Bazarali ieși. Kunanbai nu mai ascultă pînă la capăt povestea lui Nurganîm și-și strînse sub el picioarele pe care i le freca femeia. Își închise singurul său ochi și-și încrunță sprîncenele. Toată înfățișarea lui îi amintea femeii iernile aspre, înghețul pustiitor... Pe obrazul încremenit, bătrînețea își pu-

sese pecetea necruțătoare. Rămase adâncit în gândurile lui, străin și îndepărtat...

Prin urmare, îi lăsase lui Bazarali libertatea pe care n-ar fi lăsat-o nimănui altcuiva ! Cu câteva clipe înainte, Bazarali îi dăduse o lovitură grea, și totuși plecase teafăr și nevătămat... Nu, n-ar fi avut ce să-i răspundă. Dacă stai și te gîndești, Takegean întrecuse, într-adevăr, orice măsură : una e să asuprești cîțiva djighiteci, și alta e să ridici mîna asupra lui Bazarali ! Cum de n-a putut el să înțeleagă una ca asta ? Fără îndoială că și el, Kunanbai, împărtășea ura lui Takegean față de djighiteci, dar nu și-o arăta față de oameni ca Bazarali ! O clipă, parcă ar fi vrut chiar să-l scape de năpastă pe Bazarali, dar se răzgîndi și-și birui slăbiciunea : Bazarali venea doar din partea djighitecilor și aducea cu el ura și dorul de răzbunare al întregii lui seminții... Și asta era de ajuns.

După ce mîncă singur în odaia de oaspeți, Bazarali se culcă. Mînia care se adunase în el în cele din urmă zile se revărsase toată în vorbele spuse lui Kunanbai. Și dacă în ajun se chinuise fără să poată închide ochii, acum adormi îndată ce puse capul pe pernă.

Peste noapte, se trezi fără veste. Era întuneric beznă. Simți cu neliniște o atingere omenească

– Cine-i ? întrebă el.

– Nu te speria, eu sînt ! îi răspunse un glas înăbușit. Era Nurganîm. O recunoscui îndată.

– Ce cauți aici, nesocotito ? o întrebă el, ridicîndu-se.

Dar Nurganîm nu se tulbură. Îi răspunse, cu liniște și hotărîre :

– Taci... Inima mea e de mult a ta. Însuși mirza ți-a dăruit-o...

Și cu o sărutare pătimașă, se strînse lîngă el.

Tînărul nu mai scoase o vorbă. O îmbrățișare fierbinte le uni trupurile...

Nurganîm încercă să se ridice și să plece, însă Bazarali nu se îndura să se despartă de ea.

– Sufletul meu, ai stîrnit o furtună în inima mea... De ce mă părăsești ? și o îmbrățișă din nou.

Dar Nurganîm se strecură încet de lîngă el :

– Oriunde te-ai afla, Allah să te ocrotească ! A ta sînt, și cu sufletul, și cu dorul meu, Bazeke !

Se mai strînse o dată lîngă el într-o îmbrățișare fierbinte, apoi se desprînse repede și plecă.

Lui Bazarali i se părea că nu stătuse decît o clipă, dar pentru el, din clipa aceea, lumea luase altă înfățișare. La rîndul ei, Nurganîm plecase ducînd cu ea o bucurie care parcă nu-i mai încăpea în piept : bucuria celei dintîi tinere iubini.

Dacă bătrînul Kunanbai, care lăudase în fața ei frumusețea și înțelepciunea lui Bazarali, care spusese chiar în ziua aceea că un tînăr ca el ar trebui cruțat, chiar dacă e un dușman, dacă mult iscusitul, chibzuitul și prevăzătorul Kunanbai ar fi știut ce urmări vor avea cuvintele lui !...

5

Abai și Erbol erau de mult în oraș.

De obicei, feciorii lui Kunanbai trăgeau la Tinibai. Dar Takegean ajunsese la Semipalatinsk înaintea lor și trăsese el acolo.

Aflînd aceasta, Abai și Erbol nu se mai opriră la Tinibai. ci își luară casă cu plată la un neguțător fără copii.

Oamenii de la tîrg nu erau deprinși să umble călare. Însa Abai cunoștea din copilărie obiceiurile de acolo și se deprinse repede cu noul fel de viață. Calul sur și bine hrănit, pe care-l adusese Erbol din aulul lui, ducea în zbor pe cei doi prieteni, ghemuiți în sania de curse. Ziua era însorită, dar zăpada bătătorită de pe ulițe scîrțîia sub tălpile, semn că gerul era năprasnic. Abai și Erbol se duceau la un avocat rus bine cunoscut în Semipalatinsk, Andreev, căruia cazahii îi ziceau „Akbas Andreevici“¹.

Cum ajunsese la Semipalatinsk, Abai începuse să alege neobosit pentru pricina lui Balagaz. Tîrgul era plin de tobîkți, mai cu seamă de djighiteci și de irghizbai. Amețit de mărire și mîndru de dreptul pe care i-l dădea legea de a urmări pe vinovați, Takegean venise cu toți însoțitorii lui. Zăpăci cu mormanele lui de hîrtii pe judecători, pe mai-marele duanului și pe generalul guvernator : vina celor treizeci de djighiteci trecuți la catastif trebuia dovedită cu orice preț.

Pînă atunci, pricina djighitecilor o apăraseră fiul lui Bojei. Dar nici el, nici cei care-l sfătuiau nu cunoșteau rînduiele legii și dedesubturile luptei cu hîrtoagele. Stăteau de atîta timp la tîrg, fără s-o scoată la nici un capăt. Abai, însă, le puse toate pe calea cea bună.

Aduse jalbe din partea rudelor celor închiși : ale lui Balagaz, Adilhan și ale altora. Și la toate dregătoriile, unde

¹ Akbas – cap alb, om cu părul cărunț (n. red. ruse).

pătrunseseră hîrțile cîrmuitorului de plasă, începură să curgă și jalbele djighitecilor.

Takegean se descurca și el destul de greu în chițibușurile judecăților, și Abai o știa, dar cîrmuitorul îl avea alături pe Tinibai, în fața căruia se deschideau toate ușile. Și atunci, Abai îi trimise vorbă de-a dreptul lui Tinibai :

- E adevărat că Takegean e fiul lui Kunanbai, îi spunea el, dar și eu sînt ieșit din același cuib ! De data aceasta, cîrmuitorul s-a încurcat în niște treburi care-l necinstesc și pe el, și pe tatăl lui. Tinibai ne-a fost totdeauna bun prieten. Să nu-l sprijine acum pe Takegean, care apără o pricină strîmbă ! Dacă Tinibai îi vrea cu adevărat binele, ar fi mai cuminte să-l sfătuiască să se lase de ticăloșii...

Și așa, Abai izbuti să slăbească puterea potrivnicilor lui : Tinibai veni singur la el și, după ce stătura mult de vorbă amîndoi, încetă de a-i mai arăta lui Takegean aceeași bună-voință.

Atunci Abai se hotărî să mai facă un pas înainte : să se ducă la cel mai de seamă avocat din ținut și să-l roage să ia asupra-și apărarea lui Balagaz și a prietenilor lui, să adune jalbele, să le cerceteze și să le îndrepte acolo unde ar fi fost nevoie.

Sania se opri în fața unei case cu un singur etaj, așezată chiar pe malul Irtișului. Abai și Erbol intrară în curte.

Îl vedeau pentru întîia oară pe avocatul cel alb la cap. Fața lui „Akbas Andreevici“ nu îmbătrînise, dar părul îi era argintiu, și şuvițe albe începeau să i se strecoare și în barbă. Era înalt, bine legat și impunător, cu fața masivă și frumoasă. Ochii cenușii și ageri priveau drept și pătrunzător prin sticlele ochelarilor, dînd chipului întreg o înfățișare de om serios și chibzuit.

În biroul avocatului îi aștepta tîlmaciul, un omuleț cîrn, cu mustați mari și negre, ușuratic și mărginit. Atîta bun avea : cunoștea fără greș limba rusă, și numai de aceea ajunsese tîlmaci pe lîngă tribunalul duanului.

Cel dintîi lucru care atrase luarea-aminte a lui Abai, după ce-l salută pe avocat, fură rafturile cu cărți : acopereau cu rîndurile lor drepte și neclintite toți cei patru pereți ai încăperii. Tot timpul cît rămase de vorbă cu omul legii, Abai nu-și mai putu lua ochii de la ele. Pentru întîia oară în viața lui vedea atîtea cărți într-o singură casă, la un singur om.

Abai își puse jalba pe masă. În hîrtia aceea, amîndoi, el și cu Erbol, arătau nevinovăția djighitecilor, și mai ales a lui Bazarali, a lui Kaumen, a lui Urkimbai și a rudelor lor.

Interpretul îi tălmăci avocatului cel cu părul alb cuprinsul jalbei. Acesta întrebă care era numele celui ce-o iscălea. Auzind de „Kunanbaev“, își ridică repede ochii nedumeriți și începu să răsfoiască un vraf de hîrtii, care stăteau în fața lui pe masă. După ce se încredință că noul client purta același nume cu cîrmuitorul de plasă, ceru lămuriri și rămase mirat aflînd că Abai era frate cu omul stăpînirii.

– Fratele dumitale aduce dovezi, care-i învinuiesc, și cere să fie pedepsiți, iar dumneata vii și ceri achitarea lor? Cum vine asta? întrebă el, uluit.

Tălmăciul îi repetă lui Abai vorbele avocatului.

– Într-adevăr, cîrmuitorul plasei și cu mine sîntem frați. Și, tocmai ca rudă de aproape, văd și cunosc mai bine decît alții partea întunecată a acestei pricini. Nu pot să tac atunci cînd văd nedreptatea și silnicia la care sînt supuși oamenii. Nu sînt nici cîrmuitor, nici jălbar plătit. Nu sînt rudă cu pîrîtul Kaumen, și nici tovarășul meu Erbol nu este. Am venit aici doar ca martori nepărtinitori. Așa am scris și în jalba noastră. Dacă stăpînirea și judecata vor să afle adevărul, să întrebe oameni ca noi. Vă rugăm să înscrieți toate acestea în hîrtia noastră, răspunse Abai.

Avocatul îl privi cu interes: un tînar dintr-un neam sălbatic, un nomad, vorbea despre datorie, despre omenie, și încă cu atîta autoritate și cu atîta convingere...

Avocatul era un om cu deosebire învățat și avea o mare experiență a vieții. Dar venise la cazahi de puțin timp și nu cunoștea încă poporul. În tinerețe locuise la Petersburg, unde avusese legături cu cei care se ridicau împotriva silniciilor țariste. De aceea fusese nevoit să plece din Capitală și să se ascundă. Mai tîrziu rupsese legăturile din trecut și dusesese o viață cu totul singuratică. În provincie i se îngădui să-și reia ocupația de avocat. Ducea un trai liniștit. Stătuse multă vreme pe Volga și în Ural, iar în anii din urmă se mutase în Siberia. Om de o cultură neobișnuită, mare adept al operei de luminare a poporului, începuse să adune note despre viața și obiceiurile kirghizilor¹. În tîrg se bucura de mare trecere și cuvîntul lui avea greutate, cu toate că nu era om al stăpînirii.

¹ Înainte de Revoluția din Octombrie, cele două mari popoare – kirghiz și cazah – erau confundate de către foarte mulți oameni din Rusia (n. red. rusc).

În timp ce răspundea la întrebările avocatului, Abai se uita mereu spre rafturile cu cărți. Nu se putu opri să nu spună, cu admirație :

- Într-adevăr, asta e cea mai bogată comoară din lume ! Și ce frumos sînt împodobite la dumneata aceste neprețuite comori ale gândirii !

Tălmaciul îi repetă avocatului vorbele lui Abai.

Pe o poliță mai din față, Abai văzu cîteva cărți legate cu deosebită îngrijire, cu dragoste parcă.

- Sînt cărți de legi ? Ce scrie în ele ? întrebă el, curios.

Erau poeziile lui Pușkin. Stăpînul casei încercă să-l lămurească :

- Nu, nu sînt legi. Cărțile pe care le vezi sînt scrise de un poet... Dar deodată făcu o mișcare deznădăjduită cu mîna : Nu, n-o să înțelegi ! E greu să-ți spun...

Își închipuia că la kirghizi nu erau poeți, că în limba lor nu se putea găsi un cuvînt care să exprime această noțiune.

Dar Abai nu se lăsă. Tălmaciul trebui să-i traducă vorbele avocatului. Ajungînd însă la cuvîntul „poet“, nu-și mai bătu capul să caute altă vorbă potrivită în limba cazahă și zise :

- Akîn... Niște cărți făcute de un akîn...

Un răspuns ca acela nu-l putea mulțumi pe Abai.

- Cum ai spus ? Care akîn ? întrebă el din nou, fără să înțeleagă.

Tălmaciul încercă să pună capăt acestor întrebări nelocul lor.

- Tu nu știi și nici n-ai putea înțelege, făcu el.

Abai simți înțepătura și zise cu ironie :

- Ciudat... El e om și gîndește. Și eu sînt om, și eu gîndesc. Și totuși nu ne putem înțelege. Gîndurile noastre se împiedică în vorbe, ca un om rătăcit într-un hățiș de pădure. Asta înseamnă că nu stăm unul în fața celuilalt ca doi oameni, ci ca două dobitoace : ne speriem unul de altul, cum se sperie un cal țărănesc de o cămilă din stepă !...

Erbol începu să ridă. Avocatul ceru să i se repete vorbele lui Abai. Atunci Abai se uită amenințător la tălmaci.

- Să-i tălmăcești totul, cuvînt cu cuvînt, auzi ? îi porunci el.

Avocatul ascultă, apoi zîmbi.

- Întocmai ! Are dreptate. Calul sare cît colo cînd vede o cămilă, iar cămila se ferește cînd vede un cal ! Într-adevăr,

aşa facem şi noi... Şi, după ce rîse din nou : Dar nu numai noi facem aşa. Uite, aici e cartea de legi, iar dincolo – şi arată cu mîna pe fereastră – dincolo se întinde stepa kirghiză, cu legile ei nescrise. Şi ele stau faţă-n faţă, ca şi noi, şi se uită una la alta, fără să se înţeleagă... Bine ai spus !

Şi de atunci, începură să se întâlnească tot mai des.

În vremea asta, îngrijorarea sporise iarăşi prin aule. Cîţiva din cei trecuţi în catastiful lui Takegean fuseseră prinşi şi întemniţaţi. Se zvonea că Bazaralî şi Karaşa stăteau ascunşi.

Cînd această stare de lucruri trecu dincolo de orice închipuire, Baidalî veni şi el la tîrg. Bătu pe la toate uşile şi, în cele din urmă, ajunse şi la Abai.

– Abai, lumina mea, îi mărturisi el, aici, pe uliţele tîrgului, pînă şi caii noştri se sperie ! E prea strîmt pentru noi. Dacă intri în vreo casă, aluneci ca un prost. Dacă încerci să te înţelegi cu stăpînirea, bombăneşti ca mutul şi dai din mîini ! N-o scoţi la capăt cu nici un chip. Ai zice că pentru cei din stepă tîrgul e ca un drum desfundat. Şi noi stăm şi tremurăm, ca nişte cămile bătrîne pe gheaţă !

Fără să vrea, începură cu toţii să rîdă. Baidalî vorbea în glumă, dar cu o umbră de adîncă amărăciune. Din ziua aceea, Abai începu să-i însoţească pretutindeni pe cei ce veneau la tîrg pentru pricina djighitecilor.

Se împrietenise bine cu „Akbas Andreevici“ şi se sfătuia cu el cînd trebuia să mai facă ceva.

E drept că Takegean tot mai punea mîna cînd pe unul, cînd pe altul din djighiteci. Totuşi, de cînd se amestecase Andreev, lucrurile luaseră o întorsătură mult mai prielnică pentru ei. Abai îi încredinţă avocatului şi alte documente, care schimbare fără veste tot cursul cercetărilor.

Ştînd mai mult cu el de vorbă, îi dovedi că încălcările lui Balagaz şi ale prietenilor lui nu puteau fi socotite nici furturi, nici silnicii. Îi povesti nenumărate întîmplări, care arătau starea deznădăjduită a celor loviţi de foamete. Oamenii rămăseseră fără pămînt, trecuseră prin djut şi, pînă la urmă, îşi prăpădiseră şi vitele...

Abai îl lămuri cum se făcea că djutul se abătuse cu toată greutatea numai pe umerii norodului, cruţînd doar cîţiva aleşi. Îi mai spuse că tinerii luau vite numai de la cei cuprinşi, împărţindu-le apoi celor flămînzii. Aflînd aceste amănunte, Andreev căzu pe gînduri. Îi fulgeră prin minte numele lui Robin Hood, al lui Karl Moor, al lui Dubrovski... Îl oprea pe Abai

la el și nu-l lăsa să plece pînă la ceasuri tîrzii de noapte, punîndu-i mereu întrebări peste întrebări.

Și așa, încetul cu încetul, norocul începu să-și schimbe pasul. Soarta lui Balagaz și a prietenilor lui întemnițați se îmbunătăți pe neașteptate. Jalbele nevestelor și ale copiilor, care cereau dreptate pentru bărbații și părinții lor, își oroiră drum spre stăpînire. Lucrurile se îndreptau. După cîteva zile, Kaumen, Urkimbai, Bazarali și alții, care fuseseră ridicați pe nedrept, erau slobozi. Ștafete anume plecară în goană la dji-ghiteci, cu vești bune.

Înfuriat, Takegean îi trimise vorbă lui Abai : „Să se astîmpere. De ce-mi strică socotelile ?“

„În fața tatălui nostru și a mamei noastre, noi încă mai putem să ne zicem frați, îi răspunse Abai, dar în fața morții, în fața suferinții în care el, Takegean, a aruncat poporul, nu mai sîntem decît doi străini. Să nu-mi ceară socoteală !“

Atunci Takegean mină îndată un trimis la Kunanbai, să se plîngă de vorbele și de faptele nesăbuite ale lui Abai. Iar Kunanbai îi trimise poruncă lui Abai : „Să se întoarcă acasă, fără întîrziere. Dacă n-a vrut să fie cîrmuitor atunci cînd l-a rugat, de ce să-l încurce acum pe Takegean și să-i pună bețe în roate ?“

Însă porunca lui Kunanbai ajunse după ce Abai își împlinise sarcina : mensul judecății nu mai putea fi oprit.

Dar stăpînirea nu se lăsă înduplecată pe de-a-ntregul de argumentele avocatului și nu dădu drumul, dintre presupușii vinovați, decît acelor care nu avuseseră nici un amestec în furturi. În ce privește soarta lui Balagaz și Adilhan, ea rămînea în mîini rapace. Cu cît auzeau mai des că jafurile sînt făptuite datorită foametei și sărăciei, cu atît autoritățile se arătau mai necruțătoare. Guvernatorul general avea în fața lui pilda amenințătoare a răscoalelor țărănești, care se țineau lanț de-a lungul Rusiei, și era gata să ia cele mai aspre măsuri împotriva „ațîțătorilor la răscoală“.

Pe de altă parte, oamenii stăpînirii întîrziiau să facă pasul hotărîtor, deoarece tulburările avuseseră loc în stepele îndepărtate, despre care ei nu știau mare lucru. Afară de asta, îi mai oprea și numărul mare de intervenții. Se cădea să fie, cu multă băgare de seamă pentru a nu trezi noi tulburări în stepă... Totuși, din cei treizeci de oameni, zece ajunseră la judecată. La început se credea că vinovații vor căpăta osînde grele, că Balagaz, Adilhan și prietenii lor vor fi băgați în ocnă pe viață. Avocatul și Abai se făcură luntre și punte,

izbutind să le ușureze soarta : în loc de muncă silnică, cei zece au fost osîndiți la deportare în Irkutk. Rudele venite la tîrg se despărteau cu bocete de cei osîndiți, dar nu-și pierdeau nădejdea în întoarcerea lor.

- Aveți răbdare, că o să vă întoarceți iarăși în ținutul vostru, în aulele voastre ! îi mîngîiau ele, căutînd să le întărească nădejdea într-un viitor mai bun.

Hotărîndu-se să se întoarcă acasă, Abai veni să-și ia rămas bun de la Andreev.

- Cu toate că ești atît de tînăr, ești înțelept, îi zise avocatul. Te doare inima pentru poporul dumitale. E o dovadă de înaltă vrednicie. Dar dacă te gîndești cu adevărat și la soarta poporului, și la a dumitale, caută să te înalți spre lumină. Învață !

Părea că ghicise cele mai tainice gîduri ale lui Abai.

- Da, și eu doresc să învăț. Numai, cum să fac ? Drumul spre școală mi-e închis : sînt prea bătrîn... Dar oare nu se poate învăța și fără școală ?

Avocatul îl liniști, asigurîndu-l că vîrsta nu-l putea împiedica să învețe : sînt oameni care au început buchile la patruzeci de ani și au ajuns mari învățați. Ca să-l creadă, îi spuse și numele lor și-i dădu lămuriri asupra felului cum ar putea învăța fără să se ducă la școală.

Îi făgădui să-i caute un dascăl, care să-l ajute la învățatură. Abai trebuia să se hotărască cu tot dinadinsul să învețe și să muncească, îl îndemna avocatul. Și dacă va vrea într-adevăr, atunci în curînd porțile științei se vor deschide larg în fața lui.

Bucuria lui Abai nu mai avea margini. Îi se părea că se dezlegase un nod care-i strîngea viața, înăbușîndu-l. Plecă spre aulul lui să ceară binecuvîntarea alor săi, să adune banii de care avea nevoie și să se întoarcă fără întîrziere îndărăt. Un avînt tineresc și o fierbinte năvală de puteri îi umpleau sufletul.

Nu întîrzie mult la Djidebai. Dilda și Ulgean nu se împotriviră nici o clipă, iar pe ceilalți nici nu-i mai întrebă. Mină pe Mirzahan la Semipalatinsk cu un cal pe care avea să-l taie acolo. Acum, trebuia să facă rost de bani. Pentru asta, trimise la tîrg cîteva legături de piei și mai multe vite mari, apoi se pregăti și el de plecare.

Vara trecută, Dilda născuse cel de-al treilea copil. Micul Abdrahman începea acum să ridă. Era cel dintîi copil care-i era într-adevăr drag lui Abai.

Nici unul din copiii Dildei nu-i semăna tatălui, ci mamei lor : toți aveau fețișoarele albe și luminoase. Și Abdrahman era tot alb, dar trăsăturile subțiri ale chipului prelung, ochii mari și frumoși, și sprâncenele ca trase cu condeiul erau cu totul altfel decât ale celorlalți copii, apropiate, scumpe lui Abai.

Abai își luă rămas bun de la Dilda, fără să fie nimeni de față. Nu-și spuseră multe vorbe. În amândoi stăruia același simțămînt cald și neprefăcut. Reținută, scumpă la vorbă, Dilda nu-l rugă pe bărbatul ei decât un singur lucru :

– Lași acasă o mamă bătrînă și copii mici. Să nu-i uiți. Cît despre mine, eu nu-ți oer nimic... Să nu ne lași să te așteptăm prea mult. Vino de cîte ori s-o putea l și-i zîmbi.

Dilda nu-și arăta mîhnirea nici prin lacrimi, nici prin suspine. Era totdeauna stăpînită. Iar cînd avea ceva pe suflet, își spunea gîndul pe față, fără ochuri și fără vicleșuguri. Abai își privi nevasta cu dragoste, mîngîindu-i umărul :

– Nu mă duc la petreceri, ci la muncă vrednică, de bărbat. Ține minte...

Îl îmbracă pe micul Abdrahman, îl luă în brațe și se duse cu el la mamă-sa.

În timpul din urmă, Ulgean îmbătrînise mult. Se uita la Abai fără să-și poată lua ochii de la el. Privindu-i copilul din brațe, își lipi o clipă obrazul de căpșorul lui, apoi i-l întinse Dildei. Suspinînd ușor, îl trase pe Abai spre ea și-l sărută. Pe fața pălită i se răsfrîngea toată durerea inimii ei de mamă.

– Lumina mea, răposata bunică-ta îți zicea „singurul meu copil”... Pentru ea, toți ceilalți la un loc erau o parte, iar tu singur, alta. Ții minte, cînd ai fost bolnav, cum se ruga pentru tine ? „Allah, ferește de neomenie și de cruzime lumina sufletului meu !” Cu vorbele astea ne-a și părăsit...

Ulgean tăcu.

Abai nu uitase cuvintele lui Zere : atîta doar că mamă-sa le mai schimbase puțin.

– Acum, ți-a sosit ceasul, începu din nou Ulgean, pe gînduri. Cîmpul de bătălie ți se așterne în față. Fii vrednic ! Pe care cale o să ajungi la izbîndă, asta o vezi singur mai bine decât noi. S-ar putea, oare, ca tocmai noi să ne așezăm de-a curmezișul drumului tău ? Allah să te aibă în pază !

Abai își îmbrățișă mama ca în copilărie și, fără altă vorbă, se despărți de ea. Tot aulul ieșise să-l petreacă. Abai era călare, cînd Ulgean îl strigă din nou :

– Abai-gean, n-ar fi rău să te abați din drum și pe la aulul lui Toigulî ! Tata și cu ai lui s-au dus acolo, la pețit. Ne-a

rugat să venim și noi în urma lui cu tot aulul. Pentru mine, însă e prea greu. Dar dacă nu te-ai duce nici tu, poate s-ar supăra... Stai puțin, pe urmă vezi-ți de ale tale ! îl rugă ea.

Abai îi făgădui, își luă încă o dată rămas bun și plecă la drum.

Aulul lui Toigulî, despre care vorbise Ulgean, nu era chiar în drumul lui Abai, ci puțin mai la o parte, pe coasta muntelui Ordo, mai aproape de Semipalatinsk decât de Djiidebai.

Toigulî era un mare bogătaș din neamul mamailor. În iarna aceea, Kunanbai se hotărîse să se încuscrească cu el. Iarna era bună, vitele grase, așa că Toigulî se înțelesese de mai înainte cu pețitorii asupra întâlnirii lor. Acum, Kunanbai plecase chiar el, însoțit de pețitori, să pună la cale logodna și să mai stea în ospetie la cuscru.

Abai și Erbol sosiră și ei. Pe Kunanbai îl însoțeau bătrînii Karatai, Djumabai, Djakip și alții. Toate cele trei case ale lui Toigulî erau pline de oaspeți ; pretutindeni era larmă, chef și veselie. Abai și Erbol intrară în casă și începură să-i asculte pe ceilalți, fără să se amestece în vorbă. Ca de obicei, Karatai era cel care vorbea mai mult decât toți.

Unul spunea una, altul alta. După aceea, bătrînii începură să pună față-n față vremurile de altădată cu cele de acum. Karatai povesti întâmplări din tinerețele lui, își aminti de timpurile părinților și ale strămoșilor și se porni să cîrtească împotriva celor de astăzi : oamenii se fac pe zi ce trece mai mărunți la suflet și, întocmai ca vitele care slăbesc în timpul djutului, sînt tot mai săraci în virtuți...

Abai îl întrerupse, zîmbind :

— Poate că era bine pe-atunci pentru că neamurile învecinate se țineau numai de încălcări și de prădăciuni ? Bătrînii, femeile și copiii n-aveau parte nici de mîncare, nici de somn liniștit. Pentru un drumet singur era primejdie de moarte să călătorească de la sibani la tobikți, de la tobikți la Semipalatinsk : n-avea altă grijă decât să se aite în jurul lui să nu-l prade careva, să nu-l jefuiască și să nu-l ucidă ! Frumoase vremuri, n-am ce zice !

Dar bătrînii nici nu-și băteau capul să-l asculte. Ei vedeau trecutul în culori încîntătoare și înălțau în slavă viața slobodă și belșugul din vechime.

— Și oamenii erau parcă mai voinici, mai arătoși, zicea cite unul.

Kunanbai le dădu dreptate și, la urmă, își spuse și el cuvîntul hotărîtor :

- Cu fiecare generație nouă, ne apropiem de sfârșitul lumii. Omenirea își pierde puterea și se ofilește. Vremea noastră era mai aproape de zilele profetului decît cea de astăzi, iar oamenii erau și ei mai vrednici, deoarece stăteau mai aproape de profet !

Abai săni de la locul lui. Simțea în el un avînt neînțeles, ca un akîn la apropierea unei întreceri. Toate puterile adunate în suflet cereau, cu orice preț, să iasă la luptă deschisă :

- Binele și răul nu se măsoară cu timpul și cu spațiul, începu el. Creștetul lui Ala-Tau e mai aproape de soare, dar e veșnic acoperit cu zăpadă, pe cînd poalele lui sînt bogate în flori, îmbrăcate în pășuni și livezi îmbelșugate. Toate viețuitoarele le binecuvîntează... Abutalib, tatăl profetului, a fost mai aproape de el decît toți, dar tot ghiaur a murit !

Toți oaspeții începură să rîdă. Însă Kunanbai îi porunci feciorului său, furios :

- Sfîrșește odată !

Abai făcu din mîină un semn de mirare, dar tăcu.

Ceilalți înțeleseseră că lovitura nimerise drept în țintă. Rîsul se potoli deodată și încăperea se cufundă în tăcere.

În adîncul lui, Karatai simțea cum îi creștea inima, ascultîndu-l pe Abai. Îl ghionti ușor pe Djakip, care stătea lîngă el, și-i șopti :

- Ia te uită, ăsta nu te slăbește un pas ! Cînd prinde omul, apoi îl ține... Are mîină de fier !

În curînd se aduse mîncarea. Abai și Erbol începură să se gătească de plecare. Kunanbai ieși în urma lor.

Îl strigă pe Abai și se depărtă cu el pînă la movila de piatră. Tatăl și feciorul se întîlneau acum între patru ochi după o lungă despărțire.

Tatăl își măsură fiul cu răceală.

- Tu știi carte, ai căpătat învățătură, te-a dăscălit hogea. Iar noi am crescut neștiutori. Dar de ce oare învățătura ta nu te îndeamnă să dai tatălui tău cînstea cuvenită în fața oamenilor străini ? De ce fel de calități dai tu dovadă, dacă îl faci pe tatăl tău să se poticnească, ba chiar să cadă la pămînt, de față cu ceilalți ? Îl întrebă el, cu mustrare în glas.

Prin urmare, Kunanbai își mărturisea înfrîngerea...

Abai se întoarse spre el : chipul poruncitor al bătrînului, ca tăiat în piatră, era mai micșorat și mai răvășit acum, trupul i se girbovise și i se împuținase, și pînă și inpuțările lui aveau în ele ceva copilăresc, aproape vrednic de milă.

Dar dacă respectul față de bătrâni e o datorie a celor tineri, cu atât mai adînc se cuvine să fie respectul fiului față de părintele lui.

— Drept ai vorbit, tată, îi răspunse Abai, smerit. Sînt vinovat. Iartă-mă !

Credea că în felul acesta discuția lor o să ia sfîrșit. Dar Kunanbai mai avea ceva de adăugat și, după ce tăcu o vreme, zise :

— De mult voiam să vorbesc cu tine, cînd s-o ivi prilejul... Ți-am descoperit trei cusururi. Ascultă ce-ți voi spune !

— Vorbește, tată, îi răspunse Abai și se uită cu luare-aminte la el.

— Mai întîi : tu nu știi să deosebești lucrurile de preț de nimicurile cele ieftine. Nu știi să prețuiești ce ai. Îți irosești comorile fără vrednicie. Ești prea neprefăcut și prea deschis la suflet, ca un lac cu malurile joase : o apă ca asta o beau și cîinii, iar vitele o tulbură cu picioarele... Al doilea : nu știi să-ți deosebești prietenii de dușmani și să te porți ca dușman cu dușmanii și ca prieten cu prietenii. Nu ascunzi nimic. Un om, care duce după el poporul, nu trebuie să fie așa : altmînterî, nu poți să ții poporul în frîu... Și al treilea : începi să te dai de partea rușilor. Sufletul tău se trage spre ei, și nu te gîndești că orice musulman o să înceapă a se feri de tine, încheie Kunanbai.

Abai înțelese îndată unde voia să ajungă tatăl său : cu vorbe ca acestea, lovea în visul lui cel mai scump. Împotrivindu-se să-i urmeze drumul, alegîndu-și altul, numai al lui, Abai își vedea sprijinul tocmai în ceea ce osîndea bătrînul.

Kunanbai prinsese fără greș părțile bune ale feciorului său. Abai nu voia să se plece față de nimeni și de nimic în lume. Se simți deodată cuprins de tulburare, ca și adineauri, în casă. Nici mila față de tatăl său nu-l mai putea împiedica acum să vorbească. Și începu :

— Tată, eu nu pot să primesc nici una din imputările dumitale. Și nu mă îndoiesc că am dreptate. Îmi spui că sînt un lac cu malurile joase ? Dar e mai bine, oare, să fiu apa din fundul fîntîinii adînci, pe care nu poate s-o scoată decît cel ce are o cumpănă, o ciutură și două brațe tari ? Îmi place mai mult să fiu la îndemîna bătrînilor și a copiilor, a tuturor celor cu brațe neputincioase... În al doilea rînd, mi-ai arătat cum ar trebui mînat poporul și cum ar trebui să fie omul care-l mîină. După mine, norodul de pe vremuri era ca o turmă de oi : cînd striga păstorul „ait !“, oile săreau în picioare, iar cînd striga

„șait !“ se culcau grămadă. Mai târziu, norodul a început a fi ca un cînd de cămile : arunci înaintea lor o piatră și strigi „șok !“, și cămilele se uită împrejur, se gîndesc, și abia după aceea se întorc din drum. Acum, însă, norodului îi lipsește supunerea smerită de altădată. El deschide ochii, cu îndrăzneală. E ca o herghelie de cai : n-o să asculte decît de acela care o să împărtășească cu el toate nevoile – și viforul, și gerul – de acela care, de dragul lui, o să-și uite de casă, o să primească un bulgăre de gheață sub cap în loc de pennă, și zăpadă în loc de așternut... În sfîrșit, ai adus vorba despre ruși. Cel mai neprețuit bun, și pentru popor și pentru mine, e învățătura, lumina. Și ele se găsesc la ruși. Iar dacă rușii îmi vor dărui comoara pe care am căutat-o zadarnic toată viața în jurul meu, cum pot să-mi fie străini, cum pot să-i depărtez de sufletul meu ? Dacă m-aș lăsa păgubaș, aș rămînea neștiutor, și în asta eu nu văd nici o cinste pentru mine...

Kunanbai îl ascultă cu luare-aminte, apoi oftă. O mîhnire adîncă, cu totul neobișnuită la el, i se ogîndi pe față. Dar nu mai spuse nici un cuvînt.

Abai își luă rămas bun și-și văzu de drum.

Kunanbai rămase pe movilă, singur, îngîndurat și îndurerat. Din nou fusese înfrînt, și nu numai de către feciorul lui : îl înfrînsese însăși viața, năvalnică și biruitoare. „Ți-a secăt puterea, ar fi timpul să pleci“, îi striga ea, dîndu-l la o parte cu torentul el clocotitor. Și tot viața, nepăsătoare și neînduplecată, îi vorbise prin glasul feciorului său : „Vremea ta a trecut“...

Abai călărea acum peste aceeași cîmpie pe care se întorsese cîndva acasă de la medrese, atunci cînd viața de la tîrg îi părea atît de tristă și-i era atît de dor de aulul și de rudele lui... Pe atunci, stepa înverzea. Acum un lîntoliu înghețat se așternea peste toată întinderea ei. Dealurile și colinele, despuiate și pustii, se desfășurau în jurul lui. Părea că peste tot stăruia o durere nesfîrșită și apăsătoare, ca o vedenie tulbure a trecutului. Cîndva, inima lui de copil fără griji se umplea de o dulce bucurie cînd se uita la stepă. Acolo visa el să-și găsească fericirea : peste întinderile fără margini, în aulul lui iubit. Acum, le părăsea pe toate și se întorcea în oraș. Se întorcea cu nădejdea că va găsi acolo tot ce visa și tot ce dorea încă de pe atunci...

Se apropia de douăzeci și cinci de ani. Șirul lung al zilelor pe care le trăise îi trecea pe dinaintea ochilor. Da, acesta era

drumul vieții : te poartă prin desigurii, apoi te atrage pînă la trecătorile înalte ale munților. Acum, drumul întortocheat al vieții se avîntase și șerpuia pe culme, la urcuș...

Într-adevăr, el era sus, pe culme.

Vlăstarul firav luptase cîndva să prindă rădăcini în pămîntul pietros. Înălțase apoi o tulpină subțirică, și viața singuratică înflorise pe o stîncă stearpă. Dar vlăstarul firav supsesse din plin toată seva vieții, se întărise și se înălțase ca un plop puternic de munte. Nici iarna, nici gerurile, nici vijelia, care bîntuiau, sălbatică, în munți, nu-l mai înspăimîntau acum.

PARTEA A DOUA

ÎN FAȚA VADULUI

I

Noaptea trecu fără o clipă de somn. Abai în zori Abai se întinse puțin, dar, nesimțindu-se obosit, se întoarse din nou la masa lui, care nu se mai vedea de sub povara cărților deschise. Alături de cele uzbece vechi, pe care le citea curent, erau acolo scrieri arabe și persane, mai anevoie de citit, și cărți rusești, încă și mai grele pentru el.

Prietenii aceia care vorbeau atâtea limbi diferite, se adunaseră pe masa lui pentru o pricină cu totul neobișnuită. Însăși viața îi cerea acum cunoștințele ascunse în cărțile acestea. În vremea din urmă Abai citea și ziua și noaptea, ca un cercetător sau ca un sihastru. Din când în când, ridicându-și privirea

de pe vreo pagină de carte, se uita cu mirare în jur, întorcându-se la realitate.

Cărțile uzbece îl purtau pe Abai prin grădinile înflorite ale Sirazului : vedea mausoleele antice din Samarkand, se odihnea în grădinile roditoare de lângă havuzurile cu apă limpede din Merv și Meșhed, hoinărea prin palate ca din povești, prin medrese și prin bibliotecile din Herat, din Ghasna și Bagdad, patria celor mai mari poeți. Din paginile cărților arabe și persane scliceau fulgerător pe dinaintea lui săbiile încovoiate din Isfahan, cu care arabii, persanii, turcii și mongolii își încheiau în încelestări crâncene certurile lor de veacuri. Iar cărțile rusești îi dezvăluiau tainele apelor, ale nisipurilor și deșerturilor din Asia Mijlocie, din Iran și Arabia, ca și viața marilor orașe comerciale de acolo.

Viața actuală a acestor țări îl interesa pe Abai mai mult ca orice. În timp ce citea, își scotea note amănunțite cu privire la drumurile pentru caravane și la căile pe apă, la orașele mai însemnate și la piețele mari de desfacere.

Toate aceste informații erau necesare oricărui călător care ar fi trebuit să plece astăzi în țările îndepărtate. Și Abai, închipuindu-și aievea aceste țări despre care auzise atâtea încă din copilărie, își zicea de multe ori în gând : „Ce păcat că nu plec chiar eu !“

Un vînt ușor și răcoros năvăli pe fereastra deschisă și umflă perdeaua albă și subțire, care începu să se joace cu cărțile, ca un copil poznaș : masa înaltă era așezată chiar lângă fereastră. Cînd acoperea cite o filă, nelăsîndu-l pe Abai să citească, cînd se tîra încet, lunecînd, de parcă voia să șteargă literele de pe pagină. Abai se uita spre ușa care, în dimineața aceea, se deschidea pentru întîia oară.

Mișcîndu-și anevoie picioarele, mamă-sa, Ulgean, intra în odaie. Era greoaie, se îngărășase mult în anii din urmă și răsufarea anevoioasă, de astmatică, îi apăsa pieptul. Două femei o duceau de braț. Abai sări sprinten de pe scaun și așternu repede pe podele o *korpe*¹ moale. O femeie tînără și cu fața albă, frumos îmbrăcată, mai așeză deasupra și cîteva perne. Semăna izbitor cu Abai. De altfel era chiar sora lui, Makiș, care locuia acolo, la Semipalatinsk, măritată fiind cu feciorul lui Tinibai, stăpînul bogatei case de la tîrg unde trăsesese Abai. Cealaltă femeie, Kaliha, însoțitoarea credincioasă de mulți ani a lui Ulgean, care sosise împreună cu ea din aul, puse înaintea bătrînei un lighean de alamă sclipitoare și începu să-i

¹ *Korpe* - plapumă vătuită (n. r.).

toarne apă pe mâini din cana cu gîtul lung, de Kaşgar, împodobită cu desene delicate.

Makiş desfăcu în mijlocul încăperii largi o măsuţă scundă, din cele care se desfac, şi-i strigă cuiva, care stătea în dosul uşii deschise :

– Gata, puteţi pune masa !

Intră altă noră. De o vîrstă cu Makiş, era înaltă, frumoasă, cu părul lucios, pieptănat lins pe tîmple. Purta o scurteică de catifea neagră, împodobită cu fireturi. După ce aşternu faţa de masă, începu să pregătească cele de trebuinţă pentru ceaiul de dimineaţă.

Abai îşi scoase beşmetul să se spele. Abia acum îşi simţi capul greu după noaptea fără somn. Makiş îi turnă apă, purtîndu-i de grijă ca unui oaspete.

– Ce bună e apa astăzi, Makiş ! Mai toarnă-mi şi pe cap, să mă răcoresc ! o rugă Abai pe sora lui şi-şi întinse ceafa.

După ce-şi şterse obrazul şi mîinile, Ulgean se uită la masa cea înaltă, apoi îşi mută privirea asupra fiului ei. Abai era palid şi cu ochii înroşiţi de nesomn.

– După cum văd, n-ai dormit toată noaptea, Abai-gean ? îl întrebă ea.

– Ba nu, am aţipit puţin pe la miezul nopţii.

– Şi oare nu ţi se încurcă gîndurile cînd nu te odihneşti ? L-am întrebat odată pe Kodîga : „Ce fel de paznic de noapte eşti tu, dacă ţi-a dat buzna lupul în stîină ? Pesemne c-ai adormit !“ „Cum se poate ? zice el. N-am adormit de loc ! E drept că, pe cînd se crăpa de ziuă, mi s-a părut că fiecare cămilă are de două ori mai multe cocoase. Şi atunci a venit lupul şi s-a strecurat pe lîngă mine, cu coada între picioare. Am crezut că-i un cîine şi l-am lăsat să treacă.“ Apoi spune, fiule, ce foloseşti tu din cititul ăsta, dacă în zori de zi pînă şi cocoasele cămilelor îţi apar de două ori mai multe ?

Gluma mamei îi făcu pe amîndoi, pe frate şi pe soră, să ridă veseli.

– Ai dreptate, apă, dar timpul nu aşteaptă : tata pleacă astăzi...

Ulgean dorea să ştie dacă se putea afla din cărţi toate amănuntele asupra drumului pe care avea să-l urmeze Kunanbai.

– Încă nu văd un drum mare şi larg. Totuşi, au şi început a se desprinde nişte potecuşe, îi răspunse Abai, împărtăşindu-i îndată tot ce aflate el mai nou în zilele din urmă. Parcă aş fi fost chiar eu prin pămînturile acelea, aşa de limpede mi-au vorbit cărţile despre ele !

Părea fericit, de ai fi zis că găsise o comoară.

Ulgean ştia că era vorba de un drum lung. Bîndu-şi ceaiul, căuta să-şi desoasă mereu feciorul cu privire la greutatea acelui drum. Abai nu fusese miciodată în stare să-i ascundă mamei sale adevărul, pe care-l cunoştea numai el, şi nici nu credea că trebuie s-o facă. Dar acum era şi Makiş de faţă...

— Da, Abai dragă, povesteşte-ne tot ! se amestecă şi ea în vorbă, alături de Ulgean. Sprîncenele încrunţate şi o uşoară paloare a feţei îi trădau neliniştea sufletească, şi Abai, văzînd acestea, întîrzie cu răspunsul.

Makiş era noră iubită şi răsfăţată într-o casă bogată de tîrg. Cu toate acestea, păstra cea mai caldă dragoste pentru familia ei şi pentru aulul în care se născuse, frămîntîndu-se totdeauna pentru bunăstarea lor. Numai o fată măritată de tînră pe locuri străine şi care priveşte viaţa cu proprii ei ochi e în stare să înţeleagă în ce tainiţe adînci ale sufletului stă ascuns dorul acesta de rubedenii, pe care nu-l vindecă decît timpul, dar care ţine mult şi nu trece uşor.

Văzînd tulburarea surorii lui, Abai n-ar fi vrut să-şi dea gîndurile pe faţă, dar Makiş stăruia mereu :

— Se zice că nimeni de pe la noi n-a fost vreodată pe-acolo. O să se întoarcă tata oare ?...

Spusese în auzul tuturor ceea ce gîndea şi Abai, dar ceea ce el n-ar fi îndrăznit să spună.

După ce sorbi cîteva înghiţituri, împinse la o parte piala cu ceai ; nici nu se atinse de plăcîncioarele calde pregătite de un bucătar priceput, apoi, luîndu-şi notele făcute în timpul nopţii, începu să răspundă la întrebările pe care i le puneau Ulgean şi Makiş.

— N-o să fie uşoară calea tatii, încheie el, dar să nădăjduim.

Tăcu, deodată, văzînd-o pe Makiş abătută. Ulgean se grăbi să-i vină în ajutor :

— Să nu-şi închipuie tata acum, la plecare, că un copil de-al lui e lipsit de tărie sufletească, îi spuse ea lui Makiş.

Takegean şi Habithan se iviră în uşă, vestind sosirea lui Kunanbai. Toţi, afară de Ulgean, săriră în picioare, alergînd prin încăpere, aşternînd covoare pe jos, în jurul mesei, şi aşezînd mai bine pernele.

Kunanbai era însoţit de o mulţime de oameni, dar aproape toţi rămaseră în încăperea de alături, tot atît de largă şi bine dereticată, unde se servea de asemenea ceaiul. Împreună cu Kunanbai nu intrară decît Izguttă şi stăpînul casei, Tinibai, cuscru şi prieten vechi al lui Kunanbai, îmbrăcat în haine bogate şi de gust ales. Fără să treacă la locul de cinste, Tinibai

se lăsă pe konpe, alături de Makiş. Nu se aşeză comod pe perne, aşa cum i s-ar fi convenit ca stăpîn al casei, ci, ca un ucenic de medrese înaintea dascălului său, rămase în genunchi, sprijinindu-şi corpul pe călciie, ca să poată avea el însuşi grijă de Kunanbai şi să-i toarne ceaiul cu mîna lui. Lucrul acesta o mira totdeauna pe Ulgean, dar era cu totul obişnuit la tirgoveţi : aşa întîmpinau ei pe imami şi pe hazreţi, subliniind în felul acesta politeţea şi respectul faţă de ei.

Kunanbai se aşeză alături de Ulgean şi aruncă o privire iute spre Abai şi spre Makiş, acea privire pătrunzătoare a singurului său ochi, care prindea pe loc toate schimbările stărilor sufleteşti ale celor din jur. Ai fi zis că atunci îşi cerceta mai cu luare-aminte copiii : ochii înroşiţi şi faţa palidă a lui Makiş arătau că plînsese doar cu cîteva clipe mai înainte.

Suflarea îngheţată a bătrîneţii îl atinsese pe Kunanbai. Începuse să încărunţească tîrziu : pînă la şaptezeci de ani, părul şi barba nu-i fuseseră decît uşor suflate de promoroaca vîrstei. Acum, însă, încărunţise de-a binelea, iar brazdele de pe frunte păreau şi mai adînci. Totuşi, înalt şi bine legat, se ţinea drept, ca totdeauna.

În clipele acelea, nici o urmă de şovăială sau de nelinişte nu se citea pe obrazul lui aspru.

Cu un an în urmă, Kunanbai se hotărîse să plece în hagiatic la Mecca. După aceea, chiar din primăvara trecută, începuse să vîndă vite, ca să-şi facă rost de bani pentru drum. Greutatea însă nu stătea în bani : era chinuit de gîndul bătrîneţii, care se apropia fără milă, şi de al puterilor care-l părăseau. Chibzuise mult şi, în cele din urmă, se hotărîse să plece însoţit de un om care să-i fie de sprijin la nevoie. Şi îl alesese pe Izguttî, nelipsitul şi credinciosul lui tovarăş de drum. Iată de ce toate hainele de călătorie ale lui Izguttî fuseseră făcute chiar de mîna lui Makiş, iată de ce el era cel care şedea acum alături de Kunanbai.

Izguttî trecuse de patruzeci de ani, dar, rămînînd mereu vesel şi întreprinzător, arăta ca un djighit de douăzeci şi cinci.

Rudele cele mai apropiate şi unii dintre prieteni intrau unul cîte unul în încăpere : Takegean şi Ospan, Djakip şi Maibasari, precum şi mullahul Habithan, prieten vechi al casei. Kunanbai îşi sorbea în tăcere ceaiul, mîncă plăcincioare şi carne rece. Rubedeniile, care nu avuseseră prilejul să mănince cu el la masa de despărţire, intrau acum unul după altul să mai stea o dată de vorbă cu el, şi numărul lor sporea mereu. Kunanbai, care ţinea să le spună celor apropiaţi un cuvînt de bun rămas fără ascultători de prisos, înţelese că dacă va mai întîrzia cît

de cît, toată lumea va da năvală acolo, grămadă. Se uită din nou la Makiş, şi obrazul lui căpătă o înfăţişare încă şi mai aspră.

— Copiii mei, prieteni, fraţi şi rude, începu el, purtîndu-şi căutătura rece asupra celor de faţă. În încăpere se făcu linişte. Femeile nu mai turnau ceai. Kunanbai se îndreptă din spate şi îşi aţinti drept înaintea căutătura grea a singurului său ochi. După cît văd, sînteţi îngrijoraţi de plecarea mea şi vă uitaţi la mine cu nelinişte. „Cum vine asta? vă întrebaţi. El, om bătrîn, se hotărăşte să facă pasul acesta? O să-l mai vedem oare? O să se mai întoarcă oare?“ Nu înţeleg: ori mă păziţi pe mine de greutatele drumului, ori păziţi drumul de mine?... Dar oare ar fi mai bine să ajung la o bătrîneţe plictisitoare şi să-mi bodogănesc toată ziua nepoţii pe lîngă vatră, nurorile de pe lîngă cazane şi argaţii dimprejurul iurtei? Călătoria mea e cea din urmă ţintă a celor din urmă zile care-mi mai rămîn de trăit. Şi vă rog pe toţi: dacă ceasul drept al morţii o să mă prindă pe drum, şi o să aflaţi aceasta, să nu spună nici unul dintre voi cu întristare: „Păcat de el. A murit îndurerat, fără să-şi fi ajuns ţinta.“ Nu în vorbe ca acestea stă adevărata compătimire. Tineretea pe care o aveţi înaintea voastră a rămas de mult în urma mea: am gustat şi din miere, şi din venin, din toate cîte aveţi să gustaţi şi voi. Zilele cîte mi-a fost dat să le trăiesc cu voi, multe sau puţine, le-am trăit laolaltă, cîstindu-ne unii pe alţii. Sînt mulţămît. Dar, cu toate că avem una şi aceeaşi viaţă laolaltă şi unită, moartea o să vină în alt chip pentru fiecare dintre noi. Pe fiecare o să-l smulgă din casa lui, unul cîte unul. Şi dacă e aşa, nu-i oare totuna unde o să mă găsească pe mine? Viaţa pe care o mai am de trăit e atît de scurtă, ca poteca bătătorită de un *arbar*¹ bătrîn rămas în urma turmei: de la locul de adăpat pînă la cel din urmă culcuş dintr-o văgăună strîmtă. Prin urmare, nu vă puneţi de-a curmezişul acestei poteci. Petreceţi-mă fără lacrimi, fără hohote de plîns şi fără suspine. Asta e tot ce voiam să vă spun. Şi acum, să ne vedem de cele din urmă pregătiri de drum.

Zicînd aceste vorbe, Kunanbai se uită la Izguttî. Acesta se ridică, urmat de cei tineri: Takegean, Habithan, Ospan şi alţii. Abai vru să se ridice şi el, dar Kunanbai îl opri, punîndu-i o mîină pe genunchi:

— Ei, fiul meu, spune-mi acum ce-ai mai aflat?

Abai scoase din buzunar un teanc de hirtii scrise şi i-l întinse lui Izguttî.

¹ *Arbar* — berbec sălbatic de munte (n. t.).

- În teancul acesta se găsește tot ce am aflat, Izgutti-aga. Să-l porți asupra dumatăle, zise el.

Kunanbai îl rugă să-i înșire numele orașelor mari din drumul lui. Abai îi mai spusese, și nu numai o dată, tot ce citise în cărți despre țările prin care avea să treacă, despre așezarea lor, despre îndeletnicirile oamenilor de pe-acolo, despre gospodăriile și obiceiurile lor. Nu mai stăruia asupra părții de la începutul drumului : la Karkaralinsk, celor doi călători urma să li se alăture *halfeul*¹ Ondirbai, care, după cît știa Abai, cunoștea bine acele locuri. Pînă la Tașkent, drumul lor trecea prin ținuturile locuite de cazahi, iar de acolo, prin Samarkand, Merv, Meșhed, Aspagan și Abadan. După aceea, trebuiau ori să străbată pustiurile Arabiei, ori să facă drumul ocolit pe mare, părăsind corabia pe undeva, foarte aproape de Mecca. Drumul pe mare, pe care îl alegea Abai după cărți, părea a fi cel mai scurt și mai lesnicios.

Halfeul Ondirbai îi făgăduise lui Kunanbai că îl va însoți de la Karkaralinsk pînă la Mecca. Ca să se întâlnească cu el, cei doi călători trebuiau să meargă din ținuturile Irțișului prin mijlocul stepelor cazahe, iar Tinibai îi sfătuia, stăruind, să călătorească de la Semipalatinsk pînă la Karkaralinsk cu trăsura, ca să-și cruțe puterile în vederea celeilalte părți de drum, cînd urmau să folosească cele mai felurite mijloace de transport.

Trăsura încăpătoare, cu cei trei cai roibi ai ei, trăsesese în ograda mare a lui Tinibai. Căii cu pieptul larg, bine hrăniți în timpul iernii cu ovăz și pregătiți cu grijă în vederea drumului, își mușcau zăbalele și sforăiau. Cînd scutura mijlocașul din coamă, clopoțelul de aramă de sub arcuț hamului scotea un clinchet curat, răsunător.

Hrana pentru drum, așternutul, hainele de vară și de iarnă, toate fuseseră încărcate din timp. Mirzahan aștepta de mult pe capră.

Cînd soarele de primăvară arată ceasul amiezii, o mulțime de oameni se revărsă din casa primitoare a lui Tinibai. Cei mai mulți veniseră din aule și erau îmbrăcați ca în steară, dar puteai să vezi și oaspeți de la tîrg : neguțători, *șakirzi*², halfei și hazreți. Ieșeau în ogradă, respectîndu-și unii altora rangul și demnitatea, și zîmbind cu satisfacție, încîntați și de felul cum fuseseră cinstiți, și de buzunarele lor pline. Kunanbai și Tinibai îi umpluseră de daruri, cerîndu-le să facă rugăciuni pentru cei care plecau la drum.

¹ *Halfe* - slujitor al cultului, dascăl de medrese (n. r.).

² *Șakird* - ucenic de medrese (n. red. ruse).

Kunanbai încă nu ajunsese la trăsura, când doi oameni se ridicară să-l întâmpine. Unul din ei i se ploconi încă de departe. Era Darkembai. Bătrîneţea îi înălbase mult barba. Celălalt, un băiat de vreo unsprezece ani, era galben şi slab. Cîteva zdrenţe vechi îi ţineau loc de ceapam, iar picioarele desculţe şi crăpate îi erau pline de praf şi de noroi. Ajuns în dreptul lui Kunanbai, Darkembai îi ură călătorie norocoasă, apoi trecu de-a dreptul la rostul venirii lui acolo.

— Dumneata, Kuneke, pleci în calea lui Allah, începu el. Ți-ai ales drumul smereniei. Ascultă ruga altui smerit, a acestui băiat. În numele lui Allah, el m-a rugat să-ți aduc la cunoștință păsul lui.

Kunanbai deveni atent, își încrunță sprîncenele și-și încetini ușor pasul.

— M-am depărtat de cele lumești, îi răspunse el. Acum cu alții trebuie să vorbești despre nevoile voastre, nu cu mine.

— Nu, Kuneke, numai spre dumneata se îndreaptă glasul nostru.

— Ce fel de treabă poate să aibă cu mine băiatul acesta ?

— Chiar cu dumneata are treabă. De aceea am și venit.

Kunanbai aruncă o căutătură piezișă spre mulțimea din jur : se vedea bine că era stingherit de prezența neguțătorilor din târg și a mullahilor, care umpleau ograda. Maibasar înțelese că bătrînul trebuia scos numaidecît de acolo.

— Ei, Darkembai, de ce fel de rugăminți poate fi vorba acum ? zise el, apropiindu-se. Nu face să necăjești un om care e gata de plecare... Dă-te la o parte !

Aceste vorbe le spuse destul de încet, dar cu o amenințare în glas, care spunea multe. Totuși, Darkembai nu se sfii. Văzînd că Kunanbai se simțea stingherit înaintea celor din jur, ridică și mai mult glasul :

— Rugămintea acestui băiat e de așa fel, încît ești dator să-ți pleci urechea spre ea. Dintre miile de jalbe ale celor săraci și oropsiți, tocmai pe asta trebuie s-o ascuți. S-o ascuți numaidecît, și mai ales acum, cînd pleci pe drumul lui Allah...

— Cine-i băiatul ? Despre ce fel de rugămintă e vorba ? Spune mai repede... Și Kunanbai, vădit enervat, se opri încrunțîndu-și sprîncenele.

— Băiatul acesta este nepotul lui Kodar, din neamul borsacilor, îl lămurii Darkembai. Kodar a pierit, iar singurul lui frate, Koghedai, trăia pe-atunci departe, argătînd pe pămînturile sibanilor. Era beteag, a bolit toată viața, și a murit acum șase ani. Kiaspai, băiatul lui Koghedai, e singurul moștenitor al lui Kodar. Iată-l, acesta e băiatul.

Pe obrazul istovit al lui Kiiaspai, puflușorul delicat, care dă atita gingașie trăsăturilor copiilor, părea un mușgai cenușiu. Fiecare oscior i se deslușea sub piele. Vinișoare albastre i se zbăteau la tîmple, iar ochiul drept îi era legat cu o cîrpă murdară. Bărbia îi tremura. Stăpînindu-și cu greu lacrimile, ridică spre Kunanbai o privire sfioasă, întîmpinată, drept răs-puns, de una rece și plină de ură.

– Prin urmare, ce vrea el de la mine ? întrebă Kunanbai.

– Dar ce nu vrea el de la tine ? îi răspunse Darkembai ca un ecou, privindu-l cu îndrăzneală drept în față.

– Haide, vorbește, spune ce-i... Uite, să ne dăm mai la o parte, colea...

A-i îngădui bătrînului să vorbească de față cu toată lumea, ar fi însemnat să primească lovitura drept în obraz. De aceea, chiar de la început, Kunanbai îi silea, pe bătrîn și pe băiat, să se îndepărteze pe nesimțite de mulțime, iar acum se trase și se așeză cu ei într-un colț al ogrăzii.

Irghizbaili adunați acolo laolaltă, atît cei vîrstnici cît și cei tineri, erau toți în veșminte bogate. Mai cu seamă tîrgoveții – neguțătorii, imamii și halfei – se fuduleau cu croiala hainelor, cu noutatea și cu scumpetea lor. Turbanele de un alb fără pată, ceapanele și căciulile cu margini de castor erau o măr-turie a bogăției și a bunăstării lor. Alături de această mul-țime dichisită, Darkembai și băiatul, istoviți și înspăimîntători în sărăcia lor, păreau și mai jalnici. Zdrențele de pe ei erau atît de rupte, încît ai fi zis că cei doi robi ai nevoilor fuseseră trecuți prin bătaii și cazne.

În urma lui Kunanbai, ieșiră din mulțimea celor veniți să-l petreacă Maibasar și Takegean, așezîndu-se destul de aproape de el. Abai se luă după ei. În clipa cînd ajunse în dreptul lor, Darkembai zicea :

– Kodar n-a fost vinovat cu nimic. Dar pe vremea aceea nimeni n-a îndrăznit să sufle măcar o vorbă despre *kun*¹. Cine ar fi putut să ridice glasul ? Era vremea ta, vreme aspră...

„Vremea ta...” Aceste cuvinte îl atinseră pe Kunanbai. Îl întrerupse strigînd cu glas puternic, plin de mînie :

– Ce tot îndrugi acolo, Darkembai ? Spune drept : care dintre bokenși sau borsaci te-a trimis să-mi ceri kunul pentru Kodar ? Să le aud numele !

Cuvioasa smerenie, pe care Kunanbai o arăta încă de dimi-neată în toată înfățișarea lui, pieri ca spulberată de vînt. Părea acum că răspîndește în jur ceva din vechea furie și duș-

¹ *Kun* – despăgubire pentru omor (n. red. ruse).

mănie. Palid, aproape vînat la obraz, încruntat și fioros, arăta ca o fiară cu ghearele scoase, gata să-și sfișie prada.

Însă Darkembai nu se tulbură nici de data aceasta.

— Nu e pe lume borsak care să cuteze a-ți cere despăgubirea. N-a venit încă vremea lor. Nu e vorba de kun. Dar despre pășunile de la Karașokî ce-ai de spus? Doar e moștenirea rămasă de pe urma lui Kodar. Pășunea e a băiatului, iar pe pămîntul ei, aulul lui Kunke, cea dintîi nevastă a ta, își sporește hergheliile și trăiește în mare belșug. Te îndrepti spre locurile sfinte. Dar e cu putință oare să duci acolo, ca un jug al păcatului pe grumazul tău, o datorie către un orfan amărît?

— Taci! strigă Kunanbai, poruncitor.

— Dar am și spus tot ce aveam să-ți spun...

— În toată viața mea n-am avut un dușman mai hain ca tine!... Te ții după mine, pas cu pas, cu ochi sîngeroși, de fiară!

— Nu, Kuneke. Niciodată n-am uneltit vreo ispravă urîtă. Toată viața n-am făcut altoeva decît să-mi feresc capul de rele...

— Dar cine mă ținea cu pușca? Ce, nu erai tu acela?

— Eu am țintit, dar n-am tras... Iar pe acela care mi-a pus streangul de gît și m-a spînzurat tot îl mai rabdă pămîntul!

Palid și tulburat, Darkembai se uita țintă la Kunanbai. Și cu toată minia cumplită a acestuia, vorbele lui îl lovira cu atîta putere, încît îl făcură să tresară.

— N-ai tras în mine atunci, abia acum ai tras!... Ai tras asupra sicriului meu! Și se întoarce deodată spre Maibasari: Nu vezi că ăsta mă înșfacă de guler?

Kunanbai parcă se plîngea de propria lui neputință. „Cum poți tu să-l lași să spună una ca asta?“, însemnau vorbele lui.

Răsuflînd greu, Maibasari se apropie de Darkembai. Așezîndu-se între bătrîn și mulțime, îi scuipe în obraz o ocară mînioasă și-l izbi cu pumnul în piept:

— Tacă-ți pliscul! suieră el, amenințător. Dacă mai crîcnești măcar o vorbă, te-apuc de barbă și-ți tai beregata ca unui ied!

Kunanbai se ridică în picioare. Takegean și Maibasari se lăsară cu genunchii peste zdrențele lui Darkembai, ca să nu se ridice și el. Micul Kiiaspai izbucni în hohote de plîns:

— Porți pe umeri povara datoriei... a datoriei față de mine... repeta bătrînul.

Cei doi djighiți voinici îl țineau locului pe Darkembai, dar el tot izbuti să-i arunce din urmă lui Kunanbai ultimul lui cuvînt:

- Ieri îți băteau joc de noi ca un aga-sultan ce erai, iar azi vrei să ni te urci pe grumaz ca un sfânt hagiul ! Nu-ți croiești drumul spre Allah. Nu, tu mergi tot pe drumul tău, drumul lui Kunanbai ! Ei, haide, poruncește puilor tăi de lup să ne sfișie !

- Taci din gură, ciine bătrîn ! șuierau din amîndouă părțile Maibasari și Takegean. Ar fi vrut să se răfuiască pe loc cu bătrînul.

Abai se grăbi să se apropie de ei, întorcîndu-se cu spatele spre mulțime. Cu o smucitură puternică, desprinsese mîinile înfipite în gulerul bătrînului :

- Nerușinaților ! Blestemaților ! Lăsați omul în pace ! strigă el. Ochii îi ardeau de minie pe fața palidă ca de mort. Ce pricepeți voi ? La ce puteți să vă gîndiți voi, oameni cu inimile oarbe și cu conștiința surdă ? Tata răspunde în fața lui Allah pentru cele ce a spus bătrînul. Toamă de aceea se și duce la Mecca !...

Minia nu i se potolea. Urmă cu aceeași asprime, uitîndu-se la Darkembai :

- Văd, Darkembai, că n-ai fost în stare să-ți ții limba în frîu. Nu te osîndesc : o dată ce rugămîntea ta e dreaptă las-o să fie spusă, chiar și într-un ceas ca acesta !... Eu rămîn datornicul tău în locul tatii. Du-te, dragul meu, dar nu ne mai blestema. Vorbele tale mi-au atins inima și m-au ars pînă în măduva oaselor... Acum, însă, pleacă...

Îl ajută pe Darkembai să se ridice, scoase din buzunar o hîrtie de o sută de ruble, i-o întinse lui Kiaspai și-i însoți pe amîndoi pînă la poartă.

Kunanbai rămase mult timp în picioare, nemișcat, fără să poată îngăima măcar o vorbă, rostindu-și doar în gînd rugăciunea de pocăință. Izguttî și Ulgean, apropiindu-se de el, îl scoaseră din amorțeală, aducîndu-i aminte că era timpul să plece la drum. Kunanbai își luă repede rămas bun de la tîrgoveți și se urcă în trăsură.

Ulgean se așază între el și Izguttî : voia să-și petreacă bărbatul împreună cu celelalte rubedenii.

Trăsura arătoasă, trasă de trei roibi, leși pe poarta largă în clinchet de clopoțel. În urma ei se porni șirul lung de însoțitori, unii în căruțe și alții călare. Îndată după prima trăsură plecară altele două, noi-nouțe : într-una stăteau Makiș și Abai, iar în cealaltă, Tinibai cu baibișea lui. Stîrnind nori uriași de praf, caravana zgomotoasă se înșiră, huruind, de-a lungul întregii ulițe. Locuitorii tîrgului, bătrîni și tineri, o petreceau cu priviri curioase, stînd pe lîngă porți, ori uitîndu-se de la ferestre.

Troica lui Kunanbai ajunsese cîrînd la marginea tîrgului și alerga acum pe drumul mare, spre apus. Călăreții cînd se înșirau de-a lungul caravanei, cînd se adunau, grămadă, înaintea ei.

Kunanbai nu se uită măcar o dată îndărăt. Știa că rube-deniile aveau să-l petreacă cel puțin pînă la prima stație de poștă. Dispoziția proastă și supărarea mută nu-l părăsira încă mult timp. „El a tulburat apa cea curată... a stîrnit mîlul de la fund...”, își zicea mereu. Și i se părea că vede înaintea ochilor un havuz, ale cărui ape adînci și nemișcate se clătinau și se tulburau deodată din pricina unei pietre aruncate în el. Totul mersese atît de bine pînă atunci! Își chibzuisese și își cîntărise dinainte fiecare cuvînt și fiecare faptă pînă la plecare, și în fiecare dimineată își dusesese la îndeplinire tot ce hotărîse în ajun. Prin vorbele lui smerite, prin faptele lui cucernice, trebuia să stîrnească în sufletele celor care-l petreceau cele mai sincere urări de călătorie norocoasă. Iar Darkembai, ca un uragan în neașteptată dezlănțuire, le spulberase toate acestea, îl smulsese din liniștea potolită a clipelor de despărțire și-l aruncase la o parte de ceilalți oameni. Indignat de toate acestea, Kunanbai tăcu multă vreme, înfrînîndu-și mînia care clocotea. În cele din urmă, se gîndi să-și ia rămas bun de la Ulgean și să-și risipească tulburarea din suflet.

Poruncindu-i lui Mirzahan să nu încetinească goana cailor se întoarse spre Ulgean. Izguttî, deprins de mult să-i ghicească gîndurile, se trase mai în față, spre capră, lăsîndu-l pe Kunanbai să vorbească în voie cu nevasta lui. Urmărind cu ochii drumul șerpuitor, Izguttî începu să-i spună lui Mirzahan cum întîrziase primăvara și cum înverziseră copacii așa de tîrziu din pricina frigului, care ținuse prea mult.

Kunanbai se uită la Ulgean.

- Nu mi-ai fost niciodată numai stăpînă a casei mele, baibișe, începu el. Nu, mi-ai fost și tovarășă în tot drumul vieții mele. N-a fost scurt acest drum pe care l-am străbătut împreună. Și oricîte creste mi-a fost dat să trec în acest drum, totdeauna am simțit sprijinul tău... Iar dacă voi fi fiind vinovat cu ceva față de tine, în schimb eu n-am pentru tine nici o vorbă de imputare. Pentru inima ta cinstită și pentru că ai ținut cu tot sufletul la mine, soarta să dea fericire copiilor tăi...

Adînc mișcată, zguduită, Ulgean păli. Rămase mult timp tăcută, căutînd să-și stăpînească zbuciumul sufletesc.

- Din partea mea, mirza, nu numai că n-o să te însoțescă în drumul tău nici o imputare, dar nici măcar cel mai

ușor simțămînt de amărăciune, începu ea, și privirea ei arăta că se gîndește adînc la ceea ce avea de spus.

În clipa aceea, ea îi împărtășea bărbatului, cu multă înțelepciune și pătrundere, de la egal la egal, tot ce avea pe sufletul ei. Era iarăși frumoasă, de o frumusețe impunătoare, cu fața înșeninată de o lumină lăuntrică.

— În anii tinereții, și patul, și casa, ba chiar și lumea sînt prea strîmte pentru om, urmă ea. Cînd începe să intre în anii bătrîneții, iată că lumea i se pare din ce în ce mai largă, iar el se simte din ce în ce mai mic. Și simțind pustiul nesfîrșit și golul din jurul lui, îngăduie altora să-i ia locul, își mai lasă treburile la o parte, începe a fi mai puțin înflăcărat, mai blajin... Iată simțămîntul ce mă stăpînește de mult pe mine...

Rămase din nou gînditoare. Kunanbai îi urmărea cu luare-aminte desfășurarea gîndului, măsurîndu-i parcă adîncimea cu privirea lui la fel de adîncă, înțelegătoare.

— Pentru nevastă, bărbatul e totdeauna un sprijin, ca iapa pentru mînz, vorbi din nou Ulgean, închizîndu-și ușor ochii. Femeia ia de la bărbat și cele bune, și cele rele. Dacă eu am ceva bun, înseamnă că nici tu nu ești străin de el. Și cusururile mele, și părțile bune din mine, tot de la tine îmi vin. Dacă te desparti acum de mine cu recunoștință, sînt mulțumită.

Ulgean nu suflă nici un cuvînt despre toate amărăciunile cîte le îndurase în atîția ani de viață laolaltă.

Kunanbai aduse vorba despre unele treburi ale vieții de toate zilele. Izguttî se amestecă și el în vorbă. Discutau despre halfetul Ondirbai; acesta se bucurase totdeauna de respectul mirzei, iar acum, însoțindu-l în călătoria lui la Mecca, avea să-i fie omul cel mai apropiat, legat de el mai de nădejde decît orîce rudă de sînge.

Într-o zi, Ondirbai își arătase dorința de a se încuscri cu Kunanbai printr-unul din copiii lor. El, Kunanbai, era acum gata să se învoiască. Dacă Ulgean n-avea nimic împotrivă, iată: Ondirbai avea o fată de măritat, care ar putea să-i fie o noră vrednică. Cel mai mic dintre feciorii lui Kunanbai, Ospan, tînăr zurbagiu și încă nepotolit, se însurase de vreo trei ani. Dar n-avea copii, și lucrul acesta îl întrista pe Kunanbai și pe Ulgean, cu toate că Ospan nu-și prea bătea capul cu asta. Acum, se iveau prilejul de a-i peți încă o logodnică. Prin urmare, Ulgean trebuia să fie pregătită: în cazul cînd Ondirbai ar lua iarăși vorba, pe drum, despre încuscrire, ea avea să afle lucrul acesta de la Mirzahan...

În trăsura următoare, înhămată tot cu trei roibi, stăteau Abai și Makiș. Fiecare era adîncit în gîndurile lui. Ieșită din

vîltoarea grijilor casei, Makiş nu se mai putea stăpîni şi izbucnea mereu în lacrimi. Abai încercă s-o liniştească, dar în zadar. Atunci tăcu şi el, lăsîndu-se în voia gîndurilor.

Fapta îndrăzneată a lui Darkembai îl urmărea într-una : i se părea că bătrînul, cu o singură lovitură de picior, răsturnase cupa onorurilor pregătită pentru Kunanbai. Kodar, Kodar !... Victima nevinovată a lui Kunanbai înviase în fiinţa nenorocitului orfan... Copilul acela istovit stăruia mereu în faţa ochilor lui Abai, cu fruntea legată cu o cîrpă murdară, care-i strîngea capul ca o obadă a sorţii cumplite... Şi copilul acela, cu mizeria lui strigătoare la cer, şi învinuirea lui Darkembai, fierbinte şi dreaptă, toate la un loc erau pentru Kunanbai ca o osîndă pe care i-o dăduse însăşi viaţa. Nici un fel de rugăciune, de namaz, nici un post sau hagialic nu erau în stare să i-o ridice. O, dacă tatăl lui ar fi pîlecat pocăindu-se de păcate şi de crime !... Dar nu : în loc de pocăinţă, el îşi păstra asprimea şi mînia de totdeauna... Atunci, ce rost mai avea pentru el hagialicul ? Va să zică, Darkembai avusese şi aici dreptate ! Nu cumva în drumul lui cel nou Kunanbai nu căuta pe cele sfinte, ci tot pe ale lui ? Şi Abai zimbi amărit şi înciudat totodată.

Trăsura alerga repede pe marginea drumului mare, acoperit cu iarbă tînără şi verde, mărunţă încă.

Abai nu ieşise de mult din tîrg. Acolo, în stepă, primăvara se simţea cu mai multă putere. La stînga, departe, în zarea învăluită în pîclă albăstrie, se vedea muntele Semei, care se grăbise să-şi lepede haina de zăpadă. Se înălţa singuratic, ca un val uriaş, care venise cîndva, în năvalnic avînt, să se prăbuşească peste stepă şi, deodată, se oprise din goană, încremenind acolo pe veşnicie. Sau poate că însăşi stepa, atît de nemişcată acum, se răzvrătise cîndva şi azvîrlise din adîncurile sale acest munte-val, pentru ca pe urmă să amortească smerită, în veşnică tăcere ?...

Abai îşi scoase *timakul*¹. O adiere răcoroasă venea dinspre muntele Semei. Suspină adînc, cuprins de un simţămînt nelămurit de bucurie şi de uşurare. Simţea în chip deosebit, deplin, şi frumuseţea pămîntului, şi libertatea inimii lui. Şi iarba de un verde tînăr, care abia mijeia din pămînt, şi ziua însorită de primăvară, şi adierea uşoară a vîntului răcoros, toate îi umpleau sufletul de voieşie, iscînd în el cîntece noi, împletite cu stihuri noi. Fără să-şi dea seama, începuse să cînte. Makiş îl ascultă cu

¹ *Timak* - căciulă de blană (n. r.).

luare-aminte. Înțelegea că fratele ei nu cînta acum un cîntec făcut de altcineva, ci de el însuși.

— Bine, Abai, dar știi că ești akîn ? îi zise ea, zîmbind.

Abai uitase cu totul de Makiș. Auzindu-i glasul, tresări, se rușină și tăcu.

— De ce-mi spui asta ? o întrebă după o clipă.

— Păi, nu te-am auzit ?... Și tu te ascunzi ! Despre asta vorbesc toți prietenii tăi : și Erbol, și ceilalți. Cu toate că n-ai cîntat măcar o dată la vreun aitîs, ei spun că ești un adevărat akîn. Prin urmare, e adevărat ?

— Așa-i, încuviință Abai, zîmbind.

— Și ce cînti tu ?

— Eh, dragă Makiș, cîntecele mele se duc în vînt...

— Cum asta ?

— Cînt dragostea și cînt tristețea. Tristețea îmi stă aproape, nelipsită de lângă mine, iar dragostea e departe și nu se mai poate întoarce niciodată. A le cînta nu înseamnă oare a cînta în vînt ?

— Ce vorbești de tristețe ? Ce fel de tristețe poți avea tu ?

Și Makiș se uită cu dojană la fratele ei. Abai se încruntă și păli.

Sub privirea iscoditoare a lui Makiș, fața lui răspîdea parcă o lumină blîndă. Plină și rotundă, nu avea nici urmă de zbîrcituri. Mustățile subțiri, ușor tușinate, și bărbuța neagră îi corectau ovalul, făcîndu-i-l mai prelung. Abai era în floarea celor douăzeci și nouă de ani ai lui. Avea ochii limpezi, iar privirea lor curată, arzînd de o flacără lăuntrică, era și mîndră, și pătrunzătoare, atrăgînd privirile celorlalți ca un magnet. Sprîncenele negre, subțiri și lungi, îi sporeau și mai mult frumusețea tinerească.

Makiș se uita la el cu o admirație mută. Nu-i venea a crede că fratele ei ar fi fost în stare să tăinuiască în sufletul lui vreo durere și hotărî să-i vorbească deschis.

— Și ce cînti tu despre tristețea ta ?

Visul îndepărtat al tinereții, care trăia încă în inima lui Abai ca o vedenie neasemuită, învie cu putere nouă. Cîndva, de mult, își vărsase toată căldura dragostei în stihurile unui cîntec, și de atunci cîntecul acela ajunsese tovarășul lui nedespărțit. Și, deodată, își aduse aminte de toate : de noaptea din djamliaul Djanibek, de scrînciobul din aulul lui Suiundik, de taina tinerească a celor doi, ascunsă într-un cîntec, și de Toggean zburînd spre el cu fiecare legănare a scrînciobului... Oare nu în cîntecul acela inimile lor se topiseră în văzul tuturor ?...

Ziua aceea de primăvară îl făcu să simtă ascuțit dorul de Toggean. Inima lui venea singură să împlinească rugămintea lui Makiș. Începu să cînte din nou „Topai-kok“. Cînta cu glasul pe jumătate, iar sora lui asculta cu luare-aminte vorbele pline de tristă duioșie :

*Soarele și luna strălucesc pe cer,
Dar întunecat mi-e sufletul stingher !
Eu altă iubită-n viață n-am găsit,
Chiar dacă iubita și-a găsit iubit*

*Și, uitînd cu totul vorbele fierbînti,
Surdă-i azi la dorul meu, la rugăminți...
Dar eu îndura-voi umilința grea :
Căci de-a pururi vie e iubirea mea !...*

Abai tăcu. Fața îi păli și mai mult. Era cîntecul lui și al iubitei lui, al celor doi îndrăgostiți osîndiți de soarta crudă la despărțire și mistuiți de flacăra unei iubiri ce nu se întruchipase în viață. Cîntecul părea un suspin greu de durere, care-i apăsă inima.

Cuvintele cîntecului sunau neobișnuit pentru Makiș. Nedumerită, îl întrebă pe Abai :

– N-am înțeles : cui îi spui „iubită“ ?

Abai nu dorea să-și dezvăluie taina față de sora lui.

– Iubita e femeia de care mi-e dor... Cum, tu nu știi ce înseamnă iubită ?

– Eu cred că iubită înseamnă tovarășa ta de viață.

Abai se încruntă :

– Vrei să spui că iubita mea e Dilda ?

– Nici vorbă. Parcă se poate să fie alta ?

Abai își întoarse fața de la ea, înciudat.

– Doamne, Makiș dragă !... De ce o amesteci pe Dilda în toate astea ? Și în glasul lui se simțea o dureroasă amărăciune. Ce-ți trece prin minte ?

Makiș rămase nespus de încurcată, văzînd cum îi răstălmăcise cuvintele. Zîmbi, sfioasă.

– O, Abai, parcă ți-aș fi dat cu o piatră în cap !... Cu ce ți-a greșit biata Dilda ?

– Cu nimic, bineînțeles... Însă nici eu nu-s vinovat că în cîntecul acesta de dor pătimaș nu-i vorba de ea... Ce folos să ne mai amintim de Dilda, așa cum e, înconjurată de patru copii ?...

– Cum, asta e vina ei, că ți-a născut patru copii ?

- Nu, că doar nu e o vină ! Ba chiar mi-a născut niște copii minunați. Dilda e mama copiilor mei, dar e nevasta pe care mi-au dat-o părinții, și atât. Dar inima ? Dorul ? Iubirea ?... Flăcăra aceea s-a stins de mult în ea. De altfel, niciodată n-a fost prea vie. Prea curînd i s-a răcit inima...

Cu acestea, Abai încheie vorba, scurt. Își urmară drumul în tăcere.

Takegean mergea călare, ținîndu-se alături de mullahul Habithan, de Djumagul, de Erbol și de Darhan, un prieten de-al lui.

În tîrg, și după ieșirea din tîrg, Takegean fu rezervat și tăcut. Nu vedea, ce e drept, toate greutățile care aveau să se ivească în drumul tatălui său și pe care Abai le cunoștea. Dar îl frămîntau și pe el unele îndoieli, pe care i le împărtăși lui Habithan îndată ce se găsiră în plină stepă. Blîndul Habithan îl liniști : cu toate că la început drumul avea să treacă prin locuri pustii, și pe acolo erau tot cazahi și, după cîte auzise el, nici mai departe oamenii nu stăteau la gînduri să dea o mîna de ajutor celor plecați în hagiatic. Auzind acestea, Takegean se înveseli din nou.

Voinic, puțin cam prea împlinit la trup pentru vîrsta lui, Takegean era vestit pentru glumele lui veninoase. N-avea liniște pînă nu se lega de cineva și își bătea joc de el. De regulă, ori de cîte ori se nimereau împreună, mullahul Habithan era totdeauna ținta glumelor lui. Takegean făcuse din el un al doilea hagi Nasreddin, răspîndind pe seama lui prin aule poveștile cele mai năstrușnice, și punîndu-l mai ales în situațiile cele mai ridicole, în care, de altfel, Habithan cădea destul de des, amestecînd limba cazahă cu cea maternă, tătărească. De multe ori Takegean profita de firea copilărească și încrezătoare a mullahului ca să tragă anumite foloase personale.

Cu două zile în urmă, gîrbaciul lui Takegean se pierduse pe undeva, prin încăperea de oaspeți din casa lui Tinibai, unde veneau mereu tot felul de oameni. Takegean îi chemă pe Darhan și pe Djumagul, le porunci să adune toate gîrbacele oaspeților, le așeză la șir și începu să le cerceteze. Îi atrase atenția un gîrbaci deosebit de frumos, cu codiriștea înfășurată în sîrmă de aramă. Află că era al lui Habithan : mullahul avea mare slăbiciune pentru lucrurile frumoase și rare, și-și făcea rost de cîte ori putea cînd de cîte un cuțit original, cînd de un gîrbaci ori de un brîu.

- Kamceaua asta o să fie a mea, strigă Takegean, punînd mîna pe gîrbaci.

- Oi-bai, Takegean ! Dar Habithan n-o să ți-o dea pentru nimic în lume ! făcu Djumagul cu îndoială. Că asta-i boala lui, ține ca o fată mare la lucrurile frumoase și sclipitoare !

Dar Takegean nici nu voi să-l asculte.

- Ia mai taci din gură... Îți închipui că am să-l rog ? I-o șterpelesc, și gata !

Darhan și cu Djumagul izbucniră în ris.

Din porunca lui Takegean, Djumagul tăie bulderghiul împletit din curele frumoase și lustruite de la gîrbaciul lui Habithan și, după ce-l înlocui cu altul, împletit din piele crudă și groasă, ascunse gîrbaciul în odaia de alături. Două zile la șir își căută Habithan gîrbaciul pierdut, plictisind pe toată lumea cu întrebări privitoare la paguba lui. Pînă la urmă, pierzîndu-și nădejdea că-l va mai găsi, se reseamnă. În timp ce mullahul se frămînta neputincios, amărît de pierderea unuia din lucrurile lui cele mai de preț, Takegean umbla cu aerul celui mai nevinovat om din lume.

Cînd ieși să-l petreacă pe Kunanbai, luă cu el kamceaua, dar nu i-o arătă multă vreme lui Habithan, ținîndu-se mereu, înadîns, tot la dreapta mullahului. În cele din urmă, Habithan zări gîrbaciul cel nou din mîna lui Takegean și-și opri calul.

- Vai, Takegean ! strigă el cu nedumerire. Va să zică, tu mi-ai luat kamceaua ? Urît din partea ta !

Dar Takegean nici nu clipi :

- Ce spui, mullahule ? zise el politicoș, cu neprefăcută uimire în glas. Asta-i kamceaua mea !

Și o așeză pe coama calului. Habithan se uită mirat cînd la kamcea, cînd la Takegean... Și împletitura, și codiriștea... și sfîrcul galben... și sîrma de aramă din jurul codiriștei... Da, hotărît, asta-i kamceaua lui !

Ieșindu-și din fire, se hotărî să-l facă pe Takegean cu ou și cu oțet. De altfel, asta n-ar fi fost prima lor încăierare !

- Of, derbedeule ! Ia uitați-vă, oameni buni : ăsta a îndrăznit să-mi fure kamceaua ! Și mullahul întinse mîna după ea.

Takegean însă nici nu se gîndi să se împotrivească. Dimpotrivă, îi întinse singur gîrbaciul.

- Înainte de a mă învinui, uită-te mai bine la el ! Dacă seamănă în toate cu al tău, și dacă n-ai nici o îndoială că e chiar al tău, jură-te și ia-ți-l. Dar dacă nu-i al tău, atunci fă bine și nu pata cinstea omului de față cu toată lumea !

Habithan luă gîrbaciul, îl pipăi, aproape că-l adulmecă, cînd apropiindu-și obrazul de el, cînd trăgîndu-se îndărăt. În cele din urmă, clătină din cap cu nedumerire. Djumagul, Darhan și Takegean îi urmăreau fiecare mișcare.

- O, păcat, păcat ! zise mullahul deznădăjduit. După toate, aş zice că-i al meu, dacă n-ar avea bulderghiul ăsta... Al meu n-avea asemenea porcărie... Încolo, seamănă, seamănă grozav. Nu... Nu-i gîrbaciul meu ! Ia-ţi-l, Takegean, şi nu te supăra...

Şi-i întinse djighitului kamceaua, care era chiar a lui. Takegean o primi netulburat, îi făcu cu ochiul lui Djumagul şi, cu nările umflate în efortarea pe care o făcea ca să-şi stăpînească rîsul, îi răspunse lui Habithan cu demnitate :

- Ei, vezi, mullahule dragă...

Şi, îndată ce Habithan se grăbi să treacă înaintea lor, izbucniră tustrei în spatele lui într-un rîs nepotolit.

Străbătură drumul pînă la staţia de poştă fără să-şi dea seama cînd. Acolo toată lumea trebuia să-şi ia rămas bun de la Kunanbai.

Trăsurile din faţă se şi opriseră, şi călătorii coborau. Călăreţii care merseseră pe alături descălecau şi ei. La spatele trăsurii lui Tinibai era legat un burduf de piele neagră, umplut cu kumis. Îndată ce se adunară toţi însoţitorii, burduful a fost coborît. Se aşezară cu toţii roată în jurul lui Kunanbai şi al lui Izguttî, ca să bea cu ei cea din urmă pială. Izguttî îi grăbea pe cei care rămîneau : Kunanbai n-avea gust să mai întîrzie. Cutînd se şi ridică în picioare. Toţi ceilalţi se ridicară şi ei.

- Ei, prietenii mei, aţi făcut o bună bucată de drum cu mine. Duceţi salutul meu şi pămîntului meu, şi norodului. Cu bine, rude ale mele ! Dacă mi-o fi dat să mai am parte de-o îmbucătură în țara mea, binecuvîntată şi fericită fie întîlnirea noastră !

- *Inşalla, Inşalla !* Amin, amin... îi răspunseră mai-marii aulelor, în frunte cu Tinibai.

Kunanbai îşi luă rămas bun de la toată lumea, începînd cu Ulgean, îmbrăţişîndu-i pe fiecare. În urma tuturor, se despărţi în tăcere de Abai.

Caii, voinici şi bine hrăniţi, nu arătau de loc obosiţi de acest început de drum. Se repezită înainte, în clinchet vesel de clopoţei. Un nor de praf se stîrni în urma trăsurii ce se depărta repede, dar glasul vesel al clopoţelului se mai auzi încă multă vreme, pînă ce se stînsese, treptat, în depărtări. Pînă la urmă mai trimise un ultim clinchet de adio, apoi amuţi cu totul. Trăsura începea să urce costişa acoperită cu negară. După cîteva clipe, călătorii nu se mai văzură după culme. Ca trezită din somn, toată lumea se grăbi să-şi vadă de drum îndărăt.

Abai și Makiș o duseră de braț pe Ulgean pînă la trăsura lor, care nu era destul de largă pentru toți trei. Abai încălecă și o luă la pas, fără grabă, alături de Erbol, rămînînd în urma celorlalți călăreți.

Oaspeții care umpluseră atîta timp casa lui Tinibai plecară repede pe la așezările lor. Ulgean mai întîrzie. N-avea decît prea rar prilejul să vină la tîrg, iar Makiș, care ducea dorul locului ei de baștină, nu se învoi s-o lase să plece așa de curînd. Nici Tinibai n-o slăbea, căutînd mereu s-o înduplece :

– Nu te grăbi să ne părăsești ! Fiica dumitale e mereu tristă. E singură, că i-a plecat bărbatul după treburile lui de neguțător. Lasă, ai să pleci după ce și-o mai veni și ea în fire !

Acum nu mai rămăseseră în casă decît cîțiva oaspeți. În schimb, aceștia se bucurau de o deosebită atenție din partea gazdei. Cei rămași erau Ulgean, Abai, Takegean și vreo trei sau patru djighiți, care-i însoțeau. Toate încăperile din casa cea mare, cu etaj, a lui Tinibai fuseseră dereticate și împodobite din nou ; covoarele, preșurile de casă, țesute în dungi, bucățile de pîslă brodate și cergile cu desene înflorite, toate erau scuturate și curățate.

Ulgean se gîndea cu grijă la tot ce mai avea de cumpărat înaintea plecării și-i trimitea zilnic în piață pe Abai, pe Takegean, pe Habithan și pe Erbol. Era mama marelui aul, cu familii numeroase, și toată lumea se aștepta s-o vadă aducînd daruri tuturor. Mai mult, aulul ei avea să plece curînd în djailiau, la o mare depăntare de tîrg. Prin urmare avea nevoie de multe cumpărături : haine de vară pentru copii și nurori, ceai și zahăr și pentru tot aulul, și pentru cei ce vor veni în ospetie...

O dată cu celelalte cumpărături, Abai aducea din ce în ce mai des pachete mari cu cărți. Aproape toată iarna și-o petrecuse la tîrg, îngrijindu-se de pregătirile de călătorie ale tatălui său, și se întorsese la studiul limbii ruse. De mult simțea un deosebit interes pentru această limbă și, cu toate că niciodată n-o învățase cum se cuvine, căuta orice prilej să-și îmbogățească cunoștințele din acest izvor, nou pentru el. Și, cu cît învăța mai mult limba rusă, cu atît mai mult se convingea că era cum nu se poate mai greu s-o cunoască temeinic. „Ce rău îmi pare că am scăpat prilejul pe care l-am avut în copilănie ! Își zicea el mereu. E o mare pierdere pentru mine !“

Dar nopțile lungi ale iernii trecute nu se scurseseră în zadar : acum Abai citea, fără să se poticnească, paginile întregi din cărțile scrise în limba vorbită. Cu poeziile, însă, mergea mai greu. Totuși, cărțile rusești ajunseseră prietenii lui nedespărțiți. Așa că începu să și le adune cu grijă, cu gândul că, odată întors în aul, să nu se mai lase de învățat, ca pînă atunci, ci să-și folosească tot timpul liber citind. Își umplu cu cărți un cufăr mare, urmînd să-l trimită acasă cu mamă-sa.

Ulgean îl ruga pe Abai să plece o dată cu ea. Dar îl opreau în tîrg o mulțime de treburi pe care i le încredințase Kunanbai, așa că se hotărî ca, împreună cu Erbol, să ajungă aulul din urmă în timpul strămutării în djailiau.

Cu toate că Ulgean nu era grăbită, veni și ziua plecării. O însoțeau la drum Takegean, Habithan, Darhan și Djumagul. Trăsura în care se așezară Ulgean și Kalîha era minată de dijghitul Masakpai, vestit împlînzitor de cai neîncălecați. Cînd Abai o așază în trăsura, Ulgean îl opri o clipă lîngă ea.

— Iată, îi zise, de șase luni nu ți-ai văzut aulul. Ai plecat, ca un călător pe depărtate locuri... Iar acasă, fiule, nevastă-ta îți duce dorul... Copiii te așteaptă mereu și te caută, sărmanii, ca niște pușori, care s-au rătăcit de mamă. Atîta auzi : „Ată, o să vină, ată ?...” Și tu măcar o dată să mă fi întrebat cum arată Abiș și Magaș, cei doi mielușei ai mei !... Cînd mă gîndesc la ei, îmi piere somnul, cum piere ceața alungată de soare. Și mă întreb : oare cum poți tu să mai rabzi ?

— Și eu le duc dorul, apă. Mai cu seamă mi-e dor de cei mai mici. Numai lîngă ei am aflat ce înseamnă dragostea de tată. Dar vezi și tu de ce întîrzii !

— Nu știu. După mintea mea, cauți prilej după prilej să mai rămîii aici. Te-ai deprins să înghiți praful tîrgului... Dacă și mai tîrziu o să faci așa, mă tem că o să-ți fie totuna dacă ești acasă, ori pe meleaguri străine... Parcă ești un kulan tînăr care s-a despărțit de herghelie. O, Abai-gean, întoarce-te cît mai repede acasă, fiul meu !

În vorbele acestea răzbăteau toate gîndurile ei grele de îndoială.

Simțitoare și cu mintea ascuțită, chiar din clipa sosirii în oraș, Ulgean urmări pe furiș fiecare mișcare a feciorului ei drag, care, cît ținuse iarna, nu plecase să-și vadă aulul. Nu-i scăpase înstrăinarea ușoară din sufletul lui Abai : n-o întrebese măcar o dată de nimeni, iar obrazul lui nu se luminase de duioșie cînd venea vorba de ai lui de acasă... Nu, nu era așa Abai cu cîțiva ani în urmă ! Dar poate că și Makiș, deschi-

zindu-și inima față de mamă-sa, i-o fi dat a înțelege dezamăgirea lui Abai cu privire la Dilda...

Cuvintele lui Ulgean erau simple și duioase dar ascundeau multe din câte avea pe suflet. În clipa aceea, Ulgean nu găsi de cuviință să-i vorbească lui Abai pe față. Iar Abai tăcu și el, cu toate că înțelesese îndoielile mamei sale. Scăpă din încurcătură, spunându-i câteva vorbe duioase de despărțire.

– Dacă o vrea Allah, o să vă ajungem din urmă atunci când caravana voastră o să înceapă a trece Cinghizul. Toate cele bune copiilor !... Călătorie bună ! Să ajungeți cu bine, veseli și voioși !

Takegean și ceilalți djighiți, după ce-și luaseră rămas bun de la Makiș și de la Tinibai, așteptau dincolo de poarta larg deschisă. Masakpai dădu bici cailor, și trăsura largă, cu troica ei de roibi, se urni din loc scârțind și huruind.

După vreo trei săptămîni, Abai și Erbol o luară și ei la drum. Plecară o dată cu răsăritul soarelui și într-o lungă zi de primăvară izbutiră să străbată o bună bucată de cale. Erbau voinicii amîndoi, deprinși cu goana cailor : oricare ar fi fost greutățile drumului, nici unul din ei nu se plîngea de oboseală, fie iarnă, fie vară. Dimpotrivă, chiar după o zi întreagă de călărit, zdruncinați ca vai de ei, fiecare își ascundea oboseala față de celălalt, de parcă se aflau într-o cursă de rezistență.

Acum, drumul lor trecea prin locuri puțin umblate. Abai alesese drumul de peste muntele Hoarda, cu gîndul să ajungă de-a dreptul la rîul Bakanas, de-a lungul căruia se strămuta aulul său. Pe acolo nu prea îndrăzneau să se avînte nici chiar ștafelele Karabas și Djumagul, care, prin felul îndatoririlor lor, erau deprinși să călărească pe orice drum.

Pînă la asfințitul soarelui, cei doi djighiți ajunseră pe partea muntelui Hoarda, cunoscută sub numele de dealul Ciliktin. Cele mai multe aule plecaseră în djailiau, așa că nu mai erau pe acolo sălaşuni în care să-și poată petrece noaptea. Mai curînd și-ar fi putut găsi adăpost prin apropierea dealului Ciliktin, pe la așezările de iarnă ale aulelor nu prea înstărite ale semînției baișor din neamul mamailor, care, de obicei, se strămutau mai tîrziu decît celelalte.

De la tîrg și pînă la dealul Ciliktin erau vreo sută treizeci de verste. Abai călărea pe Kurentobel, un murg cu o pată albă în frunte, vestit pentru rezistența lui la drumurile lungi. Izgutti, care îl ținea mereu înșeuat, îi și zicea „tulpar“¹. Erbol călărea un cal rotat, gras, dar nu tocmai bine pregătit pentru distanțele

¹ Tulpar – calul înaripat din poveste (n. red. ruse).

mari, și care nu izbutea să se țină în pas cu goana lui Kurentobel, așa că spre seară Erbol se văzu silit să-l mai îndemne și cu gîrbaciul. Văzînd cum obosise calul lui Erbol, Abai îi propuse să ia armăsarul lui de schimb, cenușiu-rotat. Îl cumpărase, chiar în ajunul plecării, de dragul culorii lui, ca marmora, și a înfățișării lui mîndre, ca să-l aibă de prăsilă acasă, în herghelie.

Erbol călărea de mult calul cel rotat, dar Kurentobel tot nu-și încetinea pasul. Soarele coborî spre asfințit. Un nor de furtună se ridică deasupra munților. Cele dintîi bubuituri de tunet se rostogoliră în văzduh și o răbufnire de vînt îi izbi pe cei doi drumeți drept în piept. Abai își îndemnă și mai mult calul nădăjduind să ajungă la vreun aul înainte de căderea nopții. Kurentobel o luă la trap întins. Vîntul care-i bătea din față părea că-l atîță, și el alerga din ce în ce mai repede. Uneori, Abai avea impresia că în clipa următoare calul o s-o lase mai domol, dar Kurentobel, parcă anume ca să-i înșele așteptările, gonea tot mai amarnic : mușcîndu-și zăbalele, își apleca mereu capul, sforăind, și dacă Abai n-ar fi ținut strîns dîrlogii, calul înfierbîntat ar fi luat-o razna, iute ca focul de stepă.

Erbol se uita de mult cu admirație la calul prietenului lui. Cînd Abai îl lăsă în trap întins, armăsarul cel rotat începu să rămînă în urmă, așa că Erbol trebui s-o ia la galop. După ce îl depăși puțin, se uită la Kurentobel.

— Pe cîntea mea, strigă el încîntat, e cu neputință să nu rămîi în urma unui cal așa de iute ! Ia te uită la el, i s-a și uscat sudoarea pe piept ! Și ce drum a făcut, fără să se odihnească !

Abai nu era mai puțin încîntat decît Erbol. Într-adevăr, un cal ca acela era un prieten de nădejde !

— Nu mai înțeleg nimic, zise el. E de mirare : nu pare de loc obosit, de parcă am fi plecat la drum doar de cîteva clipe. Numai călărețul să se țină bine, că armăsarul nu mai întreabă de lungimea drumului !

Chiar la poalele dealului, pe cei doi drumeți i-a prins o ploaie mare, cu răbufniri de vînt. Curînd însă vîntul se potoli, iar ploaia care turna cu găleata se prefăcu într-una domoală și calduță. Pe coastele Hoardei unduiau valuri de negară scundă, de un verde palid, și de pelin. Apele ploii de primăvară se revărsau cu un zgomot vesel, tineresc. Mirosul amar de pelin venea mereu în întîmpinarea celor doi călăreți, care urcau drumul pietros. Ploaia se dezlănțui din nou, cu furie sporită, norii învăluiră întreg cerul, ascunzînd cu totul soarele și lăsînd să se vadă doar o dungă de ceață gălbuie, chiar deasupra zării.

Erau oare culorile apusului, sau razele de soare se răsfringeau în nori – cele din urmă raze de soare, care se sting asemenea nădejdlor ce pier? Încă puțin, și această biată răsfringere de lumină păli. Văpaia ei înnegurată se prefăcu o clipă într-o perdeă groasă, stacojie, ca să-și piardă dintr-o dată culoarea, lăsând în urmă, pe cerul trist, cenușiu, doar întunericul greu al nopții.

În tropot sonor, caii celor doi călători ajunseră gonind în zbor pe culmea unei coline mici. De undeva, din față, se auzi lătrat de ciini. În întunericul tot mai de nepătruns, licărirea ici și colo luminițe de seară. Nu departe, pe malul unui pârîiaș, se ivi linia nelămurită a unui aul mic, de vreo șapte sau opt iurte. O turmă săracă de oi, câteva vaci și cămile se adăposteau, culcate, în locuri ferite de ploaie. Cîteva capre rebegite se ghemuiau în tăcere lîngă pereții iurtelor, căutînd să scape de bătaia vîntului. Vreo zece cai, legați cu arcane lungi sau împiedicați, pășteau în jurul aulului.

Ajunși lîngă aul, drumetii își opriră caii, alegîndu-și din ochi o iurtă în care să rămînă peste noapte. Haîta de ciini, care-i întîmpinase de departe cu lătrături, izbuoni într-o larmă atît de cumplită, încît munții îi răspunseră cu un ecou adînc. Pe măsură ce djighiții se apropiau de iurte, tot alți ciini săreau să sporească haîta, iar lătratul lor era din ce în ce mai ascuțit și mai furios.

După drumul lung prin stepa pustie și mută, lătrăturile acelea auzite din depărtare îl bucuraseră pe Abai, dîndu-i de veste că se apropia de un sălaș omenesc cald și primitor. Acum, însă, haîta aceea sîcîitoare îi trezea cu totul altfel de gînduri. Se uita cu o curiozitate batjocoritoare la ciinii care fugeau după cai, răgușind de atîta lătrat și mîrîind furioși. Cățele cu blana zbîrlită și cu coada covrig, dulăi scurți în picioare, înguști în șolduri și clăpăugi, cățelandri cu voci subțirele, urîți și piperniciți, nu erau decît niște potăi de toate culorile, cînd peste măsură de îndîrjiți, cînd fricoși. Abai zîmbi : ce merita lătratul unei haîte ca aceea, proastă și nătîngă, decît dispreț. Ciinii parcă le strigau, lui și lui Erbol : „Hai, hai ! Marș de-aici ! Nu-i loc ! Plouă ? Nu-i nimic ! Hai, hai, bagă-te, bagă-te sub burta calului ! Hai, hai ! Șterge-o, cară-te !“ „Hai, hai, hai !“ le țineau isonul cățelandrii.

Stînd călare, Erbol se uita cu luare-aminte la iurte, căutînd din ochi una lîngă care să se oprească. Dintre toate cele opt, una în cinci colțuri, așezată la mijloc, i se păru a fi cea mai încăpătoare și mai trainică. Trecînd înaintea lui Abai, porni într-acolo. În clipa cînd Abai îl ajunse din urmă, stăpînul

iurtei, bărbos, cu beșmetul pe umeri, ieși în întâmpinarea drumetilor. Părea că șchiopătează puțin. După un schimb de închinăciuni, Erbol își spuse numele și-i ceru îngăduința să rămână peste noapte la el.

- Prea bine, djighiți, rămâneți ! Tot ce avem noi e și al vostru. Fiți bineveniți ! îi răspunse gazda, cu prietenie, priponind caii de iurtă.

Intrînd în iurtă, Erbol îi spuse lui Abai în șoaptă :

- Ai auzit că lîngă muntele Hoarda trăiesc doi frați din semînția baișorilor : Bekei și Șekei ? Uite, acesta e Bekei...

Cei doi djighiți se aflau pentru întia oară în viață în aulul acela.

În iurtă focul ardea viu. Oaspeții cuprinseseră cu ochii mica familie, salutînd pe fiecare în parte. La dreapta, pe patul așternut jos, stătea o bătrînă cu un nepot în brațe. O femeie slabă, de vreo patruzeci de ani, trebăluia pe lîngă foc : înaltă, cu părul bălai și cu ochii mari, căprui, fusese fără îndoială de toată frumusețea în anii ei de tinerețe.

Acum, Abai putu să-și dea seama și de înfățișarea stăpînului casei : avea ochii cenușii, nasul mare și drept, barba buclată și ușor roșcată, obrazul rumen de om sănătos și o ținută impunătoare, de om sigur de sine. Bekei începu să-și întrebe oaspeții de unde veneau, încotro se duceau și din ce semînție erau. Avea un glas adînc, bărbătesc.

Flacăra tizicului aprins arunca limbi vesele de foc, jucăușe și fierbinți, făcînd iurta mai primitoare și mai odihnitoare. Deasupra vetrei era atîrnat de pirostrii înalte un ceainic mare, înnegrit de fum.

După ce puse destule întrebări oaspeților, Bekei se întoarse spre mama cea bătrînă, îi spuse ceva cu glasul pe jumătate, apoi se ridică și-i porunci scurt nevastei :

- Nu arde tizicul degeaba, că nu prea avem mult din oel uscat. Ai apă destulă pentru cazan ? Eu mă duc cu băiatul afară, după miel...

Nevasta nu-i răspunse nimic, dar tăcerea ei arăta o încuviințare. După puțin, glasul adînc al lui Bekei se auzi din spatele iurtei :

- Naimantai ! Hai, Naimantai ! Vino-ncoa, fiule !

Aproape în aceeași clipă cînd ceaiul, care dădea în clocot, era pus în fața lui Abai și a lui Erbol, tundukul iurtei se trase la o parte larg și Bekei, ajutat de un tînăr djighit, intră aducînd un miel tăiat. Gazda cea bălaie, ridicîndu-și poalele rochiei de stambă pestriță, așeză pe foc pirostriile scunde, cu obadă sus, urcă cazanul pe ele și puse apă la fiert.

Bekei se așeză lângă oaspeți și le turnă ceaiul cu mîna lui. Naimantai tăie la repezeală mielul în bucăți. Cineva îi și pîrlea capul la foc. Bekei o întrebă de mai multe ori pe nevastă-sa :

- Dar unde-i Șukiman ? N-ar strica să-ți dea o mîna de ajutor !

- Ce nevoie am de Șukiman ? Stă în iurta cealaltă, cu ginerele. Facem noi treaba și fără ea. Lasă-i să se mai veselească și ei ! îi răspunse femeia.

Auzind de Șukiman, Erbol își zise în gînd : „Au fată mare în casă“... și se uită împrejur. În jumătatea din stînga iurtei, afară de patul de lemn al lui Bekei, mai era încă unul, cu cîteva perne pestrițe, acoperit cu cergi în culori vii : fără îndoială, patul fetei.

Nevasta lui Bekei se apucă să pună carnea la fier. Bărbatul împingea spre ea bucată după bucată : „Mai pune, mai pune... bag-o și pe asta !“ Ea se uita la el, întrebîndu-l parcă din ochi : „De ce așa de mult ? Nu ajunge ?“ Dar bărbatul repeta cu hotărîre :

- Mai pune. Încă nu ne-am cinstit ginerele și pe prietenii lui. Șukiman mi-a și dat a înțelege că n-ar strica... N-avem mulți oaspeți și toți sînt de seama ei. Lasă-i să mănînce cu noi.

Gazda se întoarse spre Naimantai :

- Du-te de-i spune lui Șukiman să-și aducă oaspeții aici cînd o fi totul gata.

Acum, tizicul era pus pe foc din belșug, așa că iurta se încălzi repede. Ploaia stătuse. Se lăsă o noapte întunecoasă, caldă și fără vînt sub cerul învăluit în perdele joase de nori.

Erbol adormi. Abai tăcea. Aerul greu din iurtă îl cam amețise și-i era somn. Se gîndi să doarmă și el pînă la vremea mesei.

Nu-și dădu seama cît dormise. Deodată tresări și-și înălță capul. Fără îndoială că visase și vorbise prin somn : cuvintele îi tremurau încă pe buze. Da, cu o clipă înainte strigase : „Apropie-te... Vino, iubito...“ Nu cumva vorbise prea tare ? Nu-l auzise, oare, cineva din iurtă ? Ce se întîmplase ?

Erbol înălță și el capul, uitîndu-se cu nedumerire la Abai, care, ridicat în coate, asculta ceva. Atunci auzi și Erbol un glas de femeie cîntînd în iurta de alături.

Abai se cutremură din tot trupul, cuprins de o adîncă tulburare. Lui Erbol i se pără că prietenul lui stătea gata să se repeadă, ca în delir. Fața îi era palidă ca de mort, iar în ochii înroșiți, larg deschiși, îi sclikeau lacrimi. Răsufla gîfîind din greu și umerii îi tresăreau. Se uita undeva, în sus, cu totul

departe de lumea din jur, ca vrăjit de o lumină pe care n-o vedea decît el. Deodată, îi apucă febril mîna :

– Scoală-te, scoală-te... Dar scoală-te odată, Erbol !

– Ce-i cu tine, Abai ? se sperie Erbol.

Nu cumva îşi pierduse minţile ? Cum se schimbase la faţă ! O fi bolnav ? Ce i se întîmplase ? Erbol se pierdea în presupuneri.

Abai nu băgă de seamă că-l speriasse : îşi luă tîmakul, îşi aruncă ceapanul pe umeri şi alergă spre uşă.

– Haide, haide !

Gazdele nu-i vedeau. Bătrîna adormise de mult, iar Bekei aţipise şi el lingă vatră, cu spatele la oaspeţi.

Ce bine că nu văzuseră nimic ! Abai tot nu-şi putea stăpîni tulburarea. Nu numai auzul, dar toată fiinţa lui năzuia spre glasul acela, unic pe lume. Cînd se ridicase, genunchii îi tremurau aşa de tare, încît Erbol trebui să-l prindă de braţ, ajutîndu-l să se țină pe picioare. Cîntecul se auzea mereu, singuratic şi neasemuit. Pentru Abai nu mai exista nimic pe lume afară de el. Nu-şi mai dădu seama nici cum nimerise uşa, nici cum ieşise din iurtă. Îndată ce trecu pragul, îşi smulse tîmakul de pe cap şi încremeni locului, cu tot trupul aplecat înainte, aşteptîndu-se să se ivească cineva din partea de unde se auzea cîntecul care-l zguduise pînă într-atît.

Era „Topai-kok“. Melodia duioasă, plutind în valuri, se stinse. Cîntecul se sfîrşise. Abai sări la Erbol :

– Toggean ! Allah, ea e, Toggean ! Toggean a mea ! E glasul ei, e cîntecul ei, e ea ! Dar ce înseamnă asta, Erbol ? Unde mă aflu ? E Toggean, mă cheamă, e aici alături, în iurta asta !

O izbucnire de ciudată tulburare puse din nou stăpînire pe el. Nu era tocmai uşor să înţelegi ceva din năvala vorbelor lui.

La rîndul lui, Erbol era şi el nedumerit : glasul femeii care cîntase i se părea de asemenea cunoscut şi căuta să-şi amintească unde anume ar fi putut să-l mai audă. Înţelese acum ce îl făcuse pe Abai să se repeadă la uşă, tîrîndu-l după el ca un copil nerăbdător.

Erbol ştia prea bine ce rană adîncă, fără leac şi veşnic vie, era pentru Abai visul lui de tinereţe neîmplinit, dragostea lui pentru Toggean. Dar nu-şi văzuse niciodată prietenul într-o stare de zbucium sufletesc ca acum. În clipa aceea, Abai era în stare să facă orice, să spună vorbe de prisos, să treacă dincolo de cele îngăduite... De aceea îl opri, brusc :

- Oprește-te, Abai ! Ce te-a apucat ? Vrei să sărim de-a dreptul în foc ? Mai întâi caută și vino-ți în fire !

Și, stăruitor, îl întoarse îndărăt spre iurtă.

- Lasă-mă ! În iurta aceea e Toggean ! Ea e ! Nu-i așa că-i ea ? Vreau să văd cu ochii mei ! Sau, cel puțin, du-te tu și află cine-i acolo !

Erbol rămase pe gânduri. Abai îl ruga mereu, cu patimă fierbinte.

- Bine. Dar promite-mi că ai să te stăpânești. Cu tine nu merg, nu mă duc decît singur.

- Atunci, du-te mai repede. Uită-te și vino înapoi. Dar sînt așa de sigur că e Toggean !

- Apoi, Abai, aiurezi ! De unde vrei să fie Toggean ? Cum era să ajungă ea aici ?...

- Nu tăgădui ! îl întrerupse iarăși Abai. Acum cîteva clipe a fost chiar ea la mine... Singură mi-a dat de veste...

Erbol se opri, uluit, înspăimîntat de starea prietenului său. Cuprins de milă, îl îmbrățișă strîns și-l aduse în spatele iurtei lui Bekei, vorbindu-i mîngîietor, ca unui copil :

- Bine, bine... Îndată o să vină aici cea care-a cîntat... Mai îngăduie puțin. S-o așteptăm în iurtă. Dar lămurește-mă și pe mine, adăugă el ceva mai aspru. Ce s-a întîmplat ? Ai spus : mi-a dat de veste... Ce înseamnă asta ? Haide, de ce te frămînti așa, ca un copil ? Spune-mi tot.

Abai își veni în fire : ce sălbatică trebuie să-i fi părut lui Erbol purtarea lui !

- Spune-mi că-s copil, ia-le toate drept aiureli, drept nebunie, drept tot ce vrei ! Începu el, încercînd să se liniștească. Sînt cu totul descumpănit... Niciodată în viață n-am mai simțit așa ceva... Am să-ți povestesc totul, dar mai întâi făgăduiește-mi... N-am putere să aștept pînă cînd o fi să vină cineva. Ascultă ce ți-o povestesc și du-te numaidecît în iurta de alături, vezi cine-i acolo și întoarce-te repede. Dacă nu-mi dai cuvîntul tău, nu-ți mai spun nimic...

Abai își lăsă mîinile pe umerii lui Erbol, îl îmbrățișă și începu să-l scuture, cerîndu-i să-i făgăduiască ce îl rugase. Erbol se grăbi să primească, iar Abai, cu glasul întretăiat, începu să vorbească grăbit. Cu cîteva clipe în urmă trăise ceva nemaipomenit, ceva cu totul ciudat...

- Nu, n-a fost vis... Toate s-au petrecut aieva, le-am văzut limpede și lămurit. Și dacă n-a fost aieva, atunci e vorba de o vedenie pe care n-o pot înțelege... O, Erbol ! Aceeași căciuliță de castor, aceeași șolpă de argint în păr și

aceeași scurteică de catifea neagră ca în noaptea de atunci, de lângă riul Djanibek... Numai că atunci ne vedeam pe furiș, din cînd în cînd... niciodată n-a venit lângă mine atît de nestîngerit, de îndrăzneț, de avîntat ! Iar acum a venit, ca o răbufnire de flacără... și mi-a spus cu atîta patimă : „O, ce dor mi-a fost ! Cît am suferit așteptîndu-te ! Ți-aduci aminte cum m-ai învățat un cîntec ? Îl cînt și ziua, și noaptea... Uite, ascultă-l !” Mi-a cîntat începutul și mi-a spus : „Vino mai aproape... Vezi, eu sînt, sînt aici, lângă tine... Nu e nimeni, sîntem singuri...” Am sărit cu brațele deschise, am strigat : „Apropie-te ! Vino, iubito !” și m-am trezit.

– Așa e. Chiar așa ai strigat cînd te-ai trezit din somn ! exclamă Erbol.

– Stai... Ce ciudate sînt toate ! Cînd am deschis ochii, mi-am dat seama că visasem. Dar cîntecul, înțelegi ? Cîntecul se auzea înainte. Și-l cînta același glas pe care-l auzisem în vis, și glasul acela era al lui Toggean ! Dacă pînă atunci fusese vis, acum ce-a fost ? S-a amestecat realitatea cu visul ?... Dar glasul acela era glasul ei, al iubitei mele și numai al ei ! L-am auzit aici, alături. Nu, asta nu se mai cheamă vis !

Și Abai se repezi iarăși spre iurta vecină. Erbol îl opri :

– Ți-am făgăduit. Uite, mă duc. Rămîi aici, că mă întorc curînd.

Într-adevăr se întoarse numaidecît, cel puțin tot atît de aiurit ca și Abai. Apropîindu-se de el cu grabă, îi spuse cu glas întretăiat :

– Allah ! N-a fost vis, Abai ! Acolo e ea, chiar ea !

– Adevărat ? O, dragul meu, e adevărat ? E ea, e Toggean, nu-i așa ? Știam eu ! și Abai se repezi spre iurtă.

– Stai ! strigă Erbol, apucîndu-l de braț. Nu, nu e Toggean !

Abai se întoarse deodată spre el și strigă, furios :

– Atunci ce tot trîncănești ? Ce tot îndrugi acolo ?

– Apoi da... nu e Toggean. E alta, dar e întocmai ca ea ! O, Allah, poți să juri că e Toggean, tot așa de tînără cum era la Djanibek... parcă nu s-ar fi schimbat de loc ! Am intrat și am văzut o fată : a doua Toggean !

– Ce vorbești ? Haide, spune și tu, asta nu-i curată minune ? Și cîntecul tot ea l-a cîntat ?

– Nu știu. Nici n-am încercat să întreb cine-i și cum o cheamă. Am văzut-o și am încremenit locului.

– Apoi, dacă seamănă atît de mult cu ea, înseamnă că tot ea a și cîntat ! Alta ar avea alt glas decît al ei.

– Și eu m-am gîndit tot așa. Doar m-am uitat la fața ei, fără s-o întreb nimic. Dar tu, Abai, cum ai putut să afli că e

aici? Doar dormeai tun! Poate că ești ghicitor, prietene? Să știi că n-a fost vis, ci un soi de presimțire... ori poate că dormim și aiurăm amândoi? stăruia Erbol, cu totul zăpăcit.

Dar Abai repeta într-una vorbele prietenului său: „E întocmai ca Toggean!” Inima i se zbătea ca un cal sălbatic, pieptul și-l simțea prea strîmt pentru bucuria care-l frămînta și, în același timp, apăsător de îndoială: dar dacă nu era vorba de o asemănare? Dacă era numai un vis sau o vedenie? Ce s-ar întîmpla dacă vedenia încîntătoare s-ar spulbera, asemenea valului tremurător de ceață? Nu, fie ce-o fi: de data aceasta, nimeni n-o să-l mai oprească! Chiar dacă-l așteaptă focul mistuitor, n-are decît: el e gata să ardă în flacăra lui. El însuși dorește cu ardoare să se arunce în îmbrățișarea lui nimicitoare...

În ușa acum deschisă a iurtei celor tineri sclipi o licărire de lumină și se auziră glasuri.

— Iată-i! Acum toată lumea vine la Bekei, la cină! Și cu aceste vorbe Erbol îl apucă pe Abai de mîină și-l trase spre el, ca s-o ia înaintea celorlalți. Intrară în iurta gazdelor și se așezară tot la locul de cinste, ca și înainte. Erbol se apucă să scormonească tizicul, care ardea mocnînd, zicînd, în glumă: Poate că la mine o să se aprindă mai bine!

Abai nu mai putea de nerăbdare. Tineretul nu se grăbea să se arate. Pînă să ajungă la iurtă, trebuia doar să mai facă nebunii și să rîdă după pofta inimii. Bekei și Naimantai aduseră ligheanul și apa pentru spălat, iar gazda cea bălaie își trezi din somn mama și se apropie de vatră să ia cazanul de pe foc.

Tundukul se deschise larg, lăsînd să intre oaspeții. Cei dinții intrară doi djighiți, care purtau ceapane și tîmace sărăcăcioase și cizme cu turetcile lungi. Se țineau cuviincios și se ploconiră, fără să-și ridice ochii. În urma lor se iviră mai mulți băieți și două neveste tinere. Abai nu-și mai lua ochii de la ușă. Era la capătul răbdării. Încă cîteva clipe, și în prag se mai arătă o femeie, tot tinărară, cu ceapanul argintiu tras peste cap, ascunzîndu-i jumătate din obrazul oacheș. Era pesemne fata măritată a lui Bekei.

La urmă intră o fată, care semăna uimitor cu Toggean. Șolpa de argint suna în clinchet în cozile ei, iar fața, ușor îmbujorată, părea din această pricină și mai albă. Intră zîmbind cu modestie, dar și cu un pic de viclenie, lăsînd să i se vadă dinții albi și drepți. Cînd se ploconi cu sfială în fața oaspeților, rumeneala dulce de pe obraji ei îi păru lui Abai lumina mult așteptată a zorilor. Nu se simți în stare nici măcar să-i răs-

pundă la închinăciune. Doar își mișcă abia buzele și rămase încremenit, cu ochii țintă la față. Ea se îmbujoră și mai tare.

Era de statură mijlocie, ca și Toggean. Erbol avusese dreptate : semăna cu ea în toate. Aceleași trăsături, aceeași obraji albi și rumeni, același merisor alb-trandafiriu și gingaș al bărbiei, același păr negru și mătăsos, tot ce-l făcuse să-i ducă dorul și-l încintase de atâtea ori... Linia severă a nasului un pic cîrn, cu aerul lui neastîmpărat și fermecător... Buzele delicate și purpurii de față neștiutoare... Sprîncenele negre, lungi și ascuțite, ridicîndu-se spre tîmple ca două aripi de rîndunică... Surîsul ușor al unui suflet încă neumbrit... Într-adevăr, era o a doua Toggean, singura lui dragoste, așa cum arăta în anii ei tineri, așa cum o văzuse cu cîteva clipe înainte în vis, în toată strălucirea frumuseții care-l uimise cu atîta putere atunci, în seara îndepărtată și fericită din casa lui Surundik, pe Coccoașele cămillei. I se părea că luna nouă răsărise în fața lui. Înnoită, dar cu aceeași înfățișare, se întorcea acum la el, ca să se înalțe, unică și fără pereche, pe cerul vieții lui...

Fata se apropie și se așează. Abai era într-o stare ciudată de uitare de sine. Nu se gîndea nici la el, nici la cei din jur : simțea, doar, cum îi bătea inima. Un vîrtej îl luase cu el, cu o putere neînțeleasă. I se părea că visa înainte, sau că visul se prefăcuse în realitate. „Iată-mă, sînt aici, lîngă tine ! Am venit...“, îi șoptise ea în vis, și visul i se împlinea. Nu, acum nu se mai înșela : ea venise, în toată neprihănirea celor dintii ani ai tinereții...

Abai se uita la față, fără să-și ia privirea de la ea. Chipul lui căpătase un aer ciudat. Nu mai avea nici un pic de sînge în obraji, iar ochii larg deschiși păreau că străpung frumoasa cu săgetarea lor. Cu aceeași nădejde desperată te uiți la steaua căzătoare, cu aceeași încredere și sfială îi șoptești cele mai tainice rugăminți...

Ca să abată luarea-aminte a gazdelor și a oaspeților de la înfățișarea nefirească și încordată a lui Abai, Erbol stirni lumea la vorbă. Află că logodnicul și tovarășii lui se trăgeau din semînția eleman a neamului mamailor. Erbol cunoștea și aulul lor, și căpeteniile. Îi copleși cu întrebările obișnuite : în ce loc era așezat acum aulul lor, dacă începuse să se strămute în djaillau, și anume unde.

Din tot ce vorbeau cei din jur, Abai nu înțelese decît un lucru : că Șukiman era fata gazdelor. Cînd toți oaspeții se așezară pe la locurile lor, Bekei îi spuse fetei :

– Șukiman, draga mea, dă o mîină de ajutor mamei ! Adă un ștergar pentru oaspeți și pune fața de masă.

Fata străbătu iurta : se mișca mlădios și cu grație. Scurteica și rochia albă îi scoteau la iveală făptura subțire. Doar tiubeteica ei de castor, roasă și ruginie, făcea o impresie rea. „Ar face mai bine să și-o scoată“, se gândi Abai cu necaz. Nici numele ei, Șukiman, nu-i plăcea.

Unul din prietenii logodnicului, un djighit oacheș și cu barba lunguiată, stătea de vorbă cu Erbol și vorbea cu el și în timpul cinei.

Șukiman mai avusese prilejul să audă câte ceva despre Abai. Cu un an în urmă, se zvonise că un fecior al lui Kunanbai, tânărul djighit Abai, ajunsese căpetenie de plasă la Konîr-Kokce. Apoi, se spunea că, iarna trecută, după propria lui dorință, părăsise această slujbă. Din aceste vorbe, Șukiman nu desprinsese nimic despre Abai, nici bun, nici rău. De altfel, nici n-avea de ce să se gândească la asta : undeva trăia un mirza, pe nume Kunanbai, cumplit și aspru ca un deal îndepărtat, de la care venea o adiere rece ca de gheață. Și mirza acela avea un fecior, căpetenie de plasă. Ei și ? Ce are cu ei aulul lor mic și pașnic ? Ce-i pasă dacă îi zice mirza ori căpetenie de plasă ? Și, în orice caz, toate acestea n-o priveau cîtuși de puțin pe Șukiman, cu cîntecele și cu viața ei tînără și slobodă...

Aflînd despre sosirea lui Abai, ea nu se grăbise să vină să-l vadă. Dar cînd el nici nu-i răspunse măcar la salut, asta o lovi : își închipui că semețul mirza dintr-un aul de vază socotea mai prejos de demnitatea lui să stea de vorbă cu ea.

După cină, ceainicul mare și înnegrit de fum a fost din nou atîrnat de pirostrie. Focul vesel începu să joace iarăși în vatră. Naimantai aduse o dombră și i-o întinse prietenului logodnicului, iar Bekei îl îndemnă pe djighit, cu prietenie :

– Petreceți și vă veseliți, dragii mei ! Ați cîntat în iurta de dincolo ; nu vă sfiți acum nici aici !

Chiar de la început, Bekei îi plăcuse lui Abai. Cele ce auzea acum îl făcură să-l placă și mai mult. Abai îl sprijini, rupînd în sfîrșit tăcerea :

– Nici vorbă, de ce să vă stricăm noi veselie ? Am și auzit pe cineva cîntînd, neînchipuit de frumos. Așa că vă rog mult să nu vă sfiți de noi.

– Da, era un cîntec de toată frumusețea ! zise și Erbol, uitîndu-se cu înțeles la Șukiman, de parcă voia să-i spună : „De altfel, știm noi cine l-a cîntat“...

Șukiman zîmbi sfioasă, dar nu tăcu. Rîse domol, și glasul ei răsună surprinzător de curat și melodios :

- Parcă numai noi știm să cântăm ? Voi vedeți și auziți mai multe decât noi, așa că trebuie să știți și cîntece mai multe ! Se uită la Abai și adăugă cu viclenie, rîzînd din nou : Și pe urmă, după cîte știu, e de datoria oaspeților să ne facă cînte !

Rîsul îi era, tot atît de curat și de sonor ca și glasul. Era uimitor de plăcut și îi se lipea de suflet mai mult chiar decât al lui Toggean : parcă și el era tot un cîntec, pe care nu-l puteai uita.

Abai nu se dădu bătut.

- Bine... dacă sînt dator, plătesc cu un cîntec. Chiar dacă o fi prost, cîntec să fie !

Răspunsul lui hazliu îi făcu pe ceilalți să zîmbească. El luă dombra și degetele îi alergică ușor pe strune.

Începu să cînte cu glasul pe jumătate. Era același cîntec frumos și trist, pe care-l cîntase cu puțin înainte chiar Șukiman, dar cuvintele lui, pline de dor și de patimă, sunau altfel :

*Soarele și luna strălucesc pe cer,
Dar întunecat mi-e sufletul stingher !
Eu altă iubită-n viață n-am găsit,
Chiar dacă iubita și-a găsit iubit...*

Pe măsură ce cînta, dorul visului neîmplinit i se risipea din ce în ce. În locul lui, se aprindea acum o flacără de nădejde. Ai fi zis că acest cîntec îi vorbea cuiva de mult căutat și, în sfîrșit, regăsit. Și cîntecul dombrei, și glasul cîntărețului se avîntau laolaltă în zbor spre țărmurile fericirii...

Abai cîntă cîntecul de trei ori, îndemnat de atenția și de admirația ascultătorilor. În cele din urmă, se uită la Șukiman :

- Este o vorbă : „Plata cere plată“... Ascultă, Șukiman, Erbol și cu mine am auzit în iurta de alături „Topai-kok“, și cîntecul răsună încă în urechile noastre. Nici nu mai e nevoie să întrebăm cine l-a cîntat. Te rugăm să ni-l mai cînti o dată !

- Nu l-am cîntat eu, ci mătușa noastră cea bătrînă, care a rămas acolo. S-o chem aici ? Șukiman rîse iarăși, iar ceilalți îi întăriră spusele, ca să glumească pe seama oaspeților. Însă Abai și Erbol nu se lăsară :

- Nu-i adevărat, nu-i adevărat ! Știm noi bine că tot dumneata l-ai cîntat !

Și Șukiman trebui să înceapă cîntecul.

Glasul ei, atît de dulce cînd vorbea, era cu totul încîntător cînd cînta. Melodia părea un fir subțire de mătase. Niciodată cîntecul acela n-avusese atîta putere tulburătoare și nu-și desco-

perise atît de adînc înţelesul. Abai îl asculta aşa cum ascultî o rugăciune, şi numai o dată îndrăzni să ridice ochii spre Şukiman. Sfiala fetei se risipise. Uitînd de cei din jur, Şukiman se cufunda cu totul în cîntec, subliniindu-i nuanţele cu mişcările iuţi ale sprîncenelor negre şi subţiri, care cînd se înălţau, arcuindu-se, cînd se coborau iarăşi, drepte. Tot sufletul ei bogat şi neasemuit, luminat de strălucirea tinereţii, i se dezvăluia în cîntec. Şi lui Abai i se părea că acest cîntec mîna înaintea lui un val de argint, străveziu şi uşor, care ducea spre fericire. Vedeniile se perindau una după alta. Iată : pe apa lină a unui pîrîaş, care susură domol, se răsfrîng razele de lună, zîmbind propriei lor imagini... Iată şi pîrîul a prins să lucească, revărsînd în jur o blîndă sclipire de lumină...

Toţi cei din iurtă ascultau cu mută admiraţie. Şukiman tăcu, şi Abai suspină adînc. În suspinul acela pătimaş era tot ce-i umplea în clipa aceea inima : încîntare, fericire, duioşie. Se uită la Şukiman şi-şi plecă fruntea în tăcere. Erbol nu se mai putu stăpîni :

— O, ce cîntec ! Cred că nimeni nu l-a cîntat încă aşa ! Şi parcă e cu putinţă oare să-l cînte cineva mai bine ?

Aşa gîndea şi Abai, dar nu era în stare să-şi adune simţirea în vorbe. Inima lui era năpădită de atîta lumină, încît razele ei, răzbind în afară, ar fi inundat totul, ca un torent năvalnic. Ce putea să mai spună ? Cuvintele nu puteau decît să-i răpească ceva din sentimentul care se născuse în inima lui. Ştia doar atît : că un soare nou răsărise în ea, soarele unei fericiri depline şi fără sfîrşit. Fericirea pierdută se întorsese, îl găsisse ea însăşi, şi îl compătimea, şi îl mîngîia...

Deodată, o hotărîre neclintită se trezi în el. Pe vremuri, pe cînd era încă tînăr şi nu-şi cunoştea puterile, fusese nevoit să fugă din calea fericirii. Acum, însă, el n-o să mai scape din miini steaua norocului său ! Poate să se năruie lumea întreagă, să se lepede de el şi tatăl lui, şi mama, şi toate rubedeniile, să-l osîndească şi să-l alunge ! El nu mai era în stare să plece de lîngă această frumuseţe şi n-avea s-o lase nimănui ! Altminteri, viaţa lui n-ar mai avea nici un rost...

Cînd tineretul începu să plece din iurtă, Abai nu putu face altceva decît să-i mulţumească lui Şukiman de nenumărate ori. Alte vorbe nu găsi. Era palid şi glasul îi tremura. Dar Şukiman ghici tot ce nu putea spune el. Uitîndu-se la Abai şi îmbujorîndu-se, îi zîmbi mîngîietor. Nu mai avea înaintea ei un mirza mîndru, semeţ şi aspru, aşa cum îl văzuse cînd intrase în iurtă, ci un om cu o nespună bogăţie şi adîncime sufletească, plin de un farmec blînd. Omul acesta era în stare să atragă spre el

ființa pe care o va iubi, deoarece el însuși se lăsa, cu toată ființa lui, în voia simțămintelor sale. Spre surprinderea ei, Șukiman văzu acea frumusețe sufletească pe care n-o mai întâlnise niciodată și la nimeni pînă atunci. Și deodată simți că omul acela îi era nespus de apropiat și de drag. Și, fără să-și ia ochii de la Abai, se despărți de el cu deosebită căldură.

Toată lumea începu să se pregătească de culcare. Șukiman se hotărîse să doarmă la cumnata ei. Ieși să-și petreacă cumnatul și pe ceilalți oaspeți, și nu se mai întoarse în iurtă.

Dimineața, îndată ce trecură peste dealul Ciliktin, Abai și Erbol începură să vorbească despre Șukiman.

– Ce să spun, e o adevărată *korim*¹ ! o ținea mereu Abai.

– Ai, korim, ai, korim ! strigă Erbol, încîntat.

– Cum ai zis ? întrebă repede Abai, apoi izbucni în rîs.

Ascultă, Erbol... Șukiman e un nume grozav de urît și nu i se potrivește de loc. Hai să-i spunem altfel. Tu i-ai și găsit un nume : să-i spunem Aikorim... Ba, nu : Aigherim !

Își aduseră aminte de visul lui Abai și de uimitoarea lui întruchipare. Se pierdeau în presupuneri și tot nu înțelegeau cum de se putuse întîmpla așa ceva. În cele din urmă, Abai își mărturisi gîndul :

– Știi ce-mi trece prin minte ? Ceva ciudat... Visuri prevestitoare au doar vracii, făcătorii de farmece sau, cum scrie în cărți, cei înzestrați cu acest dar, înțelepții și sfinții. Eu însă nu sînt nici de unii, nici de alții. Atunci cum se face că mi s-a întîmplat tocmai mie așa ceva ? Doar nu-mi bat capul nici cu ghicitul, nici cu farmecele. Sînt însă pe lume oameni care se deosebesc de ceilalți prin simțurile lor mai ascuțite, prin înțelegerea lor mai deosebită decît a altora, prin puterea lor de a pătrunde mai adînc în viață : aceștia sînt akînii. Poate că sînt și eu akîn ?...

Erbol îl socotea de mult pe Abai ca pe un akîn adevărat. E drept că nu înțelese cu totul gîndul prietenului său și de aceea preferă să nu-i răspundă. În sufletul lui Abai, însă, această descoperire trezi un sentiment cu totul nou, de năvalnică putere.

După ce trecură dealul, drumul începu să coboare la vale, drept spre coasta de miazănoapte a Hoardei. Vîntul dinspre Cinghiz le bătea acum în față. În depărtare, schimbîndu-și mereu forma, se ivi minunea stepei, mirajul. Imagini ciudate și fără număr veneau să se înlocuiască unele pe altele. Se înălțau și se risipeau, coborau spre pămînt sau se ridicau spre cer,

¹ *Korim* – frumusețe (n. r.).

ca un nor cenușiu-verzui, înfățișînd cînd dealuri, cînd bordeie, cînd *mazaruri*¹ înalte, cînd cîte-o pădure deasă. Mai departe încă, creasta Cinghizului se profila în negura sinilie...

În jur, totul era acoperit cu verdele viu al negarei și cu măturile trandafirii ale unor ierburi de stepă necunoscute. Pe alocuri, la marginea drumului, se iveau tufe de colilie. Legănate de vînt, ierburile vorbeau în șoaptă, cu glasuri dulci și domoale. Fiecare firisor de iarbă avea un glas al lui, dar toate laolaltă se amestecau într-unul singur, cîntînd imnul măreț al puterii de viață. Poate că tinerele colilii, îmbrățișîndu-se, slăveau și ele tinerețea și primăvara cea nouă?

*Iat-o, vedenia dulce a fericirii ce vine !
Cîntă în cînt pătimaș taina din sufletul meu.
Vîntul adie ușor și tot despre taina din mine
Freamătă iarba mereu, freamătă iarba mereu...*

Melodia cînta singură în urechea lui Abai, și el se silea s-o prindă. Tristețea ușoară, care nu-l părăsise din noaptea trecută, se risipea acum de la sine : înainte i se deschidea calea spre vechiul lui vis de tinerețe. Stihurile i se îngrămădeau în suflet, prea multe pentru el, inima nu-i era destul de încăpătoare pentru atîta bucurie, gîndul i se avînta năvalnic, fără să se poată opri asupra vreunui lucru, iar stihurile se iscau în crîmpeie fără șir. Ca o răsuflare întretăiată, îi izburneau din piept repetîndu-se, luîndu-și unele altora locul, încercîndu-se și schimbîndu-se. Nici vorbă nu mai era de forma concisă pe care o căuta întotdeauna în cîntecele lui. Uneori, după pilda poeților orientali, încerca strofe pretențioase :

*Tu ești a sufletului dulce desfătare,
Ești trupului șerbet îmbătător...*

dar își întrerupea îndată cîntecul. Nu, nu era ce-i trebuia lui... El voia să-și găsească cuvintele și melodia, care să fie numai ale lui : dacă o să repete vorbe străine, atunci nici simțirea n-o să mai fie a lui, iar stihul o să sune a minciună... Înaintea ochilor i se arcuiau sprincenele lui Toggean... sau poate ale lui Aigherim ? Le admiră frumusețea fierbinte și fără cusur :

*Arcul sprincenelor, ca zugerăvit,
Frumoaso cu chipul de tînără lună...*

¹ *Mazar* — monument funerar, un fel de cavou înalt tăcut din chirpici (n. r.).

I se părea că luna nouă se coborise din înălțimea ei și, alegându-l pe el – sau poate recunoscându-l, cine știe ? – venise alături de el. Și cu cât mai strinsă era această apropiere, cu atât mai ougătoare i se făceau stihurile. Simțea, fericit, cum i se întorcea tinerețea și, ca în tinerețe, viitorul îi juca în față ca un miraj de stepă, ademenindu-l cu făgăduieli...

Da, își regăsise tinerețea fericită și deplină, și-o regăsise cu inima oprită, cu înflăcărare, și, o dată cu ea, simțise bătăile de aripi avîntate ale darului de a cînta, care dormitase pînă atunci în inima lui. Fericirea îl trezise, stihurile se nășteau fără sfîrșit... Ca niște păsări scăpate din colivie, ele zburau, pluteau în văzduh, se jucau bucurîndu-se în voie de spațiul nemărginit și ridicîndu-se tot mai sus... Crîmpeie de cîntec le ajungeau din urmă, se amestecau cu ele, dispăreau și iarăși apăreau...

În drumul acela lung și neasemuit, străbătînd stepa fără urmă omenească, Abai descoperise răspunsul la întrebarea pe care i-o pusese lui Erbol : „Poate că sînt și eu akîn ?“...

Pînă la amiază, de la Hoarda și pînă la Karaul, Abai cîntă fără încetare, alcătuiind mereu tot alte stihuri noi. Uitase încotro se ducea și pentru ce. Își veni în fire abia atunci cînd începură amîndoi să coboare în valea rîului Karaul.

Tot timpul iernii, dorul de aul și de locurile lui de baștină sponise mult, iar rîul Karaul trezea în el totdeauna o emoție puternică. Amintirile se înlănțuiau. Acolo, pe Coccoașele cămilei, care se ridicau albastrii la izvoarele Karaulului, o văzuse întîia oară pe Toggean. Tot acolo, în vuietul rîului înspumat, care gonea sălbatic ca un puhoi nestăvilit, își îmbrățișase întîia oară iubita... Și iată acum că Toggean cea îndepărtată, Toggean cea pe care n-o putea regăsi, trecînd peste anii plini de durere și de tristețe, se întorsese la el, spunîndu-i : „Nu, nu-i adevărat, am rămas aceeași, tinără și luminoasă. Te iubesc ca odinioară și, în sfîrșit, o să-ți aduc fericirea !“...

În dimineața aceea plină de visuri și de stihuri, hotărîrea lui era definitiv luată.

În vorbe calde și pătimașe, Abai îi destăinuia lui Erbol, cu încredere, tot ce gîndea. Îi spusese că se hotărîse, încă de cu noapte, că hotărîrea lui era neașteptată, dar îndreptățită prin tot ce trăise el în ajun și care era atât de încurcat. Îi vorbi despre furtuna de sentimente, de nădejdi și de dorinți care-i bîntuiau încă de dimineață sufletul și strigă :

– Nu mă osîndi, Erbol : înțelege-mă !

Ce bine cunoștea Erbol aceste vorbe ! Le spunea totdeauna de cîte ori îl speria cu cîte o dorință neașteptată și căuta să-i capete învoirea. Erbol făcu ochii mici și zîmbi : își

înțelegea așa de bine prietenul ! Abai vorbea înainte, fără să-i vadă zîmbetul :

- Viitorul necunoscut și neîncercat, fie el și oprit, mă atrage. Mă îndrept spre el și toate gîndurile mele numai lui i le închin. Mi-e dragă Aigherim și doresc să-mi fie nevastă !

Erbol înțelegea patima fierbinte a prietenului său pentru frumoasa Aigherim, cu toate acestea nu se aștepta la un sfîrșit ca acesta. Cum, chiar să se însoare ? Se uită la Abai nedumerit și rămase pe gînduri. Tot timpul cît mai ținu drumul nu vorbiră decît despre asta. La trecătoarea peste Cinghiz se opriă, se înțelesesă definitiv și numai după aceea o luară la vale, spre Șalkar, unde era așezarea aulului lui Ulgean.

Djailiaul de pe deal, întins și neted, cu apa limpede a râului și cu șuvițele reci ale izvoarelor, era vestit pentru iarba lui grasă. Uriașul lui cuprins, căruia i se zicea „Șalkar“, adică fără margini, înverzea acum. Un vînt subțire și răcoros, oaspetele de totdeauna dinspre Sari-Arka¹, proaspăt și încărcat cu miresme, trecea prin ierburi, de ți se părea, din depărtare, că întreg djailiaul unduia în valuri moi și verzi.

În drum spre aulul lor, cei doi prieteni erau nevoiți să ocolească multe altele, așezate pe vale. Afară de stăpînii djailiaului, semințiile bokenșilor și borsacilor, se mutaseră tot acolo și aulele djighitecilor, care în anul acela se împăcaseră cu rubedeniile lor. Tot acolo se vedeau și aulele semințiilor irghizbailor, djuantaiacilor și karabatîrilor, care duceau o viață nomadă prin apropiere de aulul lui Ulgean, precum și mai multe aule ale seminției kokșeilor. În anii pașnici, cînd nu se întîmplau nici certuri și nici supărări, djailiaul era parcă mai încăpător : se găsea loc destul pentru toată lumea. Aulele îi cîsteau cu oște pe noii sosiți, oamenii din aceeași seminție se duceau unii la alții luînd cu ei sîbaga, adică mîncărurile care se dau în semn de respect.

Și în timp ce se apropiau de așezarea lui Ulgean, cei doi prieteni își dădură seama că, doar cu cîteva clipe mai înainte, aulul fusese vizitat de o seamă de oșpeți cu sîbaga : mai multe căruțe pline cu femei de toate vîrstele, printre care unele venerabile, de o seamă cu Ulgean, plecau spre răsărit, spre așezările lui Suiundik. Alte femei se îndreptau spre apus, îmbrăcate în straie de sărbătoare, călărind pe buiestrași și cai ageri și bine hrăniți, cu șei și hamuri bătute în argint. Păreau a fi baibișe din aulele djighitecilor așezate lîngă Sarkol.

Ulgean, care își petrecuse prietenele, stătea acum lîngă iurta cea mare. Abai și Erbol se pomeniră întîmpinați de o

¹ *Sari-Arka* (Spinarea galbenă) - numele cazah al cumpenei de ape dintre bazinele Mării Aral și Irțișului (n. r.).

mulțime zgomotoasă de femei, de neveste tinere și djighiți, precum și de o droaie de copii.

Iurtele erau așezate în mijlocul ierbii curate și grase, încă necălcată în jurul noilor așezări. Pe djailiaul acesta sărbătoresc, înnoit de primăvară, și oamenii, bătrâni și tineri, se gătiseră de sărbătoare, începînd cu Ulgean. Broboadele albe ca zăpada, rochiile și scurteicile femeilor păreau pete sclipitoare printre iurtele, albe și ele, în mijlocul verdetii tinere.

Aulul îl întâmpină pe Abai cu bucurie. Ulgean, cea dintii, își îmbrățișă feciorul, zîmbind și lipindu-și îndelung obrazul de al lui, de parcă nu și-l mai putea dezlipi. Apoi îi aduse pe cel mai mic dintre nepoții ei, Magaș, un băiețel de trei ani, slăbuț, cu obrazul alb și cu ochi și sprîncene minunate. Abai se aplecă spre el. Copilul îi cuprinse gîtul cu brațele și-și lipi obrazul de al lui. Nu se sfii și nu se împotrivi în clipa cînd Abai îl ridică în brațe cu duioșie și-l sărută, spunîndu-i pe nume : cu toate că Abai lipsise toată iarna, copilul pesemne că nu-l uitase. Mîngîindu-i obrazul cu minuța, băiatul începu să ridă, arătîndu-și șiragul de dinți albi ca mărgăritarele.

— Ne-ai uitat, agă ! Eu nu-s Magaș, sînt Abiș !... zise el.

Cine îl învățase să-i spună așa ? Aceste vorbe, vădit batjocoritoare, ieșite din gura mititelului drag îl lovira dureros pe Abai. În orice caz, nu-l învățase Ulgean ! Văzînd că Abai se înorunta nemulțumit, Ulgean bătut ușor băiețelul pe spate, dojenindu-l blînd :

— Vai de mine, prostuțule, ce spui ? Tatăl tău vine de departe, i-a fost dor de tine... Se poate să-l primești așa ?

Însă vorbele mamei sale nu-l liniștiră pe Abai. După ce salută cu prietenie pe toată lumea, o însoți pe Ulgean pînă la iurtă, spunîndu-i cu amărăciune :

— Ce-a spus nepotul tău, apă ? Oricine o fi cel care l-a învățat e un prost !...

Cu aceste vorbe intră în iurtă. O mulțime de oameni de toate vîrstele năvăli în urma lui, rîzînd, glumind și sporovăind cu veselie.

Începură să-l întrebe despre Kunanbai. Ce se mai auzea despre el ? Ce vești trimisese ? O fi sănătos ? Abai le spuse doar ceea ce știa : Kunanbai nu-l vestise decît că ajunsese cu bine la Karkaralinsk și că se întîlnise acolo cu Ondirbai.

Dilda ieși și ea în întâmpinarea bărbatului ei și intră o dată cu el în iurtă. Vorbele jignitoare pe care le spusese Magaș tot ea le născocise. Își dădu bine seama cît îl usturaseră pe Abai, dar nu simți nici o părere de rău. Dimpotrivă, zîmbi răutăcios, de parcă ar fi adăugat : „Așa-ți trebuie !“ De cîte ori, de-a

lungul iernii aceleia lungi, nu-și blestemase, furioasă, bărbatul care lipsea ! Să fi trecut pe acasă măcar o dată în cele șase luni de zile ! Te pomenști că se încurcase pe-acolo cu vreuna ? Căpiase de-a binelea, pesemne ! Și de dragul cui își părăsise casa și copiii ? Ei nu, n-ai să ai parte de fericire, Abai ! Dacă nu te întorci, poți să și mori ! Și, înecându-se din cauza furiei și a mândriei rănite, Dilda căuta să-și verse veninul așa fel, încât s-o audă și Ulgean.

Feciorul cel mai mare al lui Abai, Akilbai, implinise doisprezece ani. Crescuse sub îngrijirea lui Nurganîm, cea mai tinăra dintre nevestele lui Kunanbai. Pe ceilalți, adică pe Guldaban, fetiță de șase ani, pe Abdrahman, de patru ani, și pe Magaș cel mic și-i creștea singură Dilda. Amîndouă soacrele ei, atît Ulgean, cît și Aigîz, ca și, de altfel, întreg aulul, o respectau pe Dilda ; copiii ei, iubiți de toată lumea, erau o adevărată desfătare și pentru rudele mai în vîrstă, ca și pentru cele mai tinere. Se știe că o femeie care se trage dintr-un aul de seamă, după ce a născut atîția feciori, ajunge totdeauna răsfățată, mîndră, poruncitoare și nu mai știe să-și stăpînească nici vorbele, nici faptele. Cu cît treceau anii, cu atît Dilda semăna mai mult cu acest fel de femeie. Sentimentul că era nedreptățită avusese darul să-i sporească încă aceste apucături. Așa că acum era rece, aspră și plină, peste măsură, de amor propriu.

Chiar de la înțîia lor întîlnire, răceala dintre Abai și Dilda se arătă cu deosebire ascuțită. De altfel, ea începuse mai de mult. Pînă acum nu-i lega decît un singur fir, iar astăzi era limpede că se rupsese și acela. Nu numai cînd se înseră, dar și mai tîrziu, cînd cei veniți să-l întîmpine plecară pe la casele și pe la treburile lor, Abai și Dilda nu-și spuseră nici o vorbă caldă.

Totuși, cu cît se purta mai rece față de nevastă, cu atît mai duios se arăta față de copii, de care-i fusese tare dor. Ulgean îl văzu pentru prima oară cum, așezîndu-i pe toți în fața lui, pe Guldaban, pe Abiș și pe Magaș, îi îmbrățișa, îi dezmiarda și-i săruta. Ai fi zis că-și dăduse lui însuși cuvîntul să fie de aci încolo un tată grijuliu și duios. Cu toate acestea, nici acum el nu uită nici o clipă de ceea ce pusese la cale pe drum.

În aceeași seară le împărtăși, lui Ulgean și lui Aigîz, una din hotărîrile lui, făcîndu-le să se mire și să se sperie. Nu le ceru sfatul și nici nu le îngădui să se împotrivească. Hotărîse totul cu tărie, și numai el singur : Abiș și Guldaban aveau să învețe la tîrg, la școala rusească.

Cu toate acestea, Ulgean vorbi : Abiș era încă mic și cu sănătatea cam șubredă. Să-l mai lase în aul, în grija ei. Abai nu stăruia asupra vreunei date anumite :

- Apă, din acești nepoței ai tăi eu vreau să fac oameni. Și încă oameni cumsecade. Vreau să le dau învățătură chiar din copilărie. Poate că pentru Abaiș e încă prea curînd. Oricum, amîndoi or să capete o creștere de oraș, pentru că așa cere vremea noastră. Hotărîrea mea e nestrămutată.

După o despărțire atît de lungă, toți trei copiii se alintau cu dragoste pe lingă tatăl lor. Vestea îi umplu de bucurie.

- Plecăm la învățătură ! Du-ne cît mai repede la tîrg ! strigau ei.

În ce privește hotărîrea pe care-o luase pe coasta muntelui Hoarda, Abai se feri încă mult timp s-o aducă la cunoștința celor din casă. Oare era cu puțință să-și înfăptuiască visul ? Cu ce să înceapă, cum să le facă toate mai bine ? Se vorbea că Aigherim era deja logodită. Cine era logodnicul ei ? Ce-o să gîndească ea de dorința lui ? Ce-or să spună părinții ei, aulul ? Înainte de toate, trebuia să afle toate amănuntele. Era nevoie de multă băgare de seamă : graba și nesocotința nu puteau decît să-i dăuneze.

Nimeni, afară de Erbol, nu cunoștea taina lui Abai. După ce se sfătui cu el, Abai se hotărî să-și mai împărtășească taina încă unuia din prietenii lui. Și-l alese pe Jirenșe, care de atîția ani îi era foarte apropiat. Jirenșe era deștept, priceput și avea faima de bun vorbitor. Vioi și întreprinzător, fusese luat în seamă pe vremuri, din sînul numeroasei seminții a kotibacilor, de însuși Baisal, care avea cea mai mare încredere în el.

În timpul din urmă, Abai aproape că nu se mai despărțea de Jirenșe ; îl lua cu el în toate călătoriile lui, iar atunci cînd ajunsese căpetenie de plasă la Konîr-Kokoe, îl numise biu. Cînd Abai își lăsase slujba de căpetenie de plasă, Jirenșe rămăsese pe loc, îndeplinindu-și și acum îndatoririle de judecător în cuprinsul aceleiași plase.

Abai îl trimise pe Erbol după Jirenșe, iar cînd acesta sosi în aulul lui Ulgean, Abai îi mărturisî totul, în toate amănuntele. Jirenșe rămase mult timp pe gînduri, chibzuind. În cele din urmă, primi să-i fie mijlocitor.

După ce se încredință că Jirenșe era gata să-l ajute, Abai îi spuse :

- Jirenșe, trec asupra ta toate drepturile mele și te rog să le pui toate la cale. Înainte de orice, caută s-o cunoști pe fată, să vezi, să cercetezi, să afli ce gîndește ea. După aceea, caută să afli ce gîndesc și părinții ei, și celelalte rude. De un singur lucru să te ferești, și asta te rog mai mult ca orice : să nu țină seama că-s feciorul lui Kunanbai, că sîntem un aul de seamă

și că ne folosim de puterea noastră. Dacă nu vor, să nu se teamă de răzbunare. Allah mi-e martor că, de n-o să fiu pe placul fetei, eu n-o să mă supăr. Iar dacă n-o să mă pot însura cu ea decît datorită numelui tatălui meu și a stării alese a aulului meu, atunci n-o să fiu fericit, ba o să mă osîndesc singur la necinste. Înțelege-mă și nu uita ce-ți spun. Orice s-ar întîmpla, la întoarcere să-mi spui tot adevărul.

O dată cu Jirenșe, Abai îl trimise și pe Erbol, însărcinîndu-l să urmărească felul cum îi îndeplinea trimisul rugămintea. Cei doi prieteni nu-l lăsară să aștepte prea mult : după trei zile, se întoarseră de la neamul mamailor.

Jirenșe vorbise el însuși cu Aigherim. Rămăsese și el uimit de frumusețea, dar mai ales de deșteptăciunea și de purtările ei. Îi spusese lui Abai că, într-adevăr, Aigherim fusese logodită încă din copilărie cu un djighit din același neam, al mamailor. Însă logodnicul murise, iar drepturile lui trecuseră, după datină, asupra fratelui său mai mare, om în vîrstă, însurat de tînăr. O parte din kalîmul pentru Aigherim fusese plătit. Cînd fata crescuse mare, fratele logodnicului mort nu primise să-i dea libertatea și declarase că voia să se însoare el însuși cu ea. În felul acesta, fiica lui Bekei rămăsese legată cu legături nevăzute. Familia fetei îl rugase de multe ori pe logodnic să rupă legămîntul, dar el nu primea, zicînd că, deoarece logodnica îi fusese hărăzită de Allah, el avea datoria să se însoare cu ea. Totuși, după ce-i furase bieteii fetei libertatea, nu fusese în stare să plătească restul de kalîm și nu mai venea să-și vadă logodnica. De altfel, nevasta lui se împotriva la această nouă căsătorie.

Jirenșe le aflase toate acestea în urma discuțiilor avute cu Bekei și cu Șekei. O întrebase și pe Aigherim ce dorea ea. Fata nu se gîndea decît la libertate și nu ținea de loc să se mărite cu cumnatul ei.

Dar mai erau alte greutăți : Abai era și el legat de mîini și de picioare. Deocamdată, nici părinții și nici rudele nu știau nimic de hotărîrea lui. Pe deasupra, rămînea să se vadă ce va zice Dilda : nimeni nu putea să știe cum avea să primească ea o veste ca aceea...

Ținînd seama de toate acestea, prevăzătorul Jirenșe îi sfătuisese, pe Bekei și pe Aigherim, să păstreze taina în ce privește înțelegerea lor și să nu spună nimănui nimic : el respecta din toată inima aulul lui Bekei și ținea să fie înțeles după cuviință. Se gîndea mai mult la Aigherim decît la Abai : dacă planul lor dă greș, Aigherim ar putea să rămînă pătată, iar dacă află rudele cumnatului ei, s-ar putea să izbuonească o dușmănie cruntă între cele două semînții.

Nu-i împărtăşise însă lui Bekei propriile lui temeri : că s-ar fi putut isca fel de fel de vorbe cum că el, Jirenşe, ademenea o logodnică din neamul mamailor, încercînd s-o mărite cu Abai. Şi atunci s-ar fi dezlănţuit o vrajbă cumplită, cu o ploaie de bîrfeli, care n-ar fi întirziat să-i păteze şi numele lui, al lui Jirenşe.

Prin urmare, Jirenşe făcuse mult pentru izbîndirea planurilor lui Abai ; îl înţelesese şi-i aprobase hotărîrea, dusesse tocmelile cu pricepere şi le încheiase inteligent, vorbindu-se cu celiaţi ca totul să rămînă între ei. Cei trei prieteni ajunseră repede la o hotărîre. Admirînd deşteptăciunea lui Jirenşe, Abai îl mai rugă ceva :

— O dată ce te-ai apucat de o treabă, du-o încalte pînă la sfîrşit ! E drept că lucrul acesta s-ar cuveni să-l fac eu însumi, totuşi te rog să mă ajuţi. Tatăl meu e departe, dar mama nu merită să trec peste ea. Vorbeşte cu mama şi roag-o să-mi dea încuviinţarea.

Ulgean însă nu încuviinţă hotărîrea lui Abai. După ce ascultă cu de-amănuntul lămuririle lui Jirenşe, se înoruntă, nemulţumită :

— Dragul meu, o dată ce Abai are de gînd să facă una ca asta, n-are decît s-o facă pe faţă. De ce umblă cu ocoluri şi-mi trimite mijlocitori ? Adă-l aici, să stăm de vorbă toţi trei.

Cînd sosi Abai, Ulgean îl întîmpină fără duioşia şi prietenia de totdeauna. Glasul ei era hotărît :

— Abai-gean, fiul meu, gîndul tău e limpede pentru mine. Jirenşe mi-a vorbit despre aleasa ta. Mi-a cerut sfatul. Vrei să ştii dacă faci bine ce faci ? După mine, nu. N-am să vorbesc mult. Ştii şi tu destule, fără să ţi le mai spun. Ai crescut aici şi ai fost de faţă la toate. Am fost una dintre nevestele tatălui tău. Iar tu nu erai oare unul dintre copiii cei mulţi ai uneia dintre cele multe neveste ? Aceeaşi soartă tristă am avut-o şi eu, şi tu, legaţi prin aceeaşi năpastă. Oare dulce ţi-a fost ţie viaţa ? Oare mie uşoară mi-a fost ? Un lucru am dorit mereu : să nu apuce şi copiii mei pe acelaşi drum. Mă tem să nu te căieşti mai tîrziu. Pasul, de la care aştepţi atîtea bucurii, nu-i greu să-l faci, dar ascunde în el amar venin. Are să-ţi pară rău, copilul meu ! De altfel, şi bucuria, şi veninul, tot ale tale or să fie, pe oînd noi, adică prietenul tău Jirenşe şi cu mine, o să rămînem la o parte... Însă era datoria mea să-ţi mărturisesc îndoielile mele. Gîndeşte-te la toate acestea, fiul meu. Judecă şi ia o hotărîre. Ți-am spus tot ce aveam să-ţi spun...

Abai plecă, fără să răspundă o vorbă. Pentru întâia oară în viață nu se înțelesese cu Ulgean și nu avuseseră amîndoi aceeași dorință. Abai ar fi vrut să-i spună multe. Dar în ceea ce trăia el acum nu era destul să-l înțeleagă cineva : trebuia să-l și simtă. Și, în clipa aceea, ce putea să-i spună el lui Ulgean despre sentimentele lui ? Doar știa cît se poate de bine că hotărîrea lui nu era înțeleaptă, iar mamă-sa nu-i atrăgea atenția decît asupra acestui lucru. Și inima ?... Ca să-și cruce mama, Abai nu încercă să-i dezvăluie gîndul lui : oare nu fusese un greu păcat din partea părinților cînd îl însuraseră cu Dilda, împotriva voinței lui și fără să țină seama de el ? Ei nu-l întrebaseră de sentimente și-l despărțiseră fără milă de Toggean.. Dar parcă se poate să i le spui toate acestea lui Ulgean ? Cum ar putea să-i spună bunei lui mame, care nici nu-și bănuise vreodată vina față de el, ci, dimpotrivă, era încredințată că toată viața ei nu fusese decît un șir neîntrerupt de sacrificii pentru el, și nu-și dăduse seama de greșeala pe care o făcuse ?... Înțelegîndu-le toate acestea, Abai plecă de la Ulgean fără să-i răspundă.

Dar nu renunță la ce-și pusese în gînd. Jirenșe se mai duse o dată în aulul mamailor. De data aceasta, întîrzie acolo vreo două săptămîni, izbuti să capete învoirea tuturor și se înțelese în toate. Se duse și în aulul fostului logodnic al lui Aigherim și puse treburile la cale și acolo.

Nodul cel încurcat se dezlegase. Acum, Abai trebuia să dea, drept kalîm, un mare număr de vite lui Bekei, cît și despăgubire fostului logodnic.

În lipsa lui Kunanbai, Ospan era cel care se ocupa de averea tatălui. De dragul lui Abai, el nu precupeți nimic. Făcu la repezeală toate socotelile și trimise neîntîrziat o mare turmă de vite în prețul kalîmului. Jirenșe, Djakip, Ospan și Habithan plecară îndată ca pețitori în aulul lui Bekei, își îndeplinesc misiunea și, la rîndul lor, fură răsplătiți și ei cu daruri. După aceea, Abai trimise și celelalte vite și ca împlinire a kalîmului, și ca dar de nuntă din partea părinților lui.

Nu trecu mult și, însoțit de Erbol, de Ospan, de Habithan și de Jirenșe, Abai plecă la logodnică. Și iarăși, ca și la nunta cu Dilda, Jirenșe i-a fost căpetenie de pețitori. Abai plecase cu gîndul s-o aducă pentru totdeauna pe Aigherim în casa lui.

ÎN DJAILIAU

I

Iurtele albe și încăpătoare ale marelui aul umpleau toată marginea din dreapta a pășunii întinse, mai la o parte de stîna oilor cu mirosurile și cu gălăgia ei. Pe partea stîngă, lîngă stîna, nu se vedeau decît iurte cenușii, corturi vechi, rupte și înnegrite de fum, și cocioabe mărunte. În ele se adăposteau vecinii săraci, care slujeau rubedeniile nenumărate ale lui Kunanbai, păstori bătrîni, păstorași tineri, mulgătoare, herghelegii.

Un cîntec venea dinspre iurtele albe. Încă de la amiază, un glas puternic de bărbat își luase zborul pe deasupra aulului

mut, spre cerul de peruzea fără nori, și plutea acolo, atrăgând luarea-aminte a tuturor. Și toți cei din iurtele sărăcăcioase și din cocioabe trăgeau cu urechea la el : și tinerii, care nu trecuseră încă la munca de toate zilele, și femeile cu furca în briu, și babele doborâte sub povara anilor. Toți ar fi vrut să se apropie de iurtele albe, de unde pornea cîntecul, dar numai o babă încovoiată, cu nepotelul în circă, se încumetă să se tîrască pînă acolo. Scoțîndu-și urechea de sub broboadă și înălțîndu-și capul, căuta să prindă cîntecul din zbor, îngustîndu-și ochii, înlăcrimați și adînciți în orbite, și adunîndu-și într-un zîmbet zbînciturile adînci ale obrazului fără culoare și stors de viață.

— Eh, mult slăvite akin, Allah să-ți dea urmași fără număr și să te țină vesel, așa cum ne înveselești și tu pe noi !... șoptea, scoțîndu-și înainte falca fără dinți.

În mijlocul țarcului de oi stătea Kaliha, îngrijitoarea iurtei lui Aigiz, uitîndu-se la bătrîna cu un zîmbet răutăcios.

— Vezi să n-ajungi la spartul tîrgului ! Că doar pentru tine, prăpădito, cîntă akinul ! îi aruncă ea din urmă cîteva vorbe tăioase.

Bătrîna lis auzi batjocura, dar nu se opri din mers, îndrep-tîndu-se spre cele patru iurte albe de oaspeți, așezate ceva mai la o parte de ale stăpînilor aulului.

Oaspetele de cînte al aulului, vestit cîntăreț, fusese mereu plecat în zilele din urmă și nu se întorsese decît ieri. Cei din aul aflaseră că a doua zi avea să plece cu totul și fiecare voia să-l mai audă cîntînd pentru cea din urmă oară. Dar oamenii din cealaltă parte a aulului — slugi și păstori — erau lipsiți de această bucurie.

În iurtă neagră a slujitoarelor lui Aigiz erau două femei : Esbike, palidă, cu nasul coroiat, și Baian, uscățivă și oacheșă. Esbike stătea lingă vatră unde, într-un cazan uriaș înnegrit de fum, se fierbea kurt, iar Baian bătea din zorii zilei, fără odihnă, lapte covăsit într-o puțină mare. Fețele lor obosite erau tăiate de brazde adîncite înainte de vreme, iar rochiile erau zdrențuite și nespălate de cine știe cînd. Baian, nevasta păstorului Kașke, era de o vîrstă cu Esbike, căreia îi împărtășea adeseori gîndurile ei, nu tocmai vesele.

— Veselia și fericirea nu-s de nasul nostru... oftă ea. Chiar așa ne-a trimis vorbă și Aigiz, prin Kaliha : „Să nu se urnească din loc, să bată irkit și să fiarbă kurt.“

Esbike se încruntă, adunîndu-și sprîncenele pe fruntea ei palidă.

— Crezi că o să ne lase Kaliha să ascultăm cîntecul ? ...Cît despre Aigiz, ea atîta știe : „Mulge vacile, mulge oile, bate

irkitul, fierbe kurtul, și când termini dă o fugă în stepă cu sacul în spânare și strânge tizic...”

– Mă mir cum de mai trăim ! îi bătu în strună Baian. Ajungi la tine când toată lumea din aul a adormit, de nu mai ai putere nici să-ți stringi în casă ! Treci pragul – și te prăbușești ca secerată, cu trupul zdrobit...

Fără s-o asculte, Esbike o ținea înaintea cu ale ei :

– Țipă și poruncește : ba să împletești un arcan, ba să răsucești o frînghie... Și pe deasupra, te mai și ceartă : „Ai vrea tu să stai toată ziua, dar uiți că-mi ești roabă ? Ce, nu te-am adus în aul o dată cu zestrea mea, și nu-l ai de bărbat pe Bașibek, robul oel cu urechea despicată ?” Parcă-mi dă cu ciomagul în cap când aud asemenea vorbe ! Și ce pot eu să-i răspund, dacă Allah m-a lăsat roabă ?

Scormonind focul de tizic de pe vatră, Esbike nu-și mai putu stăpîni lacrimile.

– Te topești muncind, urmă ea, și n-ai parte de nimic.. Fetița mea mă roagă : „Apă dragă, mă duc și eu să ascult cîntecul...” „De ce nu ? Du-te, luminița mamei...”, zic. Dar când mă uit la ea, îmi pierd cheful s-o las măcar să treacă pragul. Cum s-o arăt, așa, s-o vadă lumea ? Că-i fată mare, bună de măritat, și are pe ea niște zdrențe mai ponosite chiar ca ale mele ! Petic peste petic, de parcă i le-a rupt o haită de cîini !

Fără a conțeni să bată irkitul, Baian se aplecă spre Esbike și-i spuse în șoaptă, ca și cum i-ar fi fost frică să n-o audă Aigîz ori Kaliha :

– Parcă eu o duc mai bine ? Mă scol cu noaptea-n cap, o dată cu orătăniile, și n-am cînd sta jos o clipă, pînă nu se culcă baibișele și nu le trag tundukul la iurtă. Știi zicala : „Cînd doarme toată lumea, cine măcar nici nu ațipește ? Tot mama cea bătrînă !...” Iaca, așa stăm și noi, iarnă și vară... Bine zice Aigîz : roabe murdare... Uite, acolo se cîntă... Dar parcă-i pentru noi cîntecul lor ?

În cocioaba de alături, pe un maldăr de zdrențe stătea fata lui Esbike, Sakiși, înghițîndu-și lacrimile în tăcere și căutînd să-și mai pună un petic pe rochie. Din cînd în cînd își lăsa în piept capul cu părul creț și rămînea nemișcată. Doar nu cerea decît așa de puțin : să ajungă acolo, ca bătrîna Iis, să se lipească de peretele iurtei și să se uite înăuntru prin vreo gaură... Dar ieri a venit Kaliha și, în numele lui Aigîz, a poruncit cu strășnicie : „Să nu îndrăznească fata lui Esbike să se arate pe lîngă iurtele albe ! Să stea acasă la ea și să se lase păgubașă de cîntece !”

Iar cîntecul trecea în zbor pe deasupra aulului. Nu numai oamenii de prin iurtele celor oropsiți stăteau cu urechea întinsă la el. Bătrînul Burkitbai, care toată ziua mulge iepele lîngă conovățul minjilor, asculta și el și bombănea într-una :

— Cîntă mereu, cîntă și ziua, și noaptea... Toată vara a stat la noi, și eu nu l-am văzut măcar o dată. Cum să-l vezi ? Am cincizeci de iepe, și pe fiecare trebuie s-o mulg de cîte zece ori pe zi. Că și eu sînt legat aici, ca și mîinji... Mă zbat ca un cal prins cu arcanul. „Vezi să nu lași iurta lui Ulgean fără kumis. Aigîz să aibă și ea totdeauna cîte un burduf plin, alte două să fie mereu gata în iurtele oaspeților, iar Kaliha să-și primească și ea partea !” Pînă seara tîrziu nu-i chip să dai drumul minjilor, și abia noaptea ajungi, cu chiu cu vai, la tine-acasă...

Doar cîteva clipe, cît trecea de la o iapă la alta, Burkitbai putea să tragă și el cu urechea la cîntecul acela îndepărtat. Trăgînd după el alt mînz lăsat la mamă, Baimagambet, ajutorul lui, tînăr cu ochii albaștri și cu privirea ageră sub sprîncenele stufoase, prindea din zbor cîntecul abia auzit. Apoi iarăși nu mai auzea decît bombăneala monotonă a lui Burkitbai, care, lăsîndu-se într-un genunchi, mulgea iepele repede, una după alta.

— Douăzeci de ani... De douăzeci de ani la șir Burkitbai mulge iepele. Și cu ce s-a ales ? bombănea bătrînul. Chiar dacă Aigîz sau Kaliha îmi dau uneori cîte o pială cu kumis, se grăbesc să-mi soată ochii pentru ea : „Prăpăditule, mîncăule, opri-ți-s-ar în gîtlej ! Nici nu mulgi tu atîta kumis cît bei !” Aceleași vorbe, zi după zi... Și eu nici nu mai pot îndoi genunchii, iar degetele mi s-au umflat ca un stîrv de oaie de-atîta muls ! Noaptea mă dor oasele, de nu pot închide ochii...

Baimagambet știa de mult toate acestea. Milos de felul lui, gata oricînd să sară în ajutorul oricui, îi spuse cu aprindere :

— Ei, mai las-o dracului de mulsoare, fire-ar afurisită să fie ! Doar ai putea să faci și altoeva la stăpîni !

Burkitbai încercă să zîmbească, dar obrazul ostenit i se strîmbă, doar, într-un surîs amar :

— Eh, băiete, crezi tu că n-aș lăsa-o, dacă aș ști încotro s-o apuc ? Pentru ce muncă mai sînt eu bun acum, șchiop și cu mîinile înțepenite ?

Iar cîntecul plutea în zbor, neostenit, pe deasupra aulului, cînd avîntîndu-se undeva, în înălțimi, gata să se risipească sub bolta cerului, cînd coborîndu-se peste djailiau în noi unde răsunătoare. Și atunci se auzea limpede și în iurtele cele mai mîrginașe și sărăcăcioase, unde se mulgeau iepele, și pînă lîngă izvor.

Acolo îl asculta Baisugur, un băiat slăbuț și cu nasul mare, cioban la mieii aulului. Stătea călare pe un cîrlan șchiop, cu fața întoarsă spre aul. Baisugur își mînase de dimineată mieii în partea aceea. Nu mîncase nimic, dar acum, aplecat pînă peste coama călușului, asculta cîntecul cu atîta luare-aminte, încît își uitase și de foame. El nu putea să se apropie de aul : legate cap la cap, oile stăteau încă lingă iurtele negre, și el își vedea mama cînd ridicîndu-se în picioare, cînd lăsîndu-se între oi și mulgîndu-le pe rînd. Dacă s-ar apropia de aul, mieii ar alerga la oi și atunci... Astă-vară mai scăpase el de două oi mieii, și o să țină minte toată viața bătaia pe care o mîncase de la Maibasar ! Dar acum, mieii parcă ațipiseră liniștiți lingă pîriu... Și băiatul se apropie încet de aul, ca vrăjit de cîntec. Rămase mult timp pe loc, nemișcat, legănat de cîntec, ca în vis. Apoi se apropie și mai mult de iurtele albe, fără să bage de seamă ce se petrecea la spatele lui. Un urlet mînios îl făcu să-și vină în fire :

- Vedea-v-aș pe toți în mormînt cu cîntecul vostru cu tot ! Ce, și ție îți arde de asta, putoare ? Stai că te-nvăț eu minte !

Era însuși Maibasar, călare pe un cal de toată frumusețea. Se repezi cu gîrbaciul ridicat, gata să dea. Speriat, băiatul era cît pe ce să cadă jos de pe cal. Se uită îndărăt : mieii, care doar cu cîteva clipe în urmă stăteau liniștiți, goneau acum spre aul ca un puhoi, behăind, iar oile legate răspundeau cu glasuri nenumărate la chemarea lor jalnică. Iată ce-l făcuse pe Maibasar să-și iasă din fire !

Loviturile gîrbaciului lung plouau peste băiat, brăzdîndu-i spinarea, pe jumătate goală, cu tășuri de cuțit. În țipătul copilului se amestecau și durerea, și spaima :

- Agatai, ai să mă ucizi ! Agatai !

Sări de pe cal, dar Maibasar, înjurîndu-l cumplit, îl lovea înainte fără milă, învîrtîndu-se călare în jurul lui.

De cînd plecase Kunanbai, conducerea gospodărească a aulului rămăsese în mîinile lui Aigiz, iar „conducerea din șa“ o avea Maibasar, fratele mai mic al lui Kunanbai. Temîndu-se ca nu cumva să scape oamenii din frîu în lipsa lui Kunanbai, Maibasar îi pedepsea cu cruzime pentru orice greșeală, snopînd în bătai cînd un păstor, cînd un hergheliegiu, ori un mulgător.

Turma mieilor se amestecase acum cu a oilor. Cu un țipăt, mama lui Baisugur sări la băiat, fără să lase donița din mînă. În iurtă, bătrînul Baitori se zvîrcolea greu pe cerga lui.

- Afurisitul !... Iar mi-l chinuiești pe mititelul meu. Maibasar, ucigașule ! gemu el.

Bătrînul Baitorî auzea totul : oile nu se mulgeau în mijlocul aulului, ci la margine, lîngă așezările săracilor, pentru ca behăitul și mirosul iute să nu-i supere cumva pe stăpînii iurtelor albe. Auzul lui ascuțit prinsese îndată apropierea mieilor. „Să știi că i-a scăpat copilul ! Iar a dormit puțin astă-noapte... O fi ațipit pe cîmp ? Ori o fi căzut de pe cal ?”, își zisese la început. Auzi apoi țipătul nevestei, care se repezise în ajutorul băiatului. Dar Baitorî era ținuit de boala lui veche sub cerga zdrențuită, duhnind a fum, și nu-i rămînea decît să-și blesteme neputința.

– Doar păzindu-ți hergheliile m-am ales cu afurisita asta de boală ! N-am stat eu la țarcul vostru atîtea nopți de toamnă, fără număr și fără sfîrșit, dormind în zăpadă, ca să vă păzesc caii ? Afurisit Maibasari ! M-ai adus pînă la marginea gropii, și acum i-ai pus gînd rău băiatului ? M-ai băgat în iadul de pe pămînt, și tot acolo vrei să-l bagi și pe băiatul meu ? Nu ne pedepsește cel de sus, ci tu vrei să fii Allah cel necruțător, și ne schingiuești ca în iad ! Eh, vedea-te-aș în focul cel nestins !

Bătrînului îi tremura bărbia. Închise ochii, se bătu în cap cu pumnii strînși și rămase mut, doborît de durerea lui neputincioasă. Iar cîntecul zbura mereu pe deasupra aulului...

...Pînă la urmă, bătrîna Iis tot izbuti să se apropie de cele patru iurte albe, așezate mai la o parte de celelalte, ca pentru vreo adunare sau vreo sărbătoare. Între ele fusese întins un conovăț, iar lîngă iurtele dimprejurul celei din mijloc, în șase colțuri, se vedeau o sumedenie de șei și de harșale întinse pe jos. Cele mai multe erau șei pentru femei, lucrate în Kokand, cu căptușeală moale și frumos împodobite, și șei pentru fete, și mai arătoase, cu oblîncul bătut în plăci de argint și cu încrustații de sîdef. La conovăț nu se vedea nici un cal : fuseseră trimiși pesemne la păscut, ceea ce însemna că oaspeții sosiseră mai demult.

Cîntecul care adunase atîta lume venea din iurta de la mijloc, unde se adunaseră laolaltă și gazdele, și oaspeții. În cele trei din jurul ei nu se vedea țipenie de om. Doar pe-afară cîteva femei și vreo doi-trei bărbați zdrențăroși trebăluiau în tăcere pe lîngă samovarele de aramă, care pufăiau în dlocot, și în jurul cazanelor de deasupra vetrelor săpate în pămînt.

Bătrîna Iis se apropie de bucătărese și întrebă pe o tinerică oacheșă, care stătea lîngă un samovar și aprindea surcele, să-l înfierbînte :

– Da' ce, tînăra kelin nu cîntă și ea azi ?

- Se zice că are să cînte. Ce, crezi că i-e frică ? Cîntă ea ! Doar toată lumea vrea s-o audă ! îi răspunse femeia.

Bătrîna molfăi zgomotos, plescăind nedumerită din buze :

- Da' cum vine asta ? Cică nu-i pe placul soacrelor ! Cică i-ar fi spus-o pe şleau că n-are voie să cînte, că așa cere buna-cuviință.

- În iurta cea mare n-o fi avînd voie, însă aici toată lumea o ascultă cu plăcere, ba o și roagă să cînte !

- Va să zică, tot are să cînte ? Allah s-o binecuvînteze, că tare frumos îi mai zice, drăguța de ea...

Femeile de pe la vetre se grăbiră să-i bată în strună :

- Tare frumos ! Și cît e de drăguță ! Mlădioasă ca un fir de mătase, și prietenoasă, și inimoasă ! Cum să nu-ți fie dragă ?

Zliha cea tînără și oacheșă, slujnica „tinerei kelin“, își lauda stăpîna în șoaptă, de parcă i-ar fi fost frică să n-o audă și cei care nu trebuie :

- Da, e așa de neprefăcută și de prietenoasă... Degeaba n-o pot suferi cei din iurta cea mare. Auzi ce spun pe seama ei : „Să nu-și piardă măsura, ci să se uite în sus, să vadă al cui e şanrakul de deasupra capului ei și în ce casă a intrat !“

- Cum, au și început ? Eh, kundesele ! Păcat, o noră așa de bună ! ziceau femeile, căinînd-o.

Zliha îi dădea înainte :

- Numai că aici, la noi, nimeni nu vrea să țină seamă de birfelile lor. Dimpotrivă, toată lumea o roagă, și ziua și noaptea : „Cîntă ! Și dacă te pizmuiește cineva, să încerce să se pună cu tine ! Așa că nu-ți fie frică !“

Și Zliha rîse, mulțumită.

Cîntecul se auzi iarăși în iurtă, și femeile se grăbiră într-acolo, grămădindu-se lîngă ușă. Bătrîna Iis, cu nepoțelul în cîrcă, se tîrî și ea după ele.

„Tînăra kelin“, „cîntăreața kelin“ cea mult lăudată de vecine era Aigherim, iar iurta albă și bogat împodobită în care se adunaseră oaspeții era „otaul“ ei, adică iurta celor tineri. Aigherim și Abai făcuseră nunta cu vreo trei luni în urmă.

În iurtă, cu o basma de mătase înflorată pe umeri, Aigherim stătea lîngă Abai. Primeau acum cîțiva oaspeți cu totul neobișnuiți. Printre fetele subțiri, nevestele tinere și vesele și djighiții dichisiți, erau acolo mai mulți bărbați asupra cărora se îndrepta atenția tuturor. Stăteau la locul de cînte, pe covoarele întinse și avînd sub coate perne albe de toată frumusețea. Acești oaspeți de seamă, vestiți pentru mintea lor ageră și pen-

tru darul lor, erau *sali* și *serii*¹ veniți de departe. Iar printre ei se afla unul care, ca oaspetele cel mai de preț, atrăgea asupra lui toată luarea-aminte și toate privirile, un djighit chipeș, în floarea vârstei, de statură mijlocie, cu fruntea deschisă și albă, ca luminată : mult vestitul Birgean-sal. Pe toată întinderea ținutului Sarî-Arka nu se vorbea decît despre glasul lui measemuit și despre cîntecele lui fără pereche.

Vestitul cîntăreț, seriul Birgean, oaspete rar și cel mai de cinste dintre toți, sosise pe pămînturile tobikților venind din Kokcetaulul îndepărtat. Stătea acum cu ceapanul larg și ușor de catifea neagră aruncat pe umeri și ciupea cu mina lui măiastră strunele dombrei. Purta o scurtă de mătase chinezească aurie peste cămașa albă, deschisă cu nepăsare la gît. Pe cap avea o tichie mică, brodată cu fireturi, iar ciucurele ei de mătase tremura la fiecare mișcare a cîntărețului. Cîntecul lui avea darul să însuflețească pe toată lumea : fețele ascultătorilor se aprindeau și ochii lor sclipeau de admirație mută. Cînta chiar despre el :

Sînt Birgean-sal, lui Kogeagul fecior.

Poporul meu, eu nici un rău n-o să-ți aduc !

Sînt slobod : cîntăreț, seriu, akîn,

Și nu-mi plec fruntea-n fața nimănui...

Cîntecul acesta și-l botezase singur : „Birgean-sal“.

Ca și ceilalți, Abai asculta, cu răsufierea oprită. Ochii lui prelungi, care nu-și pierduseră încă lumina curată a tinereții, priveau cu flăcările negre ale pupilelor fără să clipească. În clipa aceea ei nu-l mai vedeau pe cîntăreț, ci chipurile mărețe plătuite de melodia și de vorbele cîntecelor lui.

De cîte ori asculta o melodie sau un cîntec în stare să-i zguduie sufletul, Abai începea să viseze. Priveliști din natură, oameni, întîmplări, toate treceau în zbor pe dinaintea lui, lăsîndu-l adîncit într-o mare de imagini. Și de data aceasta, cîntecul inspirat îl rupsesese din mijlocul lumii înconjurătoare. În închipuirea lui, cîntărețul înalt și lat în umeri se prefăcuse într-un fel de uriaș puternic de stepă. Și uriașul acesta, titan al artei, se ridica pe culmea Kokșeului, cea mai înaltă din ținutul natal Sarî-Arka, și cuprindea cu ochii întinsul nemărginit, stepele dintre dealuri și malurile răcoroase ale lacurilor. El vedea viața poporului care sălășluia pe acele locuri și-și trimitea chemarea acolo unde oel ce are puterea domnește, cel de neam se fudulește și poporul geme înăbușit. Iar cîntecul

¹ *Sali* și *serii* - cîntăreți și akîni de meserie, care, îmbrăcați în haine de culori vii, cutreierau aulele (n. r.).

slobod se revărsa din pieptul lui de voinic ca un strigăt de luptă : „Iată, vin ! Vin cu cîntecele mele ! Ce comoară poate fi mai de preț decît cîntecele ? El te pătrunde pînă în adîncul trupului și-ți tulbură sîngele : încearcă numai să nu-i răspunzi, să nu-l asculți !“

Erau oare cuvinte, ori un șir nesfîrșit de scînteii ? Ca o vijelie, cîntecele purifica văzduhul ; ca un torent limpede, spăla murdăria și miasmele de pe dealurile de la Sarî-Arka... Pinii uriași de pe culmile Kokșului își plecau creștetele și-l ascultau în tăcere, legănîndu-se cu mișcări domoale, întocmai ca ciucurele de mătase de la tichia lui Birgean. Iar noaptea neagră de pe Sarî-Arka era și ea moale ca ceapanul lui de catifea neagră. Un zîmbet șerpuia o clipă pe gura cîntărețului, și fețele ascultătorilor se luminau ca lacul sub razele de lună... Nu cumva însăși luna pătrunsese în iurtă, făcînd inimile să strălucească de bucurie clocotitoare ?

Izbucniră nesfîrșite strigăte de încîntare. Cîntecele se sfîrșise. Dar visurile lui Abai nu se sfîrșiseră încă. Cu ochii arzători larg deschiși, el se uita în tăcere la Birgean.

Aigherim își dădu seama, cea dintîi, de starea lui ciudată și, zîmbind, îl atinse ușor cu cotul, prefăcîndu-se că se sprijină de el. Abai tresări și, venindu-și în fire, îi zîmbi și el. Dar era tot palid și respira greu. Mulțumindu-i din ochi înțelegătoarei Aigherim, el se întoarse spre Birgean :

– Ce să-ți spun, Birgean-aga ? Începu el, privindu-și oaspețele cu un aer ciudat, de parcă atunci îl vedea pentru întîia oară. Sînt akîni recunoscuți de toată lumea, dar care înjosesc cuvîntul, acoperindu-i goliciunea cu strălucirea cînteceului, ori vînzîndu-și sufletul celor bogați, pentru pomana lor. Mai sînt și alții, gata să-și lege soarta de a primului om întîlnit în cale, să slugărească pe orice mirza cu trecere. Pentru ei, cîntecele nu prețuiește nici cît o priză de tabac. Tu însă ai știut să muți cîntecele din pragul casei la locul de cinste. Sînt mîndru de tine.

Vădit încîntat, Birgean îl asculta cu luare-aminte.

– O, dragul meu, ce bine ar fi să se întîmple totdeauna așa ! strigă el. Eu să cînt, iar tu să-mi lămurești cîntecele.

Tineretul izbucni în rîs zgomotos.

De dimineață slujitorii clătinau mereu kumîsul pregătit pentru oaspeți, dar nimeni nu se atîngea de el. Acum însă Erbol, Murzagul și Ospan îl clătinară din nou și-l turnară în piale frumos împodobite, punîndu-le pe fața de masă întinsă înaintea oaspeților. Se încinse o discuție aprinsă, toată lumea

vorbea fără încetare, întrerupându-se mereu ca să izbucnească în rîs.

Abai îi vorbea iarăși lui Birgean : dorea să-și ducă gîndul pînă la sfîrșit.

— Vrednicia unui djighit nu stă în neamul lui ales și nici în bogăția lui. Sărăcia și obîrșia modestă nu sînt cusururi dacă omul e înzestrat cu daruri înalte. Dar nici darul singur nu ajunge, că nu degeaba se zice : „Dacă ai un dar, cată de nu-l înjosi“. Și dacă un akîn înzestrat știe să prindă în vorbe durea norodului și să-i usuce lacrimile, atunci nimeni altul nu e mai presus și mai vrednic de cinste decît el !

Zicînd aceste cuvinte, Abai se uită la Aigherim și la Amir, nepotul lui, ca și cum pentru ei le spusese.

Cel mai în vîrstă dintre toți tinerii tobîkți ce umpleau iurta era Bazaralî, care stătea alături de oaspeții aleși, la locul de cinste.

— Ce gînduri minunate, Abai ! intră el în vorbă, jumătate în glumă, jumătate serios. Vrednicia unui djighit stă în darurile lui. Bine, dar ideile acestea nu le-ai auzit chiar de la mine, n-am încercat eu să-i conving pe toți tobîkții de adevărul lor ? Cine altul, dacă nu eu, vă spunea într-una : ce tot îmi scoateți ochii cu sărăcia mea ? Uitați-vă, mai bine, ce fel de om sînt ! O, Abai ! A trebuit să vină Birgean din Kokcetaulul îndepărtat pentru ca, în sfîrșit, gîndul meu să ajungă pînă la înțelegerea ta ?

Se uită cu ironie la Abai și rîse cel dintîi. Gluma lui dezlănțui o nouă izbucnire de veselie. Rîdeau cu toții, începînd cu Birgean. Rîzînd și el, Abai îi răspunse prietenului său :

— Ai dreptate, Bazeke, tu ai totdeauna dreptate ! Dacă nu mai ținem seamă de sărăcie, atunci cine rămîne cel dintîi în toate în neamul tobîkților ? Nici vorbă că tu ! Și adăugă, serios : Acum, însă, de altceva e vorba. Iată, avem în fața noastră floarea tineretului tobîkt. Să ne uităm la noi : avem oare oameni înzestrați ? Am realizat noi, oare, ceva care să rămînă un bun al norodului, o moștenire pentru cei ce vor veni după noi ? În ce stă vrednicia noastră față de cei de-o seamă cu noi ?

Abai întreba înadins ridicînd glasul și plimbîndu-și căutătura iscoditoare asupra tuturor celor de față. Toți tăceau, nimeni nu îndrăznea să-i răspundă. Atunci Abai se întoarce iarăși spre Bazaralî :

— Nu, fără glumă, Bazeke... Neamul nostru așteaptă mult de la noi. Iată, zice el, tînăra noastră generație. Ea o să

ne arate, prin cîntecele ei, drumul cel nou... Să vorbim despre noi, deschis și drept !

– Bineînțeles, vorbește deschis ! încuviință Bazaralî. Spune-ți gîndul hotărît !

Zîmbi și așteptă curios răspunsul, ridicîndu-se ușor de la locul lui. Abai își bău kumîsul, apoi se uită cu un aer grav la Bazaralî :

– Bazeke, noi ne-am legat să facem ceva nou, dar încă n-am făcut nimic. Atunci, ce sîntem noi ? Un cal bun de muncă, ori o iapă bine îngrijită, fie ea și iute ca vîntul, dar stearpă și fără să aducă nimănui nici un folos ? Aceasta e judecata noastră, aceasta e osînda noastră !

Bazaralî plescăi din limbă și dădu din cap :

– Ba nu, Abai, într-un joc ca acesta eu nu mă amestec ! Întrucît mă privește, eu nu m-am legat să fac nimic. Nu sînt akîn, nu sînt cîntăreț. Prin urmare, nu trebuie să-mi ceri ceea ce nu am !

Și, zîmbind mulțumit, se lăsă în voie pe perne. Toată lumea izbucni în ris.

Dar schimbul acesta de vorbe avu darul să trezească în Birgean un simțămînt puternic. Întinse mîna spre dombră și se pregăti să-și înceapă cîntecul. Slăvind măiestria lui Birgean și spunîndu-i tineretului : „Uitați-vă, el e mai presus de noi“, Abai își arătase gîndul fără simțămîntul fals al mîndriei de neam. Și, ca și cum i-ar fi răspuns, Birgean slobozi vestitul lui cîntec „Geanbota“.

Toată lumea îi cunoștea obîrșia : era un cîntec de amară obidă, o înfierare a unuia din acei oameni bogați și de neam ales despre care vorbise Abai doar cu cîteva clipe mai înainte .

*Feciorul lui Karpîk, cîrmuitorul Geanbota,
Puternic e, și ridicat în slăvi să fie-ar vrea.
Deci, ziua mare l-a trimis pe Aznabai
Cu alți tîlhari să-mi smulgă dombra... vai !
Dar sînt akîn ! Mi-am încleștat pe dombră mîna.
De n-a putut s-o ia cu anasîna.
Atunci cu biciul m-a bătut, tîlharul !
Akînul însă și-a-nghițit amarul
Și n-a murit, deși necinstea-i moarte :
Nu m-a-ngropat oare de viu ? Însă deșarte,
O, Geanbota, sînt legile ce născocoști,
Pe omul slobod să-l năpăstuiești !*

Birgean își cînta propria durere, dîndu-și pe față amărăciunea : „Vezi, aici tu mă ridici în slavă – parcă spunea cîntecul lui – dar uite cum mă umilesc alții !... Tu vezi în mine un

om desăvârșit, dar oare e chiar atît de fericită soarta mea ?” Era o amară mărturisire.

Pe Abai îl durea inima de mila cîntărețului și, îndată ce Birgean își sfîrși cîntecul, îi răspunse :

– Și acest Geanbota, și celălalt – cum îi zice, Aznabai ? – sînt oameni de seamă, sînt tiure, stăpîni temuți peste soarta oamenilor. Se bucură și de putere, și de onoruri, și-și fac de cap cum poftesc. Însă Birgean-aga doar cu un cîntec de-al lui i-a dat peste cap, de i-a făcut una cu pămîntul, și pe Geanbota, și pe ceilalți „bota” ! Acum, ei nu pot să se mai ridice nici cît o tufă prăpădită, necum cît o cămilă puternică ! glumi el, folosindu-se de un joc de cuvinte : „bota”, care înseamnă „cămilă tînără”, și „bota”, care înseamnă „tufă”.

Urmă apoi pe gînduri, cu înțeles :

– Azi, Aznabaii latră, să-i audă toată lumea : „Sîntem dumnezei pe pămînt !” Iar mîine, fir de praf n-o să se aleagă din ei, nici nu mă îndoiesc de asta. Pe cînd akîni și cîntăreții din stepele Sarî-Arka, prin neamurile Karaulului, uacilor și kereilor, păstra-vor cu sfînțenie numele tău, Birgean-aga ! N-o să rămînă decît numai ceea ce vei fi înfăptuit tu !

Ai fi zis că tineretul nu prea înțelegea gîndul lui Abai. În schimb, oamenii mai în vîrstă îi dădură dreptate, într-un glas. Jirenșe se grăbi să-i întărească spusele :

– Apoi, tocmăi voi, tinerii, sînteți cheazășia că numele lui Birgean o să rămînă peste veacuri ! Toți visați să ajungeți cîntăreți : iată, de două luni nu-l slăbiți pe Birgean, învățîndu-i cîntecele pe de rost. E cu puțință, oare, să uitați vreodată ceea ce-ați învățat de la el ? Și dacă n-or să piară cîntecele lui Birgean, n-o să piară nici numele lui, al celui care le-a făcut !

Zicînd așa, Jirenșe îl arată cu mîna pe Amir :

– Uitați-vă de pildă la Amir : pe care dintre cîntăreți îl pune el mai presus de Birgean ?

Toți se întoarseră spre Amir, care cînta încetișor din dombră „Jirma-bes”, un cîntec pe care-l învățase de la Birgean. Văzînd fața înflăcărată a tînărului, Birgean îl rugă :

– Ia să auzim și noi cum îl cîntă !

Amir nu se sfii : doar obrajii lui bruni păliră ușor. Începu introducerea cu încredere. Avea un glas înalt, limpede și plăcut, și cînta respectînd cu grijă toate mlădierile, așa cum învățase de la Birgean. Înainte de sosirea oaspetelui, cîntecul „Jirma-bes”, compus de curînd de cîntărețul Zilkara, încă nu era cunoscut la tobîkți.

Tulburător și avîntat, cîntecul aprinsese inimile celor tineri ca o scînteie fulgerătoare, iar Amir, vrăjit, îi învățase și cuvintele, și melodia.

O fată îi spunea unui djighit :

Dă-mi un inel, iubitul meu, chiar de aramă.

E ger cumplit, dar inima-mi nu ține seamă.

Vino desculț, vino încet și mă mîngîie :

Că de ne-or prinde, doar atît o să-mi rămîie...

De la cele dintîi vorbe ale cîntecului, Bazaralî înălță capul, ba chiar se înroși de plăcere.

— Așa fată mai zic și eu, bucuria mea cu ochii negri ! strigă el după ce se sfîrși cîntecul. Ce n-aș da, amăritul de mine, să întîlnesc și eu una ca asta !

Un hohot de rîs îi întîmpină strigătul. Birgean îl privi cu dojană, zîmbind :

— Ce-i cu tine, Bazeke ? „Ce n-aș da să întîlnesc ?...” Dar frumoasa cu ochii negri nu stă chiar lingă tine ? Ce, ești orb ? Uite-te la Balbala : cu ce e ea mai prejos decît cea din cîntec ?

Bazaralî se întoarse repede :

— O, dragul meu, ai dreptate ! răspunse el, aruncînd spre vecina lui o privire fulgerătoare și aprinsă. Așa se uită pe sub scufița lui șoimul, vînătorul înaripat, ținut în lanț, la puiul de pisică din apropiere.

Balbala stătea pe jumătate întoarsă spre Bazaralî. Auzindu-i strigătul, îl privi o clipă cu coada ochiului. Cuvintele lui Birgean o făcură să se aprindă ușor, cu roșul gingaș al sfielii. Încruntîndu-și sprincenele, zîmbi în același timp. Dinții albi solipiră o clipă, între buzele întredeschise, apoi se făcură iarăși nevăzuți.

Bazaralî îi prinse privirea fugară, însoțită ca totdeauna de sclipirea ochilor mari și negri, căreia niciodată nu te poți împotrivi, și începu să se căineze, ca și cum l-ar fi chinuit remușcările :

— O, sînt vinovat, sînt vinovat... Allah m-a pedepsit, orbindu-mă, pentru păcatele mele !... Cu capul plecat, își trecu privirea pe deasupra tuturor fetelor și a nevestelor tinere din jur, cercetîndu-le pe rînd una cîte una. Dar, ce văd ? Aici și-au dat întîlnire toate frumoasele lumii !

Ca să-și îmblînzească oarecum gluma, care o tulburase pe Balbala, Birgean îi bătu în strună :

— Uită-te bine la ele, haide, mai uită-te. Știu să și cînte, știu să și spună o vorbă de duh, iar cînd încep un cîntec,

îți ung sufletul cu miere ! Cumînți, cuviincioase și blinde ca mătasea, așa sînt soumpele mele ucenice !

Le spuse dinadins „ucenice“, ferindu-se de cuvinte ca „fete“ ori „surori“, ca să-și arate mai bine prietenia pe care le-o purta. Și, cu toate că nu pomenise nici un nume, vorbele lui se îndreptau fără îndoială spre Balbala, spre Umitei, spre Korimbala și spre Aigherim, făcîndu-le să se înroșească o clipă. Așa soarele, pătrunzînd dimineata în iurtă prin tundukul dat la o parte, își revarsă lumina trandafirie peste mătasea plăpuzilor, peste perdeluțele pestrițe și covoarele țesute cu izvoade, făcînd să scilipească culorile vii în toată frumusețea lor. Tot așa se apriseră și inimile tinere, mîngîiate de laudele lui Birgean cel vestit, cîntăreț slăvit, cunoscut de toată lumea. Tinerii se înviorară : se auziră risete stăpînite și glume. Dar nici în veselie, tineretul tot nu-și uita buna-cuviință.

Într-adevăr, acolo se afla tineretul cel mai ales, floarea Tobikțului. Cu două zile în urmă, la invitația specială a lui Abai, sosiseră în aul fete, femei tinere și djighiți din semințiile irghizbailor, torgailor, kotibacilor, djighitecilor și chiar a bokenșilor, cea mai îndepărtată dintre toate.

Lîngă Abai stătea Amir, feciorul răposatului său frate.

Cu puțin înainte de moartea lui Kudaiberdi, Abai îi făgăduise că va fi tatăl copiilor lui și că-i va crește. Își îndeplinea îndatorirea cu sîrguință și nu avea mai puțină grijă de orfani decît de proprii lui copii. Sufletul lui Amir era mai deschis pentru cîntec decît al celorlalți : el promitea să ajungă un adevărat cîntăreț. Abai îl iubea, îl răsfăța și nu îngăduia nimănui să-l supere cu ceva.

Amir venise cu mai mulți prieteni și cu o rudă tinăară, frumoasa Umitei, fiica lui Eshogea. Balbala, fată logodită din seminția aneților, venise cu prietenele ei. De la bokenși era de față Akimhogea, feciorul lui Sughir, care își adusese sora, Korimbala. Iar din partea djighitecilor venise Oralbai, fratele mai mic al lui Bazaralî.

Tinerii aceștia, mari iubitori de frumos, erau cu toții, fără deosebire, buni cîntăreți. Și nu se întilneau pentru întîia oară cu Birgean.

Cu vreo două luni în urmă, aflînd Abai de sosirea lui Birgean pe pămînturile tobikților, îl trimisese la el pe Amir, poruncindu-i :

– Du-te de-l vezi. Dacă e într-adevăr un cîntăreț fără pereche, așa cum spune lumea, atunci poștește-l la tine în aul. Primește-l bine, cîstește-l, și adună tineretul, să învețe de la el...

Amir îl găsisse pe Birgean într-un aul îndepărtat al tobîkților, petrecuse două zile cu el, îl chemase și se întorsese fără întârziere acasă, să-i ridice o iurtă de oaspeți și să-i pregătească o întâmpinare vrednică de el. În drum, se abătuse și pe la Abai, împărtaşindu-i toată încântarea lui. Abai îi făcuse lui Birgean o primire frumoasă, întâi în aulul lui Amir, apoi la el, în marele aul al lui Kunanbai.

Birgean îl fermecase chiar și pe Abai, nu numai pe Amir. Se legaseră repede și din toată inima, ca doi prieteni vechi. Abai chemase de mai multe ori la el acasă tineretul tobîkților, pe cei mai buni cîntăreți și dombragii, și-i înfățișase lui Birgean, atrăgîndu-le atenția asupra darurilor vestitului akîn. Tineretul învăța cîntecele lui Birgean și toți îl chemau, pe întrecute, pe el și pe Abai, în aulele lor. În felul acesta, Birgean și Abai stătuseră în ospetie la Amir și la Umitei și trecuseră și pe la preafrumoasa cîntăreață Korimbala, fiica lui Sughir. Pretutindeni fuseseră întâmpinați cu cinste și onoruri. La întoarcere, se opriseră mai mult la djighiteci, fiind oaspeții lui Bazaralî și ai lui Oralbai.

Cînd Birgean își arătase dorința să se întoarcă pe locurile lui de baștină, Abai dăduse poruncă să se ridice în aulul lui patru iurte albe pentru petrecerea de despărțire. Birgean se hotărîse să plece în ziua următoare, așa că acum tineretul își petrecea cu el cea din urmă zi. De aceea, tinerii cîntăreți erau datori să vină fiecare cu cîte un cîntec, de încercare. Începutul îl făcuse Amir, cîntînd „Jirma-bes“.

Cînd risetele stîrnite de gluma lui Bazaralî se potoliră, Oralbai luă dombra, s-o acompanieze pe Korimbala.

Abai își aducea bine aminte de Korimbala : pe cînd era doar o fetișcană, Korimbala fusese martoră la dragostea lui aprinsă și tainică cu Toggean. Acum Korimbala era o fată frumoasă, încăpățînată și răsfățată dintr-un aul bogat. Fusese logodită cu un băiat din neamul karakesecilor, dar tatăl ei, Sughir, ca și frații, așteptau mereu plecarea ei la logodnic : Korimbala întruchipa toată veselia aulului lor. Preafrumoasă și plină de viață, cu ochii negri, mari și ușor bulbucați, cu părul cu sclipiri de aramă împletit în cozi de toată frumusețea, cu chipul alb însuflețit de o ușoară rumeneală, se purta slobod cu toată lumea, dar de numele ei nu se prindea nici o birfeală în stare să atingă cîntecul aulului și a familiei sale.

Fata cîntă un cîntec pe care-l învățase tot de la Birgean și pe care tobîkții nu-l auziseră pînă atunci. Era „Karga“ – „Iubita“ – de un akîn rămas necunoscut, și pe care Birgean și alți cîntăreți îl cîntau foarte des : „Afla-voi, oare, loc în

inima iubitei ?“... Felul de a cînta al Korimbalei înfățișă pe deplin simțămîntul de prietenie veselă și credincioasă care leagă inimile tinerilor cîntăreți. Birgean și Abai o ascultară cu deosebită luare-amînte.

După ea, se înalță în zbor cîntecul pătimaș al lui Oralbai : „Gauhartas“ – „Nestemata“.

*Vreau pasul tău ușor privirea-mi s-o desfete,
Să-ți clinchete cerceii și șolpele din plete...*

Glasul răsunător al djighitului mîndru și bălai dădea stihurilor, parcă, un farmec nou. Oralbai cînta așa fel, de parcă frumoasa cu șolpe de argint în plete ar fi stat chiar în fața lui, atingîndu-l cu răsufllarea ei fierbinte. Și toată lumea îl asculta, fără să-și ia ochii de la el. ||

Nemaiășteptînd cuvîntul lui Birgean, Korimbala îi zîmbi lui Oralbai și, întinzînd spre el mîinile ei albe, încărcate cu brățări grele și cu inele, îl rugă, cu admirație :

– Mai cîntă ! Măcar un pic !

– Cîntă ! cîntă ! adăugă cu căldură și Birgean.

Și cîntecul zbură iarăși spre cer ; tînărul cîntăreț urmă, tulburat de pătîmă :

*Cînd te-oi zări pe celalt mal, în depărtare,
Fă-mi luntre din cerceii aurii,
Să trec la tine ! De nu poți, iertare :
Eu știu că nici în paradis n-o să-mi mai vii !*

Vorbele izvorau parcă din însăși patima care umplea sufletul lui Oralbai. Ca un tînăr *bars*¹ care, mlădiindu-se și alinîndu-se la soare, nu se mai poate sătura de razele lui, inima tînărului djighit sorbea căldura dragostei : „Fără tine, sărbătoare, dragă, nu mi-e sărbătoare. Una să se facă cele două inimi arzătoare...“ Căldura cîntecului străbătea iurta și-i cuprindea pe toți. Fața Korimbalei ardea, roșie ca para focului. Cu un zîmbet stăpînit, roșea și Aigherim. Balbala zîmbea, acopărîndu-și ușor cu palma buzele purpurii, între care se ivea șiragul de dinți ca mărgăritarele, iar Umitei nu-și mai lua ochii arzători de la tînărul Amir...

Dombra trecea din mînă în mînă. Veni și rîndul lui Umitei. Fata nu se lăsă rugată și începu să cînte „Baian-aulul“. Iar Amir, cînd făcea coardele să zbirniie în note adînci, cînd trecea vijelios la cele de sus, amestecînd glasul lor cu glasul lui

¹ *Bars* (*Felis pardus*) – animal de pradă din familia felinelor (n. t.).

Umitei. Și atunci, dombra și fata cîntau într-un glas, ca o singură ființă vie :

*Peste Baian-aul cad norii grei, cărunți.
Nu, șoimul n-a prins vulpea sus, în vîrf de munți,
Dar tu să știi : în veci iubitul n-o uita
Cum i-ai șoptit : „Adio, tu, iubirea mea !“*

O năvală de simțăminte duioase și puternice se revărsa din cîntecul lui Umitei : toate îndoielile ei, nădejdlile ei încă neîmplinite, durerea ei tănuită... Fata însufletea și melodia, și cuvintele : cîntecul părea că răsare deasupra iurtei ca secera subțire a lunii, ușoară și palidă. În el răsuna însuși glasul inimii.

Umitei era îmbrăcată de sărbătoare, cu gust ales. Purta pe cap o tiubeteică de castor și cercei de aur în urechi. Chipul ei dulce, totdeauna luminat de o roșeață vie, era acum palid, iar alunița neagră i se vedea deslușit pe obrazul drept.

În iurtă se făcuse tăcere. Toată lumea asculta cu luare-aminte, stînd fie în picioare, fie pe jos. La sfîrșitul cîntecului, glasul lui Umitei se stinse pe nesimțite, atît de ușor, încît fata ridică fruntea, de parcă voia să spună : „S-a sfîrșit“. Purtîndu-și privirea asupra tuturor, Umitei se întoarse spre Aigherim, care stătea lîngă ea, și-i zîmbi vesel, cu seninătate :

– Uite, cîntecul a făcut ocolul tuturor oaspeților și a ajuns, în sfîrșit, la o cîntăreață adevărată ! zise ea în glumă. Și acum, cîntă-ne tu !

Femeile din marginile aulului, îngrămădite lîngă prag, se înșeninară :

– Cîntă kelin ! Cîntă kelin ! se bucurau ele în șoaptă.

Strunele dombrei lui Amir răsunară iar, îmblînd-o parcă pe cîntăreață. Uitîndu-se cu sfială la Umitei, Aigherim se înroși :

– Lasă, draga mea... Nu-i bine. Nu-i frumos...

– Ba nu, nu trebuie să lași să-ți treacă rîndul, zise și Abai. Cîntă-ne măcar începutul cîntecului aceluia din aulul vostru !

Cu toată liniștea din glasul lui, Abai nu-și putea ascunde dorința de a o auzi cîntînd. Birgean, Bazarali, Balbala și Umitei își ațintiră ochii asupra obrazului aprins al lui Aigherim.

Fața aceea senină era deosebit de fragedă. Privirea blîndă și gînditoare te pătrundea pînă-n adîncul sufletului. Ochii prelungi și negri, adînci și luminoși, erau înconjurați de o ușoară

umbră albăstruie, cum dăruiește rareori natura fețelor senine ale unor femei cu pielea mată. Umbra aceea gingașă e o tovarășă de prea scurtă durată a tinereții și a nevinovăției : cu vremea, ea piere pentru totdeauna. Întâlnești de multe ori ochi negri și frumoși, dar prea puțini au acest amănunt înduioșător. Abai nu se mai satura admirind umbra aceea delicată din jurul ochilor lui Aigherim și o privea îndelung, gustându-i farmecul. „Ochii ei parcă-s doi pușori, care se uită pentru întâia oară la lume din cuibul lor cald“, își zicea totdeauna în gând.

Aigherim își opri ochii asupra Balbalei, care stătea în fața ei, și începu introducerea cîntecului, neobișnuită ca lungime și ca melodie. Și, ca și atunci cînd cîntase Birgean, Abai se adînci din nou în visuri, fără să-și mai ia ochii de la femeia iubită. Auzul lui nu prinse decît începutul cîntecului :

Ai-bibai, ascultă-mi cîntecul, ascultă...

După aceea nu mai auzi cuvintele, care păreau că se sting. Rămîneau doar sunetele. Uneori erau curate și dulci, ca un glas de clopoțel subțire, alteori se stingeau, aproape șoptite. Ale cui erau aripile albe, care tresăreau în bătaia soarelui, sclipeau și te chemau după ele pe o cale necunoscută, spre ceruri neatinse ? „Ridică-te, aruncă-ți lanțurile, auzea el o șoptă mîngîietoare. Inima ți-e ferecată, taina nu ți-e dezvăluită. Deschide-ți sufletul ! Te chem, te chem să cînți, cu toată puterea sufletului meu ! Aruncă povara, care-ți apasă umerii... Și atunci cîntecul, ca și iubita, te va îmbrățișa și te va privi cu privirea lui înduioșată. Ridică-te cu îndrăzneală, nu te ascunde, nu tăcea... Inspiră pe alții și inspiră-te pe tine însuși ! Dezvăluie-ți comoara darului ales : el o să piară o dată cu tinerețea, ca și umbrele albăstrii tănuite în jurul ochilor iubitei...”

Aigherim se uita la toți cei de față, dar Abai simțea că ea nu-și trimitea cîntecul decît spre el...

Dar iată că glasul ei se stinse. Fără să-și ia ochii de la ea, Abai rămase nemișcat, într-o stare care aducea cu deznădejdea : de ce nu se mai legăna bărbia aceea albă și rotundă ? De ce se închiseseră buzele acelea purpurii, care doar cu o clipă înainte lăsau să se reverse glasul sufletului ei gingaș ? Și de ce dispăruse șiragul de dinți strălucitori, care-i bucurau atît de mult ochii ?

Și de data aceasta Aigherim îl scoase din amorteala lui, întinzându-i o pială cu kumîs. Ca în vis, Abai îi dădu mîna la o parte și-și încruntă sprîncenele.

– Ce păcat... zise el încet.

Ținînd mereu piala întinsă, Aigherim se înroși, tulburată, și rîse domol. Abai își veni în fire, se grăbi să-i ia piala din mîna, o îmbrățișă cu duioșie și-și trecu palma peste basmaua de mătase care-i acoperea umerii.

Femeile din prag îi mulțumeau lui Aigherim într-un glas :

– Draga noastră kelin, să-ți trăiască copiii ! Allah să-ți dăruiască noroc !

– Allah să-ți ajute, scumpo, să-ți trăiești toată viața cu un cîntec ca acesta și cu aceeași cinste ! molfăi bătrîna Iis.

Abai se întoarse spre bătrînă :

– Iată o urare frumoasă ! zîmbi el. Spune „amin“, Aigherim !

– Amin, băbuc, îi răspunse cu evlavie Aigherim, apoi o chemă mai aproape și o cinsti cu kumîs, cu mîna ei.

Cîntecul lui Aigherim izbutise, pe cît se pare, să-l tulbure pe Birgean. Dar el se feri să-i mulțumească, temîndu-se că vorbele lui ar suna ca o lingușire.

Numai Jirenșe nu era în stare să-și stăpînească încîntarea.

– Sufletul meu, zise el cu nedumerire, mă întreb de unde venea glasul acesta ? Dintr-un gîtlej omenesc, ori de-a dreptul din rai ?

Răspunsul la această întrebare a fost o izbucnire de rîs din partea tuturor. Birgean se întoarse spre Bazaralî și-i spuse cu glasul pe jumătate :

– Ei, dacă e vorba să mai cînte cineva, apoi numai așa să cînte, cum a cîntat Aigherim...

Cîntecul stăpînei a fost ca un semnal pentru începerea ospățului. Cazanele din jurul iurtelor fierbeau în clocot. Femeile care se îngrămădiseră la intrare săriră în picioare și se repeziră la ele. Mulțimea zgomotoasă de oaspeți ieși din iurtă să se răcorească înaintea prînzului. Aigherim porunci să se ridice pialele cu care se băuse kumîs.

Strecurîndu-se cu greu printre cei care părăseau iurta, Kaliha intră înăuntru. Se apropie de Abai și-i spuse încet :

– Telkara, te cheamă mama...

Abai se întoarse spre Amir, Ospan și Aigherim :

- Poate să întârzie puțin. Nu mă așteptați, dați oaspeților să mănânce. Și, cu aceste vorbe, ieși.

2

În iurta cea mare, Abai le găsi pe Ulgean, pe Aigiz și pe Dilda, care-l așteptau.

De mult își dădea el seama că mamă-sa se apropia cu pași repezi de bătrînețe. Își păstra încă înfățișarea măreață de altădată, dar părul care-i scăpa de sub broboadă era cărunt, obrazul lat, îngălbenit și vested, iar brazdele de pe frunte i se măriseră și i se adânciseră. Dar mai izbitoare decît toate erau cele două crestături, ca tăiate, de la colțurile gurii, urmele gîndurilor grele. Lui Abai i se păru acum că ele se vedeau mai deslușit ca oricînd, dînd feței îngîndurate și triste a mamei o înfățișare aspră. De altfel, prin toată înfățișarea ei, rece și închisă, Ulgean părea că vrea să-și prevină feciorul : „Ești vinovat, și o să-ți spun !” Așa că, cu o tulbure neliniște, Abai așteptă cu supunere să-i audă învinuirile.

Dar îndată ce Ulgean începu să vorbească, el simți, iarăși, ascunsă sub asprimea prefăcută, duioșia ei de totdeauna.

- Abai-gean, zise încet Ulgean, privindu-l în față. Nu degeaba se zice : cînd începi să te gîndești, n-ai cum să mai scapi de griji ; iar cînd începi să te veselești, atunci scapi și de gînduri ; și de griji ! Nu cumva așa faci și tu, copilul meu ?

Abai înțelese despre ce era vorba. Însă voia s-o lase să-si dea gîndurile pe față pînă la sfîrșit.

- Tot ce se poate, apă, îi răspunse el, întrebînd-o din ochi.

- Iată, de mult a plecat bătrînul tău tată și încă n-avem nici o veste de la el. Inimile noastre sînt strînse de neliniște. Dar inima ta ? Cum trebuie să te înțelegem ? Și Ulgean tăcu.

Lui Aigiz nu-i plăcu începutul acesta și se grăbi să-și spună și ea cuvîntul.

- Cine vrei să-ți vorbească despre asta dacă nu noi, mamele tale ? Toată vara n-ai vrut să ții seama de nimeni... Crezi că e o vreme potrivită pentru așa ceva ? Ce gînduri ai ?

Abai tăcea înainte, ca și cum ar fi lăsat să se înțeleagă că voia să audă totul pînă la sfîrșit. Dilda nu se mai putu stăpîni. Simțind că amîndouă soacrele erau de partea ei, începu cu aspră batjocură, fierbînd de necaz :

- La ce vrei să se gîndească ? Acum n-are nici timp și nici minte pentru asta. Și-a luat o ibovnică-vrăjitoare... o cîntăreață... Și-ar vinde și sufletul, numai să-i fie pe plac !

În ochii ei scîlîpîră lacrimi de minie. Ulgean nu făcea nimic ca să-i oprească muștrările jîgnitoare.

- Parcă n-avem astăzi în aul și alți oaspeți decît serii și fetele astea ? vorbi din nou Ulgean. De cînd e în ospetie la noi mama Dildei ? Oricum, e și mama ta, și tu nici nu te uiți la dînsa ! Și doar ea e cea mai scumpă dintre oaspeți... N-a venit de dragul meu : cine știe ce o să mai fie miine ? Poate că are de gînd să te blagoslovească pentru cea din urmă oară... Iar tu nici nu te-arăți pe la noi ! Nici la asta nu te gîndești ? Unde vrei să ajungi ?

Deodată, Dilda izbuoni în plîns, țipînd :

- Fata unui zdrențăros ! Nu-i vrednică nici să-mi calce pragul, și uitați-vă : abia și-a dat jos broboada de mireasă, și s-a și înfumurat ! Cîntă și ziua, și noaptea, pînă nu mai poate, mă înfruntă și se umflă în pene ! Cum poți s-o lași pe cerșetoarea aceea să-și ia nasul la purtare ?...

Dar nu ajunse să-și sfîrșească vorba : pälînd, Abai i-o tăie scurt :

- Destul, Dilda ! Uneori și din neamurile bogate se nasc stîrpituri !

Și o țintui cu o privire aspră. Dincolo, în iurta tineretului, lăsase primăvara și ziua însorită ; aici parcă stăpînea o toamnă posomorită, cu nori plumburii și cu vînt rece și tăios, prevestitor de djut. Urmă, răspunzînd parcă la toate învinuirile :

- Birgean, oaspetele meu, e un akîn mai presus de toți cei pe care i-am auzit pînă acum în întreg ținutul Tobîktului. Ce, parcă eu sînt acela care silește tineretul să fie cuprins de încîntare în fața lui ? Nu, tineretul singur năzuiește spre el. Dacă ai avea mai mult scaun la cap, i-ai trimite pe Akîlbai, pe Abiș și pe Magaș să-l asculte...

- Copiii mei n-or să meargă acolo ! strigă Dilda, cu ură sporită. Atîta ar mai lipsi, să calce pragul unei vrăjitoare ca asta, nenorociții ! Orfani al căror tată e viu !

Și, hohotînd de plîns, se repezi și ieși din iurtă.

Dar nici în lipsa ei Abai nu izbuti să ajungă la o înțelegere cu mamele lui. Îi dădeau înainte cu imputările, susținînd mereu că toți oaspeții trebuie să fie primiți numai în iurta Dildei. Aigîz i-o aruncă în față, tăios :

- Ce-mi pasă mie că o iubești pe Aigherim ? Dar să nu-și ia nasul la purtare. Să nu uite la cine a nimerit, ea, din seminția baișorilor, și al cui e șanrakul sub care se adăpostește !

Cîntecele ei sînt o înjosire pentru noi : să sfîrșească odată cu ele !

Iurta cea mare începea să pună opreliști. Abai se stăpîni și nu răspunse, deși tot sufletul lui se răzvrătea împotriva unei astfel de silnicii. Era o nedreptate și o cruzime s-o oprești pe Aigherim să cînte. Hotărîrea celor din iurta mare le fusese strecurată de Dilda, și îi dezvăluia pe de-a-ntregul încăpățînarea și sufletul ei sterp. Necazul lui Abai împotriva Dildei îi apăsa greu inima. Fără să mai spună nimic, Abai își ascultă pînă la sfîrșit mamele, apoi le părăsi.

Dar, înainte de a se îndrepta spre iurta tineretului, se auzi strigat de Maibasas. Maibasas arăta, ca întotdeauna, cum nu se poate mai bine : avea obrazul rumen, doar barba începuse să-i încărunțească. Se mai îngrășase, își luase un aer impunător și sigur de sine, dovedind că, în urma plecării lui Kunanbai, el, fratele lui, rămăsese stăpîn peste aulul cel mare.

Maibasas își trase nepotul mai încolo și-l sili să se așeze departe de iurta cea mare.

– Abai, începu el, îngîmfat. Vin trimis la tine de soacră-ta, care e și oaspetele tău. Ea ține mult ca eu, și nu altcineva, să stea de vorbă cu tine. Pricepi ?

Îl privi pe Abai cu înțeles, ca să-și întărească spusele. Abai zîmbi și, imitîndu-l în glumă, își luă și el un aer grav. La rîndul lui, prefăcîndu-se că nu bagă de seamă nimic, Maibasas urmă pe același ton, încruntîndu-și sprîncenele :

– Soacră-ta te-a rugat, dar eu chiar îți poruncesc : atîta vreme cît o rămînea în ospetie la noi, să stai tot timpul în iurta Dildei. Ce, ți-a făcut vrăji Aigherim, de nu te dezlipești de lîngă ea ? Nu ești tu cel dintîi bărbat cu două neveste : și bunicul, și tată-tău au avut și mai multe. Dar trebuie să știi una și bună : dacă ți-ai mai luat o nevestă, nici de cea dintîi să nu te lași. Parcă nu-ți ajung puterile pentru două ?..

Păstrîndu-și încă gravitatea prefăcută, Abai nu-l răbdă pînă la capătul poveștelor lui.

– Maieke, începu el tot atît de solemn. Viața trece, frumusețea se vestejește, barba îți încărunțește, de parcă vrea să-ți spună : „Ascultă, oare nu cumva ar fi vremea să te astîmperi ?“ Dar codoșul, tot codoș rămîne...

Și Abai zîmbi cu răutate. Zîmbetul acesta schimbă pe loc gîndurile lui Maibasas. El se pocni cu palmele peste coapse și începu să rîdă cu zgomot :

– Ei, dar șiret îmi mai ești ! M-ai dat gata ! Credeam că ai uitat, da' văd că atîta ai așteptat ca să mă atingi !

Totuși, căutînd să ia în glumă vorbele răutăcioase ale lui Abai, nu dădu îndărăt :

- Ei bine, cu toate că eu am pus la cale legătura dintre tine și Dilda, ea e nevasta ta legiuită. Sau poate că ești tobă de cărți rusești, și vrei să te faci și tu rus ? Numai la ei nu e îngăduit să trăiești cu două neveste !...

- Da, nu-i chiar așa de rău să împrumuți de la ruși o lege ca asta...

- Ia te uită la ce te gîndești ! Dar ce s-ar alege de Dilda și de copii ?

- Ei, ea n-are nevoie de mine ! A uitat de toate simțămintele, afară de ură și de răzbunare !

- Stai puțin, stai... Nu cumva ai de gînd să te desparți de ea ?

- E mama copiilor mei. Dacă o să fie o mamă buna, o să-mi rămînă bună prietenă. Dar dacă asta nu-i ajunge, treaba ei...

Își curmă vorba scurt și se ridică în picioare. Maibasar rămase uluit : tot ce-i spusese Abai i se părea, pur și simplu, nemaiauzit. Încercă să mai spună ceva, dar Abai nu-l mai ascultă :

- Destul, lasă, zise el cu asprime. Lucrurile acestea nu mă privesc decît pe mine. Și vă rog pe voi, rubedenii, să nu vă băgați nasul unde nu vă fierbe oala... Și, pe neașteptate, începu să vorbească despre cu totul altceva.

Cu puțin în urmă, în timp ce se ducea la Ulgean, Abai se întîlnise cu Baimagambet și cu Baisugur. Băiatul plîngea cu sughituri, iar Baimagambet îl mîngîia. Zărindu-l pe Abai, omul i se plînsese, indignat, de isprava lui Maibasar. Tocmai de asta își aduse aminte Abai.

- Am și eu o treabă cu tine, și o să-ți vorbesc cu supărare, începu el, aspru. Da, m-ai necăjit : de ce l-ai snopit în bătăi pe Baisugur ? Tatăl lui trage să moară, și tu...

Abai păli de mînie. Dar nu era ușor să-l tulburi pe Maibasar ! Dădu din mînă, cu nepăsare :

- Lasă asta, ai și găsit ce să-mi spui ! Nu pățește nimic băiatul, nu te teme. Prea s-au obrăznicit păstorii noștri, las' să le mai vină mîntea la cap !

Vorbele acestea îl ațîțară și mai mult pe Abai :

- Dar pentru ce se obrăznicesc ? Pentru că îi roade nevoia, cum roade musca din hoit ! strigă el, mînios. Gîndești că n-o să le ia nimeni apărarea ? Ei bine, iată că tocmai eu îți spun : să nu mai ridici kamocaua împotriva celor din aul de la noi ! Doar nu-i întîia oară cînd bați oamenii noștri !

Maibasari încercă să-i întoarcă vorba, dar Abai încheie, fără să-l mai asculte :

— După dumneata noi sîntem un aul de orfani nevîrstnici, iar dumneata ești pus tutore peste noi ? Tata lipsește, dar noi nu mai sîntem copii ! Să nu-ți treacă prin minte să ne mai bați nici păstorii, nici vecinii. Și nu numai să-i bați, dar nici de amenințat să nu-i ameninți, iar pe copii să nu-i atingi nici măcar cu cite-un bobîrnac ! Altfel, Maieke, o să ne certăm, și o să ne certăm rău, să nu-ți fie cu supărare ! Azi l-ai bătut pe Baisugur, și mă simt de parcă m-ai fi bătut pe mine ! Ai înțeles ?

Și, zicînd așa, se îndreptă spre iurtele de oaspeți.

Acolo, oaspeții se și pregăteau de plecare. Caii lor ageri și odihniți, buiestrași iuți ca vîntul, stăteau la conovățul dintre iurte, lăsînd pe toată lumea să se minuneze de șeile lor felurite și de hamurile lor împodobite cu deosebit meșteșug.

Abai habar n-avea că Maibasari, hotărît să pună capăt veseleii din iurta lui Aigherim, trimisese oameni la cîțiva dintre oaspeți, îndată ce Abai fusese chemat în iurta cea mare. Așa, poruncise să i se spună lui Akimhoge : „Mirza nostru lipsește din aul, noi ne zbatem în neliniște, și veselia nu e la locul ei acolo unde s-a aciuat îngrijorarea. Ar fi bine să le dai a înțelege toate acestea oaspeților pe care i-ai adus cu tine.“ Din partea ei și Aigiz, rudă îndepărtată cu preafrumoasa Umitei, îi trimisese vorbă, așa, „ca între rude“ : „Să pleci acasă că destul te-ai veselit ! Eshogea, tatăl tău, îți duce dorul“. Toate acestea se petrecuseră fără știrea lui Abai, pe care Maibasari și Aigiz nu-l lăsaseră să bănuiască măcar că oaspeții lui erau siliți să plece din aul. Iar oaspeții, începînd să se pregătească de drum, nu-și împărtășeau nici ei pricina plecării lor grăbite.

Tineretul bău cele din urmă piale de kumis, mulțumi lui Birgean și lui Abai și se îndreptă spre cai. Abai, Birgean, Erbol și Aigherim ieșiră să-și petreacă oaspeții.

Akimhoge cu sora lui, Korimbala, și cu prietenii lui plecară cei dintîi, iar Oralbai se luă după ei. Plecară apoi Amir și Umitei, însoțiți de glumețul Murzagul. Aulele lor erau în drumul lui Birgean, așa că îl poftiră pe akîn să vină și la ei în ospetie. Abai se învoi : voia ca întreaga semîntie a tobîkților să se arate, o dată mai mult, plină de dragoste față de scumpul lor akîn.

Balbala și cei care o însoțeau se pregăteau să plece în în urma lor. Bazaralî își pusese de mult șaua pe cal, dar stătea la îndoială, gîndindu-se încotro s-o apuce. În timp ce Balbala,

ajutată de Aigherim, încăleca, el o privea fără să-și ia ochii de la ea și, fără veste, strigă ca și cum ar fi glumit :

– Eh, ce rost mai are viața pentru Medjnun, dacă e despărțit de Leila ? Unde mi-e calul ?

Sări în sa și plecă alături de Balbala, hotărîndu-se deodată s-o petreacă pînă în aulul ei.

Dar ei nu vedeau cu ce priviri dușmănoase îi urmărea Manas, unul din cei cinci feciori ai lui Kulișak, porecliți „cei cinci batîri“. Auzul lui ascuțit prinse din zbor strigătul pătimaș al djighitului, și Manas chemă fără întîrziere pe Maibasar din iurta lui Aigîz și-i spuse, înecîndu-se de ciudă :

– De mult se vorbește în Torgai că între Bazaralî și Balbala ar fi ceva la mijloc ! Ia uită-te și dumneata cum merg alături, de parcă nu-i lasă inima să se despartă ! Nu cumva ăsta vrea să ademenească o logodnică din semînția noastră ! Fata are un logodnic, pe Besbespai, nepotul nostru. E și el batîr, și n-o să rabde să-l umilească nimeni. Iar dacă-i vorba de cinstea semînției noastre, apoi nici eu nu pot să rămîn nepăsător ! O să știu eu cum să mă răzbun pe stîrpitura asta a lui Kaumen !... Atîta vreau : să le știi și dumneata toate acestea, Maieke !

Alb ca varul de minie, strîngea în pumn codiriștea girba-ciului, iar degetele lungi îi tremurau.

Maibasar avea și el socotelile lui cu Bazaralî : doar nu era mult de cînd aflate despre legăturile lui de anul trecut cu Nurganîm. Dar tăcea, strîngînd din dinți, ca să cruțe cinstea lui Kunanbai. Acum, însă, auzind vorbele lui Manas, îi sclipiră ochii de încîntare și nările i se umflară. Îi șopti djighitului înfuriat :

– Să nu te-amesteci acum, ai răbdare pînă la căderea nopții. Pune pîndă lîngă pragul Balbalei. Allah însuși îți vine într-ajutor : ai să-l prinzi pe loc, ca pe un hoț ! Și dacă nici atunci voi, cei cinci batîri, n-o să îndrăzniți să-l învățați minte, să vă înghită pămîntul și să vă ia dracul pe toți ! M-ai priceput ? Apoi îl împinse ușor : Și acum, șterge-o !

În seara aceea, după ce părăsise aulul lui Kunanbai, tînetul se despărțea în grupuri mici, împrăștiindu-se în toate părțile pe lîngă aulele vecine și făcînd să răsune tot cîntece noi : cînd „Jirma-bes“, cu trîlurile lui schimbătoare, cînd melodia tărăgănată a lui „Geambota“, plină de imputări și de minie, în timp ce alții își puneau tot sufletul în mărturisirile nerăbdătoare și fierbinți ale năvalnicului „Geambas-sîipar“¹. Pe întin-

¹ „Geambas-sîipar“ – „Dezmiardă, îmbrățișează“ (n. red. ruse).

derile pe care ochiul nu putea să le cuprindă, se revărsa, ca un rîu cu ape bogate, neprețuitul dar al lui Birgean. Cele mai frumoase cîntece din Sarî-Arka, pe care le adusese în aceste djailiauri, înviau în glasul răsunător și sigur de sine al lui Amir și Oralbai, dezvăluiau tainele sufletului în vocea domoală și sfioasă, dar care se auzea departe în jur, a înfloritoarei Balbala, a drăgălașei Umitei și a fermecătoarei Korimbala.

Cîntecele acestea ale visului s'obod parcă spuneau mereu : „Viață, viață, cit îmi ești de dragă ! Desfășoară-ți aripile, iscusitul cîntăreț ! Fie ca în seara asta plină de cîntece, inimile tinere să-și verse aleanul, iar sufletele neprefăcute să-și dezvăluie ceea ce au mai scump...” Cîtă patimă răsună în chemarea : „Unde ești ? Îngăduie-mi să te aflu, mult dorita mea cu ochii negri...” De cite jertfe nu era în stare aceea care striga : „Că de ne-or prinde doar atît o să-mi rămîie...” Și cîtă înflăcărare era în vorbele djighitului : „Lumina ochilor mei, e destul să-mi aduc aminte de tine, ca să plec rătăcitor prin munți, ca un lup flămînd”. De cîtă credință era pătrunsă făgăduiala : „Dar tu să știi : în veci iubitul n-o uita cum i-ai șoptit : «Adio, tu, iubirea mea...»” Și refrenele : „luna mea”, „tu, cea cu ochii negri”, „lumina mea”, „mîngîierea mea”, „mă ucide nerăbdarea” – cuprindeau toată durerea sufletului însetat de dragoste. Ca în cea de pe urmă rugămintă, spusă cu limbă de moarte, sufletul se desparte de toate celelalte bucurii ale vieții, închinînd ființei iubite cea de pe urmă suflare. Flacăra arzătoare a tinereții se aprindea în aceste stihuri și melodii, care, ca îndepărtate fulgere în nopți, scăpărau ici și colo pe deasupra tuturor djailiaurilor tobîkșilor, în negura tot mai grea a amurgului...

În seara aceea, Korimbala și Oralbai își împloteau glasurile, care pluteau pe deasupra stepei mute. Akimhoge, îndrăgostit și el de cîntece, nu îndrăznea să-și dea drumul glasului, însă cît ținu călătoria îi îndemnă pe ceilalți să le mai cînte o dată pe cele auzite de la Birgean.

În seara aceea, petrecînd-o pe Balbala pînă în aulul ei, Bazaralî o asculta fără să-și ia ochii de la mijlocul ei subțire, care se legăna în șa.

În seara aceea, Amir și Umitei, în mijlocul călăreților care-1 petreceau, își vorbeau deschis prin cîntece, de parcă ar fi fost singuri.

Și tot în aceeași seară, înainte de a-și lua rămas bun de la cîntecele cele avîntate, Aigherim mai cîntă încă o dată în iurta tineretului, pentru Birgean și pentru Abai.

La început se împotrivi cu încăpăținare, sub cuvînt că doar cîntase destul, așa că ar fi fost mai bine să-l asculte pe Birgean. Dar nu era decît un pretext : toate cîte i se spusese lui Abai în ziua aceea în iurta cea mare, și pe care el i le ascunsese ca s-o crute, i se repetaseră și ei.

Îndată ce tineretul își văzuse de drum, Aigiz și Dilda o chemaseră la ele și începuseră, cu dușmănie și cu asprime :

- Abai nu vrea să țină socoteală de noi, dar tu ești datoare să ne așculți sfaturile...

Și se porniseră să-i impute sărăcia seminției ei, a baișorilor, amintindu-i cine fusese și ce ajunsese :

- Să nu-ți iei nasul la pîntare ! Ia-o mai domol și uită-te în jurul tău : cui vrei să-i treci înaintea ?

Cu ochii plini de lacrimi, ascultînd imputările lor că e mîndră și îngîmfată, pe care nu le merita, Aigherim cînd se înroșea, cînd se îngălbenea, dar nu scotea nici o vorbă : stăpînirea de sine și modestia ei, inima ei deschisă, plină de dragoste pentru Abai, nu-i îngăduiau să se apere. Ea nu cîntase decît pentru că o rugase el, și cîntase din tot sufletul, arătîndu-și dragostea și fericirea de a fi iubită. Atunci cînd cînta acasă, în aulul ei sărac, nimeni n-o învinuia cu nimic. Pe cînd aici, oamenii aceștia bogați, deprinși să fie stăpîni peste toate, voiau să-și întindă stăpînirea pînă și asupra cîntecului ! Și, ca o înjosire de neuitat, Aigiz îi aruncase cele din urmă vorbe de dispreț :

- Noi sîntem un aul bogat. Iar tu cine ești ? Nu ești bună decît să ne fii roabă : te-ai vîrit într-o seminție aleasă, venind dintr-un aul în care nu se nasc decît păstorii și robii noștri ! Și atunci, umblă pe drumul tău și cautăți locul care ți se cuvine ! Nu-mi umbla cu nasul pe sus ! Dacă ai izbutit să ajungi unde nu ți-e locul, măcar astîmpără-ți semeția ! Nu uita că nu ești pe potrivă noastră ! Și, vezi, să nu-ți mai auzim glasul, înțelesu-m-ai ?

Aigherim se întoarse din iurta cea mare ca arsă cu fierul roșu. Silnicia nedreaptă și prostească din partea celor două pizmașe, ca și disprețul lor față de ea, o apăsau greu. Vedenia înspăimîntătoare a aulului ales, perfid și crud, care căuta să-l umilească pe om și să-l înspăimînte, stăruia mereu în mintea ei și nu se mai simțea în stare să cînte.

Dar nici Birgean, nici Abai, nici Ospan, nici Erbol, nici unul nu vru să țină seama de împotrivirea ei. N-o slăbea mai ales Ospan cel vioi și neastîmpărat. Se așezase pe jumătate culcat între perne, spunînd sus și tare că nu era deprins să vadă o djenghe care să nu-i facă pe plac :

— Ia ascultă, Aigherim, unde-ai mai văzut tu ca o tânără kelin, care abia și-a scos năframa de mireasă, să se pună împotriva rubedeniilor? Îți sînt cumnat, ori nu-ți sînt? Îți poruncesc să cînti, că de unde nu, vai de capul tău!

Rîzînd, Abai și Birgean îi bătură în strună, așa că, în cele din urmă, Aigherim trebui să se supună.

Acum însă cînta înfrînîndu-și avîntul, aproape sfioasă. Înjosirea nedreaptă pe care o suferise o apăsa cu toată povara ei, iar sufletul ei singera de rana umilinței. Birgean și Abai o ascultau cu toată luarea-aminte. Începură apoi să-i mai ceară și alte cîntece, amintindu-i-le pe toate cîte le învățase în zilele din urmă. Și ea cîntă înainte. Cu cît o apăsa mai mult povara umilinței, cu atît mai mult dorea să fie cît mai aproape de Abai. Cu o bucurie tot mai năvalnică, ea îi simțea sprijinul, dragostea și admirația pentru cîntecele ei. Și dragostea pentru Abai, amestecată acum cu recunoștință, se aprindea tot mai vie în inima ei. Nu putea să nu-și dea seama că asta îl făcea pe Abai să se aprindă ca și ea, și cu cît îl simțea mai îndrăgostit, cu atît mai slobod îi răsuna cîntecul, de parcă Abai i-ar fi ridicat cu încetul povara de pe inimă și i-ar fi descătușat, treptat, glasul.

Cînd glasul ei, tot atît de slobod și de răsunător ca și înainte, ajunsese în zbor pînă la iurta cea mare, femeile de acolo o trimiseră la ea pe Kaliha. Bătrîna aceea șireată și pricepută, care cunoștea toate dedesubturile tainelor aulului, intră, tăcută și morocănoasă, în iurta tineretului. Își închipuia că numai intrarea ei o s-o facă pe Aigherim să tacă. Dar Aigherim, după ce-și sfîrși cîntecul, o duse cu respect pînă la locul de cînte, apoi, la rugămintea lui Ospan, începu iarăși să cînte.

Fără să-i asculte măcar cel dintîi stih, Kaliha o ciupi pe Aigherim pe furiș, dar dureros. Cîntecul însă nu se întrerupse. Aigherim nici nu tresări măcar, dar gestul acesta, care-i amintea nemilos umilința, a fost pentru ea ca o lovitură de cuțit. Se înroși și, abia stăpînîndu-și lacrimile, cîntă pînă la sfîrșit „Geambas-siipar“. Nimeni, afară de Kaliha, nu-i văzu nici lacrimile, nici tulburarea, iar bătrîna adăugă în șoaptă, cu asprime:

— Destul! Astîmpără-te odată!

Și Aigherim nu mai începu alt cîntec. Birgean luă el dombra și glasul lui puternic și sigur se avîntă înaripat în noaptea înstelată, pe deasupra djailiaului întins.

Noaptea aceea, în care cîntecul fusese stăpîn biruitor, se încheie pe neașteptate cu o sălbatică răfuială. Asta s-a întîmplat în semîntia aneților, iar victima a fost Bazarali.

Tot drumul, Bazarali și Balbala îl petrecură în cintece și vorbe din toată inima. Spre amurg ajunseră în aul, dar fata nu se îndura să se despartă de tovarășul ei de drum.

— Te rog, Bazeke, să fii oaspetele meu, îl rugă ea, cald și stăruitor.

După moartea tatălui Balbalei, stăpîn al aulului rămăsese fratele ei mai mare, care acum lipsea. Baibișea, cu fața albă și rumenă, se simți cam încurcată cînd își văzu fata intrînd în iurtă cu un djighit necunoscut. După ce porunci să se pregătească ceaiul, baibișea luă fata la o parte și o întrebă încet :

— Îți dai seama ce faci, fata mamei ? Doar torgăii, rubedeniile logodnicului tău, nu stau departe de noi. Cînd latră cîinii lor, se aude aici. Ce să le răspund dacă mă întrebă cum de primești tu oameni necunoscuți ?

Fața Balbalei se luminează de un zîmbet deschis :

— O, apă ! Parcă nu spui chiar tu că eu sînt un oaspete grăbit să plece ? În curînd o să plec pentru totdeauna la torgai. Și acum, las' că n-o să se întîmple nimic, n-o să moară nimeni din asta ! Gîndește-te și tu : cum puteam să nu mă arăt primitoare cu unul ca Bazeke ? Nu fii îngrijorată și primește-l, te rog, ca pe un oaspete de cinste !

Atunci baibișea porunci să se taie un miel. Sub cazan începu să joace un foc viu și iurta se încălzi și se înveseli. Strălucind de bucurie, Balbala cînta într-una și glumea fără grijă, iar Bazarali își pierdu capul cu desăvîrșire. O cumnată veni din iurta tineretului, Bazarali începu să cînte, și se încinse un schimb de vorbe, de glume, încît nimeni nu se mai simți stingherit.

Spre sfîrșitul serii, doi băieți din aulele torgailor, rău îmbrăcați și semănînd a păstori, intrară pe neașteptate în iurtă, prefăcîndu-se a căuta un miel rătăcit. Baibișea însă rămase cu impresia că gîndul lor nu era la miel, ci la oaspetele cel nou din iurtă : băieții urmăreau cu ochii gazdele și trăgeau cu urechea la fiecare cuvînt. Văzînd aceasta, baibișea avu grijă să le dea la repezeală ceva de mîncare și să le facă vînt afară.

Ca să nu dea loc la vorbe, mama Balbalei o trimise pe fată să doarmă în iurtă la noră-sa, iar pe Bazarali îl opri la ea, în iurta cea mare.

Cei doi băieți dădură tircoale aulului pînă la miezul nopții, umblînd prin stîină și prefăcîndu-se a întrebă pe păstori dacă nu cumva s-a luat vreun miel după turmă, ziua, la pășune. Nu plecară decît după ce Balbala, despărțîndu-se de oaspete, închise tundukul iurtei celei mari și intră în otau, la cumnata ei, fără să-i treacă prin gînd că era spionată.

Bazaralî nu putea să doarmă. După miezul nopții, ieși din iurtă. Noaptea era destul de luminoasă, luna încă nu apusese. Pretutîndeni stăruia o tăcere deplină : nici un lătrat de cîine, nici un strigăt de paznic. Iurta albă a tineretului se zărea nu tocmai departe, cu tundukul închis : fără îndoială că toată lumea dormea. Bazaralî își îndreptă pașii într-acolo. Deodată, o mogildeață răsări din umbra iurtei de alături. Un bărbat cu statură de uriaș îl apucă pe Bazaralî de umăr, îl smuci cu putere și-i șopti șuierător :

– Încotro ? Ia cară-te de-aici !

De la cea dintîi privire Bazaralî îl recunoscă pe djighit, dar încercă să-și ascundă neliiniștea.

– Tu erai, Manas ? întrebă el, fără să se tulbure.

– Manaș ori *talas*¹ nu-i totuna ? Hai cu mine ! îi tăie vorba Manas. Vorbea încet, dar fierbea de mînie.

– Ia lasă-mă în pace, omule, și vezi-ți de treabă ! îi răspunse Bazaralî, încercînd să scape din mîinile lui.

Dar Manas nu-l slăbea :

– Dacă ești djighit, cruță cîntea fetei ! Vrei s-o faci de rușine în tot djailiaul ? Vîno cu mine, că de nu, sar la tine, aici, pe loc !

Bazaralî dădu din cap și se trase îndărăt. Dar îndată ce ajunseră amîndoi în umbra iurtei, alți trei djighiți săriră de după un tufiș de sălcii. Printre ei era și fratele cel mai mic al logodnicului Balbalei, uriaș și el, dibaci și voinic, pe care nu-l întrecea nici Manas, nici Besbespai, cînd era vorba de bătaia cu ciomagul. Toți patru îl înconjurară pe Bazaralî și, îmbrîncindu-l, îl traseră mai la o parte. Unul din ei îi aduse calul sur pe care Bazaralî îl lăsase înșeuat, la odihnă. Djighiții așezară prinsul în șa, încălecară și ei și plecară cu el spre aulele torgailor. Îndată ce se îndepărtară de iurte, Bazaralî îi rugă să-i dea drumul :

– De ce nu cruțați și voi cîntea logodnicei din neamul vostru ? Nu faceți zgomot că miine o să vuiască stepa de birfeli pe seama ei !

• Cei patru nici nu voră să-l asculte.

O dată ajunși în largul stepei, Manas făcu un semn pe la spatele lui Bazaralî, și djighiții se repeziră la el, lovindu-l cu gîrbacele. Unul dintre ei îi opri calul, apucîndu-l de dîrlogi și înfășurîndu-și-i în jurul brațului. Apoi, ca să-și ducă pînă la capăt răzbunarea, după ce-l snopîră pe Bazaralî în bătaie, îl dezbrăcară de ceapan și-i luară calul.

¹ *Talas* – cel care acuză, care caută pricină (n. red. ruse).

În cele dintîi clipe ale dimineții, Maibasari îl chemă pe Abai în iurta lui Aigiz. Cînd ajunsese, Abai îi găsi acolo pe Bazarali, pe Erbol, pe Aigiz și pe Nurganîm. Chiar de la intrare află de la Ospan despre bătaia pe care o mîncase Bazarali. Vestea aceasta îl ului.

Pe obrazul drept al lui Bazarali șerpuia o vînație stacojie, urma unei plesnituri de gîrbaci. Pe Abai îl duru văzîndu-și prietenul chipeș și mîndru atît de jalnic umilit, și îl plînsese din toată inima.

În schimb, Maibasari arăta cu totul altfel : era însuflețit și nu-și putea înăbuși triumful care-i răzbătea în glas. Cu o plăcere răutăcioasă îi cerea lui Bazarali amănunte asupra bății, ba nu se sfia chiar să-l descoasă : „Și cum te-au bătut ? Cu ce ? Și cîtă vreme ?...” Obrazul palid al lui Bazarali zvînea de necaz. Îi răspundea scurt, dîndu-și bine seama că Maibasari, prefăcîndu-se că-l compătimește, căuta să-l facă de rîs în fața tuturor și mai ales a lui Nurganîm.

Aruncîndu-i dîghitului o căutătură piezișă a ochilor pe jumătate închiși și zîbind disprețuitor, Maibasari urmă cu o bucurie răutăcioasă :

— Cum s-ar zice, Bazîm, ți-au ars un gîrbaci și peste obraz ! Ce dracu, era turbat torgaiul acela ? Auzi, ce vrăbioi¹ obraznic ! Pe ce cap s-a lăsat !

Descurajat și tăcut pînă atunci, Bazarali se înfurie dintr-o dată, și ochii îi sclipiră de mînie :

— Cum, n-ai auzit că torgaiul s-a făcut, din vrabie, șoim ? N-ai fost chiar tu acela care l-ai ajutat să se obrăznicească ? Ba chiar tu l-ai lăsat cel dintîi să ți se așeze drept pe șezut ! Da, fără îndoială că e șoim : întîi te-a ciugulit pe tine la șezut, și acum mi s-a urcat mie pe cap !

După ce se răzbună în felul acesta pe omul care îl umilise, Bazarali izbuoni într-un rîs răutăcios. Ceilalți îl imitară : toată lumea își aducea aminte cum, cu cîțiva ani în urmă, Maibasari fusese bătut în chip rușinos tot de „cei cinci batîri”, adică de Manas și de frații lui. Maibasari nu mai putu decît să mormăie, zăpăcit :

— Taci, afurisitul ! Numai jeratic să ai pe limbă cît vei trăi !

Încîntat de agerimea prietenului său, Abai se grăbi să-i vină în ajutor :

— Strașnic, Bazeke ! strigă el, rîzînd. Pe tine, cu limba ta ascuțită, nu poate să te doboare nimeni nici cu gîrbaciul, ba nici chiar cu glonțul !

¹ Torgai, numele unei seminții cazahe, înseamnă vrabie (n. r.).

Tot aulul avu grijă să ascundă oaspeților această întâmplare și, în primul rînd, lui Birgean. Iată de ce Abai se grăbi să-i dea lui Bazarali un cal înșeuat și să-l trimită acasă.

În aceeași zi, după prînz, Birgean părăsi și el aulul cel mare. Cînd se terminară pregătirile de plecare, Ulgean îl pofti la ea. Îl ospătă cu mîna ei, îi dădu binecuvîntarea ei de mamă, îi ură drum bun și-l rugă să primească din partea aulului „togîzul“, adică cele nouă daruri de preț, pe care le și aduseră îndată Aigîz și Nurganîm. Din partea ei, îi mai dăruie pe deasupra un „tai-tuiak“, adică o bucată de argint cît o copită de minz. Tovarășii lui Birgean primiră stofă de mătase și de catifea pentru haine.

— În aulul meu, ai îndestulat rubedeniile mele mari și mici cu roadele măiestriei tale, îi vorbi ea. Oriunde te vei duce, calea să-ți fie cu noroc. Iscusița ta să crească și slava să-ți strălucească, lumina mea ! E o neînsemnată dovadă de recunoștință din partea surorilor tale mai bătrîne și a nurilorilor. Primește-o și nu-ți fie cu supărare !

— Alah să te ajute, bună mamă, să vezi fericirea feciorilor și fiicelor tale ! Oriunde mă voi afla, n-o să uit niciodată dovezile de grijă și de cinste cu care am fost învrednicit în aulul tău !

Zicînd aceste cuvinte, Birgean strînse cu adînc respect, cu amîndouă mîinile, mîna lui Ulgean și a lui Aigîz.

Abai aduse el însuși buieștrașul roib, darul lui pentru Birgean. Iar tovarășilor lui Birgean le dăruie cîte un cal de rînd.

Amintindu-și că Amir îl poftise la el, Birgean se hotărîse să plece acolo. Umitei și Amir îl rugaseră stăruitor pe Abai să vină și el, neapărat, împreună cu tînăra kelîn. Sfioasă, Aigherim se împotrivise, dar Abai stăruise să meargă, așa că plecară amîndoi cu Birgean, luîndu-l cu ei și pe Erbol.

În aceeași seară, sosiră în aulul lui Kunke, cea dintîi nevastă a lui Kunanbai, unde stătea și Amir, nepotul ei. Amir avusese timp să ridice pentru oaspeți o iurtă anume.

Și din nou răsună dombra toată noaptea, și din nou se porniră cîntecele. După cină, ca și pînă atunci, Birgean și Abai începură să vorbească mult și din toată inima, ținînd-o așa pînă la revărsatul zorilor.

Abai fusese totdeauna încredințat că tocmai cîntecul era lucrul cel mai înălțător, cel mai neasemuit din cîte poate născoci mintea omenească. Gîndul acesta îl tulbura și, într-o zi de vară, în timp ce-l asculta pe Birgean cîntînd, și-l tălmăci în stihuri, începînd așa :

*Un cîntec – îmbinare de melodie și cuvinte,
Mi-e sufletul robit de el și plin e.
Chemarea lui trezește gînduri sfînte...
Pricepe-mi cîntecul, iubindu-l ca și mine !*

Acum, i le citi lui Birgean. Cîntărețul mai avusese și altă dată prilejul să admire adîncimea de gîndire și vioiciunea minții lui Abai. Stihurile acestea îi dezvăluiră însă o nouă podoabă sufletească a prietenului său : darul poetic.

– Abai-gean, îi mărturisi el pe neașteptate. Tu îmi spui mereu că aceste cîntece ale mele au trezit în inima ta multe gînduri bune. Dar tot tu ne-ai dezvăluit, nouă cîntăreților, o comoară pe care o purtăm în noi fără s-o prețuim. Acum, drumul meu va fi luminat de tine pînă la sfîrșitul zilelor mele !

– Amîndoi avem aceleași năzuințe, îi răspunse Abai.

– Cu aceste năzuințe, unii se vor înălța pe o treaptă mai înaltă, alții vor rămîne mai jos, urmă Birgean. La despărțire, n-am a-ți spune decît un singur lucru : numai prin tine am înțeles pentru întîia oară puterea cea mare a cîntecului și a vorbei. Tu spui că ți-am dăruit multe. Iar eu aș dori să înțelegi cîte mi-ai dăruit tu și cu cîtă bogăție m-ai învrednicit acum, la despărțire !

Vara, Birgean îi povestise de multe ori lui Abai despre vestiții oratori, bii, despre slăviții cîntăreți și înțelepți akîni din Hoarda de Mijloc, din neamurile argînilor, naimanilor, kereilor și uacilor. Acum, Abai își aminti din nou de ei și de marea moștenire pe care le-o lăsaseră.

– Birgean-aga, zise el, atîta timp cît flacăra vieții nu s-a stins în noi, sîntem datori să fim slujitorii artei, dar numai ai celei adevărate și înălțătoare, care ne cheamă tot înainte. Pe-semne că sîntem osîndiți la singurătate, pentru că nu sîntem mulți. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm de veșnica luptă dintre bine și rău.

Cele două inimi inflăcărare se înțelesesă deplin. Oare în cîntecele lui, Birgean nu se ridica împotriva samavolniciei și a răutății lui Geanbota și Aznabai ?

Oaspeții se culcară tîrziu. Cînd se treziră, era aproape de amiază. Cum nu voiau să întirzie prea mult, îndată după ceai începură să se pregătească de drum.

Caii erau înșeuăți de mult. Toți prietenii lui Birgean, în frunte cu Abai, ieșiră să-i petreacă pe serii gata de plecare. Încălecînd, Birgean vorbi cu blîndețe către tinerii cîntăreți :

– Și acum, cîntați-mi „Jirma-bes“ ! Începe tu, Amir, iar Umitei și Aigherim să te urmeze. Cîntecul acesta să fie cîntecul nostru de despărțire, dragii mei frați mai tineri !

Rugămintea lui suna ciudat, dar convingător. Ea venea din partea unui adevărat seriu, ca un ultim rămas bun al akînului. Aşa o înţelese şi Abai.

Tineretul nu se lăsă rugat încă o dată. Cei trei începură cîntecul. Călare, Birgean îi ascultă cu vădită plăcere, subţindu-şi uşor ochii şi zîmbind. Deodată, cu o scurtă mişcare din mină, îi opri. Împingîndu-şi pe ceafă căciula de castor, cu fundul de catifea verde, se aplecă din şa spre cei tineri şi începu să cînte singur. Era un cîntec pe care nu-l cunoştea încă nimeni, dar refrenul lui lămuri pe toată lumea :

*Adio, dragi prieteni, dragi copii,
Aici, cu voi, şi eu întinerii !
Dar voi pleca în ţări îndepărtate
Şi se va duce tinereţea, frate...*

La aceste vorbe, glasul îi tremură, cîntăreţul se schimbă la faţă şi dădu bici calului.

Abai şi prietenii lui încremeniseră, nedumeriţi. Birgean se depărta, cîntînd mereu cîntecul închinat celor rămaşi în urmă. Abai înţelese, cel dintîi :

— Un cîntec nou al lui Birgean ! Un cîntec care s-a născut acum, aici ! E cîntecul lui de despărţire... o adevărată şi nemeşteşugită inspiraţie de cîntăreţ ! strigă el, ascultînd cîntecul.

Amir sări pe cal, strigînd :

— Îl ajung din urmă şi-i învăţ şi eu cîntecul ! Cum, e cu putinţă să se piardă ?

Şi porni în goană pe urma celor plecaţi, însoţindu-i la drum.

Birgean cînta mereu. Glasul lui se auzea pînă departe în stepă. Abai şi prietenii lui rămăseseră pe loc şi-l ascultau. Iar cîntecul se auzea încă şi i se desluşea refrenul :

*Dar voi pleca în ţări îndepărtate,
Şi se va duce tinereţea, frate...*

Drumeţii se depărtau. Se urcaseră acum pe colină, dar cîntecul lui Birgean răsuna încă limpede în urechile ascultătorilor.

— De la ei pînă aici e un întreg *kozi-koş*¹, şi cîntecul tot se mai aude ! zise Erbol, încîntat. Aşa un glas, mai zic şi eu !

Încă o clipă şi călăreţii, cîntînd mereu, se făcură nevăzuţi după deal. Pe creasta dealului, Amir îşi luă rămas bun de la

¹ *Kozi-koş* („popas de miei“) — măsură de distanţă în stepă, 5-6 kilometri (n. r.).

ei și-si întoarse calul îndărăt. Abai și prietenii lui îl așteptau, fără să se depărteze de lângă iurtă.

Amir învățase cîntecul pe de rost. Apropiindu-se, îi repetă refrenul :

*Adio, dragi prieteni, dragi copii,
Aici, cu voi, și eu întinerii...*

– Oare cum i-o fi zis el cîntecului ? întrebă Umitei.

Amir se rușină :

– Vai de capul meu ! Nici măcar nu mi-a trecut prin minte să-l întreb !

– Nu-i nimic, tocmai acum Erbol i-a găsit un nume, făcu Abai, îndreptîndu-se spre iurtă. Cîntecul se aude, zicea el, de la o depărtare de un kozî-koș. Cred că Birgean nici n-a avut cînd să și-l boteze, așa că să i-l botezăm noi : „Kozî-koș“.

Lîngă iurtă, baibișea Kunke îi întâmpină sprijinindu-se într-o cîrjă mare, împodobită cu creștături meșteșugite. Tinerii se apropiară de ea, închinîndu-i-se cu mare cinste. Aigherim o primi cu o plecăciune adîncă, așa cum se cuvine să facă o noră înaintea soacrei. Dar Kunke, fără să răspundă la închinăciunea tineretului, i se adresa lui Abai :

– Abai, lumina mea, ce faci ? Ce pildă dai tu celorlalți ? Ai văzut tu, măcar o dată, aulul nostru petrecînd un oaspete cu atîta cinste ? Pe cine ridici tu în slavă, pe cine pui tu mai presus de noi ? Înțeleg dacă lucrul acesta l-ar fi făcut un zvăpăiat ca Amir, dar tu... Și eu care aveam atîta încredere în tine, lumina mea !...

Abai se înroși de necaz, dar se stăpîni numaidecît.

– Dumneata, apă, dorești ca în tot aulul să fie o liniște de mormînt ? Ești sigură însă că asta e cea mai bună dovadă de cuviință ? E ușor s-o afli cuviința asta ! O găsești pe toate drumurile, pe cînd asemenea cîntece nu mai găsești nicăieri ! Și, zîmbind, se întoarse spre cei tineri.

Erbol și Amir se prăpădeau de rîs, repetîndu-i vorbele :

– Cuvîința o afli pe toate drumurile, pe cînd asemenea cîntece, nicăieri !...

Kunke se cutremură de indignare. Aruncîndu-i lui Abai o căutătură plină de dispreț, îi întoarse deodată spatele și intra în iurta ei. Amir nu-și mai putu stăpîni rîsul :

– Așa 'o săpuneală, Abai-aga, mai zic și eu : Cu o singură mină ai dat-o la pămînt !

Aigherim și Umitei nu se mai stăpîniră nici ele și pufniră în rîs. Dar, rușinîndu-se, fugiră în spatele iurtei de tineri.

Numai neastîmpăratul de Amir, uitîndu-se în urma bunicii, urmă :

— Asta ne mănîncă de vii ! Ce, dacă Amir a început să cînte, asta înseamnă că s-a lepădat de credință ?

Și izbucni din nou în rîs nepotolit.

3

Curînd după plecarea lui Birgean, tot ținutul tobîkților se tulbură : izbucnise, pe neașteptate, o adîncă dezbinare.

Era pe la sfîrșitul verii, cînd aulele semînțiilor prietene, care, o dată cu venirea primăverii își duc laolaltă viața lor nomadă, încep să coboare din așezările lor de vară în ținutul dealurilor, și se despart, plecînd care încotro. La vremea aceea, hoții de cai din semînțiile vecine fac mai des ca în alte dăți încălcări în timpul nopții. Nu trecea zi fără să se dea alarma prin aule : „Iar au furat ! Iar ne-au prădat hergheliile !” În nopțile acelea de neliniște, stăpînii prevăzători nu-și lăsau turmele să se depărteze prea mult, iar djighiții nu mai coborau din șa, păzindu-le.

Abîlgazî, feciorul lui Karașa, djighit priceput și îndrăzneț, plecă și el să dea o mîna de ajutor, noaptea, paznicilor djighitecilor, care-și strămutau hergheliile spre pășunile Karșigali, din apropiere. O dată cu el plecă și Oralbai : nu ca să păzească herghelia tatălui său Kaumen, care nu era de loc numeroasă, ci numai așa, ca să-și treacă vremea și să-și mai împrăstie gîndurile apăsătoare.

Abîlgazî călărea un cal ager și bine îngrijit și-și ținea soilul de mesteacăn de-a curmezișul șei. Își desfăcuse larg ceapanul ușor, cenușiu, și luna strălucitoare îi lumina cămașa albă pe pieptul lat. Ridicînd o clapă a tîmakului și scuipînd din cînd în cînd într-o parte, el îl asculta pe Oralbai, uitîndu-se la tabunul care mergea prin apropiere.

Cînd plecase din aul, Oralbai nu se gîndise nici unde se ducea, nici pentru ce. Știa doar că nu putea să stea pe loc : nu-l lăsau gîndurile, care-i umpleau nopțile fără somn și zilele fără bucurie. Djighitul, slăbit și tras la față, rătăcea prin negura îndoielilor, pe care nu era în stare s-o împrăstie.

Visul lui sclipise ca o stea căzătoare și acum se stingea, tot ca o stea. Da, fără îndoială că se stingea... Inima Korimbalei se aprinsese de dragul lui în seara aceea de fericire, ca o flacără nepotolită, aprinzîndu-l și pe el. Dar totul nu ținuse decît o seară, numai una. Mîine avea s-o piardă pentru tot-

deauna : logodnicul ei, din neamul karakesecilor, trebuia să vină s-o ia... Așa că nu-i mai rămîneau decît durerea nemîngîiată și lacrimile veșnicei despărțiri. Oare mai putea fi pe lumea asta ceva care să împiedice această despărțire ? Mai putea fi pe undeva vreo urmă de nădejde ? Numai să fie alături de iubita lui – las' să nu i se împlinească nici o altă dorință, dar să-și vadă visul cu ochii... Numai ea, numai Korimbala... Ridice-se și moartea în drumul lui, el e gata să moară. Să-i strîngă în brațe trupul subțirel, să se înfășoare în părul ei lung și mătăsos, cu sclipiri de bronz negru, și după aceea n-are decît să piară toată lumea, să i se deschidă pămîntul sub picioare că el tot nu s-ar clinti din loc !

Iată ce-i povestea el lui Abîlgazî, care îl asculta în tăcere, aproape cu nepăsare parcă.

Abîlgazî era vestit pentru firea lui tare ca cremenea și neclintită ca un stejar bătrîn. În timp ce Oralbai vorbea, el nu scăpă măcar o vorbă de imputare sau de milă. Abia după ce tăcu djighitul, îi spuse, scurt :

– Bine, pînă acum n-ai vorbit decît despre tine. Dar fata ce gîndește ? Arde și ea în foc, ca și tine ?

– Mi-a spus că e gata să-și dea și viața pentru mine !

– Ei, dacă-i vorba așa, atunci fă ce-oi ști, dar nu mai sta cu mîinile în sîn ! îi răspunse hotărît Abîlgazî.

Pînă atunci, Oralbai nu-și împărtășise nimănui durerea, nu-i spusese nimic nici chiar lui Bazaralî, fratele lui mai mare. Îndemnul lui Abîlgazî, care părea în mod vădit gata să-l ajute, îl umplu de nădejde. Dar se gîndi la Bazaralî și-l cuprinse neliniștea.

– Da... însă ce-o să spună Bazeken ? Cu ce ochi o să privească el asta ?...

Abîlgazî zîmbi :

– Cine, el ? O să te înțeleagă. Ba chiar o să te ajute că lui nu-i e frică de nimic. Vezi-ți de treabă ! Nu numai Bazaralî, dar toți djighiții or să fie de partea ta !

Oralbai se însenină. Calul lui, de culoarea oțelului, sări turbat sub loviturile gîrbaciului. Cei doi djighiți urcară dealul din fața pășunii Karşigalî și se opriră, cercetînd cu ochii valea scaldată în lumina lunii. Noaptea era liniștită. Un cîntec îndepărtat străbătea tăcerea, ajungînd pînă la urechea lui Oralbai. Abia auzit, uneori pierind cu totul, cîntecul venea dinspre Karşigalî.

Auzindu-l, Oralbai rămase încremenit. Cu toate că nu ajungeau pînă la el decît crîmpeie, djighitul desprins din

cîntec chemarea unei inimi chinuite de nerăbdare. Ai fi zis că cineva căuta și striga : „Unde ești, unde ești ?...”

— E Korimbala ! Mă cheamă ! strigă el, ca scos din minți. Ea e : cîntecul vine de la Karşıgalî, și chiar acolo se află și aulul ei !

Abîlgazî ascultă cu luare-aminte.

— Așa e. Cîntă cineva în aulul lui Sughir. Bietul de tine, iată că ți se împlinește dorința ! zise el, ca să-l zgîndărească.

Abîlgazî nu putea suferi viața liniștită și tihnită, și-i plăceau mai curînd încăierările în care-și putea dovedi vitejia. Pentru el era o adevărată bucurie să ațite în Oralbai focul care, și fără asta, îl mistuia. Iar dacă avea să izbucnească vreun pîrjol, cu atît mai bine : avea un cal iute și un soîl de nădejde, pe care, la nevoie, îl putea folosi de dragul lui Oralbai. Îndrăgostitul plin de nerăbdare nu și-ar fi putut găsi un tovarăș și un sfetnic mai bun, așa că nici nu încercă să-și mai ascundă tulburarea :

— Abîlgazî-aga, dacă nu cumva ai glumit, atunci vino cu mine ! Nu știu dacă asta e spre fericirea sau spre nenorocirea mea. Dar ea mă cheamă ! Mai bine să mă înghită pămîntul, decît să dau îndărăt !

— Bine, atunci hai să mergem !

— Să mergem !

Dădură bici cailor care, încordîndu-se într-un salt, o luară la goană pe coasta dealului.

Oralbai n-ar fi putut spune lămurit ce avea de gînd să facă. Nădejdea că și-ar putea întîlni iubita îl purta pe aripi de vijelie. Inima lui istovită de dor părea că aude cîntecul Korimbalei. Nu se îndoia că era ea, cu toate că nu știa încă nimic. Și gonea, grăbindu-se să ajungă mai repede la ea, avînd înaintea lui vedenia gîtului ei alb și gingaș tremurînd în cîntec. I-ar fi trebuit zile lungi la șir ca să se hotărască la o asemenea întîlnire. Însă cîntecul care răsunase îl arsesese ca fulgerul, aprinzîndu-i inima.

Pășunea Karşıgalî, învăluită în ceață albă și lăptoasă, se desfăcea larg înaintea lor și, privită de sus, părea o țară vrăjită doborîtă de somn. Valea acoperită cu ierburi și rîul străveziu se scaldau în ceața alburie străpunsă de razele lunii. Din ceață răzbeau, sclipind, cupole de iurte. Acolo poposiseră cel puțin zece aule. Cele mai multe din ele dormeau de mult, cu luminile stinse, cu tundukurile coborîte. Din cînd în cînd, se auzea strigătul cite unui paznic somnoros. Ciinii lătrau alene.

Djighiții se apropiau în goană de aul. Acum își dădeau tot mai bine seama că, într-adevăr, cînta o femeie. Aulul cel

mare al lui Sughir trebuia să fie, ca de obicei, la mijloc, și ei o luară într-acolo : li se părea că tot de acolo venea și cîntecul. Dar cînd ajunseră, văzură că se cînta într-un aul alăturat.

Asta însă nu-l descumpăni pe Oralbai. Ascultînd cu aceeași luare-aminte, se încredință și mai mult că femeia care cînta era însăși Korimbala, și-și întoarse calul. Nu-i rămînea decît să-i mulțumească lui Allah că-i trimisese acest cîntec, care nu-l lăsa să rătăcească prin djailiaul cu atîtea aule îngrămadite la un loc. Îi mulțumea în gînd și Korimbalei pentru cîntecul ei, care-i ajutase să se regăsească.

Oaspeții întîrziați stîmîră furia cîinilor din aul. Lătrînd amarnic, îi întîmpinară cu atîta înverșunare, de parcă voiau să acopere cîntecul Korimbalei. Dar nici lătratul lor nu-l putea împiedica pe Oralbai să-l audă : Korimbala cînta „Jirmabes“. Glasul iubitei răsuna tot mai puternic, ridicîndu-se peste lătrăturile și urletele furioase : oare nu tot astfel și dragostea lor se va ridica deasupra urii și a răutății acelor care voiau s-o înăbușe ?...

Într-adevăr, Korimbala era acolo. Împreună cu Kapa, nevasta lui Akimhoge, fratele ei, fuseseră chemate la o petrecere la una dintre logodnicele aulului vecin. Tineretul ridicase un scrînciob, o urcase pe Korimbala sus și o rugase să cînte : știau cu toții că acelea erau ultimele zile pe care le petrecea la ea acasă. Prietenele ei și nevestele tinere o plîngeau mai mult ca ceilalți și fiecare din ele își zicea în gînd : „Iată că se mărită și Korimbala ! O să vină un străin și o să ne-o ia...“ Tinăra Kapa legăna scrînciobul și, ascultînd cîntecul trist al fetei, își ștergea lacrimile pe furiș.

Oralbai veni călare drept spre scrînciob, lăsîndu-și prietenul mai în urmă. Korimbala își urmă cîntecul : djighitul se ivise pe neașteptate, ca o vedenie iscată din ceață și din razele lunii, înalt și subțire pe calul lui luminos și cu soiful poleit de lună. Ai fi zis că răsărise din lumina albă și nelămurită, care se revărsa deasupra văii, chemat parcă de cîntecul ei.

Oralbai sări de pe calul, care începu să bată nerăbdător din copită, și se apropie în grabă de Korimbala. Îndrăgostiții nu mai aveau nevoie de vorbe : inima, sufletul, fiecare mișcare, fiecare privire a lor păreau că spun : „Iată, am venit !“, „Nu mi-a fost zadarnică așteptarea !“

Uitînd că-i mai vedeau și alții, Korimbala îi luă mîna, i-o strînse cu putere și-l trase lîngă ea în scrînciob. Tineretul, bucuros de sosirea unui nou cîntăreț, se strînse în jurul lor și fiecare se întrecea să-i facă loc în scrînciob. Oralbai începu să cînte, urmat după o clipă de Korimbala :

La fiecare legănare a scrînciobului, lumina lunii trecea în zbor pe fețele lor, iar cîntecul se înălța din ce în ce mai biruitor. Oare nu cumva însuși părintele acestui cîntec, slăvitul Birgean, nevăzut dar prezent, era acolo, chemîndu-i la lupta pentru fericire și binecuvîntîndu-i? „Slavă iubirii voastre...” Korimbala și Oralbai cîntau fără întrerupere. Tot ce suferiseră inimile lor chinuite de despărțire, tot dorul care nu se poate spune cu vorbe, ei și-l revărsau în cîntece. Cînd tăcea unul o clipă, ascultîndu-l pe celălalt, cînd cîntau iarăși împreună, ca și cum nu erau în stare să se despartă. Amețiți de fericirea revederii își pierduseră capul, și numai patima le stăpînea voința și-i călăuzea spre viitor.

Abilgazi se uită mult și cu luare-aminte la fețele lor. Și, ascultîndu-le cîntecul plin de dragoste, își zise: „Pe aceștia numai moartea i-ar mai putea despărți...” Apoi se uită cu înțeles la Kapa. Abilgazi era prieten cu fratele Korimbalei, Akimhoge, care-i era *kurdas*¹. Ca nevastă de kurdas, Kapa lua parte cu bucurie la toate poznele lui Abilgazi. Și de data aceasta se înțeleseseră cit se poate de bine, așa că începură să înveselească tineretul cu glume și cu jocuri, ca să abată gîndul tuturor de la Korimbala și Oralbai și să le îngăduie să vorbească în voie, între patru ochi.

Cuprinzînd cu brațul mijlocul subțire al Korimbalei, Oralbai începu să-i spună cum o auzise de departe, dar ea nu-l lăsa să urmeze.

— Inima mea... Lumina mea... îi șopti, lipindu-și fața aprinsă de obrazul lui. Lacrimile îi umpleau ochii. Da, vine ziua cea neagră, se apropie... Însuși Allah vrea să ne distrugă. Dar eu nu mă pot despărți de tine, de-ar fi să-mi sfîșie sufletul și să-mi zdrobească oasele! Am înțeles de ce-ai venit. Altădată vorbele tale mi se păreau înspăimîntătoare, acum, însă, fie voia ta! Fă ce vrei, tu, bărbatul meu... Și duhurile străbunilor să ne ajute!

Korimbala îi spusese „bărbatul meu”! Oralbai își pierdu capul. Stringîndu-și iubita în brațe, umplîndu-i de sărutări fața plînsă, el repeta într-una: „Nevasta mea... Nevasta mea dragă...”

Aceste vorbe hotărîră totul. Patima tinereții celei fără minte îi împinse la o faptă necugetată: chiar în noaptea următoare, Oralbai veni în goană, însoțit de trei djighiți, și o răpi

¹ *Kurdas* — prieten, om de aceeași vîrstă. Prietenia dintre kurdași îngăduia relații mai libere între ei și familiile lor (n. red. ruse).

pe Konimbala din aulul ei. Aulele tobîkîilor izbucniră în strigăte de indignare, de parcă s-ar fi despicat cerul deasupra lor, lăsîndu-și fulgerele să cadă pe pămînt.

De mult, încă de la moartea celor două căpetenii de seminții, Bojei și Suiundik, între djighiteci și bokenși nu se mai iscase nici o neînțelegere. Dar fapta nesăbuită și cutezătoare a celor doi îndrăgostiți aprinse focul răzvrătirii în întreaga seminție a bokenșilor : un djighitek oarecare, un calic, îndrăznise să-l umilească pe însuși Sughir, omul care stătea în fruntea seminției de la moartea lui Suiundik !

În scurt timp, Sughir, care stăpînea herghelii de mii de cai pintenogi, ajunsese unul dintre biii cei mai de seamă. Știusese să se îmbogățească trăgînd foloase mari din tabunurile lui, dîndu-le în folosință vecinilor, așa că despre el se spunea că, de cîte ori vedea pe cineva călărînd un cal pintenog, bine îngrijit, se întreba cu îngrijorare : „Nu cumva e calul meu ?...“ O logodise pe Konimbala cu feciorul bogătașului Kombar, din seminția karakesecilor, și căpătase un kalim bogat : nenumărate vite mari și tabunuri de armăsari. Ridicase pentru fată iurta celor tineri și-i pregătise o zestre de se dusesse vestea.

Toți bokenșii și vecinii înrudiți, care țineau de Sughir, erau deopotrivă de indignați. Cît despre Sughir și feciorii lui, ieșîndu-și din minți, de mînie îl amenințară la început pe Kaumen cu ruina, apoi declarară că au de gînd să atace tabunurile djighitecilor, iar la urmă trimiseră întregii seminții următoarea solie plină de amenințări : „Ori să ni-i dea, pînă la căderea nopții, pe tînăr și pe fată legați burduf, ori să-și aleagă locul unde doresc să-și măsoare puterile cu ale noastre“.

Căpeteniile de pe vremuri ale djighitecilor, Bojei, Baidali și Tusip, erau de mult în mormînt. Acum, în fruntea seminției se ridicase altă generație : cei doi feciori ai lui Bojei, Djabai și Adil, prietenul lor Beisembi, fire hotărîtă și încăpățînată, poreclit „diavolul cel tînăr“, și iscusitul Abdilda, despre care se spunea că era în stare „să scoată chiar de pe osul gol destulă carne pentru un kavardak“.

Zvonurile pline de neliniște cu privire la amenințările lui Sughir ajunseră la djighiteci, în zbor, încă de dimineată. Oamenii își petrecură ziua urmărind frămîntarea din aulul bokenșilor. Mîînd pretutindeni iscoade, Abîlgazî aflase toate planurile și toate tocmelile tainice de pe la sfaturile furtunoase ale vecinilor și izbutise să le facă cunoscute, în toate amănuntele, și celorlalți. Întreg Djighitekul se pregăti să se apere. Seminția lor era superioară altor seminții în ce privește numărul, și

niciodată nu se temuse de încălcări. Dar bokenșii amenințau : „O să le răpim tabunurile, o să dăm năvală în aulele lor !“ De aceea djighitecii își pregăteau soii, puneau șeile pe toți caii odihniți și-i lăsau pe ceilalți să prindă puteri, tot cu același gând.

După ce-și trimiseră solul la seminția care-i jignise, bokenșii mînară călăreți și în aulele înrudite cu ei. Aflind despre aceasta, djighitecii se grăbiră să trimită și ei, în aceleași aule, oameni cu cai de schimb. Din neamul tobikților erau vestite, pentru puterea și bogăția lor, semințiile irghizbailor, ale kotibacilor, topailor și torgailor. Cele două seminții împricinate, bokenșii și djighitecii, căutînd mijlocitori pentru o dreaptă cercetare a pricinii, se gîdeau mai cu seamă la irghizbai și la kotibaci.

La kotibaci, în locul răposatei căpetenii Baisal, era acum Jirenșe, care se bucura de cinstirea tuturor. La el sosiră în goană trimișii oelor două părți. Însă nici Jirenșe, nici căpeteniile topailor și torgailor nu primiră să ia numai asupra lor o asemenea sarcină. Se hotărî atunci să se întîlnească cu irghizbailor, așa că plecară cu toții în aulul lui Kunanbai. Lume de peste lume venea de pretutindeni la Ulgean, în marele aul, care rămăsese încă în djailiaul unde, nu demult, tineretul tobikților își luase rămas bun de la Birgean.

În lipsa lui Kunanbai, cel mai mare dintre frații lui, Maibasas, împreună cu Takegean, îi țineau locul în anumite pricini, care priveau semințiile, și hotărău în numele lui. La cele dintîi zvonuri despre învrăjbire, plecară amîndoi în aulul lui Ulgean, poruncind ca toți cei ce vor întreba de ei să fie îndreptați într-acolo.

Cei doi vinovați de toată această tulburare, Oralbai și Korimbala, își căutau încă de dimineată o ascunzătoare, dar n-o găseau nicăieri. Nu se puteau adăposti în aulele lui Kaumen sau Karașa : alături de ele erau așezările bokenșilor. Și tineretul îi sfătui pe fugari să-și aleagă alt ascunziș, deoarece cele dintîi încăierări acolo aveau să se întîmple, așa că ar fi fost primejdios să rămînă acolo.

Fugarii se ascunseră în aulul lui Kenghirbai, străbun al multor seminții, a cărui amintire era cinstită de toți tobikții. Dar cînd solii începură să vină unul după altul și acolo, oamenii din aul se neliniștiră : „Să nu ne pîrască cineva... Să nu fie pîngărită printr-o ceartă memoria străbunului nostru...”

Atunci Oralbai și Korimbala au fost trimiși în aulul „tînărului diavol“ Beisembi, djighit cu mare trecere, ridicat din mijlocul tineretului și care știa să-și facă respectat cuvîntul. Dar îndată după ceai, Beisembi le spuse :

– S-a întîmplat că tocmai mîine să am o pricină cu bokenșii : dacă v-aș lăsa la mine, ar trebui să-mi țin limba legată ! Așa că, deocamdată, vă rog să plecați din aulul meu...

Negăsindu-și pînă seara nici un adăpost și auzind peste tot numai vorbe înfricoșate de împotrivire, Oralbai își pierdu orice nădejde și trimise un om la fratele lui, Bazaralî, spunîndu-i așa : „Dacă el, Bazaralî, nu s-a lepădat încă de frate-său, să dea ochi cu mine !“ Numai o suferință fără nădejde putea să dea naștere la asemenea vorbe. Auzindu-le, Bazaralî încălecă fără întîrziere.

Dimineata, aflînd despre cele petrecute, rămăsese uluit, dar nu scăpase o vorbă măcar. Nimeni n-ar fi putut ști dacă ținea cu frate-său ori îl osîndea și n-ar fi putut înțelege ce se ascundea sub tăcerea aceea a lui : mînia, sau dorința de a-i sări într-ajutor. Zise doar atît, printre dinții încheștați : „O să rabd orice, chiar de-ar trebui să mor !“ Cu același aer nepătruns, era plin de atenție față de vecini și trăgea cu urechea la ce se vorbea. Știa tot ce se punea la cale la bokenși. Dar știa, de asemenea, că isprava lui Oralbai era osîndită și de o parte dintre djighiteci, mai cu seamă de cei mai în vîrstă.

– De ce să stricăm prietenia cu bokenșii ? ziceau ei. Poporul nu trebuie să se dezbine pentru doi nebuni. E mai cumințe să ne recunoaștem vina, să plătim prețul insultei și să trimitem fata înapoi, la rudele ei.

Aceste vorbe Bazaralî le asculta tot atît de tăcut ca și pe celelalte.

Dar discuțiile liniștite se curmară după-amiază, cînd se auziră, tot mai ștăruitoare, amenințările bokenșilor : că le vor lua caii, că le vor pustii aulele, că-i vor ataca pe djighiteci cu armele în mîini. Mai mult încă, toată lumea rămase surprinsă de purtarea tineretului, în frunte cu Abîlgazî, feciorul lui Karașa, care, cel dintîi dintre rubedenii, o felicită pe Korimbala în semn de prietenie față de fugari.

Abîlgazî călărea de dimineată pînă seara, urmărindu-și dușmanii și trimițînd la ei iscoade : păstori, mulgători și femei. Dar toți aceștia nu puteau să vadă decît ce se petrecea pe la bokenși pe afară, așa că Abîlgazî născoci altă viclenie mai iscusită : trimise încă de dimineată în aulul lui Sughir o femeie tînără cu un băiat, fratele bărbatului ei. Femeia

rămase o zi întreagă în iurta lui Akimhogeia și a Kapei, iar băiatul alergă de mai multe ori la păstorii lui Abilgazi, ascunși dincolo de deal, ducându-le vești și întorcându-se iarăși în aul. La această ispravă luă parte și Kapa, care căuta, pe cît putea, să dea o mînă de ajutor celor doi îndrăgostiți, cu toate că în aceeași dimineată Akimhogeia o bătuse crunt, încercînd să afle de la ea cine o ajutase pe Korimbala să fugă. Știind că fata nu-i ascundea niciodată nimic cumnatei ei, Akimhogeia o învinuia pe Kapa că ar fi înfăptuit o adevărată crimă împotriva aulului. Dar Kapa răbdase totul, fără să-și trădeze taina.

În felul acesta, Abilgazi aducea djighitecilor, în chip fericit și cu dibăcie, veștile cele mai de seamă despre bokenși. Însă el se purta așa fel, ca și cum nici prin gînd nu-i trecea să-l apere pe Oralbai.

Ajunse în adunarea căpeteniilor djighitece tocmai în clipa cînd se sfătuiau și nu știau ce să hotărască : să-l dea pe Oralbai pe mîna seminției ofensate, ori să-l apere ?... Abilgazi intră cu îndrăzneală în iurta aksakalilor și karasakalilor, se așeză jos și-și scoase timakul. Chipul lui deschis și frumos părea posomorît. Era legat la cap cu o basma albă, de parcă se pregătise dinainte pentru bătălie.

Începu să spună că amenințările bokenșilor depășiseră orice margine îngăduită : că aveau de gînd să le pustiască aulele și să le ia caii cu sila și să se încaiere cu ei pe viață și pe moarte. Nu se mai mulțumeau acum să li se dea fata îndărăt : voiau ca întreaga seminție a djighitecilor să răspundă pentru fapta lui Oralbai, îngenunchind în fața lor. Ei bine, dacă aksakalii primesc una ca asta, atunci n-au decît s-o spună pe șleau : „Faceți-ne tot ce vreți : astîmpărați-vă ura, luați-ne vitele, bateți-ne, socotiți-ne ca pe niște muieri, că noi n-avem djighiți ! Sîntem neputincioși... S-a dus cîntea seminției noastre, am pierdut-o !” Iată ce răspuns să dea djighitecii !

Abilgazi lovea de-a dreptul în mîndria seminției lui. Se încrunță și mai tare și urmă, cu aceeași îndrăzneală :

- Noi n-am înfăptuit nici o nelegiuire : de ce să ne umilim ? Doi nebuni au făcut o ispravă nesăbuită, iar dacă bokenșii vor să strice pentru atîta lucru vechea lor prietenie cu noi, să offenseze cu omoruri duhurile străbunilor noștri, care sînt și ai lor, atunci unde le e cîntea ? Dacă s-au hotărît să ne necinstească, de ce să stăm cu brațele încrucișate ?

Auzind asemenea vorbe, djighitecii lăsară la o parte șovăiala. E drept că mai-marii seminției tot nu ajunseseră la o hotărîre nestrămutată. Cu toate acestea, începutul se făcuse. Nu, nu-și vor lua vina asupra lor. Dacă bokenșii se vor învoi la o cercetare pașnică a pricinii, atunci ei, djighitecii, vor găsi o cale de înțelegere în fața judecării celorlalte seminții înrudite. Dacă nu, ei nu trebuie să ingenuncheze. Deocamdată, să supravegheze mișcările bokenșilor și să se poarte pe potrivă purtării lor.

Bazaralî era și el de față la adunare, dar plecă așa cum venise, fără să spună măcar o vorbă.

Aflind în felul acesta tot ce voia să știe, se duse să-și caute fratele și pe tînăra lui cumnată, care umblau mereu după un adăpost. Spre seară, nimeriseră într-un aul mic, alcătuit doar din patru iurte vechi și sărăcicioase. Stăpînul uneia din ele, un djighit tînăr, îi adăpostii fără să se teamă de urmări.

— Rămîneți aici, le spuse el. Pentru voi nu-mi cruț nici viața. Și tăie un ied din turma lui săracă.

Acolo îi găsi Bazaralî. Nu se lîngi la vorbă și nici nu-l ascultă pe Oralbai, ci, la despărțire, le spuse doar atît :

— Toată lumea vă socoate ca pe niște nebuni fără minte, însă fără apărare să știți că n-o să rămîneți. Las' să vă osîndească rubedeniile ! Ce mai pot spune acum ? Pînă la urmă, or să vă ierte... Nu vă pară rău și nu dați îndărăt : noi n-o să vă vindem. Cît despre mine, eu nu vă trădez, sînt de partea voastră. O să mai trec pe-aici...

Se întoarse în aul și mină fără întîrziere un călăreț cu o scrisoare pentru Abai. Îi scria ca unui prieten : „Nu sta la îndoială dacă să te amesteci sau nu. Ocrotește-i. Iar dacă lucrurile vor lua o întorsătură mai primejdioasă, judecă tu și spune-ți cuvîntul hotărîtor...”

Scrisoarea i-a fost adusă lui Abai în timp ce era la el acasă, împreună cu Erbol și cu Amir.

— Ce să-i răspundem ? întrebă el, ca și cum i-ar fi cerut sfatul lui Erbol. Bokenșii îți sînt rude, dar nici djighitecii nu ți-s străini, iar Oralbai și Korimbala îți sînt tovarăși de-o vîrstă și cei mai buni prieteni. Încurcată afacere, nu-i așa, Erbol ?

Erbol nu știa nici el ce să hotărască. Începu să chibzuiască, tare :

— Cel mai greu lucru e să te înțelegi cu rudele mijlocitoare. Puțini or să fie de părerea ta, Abai. Și or să se găsească destui care să dea din coadă, ca vulpile, căutînd să ațîțe focul în loc să-l stingă. Întîmplarea asta e un prilej minunat de luptă între

frați. Dacă te simți în stare, încearcă s-o preîntâmpini. Asta e datoria fiecăruia dintre noi.

Abai rămase încântat de răspunsul prietenului său, care nu se lăsa stăpînit de sentimentul greșit al mîndriei de semînție, ci parcă voia să-i spună : „Fii om, fii drept !“ În vorbele lui, Abai simți hotărîrea unei minți bărbătești și-și zise, în gînd : „A vorbit ca un om cinstit. Cu vremea, o să ajungă, fără îndoială, unul dintre cei mai de seamă oameni ai bokenșilor.“

Îndată ce tăcu Erbol, Amir intră și el în vorbă, cu toate că nu-l rugase nimeni. Gîndindu-se adînc la cele ce spusese Erbol, Abai nici nu-l auzi la început.

— Parcă ce pot să facă karakesecii ? începu Amir, înfierbîntat. În cel mai rău caz, or să ceară înapoi kalîmul și un adaos de vite, ca despăgubire pentru insultă. Rușine să ne fie dacă o să cruțăm ceva pentru Oralbai și Korimbala ! Trebuie să-i ajutăm să plătească ! Deocamdată, după mintea mea, ar trebui să le trimitem cai de șa și cîteva vite pentru tăiat.

Abai zîmbi abia simțit și dădu din cap :

— Ai dreptate... Deocamdată nici nu ești în stare să faci mai mult, așa că lasă-i să simtă, măcar în felul acesta, sprijinul tău. Dar nu face gălăgie și trimite-le tot ce trebuie într-ascuns, ca din partea ta.

După ce se înțelese cu cei doi prieteni, Abai se duse în iurta lui Ulgean, unde se ținea sfatul. Acolo erau adunate rudele mijlocitoare, oameni din toate semînțiile. Maibasas și Djakip, care veneau din partea irghizbailor, stăteau la locul de cinste, alături de Takegean, căruia kumîsul băut peste măsură i se urcase la cap : rîdea încîntat de sine și vorbea peste măsură de înfierbîntat. Jirenșe, care aducea cuvîntul kotibacilor, se ținea cumpătat. Din partea semînției topailor vorbea Bazar, tot fără mult chef de vorbă. În schimb, trimisul torgailor, Dadanbai, era grozav de vioi și de limbut, vorbind tot atît de mult și de pompos ca și Maibasas și Takegean.

Abai se așeză în tăcere, ascultînd și căutînd să desprindă din vorbe gîndurile celor de față. Ai fi zis că cele patru semînții se despărțiseră în două. Abai mai ascultă o vreme, apoi se întoarse spre Maibasas și Djakip :

— Dar cu ce vorbe și-au trimis rudele mijlocitoare oamenii la bokenși și la djighiteci ?

— Încă nu i-au trimis, îi răspunse scurt Djakip.

— Cu ce vorbe vrei să-i trimitem ? sări Maibasas. Dacă cei de-un neam cu noi ne-ar fi rugat să-i împăcăm, atunci da, ar fi altoeva. Dar așa, și unii și alții ne roagă doar să-i ajutăm în pricina asta a lor. Pe cine vrei să ajutăm ?

— Cu alte cuvinte, mijlocitorii au de gînd să tacă și să se țină la o parte ?

— Nu, de ce la o parte ? ! N-o să stăm la o parte !

— Atunci, ce avem de gînd ? Să așteptăm să se aprindă focul dușmăniei ?

Ai fi zis că Abai nu le cerea sfatul, ci le lua interogatoriul. Toată lumea începu să asculte, și vorbele încetară. Maibasari îi răspunse lui Abai :

— Ori așa, ori altfel, focul tot o să se aprindă. N-are nici un rost să-i împăcăm acum. N-ai cum să împiedici focul, nu poți decît să-l ațîți mai rău !

— După voi, dacă focul n-a izbucnit încă, trebuie să așteptăm pînă o izbucni ?

— Este o zicătoare : „Minia sare înainte, iar mintea vine în urmă“. Lasă-i pe bokenși să se înfurie, că pe urmă or să-și bage ei singuri mințile în cap ! Trebuie să știi că focul nu se stinge dacă-i suflă drept în față, ci de la spate.

— Da, asta e grija voastră pentru prietenia și pentru pacea poporului ! strigă Abai cu necaz. Prin urmare, așa vine vorba : „Desigur, o să mă amestec : o să fiu și apărător, și mijlocitor, dar mai întîi să te văd virît cît mai adînc în nenorocire, să arzi cît mai cumplit în focul ei...“ Nu-i așa ?

Jirenșe și Bazar îl ascultau cu luare-aminte și, pe cît se părea, îi împărtășeau în totul gîndurile.

— Așa s-ar zice, întări Jirenșe cu amărăciune. Nici 'eu nu pot să înțeleg : de ce să stăm aici cu brațele încrucișate ? Ce fel de mijlocitori sîntem ?

Jirenșe pusese și el umărul la înjghebarea prieteniei dintre dijghiteci și kotibaci. Fiind biu, credea că e de datoria lui să sprijine și să întărească această prietenie, legată încă de pe vremea lui Baisal și Bojei. Topaii țineau de asemenea la legături deschise și drepte între semînții și nu se prea potriveau la încercările viclene de a ațîta dușmănia între ele. Trimișii acestor semînții, Jirenșe și Bazar, nu izbuteau să înțeleagă unde voiau să ajungă Maibasari și torgaii, și nici nu erau în stare să găsească singuri o ieșire. Cele spuse de Abai îi făcură să vorbească deschis.

Takegean înțelegea totul și era furios pe Abai. Nu aștepta decît un prilej să se repeadă la el, iar cînd Abai îi învinui că nu căutau înțelegerea, ci ațîtau focul între cei de un neam, se și legă de vorbele lui :

— Spui mereu : foc, foc, foc ! Hai să zicem că ai dreptate. Și pe urmă ? Nu cumva ne învinuiești pe noi că punem focul ? Ba, dacă cercetăm mai bine, o să vedem că nu de azi arde

focul ăsta ! Oare nu l-au aprins chiar Oralbai și Korimbala ? Vrei să spui că nu-i cunoști pe vinovați ? Nu-i adevărat, îi cunoști ! Și n-ai cîntat și tu toată vara, prăpădindu-ți vremea de pomană ? Nici vorbă, acum n-ai altceva de făcut decît să-ți aperi prietenii, tovarășii tăi de trîndăvie !

Takegean chicoti batjocoritor. Dar Abai nu se lăsă descumpănit.

— Așa, așa ! Iată că ai descoperit cine-i adevăratul vinovat : aflați că numai cîntecele sînt de vină ! Prin urmare și eu, o dată ce-mi plac cîntecele ! Iată de unde vine tot răul : Oralbai și Korimbala au cîntat aici, la mine ! Dar atunci, dă vina și pe berbecii, și pe kumîsul din aulul tău, cu care ai cîstit tineretul în zilele de pace și de prietenie ! Ei haide, spune, cine mai este de vină ?

Îi aruncă lui Takegean o privire ucigătoare, se încruntă și urmă, furios :

— Spune-o de-a dreptul : ori nu poți să împiedici răul, ori nu vrei, de te tot dai la o parte, te codești și cauți prilej să nu te amesteci !

Acum, învinuirea nu mai era îndreptată numai spre Takegean, ci spre toți irghizbaili. Abai știa să vorbească așa fel, încît să se facă ascultat de toată lumea. Arunca adevărul drept în fața vinovatului, de parcă îl lovea în cap cu vorbele lui drepte. Glasul lui îndrăzneț și acuzator suna ca sentința unui judecător fără părtinire. Și acum cînd, după atîtea discuții, începu să vorbească atît de hotărît, Maibasas și Takegean tăcură, fără voia lor. Mîntea împede și dreptatea lui Abai, care se bucura de cîntea tuturor, biruiră. Maibasas și ai lui se dădură bătăuți.

Cu toate acestea, nici Abai nu-și atinse ținta. Nu-l sprijineau decît Jirenșe și Bazar. Bineînțeles că nu era puțin : Jirenșe și Bazar reprezentau două seminții de seamă, kotibacii și topaii. Avea însă împotriva lui tot două seminții : Dadanbai, trimisul torgailor, mînat de răzbunare, rămase alături de Maibasas. Își dădea seama că avea acum un prilej minunat să-i aducă aminte lui Bazarali despre ofensa de deunăzi în legătură cu Balbala și să se răzbune, dacă nu pe el, măcar pe fratele lui.

Așa că nu se ajunse la nici o hotărîre. Adunarea n-avea cu ce să-și trimită solii la cele două seminții învrăjbite. Dar Abai, temîndu-se ca vrajba să nu ajungă la vărsare de sînge, trimise el însuși un sol în aulul lui Sughir. Alegerea lui se opri asupra lui Erbol. Urma ca Erbol să le aducă la cunoștință, lui Sughir și lui Akimhogeas, rugămîntea și dorința celor de un neam cu

ei : „Ce folos să dea din mâini și să se certe cu vechii lor prieteni ? Nu-i bine să zgîndărească rana și să încurce lucrurile.“

Însă Abai și prietenii lui nu știau că Sughir, trimițînd la irghizbai să le ceară mijlocirea, le făgăduise, lui Maibasar și lui Takegean, în cazul cînd hotărîrea va fi luată în folosul lui, o turmă întregă de iepe și un armăsar. Cei doi avuseseră nerușinarea să trădeze cauza mijlocitorilor. În timp ce, la adunare, vorbeau încurcat și nelămurit, îi trimiteau veste pe ascuns lui Sughir să nu-i cruțe pe djighiteci, să nu stea la îndoială și să-i strîngă cît mai tare în chingi. Pînă la urmă, rubedeniile mijlocitoare n-or să fie de partea celor doi nebuni, ci or să-i sprijine pe cei ofenșați.

Solia lor îl întărește și mai cumplit pe Sughir, care, înnebunit de mînie, își pierduse cu desăvîrșire capul, așa că nu putu să înțeleagă decît cuvintele din urmă ale celor doi. Le luă ca pe un sprijin hotărît din partea întregului neam al tobîkților și se grăbi să trimită fără întîrziere la djighiteci pe tînărul djighit Kuntu, care ajunsese de curînd una din căpeteniile bokenșilor, cerîndu-le să-i dea fără întîrziere tînărul și fata, ori, dacă nu, să-și aleagă un loc unde să hotărască prin luptă de partea cui e dreptatea.

Djighitecii însă, la sfatul lui Abilgazi, nu făcură nici una, nici alta. Îl însărcinară pe Kuntu să-i ducă lui Sughir următorul răspuns : „În felul acesta nu vorbesc decît dușmanii, nu rudele care caută prietenie. Veniți la noi cu o propunere care să nu dezbine norodul în două, ci să-i aducă pacea. Chemați-ne la sfat, să găsim împreună o ieșire dreaptă, căci vorbele voastre nu sînt decît jîgnire și silnicie. Ce vreți să faceți ? Veniți-vă în fire ! Nu știți voi că, dacă un ciine are stăpîn, apoi se întîmplă să aibă și lupul un ocrotitor ? Ce rău v-a făcut vouă semînția djighitecilor pînă la această întîmplare nenorocită ? Cine ținea mai mult ca noi la prietenia voastră ? Doar între noi nu era loc pentru nici un fel de dușmănie : Cum să schimbăm o prietenie atît de strînsă în ură și mînie ? Să ne gîndim la Bojei, la Suiundik, la Baidali... Ei ne-au lăsat vorbă, cu limbă de moarte, să trăim în pacea și prietenia pe care tot ei le-au otînduit. Să se gîndească bine bokenșii la vorbele lor, și numai după aceea să ne răspundă.“

După ce ascultă răspunsul pe care trebuia să-l ducă lui Sughir, Kuntu trase la o parte pe tinerele căpetenii ale djighitecilor : Djabai, Beisembi și Abdilda, care se ridicaseră de curînd, ca și el, și le spuse cu glasul pe jumătate :

- Nu cred că Sughir o să fie mulțumit cu un răspuns ca acesta. E amețit de furie. Aduceți nenorocirea asupra capului vostru, fraților... Să nu-mi imputați pe urmă că nu v-am spus...

- Stai puțin, ce spui? sări Djabai, speriat.

Înalt și liniștit, fără să-și ia de la el căutătura sfredelitoare a ochilor negri și sclipitori, Kuntu întări, scurt :

- Am spus ce-am spus !

Djabai șovăi. Dar îndrăznețul Abdilda nici nu vru să audă de aceste îndoieli și tocmeli. Zise repede, hotărît :

- Eh, Kuntu ! Nu noi doi stăm în cumpănă, ci cinstea semințiilor și a străbunilor noștri. Dacă Sughir merge atât de departe, încît această cinste nu mai înseamnă nimic pentru el, atunci să știi că n-o să scape de mînia lui Allah !

Kuntu se întoarse la Sughir aducîndu-i răspunsul : djighitecii nici nu i-au dat pe cei care-au călcat legea, și nici nu s-au recunoscut vinovați. Încolo, toate celelalte nu erau decît vorbe goale.

Sughir izbucni în strigăte furioase. Izbea cu gîrbaciul în podeaua de lut de lîngă vatră, chemînd duhul străbunilor seminției lui, și urla furios :

- Îți jertfesc toate hergheliile mele ! Tot avutul mi-l împart la alții în memoria ta, numai răzbună-mă !

Era nebun de mînie. Pe înserat, porunci la vreo sută de djighiți să încalece. Gata înarmați cu soili, djighiții nu așteptau decît un semn din partea lui.

- Djighitecii mi-au răpit fata, strigă el. Răscumpărarea lor eu n-o primesc. Răpiți-le și voi o logodnică, dar așa ca să le sîngere inima.

Solia lui Abai ajunse la Sughir abia după ce djighiții dispăruseră în goană. Sughir îl ascultă pe Erbol în tăcere, fără să-i răspundă nimic. Ai fi zis că vorbele lui Abai nici nu-i ajungeau la ureche.

Djighiții trimiși în încălcare petrecură de minune și se întoarseră curînd cu prada : nu demult, un djighitek se însurase cu o tînară frumoasă. Bokenșii năvăliră în casă la el, îi ridicară cu sila nevasta, care nici nu-și scosese încă basmaua de nuntă, pustiiră aulul și dispărură, luînd femeia cu ei, înainte de a înțelege cineva rostul isprăvii lor.

Aflînd despre cele întîmplate, Beisembi și Abdilda luară o hotărîre neclintită. Mînia lor nu mai cunoștea margini.

- De ce ne-am mai pierdut vremea cu ei ? Ce fel de rude sînt ei cu noi ? Niște străini ! O rudă de-a ta s-ar apuca vreodată să te jefuiască ? Nu ne provoacă chiar ei la luptă ? Scoală-te și încalecă ! îi porunci Abdilda lui Abîlgazi.

Pregătirile pentru înălcare se făcură în mare grabă. Indignarea djighitecilor se aprinsese cu atîta înverșunare, încît orice chemare era de prisos. Vorbeau puțin, dar se ridicau toți ca un singur om. O sută de djighiți, sub comanda lui Abîlgazi, săriră pe loc în șa și se repeziră spre aulele bokenșilor. După miezul nopții, călăreții se întoarseră : nu se atinseseră de hergheliile dușmanilor și nu răpiseră decît un om, pe tînăra nevastă a lui Soltabai, un djighit de seamă al bokenșilor. Soltabai se însurase de curînd și nici nevasta lui nu-și scosese încă basmaua de mireasă.

În noaptea aceea nu mai dormiră nici bokenșii și nici djighitecii. Îndată ce vestea răpirii se răspîndi prin aulele lor, fără să mai aștepte revărsatul zorilor, bokenșii își aduseră toți caii de la pășunile de noapte. Toți bărbații se înarmară cu soli, cu sulite și cu securi și se adunară de pretutindeni în aulul lui Sughir. La rîndul lor, djighitecii se pregăteau și ei de încăierare. Încă înainte de a răsări soarele, toată întinderea stepei dintre Sarigol, care fusese totdeauna a djighitecilor, și Șalkar, care era a bokenșilor, se umplu de cete înarmate. O dată cu ivirea celor dintii raze de soare, șesurile întinse și coastele line ale dealurilor se prefăcură în cîmp de bătălie.

Pînă și Sughir, bătrîn de aproape șaptezeci de ani, puse mîna pe o sulită și se repezi la luptă. Într-o încăierare, se pomeni față-n față cu Djabai și cu Beisembi. Bătrînul își aplecă sulita și o luă în goană drept spre ei. Însă Djabai avu timp să strige djighiților lui :

— Bătrînul își caută moartea ! Nu vă atingeți de el !

Sughir ajunse pînă aproape de Djabai, dar un tînăr djighitek sări să-i ațină calea. Sughir îl doborî din șa cu sulita și-și luă vînt înainte. Dar părea chinuit de gîndul că poate îl ucisese pe djighit : se uita mereu îndărăt și, în cele din urmă, îl ajunse de la spate Beisembi. Dar lui Beisembi nici nu-i trecea prin minte să-l ucidă pe bătrîn : el nu voia decît să-i ia sulita. Iar Sughir, ca și cum i-ar fi ghicit gîndul, i-o vîrî singur în mînă, apoi, dezarmat, o luă la goană îndărăt. Beisembi nu-și putu stăpîni risul :

— Ați văzut ? Mi-a vîrît singur sulita în mînă ! strigă el, ridicînd-o deasupra capului și arătîndu-i-o lui Djabai. Acum, dacă moare djighitul, bătrînul o să spună : „Nu l-am ucis eu, că doar singur Beisembi mi-a smuls sulita din mînă !“ Vedeți cît e de șmecher ?

Dar în alte părți ale cîmpiei, oamenii se prăbușeau de pe cai, înecîndu-se în sînge.

Cei mai buni luptători ai djighitecilor și ai bokenșilor erau vestiți în duel. La djighiteci, cel mai bun era Abîlgazi, iar la bokenși, Markabai. Djighitul acesta, cu piept de uriaș și cu pulpele cît copaia de legănat copiii, împlinise de curînd treizeci de ani. Cu ochii mari, cu fața lată, Markabai avea într-adevăr o putere supraomenească și era vestit în tot neamul tobîkților ca un luptător neîntrecut și ca un mîncău fără pereche. Acum schimba cal după cal și zbură ca furtuna pe cîmpul de bătaie, doborînd din goană călăreții din șa. Avusese și el de suferit, e drept, și fusese rănit de multe ori, dar arăta așa de parcă nu i s-ar fi întîmplat nimic.

Bătălia ținu pînă la amiază, fără să se potolească. Dușmanii își trimiteau răniții în aule, ca nu cumva să cadă în mîinile celerlalți. Oamenii de același neam se înecau în sînge. Pe la amiază, însă, o ceată numeroasă de irghizbai, de kotibaci și de torgai, aflînd de încăierare, sosi în goană pe cîmpul de bătaie și puse capăt măcelului. Irghizbaili își făcură loc în mijlocul călăreților și Djakip opri lupta fratricidă.

— Cine n-o să înceteze, acela o să poarte toată răspunderea, iar noi o să-i fim dușmani !, strigă el, dînd năvală în cetele mici de luptători.

Irghizbaili nu plecară pînă cînd toți dușmanii, vrînd-nevrînd, se lăsară păgubași și se întoarseră în aulele lor. Dar după aceea, mijlocitorii îi urmară pe bokenși și traseră la Sughir. Pentru djighiteci acesta era semn rău, ca și cum li s-ar fi spus : „Bokenșii sînt cei care-au avut de suferit ; trebuie să fim de partea lor“. Sau : „Bokenșii nu-s vinovați și noi le luăm apărarea“. Oricum, purtarea mijlocitorilor îi neliniști grozav pe mulți dintre djighiteci.

Ca totdeauna, după o încăierare ca aceea, care pentru mulți luptători nu fusese cea dintîi, pagubele și singele vărsat nu împiedicau amîndouă taberele să rîdă, să-și bată joc de potrivnici și să se laude înfumurați cu faptele lor de arme. De data aceasta, ținta glumelor djighitecilor era Sughir cu sulîța lui, iar după el Markabai.

După încetarea bătăliei, Markabai se duse cu prietenii lui în aulul Daleken, unde-și pusese de mult ochii pe o fată cu numele de Kunduz. Cu toate că și fata ținea la el, mamă-sa o păzea cu strășnicie și toată vara nu lăsase pe Markabai să se apropie de iurtă. Acum, djighitul își pusese în minte să tragă folos din zarva acelei zile. Îi rugă pe prietenii lui s-o țină de vorbă pe bătrînă și el se strecură în iurtă. Kunduz stătea singură și cosea. Pe vatră, într-un cazan mare, fierbea kurtul. Uriașul Markabai, cel fără frică pe cîmpul de bătaie, își pierdu

deodată toată semeția și nu mai era în stare nici să răspundă cum se cuvine la întrebările lui Kunduz, care ar fi vrut să afle amănunte asupra luptei. Uitându-și de răni, se uita la ea cu ochi rugători și, hotărîndu-se fără veste, o îmbrățișă, lipindu-și buzele de gîtul ei într-o sărutare fierbinte. Dar, în clipa aceea, bătrîna, care prinsese de veste de lipsa djighitului, alergă spre iurtă și se uită înăuntru.

— Ua, al naibii ! Ia cară-te de-aici ! strigă ea, intrînd în goană.

Dar Markabai părea că nici n-o aude. Stătea nemișcat, ținut parcă, îmbrățișînd înaintea fata. Bătrîna începu să țipe, scoase polonicul din kurtul care clocotea și-l pocni pe uriaș peste tigva rasă, netedă ca un ceaun.

— Pesemne că n-ai mîncat destulă bătaie azi, afurisitule ! îi mai strigă ea.

Abia atunci Markabai își veni în fire, dădu drumul fetei și se repezi afară ca ars. Le povesti singur prietenilor cum fusese înfrînt, și chiar în aceeași zi de crîncenă bătălie tot norodul începu să glumească pe seama voinicului, care o luase la sănătoasa alungat de o babă.

Într-adevăr, ceata rudelor mijlocitoare nu trăsese rădeaga la bokenși. Căpeteniile celor patru semînții hotărîră să-i declare vinovați pe djighiteci, silindu-i să împlinească toate cererile bokenșilor. În aulul lui Sughir se adunară toți mijlocitorii, trimiși ai irghizbailor, ai torgailor, ai kotibacilor și ai topailor.

În ajunul bătăliei, Jîrenșe și Bazar stătuseră pînă noaptea tirziu la Abai, sfătuindu-se cum ar putea să-i împace pe potrivnici.

Dar, cînd afluă prin oameni de răpirea nevestei lui Soltabai, schimbă amîndoi tonul.

— Ce putem face noi, dacă djighitecii nu vor să țină seama de legăturile de neam ? E drept că bokenșii au răspuns prea aspru la cîtezanta lui Oralbai. Dar djighitecii nu puteau, oare, să mai rabde ? Dacă ar mai fi așteptat puțin, am avea ce să răspundem acum mijlocitorilor. Pe cînd așa, singuri au strîcat totul și nu le-au lăsat, lui Oralbai și Korimbalei, nici o porțiță de scăpare, strîcîndu-și și toate rosturile lor. Acum, e limpede : atîta timp cît n-or să dea fata înapoi, n-or să aibă pace...

Și se hotărîră amîndoi să plece pe urmele lui Maibasar, la bokenși.

Abai înțelesese că rămînea singur. Simțea dureros tot ce se petrecea, îi era rușine de neputința lui față de Oralbai și de Korimbala, iar dezbinarea din sînul poporului îl apăsa dureros. Rămase acasă, gîndindu-se la ce avea de făcut. În cele din

urmă se hotărî, îi trimise vorbă lui Bazaralî şi începu a se pregăti de drum, fără să spună nimănui nimic despre ce avea de gînd să facă.

Ajunşi la bokenşi, mijlocitorii minară un călăreţ la djighiteci, cerîndu-le să-şi trimită fără întîrziere împuterniciţii în aulul lui Sughir ca să răspundă în numele întregii lor seminţii. Djabai, Beisembi şi Abdilda se grăbiră să încalece, însoţiţi fiind de douăzeci de djighiţi. O întorsătură ca aceasta îl neliniştea mult pe Beisembi, aşa că înainte de plecare îl rugă pe Abîlgazî să le trimită vorbă celor doi fugari şi să-i sfătuiască aşa : „Lucrurile nu merg tocmai bine. Să se gîndească Bazaralî dacă nu cumva ar fi mai nimerit să-i mute într-un loc mai de nădejde.“

Bazaralî primi aceste vorbe ca pe o batjocură :

– Vai de capul lor, neamuri cu inimi de piatră ! se supără el. Cum poţi să te bizui pe judecata lor cea strîmbă ? Sughir e bogătaş, iar eu sînt sărac. Pintenogii lui or să-l ajute, chiar şi cu nechezatul ! Ai să vezi cîţi din ei or să joace curînd sub şeile mijlocitorilor noştri ! Iar eu ce pot să fac ? Să fug, n-am încotro. Vite de tăiat, ca să-i îmbun pe ploconarii lacomi şi pe djighitecii flecari, iarăşi n-am. Atunci nu-mi rămîne decît să mă înfăţişez la sfatul lor !

Dar Abîlgazî i-o tăie scurt :

– Şi fără asta, ei sînt cum nu se poate mai întăritaţi. N-ai face altceva decît ai aţîta focul. Cînd or să te vadă, or să se infurie şi mai cumplit, şi o să fie şi mai rău.

Atunci Bazaralî se furişă pînă la Oralbai şi Korimbala şi se hotărî să se ascundă împreună cu ei în ţinutul creştelor stîlcoase şi pustii ale Cinghizului. O adîncă amărăciune îi umplea inima : era silit să fugă în munţi, ca un lup rănit şi urmărit, care-şi cară puii în spinare...

Singura mîngîiere pentru cei trei fugari era ajutorul lui Abai, pe care-l primiseră prin Amir în ajunul plecării : patru cai buni de înşeuat şi un cărlan pentru tăiat. Amir îi aduse lui Bazaralî şi vorbele lui Abai :

– Rubedeniile voastre v-au vîndut. Îmi vine să intru în pămînt de ruşine ! Dacă vreţi să-mi aflaţi sfatul, iată-l : Baze-ken să nu se aştepte la nici un ajutor din partea celor de un neam cu el, deoarece pînă şi djighitecii or să înceapă mîine a-l urmări, iar el o să rămînă cu totul singur. Mai bine să plecaţi fără întîrziere la tîrg, la autorităţile ruseşti. Dacă vă hotărîţi să faceţi cum vă spun, atunci să-mi daţi de ştire : o să vin singur la Semipalatinsk şi o să fac orice să vă ajut. Pe cînd aici, singur, în mijlocul tuturor acestor oameni, sînt cu totul neputincios.

Grija și sprijinul lui Abai îl încurajară pe Bazaralî, dar nu-i schimbă hotărîrea.

— Prin urmare, s-a găsit și printre tobîkți un om adevărat : acela ești tu, Abai, îi răspunse el. Tu nu te-ai lepădat de mine, așa cum a făcut seminția mea. Sînt încredințat că ești gata să-mi vii în ajutor la tîrg. Dar eu nu mă duc. Ca ce m-aș duce acolo ? Ca fugăr, ca izgonit ? La noi nimeni și niciodată n-a apucat calea aceasta, și asemenea faptă n-ar trezi compătimirea nimănui. Nu e mai bine să aștept întii hotărîrea rudelor ? Dacă ne trădează, o să știu să-mi apăr cinstea. N-o să mă dau prins fără luptă și fără împotrivire : doar am jurat să-mi apăr prietenii pînă la capăt !

Bazaralî îi duse pe cei doi fugari în Cinghiz, îi ascunse într-o vale îngustă, unde nu-i putea găsi nimeni, și tăie acolo, pentru ei, cîrlanul trimis de Abai. Apoi, cu cuțitul la brîu, cu șokparul vîrît în carîmb, sub genunchi, și înarmat cu sulița cu coadă de stejar, se așeză la gura văii, ca o tigroaică ce-și apără puii. Cîteva zile nici nu descălecă. Trupul i se întărise și i se oșelise. Sprinten și încordat în așteptare, era de nerecunoscut. Un aer de mînie și de hotărîre i se întipărise pe obrazul palid, ca de piatră.

În vremea asta, tocmeala din aulul lui Sughir se sfîrșise. Beisembi și Djabai se dădură bătuti. În urma hotărîrii căpeteniilor, seminția djighitecilor își recunoscă vina și se învoi să plătească despăgubiri. Pe lîngă vite, căpeteniile hotărîră să fie trecute pe numele lui Sughir și trei pășuni de iarnă de pe riul Karaul. Djighitecii se obligară să nu-i adăpostească pe fugari. Se trimiseră oameni să-i prindă pe cei doi bieți îndrăgostiți ca s-o ducă pe Korimbala la Karakeseci, la logodnicul ei.

Cea dintîi ceată de zece oameni se ciocni cu Bazaralî în gura văii. El primi lupta singur, hotărît să se bată pe viață și pe moarte și, în prima încăierare, doborî cu sulița din șa cinci oameni. Ceilalți se retraseră.

Dar, cum dădură de urma fugarilor, aceștia adunară acolo pe toți urmăritorii, care împînziseră coastele Cinghizului în căutarea lor, și atacară din nou. De data aceasta, Bazaralî se pomeni în fața a treizeci de oameni. Nu izbutiră să-l bîruiască, dar îl siliră să dea îndărăt și-i tăiară drumul spre valea cea îngustă, unde erau ascunși îndrăgostiții. Bazaralî alerga în goana calului prin munți, căutînd să răzbească pînă la ei. Și toți cîți îl întîlneau se înspăimîntau de obrazul lui : era obrazul ostășului gata să moară. În valea prăpăstioasă, ceata urmăritorilor îi găsi pe Oralbai și pe Korimbala. Pe Oralbai, care li se împo-

trivi, îl legară și-l lăsară întins pe pietre, iar pe față o aruncară în șa, ducînd-o cu ei. Oralbai îi strigă din urmă :

– Korimbala, lumina sufletului meu ! Să nu-mi spui fecior al lui Kaumen, al tatălui meu, dacă n-o să te găsesc și n-o să te iau îndărăt !

Korimbala mai avu cînd să-i răspundă, cu dureroasă neputință :

– Îmi dau și sufletul, numai să mă scapi !

În aceeași seară, Bazaralî sosi în goana calului în aulul cel mare al djighitecilor, se opri în mijlocul iurtelor și strigă către duhurile străbunilor, Kenghirbai și Bojei :

– Unde sînteți voi, aruahi ? Oare nu ne vedeți necinstea ? Blestemați-vă urmașii, care au vîndut onoarea seminției !

Beisembi, Djabai și Abdilda se adunară în jurul lui. Bazaralî striga înainte că va năvăli în aulele bokenșilor, că-i va umplea de sînge și-i va stirpi de pe fața pămîntului. De frica unei noi încăierări, djighiții îi apucară calul de dirlogi, încercînd să-l liniștească. Dar Bazaralî îi lovi cu gîrbaciul peste cap.

– Nemernicilor ! le strigă el, îndurerat și furios. V-ați vîndut sufletele ! O să vă mai vindeți seminția, și nu numai o dată ! La o parte din drumul meu !

Beisembi și Abdilda nu lăsară dirlogii din mînă, iar Djabai chemă pe toți djighiții din aul. Îl înconjurară pe Bazaralî, îl coborîră din șa, îl împinseră într-o iurtă și se îngrămădiră cu toții în jurul lui, nelăsîndu-l să se urnească din loc. Și îl păziră așa toată noaptea.

Încă înainte de a fi adusă Korimbala la bokenși, jurămîntul celor doi îndrăgostiți se împrăstie cu iuteala fulgerului prin toate aulele. Soarta fetei era de mult pecetluită. Sughir spunea fără înconjur : „Doar n-o să țin în aulul meu un ou clocit !“ Înțelegînd acum că Oralbai și Korimbala nu fuseseră încă doborîți, iar Bazaralî era gata de orice, bokenși se grăbiră să trimită fata la karakeseci, sub paza djighiților. La plecare, Sughir le porunci însoțitorilor să spună așa : „După zestre să vină mai tirziu. Cît despre logodnică, le-o trimit acum, cît mai este în viață. Să facă ce poftesc cu ea. Iar dacă tot nu se astîmpără, treaba lor : chiar dacă o ucid, n-o s-o plîng și nici n-o să cer răscumpărarea singelui !“

În felul acesta dezbinarea din sînul neamului tobikților luă sfîrșit.

După două zile, desfăcîndu-se din legături, Oralbai se repezi în goană pe urma iubitei lui la karakeseci. Nu știa singur ce nădejde mai putea să tragă și de ce pleca într-acolo, dar inima îi singera și el nu era în stare să-i înăbușe glasul.

Rudele logodnicului Korimbalei, și mai ales cumnatele ei mai în vîrstă, n-o slăbeau din ochi. Fata slăbise, se trăsese la obraz și părea că se împăcase cu soarta. În seara aceea, un djighit înalt și lat în umeri, fratele logodnicului ei, stătea cu ea în iurta celor tineri păzind-o. Își ascutea cuțitul în tăcere și, tot timpul serii, mormăi numai o dată :

– Bagă de seamă : dacă nu te astîmperi, sînt în stare să fac orice. Ori crăpi tu, ori ibovnicul tău...

Carnea din cazanul care clocotea pe vatră era fiartă, și djighitul cel morocănos trecu în iurta de alături să-i cheme pe ceilalți la cină. În aceeași clipă, se ivi în prag Oralbai.

Korimbala se trase îndărăt, înspăimîntată. Amenințările cumnatului ei, încăierările sîngeroase de deunăzi dintre rude, stîncile Cinghizului, toate îi trecură pe dinaintea ochilor. Oralbai înțelese că iubita lui își frînsese aripile. Tăceau amîndoi. Fata se apropie încet de iubitul ei :

– Soarta noastră e pecetluită, Oralbai. Du-te cu bine... Asta să-mi fie cea din urmă urare grea și tristă, precum cea din urmă închinare a bătrînei kelin șchioape în iurta cea mare¹... Stă-pînește-te, lumina mea...

Și-și apropie buzele de ale lui pentru sărutarea fierbinte de despărțire.

Oralbai o îmbrățișă cu patimă și ieși în goană din iurtă, înăbușindu-se în hohote de plîns. Totul era pierdut : Korimbala se asemuise unei bătrîne, pentru care toate bucuriile vieții se sfîrșiseră...

Sări în șa și se făcu nevăzut. Nimeni nu putea să știe încotro plecase. Trecură așa cîteva zile fără nici o veste despre el. Abai nu mai avea liniște. Într-o zi, vorbind despre toate acestea în iurta tineretului cu Aigherim, Amir și Erbol, își aminti deodată de Birgean :

– Neprețuite sînt făcliile care-ți seamănă, Birgean ! zise el fără să vrea. În tine s-a întruchipat toată puterea aleasă a poporului meu. Cîntecul tău a deschis inimile tinere. Ca o piatră pe care o arunci el tulbură pînă și apa stătătoare. Însăși viața o cere : dacă n-ar avea puteri în stare s-o zguduie ca vijelia, zilele s-ar scurge încet, pline de putregai și de mortăciuni...

Erbol însă nu era de aceeași părere :

¹ După datină, nora (kelin) este datoare să se ploconească ea întâi în fața tuturor rudelor. Cînd simte că a îmbătrînit, îngenunchează pentru cea din urmă oară, ploconindu-se, la intrarea în iurta cea mare a seminției bărbatului ei. Din această clipă, toate rudele trebuie să se ploconească în fața ei : e bătrînă (n. red. ruse).

- Lovitura a izbit în tot tineretul. El, care se uita cu nădejde în viitor, poartă acum din nou cătușe grele.

Dar Abai privea lucrurile mai adînc :

- Înflorească orice artă în stare să lupte împotriva vieții posomorite și amorțite din stepă ! Să dea putere oricărui om curajos ! zise el, pe gînduri. Apoi adăugă, după o lungă tăcere : Chiar dacă leul se va zdrobi încercînd să sară pînă în lună, puiul de leu tot n-o să se lase de apucăturile leului ! Chiar dacă șoimul cel alb se va încurca în plasă, după ce-și va părăsi cuibul, puiul lui tot șoim o să rămînă ! Înțelept a fost cazahul care a spus-o asta. Ura și mintea întunecată a tobîkților l-au învins pe Oralbai. Însă ele n-or să învingă viața și n-or să întoarcă istoria înapoi. Nu, n-or s-o întoarcă...

PESTE DEALURI

1

Ușa era larg deschisă, tundukul ridicat și iurta răcoroasă, plină de adierea dimineții senine de primăvară. Mireasma de pelin și de negară năvălea în iurtă, laolaltă cu toate zvonurile primăverii. Abai stătea lângă patul înalt încrustat cu fildeș, sprijinindu-se cu cotul de masa rotundă. Cititul însă nu-l împiedica să prindă zvonul multiplu al vieții din jurul iurtei.

De undeva, de pe coastele mai apropiate ale Akșokiului, se auzea o chemare puternică și stăruitoare : o pasăre mică și neînsemnată își striga prietenul, spunînd la toată lumea taina ei mărunță. O ciocîrlie se ținea, nemișcată parcă, deasupra iurtei, umplînd-o cu trilurile ei. Uneori se auzea cîte un foșnet

de aripi : Erau stolurile de rațe care treceau în zbor peste întinderea largă a dealurilor, spre luncile inundate de apele mari ale primăverii. Undeva, aproape de tot, treceau în goană miei și iezi, tropăind mărunț cu copitele lor mici, dar tari : se speriaseră de ceva și săriseră cît mai repede la o parte, punîndu-și la adăpost viețile tinere. Din cînd în cînd, din iurta de alături se auzea gălăgia copiilor, și glasul micuților parcă se îmbina cu behăitul mieilor.

Abai simțea cu o putere ascuțită viața renăscută a primăverii, care năvălea în singurătatea lui. Razele soarelui, luptînd să pătrundă prin cercul larg al șanrakului și căzînd pe cergile înflorate, erau blînde și mîngîietoare ca însăși primăvara. Liniștea din iurta frumos împodobită îi împăca sufletul. Răsufală ușor și cu plăcere, apoi se aplecă asupra paginilor, citindu-le din nou cu sentimentul uimitor că le vedea cu totul altfel, cu alți ochi parcă. În sfîrșit, cartea și cititorul ajunseseră să se înțeleagă între ei.

Se întimplase astăzi un mare eveniment : cartea aceasta fusese cea dintîi carte, mai însemnată, în limba rusă pe care Abai o citise pînă la capăt, aproape curgător, ca și cum ar fi fost scrisă în limba lui.

Toată iarna trecută, înconjurîndu-se de ajutoare, adică de dicționare și manuale, Abai stăruise numai asupra cărților rusești. În primăvară, cînd i se păru că lumina limbii celei noi începea să i se dezvăluie, încercă să-l citească pe Pușkin. O luă de la proză și, citind, se simțea fericit că înțelegea absolut tot. Cartea aceea era „Dubrovski“. Pușkin îi dezvăluise lui Abai toată bogăția limbii ruse, iar acum Abai era în stare să prețuiască și toată bogăția de gînduri cuprinsă în această carte.

Adîncă incîntare sufletească și simțul ascuțit al vieții înconjurătoare, care îl stăpîneau acum pe Abai, se datorau toamă faptului că întîlnise această carte : ea se dovedise a fi un tovarăș de drum pe care îl găsești întîmplător în cale și care, pe neașteptate, ajunge să-ți fie un prieten drag. De mult nu mai avusese parte Abai de o asemenea bucurie. Ziua de astăzi îi îndreptătea lunga lui izolare, neamestecul lui în toate treburile și discuțiile privitoare la gospodărie. În sfîrșit, găsise și trecuse vadul pe care îl căuta de atîția ani, năzuind să ajungă pe malul celălalt.

Maibasar, Jirenșe și Takegean rideau de mult, într-ascuns, pe seama lui : „S-a însurat cu Aigherim și nu mai iese din iurtă, se vede că nu se mai satură privind-o ! Totdeauna a umblat cu capul în nori, dar acum a căzut în miinile ei ca o vrăbie vrăjită de șarpe ! Pînă acum a tot zburat și deodată s-a prăbușit în praf !“

Auzindu-le toate acestea, Abai făcu haz, dar rămase tot lingă cărțile lui, ca un harnic ucenic de medrese. Nu spunea nimănui ce gânduri are și nu cerea sfatul nimănui. Pentru el era cu totul limpede că, în vremea în care trăia, viața nu-i mai îngăduia să se închidă în lumea mărunță a oamenilor din stepă. Și gândindu-se mereu la târg, la „Akbas Andreevici“, la biblioteca lui și la creșterea copiilor, ajunsese să mai ia încă o hotărîre : să-și ridice o așezare de iarnă numai pentru el la Akșokî, cu patruzeci de verste mai aproape de Semipalatsinsk, unde să poată trăi după pofta inimii sale.

Și îndată ce se topi zăpada, el se și mută la Akșokî, cu toate că nici un aul nu-și părăsise încă așezările de iarnă : iurta lui Ulgean, a lui Ospan și a Dildei rămaseră la Djidebai. Abai nu luă cu el decît pe Aigherim și pe copiii lui cu Dilda : Akîlbai, Abiș, Gulbadan și Magaș cel mic, împreună cu dascălul lor, căruia îi ziceau „Kișkene-mullahul“, adică „mullahul cel mic“, ca să-l deosebească de Habithan. O dată cu Abai se mutară, cu iurtele și cu avutul lor, mai mulți vecini din cei care slujeau aulul cel mare. Aduse meșteri și lucrători și începu fără întîrziere să ridice casa. Erbol și Aigherim supravegheau lucrul, în timp ce Abai nu-și părăsea iurta, adîncit toată vremea în studierea limbii ruse.

Așa stătea și acum, între cărțile lui, cînd intrară în iurtă Aigherim, Erbol și Kișkene-mullahul, care era nedumerit din cale-afară. Urmîndu-și vorba începută, mullahul îi spunea lui Aigherim, în timp ce trecea pragul :

– O, milostiv făcător al lumii ! Oare e cu putință ca și astăzi, cînd se pune piatra de temelie a casei celei noi, Abai să nu-și părăsească singurătatea ? Nu cumva l-o fi ținut în pat vreo boală ?

Aigherim rîse încet :

– Ba e sănătos, dar n-are vreme. Atita tot. Și mi se pare că muncește aici la ceva mai greu decît la zidirea unei case.

Abai îi întrebă, pe Aigherim și pe Erbol, cum mergea lucrul și le ură spor la muncă. Apoi întări, vesel, cuvintele lui Aigherim :

– Aigherim are dreptate ! O să rîdeți, fără îndoială, cînd o să vă spun că munca mea e mai grea, într-adevăr, decît a zidarului Tiure. Munca lui Tiure o vede toată lumea, însă și eu am ajuns destul de departe...

Ironie, Erbol îi făcu cu ochiul lui Kișkene-mullahul :

– Nici vorbă, e mult mai greu să găurești cu șezutul saltelele moi, decît să cari cărămizi !

Kișkene-mullahul urmă, cu aceeași nedumerire :

– Azi e o zi de mare sărbătoare : nevasta dumitale și prietenii, însuflețiți de o nobilă pornire, au început un lucru

vrednic de laudă. Într-adevăr, e de mirare că dumneata n-ai vrut să ieși parte la bucuria tuturor...

Aigherim nu-l dojenea, dar, pe cât se pare, nici ea nu era bucură de purtarea lui. Îl lămurii doar despre ce anume era vorba :

– L-am chemat azi pe mullah să sfințească zidirea. Am tăiat o oaie drept jertfă, mullahul a invocat străbunii cei sfinți, a citit din Coran și a blagoslovit casa cea nouă.

Abai le mai ură o dată, lui Aigherim, copiilor și prietenilor, o viață fericită în casa cea nouă, ca și cum i-ar fi mulțumit femeii pentru tot ce făcea, dar în ochii lui sclipea o luminiță de ironie. Se întoarse spre Kişkene-mullahul :

– Mullah-ake, nu știam că în Coran este o rugăciune anumită pentru sfințirea unei case la Akşokî ! Ce text ai citit dumneata ?

Kişkene-mullahul își ieși din sărite :

– Adică crezi că nu este o rugăciune ca asta ? Dar fiecare musulman e dator să știe că pentru orice început frumos este și o sfântă rugăciune ! Eu am citit „Iarazikul-hibadi“ – „Pe cel ce ne îndestulează îl slăvesc“. Crezi că a fost nelalocul ei ?

Abai îi răspunse cu aceeași ironie stăpinită :

– Pe cât îmi aduc aminte, mullah-ake, rugăciunea asta a fost făcută pentru sfințirea unei arii, înainte de treierat. Mi se pare că am citit despre lucrul acesta în culegerea „Lauhunama“.

Ironia lui Abai nu-i plăcu lui Kişkene-mullahul, care se încruntă. Ochii mari și albaștri îi sclipiră, dar se stăpini și nu-i răspunse. Lui Erbol i se făcu milă de mullahul acela iute la minie, însă bun la inimă, și se întoarse spre Abai, împăciuitor.

– Eh, Abai, de ce te legi de vorbe ? Doar știi cum spune norodul cel fără știință de carte : „Căpătîină de oaie negară, căpătîină de oaie sură, noi sîntem robii lui Allah !...“¹ Și în simplitatea lui, norodul crede că i se roagă lui Allah. Cît despre mullah el a cîntat o rugăciune adevărată, ba a cîntat-o așa de frumos, încît și mie și lui Aigherim ni s-a părut că era rugăciunea rugăciunilor ! O fi ea pentru arie sau pentru pășune, dar bunavoință îndreptățește orice !

Rîsul tuturor împrăstie norul de supărare. Aigherim făcu un semn cu capul, chemînd-o pe tînăra Zliha, schimbă fața de pe masa lui Abai și porunci să se aducă kumîsul. Pe Abai îl cuprinse din nou sentimentul de bucurie cu care terminase cartea și se hotărî să le împărtășească și prietenilor cîte ceva din fericirea pe care i-o adusese munca dusă pînă la sfîrșit. Sorbind cu înghițituri rare kumîsul rece și gras, începu să răsfoiască cartea din fața lui.

¹ Îngrămădire de vorbe fără rost, care sună ca o rugăciune din Coran (n. red. ruse).

- Fără îndoială, spuse el, a ridica o casă, a pregăti o arie, a frământa lut pentru cărămizi, toate acestea sînt munci grele. Dar și a ajunge să dezlegi unele cărți înțelepte, care de atîția ani îți vorbeau într-o limbă pe care nu puteai s-o înțelegi, nu e o muncă tocmai ușoară ! Aigherim și Erbol știu asta, dar și dumneata, mullahule, bănuiești că tot anul ăsta eu n-am trăit decît cu această dorință. Și iată că acum mă bucur, de parcă mi-aș vedea dusă la bun sfîrșit casa dorințelor mele !

Tăcu, temîndu-se că vorbele lui nu erau tocmai pe înțelesul lui Erbol și al lui Aigherim. Dar în aceeași clipă îi veni în minte, pe neașteptate, o comparație și urmă, uitîndu-se la Erbol :

- Iată, Kişkene-mullahul o să te lămurească... Se întîmplă ca un ucenic sîrguincios să învețe ani la șir la medrese, și deodată, într-o bună zi, să simtă că i s-au deschis ochii : vede ce n-a văzut în atîția ani de învățătură, și porțile științei i se deschid singure în fața lui. Într-o împrejurare ca asta, mullahii spun că ucenicul „a găsit cheia înțelegerii“. Voi știți cît de mult am învățat. În ce privește limba rusă am fost ucenic fără dascăl, iar astăzi mi-am găsit și eu „cheia înțelegerii“. Și asta tocmai în ziua cînd tu, Aigherim, și tu, Erbol, ați pus temelia casei celei noi ! Munca mea a fost îndreptățită, dragii mei prieteni...

Abai era mișcat și fericit. Cuvintele lui erau pline de înțeles și de adîncă simțire. Deprinsă să-l înțeleagă fără multe vorbe, Aigherim se uită la el, îi zîmbi cu duioșie și ochii i se umplură de lacrimi.

- Atunci, fericirea cea mai mare pe ziua de azi nu e a noastră, ci a ta... Și tot ție se cuvine să-ți aducem felicitările și urările noastre. Și, umplînd o pială de kumis, i-o întinse lui Abai.

Erbol nu zise nimic, doar îi zîmbi. Însă Kişkene-mullahul tot nu putea fi de aceeași părere.

- Cheia înțelegerii ? Dacă ți-ai fi însușit „Mantikul“ și „Hakaidul“, dacă ai fi pătruns înțelesul „Kafiei“ sau al lui „Şarh-Habdullah“ fără dascăl spiritual, fără halfeu ori hazret, da, atunci ai putea spune că „ai găsit cheia înțelegerii“. Dar cînd e vorba de o harababură rusească, o expresie ca asta e nelalocul ei. Dumneata rătăcești, Abai, zise el, luîndu-și un aer de povătuitor.

Abai se încruntă de necaz și tăcu cîtva timp, încercînd să se stăpînească. Sorbi apoi o înghițitură de kumis și zise, liniștit și hotărît :

- Fețele noastre bisericești, halfeti, hazreți și ișanii, au fost totdeauna cam mărginite... Din nenorocire, văd că nici dumneata n-ai scăpat de boala asta.

Dar Kişkene-mullahul nu se lăsă înduplecat :

- Dacă ar fi vorba de Islam, n-aş zice nimic. Dar despre ce anume vorbeşti dumneata, despre care cărţi ? Şi în vremurile străvechi necredincioşii aveau o ştiinţă a lor. Dar o recunoştea, oare, măcar unul dintre cărturarii musulmani ? Ştiinţa aceea nu e de ajuns pentru adevărata cunoaştere.

Abai îşi dădea seama că discuţia se prelungise peste măsură. N-ar fi vrut să se certe cu Kişkene-mullahul şi, cu toate că avea nenumărate dovezi, nu-i aruncă decît una singură, ca să-i închidă gura mullahului limbut :

- Dumneata pretinzi că nici un musulman nu recunoştea ştiinţa necredincioşilor. Ca să nu mai vorbim de alţii, adu-ţi aminte ce a spus însuşi profetul în „Hadis“ : „Cerneala cărturarului e mai de preţ decît sîngele *şahidului* ¹... Dumneata susţii că ştiinţa necredincioşilor nu e de ajuns pentru adevărata cunoaştere. Dar oare se poate numi ştiinţă ceea ce se spune despre facerea lumii în istoria profeţilor „Kissasul-anbiia“ ? Şi ce fel de cunoştinţe despre omenire, despre însuşirile fiecărui popor, poţi afla în „Krih-hadis“, în „Lauhunama“ sau în „Fihk-aidani ?“ ²

Nici de data aceasta Kişkene-mullahul nu se dădu bătut :

- Dacă toate acestea nu-ţi ajung, citeşte altele. Citeşte-i pe învăţaţii noştri musulmani : n-or să-ţi ajungă zilele ca să le afli înţelepciunea !

Abai zîmbi :

- Te-aş înţelege dacă, alături de adevăraţii cărturari, ai spune : „Împrumută cunoaşterea de acolo de unde este. Ia-o de la cine o are.“ Dar dumneata ce mă sfătuieşti ? Păşunile despre care vorbeşti eu le-am cutreierat de mult ! N-am bătut numai un singur drum ca să ajung stăpîn pe cunoştinţa agonisită de omenire în atîtea secole !... Mă miră vorbele dumitale, mullahule. Dacă n-ai fi cărturar, ar fi altceva. Dar mai eşti şi dascăl ! Şi atunci, cum poţi afirma că adevărata cunoaştere trebuie căutată mergînd numai pe o cărare îngustă ? Oare ştiinţa nu e o lume largă, nemărginită ? Şi oare nu s-au folosit cei mai înţelepţi învăţaţi musulmani de ceea ce ne-a rămas de la Socrate, Platon şi Aristotel ? Or, care dintre aceşti filozofi a fost musulman ? Ai în faţa dumitale un om însetat de cunoaştere, un om care şi-a închinat luni şi ani din viaţă ca s-o caute, iar dumneata îi spui : „Nu căuta, nu te avînta prea departe !“

Se gîndi, apoi îşi urmă gîndul :

¹ *Şahid* - cel căzut în războaiele „sfinte“ (n. red. ruse).

² Culegeri de norme religioase (n. r.).

- În felul acesta, noi doi nu ne putem înțelege. În fiecare viață, în fiecare năzuință este o culme, un scop. Năzuința mea e nestăvilită, iar scopul meu e tot înainte. Dar să sfârșim...

Se încruntă iar, își scoase *sakše*¹ frumos împodobită, o cio-căni cu unghia și luă o priză de nasibai.

Erbol nu se amesteca în discuție. Tăcea, dar în adîncul sufletului era de partea prietenului său în ce privește setea de cunoștințe, cu toate că el rămăsese neștiutor de carte. Totuși, cînd discuția se sfârși, el căută, ca totdeauna, să-i îndulcească asprimea cu o glumă :

- Sînt un om de rînd și nu prea înțeleg nici zicătoarea : „Un mullah neștiutor poate dărîma pină și credința“. Însă Abai m-a făcut să înțeleg un lucru : că îndată ce vine vorba de alte popoare decît cele musulmane, mullahii noștri încep să se poarte întocmai ca irghizbail și djighitecii din Tobiktul nostru. Parcă Maibasars, Takegean sau Beisembi or să-i lase pe karabatiri, pe kokșei sau pe bokenși să deschidă gura, chiar dacă dreptatea e de partea lor ?

Abai zîmbi fără să vrea, iar Erbol încheie :

- După mine, mullahul a sărit asupra științei și a cărților rusești, așa cum s-a repezit Maibasars la feciorii lui Kulîșak !

Comparația aceasta n-o înțeleseseră numai Abai și Aigherim : zîmbi chiar și drăgălașa Zliha, care turna kumîsul. Abai rîse mult și cu pofță. Dar Kișkene-mullahul luă gluma ca o grosolănie și creștere proastă. Se bosumflă, ieși afară, și îndată larma glasurilor de copii din iurta vecină, ca gălăgia pe care o fac seara mieii, se potoli : pesemne că Kișkene-mullahul intrase la copii.

Văzînd doi călăreți care se apropiau de așezare, Aigherim, care ieșise în urma lui, se opri în prag și se întoarse spre cei din iurtă :

- Vine cineva la noi, dar nu văd bine cine-i. Nu cumva se mută aulul cel mare ? Ba nu, e un străin, ia te uită ce uriaș !... Se uită mai cu luare-aminte și deodată izbucni în ris, cu veselie : Oi-boi, dar e Kengem² ! Da, nici vorbă, el e ! Și eu care stăteam și mă gîndeam cine-o fi uriașul...

Kengem era numele pe care Aigherim i-l dăduse lui Ospan. Erbol sări și Abai ieși în urma lui. Tuturor le era urît și toți duceau dorul marelui aul plin de zgomot și de oameni, de care se despărțiseră de o lună și mai bine. Aulele lui Kunan-

¹ *Sakše* - tabacheră pentru tutunul de mestecat (n. r.).

² *Kengem* - mezinul, cel mai mic din familie. După datină, orice neastă tinărară, cînd intră în noua ei familie, trebuie să dea porecle noilor ei rude (n. red. ruse).

bai rămăseseră pe pășunile lor de iarnă, la Cinghiz și la Djidebai, pînă la sosirea adevăratei primăveri. Așa că se puteau aștepta să le vadă ivindu-se prin apropiere, pe cîmpiile bogate și pe luncile inundabile ale pășunii Korik. Se vede că aulele începuseră să se apropie de Akșokî.

Cei doi călăreți se apropiară, și Abai se miră, ca și Aigherim, de înfățișarea lui Ospan, care crescuse mult și se îngrășase de cînd se despărțiseră. Călărea un cal murg, bine hrănit și cu coada lungă. Destul de zdravăn de obicei, Ospan părea acum uriaș : încă nu-și lepădase șuba groasă de iarnă, purta un tîmak mare de miel mișos, iar picioarele lungi, încălțate cu cizme călduroase, ajungeau pînă la genunchii calului voinic. De cîte ori îl vedea după o despărțire mai lungă, Abai se minuna.

Cînd Ospan, îndemnîndu-și calul cu kamceaua, ajunse aproape de tot, însoțit de Darhan, prietenul lui, aulul cel mic își întîmpină rudele cu o bucurie neprefăcută. Aigherim le ieși înainte, luă dîrlogii calului lui Ospan și, salutîndu-l prietenește, îl întrebă în glumă :

— Cum, Kengem, ai călătorit toată noaptea de te-ai încotoșmănat așa ?

Dar Ospan nici nu-i răspunse. Ochii lui, mari sub pleoapele grele, erau roșii ca după o noapte de nesomn. Părea posomorît, fără gust de vorbă și n-avea nimic din înfățișarea lui obișnuită de băiat arțăgos, dar vesel. În timp ce se îndreptau spre iurtă, Abai îi punea fel de fel de întrebări : unde se află acum ai lui, ce făceau tată-său și mamă-sa. Ospan îi răspunse, scurt, că tocmai în ziua aceea aulele se mutaseră de pe una din coastele Akșokiului, îndreptîndu-se spre pășunea Korik, vecină cu așezarea lui Abai. Apoi tăcu, ciupindu-și mustățile și barba rară. Uriașul avea o barbă ciudată, cu firele țepoase zburlete și cu părul aspru ca de cal.

Aigherim se grăbi să se îngrijească de ceaiul și de mîncarea oaspeților, dînd porunci Zlihăi cu glasul pe jumătate. Băgînd de seamă, Ospan le spuse gazdelor că n-o să rămînă la masă. Nici nu-și scoase briul, ci doar se așeză în iurtă și-i vesti că nepotul cel mai mare și mai iubit al lui Kunanbai, feciorul lui Takegean și al lui Karagean, Makulbai, de doisprezece ani, care boala de iarna trecută, murise cu o zi mai înainte.

Vestea aceasta îl făcu pe Abai să înțeleagă purtarea neobișnuită a lui Ospan. Cei doi frați nu trăiau în prea mare prietenie cu Takegean, așa că Abai prețui cu deosebire durerea neprefăcută a lui Ospan, văzînd în ea o dovadă de dragoste și de milă față de rudele lui. Nu mai întrebă nimic și-l lăsă în pace.

Oaspeții băură kumîsul. Abai tăcea, dar acum Ospan și Danhan începură ei să-l descoasă cu privire la mersul lucrărilor casei.

Ospan știa cît se poate de bine că Abai nu se pricepea de loc în ale gospodăriei. Deși mai mic, el avea mult mai mult spirit gospodăresc și practic, știa să poarte de grijă vitelor și să păzească averea aulului. Îndată ce Abai se hotărîse să se mute la Akșokî și să-și ridice casă, însuși Ospan îi alesese și meșteri pricepuți, și muncitori vrednici, îngrijindu-se și de scule, și de merinde. Dar după plecarea lui Abai, le spunea în glumă mamelor și celorlalți de acasă :

— Ei, iată-l și pe Abai în rîndul oamenilor ! Nu-i mare ispravă, dar se vede că vrea să se apuce și el de treabă. I-am spus : „Lasă-mă să pasc eu vitele și tu paște-ți slovele“. Da' de unde, a ținut să-și bată el singur capul cu ziditul. Numai îmi închipui ce minune de gospodărie o să iasă !

Acum, cînd vorbeau despre treburi, ai fi zis că nu Abai era fratele cel mai mare, ci Ospan. Întreba, cu un aer preocupat, cît lut se frămîntase, cîte mii de cărămizi se arseseră și cîte bucăți făcea pe zi cel mai bun meșter. La cele mai multe din întrebări, Abai nu era în stare să răspundă, doar se uita la Aigherim și la Erbol. Era limpede că habar n-avea cum mergea zidirea. Altădată, Ospan l-ar fi luat în rîs. Acum însă doar zîmbi și se întoarse spre Aigherim și Erbol.

Aigherim îl jelea înainte pe Makulbai, dar Ospan nu mai lua în seamă lacrimile ei. Începu s-o întrebe și să-i ceară răspunsuri amănunțite și limpezi. După ce află tot ce voia să afle, se gîndi să se ducă el însuși la fața locului, îi lăsă pe Aigherim și pe Erbol să treacă înainte, se opri în prag și-i spuse lui Abai :

— Poruncește să-ți pună șaua pe cal. Mergem la Korîk, în iurta cea mare, să-l saluți pe tata și să faci o rugăciune la Takegean. Iar pe drum, o să mai vorbim noi ceva... Trebuie să ne sfătuim...

Abai îl privi cu luare-aminte și înțelese că pricina de seamă a tristeții lui se ascundea tocmai în aceste din urmă vorbe.

— E vorba de ceva cu privire la popor ? întrebă el așa, ca din treacăt.

— La popor, ori la niște rubedenii păcătoase, făcu Ospan, ocolind răspunsul. Ai să vezi tu singur. Trebuie să stăm de vorbă. Poruncește să ți se pună șaua pe cal.

Dar o dată cu Abai plecă și Kișkene-mullahul : îl chemase Ulgean să citească din Coran pentru pomenirea nepotului ei

mort. De față cu un străin, Ospan nu vru să ia vorba despre ceea ce-l frământa, așa că tot timpul drumului discutară toți trei despre fel de fel de chestii în legătură cu casa, cu cositul finului sau cu strînsul nutrețului pentru iarnă. În ținutul acela iernile erau mai aspre, cu mult mai multă zăpadă decît la Djidebai sau la Cinghiz, așa că Abai va avea nevoie de rezerve de nutreț ca să poată face față djutului. Ospan îl mai sfătui să cosească cît mai mult fin de pe pășunea de lîngă așezarea lui de iarnă și-și dădu seama îndată că vecinătatea aulelor, care se mutaseră la Korik, atît de aproape de Akșokî, nu era în folosul lui Abai.

— Aulele au venit pe locurile lor vechi, și eu nu m-am gîndit la asta, zise Ospan cu părere de rău. Nici nu mi-a trecut prin minte cu atîtea treburi și cu grija înmormîntării, că altfel le-aș fi ales alte locuri, mai departe de tine.

Nici Abai nu se gîndise la lucrul acesta și se simți mișcat de grija fratelui său.

— Ai dreptate, încuviință el. Dar cu nu-s nici anet, nici kotibak, ca să încep a țipa : „Să nu îndrăzniți să vă băgați vitele aici, în pășunea mea !“ Sfătuiește-te cu mamele și cu frații noștri și ai grijă de așezarea mea de iarnă.

Află, însă, că Ospan se și grăbise să le pună la cale :

— Lasă să stea aulele aici pînă în ziua a șaptea, ca să poată primi rudele la cea dintîi pomenire. După aceea o să mut aulele noastre mai departe, că acum e umezeală multă, s-au revărsat apele peste tot. Iar aici, iarba o să se ridice repede. N-avea grijă, că nu rămii tu fără fin !

Chiar de la plecarea din Akșokî, Abai văzuse pe pășuni, ca niște pete colorate, turme mari. Dar așezările aulelor încă nu se deslușeau. Acum numără pe vale, la o alergătură de cîrlan, cel puțin cincisprezece aule, care poposiseră aproape unul de altul. În jurul fiecăruia se vedeau herghelii și turme lăsate în voie pe pășunile bogate în apă și acoperite cu ierburi primăvăratice. Turmele nu se risipeau și nu se mișcau : vitele stăteau cu botul vîrit în iarba verde și grasă, fără să se urnească din loc, ca totdeauna cînd, mutîndu-se, nimereau o pășune proaspătă, bogată și încă nebătătorită. Cu ochii lor încercați, Ospan și Darhan cîntăriră repede bogăția pășunilor după felul cum pășteau vitele.

— Vitele se pricep la pămînt mai bine decît oamenii. Uitați-vă la ele cum stau : nici nu se mișcă și cu nici un chip nu poți să le urnești din iarba, zise Darhan.

Ospan întări :

- Te cred ! Cît a ținut iarna au jinduit după iarbă verde, săracele !

Curînd, printre petele turmelor începură să se ivească iurte răzlețe. Era vădit că toate convoaiele se strămutau în ordine, la șir, și că sosiseră toate în același timp : aulele își ridicaseră cu toatele pereții iurtelor și acum înălțau prăjinile lungi, de un roșu-aprins, care se vedeau de departe și care alcătuiau cheresteaua bolților. După aceea, oamenii începură să le acopere cu pîslă albă, așa că marea liniștită și verde se împetrița treptat cu cupole albe. Curînd, în mijlocul aulelor se ivi iurta cea mare, în opt colțuri, a lui Ulgean. Îndată după ce a fost gata, în toate celelalte aule începură a se ridica iurtele cele mari.

Toate așezările acelea nu erau departe de Akșokî, ci la cel mult o alergătură de cîrlan. În timpul cît Ospan și însoțitorii lui coborau în vale către aule, îndreptîndu-se spre așezarea lui Ulgean, toate iurtele erau gata ridicate. Cele cincisprezece aule răsărite fără veste însuflețiseră dintr-o dată valea pustie, umplînd-o de zgomot și de mișcare.

Fără să se oprească la iurta cea mare, cei doi frați o luară de-a dreptul spre aulul cernit al lui Takegean, din apropierea așezării lui Ulgean. După ce ajunsese căpetenie de plasă și se îmbogățise repede, Takegean se despărțise de rude, înghebindu-și un aul al lui. Dar, după moartea lui Makulbai, la ultimele popasuri, Ulgean își mută iurtele ei aproape de așezarea lui fecioru-său. Atît ea, cît și alte rubedenii mai în vîrstă, își petreceau aproape tot timpul în iurta lui Takegean. Pierderea primului născut stîrni mila și atrase luarea-aminte a tuturor față de Takegean și de Karagean. Iar Ulgean nu numai că-l plîngea pe mort și-i mîngîia pe părinți, dar tot ea pregătise și adunarea de pomenire. La rîndul lui, Kunanbai se ținea și el în zilele acelea mai aproape de fecior și de noră.

Abai se apropie de iurta cernită fără să bocească în gura mare și fără să-și gonească calul, datina nu îngăduia aceasta cînd era vorba de moartea unui copilandru. Îl îmbrățișă în tăcere pe Takegean, care stătea în ușă, și abia după ce intră în iurtă, unde plîngeau Karagean și alte femei, își începu și el bocetul de pomenire, statornicit prin datină : „Copilasul meu, mînzisorul meu“...

Iurta era plină de rude, bărbați și femei. Toată lumea plîngea. Bocîndu-și bocetul de pomenire, Abai și Kișkene-mullahul îmbrățișară pe rînd toate femeile mai în vîrstă, începînd cu Karagean, Aigîz și Ulgean. După aceea plîngînd mereu, fără cuvinte, se așezară mai la o parte de Kunanbai și de

Karatai, care stăteau la locul de cinste din fundul iurtei. După o vreme, plînsul tuturor se potoli. Doar Karagean își mai revărsa în bocete durerea ei de mamă.

Cu toată amărăciunea acestor clipe, Abai nu putea găsi în sufletul lui un simțămînt de adevărată milă față de Karagean. Femeia avea un glas gros și neplăcut, dogit și siciitor. Vorbele ei lipsite de căldură nu erau în stare să stîrnească un sentiment mai adînc. Karagean își plîngea feciorul, dar în glasul ei sufla ca o adiere înghețată.

Kișkene-mullahul începu să citească din Coran după felul celor din Buhara, adică tare și cîntător. La cele dintîi vorbe, Kunanbai își plecă fruntea, își închise singurul lui ochi și făcu un semn cu mîna spre noră-sa, care bocea. Înțelegîndu-i dorința, Aigiz și Kaliha, care stăteau lîngă Karagean, o opriă :

– Ajunge, kelin. Lasă oamenii să asculte Coranul...

Abai și Ospan rămaseră multă vreme în iurta cernită. Nu mai era multă lume. Doar Kunanbai, Karatai și Ulgean își petreceau acolo toată ziua. Tot acolo stătea și mullahul Habithan, cu ochelarii pe nas, cu capul înfășurat în turban, citind Coranul așezat în fața lui pe o pernă mare și albă. Citea cu sirg, din adîncul sufletului. Din cînd în cînd, ochii aplecați peste Coran i se închideau : recita unele versete pe dinafară. Kunanbai îi șopti ceva lui Kișkene-mullahul. Acesta își făcu abluția rituală, scoase Coranul pe care-l adusese cu el, își puse o pernă mai jos de Habithan și începu să citească șoptit, tărăgănînd cuvintele. Ospan se sprijini cu umărul de Abai și cu spatele de perete, și ascultînd șoapta aceea monotonă, ațipi. Abai tăcea și el. Nu schimbase cu tată-său decît cele cîteva întrebări obișnuite cu privire la sănătate.

Kunanbai se întorsese din călătoria lui la Mecca, călătorie care se prelungise patru ani, pe la sfîrșitul iernii trecute. Încărunțise și arăta ca un om care a ajuns la adînci bătrînețe. Trupul uriaș își păstra încă măreția de odinioară, dar obrazul îi era crestat de nenumărate brazde. Omul, pe vremuri sănătos și puternic, părea acum obosit și frînt de viață. Purta o tichie albă de la Mecca și ceapan de mătase albă, cu guler tighelat, cum nu se obișnuia la tobîkți. Glasul lui nu mai răsuna în note adînci, de bas, ca pe vremuri. Orice spunea acum, spunea încet și domol. Rudele începuseră să se uite la el ca la alt om, din altă lume și cu altă creștere. Toată înfățișarea lui răspîndea smerenie și blîndețe ; făcea impresia unui păcătos pocăit.

După ce se întorsese de la Mecca, se statornicise în iurta lui Nurganîm, stînd tot timpul după o perdea mereu trasă și prefăcîndu-și locuința într-un fel de chilie sau de *mibrab*¹. Trăia ca și cum s-ar fi ascuns de ochii tuturor, și doar moartea nepotului său avu puterea să-l aducă din nou pentru cîtva timp între oameni. Numai prietenul lui de demult, bătrînul Karatai, era în stare să-l mai scoată din cînd în cînd din singurătatea și din mușenia lui.

Abai știa că n-avea ce vorbi cu bătrînul și-și petrecu toată ziua tăcînd. În iurtă nu vorbeau decît Kunanbai cu Karatai. Karatai avea darul să stirnească la vorbă pe oricine voia. Acum, izbutise să-l scoată din ale lui chiar și pe Kunanbai. Începu cu vorbele obișnuite într-o iurtă cernită, apoi îi puse anumite întrebări, la care nici un musulman cucernic nu putea să nu răspundă. Era vorba de mormintele unor sfinți pe care hagiul Kunanbai le vizitase la Mecca și la Medina. Petrecîndu-și mătăniile printre degete, Kunanbai îi răspunse cu glasul pe jumătate :

– La Medina am văzut mormîntul lui Rassulallah, al hazretului Anubakir, al lui Humar și al Fatimei. Am avut prilejul să văd și mormintele hazreților Habbas, Hamza și Husman.

Karatai îl mai întrebă, cu același aer de cucernicie :

– Dar afară de mormintele celor pomeniți, nu se mai află acolo mormîntul vreunuia dintre *sababi*² ?

Kunanbai îi răspunse fără întîrziere și la această întrebare :

– Mai sînt acolo și locurile de veci ale lui Sagdîbin-Uakas, Habdrahman-bin-Hauf și al hazretului Haișa. Locurilor aceloră li se spune „lăcașuri de odihnă ale prietenilor profetului“.

Fără să-și ridice ochii de pe Coran, Habithan îl îndreptă :

– Pe arăbește, locurile acelea se cheamă Hașura și Mubaș-sara, apoi citi înainte.

Kunanbai se întoarse spre mullah cu capul plecat, în semn de respect :

– Ai dreptate, mullahule. Eu am căutat să-l lămuresc pe Karatai în limba noastră...

Apoi Kunanbai începu să povestească, nerugat de nimeni, călătoria lui de la Mecca la Medina : cum rătăcise treisprezece zile prin deșerturile Arabiei, călare pe o cămilă, împreună cu o caravană plecată din orașul Șam, în ce loc anume, înainte de intrarea în Mecca, îmbrăcase veșmintele de pelerin, numite „ihram“, cum se urcase pe muntele Harafa și de cîte ori își făcuse rugăciunile în templul sfînt de la Kaaba. Mai povesti

¹ *Mibrab* – locul din moschee corespunzător altarului (n. r.).

² *Sababi* – tovarășii de fapte ai lui Mahomed (n. red. ruse).

cum părăsise Mecca pe jos, amintindu-și toate amănuntele călătoriei de la întoarcere. Ai fi zis că această discuție cu Karatai îi plăcea și-l bucura pe Kunanbai, care altminteri își petrecea zilele într-o sihăstrie mută. Și la ceai, și la masă, el îi arătă lui Karatai toată atenția, iar când bătrînul părăsi iurta, Kunanbai îi spuse lui Ulgean, ca și cum ar fi tras concluzia acestei discuții :

– Printre cazahii noștri neștiutori de carte, puțini sînt ca acest Karatai. Toate cîte le-am văzut eu cu ochii mei, le știe de parcă ar fi fost și el prin părțile acelea.

– În plin să-i meargă toate dorințele ! îi răspunse Ulgean. Astăzi am folosit și eu de pe urma lui : te-a făcut să povestești atîtea lucruri despre care n-ai spus nimic pînă acum ! Ai văzut și ai aflat atîtea, dar le păstrai pentru tine, ca și cum aveai de gînd să ni le ascunzi.

Ulgean nu-și spunea cuvîntul prea des, dar totdeauna nime-re-a bine. Și Kunanbai și Abai înțelesesă că, lăudîndu-l pe Karatai, ea îi făcuse imputări bărbatului ei. Vorbele lui Ulgean îi părură lui Kunanbai ușurative. Își încruntă sprîncenele, de parcă voia să spună prin înfățișarea lui : „Eh, femeia tot femeie rămîne. Față de ea, toate cele sfinte va să le păstrezi în adîncul sufletului tău.“ Și, învîrtindu-și cu mișcări repezi mătăniile pe după degete, se întoarse de la Ulgean șoptind o rugăciune, își ridică mîinile și-și trecu palmele peste obraz.

Abai se uită la mamă-sa și zîmbi. În discuția lui Kunanbai cu Karatai, în imputarea îndreptățită a mamei sale și în nemulțumirea tatălui său, în toate el simțise doar goliciunea vieții bătrînului și pustiul din ea. În cei patru ani de rătăcirii pe locuri depărtate, el se alesese doar cu o înșiruire de morminte... Își întorsese fața de la ai lui, de la prieteni și de la rude, și se ascunsese de ochii lumii după o perdea... Cît de neînsemnat era cîștigul și cît de mare pierderea ! Ce rost putea să mai aibă viața pentru el de aci înainte ?...

Cînd Abai și Ospan plecară din aulul lui Takegean, soarele se apropia de asfințit. Cei doi frați nu-și luaseră dinainte nici o hotărîre cu privire la locul unde aveau să-și petreacă noaptea. Încălecaseră doar și plecaseră de-a lungul rîului, depărtîndu-se de aule și de hergheliile care coborau la adăpat. Drumul îl alesese Ospan, iar Abai îl urmă în tăcere, așteptînd să-i spună ce-i făgăduise în dimineața aceea. Dar o nouă întîlnire neașteptată îi împiedică să stea de vorbă. De data aceasta piedica neașteptată era nepotul lor Șake, feciorul răposatului lor frate Kudaiberdi. Tocmai cînd coborîseră la rîu, tinărul îi ajunsese din urmă călare pe o iapă de toată frumusețea, în

culoarea oțelului. Ceapanul ușor i se desfăcuse, iar timakul de miel negru, cu fundul de mătase aurie, îi lunecase pe-o ureche. Veni în zbor pe iapa cea tânără și sprintenă, care alerga ușor și lin ca o barcă cu pînze, se ploconi în fața lor și, arătîndu-le șoimul fumuriu de pe mîină, le zise, zîmbind emoționat :

– Dinadins v-am ajuns din urmă, să mă laud cu șoimul meu ! Abai-aga, ia-o pe mal, și să nu-mi spuneți pe nume dacă n-o să prind cîte o rață de șeile voastre !

Șoimul acela îi atrase atenția lui Abai. La lumina purpurie a soarelui în apus, penele ca oțelul aveau sclipiri de aur curat, iar ochii căprui sclipeau cu cruzime, ca și cum ar fi iradiat și ei o flacără în luptă cu jarul asfințitului oglindit în adîncul lor. Șoimul îi plăcu atît de mult lui Abai, încît îl luă de la Șake, și-l așeză pe mîinecă și începu să-i mîngie capul și penele, dibuindu-i mușchii cu mîna lui încercată. După privirea nerăbdătoare a păsării și după neastîmpărul ei, își dădu seama cît de bine era dresată.

– Asta o să se repeadă la orice vînat. O podoabă de șoim ! Cine ți l-a dresat ? îl întrebă el pe nepotu-său.

– L-am dresat singur. Mă pricep ! îi răspunse băiatul

Abai se bucură de asemenea succes.

– Foarte frumos ! E și asta o măiestrie, care cere muncă multă și stăruitoare. Și acum, ia să văd ce poți ! Să mergem !

Abai îi dădu îndărăt șoimul și-și îndemnă buiestrașul roib la galop. Iapa sură a lui Șake se repezi după el. Ospan dădu și el bici calului.

Înainte lor, riul făcea o adîncitură largă, deasupra căreia, cînd ridicîndu-se sus, în înaltul cerului, cînd lăsîndu-se jos, chiar deasupra apei, zbura vînat fără număr : rațe pestrițe, cufundari, rațe verzi și lișițe. Vînătorii se îndreptară în trap întins într-acolo, dar șoimul, care apucase a simți prada, se zbătea neliniștit, izbîndu-și pieptul de mîna tînărului stăpîn, de parcă voia să-i spună : „Dă-mi drumul !“ Șake se uită cu luare-aminte în jurul lui. Dar nicăieri prin apropiere, nici pe apă, nici în văzduh, nu se vedea vreo pasăre. Abai îl ajunse din urmă și, văzînd neliniștea șoimului, îl sfătui pe băiat :

– Dă-i drumul, nu vezi că simte prada ?

Șoimul lunecă ușor de pe mîna lui Șake, ca și cum s-ar fi prăbușit la pămînt, fulgeră chiar pe sub botul iepei și se repezi ca o furtună tot înainte, aproape atingînd iarba. Iute ca săgeata, trecu riul și, arătîndu-se o clipă printre ierburi, dispăru din ochii călăreților. Cei trei se uitară unul la altul în tăcere, căutînd să-i înțeleagă purtarea. „S-a ascuns“, se gîndiră cu toții la început. Dar deodată șoimul se ivi deasupra

riului și, sclipindu-și pieptul în flacăra asfințitului, se aruncă fulgerător în sus, iar în olipa următoare se prăbuși din înălțime ca o piatră. Țipînd de spaimă și bătînd din aripi, păsările se risipiră pe tot cerul, căutînd să scape de dușman. Vînătorii se repeziră în galop spre locul unde dispăruse șoimul.

În iarba inundată de ape, două rațe pestrițe se luptau deznădăjduit cu dușmanul, care căzuse peste ele din cer. Rața, lovită, bătea din aripi pe apă, măcăind și încercînd să dea jos de pe ea șoimul, care-i înfipsese ghearele în spinare. Rățoiul zbura pe deasupra lor și ataca șoimul cu o îndrăzneală surprinzătoare, de parcă ar fi fost și el o pasăre de pradă. Aripile tremurătoare ale celor două rațe sclipeau în soare cu penele albe-negre și roșii-gălbui, ca niște limbi iuți de flacăra, iar trupul sur și îndesat al șoimului, cu scinteieri vineții, părea o bucată de oțel aruncată pe o vatră aprinsă. Abai se apropie de locul crîncenei încăierări tocmai în clipa hotărîtoare, cînd lupta pentru viață ajunsese la suprema încordare, și se opri fără voie, uimit de frumusețea priveliștii. Dar Șake, care trecuse înaintea lui Abai, se grăbi să sară de pe cal și alergă, prin apa scundă, să-și ajute prietenul.

Șoimul însă făcu față, singur, celor doi dușmani. Loviturile primite de la rățoiul care-l bătea cu aripile și cu pliscul îi sporeau furia. Părea că nu mai e în stare să îndure o asemenea umilință. Își înfipse ghearele unui picior în spinarea raței, iar cu piciorul celălalt apucă fără veste rățoiul de gît și-l zvîrli cu putere jos, ca pe o căciulă trîntită de pămînt. Șake nu-și putu stăpîni un strigăt de admirație. Sări, lovi în cap cu gîrbaciul rața, care-și pierdea penele în încercările ei deznădăjduite de a scăpa, și smulse rățoiul din ghearele șoimului.

Șoimul cel aprig prinsese dintr-o dată două rațe. Era o ispravă rară, aproape de necrezut, care-l umplu de mîndrie pe Șake. Tăie capul raței, îi scobi creierul, îl presără cu puțin zahăr, pe care-l avea în buzunar, și-și cinsti cu mîncarea aceea aleasă șoimul, care tot nu se liniștise încă. Legă apoi cîte o rață de șaua lui Abai și a lui Ospan și încălecă din nou.

Speriate, păsările nu zburaseră tocmai departe. Curînd, vînătorii văzură pe apă un stol întreg de rațe mari. Îndată ce șoimul se așeză iarăși pe mîneca lui, Șake își mîna iapa în galop, ținînd pasărea pe brațul ridicat. Iar cînd rațele, simțînd apropierea călăreților, începură să-și ia zborul de pe apă, el aruncă șoimul spre ele, cu toată puterea. Ghemuit, cu capul adunat între umerii scoși înainte, șoimul porni ca o piatră, apoi, sclipindu-și aripile fulgerător, se repezi ca o săgeată. Abai strigă cu încîntare :

- Frumos l-ai aruncat !

Şake venea în goană în urma lui, bătînd cu codiriştea gîrbaciului în *dabilul*¹ legat de şa. Speriate de răpăitul uscat al tobei, raţele se speriară şi mai cumplit, grăbindu-se să se avînte drept în sus. Fără veste, şoimul, zburînd dedesubtul lor, se repezi de jos, ca o suliţă aruncată, la un răţoi cu capul galben şi cu gîtul verde, care se înălţase mai sus decît ceilalţi. Totul se petrecu atît de repede, încît lui Abai, care galopa cu poalele ceapanului fluturînd şi strigînd nu ştiu ce, cuprins de patimă vînătoare, i se păru că răţoiul căzuse singur peste şoim, nimerind drept în ghearele lui. Ținînd pasărea de piept, cu faţa în sus, şoimul mai făcu vreo cîteva cercuri line în văzduh, apoi se lăsă jos, în iarbă, la picioarele lui Şake. Abai nu mai putu să-şi țină în frîu încîntarea : văzuse acum ceva mai grozav chiar decît încăierarea şoimului cu cele două raţe.

- Oho, ce mai şoim ! Şi ce bine-i dresat ! Eşti un adevărat vînător, Şake ! îl lăudă el pe băiat. Aşa trebuie să fie un djighit.

Tot timpul cît ţinu vînătoarea, Ospan rămase mut şi morocănos, ca şi cum l-ar fi apăsât cine ştie ce gînd chinuitor. Acum însă zîmbi şi el, înveselit de înflăcărea lui Abai şi de patima lui tinerească pentru vînătoare. Şake nu-şi pierdu cumpătul : fie că era deprins să se stăpînească, fie că așa era felul lui, însă, auzind laudele, nu răspunse nimic. Lui Abai îi plăcu purtarea nepotului său şi se simţi mîndru de el, părinteşte.

Cei doi fraţi se pregăteau să-şi ia rămas bun de la tînărul vînător, cînd Akîlbai, feciorul cel mai mare al lui Abai şi al Dildei, veni călare spre ei din aulul apropiat. Semăna mult cu tatăl lui, dar se şi deosebea de el : avea pielea albă, moştenită de la mamă-sa. Akîlbai se apropie în goana mare, îl salută pe Ospan şi, strălucind de zîmbet, arătă cu capul spre trofeelee vînătoreşti ale lui Şake.

- M-a trimis *ani-apà*², începu el. V-a văzut vînînd şi vă roagă să trimiteţi vînatul în aul la noi. Apoi îşi întoarse calul pieziş spre Şake : Şake-aga, leagă vînatul de şaua mea !

Şake se pregătea tocmai să-i prindă o raţă în şa, cînd Ospan îl opri, cu o asprime neînţeleasă :

- Stai ! Lui Nurganîm nu numai că nu-i dau tot vînatul, dar nici măcar o aripioară ruptă !

¹ *Dabil* - tobă mică de vînătoare (n. r.).

² *Ani-apà* - *ani*, mamă în limba tătară, *apà* tot mamă în limba cazahă. Împreună au înţeles de bunică (n. r.).

Ura care se desprindea din acest strigăt plin de asprime îl surprinse pe Abai. Șake rămase descumpănit. Akilbai se încruntă, apoi se înroși și i se umplură ochii de lacrimi.

– Nu știam, Ospan-aga, că ești așa de zgîrcit ! zise el, fără voce.

Și dădu să plece, dar Abai îl opri:

– Stai puțin ! Ce cauți tu aici ?

– A trimis mama o căruță la Akșoki și am venit la ea cu toții, Abiș, Magaș și cu mine, îi răspunse băiatul înciudat, cu aceeași supărare în glas, apoi o luă la goană îndărăt, spre aul.

Calul lui era împodobit cu un smoc de pene de bufniță, hamurile și șaua sclipeau, bătute în ținte de argint. Băiatul purta căciulă de samur și beșmet de postav albastru cu nasturi de argint, iar briul aurit era bătut în pietre colorate. Tot portul lui era cochet și ales, ca al unei fete. Așa îl învățase Nurganîm. Pe Akilbai îl crescuse ea, ca și cum ar fi fost băiatul cel mai mic al lui Kunanbai, deoarece venise pe lume pe cînd Abai n-avea decît șaptesprezece ani, iar Nurganîm, intrînd în aulul lui Kunanbai, îl luase să-l crească de mic. Akilbai nici nu-l recunoștea pe Abai ca tată, și nici Abai nu se purta cu Akilbai ca un părinte, ci mai degrabă ca un frate mai mare cu mezinul preferat. Așa că acum, cînd Akilbai, supărat, se depărta în goana calului, ai fi zis că se certase cu frații lui mai în vîrstă.

Asprimea neînțeleasă a lui Ospan, care-l necăjise așa de tare pe băiat, lovi și în Abai. Toată inflăcărarea lui fericită se risipi, ca spulberată de vînt. Își luă rămas bun de la Șake, care se apucă să-și hrănească șoimul, își întoarse calul cu o smucitură bruscă și se repezi spre Akșoki. Dar Ospan îl ajunse curînd din urmă. Abai se uită la el pieziș, întrebîndu-l cu necaz :

– Ce te-a apucat ? De ce nu te stăpînești în fața copiilor ? Nu cumva te roade și pe tine gelozia ? Bărbat ești, ori kundes ? Răspunde, cît te vād !

Toată ziua Ospan se purtase cu Abai ca și cum ar fi fost egali. Dar glasul înciudat al fratelui mai mare schimbă raporturile dintre ei. Se uită la Abai cu un aer vinovat și-i răspunse cu glasul pe jumătate :

– Ai dreptate... Nu trebuia să mă înfurii și nici să amestec copiii într-o afacere ca asta. Dar s-a întîmplat ceva care m-a făcut să-mi ies din minți, și tocmai de aceea caut mereu, încă de dimineață, să-ți vorbesc... Toate zilele din urmă mi-a

sîngerat inima, de-am crezut că mor : să ajungem să fim necinstiti noi, feciorii lui Kunanbai !...

— Ce spui ? Despre ce e vorba ? îl întrerupse Abai, oprindu-și calul.

Se întunecă la față și-l străpunse cu ochii. Și, fără voce, se cutremură gîndindu-se la o nouă nenorocire.

Ospan îl privea și el țintă pe Abai. Sprîncenele i se îmbinau, sclipiri roșii de ură i se aprindeau în ochii mari, expresivi, luminați de soare. Zise încet, dar fierbind de minie :

— Nurgânîm, iată cine ne necinstește pe toți ! Asta e a treia zi de cînd, în casa tatei, stă oaspetele iubit al acestei tokal, Bazaralî, pîngărind patul părintelui nostru. Iată care e durerea mea ! De mult le știu eu toate, dar am tăcut. Acum însă nu mai am putere să-ți ascund nimic. N-am cui să-i mai spun, decît ție. Asta e tot. Tăcu o clipă, apoi încheie, într-o nouă izbucnire de minie : Chiar în noaptea asta, cînd tata stă în iurta cernită, o să-i spînzur pe amîndoi de șanrakul iurtei !

— Taci ! strigă Abai, simțind că se înăbușă.

I se părea că fusese rănit de moarte. Răsuflarea i se tăiasă, picioarele îi tremurau în scări, nu-și mai găsea sprijin, și minia i se puneă ca un ghem în git.

— Crezi tu că în felul acesta gîndește omul la cinste ? Vorbești ca un mărginit, cu mintea întunecată. Cum a putut limba ta să arunce asemenea vorbe ? Să știi că dacă nu te astîmperi, te spînzur eu, cu mîna mea, de același șanrak ! Tata e mai aproape de momînt decît de vatra din iurtă, și tu vrei să-l vii în groapă gol ? Să-l necinstești în ochii lumii și să-l arunci la ciini ca să-l sfîșie ? Iată ce-ți spun : îți leg mîinile și-ți pecetluiesc gura ! Să știi !

Își lovi puternic calul cu gîrbaciul și porni singur, în goană, la Akșokî. Apunea soarele. Toată marginea de jos a cerului era o văpaie de sînge. Abai își bătea calul fără milă. O adevărată furtună îi bîntuia sufletul.

Era indignat și de purtarea lui Nurgânîm, care nu mai știa de rușine, și de Ospan, care era gata să dea pe față necinstirea tatălui lor, și de Bazaralî... Bazaralî ! Singurul om pe care Abai îl prețuia cu adevărat și-l socotea mai presus de toți ceilalți ! În clipa aceea îi părea cu totul străin. De mult inima lui nu mai fusese cutremurată de o furtună atît de cumplită. Amărăciunea, minia, mila, rușinea, durerea înșelăciunii și a trădării, toate simțămintele necruțătoare care-i sfîșiau sufletul goneau în zborul calului o dată cu el, care de care mai

tăios ca briciul. Nu știa ce să creadă, ce să facă, ce să hotărască...

Și, deodată, își aduse aminte de cartea pe care o citise în aceeași dimineață. Dubrovski !... În aceeași clipă îi trecură pe dinaintea ochilor dezbinările care se moșteneau din tată în fiu, dușmănia care-i sfîșia neamul din generație în generație. Kunanbai și Bojei... Takegean și Balagaz, fratele lui Bazarali... Oralbai, celălalt frate al lui... Nefericita Korimbala... Își aduse aminte de toate rudele lui Bazarali, care aveau mereu de suferit din pricina rudelor lui Kunanbai, și i se păru că-l vede pe bătrînul Dubrovski muribund, înfrînt de silnicia lui Troekurov. Dar Vladimir ? Fusesse și el printre cei care se dușmăneau, însă își găsisese alinare în dragostea lui pentru Mașa... Era oare atît de mare vina lui Bazarali ?... Pentru întîia oară adevărul din artă se amesteca, în ochii lui Abai, cu adevărul necruțător al vieții.

Ai fi zis că evenimentele trebuiau să ceară fapte, să-i dea poruncă de onoare, repetîndu-i stăruitor : „Găsește o ieșire, arată-ne un drum !” Și Abai își îndemna mereu, cu lovituri de gîrbaci, buiestrașul care gonea tot mai repede. O dată cu calul, își îndemna parcă și gîndurile să-și ia zborul. Dar îndată ce se gîndea la Kunanbai, la Nurganîm și la Bazarali, îi apăreau înaintea ochilor Troekurov, Vladimir și Mașa, și gîndurile lui nu-și mai aflau dezlegare...

Abai ajunsese în aulul lui seara tîrziu. Era liniște peste tot și nimeni nu alergă să-l întîmpine. Copiii lipseau, muncitorii de la zidărie și vecinii plecaseră și ei la Korîk să-și vadă rudele abia sosite. Abai se apropie la pas de iurta lui, descălecă, își priponi singur calul și dădu să intre în iurtă, cînd auzi venind de acolo un cîntec domol. Melodia se depăna ca un fir de mătase subțire și drept. Ca și cum s-ar fi temut să nu-l rupă, Abai se lăsă cu băgare de seamă pe iarbă, așezîndu-se înaintea ușii. Nimeni nu-l văzu din iurtă, și cîntecul se depăna înainte. Numai Zliha, care stătea la vatra de afară, îl zări și se grăbi să se apropie de el. Dar Abai îi șopti :

– Taci... Aigherim cîntă un cîntec frumos. Nu intra în iurtă, s-o ascultăm de-aici...

– Acolo nu-i lumină. Mă duc s-o aprind... îi răspunse Zliha, tot în șoptă.

Dar Abai o opri iarăși :

– Nu-i nevoie. Și-ar întreprinde cîntecul...

Zliha zîmbi înțelegătoare și, fără să mai zică ceva, se întoarse la vatra ei.

Abai își scoase timakul, își deschise cămașa sub ceapan, dezgolindu-și pieptul în adierea ușoară a vântului de seară, și ascultă cîntecul domol. Rămînînd singură, Aigherim se bucura de libertatea aceea neașteptată și cînta lîngă pătucul lui Turaș, cel dintîi născut al ei. Copilul mai gînguri nu știu ce, apoi tăcu, fie că adormise, fie că asculta și el.

Aigherim cînta cîntecul trist și duios „Karagoz“¹, unul din cîntecele lui Birgean. Glasul ei subțire și curat răsuna înduioșător în liniștea înserării. Cînta cu glasul pe jumătate, din care pricină cîntecul părea și mai duios încă, și mai trist :

*Frumoasa mea cu ochii mari și negri
Rămîne-n satul ei îndepărtat.
Și dacă nu-i e greu ei fără mine,
Ce să mai zic, eu, cel nemîngîiat ?*

La Aigherim refrenul era de o rară delicatețe. Astăzi cînta anumite strofe din cîntec cum îi plăcea ei, și schimbîndu-le melodia. Abai înțelese că, în întorsăturile acelea noi, ea își revărsa toată simțirea, care-i umplea inima. Ai fi zis că în ceasul acela al rugăciunii de seară și al dorințelor, ea, ca o prietenă credincioasă, îmbina în același cîntec tristețea ei cu durerea lui Abai.

De mult n-o mai auzise Abai cîntînd. După plecarea lui Birgean, toți irghizbaili vorbeau despre o „cîntăreață-kelin“, care venise în aulul lui Kunanbai. Dar cînd Kunanbai se întoarse de la Mecca, toată lumea trebui să-i ascundă, prin toate mijloacele, că printre nurorile lui se află și o cîntăreață : bătrînul nu mai putea suferi nici un fel de petrecere lumească. Mai mult încă : Dilda își asmuțea împotriva tinerei Aigherim toate rudele, care se foloseau de orice prilej ca să-l dojenească pe Abai pentru cîntecele nevestei sale. Chiar cînd Aigherim rămînea între patru ochi cu el și, la rugămințile lui stăruitoare, cînta numai pentru el, vestea tot ajungea la urechile celor din aulul lui Kunanbai și dădea loc la alte imputări. Cu încetul, cîntecul ajunsese să fie pentru Aigherim un chin în loc de plăcere, și de multe ori îl ruga pe Abai, cu lacrimi în ochi, să n-o mai silească să cînte. Abai o înțelese și nu mai stăruia, deși își dădea seama că în felul acesta își ajuta rudele să îngroape un dar atît de neprețuit.

Și acum, de cîte ori Abai punea mîna pe dombră și slobozea din strune cîntecele lui tulburătoare, Aigherim se schimba la față : pălea, și ochii ei frumoși, căprui, se umpleau de lacrimi.

¹ Karagoz — cea cu ochii negri (n. r.).

Abai își dădea seama de suferința ei, dar nu-i arăta niciodată că ar fi observat-o. Cînta înainte, căutînd s-o mîngîie pe Aigherim fără vorbe și să liniștească inima plină de har a cîntăreței osîndite să tacă.

Iarna trecută însă, tot așa în amurg, după ce Abai cîntase mult timp, Aigherim suspinase adînc, nemaiputînd să-și înfrîneze durerea. Abai lăsase dombra din miini :

– Ce-i cu tine, Aigherim ?

Și o îmbrățișase. O lacrimă fierbinte îi căzuse pe mînă. Atunci nici el nu se mai putuse stăpîni și-i șoptise, cu grea tristețe :

– Tu ai fost privighetoarea mea. Glasul tău slobod zbura spre cerul slobod. Puteai să vrăjești pe oricine, să înduioșezi orice inimă. Iar eu am fost păsărarul : am prins privighetoarea și am închis-o într-o colivie de aur. Nu numai aulul nostru ți-a înăbușit glasul, ți-a sugrumat inima duioasă și ți-a îngropat în pămînt darul luminos : de toate acestea, și eu sînt vinovat...

Și iată că astăzi privighetoarea captivă își revarsă durerea încet, fără a îndrăzni măcar să ridice glasul. Aigherim punea în cîntecul „Karagoz“ nenumărate nuanțe tulburătoare, fiecare cu înțelesul ei, dezvăluind fiecare cîte o latură nouă a sufletului omenesc : cînd duioșia luminoasă de mamă, cînd grija pentru viața și fericirea ființei mici din brațele ei, cînd dragostea caldă pentru Abai. Și toate își croiau drum liber pe deasupra cătușelor grele care-i apăsau voința. Era spovedania unei inimi îndurerate, tristă ca un bocet de mamă. Și Abai, ascultînd-o, își uită de toate.

Aigherim își prelungi mult cîntecul, de parcă acum, în sfîrșit singură în strîmta ei colivie, nu se mai putea despărți de el. Abai nici nu se mișca, ascultînd-o fără s-o întrerupă, din ce în ce mai îngîndurat. Nu intră în iurtă decît după ce se întunecă de-a binelea și cîntecul se stinsese de mult. Aigherim, care nu se aștepta să-l vadă, se tulbură adînc.

– Cînd ai venit ? îl întrebă, sărind în picioare.

– Atunci cînd Turaș nu dormea încă, iar „cea cu ochi negri“ abia intrase în iurtă, îi răspunse Abai, zîmbind cu duioșie.

Zliha intră și aprinse lumina. Abai se așeză lîngă Aigherim.

– Uite ce mi-a venit în minte în timp ce te ascultam, urmă el. Să te duci mîine în aulul lui Takegean, la pomenire. Astăzi am auzit-o pe Karagean plîngînd. Cu toate că doar ea e mama lui Makulbai, nu era în stare să-i jelească moartea. Te ascultam cîntînd, și vorbele se alegeau singure în sufletul meu. Eu am să le scriu, tu ai să le înveți, iar melodia tot tu

ai s-o găsești. Azi ai cîntat „Karagoz“ într-un anumit fel. Cred că melodia s-ar potrivi și pentru cîteva stihuri de jale...

Abai caută o foaie de hîrtie.

Ridicîndu-și mereu ochii spre fața duioasă și tristă a lui Aigherim, Abai începu să caute cuvinte pentru bocetul de moarte al lui Makulbai. Cîntecul lui Aigherim îl mișcase adînc. Își dădea seama că ea nu era numai o cîntăreață în stare să învețe cîntecele altora, ci să și nascocoască, ea singură, noi melodii. Iar Aigherim, urmărind mîna lui Abai, care alerga pe foaia de hîrtie, simțea săvîrșindu-se sub ochii ei taina nașterii unui cîntec nou. Stătea privind cu duioșie hîrtia și zîbind recunoscătoare. Pentru amîndoi, seara aceea a fost o seară luminoasă de inspirație și de poezie. Abai scrise repede strofele bocetului și i le citi apoi lui Aigherim :

*Șoimului celui viteaz, din zbor,
Vînătorul îi ucide-un puișor.
Iar copacului cel mîndru și semet,
Trăsnetul îi arde creștetul măreț.
Coada, coama calului, în pripă
Retezate-s fără milă într-o clipă.
Toți ai tăi te-au admirat și te-au iubit :
Fără milă tu i-ai părăsit
Și te-ai stins, ca stinsele făclii.
Grea e rana morții timpurii...
Soarele mîngîie, rodul crește,
Dar furtuna crudă îl stirpește.
Moartea nesătulă n-are milă !
De-o aștepți, ori de te smulge-n silă,
Nimicește orice urmă-a vieții.
Cum să nu bocim amarnic, bieții ?
Dragul nostru daruri multe-avea,
Era bun și blînd, și ne iubea,
Dar trecînd al vieții scurt hotar,
Ne-a lăsat să-l plîngem cu amar...*

Plină de dragoste de mamă pentru Turaș al ei, Aigherim primise cu adîncă durere vestea morții lui Makulbai. Acum, după ce ascultă stihurile lui Abai, nu-și mai putu stăpîni tulburarea și izbucni în lacrimi.

Avea o memorie bună și învăța repede din auzite. Abai îi citi doar de vreo cinci ori stihurile, și ea le învăță pe toate.

A doua zi, luînd cu ei darurile de pomenire, Abai, Aigherim și Zliha plecară spre aulul lui Takegean. Cînd se apropiară de iurte, Aigherim își începu cu glas puternic bocetul. Ca și

în ajun, iurta cernită era plină de lume. Aigherim intră, se așează mai jos¹ de Karagean și, sprijinindu-se cu mâinile de genunchi, își urmă cîntecul răsunător de jale. Toți cei mai în vîrstă, începînd cu Kunanbai, o ascultau cu luare-aminte. Stihurile pline de amărăciune, care vorbeau despre moartea unei ființe în plină tinerețe, melodia tristă pe care o alesese Aigherim mișcă adînc pe toată lumea. Hohotele de plîns, care se potoliseră după bocetul în comun, se ridicară din nou, mai puternice încă. Nici Ulgean nu se mai stăpînea :

– Mielușelul meu drag ! Luminița mea... se jeluia bătrîna.

Pînă și bărbații, nemaiputîndu-și opri lacrimile, bolboroseau cu glasul pe jumătate cuvinte de jale, plîngînd laolaltă cu ceilalți. Glasul lui Aigherim nu stîrnea în sufletul lui Abai numai durerea proaspătă a pierderii lui Makulbai, ci și toate amărăciunile și durerile lui, pe care le știau doar el și tînăra lui nevastă. Așa că izbucni și el în plîns.

Jalea neprefăcută a tuturor, a celor din același neam, ca și a străinilor, cuprinsese acum toată iurta. Ai fi zis că numai cîntecul lui Aigherim fusese în stare s-o dezlănțuie. Nimeni nu-și mai putea stăpîni lacrimile. Chiar după ce începu să se citească din Coran, hohotele de plîns tot nu se potoliră încă mult timp.

După ce toată această mulțime îndurerată se mai liniști oarecum, Kunanbai îi porunci lui Ulgean :

– Nora aceasta să bocească băiatul pînă la patruzeci de zile. Să rămînă aici tot timpul cît o veni lumea la pomenire și să mi-l jelească pe Makulbai al meu...

Această poruncă împlinea însăși dorința lui Ulgean, pe care ea nu îndrăznise s-o mărturisească. Aigherim nu se întoarse la Akșoki, ci, stînd alături de Karagean, revărsă în cîntec durerea de mamă.

2

Pînă cînd se împlini săptămîna de pomenire, Kunanbai ră-mase în aulul cernit al lui Takegean, fără să se mai întoarcă la Nurganîm. Faptele care-l înfuriau atît pe Ospan mergeau înainte, și în acest timp Bazaralî stătea mereu în ospetie în aulul părintesc. Și cu toate că lucrul acesta nu dădea loc la birfeli și la vorbe de osîndă, Ospan nu-și mai afla liniște. Ura

¹ Expresiile „mai sus“ și „mai jos“ de cineva, arată gradul depărtării de locul de cinste, care era în fundul încăperii (n. t.).

lui pentru Nurganîm sporea mereu, pînă cînd, în cele din urmă, izbucni pe faţă, ca un foc pustietor.

Bazaralî sosise în aul în ajunul morţii lui Makulbai, ca să-l salute pe Kunanbai cu prilejul întoarcerii lui de la Mecca. Bătrînul hagiului îl socotise totdeauna mai presus de ceilalţi djighiţi ai tobikţilor, încă de pe cînd Bazaralî, luînd apărarea fratelui său Balagaz, îi spusese pe faţă şi cu îndrăzneală tot ce gîdea. Vorbind cu Nurganîm, Kunanbai îşi arăta părerea de rău că un bărbat atît de deştept şi de puternic se născuse într-o familie săracă şi fără trecere. Dacă s-ar fi născut dintr-un om mai de vază, ar fi putut ajunge o adevărată mîndrie a neamului lor. Văzîndu-l acum pe Bazaralî, Kunanbai începuse să-l descoasă cu privire la viaţa lui, a părinţilor lui şi a familiei fratelui lui deportat. Mîndru şi demn, Bazaralî nu se plîngea nimănui de sărăcia lui. Dar se hotărîse să nu-i ascundă nimic lui Kunanbai. Familia lui Balagaz, rămasă fără sprijin, se împărştiase prin lume ca un stol de vrăbii flămînde : copiii mai mari argăteau pe la vecinii înstăriţi, iar cei mici n-aveau nici măcar lapte, deoarece rămăseseră fără vacă.

Aflîndu-le toate acestea, Kunanbai uimise pe toată lumea : poruncise să se trimită pe loc familiei lui Balagaz două vaci cu lapte, şi să i se facă lui Bazaralî, care sosise cu calul lui ciolănos şi în haine ponosite, un ceapan nou, un tîmak şi încălţări de piele. Karatai, care fusese de faţă la toate acestea, vorbea peste tot de smerenia şi de pocăinţa hagiului, care, îndemnat de cele sfinte, căuta să dreagă răul pe care i-l făcuse cîndva lui Balagaz.

Dacă bărbatul ei arăta atîta bunăvoinţă unei rude îndepărtate, nici Nurganîm nu găsea de cuviinţă că trebuie să-şi ascundă simpatia pentru djighit, simpatie care, de altfel, nu se stinsese niciodată. Nurganîm se purta nestîngherit, cu toate că de multe ori auzise despre ieşirile furioase ale lui Ospan. Îl primea pe Bazaralî în aul ca pe oaspetele cel mai de preţ, îi purta de grijă, ba chiar se apucă să-i coasă cu mîna ei haina dăruită de Kunanbai. Ospan era furios : „Asta-i neruşinare ! Ce-o să zică lumea ?“ În loc de răspuns, Nurganîm se supără, dar nici nu se gîndi să-i spună că le făcea toate din porunca lui Kunanbai. Ai fi zis că-i plăcea să-l scoată din sărite pe Ospan. Nici pe Akîlbai nu-l trimisese după vînat decît ca să-l facă pe Ospan să-şi iasă din fire. Băiatul îi povesti ieşirea grosolană a unchiului său, dar nici de data asta frumoasa, plină de încredere în sine, nu se tulbură, cu toate că Ospan o atînsese pentru întîia oară de faţă cu Abai.

Cuvintele aspre ale lui Abai nu-l putură opri pe Ospan să nu treacă la ieșiri dușmănoase, pe față. A doua zi după vinătoarea cu șoimul, ducându-se la fântină, Ospan auzi glumele și rîsetele zgomotoase ale lui Nurganîm și ale lui Bazaralî, care stăteau în iurtă. Asta îl scoase din minți și atunci se răsti la o slujnicuță care scotea apă, ocărind-o :

— Hai, cară-te ! Aici nu-i apă pentru Nurganîm ! N-o las eu să-mi spurce fântîna ! Cară-te și spune-i așa : că dacă mai vine careva să ia apă pentru ea, îi rup gîtul !

Porunci îndată lui Masakpai și lui Darhan să nu se urnească de lingă fântină nici ziua, și nici noaptea, și să nu lase pe nimeni să scoată apă pentru iurta lui Nurganîm. Toată ziua se învîrți călare lingă fântină, supraveghind îndeplinirea poruncii, și toată ziua aulul lui Nurganîm nu căpătă nici o picătură de apă. Spre seară, Ospan văzu două femei aducînd pe o cămilă un butoi de apă de la rîu. Se repezi la ele și răsturnă butoiul, strigînd :

— Spuneți-i lui Nurganîm că, pînă n-o să-l dea afară din aul pe Bazaralî, o să vă las pe toți să crăpați de sete ! Să se astîmpere, că altfel o s-o pătească și mai rău decît atîta !

Nici noaptea Ospan nu lăsă pe nimeni să ia apă de la fântină sau de la rîu. Era negru la obraz de minie, își pierduse cu totul mințile și nu-și dădea seama că, prin purtarea lui, el însuși putea să dea naștere la birfeli, care să păteze numele tatălui său.

Trecuse o zi de cînd aulul lui Nurganîm ducea lipsa apei. Dușmănia era pe față și amîndouă părțile simțeau că ciocnirea nu mai putea să întîrzie. Nurganîm era tot atît de îndîrjită ca și Ospan, totuși, nu numai că nu-l sili pe Bazaralî să plece, dar nici măcar nu-i spuse nimic de isprăvile lui Ospan. Umbla prin aul îngrijorată și furioasă, însă cînd intra în iurtă zîmbea, ca și cum n-ar fi avut nici o grijă. Nu mai știa ce să facă pentru oaspetele ei, căutînd să-i spună mereu tot vorbe vesele și duioase. Bazaralî știa cît se poate de bine tot ce se petrecea în jurul iurtei, dar se făcea că nu bagă de seamă nimic, urmărind-o mereu cu ochii, admirîndu-i stăpînirea și făcînd haz în gîndul lui de ceea ce ar mai fi putut să se întîmple.

Pe la prînz, Nurganîm luă o hotărîre pe care puține femei în situația ei ar fi îndrăznit s-o ia. Aulul era așezat pe o vale cu pămînt gras și umed, așa că oriunde se putea săpa o fântină. Dîndu-și seama de acest lucru, Nurganîm chemă în iurta cuhnicii trei djighiți, puse slujnica să facă loc la mijloc, lingă vatră, și le porunci, scurt, celor trei :

– Săpați o fântină aici. Și la repezeală !

Djighiții se apucară îndată de treabă. Nurganîm se uita la ei și zîmbea. Ochii ei căprui și ușor bulbucați aveau sclipiri batjocoritoare.

– Prea se încrede Ospan în puterea lui ! Ei bine, să atle că l-am prostit ! Săpați mai repede și pe urmă aprindeți samovarul.

Și o luă încet prin aul cu un aer biruitor, îndreptîndu-și cu mîndrie trupul plin și înalt. Șolpa grea din păr îi suna în clinchet ușor, de parcă-și bătea joc de Ospan. Femeile din amîndouă aulele rămaseră uluite de trufia și de îndrăzneala lui Nurganîm, care cu atîta încredere în ea și în dreptatea ei îl provoca în felul acesta pe Ospan, ca și pe toți cei care birfeau într-ascuns.

Dar și Ospan se răzbună la rîndul lui, în chip neașteptat și crud, dîndu-l pe Bazaralî pe mîinile dușmanilor săi.

În zilele acelea, pe pășunea întinsă și răcoroasă de la Eralî, la vreo cincisprezece verste de aulul lui Kunanbai, se făceau pregătiri mari în vederea alegerii căpeteniilor de plase. Primăvara trecută se mutaseră acolo peste o sută de aule din semințiile bokenșilor, ale irghizbailor și kotibacilor, ca și din neamul numeros al mamailor, care-și petrecuse iarna pe muntele Hoarda, așa că acela era locul cel mai potrivit pentru alegeri. Mai la o parte de aule se ridicară în șir drept treizeci de iurte albe și noi pentru șefii cei mari, care trebuiau să sosească de la tîrg, și pentru căpeteniile semințiilor. De data aceasta, alegerile aveau să fie conduse de însuși administratorul județului Semipalatinsk, Koșkin, și nu de subadministra-tori și de slujbașii lor, ca pînă atunci. Se vorbea că Koșkin nu venea acolo numai pentru alegeri, ci și ca să cerceteze o pricină de mare importanță.

Koșkin sosi la Eralî însoțit de subadministratorii din amîndouă plășile și de un alai numeros de ureadnici și de strajnici. Trăsurile lor cu clopoței alcătuiau o adevărată caravană : în fruntea ei și de amîndouă părțile călăreau în galop *șabarmani*¹ cu geanta pe umăr și strajnici înarmați cu săbii. Încă de pe cînd se îndrepta spre locul alegerilor, Koșkin poruncise să fie bătuti cu nuiielele căpeteniile plaselor Kzil-Adîr și Cinghiz, care-i ieșiseră în întîmpinare. Vestea aceasta ajunsese înaintea lui la Eralî, și toată lumea adunată acolo pentru alegeri nu-i mai spunea lui Koșkin decît *tentek-oiazul*².

¹ *Șabarman* – curier, ștafetă (n. r.).

² *Tentek-oiaz* – șeful cel turbat (n. r.).

Abai era acasă, la Akşokî, cînd Jirenşe şi Asilbek trimiseră în grabă la el un om, rugîndu-l să vină fără întîrziere la Eralî : se părea că-i aşteaptă zile grele. Altă veste o primi de la Abîlgazî : oamenii stăpînirii veneau să cerceteze pricina lui Oralbai şi îl arestaseră pe Bazaralî, pe care-l descoperiseră în aulul lui Nurganîm.

Îngrijorat, Abai încălecă fără întîrziere, rugîndu-l pe Erbol să-l însoţească.

Cînd ajunseră la Eralî, se îndreptară spre iurtele şefilor, în nădejdea că-l vor găsi tot acolo şi pe Jirenşe. La o mică depărtare se vedea aulul cel mare, alcătuit din cel puţin patru-zeci de iurte, care se deosebeau izbitor de aşezările obişnuite, înconjurate veşnic de nenumărate turme. Cu toate că aulul avea, pe cît se pare, cei mai mulţi locuitori din toată valea, nu se vedeau în jurul lor conoveţe de mînji, iar ţarcul nu era negru de balega oilor : numai ici şi colo păşteau turme mici de vite. Iurtele mărunte, acoperite cu pîslă zdrenţuită şi în-negrită de fum, se înghesuiau doar pe un petic de djailiau. În toate se simţea apăsarea unei grele nevoi. De altfel, aşa i se şi zicea aulului : Kop-djatak¹. Chiar la începutul primăverii, cînd Abai abia se mutase la Akşokî, doi bătrîni din acest aul, pe nume Dandibai şi Erenai, veniseră la el, îi povestiseră despre sărăcia cumplită a aulului şi-i ceruseră ajutor.

Zărind acum această aşezare, Abai se uită nedumerit la Erbol :

– Ia te uită pînă unde i-a adus sărăcia ! Iată în ce stare au ajuns ! zise el, arătînd cocioabele din margine.

Erau nişte biete bordeie şi corturi prăpădite, care aduceau mai curînd a mormane de vechitugi. Alături, chiar sub cerul liber, se vedeau lăzi vechi, pirostrieri de vatră, şei jupute şi paturi ca vai de ele.

În jurul acestor grămezi de boarfe foiau copii rufoşi şi se tîrau moşnegi şi babe, avînd pe ei doar zdrenţe de şube şi *cekmen*².

– Să ştii că vîntul le-a dat iurtele la pămînt. Prin părţile astea, furtunile nu-s rare, îşi dădu cu părerea Erbol. Vezi, colţul ăsta din aul a rămas cu totul lipsit de adăpost...

– Hai acolo, să vedem ce li s-a întîmplat, propuse Abai şi îşi întoarse calul spre partea ruinată a aulului.

Un bătrîn le ieşi în întîmpinare, proptindu-se într-un toiag înalt. Purta peste trupul gol un oekmen numai zdrenţe, iar obrazul supt îi era brăzdat de o reţea deasă de zbîrcituri. Abai îl recunoscu, mirat, pe Darkembai şi-l salută întrebînd :

¹ *Kop-djatak* – adunătură de djataci (n. r.).

² *Cekmen* – un fel de cazacă (n. t.).

- Ce, Darkembai, te-ai mutat și tu la Kop-djatak ? Cum se face că n-am știut nimic pînă acum ?

Darkembai nu se grăbi să-i răspundă. Doar cînd cei doi djighiți descălecară și se îndreptară cu el spre cocioaba cea mai apropiată, începu, cu glas îndurerat :

- N-ai știut pentru că nu e mult de cînd m-am mutat. Iar acum, mi-e dat să rămîn aici pînă la moarte. Și mai sînt vreo patruzeci de calici ca mine. Degeaba am muncit toată viața pentru Suiundik și pentru Sughir, că nici unul din ei nu mi-a spus : „Cînd aveai putere și-mi țineaî soilul, erai ochiul meu : îmi păzeai avutul și, iarna, turmele. Acum ești neputincios, dar n-o să te lăsăm fără sprijin : prin munca ta, ți-ai dobîndit o bătrînețe liniștită“... Nu, căile noastre s-au despărțit ! Așa că m-am hotărît : decît să rătăcesc singur cu șaua la spinare, mai bine să trăiesc și eu ca toată lumea...

- Bine, dar care dintre ei ți-e rudă, ori măcar din aceeași seminție ? îl întrebă Erbol. Doar este o vorbă : „Chiar dacă seminția ta bea otravă, trebuie să bei și tu împreună cu cei de-un neam cu tine“... Dar tu te-ai rupt de ai tăi. La cine ai venit aici ?

Darkembai simți în vorbele lui Erbol o dojană : amîndoi erau din aceeași seminție, a bokenșilor. Îi răspunse, însă, uitîndu-se la Abai :

- Toate cele patruzeci de gospodării mi-s rubedenii. Nu de sînge, ci de viață. Soarta grea și necazul, care-s aceleași pentru toți, ne-au înrudit.

Erbol se uită la el cu mirare :

- Adică, cum vine vorba asta ?

Darkembai nu-și lua ochii de la Abai, răspunzîndu-i ea și cum el l-ar fi întrebat :

- Da, Abai, așa-i cum îți spun...

Tăcu puțin, apoi urmă zîmbind amar și arătînd spre bordeie cu toiașul lui cel greu. Nu se înfierbîntă și glasul îi era liniștit :

- Iată, aici sînt cei ce se trag din semințiile aneților și karabatirilor. Au păscut tot anul vitele la bogătașii irghizbai Akberdî și Mirzatai, ba chiar și la tatăl tău, în aulul lui Kunke. Dincoace, vezi, sînt argații lui Bojei, ai lui Baidali și ai lui Tusip. Mai sînt și alții : și kotibaci ai lui Baisal, și kokșei, și mîrzai, și mamai. Toți au avut parte numai de neajunsuri de la cei din seminția lor și toți au fost părăsiți de ei, de-au ajuns săraci cum sînt și eu. Și-au trăit toată viața lor amară, ei și familiile lor, în pragul bailor, ca și părinții, bunicii și străbunicii lor. Iată ce ne înrudește pe toți... Uită-te la noi : uită-te la mine, la bătrînul Darkembai. Celălalt e

Dandibai, uscat și el de bătrînețe. Uite-l și pe neputinciosul Erenai : toți slabi, toți fără putere, fără vreun fecior în toată firea și muncitor la casă. Sînt unii mai tineri decît noi, însă ori îs schilozi, ori au neveste și copii bolnavi, că nu s-au cruțat pe geruri și pe viscole și și-au cheltuit toată vloga muncindu-le bailor. Și pentru ce ? Pentru o lingură de ciorbă ! La intrați și voi prin iurte, să-i vedeți cu ochii voștri. Unii s-au secătuit la bătrînețe, alții încă tineri, unii au junghiuri în piept, alții se țin de șale, răciți amarnic, ori nu-i mai țin picioarele. Mai vezi pe cîte unul orb, pe altul țintuit la pat, de boală grea. Cum îs iurtele, așa-i și viața din ele : tot ce mai au e găurit, ponosit, rupt și prăpădit. I-au dat afară baii, ca pe niște zdrențe, care nu mai sînt bune de nimic. Dacă nu mai au putere să umble cu turmele lui Kunanbai, Bojei, Baisal, Suiundik, Sughir ori Karatai, însoțindu-le peste tot, atunci stăpîinii nu mai au nevoie de ei și-i aruncă, cum arunci o șa veche ori o căldare găurită...

Bătrînul zîmbi cu amărăciune :

- Tu, Erbol, ai spus așa : „Chiar dacă seminția ta bea otravă, trebuie să bei și tu împreună cu cei de-un neam cu tine“... Toți cîți îi vezi aici sînt, într-adevăr, de-un neam cu mine. Și viața, și gîndurile noastre sînt aceleași...

Abai îl asculta pe Darkembai pe gînduri și cu durere în suflet. Cînd își încrunta sprîncenele, cînd suspina din greu, scoțîndu-și tîmakul și punîndu-și-l la loc, fără să se poată liniști.

- Suferința și sărăcia bîntuie norodul, zise el, după ce tăcu Darkembai. Și asta ți-a deschis ochii și ți i-a ascuțit, ca la șoimi. Mulți vorbă-goală sînt printre noi, cazahii. Parcă au ulei și miere pe limbă. Le merge gura ca un buiestraș, dar ce folos ? Puterea vorbeii nu stă decît în adevăr... Uite, ai spus acum un adevăr usturător. Ce-ar putea să-ți răspundă Kunanbai ori Suiundik ? Nu-i lași să facă măcar un pas : i-ai țintuit pe loc și mi-ai deschis ochii și mie, nu numai ție...

În timp ce stăteau de vorbă, se mai apropiară de ei încă vreo cîțiva oameni : bătrînii Dandibai și Erenai, pe care Abai îi cunoștea, și vreo doi-trei între două vîrste, cu obrazurile supte și pămîntii. Sosiră și cîțiva djighiți tineri, galbeni la față și posomorîți. Între ei era și Abilgazî, care venise să-și vadă prietenii. Îl salută pe Abai și se așeză lingă el. La sfîrșitul discuției lor începură să iasă și alții de prin corturi sau chiar de sub mormanele de pîslă veche și înnegrită de fum. Abai i-i arată lui Darkembai :

- S-a abătut cumva furtuna asupra voastră? Atitea familii stau fără acoperiş, cu copii şi bătrini... De ce au rămas sub cerul liber, ce s-a întâmplat?

Li răspunse Dandibai:

- Ai ghicit, Abai dragă: furtuna e de vină. Numai că furtuna nu ne-a venit de la Allah, ci de la stăpînire. De la căpetenia de plasă... şi bătrînul zîmbi cu venin. Uite colo, unde s-au ridicat iurtele cele albe pentru oamenii stăpînirii. Ce vezi pe lingă ele?

Abia acum Abai şi Erbol băgară de seamă că în apropierea iurtelor albe şi arătoase mai erau şi altele, mici şi negre de fum. Se strîngeau atît de aproape una de alta, de parcă aveau să-şi împărtăşească cine ştie ce taină.

Dandibai trase o înjurătură la adresa căpeteniei de plasă şi explică:

- Iurtele albe sînt sălaşuri pentru cei mari, iar cocioabele noastre, ca să-şi bată joc de noi...

- Cum să-şi bată joc? întrebă Erbol, fără să înţeleagă.

Toţi djatacii săriră care mai de care cu gura:

- Dar ce, asta nu-i bătaie de joc? Ne-au luat iurtele ca să-şi ţină în ele arestaţii!

- Şi din altele, au făcut bucătării!

- Ce bucătării! Din iurtele noastre şi-au făcut haznale! Parcă n-ar avea loc pentru treaba asta cît e Eraliul de mare!

- Şi toate-s din pricina căpeteniei de plasă şi a celorlalţi hoţi de căpetenii!

- Dracu să-i ia de cîini! Cine ştie cînd o să scăpăm de haita asta! Atîţia bătrîni, atîţia schilozi, atîţia bolnavi şi copii au rămas fără adăpost, numai cu zdrenţele pe ei!

Abilgazî adăugă:

- Ai zice că tot dintre djataci or să aleagă şi biul, şi căpetenia de plasă! Că lor li se cere totul şi toată greutatea alegerilor tot lor li s-a pus pe umeri! Numai că nu i-a întrebat nimeni măcar dacă primesc... Maibasar a poruncit, iar şabanmanii au zvirlit afară toată sărăcia oamenilor, le-au desfăcut iurtele şi le-au cărat acolo!

Abai se uită cu nedumerire la cei adunaţi în jurul lui:

- Dar de ce-aţi dat iurtele? De ce nu i-aţi lăsat să poarte ei singuri povara cheltuielilor?

Toţi cei de faţă izbucniră în strigăte:

- Oi-bai, ce vorbeşti!

- Da' parcă se poate una ca asta?

- Doar nu te lasă nici să crîcneşti!

- Aștia nu-s șabarmani, ci adevărați *sabarmani* !¹

Abai îi asculta întors spre iurtele dărimate. Lângă lăzile și boccelele cu boarfe zvîrlite afară, zăceau doi copii mici, înveliți într-un ceapan vechi. Amîndoi erau bolnavi : părul li se lipea pe frunțile ude de sudoare, iar ochii tulburi și buzele arse le erau pline de muște. Abai nu-și mai putu stăpîni indignarea :

- I-au lăsat să-i mănînce muștele ! Ce fac ei cu oamenii ? Unde ți-e îndrăzneala de altădată, Darkembai ? Sabarmanii aștia ar merita să-i pocniți zdravăn peste cap, și să le faceți vînt de-aici !

Darkembai zîmbi iarăși, cu același zîmbet amar :

- Eh, Abai, dragul meu ! Le-am dat noi peste cap și le-am făcut vînt, numai că am ieșit și mai prost...

Și-i povesti tot ce se petrecuse pe locurile acelea în ajunul alegerilor.

Cu vreo zece zile în urmă, Bazaralî, care trecea spre aulul lui Kunanbai, sosise acolo și trăsese la el. Cu toată deosebirea de vîrstă, Bazaralî și Darkembai erau deopotrivă în ce privește îndrăzneala și agerimea minții. Se întîlneau totdeauna ca doi prieteni vechi.

- El nu e ca djighiții noștri de azi, povestea Darkembai, ci ca un cap îndrăzneț de turmă rătăcită în stepă. Nu m-a răbdat inima să nu-i spun tot ce mi se adunase în suflet, și i-am vorbit despre traiul nostru...

În cele trei zile cît rămăsese în aul, Bazaralî intrase în fiecare iurtă locuită de nenorociții aceia din semințiile djighitecilor, bokenșilor și kotibacilor, apropiindu-se de bolnavi, stînd de vorbă cu cei teferi și mai dîndu-le și cite un sfat. În zilele acelea, el împărtășise djatacilor multe din gîndurile lui, uneori le mai cîntase cite un cîntec sau le mai născocise cite o snoavă, ca să-i îmbărbăteze și să-i înveselească, așa că ajunsese un adevărat și drag prieten al aulului sărăcimii.

Le spunea că aule de djataci ca la Eralî se găseau pretutindeni : doar el umbla peste tot și le vedea toate. La poalele Dogalanului stăteau djataci din semințiile sacilor, togalacilor și tasbolaților, pe valea Bilde, cei din semințiile aneților, bakenilor și kotibacilor, în apropierea muntelui Hoarda cei din neamul mamailor, iar pe pășunile Mialî cei din vreo patruzeci de alte seminții. Pe lângă aceștia, Bazaralî mai auzise de djatacii din neamul îndepărtat al kereilor, de dincolo de creasta Cinghizului. În altă plasă îndepărtată, a kokenilor, se adăpostiseră niște djataci alcătuiind „așezarea celor patruzeci de iurte“. În sfîrșit,

¹ *Sabarman* - tilhar, călău (n. r.).

la o alergătură de cal de Semipalatinsk, se așezaseră djatacii baltoracilor și ai djalpacilor.

Bazaralî îi înșira dinadins cu atîta bogăție de amănunte, povestind că toți oamenii aceștia, lepădați de neamul lor, se îndeletniceau cu plugăritul și se hrăneau tot anul din munca asta, trudind numai pentru ei și nu pentru bai. Și își sfătuia stăruitor prietenii :

– Învățați și voi să sugeți la sînul pămîntului ! Întovărașiți-vă măcar cîte două sau trei familii, puneți-vă laolaltă puterile, desteleniți primăvara măcar o deseatină sau două, și semănați grîne ! Iar vara, adunați-vă ceva fîn : parcă nu sînt destule lunci și pășuni de toamnă nefolosite ? Măcar cu o singură coasă de-ați ieși la cosit și tot v-ați alege cu ceva fîn, pe care l-ați putea duce la tîrg să-l vindeți, că tîrgul nu-i departe, și v-ați cumpăra cele de trebuință. Un loc mai bun ca acesta, nici tatăl vostru n-ar fi putut găsi pentru voi !

Bazaralî îi îndemna cu căldură să se gîndească la toate acestea, ca să-și scape de la moarte pe ai lor.

– În ce mai puteți nădăjdui ? Și așa v-ați amăgit toată viața cu nădejdi deșarte, părăduindu-vă cele din urmă puteri ! Parcă puțini dintre voi ați crezut că „cei de un neam n-o să lase omul să crape, că astăzi sau mîine tot or să-l ajute“, pînă ați rămas numai cu zdrențele pe voi ? Vorba ceea : „Între ai tăi, ca într-un leagăn de aur“... Numai că leagănul acela e numai pentru cei bogați, puternici și de neam mare. Parcă nu știu eu ce viață duc djatacii din seminția mea, a djighitecilor ? Ați cunoscut cu toții căile înșelăciunii și v-ați dat seama de ce se zice că „după cîte se spun, crezi că o să găsești o comoară de aur. Dar cînd vrei să pui mîna pe ea, nu-i nici aramă“. Iar zicala : „Chiar dacă seminția ca bea otravă, trebuie să bei și tu împreună cu cei de un neam cu tine“, a fost născocită tocmai ca să-l facă pe sărac să se tîrască pe jos în urma unui trîntor călare. Uitați vechile strigăte de luptă ale djighitecilor și ale bokenșilor, astăzi n-aveți decît unul singur : „Djatac din Eralî !“ Înțelegeți odată că sînteți rubedeniile cele mai apropiate, că aveți aceeași viață, aceeași soartă și aceeași credință... Numai uniți să fiți !

Vorbele lui Bazaralî îi plăcuseră atît de mult lui Darkembai, încît acum le spunea pe de rost. Abai și Erbol ascultau cu atenție încordată această povestire a crudului adevăr. „Dacă Bazaralî ar fi avut parte de învățătură, ce sprijin, ce nădejde ar fi fost el pentru toți năpăstuiții și oropsiții, și nu numai pentru ai tobîkșilor, ci pentru întreg poporul cazah !“, se gîndea Abai.

Darkembai povestea înainte. Chiar în ziua cînd Bazaralî își pusese în gînd să plece, sosiră la Eralî șabarmani călări, aducînd din toate părțile convoaie întregi de iurte albe și mîînd turme de oi pentru tăiat. Îi trimiseseră Takegean și Maibasas, să dea de veste : „Vine năpasta, vine oiazul de județ ! Să se așeze iurtele !“

Bazaralî și Abîlgazî stăteau în iurta lui Darkembai, cînd, ca niște dușmani cotropitori, șabarmanii năvăliră în aul. Trei se repeziră în goană spre iurta lui Darkembai, fără să descalece, zbierînd :

– Unde-i Darkembai ? Să iasă afară !

Bazaralî se uită în tăcere la Darkembai.

– Nu răspunde, îi șopti, să vedem întii ce vor...

Furioși că întirzie, șabarmanii răcneau cît îi ținea gura :

– Ieși, nu mai face pe grozavul ! Pe noi ne strîng în chingi căpeteniile de plasă, iar tu zăbovești, golan afurisit !

Atunci Bazaralî îi întrebă din iurtă, liniștit :

– Hei, djighiților, de unde veniți ? Descălecați și intrați înăuntru, să stăm de vorbă !

Dar șabarmanii, dînd bici cailor, năvăliră asupra iurtei celei mici.

– Ieși, ieși afară ! urlau ei, înjurînd sălbatic.

O ploaie de gîrbace grele se abătu asupra iurtei, făcînd să-i pîrîie proptelele. Darkembai nu se mai putu stăpîni, ieși din iurtă și nimeri de-a dreptul sub gîrbace. Înfuriați, Bazaralî și Abîlgazî se repeziră și ei, ca doi tigri din desișul de stuf, strigînd în gura mare. Cu o smucitură puternică, Bazaralî aruncă jos din șa, unul după altul, pe doi dintre șabarmani, iar Abîlgazî îl încălecă pe cel de-al treilea.

– Și unde nu s-au așezat pe capetele șabarmanilor, și le-au dat ceapanele peste cap, și le-au tras cite-o mamă de bătaie chiar cu gîrbacele lor ! povestea Darkembai, închizînd cu veselie din ochi. S-a adunat toată djătăcimea să se uite, și să fi văzut ce bucuroși erau ! În sfîrșit se găsise unul care să ia apărarea sârmanilor ! Iar viteazul nostru, Bazaralî, i-a șfichiuit pe afurisiții ceia pînă i s-a rupt codiriștea gîrbaciului, și era de lemn tare !

– Atunci, de ce v-au luat iurtele ? întrebă Erbol.

Darkembai îl lămuri pe scurt : șabarmanii plecară și djătacii se liniștiră. Bazaralî mai rămase cu ei încă două zile, dar îndată după plecarea lui năvăliră vreo treizeci de oameni, căpetenia de plasă și alte căpetenii și șabarmani, desfăcînd într-o clipă iurtele și se tot duseră, cu ele cu tot !

- Tîlhari, nici vorbă ! încheie Darkembai. Cîini, nu altceva ! Țtia-s în stare să sape și mormîntul tatălui lor, dacă le poruncesc cei mari ! Eh, Abai !... S-a dus puterea de pe vremuri a lui Darkembai ! Lumina noastră, pune și tu o vorbă bună pentru noi, dacă poți ! Silește-i să ne dea iurtele înapoi ! Parcă n-au, ticăloșii, alte locuri unde să-și facă bucătării și haznale ?

- Da, silește-i ! izbucniră în strigăte djatacii. Nu ne lăsa ! Nu le îngădui să-și bată joc de noi !

Abai se ridică, își scutură poalele ceapanului, își îndoi gîrbaciul și, cu un aer hotărit, și-l sprijini de șold :

- Să mergem cu toții ! Abîlgazî, hai și tu cu noi !

Și plecă ducîndu-și calul de frâu, urmat de mulțimea de djataci și vorbind cu ei. Pînă la iurtele ridicate pentru oamenii stăpînirii era cam o verstă. În timp ce trecea prin aul, tot alți oameni ieșeau la iveală de sub mormanele de vechituri și de prin bordeiele înnegrite de fum, alăturîndu-se celor care-l însoțeau pe Abai. Îi aungeau din urmă, grăbiți, și bărbați înalți și voinici, și djighiți tineri, și moșnegi doborîți de bătrînețe, tot atît de tăcuți, tot atît de furioși, gata de orice.

Pe drum, Abîlgazî îi spuse lui Abai, cu glasul pe jumătate, că djatacii încă nu știau nimic despre arestarea lui Bazaralî : biii se temeau ca nu cumva această veste să provoace o răsccoală a tuturor. Takegean era cel care pusese umărul la arestarea lui Bazaralî : cu cîteva zile în urmă sosise la Eralî și, aflînd despre cei pe care-i bătuse Koșkin pe drum, se speriasse și hotărîse să-l predea chiar el. Erau neliniștiți și biii cei mai de seamă ai Cinghizului : Jirenșe, Urazbai, unul dintre noii conducători ai semîinței, și Asîlbek. Takegean îl denunțase încă de la sosirea oamenilor stăpînirii, ca fiind „ocrotitori și tînuitori ai lui Bazaralî“. Și acum, toți așteptau cu nerăbdare sosirea lui Abai.

În mijlocul iurtelor pregătite pentru alegeri, trei dintre cele mai arătoase, în cîte șase colțuri, fuseseră îmbinate într-una singură. În jurul lor stăteau, într-o tăcere amenințătoare, strai-nicii, iar ștafetele foiau prin apropiere și intrau în vîrfurile picioarelor pe uși cu un aer îngrijorat. Se vedea bine din toate că șeful, care ședea în iurtă, cra nemulțumit și furios.

Îndată ce se arătă Abai lîngă iurtele albe, Jirenșe, Urazbai și Asîlbek îi ieșiră înainte, îl luară la o parte și-i povestiră care mai de care, pe întrecute și adăugînd fiecare cîte ceva la spusele celuilalt, tot ce se petrecuse. Din spusele lor, Abai reținu următoarele :

O dată cu Koşkin, tentek-oiazul, sosiseră cîţiva pricinaşi din neamul naimanilor, care cereau să se deschidă un proces cu răsunet. Şi anume, se plîngeau că, toamna trecută, nişte hoţi de cai dintre tobîkţi, în frunte cu Oralbai, furaseră caii unui aul bogat al neamului lor.

De mult nu se mai ştia nimic despre soarta lui Oralbai, care, după ce o pierduse pe Korimbala, dispăruse şi nu se mai întorsese la tobîkţi. În vremea din urmă însă se aflase că, înrăit, djighitul îşi adunase o ceată de prieteni, îşi făcuse rost de puşti şi începuse să fure cai. Şi nu fura numai de la naimani sau de la neamurile vecine, ale kereilor şi ale sîbanilor, dar chiar de la tobîkţi. Hoţii se ascundeau departe de aşezările dese, printre locuitorii numeroşi ai aulelor sărăcimii din Kerei.

Toate jalbele îl arătau pe Oralbai ca fiind capul de bandă care ruina oameni cu trecere, oameni de seamă şi cu slujbe înalte : el nu jefuia decît aulele bogate. Aceste jalbe trecuseră prin cancelariile judeţelor Semipalatinsk şi Djetîsu, deoarece banda prăda ţinutul aşezat de amîndouă părţile hotarului lor, şi ajunseseră în cancelaria „geandaralului“ – adică a guvernatorului general al guberniei. Răzbunător şi cutezător pînă la deznădejde, djighitul nu se speriasе nici de oastea ţarului ; pe la sfîrşitul iernii trecute, el atrăsese în stepa pustie un detaşament, plecat din Semipalatinsk să-l urmărească, şi, la un popas, îi furase toţi caii. Cei patruzeci de oameni ai detaşamentului rătăciseră mult timp prin stepă, fără hrană şi fără apă. Mai era încă un punct de acuzare, despre care Jirenşe şi Urazbai vorbeau rîzînd, dar pe care Asîlbek, care se aştepta la încurcături mari din pricina lui, îl socotea ca fiind destul de grav : pe drumul mare dintre Aiaguz şi Şubaragaş, fusese bătut şi jefuit subadministratorul, care venea de la Semipalatinsk însoţit de doi strajnici. Naimanii îl învinuiau tot pe Oralbai şi de această ispravă.

Se părea că ar fi vorba de o afacere de mari proporţii şi foarte încurcată. Însuşi Koşkin venise pentru cercetări. Îl însoţeau cinci naimani, ca pricinaşi, dar şi ca martori ai jafului înfăptuit asupra subadministratorului. Aceştia nu păraseau iurta tentek-oiazului, nu primeau să stea de vorbă cu tobîkţi şi nu voiau să se împace, potrivit obiceiurilor cazahe. Se vede că în jalbe era scris şi numele lui Bazaralî, deoarece tentek-oiazul, abia ajuns, îi şi chemă pe toţi cei trei bii şi le dădu straşnică poruncă să-i găsească pe Oralbai şi pe Bazaralî. Spunea mereu : „Ticălosul acela de Oralbai se trage din semînţia voastră. Cum ? El se ridică împotriva ţarului şi voi îl acoperiţi ? Aveţi

să mergeți cu toții la judecată : și căpetenia de plasă, și locțiitorul lui și voi toți, bii și capi de semintie !”

— Și atunci, ne-am certat cu Takegean, urmă Jirenșe. Ne pusesem în gînd să răspundem așa : „De Oralbai noi habar n-avem. E un vagabond, un rătăcit, care s-a lepădat de noi. De asemenea, nici poporul, nici Bazaralî nu știu pe unde ar putea fi și încotro o fi fugit. Prindeți-l voi și faceți cu el ce vreți că tobîkții n-or să-i ia apărarea.” Așa ne înțelesesem cu Takegean și cu Maibasar să-i răspundem oiazului, dar pe seară a sosit în goană la căpetenia de plasă Darhan, venind din partea lui Ospan. Se vede că Ospan s-a certat cu Bazaralî, deoarece l-a sfătuit pe Takegean așa : „Dezvinovățește-te tu cun știi, că eu îl am pe Bazaralî în mîna și ți-l dau să-l pui la picioarele oamenilor stăpînirii”. Așa că Takegean a trimis la Korîk pe șabarmantul Djumagul cu patru strajnici, care l-au înșfăcat pe Bazaralî, iar azi l-au dat pe mîna oamenilor stăpînirii. Acum ori e în cercetare, ori chiar la arest. Cît despre noi, Takegean spune că-l acoperim pe Bazaralî. De aceea am hotărît să te chemăm pe tine. Dă-ne un sfat să știm ce să facem : să-i luăm apărarea, ori să ne lepădăm de el ?

Abai înțelegea mai bine decît ceilalți că se legase acum un nod greu și încurcat. Primejdia care venise din afară părea mai înspăimîntătoare decît dușmănia ascunsă pe care o ațîțase Ospan. Încruntă sprincenele și suspină adînc.

Asilbek zise :

— Oiazul încă n-a început alegerile. A adunat norodul și-l ține acolo, de parcă l-a legat pe loc. S-ar zice că s-a apucat, cu toată hotărîrea, de pricina lui Oralbai : cheamă oamenii, îi descoase... Pe cei care-l batjocoresc pe căpetenia de plasă îi strînge în chingi, iar pe cei care spun tot adevărul îi bate măr. Sînt unii care arată că noi l-am fi apărât pe Bazaralî. Dacă și Takegean spune tot așa, atunci să știi că ne-am găsit beleaua ! Dacă vrem să-l ajutăm pe cel năpăstuit și dacă dăm pe față tot adevărul, ce soartă ne așteaptă ? Oare o să fim noi în stare să ținem piept învinuirilor ? Deocamdată, nu se atinge nimeni de noi. Dar ce-o să fie cînd vom încerca să-l apărăm pe Bazaralî ? Ce să facem ?

Nici de data aceasta Abai nu răspunse nimic. Atunci vorbi Urazbai :

— Ți le-am spus toate așa cum sînt, Abai. O să facem ce ne sfătuiești tu. Gîndește-te doar „să nu cadă cîntea norodului, ci să-l izbăvești de cele rele”. Iar noi, aceștia trei, o să fim alături de tine. Arată-ne încotro s-o luăm și ce să facem...

Mai mulți șabarmani ieșiră buluc din iurta oamenilor stăpînirii. Pocneau din gîrbace și strigau în gura mare cîteva nume :

– Șokin Jirenșe ! Suiundikov Asîlbek ! Akkulov Urazbai !
La oiaz ! Vă cheamă oiazul !

– Auzi, ne cheamă, zise Jirenșe, dîndu-i zor lui Abai să le răspundă.

Abai se întoarse încet, se uită pe rînd la cei trei și-și strînse pumnul, hotărît.

– Să nu vă pierdeți capul în fața celor mari, vorbi el cu tărie. Dacă vor încerca să vă înspăimînte, să nu vă lăsați. Bine a vorbit Jirenșe. Așa și trebuie să faceți. Să nu-l amestecați pe Bazaralî în pricina asta. Lăsați-l pe oiaz să-l prindă pe Oralbai, arcanul lui e mai lung decît al nostru ! Dacă vorbele voastre n-or să se potrivească cu ale lui Takegean, o să vedem atunci ce e de făcut. Nu știu de ce a turbat așa, dar mai bine să intri de viu în mormînt, decît să lași urgia să se abată peste tot norodul ! Nu uitați : dacă-l amestecați pe Bazaralî, înseamnă că recunoașteți vina întregului norod !

Cei trei bii intrară după strajnic în iurta oiazului. Cu o mișcare din cap, Abai chemă la el șabarmanul care mergea în urma lor.

– Uită-te bine cum se poartă oiazul cu ei, și să vii să-mi spui, îi porunci el în șoaptă. Asta ți-o spun numai ție, ai înțeles ?

Șabarmanul era un djighit de prin partea locului și-l cunoștea bine pe Abai. În fața șefilor nu era chip nici să te apropii de el. Acum însă, văzînd că Abai avea încredere și că-și punea nădejdea în el, încuviință tăcut din cap.

Abai se întoarse spre Erbol și Abîlgazî :

– Trimiteți oameni prin aule : toți bărbații, călări sau pe jos, să vină fără întîrziere aici ! Iar voi aduceți pe toți cei ce slujesc pe lîngă iurte : bătrîni și tineri, bărbați și femei, grăjdari, sacagii, bucătari, pe oricine întîlniți în cale ! Și cit mai repede !

Abai rămase lîngă iurtele albe, acolo unde-l întîmpinaseră Jirenșe și prietenii lui.

Oamenii începeau să se adune în jurul iurtelor pregătite pentru alegeri. Mulțimea sporea. Strajnicii și șabarmanii o alungau de lîngă iurtele stăpînirii, urlînd și pocnind din gîrbace. Oamenii se trăgeau îndărăt, dar rămîneau prin apropiere. Fețele tuturor erau încordate. Poponul știa că Bazaralî n-avea nici o vină. Tuturor le era milă de el, iar pe Takegean îl priveau cu ură. Cei mai mulți dintre oamenii care veneau purtau

straie sărăcăcioase. Nu se împrăstiau nici djatacii care veniseră cu Abai : pățania lui Bazaralî ajunsese, în sfârșit, și la urechile lor. Stăteau cu sprîncenele încruntate, vorbind între ei pe șoptite și uitîndu-se spre Abai, care, tăcut, stătea mai la o parte.

În cele din urmă șabarmantul, pe care Abai îl rugase să afle ce se petrece în iurtele stăpînirii, veni la el în goană și-i spuse doar cîteva cuvinte. Într-o clipă Abai se ridică și se apropie de mulțime, acolo unde erau Darkembai, Abîlgazî și Erbol.

— Mă duc în iurta oiazului, le spuse el. Îl cercetează pe Jirenșe și pe ceilalți bii. Tot acolo e și Bazaralî. Am auzit că nacealnicul ăsta obișnuiește să lovească oamenii, să-i înjosească și să-și bată joc de ei. Dacă o să facă și acum tot așa, înseamnă că vrea să ne înjosească cu totdinadinsul. Nu-l putem lăsa să se atingă nici cu sfîrcul gîrbaciului de Bazaralî ori de Asîlbek. Să nu vă depărtați. Nu putem îngădui să fie înfierat un nevinovat ca un răufăcător ! Erbol, Abîlgazî, veniți cu mine !

Și se îndreptă cu ei spre iurta tentek-oiazului.

Vorbele lui trecură în șoptă din om în om și se răspîndiră cu repeziciune în toată mulțimea. Fețele djighiților tineri, ale bătrînilor și ale djatacilor luară un aer hotărît.

În cea dintîi din cele trei iurte, Abai nu văzu decît cîtiva strajnici înarmați, ureadnici și mici slujbași. Dintre localnici nu era nimeni. Cercetarea se făcea în iurta din mijloc. Șefii stăteau în dreptul ușii, la o masă acoperită cu mătase verde. Instrucția o conducea însuși Koșkin, tentek-oiazul, om mărnuțel și slab, cu mustăți lungi decolorate și cu obrazul înghețat și posomorît. Bătînd din picior, îl amenința acum pe Urazbai, care tocmai își făcea depozitia. Alături, cu capul aplecat pe o parte, tălmaciul sașiu și cîrn îi traducea vorbele șefului.

Fie că Urazbai nu mai putea îndura insultele grosolane ale lui Koșkin, fie că-l îmbărbătă sosirea lui Abai, pe care-l zări în ușă, luîndu-și aerul mîndru și semeț de totdeauna, el îi spuse tălmaciului, răsplat :

— Spune-i oiazului așa : că eu nu-s Oralbai — nu-s nici acuzat, nici pîrît. Jirenșe și Asîlbek au spus adevărul, și eu o să-l spun ca și ei : nici unul dintre cei de față nu poate răspunde pentru Oralbai. Nu numai norodul, dar nici tatăl sau mamă-sa nu pot fi trași la răspundere pentru un om care, de un an și mai bine, a dispărut fără veste și nici n-a mai dat măcar prin părțile noastre. Și dacă-i vorba de răspundere, apoi să răspundă tot cei mari care n-au știut să pună mîna pe un om besmetic ca el. Cit despre Bazaralî, el nu poartă nici o vină. Dacă Takegean, căpetenia noastră de plasă, îl amestecă pe

Bazarali, noi, biii, nu putem să-l sprijinim. Bazarali e nevinovat. Să nu zbiere într-aiurea oiazul, ci să-și vadă de treabă și să ceară sfat de la localnici. Asta să-i spui !

Abai era încântat de răspunsul lui Urazbai. Le șopti lui Erbol și lui Abilgazi :

– Strașnic i-a mai zis-o !

Și se îndreptă spre ușa iurtei din mijloc să asculte cum o să traducă talmaciul. Dar strajnicii așezați în prag îi tăiară drumul :

– Stai ! Încotro ?

Abai le răspunse calm pe rusește :

– Nu strigați așa, trebuie să mă duc la domnul nacealnic.

Strajnicii nu se mișcară din loc. Un slujbaş care stătea lângă ușă, mirat pesemne că vedea un cazah din stepă care știa rusește, îl cercoetă pe Abai cu atenție și-l întrebă încet :

– Ce dorești dumneata ? Cine ești ?

Abai își scoase tîmakul și-i făcu o plecăciune respectuos, dar demn.

– Sînt Ibrahim Kunanbaev, simplu om din popor, îi răspunse Abai și-și ridică ochii la el, așteptînd.

Spre surprinderea lui, slujbaşul zîmbi și, dînd paza la o parte, se apropie de Abai :

– A, dumneata ești Ibrahim Kunanbaev ? Te cunosc, și încă bine ! zise el întinzîndu-i mîna. Prietenul dumitale, Akbas Andreevici, cum îi spui, mi-a vorbit mult despre dumneata. . Dă-mi voie să mă prezint : consilier Losovski.

După ce îl salută, Abai îl întrebă, arătîndu-i ușa :

– Ce se petrece acolo ? E supărător pentru noi, pentru popor...

Losovski făcu o strîmbătură și, plecîndu-se spre Abai, îi șopti :

– Te înțeleg. Nu e numai supărător pentru oameni, dar e și cu totul dăunător pentru mersul cercetărilor. Grosolănia și silnicia nu pot să ducă niciodată la ceva bun. Dar ce putere avem ? Fiecare face cum îl taie capul.

Și Losovski se înroși de necaz. Apoi, ca și cum ar fi făcut în ciuda altor slujbași, care se uitau la el cu ironie că discută cu un cazah, făcu semn strajnicilor să-l lase pe Abai în iurta din mijloc.

Acolo, talmaciul tocmai sfîrșise de tradus vorbele lui Urazbai. Tentek-oiazul urlă : „Las' că-ți arăt eu ție nevinovați !” și făcu un semn cu mîna oamenilor lui. Doi strajnici îl apucară de umeri pe Bazarali, care stătea puțin mai încolo, îl doborîră la pămînt și începură să-l bată cu gîrbacele.

- Stai ! Cum îndrăzneşti ? strigă Abai, dînd buzna în iurtă.

Fără voie, strajnicii lăsară gîrbacele în jos. Koşkin sări ca ars :

- Cine eşti ? Ce cauţi aici ?

Tentek-oiazului îi tremurau mustăţile şi ochii îi scăpărau de ură. Se repezi drept la Abai şi-l ţintui cu privirea, fără să clipească. Abai era mai înalt ca oiazul, aşa că se uita la el de sus, mînios, cu un aer acuzator. Singele îi pierise din obraz.

- Eu sînt un om. Iar pe dumneata te rog să nu te porţi ca un dobitoc ! îi răspunse el tare, în ruseşte. Sfirşeşte o dată cu bătaia asta de joc !

Turbat de mînie, tentek-oiazul zbieră către strajnicii uluiţi :

- Arde-l, ce te uiţi ? Şi, aproape virîndu-şi degetul lung în ochii lui Abai, zise cu glas şuiерător : Iar pe tine, am să te bag la puşcărie !

Abai strigă într-una : „Nu-l bate ! Nu te-atinge de el ! Opreşte !“, însă nimeni nu-l asculta şi loviturile plouau peste Bazaralî. Dar pentru tentek-oiazul infuriat încă nu era destul : se întoarse spre strajnicii de lingă perete şi urlă, arătîndu-i pe rînd pe Jirenşe, pe Asilbek şi pe Urazbai :

- Douăzeci şi cinci de gîrbace ! Treizeci ! Cincizeci !

Abai păli de furie. Acum era în stare de orice faptă deznădăjduită, de orice jertfă. Singele nu-i mai fierbea de indignare, ci de setea de luptă.

- Bine, atunci tu ai să răspunzi pentru toate ! Ţine minte că tu singur eşti vinovat ! îi aruncă lui Koşkin drept în obraz, apoi se repezi spre ieşire.

Aproape lovindu-se de el, Losovski intră în goană în iurta din mijloc. Strigătul lui Abai îi arătase că oiazul întrecuse măsura şi că acum poporul era în stare de orice. Izbi cu pumnul în masă, uitîndu-se la Koşkin cu o indignare plină de dispreţ.

- Sfirşeşte o dată cu scandalul acesta ! strigă el, tăios. Nu-ţi dai seama că faci o greşală de neiertat ? Opreşte bătaia cînd îţi spun !

Koşkin n-avu ce să-i răspundă, şi nagaicele ridicate asupra lui Jirenşe, Asilbek şi Urazbai rămaseră încremenite în aer. Bazaralî sări în picioare şi se întoarse spre Takegean, care, speriat, căuta să se ţină cît mai aproape de oiaz.

- Ei, Takegean, acum sîntem duşmani ! strigă el. Nu m-au bătut pe mine, cîntea mea au bătut-o, ţine minte ! Dacă scap cu zile, să ştii că mă răzbun !

Din iurta din faţă se auzi glasul lui Abai :

– Erbol, Abilgazi, chemați oamenii și dărîmați toate iurtele !

Ai fi zis că mulțimea doar atîta aștepta : oamenii stăteau unul lîngă altul, ca un zid. Ca prin minune, în mîinile lor se iviră șokpari scurți și gînbace grele. A fost de-ajuns să repete Darkembai : „Loviți ! Dărîmați !”, și o ploaie de lovituri se abăt看 asupra iurtei, făcînd să se ridice din ea nori de praf. Prăjinile pîrîiau. Parcă se abăt看se furtuna peste cheresteaua subțire a iurtei. Oamenilor stăpînirii li se părea că chiar pe ei îi loveau în cap. Un ureadnic trase un foc în aer, în șanrakul iurtei din mijloc, și mai mulți strajnici îi urmară pîlda. Dar, de astă dată, însuși tentek-oiazul, venindu-și în fire, le porunci să înceteze focul. Cîțiva bătrîni, speriați de împuscături, se traseră îndărăt de lîngă iurtă. Abai, care înțelesese porunca oiazului, strigă tunător către cei de afară :

– Nu vă fie frică ! Nu îndrăznesc ei să tragă !

Glasurile hotărîte ale lui Erbol, Darkembai și Abilgazi, care stăteau afară, repetară după el :

– Nu vă fie frică, dărîmați iurta ! Dați năvală ! Să le cadă acoperișul în cap !

Mulțimea, cu djatacii în frunte, se repezi la peretele iurtei din față, rupîndu-i proptelele și șipcile. Iurta se lăsă într-o parte, apoi se prăbuși, trosnind.

Cuprinși de groază, oamenii stăpînirii se repeziră din iurta din mijloc în cea din fund. Abai se apropie în fugă de Bazaralı și-l trase afară :

– Fugi !

Dintr-un salt, Bazaralı trecu peste dărîmăturile iurtei din față. După el, folosindu-se de zarvă, fugiră și Asilbek, Jirenșe și Urazbai, făcîndu-se nevăzuți în mulțime. Oamenii năvăliră în iurta din mijloc. În fruntea lor erau Darkembai, Abilgazi și Erbol. Nici unul din ei nu fusese vreodată biu ori căpetenie. Acum însă se mișcau și vorbeau poruncitor, cu bărbăție și hotărîre, ca ridicați deasupra mulțimii de valul miniei obștești. Strigătele lor îi păreau tentek-oiazului adevărate lovituri de gîrbaci ; cei trei se repeziră cu gura la el și la Takegean. Abai nu se mai amestecă, ci îi lăsă să se descurce singuri.

– Nu mai faci tu alegerei ! strigau ei. De altfel nici n-ai venit pentru alegeri, ai venit să ne calicești de-a binelea ! Cară-te, și cît mai repede ! Nimeni n-o să-ți mai dea ascultare !

Și se repeziră iarăși în mulțime. Glasurile lor puternice se auzeau cînd ici, cînd dincolo :

– Ridicați-vă iurtele, oameni buni, încărcăți-le și plecați cu ele !

- Las' să rămână tentek-oiazul înfipt aici, ca o buturugă !
- Și lingăii lui împreună cu el !
- Să nu mai fie pe vale nici țipenie de om !
- Luați-vă iurtele, djataci, și plecați cu ele !
- Plecați, să rămână nacealnicii singuri cuc !
- Așa-i, lasă-i să rămână în pustiu !

Tot ce a urmat s-a petrecut neînchipuit de repede. Toate iurtele ridicate pentru alegeri au dispărut într-o clipă, afară de cele două în care se ascundeau oamenii stăpînirii. Peste toată valea, aulele își desfăceau iurtele. Djatacii au luat-o din loc cei dintii. Norodul însă nu s-a mărginit numai la atît. După sfatul nu știu cui, toate hergheliile au fost mîinate departe de djailiau. Curînd n-au mai rămas în vale decît cele două iurte ale stăpînirii, înghesuite una într-alta ca după o furtună cumplită.

Cu vreun ceas în urmă, acolo era scaunul puterii. De pe scaunul ei puterea striga, amenințătoare, de se auzea în tot Eraliul : „Iată-mă !” Acum, locul era gol. Valul greu al norodului, purtîndu-i pe creastă pe Darkembai, pe Erbol și pe Abîlgazi, venise, se rostogolise, și aulul cel mîndru și amenințător pierise, lăsînd în urma lui, lingă mormanul de proptele și de șipci rupte, doar două iurte aplecate într-o parte, ca două bășici din cele care ies după ploaie pe malul unui lac, printre așchii și gunoaie.

Tentek-oiazul și însoțitorii lui se găseau într-o situație cu totul stupidă. Batjocoriți și fără nici o putere, fuseseră părăsiți în stepa goală.

De jur împrejur era pustiu. Nu se mai vedea țipenie de om. Losovski ieși din iurtă, se uită în toate părțile, desfăcu brațele a neputință și, clătînd din cap, începu să ridă cu poftă :

- N-a rămas nicio măcar un ciine rătăcit ! se miră el.

Koșkin tăcea, umblînd cu pași de fiară pe lingă iurtă. Își dădea seama că el era vinovat de toate, dar n-avea altceva de făcut decît să fiarbă de minie neputincioasă. Însă Losovski nu-i împărtășea turbarea.

- De mulți ani cunosc stepa kirghiză, dar nu mi s-a întîmplat niciodată să văd poporul ei ridicîndu-se atît de unit ! zise el cu răcoală. Ce să-ți fac ? Ce-ai căutat aceea ai găsit ! Felul dumitale de a proceda e de neîngăduit. Te-ai purtat în chip sălbatic cu aleșii și i-ai pedepsit împotriva legii. Ai reușit să provoci o adevărată răscoală. Poți să spui ce poștești, însă eu nu pot să trec sub tăcere cele ce am văzut. Cînd o să ajungem în oraș, o să mai stăm de vorbă...

Tentek-oiazul nu-i răspunse. Dădu doar furios din mână și se uită în altă parte.

Lîngă oamenii stăpînirii nu rămăseseră decît Takegean cu cele două ștafete ale lui și două căpetenii de semînții. Dar acum, temuta căpetenie de plasă nu mai avea nici ea nici o putere: nu era în stare să facă rost pentru mai-marii ei măcar de cîteva fire de ceai, de cîteva bursaci, de o bucătică de brînză sau măcar de o înghițitură de apă!

Fără îndoială că alegerile fuseseră zădărnice, că orice încercare de a aduna din nou poporul va da greș. Trebuiau să se întoarcă neîntîrziat la Semipalatinsk. Koșkin îi porunci lui Takegean să facă rost de cai și să asigure plecarea la oraș a oamenilor stăpînirii. Lui Takegean nu-i rămînea altceva de făcut decît să înhame proprii lui cai la patru căruțe părăsite. Și abia spre seară, cu multă greutate, slujbașii putură să plece, în timp ce strajnicii o luară la drum pe jos.

Înainte de plecare, tentek-oiazul îi luă un interogatoriu lui Takegean și celor două căpetenii de semînții, iar după aceea dresă un fel de proces-verbal cu privire la cele petrecute, cu gîndul să-l înainteze superiorilor. Dar scopul principal al acestui document era să-și îndreptățească propriile lui fapte.

În proces-verbal se afirma că Oralbai se dovedise a fi un vestit tîlhar de stepă, iar Bazaralî, sprijinitorul lui în sinul poporului, un cap de răscoală deștept și viclean. Biii locali, aleși, adică Jirenșe, Urazbai și alții, erau tînuitorii și apărătorii criminalilor. Cauza lor era îmbrățișată și de Ibrahim, zis Abai, fratele lui Takegean Kunanbaev, căpetenia plasei Cinghiz. Bazaralî și Abai, după ce asmuțiseră împotriva stăpînirii o gloată de argați, de cerșetori și de alți localnici, zădărniseră alegerile. Căpetenia de plasă Takegean Kunanbaev nu era destoinic pentru această slujbă. Cu toate că nu-i acoperea pe Oralbai și pe Bazaralî, fiind în dușmănie personală cu ei, totuși nu era în stare să țină poporul în frîu. Nu se pricepuse să înăbușe nemulțumirile și să preîntîmpine faptele dușmănoase îndreptate împotriva superiorilor, se dovedise neputincios să oprească pe loc măcar un singur aul, atunci cînd toată lumea pleca, părăsind oamenii stăpînirii în mijlocul stepei, și nu făcuse măcar o încercare de împotrivire atunci cînd mulțimea îl elibera pe arestatul Bazaralî. Era vădit că n-avea nici o putere asupra nomazilor. În consecință, pentru lipsa de pricepere în acțiunea de pregătire a plasei pentru alegeri, Takegean Kunanbaev era destituit din slujbă, iar în locul lui se numea în chip provizoriu locțiitorul său, Bojeev Djabai.

Așa suna concluzia tentek-oiazului. Și o anunță înainte de a se urca în căruță, încercînd în felul acesta să mușamalizeze situația rușinoasă. Ordinul cu privire la destituirea lui Takegean i-l lăsa tălmăciului, care rămînea la Erali, și el își văzu de drum.

3

Erau zece zile de cînd Abai se afla arestat la Semipalatinsk.

Cu toate că arestul nu era chiar o pușcărie, ci doar locul de deținere de pe lîngă secția de poliție, deținuții erau supuși regimului obișnuit al acestor locuri. Ferestrele erau zăbrelete, celulele încuiate în permanență, iar drept singură legătură cu lumea din afară, adică cu gardienii, n-aveau decît fereștrua de la ușă. Dar gardienii, oameni în vîrstă, cu ochi somnoroși și cu fețe cenușii, împodobiți cu cîte o sabie ca semn al slujbei lor, erau departe de a răspunde totdeauna la chemările areștilor, cînd nenorociții băteau în ușă.

Împrejur, totul era de un contrast izbitor cu viața slobodă de stepă cu care era deprins Abai. Izbuti totuși să se obișnuiască oarecum cu situația și își petrecea aproape tot timpul citind. Lectura îl ținea încordat, așa că zilele i se scurgeau pe nesimțite.

De cărți îi făcea rost vechea lui cunoștință avocatul Andreev (Akbas Andreevici, cum îi ziceau cazahii), cu care Abai se împrietenise pe vremuri, cînd încercase să-l scape pe Balagaz de deportare. Avocatul îl vizitase chiar a doua zi după arestare și, sub pretext că avea nevoie să cunoască toate împrejurările pricinii, venea o dată la două zile, îi aducea mereu cărți noi și-i spunea, cu zîmbetul pe buze :

– Uite, ți-am mai adus cîțiva prieteni în temnița duminică !...

Se vedeau la corpul de gardă, într-o încăpere strîmtă, prost luminată și plină de muște, care aproape că nu se deosebea de celula din arest. Akbas stătea mult de vorbă cu Abai, avînd grijă să-i întrețină curajul. Totuși, nu-i ascunse că situația lui i se părea destul de gravă.

– Nu-i de glumit cu insulta adusă unui slujbaș în exercițiul funcțiunii... Eu te înțeleg : te-a mînat glasul unei drepte minii, care-ți face cinste. Dar în ochii legii, fapta duminică înseamnă îndemn vădit la răzvrătire, ceea ce, din păcate, poate avea urmări destul de neplăcute... Să vedem ce acuzații or să ți se aducă.

Încă înainte de a-l vedea pe Abai, Andreev aflate toate amănuntele celor petrecute de la Losovski, cu care era prieten de multă vreme. Părerea lui era că depoziția lui Losovski avea un rol hotărâtor în procesul lui Abai, iar consilierul primi bucuros să spună la judecată totul așa cum se petrecuse, mai ales că nu împărtășea de loc punctul de vedere al lui Koșkin cu privire la administrarea populației din stepă. Nu vorbea niciodată despre Koșkin decât cu un zîmbet de dispreț, și-l socotea ca fiind o brută mărginită și samavolnică. Losovski explica răzvrătirea poporului numai prin aceea că Koșkin avu-sese o ieșire grosolană, stîrnind izbucnirea patimilor, în timp ce Abai, după părerea lui, nu-și manifestase decât sentimentul de demnitate omenească.

La această discuție era de față un prieten comun al lui Losovski și Andreev : Mihailov. Era un om trecut de treizeci de ani, cu barba bogată și neagră, cu fruntea lată, care părea și mai înaltă din pricina unui început de chelie, și cu fața deschisă de bărbat curajos și inteligent. Mihailov stătea la Semipalatinsk cu domiciliul forțat, sub controlul poliției. Totuși, cîțiva prieteni de-ai lui izbutiseră să-l plaseze într-un serviciu la administrația regională. Cînd aflate că unul dintre cei mai importanți slujbași superiori din regiune ajunsese într-o situație ridicolă, părăsit de toți în stepă, Mihailov izbucnise în hohote de rîs. Apoi îl rugase pe Andreev să-i mijlocească o întîlnire cu acel îndrăzneț fiu al stepei, care știuse să dea o asemenea lecție îngimfatului asupritor.

Vizita avocatului îi făcu multă bucurie lui Abai. Acum, încredințat că un prieten ca Akbas îi purta de grijă, nu mai era neliniștit. Avocatul îi căpătă numaidecît autorizația de a primi cărți. Romanele erau unul mai interesant ca altul, și ziua întreagă nu-i ajungea pentru lectură. Seara, și uneori noaptea, Abai citea la lumina slabă a felinarului atîrnat sus, pe peretele celulei lui. Cînd felinarul începea să fileze și era gata să se stingă, Abai se ridica și bătea cu pumnul în ușa. De obicei, la ceasul acela, oamenii de gardă pe arest – aproape toți bătrîni – dormeau duși. Treziți din somn, intrau în celulă, bombănind înciudați și răstindu-se la Abai :

– Ia te uită, măi kirghizule, te-ai făcut cărturar ? Ce, vrei să citești aici, la pușcărie, și pentru bunicu-tău, și pentru bunică-ta ? Nu-ți ajunge ziua, cît e de mare ?

De multe ori Abai rîdea și el de glumele lor. Le spunea pe nume : pe unul îl chema Serghei, pe celălalt Nikolai. Se minunau de liniștea lui, de politețea lui, iar cînd începeau să bodogănească, Abai îi potolea cu argumente convingătoare :

- Ia gîndește-te și tu, Serghei : celula-i plină de ploșnițe, n-am o clipă de liniște... cum vrei să dorm ? N-am aici nici un prieten, nici o mîngîiere ; n-am decît cartea. Și pe deasupra, închisoarea nu cheltuiește nimic cu mine decît gazul din lampă, doar știi că nici măcar pîinea statului n-o mănînc !

Bătrînul se burzuluia, se încăpățîna, dar pînă la urmă îi aducea gaz și-i ștergea felinarul.

- Ți-ai și găsit unde să înveți, bombănea el. La școală învață omul, nu la pușcărie ! Oamenii cumsecade învață de mici, iar tu ai tot amînat-o, pînă ai ajuns la pușcărie...

Într-adevăr, Abai nu păgubea închisoarea cu nimic : și kumîsul, și șurpa, și ceaiul, toate i le aduceau prietenii Erbol sau Baimagambet, pe care Abai îl luase de mult djighit la îngrijitul cailor. Și acum avea în celulă o strachină mare cu kumîs, carne fiartă și tot felul de prăjituri pentru ceai, învelite într-o față de masă. Abai nu mîncă mult : nu pentru că ar fi fost îngrijorat de soarta lui, ci pur și simplu din pricina căldurii și a aerului stătut din închisoare. Obrazul lui brun era acum pămîntiu din lipsă de soare și de aer curat.

În noaptea aceea, Abai dormise iarăși puțin. Dimineața bău un pic din kumîsul adus în ajun și se cufundă în cititul unui roman care-i stîrnise interesul. Cartea se chema „Sohatii“ și în ea era vorba despre cîțiva ruși, cutezători pînă la nesăbuiță. Eroul principal era drept-răzbunătorul, cinstitul și îndrăznețul Sohatii. El se ascundea cu banda lui prin adîncuri de păduri, de unde ieșea la drumul mare atacînd oamenii de seamă, cu slujbe înalte, ca să se răzbune pe ei pentru soarta lui. Și lui Abai îi trecură iarăși prin mînte gîndurile care-l urmăriseră în primăvară, după ce-l citise pe „Dubrovski“. Își aminti cum nimicise Vladimir prin foc, o dată cu propria lui casă, cîțiva slujbași șperțari. Și răzbunarea aceea, plină de minie, a cîstei jignite trezi în el din nou același sentiment de simpatie. Da, o minie ca aceea e în stare să-ți trezească vitejia ! El însuși trăise clipe asemănătoare celor descrise în carte. Avu iarăși înaintea ochilor icoana acelei zile : tentek-oiazul, strajnicii și ureadnicii înspăimîntați, înghesuți în iurta din fund, trosnetul proptelilor de lemn dărîmate, mînia necruțătoare a mulțimii, aprinsă ca o scinteie, fulgerător... Cîtă asemănare !... Se vede că oamenii care vorbesc limbi diferite și trăiesc departe unii de alții reacționează la fel, ca niște frați buni, cînd e vorba să se apere de silnicie și să se răzbune pentru nedreptăți amare. Și tot la fel oamenii diferiți și popoarele diferite nu rabdă silnicia și nedreptatea. Prin urmare, nu semnele semînțiilor, nu faptul de a aparține aceleiași rase sau aceluiași neam

ii călăuzesc pe oameni : mînia lor e trezită doar de starea lor asemănătoare de asuprire... Și Abai se așină în gînduri, cu cartea deschisă pe genunchi.

Scîrțitul ușii îl trezi. Intra însuși Homutov, directorul închisorii. Nu se arăta decît atunci cînd venea la Abai avocatul sau judecătorul de instrucție. În ziua aceea, însă, Abai nu aștepta pe nici unul din ei. O clipă îi trecu prin minte : oare nu cumva îi dau drumul ?... Se ridică grăbit și făcu un pas spre Homutov. Directorul se opri în prag și-i spuse, cu glasul lui morocănos :

– Kunanbaev, la corpul de gardă ! A venit tatăl dumitale din aul.

Nedumerit și dezamăgit, Abai îl urmă. „Ce nevoie a avut să-și cărăbanească pe aici oasele bătrîne ?“, se întreba el înciudat, trecînd pragul corpului de gardă. Acolo văzu mai mulți oameni. Erbol și Baimagambet stăteau mai în față. Abai îi salută și-l căută cu ochii pe Kunanbai. În încăperea prost luminată îl recunoscă cu greu pe Darkembai. La spatele lui stăteau alți doi, dar Kunanbai nu era acolo.

– Unde-i tata ? întrebă Abai. Mi s-a spus că a venit...

Erbol îl împinse cu cotul să tacă, apoi se întoarse spre Baimagambet și-i spuse repede, ca și cum i-ar fi vorbit lui :

– Pe ziua de azi, tatăl tău e Darkembai, că altminteri n-am fi putut veni să te vedem !

Abai zîmbi, arătînd că îl înțelesese și întinse brațele spre Darkembai, care, luîndu-și un aer demn, se apropie de el cu brațele larg deschise.

– Dragul meu ! Lumina mea ! Sprijinul meu ! strigă el, îmbrățișîndu-l și sărutîndu-l.

Erbol fusese cît se poate de darnic cu Homutov, împin-gîndu-i un șperț gras. Văzîndu-l pe Abai în brațele bătrînului, directorul nu mai avu nici o îndoială și, încredințat că bătrînul era într-adevăr tatăl lui Abai, plecă, lăsîndu-i să stea de vorbă nestîngerii.

Abia acum recunoscă Abai pe cei doi oaspeți din fundul odăii și rămase uluit. Îi îmbrățișă fericit pe amîndoi djighiții mai înalți, care stătuseră pînă atunci mai la o parte, fără să scoată o vorbă. Și avea de ce să se mire : cei doi nu puteau să se arate în ochii lumii și nu numai în Semipalatinsk, alături de cancelaria lui Koșkin, dar nici măcar prin aulele irghizbailor.

Irghizbaili vedeau în djighiteci obîrșia tuturor nenorocirilor, care începuseră cu pricina lui Oralbai și se încheiaseră cu tulburările stîrnite de Abilgazi și de Bazarali. Tocmai împotriva lor Takegean și alte căpetenii ale irghizbailor înaintaseră pîri

la cancelaria tentek-oiazului. După părerea tuturor, ei ar fi pus la cale răzvrătirea de la Erali, asmuțindu-i pe djataci, ridicând norodul împotriva autorităților și îndemnând mulțimea să dărâme iurtele oamenilor stăpînirii. În timpul interogatoriilor de la instrucție. Abai înțelesese cît se poate de bine cum era socotită purtarea lor. Dar în depozițiile lui el nici nu le pomeni numele, deși, știa că în felul acesta nu făcea decît să lungească mersul cercetărilor ca și al deținerii lui în arest.

În urma celor petrecute la Erali, Takegean rămăsese fără slujbă, iar Abai, chemat la tîrg pentru cercetări, fusese arestat pe loc. Dar Bazarali și Abîlgazî izbutiseră să se facă nevăzuți. Și iată-i acum pe cei doi djighiți, care își ridicaseră împotrivă pe toți oamenii stăpînirii, iată-i întorcîndu-se în oraș și venind de bună voie la închisoare, chiar între pereții casei autorităților care-i căutau de zor !

Venirea lor îl uimi pe Abai. Numai niște prieteni adevărați sau rude devotate erau în stare să facă așa ceva.

— Cine v-a vîrit în gura leului, dragii mei ? îi întrebă el nedumerit. Oare e cu puțință ca, din pricina mea, irghizbail să fi prefăcut apa voastră în venin și mîncarea în clei, de v-au silit să veniți aici ? Ori poate că v-au prins și v-au adus cu arcanul ?

Bazarali zîmbi :

— De data asta, Abai, n-ai dreptate. Desigur că, dacă ar fi putut, ei ar fi adus pe toți djighitecii. Nimeni nu ne-a asuprit, nimeni nu ne-a silit. Bătrînul acesta, Darkembai, și Abîlgazî cel cu capul înfierbîntat au hotărît că acolo unde stai tu, or să stea și ei ca într-un palat... Dacă în locul tău ar fi fost Takegean, nici nu ne-ar fi trecut prin minte să venim aici !

Cu liniște și hotărîre, Darkembai și Abîlgazî încuviințară. Darkembai zise :

— Doar n-o să stai tu în locul nostru ! Noi nu sîntem în stare să te apărăm, n-avem nici minte destulă, nici pricepere...

Abîlgazî îl întrerupse :

— Da, rămînem închiși în locul tău. Ce rost avem noi ? Pe cînd pe tine te așteaptă norodul să-i ștergi lacrimile. Dacă ai să vrei să ne aperi, ne scapi tu — ești plin de bărbăție și știi să lupți. De aceea am și venit : să pleci tu și să rămînem noi.

După discuția neplăcută pe care o avusese cu Ospan, la vinătoare, Abai nu-l mai văzuse pe Bazarali decît atunci, la încăierarea din iurta tentek-oiazului. Cu toate că Bazarali nu

vorbea decît despre ceilalți, Abai își dădea seama că chiar el îi adusese : era ca și cum i-ar fi cerut iertare. Fără șovăială, djighitul își jertfea și amorul propriu, și însăși soarta lui.

Abai nu-i răspunse. Se gîndea ce să le zică. În cele din urmă, își ridică privirea limpede și senină asupra celor trei prieteni :

- O cămilă se cunoaște la drum, iar un bărbat adevărat la nevoie, începu el. Dragii mei, mi-ați făcut o mare bucurie. Îl văd în fața mea pe Darkembai, bătrîn cărunt, gata să facă orice pentru mine, dacă m-ar amenința vreo primejdie. Vă văd și pe voi, doi bătrîni, tot atît de hotărîți. Ce foc ar fi în stare să vă înfricoșeze ? Și eu să fug de primejdie ? Adăugă, rîzînd : De altfel, nu-i nimic de speriat. Nici nu-mi trece prin minte că am să pier de gloanțele oarbe ale tentek-oiazului ! Pînă acum n-am avut de suferit nici o neplăcerē, și am încredere în viitor. Printre ruși despre care am avut și pînă acum cuvinte de laudă, am un prieten. El a mai găsit cîtiva oameni de nădejde ; unul din ei e chiar consilierul, om deștept și cinstit. A văzut cu ochii lui silnicia și samavolniciile tentek-oiazului și a făgăduit că o să le spună toate, așa cum s-au petrecut. Prin urmare, așa stau lucrurile. Cred că în zilele următoare va fi nevoie să dau ochi cu tentek-oiazul la o confruntare și, bineînțeles, nu-l pot lăsa pe Daneken să se măsoare cu el ! glumi Abai, uitîndu-se la Darkembai.

Se întoarse apoi spre Bazaralî și urmă, tot atît de vesel :

- E drept că nici tu, Bazeke, n-ai rămînea mai prejos de orice alt cazah în ce privește darul vorbirii ! Dar de data asta, lasă-mă și pe mine să arăt ce pot ! Cu cît sînt mai mulți pricinași, cu atît e mai grea socoteala : or să curgă cu nemiluita jalbe și pîre, și cercetările lor or să tărăgăneze. Și acum, prietenii mei, e de prisos să mai rămîneți aici. Întoarceți-vă în aul.

Îi mai îmbrățișă o dată și-și luă rămas bun de la ei.

Darkembai și Bazaralî se sfătuiră cu Erbol și se hotărîră să nu plece din Semipalatinsk. Cei doi traseră în mahalaua tătă-rască, unde poposeau uneori cazahii din stepă, și noaptea se întîlneau cu Erbol. Se înțeleseră că, în cazul cînd situația lui Abai se va complica și va fi amenințat de o pedeapsă gravă, Bazaralî să-și ia asupra lui toată vina, chiar și răzvrătirea de la Eralî.

Bazaralî era în stare să moară, numai să-l scape pe Abai. Cum nu putea nici să-și învingă patima pentru Nurganîm, nici să nesocotească dragostea ei fierbinte și devotată, nu-i mai păsa de nimeni și de nimic, și nu se mai gîndea decît

la Abai. I se părea că în ziua când prietenul lui va afla adevărul, va căpăta o adîncă rană în suflet, iar lui nu-i va mai rămînea decît să intre în pămînt de ruşine. Nu ştia că Abai aflase totul, dar că-şi înăbuşea simţămintele proprii de dragul cauzei obşteşti.

După ce vorbi cu Abai la închisoare, sufletul lui Bazarali se însenină.

— E înţeleaptă vorba lumii, îşi zicea el mereu. „Djighitul pierе dacă nu-şi află un tovarăş vrednic, norodul pierе dacă nu-şi află o căpetenie vrednică.“ Am acum şi tovarăşi, şi căpetenie. Pentru mine e hotărît : ori scapă Abai cu bine şi ne întorcem bucuroşi acasă, ori eu nu-mi mai văd aulul şi iau calea surghiunului în ținuturi depărtate. Şi asta fără părere de rău : Abai m-a învăţat că cinstea adevărată stă în sufletul omului, nu în mîndria pe care o arată...

Darkembai era de aceeaşi părere :

— Abai zice : nu te pleca în faţa duşmanului, nu-ţi cruţa viaţa pentru prietenul tău ! Ce minte mare !

Opreliştea în singurătate îi aduse lui Abai faimă şi cinste : cercul prietenilor se lărgea mereu în jurul lui. Dar în timp ce i le povestea toate acestea, Erbol trecea sub tăcere faptul că la schimbarea soartei lui contribuisе cu multă căldură şi Saltanat, fiica lui Aldeke, cuscru şi prieten cu Tinibai, negustor bogat care-şi avea casa pe malul Irtişului, nu departe de oraş. Viaţa aulelor de pe malul fluviului se deosebea mult de a celor din stepă. Oamenii se îndeletniceau şi cu plugăritul, dar şi cu negoţul, erau deprinşi cu oraşul şi veneau de multe ori acolo, la piaţă sau la iarmaroc. Nici felul lor de viaţă nu semăna cu al tobikţilor : ei locuiau în case de birne, cu acareturi împrejur.

Saltanat, fiică iubită şi răsfăţată a unuia din aceste aule, logodită cu un tînăr de neam bogat, venise la oraş cu troica de cai murgi, aleşi, însoţind-o pe mama ei cea mai tînără. Nu intra înţia oară în casa lui Tinibai şi era prietenă veche cu Makiş. Iarna trecută, vorbindu-i despre fratele ei, Makiş îi cîntase stihurile lui Abai :

*Soarele şi luna strălucesc pe cer,
Dar întunecat mi-e sufletul stingher !
Eu altă iubită-n viaţă n-am găsit,
Chiar dacă iubita şi-a găsit iubit...*

Saltanat ascultase cîntecul, îmbrăţişînd-o pe Makiş şi uitîndu-se pe gînduri la fereastra care se tulbura încet în amurg. Deodată suspinase adînc şi îşi lăsase capul pe umărul priete-

nei : i se părea că în fața ei se deschisese tainițele neprețuite ale sufletului omenesc, pe care nici nu le bănuise până atunci. Dar se stăpînise repede și se înroșise, de parcă-i era rușine de simțămintele ei.

– Oare poate să mai dorească ceva o fată pentru care s-au scris stihuri ca acestea ? suspinase ea în seara aceea.

Venind acum din nou în oraș și auzind de înmormântarea lui Abai, se tulbură adînc. O întreba mereu pe Makiș, căutînd să afle ce se putea întîmpla și ce era de făcut. Într-o dimineață, în timp ce-și bea ceaiul împreună cu baibișea lui Tinibai, cu mama ei și cu Makiș, intră în odaie Erbol. Makiș și baibișea îl năpădiră cu întrebări : „Ce se mai aude despre Abai ? Ce zice avocatul ? Oare au de gînd să-i dea drumul ?”

Erbol nu cunoștea pe cele două străine. Se uită la Saltanat și se încurcă. Fata roși, îl iscodi cu privirea ochilor ei strălucitori și se aplecă spre el, de parcă voia să-i spună : „Haide, vorbește, nu-mi ascunde nimic !”

Makiș spulberă îndoielile lui Erbol :

– Spune, doar nu sîntem între străini.

Atunci Erbol o lămuri, pe scurt :

– Și Akbas Andreevici, și Abai nădăjduiesc că totul se va sfîrși în curînd. Deocamdată, însă, nu se știe nimic sigur. Akbas Andreevici zice că, după ce se termină cercetările, arestatul ar putea să fie eliberat pe cauțiune. Dar lucrul acesta trebuie pregătit din vreme, chiar de acum : să găsim un locuitor din tîrg pe care, în primul rînd, să-l cunoască stăpînirea și, în al doilea rînd, să poată aduce cu el o mie de ruble, cauțiunea. Cel mai bun ar fi un proprietar de casă ori un neguțator. Pentru asta am și venit.

Era limpede că Erbol se gîndea ori la însuși Tinibai, ori la unul din feciorii lui. Bătrîna baibișe a lui Tinibai mai avusese de-a face cu asemenea lucruri. De data asta, însă, dădu din mîni a neputință :

– Dragul meu, cu ce pot să-ți fiu eu de folos ? zise ea, cu părere de rău. Doar știi singur : stăpînul casei a plecat, amîndoi feciorii mei lipsesc, iar cu mine cine crezi că ar sta de vorbă ? Și nici măcar n-am bani în casă...

Erbol și Makiș se întristară.

– Adică cum ? Nu se poate să găsim nici o ieșire ? întrebă Erbol, amărit. Să ne ducem după vite nici nu poate fi vorba : aulele noastre au plecat de mult în djailiau și timpul e scurt... Poate că dumneata, baibișe, ai putea să vorbești cu vreunul din cazahii neguțatori de pe-aici... M-aș duce chiar eu să-i duc vorba dumitale...

Era singura cale de a ieși din încurcătură. Baibișea și Makiș începură să înșire numele bogătașilor cunoscuți. Dar ca un făcut, toți erau plecați după treburile lor negustorești. Makiș se și supără :

- Și de ce, mă rog, nu mai stau pe la casele lor ? Cum vine vara, cum încep a le scîrți căruțele în stepă ori la munte !

Ai fi zis că nu mai era nici o scăpare. Deodată Saltanat, care ascultase cu luare-aminte, se întoarse hotărîtă spre Erbol :

- De ce cauți prietenii lui Abai-mirza numai la oraș ? Este o vorbă : „Prietenia tot cu prietenie se plătește“. Tatăl meu își aduce aminte de multe ori că și Abai, și tatăl lui, l-au ajutat prietenește, și nu numai o dată ! Spune-i lui Abai închinăciuni din partea mea și a mamei. Luăm toată grija asupra noastră. Și spuneiți stăpînirii că eu, Aldekenova, primesc să depun cauțiunea pentru el !

Toată lumea se înveseli, dar Erbol se bucură mai mult decît toți.

- Sora noastră iubită ! strigă el către Saltanat. Ai făcut un gest la care nu orice bărbat s-ar fi hotărît ușor ! Oare poți să faci mai mult pentru un prieten, decît să-i redai libertatea ? Cuvintele de mulțumire sînt neindestulătoare. Și la ce ți-ar folosi mulțumirile mele ? Cînd o să scape Abai viu și teafăr, o să-ți spună el singur tot ce se cuvine să-ți spună !

Ai fi zis că fruntea senină a lui Saltanat, nasul mic și drept, și bărbia ei albă și rotundă răspîndeau o lumină tandafirie. Chipul ei feciorelnic și proaspăt, ușor rumenit de fericire, strălucea de zîmbet. Părul neted avea sclipiri de aur întunecat, iar ochii mari și limpezi, ochi de ciută, priveau liniștit și grav, ascunzînd undeva, în adîncul lor, o feminitate dulce și ușor vicleană. Pe degetele subțiri și albe și la încheieturile miinilor purta nenumărate inele și brățări de aur, și cercei de aur îi tremurau în urechi. Fără voie, Erbol se gîndi : „Da, într-adevăr, fata asta e Saltanat¹ și la chip, și la suflet !“

O povară, și una din cele mai grele ale prietenilor lui Abai, căzu de pe umerii lor, și tocmai la timp : pricina lui urma să se rezolve la cancelaria administrației regionale, adică pe calea administrativă în loc de cea judecătorească.

Doi paznici îl aduseră pe Abai într-o încăpere mare de la etajul întii al administrației „geandaralului“. Acolo se afla o masă lungă, acoperită cu postav verde. Abai a fost pus să se așeze pe un scaun, la capătul mesei. După cîteva minute

¹ *Saltanat* - lux, splendoare, fast (n. t.).

intrară cîțiva slujbași, în uniforme cu nasturi sclipitori. O dată cu ei intră și avocatul Andreev, pe care la început Abai nici nu-l observă printre atîția necunoscuți. În urma lor se ivi consilierul Losovski și încă unul, un bărbat spătos și chel, cu barba lungă și neagră, cu fața energică și serioasă. Losovski îi șopti ceva. Omul zîmbi și se uită cu luare-aminte la Abai. Apoi trecură amîndoi la spatele lui.

Oamenii stăpînitii se așezară în jurul mesei. Președintele era un bătrîn cu barba înspicată, cu părul cărunț pieptănat peste cap și cu ochii vioi, albaștri. După ce declară ședința deschisă, ceru să fie chemat administratorul de județ Koșkin. Tentek-oiazul, bine strîns în uniformă, cenușiu și împietrit, așa cum fusese și la Eralî, intră călcînd cu zgomot în liniștea sălii și privind semeț în jur. După ce ocoli tot șirul de scaune de lîngă Abai, se așeză și el la masă. Dintre cazahi nu era de față decît tîlmaciul, un om cu urechile retezate, cu fața lată, cu mustața rară și spălăcită și cu părul drept și aspru. Clipea des din ochii lui mici, ținîndu-se tot prin apropierea celor mari.

Se reluă interogatoriul, o repetiție a depozițiilor făcute mai înainte de Abai.

Abai povesti amănunțit tot ce se petrecuse la Eralî. Vorbi despre isprăvile tentek-oiazului, ilegale și umilitoare pentru popor, despre bătăile cu nuiete și cu nagaica. Stăruia mai ales asupra faptului că cei bătuți erau bii aleși de popor și întăriți chiar de autorități. Tocmai asta stîrnise mînia poporului. Pe un superior ca acesta nu putea să-l respecte nimeni. Totuși nimeni nu se atinsese de el, nici măcar cu un deget. Doar că poporul, lovit în demnitatea lui, renunțase să ia parte la alegeri și se împrăștiase.

— Înseamnă că am făcut o crimă dacă, aflîndu-mă în mijlocul poporului și rugat fiind de el, am adus la cunoștința stăpînirii cuvîntul lui ? încheie Abai.

Abai vorbea rusește. Atîta timp cît nu avea decît să repete ceea ce îl sfătuisese Akbas să spună și ce scrisese el în declarația lui, se exprima aproape fără efort și curgător. Dar cînd începea să spună ceva de la el, să caute și să adauge explicații noi, bagajul lui de cuvinte rusești se dovedea prea sărac, stingherindu-l. Atunci se adresa tîlmaciului și vorbea în limba cazahă, uitîndu-se pîntă la el, de parcă îi porunceau : „Tălmăcește întocmai !“ Dar după ce-l lăsa să traducă cîteva fraze, începea iarăși să vorbească singur. Era cît se poate de mulțumit că fusese în stare să susțină în limba rusă întîia lui discuție mai lungă cu autoritățile. Nu se sfia să facă

construcții greșite, căutînd doar să nu schimbe înțelesul argumentelor și să nu scape din vedere esențialul. Unele expresii cazahe plastice, care-i treceau prin minte, și le traducea singur, pe loc.

Bătrînul președinte părea a fi un om drept, care respecta neclintit cea mai strictă legalitate. Spre mirarea tuturor, el hotărî să se cerceteze cazul slujbaşului țarist o dată cu al cazahului simplu din stepă. Dar atît această hotărîre, cît și faptul că îl lăsase pe Abai să dea atîtea lămuriri amănunțite aveau un substrat interesant.

După ce se întorsese de la Eralî, tentek-oiazul începuse să-și pună în mișcare toate legăturile : era ginerele președintelui tribunalului, care, la rîndul lui, se găsea în relații prietenești cu guvernatorul, și amîndoi căutau să-l scoată basma curată. De aceea, înainte de orice, încercaseră să mușamalizeze partea privitoare la bătaia aleșilor poporului. Totuși, intervenția avocatului Andreev, pe care-l cunoșteau bine ca om stăruitor și cu autoritate, nu le îngăduise s-o facă : pentru Andreev n-ar fi fost greu să strămute dosarul la cancelaria guvernatorului general al ținutului de stepă, și atunci cazul lui Koșkin ar fi putut lua o întorsătură neplăcută. Mai mult încă : tînărul consilier Losovski se și grăbise să-i prezinte guvernatorului raportul asupra alegerilor de la Eralî, semnalînd procedeele ilegale ale administratorului de județ. Acum mușamalizarea le-ar fi venit peste mină, așa că fuseseră nevoiți să găsească altă cale ca să-l scoată din cauză pe Koșkin și să-l acopere, iar pe Abai să-l condamne, urmînd ca afacerea să fie clasată pe loc colo, la Semipalatinsk.

Iată de ce guvernatorul luase hotărîrea ca pricina să nu se judece la tribunal, unde i s-ar fi îngăduit o largă publicitate, ci pe calea administrativă, care era în puterea lui, aplicînd procedura cu pricepere și cu discreția cuvenită, și însărcinîndu-l cu executarea ei pe bătrînul slujbaş Horkov, om cu experiență, pe care se putea bizui cu toată încrederea.

Îndată ce începuse să studieze dosarul, Horkov își dăduse scama că dacă Abai s-ar alege cu o pedeapsă aspră, de pildă cu închisoarea pe termen lung, avocatul ar ști să obțină revizuirea procesului în cancelaria guvernatorului general, și atunci cazul lui Koșkin ar fi dat în vileag. Iată de ce era hotărît să se mărginească la o amendă, să-l elibereze pe Abai și să claseze dosarul, ca nu cumva afacerea să ia proporții. Pentru asta, era nevoie să se conexeze cazul lui Koșkin cu al lui Abai și să se cerceteze cît mai grabnic.

Horkov, care se bucura de mare trecere pe lângă administrație, deoarece guvernatorul era căsătorit cu nepoata lui și-l sprijinea în toate, nu scăpa niciodată prilejul să se învîrtă de cîte un șperț gras. Prin urmare, se hotărîse să folosească și în cazul de față toate avantajele situației și, făcînd jocul guvernatorului și al președintelui tribunalului regional, să nu-și neglijeze nici propriile lui interese. Vorbînd cu Andreev, îi dăduse a înțelege că soarta clientului său ar fi ușurată mult, ba s-ar putea chiar să fie pus în libertate, dacă nu s-ar zgîrci „ca să înduplece“ o anumită persoană. Akbas înțelese cît se poate de bine despre ce era vorba și, la prima întîlnire cu Abai, îi strecură, indignat și veninos : „Știi, președintele are nevoie de un ușor tratament... Cred că vreo cinci sute de ruble i-ar ajunge ca să se vindece !“ Și Erbol depuse această sumă acolo unde trebuia din banii adunați de el în aul.

Acum, lui Horkov nu-i mai rămînea decît să-l învețe pe Koșkin cum să se poarte în timpul cercetărilor. Dar pe neașteptate, Horkov se lovise de împotrivirea hotărîită a lui Koșkin : tentek-oiazul, cunoscînd bine slăbiciunea lui Horkov pentru mită, îi dibuise planul complicat, înțelegînd că, „uns“ fiind de către oamenii din stepă, el nu voia decît să-l scape pe Abai, sacrificînd demnitatea lui, a lui Koșkin. Numai gîndul că cercetarea în același timp a celor două pricini îl punea pe picior de egalitate cu un kirghiz nomad și sălbatic îl indignase peste măsură. Luase totul drept o insultă personală și refuzase hotărît, cerînd să fie judecat separat. Horkov încercase în tot chipul să-l înduplece și, la urmă, ca să-l sperie puțin și să-l facă să fie mai înțelegător, îi explicase că bătaia pe care le-o dăduse ilegal aleșilor poporului putea să-i aducă neplăceri serioase.

La rîndul lui, auzind acestea, Koșkin își înfipse ghearele în bătrînul slujbaş : se trezise în el tiranul neînduplecat și iute la minie, care provocase încăierarea de la Erali. Îi răspunse răstit că nu se teme că o să fie dat în vileag, că afară de cazul cu bătaia nu avea pe conștiință nici un fel de ispravă murdară cum ar fi, de pildă, să stoarcă bani sau să ia mită, și că va dovedi în fața oricărei judecăți împotriva cui și în ce împrejurări fusese nevoit să recurgă la asemenea măsuri drastice. Cu vorbe veninoase, făcu aluzie și la cei care aveau să-l judece și care ar fi trebuit să fie fără prihană, nu cu pufușor pe botișor...

Dîndu-și seama unde voia să bată, bătrînul slujbaş își ieși din fire. Aflîndu-se la un ceai în casa guvernatorului, zugrăvi așa fel amorul propriu exagerat al lui Koșkin, încît

cucoanele din oraș ajunseră la convingerea că „conțopistul acesta înfumurat“ era din cale-afară de încrezut. Horkov îi repetă guvernatorului tot ce vorbise cu Koșkin, iar guvernatorul declară că Koșkin era un dobitoc, care nici nu-și cunoaște interesele, și-l împuternici din nou pe Horkov să termine totul cât mai repede, într-o singură ședință. Dar chiar a doua zi, când se fixase termenul, interveni președintele tribunalului regional. Guvernatorul n-ar fi câștigat nimic dacă s-ar fi pus rău cu el, așa că se hotărî ca dosarul lui Koșkin să se cerceteze tot separat și fără să fie Abai de față, cu toate că și Koșkin trebuia să se prezinte la ședință. Iată de ce Koșkin intrase în sală atît de îngîmfat și se așezase la masă alături de slujbașii însărcinați cu procedura.

În felul acesta, cazul în care se împloteau atîtea interese personale nu urmă calea obișnuită. Și cu toate că bătrînul președinte păstra de ochii lumii o ținută nepărtinitoare, el se grăbea să termine cât mai repede cu dosarul lui Abai, să astupe gura avocatului cu o sentință îngăduitoare, și abia după aceea să treacă la cercetarea pricinii administratorului de județ.

De aceea îl lăsă pe Abai să vorbească pînă la sfîrșit și abia atunci îl întrebă :

– Administratorul de județ are de-a face numai cu persoane oficiale. Kauménov, Șokin, Suiundikov sînt bii aleși, iar fratele tău e căpetenie de plasă. E dreptul lor să vorbească cu cei mari în numele poporului. Dar tu de ce te-ai amestecat ? Doar nu ești nici căpetenie de plasă și nici măcar de seminție !

Abai îi răspunse liniștit :

– Poporul m-a silit să mă amestec. Cînd domnul Koșkin a început să-l bată cu nagaicele pe Akkulov Urazbai, poporul mi-a poruncit să-i iau apărarea.

Chiar de la început, tentek-oiazul era furios de faptul că Abai fusese lăsat să-și spună părerile nestîngerit. Dar, auzindu-i cele din urmă vorbe, nu se mai putu stăpîni :

– Dar ce ești tu în mijlocul poporului ? strigă el cu furie. Cine ți-a dat voie să vorbești în numele lui ? De unde ți-ai luat această putere ?

Urletele oiazului nu-l descumpăniră pe Abai. Se uită batjocoritor la el, apoi se întoarse spre președinte :

– Dumnealui vorbește de putere. E drept că eu n-am avut atîta putere cît a avut dumnealui și strajnicii dumnealui. Poporul n-avea nici el arme. Dar este o putere mai presus decît armele și decît porunca unui administrator de județ : puterea dreptății și a cinstei. Poporul nostru zice... Și Abai

se întoarce spre tălmaci, îl rugă să traducă vorbele lui întocmai și urmă în limba cazahă : Poporul nostru zice : „Să nu crezi în putere, ci în dreptate, și să nu te supui nedreptății. Ridică-te pentru dreptate, chiar dacă ar trebui s-o plătești cu capul.“

Cu aceste vorbe, Abai sublinia parcă însuși miezul depozițiilor lui din ziua aceea. Andreev, Losovski și Mihailov, care stăteau la spatele lui, se uitară unul la altul în tăcere.

După aceea, procedura merse repede. Parcă se prefăcuse într-un duel între tentek-oiaz și Abai. De două sau de trei ori chiar se încăierară în scurte ciocniri.

- Tu, Kunanbaev, îi ieși apărarea lui Kaumenov Bazarali, dar fratele lui e tâlhar ! îl învinui Koşkin.

- Nu i-am apărut decît pe biii aleși de popor, pe care dumneata îi băteai, îi întoarce vorba Abai.

- Nu-i adevărat ! Nu te gîndeai numai la ei. Tu aveai nevoie să-l scapi pe Kaumenov ! Doar de dragul lui ai stîrnit încăierarea !

- Ba eu nu mint. Dar nici pe Kaumenov nu-l socotesc vinovat.

- Aha, va să zică asta-i ! Peste puţin ai să-l aperi şi pe frate-său ! Şi tentek-oiazul se întoarce către preşedinte : Rog să se treacă în procesul-verbal şi răspunsul acesta al lui Kunanbaev.

Dar şi Abai îi ceru preşedintelui o lămurire : Oralbai, fratele lui Kaumenov, fugise de un an şi mai bine. Înainte, pe vremea cînd stătea în aul, nu făcuse nimic rău. Era un djighit paşnic. Acum, el dispăruse fără urmă şi făcuse o crimă nu ştiu unde. Dar el era pierdut şi pentru familia lui, şi pentru popor. Domnule preşedinte, trebuie să înţelegi : oare dacă un fiu de ţăran din judeţul Semipalatinsk o să fugă la Orenburg şi o să săvîrşească acolo vreo nelegiuire, iar domnul Koşkin o să se ducă în satul din care se trage acel flăcău şi o să aibă gust să bată cu nuiielele, în locul lui, pe staroste, pe căpetenia de plasă şi pe pisarul satului, are el dreptul s-o facă ? Poate să spună cineva că face o faptă legală ? Poate să mai rămînă el în slujba de administrator de judeţ ? Poate să mai fie avansat în grad ?

Koşkin încercă să tăgăduiască, cu neruşinare, că ar fi bătut pe aleşii poporului. Abai îl privi cu scîrbă.

- Nici n-am ce mai vorbi cu dumneata. Nu numai că năpăstuieşti, dar mai şi minţi ! îi zise cu hotărîre. Cînd minte un om de rînd, e o ruşine. Dar cînd minte un om al stăpînirii, e o adevărată crimă. Şi o dată ce eşti un criminal, n-ai ce căuta la masa aceasta, alături de anchetatorii mei. Sînt surprins, şi

refuz să mai fac alte depoziții. Dar mențin că e perfect adevărat că domnul Koșkin a recurs la bătaie : În privința asta, rog să fie întrebat și consilierul Losovski.

Abai tăcu. Bătrînul președinte începu să-i pună întrebări lui Losovski, care întări întru totul depozițiile lui Abai.

– Domnul administrator de județ și-a îngăduit anumite procedee ilegale, și nu numai în zona alegerilor. Chiar de față cu mine a supus mai mulți oameni la bătaia cu nuiiele și cu nagaicele, declară el.

Dar nici de data aceasta Koșkin nu se pierdu cu firea :

– Ce, parcă tăgăduiesc ? Toată lumea acoperea pe criminali. O încăpăținare ca aceea putea să scoată din sărite și pe cel mai răbdător om din lume ! Așa că m-am enervat și eu puțin... zise el. Apoi adăugă cu înțeles, răutăcios : Nu-i cine știe ce nenorocire să dai drumul mîinii cînd ești cu conștiința curată. Și eu nu mi-am vîndut conștiința niciodată, și nici n-am umblat după șperțuri, ca alții...

Losovski rîse, ridică din umeri și se uită la președinte, ca și cum i-ar fi spus : „Eh, parcă ai cu cine vorbi ?...”

Cu asta, dezbaterile în procesul lui Abai se încheiară. Autoritățile nu găsiră cu cale să dezbată hotărîrea de față cu dînsul, un cazah de rînd ! Îl duseră îndărrăt în arest, unde mai rămase încă o noapte. A doua zi dimineata, îl puseră în libertate.

Dar nu era vorba de o achitare. Sentința zicea : „Pentru provocarea de dezordini și pentru vina de a-l fi împiedicat pe administratorul de județ Koșkin să-și exercite obligațiile de serviciu, Kunanbaev Ibrahim este condamnat la o amendă de o mie de ruble”.

Scopul unui asemenea verdict era să mențină prestigiul lui Koșkin în ochii oamenilor din stepă. Nici o vorbă măcar despre purtarea lui. Silniciile pe care și le îngăduise față de popor nu-și căpătaseră osînda. În schimb, fusese pedepsit omul care se ridicase împotriva acestor silnicii.

Cînd se întîlni cu Andreev, Mihailov nu-și mai putu stăpîni indignarea :

– Ce ticăloșie !... Procesul acesta, luat în sine, e o adevărată crimă, deoarece dă curaj tuturor Koșkinilor să zvîrle cu ghioaga în capul norodului, pentru că e răbdător și nu opune nici o rezistență !

Abai, care nu cunoștea dedesubturile pricinii lui, era bucuros doar că scăpase cu atît. Procesul se sfîrșise, dar autoritățile încă mai scoteau din el un dosar special, privitor la alții. Noul dosar se chema : „Cazul Oralbai și Bazarali Kaumenov”, urmînd să fie obiectul unor cercetări speciale. În felul acesta,

Bazarali, care nu fusese niciodată fugar, se pomeni pus sub supravegherea autorităților din stepă. Dacă vreo căpetenie de plasă ar fi ticluit vreun denunț împotriva lui, ori dacă Oralbai fugarul ar fi căzut în mîna autorităților, s-ar fi căscat o prăpastie și sub picioarele lui.

Afară, în stradă, Abai era așteptat de o trăsură trasă de trei murgi de toată frumusețea. În trăsură stăteau Makiș, Erbol și o fată tînără și frumoasă, îmbrăcată cochet, pe care Abai n-o cunoștea. Toți trei se repeziră la el. Makiș și Erbol îl luară în brațe.

Pînă la sfîrșitul procesului, Erbol nu-i vorbise nimic despre Saltanat și o rugase și pe Makiș să facă același lucru. Se temea că Abai ar fi socotit ajutorul și cautiunea primite de la o fată ca pe o faptă melalocul ei. Acum însă, văzînd că Abai se uita cu nedumerire la Saltanat, Makiș zise, zîmbind :

– Pe fata asta o cheamă Saltanat. Cred că ai auzit de numele ei de la Aldeke.

Abai înclină capul : așa era. Iar lui Makiș nu-i mai tăcea gura :

– Asta e prietena ta cea adevărată. Pînă acum o cunoșteai doar din nume, dar acum, cînd îți stă în față, să știi că o dată cu numele acesta vine la tine o frumoasă și credincioasă prietenie. Saltanat e dintre oamenii care au sărit să te apere : ea a dat banii pentru cautiune și te-a scos din nevoie pe seama ei.

De mirare, Abai nu era în stare să spună măcar un cuvînt. Nu știa singur dacă era bucuros, ori indignat. De frică să nu cadă într-una din aceste două extremități, fără să mai ceară amănunte, Abai, tăcut, luă mîna fetei într-ale lui, i-o strînse cu putere și se ploconi în fața ei, cu palma pe inimă. Saltanat se înroși, sfioasă, și tăcu, așa cum tăcea și el, plecîndu-și ochii strălucitori, parcă așteptînd un răspuns.

Tăcerea lui Abai nu-i plăcu lui Makiș. Iute și hotărîtă cum era, îl și întepă :

– O, Abai-gean ! Tare mă tem că ți-ai lăsat mintea, cea ageră la închisoare ! Cum e cu puțință să nu găsești pentru ea măcar cîteva vorbe ? Nu ți-e rușine ?

Abai invită femeile să se urce în trăsură, apoi se așeză și el, spunîndu-i lui Makiș :

– Este o vorbă : „Mintea e frumusețea omului, iar vorba ținută în frîu e tovarășa minții“. În clipa asta, Saltanat, ce-aș putea să mai spun ?

– Ai dreptate, îi răspunse fata zîmbind. Bucuria nu trebuie să fie limbută.

Sunînd din clopoței, trăsura îi duse repede spre casa lui Tinibai, pe malul celălalt al Irtîșului...

Și ancheta, și procesul se sfîrșiseră, dar Abai nu plecă din Semipalatinsk. Îndată ce se termină totul, își trimise îndărăt în aul prietenii djighiteci, împreună cu Bazaralî, iar pe Erbol și pe Baimagambet îi opri cu el în oraș.

Dintr-o discuție cu Erbol, Abai află chiar din prima seară cît de mult făcuse Saltanat pentru el. Cu toate că era fiica lui Aldeke, om bine cunoscut de autorități, ele nu primiră să-l pună pe Abai în libertate numai pe garanția ei. Atunci îl înduplecase pe pîslarul Diuniseke, bogătaș de seamă și proprietar de case în Semipalatinsk, să garanteze pentru Abai. Se folosisese și de prietenia dintre Diuniseke și tatăl ei, și de faptul că era rudă apropiată cu pîslarul, care-i venea unchi după mamă. Diuniseke era fricos și prevăzător. De altfel, nu se simțea legat prin nimic de tobikți, ba chiar îi ocolea. Numai Saltanat, cu voința ei, cu stăruința și curajul ei, fusese în stare să-i smulgă consimțămîntul și să anunțe autoritățile că-l ia pe Abai pe garanție. Dar cauțiunea o depusese ea, personal.

Cu cît afla Abai mai multe amănunte despre tot ce făcuse Saltanat pentru el, cu atît se simțea mai stingherit în fața ei. O asemenea dovadă de prietenie nu era chiar atît de simplă. El dorea să-i vorbească fetei cu inima deschisă. Oricare ar fi fost urmările acestei discuții, Abai voia să fie drept și cinstit : trebuie să știe neapărat ce o îndemnase pe fată să aibă atîta grijă de el.

A doua zi după eliberare, mama lui Saltanat plecă la tîrg și pe la dughene, peste Irtîș. Makiș și Erbol o însoțiră, așa că Abai și Saltanat rămaseră singuri.

Casa încăpătoare a lui Tinibai era pustie. Perdelele groase de mătase, de culori închise, nu lăsau să pătrundă razele fierbinți ale soarelui de vară. Odaia tăcută, adîncită într-un amurg albăstrui, era răcoroasă și primitoare. Djighitul și fata ședeau pe korpele moi de lîngă măsuța rotundă și joasă, cu coatele sprijinite în perne, și vorbeau cuviincios și domol. În cele din urmă, Abai aduse vorba și despre ceea ce-l frămînta.

Începu, arătîndu-și recunoștința caldă pentru tot ce făcuse în folosul lui. Dar faptul că vorbeau între patru ochi o tulbura atît de tare pe fată, încît nu-i putu răspunde nimic. Numai degetele ei albe încercară o mișcare ușoară, ca și cum ar fi vrut să înlătore ideea de recunoștință. Își ridică o clipă spre el privirea care spunea multe, de parcă-l ruga : „Nu, nu trebuie să-mi mai aduci aminte de asta !...”

Abai era nedumerit de tăcerea ei : fie că se sfia să recunoască prețul binelui nemăsurat pe care i-l făcuse, fie că se temea că această recunoștință ar fi putut să-l stingherească pe djighit, fie că, în sfârșit, tăcerea ei însemna : „Am făcut ceea ce trebuia să fac. Acum nu-mi rămîne decît să te ascult“... Oricum ar fi fost, el dorea s-o silească pe Saltanat să-și deschidă inima : altfel, dacă mai rămînea ceva nelămurit între ei, sufletul lui n-ar fi putut să fie liniștit.

Baimagambet intră și așează în fața lor un vas de argint cu kumîs rece. Abai îl amestecă pe gînduri, apoi turnă băutura într-o pială împodobită și i-o întinse fetei.

— Saltanat... începu el.

Privirea ei sfioasă se ridică asupra lui.

— Se întîmplă de multe ori ca un djighit să facă un serviciu altui djighit. Mi s-a întîmplat și mie să rămîn îndatorat tovarășilor sau prietenilor mei, și nu numai o dată. Dar nîcînd nu mi-ar fi trecut prin minte că într-o clipă de năpastă grea ca asta o să primesc un ajutor de la o femeie — nici chiar de la mama mea ! — și că această femeie o să se poarte cu atîta curaj, atît de deschis, fără să se gîndească la reputația ei. Sinceritatea nu e un cusur. Spune-mi, te rog, adevărul. Adevărul acesta o să ne ajute pe amîndoi să fim sinceri. Ce te-a îndemnat să mă ajuți ? Ce gînduri și ce dorinți ?

Saltanat parcă se aștepta la această întrebare. Fața ei senină, ușor brună, se înfierbîntă aprins de la rădăcina părului și pînă la bărbie, ca să pălească apoi într-o clipă. De tulburare, colțurile gurii pline îi tremurau ușor. Încet, căutînd să pară liniștită, primi pîala din miinile lui Abai, sorbi puțin kumîs și numai după aceea își ridică ochii la el.

— Mai întîi, și înainte de orice, mila pentru un om tînăr ca și mine. Nu m-a îndemnat nimeni. Am făcut totul de voia mea. Și asta nu te îndatorează pe dumneata cu nimic : doar nici măcar nu ți-am cerut voie ! Un singur lucru aș dori... Tăcu o clipă, își lăsă ochii în jos și încheie, cu glasul scăzut : Te rog să nu fii supărat pe mine și să nu-mi spui că, și fără intervenția mea, tot ți-ai fi găsit prieteni...

Abia acum Abai se încredință că fata le făcuse toate cu de la sine putere, fără să aibă vreun sfătuitor și fără să-i pese de cineva. Curajul, hotărîrea și puterea ei de voință îi umplură sufletul de admirație.

— Ce vorbe frumoase mi-ai spus, Saltanat ! N-o să le uit niciodată... începu el, dar în aceeași clipă ușa se deschise, lăsînd să intre un bărbat înalt și zdravăn, cu gîrbaciul în mînă, cu cizme lungi și cu căciulă de miel negru, așa cum purtau

tobîkîi. Din toată înfățișarea lui se vedea bine că sosise chiar atunci dintr-un aul de stepă. Intrînd din lumina de afară în umbra dulce a odăii, încă nu-i deslușise pe cei dinăuntru. Dar Abai îl recunoscuse numaidecît și-l chemă mai aproape.

Oaspetele se apropie cu băgare de seamă, își dibui locul cu mîna, se așază și abia atunci o zări și pe Saltanat. Rămase atît de mirat, încît, ținînd în mîini piala cu kumis pe care i-o întinsese Abai, nici n-o bău, ci amuți, uitîndu-se cînd la unul, cînd la celălalt.

Era Manas, feciorul lui Kulîșak, unul din cei cinci batîri ai lui. Sosise tocmă cînd trăsura cu cai murgî părăsea ograda. Manas o oprise, îi arătase lui Makiș perechea lui de cai albi de spume, spunîndu-i că alergase în goana mare o zi și o noapte numai să afle vești despre Abai. Makiș îl liniștise, asigurîndu-l că totul se terminase cu bine, iar Abai se și întorsese acasă. Apoi Baimagambet începuse să-i spună că trăsura și cei trei cai murgî erau ai fetei Saltanat, oaspetele casei. Manas se repezi să-l vadă mai repede pe Abai, dar Baimagambet îl tot oprea, întrebîndu-l ce mai era prin aul. În cele din urmă, uriașul își pierdu răbdarea și plecă singur să-l caute pe Abai, iar după ce-l găsi într-o odaie așa de puțin luminată, singur cu o fată, își explicase în felul lui de ce îl ținuse atîta de vorbă Baimagambet.

În sfîrșit, după ce izbuti să-și înfrîngă surprinderea, povesti că venise din aul cu o însărcinare din partea baibișei Ulgean. Aulele se și mutaseră în djailiaurile îndepărtate, iar drumurile din jur rămăseseră pustii, așa că nu era cumințe să plece singur la drum. Din această pricină, cei din aul nu-l putuseră trimite după noutăți decît pe el, djighit viteaz și plin de hotărîre. Manas mai adăugă că toată lumea, părinți, copii și rude, se chinuiseră cumplit fără vești de la Abai.

— Nu se mai prinde somnul de ei tot gîndindu-se : oare nu cumva te vei fi ofîlit tu acolo, ca o pasăre în colivie ? Dar, slavă cerului, lumina mea, că încă de la poartă mi s-a spus că ești sănătos ! Mi-a fost drumul cu noroc, mi-am zis. Baimagambet mă tot ținea de vorbă și zicea că ai nu știu ce treburi, însă eu eram nerăbdător să te văd, așa că am intrat cam pe neașteptate... Vă rog să nu vă fie cu supărare. Ei, dar văd că nu te prea plictisești aici, hai ? Apoi, să dea Dumnezeu !

Și izbucnînd într-un rîs zgomotos, începu să-și soarbă kumisul.

Această glumă atît de necioplită putea să treacă drept cea mai aleasă în gura uriașului Manas. Abai nu-l lăsă să mai urmeze, ci se grăbi să-i spună :

- Mi-au dat drumul abia ieri, nici n-am avut când să-mi văd prietenii. Și, pe deasupra, încă nu s-a terminat tot : uite, chiar ne sfătuiam ce să mai facem, pentru că, știi, m-au lăsat liber pe cauciune. Dar mai vorbim noi despre asta...

Îl strigă pe Baimagambet și, când veni, îi porunci scurt :

- Du-l pe Manas-aga în odaia de oaspeți și ai grijă de el să se odihnească și să aibă unde dormi !

Și, după ce ieșiră cei doi, își relua vorba întreruptă :

- Cum aş putea să fiu supărat, când mi-ai redat libertatea ? Nu, așa ceva nici nu-mi trece prin minte ! Nu am decît un gând : cu ce aş putea să te ajut și eu pe dumneata ? Dacă aş ajunge să-ți îndeplinesc vreo dorință, n-aș mai cere nimic de la viață. Iar dacă lucrul acesta e cu neputință, atunci durerea dumitale o să fie și pentru mine o mare durere...

Saltanat îl asculta fără să-și ridice ochii.

- Ai dreptate, Abai, îi răspunse, liniștită. Însă, în ce privește dorințele mele, lasă-le mai bine nemărturisite ! Chiar dumneata spuneai ieri că stăpînirea de sine e prietena înțelepciunii... Vorbesc cu dumneata pentru înțîia oară, dar am auzit multe de la Makiș despre firea dumitale dreaptă și despre mintea dumitale luminată. Am fost totdeauna încredințată că ești în stare să sprijini un suflet omenesc, și văd că am avut dreptate : ceea ce mi-ai spus acum m-a lămurit și m-a liniștit pe deplin. În cîteva cuvinte, ai spus atît de mult... Zîmbi, apoi adăugă : E limpede, doar, că încăperea asta e mare, dar drumul meu prin ea e scurt. Să terminăm... Lasă-mă să plec.

Ajutînd-o să se ridice, Abai zîmbi și el :

- Dar cum poate să se nască o adevărată prietenie, dacă cei doi prieteni nu ridică vălul care-i desparte ? N-ar trebui, oare, să ne deschidem sufletele mai adînc ?

Saltanat rîse domol, și clinchetul șolpei ei aurite îi însoțîrîsul.

- „După ce ai smuls vălul sufletului, să nu-l smulgi și pe cel al cinstei“... Mi se pare că așa scrie în sufitul Allaiar, nu ? întrebă ea, din prag. Prin urmare, să ne stăpînim și să nu smulgem și vălul acesta...

Zicînd așa plecă, aruncîndu-i lui Abai o ultimă privire...

Abai rămase lîngă ușă, nedumerit și plin de încîntare. „După ce ai smuls vălul sufletului, să nu-l smulgi și pe cel al cinstei“... repetă în gând. Ce frumos a spus-o ! Are o minte aleasă și o rară stăpînire de sine. Poate că mi-a ieșit o comoară în calea vieții ? Își aminti de tot ce-i vorbise, și era nemulțumit de felul cum își mărturisise gîndurile. Care din fetele noastre ar mai fi fost în stare să facă ce făcuse ea ? Nici vorbă că nu

fusese o pornire de femeie ușuratică : fapta ei dovedea o adevărată omenie... Și cât de rezervată fusese acum, când vorbise cu el, cât de demnă și delicată ! Nu orice fată ar fi fost în stare să se poarte cum se purtase ea !

Admirînd în mintea lui această purtare, Abai înțelege că întîlnirea cu Saltanat avea să fie și pentru el o încercare. Sentimentele ei erau atît de cinstite și neprefăcute, încît cereau un răspuns tot atît de cîstit și de neprefăcut. Se hotărî să nu mai rămînă în casa lui Tinibai, ci să se mute dincolo de rîu, acolo unde trăgea el mai demult, cînd venea la tîrg, la Kerim, un cazah primitor.

Mai trecură cîteva zile. Abai se așezase în casa lui Kerim, închinîndu-și tot timpul cărților. În fiecare dimineață, însoțit de Baimagambet, se ducea călare în centrul orașului și se oprea, nu departe de malul Irtișului, într-o ulicioară strîmtă, lîngă o casă de piatră cu un etaj. Îl lăsa pe Baimagambet să plece pînă seara cu caii, înapoi, iar el intra în casa aceea albă : era biblioteca.

Azi, însă, dorind să ia cărți acasă, îl rugă pe Baimagambet să stea la ușă și să-l aștepte. La ora aceea, în sala de lectură, o încăpere mare și lungă, era lume multă. La fiecare masă stăteau cîte doi sau trei cititori, mai ales tineret școlar. „Iată unde se află tot ce e mai de preț în acest oraș“, se gîndi Abai intrînd.

Bibliotecarul, un moșneguț îmbrăcat modest, cu bărbuța cărunță și ascuțită și cu fața plină de zbîrcituri, îl întîmpină cu prietenie, ca pe un vechi cunoscut. Aproape de intrare, stătea la o masă un slujbaş cu un păr creț de toată frumusețea și cu mustața răsucită voinicește. Se uita cu ochi galeși la vecina lui, o femeie tînără și bine îmbrăcată, cochetînd pe semne chiar și acolo, în bibliotecă. Îndată ce intră Abai, i-l arată femeii și zise printre dinți, destul de tare, ca să audă toată lumea cît era de spiritual :

– Curios... Oare de cînd au voie cămilele să intre în bibliotecă „Gogol“ ?

Cîțiva dintre cititorii mai tineri își ridicară ochii de pe carte și, văzînd un cazah cu ceapanul lui larg de stepă, pufniră de rîs. Femeia încruntă sprîncenele și se înroși, uitîndu-se dojenitor la iubitorul de spirite. Abai întoarse capul brusc, dar își înăbuși izbucnirea de minie și replică liniștit :

– Bine, domnule funcționar, dar de ce să nu intre și o cămilă, o dată ce a intrat un măgar ?

De data aceasta, toată lumea izbucni în rîs. Slujbaşul se făcu palid, apoi stacojiu, dar găsi de cuviință că era mai bine

să tacă, văzînd că și femeia cea tînă rădea din toată inima, lăsîndu-se pe speteaza scaunului. Abai se întoarse iarăși spre bătrînul bibliotecar, rugîndu-l să-i dea un număr din revista „Russkii Vestnik“¹.

Rîsul se potoli și toată lumea se aplecă din nou asupra cărților. Un om mărunțel, cu barba negricioasă și cu fruntea înaltă și deschisă, care stătea la pupîrul bibliotecarului, se întoarse spre Abai :

– Numărul e la mine, dar l-am răsfoit și pot să ți-l dau, îi zise. Mai întîi, însă, te rog să-mi spui, pentru ce îți trebuie.

– Revista tipărește un roman nou al lui Tolstoi, îi răspunse Abai, și aș dori să-l citesc.

– Prin urmare, dumneata ai citit opera lui Tolstoi ? Și ce anume te interesează în această operă ?

Fața lui inteligentă și întrebările lui puse cu blîndețe îl cîștigă fără voie pe Abai. Îi răspunse, politicoș :

– Nu, pe Tolstoi încă nu l-am citit, dar am auzit că e un mare înțelept rus. Și de aceea aș vrea să știu ce anume ne învață omul acesta mare.

– Frumoase gînduri, zise celălalt, întinzîndu-i revista. Dar mi se pare că te-am mai văzut în altă împrejurare, și nu dintre cele mai plăcute... La administrația regională. Drept să-ți spun, întîlnirea de azi a făcut asupra mea o impresie și mai puternică... Îmi dai voie să mă prezint : Mihailov, Evgheni Petrovici.

– Ibrahim Kunanbaev, se prezintă și Abai. Și eu te cunosc bine din spusele prietenilor dumitale. Încîntat de cunoștință...

Ieșiră amîndoi din bibliotecă și o luară încet pe malul Irtîșului, vorbind mereu. Abai mergea cu ceapanul descheiat, ținîndu-și la spate mîinile cu biciușca și tîmakul. Baimagambet venea în urma lor călare, minunîndu-se în gîndul lui că Abai era în stare să meargă pe jos numai ca să stea de vorbă cu un rus oarecare. Ajungînd în dreptul unei case albe de piatră, așezată chiar pe mal, lîngă moară, Mihailov deschise ușa de la intrare :

– Intră la mine, te rog. Aș vrea să mai stăm de vorbă, îi propuse el lui Abai.

Mihailov stătea într-o odaie mare, luminoasă și bine îngrijită. Bucuros că-l întîlnise, Abai nu se mai grăbea acum să se întoarcă acasă și întîrzie la el pînă seara, vorbind prietenește.

Abai avea motivele lui să se intereseze de Mihailov. Andreiev îi spusese de multe ori că Mihailov era, pe cît se pare,

¹ „Russkii Vestnik“ (Curierul Rus) – revistă literară-politică ; a apărut între 1856–1906. Din 1861 exprimă interesele aristocrației reacționare (n. r.).

omul cel mai inteligent și mai cult din tot Semipalatinskul. Potrivit cuvintelor lui Andreev, Mihailov își închinase viața activității sociale și fusese persecutat, încă de tânăr, de autoritățile țariste. Urmară un șir întreg de arestări și deportări. Dar aceste persecuții nu-i frânseseră spiritul, ci dimpotrivă : în închisoare ca și în deportare, trăind în mijlocul celor mai buni fii ai poporului rus, el își întregise mereu cunoștințele, ajungând la un grad înalt de cultură. După părerea lui Akbas, Mihailov era unul dintre oamenii de frunte ai poporului și în alte vremuri ar fi putut deveni mândria lui. Și iată că, în sfârșit, Abai îl vedea de aproape și putea să stea de vorbă cu el !

Mihailov începu prin a-l întreba ce anume avusese timp să citească în rusește și-i vorbi cu entuziasm despre cultura pe care și-o însușește omul singur, despre foloasele și neajunsurile ei. Uneori, lui Abai i se părea că-i vorbea un dascăl care-și cunoaște bine elevul, atît de limpede exprima propriile lui gânduri și îndoieli. Îi mărturisii lui Mihailov acest gând, încheind cu o glumă : da, vorbele lui, întocmai ca mîinile unui felcer încercat, dibuieră numaidecît locul fracturii...

Abai vorbea rusește, dar își construia frazele cu greu, oprindu-se și căutîndu-și cuvintele. Însă Mihailov, care îl asculta cu luare-aminte, le prindea îndată înțelesul, în ciuda greșelilor pe care le făcea Abai cînd vorbea rusește. Auzindu-l vorbind despre felcer, izbucni în rîs :

- Dumneata faci comparații bune ! Dacă înțeleg bine ce spui, toate sînt potrivite și interesante. Am văzut-o asta de pe cînd te ciorovăiai cu Koșkin...

Aducîndu-și aminte de omul acela, Abai se ridică indignat împotriva slujbașilor care, ca și Koșkin, nu-și dădeau osteneala să cunoască firea poporului pe care-l cîrmuiau, ci preferau să conducă fie cu vorbă răstită, fie, pur și simplu, cu nagaica.

- Dumneata încă nu-ți dai seama cît rău aduce Rusiei toată șleahța asta de funcționari, zîmbi Mihailov. Noi le spunem „birocrati“. Peste tot, de la Petersburg și pînă la județul vostru, al Semipalatinskului, oamenii aceștia sînt plămădiți din același aluat. E greu de înțeles tot răul pe care-l fac, dacă judeci după ceea ce vezi cu ochii tăi. Iar că să-i studiezi cum ai făcut-o dumneata, încăierîndu-te cu fel de fel de Koșkini și stînd după aceea cîte șase săptămîni la pușcărie, e un mijloc care, pe lîngă că-ți cere timp, nu e de loc plăcut... Dar mai este și alt mijloc, mai puțin anevoios, de a cunoaște neamul ăsta de oameni : avem cîțiva scriitori - de pildă, Saltikov-Șcedrin - care-i critică necruțător și își nimeresc bine ținta. Citeș-

te-i și ai să înțelegi firea cea adevărată a întregii funcționării pe care ai avut prilejul s-o întâlnești...

Această atitudine de netă generalizare și de asprime față de toată funcționăria îl surprinse pe Abai. Personal, avea cu totul altă părere ! „Oamenii nu-s toți la fel, așa cum nu-s la fel cele cinci degete de la o mână ! Cu funcționarii, se vede, lucrurile stau tot așa“... Încercă să-și formuleze gândul, dar Mihailov se mulțumi să ridă cu poftă :

- Cît ești de naiv, dragul meu Kunanbaev ! Dar toți funcționarii sînt la fel, cei mari ca și cei mărunți, cei tineri ca și cei bătrîni...

Văzînd însă că Abai tot nu era convins, Mihailov încercă să-l lămurească, dîndu-i un exemplu plastic :

- Toți sînt la fel, incolțesc ca semințele de scai. Ba mai mult, semințe pe care le-a semănat aceeași mînă : regimul nostru țarist...

Apoi tăcu, nevrînd să meargă prea departe.

Abai începu să-l înțeleagă. Noua lui cunoștință, cu idei atît de noi, îl atrăgea din ce în ce mai mult. Și el stăruia asupra aceluiași subiect, căutînd să-l provoace pe Mihailov la o discuție pe față :

- Argumentele dumitale par a fi convingătoare. Dar printre slujbași mai sînt și unii ca Losovski. Oare n-a dovedit el, în cazul lui Koșkin, că e drept ?

Dar și de data aceasta Mihailov răstălmăci lucrurile într-un fel care-l surprinse pe Abai :

- Da, așa... Vrei să spui că Koșkin e rău. Fie. În schimb, Losovski e bun ! Crezi că dacă ar fi la voi mai puțini Koșkini, și dacă puterea ar sta numai în mîinile unor oameni ca Losovski, toate ar merge cum nu se poate mai bine, iar dreptatea ar ieși totdeauna învingătoare, nu-i așa ?

- Întocmai așa.

- Ai dreptate în ce privește faptul că Losovski s-a dovedit mai cumsecade decît alții : dacă nu și-ar fi depus mărturia, lucrurile ar fi luat o întorsătură proastă pentru dumneata. Prin urmare, ai hotărît că e un slujbaș ideal, nu-i așa ?

- Da, așa e. S-a purtat ca un om drept...

- Desigur, în cazul acesta a fost drept, sînt de aceeași părere. Admit că și în viitor o să fie drept... în chestiile mărunte. Da, un slujbaș ca el nu e de lepădat, bineînțeles, dacă n-o să facă nimic în dauna poporului. Nici nu-ți spun să te ferești de Losovski. Dacă are asemenea înclinări liberale, folosește-le, ești liber ! Atîta doar : să nu uiți care e firea lui adevărată...

- Dar ce arată firea omului mai bine decît faptele lui ? Despre care „fire adevărată“ vorbești ?

- Despre care fire ? și Mihailov zîmbi. Numai încearcă să te bizui pe spiritul lui de dreptate, dar nu în chestii mărunte, ci în altele, mai grave, care ating însăși viața poporului... Abia atunci firea lui o să se dea pe față ! În mediul funcționaresc, Losovski e pur și simplu o cioară albă.

Dar Mihailov își dădu seama că Abai nu înțelegea ce însemnau aceste vorbe.

- E o vorbă de-a noastră, de-a rușilor, îl lămurii el. Așa se spune despre omul care se deosebește izbitor de cei de-o seamă cu el, și pe care e tot atît de greu să-l afli cum nu afli cioara cea albă. Dar chiar dacă dai peste vreuna, să nu te uiți la penele ei albe, să nu te lași amăgit și să n-o iei drept cine știe ce pasăre de soi. Albă ori neagră, cioara tot cioară rămîne. Și o dată ce e cioară, trăiește tot din socotelile ei de cioară...

Abia acum prinse Abai rostul comparației lui Mihailov :

- Și poporul nostru spune : corb la corb nu-și scoate ochii, făcu el zîbind.

Mihailov rîse, apoi urmă, serios :

- Prin urmare, nu uita : dacă ești cioară, cioară să rămîi. Nu li se cade ciorilor să pună la cale treburile poporului... Să nu crezi că Losovski e un porumbel nevinovat, și să nu cadă și alții în lațul lui, cum ai căzut dumneata ! E mai bine să ai de-a face cu alde Koșkin : la ei, cel puțin, firea lor nu e acoperită cu nimic și poporul o poate vedea în toată goliciunea ei dezgustătoare. Pe cînd oamenii ca Losovski, cu jumătatea lor de „dreptate“ și cu virtuțile lor îndoielnice, nu fac decît să-ți trezească nădejdi deșarte : să ți se pară că totul atîrnă de oameni, nu de regimul politic... Rostul acestor „slujbași cum-secade“ e doar de a împiedica poporul să descopere firea și apucăturile cîrdului de ciori, care poartă numele de „funcționărime țaristă“...

Abia acum Abai îl înțelese pe Mihailov temeinic și pe deplin : din gîndurile lui se desprindea o mare dragoste pentru popor. Rămase uimit de această dragoste, admirînd-o în același timp, și în adîncul sufletului îi era recunoscător lui Mihailov pentru încrederea și pentru felul deschis în care-i vorbise.

- Parcă mi-ai fi deschis o ușă spre o lume necunoscută, îi mărturisi el. Discuția noastră a fost pentru mine o mare și folositoare lecție.

Mihailov îl atinse ușor pe umăr și-i spuse, cu căldură :

– Nu trebuie să iei lecții de la mine. Sînt alți gînditori ruși mai înțelepți : învață de la ei. Vrei să-ți dau ceva să citești ? Și, în general, vrei să mă lași să te-ajut la îndeplinirea planului dumitale generos ? Dumneata năzuiești la învățătură. Minunat ! La voi, cazahii, sînt prea puțini oameni învățați, iar dacă se întîmplă vreun caz ca al dumitale, trebuie să cunoști multe, foarte multe : în primul rînd, să fii în stare să-ți dai seama unde e adevărul și unde e minciuna, pentru că numai atunci ai să fii folositor poporului dumitale... Cărțile rusești or să te ajute mult și în această privință și or să-ți fie cei mai credincioși prieteni. Și termină, zîbind : Iar eu o să-ți fiu cu plăcere sfetnic în ce privește învățătura dumitale personală, ca să zic așa, că doar am și eu din fericire oarecare experiență în privința asta.

Abai rămase mișcat de atîta atenție și de atîta simpatie.

– Mulțumesc soartei că mi te-a soos înainte ! îi răspunse el. Iar propunerea dumitale o primesc, ca pe o neprețuită dovadă a grijii dumitale prietenești.

După aceea, Abai începu să vină des pe la Mihailov, la fiecare două sau trei zile. Vorbeau adesea despre viața de stepă. Dorind să afle chiar de la Abai adevărata cauză a celor petrecute la Erali, Mihailov începu să-l întrebe despre Oralbai.

Abai îi povesti totul, amănunțit. Cu sinceră amărăciune își aminti de întreaga poveste a dragostei lui Oralbai cu Korimbala și de suferințele de care avuseseră parte. Korimbala nu putuse îndura povara umilințelor și murise. Iar Oralbai ajunsese un vagabond fără căpătii. Abai mai adăugă că amîndoi erau cîntăreți înzestrați.

Îl indignase totdeauna faptul că înșiși prietenii lui Oralbai îl împinseseră pe drumul învrăbirii și al răzbunării, dar nu spusese nimănui nimic. Acum îi mărturisi totul lui Mihailov, cu vioiciune, vorbind cu adîncă milă de Oralbai.

– E înfierat ca hoț și ca tilhar, dar nu-i hoț decît în ochii stăpînirii ! Poporul îl socotește ca pe un răzbunător îndrăzneț și drept. Doar și voi, rușii, ați avut asemenea oameni. N-au luptat ei, oare, împotriva asupririlor și a silniciei, și nu erau vrednici de cinste ? Dacă aș putea, m-aș ridica singur întru apărarea unor asemenea oameni ! Dar dumneata, ce părere ai ?

Mihailov îl asculta, fără să-și ia ochii de la el. Cînd Abai termină, el zise, pe gînduri :

– Mi-ai povestit o întîmplare nemaipomenită, ca o legendă de demult, cu care un scriitor ar umple o carte întreagă. Dar mai ales în viață, în viața socială, un caz ca acesta nu e o

pildă de imitat. La voi, noile elemente sociale sînt încă tinere și aproape neputincioase : înțeleg că în ochii dumitale acest djighit e un exponent al protestului împotriva silniciei. Dar tragedia dragostei unui djighit sau a unei fete nu e încă un motiv pentru lupta dusă de popor. Un fugar care jefuiește din răzbunare nu poate fi luat, în nici un caz, drept pildă de luptător social...

Mihailov căută să adîncească gîndul lui Abai. În ce privește înțelegerea vieții, Abai nu se putea socoti mai prejos de cei din jurul lui, chiar decît însuși Kunanbai. Bineînțeles că unii, ca avocatul Akbas, erau mai învățați și știau mai multă carte, dar nu-l prea întreceau în cunoașterea vieții și nici în înțelegerea cauzelor evenimentelor. Iar Abai întîlnise în Mihailov un om de un avînt neobișnuit, o adevărată minte de gînditor pentru binele societății, o minte ascuțită și încercată. Dori să afle părerea noului său prieten cu privire la propria lui purtare atunci, la Eralî. Îi mărturisi că luase asupra-și conducerea răscoalei, rugîndu-l să-i spună ce gîndea și despre asta.

Mihailov îi răspunse fără întîrziere :

– Lui Koșkin i-ai dat o lecție bună. Dar știi anume ce ți-a ajutat ? Că ai ghicit întocmai ce voia poporul... Și e uimitor cît e de unit în suflet poporul vostru ! Cazul dumitale a fost mult mai grav decît al lui Oralbai. Dacă n-ai fi avut atîtea dovezi, care să-ți îndreptățească purtarea, ar fi putut să se transforme ușor în unul politic. Dar argumentele și dovezile dumitale au fost drepte și ai reușit să înlături toate loviturile...

În același timp Mihailov îi spuse lui Abai noutățile din viața administrațiilor de județ și de regiune : cu cîteva zile în urmă, Koșkin fusese mutat din slujba de administrator de județ la Semipalatinsk, în aceeași slujbă la Ust-Kamengorsk, iar în locul lui îl numiseră pe consilierul Losovski. Administrația regională îl însărcinase să întreprindă o călătorie prin stepă și să facă alegerile de cîrmuitori de plasă, pe care le zădărniciise Koșkin. Alegerile trebuiau făcute din nou, în plasa Cinghiz, de care țineau inghizbaili, și în plășile Konîr-Kokce și Kzil-Mola, cu care se învecina.

Mihailov era de părere că Abai ar trebui să plece în stepă o dată cu Losovski, să-l ajute să aleagă oameni într-adevăr folositori poporului. Se poate că și Losovski, care-l privea cu ochi buni pe Abai, avea să se bucure de asta. Acest sfat, Mihailov i-l dădu lui Abai în chip cu totul prietenesc.

După ce se gîndi bine, Abai primi. Îi trimiseră vorbă lui Losovski prin Andreev. Losovski primi bucuros și-l rugă el însuși pe Abai să meargă cu dînsul în alegeri.

Aflînd motivele pentru care Abai întîrzia din nou, Erbol și Baimagambet încetară să-i mai bată capul că le era dor de aul și să blesteme zădiful și praful orașului. Așteptau de o lună și mai bine plecarea lui Abai acasă și nu-l vedeau aproape de loc : el dispărea mereu, cînd la bibliotecă, cînd la Mihailov, iar acasă stătea adîncit în cărți sau meditănd asupra celor citite. Cu toate acestea, Erbol izbutea uneori să-l treacă pe celălalt mal, în casa lui Tinibai.

Saltanat și mama ei erau încă acolo și într-o zi, tot în odaia lui Makiș, Abai putu să mai vorbească o dată, în voie, cu fata. Fie că Erbol alesese dinadins un moment prielnic, fie că totul se petrecuse întîmplător, dar, sosind acolo într-o seară, aflară că Makiș plecase, împreună cu mama lui Saltanat, pe la vecini și că fata rămăsese singură. Erbol își găsea mereu de lucru prin odaile din față, ca să abată atenția slujitorilor și să păzească liniștea celor doi prieteni.

Stăteau lîngă fereastră pe un sipet înalt, acoperit cu un covor și cu o cergă groasă. Umbra amurgului, tot mai grea, cuprindea odaia. O adiere ușoară de vînt legăna perdelele. Nici unul din ei nu dorea să se aprindă lumina. Se întunecase acum atît de tare, încît trecătorii nu puteau să-i vadă lîngă fereastra deschisă. Abai ridică perdeaua și o aruncă peste tăblia patului : lumina palidă a lunii pătrunse în odaie, luminînd chipul emoționat al fetei. Abai stătea în fața ei. O rază de lună scotea din umbră arcurile lungi și subțiri ale sprîncenelor și ochii mari, jucînd cu o dulce scîlpire pe fruntea ei largă și netedă, neatinsă de soare.

Saltanat îl primi pe Abai așa cum se primesc prietenii vechi și începu să-i vorbească, ea întîi, deschis. Îl întrebă despre familia lui, pe care și-o lăsase în aul, și-i dădu a înțelege cu delicatețe că, întîrziind în oraș, Abai îi făcea pe cei dragi să-i ducă dorul și că, la rîndul lui, le ducea și el dorul. Abai îi mărturisi că simțea mult lipsa copiilor și, aducînd vorba despre casă, o lăsă să înțeleagă că rudele lui primiseră cu răceală căsătoria cu Aigherim. La rîndul lui, începu s-o întrebe și el pe Saltanat despre viața ei și despre nădejdile ei de viitor.

În ziua aceea, fata nu mai păstra față de el aceeași reținere ca pînă atunci. Împletindu-și cu degetele lungi și mlădioase ciucurii de mătase ai șolpei și iarăși despletindu-i, îi vorbi lui Abai despre ea. Ai fi zis că ochii ei mari și strălucitori se

adînciseră undeva în făptura ei și se stinseseră. Doar uneori, cînd și-i închidea ușor, ca de durere, își recăpătau iarăși strălucirea de totdeauna. Abai nu semăna de loc cu djighiții pe care-i cunoscuse ea, așa că avea o încredere deplină în acest prieten nou și neobișnuit, împărtășindu-i gândurile a căror amărăciune nu se risipea nici o clipă din sufletul ei.

— Libertatea mea e o vorbă goală. Sînt tot o roabă, numai că n-am cătușe. Dar lucrul acesta nu-i pe înțelesul tuturor. Mulți se miră de libertatea care mi-e îngăduită. Și doar mă asemuiesc unui șoim sau unui uliu pregătit pentru vînătoare și lăsat să zboare, legat cu o sforicică. Iată, așa e și libertatea mea. În curînd o să fiu proprietatea cuiva : în toamna asta, o să-mi primesc logodnicul... Doar știi și dumneata singur : parcă puține fete sînt nefericite la noi, la cazahi ? Nu numai o dată i-am trimis vorbă tatii, prin mamele mele, că nu-mi iubesc logodnicul, că mai bine să mă dea după oricare altul, numai după el nu ! Dar tata nu vrea. Sînt singura lui fiică și cea iubită, de aceea mi-au și spus „Saltanat“. Casa mea e cuibul meu, în care părinții, de cînd eram mică, m-au mîngîiat și m-au răsfațat. Și nici acum nu mă supără cu nimic, afară doar de ceea ce ți-am spus. Dar o dată ce soarta mi-a fost pecetluită, casa mea a ajuns pentru mine o colivie. Cînd mă gîndesc la viitor, îmi piere orice nădejde... Uneori mi se pare că nu mai doresc nimic, că nu mai cred în nimic. Mi se întîmplă să stau nopți întregi fără somn, plîngînd și rugîndu-mă celui de sus să-mi ia viața... Mai bine moartă decît friul umilitor pe care trebuie să-l port ! Cum ar putea să-mi pară rău după o asemenea viață ?

Își duse batista la fața înfierbîntată pe care lacrimile alunecau încet. Abai tăcea și el, cu inima grea. Apoi Saltanat își ridică ochii, se uită la Abai și urmă, cu glas nesigur și tremurător, dar cu aceeași stăpînire de sine :

— Trebuie să înțelegi o inimă tînără. Orice fată în locul meu s-ar socoti așa : „O să văd eu atunci ce mă așteaptă ! Deocamdată, atît cît sînt încă liberă, să mă folosesc din plin de libertate ! De ce să mă înfrinez și să mă stingheresc ?“ Și, în ciuda soartei, s-ar apuca de tot felul de isprăvi ușuratic... Doar știi că așa se și întîmplă pe la noi... Eu însă, din nefericire, nu sînt în stare să fac așa ceva. Deznădejdea și frica de viața care mă așteaptă sînt atît de puternice, încît nu mă pot bucura, cu inima bună și ușoară, de libertatea mea... Uneori parcă mi se năzărește și mie fericirea, dragostea mi se aprinde ca o flacăară, dar în aceeași clipă totul îngheață în inima mea, se vestejește, și alung vedenia fericirii... La ce

bun? Tot o să mă înghită o prăpastie fără fund, o lume cumplită și rece ca o poveste grozavă... Sint ca o vrabie pe care o atrage, cu ochii lui, un șarpe : oricît s-ar zbate dînd din aripi, pînă la urmă tot o să-i cadă fără putință de scăpare în gura neagră...

Fata tăcu din nou. O liniște netulburată se lăsă asupra odăii. De multe ori auzise Abai triste destăinuiri ale tristeții. dar pentru întîia oară le auzea spuse cu atîta jale, cu atîta ascuțită suferință. Numai într-o carte rusească mai citise el unele mărturisiri, tot atît de sincere, asupra celor mai adînci taine ale sufletului omenesc. Da, așa se întîmplă să fie uneori cartea inimii, glasul inimii : vorbele ei se aud numai o dată, ca o spovedanie, ca un adevăr destăinuit în pragul morții. Și, o dată spuse, inima moare...

Abai se aplecă spre fată și-i luă amîndouă mîinile între ale lui. Le ținu mult așa, mîinile acelea fierbinți, moi și puțin umede, apoi și le lipi de obraz și le sărută vîrfurile degetelor. Cu o mișcare delicată, fata și le trase. Abai își simțea sufletul plin de o adîncă milă.

- Saltanat... draga mea... Pentru întîia oară în viață aud pe cineva depănîndu-și așa firul durerii... La o mărturisire atît de sinceră, nu se poate răspunde decît tot cu sinceritate. Aș face un mare păcat dacă te-aș minți măcar cu un cuvînt. Așa că ascultă și dumneata durerea care-mi sfîșie inima.

Saltanat făcu o mișcare ușoară, apropiîndu-se puțin, ca și cum ar fi făcut un pas în întîmpinarea sincerității lui. Abai începu :

- Pe dumneata te chinuiește frica de viitor și te apasă gîndul celui pe care nu-l iubești, iar pe mine, dorul iubitei, amintirea dureroasă a clipei de demult ale vieții mele, pe care n-o să le uit pînă în mormînt... Acea a fost dimineața sufletului meu. Și nici o umbră nu e în stare să-i întunece amintirea... Scurtele clipe de fericire, de mulțumire sufletească, s-au dus pentru totdeauna... Fericirea s-a stins, aidoma lunii care apune. Patima mea, iubirea mea cea fără moarte, se numește Toggean. De-atîta timp n-am mai văzut-o, dar amintirea mea îi păstrează încă fiecare zîmbet abia schițat. Fiecare discuție pe care am avut-o cu ea - scurtă, sau lungă, veselă sau tristă - trăiește în mine ca un șir de slove neprețuite, scrise cu propriul meu sînge... L-ai auzit cîntecul acela. Makiș spunea că ți-ar fi plăcut...

Saltanat încuviință tăcută, apoi începu să-și legene ritmic capul, ca și cum ar fi cîntat cîntecul în gînd, iar cerouletele de aur ale cerceilor îi tremurau ritmic, de parcă repetau : „Da, știm, am auzit, sîntem și noi martore“...

Abai urmă :

- După aceea, soarta m-a legat și pe mine de o ființă pe care n-o iubeam. Sînt tatăl unor copii care-mi încălzesc inima. Dar durerea a rămas nedespărțită de sufletul meu... Într-o zi, am visat-o pe Toggean. Și tocmai cînd eram între vis și viață, am auzit un glas care semăna cu al ei și am văzut o fată care semăna cu ea. M-a trezit din somn și mi-a alinat sufletul, ajungînd să-mi fie cîntecul meu, bucuria mea, sprijinul vieții mele... Avem un copil neobișnuit de frumos, mărturie vie a dragostei noastre. Oamenilor li se pare că a trăi aici, la oraș, e pentru mine o desfătare și o bucurie. Ei nu știu cît de dor mi-e de Aigherim a mea, a doua mea Toggean...

Abai tăcu. Palidă și cu privirea stinsă, Saltanat își plecă fruntea în tăcere : era ca și cum și-ar fi împărtășit tainele sufletelor lor. Ar fi fost de prisos să-și mai spună ceva.

Curajoasă și sinceră, Saltanat ieșise în întîmpinarea lui Abai pe o cale dreaptă și îndrăzneată, pe care n-ar fi putut pași multe dintre fetele cazahe : îi deschisese cu mîna ei porțile temniței și-l eliberase. Dar nu putea să primească o iubire care nu era liberă și nici să-și împartă fericirea cu alta. Nici Abai, pe care-l chinuia dorul de Aigherim, nu era în stare s-o mintă pe Saltanat, împărtășindu-i dragostea.

Cu acestea, Saltanat și Abai își încheiară schimbul de gînduri fără ascunziș. Saltanat își stăpîni durerea, apoi îi întinse djighitului o dombăra.

- Cîntă-mi dumneata singur cîntecul acela... Nu prea tare : numai pentru mine ! îi șopti ea.

Abai nu se lăsă rugat de două ori. Cîntă cu glasul pe jumătate cîntecul închinat lui Toggean. După aceea, fără să schimbe melodia, cîntă înainte, dar cu alte cuvinte, sincere, delicate și reținute. Cuvintele se nășteau chiar în clipa aceea și vorbeau despre această seară, despre chipul lui Saltanat, înseninat de lumina lunii, despre simțămîntul nou care se aprinsese atunci și pe care n-avea să-l uite niciodată. Dombra akînului îl va cînta multă vreme. Sufletul prietenului, veșnic recunoscător, va rămînea străin de trădare și va păstra cu grijă acest simțămînt. Despărțirea îi arunca pe amîndoi în necunoscut, dar întors acolo, pe tărîmul lui, chipul prietenei iubite, cu care își schimbase tainele sufletului, va stăruia de-a pururi în amintirea akînului. Își vor păstra taina cu sfințenie. O vor ascunde în adîncul sufletului ca pe o piatră scumpă, și acolo, nevăzută de nimeni, ea nu-și va pierde niciodată strălucirea... Stihurile simple și sonore ieșeau de-a dreptul din

sufletul lui Abai, zburind spre Saltanat pe aripile melodiei calde.

Ștînd în odaia din față, Erbol aștepta vreun semn de la prietenul lui. Auzind cîntecul, îl rugă pe Baimagambet să-i aprindă lumina, intră cu lampa în mînă în odaia lui Makiș și-i cercetă pe cei doi cu o privire curioasă.

Abai și fata stăteau pe același sipet de lîngă fereastră, unde îi lăsase, iar Abai își cînta cîntecul încet și liniștit. Fața lui nu arăta nimic din ceea ce ar fi dorit Erbol să vadă... Nu, purtarea lor nu-i era pe plac... Se simțea pur și simplu nemulțumit, ba chiar ofensat în cele mai alese sentimente ale lui de prieten.

Îndată ce se făcu lumină în odaie, Baimagambet intră și el, urmat de slujitori. Începură pregătirile pentru ceai. Curînd se întoarse și Makiș cu mama lui Saltanat, apoi intră și baibișea lui Tinibai.

Toată seara Abai și Erbol cîntară, cînd cîte unul, cînd împreună. Rugați de baibișe, le cîntară tot felul de cîntece. Saltanat se ținea la o parte, fără gust de vorbă. Asculta cu multă luare-aminte melodiile tobîkților, care se deosebeau atît de mult de cele de pe malurile rîului. Doar spre sfîrșitul serii, cînd nu rămăseseră în odaie decît Erbol și Baimagambet, îi spuse lui Abai, care se pregătea să plece :

– O seară pe care n-o s-o uit niciodată... Dar ce repede a trecut ! În sufletul meu nu mai e altceva decît recunoștință față de dumneata. Am bănuir de la început că nu semeni de loc cu alții. Nu-mi pare rău după ceea ce nu s-a înfăptuit... Fii fericit ! Fii fericit toată viața !

Pe Abai îl surprinse din nou puterea ei de stăpînire și sinceritatea ei. Nu-i răspunse nimic, își înclină doar capul și-și duse mîna la inimă, ca și cum ar fi vrut să arate prin această mișcare, abia schițată, că înțelesese totul. Saltanat simți că el nu voia să micșoreze importanța acelei serii cu nici o vorbă deșartă. Îi făcu un semn cu capul, se trase în tăcere lîngă fereastră și rămase mult timp acolo, uitîndu-se în urma lui cu ochii plini de lacrimi...

Sosi și ziua cînd trebuia să plece în stepă. Tot timpul din urmă, Abai se ducea zilnic pe la Mihailov. Într-o zi, Mihailov îl întîlni pe drum cu o carte deschisă în mînă. După ce îl salută, îl luă de braț și-l duse în odaia lui.

– Iată, Kunanbaev, am pregătit cîteva cărți pentru dumneata, zise el, arătîndu-i grămada de cărți de pe masă. N-ai aici numai scriitori ruși, ți-am ales cărți și din diverse domenii de știință...

- Din care anume, Evgheni Petrovici ?

- Și din istoria universală, și din istoria Europei, și din geografie. Anul acesta trebuie să le citești neapărat și să ți le însușești bine. Jumătate din ele le-am găsit la mine, celelalte sînt în păstrarea lui Kuzmici, de la Biblioteca „Gogol“. Le-ales după lista pe care i-am dat-o. Ia-le cu dumneata. Dar mi se pare că te-ai mai ocupat de istorie, nu ? Doar istoria e mama tuturor științelor...

- Am citit istoria Islamului : și ceea ce ni se cerea la medrese, și ce găseam eu singur. Dar știi, Evgheni Petrovici ? După ce te-am întîlnit pe dumneata, tot ce socoteam eu știință a pierdut pentru mine orice valoare. Acum, nici nu știu dacă se mai poate numi istorie ceea ce am citit. Le-ai spulberat pe toate, ca pe un fum.

- Ei, chiar pe toate ? și Mihailov izbucni în ris. Bineînțeles, istoria Islamului e o știință, ba chiar o mare știință. Numai că trebuie să-ți dai bine seama cine a scris această istorie și cum a scris-o...

Și Mihailov începu să-i expună o concepție cu totul nouă pentru Abai. Timp de mai multe veacuri la șir, cultura popoarelor din Orient exercitase o mare influență asupra științei universale și contribuisese la dezvoltarea conștiinței omenești. Mihailov îi arată că între lumea străveche, așa-zisă antică, și epoca Renașterii europene, s-au interpus cîteva sute de ani de stagnare, de obscuritate, pe care nu le-a luminat decît cultura popoarelor Orientului. Ea devenise veriga de legătură, de-a lungul atîtor veacuri de dezvoltare a minții omenești, aducînd culturii universale spiritul de originalitate propriu Orientului.

Această discuție îl bucură deosebit de mult pe Abai, și el nu putu să i-o ascundă lui Mihailov. Îi vorbi deschis, împărtășindu-și gîndurile lui tainice. Doar altădată i se părea mereu că în tezaurul gîndirii omenești lumea Orientului, cu toată bogăția ei de cunoștințe și de experiență, stătea oarecum la o parte. Iar Evgheni Petrovici adunase laolaltă aceste comori care, după cît i se părea lui Abai, se contraziceau... Nici vorbă că așa și era : oare puțini oameni sînt pe lume care se gîndesc la binele obștesc, la dreptate, la adevăr și la conștiință ? În fiecare epocă, fiecare popor și-a avut învățații și dascălii lui, care au suferit pentru fericirea omenirii întregi, chiar dacă vorbeau limbi diferite. Nu s-au înțeles ei atît de repede, Evgheni Petrovici și cu Abai, pentru că se gîndeau amîndoi, fiecare în felul lui, la unul și același lucru : la omenie ? Poate că tocmai această comoară, comună tuturor, a și făcut ca prietenia lor nouă să se consolideze atît de repede, cu toate

că unul o stăpînea de mult, pe cînd celălalt abia izbutise să se atingă de ea ?...

Mihailov vorbea din nou. Fruntea lui deschisă, ochii liniștiți și gînditori, barba neagră și deasă, pieptănată cu îngrijire, îl făceau să arate, chiar în ce privește înfățișarea, ca un cercetător învățat și ca un dascăl încercat. Abai îi asculta fiecare cuvînt, așa cum ascultă povăța unui înțelept. Mihailov întrebura expresii limpezi, pe înțelesul lui Abai, făcînd însă generalizări largi și îndrăznețe. Confirmă că tot ce citise pînă acum Abai despre Islam se raporta la știința istoriei. Îl surprinse pe Abai cu o părere, nouă pentru el, susținînd că, fără îndoială, și poporul cazah trebuie să fi adunat o mare bogăție de cultură, încă necunoscută, și pe care nici chiar Abai n-o prețuia la adevărata ei valoare. Mihailov susținea că această cultură trebuie să existe, neapărat, dar că deocamdată era păstrată în sinul poporului, ca aurul în măruntaiele pămîntului.

După această discuție, Abai simți cu și mai multă putere cît de drag, cît de apropiat îi era Mihailov. Prietenul acesta trebuia să-i fie ca un frate mai mare, mai apropiat chiar decît un neam de singe. Și Abai îi spuse, luîndu-și rămas bun de la el :

— Astăzi te-am cunoscut mai adînc ca pînă acum. Abia astăzi mi-am dat seama de însușirile dumitale neprețuite. Înainte, credeam că porți în dumneata cele mai bune gînduri numai ale poporului rus, iar eu nu eram pentru dumneata decît un om oarecare, dintr-o lume cu totul îndepărtată și necunoscută, din pustiu stepelor străine de dumneata, cu gîndurile lor neînțelese pentru dumneata... Dar dumneata parcă m-ai luat de mină, m-ai urcat sus, pe culme, mi-ai arătat de acolo așezările tuturor popoarelor, din toate timpurile, și mi-ai explicat că toți oamenii sînt înrudiți între ei, fie cît de departe. Nici Tobîktul meu nu l-ai aruncat cît colo din calea culturii universale. E îmbucurător pentru mine să aud toate acestea. Pentru mine, asta e o mîndrie și o fericire...

Mihailov zîmbi larg și, îmbrățișîndu-l pe Abai, îl trase spre el.

— Să sperăm, Kumanbaev, că prietenia noastră ne va folosi la amîndoi. Numai să te ții cu strășnicie de făgăduială : să nu uiți, ajuns în aul, nici biblioteca, nici pe Kuzmici ! îi zise, apoi se despărți de el prietenește.

Înainte de plecarea lui Losovski în stepă pentru alegeri, Mihailov se întîlni cu el la avocat și luă vorba despre neasemuitul djighit de stepă :

- Kunanbaev are o uriașă năzuință spre lumină ! Și numai așa poate păși spre știință un popor tânăr : cu sinceritate, cu căldură, cu energie, ba chiar cu lăcomie !

Losovski îi potoli oarecum pornirea :

- Da, dar el, luat așa cum e, nu reprezintă încă poporul, Evgheni Petrovici ! Poporul lui Kunanbaev mai are mult pînă să înțeleagă foloasele culturii ruse ; el își doarme somnul adînc, de veacuri. Iar în ce-l privește pe Kunanbaev, nu cred că e vorba decît de o însușire a tinereții : orice tânăr, pe măsură ce se maturizează, e atras de știință...

Mihailov nu-l contrazise. Nu dorea decît ca Losovski să-l cunoască pe Abai mai de aproape și-și spusese gîndul, deschis :

- Kunanbaev are o trăsătură interesantă : vorbește de multe ori despre dreptate, despre popor, despre felul de a-l sluji în chip cinstit. Aceste gînduri s-au cuibărit adînc în mintea lui, or ele sînt foarte apropiate culturii ruse. Cred că văd pentru întîia oară așa ceva printre oamenii de stepă. Bineînțeles, dumneata cunoști mult mai bine ca mine stepa kirghiză, caracterul și relațiile dintre cei care o locuiesc, și m-ar interesa părerea dumitale despre omul acesta. Ceea ce mă surprinde la el sînt opiniile lui umanitare. Tare aș dori să știu ce o să iasă din el cînd vor trece anii ?

Mihailov nu-i spunea niciodată nimic din acestea lui Abai, dar acum îl caracteriza cu toată convingerea. Andreev îl sprijini și se întoarse spre Losovski :

- Uite, spui mereu că aleșii cîrmuitori kirghizi sînt, în majoritatea lor, neciopliți, proști, nepricepuți și necinstiți. Să ți-i arate Kunanbaev pe cei mai potriviți dintre oamenii lui de stepă. Ce te împiedică să faci o încercare ? N-ai decît să-i treci prin alegeri și să-i încerci la fapte !

Losovski nu se împotrivi, dar nu-și ascunse îndoieli serioase :

- Căpeteniile neamurilor kirghize sînt o enigmă nu numai pentru noi, slujbașii administrativi, dar chiar și pentru însuși Kunanbaev. Nu sînt de loc sigur că prietenii lui se deosebesc prea mult de ceilalți. Și nu cred că or să poată da lucrurilor o întorsătură nouă, îndrumînd pe calea cea dreaptă viața oamenilor din stepă. Dacă stepa kirghiză, nesfîrșită și misterioasă, e într-adevăr așa cum o cunosc eu, se vor ivi destule greutăți și în cazul acesta. Dar în ce privește încercarea, da, aș putea să încerc... Zîmbi ironic și adăugă : Prin urmare, să sperăm că peste vreo doi ani Kunanbaev și cu mine o să ne convingem de succesul experienței noastre. Totuși, nu-mi prea vine a crede că așa ceva ar fi cu putință...

După cîteva zile, Losovski plecă la alegeri. Abai și Erbol se luară pe urmele lui la Kzıl-Mola, trimițîndu-l înainte pe Baimagabet în djailiau, în aul, cu vești de la ei. O dată cu ei plecă și o căruță încărcată, cel puțin pe jumătate, cu cărțile pe care le recomandase Mihailov lui Abai.

Losovski își împlini făgăduiala : în tot timpul alegerilor din plășile Kzıl-Mola, Konır-Kokșe și Cinghiz, îl ținu pe Abai alături de el, căutînd pretutindeni să-i ridice prestigiul în fața populației. Peste tot erau primiți cu onoruri : li se ridicau iurte, se tăiau vite și li se pregătea de mîncare. Și toți cei care veneau la alegeri, văzîndu-l mereu alături de noul șef al administrației județene, rămîneau încredințați că de data aceasta Abai se întorsese de la tîrg cîștigînd și mai multă încredere, și mai mult respect din partea cîrmuirii. Poporul îl socotea, nici mai mult, nici mai puțin, ca pe un sfetnic.

La alegeri, în nici o plasă nu se iscară neînțelegeri cu privire la un biu, la o căpetenie de plasă sau la un locțiitor al lui : peste tot Abai se sfătuia mai dinainte cu oamenii cinstiți și drepecți, și abia după aceea îi propunea lui Losovski pe cutare sau pe cutare. Iar propunerile lui erau totdeauna primite.

Deprins din experiența lui de la oraș să privească cu neîncredere nomazii din stepă, Losovski îl cercetă pe Abai cu luare-aminte. Dar el nu-i inspira decît stimă. Și în timpul acestei călătorii, care ținu aproape o lună, Losovski se împrietenii cu el. Uneori îi spunea în glumă :

— Bagă de seamă, Ibrahim Kunanbaevici ! Doar nu fac eu alegerile, ci dumneata. Eu nu fac decît să-ți ascult sfaturile și să întăresc în slujbe oamenii pe care mi-i indici dumneata. Dar ce o să se întimple dacă și ei, ca și toți cei de pînă acum, or să se dovedească șperțari și asupritori, or să ticluiască hotărîri false și or să ascută dușmănia între neamuri ? Cum ai să te uiți atunci în ochii lui Mihailov și în ai prietenului dumitale, Akbas ?

Abai își dădea seama de răspunderea uriașă pe care și-o luase nu numai în fața prietenilor lui, dar și în fața poporului, căruia dorea să-i facă viața mai ușoară. Izbuti să obțină alegerea în slujba de căpetenie de plasă a trei tineri, la a căror candidatură nu se gîndea nimeni și care, de altfel, nici nu prea rîvneau la această mărire.

Pentru plasa Cinghiz, Abai recomandă pe un prieten de-al lui, pe care, încă din fragedă tinerețe, îl respecta pentru firea lui blîndă și pentru omenia lui : pe AsılbeK, fratele lui Toggean. Spre marea nemulțumire a tuturor irghizbailor și, mai

ales, a celor mai în vîrstă, Asilbek fu ales în suljba în care Takegean făcuse pe stăpînul, și încă cu atîta cutezanță.

La Konir-Kokșe, Abai nu îngădui alegerea lui Aben, om bogat și lacom de onoruri, care încerca să-și cumpere numirea cu ajutorul plocoanelor. În locul lui i-l recomandă lui Losovski pe Șimîrbai, djighit vrednic și cumpănit.

Ca nouă căpetenie de plasă la Kzîl-Mola, îl propuse pe fratele lui mai mic, Ishak, în care Abai vedea un tovarăș de gînduri. Ishak era feciorul lui Kunanbai și al lui Ulgean, dar Kunanbai îl trimisese de mic la Kunke, unde crescuse împreună cu Kudaiberdî. Mult timp Ishak fusese influențat de Takegean, dar în anii din urmă se apropiase de Abai, recunoscînd în el un frate mai mare și drept, și un sincer prieten. Așa că Abai se opri asupra lui, nădăjduind că o să aibă în el, la nevoie, un sprijin hotărît.

Așa se încheie lupta lui Abai împotriva autorităților, luptă care începuse la Eralî. Poporul era încredințat că în această luptă biruința i se cuvenea lui Abai, iar numele lui căpătă în stepă o și mai mare popularitate.

PRIN HÎRTOAPE

1

– O-o-of ! Abai, of, Abai ! N-ai mai avea parte de noroc !... Ne-ai părăsit aici, în stepa pustie, fără rude și fără prieteni în jurul nostru... Casa ți-e fără stăpîn, nevasta fără bărbat și copiii fără tată... Nu vii, nu vii și pace ! Cu ce ți-am greșit ? Și uite ce arșită a trimis Allah pe capul nostru, de parcă s-a dărîmat cerul peste pămînt ! Muștele ne-au umplut ochii. Ce, loc de așezare e ăsta ? Tot mai cald și mai cald, pe zi ce trece. Și pentru toate numai tu, Abai, ești de vină ! Nu, să n-ai parte de noroc ! O-of, cu ce am păcătuit ca să mă chinuiesc atîta ?

Așa bocea Dilda, cu glasul ei ascuțit, trecînd prin aul. Și tot batjocorînd, intră în iurta lui Aigherim. Aigherim era singură și o primi așa cum se cuvine să primești un oaspete mai în vîrstă, ridicîndu-se smerită de la locul ei.

Dilda arăta acum ca o femeie în vîrstă. Slabă, certăreață și veșnic neliniștită, în urma nașterilor repetate, începuse să îmbătrînească fără vreme. Pielea de pe față i se încrețise, umerii obrazurilor i se ascuțiseră și, osoasă și voinică în tinerețe, părea acum uscată de tot.

Intrarea ei în iurtă, ca și faptul că-l batjocorea pe Abai și de față cu Aigherim, nu se potriveau de loc cu purtarea disprețuitoare pe care o avea de obicei față de rivala ei. Dar astăzi avea motivele ei să se poarte așa.

Manas, care sosise de la tîrg cu o zi înainte, la căderea nopții, adusese din partea lui Abai multe plecăciuni și vestea că, pe cît se pare, o să mai întîrzie acolo pînă la sfîrșitul verii. Stînd și mîncînd ce i se dăduse, Manas se apucă să-l țină de rău pe Abai în fața vecinilor și a slujitorilor, care se adunaseră din toate părțile în iurta Dildei :

– Mama lui cea bătrînă m-a trimis așa departe poruncindu-mi să gonesc mereu, și zi, și noapte : „Te pomenești că s-o fi uscat de tot feciorașul meu în silnicie. Du-te și află măcar dacă-i teafăr !” Crezînd și eu că omul se pîrpălește în pușcărie, am gonit ca nebunul pînă la tîrg. Și cînd colo, nici pomeneală de așa ceva ! Aflu că-i teafăr, că-i slobod și că trăiește după pofta inimii !

Și Manas începu să flectărească despre tot ce văzuse. La început își mai ținu gura, temîndu-se că Dilda, din gelozie, o să-și iasă din fire. Dar își dădu seama curînd că spusele lui cu privire la purtarea ușuratică a lui Abai o interesau, ba parcă îi făceau plăcere. Asculta cu vădită curiozitate și chiar îl îndemna să vorbească înainte :

– Nu ascunde nimic, dragă, Allah să-ți împlinească voile ! Spune tot ce-ai văzut și ai auzit, tot ce s-a întîmplat ! Dacă tăinuiești ceva, să știi că ai să răspunzi în fața lui Allah !

Mărginit și brutal, Manas nu era în stare să înțeleagă sentimentele delicate care se nasc uneori între un bărbat și o femeie. Surprinzîndu-l pe Abai cu Saltanat într-o odaie retrasă, pe jumătate întunecată și cu perdelele lăsate, el le răstălmăcise toate după capul lui. Și acum, la îndemnurile Dildei, scăpă multe vorbe de prisos, apoi începu să mai adauge și de la el și, pînă la urmă, întrecu orice măsură :

– Nu vreau să-l învinuiesc pe Abai, cu toate că, de necaz, l-am cam certat chiar acolo, în fața fetei... Doar nu puteam,

kelin, să nu mă gîndesc la amărăciunea ta ! Și pe urmă, cum să nu-l cert ? Cine vrei să-i spună adevărul ? „În aul, i-am zis, nevastă-ta și copiii nu dorm noaptea de dorul tău și nici de mîncare nu le arde. Și tu te lăfăiești coala, strîngînd în brațe pe fata lui Aldeke ?...” Iaca așa i-am spus că tare-mi mai era ciudă !...

După ce stoarse de la Manas tot ce-i trebuia, și după ce îl petrecu a doua zi dimineța pînă la djailiau, Dilda se duse la Aigherim și acolo își dădu drumul gurii.

La început, Aigherim nu înțelegea nimic. Dilda părea însuflețită, ba chiar rîdea din cînd în cînd și numai că nu-și îmbrățișa rivala, ceea ce era cu totul neobișnuit din partea ei. Aigherim era nedumerită văzînd-o atît de veselă. În cele din urmă, Dilda începu să-i povestească ultima noutate, cu o vădită plăcere și cu o bucurie răutăcioasă, stăruind asupra amănuntelor și umflînd și mai mult minciunile pe care, și fără asta, le umflase destul Manas.

Aigherim era istovită de căldură și de zăpușeală. Auzind veștile răutăcioase ale Dildei, începu deodată să pălească și un fior rece îi trecu de-a lungul trupului. I se părea că un gîrbaci subțire o lovise drept în inimă. Apucă mina Dildei cu degetele ei înghețate.

— Ce-ai spus ? Cum ai spus ? șopti, apropiindu-se de ea și tremurînd toată.

Își înfipse ochii în ochii Dildei, dar deodată tăcu : mîndria îi opri lacrimile gata să curgă șiroaie, și numai două picături mari, ca două bobite de gheață, îi rămaseră încremenite la colțul ochilor larg deschiși. Nu mai spuse nici o vorbă, doar fața ei, atît de drăgălașă, cînd se aprindea, cînd pălea, aproape vînată, ca într-un leșin.

Fără s-o slăbească de sub căutătura ei triumfătoare, Dilda vorbea înainte cu glasul ei scîrțîitor. Apropiindu-se cît mai mult de Aigherim și lipindu-și genunchii de ai ei, urmă cu aprindere :

— Ascultă numai, Aigherim... că încă nu ți-am spus ce-i mai de seamă... Tirfa ceea de Saltanat — ca să vezi ! — venise la tîrg cu troica ei de murgi să-și caute bărbat ! Așa că îi spuse ea lui Abai : „Însoară-te cu mine. Ce, nu știi zicala ? Cu cine-ai căzut în păcat, cu acela te și cureți de el. Cum vrei să mă uit în ochii lumii, cînd fiecare știe că te-am scos pînă și din pușcărie ? Apoi, acum, nici logodnicul n-o să mă mai ia ! Și doar eu nu-s din acelea pe care poți să le lași de rîsul oamenilor !” Iar cînd Abai i-a răspuns : „Dar am în aul nevastă și copii !”, ea a sărit în sus : „Nevastă-ta ? zice. Nu mă

împiedic eu de una ca dînsa ! Fată de stepă cu poalele murdare, nu se potrivește ea cu mine ! E bună să care lemnele în casă și să scoată cenușa ! Pereche potrivită pentru tine numai eu sînt ! Pe pămînt ți-am venit, și nici în pămînt n-ai să scapi de mine ! Ai să mă iei, și gata ! Deocamdată, ai să rămîi toată vara la tîrg că n-ai ce căuta în aul : vreau să mă bucur singură de fericirea mea !” Eu, Aigherim, ce mai am cu el ? De mult m-am lăsat păgubașă. Dar tu ?... Trădătorul ! Ne-a lăsat aici, ca pe niște păcătoși de djataci, să-i ridicăm casa de iarnă, iar el — auzi ! Simțeam eu că n-a rămas el degeaba toată vara la tîrg ! Și uite pînă unde a ajuns, n-ar mai avea parte de bucurie !

Și, după ce spuse tot ce avea pe suflet, Dilda ieși, cu un aer triumfător. Un nor negru coborî peste iurta luminoasă a lui Aigherim. Într-adevăr, treceau zilele și săptămînile, și Abai nu se mai întorcea în aul...

După ce se încheie călătoria cu Losovski, Abai veni în marele aul, la Ulgean. Acolo, în djailiau, îl ținură două săptămîni și mai bine : frații, mamele și rudele îl întîmpinau cu toții ca pe un oaspete drag și nu-l mai lăsau să plece. Abai era grăbit, neliniștit și chinuit de dorul lui Aigherim, dar încerca să nu le-o arate. Și numai cînd ai lui își începură pregătirile de strămutare pe coasta Cinghizului, numai atunci putu pleca și el în aulul lui, fără de care îi era atît de urît. De data aceasta, îl luă cu el numai pe Baimagambet, Erbol rămînînd în djailiau pînă la mutarea aulelor pe pășunile de toamnă.

Plecară pe înserate și trecură noaptea peste creasta pustie. Cu toată căldura și zăpușeala, nu descălecară pînă la amiază, cînd ajunseră la așezarea de iarnă de la Akșoki. În primăvară, cînd plecase Abai la tîrg, la Akșoki abia se ridicau zidurile casei celei noi. Acum, pe unul din dealuri se vedea o casă mare, gata terminată.

Ajunși acolo, cei doi descălecară și intrară. Baimagambet începu îndată să laude zidurile înalte și acoperișurile trainice. Abai cerceta casa în tăcere, începînd de la cele două cămări pentru păstrat merindele în timpul iernii și pînă la cuptorul de afumat, cu coșul lui de aerisire, așezate în dreapta casei.

Lucrările de zidire fuseseră supravegheate de Aigherim și de Ospan, dar planul casei, cu odăile de locuit și cu acareturile, fusese întocmit chiar de Abai. El singur îl desenase în toate amănuntele, însemnînd lungimea și lățimea încăperilor și locul ușilor. Acum cerceta fiecare perete în parte, măsurîndu-l din ochi și căutînd să-și amintească planul. Baimagambet însă n-avea răbdare să-l însoțească pe Abai în cercetările pe care le

facea cu încetul. El alerga de ici-colo, luîndu-i-o înainte și întorcîndu-se prin celelalte odăi, tot mai încîntat :

– Abai-aga, ia vino încoace să vezi ceva nemaipomenit !
Adevărată casă de oraș ! Are și tavan de scînduri... D'apoi soba, ce mai sobă !

Abai trecu mai departe. Odăile pe care i le lăuda așa de mult Baimagambet îi plăcură și lui. Cea din colț era cea mai bună din toată casa, mai luminoasă și mai încăpătoare, în care se intra printr-o tindă lungă. După odaia asta venea alta, laterală, mai mică, cu care se termina una din aripile clădirii. Abai și Aigherim le hărăziseră pentru Dilda cu copiii ei și pentru mullah.

După ce cercetă această parte a casei, Abai trecu în odăile care-l așteptau pe el și pe Aigherim. Potrivit planului, ușa de intrare trebuia să dea în aceeași tindă. Dar Abai văzu că Aigherim schimbase planul și tăiasе ușa din odaia ei spre altă tindă, adăugată la cealaltă parte a casei. Abai înțelese : Aigherim nu voia s-o întâlnească pe Dilda, și această intrare izola oarecum, deși nu de tot, locuința lor.

În casa plină de umbră și răcoare, trupul obosit se bucura de o dulce odihnă. Abai întîrzie în odaia lui Aigherim. Alese în gînd locul patului lor, în colț, lîngă sobă, și rămase mult timp acolo, pe gînduri, de parcă vedea înaintea lui perdeaua de mătase roșie bătînd în albastrui, care avea să-l despartă de lume...

Baimagambet, care alergase peste tot, se întoarse repede înapoi, bucuros că apucase să vadă toată casa. Se duse apoi să cerceteze încăperile pentru el și pentru ceilalți slujitori și rămase încîntat de ele. Abai se luă după el, cercetînd amănunțit toate colțișoarele. Grajdul avea o poartă a lui : întîi venea o despărțitură pentru cămile, apoi staulul vacilor. De ele erau legate două oierii mari, cu găuri rotunde de aerisire în acoperiș, și grajdul de cai, lung și înalt, avînd altă intrare. Alături de casele de locuit se ridica o magazie acoperită, pentru adăpostit pe vreme de vară sâniile și alte lucruri de gospodărie.

După ce își termină cercetarea, Abai se așeză să se odihnească la umbra zidurilor înalte și-i spuse, în glumă, lui Baimagambet :

– Vezi ce noroc am avut, noi amîndoi, că am fost scutiți de toată bătaia asta de cap ? Tot Aigherim, drăguța, a scos-o la capăt cu atîta muncă ! Și deodată sări în picioare. Adu caii ! Acasă, repede !

Îl cuprinsesese iarăși dorul de Aigherim și de copii. Baimagambet întîrzie mult cu caii : adăpați la fîntînă și împiedicați

la picioare, fuseseră lăsați să pască prin apropiere, dar ajunseseră destul de departe, peste dealuri. Abai aștepta cu nerăbdare, furios de atîta tărăgăneală, uitîndu-se lacom la valea care i se întindea în față : acolo, undeva, era aulul lui singuratic...

Aulul lui... El nu plecase o dată cu celelalte în djailiau, ci rămăsese izolat în valea părăsită de toți. Uitat, rupt de larma vieții în comun, stătea singur în mijlocul pustiului îngălbenit. În jurul lui, întinsul liniștit al stepei galbene, surdă și mută. Văzduhul înfierbîntat de soare unduia și se clătina deasupra stepei, iscînd din nimic contururi nelămurite... Abai căuta să descopere în depărtarea albăstrie locul aulului lui, dar mirajul îi juca pe dinaintea ochilor mii de vedenii. Ca și cum ar fi făcut în ciuda omului, care credea că stepa e pustie și nelocuită, mirajul umplea depărtările cu ființe și cu lucruri ciudate, care-i dovedeau că stepa era plină de o viață misterioasă. Dar ele mințeau. Mirajul e ca un vis : dintr-un nimic, el născocoște o mîngiere nălucitoare. Iată : ai zice că în valea Eralî s-a înălțat o cetate uriașă, cu nenumărate cupole... iată și palate albastre... Și, deodată, o margine de cetate se desprinde de pămînt și-și trăiește sub cer viața ei de fantomă. Dar dincolo ? Turme să fie, ori desișuri de ulmi ? Nenumărate umbre străvezii se leagănă încolo și încoace, îți atrag privirea și te cheamă stăruitor : „Vino la mine, aici sînt !“

„Nădejdea e ca visul și ca mirajul : își schimbă mereu înfățișarea și te atrage mereu, jucînd și unduind în fața ochilor tăi“, se gîndește Abai. Se uită mai bine la umbrele acelea ușoare, care-l vrăjesc și-l înșală pe om ca să-l lase apoi iarăși singur în pustietate. Dar și în mijlocul acestei lumi nălucitoare, el vede tot micul lui aul singuratic și se gîndește cu dor și cu duioșie la copilașii lui și la Aigherim a lui, atît de singură, de tînără și de iubită...

Năgara uscată de căldura sfîrșitului de vară se legăna în adierea ușoară a vîntului de miazăzi, foșnind încet și solipind la soare ca fața unei unde domoale. Ochiul abia o putea simți : marea albă își schimba doar culoarea, din argintie în galbenă și cafenie, ca o pînză de mătase lucitoare. Năgara își luase culoarea ei argintie de toamnă, pelinul se îngălbenise ușor, iar nalba de stepă, care scosese în primăvară măturițe verzi cu flori albastre, era acum de un roșu-ruginiu. Totul vorbea de puterea irosită, de fericirea pierdută, de neputința vieții care se stinge. Și deodată Abai se simți orfan, singur și ostent, și frica de singurătate îl cuprinse cu o putere stăruitoare. Parcă-l împunse în inimă ceva dureros. Se simți atras spre aul și spre oameni, iar sufletul i se umplu de dor și de înduioșare.

Tăcut și îngândurat, își încheia socotelile numeroaselor lui gânduri din trecut. „E stors și nenorocit poporul cazah, care are drept patrie stepa aceasta întinsă și pustie. Aulele lui singurate se pierd în deșertul nesfârșit. Și așa e pretutindeni pe unde trăiesc cazahii... Pustiu în jur. Nu găsești așezări statornice, cu oameni legați de ele. Nu găsești orașe în care să clocească viața. Poporul e risipit prin stepă, ca un pumn sărac de turte aruncate de o gospodină zgîrcită pe o față de masă întinsă...”

Abai ajunsese în aul tîrziu, puțin înainte de apusul soarelui. Copiii alergară în întâmpinarea călătorilor, cei mari îi așteptau lîngă iurtă. Dîndu-le bun găsit, Abai se uita mereu la Aigherim, care venise să-i ia calul de dîrlogi. Părea bolnavă, era slăbită și neobișnuit de palidă, de parcă-i stinsese cineva, ca pe o luminiță, flacăra rumenă și dulce care o făcea atît de frumoasă. Abai îi sărută pe Abiș și pe Gulbadan, care săriseră în goană la el, îl îmbrățișă pe Magaș și-l luă în brațe pe micul Turaș, fiul lui Aigherim, care semăna neîncipuit de mult cu mamă-sa. După ce o întrebă pe Dilda despre toți cei din aul, Abai putu, în sfîrșit, s-o saluta și pe Aigherim.

În zadar căuta pe obrazul ei duioșia de altădată, care-i alina totdeauna inima chinuită de despărțire. Nu numai că slăbise și se trăsese la obraz, dar se vedea bine că o apăsa o mare durere. Intrînd în iurtă și stînd de vorbă cu Kișkenemullahul, cu Dilda și cu vecinii, Abai arunca mereu spre Aigherim priviri pline de îngrijorare. Și ea, peste măsură de palidă, se făcea uneori aproape vînată. Doar din cînd în cînd obrazul ei se lumina o clipă ca să se stingă numaidecît.

Abai nu mai avu răbdare să aștepte și, văzînd că Aigherim se zgîribulește deodată ca de frig, abia stăpînindu-și lacrimile, o strigă pe jumătate întrebător :

– Aigherim, uită-te la mine !

Încă nu-și spusese nimic, dar Aigherim simți din nou, în aceste vorbe pline de grijă și de duioșie, atenția lui iubitoare de totdeauna. Zîmbi trist, ca și cum ar fi vrut să-i spună : „Mă bucur că măcar ai băgat de seamă...” Însă lacrimile care o înecau i se iviră în ochi, fără voia ei, ca niște mărgăritare scîlpitoare.

– Vrei să-mi spui ceva, Abai ? și-și întoarse obrazul spre el. Abai tresări și se uită cu îngrijorare în ochii ei :

– Aigherim, draga mea, ești bolnavă ? Ce-i cu tine ? N-ai un pic de sînge în obraz ! Ce s-a întîmplat ?

Glasul scîrțliitor al Dildei îi răspunse în locul lui Aigherim :

- Ce să ne mai întrebi de boală ? Și zîmbi răutăcios. Pe noi aici nu ne chinuște boala, ci durerea. Iar vina acestei dureri o porți tu, Abai, numai tu, și cred că o știi singur. Și iarăși rise, cu răutate.

Dilda obișnuia să-i arunce lui Abai în obraz toate nemulțumirile și amărăciunile ei. Acum însă îi vorbea peste măsură de tăios. Asta însemna că ai casei îl socoteau vinovat de ceva cu totul serios. Se vede că-l învinuiau că nu plecase de la tîrg îndată după ce sfîrșise pricina lui. Se stăpîni, nu răspunse nimic și vorbi înainte cu bărbații, încercînd să nu se mai uite la Aigherim și la Dilda.

Pînă atunci, între Abai și Aigherim nu se îscase nici o neînțelegere, nici un prilej de supărare. Inima ei era pururi neschimbată, dragostea ei pururi neclintită. Oricare ar fi fost pricina care rănise acum această inimă, nu făcea s-o lămurească de față cu toată lumea. Așa că urmă să vorbească în silă cu copiii și cu vecinii despre casa cea nouă din așezarea de iarnă.

Toată noaptea aceea, nici Abai și nici Aigherim nu dormiră pînă în zori. A fost o noapte grea, o noapte de chin și de durere. Gelozia și amărăciunea se cuibăriseră adînc în sufletul lui Aigherim și, îndată ce izbuti să rămîină singură cu Abai, îi dezvălui rana din inimă, povestindu-i pe scurt veștile pe care le adusese Manas. Apoi izbucni în hohote de plîns.

- Dar cum ai putut să faci una ca asta, cum te-a lăsat inima, Abai ? zicea ea printre sughiturile de plîns, care-i zguduiau trupul. Oare e mult de cînd casa noastră ți se părea palatul de aur al bucuriei ? Acum, mi-ai ars inima, și ea n-o să mai învie. Lacrimile mele au stins lumina acestei case. Boala mea nu-și are tîmăduire și tu nu poți să afli vorbe de mîngîiere pentru mine. Mai bine taci... A trecut vremea mea !

Rămase toată noaptea la picioarele lui Abai, plîngînd amar-nic, cu deznădejde.

Mișcat, Abai căuta cu toată căldura s-o lămurească, să-i spună că vorbele lui Manas nu erau decît presupuneri prostesti și minciuni. Încercă s-o liniștească, îmbrățișînd-o și uscîndu-i lacrimile cu sărutări fierbinți. Dar totul era în zadar. Însăimîntat, înțelese că nici un fel de dezvinovățire din partea lui n-ar putea s-o înduplece, și se îngrozi gîndindu-se la viitor. I se clătina pămîntul sub picioare și deodată își văzu fericirea prefăcută în ruine fumegînde. Își dădea seama de toate acestea și, cu inima strînsă dureros, rămase multă vreme tăcut și nemișcat.

Se iveau, palide, zorile. Aigherim suspină lung, ca un om care-și dădea sufletul, și amărăciunea adincă a inimii neîmpăcate i se revărsă în vorbe dureroase :

— Of, pierire-ar să piară, soartă de femeie nenorocită ! Praf să se aleagă din ea ! Ce-i mai rămîne decît lacrimile amare ? Și ce lacrimi ? Lasă-le să curgă, și nu numai noaptea asta, ci toată viața ! Dar e ceva mai îngrozitor : lacrimile mi-au spălat din suflet tot ce-mi era drag, tot ce mi-l umplea de iubire pentru tine... Acum, nici tu și nici eu n-avem ce regreta și n-avem de ce ne căi. Nu mă mai simt în stare să tac, n-am avut niciodată taine pentru tine, așa că nu pot să-ți ascund nici acum nimic : nu mai am inimă în trup. Nu mai am căldură. Totul s-a stins. În mine e un gol : lacrimile au spălat tot...

Ai fi zis că Aigherim își pusese în aceste vorbe toată durerea adunată în sufletul ei : în ele era și deznădejde, și resemnare în fața sortii vitrege. Abai n-o cunoscuse altădată așa pe Aigherim, pe iubita lui frumoasă, îndrăzneată și mîndră. Ceea ce-i spunea ea acum suna ca o sentință : părea că își bocește fericirea moartă.

Speriat, se ridică într-un cot și se uită în ochii ei.

— Cum ai spus ? Leapădă asemenea vorbe, alungă asemenea gînduri ! Față de tine, trecutul meu e curat. Fie-ți milă de el ! Ba cred că și viitorul nostru e luminos. Nu-l jertfi, nu ucide cu vorbele tale fericirea noastră ! Ia-ți vorbele îndărăt, ia-ți-le chiar acum ! o imploră el.

În lumina slabă și albăstrie fața lui Aigherim părea și mai palidă. Fără să răspundă măcar un cuvînt la rugămintile lui, se ridică de pe locul unde stătuse toată noaptea și, acoperindu-și capul cu ceapanul de mătase, ieși în ceața nelămurită a zorilor, învăluită în negru și cu neagră durere în inimă. Abai rămase singur în iurta albă.

Zilele treceau, dar Aigherim nu se schimba. Izbucnirea de durere de la început făcuse loc unei tăceri încremenite, pe care Abai nu era în stare s-o risipească în nici un chip. Pentru întîia oară se cuibărise între ei răceala, și nu-i mai părăsea. Aigherim fusese pentru Abai și nevastă iubită, dar și prietenă credincioasă și neprețuită. Răceala care se așezase acum între ei și pe care n-o putea înfrînge il chinuia ca o rană nevindecată, ca o boală fără leac. Brațul dușmănos al birfelii îi lovise, viclean, și le ucisese fericirea. Pricina tuturor acestor suferințe era Dilda, și numai ea. Pentru întîia oară în viață Abai își dădu seama ce dureros e să te căiești de o greșală pe care n-o mai poți îndrepta. „De ce am luat-o pe Aigherim fără s-o rup cu Dilda, fără s-o las să plece ? Cum am putut

să fac așa ceva ? Cu ce sînt eu mai bun decît alți bărbați, fără învățătură, mărginiți și necredincioși ? Acum suferă, Abai ! Bea pînă la fund veninul oel amar că doar singur ți l-ai vărsat în viață, cu propria ta mîină ! Haide, bea-l !”, își zicea el, dez-nădăjduit.

Conștiința păcatelor sufletești pe care le săvîrșise îl apăsa din ce în ce mai mult. Chinuit de singurătate, Abai își petrecea zilele și nopțile în iurtă, cu cărțile lui. Nu se mai putea lipsi de ele ca de aerul pe care-l respira. Le citi pe toate cele aduse de la tîrg, apoi îl mîină pe Baimagambet la Kuzmici, care-i trimise un sac de piele plin cu altele noi.

Pînă și natura era parcă pe potrivă stării sufletești, lipsite de orice bucurie, a lui Abai. Venise toamna cea aspră, și vremea rea se abătuse, fără întrerupere, peste Erali și Oikodik. Începu să bată vînt rece de stepă, iar nopțile erau lungi și umede.

Aulele care-și aveau așezările de iarnă prin văgăunile de munte ale Cinghizului se strămutară de pe djailiuri pe pășunile de toamnă, în valea unde era casa lui Abai, așezîndu-se unele lîngă altele pe văile de la Oikodik și Akșokî, bogate în iarbă și cu izvoare și fîntini din belșug. Toți căutau să-și îndrăvenească vitele pentru iarnă.

Aulul lui Abai își petrecuse toată vara în singurătate. Acum era înconjurat de nenumărate rubedenii, care se întorseseră. Începură iarăși drumurile de ospetie și mesele întinse. Numai Abai și Aigherim nu se duceau la nimeni. Nici măcar nu ieșeau din iurtă.

Ca un sihastru cărturar, Abai nu-și mai ridica ochii din cărți. Ai fi zis că frigul toamnei, care cuprinsese firea, pătrunsese și în sufletul lui. Părea că și el se împăcase cu soarta, că și el socotea singurătatea ca pe unicul lucru care-i mai rămăsese : era o boală grea, dar cu care se deprinsese. Uneori, pe înserate, sărea în șa și, singur, fără nici un rost, se ducea să-și vadă turmele la pășune și nu se întorcea înainte de căderea nopții. Din cînd în cînd însă, în timp ce se apropia de aul, se surprindea gîndindu-se la cineva care l-ar aștepta în iurtă. Dar cine ar putea fi ? Încerca să-și răspundă :

„Mi se pare într-una că o să se apropie cineva de mine și o să-mi risipească întunericul, aprinzîndu-mi în suflet o luminiță de nădejde. Dar cine poate fi ? Pe cine aștept ? Pe Aigherim ? Poate că inima ei s-o fi întors spre mine, fericită și zîmbitoare ? Dar în aceeași clipă firul gîndului i se rupea : Nu... Nici vorbă că nu... Ea nu năzuiește la ceea ce năzuiesc eu. Și atunci, pe cine aștept atîta ?...”

Deodată ghici :

- Pe Erbol ! strigă fără voie. O, dacă ar veni Erbol !
Măcar el să fie lângă mine în zilele acestea de tristețe !

În seara aceea posomorită de toamnă, Abai simțea dureros lipsa prietenului statonnic și încercat. Ai fi zis că pentru întâia oară înțelegea și prețuia la adevărata ei valoare prietenia lui Erbol. Doar ani lungi pășiseră nedespărțiți pe drumul întortocheat al vieții, răbdaseră împreună și foamea, și setea, își pusaseră împreună bărbăția la încercare, și prietenia lor nu fusese umbrită niciodată de nici o neînțelegere. Viața pe care o trăiseră era deopotrivă și a unuia și a altuia, și doar în vremea din urmă începuseră să se despartă pentru mai mult timp, când iarna, când vara.

După ce se însurase Abai cu Aigherim, Erbol făcuse și el nunta cu Dameli a lui, iar Smagul, băiețelul lor, venise pe lume cam odată cu Turaș. Abai nu avea mai puțină grijă de nevoile lui Erbol, decît avea Erbol însuși. Mult timp aulul lui Erbol fusese, în multe privinți, la cheremul lui Suiundik și al altor rubedenii. Acum, Erbol avea o turmă frumoasă și, cu prilejul strămutărilor, își putea îngădui să nu se mai tîrască după aulul lui Suiundik. Erbol adunase într-un aul de sine stătător șapte gospodării de rubedenii, care înconjurau iurta luminoasă, în cinci colțuri, unde trăia familia lui. Avea acum atîtea vite de muls și de ham cîte îi trebuiau și, pe deasupra, când se întorcea de la Abai după ce stătea mai mult în ospetie la el, mîna totdeauna înaintea lui cîte un dar de la bunul său prieten : cînd vite mari, cînd mai mărunte.

Acum, în timp ce lui Abai îi era atît de dor de el, Erbol se afla în așezarea lui de iarnă de la Karașoki, deoarece rămăsese în munți să-și pregătească hrană pentru vite și casă pentru vreme friguroasă. Abai își dădea seama de nevoile și de grijile care-l opreau acolo și aștepta cu răbdare : știa bine că, îndată ce o să-și termine treburile gospodăriei, Erbol o să alerge la el.

În văgăuna îndepărtată din munții Cinghizului, Erbol parcă simți că prietenul lui se gîndea la el și visa să vină. Într-o seară, cînd lumina abia fusese aprinsă în iurta liniștită, iar Abai, ca de obicei, stătea aplecat asupra cărților lui, ușa se deschise fără veste.

- Bună seara ! răsună glasul puternic și vesel al lui Erbol.

Abai sări în picioare, se repezi să-și întîmpine prietenul, îl îmbrățișă cu căldură și-l duse la locul de cînte din iurtă.

- Ce bine că ai venit ! îi spuse de mai multe ori. Fără tine, pînă și aerul îmi lipsea ! Dezbracă-te, stai ! Întinde corpul, Aigherim, și adu cîteva perne !

Umbla de colo pînă colo, fericit ca un copil. Uitîndu-se la el cum îi purta de grijă lui Erbol, Aigherim începu să rîdă, dar în aceeași clipă rămase pe gînduri, închisă în sine. Își aduse aminte cum pe vremuri, în zilele lor fericite, Abai o întîmpina cu aceeași dragoste și bucurie, chiar dacă nu lipsise decît o zi. Și deodată i se făcu milă de Abai. Ceva cald i se zbătu în inimă ca să piară în aceeași clipă.

Inima tînără și chinuită de gelozie poate fi și răzbunătoare, și nedreaptă, și poate să ia un lucru neprețuit drept unul ieftin. Așa și Aigherim : însuflețirea fericită a lui Abai, cînd își văzu prietenul, ea o luă drept cu totul altceva. Se gîndi că Abai nu se bucura atît de sosirea vechiului lui prieten, cît de a martorului și părtașului tainelor dintre el și Saltanat.

Altădată, Aigherim îl primea pe Erbol cu aceeași bucurie neprefăcută, ca și Abai. Prietenia dintre ei ea o înțelegea ca pe o întregire și o podoabă a propriei sale fericiri. Acum, însă, în sufletul ei se trezi un gînd amarnic : pe cei doi îi lega tocmai ceea ce o despărțea pe ea de Abai ! „Nenorocirea mea e Saltanat, își zicea ea, iar Erbol le-a ajutat să se întilnească... Cine știe ce taine mai au ei amîndoi...”

Cu toate acestea, venirea lui Erbol risipi aerul de dure-roasă tăcere, care stăruia de mult în iurtă. Îndată după ce-și bău kumîsul, Erbol își relua glumele lui de totdeauna :

– Aigherim, grăbește-te cu ceaiul și cu masa ! Toată ziua n-am luat nimic în gură : cu ce mi-a dat Dameli la Karașoki, cu atîta am rămas tot drumul ! Iar pînă atunci, eu dau o fugă s-o salut pe Dilda, că de unde nu, o să și înceapă a scîrțîi de ciudă, fiica asta a lui Alșinbai ! Trebuie să-i îmbrățișez și pe copii... Dar nu te mai zgîi așa la mine și apucă-te de treabă !

Ca și cum ar fi fost în aulul lui, luă la rînd toate iurtele și, după ce îi salută pe toți cei mai în vîrstă, se întoarse la Abai. Așezîndu-se la masă, îi spuse o veste nouă : în aulul lui Eshogea se pregătea o mare sărbătoare cu prilejul nunții lui Umitei. Răsfățată și iubită de tot neamul ei, vestită prin frumusețea ei, prin firea ei prietenoasă, ca și prin glasul ei minunat, Umitei avea să plece în aulul lui Durbai, logodnicul ei, din semînția kokșeilor.

Într-adevăr, în aceeași seară aulul lui Abai primi chemarea la nuntă. Femeile, în frunte cu Aigherim, plecară de dimineață, iar Abai cu Erbol și cu Baimagambet ajunseră în aulul lui Eshogea în timpul prînzului.

Sărbătoarea era în toi : toate iurtele ridicate pentru oaspeți erau pline pînă la cel din urmă loc. Cum ajunseră, cei doi

prieteni intrară în iurta cea mare și-l salutară pe Eshogea, urind fericire tinerei perechi.

Eshogea îi opri la masă. Din iurta mirelui și a celor din alaiul lui ajungeau pînă la ei cîntecele fetelor, ale nevestelor tinere și ale djighiților din aul. Deodată, o izbucnire de strigăte și de rîsete acoperi cîntecele. Pesemne că se petrecea ceva neobișnuit : prin fața iurtei celei mari treceau în goană tineri, copii gălăgioși, ba chiar și oameni mai în vîrstă participau la această învălmășeală. Glasurile lor însuflețite se amestecau laolaltă într-o larmă neîntreruptă :

– Hei, ia uitați-vă : vin serii !

– Dar de unde vin ?

– Ia te uită, suflețelule, cum îs îmbrăcați ! Nici n-ai cum să știi dacă-s bărbați ori femei. Toți poartă haine roșii și verzi.

– Uite și seriul cel mare ! Pînă și dombra lui e împodobită ! Așa serii n-am mai văzut pînă acum !

Copiii alergau printre cei mari, țipînd și rîzînd :

– Și ce căciuli au ! Parcă-s *saukelele*¹ ! Nu-s serii, îs miri !

– D-apoi nădragii ! Parcă-s fuste de muiere ! Uite la cela de colo cum îi tîrăște după el, ca pe niște mațe de berbec ! Oare ce-ar fi să asmuțim cîinii la ei ? Ehe, ce i-ar mai trage de nădragi !

Toată lumea alerga, țipa și rîdea.

– Au venit salii și serii ! Își dădeau de veste unii altora.

În iurta lui Eshogea stătea, printre alții, și Izguttî. Găsea, pesemne, că ar face prea multă cinste unor zvînturați necunoscuți, care îndrăzneau să se înfățișeze la petrecere cu atîta gălăgie, dacă le-ar zice salii și serii. Așa că întrebă cu necaz :

– Cine-s ăștia, mă rog ? Și de unde vin ?

Eshogea, care, după cum se vede, știa dinainte despre ce era vorba, îl lămurî :

– Nu-s străini, tot Amir al vostru a pus-o la cale și asta !

Abai și Erbol mai auziseră că, vara trecută, mai mulți tineri djighiți, în cap cu Amir, hoinăreau prin stepă și colindau aulele cîntînd ca niște salii și serii în toată legea. Dar pînă atunci, nimeni nu le spusese așa. Și cei doi prieteni ieșiră din iurtă să vadă și ei năzdrăvăniile lui Amir.

O gloată numeroasă de tineri, îmbrăcați în haine de culori vesele și țipătoare, se îndrepta spre cele trei iurte hărăzite mirelui. Cea de la mijloc avea opt colțuri, iar pîsla ei era împodobită sus cu postav roșu și verde, și tivită pe margini

¹ *Saukele* – căciulița pe care o poartă mireasa (n. red. ruse).

cu roșu. În ușă stăteau fete gătite cu căciulițe de samur cu pene de bufniță, de sub care le atîrnau, sclipind, șolpele grele. Printre fete era și Umitei, care se deosebea de celelalte prin îmbrăcămintea ei aleasă și prin căciulița de vidră ruginie, pusă ușor pe-o ureche. Fata strălucea în mijlocul celorlalte ca Șolpan, luceafărul de dimineată, printre stele. Cînd seriii se apropiară, Umitei plecă în fruntea fetelor să-i întîmpine.

În mijlocul cîntăreților se aflau și cîteva tinere neveste în haine de sărbătoare. Baimagambet strigă, cu mirare :

- Ia te uită că-s și femei serii ! De unde-au ieșit ?

- Erbol le recunosc :

- Apoi, nu vezi ? Uite-o și pe Aigherim a noastră ! Să știi că și nevestele s-au înțeles cu ei ! Că tare-s năzdrăvani !

Într-adevăr, chiar în ajunul sosirii acestor oaspeți ciudați, în aulul unde se sărbătorea nunta veniseră cîțiva soli de-ai lor, cîțiva tineri în haine colorate tot atît de țipător, cu pumnale la brîu. Ei stirniseră mare larmă, mîinînd în întîmpinarea oaspeților o mulțime de tinere neveste frumos gătite, care se aflau în iurta mirelui. Acum seriii descălecară și-și continuară alaiul sărbătoreesc pe jos, braț la braț cu frumoasele.

Cîntînd în gura mare, de parcă vesteau aulul : „Iată-ne am sosit !“, ei veneau perechi-perechi, ținînd femeile de braț sau îmbrățișate. În frunte mergea căpetenia lor. Două femei tinere îl însoțeau de amîndouă părțile, cu brațele pe umerii lui : era cel mai în vîrstă dintre ei, Baitas, tînăr înalt și impunător. Pînă și dombra lui era împodobită cu un smoc mai bogat de pene de bufniță și cu clopoței, de parcă și ea voia să spună : „Nici eu nu-s ca cele de rînd : sînt *sal-dombra*¹ !“ Înaintea fiecărui refren, Baitas și-o ridica deasupra capului, scuturînd-o. La acest semnal al căpeteniei, toți seriii își înălțau în sus dombrele frumos împodobite și începeau să cînte cu glasuri puternice cîntecul „Jirma-bes“.

Abai și Erbol rămaseră mirați că noii veniți cîntau în cor. De obicei, nu cîntau mai mult de doi oameni, chiar dacă iurta era plină de cîntăreți. Această modă nouă le plăcu celor doi prieteni.

*Ai douăzeci și cinci de ani : trăiește-n veselie,
Că anii tîneri dacă trec, în veci n-or să mai vie !*

Așa suna cîntecul, ai fi zis că glasurile înălțau deasupra mulțimii de tineret acest refren, atît de potrivit cu noua lor năzdrăvănie, ca pe un steag, ca pe un strigăt de tinerețe.

¹ *Sal-dombra* - dombra de cîntăreț de profesie, frumos împodobită (n. r.).

Fetele care ieșiseră cu Umitei în întâmpinarea oaspeților aveau pe buze același cântec. Amîndouă grupurile se întîlniră și cîntară refrenul în cor. Apoi nevestele cu turbane albe, care-i însoțiseră pe djighiți, se traseră la spatele mulțimii, iar locul lor îl luă alaiul lui Umitei. Fiecare fată prinse de braț pe cîte un djihit-seriu, lîngă Baitas veniră iarăși două, iar Umitei se așeză alături de Amir.

Toată mulțimea se îndreptă spre iurta de sărbătoare din mijloc. Descălecînd, solii cîntăreților ieșiră în goană în fruntea alaiului. Pocnind din gîrbacele lor împodobite, împrăștiau acum și împingeau înapoi copiii și mulțimea curioșilor. Tot locul din jurul iurtei de nuntă era plin de lume : acolo stăteau și Abai cu prietenii lui, și alaiul marelui, și pețitorii. Dar solilor nu le păsa de nimeni decît de serii, stăpîinii lor.

— Loc ! La o parte ! Dă-te încolo din cale ! strigau ei și, după ce siliră mulțimea să se despartă în două, croiră un drum lung spre iurta marelui. Dacă ieșea cineva din rînd, solii o făceau pe firoșii și-l fulgerau amenințător cu privirea, imitîndu-i pe șabarmani. Tot unul și unul, înalți și voinici, ei mîngiau uneori cu cîte-o plesnitură de gîrbaci peste picioare sau peste spinare pe cei ce călcau ordinea hotărîtă de ei. Dar lucrul acesta nu supăra pe nimeni, iar cel pățit se trăgea la o parte, rizînd în gura mare.

Alaiul atrăsese o mare mulțime de oameni. La spatele rîndurilor îngrămădite se îmbulzeau călăreții, care alergaseră să vadă și ei priveliștea aceea neobișnuită. Numărul mare de serii — vreo patruzeci — hainele lor pestrițe, purtarea neobișnuită și cîntecele lor uimeau și stîrneau admirația tuturor.

Înalt și rumen, cu bărbuța roșcată și ascuțită, Baitas mergea mereu în fruntea tuturor, și parcă nici nu lua în seamă mulțimea privitorilor. De o parte și de alta, cele două fete îl țineau mereu cu brațele pe după gît. Cînd se apropie de iurta marelui, Baitas făcu un gest poruncitor și-și ridică dombra deasupra capului. Și toți seriii, care cîntaseră pînă acum „Jir-ma-bes“ încet, de parcă-și împărtășeau o taină, începură să cînte cu glasul plin, iar fetele și femeile tinere le urmară pilda.

În urma lui Baitas, la oarecare distanță de toți ceilalți, veneau Amir și Umitei, braț lîngă braț și umăr lîngă umăr, ca doi îndrăgostiți care s-ar fi regăsit după o lungă despărțire. Glasurile lor se ridicau deasupra celorlalte, dădeau tonul cîntecului și stăpîneau corul. Alaiul sărbătoresc îl conducea Baitas, dar cînd era vorba de cîntat lor li se supunea toată lumea. Frumusețea și farmecul tinerei perechi atrăgeau asupra ei

ochii tuturor ; folosind vorba aleasă a salilor și seriilor, puteai să spui despre ei că „însuși Allah i-a făcut atât de mindri“.

Gătelile bogate ale lui Umitei, începînd cu penele de bufniță de la căciulița de vidră și podoabele scumpe, mărgelile și ciucuri, și sfârșind cu *kebisi*¹ de lac cu vîrfurile ascuțite, care stăteau ca turnași pe picioarele mici, toate scoteau și mai mult în evidență frumusețea ei gingașă. Fața îi strălucea de o dulce uitare de sine, de parcă abia atunci, mergînd lîngă Amir, pășea pragul fericirii alături de alesul inimii ei.

Amir se deosebea și el de ceilalți serii. Haina lui de atlas albastru se potrivea minunat și cu înălțimea lui, dar și cu obrazul lui tînăr și alb, cu mustăcioară scurtă. Mergea lîngă Umitei ușor întors spre ea, fără să-și ridice de la față ochii mari, strălucitori de fericire. Nu mai vedea pe nimeni decît pe ea : asupra ei era ațintită privirea lui plină de adorație și numai pentru ea cînta. Fața îi răspundea cu un zîmbet de încîntare, și buzele roșii îi tremurau ușor, descoperindu-i șiragul dinților albi și drepecți. Fără să-și coboare privirea de la el, Umitei parcă nu mergea, ci plutea pe unda caldă a fericirii. Sufletul fiecăruia din ei era de pe acum al celuilalt. Ai fi zis că dintr-o clipă în alta, făpturile lor trebuiau să se unească într-o lungă sărutare fără cuvinte, cea dintii îmbrățișare a doi îndrăgostiți.

Lăsînd la o parte glumele, Erbol îi privea în tăcere. Un sentiment apăsător de neliniște puse stăpînire și pe Abai. Și, deodată, alaiul seriilor pierdu pentru el orice farmec. Părăsindu-i pe Erbol și pe Baimagambet, începu să-și facă loc prin mulțimea care se înghesuia mereu.

Dar nu putea să fugă de gîndurile lui. În timp ce se strecura în rîndul celor din spate, nu auzea decît strigătele de mirare, care-l înconjurau de pretutindeni și parcă-l biciuiau.

– Ia te uită la Amir și la Umitei... Parcă-s singuri pe lume... Și uite-i cum merg ! zicea o femeie în vîrstă către bărbatul ei.

– Mă rog, a cui e nunta asta, a lui Dutbai, ori a lui Amir ? se minuna un om cu barba ninsă de promoroaca anilor.

– Parcă-s doi îndrăgostiți, care s-au regăsit după o lungă despărțire... auzi Abai alt glas la spatele lui. Și toate aceste strigăte, șoapte, glume, păreri de rău și vorbe de compătimire îl urmăriră pînă ieși din mulțime.

– Nu știu măcar să se stăpînească...

– Ba, dacă-i vorba să fii îndrăgostit, apoi așa trebuie să fii !

¹ *Kebisi* – un fel de galoși (n. r.)

– Vai de capul lor, tineri ! Nu-s în stare nici să-și ascundă focul...

– Asta e adevărata dragoste ! Se prăpădesc, săracii de ei...

– Presimt că or să se despartă... Când biruie patima, bunul simț se trage la o parte...

Comentariile și vorbele în șoaptă își făceau loc prin mulțime, gata să se prefacă într-un singur val de birfeli răutăcioase. Abai nu se simțea în apele lui. Purtarea lui Amir și a lui Umitei îl tulburase : îi era rușine pentru ei în fața acestei mulțimi, ca și în fața lui Dutbai, logodnicul lui Umitei. Djighitul acela, deși foarte tânăr, se bucura de cinstea tuturor, și chiar a lui Abai. „Zvonurile acestea neplăcute or să ajungă la urechile lui, și n-o să-i fie îndemînă nici lui, nici lor amîndurora“, își zicea el, cu inima strînsă de îngrijorare. Nu-l mai bucurau nici cîntecele, nici veselia care clocotea încă în jurul iurtei de nuntă. După ce luară parte la ospăț, djighiții încălecară și începură alergările de cai și jocurile. Abai își găsi singur calul și plecă fără să-l vadă nimeni, tot singur.

Fețele aprinse de patimă ale lui Amir și Umitei îi stăruiau încă înaintea ochilor. Cînd se gîndea cu necaz la cei doi îndrăgostiți, cînd i se făcea milă de ei, cînd îi osîndea și cînd își pierdea și el cumpătul în fața acelei puteri atotbiruitoare, mai tare decît voința omenească, despre care citise de atîtea ori prin cărți. Inimile lor erau pline de înflăcărare și, cu toate că nu-și spusese nici un cuvînt, privirile lor spuneau totul, și nu numai unul celuilalt, dar și întregii mulțimi... Furat de gînduri, Abai călărea prin stepă fără să știe nici el încotro. Cîteva stihuri, nelămurite încă, îi cîntau în suflet. Păreau glasul unor inimi tinere, drepte și neprefăcute, cărora nu le păsa de nimic și nu voiau să se supună rațiunii. Fără voia lui, începu să i se închege în minte o melodie nouă, domoală și caldă, îmbrățișînd stihurile, care se făceau singure parcă :

*Indrăgostiții se-nțeleg fără cuvinte,
C-așa-i graiul iubirii, nepătruns :
Tresare un surîs, un ochi se-aprinde,
Și asta-i și-ntrebare și răspuns...*

Aceste stihuri, iscate fără veste, nu-i mai ieșiră din minte toată ziua. Ajuns în aulul lui, Abai se întorcea mereu cu gîndul la cîntecul cel nou.

Numai în prima zi sărbătoarea din aulul lui Eshogea trecu în veselie, în zgomot și în lipsa oricărei griji, așa cum se cuvine să fie la o nuntă. În zilele următoare, însă, petrecerea

și veselia începură să se umbrească de presimțirea unei nenorociri apropiate. Chiar din clipa cînd Amir intrase în iurta miresei la braț cu Umitei, nunta lui Dutbai parcă se schimbase în izbînda tînărului cîntăreț. Și tot din clipa aceea, zvonurile căre ajunseseră la urechile lui Abai, în timp ce trecea alaiul, se răspîndiră în zbor prin stepă, ca focul pe o zi cu vînt năprasnic.

Ca oaspeți la nuntă nu erau numai irghizbai, aneți, djighiteci și mamai, care-și aveau așezările pe pășunile de toamnă din apropiere, la Oikodik și la Eralî. Nu, mai erau acolo și o mulțime de oaspeți din semînția kokșeilor, care o petise pe Umitei. Vestea cea rea cu privire la Amir și la Umitei se răspîndi cu repeziciune printre toate aceste semînții. „Amir se poartă așa, încît face de rîs toată semînția irghizbailor în fața kokșeilor“, șopteau cu răutate cei ce nutreau într-ascuns gînduri dușmănoase împotriva irghizbailor. Alții, care aveau răfuieli cu karabatirii, susțineau că Umitei îl provocase pe Amir : „Tu să mă duci, chiar tu, cu cîntecele tale“, așa i-ar fi trimis ea vorbă, o dată cu chemarea la nuntă.

Oricare ar fi fost adevărul, Amir și Umitei rămaseră nedespărțiți. Trei zile și trei nopți la șir cîntecele lor răsunară fără încetare în iurtele de nuntă. Aigherim cînta și ea, mereu și din toată inima, de parcă voia să pună în libertate toate cîntecele pe care le ținea înăbușite de atîta timp în aulul ei : cînta ca o privighetoare scăpată din colivie.

Dutbai, logodnicul lui Umitei, era unul dintre cei mai deștepți, mai buni vorbitori și mai cunoscuți djighiți din semînția kokșeilor. Ajunsesese chiar să fie respectat și să se bucure de trecere printre cei din semînția lui. Semeț și mîndru, el îndura cu greu situația în doi peri în care-l punea purtarea lui Umitei chiar în ziua nunții lor. La început, tăia scurt vorbele tovarășilor lui, care-i dădeau a înțelege lucruri supărătoare pentru el. Apoi încearcă s-o sfătuiască pe Umitei, cu liniște, să se țină cît mai departe de serii, dar fără să-i aducă vreo învinuire. Însă Umitei nu-i ascultă sfatul.

– Doar nu fac nimic rău : îmi iau rămas bun de la rudele mele, de care mă despart pentru totdeauna, îi răspunse ea. Știu că-ți vine greu, însă lasă-mă, te rog, să mă veselesc cu ei : gîndește-te că am crescut împreună...

Știa să capete tot ce voia, mai ales atunci cînd cerea cu atîta duiosie. Și pe deasupra, îndeobște, nu prea era deprinsă să asculte.

Cu toată tinerețea lui, Dutbai cunoștea bine oamenii și știa să se stăpînească pînă într-atît, încît să poată face față unei încercări ca aceea. Tocmai aceste daruri îl făcuseră să

se ridice din mijlocul tinerei generații a kokșeilor și să aibă atita trecere în seminția lui. Părerea lui era totdeauna luată în seamă la kokșei, așa cum era a lui Takegean la irghizbai. După ce chibzui totul în liniște, înțelese că dacă s-ar rezezi, n-ar face decît să înrăutățească lucrurile și să ajungă la o ruptură pe față. Și Dutbai nu dorea de loc s-o piardă pe Umitei, care-i plăcuse întotdeauna nespus de mult. Se și lăudase mai deunăzi : „Iau o căprioară albă, cea mai bună fată a Karabatîrului !” Discuția pe care o avusese cu Umitei îl hotărî să rabde și prezența seriilor, și birfelile, care sporeau mereu...

Răbdarea însă nu-i ajunsese decît pentru trei zile. În a patra dimineață a nunții sale fără noroc, văzu cu ochii lui ceea ce Amir și Umitei credeau că era o taină neștiută de nimeni : învăluți în ceapanul negru, cei doi stăteau îmbrățișați lângă iurta albă a miresei. Dutbai smulse cu mîna lui ceapanul și le văzu fețele plînse, lipite una de alta într-o sărutare lungă de despărțire.

Dutbai își trimise numaidecît prietenii să aducă de la păscut caii și să trezească din somn pe toți cei veniți cu el, chiar și pe pețitorul cel mare și rubedeniile mai în vîrstă. „Să încalece pe loc, fără să ia măcar o înghițitură de apă în gură !”, porunci el, și porunca lui suna așa, încît nimănui nu-i trecu prin gînd să i se împotrivescă. Și o dată cu răsăritul soarelui, atît mirele cît și toți însoțitorii lui părăsiră aulul lui Eshogea, fără să-și ia rămas bun de la nimeni.

Era o mare rușine și nu numai pentru mireasă, dar și pentru întreg aulul ei : însuși mirele se lepăda de ea, lăsînd-o cu scîrbă la neamurile ei. Eshogea adună pe toți bărbații mai în vîrstă din aul și se grăbi să se repeadă după Djanatai, pețitorul cel mare al mirelui. „Nu ațîțați focul, nu cheanați nenorocirea pe capul tuturor ! îl rugă el. Spuneți la toată lumea că doar ați luat-o înainte. Toată lumea doarme încă, nimeni n-a văzut cît erați de furioși cînd ați plecat. Lucrurile se mai pot îndrepta. Uite, desfacem numaidecît iurta de nuntă și o trimitem pe Umitei în urma voastră... Să nu stîrnim vrajba...”

Djanatai vorbi cu Dutbai, care în vremea asta izbutise să se stăpînească, chibzui urmările apropiate ale plecării lui și răspunse că se învoiește. Atunci Eshogea se grăbi să se întoarcă în aul. Iurta miresei a fost desfăcută pe loc și, puțin mai tîrziu, Umitei pleca spre aulul mirelui, împreună cu însoțitorii ei și cu convoiul care-i ducea zestrea.

Aigherim se întoarse acasă spre seara acelei zile tulburi. Abai și Erbol, care sosiseră încă din ajun, o întâmpinară lângă iurtă. Fața ei îi uimi : fericită și înviorată, strălucea de

o frumusețe vie, ca în vremurile de demult. După ce coborî din căruță și-și aruncă în brațele Zlihăi haina cea groasă, Aigherim se apropie de Abai și de Erbol cu întrebările obișnuite, pline de respect, cu privire la bunăstarea aulului. Abai o privea cu o bucurie plină de nedumerire.

— Erbol, ia uită-te la ea ! A înflorit, nu alta ! Iată ce minune au făcut cîntecele care-i plac ei !

— Așa e, îi răspunse Erbol pe același ton. Parcă-i o vulpe roșie care s-a tăvălit prin cea dintîi zăpadă !...

Fără să vrea, Aigherim zîmbi :

— Dar de ce n-ați stat să ascultați cîntecele mele ? Ați plecat de la petrecere și m-ați lăsat singură cu ele. Iar acum, rideți de mine !...

Abai însă nici gînd n-avea să ridă de ea.

— Dar nu ridem de loc, draga mea, te admirăm ! Se vede că ești născută pentru cîntec, iar noi ți-am pus scufiță pe cap, ca unui șoim de vînătoare, și te-am ținut închisă ! Ai înviat cu totul, de-i o fericire să mă uit la tine ! Știi cum arăți ? Ca un șoim desmeticit, care, pe o zi cu vînt, întors dintr-un zbor lung și îndepărtat, dă tîrcoale iurtei : e din nou cam sălbatic, nu vine cînd îl chemi și nu se așază pe mîna ta. Prea multă vreme i-a fost dor de cerul slobod ca să uite curînd bucuria zborului și scurta lui libertate ! Spune, Erbol, nu arată așa în clipa asta Aigherim a noastră ? Ea e încă dincolo, în împărăția cîntecelor ei... Nu-i așa, Aigherim ?

Cei doi prieteni zîbeau. Zîmbi și Aigherim, sfioasă și cu obrajii îmbujorați. Apoi zise cu o amărăciune tot mai apăsătoare :

— Voi glumiți mereu : cînd sînt vulpe, cînd șoim. Drept să vă spun, nu știu nici eu ce sînt : pasăre liberă sau legată, nu mă bucur de încredere, îs veșnic pusă la încercări, mi se ascunde adevărul... Și, dintr-o dată, ca ofilită, se încruntă și intră în iurtă.

Plecarea lui Umitei însă nu puse capăt purtării nesăbuite a lui Amir. După ce fata plecă, trimisă să ajungă din urmă neamurile mirelui, Amir, zdrobit de durere și deznădăduit, plecă și el cu tovarășii lui serii, luînd-o pe alt drum. Dar icoana iubitei nu-l părăsea. Îndată ce aulul dispăru din ochii lui, căzu cu capul peste coama calului și se lăsă pradă deznădejdi. Djighiții căutară să-l mîngîie, iar unul din ei îi propuse să ajungă din urmă alaiul de nuntă ca să-și mai vadă o dată iubita și să-și ia cel din urmă rămas bun de la ea.

În general, lui Amir nu-i păsa niciodată de gura lumii.

Iar în zilele din urmă, zdrobit de durere, părea surd la orice vorbă. Nu-și dădea seama ce proporții luaseră bînfelile pe seama lui și a lui Umitei, și nici unde ar fi putut să-l ducă această nouă întîlnire. Dimpotrivă : numai gîndindu-se la ea se învioră și se îndreptă în șa.

— De kokșeul ei n-o leagă decît peșitul, pe cînd de mine o leagă voia lui Allah ! strigă el către prietenii lui. Să nu credeți că v-o spun pentru că-s tînăr, ori pentru că-s ușuratic. Știu : așa a vrut soarta să trec prin focul acesta. O fi păcat ce spun, dar fără Umitei eu n-am parte de viață. Întoarceți caii ! Să ajungem din urmă convoiul !

Printre prietenii lui Amir era un tînăr cîntăreț și akîn, djighitul Muhamedgean, rumen și cu ochi senini. El îi plîngea mai mult decît toți pe cei doi tineri îndrăgostiți și împărțășea mai adînc decît ceilalți durerea lui Amir. Auzind vorbele lui îndrăznețe și hotărîte, Muhamedgean se învioră dintr-o dată și începu să ridă în gura mare, fericit :

— Așa vorbe mai zic și eu ! Hai, djighiți, să le cîntăm ! Clipa aceasta își are cîntecul ei. Ascultați !

Și începu să cînte cu glasul lui înalt și curat, ca și cum ar fi cîntat însuși Amir. Iar vorbele cîntecului iscat atunci, pe loc, sunau ca o chemare pătimașă :

*Cu suflet treaz, prin neguri risipite,
Sînt gata să fac orice pas pe negîndite.
Sus ! După cei ce mi-au luat lumina vieții,
Goniți pe caii voștri albi, amici ai tinereții !*

Amir și toți seriii luară cîntecul de la început și porniră în goana cailor, aleși în vederea petrecerii toți la fel, albi ca zăpada. Numai calul care-l purta pe Amir era roib și cu coama brună. Cu cîntecul tunător ca un strigăt de luptă, djighiții alergau în galop pe întinsul cîmpiei, fără să strîngă măcar o dată din logii. Curînd zăriră, de pe culmea unui deal sound, convoiul de nuntă al lui Umitei : zece cămile încărcate cu zestre și o mulțime de bărbați și de femei în haine de sărbătoare, toți călări. Luîndu-se la întrecere, djighiții se repeziră în goană spre convoiul care se apropia de așezările semînției kokșeilor.

Nici plecarea neașteptată a mirelui n-o cumînțise pe Umitei. Nici în aul, atunci cînd plîngea cu hohote în brațele lui Amir, luîndu-și rămas bun de la el, nici pe drum, ea nu-și ascunsese durerea. Ochii îi erau înroșiți de lacrimi. Sughițînd amar de plîns, arunca mereu priviri triste spre partea unde

rămăsese singurul prieten al sufletului ei. Deodată, zări cîțiva călăreți în haine de culori vii, care căutau să ajungă din urmă convoiul. Anima ei zvîcni năvalnic. Oamenii în vîrstă care călăreau în fruntea convoiului îi zăriră și ei. Nedumerit, Eshogea se uită la Izguttî :

— De unde-or fi răsărit ? Ori poate că au căpiat de tot ?

La o aruncătură de săgeată înaintea tuturor, gonea un călăreț singuratic, pe un cal roșu cu coama brună. Cu o smucitură de dîrlogi, Umitei își opri buiestrașul și rămase încremenită pe loc, în așteptare. Era Amir, nu putea să fie decît el !

Ajuns în goană lîngă Umitei, înăbușindu-se de hohote nestăpînite de plîns, tînarul o îmbrățișă și începu să-i acopere cu sărutări ochii plini de lacrimi. Însoțitorii lui se grăbiră să se apropie și să înconjoare perechea de îndrăgostiți. Căii lor albi, strînși unul lîngă altul ca un cerc, păreau o iurtă vie ridicată în cinstea lui Amir și a lui Umitei. Și serii începură să cînte „Kozi-koș“, cîntecul de adio al lui Birgean, trăgăninîndu-l și dîndu-i în felul acesta o ciudată și solemnă tristețe :

*Adio, dragi prieteni, dragi copii,
Aici, cu voi, și eu întinerii !
Dar voi pleca în țări îndepărtate
Și se va duce tinerețea, frate...*

Amir și Umitei plîngeau înainte, strîngîndu-se unul într-altul. Dar Izguttî și Eshogea sosiră în goană din fruntea convoiului și năvăliră în cercul viu de cai din jurul celor doi îndrăgostiți, urlînd ca scoși din minți :

— Destul, destul ! Ați întrecut măsura cu nebuniile voastre !

— Astîmpără-te, Amir ! Ți-ai luat rămas bun, acumă cată-ți de drum !

Izguttî fierbea de minie. Apucă dîrlogii calului lui Umitei și-l smuci cu putere spre el. Buiestrașul făcu un salt, smulgînd-o pe fată din brațele tînarului. Ea strigă, sălbatic :

— Amir !

Și încercînd să-și oprească buiestrașul se rugă :

— Nu mă lăsa, Amir ! Du-mă tu pînă la rugul chinurilor mele ! Doar rudele mele în iad mă aruncă ! Nu mă părăsiți, voi toți, veniți cu mine, veniți cu mine !

Lacrimile îi pieiră din ochi. Cuprinsă de deznădejde, se uită în jurul ei și, palidă ca o moartă, strigă cu neașteptată minie :

— Lăsați-l să turbeze ! Să văd dacă îndrăznește să mi se pună în cale !

Și-și încheștă degetele în friul calului lui Amir, trăgându-l spre ea. Aplecându-se din șa, el îi cuprinsese cu brațul mijlocul subțire și-și lipi buzele de obrazul ei, într-o sărutare pătimașă.

– Iubita mea... Luna mea ce luminoasă... Să-mi piară răsufarea, numai luna mea să nu apună... Dacă mi-e dat să mor, nenorocitul de mine, atunci măcar să mor sub ochii tăi ! Merg cu tine !

Și se întoarse spre însoțitorii lui :

– Veniți cu toții !

Djighiții îi siliră pe Izguttî și pe Eshogea să se țină mai la o parte, și convoiul porni. Mulțimea seriilor chipeși o înconjura pe Umitei și o însoțea, păzind-o ca pe o comoară neprețuită. Simțind că n-aveau nici o putere, însoțitorii ei mai în vîrstă și pețitorii mergeau înainte.

Iurta cea frumoasă a miresei, în opt colțuri, fusese adusă în aulul mirelui. Tînăra kelin intră în iurtă, dusă de braț de Amir și de Baitas. După datină, o perdea de mătase era purtată mereu înaintea ei. De altfel, tot alaiul seriilor nu se abătea cu nimic de la datini, însă oamenii aulului primiră ivirea lor neașteptată cu îngrijorare și fără prietenie.

Totuși, sentimentul de nemulțumire și de ciudă nu trecu dincolo de pragul iurtei tineretului. Djighiții, fetele, nevestele tinere și femeile măritate mai în vîrstă o întîmpinară pe noua kelin cu urări de fericire, revărsînd o ploaie de daruri peste capul ei împodobit cu găteala de nuntă. Ai fi zis că nimeni nu lua în seamă prezența lui Amir, ciudată la o asemenea sărbătoare.

Și primirea aceasta solemnă a lui Umitei, ca și grija pentru cîntea ei, toate i se datorau lui Dutbai. El nu se sfătui nici cu căpeteniile seminției kokșeilor, nici chiar cu Alatai, tatăl său. Înarmîndu-se cu bărbăție și cu răbdare, își îndeplinea, pas cu pas, hotărîrea de a apăra de orice ocară numele lui Umitei și de a o primi în sînul familiei lui cu cînte și cu bucurie.

În aceeași seară însă, lăsîndu-și oaspeții în grija mamei sale, femeie deșteaptă și potolită, Dutbai încălecă și plecă în goană spre aulul vecin, la unchiul său Karatai, căpetenia seminției kokșeilor. După ce-i rugă pe toți cei de față să iasă din iurtă, el îi povesti între patru ochii jignirea grea pe care i-o adusese Amir.

– Du-te la Kunanbai și spune-i chiar dumneata tot ce s-a întîmplat, încheie el. Să-l potolească pe băietan, că altfel prietenia dintre kokșei și irghizbai o să se năruie, și praf o să se aleagă din toate !

De cînd se așezase în fruntea seminției kokșeilor, bătrînul Karatai nu-și aducea aminte ca vreunul dintre tineri să se fi arătat măcar o dată atît de hotărit să se ia la harță cu unul dintre cele mai puternice și mai numeroase seminții din neamul tobikților. Se uită la Dutbai cu o privire plină de mîndrie : era înalt, voinic și tînăr, cu fruntea largă și deschisă și cu ochii îndrăzneți și hotărîți, în care sclipeau scînteioare aurii. ca la șoimi. Nici vorbă că unul ca el s-ar arunca și în foc, fără să stea la gînduri, dacă i-ar cere-o cinstea seminției. Dar în același timp Karatai îi admiră și stăpînirea de sine, și bărbăția cumpănită, în care mînia nu întuneca judecata. „Da, se cunoaște că ești un adevărat kokșei, se gîndi bătrînul. Ție ți-e dat să fii stăpînul seminției în urma mea !”

După ce îl ascultă pînă la sfîrșit pe Dutbai, Karatai își ridică ochii spre tînăr, fără să clipească, chibzuind. Apoi zise, scurt :

– Spune să mi se pună șaua pè cal. Caută-mi însoțitori. Plec chiar acum.

Dutbai trimise în aul după tatăl său, Alatai, și după Bozambai, una din căpeteniile seminției, rugîndu-i să-l însoțească pe Karatai.

Aulul lui Kunanbai stătea singuratic la Korîk : bătrînul hagi se despărțise de toți irghizbaili, care își întinseseră așezările la Oikodik. Nurganîm nu putea să uite cu nici un preț batjocura pe care o suferise în primăvară din partea lui Ospan, și toată vara îl rugase pe Kunanbai să-și ridice o casă de iernat mai la o parte : voia să nu mai aibă de-a face cu rivalele și cu feciorii lor, oameni în toată firea acum și cutezători. Rugămîntea ei se potrivea cu însăși dorința lui Kunanbai, care căuta să-și asigure singurătatea bătrîneții. Vara se mutase înaintea celorlalți la Korîk și, punînd la lucru o ceată întreagă de djighiți, își ridicase o mică așezare de iarnă, numai pentru el și Nurganîm. Acum, bătrînul hagi stătea cu aulul lîngă așezarea cea nouă de iarnă, bucurîndu-se de o liniște netulburată, asemănătoare morții.

Karatai și însoțitorii lui ajunseră acolo după căderea nopții. Aproape întreg aulul dormea, numai lumina din iurta lui Kunanbai ardea încă. Auzind tropot de cai și lătrat de cîini speriați, Nurganîm ghici îndată că venise cineva străin. Dar care dintre rudele mai apropiate puteau să vină noaptea tîrziu, o dată ce chiar ziua mare toată lumea căuta să ocolească așezarea lui Kunanbai, ca și cum ar fi fost lovit de o boală molipsitoare ? Bătrînul hagi nu ieșea de după perdea,

nu se amesteca în vorbele oamenilor, iar aulul lui avea darul să trezească în oaspeți doar plictiseală și tristețe.

Cînd noii sosiți intrară în iurtă, Nurganîm, care stătea la picioarele lui Kunanbai pe jumătate ascunsă după perdea, se uită și-l vesti, cu glasul stîns :

- A venit Karatai...

Kunanbai stătea pe pat, cu perne de jur împrejur, și ținînd capul plecat își învîrtea mătăniile între degete. Auzind vorbele femeii, înălță repede capul. Aerul de smerenie și de pocăință îi pieri de pe față. Nici nu ajunseră oaspeții pînă la locul de cînte din fund, și Kunanbai trase brusc la o parte perdeaua, care stătea lăsată pînă jos încă de dimineață, de parcă voia s-o măture din calea lui. Nici nu le răspunse la salut. Scăpără din singurul lui ochi spălăcit, pironindu-l pe Karatai, care rămase uimit de obrazul crud și încordat al bătrînului hagi. De zece ani, de cînd trăia în pocăință, nimeni nu-l mai văzuse așa. Însuși Karatai nu se simți tocmai în apele lui, de parcă, făcînd un pas greșit, s-ar fi prăbușit în bîrlogul unei fiare adormite, care, trezindu-se fără veste din somn, s-ar fi mîniat cumplit.

Dar venirea lui Karatai nu avea nimic neașteptat pentru Kunanbai. În ajun, întorcîndu-se din aulul lui Eshogea, Aigîz se abătuse din drum pe la hagi și-i trîntise în obraz toate amărăciunile și toate plîngerile ei. Plecase de la nuntă nespulș de indignată. Eshogea îi era rudă de aproape și, luîndu-și rămas bun de la el, îl dojenise că lăsase atîta libertate djighiților serii și făcuse din sărbătoarea nunții o adevărată bătaie de joc nedemnă de el. La rîndul lui, Eshogea i se plînsese și el împotriva lor, rugînd-o să-i povestească lui Kunanbai toate isprăvile lor nerușinate și să-i spună că nu-l dăduse afară pe Amir numai pentru că era nepotul lui. „Să-i ia dracul pe toți cu cîntecele și cu cirpele lor ! Aștia nu-s serii, ci o curată pacoste pe capul meu !”, spunea el mereu.

Iar Aigîz, nu numai că-i împărtaşise lui Kunanbai vorbele lui Eshogea, dar mai adăugase și de la ea fel de fel de învinuiri grele.

- Prea au ajuns îndrăzneți ! Își închipuie că nimeni n-o să poată găsi ac de cojocul lor ! zicea, pălînd de minie. Ne-au mai făcut ei aulul de rușine, în timp ce erai la Mecca, numai că nu jucau pe capetele noastre ! Iaca, ochii încă nu ți s-au stîns, și casa ta a și ajuns un adevărat cuib de diavoli !

Aigîz descărcase acolo, în iurtă, toată ura și toată pîzma ei împotriva tineretului, povestindu-i lui Kunanbai tot ce se

întîmplase la nuntă, și nu plecase decît după ce se încredințase că vorbele ei ațîțaseră minia bătrînului.

Lîngă pat ardea o luminare. La lumina ei, ochiul lui Kumanbai arunca scîlipiri sinistre roșiiatice. În privirea aceea ardea o minie stăruitoare și încordată, gata și pentru apărare, dar și pentru atac. Oprindu-se o clipă asupra lui Karatai, privirea se mută asupra lui Alatai, tatăl mirelui, ca să se înfigă apoi în obrazul bogătașului Bozambai, din neamul kokșeilor. Ceilalți nu-l interesau: erau doar niște bieți djighiți de rînd, care însoțeau pe cele două căpetenii.

Kumanbai înțelese că bătrînii veniseră ca soli purtători de cuvînt din partea întregii semînții a kokșeilor. Ceasul tîrziu de noapte, fețele aspre, sprîncenele încruntate, toate arătau în chip neîndoielnic că neamul tobîkșilor era din nou lovit de o pacoste aducătoare de moarte. Mototolind între degete marginea perdelei pe care o trăsese la o parte, Kumanbai vorbi cel dintîi către Karatai:

— Ei, ce furtună te-a adus la mine? Ce nenorocire îmi aduci? Nu tărăgăna, spune-ți păsul!

Amîndoi bătrînii se înțelegeau între ei după mișcările abia simțite ale sprîncenelor. În noaptea aceea necruțătoare, gîndurile lor erau tot atît de necruțătoare. Uitîndu-se la obrazul lui Karatai, încremenit într-o minie înghețată, Kumanbai înțelese dintr-o dată: „L-a adus aici o jignire din cele care nu se pot spăla. Nu vine așa cel care înclină spre împăcaciune!”

Iar Karatai păru a citi gîndul hagiului și-și slobozi toată minia lui, grea ca piatra, care-l apăsă încă de cu seară.

Îi vorbi despre Amir, despre Dutbai și despre Umitei, fără să-i ascundă nimic. Îi povesti cum se iviseră „niște destrăbălați, niște diavoli, niște *djini*¹, care-și ziceau salî și serii“, dar care purtau în ei tot dezmățul și toată păcătoșenia celor din urmă zile ale lumii. Rușinea căzuse peste tot neamul, făcînd pe toată lumea să se cutremure de indignare. Nerușinarea venise cutezătoare, pe față, în numele cîntecului și al înaltei măiestrii, dîndu-se drept pildă tuturor. Ea atrăsese tot tînetul, pervertindu-l. Se împopoțonase cu cîrpe roșii și verzi, își prinsese pene la căciulă, dăduse drumul la cîntec și spurcase tot ce era sfînt.

— Și dacă s-ar fi legat numai de capul meu! Dar nu, ei ne fac de rușine strămoșii, le pîngăresc osemintele și joacă pe mormintele lor! Ne stropesc cu noroi negru și pe mine, și pe tine, înainte de a muri, ca să ne înfățișăm pătați înaintea

¹ *Djin* — la musulmani, duh (bun sau, mai ales, rău) (n. t.).

lui Allah ! Mi-e milă de tine, dar nu pot tăcea. Aș putea să le spun altcuiva toate acestea ? În cine pot să mai am încredere în vremurile acestea de destrăbălare ? Niciodată n-am venit cu vreo plîngere, și nu numai la tine, dar nici măcar la cel din urmă cîine din casa ta ! Acum, însă, îți cer : oprește această rușine ! Fă, tu singur, o dreptă judecată !

După toate acestea, nu mai avură ce-și spune. Kunanbai îi porunci lui Nurganım să-i ducă pe oaspeți în altă iurtă, să-i ospăteze și să-i spună fratelui ei, Kengeakan, să vină pînă la el.

— Ia cît te văd o pereche de cai și repede-te în aulul lui Alatai de la Șolak-Terek, îi porunci Kunanbai lui Kengeakan. Găsește-l pe Izguttî și spune-i să mi-l aducă pînă în zori pe Amir ! Dacă se împotrivește, să-l lege de mîini și de picioare ! Să-l bată, dar să mi-l aducă aici !

Kengeakan, tînăr voinic și hotărît, căruia nu-i scăpa niciodată nimeni din mîini, îl ascultă pe Kunanbai cu luare-aminte, de parcă voia să-și însușească furia și indignarea lui, apoi plecă grăbit să-și îndeplinească însărcinarea.

Kunanbai rămase locului, strîngînd în mîinile încheștate marginea perdelei. Și stătu așa toată noaptea, fără să-și închidă ochiul, fără să se miște, ca o stană de piatră. Mînia lui de bătrîn, ura grea și furia înghețată îi strîmbau și-i adînceau zbîrciturile nenumărate, punîndu-i ca o mască pe obraz.

Mijiră zorile alburii. Apoi purpura răsăritului de toamnă se așternu peste cîmpia întinsă și îngălbenită și peste dealurile sure. Cele dintîi raze de soare umplură iurta cu valurile lor sîngerii. Atunci intrară în iurtă Izguttî și Amir. Tînărul era ca mort, obrajii îi erau veștejiți, ochii stinși și buzele pălite.

Kunanbai nu-și văzuse de mult nepotul. Îl țintui în tăcere cu privirea lui grea, de parcă-l cerceta cu luare-aminte, apoi, cu mîinile întinse spre el, îi făcu semn : „Vino mai aproape !“

Amir își aruncă la pămînt căciula și gîrbaciul și se lăsă în genunchi înaintea lui. Și deodată degetele osoase, care răsuciseră toată noaptea marginea perdelei, se infipseră și se încheștară în gîtul gol al tînărului. Mîinile acelea de bătrîn nu-și pierduseră puterea de altădată : strîngeau gîtul lui Amir ca două obezi de fier. Bătrînul își trăgea nepotul spre el și-l zgîlțîia, fără să-i dea răgaz să răsufle. Tînărul se învineți și-și pierdu cunoștința, dar cleștele de fier nu-l slăbea din strînsoare. Amir horcăi și se prăbuși ca mort lîngă pat. Punîndu-se în genunchi, Kunanbai nu-i lăsă gîtul din mîinile încheștate. Încă o clipă, și ar fi isprăvit cu el.

- Ce faci? strigă Izguttî, repezindu-se la bătrîn. Cîine dacă ar fi, tot se cheamă că ți-e nepot!

Kunanbai îl fulgeră cu privirea cu atîta furie neomenească, încît Izguttî se trase îndărăt. Dîndu-și seama că ghearele bătrînului erau gata să-l răpună pe Amir, Nurganîm sări la Kunanbai, apucîndu-i mîinile cu deznădejde:

- Hagiule, lumina noastră, vino-ți în fire! Iartă-l, strigă ea și, lăsîndu-se peste el cu trupul ei puternic, izbuti să desfacă ghearele lui Kunanbai din jurul gîtului lui Amir. Dar bătrînul o izbi sălbatic cu genunchiul în piept, și femeia se prăbuși cu fața în jos, în nesimțire.

Deodată, tundukul de pislă se dădu fără veste la o parte și în prag se arătă Abai. O văzu pe Nurganîm căzînd și pe Kunanbai aruncîndu-se din nou asupra lui Amir. Dintr-un salt, ajunsese lingă pat.

- Oprește! strigă el și, cu o smucitură puternică, desfăcu din nou mîinile tatălui său din jurul gîtului lui Amir.

- E spurcat! urlă Kunanbai.

- Nu-ți dau voie să-l ucizi! se răsti la el Abai, tăios.

Își înfîpseră privirea plină de ură unul în ochii celuilalt. Amîndoi păreau gata să se încaiere de moarte. Ochii lui Abai se uitau fără să clipească: ura înghețată și scîrba îi umpleau sufletul. Vorbele lui iuți, strigate în gura mare, izbeau ca loviturile de pumnal:

- Cu Allah pe buze și cu sînge pe mîini? Iarăși sînge? Pentru ce? Doar nici după șariat dragostea lor n-are opreliște! După același șariat, în numele căruia ai mai vărsat odată sînge nevinovat!

Tabloul înfiorător al uciderii lui Kodar era încă viu în mintea lui Abai. Atunci era doar un băiețandru... Astăzi, însă, n-avea să-l lase pe bătrîn să mai săvîrșească o crimă.

- Iar acum, împotriva șariatului, vrei să mai săvîrșești o fărădelege? Prin urmare, așa îți ții jurămîntul tăcerii și al rugăciunilor întru pocăința sufletului? Te porți strîmb și-ți ascunzi năravul de fiară?

Abai nu numai că-l apăra pe Amir: el osîndea, și osîndea fără milă. Kunanbai își regăsi darul vorbirii:

- Afară! Piei din ochii mei!

- Ba nu plec!

- Înstrăinatule! Stricătorule de suflete! Totul e din vina ta! Tu ai să-i abați pe toți din calea cea dreaptă!

- Fie! Eu sînt de vină! Dar tu de ce nu mori liniștit? Astăzi nu mai e vremea ta, ci a mea. De ce te mai amesteci în viața noastră?

- Aha, iată cum ai început să vorbești ! Uite unde-ai ajuns ! șuieră Kunanbai. Și, deodată, tăcu. Se hotărîse să se răzbune cumplit.

Întinse amîndouă mîinile cu palmele înainte, ca și cum ar fi îndepărtat ceva, apoi le îndreptă spre Abai și spre Amir, care abia își venise în fire. După aceea bătrînul își petrecu dosul palmelor peste obraz : așa începea invocarea lui Allah în rugăciunea pentru împlinirea blestemelor.

Văzîndu-l, Nurganîm și Izguttî strigară într-un glas :

- Allah, nu-i primi rugăciunea !

- Făcător al lumii, nu-ți pleca urechea spre el ! Nenorocire, nenorocire, își blestemă proprii lui copii ! repetau, cuprinși de spaimă.

Kunanbai nici nu se uită la ei. Punîndu-se în genunchi, își striga blestemul răspicat, arătîndu-i cu mîna osoasă cînd pe Abai, cînd pe nepot, întins la pămînt :

- În zori purpurii de zi... la răsăritul soarelui... blestem cu blestem părintesc sîngele meu stricat... aceste două stîrpituri ale neamului meu... O, făcător al lumii ! Slăvite Allah atotputernic ! Nu m-ai lăsat să-i iau viața, dar ascultă acum glasul robului tău și primește-i această singură rugămintă ! Ia-i pe aceștia doi ! Trimite-le moartea cea credincioasă ție ! Curmă viața făcătorilor de rele și nimicește-i, înainte de a otrăvi și pe alții cu otrava lor !...

Și, trecîndu-și din nou dosul palmelor peste obraz, strigă, răgușit :

- Afară ! Pieriți din ochii mei ! Dacă e adevărat că sîngele meu curge în vinele voastre, sînteți niște stîrpituri ! Vă jertfesc ! Duceți-vă la pieire și pieriți cît mai repede ! Afară !

Abai stătea uitîndu-se cu scîrbă la el. Nu se cutremură la vorbele lui înfiorătoare, ci doar îi răspunse, scurt :

- O să plecăm. Și pentru totdeauna.

Kunanbai trase brusc perdeaua la loc, se așeză pe pat și se lăsă pe perne. Mătăniile începură să-i tremure în mîinile vînoase, și hagiul se adînci în rugăciuni de pocăință.

Amir se ridică încet, își culesse de jos căciula și gîrbaciul, dar îndată căzu, neputincios, pe podea. Adunîndu-și puterile, se întoarse spre perdeaua nemișcată :

- Ai chemat moartea să vină să mă ia ? Dar mie nu mi-e frică ! Nu, nu mi-e frică ! Chiar dacă m-ar arde de viu, și tot nu mi-e frică ! Nu mă tem de tine ! strigă el, cu deznădejde.

Abai îl ajută să se ridice în picioare și-l scoase din iurtă, mulțumind soartei că nu ajunsese prea tîrziu : vestea neli-niștitoare a plecării lui Amir, luat de Izguttî și dus la Kunan-

bai, ajunsese la Abai abia cînd se iveau zorile. I-o adusese în goană mare prietenul lui Amir, Murzagul, minat de Baitas din aulul kokșeilor. Cunosînd firea sălbatică și crudă a tatălui său, fără să mai aștepte să i se pună șaua pe cal, Abai încălecăse calul lui Murzagul și sosise în goană în aulul bătrînului hagiu tocmai în ultima clipă.

2

Veni luna lui octombrie. Aulele terminaseră de tuns oile. Se apropiau zilele plecării de pe pășunile de toamnă, dar nimeni nu se grăbea spre așezările de iarnă. Cu toate că în jurul aulelor așezate la Oikodik cîmpiile cu pănășită și cu alte ierburi de stepă, dese ca pîsla, fuseseră cu totul călcate de turme, alte locuri mai îndepărtate erau încă bogate în hrană. Scăpînd de căldură, vitele se întreau repede, văzînd cu ochii, și stăpînii grijulii, cu toate neajunsurile și în ciuda ploilor de toamnă și a vîntului rece, rămîneau înainte pe locurile lor.

Iurtele mari de vară fuseseră desfăcute și duse în așezările de iarnă, iar în locul lor se ridicaseră altele, mai mici și mai călduroase. Pereții iurtei celei noi și strîmte a lui Aigherim erau acoperiți cu covoare și cu cergi brodate. În locul patului înalt, își făcuse altul, pe jos, dintr-o mulțime de covoare groase. Locul din fața patului, unde se minca și se bea ceaiul, nu se mai vedea de sub pieile de oi cu blană lungă, iar mijlocul iurtei era prins de vatră și de cazan.

În ziua aceea ploioasă, Abai citea pe pat, cu cartea în mînă, rezemat cu spatele de cergile făcute sul și de perne. Era echipat în haine de iarnă : îmbrăcase peste beșmet șuba de postav ușoară și călduroasă și-și încălțase cizmele largi, căptușite cu pîslă. Aigherim, care, ca de obicei, stătea lîngă el, se încotoșmănase în beșmetul ei ușor făcut din picioare de vulpi, tivit la guler și pe margini cu blană de jder, cu sponci de pietre roșii și cu nasturi de argint, lucrați de un vestit meșter argintar.

Ca totdeauna, Aigherim cosea. Erbol și Baimagambet își beau fără grabă kumîsul de toamnă și jucau *togîz-kumalak*¹. Prînzul era gata, cazanul fusese luat de pe vatră, iar fumul înecăcios al focului care se stîngea făcea să-i usture ochii și să li se umple gîtlejul de amărăciune. Cînd stăpîna casei,

¹ *Togîz-kumalak* („nouă bile“) – joc cazah, în felul jocului de dame (n. r.).

chemă pe toată lumea să se spele pe mâini și să se așeze la masă, Abai închise cartea pe care o citea în tăcere, încă de dimineată, și se uită la șanrak :

– Cred că ar fi bine să deschidem tundukul, zise el.

Dar prin crăpătura îngustă, lăsată să iasă fumul, cernea fără zgomot burnița de toamnă. Abai se posomori.

– Doamne, ce vreme păcătoasă ! Deschizi tundukul, te plouă. Îl închizi, rămii cu fumul în casă...

Deodată se auziră glasurile înăbușite ale unor călăreți și în iurtă intrară doi drumeți : nepotul lui Abai, Șake, fratele mai mare al lui Amir, și vînătorul Bekpol. Șake părea îngrijorat și aștepta peșemne să poată vorbi ceva cu Abai. Întra-devăr, îndată ce se termină prînzul, îi spuse :

– Am venit să-ți cer un sfat, Abai-aga, începu el. Aș vrea să-ți vorbesc despre Amir.

Șake tăcu, nehotărît. Abai și Aigherim se tulburară.

– E sănătos ? întrebă Aigherim, cu grijă. Vai de capul lui, săracul ! Trăiește bietul băiat ca și cum ar fi izgonit de-ai lui...

Abai întrebă cu milă :

– Și tot mai suferă ?

– E o fire ascunsă, răspunse Șake în doi peri. Nu prea pare a fi bolnav. Arată ca un om sănătos, dar poartă o furtună în suflet... Eu cred că tot din pricina dorului slăbește și se ofilește. Abai-aga, iată ce voiam să-ți spun : pînă deunăzi a umblat ca o stafie vie, pe cînd acum – o face din încăpăținare, ori vrea să-și mai vie în fire ? – s-a apucat din nou de ale lui. Nu s-a sfătuit cu nimeni, n-a spus o vorbă nimănui dintre ai săi, însă ieri a chemat la el pe toți prietenii lui sali și serii. Iar s-au înțolit cum știi și parcă pun ceva la cale. Azi dimineată i-am auzit vorbind cum că vor să se ducă la kokșei. S-o fi hotărît să ia calea dușmăniei pe față ? Ce-o să zică bătrînul hagiū ? Doar nu e mult de cînd l-a blestemat... Dar kokșei ! Ei atîta așteaptă să se răzbune pe el. Mă tem că n-or să se dea în lături de la nici o ticăloșie... Dar cum să ocolești primejdia ? Dă-mi un sfat !

Abai îl ascultă în tăcere, fără să-și ia ochii de la el, de parcă sorbea veștile rele privitoare la Amir. Hotărîrea lui îi miră pe toți :

– Nu-l putem lăsa pradă durerii, nu-l putem da de bunăvoie morții, zise el. Dacă ar trăi în alte vremuri, în mijlocul altor oameni, poate că s-ar ridica deasupra noastră a tuturor, mai presus de generația care l-a blestemat... Îl compătimeșc din tot sufletul. A fost pedepsit destul. Acum,

să facă ce-o vrea. Umblă de parcă l-ar fi plesnit cineva peste ochi și se tot învîrte pe loc. Măcar să nu spună că-i prigonit de toată lumea și că numai cine nu vrea nu-l lovește ! Nu-l împiedica, Șake. Vrea să plece la kokșei ? Lasă-l să plece. Tata tot n-o să-l dezlege de blestem, oricît s-ar strădui Amir să-l îmbune, iar kokșeii văd că s-au liniștit. Poate că durerea o să i se reverse în cîntece și o să-i însenineze inima...

După ce mai chibzuiră o vreme, Erbol și Șake își însușiră părerea lui Abai. Numai Aigherim gîndea altfel :

- Eh ! Ce folos are omul de pe urma vorbelor dulci ale celor din neamul lui, dacă ei nu le întăresc cu fapte ? zise ea, întorcîndu-și obrazul de la ei.

De cînd se întorsese de la Semipalatinsk, lui Abai i se părea mereu că o pierduse pe Aigherim cea de altădată. Și mai înainte își spunea gîndul rar și în vorbe puține, dar pe-atunci vorbea și gîndea ca el. Acum, însă, parcă-și pierduse căldura sufletească de pe vremuri, care-o făcea să-l înțeleagă doar dintr-o jumătate de cuvînt. Și de data aceasta, în vorbele ei răzbea aceeași înstrăinare, aceeași răceală sufletească.

Chiar și fără asta, soarta nenorocită a lui Amir îl mîhnea adînc pe Abai, iar gîndul înstrăinării lui Aigherim îi sporea și mai mult sentimentul dureros al singurătății fără leac. Viața senină și caldă, ca o zi cu soare, făcuse loc unei vieți casnice cenușii, monotone. În casa lui fericită și plină de bucurii se cuibărise amărăciunea. Ai fi zis că sosise toamna plictisitoare a vieții, cu nenumăratele ei nemulțumiri, învinuiți și înțepături. Și pricina tuturor relelor era Saltanat, Saltanat cea care nu era vinovată cu nimic !

Vorbele lui Aigherim îl loviră dureros pe Abai, dar el nu răspunse nimic și rămase mult timp pe gînduri, fără să spună un cuvînt. Cu fapta ?... De dragul lui Amir, pentru întîia oară în viață se luase la ceartă, fățiș, cu tatăl lui, ba chiar ridicase mîna asupra-i, smulgîndu-l de lingă Amir... Își aduse aminte de blestemul lui Kunanbai și-și rise de el însuși cu amărăciune : pe de o parte, ura tatălui care se ruga lui Allah să moară el, Abai, pe de alta, înstrăinarea sufletească a lui Aigherim, singura ființă care, pe cît i se părea, îi fusese adînc credincioasă... De unde venea această înstrăinare ? Era el, Abai, un nelegiuit ? Ce păcat fără iertare înfăptuise ? Își trădase el dragostea, o schimbase pe Aigherim cu Saltanat ? Nu, nu se întimplase nimic din toate acestea, și toate se petrecuseră altfel decît credea Aigherim...

E drept că se întorcea mereu cu gîndul la Saltanat, dar n-o făcea decît cu respect și admirație. Și gîndindu-se la

purtarea lui, se simțea uneori uimit de înțeleapta stăpînire de sine de care dăduse dovadă, și era mîndru de el. Știa că dacă ar mai întîlni în drumul lui o femeie ca Saltanat, tot așa s-ar purta. Această nouă trăsătură de caracter pe care și-o descoperise era scumpă inimii lui : vedea în ea o calitate neprețuită pe care i-o dăruise viața. Era o urmare a educației celei noi, care dăduse naștere omului nou, pildă încă rară pentru societatea cazahă de pe vremea lui. Și ea îi fusese dată de lectura cărților rusești, care înfipseseră în el rădăcini adînci, dînd roade de curățenie sufletească și de omenie. O fi el singuratic, da, dar se simțea mulțumit. „Prin urmare n-am dobîndit numai cunoștințe, ci și creștere. Și urmarea acestei creșteri a fost purtarea mea față de Saltanat, neînțeleasă și ridicolă din punctul de vedere al celorlalți djighiți“, își zicea el.

Aigherim nu înțelesese nimic din toate acestea. Ea nici nu-și dăduse osteneala să-și închipuie că ar putea să existe o prietenie curată și omenească între un djighit și o fată. Le lua toate în felul ei obișnuit de pe vremuri, și nici nu-i trecea prin minte să gîndească altfel. Și lucrul acesta nu poți să i-l lămurești prin vorbe : omul nu-l înțelege decît în urma unor adînci prefaceri lăuntrice, în urma unei noi atitudini față de viață și de oameni. Iată de ce Aigherim era atît de departe de Abai. Iată pricina înstrăinării lor... „Dacă i s-ar lărgi orizontul, ne-am înțelege iarăși unul pe altul. Pe cînd așa, inima ei se află într-o grea robie“, își zicea el, aducîndu-și aminte de cîte ori încercase să-i vindece rana din suflet. De cîte ori căutase să-i îndrepte pe alt făgaș gîndurile cu privire la Saltanat ! Dar totdeauna se lovise de atitudinea ei închisă, de împotrivirea ei tăcută de a primi lămuriri : nu-i vedea decît sprîncenele încruntate și obrazul palid de necaz și de mînie... Și așa, i se părea că stăteau amîndoi pe cele două maluri ale unui rîu, fără să poată găsi un vad între ei. O prăpastie adîncă se deschisese în viața lor casnică. Și, simțindu-și mai adînc singurătatea, Abai suspină prelung și greu...

Aigherim se întoarse spre el, îl privi și-și dădu seama că vorbele ei îl tulburaseră. „Mi se pare că l-am supărat“, își zise ea. Abai se uită cu adîncă tristețe în ochii ei, apoi se întoarse și-i spuse lui Erbol cu amărăciune :

— Eh, Erbol, Erbol... Greu e de trăit pe lumea asta. Ia născocoște tu ceva. Ce-i de făcut ?... Măcar să plecăm în stepa pustie, să ne mai dezmoțim...

Ca totdeauna, Erbol găsi și acum o ieșire, care-l mai învioră pe Abai.

Şake avea de gînd să plece, împreună cu tovarăşii lui vînători, peste creasta Cinghizului, la „salburîn“, adică la vînătoarea de toamnă. Pînă atunci, Abai nu avusese niciodată prilejul să vadă așa ceva, așa că, sfătuit de Erbol, se hotări să profite de împrejurare.

Vreo două săptămîni mai tîrziu, Şake trecu să-i ia pe cei doi prieteni. Luîndu-i cu ei pe Baimagambet şi pe alţi dji-ghiţi, ca să aibă cine să îngrijească de cai şi să le gătească de mîncare, plecară spre păşunea Kirghiz-Şatî. În văgăuna aceea adîncă şi împădurită din munţii pustii ai Cinghizului, îi aşteptau vînătorul Bekpol, tinerii prieteni ai lui Şake şi şoimarul Turganbai, care-şi aleseseră acolo locul de popas. Îşi aşezară colibe la poalele dealului Kşi-Aulie, „sfîntul cel mic“, numit așa din pricina peşterii celei mici, a cărei gură neagră se vedea sus pe culme. În Cinghiz erau două asemenea peşteri. Cea de a doua, mai mare, se afla la o zi de drum de Kirghiz-Şatî şi i se zicea Konîr-Aulie, adică „sfîntul cel smerit“.

Cele trei colibe vînătoreşti, nu tocmai încăpătoare, dar călduroase, acoperite cu două rînduri de pîsle, erau aşezate pe malul rîului cu luncă de mesteceni, de mălini şi de plopi. Chiar lingă colibe, se înălţa un pisc drept, ca un perete. Dimineţile erau cît se poate de prielnice pentru vînătoare : încă nu căzuse zăpadă mare, dar înainte de răsăritul soarelui fulguia, şi pămîntul se acoperea cu un strat subţire de ninsoare, numai bun ca să aibă vînatul pe ce îşi lăsa urmele.

Oamenii se culcau în amurg şi se sculau o dată cu revărsatul zorilor. Abai se pasionase de viaţa aceea de vînător adevărat. În zece zile de vînătoare cu berkuţii sau cu ciinii, oamenii îşi umpluseră colibe cu vînat şi cu piei de vulpi. Cei mai buni puşcaşi erau Şake şi Bekpol, care nimereau ţinta fără greş cu puştile lor străvechi, cu fitil.

Într-o dimineaţă, la cea dintîi licărire a zorilor, Baimagambet şi bucătarul Masakpai se pregăteau să aprindă focul afară, lingă colibă, ca să facă ceai. Abai dormea dus, lingă Erbol, cînd acesta, pe neaşteptate, îl trezi bătîndu-l peste umăr :

– Ia vezi, Abai, oare ce are de gînd să facă asta ? Ai mai văzut vreodată asemenea vînătoare ?

* Abai se ridică puţin şi-l văzu pe Bekpol : cu ţeava puştii scoasă pe după tunduk, ochea cu mare grijă. Abai şi Erbol săriră din pat. Puşca lungă şi neagră a lui Bekpol bubui şi fumul se risipi în rotocoale albastre prin colibă :

- A căzut, a căzut ! L-am nimerit sub loapătică ! strigă Bekpol și se repezi pe ușă. Dar cei doi prieteni îl opriră, apucându-l de poalele ceapanului :

- Ce s-a întâmplat ? Ce-ai împușcat ?

Bekpol se smulse din mâinile lor și ieși afară dintr-o săritură, strigându-le din fugă :

- Un arhar ! E un bărbătuș cît iurta asta de mare ! Cade, cade ! Veniți repede să vedeți !

De afară se auzeau strigătele lui Baimagambet și Masakpai :

- Oi-bai ! Cade, cade ! O să ne dărîme coliba !

Abai se uită pe ușița scundă a colibei. Un trup întunecat, desprinzîndu-se de pe creasta pieptișă de deasupra așezării lor, căzu drept în jos, izbindu-se greu de pămînt, chiar lîngă colibă. Se auzi horcăitul unui animal care moare. Abai și Erbol își traseră în grabă cizmele largi, își aruncară șubele pe umeri și ieșiră. Cu pumnalul în mînă, Bekpol îi dădea arharului uriaș lovitura de grație. Treziți din somn de detunătură, vînătorii se înghesuiau în jurul lui, vorbind cu aprindere :

- Ia-te-uită ce mai arhar ! E cît un bou ! Dar de unde-a ieșit ? N-o fi fost cumva bolnav ? E bătrîn, i-s coarnele tari. Poți să cauți mult și bine unul ca el, că n-ai să găsești, și uite, a venit singur în bătaia puștii lui Bekpol !

Nimeni nu putea să înțeleagă cum un animal atît de sperios ca arharul venise de bunăvoie, să-și caute sfîrșitul. Abai îi cercetă îndelung trupul.

- Ce-o mai fi și asta ? N-o fi fost orb, sau peste măsură de bătrîn ? făcu el pe gînduri.

Bekpol, care înjunghiasc acum arharul și-i cerceta cu luare-aminte coarnele și trupul, începu să rîdă cu dispreț. El punea mai presus de orice faima lui de vînător și nu îngăduia nimănui să-și bată joc de el :

- Dacă ar fi fost orb, apoi s-ar fi vîrît ziua-n amiaza mare drept în coliba noastră ca să puteți împușca și voi, tu și cu Erbol, măcar o vietate ! Zici că-i vlăguit de bătrînețe ? Dar să-mi tăiați mie nasul dacă n-are osînza de un deget pe coaste ! Spuneți mai bine că vi-e ciudă pe pușca lui Bekpol, care doboară orice arhar fără să se uite de-i zi ori noapte ?

Toată lumea din cele trei colibe era de părere că întîmplarea trebuia luată drept un semn nemaipomenit de noroc : o sălbăticiune venise singură la vînător ca acesta să-i ia viața !

— E semn bun, azi o să facem o vînătoare frumoasă !
Te pomenești că or să ne iasă în cale vreo trei turme de
cîte nouă capete ! își ziceau cu toții.

— Hai, aduceți mai repede caii și pregătiți mai repede
ceaiul ! porunci căpetenia vînătorilor, Turganbai, șoimarul.

Șake se și îngrijea de berkutul lui, pipăindu-i mușchii.
Strigă și el :

— Fiți gata cu caii : azi o să vedem cum au fost dresați
berkuții !

Numai pe Abai și pe Erbol nu-i lăsa inima să plece de lîngă
arhar. Erau și ei socotiți drept vînători, și se supuneau fără
să cîrtească ordinelor lui Bekpol și Turganbai, ca fiind mai
încercați. Dar întîrziiau mereu peste tot și-i înfuriau pe ceilalți
din pricina încetinelii și lenei lor. Uitîndu-se cu jînd la arhar,
Erbol îi șopti lui Turganbai :

— Mai așteaptă puțin, omule, nu te pripri așa ! Lasă-ne să
ne înfruptăm și noi cu un kavardak proaspăt !

Dar vînătoarea își are socotelile ei. Acolo, mai mare e
acela dintre vînători care cunoaște mai bine felul cum trebuie
să fie îngrijite păsările răpitoare. De aceea Turganbai era cel
care organiza viața din toate cele trei colibe. În timpul cît vîna,
se repezea și se aprindea ușor, așa că vorbele lui Erbol nu-i
plăcură de loc : văzu în ele o totală lipsă de respect pentru
un lucru atît de important cum e vînătoarea.

— Totdeauna vă împotmoliți pe undeva ! bombăni el uitîndu-se la Abai și la Erbol. Ce naiba, ați venit să vînați, ori
să vă umpleți burțile ? A vă aburca pe cai e ca și cînd
ai ridica pe picioare o iapă de saca ! Lăfăiți-vă în colibă,
așteptînd să vă îmbie alții cu bucățele bune ! În vremea asta,
noi o să-l scuturăm pe „sfîntul cel mic“ și o să roadem pietre
pe dealurile de la Șatî !

Își așază berkutul pe mînă și se îndreptă spre calul gata
înșeuat. Iar Abai și Erbol, suspinînd în glumă, se duseră să
se îmbrace și ei.

În timp ce vînătorii urcau culmea cea netedă Aulie, soarele
de iarnă, care tocmai răsărise măreț de după șaua îndepărtată
a muntelui, își revărsa razele de foc peste faldurile de zăpadă
argintie ale dealurilor. Ajuns pe o înălțime, Turganbai scoase
scufița de pe capul berkutului său¹. Șake se urcă pe dealul
de alături și făcu la fel. Smagul, feciorul lui Aigîz, fratele mai
mic al lui Abai, se opri cu berkutul pe mînă pe o altă colină.

¹ Pasărea de vînătoare e purtată de vînător pe o mînușă groasă și
stă așa, cu scufița de blană pe cap, care nu-i este scoasă decît în clipa
cînd trebuie să se arunce asupra vînatului (n. t.).

Abai și Erbol se țineau, ca de obicei, pe lângă Turganbai. De data aceasta, el avea drept gonaci pe Baimagambet cel sprinten și plin de viață, care se învîrtea călare ca o sfîrlează, iar pe mîna lui stătea vestitul Karașolak¹, berkutul pizmuț de toți vînătorii din împrejurimi, dresat de însuși Tulak, bine-cunoscutul șoimar din neamul sîibanilor.

Cînd își pusese în minte să plece la vînătoarea cu șoimi, Abai începuse să se intereseze de la cine și-ar fi putut face rost de un berkut de soi. Turganbai îl sfătuisese să-l capete cu orice preț pe Karașehir, cel mai bun dintre berkuții pe care-i știa. Dar stăpînul lui, Djabai, feciorul lui Bojei, vînător pătimaș, îi răspunsese refuzîndu-l hotărît. Atunci Turganbai și Șake îi găsiră altul : Tulak, din neamul sîibanilor, îl avea pe Karașolak, cel mai de soi, într-adevăr, dintre cei mai de soi ! Dacă vrei să ai un berkut bun, poți să dai și un kalim numai să pui mîna pe Karașolak ! Abai îl plăti cu zece capete de vite și-l dădu în grija lui Turganbai, care îl ținu el însuși sub supraveghere în timpul năpîrlelii de vară, îl păstră în aulul lui, îl învătă toată toamna, și acum era încredințat că-l pregătise cum nu se poate mai bine pentru vînătoare.

Karașolak dovedi că-și merita faima. În zece zile prinse, numai el, peste douăzeci de vulpi. Nu trecea zi fără pradă. Ba, uneori, prindea și cîte două vulpi pe zi, iar de două ori prinsese cîte trei, una după alta, înhățîndu-le fulgerător, fără să le lase timp de împotrivire.

Deodată, Karașolak aruncă în jur privirea ageră a ochilor lui roșii și sări de pe mîna lui Turganbai. Vînătorii însă nu vedeau nicăieri nici un fel de vînat. Pasărea își luase zborul auzind strigătul poruncitor al lui Baimagambet, care de jos, de pe fundul ripii povîrnite, vestea că văzuse o vulpe : „*Keu !*“ Judecînd după strigătul lui, vulpea alerga pe undeva, pe aproape de tot. Cei trei vînători urmăreau cu încordare zborul lui Karașolak.

Turganbai, care cercetase fiecare bătaie de aripi a lui Karașolak, îi cunoștea starea după primul zbor, așa cum un medic încercat cunoaște starea bolnavului după puls. Cînd bătaile aripilor și ale cozii erau repezi și scurte, Turganbai se înveselea și spunea mereu : „Ei, astăzi Geambaurul² meu e în lege !“ Un zbor ca acela îi bucura sufletul : vînătorul știa că nici n-o să aibă cînd ajunge în goana calului, și berkutul o să și apuce vulpea, o s-o dea peste cap și o s-o ucidă. În asemenea împrejurare, Turganbai își scotea din carîmb șakșaua

¹ Karașolak - *kara*, negru, *șolak*, berc (n. r.).

² Berkut de vînătoare din basme (n. r.)

lunguiată din corn galben, își îndopa o nară cu o priză de
tabac și numai după aceea, fără grabă, se îndrepta spre pasăre.
Îngânând încetișor cântecul lui preferat :

*De Geanbaur n-a scăpat nimeni încă !
Nu s-a uscat sudoarea din ibincă,
Nici singele cel roșu nu s-a uscat
Pe tolba îndesată cu vînat !
Cum se arată Geambaur în zare,
Vînatul știe : nu mai e scăpare !*

Turganbai era încredințat că acest Karașolak se trăgea din
neamul legendarului Geanbaur, și chiar așa îi și zicea.

Dar în dimineața aceea, mult lăudatul Geanbaur-Karașolak
zbură mai prost ca în alte zile. Turganbai nu mai avu cînd să-și
cînte cîntecul obișnuit și nici nu-și mai aduse aminte de șakșa.
Își plesni calul cu biciul și o luă la galop spre partea unde se
repezise pasărea.

— Ce naiba o fi pățit ? se întreba el într-una.

După ce trecu de poala piscului Aulie, ajunse în goană la
marginea rîpei povîrnite. Ridicîndu-se în scări, începu să urmă-
rească zborul berkutului, care-l neliniștea astăzi, ca să vadă
cum o să se năpustească asupra prăzii. Abai și Erbol, înfier-
bîntați de patima vînatării, trecură în galop pe lîngă el, la
vale. Ei se uitau în fiecare zi cum prindea berkutul vulpea,
totuși tulburarea lor fericită rămînea mereu nouă. Caii alunecau
și se poticneau pe pietrele înghețate. Totuși ei goneau înainte,
grăbindu-se să ajungă mai repede la locul unde pasărea se
lupta cu vînatul. Dar n-aveau nici destulă experiență, și nici
destulă pricepere : alergau într-o direcție greșită. Înciudat,
Turganbai strigă la ei, deznădăjduit :

— Încotro ? Încotro, zăpăciților ? ! Oi-boi ! Oi-boi ! Ia uita-
ți-vă la ei ! Țștia or să ne aducă nenoroc ! Vai de capul
vostru, oameni fără minte !

Într-adevăr, Abai și Erbol stricară totul. Dacă n-ar fi luat-o
în întîmpinarea ei, vulpea, care se și urca la deal, ar fi ieșit
la loc descoperit. Dar auzind tropotul care se apropia, se feri
pe neașteptate în lături și trecu în goană printre Turganbai și
cei doi prieteni, spre culmea stîncoasă. Berkutul dădea mereu
tîrcoale înaintea lor, așteptînd să se ivească vulpea. Însă acum,
din vina lui Abai și a lui Erbol, era silit să-și ia zborul de jos
în sus, spre culme, și să se repeadă la vulpea care sărea printre
bolovani.

Așa făcu Karașolak. Dar avea de-a face cu o vulpe bătrînă,
cu burtă albă, care trecuse prin multe : din cele două primejdii,

adică dușmanul înaripat cu opt gheare și omul călare, ea o alege pe cea de a doua. Cu toate străduințele lui Turganbai, care galopa în jurul pietrelor, căutînd s-o scoată de acolo cu strigăte, ea nu ieși.

După aceea, lucrurile meraseră și mai prost. În loc să se avînte fulgerător în văzduh deasupra vulpii și să se arunce de sus asupra ei, berkutul zbura jos deasupra pămîntului, aproape atingînd pietrele cu aripile, încet și greu. Acum nu mai semăna de loc cu Geanbaur : părea un berkut de rînd și, mai rău încă, îmbătrînit și istovit.

Vulpea se piti printre bolovani, între cei trei vinători. Așteptă să se apropie berkutul care, vădit ostenit, dădea din aripi în silă, și sări la o parte, lăsîndu-și dușmanul în urmă. Chiar și fără această viclenie, Karașolak ajunsese anevoie pînă pe culme, așa că nu mai putu urmări vulpea, ci se lăsă greoi jos, pe pietrele dintre care, cu cîteva clipe în urmă, scăpase victima lui.

Turganbai sări din șa, luă un pumn de zăpadă înfioată și-l răsuci între degete, făcînd un bulgăraș lunguiet, pe care-l virî în ciocul păsării ca să-i facă poftă de mîncare și să se arunce mai cu tragere de inimă asupra prăzii. Cuprinzîndu-i gîtul cu degetele și mișcîndu-le încet, el așteptă pînă se topi bulgărele. Apoi încălecă și se depărtă, fără să le mai spună măcar o vorbă lui Abai și lui Erbol. Pentru întîia oară Karașolak își făcuse învățătorul de rușine într-un chip atît de jalnic. Cei doi prieteni își dădură seama că-l supăraseră pe șoimar și, recunoscîndu-și vinovăția, îl urmară în tăcere.

După ce-și alege o înălțime potrivită, Turganbai scoase din nou scufița de pe capul lui Karașolak și-i făcu semn lui Baimagambet, care aștepta jos, să înceapă a goni vînatul de-a lungul rîpei. Abai și Erbol îl ajunseră din urmă, îndemnînd caii cu băgare de seamă. Dar șoimarul întinse mîna și-i opri pe loc :

— Stați, unde vă băgați iar ? Totdeauna ieșiți în frunte, zăpăciților ! Cine vreți să înhațe vulpea : berkutul, ori voi ? Atunci de ce ieșiți înainte ? Stați acolo unde sînteți !

Abai și Erbol se uitară unul la altul și, rușinați ca doi băiețandri la care s-ar fi răstit dascălul, încrămeniră ascultători acolo unde le arătase Turganbai.

De jos se auzi din nou strigătul scurt și ascuțit al lui Baimagambet : „*Keu !*” Karașolak se avîntă în sus. Părea că s-a supărat, bătea din aripi repede și puternic, mai repede, tot mai repede, micșorîndu-și cercurile și ridicîndu-se din ce în ce mai sus. Apoi, stringîndu-și dintr-o dată aripile și scoțînd

afară umerii, se prăbuși amețitor în jos, chiar la poalele piscului din fața lui Turganbai.

Vinătorul nu scăpă nici o vorbă. Însă Abai și Erbol, cu toate că nu vedeau ce se petrecea sub ochii lui Turganbai, nu se mai putură stăpîni și, uitînd de isprava pe care o făcuseră nu demult, își bătură caii și o luară înainte, strigînd :

– S-a repezit, s-a repezit ! Vezi, tot a prins-o ! Noroc ! Noroc !

Alergară în goană nebună pe coastă, spre locul unde se lăsase berkutul. Deodată, șaua de sub Abai lunecă spre gîtul roibului, dar el, fără s-o ia în seamă, alergă înainte : la cel mult o aruncătură de săgeată, îl zări pe Karașolak în plină luptă cu vulpea cea cu burta albă, care-i scăpase adineauri. Acum, șaua i se bălăbănea slobodă și Abai putea să zboare în orice clipă, o dată cu ea, peste capul calului. Se smuci din răspuțeri îndărăt, alunecă din șa pe crupa calului și, așa, ajunsese la locul înclășării.

Vulpea cea roșie și berkutul negru, care se rostogoleau furioși ca un singur ghem colorat, pe zăpada orbitor de albă, îi biciuîră imaginația. Admira această priveliște, șoptînd mereu, fără să vrea : „Ce noroc... iată ce se cheamă să ai noroc !... „Și, deodată, avu cu totul altă vedenie, și anume scăldatul unei femei frumoase și rumene, cu trupul sclipitor de alb. Karașolak dăduse vulpea peste cap și acum o îndesa în zăpadă, sfîșîind-o. Umerii berkutului se mișcau ușor, aidoma coatelor unei femei care înoată, acoperită de valurile negre ale părului despletit pe spate. Și buzele lui Abai șoptiră, fără voia lui :

Această clipă e asemeni scăldatului unei frumoase.

Stihul acesta n-avea nici început, nici sfîrșit. Se născuse fără veste, și tot fără veste dispăruse...

După ce își prinse vulpea pe șa, Turganbai o luă spre culmea Kirghiz-Șați, neagră de tufișuri. La vînătoare, nimeni nu îndrăznea să-l întrebe ce avea de gînd să facă. Toată lumea îl urmă în tăcere.

Ajuns la mijlocul drumului, șoimarul îl trimise iarăși pe Baimagambet jos, la poalele dealului, iar el se îndreptă spre culme. Nu voia să se întoarcă la colibe fără să mai dea drumul o dată lui Karașolak. Baimagambet aștepta cu răbdare, jos. semnalul de începere. În cele din urmă, Turganbai ajunsese pe creștetul dealului, scoase scufița de pe capul berkutului și dădu semnalul. Și numai atunci tînărul vînător se urni din loc. Turganbai se întoarse spre Abai și spre Erbol, dăscălîndu-i :

- Iată cum se face o vînătoare ! Dacă mai iau vreodată pe cineva cu mine la vînat, apoi numai pe Baimagambet îl iau. Allah să-l ajute !

Sprinten și îndemînic, Baimagambet cobora încet marginea rîpei, oprindu-se aproape la fiecare pas și bătînd ușor cu codriștea gîrbaciului în oblîncul șei. Și pe deal, și în rîpă, stăruia o liniște desăvîrșită. Nici o undă de vînt nu atîngea coasta. Ai fi zis că toată natura își oprise răsufierea, așteptînd noua biruință a lui Karașolak. Turganbai îl văzu pe Șake, care stătea pe altă culme cu berkutul gata descoperit. Pe altă creastă, mai departe, stătea Smagul.

În sfîrșit, Baimagambet dădu semnalul scurt, atît de cunoscut de Karașolak : „*Keu !*“ Berkutul se avîntă iarăși în înălțime. Acum zbura din nou ca prima oară, dimineța : dădea încet din aripi și părea moleșit. Vulpea alerga jos, chiar la poalele dealului. Berkutul se ridică pînă deasupra culmii, se opri o clipă nemișcat în aer, apoi se repezi în jos, plătînd pe deasupra coastei.

Deodată, de pe o culme din apropiere, din dreapta, se ridică încă un berkut, îndreptîndu-și zborul spre aceeași vulpe, care alerga acum șerpuitor înaintea lui Baimagambet. După curelușa scurtă, care-i atîrna de picior, Abai și Erbol își dădură seama că nu era un berkut liber. Se vede că unul din doi, ori Șake, ori Smagul, își slobozise pasărea anume ca să-i taie drumul lui Karașolak. Se uitară unul la altul, cu același gînd : „Doamne, or să se încaiere !“

Berkutul cel străin se ridicase de undeva mai aproape de vulpe, așa că ar fi putut s-o ajungă înaintea lui Karașolak. Cu toate acestea, zbura încet, domol, de parcă-i era lene. În schimb, descoperindu-și rivalul, Karașolak își iuți bătăile din aripi și se repezi în jos, de parcă își scuturase nepăsarea de acum cîteva clipe.

Se izbi din plin în vulpea care se ghemuise lîngă un bolovan, o ridică în aer și, după ce o purtă în gheare pe deasupra pietrelor, lăsă trupul zdrobit în fața lui Baimagambet, care se grăbea să-i iasă înainte. Fiindu-i teamă că berkutul cel străin o să coboare și o să-și înfigă ghearele în Karașolak, djighitul sări iute din șa și începu să plesnească din gîrbaci în fața păsării care-i dădea tircoale, căutînd în același timp să-i acopere cu trupul lui pe Karașolak și pe vulpe.

Îndată ce-l zări pe cel de-al doilea berkut pe deasupra creștelor, Turganbai strigă :

- Dar ăsta-i Karașehir ! și se repezi în goană pe coastă la vale.

Îndemnându-și caii, Abai și Erbol se grăbiră să se ia după el, alunecând la vale și stîrnind în urma lor un șuvoi de pietricele amestecate cu zăpadă. Nici ei și nici Baimagambet nu cunoșteau obiceiurile berkuților de vînătoare și, după părerea lor, Karașehir ar fi trebuit să se ia la bătaie cu Karașolak, încercînd să-i smulgă prada. Dar Turganbai se grăbea din cu totul altă pricină : după felul de a se purta al lui Karașehir, el își dăduse seama că berkutul fusese capturat cînd era mare, așa că n-avea să se repeadă asupra unui rival norocos. Pur și simplu, șoimarul dorea să se folosească de prilej spre a-l vedea de aproape pe Karașehir și a-l cerceta cum zboară și cum se lasă din zbor. Într-adevăr, Karașehir nu-și atacă rivalul și nici nu se coborî pe pietre, lîngă el. Se învîrtea înainte în văzduh pe deasupra ripei prăpăstioase, căutînd parcă altă vulpe. Nu coborî multă vreme, de ai fi zis că voia să-i lase timp șoimarului să-l cerceteze.

La început, Turganbai nu mai putea de bucurie : Karașolak cel dresat de el avusese, parcă anume, o întîlnire cu mult vestitul Karașehir și ieșise învingător, smulgîndu-i prada de sub plisc. Dar, în curînd, începu să-și piardă buna dispoziție. Urmărindu-l pe Karașehir, băgase de seamă o însușire deosebită a zborului lui : cînd se lăsa deasupra văii și apoi se avînta iarăși în sus, se înălța în zbor năvalnic și amețitor, ca și cum ar fi fost într-adevăr liber. Nu era numai o dovadă a calităților lui neobișnuite, dar și o mărturie despre măiestria cu totul deosebită a celui care îl dresase : puțini șoimari izbutesc să capete de la un berkut un zbor tot atît de fulgerător și în sus, ca și în jos. De asemenea, Turganbai nu putea să nu prețuiască și faptul că acest Karașehir, fără o bătaie din aripi măcar, ci numai în zbor planat, bine socotit și iute, se ridicase de pe culmea aceasta deasupra alteia, mai înalte. Toate acestea îndreptățeau părerea obștească a șoimarilor : „După Șor cel din neamul gealairilor, care a trăit în timpuri de mult uitate, cel mai bun șoimar e Kul, din neamul kereilor, și a lui e cea mai bună învățătură ce se poate da unui berkut !” Karașehir fusese prins de feciorii lui Kul și rămăsese la el vreo cinci ani.

În vremea asta, triumfători, Baimagambet, Abai și Erbol scosese ră vulpea din ghearele lui Karașolak. Erbol își așeză berkutul pe mîneacă, mîngîindu-l.

– Ei, Șolak, bravo ție ! L-ai făcut de rîs pe vestitul Karașehir, smulgîndu-i prada !” se bucura el.

Turganbai nici nu se uită la ei : el urmărea mereu zborul lui Karașehir, care trecuse pentru cea din urmă oară jos, pe

deasupra vînătorilor, apoi se avîntase fulgerător în sus, spre culmea dealului de unde fusese slobozit. Bătînd din aripi puternic și ușor, ajunsese pe deal și se așeză în mijlocul pietrelor rare de acolo. Abia atunci șoimarul își luă ochii de la Karașehir.

— Vezi, cu toate că n-a luat el vulpea, zise Turganbai, totuși uitați-vă cu cîtă ușurință s-a așezat ! Parcă-i un vultur, ori un uliu !

N-avea destulă bărbăție să spună de-a dreptul : „E mai bine învățat decît Karașolak“.

Ridică ră vulpea și o luă ră la vale, spre locul de unde se arătase Karașehir. Cinci vînători călări le ieșiră în întîmpinare. În fruntea lor mergea Djabai, feciorul lui Bojei, un djighit cu obrazul lat, arătos și semet, îmbrăcat în șubă albă de miel. Karașehir i se și așeză pe mină. În urma lui venea fratele lui mic, Adil, apoi Abilgazi, Jirenșe și un djighit gonaci. Abilgazi, înainte chiar de-al saluta, se și repezi la Turganbai, întrebîndu-l :

— Ei, Turganbai, ia spune-mi cum a zburat Karașehir peste trecătoare ? Cum era să se dea la vulpe ? Spune drept : ar fi putut el s-o atace înaintea berkutului tău ?

Djabai îl întrerupse, pierzîndu-și deodată toată înfățișarea gravă pe care i-o dădea barba neagră, lungă și lată, care-l făcea să pară mai în vîrstă decît Abai și Abilgazi, cu care era de o seamă. Întrebă și el, cu nerăbdare :

— Cum a zburat pe deasupra lui Karașolak și a vulpii ? Spune cîstit, că uite, m-am și certat cu Abilgazi... El zice că învățătura proastă ar fi de vină...

Jirenșe, mare iubitor și el de vînătoare cu berkutul, părea că nu vrea să se amestece în discuția dintre Djabai și Abilgazi. Dar cînd aceștia îl luară din scurt pe șoimar, el le făcu cu ochiul lui Abai și lui Erbol, descoperindu-și în zîmbet dinții albi și sclipitori, de parcă le spunea : „La te uită cum l-ați ațîțat !“

Turganbai începu să povestească : Karașehir fusese slobozit asupra vulpii de la o depărtare mai mică decît berkutul lui Abai, așa că ar fi trebuit să ajungă mai repede la ea, însă zbură prea încet. Cu toate acestea, după toate celelalte semne, atît îngrijirea cît și învățătura lui erau bune. Numai că îi venise cam greu să se ia la întrecere cu Karașolak, care, deși se ridicase mai tîrziu și era mai departe, i-o luase înainte, apucase vulpea și chiar zburase cu ea pe celălalt mal al rîpii și nu se coborîse decît cînd îl văzuse pe Baimagambet.

La început, o luase cîstit, dar pînă la urmă începu să amestece adevărul cu minciuna și să se cam laude. Lucrul

acesta nu-i scăpă lui Abilgazi, care zîmbi fără să spună nimic, uitîndu-se cu înţeles la Abai. Abai rîse în gura mare, încîntat de pătrunderea prietenului său. Atunci Djabai începu să se laude şi el, povestind cum se purtase Karaşehir :

– Uite, chiar acum, la Djanîbek, a înhăţat cum nu se poate mai frumos o vulpe şi a dat-o de pămînt. Făcea să-l vezi !

– Bine, dar unde-i vulpea ? nu se putu stăpîni Abilgazi.

– Apoi, ai văzut şi tu : ce era să facă, dacă n-a ajuns Adil la timp s-o ridice ? se răţoi Djabai, apoi se răsti la frate-său mai mic : Ai merita să te plesnesc peste buzele tale cele groase ! N-ai fost în stare nici măcar să sari de pe cal şi să pui mîna pe ea ! Ți-a fost lene să faci doi paşi în loc de unul ! Doar ai văzut că împrejur nu erau decît mărăcini ! Karaşehir a nimerit între spini şi a scăpat vulpea, şi toate astea numai din pricina ta !

Djabai era în stare să dea vina pe oricine de înfrîngerea berkutului său. De la aceeaşi greşală a lui Karaşehir începuse şi cearta lui cu Abilgazi. Auzindu-l cum îşi apăra pasărea, Abilgazi începu iarăşi să glumească pe socoteala lui :

– Nici vorbă, nu-i de vină Karaşehir, de vină-s mărăcinit şi Adil ! Parcă ai să mărturiseşti vreodată că singur ți-ai stricat pasărea ? De cîte ori nu ți-am spus că berkutul nu-i nici Abilgazi, şi nici Adil, ca să nu-i arunci decît vorbe de ocară de dimineată şi pînă seara ? De unde vrei să priceapă el că tu ești din neam de soi, feciorul lui Bojei ? Lui îi trebuie îngrijire. Crezi că i-a lăsat vulpea lui Karaşolak așa, de gustul lui ? Da' de unde ! A zburat greoi şi-a ajuns tîrziu, asta-i tot ! Uite, așa spune şi Turganbai. Karaşehir era mai aproape de vulpe... Oi-boi, că tare s-a prostit de cînd e la tine ! Toate ca toate, dar ce te faci cu ruşinea – şi încă ce ruşine ! – că a mîncat bătaie de la prima întîlnire cu Karaşolak ?...

Şi Abilgazi rîse iarăşi, bătîndu-şi joc fără milă de Djabai. Iar Djabai socoti o purtare ca aceasta din partea unui djighitek, a unui om din aceeaşi semîntie cu el, drept o trădare, şi se supără foc : duşmănia veche dintre djighiteci şi irghizbai era încă vie în sufletul lui.

– Trăncăneşte tu, spune ce-ţi trăsneşte prin cap ! se răsti el. Dar să ştii că dacă berkutul s-a stricat, apoi numai tu ai făcut-o asta. Îți bagi nasul în toate şi nu mă laşi pe mine să-l îngrijesc cum ştiu. Fă bine şi ia-ţi coliba şi du-te cît mai departe de noi !

Djabai întrecuse măsura, dar toată lumea întîmpină ieşirea lui cu rîsete. Abai îl cercetă cu luare-aminte pe Karaşehir, pe care îl vedea pentru întîia oară, şi-l rugă pe Djabai să-i scoată scufiţa. Îl mai cercetă o dată, apoi scoase din buzunar

un porttigaret nou de piele, își aprinse o țigară de la chibritul pe care i-l întinse Baimagambet și, fără grabă, trase un fum în piept.

— Prin urmare, nu făcea să-i dai un nume așa de lung, dacă are zbonul așa de scurt! zise el cu nepăsare, apoi întrebă câte vulpi prinsese Karașehir pînă atunci.

Djighitul gonaci îi răspunse mîndru că mai mult de zece. Abai zîmbi :

— Ei, dar asta nici nu se mai cheamă vînătoare! La noi, toate trei colibele sînt pline pînă sus cu piei de vulpe. Cînd vulpea e printre pietre, Karașolak nu dă niciodată greș, iar cînd e printre tufe, i-o scoate la iveală gonaciul.

Și, încîntat că-l făcuse pe Djabai să se înfurie de-a binelea, își întoarse calul și-și căută de drum.

Djabai se supără foc. Se uită după Abai, plescăi din limbă, clătină din cap, se încruntă și-i spuse lui Jirenșe :

— Ce-a mai îndrugat și ăsta? Dacă el e feciorul lui Kunanbai, apoi nici tatăl meu n-a fost om de rînd, a fost Bojei! O fi el Abai, dar și eu sînt Djabai! Cu ce sînt eu mai prejos de el? Și apoi, cum a îndrăznit să vorbească așa?... Și tot Karașehir e de vină, toate-s numai din pricina lui!

Era tot mai nervos. Jirenșe nu-i ținea partea, dar nici nu-l contrazicea. El nu lua niciodată în serios neînțelegerile dintre vînători : omul se poate certa cumplit la vînătoare, dar la urma urmelor totul nu-i decît un joc și o glumă. Totuși, supărarea lui Djabai îl neliniști. Merse o vreme socotind nu știu ce, apoi zîmbi, îl impuse în coastă pe Abilgazi cu gîrbaciul și-i făcu semn să rămînă în urmă.

Jirenșe era vestit încă din tinerețe pentru dibăcia cu care știa să pună la cale tot felul de năzdrăvănii. Deștept și bun vorbitor, ajunsese unul dintre oamenii cei mai cu trecere din seminția numeroasă a kotibacilor. Și nu era cunoscut numai în seminția lui, ci și în plasa Cinghizului, ca și în neamurile vecine ale mamailor, ale kereilor și uacilor, unde Abai îl lua totdeauna cu el, căutînd să cîștige pentru prietenul lui aceeași prețuire și același respect de care se bucura el însuși în aceste locuri. Dar chiar și cu prilejul unor cercetări ale unor pricini încurcate, Jirenșe tot nu se lăsa de pozne, deoarece îi plăcea grozav să-i pună pe alții în situații ridicole. Cu imaginația lui nesecată, cînd era vorba de glume și năzdrăvănii semăna uneori cu un berkut jucîndu-se cu o vulpe. Așa că puse la cale și acum o nouă năzdrăvănie. Ducîndu-și jocul cu pricepere, putea să prostească și pe Djabai, și pe Abai, pe care-i socotea vînat vrednic de osteneală. Lăsîndu-se pe spate în șa, zîmbea subțîindu-și ochii și bucurîndu-se de mai înainte

de plăcerea pe care o va gusta de pe urma isprăvii lui. Cu glasul pe jumătate, aproape în șoaptă, îi împărtăși lui Abilgazi planul său :

- Are dreptate Djabai să se înfurie. Abai l-a atins dureros și s-a purtat așa ca și cum ar fi cu mult mai presus decât el. Trebuie să-l răzbunăm pe Djabai. Singur nu pot s-o scot la capăt : sînt șoimar cit ești și tu mullah ! Pe mine Abai n-o să mă creadă, că-i mai viclean decât Djabai. Dar dacă-mi dai o mîna de ajutor, atunci, amîndoi, o să-l putem face de ris, ca să-i piară gustul de a se mai fuduli atîta cu Karașolakul lui !

Abilgazi stătu la îndoială : el ținea mult la Abai și-i era de mult bun și drept prieten.

- Nu face, îi răspunse. Abai o să se supere și, pe deasupra, o să fie mîhnit cînd o afla că te-am ajutat...

Însă Jirenșe izbučni în ris :

- Dar aici nu-i vorba de o fată, ci de o biată pasăre ! Numai Djabai ar fi în stare să se înfurie pentru o glumă că el e mărginit, însă Abai e deștept. Și la urma urmei, de ce să se supere ? Nu facem decât o farsă lui Karașolak al lui, să nu se mai laude atîta...

- Oi-bai, dar crezi tu că ai să-l poți păcăli pe Turganbai ? strigă Abilgazi. El vede pasărea și pe din afară, și pe dinăuntru ! Chior dacă ar fi, și tot nu l-ai putea trage pe sfoară !

Dar Jirenșe avea un plan bine chibzuit.

- Nici vorbă, se pricepe la păsări, dar n-are prea multă minte și e și încăpățînat pe deasupra, așa că ușor o să-l avem la mîna ! Uită-te bine la berkut, vezi în ce stare-i, cum e îngrijit, și spune-mi. Încolo știu eu ce am de făcut. O să-i fac pe amîndoi, și pe Turganbai și pe Abai, să-și plece grumazul ca niște cîrlani cînd îi prinzi cu arcanul ! Or să se ducă de-a rostogolul întocmai ca ciulinii toamna !

Și Jirenșe îi încredință cu de-amănuntul lui Abilgazi planul său perfid.

În vremea asta, Abai cu însoțitorii lui o luaseră din nou spre Kirghiz-Șati. Erbol încercase să le spună că ar fi timpul să se întoarcă de-a dreptul la colibe ca să guste, în sfîrșit, kavardakul gătit din anhanul ucis de dimineată. Dar Turganbai se împotrivise :

- Astăzi nu-s tocmai mulțumit de Karașolak, trebuie să-i mai dau drumul o dată. Dacă ne întoarcem la colibe, nu mai avem cînd ieși a doua oară, așa că pierdem degeaba sfîrșitul zilei. Mergem la Kirghiz-Șati ! hotărî el, și-l mîna pe Baimagambet înainte, în valea cea îngustă.

Dar Karaşolak nu mai prinse pînă seara nici o pradă nouă. Îl aruncară de două ori asupra vulpilor pe care le stîrnea Baimagambet din ascunzişuri, însă berkutul zbură alene. Se repezea cînd încoace, cînd încolo, scăpa prada din ochi, aşa că datorită acestei încoatineli o vulpe intră în vizuină, iar cealaltă se ascunse într-o crăpătură de stîncă.

Nici unul dintre vînători nu putea să-şi dea seama ce avea el în ziua aceea : doar mai înainte prindea cu uşurinţă şi cite trei vulpi pe zi, ba fuseseră două zile cînd prinsese şi cite patru ! „Să ştii să nu-i bine îngrijit ! Ori poate că şi-a pierdut puterea ? Cum adică : n-a mai putut să prindă şi a treia vulpe ?“, vorbeau ei, încurcîndu-se în presupuneri. Toţi patru, unul după altul, se apropiau de Karaşolak să-l cerceteze. Berkutul stătea posomorît şi se uita la ei încordat. Porecla lui „negru-berc“ i se potrivea acum de minune : aşa cum şedea, cu capul vîrit între umeri, părea mai mult lat decît înalt, ca un butuc negru, din cei cu care se bat parii în pămînt.

În colibă, pe Abai îl aşteptau oaspeţi noi : Jirenşe şi Abilgazi. Ei îi spuseră că se certaseră cu Djabai, aşa că erau hotărîţi să vîneze de aci înainte cu el.

Îndată ce Turganbai îl aduse pe Karaşolak, Jirenşe îl ghionti uşor pe Abilgazi. Abilgazi luă berkutul pe mînă, îl mîngie mult, pipăindu-i muşchii pe furîş, şi îl laudă, aducînd mereu vorba asupra felului cum fusese învăţat. Însă pentru că nu trebuia să atingă cu nimic amorul propriu al lui Turganbai, Abilgazi nu suflă nici o vorbă cu privire la înfrîngerea pe care o suferise în ziua aceea şi despre care aflase chiar din gura lui Abai.

În coliba călduroasă şi primitoare se aprinse focul, iar Abai îşi cinsti oaspeţii cu toată dragostea, dîndu-le ceai „de familie“¹. De vreo două ori se întoarse spre Abilgazi, rugîndu-l să se mai uite o dată la Karaşolak şi trecîndu-i-l pe mînă. Dar Abilgazi vorbea mereu despre altceva decît despre ceea ce dorea să afle Abai : nu făcea decît să laude pasărea şi s-o admire. În cele din urmă, Abai nu se mai putu stăpîni :

– Ce tot vorbeşti de rasa lui ? Mai bine spune de ce s-a purtat astăzi aşa de prost ? Ce fel de îngrijire crezi tu că-i trebuie ? Cum l-ai hrăni tu, dacă ar fi al tău ?

Dar Abilgazi nu se lăsă înduplecat.

– Ei, parcă nu ştie Turganbai ce-i trebuie ? Ştie el mai bine decît mine ! răspunse el în doi peri.

¹ Adică ceai care avea numele patronului firmei tipărit pe ambalaj. Aşa i se zicea ceaiului ambalat la Kiahta, spre deosebire de cel „din comerţ“, împachetat de intermediari (n. red. ruse).

Cît despre Turganbai, nu-i făcea nici o plăcere că Abai se sfătuiă cu Abîlgazî cu privire la hrana berkutului. Rupse o coapsă de la una din vulpile ucise în timpul zilei, se așeză mai la o parte și începu să pregătească masa berkutului. În vremea asta, Abîlgazî se uita cu luare-aminte să vadă ce anume voia șoimarul să-i dea de mîncare păsării.

Turganbai pregătea pentru Karașolak carne crudă cu sînge, așa cum se hrănesc berkuții slabi, istoviți de puteri. Prin urmare, Turganbai socotea că pasărea începuse să slăbească. S-ar fi zis că așa și era : Abîlgazî, care, în timp ce vorbea, pipăise cu grijă mușchii lui Karașolak, nu găsisese urmă de grăsime nici pe coapse, nici pe piept, nici sub penele de la coadă. În schimb, degetele lui mlădioase și deosebit de ușoare la pipăit dibuiseră sub aripi un strat subțirel, pe care Turganbai nu-l descoperise și pe care ușor l-ar fi putut lua drept capetele penelor mari.

Din cele ce vorbise cu privire la întîmplările zilei, Abîlgazî aflase cum zburase berkutul. Înțelesese de mult de ce Karașolak își luase atît de greu zborul pe înserat și de ce avusese atîta nenoroc cu cea de-a treia și de-a patra vulpe : era prea bine hrănit și foamea nu-i mai dădea ghes să se avînte după pradă multă.

Dîndu-i carne proaspătă îmbibată în sînge, Turganbai făcea o mare greșeală : asta nu putea decît să-i dăuneze păsării, ba chiar s-o strice de-a binelea. Din milă pentru Karașolak, Abîlgazî era gata să mărturisească adevărul. Dar Jirenșe, dîndu-și seama că Abîlgazî apucase a iscodi tot ce-i trebuia lui să știe și de teamă că n-o să-și poată juca rolul pînă la sfîrșit, se ridică, se apropie de el și-l ciupi de picior pe furiș.

— Ia să-l văd și eu, zise el, și luă în mînă berkutul. Îl mîngîie cu un aer nepăsător, i-l trecu numaidecît lui Abai și declară cu hotărîre : Pasărea e bună, numai că o îngrijii prost !

Turganbai se întoarse scurt, dar se stăpîni și își căută înainte de mîncarea berkutului. Luînd apărarea șoimarului jignit, Abai începu să glumească pe seama lui Jirenșe :

— Mi se pare că te-au cam zăpăcit de cap oamenii cu laudele lor : „Jirenșe hotărăște, Jirenșe face, Jirenșe știe...” Îți închipui acum că te pricepi și la berkuți ? Apoi atîta cît te pricepi tu, mă pricep și eu, nu numai Turganbai ! Ia nu mai face pe deșteptul și las-o mai domol ! Bea-ți ceaiul și stai liniștit !

Dar nici Jirenșe nu-i rămase dator.

— Apoi de unde vrei să știm noi ! zise el tărăgănat, zîmbind. Doar noi nu citim cărți rusești. Nici vorbă că în ele

scrie de toate : „Abai trebuie să-și îngrijească berkutul așa și așa...” Atita numai nu știu : cine a scris despre asta, *Poșkin* ori *Tulstoi*, despre care vorbești într-una ? Asta o știi numai tu. Eh, dar mai bine să tăcem. Hai, Abilgazi, să poruncim să ni se trimită caii la pășune !

Și ieși din colibă împreună cu prietenul lui. Afară, singur cu el, începu să-l întrebe amănunțit cu privire la berkut. Cind se întoarseră în colibă, Jirenșe văzu că șoimarul se uita pe gânduri la coapsa însîngerată a vulpii, șovăind parcă dacă trebuia să i-o dea berkutului, în timp ce Abai nu-l slăbea, întrebîndu-l ce fel de hrană era aceea. Turganbai îi răspunse în silă :

– Asta-i *oitamak*¹...

Voia poate să spună că trebuia să se gîndească la hrana din ziua aceea, ori, pur și simplu, voia să scape de întrebările lui plictisitoare ? Abai nu auzise niciodată despre asemenea mîncare și-i punea mereu întrebări. Profitînd de discuția lor, Jirenșe se grăbi să-l întrebe în șoptă pe Abilgazi :

– Spune repede : cum o să zboare mîine, dacă mănîncă așa ceva ?

– O să apuce vulpea, dar o să-i dea drumul, îi răspunse Abilgazi, tot în șoptă.

Jirenșe se întinse pe locul lui din fund și-și puse o pernă sub cap, mîngîindu-și barba deasă și roșcată și uitîndu-se la Turganbai, care rămăsese pe gânduri. Apoi zise, cu adîncă convingere :

– Bine... Lasă-l să mănînce din *oitamakul* ăsta al vostru... Dar țineți minte ce vă spun, și-o să vedeți că nu greșesc : mîine o să apuce vulpea, dar n-o să fie în stare s-o țină !

Zicînd așa închise ochii, prefăcîndu-se că se odihnește în așteptarea cinei și urmărindu-l pe Turganbai pe sub pleoapele pe jumătate închise.

Într-adevăr, șoimarul stătea la îndoială, întrebîndu-se dacă îi dădea berkutului tocmai ceea ce-i trebuia, și ar fi vrut să se sfătuiască cu Abilgazi, în care avea mare încredere. Dar auzînd cele ce prezicea Jirenșe, se supără foc pe djighitul acela încrezut și, inciudat, îi dădu lui Karașolak toată mîncarea pe care i-o pregătise. După ce berkutul mîncă pe săturate și-și umflă bine gușa, Jirenșe se înveli cu șuba peste cap, îl ciupi pe Erbol, care stătea tolănit lîngă el, și rîse pe înfundate. Toată socoteala lui se bizuia tocmai pe firea violentă a lui Turganbai. Proceda înadîns împotriva tuturor regulilor vînațorești, căutînd să-l scoată pe șoimar din sărite și să-l zăpăcească :

¹ *Oitamak* – în traducere literală „mîncare-gînd” (n. r.)

nici un vînător adevărat nu-i spune unui șoimar, care, zi cu zi, îi antrenează berkutul : „Nu-l hrăni așa că-l strici !”

A doua zi dimineța, cînd gazdele își făcură pregătirile să plece la vînătoare, Jirenșe și Abîlgazi plecară cu ei. De data aceasta, însă, nu prea găsiră vînat. Abia spre seară, unul dintre djighiții lui Jirenșe izbuti să stirnească o vulpe, pe o coastă plină cu tufăriș. Jirenșe nu îngădui să se slobozească berkutul lui, care aștepta pe mîna lui Abîlgazi, și-i dădu rîndul lui Karașolak. Zărind vulpea, berkutul se smulse de pe mîna lui Abai, o ajunsese într-o clipă și-și înfipse ghearele în ea.

Văzîndu-l zburînd fulgerător, Abai se întoarce cu ironie spre Jirenșe :

– Ia te uită la el cum a pornit ! Să vedem acum ce se alege de prezicerea ta !

– Să vedem ! îi răspunse Jirenșe în batjocură, uitîndu-se la berkut. Deocamdată, încă nu ți-ai legat vulpea de șa, așa că nu te lăuda prea curînd...

În clipa cînd Karașolak se arunca fulgerător asupra vulpii, sălbăticiunea ajunsese aproape de tufele de sălcii. Spinarea i se încovoia acum sub greutatea berkutului. Se lipi de pămînt.

– A prins-o ! A pus-o la pămînt ! strigară Abai și Erbol, pornind într-acolo în goana cailor. Jirenșe și Turganbai se luară după ei în galop.

Răsucîndu-se cu deznădejde, vulpea îl scutura pe Karașolak din spate și-l tîra spre tufăriș, căutînd să scape din ghearele care o strîngeau ca în clește. Cînd călăreții fură aproape de tot, nesimțîndu-se în stare să mai stăpînească vulpea, care se zbătea cu furie, Karașolak desfăcu ghearele și-i dădu drumul. Clătînîndu-se de durere, vulpea ocoli în fugă o tufă și, ca și cum abia atunci și-ar fi venit în fire, se repezi în tufăriș și se făcu nevăzută.

Înciudați, Abai și Erbol se plesniră cu palmele peste șolduri și-și opriră caii scurt. Jirenșe nu zicea nimic. Se legăna în șa – înainte și înapoi – și rînjea. Turganbai nu voia cu nici un preț să dea vina pe pasăre, și nici să se recunoască vinovat. Ca și Djabai în ajun, el dădea toată vina pe tufăriș.

– În vinele lui Karașolak curge sîngele lui Geanbaur, zicea el cu încăpăținare. Cine a fost cel mai bun cunoscător al soiului acesta, dacă nu Uali-tiure ? Și doar el așa spunea : „Nici o vulpe nu scapă de ghearele lui Geanbaur. Dar în tufăriș, el nici n-o să înceapă lupta cu ea !”

Ar fi fost însă greu de spus dacă această încheiere îl liniștea măcar pe el.

Cu asta, vînătoarea se termină : nu mai erau vulpi. Toată lumea o luă îndărăt spre colibe. Și în timp ce se întorceau, Jirenșe nu-i mai dădea pace lui Abai, rîzîndu-și de el, răutăcios, că nu-și cunoaște propria lui pasăre.

Abilgazi cercetă din nou pătura de grăsime pe care o descoperise în ajun sub penele aripilor. O simțea mai bine acum. Cei doi prieteni erau cu ochii în patru la șoimar, să vadă cum o să-și hrănească berkutul în seara aceea.

Turganbai se hotărîse să nu schimbe hrana lui Karașolak două sau trei zile la șir. Dacă berkutul o să înceapă a se îngrișa o să vadă curînd, și în cazul acesta n-o să-i fie greu să-l pună la slăbit. Cînd e vorba de grăsime, lucrul cel mai primejdios e să n-o descoperi la timp : o greșeală de șapte pînă la zece zile poate să strice pasărea cu totul. După ce le chibzui bine toate, căutînd să se încredințeze dacă pasărea se îngrișa sau nu, Turganbai începu s-o îndoape iarăși cu „oitamakul“ lui.

După ce-l descusu din nou pe Abilgazi cu privire la efectele acestui regim asupra felului de a se purta al păsării, Jirenșe așteaptă pînă cînd Turganbai îl hrăni pe Karașolak, apoi, ca și în ajun, își spuse părerea fără ocol. Vorbi și mai hotărît :

– Mîine, Karașolak nici măcar n-o să se repeadă la vulpe. O să zboare pe alături de ea, făcu el, tărăgănînd alene vorbele.

De data aceasta, Abai se supără.

– Trăncănește tu, trăncănește... Dracu te-o fi învățînd... Ia uitați-vă, a apărut și la Kirghiz-Șati un *baksî*¹ ? Mîine o să-ți arate el, Karașolak, cîte parale face, ai să vezi !

Dar ca și în ajun, Jirenșe îi întoarse spatele, se înveli cu șuba și, fără să-i riposteze, adăugă doar atît :

– Apoi dacă-i vorba așa, atunci să știți de la mine că, timp de o săptămînă, berkutul vostru n-o să se arunce la nici o vulpe !

A doua zi dimineată, plini de nerăbdare, vînătorii plecară mai devreme ca de obicei. Dar nici în ziua aceea nu găsiră vînat. Abia spre seară stîrniră o vulpe. Prezicerea lui Jirenșe se adeveri întocmai : Karașolak se repezi ca o vijelie la pradă, o ajunse, dar, fără să se arunce asupra ei, trecu pe lîngă ea și se așeză pe o piatră prin apropiere.

Jirenșe își atinsese ținta : Abai, Erbol și Turganbai erau de-a dreptul uluiți. Jirenșe își strigă gonaciul și, fără măcar să-și ia rămas bun de la Abai, porni în trap întins spre sălașul lui, unde își aveau colibele și el, și Abilgazi. Își strigă și prietenul, dar Abilgazi nu mai voia să fie părtaș la toate aceste glume proaste pe socoteala lui Abai și a prietenilor lui și rămase cu ei.

¹ *Baksî* – vraci, vrăjitor (n. r.).

După ce Jirenşe dispăru din ochii lor, Abîlgazî îi spuse lui Turganbai :

- L-ai învinuit pe nedrept pe Karaşolak. Lasă-l în seama mea vreo trei zile şi ai să vezi că-i trece. Haide, nu te mai încăpăţina...

Abia acum Abai îşi dădu şi el seama de greşala lui Turganbai.

- Ascultă-l ce-ţi spune şi nu te mai încăpăţina. Amîndoi sîntem de vină : nu trebuia să avem încredere numai în noi. îi spuse el şoimarului.

Vreme de trei sau patru zile, în timp ce Karaşolak era readus la starea lui dinainte, Abai nu ieşi din colibă. Înţelesese bine că Jirenşe le pusese toate la cale anume ca să-l pedepsească pentru îngîmfarea lui, dar nu se supără pe el şi nici nu se gîndi să se răzbune. Atîta doar, îi era ruşine de încăpăţinarea lui.

Plecînd la vînătoare, luase cu el un sac întreg cu cărţi, Porunci să i se facă focul mai des în colibă şi să i se gătească kavardak din vînat proaspăt. Apoi se apucă de citit.

Nu trecu mult şi Turganbai şi Abîlgazî declarară că berkutul îşi recăpătase toate însuşirile bune, şi vînătoarea reîncepu. Dar aduceau pradă puţină : în patru zile, cu doi gonaci, nu prinseseră decît două vulpi.

Se sfătuiră între ei şi veniră la Abai să-i comunice hotărîrea lor. Ar fi fost timpul să plece din locurile acelea, unde nu se mai găseau vulpi, şi să se strămute în munţii Maşan. Nu era uşor să ajungă acolo, prin ţinutul de dealuri fără drumuri, dar iarna era abia la începutul ei şi zăpada nu era prea adîncă. Bekpol, vînătorul cu puşca, veni şi el cu ei. El căuta arhari şi cerbi, pe care-i doboră cu puşca. Dar nu mai găsea prin apropiere nici arhari şi nici cerbi, şi era încredinţat că pleaseră să ierneze în Maşan.

Maşanul nu ţinea de plasa Cinghiz. Acolo, la hotarul pămînturilor neamului karakesek, locuia o mică parte din tobikţi. Abai însă nu fusese niciodată pe acele locuri şi nu ştia cine iernează acolo. Drumul îndepărtat, prin aşezări de iarnă străine, nu-l prea ispita. I se părea că, o dată ce nu mai era vînat, cel mai bun lucru ar fi fost să se întoarcă acasă. Afară de asta, din clipa cînd începuse iarăşi să citească, pierduse orice gust de vînătoare. În schimb prietenii lui, vînători neobosiţi şi pătimaşi, i-ar fi putut lua împotrivirea drept lene şi meschinărie. Prin urmare, călcîndu-şi pe inimă, se hotărî să înfrunte toate greutăţile călătoriei şi să sfîrşească vînătoarea în Maşan.

Avea de gînd să treacă de acolo peste Cinghiz ca să iasă spre aşezarea lui de iarnă de la Djidebai.

Le-ar fi fost cu neputinţă să ajungă la Maşan într-o singură zi. De aceea, se hotărîră să meargă pînă la aşezările neamului orazbailor, care se aflau în ţinutul Esbolat-Karasu, pe culmile dealurilor Bugîli din apropiere. Tot acolo trebuia să ajungă pînă la căderea nopţii şi grupul lui Abîlgazî şi Jirenşe. „Iar mîine dimineată, plecăm de acolo împreună prin trecătorile de la Bugîli spre Maşan şi, înainte de a se însera, ne ridicăm acolo colibe. Nu face să ne grăbim“, îi sfătui Abîlgazî.

Se înţelesesă, şi Abîlgazî plecă în sălaşul lui să-şi petreacă noaptea cu prietenii şi să se pregătească de drum.

În zori de zi, toate cele trei colibe ale sălaşului lui Abai erau gata desfăcute. După ce trimise poverile la Abîlgazî, însoţite de Turganbai, de Smagul şi de ceilalţi vînători, Abai se hotărî s-o ia de-a dreptul spre Karasu, împreună cu Erbol, Şake şi Baimagambet.

Pe la amiază, cei patru prieteni începură să coboare valea Botakan. Nu era multă zăpadă pe-acolo. Locurile acestea le cunoşteau bine cu toţii : în fiecare vară, aulele rubedeniilor lui Abai veneau să se așeze prin împrejurimi. Caii drumetilor, bine hrăniţi, rezistenţi şi bine potcoviţi, mergeau într-un *bulan-kuiruk*¹ egal şi rapid. Zăpada, atîta cît căzuse în zilele fără ger şi fără vînt, n-avusese cînd să se întărească şi, moale şi înfoiată, nu îngreua prea mult mersul cailor. Totuşi le ajungea la glezne, şi călăreţii mergeau unul cite unul ca să nu-i obosească. Înaintea tuturor călărea Şake. Cu toată tîrîrea lui, era un călăreţ vestit şi, pe deasupra, mai fusese de două ori la vînătoare pe acolo şi cunoştea bine locurile.

De dimineată, vremea era ceţoasă. Pe urmă începu să se însenineze : ceaţa care ascundea munţii înalţi se risipi, dar soarele nu se vedea. Pe cerul cenuşiu norii goneau spre miază-noapte ca nişte cocoase de cămile. Gerul, uşor de tot şi fără vînt, nici nu pişca obrajii.

După ce îi încredinţă nepotului său conducerea micii lor caravane, Abai mergea fără să mai dea vreo atenţie celor din jur. Acolo, la Botakan, îşi petrecuse el copilăria. Îl năpădiră amintirile bucuriilor şi ale amărăciunilor, ale fericirilor şi tristeţilor acelor vremuri.

În suflet i se trezi, vie, recunoştinţa caldă pentru Zere, bunica lui moartă, şi pentru Ulgean, mama lui. Recunoscu

¹ *Bulan-kuiruk* - în traducere literală „bălăbănit din coadă“, denumirea unui anumit fel de a merge al cailor de stepă (n. r.).

dintr-o aruncătură de ochi văgăuna în care, cu atîția ani în urmă, se înălța iurta cea albă. Acolo, chiar pe locul acela pustiu acum și ascuns sub zăpadă, rudele lui îl recunoscuseră pentru întîia oară ca bărbat. Asta se întîmplase în dimineața zilei cînd el și cu Erbol se întorseseră de la asul de pomenire al lui Bojei și se prăbușiseră în pat, istoviți de atîtea griji și frînți de atîtea nopți fără somn. Îndată ce se trezise, amîndouă iubitele lui mame îi aduseseră pentru întîia oară în viață, încă băiat fiind, căpățina de berbec, în semn de mare cinste. Îi puseseră dinainte tava, urîndu-i „toate cele bune tinărului fecior, care se dovedise a fi om în toată puterea cuvîntului“...

I se păru că o vede înaintea lui pe bătrîna bunică Zere, că n-ar avea decît să închidă ochii și să întindă mîna ca să-i atingă degetele subțiri, încovoiate de bătrînețe. Simțea cum aceste degete îi mîngiau creștetul. I se puse un nod în gît, ochii i se umeziră și șopti, abia auzit, versetul de pomenire din Coran, trecîndu-și palmele peste obraz.

Credincioșii fac rugăciuni de pomenire fie la mormînte, fie în anumite zile hotărîte prin canoane. Abai își rostea rugăciunea pentru bunica lui într-un loc unde, ca și acum, era înconjurat de amintiri și unde dorul ei îl năpădea cu o nestăpînită putere. După ce își sfîrși versetul, se întoarse și se uită îndelung la Karașoki și la munții Kazbala, rămași în urmă. „Trebuie să-mi întipăresc bine în minte priveliștea lor de iarnă“, se gîndi el.

După această amintire, locurile acelea cunoscute treziră în sufletul lui încă una : amintirea a tot ce se întîmplase de mult și nu putea uita...

Printre norii care pluteau jos i se păru că vede, o clipă, chipul lui Toggean – tînără, zîmbitoare, înfloritoare... Iată, pe colina de acolo i-a adus Erbol vestea fericită... Și totul îi învie în minte : călătoria aceea în noapte, și întoarcerea, întîlnirea cu Toggean după o despărțire grea, îmbrățișările din crîngul des de la Djanibek, și luna strălucitoare... Trecutul i se trezi în suflet, cu suflarea lui și cu șoaptele lui ușoare, abia auzite. Adîncit în vedeniile acelea triste, șovăitoare și chinuitoare, Abai nu mai știa unde se află și încotro se îndreaptă. Căzu într-un fel de lungă uitare. Cu ochii închiși, i se părea că citește cartea visului neimplinit, scrisă cu sîngele inimii lui. Totul pierise pentru el. Nici nu mai știa cum trece timpul.

Și, deodată, viața năvăli în lumea visurilor lui dureroase. Tresări, ca trezit din somn în brațele iubitei, și se întoarse la realitate.

Calul stătea pe loc. Însoțitorii lui se opriseră și ei. Vîntul bătea cu putere, ninsoarea făcea să dispară și cerul, și pămîntul în pîcla ei albicioasă și neîntreruptă, acoperind călătorii, care stăteau întorși cu spatele spre vînt. Pentru Abai schimbarea vremii era ceva cu totul neașteptat.

— O fi furtună jos ? îl întrebă el pe Șake.

— Nu pot înțelege, îi răspunse tînărul. E un adevărat uragan ! Zăpada cade de sus, dar se ridică și de jos...

— Numai de nu ne-am rătăci. Ești sigur că sîntem pe drumul cel bun ? Nu cumva ai pierdut direcția ? stăruie Abai.

Șake nu mai știa nimic. La drept vorbind, se oprise tocmai ca să se sfătuiască cu tovarășii de drum.

— N-am băgat de seamă dincotro s-a ridicat vîntul, mărturisii el, rușinat. Cînd am văzut locurile cunoscute pe unde ne strămutam vara, am căzut pe gînduri și am uitat că trebuia să fiu cu ochii în patru. Mi se pare că bate drept dinspre Esbolat-Karasu...

Și tînărul se uită la Abai întrebător, închipuindu-și că, fiind mai în vîrstă, el trebuie să fi observat de mult direcția vîntului. Însă, spre mirarea tuturor, Abai întrebă :

— Dar de cînd s-a stîrnit vîntul ? Eu l-am simțit abia acum, cînd ne-am oprit...

Vorbea ca un om care se trezise din somn chiar în clipa aceea.

Înroșit de ger, Baimagambet izbuoni în ris. La drept vorbind, dintre toți patru, numai el se gîndise la timp cum ar trebui să-și urmeze drumul pentru ca vîntul, singurul care le-ar fi putut arăta calea prin negura de omăt a viscolului, să-i călăuzească în direcția cea bună.

— Trebuie să mergem așa fel ca să ne bată vîntul din față, dar și puțin din dreapta, îi încredință el.

Șake însă nu-i dădu crezare.

— Ți se pare ție că trebuie să bată și dintr-o parte. Dar vezi, eu cred că trebuie să bată drept în fața calului, zise el.

Începură să se certe. În cele din urmă, Șake se întoarse spre cei mai în vîrstă :

— Dacă mai stăm aici, ne rătăcim de tot. Ori ne călăuziți voi, ori lăsați-mi mie grija asta. Sînt încredințat că trebuie să mergem drept împotriva vîntului. Hotărîți-vă mai repede, că trebuie să ne urnim din loc.

Șake îi păru lui Abai mai sigur pe sine și mai priceput decît toți ceilalți, chiar și decît el însuși. Nu mai stătu la gînduri :

— Da, dragul meu, ești mai ager și mai sprinten decît noi. Ce-o fi o fi, mergem după tine ! Ia-o înainte.

- Atunci, dați-i drumul ! Luați-vă după mine ! Încheiați-vă bine hainele și legați-vă zdravăn glugile : mă tem că o să fie un viscol adevărat !

Șake se întoarse împotriva vântului și, dînd bici murgului, care se încăpățîna, o luă din loc în trap întins.

Abai porni în urma lui, trăgîndu-și gluga pînă pe sprîncene și strîngîndu-și bine poalele ceapanului. Crupa murgului era largă ca o strachină de kumis răsturnată cu fundul în sus, și Abai, fără să-și ia ochii de la ea, se ținea aproape de Șake. Viscolul își închise brațele în urma lor. Și cei patru călăreți, despărțiți de lume, se aruncară în negura albă și clocotitoare, înainte, mereu înainte prin stepa pustie.

Merseră mult, fără să se oprească. Vîntul care le bătea în față arunca peste ei, șuierînd, valuri de colb argintiu. Gerul se făcea tot mai aspru. Ninsoarea nu mai cădea în fulgi mici și moi, ca la începutul drumului, ci îi izbea dureros în obraz cu mazărice tare. Începu să fie greu de călărit împotriva vîntului.

Murgul lui Șake se uita mereu îndărăt la caii care veneau în urma lui, de parcă ar fi vrut să se ascundă la spatele lor. Cum simțea că-i slăbesc dîrlogii, cum întorcea capul. Răbufnirile de vînt care-l băteau drept în frunte îi aruncau moțul îndărăt, îl săgetau și-l pișcau de parcă-i smulgeau părul fir cu fir. Șake vedea că murgului nu-i vine de loc ușor să lupte cu vîntul. Dar, temîndu-se că dacă s-ar abate din calea vîntului ar pierde drumul cel bun, lăsa de multe ori gîrbaciul peste coastele lui, cu toate că pînă atunci nu-l bătuse niciodată.

Curînd, Abai văzu că roibul lui mergea singur după calul lui Șake, de parcă era lipit de coada murgului : inteligent, calul înțelesese că dacă ar rămînea în urmă, vîntul l-ar izbi și mai tare în frunte. Dar pe Abai călărețul din față nu-l adăpostea de viscol. Nu trecu mult și mustățile, barba, și pînă și genele lui Abai se albiră. Se aplecă peste oblîncul șei, dar nici asta nu-i folosi la nimic. Răzbind pe sub gluga de vulpe, vîntul îi înțepa dureros tîmplele, iar cînd încerca să se ferească de vînt și întorcea capul, viscolul îi arunca pe după guler pumni întregi de zăpadă.

Frigul începea să-l doboare. De frică să nu-i degere obrații, Abai încercă să și-i frece cu palmele, dar gerul îi pișcă îndată virfurile degetelor, așa că abia mai putea să țină în mîini dîrlogii și gîrbaciul. Schimbîndu-și mereu poziția, aplecîndu-se cînd la dreapta, cînd la stînga, cînd înainte, pînă peste coama calului, Abai se istovi cu totul. Vîntul care-i pătrundea pe sub căciulă îi îngheța dureros tîmplele, mîinile îi înțepeniseră. Nu mai putea face nimic nici cu poalele ceapanului : cu toate

sforțările lui de a le ține strînse, vîntul i le desfăcea mereu. În ciuda hotărîrii lui de a nu arăta cît era de sfîrșit, nu se putu stăpîni și-i strigă lui Șake să se oprească pentru odihnă.

Îndată ce se opriră, caii se întoarseră singuri cu coada spre vînt, plecîndu-și capetele. Călăreții coborîră, adăpostindu-se, oarecum, pe după cai de furia vîntului.

— Al dracului viscol ! zise Erbol.

— Bine-ar face să se potolească, altfel e rău de noi. Nu poți măcar să te uiți împotriva vîntului ! întări Abai, cătînd la ninsoarea care se răsucea în vîrtej, în jurul lor, din toate părțile.

Toți își scoaseră basmalele din buzunare și-și legară strîns frunțile pe sub căciuli. Ca totdeauna, Baimagambet nu se prăpădea cu firea :

— O să se potolească, nu vă pierdeți nădăjdea !

Oțelit și voinic, stacojiu de ger, Șake părea mai tare decît ceilalți. Zise, cu hotărîre :

— Dacă ne-am înșelat în ce privește direcția vîntului, înseamnă că ne-am rătăcit de-a binelea, și atunci nimic nu ne mai poate ajuta. Dar dacă mergem așa cum trebuie, atunci pînă pe seară ajungem la Esbolat-Karasu. Ori așa, ori altminteri, tot nu folosim nimic stînd pe loc ! Trebuie să răbdăm și să plecăm cît mai repede : gerul n-o să slăbească dacă ne-o mîrî la pas ! Abai-aga, cată să fim mai tari în hotărîrea noastră ! încheie el și, strîngînd chinga calului, sări în șa. Ceilalți încălecară și ei în tăcere.

Timpul trecea, iar călătorii mergeau mereu tot înainte, încercînd să nu slăbească trapul întins al cailor. Vîntul furios suiera și izbea în răbufniri scurte. Oamenilor li se părea că asurziseră de atîta urlet neînterupt și pătrunzător, prelung și amenințător, ca al unor haite de lupi de stepă care se strigau prin viforniță, căutînd fie adăpost, fie sînge cald.

Și aceasta era stepa cea dragă a lui Abai ! Pustie, plină de urletele viscolului, ea îi părea acum ca o mamă vitregă, nemi-loasă și crudă. Iată, aceste djailiauri, acoperite cîndva cu iarbă proaspătă, i-au fost leagănul de aur al copilăriei. Acum, dinspre ele bătea suflarea rece a morții ; păreau a fi morminte înghețate, larg deschise în așteptarea victimelor...

Nici cer, nici pămînt, nici munți, nici dealuri, nici văi. Numai picla deasă a omătului, urletul vîntului și patru cai... Toată lumea s-a strîns într-un ghem de viață, de-l poți cuprinde în pumn. Abai nu-i în stare să exprime în limba cazahă tot ce se petrece în jur. Îi vin mereu în minte două ouvinte pe care le găsisese în cărțile rusești : „haosul“ și „furia elemen-

telor naturii". Scria într-o carte că tot universul se născuse dintr-un asemenea vârtej și dintr-o asemenea furtună. Așa joacă apa cînd clocotește. Așa se zbugiumă marea furioasă, înălțînd valuri uriașe și înspumate, pe care iarăși le înghite bezna. Iar omului care se afundă în aceste valuri, așteptîndu-și din clipă în clipă moartea, lumea nu trebuie să i se pară mai mare ca un pumn...

Deodată, zgomotul se potoli fără veste, ca retezat. O licărire de nădejde pîlpîi în sufletul lui Abai. „În sfîrșit ! Oare s-o fi terminat ? S-ar zice că tot am meritat cu ceva să scap cu viață“...

Șake strînse dirlogii și-și opri calul. Ceilalți făcură la fel.

— Mi se pare că s-a mai lăsat ! se bucură el. Vremea ne vine într-ajutor. Dar pe unde-om fi ?...

Ningea încă, însă nu cu mazărice, ci cu fulgi moi, prin care nu se mai vedea nimic în jurul lor. Drumeții o luară la pas, lăsînd caii să răsufle, sfătuindu-se între ei și încercînd să găsească ce era de făcut. Ziua scurtă de iarnă se apropia de sfîrșit. Era cu neputință să afle în ce loc se găseau acum.

Totuși, toți se uitau cu nădejde în jur. Li se năzăreau mereu cînd așezări de iarnă întunecate, cînd turme de vite scoase la păscut. Dar privindu-le mai cu luare-aminte, nu mai înțelegeau nimic.

— Oare ce-o fi acolo ? Dar punctul cea negru de dincoace ? S-ar zice că am lăsat ceva în urmă ! își ziceau ei, arătînd cînd într-o parte, cînd într-alta.

Dar de fiecare dată își dădeau seama că negura înserării și perdeaua de ninsoare îi păcăliseră din nou : așezarea cea întunecată era un pietroi ieșit de sub zăpadă, iar punctele negre, care închipuiau vite, erau vîrfuri de sălcii sau tufe de scai.

Călătorii își pierdură din nou nădejdea. Nu puteau cu nici un chip să recunoască locurile pe unde treceau, cu toate că vîntul se mai potolise, iar viscolul încetase de tot. Baimagambet, care de la început nu fusese de aceeași părere cu Șake, era acum pe deplin încredințat că băiatul greșise direcția : mergînd atît de repede, ei ar fi trebuit să iasă de mult la Esbolat-Karasu. De cîte ori treceau pe lîngă vreo rîpă, vreo vîgăună ori vreo albie de pîriu, zicea :

— Nu seamănă nici pe departe cu împrejurimile de la Karasu ! Acolo sînt dealuri cu pănușită, coline de piatră și coaste line, pe cînd aici, peste tot e numai cîmpie brăzdată de pîraie și de izvoare. Am luat-o pieziș, și încă mult !

Grupul mic de călăreți înainta mereu, cuprins de îndoieli. Soarele apuse și se făcu întuneric. Oamenii mergeau în necunoscut. Ca să-și lase caii să răsuflă cît de cît, se opriră la un izvor și-i lăsară să-și caute hrană pe sub zăpadă. Abai coborî cu greu din șa și se prăbuși la pămînt fără să-și aleagă locul. Încercă să se sfătuiască cu Erbol, dar nici el nu era în stare să-i spună ceva îmbucurător. Totuși pe el nici oboseala și nici îngrijorarea nu-l doborîseră.

— Lasă, nu-ți mai bate capul ! îi răspunse el, glumind. Noi, adică tu și cu mine, am găsi cu siguranță calea, dacă am călări pe drumul mare. Dar să căutăm pe vremea asta, și încă în toiul nopții, vreo colibă singuratică, numai cît un ghemuleț de lînă ? A o găsi în stepa pustie e ca și cum ai găsi un ac în carul cu fîn ! Ai face bine să nu-l mai zăpăcești pe Șake !

Cînd încălecară din nou, vîntul, care se domolise o vreme, începu să vuiască din nou, amenințător, iar viscolul, care urlase sinistru toată ziua, ca venind de dincolo de mormint, se dezlănțui cu o nouă furie ! Gerul se întărea tot mai mult, scoțîndu-i din minți. La toate acestea se mai adăuga și foamea : de dimineată nu mai mîncaseră nimic. Drumul fără sfîrșit se lungea, se lungea mereu. Abai se simți rebegit și le strigă celor care mergeau în urma lui :

— Mi-au înlemnit picioarele ! Nu mi-am închipuit niciodată că și unui călăreț pot să-i înghețe picioarele ! Dar tu, Baimagambet, oum o duci ?

Baimagambet era tot atît de rebegit și el.

— N-ar fi mai bine să ne oprim și să ațipim un pic ? propuse el.

Se opriră din nou cu toții și ținură sfat. Lumea se făcuse iarăși mică, mică de tot : se închidea acum în jurul celor patru capete de cai. Caii erau și ei istoviți și chinuți, ca și oamenii.

Șake propuse să-și caute un loc de adăpost, fie și după vreun bolovan. Erbol însă dădu din mină :

— Eh, unde vrei tu să găsim vreun bolovan pe-aici ? Mai bine ne încredințăm soarta în mîinile lui Allah și ne culcăm colea pe loc, la adăpostul cailor.

Se culcară cu toții de-a dreptul în zăpadă, strînși unul lîngă altul.

Vîntul rece le vijilia îngrijorător pe la urechi, de parcă vremea rea se hotărîse să nu se lase pînă nu s-o răzbuna pe mult încercații drumeți, cine știe pentru ce vină. Abai stătea oulcat cu capul pe genunchii lui Erbol. I se părea că trupul i se învîrte fără încetare. Vîrtejul acela de zăpadă îi cuprinsese, învîrtindu-i delaolaltă cu caii și cu tot pămîntul prefăcut într-un

bulgăraș rece, și-i purta undeva, ca pe un ghem de ciulini. Capul i se învîrtea, îi era greață și vuietul stăruitor din urechi nu-l mai slăbea. Lumea adevărată pieri ca în delir, gîndurile i se încurcă și Abai căzu într-o toropeală adîncă...

Călătorii nu știau cît dormiseră. Erbol se trezi cel dintîi și începu să-i zgîlție pe ceilalți :

– Hei, djighiți, sculați-vă ! Somnul e dușmanul nostru ! Treziți-vă, nu vă lăsați !

Scuturînd de pe ei zăpada care-i acoperise, toți patru săriră în picioare. Era noapte adîncă. Abai gemu :

– Nu-mi aduc aminte să mai fi înghețat vreodată ca acum. M-a pătruns frigul pînă-n măduva oaselor...

Începu să umble încoace și încolo, bătînd apăsător din picioare. Chiar și cei mai tineri erau rebegiți de frig. Ca să le circule sîngele mai iute, scuturau cu gîrbaciul și cu mîneca zăpada care acoperea caii din belșug, ca lîna oilor de primăvară.

– Eh, acum e de prisos să ne certăm : ne-am rătăcit, hotărî Erbol. Hai, să mergem oriunde, dar în trap întins, măcar să ne încălzim !

Încălecară cu greu și o luară înainte la drum. Într-adevăr, călărînd repede, se mai încălziră puțin. Meraseră așa mult timp. În cele din urmă, dimineța se arătă încet, abia luminînd prin picla de ninsoare. Drumeții tăceau. În adîncul sufletului fiecare nădăjduia că, o dată cu venirea zilei, viscolul va slăbi din nou. De mila cailor, Șake îi lăsă în trap mărunt.

Era aproape de amiază. Lumina soarelui răzbea cu greu prin pinza viscolului, care tot nu slăbea.

Începu încă o zi de lungă rătăcire prin stepa turbată, bîntuită de viscol.

Drumeții treceau prin rîpi, peste dealuri și coline necunoscute, oprindu-se la fiecare ceas ca să-și hrănească și să-și odihnească caii. Și la fiecare popas se gîndeau la unul și același lucru, mereu același. În cele din urmă, se hotărîră să schimbe direcția, adică să meargă așa cum îi sfătuisese Baimgambet, cu vîntul dintr-o parte.

Abai se simțea rău bolnav. Din cînd în cînd, trupul înghețat în timpul nopții i se încălzea, dar frigul dinăuntru nu-l slăbea de loc. Pe înserat, cînd se opriră la popas, Abai se coborî de pe cal cu greu și se prăbuși lîngă o piatră.

Era cu totul zdrobit de oboseală și înțepenit de ger. I se părea că n-o să se mai poată ridica niciodată : pămîntul îl atrăgea ca un magnet. Se apropia oare ceasul cînd va trebui să piardă orice nădejde de viață ? Dar atunci, de ce sufletul

i-e atît de ciudat de liniştit, de ce gîndul sfîrşitului şi al morţii nu-l înspăimîntă ? Dimpotrivă, este ceva în el care spune cu resemnare : „Ei, dacă-i vorba de sfîrşit, fie. Numai să vină mai repede...” Amintirile din ajun, întrerupte de viscol, i se iviră din nou în minte : chipul dragii lui bunici Zere, blindă ca soarele, şi icoana lui Toggean a lui... Toggean, pe care n-o va uita pînă la cea din urmă suflare, stă, în cea din urmă clipă din viaţă, înaintea ochilor lui, ea, numai ea, luminoasă ca luna plină şi zîmbitoare, ea, iubita... Avînd în faţa lui aceste două chipuri dragi, unul al unei moarte, celălalt al unei dispărute, Abai stătea culcat fără să doarmă, adîncit în gînduri grele şi triste. Era oare cea din urmă vedenie, de rămas bun ?...

Deodată, i se păru că aude un glas puternic omenesc. Tresări, dar, crezînd că aiurează, nu răspunse. Tovarăşii lui dormeau ghemuiţi lingă el. Dar strigătul se auzi din nou, şi acum Abai îşi dădu bine seama că era, într-adevăr, un glas omenesc.

Sări în picioare : i se păru că e pe deplin sănătos. Se ridică cît era de lung şi răspunse strigînd de trei ori, cu glas puternic şi prelung. Căii istoviţi îşi ridicară capetele de la pămînt şi-şi ciuliră urechile. Erbol şi cei doi tineri, treziţi pe neaşteptate, săriră în picioare, speriaţi.

Erbol se repezi la Abai.

– Ce s-a întîmplat, Abai ? De ce strigi ? întrebă el, uitîndu-se cu îngrijorare la prietenul lui. Credea că aiurează. Dar Abai îi răspunse cu aprindere :

– Strigaţi şi voi ! Chiar acum am auzit limpede un glas omenesc. Strigaţi mai tare !

Vîntul urla cu aceeaşi putere. Toţi patru strigară într-un glas, apoi ascultară. Li se păru că o pată nelămurită şi întunecată se mişca prin viscol, venind din partea de unde bătea vîntul. Strigară din nou. Un răspuns abia auzit le ajunsese la urechi. Şi, deodată, un călăreţ, care striga fără încetare, ţîşni din vârtejul viscolului, din haosul cel alb, drept asupra lor. Un djighit înalt şi spătos, pe un cal alb, alb şi el de zăpadă de sus şi pînă jos, ducea de dirlogi încă un cal.

– Hei, mai trăiţi ? Unde sînteţi, dragii mei ? strigă el vesel, sărind din şa.

Abai, cel dintîi, îi recunoscu glasul :

– Abilgazi ?... Allah să-ţi îndeplinească dorinţele ! Dar de unde vii ? Şi Abai îl îmbrăţişă cu putere.

Într-adevăr, era Abilgazi.

— Cum, de unde ? Am pornit să vă caut. Allah milostive, dă-ne de-a pururi asemenea noroc ! Puteam oare să nădăjduiesc că o să vă găsesc pe-o vreme ca asta ? Nu era chip să stau locului și m-am repezit, așa, ca să mă liniștesc... Sînteți istoviți, nu-i așa ? N-ați degerat ? Ce fac caii ? Mai rezistă ? Haide, încălecați : pînă deseară dăm de adăpost !

Glasul lui vesel învioră drumeții istoviți și parcă le dădu puteri. Se grăbiră să încalcece și se luară după Abilgazî.

Aflară de la el că se aflau lîngă coasta Mașanului. Abilgazî se așează înaintea lor, călăuzindu-i. Erbol călărea alături de el, vorbind. Cu totul sleit de puteri, Abai lăsă roibu-l să-i urmeze de aproape. Nu putea să-și dea seamă dacă era sănătos, sau bolnav. Îl durea trupul, ca bătut. Din cînd în cînd i se părea că stă pe loc, iar munții și stîncile aleargă pe lîngă el. Rătăcea pe undeva, între vis și viață. Gîndurile i se încurcau și mintea se împotriva să le descurce. În clipele cînd i se limpezeau, încerca să se orienteze în ceața aceea de sentimente. „M-o fi biruit somnul ? Ori sînt într-adevăr bolnav ?“, se întreba el.

Uneori, vorbele pe care le schimbau prietenii ajungeau și la conștiința lui. Erbol îl întreba pe Abilgazî :

— Dar cum de ai izbutit să ne găsești ? Te-a luminat Allah, sau cum ? Oare un om obișnuit poate avea curaj să caute pe cineva pe-o asemenea vreme ?

— Nu mai vorbi așa ! Azi nici nu mai sînt om, sînt lup din valea asta !

— Bine, dar nici lupul nu aleargă pe viscol la vînătoare, ci se repede la prima pradă întîlnită...

— Eu cred, așa, că sufletul m-a călăuzit. Mi-am dat cuvîntul să-mi repar prostia pe care am făcut-o atunci, la vînătoare. Cred că Abai e singurul dintre tobîkți pe care n-aș fi în stare să-l necăjesc !... V-am văzut dimineața, cînd vă urcați pe Botakan, iar cînd s-a pornit viscolul, am înțeles numaidecît că nu se poate să nu vă rătăciți. Noi am ajuns devreme la Karasu și am strigat toată noaptea ca să vă dați seama unde sîntem. Dimineața ne-am trimis sălașul la Mașan, iar eu am alergat toată ziua după voi...

— Și unde credeai că o să ne găsești ?

— Am luat-o la întîmplare... Trăgeam nădejde că, dacă o să țineți mereu aceeași direcție, tot o să vă dați seama de greșeala voastră și, după ce-o să chibzuți bine, o să ieșiți la drumul cel bun. Dacă-i așa, îmi ziceam, atunci or să iasă pe coastele Bugaliului sau ale Mașanului. Așa că am umblat toată ziua pe aici, printre munți. Înainte de a însera, v-am dat de

urmă și am început să vă caut. Dar acolo unde era zăpadă puțină, viscolul vă ștersese urmele. Și atunci am socotit distanța din ochi și m-am repezit după voi, strigînd mereu... Nici n-am mers cine știe cît, doar atît cît îți trebuie să-ți fierbi un ceai, nu mai mult...

– Dar nu te-ai gîndit că poți să te rătăcești? Nu, Abilgazî, tu nu ești un om de rînd. Ești cel puțin un baksî!

Abilgazî nu rise. Ghicea în bobi și pretindea că moștenise această pricepere de la bunicul lui. Însă darul de a nu se rătăci prin stepă el nu-l punea pe seama nici unei vrăjitorii. Într-adevăr, era în stare să-și ducă tovarășii, pe o noapte cît de ploioasă, la o tufă de scai sau la un mesteacăn greu de găsit în stepă, pe care-l cunoștea de mai înainte. Iar iarna putea să călătorească prin stepă pe orice viscol o săptămînă încheiată, în linie dreaptă, ca o săgeată trasă cu arcul, și să ajungă exact acolo unde voia. Îi dezvălui lui Erbol taina lui:

– Nu, nu-s de loc baksî, îi spuse el. Nu mă rătăcesc pentru că m-a învățat un orb, vecinul nostru Tokpai. El umbla totdeauna singur, și pe orice vreme, prin aule și prin trecătoriile de munte. Nu-i mai dădeam pace: „Cum poți dumneata să umbli singur, Tokpai?” Iar el: „Ție calea ți-o arată drumul, mie mi-o arată vîntul“. În nopțile întunecate și ploioase, ca și în picla albă a viscolului, noi sîntem ca și orbul Tokpai. Și atunci, întii trebuie să uiți că ai ochi, și pe urmă să iei seama cum nu se poate mai bine la vînt. Iar în al treilea rînd, trebuie să mai înțelegi cîte ceva! Iată toată vrăjitoria mea! rise el.

Apoi își opri calul și, după ce așteptă să-i ajungă ceilalți, le spuse:

– Iată ce este, djighiți. Vă văd rebegiți de frig. Acum, n-avem chip să ne găsim așezare. Dar prin văgăunile înguste ale Mașanului iernau totdeauna iurtele semințiilor djuaptaiak și motiș. Trag nădejde că o să dăm curînd peste vreun aul de-al lor și o să căpătăm un adăpost, chiar dacă nu dintre cele mai bogate, dar măcar cald, ca să vă dezmoțiți cum trebuie. Vă spun drept că nu știu al cui o să fie aulul în care o să nimerim. Se zice că, în anii din urmă, mai multe aule bogate de-ale motișilor și-au ridicat așezări de iarnă prin aceste văgăuni: poate o să avem noroc să dăm tocmai peste una din ele. Oricum o fi, pînă la noapte tot vă duc eu la căldură!

Călătorii, care nu mai puteau de frig, abia izbutiră să-i răspundă:

– Du-ne, du-ne! Împlinească-se vorbele tale! Du-ne la o casă de om, și fie așa cum vrei tu! Acum, o să ne ținem bine pînă la capăt!

Și își lăsară soarta în mâinile lui Abilgazi.

Călăriră mult timp, în tăcere, prin văgăuna îngustă, cu pădurice rară. Deodată, le ajunse la urechi un lătrat de ciine.

– Slavă lui Allah ! Sîntem salvați ! *Ak-sarbas, ak-sarbas* ¹ !
O, Allah ! strigară toți cu bucurie.

O luară apoi pe marginea pădurii cu mesteceni albi de zăpadă. Îi întâmpinară glasuri multe de ciini, lătrînd de zor și stirnind ecoul din munți. Abilgazi își îndemnă calul, le-o luă înaintea celorlalți și alergă în galop pînă la o cotitură. Acolo se opri, așezîndu-și calul de-a curmezișul drumului. Abai și Erbol îl ajunseră din urmă în trap întins și zăriră în vale, aproape de tot, luminițele roșii ale unor ferestre.

– Oameni, oameni ! Un aul, dragul de el ! Un aul ! Și încă nu doarme ! strigă Erbol către Șake și Baimagambet, care se apropiau.

– Ferestre multe, o așezare mare ! Să știți, djighiți, că-i un aul bogat. Norocul nostru ! se bucură Abilgazi. Și, repezindu-se iarăși înaintea celorlalți, ajunse la așezare, sări din șa și începu să bată cu putere la ușa unei case.

Abai nici nu-și mai aducea aminte cum descălecaser. Baimagambet se grăbise să-i ia dîrlogii din mâini. Trupul nu-l mai asculta : el se opri, neavînd putere să facă măcar un singur pas. Șake îl luă de braț. Caii, casa, stepa înzăpezită, lumea întregă, toate i se învîrteau înaintea ochilor. Un zgomot atît de puternic îi stăruia în urechi, încît nici nu putu desluși vorbele pe care le schimbau prietenii săi cu doi djighiți, care le ieșiră întru întâmpinare. Doar cîteva nume răzlete ajunseră nelămurit pînă la el : „Motiș... Dogal... Naiman... Akkozi...”

Prietenii îl duseră în urma djighiților printr-un coridor larg și întunecos. Undeva, într-un colț, se deschise o ușă, și o lumină roșie răzbi în întuneric. Se auzi un glas de femeie :

– Duceți-i la casa de oaspeți. În casa mare doarme toată lumea. Mi-au spus să-i duceți acolo...

Șake și Baimagambet intrară cu Abai, sprijinindu-l de brațe, într-o odaie încăpătoare. Casa îi cuprinse pe călători cu căldura ei binecuvîntată și cu mirosuri iuți de carne fiartă și de tizic de oaie, de la focul care moinea încă în vatră. Unul dintre djighiți care-i aduseseră acolo deschise ușa, care dădea în odaia de alături. Luminoasă și primitoare, era așternută pe jos, chiar de la prag, cu cergi de pîslă brodate și cu preșuri în dungi. Abilgazi și Erbol intrară cei dintii și se ploconiră

¹ *Ak-sarbas* – berbec alb. În caz de izbîndă, cazahii jertfeau un berbec alb (n. r.).

înaintea gazdei, care stătea lângă patul încrustat cu fildeș. În urma lor, Șake îl aduse pe Abai.

Îndată ce trecu pragul, privirea lui Abai lunecă peste perdeaua roșie cu ciucuri, care ascundea pe jumătate patul încărcat cu perne multe și cu cergi, și se opri asupra gazdei.

— O, sufletul meu ! strigă el, clătînîndu-se. Oare e cu puțință să fie chiar ea ?

Femeia care stătea între pat și sobă purta rochie albă, beșmet negru și avea capul acoperit, așa cum obișnuiesc nevestele tinere. Recunoscîndu-l pe Abai, alergă spre el, făcînd să-i sune în clinchet șolpa grea, împletită în șuvițele de păr.

— O, făcătorule al lumii ! Tu ești, Abai ? Allah, asta înseamnă că soarta a vrut să te mai văd o dată ! Dragul meu ! strigă ea, îmbrățișîndu-l.

Șolpa sună și mai puternic, dar clinchetul ei se stinse. Ascultîndu-l cu ochii închiși, Abai stătea, palid, aproape fără cunoștință. Se rezemă de pervazul ușii, de parcă i-ar fi fost frică să nu se prăbușească în fața tinerei femei, care plîngea în sughituri la pieptul lui. Genunchii îi tremurau, slăbiciunea îi cuprindea tot trupul. Ar fi vrut s-o îmbrățișeze, dar brațele nu-l mai ascultau, și nu putu decît s-o mîngîie cu duioșie pe cap. Nu putea scoate o vorbă, un nod i se așezase în gît și-l sugruma. Deodată genunchii i se îndoiră și căzu lângă prag.

Erbol și Abîlgazi săriră, îl sprijiniră pînă în colțul din fund și-l așezară, rezemîndu-l de perete. Șake și Baimagambet îi desfăcură briul și-i scoaseră șuba.

— Știam eu că-i bolnav ; uite, și-a pierdut cunoștința ! zise Șake, îngrijorat.

— Dumnezeule, ce spui ? E bolnav ? strigă gazda, speriată.

Trase într-o clipă pernele de pe pat și le vîrî grămadă la spatele lui Abai. Îi descheie gulerul beșmetului, se așeză alături de el, îi puse pe frunte mîna ei încărcată cu brățări, frecîndu-i cu cealaltă pieptul. Abai deschise ochii încet, îi luă mîna și și-o duse la pleoape. Apoi își lipi de buze palma ei mică și caldă și o sărută în tăcere. Lacrimi mari și fierbinți îi picurau din ochi. Zise cu glas abia auzit, și nu mai erau vorbe, erau șoapte ale sufletului :

— Toggean a mea... Nu mai doresc nimic... Stingămi-se pentru totdeauna suflarea aici, lângă tine...

Tăcu din nou. Abia atunci Erbol, care stătea lângă prietenul lui, o recunoscă pe Toggean.

— Draga mea, lumina mea, ce spune Abai ? E cu puțință oare să fii chiar tu, Toggean ? strigă, apropiîndu-se cu căldură de ea. Sînt Erbol al tău, comoara mea !

Glasul i se curmă într-un sughiț de plins. Tremurînd din tot trupul, Toggean își ridică obrazul scăldat în lacrimi, îl îmbrățișă puternic pe Erbol și izbucni în hohote de plins, uitîndu-se mereu, cu deznădejde, la Abai.

Cei doi djighiți care-i însoțiseră pe oaspeți pînă acolo urmăreau scena de mult, cu adîncă nedumerire. Dar cînd văzură că Toggean îi făcea și lui Erbol o primire tot așa de călduroasă ca și lui Abai, se liniștiră, închipuindu-și că amîndoi erau rude de aproape ale tinerei neveste. Ei nu făceau parte din familia soțului lui Toggean : unul era mullah, iar celălalt o rudă îndepărtată a aulului, căruia i se încredința de obicei îngrijirea oaspeților. Dînd din miini, uimiți, ei îi spuseră lui Șake :

- Va să zică, asta era ! Sînteți rude cu Toggean ?!

- Și noi care tocmai ne întrebam : oare cine a îndrăznit să pornească la drum pe un asemenea viscol ?

- Numai uitați-vă la ea ce dor i-a fost de aulul ei ! Eh, nu se uită el aulul de baștină, leagănul de aur !

Abai și Toggean se priveau în tăcere, fără să-și ia ochii unul de la altul. Nu puteau să-și vorbească, deoarece la Toggean veneau mereu cînd bucătăreasa cea bătrînă, cînd o tînără kelin, cerîndu-i în șoaptă porunci. Doi djighiți tineri aduseră o masă rotundă, din cele care se desfac, o așezară în mijlocul încăperii și mutară lampa pe ea.

Abai stătea pe jumătate culcat pe o grămadă de perne. Fruntea lui lată, care de obicei era adăpostită sub căciulă, contrasta vădit cu obrazul arș de vînt. Ochii îi erau roșii și umflați, respira cu întreruperi, hîrîind, cite un fior de friguri îi străbătea trupul, și obrajii îi ardeau de fierbințeală. Dar ai fi zis că-și uitase de boală și nu-și mai lua ochii de la Toggean, urmărindu-i fiecă mișcare.

Toggean era și mai frumoasă acum, și mai fermecătoare decît în zilele îndepărtate ale tinereții. Fiecare trăsătură a feței ajunsese la deplina ei desăvîrșire. Virful ușor ridicat al nasului mic și drept dădea întregului chip farmecul cuceritor al nepăsării tinerești, cu toate că privirea ochilor ei sclipitori sub sprîncenele lungi și arcuite era mai gravă, mai adîncă și mai îngîndurată. Toată făptura ei părea o întrupare a frumuseții insufleteite. Poate că tristețea nădejdlor neîmplinite își pusese pecetea pe chipul ei, sau poate că se deprinsese să-și tăinuiască dorul singuratic ? Fața lui Toggean cea de acum nu mai avea acea varietate de expresii, mereu altele, care-l tulburau pe Abai și-l încîntau cu atîta putere pe vîremuri.

Toți cei din jur vorbeau cu însuflețire. Dar Abai și Toggean, adânciți în gândurile lor, nu-i auzeau și nu-i înțelegeau.

Erbol, Șake și Baimagambet îi povesteau pe întrecute mullahului tot ce suferiseră în cele două zile de chin, explicând gazdelor uimite cum ajunseseră prin părțile acelea și arătând cum îi găsise Abilgazi pe viscol. Nu trecu mult și li se aduse ceaiul. Toggean se așeză la masă și le întinse tuturor câte o pială, începînd cu Abai.

Abai încercă să se ridice, cu greu, dar durerea cumplită din temple îl ameți și căzu din nou, neputincios, pe perne. Totuși, făcînd o efortare peste puterile lui, se așeză, cu capul plecat, sprijinit în mâini. Febra cînd îl făcea să tremure de frig, cînd să ardă ca focul. O auzi ca prin ceață pe Toggean spunîndu-i : „Bea ceai, bea...” și se sili să soarbă cîteva înghițituri. Toate simțurile lui își pierduseră ascuțimea : nu-și mai putea da seama dacă ceaiul era rece ori fierbinte. Nu simțea în gură decît un gust de fier ruginit. Fără nici o îndoială că era bolnav greu. Înapoie piala și rămase tăcut, stringîndu-și templele în palme. Toggean se sperie de-a binelea. Erbol se uită cu atenție la el.

– Ești aprins la obraz și ai lacrimi în ochi. Așa cum arăți, nu mai ești bun de nimic. Cred că ai răcit cum se cuvine, își dădu el părerea. Apoi îl sfătui : Învelește-te bine, pune-ți căciula pe cap, bea un ceai fierbinte și culcă-te !

Toggean se ridică repede, îl ajută pe Erbol să-l îmbrace cu șuba, îi îndesă căciula pe cap și-i mai dădu să bea încă o pială cu ceai, punînd în el o lingură plină cu unt și trecîndu-i zahărul mai aproape. Abai bău ceaiul cu multă greutate.

– Nu înțeleg ce am... Mă doare capul cumplit, mă dor toate oasele și nu mai simt gustul la nimic. Cred că am fierbințeală mare... zise el, și iarăși își strînse templele în mâini.

Îi era greață. Nu mai putu lua nici o gură de ceai și, ca și cum s-ar fi grăbit să-și spună gîndul înainte de a-și pierde cu totul cunoștința, șopti cu glas întretăiat :

– O, făcătorul lumii, de ce mi-ai dat această pedeapsă... acest chin ?... Să fiu bolnav tocmai în ceasul acesta... în fața visului întregii mele vieți...

Durerea îi apăsă sufletul mai greu decît boala. Toggean îl înțelese și-și șterse lacrimile pe furîș. Abai se prăbuși pe perne. Se vedea bine cu cîtă greutate se stăpînise pînă atunci. Cu grijă, Toggean îl înveli peste șubă cu plapuma tighelită.

- Iubito... Comoara mea... Unică între toate... mai șopti el, apoi închise ochii.

Totți îl credeau adormit. Minteia lui era însă chinuită de vedeniile care pluteau undeva, la hotarul dintre vis și delir. Uneori gândurile i se stingeau, lumea se risipea în haos și dispărea. Iată, a intrat Aigherim... Ba nu : trece pe ulițele Semipalatinskului, în goana troicii lui cu cai suri... Nu, nu-nici asta ; în jurul lui e noapte. Se coboară în peștera adâncă și întunecată de la Kși-Aulie, călare, cu Karașolak pe braț. Murgul face un pas greșit și el se prăbușește în prăpastie, agățându-se de berkut...

Abai tresare și ridică ușor capul. După ce-i recunoaște, cu o sfortare, pe cei din jur, capul îi cade din nou pe pernă. Și din nou începe visul, sau delirul...

Ce ciudat arată lumea ! Nici oer, nici pământ : toate s-au amestecat. În fața lui e o vale netedă și tulburătoare, de un roș-aprins, ca focul. Abai zboară prin lumea aceea neînțeleasă. În jurul lui se învîrt fapte ciudate, care seamănă cu oamenii și totuși nu seamănă. Sînt duhuri rele, djini. Înfățișarea lor pocită îl înspăimîntă. Duhurile se învîrt mereu în jurul lui și-l tot îndeamnă : „Avem același drum. Vino cu noi !” Ceva parcă îl împinge, și el se îndreaptă spre ele. Dar deodată Toggean se repede și se agață de el : „Nu mă părăsi, iubite, ia-mă cu tine !” Îi aude glasul și-i simte obrazul atingîndu-i fața fierbinte...

- Nu te părăsesc, iubito... Nu plec de lîngă tine... strigă el cu putere.

Erbol vorbea trist, cu glasul scăzut :

- Allah, ce nenorocire ! S-a îmbolnăvit Abai, s-a îmbolnăvit rău... Ce fierbințeală are și cum aiurează... Și nici nu-i de mirare pe un viscol ca acela, care nu se potolea nici ziua, nici noaptea. L-a pătruns pînă în măduva oaselor...

Deodată, Abai aruncă de pe el șuba și plapuma, zvîrcolindu-se deznădăjduit.

- Ard, ard ! strigă el, pe jumătate aiurînd. Tot trupul îmi arde. Dați-le jos de pe mine, dați-le jos !

Toggean îl înveli la loc cu băgare de seamă, apoi îi șopti lui Erbol :

- Tot trupul îi arde ca focul, îmi frige mîinile... De-atîția ani nu l-am văzut, și acum, iată-l : neputincios, istovit...

Și, aplecîndu-se, îi șopti lui Abai la ureche, repede :

- Ai zice că așa vrea soarta, veșnic să ne chinuim amîndoi ! O, cît am visat să te mai văd măcar o dată... Și iată

că te-am văzut... Și asta e bucurie? E o nouă suferință, o nouă amărăciune...

Cînd se aduse cina, Abai nu putu înghiți nimic. Horcăia și se înăbușea, de parcă-l înecau suspinele grele și fierbinți. După ce-l dezbrăcără, Erbol, Șake și Toggean încercară să-l ducă la patul care i se pregătise în ungherul din fund. Dar Abai nu izbuti să facă măcar un pas și căzu la pămînt. Boala își înfipsese adînc ghearele în el și-i stăpînea tot trupul. Îl ridicară și-l culcară în pat. Apoi Erbol se întoarse spre Toggean, clătînd din cap :

- Era bolnav încă de ieri, și după aceea a mai mers călare prin viscol încă o zi și o noapte. Se vede bine că l-a doborît boala. Mi-e frică pentru el.

Erbol era tot atît de obosit ca și ceilalți. Dar, chinuit de grija prietenului său, nu putea dormi. Toggean trecu în încăperea rudelor mai în vîrstă, însă nici acolo nu-și află liniște.

După miezul nopții, Abai începu din nou să aiureze și să suspine adînc. Toggean parcă îi ghici suferința și se întoarse, căutînd să nu facă nici cel mai mic zgomot, ba chiar stringîndu-și cu mîna șolpa grea să nu sune. Se opri la picioarele iubitului ei, fără să-și ia ochii de la obrazul lui. Bolnavul respira tot mai anevoie. Toggean se lăsă în genunchi lîngă el și-și lăsă mîna pe fruntea lui încinsă.

Iar îl chinuiau vedeniile. Stepa cu vîrtejele ei de viscol i se arătă iarăși în mintea încețoșată. Întreg universul se umplu de noianul acela alb, care plutea domol. Zăpadă să fie, ori giulgiul alb și rece gata să-i înfășoare trupul lipsit de vlagă? Se mișcă, se tirăște, fără sfîrșit, lunecos și tremurător ca mîlul, îl soarbe în adînc, îl ridică în sus, îl leagănă în văzduh, îl aruncă în abis și-l duce cu el, purtîndu-l mereu nu se știe încotro. Lipicios, îi învăluie trupul într-un fel de clei înghețat și scîrbos. Dar, în sfîrșit, ce-o fi asta, oare : zăpadă, viscol, mocirlă în fundul vreunei prăpăstii? Îl soarbe într-una, gata să-l înghită. În jurul lui nu e nimeni. Nimeni n-o să-l ajute, nimeni, nimeni n-o să-l scape! Mîinile și picioarele i-s încleiate, nu le mai poate mișca. Istovit de puteri, Abai se cufundă tot mai adînc în această imensitate viscoasă. Strigă : „Ajutor! Mă ia, mă duce! Scăpați-mă!” Și atunci, se arată din nou Toggean. Nici vorbă că a venit zburînd... Însă nici ea nu-i întinde o mînă de ajutor. Se oprește lîngă el și-l roagă : „Cîntă, cîntă-mi cîntecul pe care l-ai făcut cîndva pentru mine!” Abai se grăbește să i-l cînte, însă se încurcă și tace : nu-și poate aduce aminte stihurile pe care i le-a închinat.

Ea îl îndeamnă mereu și întinde mîinile spre el. Dar el a uitat stihurile acelea pe care, totuși, el le-a făcut ! „Doamne, oare ce i-am spus ?... Ce i-am spus atunci ?“, strigă el, venindu-și din nou în fire.

O vede pe Toggean aplecată peste fața lui și o aude șoptindu-i ceva. „Iar mi se învălmășesc gîndurile !“, își zice el și se prăbușește din nou în prăpastia coșmarului. I se pare că Toggean stă și așteaptă să-i răspundă. Dacă n-o să-i împlinească rugăminta, ea o să plece pentru totdeauna, și atunci o să i se rupă firul vieții...

Trebuie să-și aducă aminte, neapărat, trebuie să găsească... Dar vorbele îi scapă. Nu e în stare să închege nici un stih...

– Încotro s-au dus ? Le-am pierdut, și acum ai să pleci de lângă mine ! strigă el repede. Dar ce-i cu mine ? Unde-s vorbele acelea ? Ele pentru tine sînt, pentru tine au fost, și uite că nu pot să le mai găsesc...

Inima de femeie ghicește totul. Înduioșată și îndurerată, Toggean îl mîngîie pe frunte, îl îmbrățișează și-și lipește obrazul de obrazul lui fierbinte.

– Linștește-te, Abai-gean, liniștește-te... Nu mai căuta nimic, nu te mai chinui, îi șoptește ea, într-una.

Abai închide ochii și rămîne cîtva timp nemișcat. Apoi, cuprins din nou de delir, începe să vorbească stăruitor, înăbușindu-se și tulburîndu-se :

– Tu nu le știi... Nimeni nu ți le-a spus... Au fost stihurile acelea, au fost !... Uite acuși, îndată... Numai spune-le să nu mă ia, să nu mă ducă ! O să cînt acuși, îndată !

Își încruntă sprîncenele, își întinde mîinile, încearcă să prindă aerul cu degetele... Iată-le, vorbele mult așteptate ! Rămîne însă nemișcat, cu gura întredeschisă, fără să spună măcar o vorbă. Și iarăși vîrtejurile de gheață ale viscolului și mocirla aceea hidoasă care-l trage... Abai tresare din tot trupul :

– Scapă-mă, Toggean, nu-i lăsa să mă ia ! strigă el cu deznădejde, și din nou își vine în fire.

Toggean e în fața lui. Prin urmare, e adevărat : el trebuie să-și aducă aminte, cu orice preț... „Cînt, uite, îți cînt îndată“, repetă el cu glas abia șoptit. Închide ochii, încercînd să-și adune gîndurile. Dar vorbele acelea nu-i vin în minte. Ce chim !

Deodată, o licărire de lumină !

– „Eu... altă iubită“... Cum o fi mai departe ? „Eu altă iubită... în viață n-am găsit... chiar dacă iubita... și-a găsit... iubit...“

Sări în sus pe neașteptate și se așază pe pat, descheiat la guler și cu pieptul gol. Un suspin greu îi scăpă din piept și lacrimi mari îi lunecară pe obraz. Se uită țintă la chipul lui Toggean, dându-și seama, în sfârșit, că era într-adevăr acolo, alături de el. Luă degetele iubitei și le puse pe frunte și pe ochi, apoi le strinse cu putere la inimă.

Erbol stătea tot acolo, urmărind cu deznădejde zvîrcolirile lui Abai. Văzind că prietenul lui își venise în fire, se întoarse repede cu spatele și se culcă, prefăcându-se că doarme ca să nu-i stingherească.

Ai fi zis că Abai era grăbit să spună tot ce avea de spus, înainte de a cădea iarăși în delir :

— Am rătăcit prin viață, șoptea el cu căldură, drept în obrazul lui Toggean, am înghețat de frigul ei, am rătăcit și am venit la tine. Am ajuns jefuit, fără simțire. Tu ești stăpîna mea. Îmi poruncești tu oare să trăiesc ?

Îi lăsă din nou mîinile și, cu ochii închiși, se prăbusi pe perne :

— Viscolul ! Tot mai viscolește ! Îngăima acum vorbe fără șir. Du-mă ! Îngheț, cad ! Mă iau, mă duc cu ei ! striga deznădăjduit. De ce te poticnești, roibule ? Nu, iar s-a dus Toggean !...

Se liniști o clipă, părăind că se odihnește.

Inima lui Toggean tresări la strigătul lui : „Mă iau, mă duc !” Nu mai găsi putere să-și oprească lacrimile. Ce însemna asta ? I se năzărise ceva în delir, ori viitorul i se dezvăluise deodată înaintea ochilor ? „Mă iau, mă duc”... E cu putință, oare, să-și fi presimțit sfârșitul ?

Lacrimile o sugrumau : acum, oînd viața din el se lupta cu moartea, Abai nu-și amintea de tatăl și de mama lui, de copii și de toți cei apropiați. Nu-și amintea decît de ea. Ca și cum sufletul lui ar fi plin numai de ea, iar în inima lui n-ar mai trăi decît o singură dorință, un singur vis pătimaș pe care trebuia să și-l poarte prin viață : să nu moară înainte de a-i spune lui Toggean stihurile lui, închinarea lui de muribund... Toggean însă le știa : într-o zi, Karașas, care venise s-o vadă, i le cîntase. Abai, în delir, nu-și putea aminti începutul lor. Dar parcă stihurile acelea nu răsuna în sufletul ei, ca un cîntec dureros și neuitat al fericirii trecute ?

*Soarele și luna strălucesc pe cer,
Dar întunecat mi-e sufletul stingher !...*

Sfîrșitul îl spusese acum chiar el, cu glasul acela care se stîngea ca un rămas bun al celei din urmă raze de soare, ca cel din urmă reflex purpuriu al apusului...

Și, aplecată asupra lui Abai, Toggean plîngea strîngîndu-i mina la buzele ei și sărutînd-o.

- Dragul meu !... Dar astea sînt vorbele mele, nu ale tale ! Tu n-ai făcut decît să spui ce aveam eu pe inimă ! O, soartă vitregă ! Mai bine muream atunci, acolo, decît să trăiesc acum, aici ! șoptea ea printre hohote de plîns, fără să și le poată stăpîni.

Într-una din clipele cînd își veni în fire, Abai se întoarse cu greu și ceru apă. Toggean își înghiți lacrimile, înălță capul, dar nu înțelese nimic din vorbele lui fără șir. Se uita la el întrebător, sughițînd ușor de plîns.

Culcat cu spatele la ei, Erbol asculta, pîndind cu luare-ăminte fiecare mișcare a bolnavului. Sări cu grabă în picioare și-i dădu lui Abai cana cu apă, care stătea lingă sobă. Abai sorbi o înghițitură și, după ce-și udă numai gîtlejul, se prăbuși pe pat.

- Dar ce-i cu mine ? Mi se pare că m-am îmbolnăvit rău... Îmi arde trupul ca focul ! zise el răspicat și, suspinînd adînc, închise ochii. Răsufierea îi scăpa printre buze cu un geamăt șuierător, iar în piept parcă-i hîrîia ceva. Își trecu toată noaptea zvîrcolindu-se în febra aceea chinuitoare și aiurînd. Nici Toggean și nici Erbol nu închiseră ochii măcar o clipă, iar Toggean plînsese fără încetare pînă în zori.

Și numai atunci cînd se lumineă de-a binelea și i se spuse că cei mai în vîrstă, din casa mare, se treziseră din somn, Toggean se ridică fără zgomot și ieși încetișor din odaie. Spre dimineață Abai se liniștise și parcă ațipise puțin. Baimagambet se trezise înaintea celorlalți. Rămase uimit de fața tinerei femei, fără urmă de sînge, de ochii ei înroșiți și de pleoapele umflate. Era slăbită și istovită, iar pe obrazul tras și răvășit de gînduri i se citea atîta durere, de parcă o apăsa adînc moartea unei ființe iubite.

Abai zăcu așa vreo zece zile, doborît la pat de boala lui chinuitoare. În cea dintîi săptămînă, starea lui înspăimîntase și pe prieteni, și tot aulul, dar, mai cu seamă, pe Toggean.

Bătrînul și bogatul Naiman, stăpînul aulului, aflase cu de-amănuntul, chiar din prima noapte, cine erau noii sosiți și de unde veneau. Dimineața, toți călătorii, afară de Abai, se înfățișaseră la casa mare, ploconindu-se înaintea bătrînului, povestindu-i pe larg tot ce li se întîmplase de-a lungul călătoriei și sfîrșind cu îmbolnăvirea lui Abai. Răspunzînd vizitei

lor, Naiman și baibișea lui veniră să-l vadă și să-i ureze grabnică însănătoșire.

Tot aulul îl plîngea pe bolnav. Dar, încă înaintea amiezii, zvonul cu privire la purtarea ciudată a tinerei kelin se răspîndi prin toată așezarea. Mullahul și djighitul, care-i întîmpinaseră pe oaspeți, îi rugaseră stăruitor să le spună ce fel de rude erau Toggean și Abai. Aflînd că era vorba de o rudenie foarte îndepărtată, toată lumea socoti că sentimentele pe care și le arătaseră ei noaptea trecută nu prevesteau nimic bun. Și atunci, oamenii îi povestiră soacrei lui Toggean, fără să-i ascundă nimic, că tinăra kelin își petrecuse toată noaptea la căpătiul bolnavului, iar dimineața plecase de la el cu obrazul scaldat în lacrimi.

Începînd chiar din ziua aceea, lui Toggean nu i se mai îngădui să-l îngrijească pe Abai. O înlocui însăși bătrîna baibișe a lui Naiman.

— Pe feciorul lui Kunanbai am să-l îngrijesc eu singură, declară ea. Doar nu-ți sînt străină, fiule. Ne ești rudă și ne e milă de tine. Sîntem și noi în stare să-ți potrivim perna sub cap, ori să-ți dăm apă. Numai să te faci cît mai repede sănătos !

În cele trei zile care urmară, bolnavul zăcu fără cunoștință. Din cînd în cînd, Toggean trecea să-l vadă, dar nu mai îndrăznea să întirzie acolo. De cîte ori venea, soacra o trimitea înapoi la casa mare :

— Du-te, dragă, și ai grijă de tata, nu mai zăbovi aici !

După cîteva zile, se întoarse tinărul stăpîn al aulului, soțul lui Toggean : Akkozi. Seminția motîșilor era vestită printre tobîkți prin felul cum erau clădiți oamenii ei ; toți erau înalți, voinici și bine legați, aveau trăsăturile regulate, părul de culoare deschisă și ochii mari. Așa arăta și Akkozi : voinic, cu părul castaniu, aproape roșcat, cu ochii albaștri, cu nasul cîrn și cu fața greoaie și rotundă. Natura îl înzestrase cu dărnicie în ce privește obrajii, fruntea și capul. Arăta cam zgîrcit la vorbă, rezervat și grav. Era de o vîrstă cu Abai.

Sosirea lui nu schimbă nimic în îngrijirile care i se dădeau bolnavului. Atîta doar că Toggean nu se mai arătă de loc pe acolo.

După o săptămînă, peste măsură de slăbit și istovit, Abai începu să-și vină în fire. Își recăpătă somnul liniștit și pofta de mîncare. Purtarea lui Akkozi îi mira pe Erbol și pe Abîlgazi : nu venea să-i vadă nici pe ei, nici pe Șake, și părea a nu le da nici o atenție. Și îndată ce Abai se simți mai

bine, baibișea bătrână începu să le vorbească, lui Baimagambet și lui Șake, de plecare :

- Ei, iată, Abai s-a făcut și el bine. Acum, dragii mei, nu mai zăboviți. Aulele voastre sînt aproape de tot. Dacă vă duceți poposind pe rînd de la o semîntie la alta, ajungeți curînd. Duceți-l mai repede pe Abai la mamă-sa, îmi închipui ce neliniștită trebuie să fie ! le spunea ea stăruitor, căutînd în toate chipurile să le dea a înțelege că era timpul să părăsească aulul.

După trei zile de asemenea vorbe, Abai se pregăti de drum. În ajunul plecării, pe la miezul nopții, Toggean veni, îl trezi din somn și, așezîndu-se lîngă el, își luă rămas bun, în puține cuvinte. Abai făcu o mișcare spre ea și o îmbrățișă cu căldură. Dar ea se trase la o parte și-i alunecă din brațe.

- Abai, am venit să-ți vorbesc și să-mi iau rămas bun de la tine...

Felul ei reținut de a vorbi îl surprinse pe Abai. Făcu din nou o mișcare spre ea :

- Ce spui, draga mea ? Oare am rămas străini unul pentru altul ?

Încercă din nou s-o îmbrățișeze, dar Toggean îi dădu iarăși mîinile la o parte.

- Soarta n-a vrut să ne apropie, urmă ea cu tristețe. Dacă ai fi sosit sănătos, aș fi smuls vieții, fără să preget, ceea ce ne-a răpit. Aș fi ajuns la tine trecînd peste toată durerea și tot chinul despărțirii noastre, fericită și liniștită, cu toate că mai tîrziu ar fi trebuit să mor de rușine. Dar soarta însăși ne-a împiedicat : mi te-a adus bolnav și a ridicat o stavilă între noi. În zilele acestea am înțeles că o inimă care iubește nu se poate mîngîia cu clipe scurte și nestatornice de fericire. Fie ca visul meu să rămînă tot neîmplinit, depărtat, pentru toată viața. Fie ca el să mă însoțească în mormînt, tainic și unic, curat ca însăși credința. Te iubesc, dragul meu, și, voi pleca doar cu iubirea mea, înghițîndu-mi lacrimile !

Abai o înțelese din toată inima.

- Ai dreptate. Ai dreptate și pentru tine, și pentru mine. Altfel, ai înceta de a fi ceea ce ești. Nu pot stăruî în nici un chip. Asta ar dovedi doar că nu știu să fiu stăpîn pe mine. Vorbele tale vor trăi de-a pururi în inima mea. Sînt vorbele unui suflet care iubește...

O sărută cu duioșie pe frunte și se așeză, tăcut, cu capul sprijinit în mîini. Toggean se ridică și ieși încet. Un scîrțîit de ușa abia auzit, apoi șolpa clinchetei pentru cea din urmă oară...

Abai rămase așa pînă în zori. Din cînd în cînd, lacrimi fierbinți îi picurau din ochi, și umerii i se cutremurau, ca trestia scuturată de valul călător. Și, într-adevăr, un val îl cutremura : valul greu al unei situații fără ieșire, neînvinsă și chinuitoare...

După ce se întoarse acasă la el, Abai se așeză în casa cea nouă de iarnă de la Akșokî, unde își petrecu toată iarna adîncit în lecturi. Baimagambet se ducea mereu în oraș, aducîndu-i saci plini de cărți, singura lui hrană sufletească.

Acum, nici Aigherim nu-l mai îndepărta de la ale lui, ca pe vremuri. După ce se întoarse Abai de la vînătoare, femeia află că el își petrecuse nu mai puțin de zece zile în aulul lui Toggean. Nu-i spuse lui Abai nici o vorbă despre asta, ascunzîndu-și în adîncul sufletului gelozia și amarul, și prefăcîndu-se că nu știe nimic. Cea dintîi lovitură, pe care o adusese fericirii ei Saltanat, avusese darul să-i răcească încă din primăvară dragostea pentru Abai. Iar întîlnirea lui de acum cu Toggean o îndepărtă cu totul de el.

Abai nu-i dădu nici o explicație și nu-și deschise inima față de ea, cu toate că înțelegea pricina înstrăinării ei. Nu putea să vorbească deschis despre Toggean și să-și zgîndărească rana din suflet. Dar nici nu putea să-i ierte lui Aigherim purtarea ei reținută și înstrăinarea ei, așa că și el, la rîndul lui, își ascunse amărăciunea.

Nu mai vorbea acum decît cu cartea, numai cu ea, singura prietenă și tovarășă credincioasă, care nu era în stare să-l trădeze.

ÎN DEFILEU

1

Era pe la începutul lui aprilie. Primăvara venise de timpuriu : dintr-o dată, toate împrejurimile înverziseră. Vitele începuseră să fete, pe dealurile din jurul așezării de iarnă de la Akşokî, alături de oile și caprele care pășteau, se jucau mici și iezi. Aulul lui Abai încă nu-și părăsise așezarea de iarnă. Doar Aigherim își ridicase iurta în apropierea casei.

În amurg, bătrînul Baitorî și îngrijitorul de vite Baikadam ieșiră să se uite la miei. Dar văzînd că Abai și Baimagambet se și urcaseră pe delușorul de lingă iurtă, unde le plăcea lor, și erau deja înconjurați de ascultători, se grăbiră și ei să se

apropie, știind că chiar în clipa următoare o să înceapă. neapărat, o povestire atrăgătoare.

Nu era mult de cînd Baitori, ținut în pat de o boală care-l dădea gata, ducea în marele aul al lui Kunanbai o viață de mizerie. Abai îl mutase cu toți ai lui în aulul său, îl ajutase să se vindece și îl lăsase să trăiască pe lîngă el. Mai luase de asemenea și pe bătrînul mulgător, Burkitbai, iar Baidakam, care abia o scotea la capăt în aulul lui Kunke, se rugase el însuși de Abai să-l ia, și acum trăia și el tot acolo. Cît despre Baimagambet, el se mutase la Abai înaintea tuturor, împreună cu frații lui mai mici, scăpînd în sfîrșit de sărăcia cumplită. Aulul lui Abai ajunsese de mult un aul ocrotitor al sărăcimii : oamenii trăiau înfrățiți, fără lipsuri, ca într-o singură familie, împărțindu-și între ei bucuriile și necazurile.

Ajungînd cu greu la delușor, Baitori află că în ziua aceea nu povestea Abai, ci Baimagambet.

— La poporul din țara Niderlan¹, zicea el, în orașul Leiden², era o judecătorie care se chema inchiziție...

Dîndu-și seama că nimerise tocmai la început, Baitori se simți grozav de mulțumit : știa că Baimagambet n-ar fi repetat cu nici un preț, pentru cei întîrziați, ceea ce apucase a povesti.

Baimagambet era totdeauna numai ochi și urechi de cîte ori, iarna trecută, serile, Abai vorbea cu Erbol, cu Kişkene-mullahul și cu copiii mai măricei despre cărțile pe care le citise. Chiar dacă îl auzea numai o dată, el reținea ușor în minte orice roman, cu oricîte personaje și cu acțiunea împletită cît de încurcat și, fără să-l schimbe cîtuși de puțin, îl povestea apoi într-un chip viu și atrăgător altora. Faima de bun povestitor a lui Baimagambet ajunsese, ca purtată de aripi, nu numai la toți cei din Korik și Akșoki, ci chiar prin împrejurimile Cinghizului, pînă la Semipalatinsk.

Nu mai era mult pînă la asfințitul soarelui. Seara începea să fie răcoroasă. Vîntul care adia în jurul delușorului era destul de aspru, dar nimeni nu pleca. Alături de cei vîrstnici ascultau și copiii : Abiș, elev sirguincios la școala de casă a lui Abai, Magaș, neobișnuit de harnic și înzestrat, iubit de toată lumea, și Akilbai, aproape bărbat acum. Venise în ospeție din aulul lui Nurganîm și rămăsese dinadins să petreacă o noapte la tatăl lui ca să-l asculte pe Baimagambet.

¹ Nederland — Țările de jos (n. t.).

² Leyda (n. t.).

Toată lumea, chiar și Kişkene-mullahul, erau cucerțiți pînă într-atîta de povestire, încît nu băgară de seamă sosirea unui călăreț, care se apropia de delușor. Nu-l observară decît după ce sări din șa.

Era Asılbai, unul dintre herghelegiile marelui aul. Murgul lui era plin de spume de-atîta goană. Aflară că se întorcea de la Semipalatinsk la așezarea de iarnă a lui Ulgean. După ce-i răspunse la închinăciune, Abai îl întrebă :

– Ce mai e nou prin oraș ?

– Cum, n-ați auzit nimic ? se minună Asılbai. O veste cumplită cutreieră orașul : țarul alb, care ne cîrmuiește și pe noi, a murit ! Și n-a murit de moarte bună, cîcă l-ar fi împușcat cineva !

Kiškene-mullahul își mișcă buzele și-și trecu palmele peste obraz. Uitîndu-se la el, bătrînul Baitorî își ridică și el mîinile, cu toate că habar n-avea pentru ce trebuia să se închine. Abai, deodată atent, întrebă :

– Ce vorbești ? Unde-ai auzit vestea asta ? Cine l-a ucis ? Cînd ?

– Cred că e o lună și mai bine de atunci... Tot Semipalatinskul nu vorbește decît de asta. Rușii s-au adunat de mult la biserică, la geamie s-a făcut namaz, și poporul e pus să jure credință. Ce să vă spun, e zarvă mare în tîrg ! Pe tron s-a urcat feciorul țarului și se spune că ucigașul a fost prins. Dar cine e făptașul, asta încă n-am aflat-o !...

Abai căzu adînc pe gînduri. Nu se îndoia că cei care-l uciseseră pe țar nu erau ucigași de rînd. „Da, pe asemenea oameni nu poți nici să-i împiedici și nici să-i înspăimînti cu nimic... Au mintea limpede și voința dîră și nu se vor împăca niciodată cu pușcăriia și deportarea. Erau datori să facă ceva care să zguduie Rusia din temelii, și au făcut-o !“...

În vremea asta, Baitorî și Baikadam vorbeau cu aprindere :

– Se-ntîmplă să fie uciși oameni din porunca țarului, dar să fie ucis un țar, asta nu s-a pomenit de cînd lumea !

– Ucigașul acela trebuie să fi avînd o inimă tare ca de corn ! Cine o fi fost așa de cutezător ?

– Ehe, nici vorbă că nu era un tîlhar de rînd ! Chiar dacă n-o fi și el țar, apoi să știi că tot trebuie să fie cineva de seamă. S-a gîndit așa : „Dar cu ce sînt eu mai prejos decît el ?“ și l-a ucis ! Un om de rînd n-o să-și pună mintea cu țarul...

– Ba eu cred că vreun tîlhar a încercat să jefuiască visteria țarului, iar țarul s-a trezit din somn, și el l-a împușcat, își dădu cu părerea Baikadam.

- Ei, să știi că așa a fost ! se învoi Baitori. Doar și în povești se spune despre asemenea oameni : un hoț deștept poate să tragă pe sfoară pe orice han, să-l jefuiască și să-l ucidă !

Kiškene-mullahul, văzînd că ei nu-l prea jeleau pe țar, dar în schimb nu mai puteau de curiozitate întrebîndu-se cine ar fi putut să-l ucidă și în ce chip, se gîndi să se folosească de acest prilej ca să le dea o povață, potrivit bunei-cuviințe :

- Șariatul te învață să cinstești stăpînul care te cîrmuiește, pe tine și poporul tău, oricare ar fi credința lui, începu el. Dacă s-a făcut la geamie namazul de pomenire, asta înseamnă că și noi, musulmanii, sîntem adînc îndurerați. Într-adevăr, o asemenea întîmplare e vrednică de jale ! N-am citit în nici o carte ca poporul de rînd să-și fi ucis țarul... Se apropie sfîrșitul lumii, vine vremea cea de pe urmă !

Adîncit în gîndurile lui, Abai nu mai auzi decît încheierea mullahului. Zîmbi și se ridică.

- Acolo unde silnicia e grea, Kiškene-mullahule, e grea și ura, zise el. Cum poți tu să știi, stînd aici, ce durere sau ce răzbunare a ridicat mîna ucigașă ?

Și se îndreptă spre iurtă, poruncindu-i lui Baimagambet să-l urmeze :

- Bake, îi spuse în timp ce mergeau, mîine o să te duci la tîrg cu o scrisoare. Caută de le află acolo toate în chip amănunțit.

Dimineata următoare Baimagambet plecă și se întoarse după trei zile. Îi aduse lui Abai, împreună cu un sac plin cu cărți, răspunsul lui Mihailov și ziarul „Oblastniie Vedomosti“¹, care era editat de cancelaria „geandaralului“ din Semipalatinsk.

Mihailov îi scria lui Abai povestindu-i pe scurt cele întîmplate, potrivit datelor oficiale. În ziua de 1 martie, pe cînd țarul se întorcea de la plimbare, o bombă a fost aruncată asupra lui. Adus la Palatul de Iarnă, grav rănit, a murit curînd după aceea. Atentatul fusese pregătit din timp. Unii dintre organizatorii lui au și fost arestați. Mihailov îi mai scria că guvernatorul din Semipalatinsk adunase toată garnizoana și personalul tuturor birourilor din oraș la parastasul răposatului țar, apoi pusese pe toată lumea, începînd cu soldații și cu slujbașii, să depună jurămîntul de credință noului țar, Alexandru al treilea. În încheiere, Evgheni Petrovici îi făcea cunoscut că, printr-o dispoziție secretă, fusese dat afară din serviciu. „Iată ce minuni se petrec pe lume, Ibrahim Kunanbaevici ! își sfîrșea el scrisoarea. Nu cred că o să te mulțumești cu cele ce o să ți

¹ „Buletinul regional“ (n. t.).

le spună Baimagambet al dumitale. Oricît de bună ar fi viața la Akșokî, n-ar strica să vii la tîrg ca să afli totul singur !“

„Oblastniie Vedomosti“ nu spunea mai mult decît Mihailov. Abai rămase mirat de tonul potolit al ziarului ; de obicei, chiar cu prilejul unor evenimente mai puțin importante, se cam întrecea cu măsura în ce privește batjocurile și amenințările. Oare ce se întimplase ? Se izbiseră autoritățile cu nasul de piatră ori, pur și simplu, se zăpăciseră ca plesnite cu gîrbaciul peste ochi ?

Chiar a doua zi, Abai plecă, împreună cu Baimagambet, la Semipalatinsk. Vîntul răcoros le bătea ușor în față. Pămîntul se uscaseră, drumul de stepă era bătătorit, fără hopuri și țără noroi. Verdeța tină de primăvară, neatinată încă nici de căldura dogoritoare, nici de praf, era de un verde viu și proaspăt. Pelinul scund, lalelele timpurii și mărăcinișul abia dezmugurit acopereau toate dealurile de la Akșokî pînă la Semipalatinsk. Fiecare lac cît de mic și fiecare baltă erau înconjurate de verdele mătăsos al ierburilor.

Lui Baimagambet îi plăcea să meargă repede. În vederea călătoriilor, păstrase trei cai roibi, pe care-i hrănise bine toată iarna, pregătindu-i pentru primăvară. Chiar de lîngă casă îi porni în trap întins. Mersul egal nu-i obosea pe călători, ci dimpotrivă, îi înviora. Roțile treceau cu zgomot uscat pe drumul pietros. Îndemnîndu-și caii cu biciul cel lung, Baimagambet își urma povestirea, întreruptă de sosirea lui Asîlbai, pentru ca Abai, după ce-l va asculta, să-i îndrepte ca de obicei greșelile în episoadele mai importante. Abai îl asculta, minunîndu-se de memoria lui.

Baimagambet povestea acțiunea romanului „Secolul cel negru și Marta“. Eroii acestui roman plin de întîmplări încurcate erau neasemuitul djighit Dick, care ținea de o religie prigonită de autorități, tovarășul lui întru credință, batîrul Barbă-Roșie, uriaș viteaz și cu inima curată, vicleana denunțatoare din serviciul inchiziției și în sfîrșit, rivală vrednică de ea, Marta, fata îndrăzneată și energică, care stăruia în eforturile ei de a-l salva pe Dick. În roman se vorbea amănunțit despre singerosul tribunal al inchiziției de la Leyda, condus de clerul fanatic care-i persecuta pe Dick și pe Barbă-Roșie. Omenia și noblețea eroilor erau puse față în față cu neomenia și cruzimea capilor bisericești, care, în numele lui Dumnezeu și al credinței, vărsau sînge nevinovat și supuneau nenumărați oameni la torturi infernale. Era vorba acolo și de dragostea tină și curată, cu năzuințe înalte, senină și luminoasă ca o rază de lună oglindită

în apele liniștite, și de inima perfidă a rivalei trădătoare, neînduplecată și nedreaptă ca adîncul temniței.

Povestind acțiunea acestui roman, Baimagambet își arăta limpede atitudinea lui față de personaje, caracterizîndu-le fără greș pe fiecare și judecîndu-le felul de a acționa, inteligența și educația. Povestea, fără să încurce lucrurile și fără să le amestece, toată intriga încilcită, de parcă citise el însuși cartea, și nu numai o dată.

Povestirile de pe vremuri din basmele cazahe, din „O mie și una de nopți“, din „Bahtijar“ sau din basmele persane „Cei patruzeci de papagali“, îi păreau acum o lecție veche și rareori se întorcea la ele. Repetînd ce auzea și el de la Abai, povestiri încă necunoscute de ceilalți, avea aerul că le spune ascultătorilor : „Dacă vrei să afli cine-i Baimagambet, ascultă colea...“ Dintre basmele orientale nu mai povestea decît puține : despre Rustem, Geamșid, Șarken, despre cei trei orbi și Seidbattal. Dintre legendele cazahe, Edil și Geaik, Djupar-Korrîga și Er-Tostek. Îndrăgite și neuitate, aceste basme trăiau vii în sufletul lui, și pe fiecare îl povestea de la căderea amurgului pînă la ceaiul care se servea înainte de culcare. Adăugă la ele cîteva romane pe care le auzise tot din gura lui Abai. Mai mult decît toate, îi plăcea unul căruia el îi zicea „Piotr Pelekei“¹. După el veneau „Dubrovski“ și „Sohatii“, apoi „Valentin Louis sau Inima Curată“, „Jaguarul“, „Francezul cel șchiop“ și, în sfîrșit, „Secolul cel negru și Marta“.

Baimagambet nu învățase niciodată rusește și nu știa nici carte cazăhă. Cu toate acestea, însușindu-și adînc conținutul tuturor cărților interesante pe care le citise Abai, își schimbase vădit firea și apucăturile. Abai băgă de seamă că nici nu se mai ținea ca djighiții de o seamă cu el, ci imita fără voie purtarea, vorba și însușirile personajelor din povestirile care-i plăceau mai mult. Ajunsese un fenomen uimitor, unic printre cazahii din jurul său : un analfabet cult. Chiar ca înfățișare, Baimagambet, care avea deja o bărbuță roșcată, se deosebea mult de ceilalți djighiți prin căutătura ageră a ochilor mari și albaștri, cu gene dese și drepte, ca și prin linia hotărîtă a nasului mare, ușor coroiat. Și chiar lui Abai el nu-i mai părea un simplu grăjdar cazah, ci un tovarăș de drum necunoscut, care nimerise în stepă de pe cine știe ce locuri depărtate.

Mirat și fericit, Abai se uita la el de parcă-l vedea pentru întia oară. Hotărît : era un om nou. Povestea cu aprindere cu cîtă dirzenie și cu cît curaj îl elibera Barbă-Roșie pe Dick, și

¹ Petru cel Mare (n. r.).

se vedea bine că-și însușea și el aceleași sentimente. Era un suflet drept și deschis : nu și-ar fi călcat pe conștiință chiar de l-ai fi amenințat cu moartea, se ținea la o parte de orice bîrfeală și niciodată nu repeta în fața cuiva vorbele care l-ar fi putut jigni. Puteai să-i încredințezi orice taină că el știa să ți-o păstreze mai bine ca un frate. Într-o zi, iarna trecută, Aigherim îi spusese în glumă că de la el nu era chip să afle nici măcar ce vorbea Abai cu micul Turaș. Și nu demult tot Aigherim, care îndeobște caracteriza bine oamenii, îi spusese lui Abai despre el : „I-ai povestit lui Baken atîtea cu privire la ruși, încît începe și el să le semene : nu știe să umble pe căi întortocheate, ci merge drept înainte... Se vede că așa trebuie să se poarte un rus bun, cinstit și drept...”

Gîndindu-se mai bine la drumul încîlcit pe care-l urma sufletul acesta tînăr, Abai își surprinse pentru întîia oară un gînd, care-l uimi : prin urmare, iată ce valoare aveau cărțile rusești, atît pentru el, cît și pentru Baimagambet ! „Noi nici nu ne dăm seama măcar că ele, cărțile, ne cresc, își zise el. Baimagambet e mai tînăr, la el lucrul acesta e mai limpede. Dar uitîndu-mă la el, văd ca într-o oglindă cît de mult m-am schimbat și eu, și cît de mult s-a îndepărtat sufletul meu de temeliiile de veacuri ale vieții din jur.”

La amiază, călătorii făcură un popas ca să-și hrănească caii, mîncară și ei cîte ceva și-și văzură iarăși de drum. Baimagambet vorbea mereu despre „Secolul negru” și nu-și termină povestea decît pe înserate, cînd bătură la poarta lui Tinibai.

Cu prilejul acestei călătorii, Abai se întîlni cu Mihailov mai des decît pînă atunci, iar discuțiile lor se prelungiră din ce în ce mai mult. Acum, Evgheni Petrovici nu mai era legat de nici o slujbă, așa că se puteau vedea oricînd. Îl primi pe Abai ca pe un prieten apropiat și, chiar de la prima întîlnire, îi povesti amănuntele evenimentului despre care credea că nu era bine să-i vorbească într-o scrisoare. Îi spuse că se mai făcuseră încercări de a-l ucide pe țar. Îi vorbi despre Jeleabov și despre tînăra eroină Sofia Perovskaia, spînzurați nu demult la Petersburg, despre oamenii care, din devotament pentru cauza poporului, nu-și cruțau nici libertatea lor de tîneri, și nici viața. După părerea lui, de data aceasta autoritățile se speriaseră de-a binelea. Adăugă, zîmbind, că în manifestul din 4 martie se vorbea despre unele lucruri care, pînă atunci, nu fuseseră pomenite niciodată în astfel de documente. De pildă, se promisese că guvernul va da o deosebită atenție problemelor economice și sociale privitoare la întreg poporul.

— Uite, pînă și vorbulița asta „sociale“, s-a strecurat acolo !
îi spunea el lui Abai cu ironie. Un cuvînt teribil ca acesta,
scăpat de pe buzele țarului, arată că tronul se clatină de-a
binelea. Se pare că cei de la Petersburg grozav s-au mai speriat
cu toții de revoluție !...

Abai îi punea mereu prietenului său întrebări, cu lăcomie.
În discuțiile de pe vremuri cu Mihailov, el nu avusese prilejul
să atingă asemenea probleme. Aflînd că asasinarea țarului
fusesse o urmare a unei mișcări sociale largi împotriva absolutis-
mului, ajunsese la concluzia hotărîtă că societatea rusă, urmînd pe
cei mai buni dintre fiii săi, se îndrepta nestăvilit spre revoluție.
Mihailov crescuse și mai mult în ochii lui Abai, și acum îi era
deosebit de apropiat și de drag. Abai îl întreba mereu, căutînd
să-și lămurească mai bine atît ceea ce mai auzise și altădată
de la el, cît și nedumeririle care se nășteau acum în mintea lui.

— Iată, dumneata îmi spuneai că autoritățile s-au speriat.
Dar atunci de ce, Evgheni Petrovici, nu cauți să ușureze, cît
de cît, soarta unor exilați și deportați ca dumneata ? Ba încă
te-au dat afară din slujbă... Cum vine asta ?

Dar Mihailov doar dădu din mîină, rîzînd :

— Ei, eu nu sînt o figură dintre cele mari, și puterea
țaristă nu prea ține seamă de mine. Pe mine m-au secerat încă
de pe cînd eram crud de tot — în anul al treilea la univer-
sitate... La drept vorbind, nici la slujbă nu mă țineau de voie,
ci de nevoie. Acum vreo doi ani, guvernatorul a primit po-
runcă de la Petersburg să înființeze un comitet de statistică, iar
slujbașii de aici habar n-aveau ce-i aceea, cu ce se mănîncă și
cum trebuie organizată științific. Iar eu, în goană după cunoș-
tințe încă din anii studenției, mă pasionasem și pentru sta-
tistică. Așa că, în lipsa altcuiva și pentru început, m-au pus în
această slujbă, cu autoritate restrînsă, dar cu multă bătaie de
cap. Iar eu am primit ca să nu stau degeaba. Dar se pare că
viața mi-a inoculat o boală, Ibrahim Kunanbaevici : nu-s în
stare să fac nici o treabă funcționărește. Așa s-a întîmplat și
aici : m-am pasionat pentru statistică, ajunseseam să înțeleg
tot aspectul complicat al economiei naționale în condițiile de
la voi. Însă, îndată ce autoritățile au aflat ce s-a petrecut la
Petersburg, s-au și grăbit să-l dea afară de la administrația re-
gională pe statisticianul Mihailov, ca fiind sub supravegherea
poliției. Atît doar că acum n-o să mă las eu de opera pe
care am început-o și poate că o să izbutesc să aduc vreun
folos acestui ținut. Ce nu se poate face, dacă te apuci de lucru
cu pricepere și dacă te gîndești la popor, nu la negustori și la
industriași !

Și Mihailov vorbi mult și cu căldură pe această temă.

Ca să se poată întâlni mai ușor cu prietenul lui, Abai, împreună cu Baimagambet, nu rămase să stea la Tinibai, ci se mută la Kerim. Ostroavele mici de pe Irtiș, cu desigurile lor de copaci, înverzeau, și cei doi prieteni hoinăreau la nesfârșit pe malul fluviului, sau se duceau cu barca pînă la ostrovul Polkovnici și stăteau acolo de vorbă ceasuri întregi. Cu fiecare zi care trecea, discuțiile lor erau tot mai interesante. Mihailov nu era decît cu patru ani mai în vîrstă decît Abai, dar viața lui plină de întâmplări, la care fie că luase parte, fie că fusese numai martor, îi părea lui Abai nespus de complicată. „E ca un fel de *dastan*¹ nescris, se gîndea Abai, dar îndată se corecta: Nu, *dastan* nu-i cuvîntul potrivit. *Dastanul* vorbește numai despre cîte un erou, pe cînd aici eroii sînt nenumărați... Și mai este și un dușman milenar: un zeu pămîntesc îmbrăcat în aur și strălucind de giuvaere pe tronul lui...”

Abai îl întreba fără încetare pe Mihailov în ce chip și cînd luase naștere în Rusia gîndirea revoluționară. Mihailov îi povestea începuturile luptei împotriva absolutismului, îi vorbea despre Pușkin, despre Bielinski, despre Herzen și despre noul avînt al mișcării revoluționare trezit de Cernișevski. Despre acesta vorbea cu deosebită căldură și respect, și Abai înțelegea că tocmai Cernișevski fusese dascălul prietenului său. Abai află și despre focul de revolver al lui Karakozov, care nu-și atinsese ținta, și despre moartea lui în ștreang. „N-a avut noroc, nenorocitul, se gîndea Abai. Tocmai ajunsese aproape de țară, în timp ce acesta se cobora din trăsură, și nu l-a nimerit!”

Soarta lui Ișutin, vărul lui Karakozov și șeful grupului său, îl zguduî adînc pe Abai. Pe o zi posomorită de toamnă, îl aduseseră în piața Semionovski din Petersburg. I se citise sentința de moarte, i se pusese sacul pe cap și ștreangul de gît și, tocmai în clipa cînd era gata să moară, i se citise un alt ordin, în care era vorba de grațierea lui și de comutarea pedepsei cu moartea în muncă silnică... Cu acest prilej, Abai auzi pentru întîia oară despre închisorile țariste, cu ajutorul cărora era păzit absolutismul. Mihailov îi descrise acest iad de pe pămînt, în care omului i se scoate sufletul fără vărsare de sînge și i se curmă răsufierea fără ștreang și fără spînzurătoare: despre fortăreața Schlüsselsburg, despre cazemata Alexeevski și despre penitenciarul central Alexandrovski din Irkuțk. Acolo a înnebunit Ișutin, neputînd să îndure chinurile la care era supus,

¹ *Dastan* — poem, legendă (n. r.)

și a trăit încă mult timp nebun. Era atât de vrednic de plâns, încît celor care aveau prilejul să-l vadă le dădeau lacrimile. Lui Abai i se părea că nu s-ar putea născoci o răfuială mai bestială și mai necruțătoare decît jocul acesta cu o ființă vie. Numai o fiară sălbatică ar fi în stare să-și tortureze în felul acesta victima, cînd amenințînd-o cu moartea, cînd dîndu-i nădejdea că e salvată !

— Evgheni Petrovici, dar e cu putință oare ? Să-și bată cineva joc în fața poporului, în fața Rusiei întregi, de un om care tot era gata să-și primească moartea ? Se poate îngădui așa ceva ? întrebă el, adînc mișcat.

Mihailov îi povesti că de o asemenea neomenească batjocură avusese parte și Cernîșevski, pe care Mihailov îl numea „mîndria societății înaintate ruse, crainic al ougetării libere“.

— Noi cu toții, zise, am avut unul și același dascăl : pe Cernîșevski. Ideile lui însuflețesc toată generația tînără din ultimii cincisprezece-douăzeci de ani...

Îi povesti apoi cum, în ziua de 19 mai 1864, Cernîșevski a fost scos în piața Mîtnaia din Petersburg și pus la stîlpul infamiei. După aceea i s-a citit sentința : era condamnat la șapte ani de ocnă. Dar iată că trecuseră nu șapte, ci șaptesprezece ani, și Cernîșevski se chinuia încă în străfundul Siberiei, în blestemata pușcărie din Viliuisk.

Cu prilejul acestei discuții, Mihailov îl uimi din nou pe Abai. Pînă atunci, el crezuse că ideea regicidului pornise de la Cernîșevski. Dar, vorbind despre dascălul său, Mihailov îi spusese că acesta nu avusese nici un amestec în atentatul de la 1 martie. Abai chiar stăruise, precizînd :

— Dar nu i-a împins el pe oameni spre asemenea fapte, cu ideile și cu învățăturile lui ?

Mihailov se văzu nevoit să-l lămurească mai amănunțit :

— În nici un caz, nici ideile și nici învăătura lui Cernîșevski nu îndeamnă la așa ceva. Asasinarea țarului a fost înfăptuită tocmai de oameni care n-au fost în stare să înțeleagă ideile revoluționare ale lui Cernîșevski. Dimpotrivă, grupul acesta rezolva totul în felul său. Ideile și năzuințele lui Cernîșevski sînt departe de asemenea îndemnuri...

Mihailov îi mai explică lui Abai că teroarea individuală — fie chiar și asasinarea a însuși țarului — nu e calea pe care se poate ajunge la desființarea regimului țarist ; în locul țarului ucis se va înscăuna alt țar, și atîta tot. Potrivit vederilor lui Cernîșevski, țărănimea, poporul muncitor, de atîtea milioane de suflete, e cel care trebuie ridicat la luptă împotriva absolutismului. Îi vorbi despre proclamația lui Cernîșevski adre-

sată țărănimii ruse. Această proclamație se intitula : „*Țărănilor șerbi, de la binevoitorii lor, plecăciune.*“ În ea, Cernișevski chema țăranii să pornească, cu toponul în mână, la lupta împotriva înrobitorilor. Poporul era ținut în robie de boierii-moșieri, iar țarul, în 1861, numai l-a înșelat cu fantoma libertății, deoarece el nu era un țar al poporului, ci al moșierilor, și toată grija lui nu era pentru popor, ci pentru moșieri. Mihailov mai ținea minte încă din anii studenției fragmente răzlețe din proclamație și i le spunea acum lui Abai : „Țarul v-a mințit, țarul v-a înșelat... Pentru că cine-i el însuși, dacă nu tot un moșier?... Voi sînteți iobagii moșierilor, iar moșierii sînt slugile țarului, care e moșier peste ei. Așa că de aceea țarul ține partea moșierilor.“

În alt fragment, li se explica țăranilor ce e libertatea : „...poporul să fie cap în toate, orice fel de cîrmuitori să asculte de obște... și nimeni să nu cuteze a-și bate joc de țăran“... Mihailov adăugă cu emoție că salvarea din orînduirea țaristă stă numai în toponul bine ascuțit al întregului norod, pe cînd isprăvile celor patru sau cinci oameni, rupți de popor, asasinamente răzlețe prin care e răpus cînd un ministru, cînd un țar, nu sînt decît strădanii aproape fără nici un folos...

Abai simți îndată adevărul ideii lui Cernișevski, care nu vedea puterea hotărîtoare decît numai în popor. „Prin urmare, datoria cea dreaptă a celui ce are grijă de norod e să trezească în oameni conștiința, să cheme întreg poporul la lupta împotriva hoardelor răutății și ale silniciei !“, își rezumă el ideile.

Cîte lucruri noi, care-i încîntau sufletul și mintea, află de la Mihailov ! Cu setea lui de a cunoaște, mereu tot mai arzătoare, Abai îl întreba despre cei ce luptaseră împotriva absolutismului. Deși Mihailov era de mulți ani în exil, departe de prieteni, cunoștea toate evenimentele ca un cronicar bătrîn, cu înțelepciunea pe care o dă experiența vieții. Îi vorbi mult despre fiecare om de seamă, despre fiecare grup care ducea lupta împotriva țarului. Pe temeiul acestor discuții, Abai trase o concluzie și cu privire la însuși Mihailov : erau multe grupe și organizații care luptau împotriva absolutismului, dar noul lui prieten nu aproba decît puține dintre ele. Singur, exilat, legat de mîini și de picioare, în toate gîndurile și năzuințele sale era alături de Cernișevski.

Curînd după această discuție, Abai se întîlni cu avocatul Akbas și-i vorbi cu înflăcărare despre Mihailov. Akbas era de aceeași părere :

– Mihailov e un om adevărat ! Conștiința civică s-a trezit în el de timpuriu. Încă de pe cînd era tînăr de douăzeci de ani

s-a dovedit a fi un revoluționar curajos... De altfel, așa e toată familia lui. Ți-a spus ce a făcut sora lui mai mare în ziua execuției civile¹ a lui Cernișevski ? Nu ? Eram sigur de asta ! zîmbi el.

Și-i povesti cum, după citirea sentinței, o fată tânără a răzbit prin mulțime și a aruncat la picioarele lui Cernișevski un buchet de flori, strigînd : „Adio, prietene !“ Strigătul ei a răsunat ca un salut al întregului popor, iar florile, ca o provocare aruncată călăilor, trupelor și slugilor țarului, care stăteau în jurul locului de execuție. Această fată era Maria Mihailova, sora lui Evgheni Petrovici.

Abai rămase surprins. Fata aceea curajoasă și hotărîtă îi stăruia mereu înaintea ochilor. Ea parcă le spunea autorităților : „Voi l-ați osîndit la moarte, iar noi, tineretul, sîntem gata să sărutăm pămîntul pe care au călcat picioarele lui !“ Și cînd te gîndești că fata aceea era sora prietenului său de azi ! Dar lucrul cel mai uimitor era faptul că prietenul lui, care-i vorbea atît de des și-i spunea atît de multe despre alți revoluționari eroi, nu pomenise niciodată nimic despre sora lui ! Amintindu-și toate discuțiile lor, Abai ajunsese la încheierea că totul se datora mării modestii care-i era firească lui Mihailov : el nu-i vorbise niciodată despre el însuși, despre activitatea lui. Nu spusese măcar o dată : „Am zis așa, am făcut așa...“ În toate cîte le povestea, nu făcea el niciodată nimic : făceau alții, în timp ce el se pierdea în masa celorlalți, ca ceva cu totul neînsemnat. Abai nu știa despre el decît că fusese deportat cu vreo doi ani înainte de arestarea lui Cernișevski.

Personalitatea lui Mihailov îl atrăgea din ce în ce mai mult și-l făcea să cadă tot mai des pe gînduri.

„Ce curajoasă și ce tare trebuie să fie generația de acum a poporului din sînul căruia ies atît de mulți oameni ca Mihailov ! Ce putere e îngrămădită în ea ! E la fel cu puterea elefantului : și o putere mare, dar și o mare răbdare...“, își zicea el. Și se hotărî să-l întrebe pe Mihailov despre el însuși, chiar la următoarea lor întîlnire.

A doua zi dimineată, Abai bătu la ușa căsuței de pe malul Irtișului, care ajunsese pentru el o adevărată școală. De după ușă se auzi un bombănit minios, și bătrîna Domna crăpă puțin canatul, ocărînd. Dar, zărindu-l pe Abai, o deschise larg.

– Ei, tu erai, Ibrahim ! Intră, intră, că te-așteaptă prietenul tău ! zise ea și îndată izbucni în vorbe de ocară și de

¹ N. G. Cernișevski a fost expus la „stîlpul infamiei“, după ce i s-a citit sentința de condamnare la ocnă și degradare civică, iar călăul a rupt în două sabia, simbolic, deasupra capului său (n. t.).

indignare. Și eu care credeam că iar a venit copoiul acela bătrîn ! Numai să vezi cum s-a legat de capul meu și nu mă mai slăbește... M-a dat gata... „Boierul tău, zice, e *sicilist*... Să faci bine să-mi spui cine vine la el și la cine se duce ?” Toate vrea să le știe, mă rog : și ce mănîncă, ce bea... Tot timpul mi se vîră-n suflet și adulmecă.

Scoțîndu-și haina în sală, Abai o asculta zîmbind domol, dar și cu multă luare-aminte. Cunoștea el pe „copoiul cel bătrîn” despre care vorbea bătrîna : era comisarul de poliție Silantiev. Se vede că lui i se încredințase supravegherea lui Mihailov și, de o lună și mai bine, o chinuia pe biata Domna. Dar și Mihailov cunoștea fiecare pas pe care-l făcea comisarul și asculta totdeauna cu interes văicărelile Domnei.

Și de data aceasta, după ce ieși în sală și-l salută pe Abai, Mihailov se uită zîmbind la Domna, care se îneca de indignare. Abai o întrebă, cu milă :

– Ascultă, Domnușka, mi se pare că și azi te-a necăjit Silantiev. Iar v-ați întîlnit ?

– Cum nu ! Ba a mai asmuțit-o și pe Sidoriha, vecina. Mă duc eu la rîu să clătesc rufe, și ea începe să mă descoasă... Și crezi că întreabă numai despre Evgheni Petrovici ? Ba și despre tine ! „Dar de ce a început kirghizul să vină pe la voi ? Nu cumva *sicilistul* tău îi agață acum și pe kirghizi ?”

Domna plecă la bucătăria ei. Încruntat, Mihailov se plimbă cîtva timp prin odaie fără să spună nimic, vădit îngrijorat de cele ce-i spusese bătrînica. Apoi se stăpîni și se așeză pe divan lîngă Abai, cu obișnuitul lui aer de liniște. În cele din urmă, Abai îi puse întrebarea care-l frămînta :

– De mult voiam, Evgheni Petrovici, să te întreb... Dar nu știu, oare pot să-mi îngădui ? De ce-ai fost deportat ?

Mihailov îi răspunse foarte pe scurt. Pe cînd era student, pasionat de ideile lui Cernîșevski, a intrat în cercul lui Șelgunov, bărbatul surorii lui mai mari, și a început să activeze și el cîte puțin. A fost arestat cu prilejul unei manifestații studentești, pe care o organizase împreună cu tovarășii săi, cerînd schimbarea unor profesori obscuranțiști. Urmarea a fost deportarea lui la Petrozavodsk. După un an, urmînd sfatul tovarășilor din Petersburg, un grup de deportați a adresat țarului o petiție, cerîndu-i să le ușureze pedeapsa. Dar în loc de ușurarea pedepsei, grupul lor fusese trimis de la Petrozavodsk în Siberia. Pricina acestui rezultat Mihailov o aflase abia aici, de la Losovski, căruia guvernatorul îi povestise totul, cum se petrecuse. După ce a citit prima pagină țarul a spus : „Sînt așa de tineri ! Nu, nu cred să fie stricați cu totul... Stau acolo

de un an și mai bine. Cred că-i putem aduce înapoi, că le-o fi venit mintea la cap..." Din nenorocire, însă, pe ultima pagină era o pată de cerneală, care, e drept, fusese ștearsă cu grijă de unul din petiționari cu limba. Și pata aceea hotări totul : în ochii țarului, pata era un semn de protestare, o bătaie de joc, o necuviință. A aruncat hîrtia cît colo, strigînd răstit : „Nu, în nici un caz să nu-i aduceți înapoi, ba chiar să-i duceți încă și mai departe !” Iar Mihailov și prietenii lui s-au pomenit loviți de o pedeapsă și mai aspră...

Povestind toate acestea, Mihailov vorbea liniștit și făcea mult haz. Dar imediat adăugă ceva care, pesemne, îl frămîntase toată viața :

— Aici, poliția mă socotește ca pe un om primejdios, cu intenții rele : poate că am de gînd să organizez un nou asasinat al țarului, ori să pun o mină sub casa guvernatorului... Dar ce mai sînt eu în stare să fac ? Dacă nu m-ar fi secerat din tinerețe, poate că aș fi știut să fac și eu ceva de seamă... O, Ibrahim Kunanbaevici ! Iată, dumneata îți închipui că sînt un fel de îndrumător al cugetării sociale, de conducător al luptei revoluționare... Dar dumneata exagerezi din prietenie pentru mine. În realitate, însă, sînt doar un ostaș de rînd și, pe deasupra, în retragere...

După ce îl ascultă, Abai zise, îngîndurat :

— Înțeleg că dumneata suferi și te chinuiești. Dar cît de fericit e poporul dumitale, cît de fericită e societatea dumitale ! Văd cum beznă nopții se spulberă înaintea lor. Se apropie zorile...

— Ce te face să crezi una ca asta ?

— Dar cum poate fi nenorocit un popor, care are mai mulți apărători decît asupritori ? Dacă puterea care luptă pentru popor are ostași de rînd ca dumneata, Evgheni Petrovici, atunci ce-o să se întîmple cînd această putere o să-și desfacă aripile ? Unul dintre voi l-a ucis pe țar. Dar ce-o să se întîmple cînd vă veți ridica toți ? Atunci va veni adevărata fericire pentru poporul martir ! De aceea spun că poporul rus e un popor fericit...

Și, după cîteva clipe de tăcere, Abai adăugă :

— Un popor fără noroc, un popor chinuit, nu e poporul rus, ci noi, cazahii... Ne acoperă o pîslă groasă și zăcem în întuneric...

Și înainte de această discuție, Abai îi împărtășise adeseori lui Mihailov gîndurile cu privire la destinele poporului său. Astăzi, își dădu seama că prietenul lui se gîndea mult la asta :

Mihailov începu să încheie un fel de bilanț al tuturor discuțiilor lor de pînă atunci.

Mai întîi, mărturisi că rușii aduseseră în stepă și binele, dar și răul. Răul era în văzul tuturor, așa că ar fi fost greu să treacă neobservat, pe cînd binele nu-l vedea oricine, că nu oricine l-ar fi recunoscut. Răul sălășluia în autoritățile locale și în funcționari : ei erau surzi, mărginiți, nu știau și nu pricepeau nimic, nu se gîndeau decît la avansări și la șperțuri. Binele era cultura rusă. Dar pentru un cazah în starea lui de acum, această cultură era încă o taină, o enigmă, și el nu vedea în fiecare rus decît puterea brutală, ceva în genul lui Silantiev sau a unui tentek-oiaz. El, Abai, era de pe acum în stare să-și dea seamă de toate acestea, prin urmare avea datoria să înțeleagă ceea ce era ascuns pentru alții. Poporul rus era o comoară neasemuit de bogată. Rușii aveau o știință de care toată lumea ține seama, cugetători care siliseră pe toată lumea să recunoască măreția culturii ruse. Iar cazahii de azi ce știau ei de toate acestea ? Erau atît de departe de ele, le erau atît de străine... Și totuși, poporul cazah se trezea încetul cu încetul din somn : mai cu greu, mai pe răzlețite. Unii cazahi, ca Abai, erau de pe acum în stare să culeagă din tezaurul rusesc uriașele lui bogății... Pentru poporul cazah era deschisă calea pe care pășește orice gînd omenesc care se trezește : calea culturii.

– Bineînțeles că viitorul nu se poate croi de mai înainte, și nu numai pentru întreg poporul, dar nici măcar pentru tine însuși, urmă Mihailov. Uite, mi-ai spus o dată un foarte frumos proverb cazah : „Urma e mama drumului“, așa mi se pare. Totdeauna începe cineva, și numai în urma lui vin alții. Dintr-un bob se naște spicul. „Din scînteie se aprinde flacăra“ – nu uita aceste vorbe, sînt vorbe înțelepte ! Dumnezeu ești unul dintre aceste boabe izolate. Să-ți spun ce trebuie să faci după părerea mea ? Înainte de toate, tinăra generație cazahă trebuie să învețe... Începe cu propriii dumitale copii, pune-i să învețe a citi rusește. În al doilea rînd, împărtășește poporului dumitale tot ce-ai citit, tot ce-ai învățat și ai aflat... Fie și numai un licurici mititel în mijlocul uriașei stepe întunecate, o slabă pîlpîire de opaiț într-o mină singuratică, tu tot trebuie s-o porți prin beznă ! Și, mai departe : oricîte plăgi ar avea pe trup poporul dumitale, trebuie să știi să le ghicești, să-ți dai seama de gravitatea lor și să le dezvălui fără frică : în rezumat, ți se cere o îndrăzneată gîndire critică. Ai la îndemînă o armă puternică : după cît mi se pare, poporul dumitale e un popor-poet. Aș face ca dombra, cîntecele și legendele poporului să vorbească despre nevoile lui... Aș spune cum și de unde a

căzut povara pe umerii poporului, aş cînta lumina, aş cînta ştiinţa. Ar fi o operă mare ! Doar poporul dumitale iubeşte vorba ascuţită şi plastică. El şi-ar însuşi ideile acestor cîntece mai uşor şi mai bine decît predicile imamilor din geamiile Semipalatinskului ! De altfel, ştii că şi la noi, în Rusia, poezii au ajutat mult la trezirea conştiinţei sociale. E drept că ei aveau un aliat puternic : slova tipărită, cărţile, pe care voi, deocamdată, nu-l aveţi. Dar pe mine nici lucrul acesta nu m-ar opri ; doar ceea ce importă e să ajungă la urechea poporului o vorbă vie despre nevoile lui. Cît despre felul cum o să ajungă, asta nu importă. Ia te uită cîte sfaturi ţi-am dat ! încheie Mihailov, bătîndu-l în glumă peste umăr.

Şi mai înainte încă, în timp ce Mihailov îi vorbea despre Cernişevski, Abai îl întrebă : „Dar dacă însuşi Cernişevski ar fi deportat aici, cam ce sfat le-ar da el cazahilor, care au început a se orienta cu privire la cele din jurul lor ? Ce cale crezi că le-ar arăta ?” Şi, ca şi cum şi-ar fi adus aminte acum de această întrebare, Mihailov încheie :

– Nici vorbă că dacă nu eu, ci el, Cernişevski, s-ar afla aici, ar fi un sfetnic mai bun... Poate că, din punctul lui de vedere, eu vă arăt o cale neîngăduit de înceată. Totuşi, situaţia istorică atît de înapoiată a poporului dumitale mă face să vorbesc aşa.

Abai îi îmbrăţişă ideea :

– Te înţeleg, Evgheni Petrovici. Nu-i uşor să încolţească seminţele aruncate într-un pămînt adînc ferecat de ger. Nu-i aşa că nu toate seminţele aruncate de Cernişevski pot încolţi la noi ?

Lui Mihailov îi plăcu spiritul pătrunzător al lui Abai.

– Îţi spuneam într-o zi că Cernişevski îşi punea nădejdea mai ales în toporul bine ascuţit al norodului. Dar creşterea conştiinţei poporului, luminarea lui, sînt şi ele căi spre acelaşi scop măreţ, pentru că, altminteri, răscoala poporului, în loc să ducă la revoluţie, ar degenera într-o simplă răzmeriţă. Desigur că Cernişevski ar fi în stare să te lămurească mai bine. Deocamdată, eu nu-ţi cunosc bine poporul, aşa că nu văd care sînt drumurile cele mai drepte pe care ar trebui să le urmeze în lupta lui...

Abai îşi însuşi atît de temeinic cele ce-i spusese Mihailov, încît în scurtă vreme nu le mai putu despărţi de propriile lui gînduri şi ajunseră crezul lui.

La sfîrşitul acelei discuţii, care atinsese problemele mari ale vieţii, Mihailov încercă să se apropie şi de viaţa particulară a lui Abai. Începu prin a-l întreba ce învăţau şi cum învăţau

copiii lui în aul. Abai îi răspunse că băieții, Abiş şi Magaş, ca şi fetiţa Gulbadan, învăţau de mult la şcoala de casă musulmană, dar că el era hotărît să le dea învăţătură rusească, şi chiar îl rugă pe Mihailov să-l sfătuiască unde şi cum s-o înceapă.

— Adă-i aici, îi răspunse Mihailov. O să ne gândim noi cum să facem. Cel mai bun lucru ar fi să stea într-o familie rusească : atunci, în doi sau trei ani, şi-ar însuşi bine limba. Dar să ne înţelegem înainte : să nu înveţe numai ca să ajungă slujbaşi ! Fiecare din ei să aibă bine înfipt în minte ce-ţi spun : „Sînt cea dintîi rîndunică a primăverii : învăţ pentru mine, cresc pentru popor“.

Şi, deodată, Abai se gîndi : ce ar fi dacă din Abiş şi din Magaş ai lui ar creşte oameni ca Mihailov ? Îi şi vedea îmbrăcaţi în altfel de haine decît cele cazahe, croite ca la tot neamul tobîkşilor. Gătiţi ca tîrgoveţii ruşi, stăteau aplecaţi peste nişte cărţi groase, erau învăţaţi şi curajoşi. Erău apărători ai poporului, îndrumători ai tinerei generaţii... Ce viitor măreţ ! „O, numai de-aş ajunge să-i văd ! îşi zicea el, aproape ca într-o rugăciune. Numai să le pot spune : «Am îmbătrînit, trupul mi-e istovit, dar nu-mi pare rău de nimic acum, cînd plec din viaţă. Opera mea o trec în mîinile voastre...» Dacă aş putea să le spun aşa, aş fi cel mai fericit dintre părinţi !“

Visurile lui Abai au fost întrerupte de sosirea unui nou oaspete. Era avocatul Andreev, cu care se întîlnea în fiecare zi.

Venea cu veşti de la cancelaria cîrmuitorului de judeţ. Veştile priveau întreg neamul tobîkşilor, prin urmare credea că era bine să i le împărtăşească şi lui Abai : nu numai cancelaria cîrmuitorului de judeţ şi a judecătorului de pace, dar chiar şi a însuşi „geandaralului“ erau pline pînă sus de jalbe, de reclamaţii ale căpeteniilor, de pîri şi de cereri de-ale tobîkşilor. Toate hîrutiile acestea aveau pe ele cîte-o *tamga*¹, adică pe fiecare pusese degetul cîte unul din jălbari, şi erau cu sutele. Erău acolo denunţuri de dare de foc, de încălcări asupra aulelor şi chiar de „aducerea femeilor însărcinate la lepădarea pruncilor“.

— Nici n-ai idee, Ibrahim, de ce isprăvi s-au apucat căpeteniile dumitale de plasă ! încheie Akbas. Iar s-a stirnit cine ştie ce zizanie între semînţii ! Sau poate că a început numai

¹ *Tamga* (cuvînt de origine mongolă) — pecete, semn personal. Gravate pe inele, tamgele erau folosite şi ca iscălitură de către neştiutorii de carte (n. t.).

lupta pentru slujbe : după cum știi, anul acesta se fac din nou alegeri,

Mihailov, care lucrase mult timp în cancelaria „geandara-lului“, știa bine că reclamațiile ticluite de cei de la conducerea plaselor nu erau de multe ori decît simple calomnii. Îi și spusese lui Abai, într-o zi : „Administrația țaristă a corupt înspăimîntător Stepa kirghiză. Mita și pîra domnesc nesupărate pe tot întinsul ei. Legile rusești nu se potrivesc de loc cu viața voastră și cu obiceiurile voastre. Între oamenii din popor și autorități s-a așezat o dușmănie mută și neîmpăcată și o neîncredere reciprocă. Sînt străini unii de alții și se urăsc unii pe alții. Iar urmarea e că, pentru un kirghiz, nimic nu e mai ușor decît să mintă în fața legii : să defăimeze, să ticluiască o pîră mincinoasă, toate acestea nu sînt privite ca ceva rușinos. Iată încă un exemplu de felul cum a fost corupt poporul de către niște administratori de nimic și de o administrație absurdă !“

Aflînd veștile aduse de Akbas, Mihailov întrebă :

– Dar cine se plînge ? Căpeteniile de plase reclamă pe cineva, ori, dimpotrivă, ele sînt reclamate ?

– Toate plîngerile sînt făcute împotriva căpeteniilor. Îi răspunse Akbas. Și, întorcîndu-se spre Abai, urmă cu un zîmbet ironic : Și tocmai împotriva acelor pe care dumneata i-ai recomandat lui Losovski cu prilejul alegerilor trecute. Dacă nu mă înșală memoria, parcă spuneai că aceste căpetenii vor fi prietenii poporului, nu ?

Rîse, apoi adăugă :

– În mormanul acesta de jalbe, este una serioasă și, fără îndoială, întemeiată : ea vine din partea săracilor, a djatacilor. Unul din ei a venit la mine și m-a rugat să-i sprijin : „La asupra dumitale pricina noastră, du vorbele noastre pînă la urechile celor mari, că prea multe silnicii ne fac cîrmuitorii...“

Abai ar fi fost curios să afle împotriva cui erau îndreptate reclamațiile căpeteniilor de plase. Dar Akbas nu-și putea aminti nici un nume. Totuși îi spuse că a văzut mai multe hotărîri în care erau învinuiți de hoție și se cerea arestarea unor djataci, tocmai a acelor care se plînseseră împotriva lor, a căpeteniilor.

Mihailov înțelese lucrurile în felul lui :

– Se vede că oamenii pe care s-a sprijinit Ibrahim Kunanbaevici, socotindu-i în stare să slujească poporul, au prins gustul puterii. Dar ei nu s-au gîndit la binele poporului, ci doar la felul în care să-și asigure voturile necesare pentru noile alegeri și să rămîină în slujbele lor. Și e vădit că împotriva lor

s-a ridicat altă grupare. Iar djatacii nu se apropie nici de unii, nici de alții. Căpetenia de plasă îi trage de partea lui, iar ei, pe cît se pare, îi spun : „Ia lasă-ne în pace !“ Și așa se face că s-au pomenit reclamați ca hoți, tâlhari și pungăși... Eh, Ibrahim Kunanbaevici, și dumneata nădăduiai că oamenii aceia or să stăruie pentru popor în fața stăpînirii ! Și iată că tocmai ei ponegresc poporul, și-l denunță că nu se supune acestei stăpîniri ! Bineînțeles, căpeteniile voastre de plasă nu sînt oameni proști : te-au tras pe sfoară, au pus mîna pe putere, și acum nu mai au nimic cu dumneata... Ei își dau perfect de bine seama că le priește mai mult să fie în relații bune cu guvernatorul și cu cîrmuitorul de județ decît cu dumneata. Da, pe cît se pare, nu e tocmai dulce viața poporului cu asemenea „ocrotitori“ ! Dacă au știut ei să te tragă pe sfoară pe dumneata, care le cunoști toate apucăturile, apoi cum să nu înșele și să nu prostească poporul ? Asta e un fleac pentru ei ! Dar înaintea celor mari vor ști totdeauna să facă pe cinstiții. Iar mai-marii noștri tocmai de asemenea oameni au nevoie : ei le bat în strună. Iar în ce privește poporul, stăpînirea n-are nici un interes să știe, că doar ea n-are nici o pagubă !

Și Akbas adăugă, zîbind :

— Ce mai pagubă ! Stăpînirea e păgubită numai cînd poporul trăiește în înțelegere, că atunci nu se poate învîrți nici de o copeică ! Dar dacă oamenii se ceartă, atunci stăpînirea se umple de șperțuri și, pe deasupra, mai capătă și o avansare pentru că a „împăciuit populația“ !

Abai suferea nespus, și-i era nespus de rușine aflînd aceste lucruri despre oamenii pentru care își pusese obrazul, afirmînd că erau conștiincioși și cinstiți, și declarîndu-i „ocrotitori ai poporului“. Și unul dintre aceștia era însuși fratele lui, Ishak. I se părea acum că acesta făcea toate nelegiurile cu mîinile lui, ale lui Abai...

Nu se mai simțea în stare să asculte ce se vorbea. Tăcut, posomorît și rușinat, mai rămase puțin, apoi își luă rămas bun și plecă.

Abai întîrzie la Semipalatinsk mult mai mult decît plănuise : nu se îndura să se despartă de Mihailov și de Akbas. Discuțiile cu ei îi păreau mai importante și mai folositoare decît orice școală.

Abia pe la mijlocul verii plecă spre casă. În drum se abătu pe la Eralî şi rămase peste noapte la djataci.

A doua zi, cei din iurta lui Darkembai tocmai îşi sfîrşeau ceaiul de dimineaţă. Gazda, cu beşmetul ponosit peste cămaşa descheiată la gît, stătea în faţa lui Abai. Din cînd în cînd îşi turna pe palmă cîte puţin tabac din şakşaua de corn galben şi îl trăgea pe nas, uitîndu-se cu un aer mulţumit la oaspete : atît sosirea lui, cît şi discuţia pe care o avusese cu el, îl bucurau nespus pe Darkembai. Şi baibişea lui, femeie slabă, în vîrstă, era de asemenea încîntată : Abai dormise în iurta lor ! Ridicînd blidele de pe masă, ea îşi încorda auzul şi trăgea cu urechea la glumele pe care şi le aruncau Abai şi bărbatul ei, şi obrazul brăzdat şi încreţit i se lumina de zîmbet. Hirtioarele de la bomboane, risipite prin toată iurta, dovedeau că nici Mukaş, mezinul de zece ani al lui Darkembai, n-avea de ce să se plîngă : căpătase atîtea cofeturi, de parcă-i veniseră rubedeniile de la tîrg.

Darkembai se întoarse la cele ce-i spusese Abai noaptea trecută :

– Despre ce ni se vorbeşte decît despre datoria pe care o avem de a ne supune atkaminerilor şi căpeteniilor de plase ? Cînd deschide gura un om cu trecere, nu vorbeşte decît despre puterea şi stăpînirea lui, se laudă cu viclenia şi cu dibăcia lui. Iar unul de-al nostru, săracul, se plînge de nevoile şi de durerile care-l apasă. Dar iată că ai venit, Abai, şi ne-ai vorbit despre cîţiva oameni îndrăzneţi, care l-au ucis pe ţar şi au pătimit pentru norod. Acum ştiu că şi sărăcimea cea oropsită are ocrotitori ! Ei se gîndesc la lipsurile noastre şi vor să înlesnească viaţa întregului norod, ba chiar îşi jertfesc şi viaţa pentru el ! În ziua cînd norodul va fi fericit, ţelul lor va fi îndeplinit. Oamenii aceştia ne ocrotesc şi pe noi, djatacii, care ne-am băgat în vizuină ca puiul de lup cu laba ruptă...

Bătrînul mai trase o priză de tabac, rămase o clipă pe gînduri şi, ca şi cum ar fi făcut un rezumat din tot ce auzise de la Abai, încheie :

– Întotdeauna aşa e... Despre ce vorbesc cei puternici ? Despre felul cum i-au asuprit pe cei slabi. Despre ce vorbesc cei slabi ? Despre ce-au pătimit din vina celor puternici...

Judecata limpede a lui Darkembai îl surprinse pe Abai.

– Bine-ai vorbit, încuviinţă el. Discuţia noastră te-a dus la o încheiere dreaptă, vorbele tale sînt bune de luat drept zicătoare ! Pe cît se pare, o minte limpede nu trebuie căutată la vreun bogătaş cu turme nenumărate, ci şi la un sărac, pe care nevoia l-a învăţat să gîndească...

Drept răspuns la aceste laude, Darkembai zîmbi :

– Eh, Abai, nu te faci mai mare peste oameni numai pentru că ești deștept ! La noi, dacă un om sărac e prost, se spune despre el : „Calicul are minte scurtă“. Iar dacă-i deștept și bun de gură, atunci se mai și rîde pe socoteala lui : „Ce mai palavragiu ! Grozav îi mai place să trîncănească...“ Nu, Abai, încă nu mi-a fost dat să văd că o vorbă dreaptă te ajută să-ți capeți dreptatea !

Vecinii începură să se adune unul cîte unul în iurtă. Veniră bătrînii Dandibai, Erenai și Kareke din neamul kotibacilor, bine cunoscuți de Abai : voiau să se sfătuiască cu Abai în numele întregului lor aul, care număra acum peste cincizeci de iurte. De altfel, Darkembai avea de gînd să i se plîngă și el oaspetelui de necazurile pe care le înduraseră, atît el cît și vecinii lui djataci, dar nu se îndurase să-l tulbure asupra nopții, obosit de drum cum era, așa că nu-i pomenise nimic pînă acum.

Ca totdeauna, Abai începu să-i întrebe pe bătrîni despre viața aulului, despre semănături și despre recoltă.

– Voi aveți pămînt bun de arat, îi spuse lui Dandibai. Care dintre voi a semănat mai mult anul acesta ?

– Mult ?... Bătrîntul clătină din cap și zîmbi. Dragul meu, dar care dintre noi poate să semene mult ? Își dresе inima cu o vorbă tare, apoi urmă : În viața noastră cea fără noroc, cînd cîinele îți trage plugul de lemn mînat cu o tufă de mărăcini, nimeni nu poate să adune nici măcar atît cît îi dă Allah de la el ! N-avem cu ce ne lăuda : cele douăzeci de iurte, care s-au așezat lingă Mialî-Baigabîl, cu chiu cu vai au semănat douăzeci de ogoare !

– Bine, și ce a răsărit ? stăruî Abai. Se întîmplă ca și de la o semănătură mică să te alegi cu belșug...

Dandibai, Erenai și Darkembai strigară într-un glas :

– Să te-alegi cu belșug ?

– Dar parcă poți să strîngi ceva ?

– Vezi mai bine să nu te-alegi cu mîna goală !

– Nu înțeleg nimic ! zise Abai întorcîndu-se spre gazdă.

În cele din urmă, Darkembai se hotărî să-i vorbească deschis despre unul din necazurile pe care de la început voia să i-l destăinuiască.

– Anul trecut ne-ai spus : „Să nu te-aștepți la vreun bine picat din cer. Binele caută-ți-l în muncă.“ Noi te-am înțeles și am muncit cinstit. Munca noastră a fost răsplătită : și la Șolpan, și la Kindik, și la Mialî-Baigabîl, ni se bucura inima

cînd vedeam holdele ! Dar cu ce ne-am ales ? Cum, nu-ți mai aduci aminte ce am pățit după scandalul de la Eralî ?

— Nu ne-au prăpădit oare semănăturile Takegean și Maibasari ? i-o luă înainte Erenai. Și încă mai spuneau : „Să nu vă luați cumva la ceartă cu autoritățile pentru cîteva iurte găurite !” Eh, să fi văzut ce roadă era ! Toamă ne pregăteam de secerat, cînd au băgat în ogoarele noastre hergheliile de la cinci aule, de-au strivit tot, pînă la cel din urmă spicușor !

Abai știa de întimplarea aceea. Dat afară din slujba de căpetenie de plasă, Takegean îi îndemnase la această ispravă pe irghizbaili și pe kotibacii care se mutaseră în toamnă prin părțile unde se aflau semănăturile djatacilor. Prin Asilbek, noua căpetenie de plasă, Abai izbutise să capete pentru cei nedreptățiți o despăgubire în vite. Dar nu știa că nici unul dintre aulele vinovate nu-i despăgubise cu nimic. Darkembai îi povestea totul și-l întrebă dacă ar putea nădăjdui să aibă cîștig de cauză în cazul cînd ar trimite un împuternicit să ceară daune la adunarea neamurilor sîbanilor, tobîkșilor și uacilor, care avea să se țină în curînd.

Înainte de a-i răspunde, Abai îi întrebă dacă mai aveau și alte necazuri și pagube.

— Nu cumva v-au stricat și semănăturile de anul acesta ? V-a ajutat cineva dintre neamuri, măcar cu vite de muncă, la semănat, ori la strîns recolta ? stăruia el.

Bătrînii izbuconiră iarăși în rîs.

— Oi-boi, Abai, lumina mea, ce vorbești ? se miră Kareke. Nu-l ajuți decît pe acela de la care aștepti vreo răsplată. Dar pe noi, golanii, cine vrei să ne ajute ?

— Ce mai ajutor ! Și ce mai neamuri sînt acelea ! adăugă Dandibai. În primăvară au stricat din nou ogorul lui Kareke, toamă cînd răsăriseră semănăturile și făgăduiau o recoltă bogată !

— Ba ne-au luat și gloabele noastre cele nenorocite ! îl întrerupsese Darkembai, furios. Dar de ce tăceți, de ce nu spuneți lucrul cel mai de căpetenie ?

Și începuseră să povestească o nouă fărădelege pe care o săvîrșiseră de curînd neamurile, în timp ce Abai era la tîrg. Abai îl ascultă, rușinat și mînios.

Cînd aulele lui Takegean, Maibasari, Kuntu și Karatai s-au mutat pe acele locuri, djatacii au luat iarăși vorba despre despăgubirile pentru stricăciunile de anul trecut, care rămăseseră tot neplătite. Vinovații s-au făcut foc și, cînd lanurile au înverzit, și-au vîrît din nou hergheliile în ogoarele djatacilor. Deznădăjduiți, păgubașii s-au dus pe la tot felul de oameni cu

trecere și s-au plîns împotriva celor care-i năpăstuiau, dar n-au căpătat nimic. Unii erau de partea lor, ba chiar îi compătimeau, spunindu-le că asta era o tilhărie, dar nimeni n-avea curaj să-i sprijine pe față, ca să nu se pună rău cu aulele cele puternice. Îi compătimeau în șoaptă, cînd vorbeau acasă la ei, dar mila lor nu trecea dincolo de prag.

Scoși din fire de încălcările care se țineau lanț, djatacii, în frunte cu Darkembai și cu Dandibai, săriră la herghelieii lui Takegean și luară doi cai din herghelia lui. Dar, chiar a doua zi, vreo sută de djighiți înarmați cu soili înconjurară aulul săracilor. Își minară caii îndărăt și erau cît pe ce să-l bată pe Darkembai. Iar cînd djatacii, cu lacrimile în ochi, veniră să se plîngă la Takegean și la Maibasari, aceștia îi luară la goană, ocărîndu-i cumplit. „Altă treabă n-aveți decît să ne stricați pășunile ? Ați arat tot pămîntul, ați spurcat toate locurile bune de păscut !”, striga Maibasari. Iar Takegean : „Ieșiți afară, golanilor ! Din pricina voastră, rîioșilor, m-au scos pe mine din slujbă ! Chiar dacă avem aceiași strămoși, eu tot nu vă socot rubedenii. Pentru mine nu sînteți tobîkți. Mă lepăd de voi ! Dacă vă place să scormoniți pămîntul cu rîtul, cărați-vă la mujici, la Belagaș, și faceți-vă ruși !”

— Dar nici cu asta nu s-a isprăvit ! sări cu gura Dandibai. Acum vreo lună, într-o noapte, au luat șapte cai de la săracii noștri...

Erenai suspină cu amărăciune.

— Acum, Abai, judecă și tu, zise Darkembai, trăgănat. Încă nu știm dacă holdele zdrobite sub copite or să mai rodească ceva, ori dacă au pierit de tot. Dar cum or să răspundă cei care nu ne-au despăgubit nici pentru stricăciunile de anul trecut ? Ce le pasă lor de pîinea noastră prăpădită ? O, Allah, noi stăm aici singuri în mijlocul răufăcătorilor, ca o biată tufă de colilie în mijlocul stepei în flăcări ! Dacă s-ar gîndi măcar pe cine năpăstuiesc ! Doar lîngă pragul lor ne-am istovit. fire-ar ei afurisiți să fie ! Doar la ei am slujit, la părinții lor, și ei n-au știut ce-i mila. Să fi zis și ei măcar atît : au trudit din greu sărmanii, barem să mănînce acum pe săturate ! Țștia-s lupi, nu oameni ! El își urmă vorba : Așa că săracimea noastră ne-a împuternicit pe noi aceștia patru să căutăm caii care ne lipseau. Hoții nu se aflau tocmai departe : erau din Ahimbet, plasa Kzîl-Mola. Am dat tot ce aveam la noi numai să ni se spună cine-s hoții. I-am găsit și pe cei care trecuseră caii dincolo, am găsit și caii. Ei, ne-am zis, acum ni-i luăm înapoi ! La Kzîl-Mola e căpetenie de plasă fratele tău Ishak, așa că am început să-i cam stringem în chingi pe hoți.

Ishak al nostru e coala, și o să ne ia parte, le ziceam, așa că dați-ne caii de bună voie ! La început hoții au cam rămas pe gânduri, dar pe urmă au început a se codi : „N-am luat noi singuri cai voștri, ni i-a adus Serikbai, care vi-i rudă. Ne era dator, și ne-a lăsat caii ca despăgubire. Înțelegeți-vă întâi cu el și aduceți-l la noi.“ Când ne-am întors acasă, am aflat că ticălosul de Serikbai se aciuse încă de anul trecut pe lângă Takegean. Așa că Takegean nu ne-a lăsat nici să ne apropiem de Serikbai. „Să nu vorbească djatacii într-aiurea, zice, că Serikbai e și el tot un sărac ca ei, și eu n-am să-l las fără apărare !“ Auzi ? S-a apucat Takegean să-i apere pe săraci ! Va să zică, Serikbai fura la adăpostul lui Takegean ! Și așa, ne-a scăpat printre degete. Atunci ne-am întors toți din nou la Ahimbet. Și acolo, altă năpastă : Takegean avusese când să-i trimită vorbă lui Ishak : „Djatacii mi-s dușmani. Nu-i lăsa să-și ia caii, dă-i afară !“ Așa că Ishak ne-a umilit mai cumplit decât toți : ne-a dat afară, și gata ! Nu numai că nu ne-am ales cu șapte cai, dar nici măcar cu șapte piei nu ne-am ales ! Spune și tu, cum să nu urlu de ciudă ? După cum vezi, stăm și ne gândim : oare n-ar fi bine să ne ducem la Arkat, la adunare, să cerem despăgubiri și pentru stricăciunile de anul trecut, și pentru cele de acum, ca și pentru cei șapte cai ! Că doar alte vite de muncă noi nu mai avem ! Știi, se întâmplă uneori că biii și căpeteniile de plasă să se teamă de stăpînirea rusească. Poate că o să avem noroc, poate că or să se îndure de noi și o să ne căpătăm dreptul nostru. Ce sfat ne dai ? Noi nu vorbim în numele nostru, ci în al tuturor djatacilor din cele cincizeci de iurte, al tuturor celor năpăstuiți de răufăcători, al celor jefuiți și goi !

Abai îi asculta pe bătrîni, palid de minie, încruntîndu-și sprîncenele și mușcîndu-și buzele. Nu-și mai lua ochii de la Darkembai, care vorbea hotărît și convingător. Apoi suspină din greu : îl indigna purtarea celor doi frați ai lui și-i era rușine de ei înaintea săracilor. Valuri tulburi de ciudă, de rușine și de scîrbă se ridicau în sufletul lui, se înălțau și-i învîlneau gîndul ca într-o ceață apăsătoare de toamnă, prin care răzbăteau, repetîndu-se mereu, cîteva cuvinte pe care nu le putea alunga. Erau stihuri noi ? „Ce osîndești conștiința, și mintea limpede va osîndi...“ Rușine, conștiință... ce legătură aveau aceste cuvinte cu cei a căror conștiință e surdă, al căror suflet e nesimțitor, al căror pîntec e veșnic nesătul ? Ce însemnau pentru ei vorbe ca mila și dreptatea ?

Tăceau cu toții. În cele din urmă, Abai vorbi :

– Și cei care au săvîrșit această ticăloșie sînt frații mei ! Și ei, și eu, avem același tată și aceeași mamă. Pentru faptele

lor, în ochii voștri sînt și eu un răufăcător ! începui el. Ce vă folosește vouă dacă vă spun : „Brațul nerușinat înfăptuiește, sufletul rușinat dojenește... ?“ Cu ce vă alegeți voi de pe urma acestor vorbe ?

Și atunci, spre surprinderea vechilor lui prieteni, Abai își dezvălui ideile lui, născute din discuțiile nesfîrșite cu Mihailov, îmbrăcînd în vorbe pe înțelesul lor tot ce gîndise el în vremea din urmă :

— Vezi, Darkembai, ai spus tu odată, și eu n-am uitat nici pînă astăzi vorbele tale : „Cei care au aceleași nevoi, au și aceeași viață. Adevăratele rude sînt cele pe care le înrudește aceeași soartă.“ Dreptatea acestor cuvinte am înțeles-o pe de-a întregul în timp ce stăteam de vorbă cu un rus, un om tare deștept. Am aflat că asemenea înrudiri prin aceeași soartă grea, soarta celor ce trudesc, nu se întîmplă numai printre cazahi : și printre ruși sînt nenumărați năpăstuiți și oropsiți ca voi. Și cu toate că țarul și slujbașii lui sînt și ei tot ruși, săracii n-or să-i socotească niciodată rude de-ale lor ! Am aflat că nu numai djatacii, kokșei și mamai gîndesc așa : aceleași gînduri nutresc și djatacii ruși, atît în Siberia, cît și în Rusia...

Urmărindu-și desfășurarea gîndurilor, Abai zîmbi mulțumit. Darkembai încuviință dînd din cap, deși încă nu era în stare să le înțeleagă pe toate pînă în adîncul lor : multe îi păreau ciudate. Abai vorbi înainte :

— Iar dacă te gîndești mai bine, vezi că toți cîrmuitorii de neamuri — și la tobîkți, și la kerei, și la karakeseci, și la naimani — sînt rude bune cu oamenii stăpînirii de la Semipalatinsk, de la Omsk, de la Orenburg și de la Petersburg. Sînt din același neam și au același strigăt de luptă. Dacă lovești în unii, îndată simt și ceilalți. Îi atingi pe unii, se simt atinși și ceilalți. Iată ce nu e prea greu de ghicit, prietenii mei ! Este un înțelept rus, pe care-l doare inima pentru lumea celor flămînzi ca pentru copilul lui. Și acel înțelept a spus că poporul nu trebuie să geamă jalnic cînd are de îndurat silnicii din partea stăpînirii, nu trebuie să se roage cu umilință la cei mari pentru nevoile lui... El trebuie să se încreadă numai în toporul cel bine ascuțit, de nădejde. Uite, stau și vă ascult ce-mi spuneți despre cumpenele voastre. Stau și mă gîndesc : ce bine ar fi să se ridice cît mai curînd toporul asupra stolului de corbi, asupra tuturor ticăloșilor din stepa noastră... Să-i lovească la rădăcină !

Lui Abai îi scăpaseră fără să vrea gîndurile care-l frămîntau într-ascuns. Dar înainte de toate oamenii aceștia aveau nevoie de un ajutor adevărat, cu fapta. Își trecu privirea peste fețele

celor patru bătrîni care-l ascultau cu încordare și, pe neașteptate, încheie hotărît :

— Adunarea nu se ține la Arkat, ci la Balkîbek. După cîte mi s-au spus în oraș, se prea poate să fi și început. N-aveam de gînd să mă duc la judecată. Acum, însă, mă duc. Mă duc dinadins, să vorbesc despre nelegiuirile pe care le-am aflat din gura voastră. Iar voi veniți acolo peste trei zile. O să le cerem, lui Takegean, lui Ishak și lui Maibasari, despăgubiri pentru stricăciunile de anul trecut, pentru cele de acum și pentru cai. Chiar eu o să le cer în numele vostru și o să vă apăr dreptatea. Din partea voastră, să vină doi oameni. Tu, Darkembai, trebuie să vii neapărat ! Ia-l cu tine pe Dandibai, că și el e un bătrîn tot atît de tare și de curajos ca și tine...

Apoi se ridică, grăbit :

— Prin urmare, ne-am înțeles ! Despre celelalte mai stăm noi de vorbă acolo, la adunare. Dar să nu întîrziți : peste trei zile să fiți acolo ! Cît despre noi, o luăm din loc chiar acum. Înhamă caii, Baimagambet !

Împărtaşind întru totul simțămintele lui Abai, Baimagambet se rezezi la ușă, sprinten și iute ca totdeauna. Abai își puse pieptarul, îmbracă peste el beșmetul lung de vară și se uită la ceas. Dar întorcîndu-se spre bătrîni, îi văzu grozav de îngrijorați. Dandibai se aplecase la urechea lui Erenai și-i șoptea nu știu ce, desfăcîndu-și brațele a nedumerire.

Atunci Abai îl întrebă :

— Ce este, Daneke ? Ce fel de îndoială mai ai ? Nu crezi că e bine cum am hotărît ?

Apoi se întoarce spre Darkembai, cu aceeași căutătură întrebătoare. Bătrînul îl privi drept în față.

— Bun e sfatul tău și dreaptă e hotărîrea ta. Nici vorbă că dacă nu ne ducem la adunare, n-o să ni se dea dreptate. Dar afurisita de sărăcie ne leagă de mîini și de picioare... Măcar dacă n-ar fi nevoie să ne ducem amîndoi ! Ai dreptate : trebuie să merg și eu, să mergă și Dandibai. Vrei să știi ce șusoteau ei ? Se întrebau : cum să ajungem pînă acolo și de la cine din aul să luăm niscăi bulendre ? Și unde să găsim încă un cal, cînd ni s-au luat cele din urmă mirtoage ?

— N-avem cu ce să ne ducem, Abai-gean ! adăugă cu tristețe Erenai.

Dandibai scăpă o sudalmă cumplită și strigă furios :

— Prea s-a înfipt scîrboasa de sărăcie în noi. Nu ne lasă să ne urnim nici pînă acolo, unde poate că ni s-ar face dreptate. Ne-a țintuit pe loc ca pe niște ologi ! Pînă la Eralî e

cam un popas de miei, și tot n-avem cu ce ne duce, d-apoi pînă la Balkibek, care-i așa de departe ?

Dar Abai îi scoase repede din încurcătură :

– Darkembai are ce să încalece, iar Dandibai să ia lătu-rașul meu. Poți să-l ții toată vara, Dandibai, și să mi-l dai înapoi cînd o fi să ne mutăm hergheliile pe pășunile de toamnă. Cît despre haine...

Abai deschise lada lui albă și scoase din ea două bucăți de stofă :

– Uite postav și uite căptușeală. Îți ajunge pentru un ceapan. Numai dă-le mai repede la cusut, Darkembai !

Bătrînii, zîbind bucuroși, strigară într-un glas :

– Allah să-ți dăruiască viață lungă !

– O, ce dar !

– Ne-ai scos din încurcătură, Abai, Allah să te țină sănătos !

– Bine, Abai-gean, dar cum vine asta ? făcu Darkembai mirat, luînd cele două bucăți de stofă. Takegean ne face silnicii, iar tu ne despăgubești din punga ta ?

Începură să rîdă cu toții, dar bătrînul o ținea înaintea pe a lui :

– Te pomenești că acum nici n-or să se mai uite la pricina noastră ! Se poate ? Nu ne-am dus nicăieri, pe biu nici nu l-am văzut în ochi, dar calul și ceapanul ni le-am și luat ca despăgubire !

Și rîse și el, înveselit. Văzînd bucuria vechiului său prieten, Abai își simți sufletul mai ușurat.

– Lasă, Darkembai ! Poți să le iei drept răsplată pentru faptele pe care le-a făcut tatăl meu împotriva tatălui tău ! Iar cu Takegean și cu Ishak vorbesc eu cînd o veni vremea. Și atunci n-o să fiu eu pîrîtul, ci acuzatorul ! Dar să fim înțeleși : dacă s-o isca vreo încăierare, să nu dai greș, să lovești în plin ! Am auzit că în bătălia de la Tokpambet, Baidalî i-a strigat lui Suiundik : „Ia pildă de la Darkembai ; iată adevărata bărbăție !” Tocmai de aceea vreau să vii și tu cu Dandibai. Numai băgați de seamă : dacă dați greș, o să spun pe urmă la toți djatacii că nu sînteți buni de nimic ! încheie el, glumind.

Intră Baimagambet ; caii erau înhămați. Se îndreptară cu toții spre ieșire. Rîzînd, Erenai luă apărarea prietenilor săi :

– Dacă Allah nu le-o lua darul vorbirii, ai să vezi că aceștia doi n-or să se sperie nici de „geandaral” ! Bine-ai nimerit, lumina mea, ai știut pe cine să alegi ! Dacă nici

batirii noştri n-or să treacă prin apă şi prin foc, apoi să ştii că djatacii n-au parte de nimic pe lumea asta !

Trăsura, la care erau înhămaţi doi cai în loc de trei, aştepta lingă iurtă. Şi bărbaţii, şi copiii ieşiră să-l petreacă pe Abai. Caii porniră în trap întins. Copiii săriră la o parte, iar cîinii jigăriţi începură să latre, luîndu-se după trăsura.

Uitîndu-se în urma lui Abai, Erenai zise pe gînduri :

- Allah atotputernic, djighitul acesta a fost încă din copilărie nădejdea neamului său... Se pare, acum, că nădejdea se împlineşte. Fericit să fie în toată viaţa lui ! De la oameni ca el nu ne poate veni decît bine...

Cu aceste cuvinte, bătrînul se întoarse către sărăcimea din jurul lui.

- Ne-a făgăduit că o să ne dea înapoi toţi cei şapte cai ! A spus că o să ni-i scoată de la cei puternici. Că o să capete despăgubiri pentru pagubele noastre, atît pentru stricăciunea de anul trecut, cît şi pentru cea de acum ! A făgăduit că o să le facă pe toate, şi să vedeţi că o să le facă ! Iată ce-am avut a vă spune !

Nimeni nu ştia dacă se cuvenea să dea crezare unei veşti ca aceea.

- Toţi şapte caii ? Pe toţi or să ni-i dea înapoi ?

- Or să ni-se plătească stricăciunile ? Şi cele din urmă ? Adeverească-se vorbele lui !

- Cu noroc să-i fie drumul, dacă-i adevărat ! strigau toţi, care mai de care.

În glasul lor răsuna şi o credinţă înduioşătoare, dar şi neîncrederea înrădăcinată în sufletele lor de amarul vieţii. Ochii tuturor se întoarseră spre valurile de colb stîrnite de trăsura care se depărta. Tuturor li se părea că însăşi nădejdea lor gonia în zbor spre adunare. Şi tot aulul se uită lung şi stăruitor în urma lui Abai.

3

După plecarea din Eralî, Abai şi Baimagambet mai poposiră o noapte pe drum şi abia spre seara zilei următoare ajunseră la Baikoşkar, unde se afla aulul lui Ulgean şi, alături de el, aulul lui Abai. Pe cînd treceau prin păşunea Botakan, dădură cu ochii de un aul mare şi aflară că era al lui Takegean. Se întinsese mult : în jurul lui, ca pete colorate, se vedeau herghelii de cai şi turme de oi, iar în jurul iurtei celei mari a stăpînului se ridicau peste zece iurte ale vecinilor slujitori.

– Nu poposim aici, îi spuse Abai lui Baimagambet.

Pînă în aulul lor nu mai era decît un popas de miei, așa că Abai se grăbea să ajungă acasă înainte de a adormi copiii. O luară prin fața iurtelor mărginașe din aulul lui Takegean, înnegrite de fum. Și, fără să vrea, Abai își aduse amînte de zgîrcenia de pomină a cumnatei lui.

– Ia uite, Bake, zise el. Colea, în cocioaba asta, trebuie că stă vreun îngrijitor de vite, ori vreun paznic. Doamne, cît e de prăpădită ! Parcă ar fi mare lucru pentru Karagean să-i dea o bucată de pîslă ? ! Afurisită ființă a lui Allah !

Baimagambet întoarse spre el privirea scînteietoare a ochilor mari și albaștri și zîmbi.

– De la Karagean nimeni nu trebuie să se aștepte la vreun bine, Abai-aga. Aici, toată lumea robotește numai pentru stăpîn. Una-i să te folosești de munca altuia, și alta să-i ajuți pe cei săraci...

După ce trecură de aul, cei doi drumeți zăriră herghelii mari de cai coborînd la adăpat. Abai nu-și putu ascunde mirarea :

– Oare toate sînt numai ale lui Takegean ? Dar cînd s-au înmulțit pînă într-atîta ?

Un călăreț venea în urma lor dinspre aul, în galop. Cînd se apropie, Abai recunoscă în el pe tînărul Azimbai, feciorul lui Takegean și al lui Karagean. Călărea un cal de trei ani, negru și cu stea albă în frunte, un adevărat trăpaș de soi, iar șaua lui scliffea, împodobită cu argint.

– *Assalau-mahalaicum*, Abai-aga ! îl salută el pe unchiu-său cînd ajunse în dreptul trăsorii. Și îndată îi și spuse pentru ce îl mînase Karagean : M-a trimis mama să-ți spun așa : „De ce nu s-a oprit Abai în aulul nostru ? I-o fi părut rău după dulciurile pe care ar fi trebuit să ni le dea ? Oricum, eu tot o să trimit mîine și după zaharicale, și după ceai, și după uriuk, ca să nu le înhațe pe toate celelalte cumnate !...”

Și, încoîntat că reușise să-l atingă cu dibăcie pe Abai, tînărul izbucni într-un rîs supărător. Avea obrazul lat și întunecat, pleoapele umflate, iar ochii lui înguști priveau cu răceală.

– Dragul meu, îi răspunse blînd Abai. Dacă ți-e așa de poftă de zaharicale, vino cu mine în aul la noi ; dormi acolo, iar mîine dimineată iei toate dulciurile cîte le găsești în trăsura. Nu m-am oprit la părinții tăi pentru că-i tîrziu. Mă așteaptă tata și mama cea mare, și-s grăbit să mă închin în fața lor atîta timp cît mai găsesc aulul în picioare. Asta-i una...

Abai îi porunci lui Baimagambet să lase caii la pas și, cînd huriitul trăsuri se mai domoli, se întoarse din nou spre nepotul său.

– Ai crescut, te-ai făcut djighit în lege... Cred că poți să-ți dai seama că nu tot ce spune mamă-ta e un lucru înțeles. Gîndește-te și tu : frumos îți șade ca, îndată după ce ți-ai salutat unchiul, care vine de departe, să sari cu gura la el, cerîndu-i : „Dă-ne, și nu cumva să ne înșeli... ?” Dacă ea ți-e mamă, apoi nici eu nu ți-s străin. Trebuie să te gîndești și la asta, înțelegi ? Zicînd așa, Abai se uită drept în obrazul tînărului.

Dar musturarea lui Abai, Azimbai o răstălmăci în felul lui. Obrazul rumen îi păli, sprîncenele îi tresăriră, apoi se încrunță. Nici măcar nu răspunse. În schimb, Abai îi mai puse încă o întrebare :

– Ascultă, oare e cu puțință ca toate hergheliile astea să fie ale aulului vostru ?

– Dar ale cui vrei să fie ?

– Și cîte aveți aici ?

Azimbai nu-i răspunse. Cunoștea cît se poate de bine numărul cailor, dar socotea că nu-i bine să vorbească de asta. De cîte ori, întorcîndu-se acasă după numărătoare, începea a vorbi despre numărul cailor, Takegean îl oprea : „Mai încet, nu da drumul la limbă de față cu străinii în ce privește numărul vitelor !”

Baimagambet își dădea seama că tînărul nu voia să vorbească. Dar nici nu putea îngădui ca întrebarea lui Abai să rămînă fără răspuns.

– Am auzit că acum ar fi ajuns la cinci sute de capete, cu cei tineri cu tot, se amestecă el în vorbă. Și nici nu cred că-s mai puține, dacă n-or fi cumva mai multe.

Nici de data aceasta Azimbai nu răspunse. Abai oftă din greu : nu-i plăcea de loc felul de a se purta al nepotului său. Fără să se adreseze cuiva anume, zise, pe gînduri :

– Acum cincisprezece ani, Takegean și cu mine ne-am despărțit de casa cea mare. Fiecare din noi și-a primit partea lui : cîte optzeci de capete. Se vede că Takegean s-a îngrișat bine în slujba de căpetenie de plasă ! Dacă n-or să-l trîntească în alegerile de acum, curînd o să aibă și mai multe herghelii...

Azimbai, care se vedea bine că era furios pe unchiu-său, se învioră și rise, răutăcios :

– Adică, cum vine asta : dacă n-or să-l trîntească ? Încă n-ai aflat nimic ? Tata a fost ales din nou căpetenie de plasă ! De o săptămînă toate aulele noastre sînt în sărbătoare, pre-

gătesc alergări de cai și se veselesc... Ești bun să-mi dai suiunșiul pentru o veste ca asta !

Abai se întoarce cu totul spre Azimbai și începuse să-l descoasă. Alegerile căpeteniilor de plasă erau un mare eveniment în lumea oamenilor din stepă. Cu toate acestea, la târg nu știa nimeni dacă alegerile începuseră, și anume cine fusese ales. Abai auzise doar atât : că subadministratorul, Kazanțev, plecase pentru asta în stepă.

– Cine l-a ales pe Takegean și în ce plasă ?

– L-a ales *naciandicul Kazansip*¹. Tata e acum căpetenia plasei Kzîl-Adîr, îi răspunse cu mîndrie tînărul.

– La Kzîl-Adîr ? Și cine a fost ales la Cinghiz ?

– La noi la Cinghiz a fost ales Șubar-aga, iar la Kzîl-Mola a rămas tot unchiul Ishak. Trei din feciorii hagiului sînt acum căpetenii de plasă ! Tot Irghizabiul dă ospete, dar vād că dumneata nu știi nimic... Apoi atunci, Abai-aga, merit să capăt de la dumneata un suiunșiu pentru vestea cea bună ! Măcar un cal !...

Azimbai strălucea de bucurie și nu era în stare să-și ascundă îngîmfarea că tată-său și doi unchi de-ai lui fuseseră aleși căpetenii de plasă. Dar cum se poate ca băiatul acesta să fie otrăvit de pe acum cu otrava trufiei ? Oare știe el de pe acum să tragă foloasele puterii ? „Bine ți-ai mai însușit învățătura celor mari, și tare curînd ai să te apuci de isprăvi... Te pomenești că ai să ajungi un djighit crud și însetat de putere, de-ai să-l întreci și pe tată-tu în înfumurare !”, își zicea Abai, fără să răspundă o vorbă la auzul unei vești atît de fericite...

Tăcerea lui îl înfurie din nou pe Azimbai. Își aduse aminte de vorbele mamei lui, care repeta mereu : „Abai ne pizmuiește pentru averea noastră... Allah, cît ne pizmuiește !”

Încă mai demult nu-l putea suferi Azimbai pe Abai. Așa că acum își zise în gînd : „Ne pizmuiești, hai ? Taci ? Ți-e ciudă ? Ei, atunci stai că o să-ți mai spun una !”

Dar Abai îi porunci lui Baimagambet să mîne mai repede, și caii o luară, sforăind, în trap întins. Trăsura gonia prin valea netedă și plină de ierburi mlădioase a Botakanului. Azimbai ar fi trebuit să se întoarcă acasă și să-și trimită calul la herghelie, că altfel, pe întuneric, putea să se rătăcească și să nu-și mai găsească herghelia. Afară de asta, își aduse aminte că pășunile lor se învecinau cu cele străine, ale neamului kereilor. „Să nu cumva să-mi ia calul”, își zicea

¹ Nacialnicul Kazanțev (n. r.).

el. Dar tot nu rămânea în urma trăsorii. Voia să-și mai înțepe o dată unchiul, să-l usture și mai tare.

Băiețandru cel rău și răzbunător mai păstra pentru Abai încă o veste. Prin toate djailiaurile din împrejurimi nu se vorbea acum decît despre asta, iar tată-său spusese chiar azi cîtorva irghizbai : „O să crape de ciudă Abai cînd o afla ! Totdeauna l-a ajutat pe Bazaralî. Să-l văd acum, mai îndrăznește să-i ia apărarea ? Eu am făcut isprava asta. E izbînda mea asupra lui Abai. Vrea ori nu vrea pînă la urmă tot trebuie să se supună !”

Și, îndemnîndu-și calul la galop ca să nu rămînă în urma trăsorii, Azimbai se aplecă asupra lui Abai :

– Dar uite că uitam să-ți mai spun ceva : Kazansip ne cerea mereu să-l prindem pe Bazaralî și să-l dăm pe mîna lui. Ei, află că cele patru căpetenii de plasă alese acum s-au adunat la un loc, au ticluit o hotărîre și ieri l-au trimis pe Bazaralî la tîrg ! L-au urcat pe o cămilă și, ca să nu fugă, i-au pus cătușe la mîini și la picioare...

Și Azimbai izbucni în rîs, arătîndu-și dinții albi, care sclipiră cu ură în lumina amurgului. Abai se întoarse spre el, brusc :

– Afurisiții ! blestemă el, fără să vrea. Nici nu s-au așezat bine pe locurile lor, și s-au și apucat de vechile lor năravuri ! Fiare de pradă, făpturi omenеști cu bot de lup !

Vorbele acestea ieșiră singure, fără voie, din gura lui Abai. Nu cumva le provocase rîsul lui Azimbai ? Pînă atunci, băiatul îi păruse doar o potaie răutăcioasă. Acum, însă, gura lui largă și crudă îi amintea gura rînjită a unui lup.

Azimbai își opri deodată calul și strigă, răutăcios, în urma trăsorii care se depărta :

– Ține-o asta pentru drum !

Mai rise o dată, rînjind cu o bucurie plină de ură, apoi se întoarse și o luă spre casă. Luminițele roșii ale focurilor aulului îndepărtat îl înmbiau de departe la cină. Azimbai era pofticios și lacom. Strînse dîrlogii și, plesnindu-și puternic calul cu kamceaua, porni în goană spre aul. Era vesel ; se simțea învingător și alerga prin întuneric, urlînd de bucurie : „Irghizbai ! Irghizbai !...”

Cînd Abai și Baimagambet sosiră la Baikoșkar, cei din aul nu se culcaseră încă. Abai se bucură mai ales că încă nu adormiseră copiii. Auzind hurelul roților, ei săriră să întîmpine trăsura și-l înconjurară pe Abai din toate părțile. Unii se cățarau pe capră, alții în coșul trăsorii. Magaș și Turaș i se urcară pe genunchi, îmbrățișîndu-l, țipînd și arătîndu-și

în toate chipurile bucuria. Baimagambet îndreptă căii spre iurta lui Ulgean, știind că Abai, de câte ori se întorcea din drumurile lui, la ea se ducea întii.

Ulgean îl întâmpină stînd lîngă patul cel mare. Abai intră în iurtă înconjurat de copii și-și îmbrățișă mama. Ea îl sărută cu duioșie. Aigherim, Aigiz și celelalte femei se adunaseră în jurul lui. Veni și Ospan – uriaș, lat în umeri – în ceapanul lui ușor cu guler de catifea pus pe deasupra cămășii albe, iar împreună cu el intră și tînăra lui nevastă, Erkegean cea drăgălașă și subțire.

Ospan se arată fericit de întoarcerea lui Abai și, silindu-se să țipe mai tare decît copiii, îi împărtăși, rîzînd zgomotos, bucuria tuturor celor din aulele lui Kunanbai : alegerea a trei căpetenii de plasă din sînul familiei lor. Apoi îi ceru în gura mare suiunșul, după datină. Abai răspunse cu glas scăzut, uitîndu-se la Ulgean :

– Să fie cu noroc... Văd că sînteți cu toții grozav de bucuroși...

Ulgean înțelese că vestea cea nouă nu-i făcea plăcere feciorului ei și adăugă, tot atît de încet :

– Fie spre fericirea tuturor, fiul meu !

Ospan urmă, furtunos :

– Prelungească-ni-se bucuria, sporită cu cealaltă ! striga el mereu, gîndindu-se la Bazaralî.

Abai știa că Ospan, încăpățînat și violent, îl ura pe Bazaralî tot atît de mult ca și Takegean. N-ar fi fost în stare de o fărădelege pe față. Dar deportarea lui Bazaralî îi satisfăcea amorul propriu bolnăvicios. Mustăța neagră și rară îi stătea zbîrlită ca părul de cal, iar bărbuța, tot atît de neagră și rară, împunea în toate părțile, ca un arici. Uriașul acesta primea orice veste bună sau orice bucurie în chip cu totul vijelios. În naivitatea lui, își închipuia acum că cei trei frați îi datorau lui Abai înălțarea lor :

– Iată, ai noștri au ajuns căpetenii de plasă și cred că i-a ales stăpînirea fiind ei oameni cunoscuți și cu trecere ! Iar eu le spun : „Temeți-vă de Allah ! Nu fiți înfumurați ! De unde era să vă cunoască stăpînirea ? Credeți că Abai a umblat de pomană prin colbăria de la tîrg și s-a prăjit acolo de la începutul primăverii și pînă au dat căldurile cele mari ? De unde credeți că v-a picat atîta cinste și atîta încredere ? Totul vi se trage de la Abai ! El are cunoștințe printre căpeteniile mari de la tîrg și s-a înțeles cu ele !” Și cu asta, le-am astupat gura !

Abai zîmbi.

- Cu toate că tu, Ospan, ești mai aproape de mine decât toți ceilalți, zise el clătinînd din cap, rătăcești ca în bezna unei nopți fără lună... Cu Șubar să zicem că ar mai merge : cu toate că-i tînăr și n-a arătat încă ce poate, oricum, e un djighit vrednic. Dar crezi tu că m-aș fi apucat să-l sprijin pe Takegean, care cît a fost căpetenie de plasă și-a înmulțit hergheliile de la optzeci de capete la cinci sute ? Sau pe Ishak, care, stînd la Kzîl-Mola, caută să acopere pe hoți, fiindcă-s tobîkți ? Cred că mă cinstești așa de mult, încît mai că-ți vine să-mi dai și mie o slujbă înaltă ! Dar în ce privește aceste alegeri, să știi că n-am mișcat un deget măcar ! Nu mai vorbi prostii și nu mai încurca oamenii degeaba !

Însă Ospan nu se dădu bătut.

- Bine, tu poți să spui ce vrei. Dar să știi că n-ai să găsești printre tobîkți măcar unul care să-ți dea crezare ! se încapățîna el. Trei feciori de-ai lui Kumanbai au ajuns căpetenii de plasă într-o singură alegere... Cine-i prostul care să creadă că Abai nu s-a amestecat în treaba asta, cînd a stat tot timpul la tîrg ? Nu, mai bine-i să nu tăgăduiești și să primești mulțumirile fraților tăi. Eu am să spun peste tot că tu ai făcut asta. Ei or să aibă partea lor de cinste, ca fiind căpetenii de plasă, dar tu ai să te bucuri de o cinste și mai mare, ca unul care ai făcut asta ! Ce, îți ești dușman ție însuși ? Allah îți dăruiește această fală și tu te dai îndărăt ?...

Era limpede că Ospan n-avea să renunțe la ideea lui, așa că Abai nici nu mai încercă să discute cu el de față cu copiii și cu Ulgean. Îl chemă pe Abiș și-l întrebă cum merge cu învățătura.

- Știi că acum învăț și rusește ? se lăudă băiatul. Ce, n-ai aflat ? Cum am plecat de la așezarea de iarnă, cum am început !

Asta era vestea cea bună pe care ai casei i-o pregăteau lui Abai.

- Ia te uită ! Și cu cine înveți, mă rog ? Cine știe rusește pe aici ?

Abai trase spre el băiețelul drăguț, cu fața senină, și-l sărută pe frunte. Ulgean îl lămuri :

- Astă-primăvară, după ce ai plecat tu la tîrg, ne-a sosit la Djidebai un tînăr djighit rus. Slujise un an de zile ca tălmaci la oraș. Așa i se și spune : *bala-tolmaci*¹. A tras la mine, mi-a spus că-i bolnav, că a venit în aul să se lecuiască cu kumîs și ne-a cerut îngăduința să stea la noi și să-i învețe pe

¹ *Bala-tolmaci* - băiatul-tălmaci (n. r.).

copiii rusește. Mi-am adus aminte că asta voiai și tu și l-am trimis la Akșokî. Nu numai Abiș, dar și Magaș și Gulbadan învață cu acest bala-tolmaci Baiev...

Abai se bucură din toată inima. O întrebă pe Aigherim :

— Și cum merge treaba ? Tot așa-s de harnici ca și atunci cînd învață cu Kișkene-mullahul ? Iar pentru învățător ați făcut tot ce trebuie ca să stea omeneste ?

Aigherim începu să vorbească, și Abai își dădu seama cît de mult i se urise fără glasul acela drag...

— Copiii învață cu multă plăcere. N-au pierdut măcar o zi nici în drum spre djailiau. Se pare că și tălmaciul s-a deprins cu ei : cînd le dă lecții, cînd vorbește rusește cu ei, cînd încalecă un căluț de doi ani și se ia la întrecere cu Abiș ! Și Aigherim zîmbi cu zîmbetul ei duios, apoi urmă : Tare-s caraghioși mullahii aceștia ruși ! Nu-i mîndru, nu-i încrezut și-i învață pe copii glumind și jucîndu-se cu ei. Copiii nu vor să se mai despartă de el.

Abai o asculta cu multă luare-aminte, dînd din cap în semn de încuviințare. Atunci Ospan începu să glumească pe seama cumnate-si :

— O auzi ? Nu laudă un mullah de-al nostru, care tilcuieste șariatul și poruncile lui Allah, dar ridică în slavă un tălmaci oarecare ! Bagă de seamă, Abai, că ai s-o vezi și pe ea doldora de carte rusească și are să-și schimbe vorba după a rușilor !

Și, zicînd așa, începu s-o maimuțărească pe Aigherim, spunînd cîteva vorbe rusești stîlcite. Toată lumea izbucni în ris, dar Ospan rîdea mai tare decît toți.

Abai îi întrebă pe copii cum se spune cutare sau cutare lucru pe rusește și-i ascultă cu plăcere cum răspundeau repede, pe întrecute. Dorința lor de a-și arăta învățătura îl bucură nespuse.

După cină, plecă împreună cu copiii spre iurta lui Aigherim. Abiș, Magaș și Gulbadan se ascundeau sub ceapanul lui larg, strîngîndu-se de el. Își simțea sufletul plin de mîndrie și de mulțumire și își aduse aminte de nepotul său Azimbai. Cum nu semănau de loc copiii lui cu feciorul lui Takegean, care știa de pe acum să facă rău oamenilor ! Copiii lui erau copii adevărați, curați și albi ca laptele. Se simțea mîndru, văzîndu-i cu atîta dragoste de învățătură și cu dorința stăruitoare de a-și însuși cît mai multe cunoștințe !

Îmbrățișîndu-l pe Abiș, îi spuse din mers :

— Luminița mea dragă... Cît mă bucur că ai început a învăța rusește ! Destul te-ai străduit cu învățătura noastră. Acum,

vreau să te dau pentru mai multă vreme la școala rusească. Și dacă o vrea Allah, ai să ajungi om mare și învățat. Asta e, puiule, cea mai mare dorință a mea, a tatălui tău. Mă bucur așa de mult că tu, luminița mea, ai început a învăța singur, în lipsa mea.

Abai se opri și se uită la discul lunii pline, înălțat sus pe cer. Își repeta în minte visul lui cel sfânt și scump : „Nu-i stinge viața ! Facă-se așa ca feciorul meu să aibă tot ce n-am putut avea eu : știința, precum și cele mai de seamă însușiri ale omului. Fă-l fericit. Tu, făcătorule al lumii, luminează-i calea !” Era o rugăciune fierbinte pe care o înălța în gând.

Își strînse la piept feciorul cel drag. Abiș tăcea, dar se vedea bine că atenția tatălui său îl tulbura atît de adînc. Încît îi pîri singele din obraz.

– Bine, aga, bine, îi răspunse el încet.

Cu simțul ascuțit și cu spiritul de observație al tuturor copiilor, Magaș înțelese îndată că tatăl și fratele lui mai mare făcuseră o învoială. Îl apucă pe Abai de briu și se amestecă și el în vorbă :

– Cum se poate asta, tată ? De ce numai Abiș ? Merg și eu la tîrg să învăț rusește !

Glasul lui era plin de amărăciune. Gulbadan se grăbi să nu rămînă nici ea mai prejos :

– Tată, merg și eu ! Învăț-mă și pe mine rusește ! Întreabă-l pe Baiev : el zice că eu o să vorbesc înaintea celorlalți. Dacă nu mă duci tu, să știi că plec singură, declară ea.

Abai zîmbea fericit, fără să intre în iurtă. O mîngîie pe Gulbadan pe creștet și sărută obrajii bosumflați ai lui Magaș. Apoi le făgădui :

– Bine. La toamnă am să vă duc și pe voi o dată cu Abiș. Am să vă duc pe toți, vă făgăduiesc !

Aigherim îi aștepta în prag, cercetîndu-i pe rînd în tăcere și zîmbind. Apoi dădu la o parte tundukul de pîslă al iurtei și-l lăsă pe Abai să intre înaintea ei.

LA RĂSPÎNTIE

I

O dată cu Abai, pleacă la adunarea de la Balkîbek și tovarășii lui de totdeauna : Erbol, Baimagambet și Șake. În drum, se opriă în aulul lui Erbol, de unde îl luară cu ei și pe Asîlbek. La alegerile de acum, Asîlbek fusese înlăturat din slujba de căpetenie de plasă pentru care, la alegerile trecute, îl recomandase însuși Abai.

Tot cu Abai mai plecă la adunare și feciorul lui cel mai mare, Akîlbai, născut de Dilda. Nurganîm avusese grijă să-și gătească frumos băiatul, pe care-l crescuse ea. Akîlbai purta căciulă de samur și ceapan de catifea neagră, iar șaua îi era

căptușită cu safian verde și împodobită cu plăci de argint, așa că arăta ca un adevărat mirza. Venise însoțit de doi slujitori. Unul din ei, Kazakpai, un cerchez cu nasul mare și coroiat, și cu ochii cenușii adânciți în orbite, mult mai mare decât Akılbai, era aproape de o vîrstă cu Abai. Nurganîm îl trimisese anume cu băiatul să-l supravegheze, ca un om în toată firea ce era. Cel de-al doilea, tînărul djighit Mamîrkaz, de-o vîrstă cu Akılbai, uriaș cu ochii mari și cu pielea albă, era vesel și bun de glume. Akılbai ținea mult la prietenia lui și nu se despărțea niciodată de el.

Chiar și acum mergeau tot alături, ceva mai la o parte de oamenii în vîrstă. Vorbeau tot timpul între ei cu glasul pe jumătate, ori trîncăneau glumind și rămîneau în urma celorlalți, pentru ca pe urmă să treacă în goană pe lîngă ei, întrecîndu-se unul pe altul și luînd-o mult înaintea tuturor. Abai îi spusese lui Erbol, zîmbind :

– Pe cît se pare, băieții aceștia au legat o prietenie la cataramă ! În viața oamenilor este un timp cînd prietenii nu se pot lipsi unul de altul, ca niște cățeluși din același coteț.

Și se uită cu înțeles la prietenul lui. Erbol rîse : fără îndoială că Abai se gîndea la zilele senine ale tinereții lor, pe care le petrecuseră împreună. Totuși, uitîndu-se la Akılbai și la Mamîrkaz, Erbol dădu din cap :

– Prietenie ? Nu prea văd că ar fi cu puțință așa ceva... Mai curînd cred că amîndoi nu se gîndesc decît la fete. Uite, în privința asta ne-au luat-o cu mult înainte !

Vorbele lor îi făcuseră pe ceilalți să rîdă. Dar Abai, uitîndu-se în urma celor doi tineri, zise îngîndurat :

– O fi și așa... Cine poate să știe ce se petrece în sufletul lui Akılbai ? E așa de răsfățat ! Mă tem să nu ajungă un fel de mirza care nu se iubește decît pe sine... Oamenii aceștia se feresc de cei pe care lumea îi socotește deștepți, țin la cei care-i linguesc, la cei care le spun mereu : „Tu ești mai presus de toți !” și se apropie cît mai mult de cei care le măgulesc amorul propriu... Poate că și aici e vorba de același lucru. Dar asta numai Allah poate s-o știe !..

Erbol nu se putu opri să nu glumească.

– Ce tot vrei de la el ? Mai bine mănturisește că te legi de dînsul numai pentru că te-a făcut tată pe vremea cînd nu erai decît un băiețandru !

Era o glumă îndrăzneată, pe care nu și-o putea îngădui decât Erbol, datorită vechii lui prietenii cu Abai. Asilbek și Șake izbucniră în ris :

– Ia te uită cum l-a luat Erbol pe Akilbai sub aripa lui ocrotitoare !

– Prin urmare, zburdă înainte, zvînturatule, fără să ții seama de friu !

Ajunseră la Balkibek pe la amiază.

La adunare trebuiau să vină patru neamuri : tobikții, sibanii, kereii și uacii, urmînd să li se cerceteze neînțelegerile, certurile și celelalte socoteli ale lor. Pentru o adunare ca aceea era nevoie de un loc care să nu fie al nici uneia dintre părțile implicate, deoarece căpeteniile neamurilor căutau totdeauna să tragă folos și din apropierea celor de un neam cu ei, și din superioritatea lor numerică. Iar Balkibekul se afla la hotarul dintre neamurile tobikților, sibanilor și kereilor. Locul acela, bogat în apă și în nutreț gras pentru vite, rămînea an după an pustiu : dacă vreun neam se așeza acolo, celelalte două săreau și făceau gălăgie : „Ia cară-te, că pămîntul ăsta e al tuturor !” Nici nu s-ar fi putut găsi un loc mai potrivit pentru adunare.

Acolo trebuia să se adune poporul din ținutul care cuprindea nouă plase din cele două duane : Semipalatinsk și Karkaralinsk. Din cele nouă plase, patru erau locuite de tobikți, două de sibanii, două de uaci și una de kerei.

Acum, mai mult ca oricînd, irghizbaili puteau să-și spună cuvîntul mai cu temei asupra pricinilor pentru care fusese chemată adunarea. Toată lumea de prin împrejurimi nu vorbea decât despre faptul că doi feciori și un nepot de-ai lui Kunanbai aveau trei plase sub cîrmuirea lor. Tobikții, care făceau parte din aule puternice și bogate și care, la rîndul lor, rîvniseră la slujba de căpetenie de plasă, erau și amărîți și neliniștiți.

– Mare noroc au irghizbaili ! ziceau ei, cu necaz și cu invidie. Cît a fost Kunanbai aga-sultan au stat în fruntea tuturor. Acum, Kunanbai s-a tras la o parte de la cele lumești și se odihnește, ca o cămilă bătrînă, în cenușa vetrei, dar puterea și norocul nu l-au părăsit... Trei pui de lup ai lui cîrmuiesc trei plase ! Pînă și în a patra plasă a tobikților, la Mukur, tot unul de-al lui, ginere-su Dutbai, a ajuns căpetenie de plasă ! Așa că toți tobikții sînt ținuți în pumn de irghizbaili ! Și nu numai tobikții : Ishak, ca o aripă desfăcută, îi atinge și pe cei din

Sîban și din Uak. Și Cinghizul, și Irtîșul sînt în puterea lor... Într-adevăr, mare noroc au irghizbaili.

Mergînd pe drum, Erbol i le povestea toate acestea lui Abai : cu cîteva zile mai înainte fusese pe la adunare și cercetase cu luare-aminte starea de spirit a poporului. Dar „popor“ pentru cei de la adunare nu însemna nici pe departe toți locuitorii. „Poporul“ erau atkaminerii, biii și cei de la conducerea plaselor, investiți cu drepturi, cei care țineau cuvîntări la adunare, ca și cei care trăiau pe lîngă ei. Și tocmai despre aceștia vorbea Erbol :

– Allah, ce mai ploconari ! zicea el, indignat. Ce oameni care nu se mai satură ! Pe vremuri, despre asemenea indivizi se spunea : „Ăștia-s în stare să înghită și o cămilă vie !“ As-tăzi, însă, nici nu mai știi ce să spui. Înghit turme întregi de oi, și cai cu herghelia ! Dar și cînmuitoarii de la tîrg, Allah să-i pedepsească, jecmănesc fără rușine : numai de la Ishak a luat Kazanțev doisprezece cai de rasă, ca să-l țină în slujbă pe Takegean ! Așa că e limpede de ce umblă Kazanțev numai cu numele lui Takegean pe limbă ! Și acuma, noile căpetenii de plasă s-au pus să-și scoată paguba sugînd sîngele poporului...

– Bine, dar biii ? E cu putință să fie și ei șperțari ? întrebă Abai.

– Nu vreau să vorbesc despre toți, dar bineînțeles că nici ei nu rămîn mai prejos ! Gîndește-te și tu : se iscă, să zicem, o pricină între kerei și tobikți. Împricinații se duc întîi la căpeteniile de plasă, iar căpeteniile, trecînd pricina asupra biului, îi dau a înțelege, pe ocolite : „Dacă judecata dă dreptate cutăruia, ne pricopsim...“ Iar biii parcă sînt sfinți, să dea numai-decît hotărîrea după dreptate ? Așa că împart între ei...

– Spune-mi drept, te rog : e cu putință ca și Jirenșe, și Urazbai, să fie la fel cu ceilalți ?

– Cum nu ? Nici nu face să mai întreb !

Abai clătină din cap.

– Și eu care-i socoteam pe amîndoi prieteni ! Doar eu i-am ajutat să ajungă bii... Poate că le pui prea multe în seamă ? Așa aș dori să cred și de azi încolo în cinstea lor !... Dacă și ei sînt ploconari, mă-ntreb atunci : de unde să mai luăm oameni cinstiți ?

Abai tăcu, cufundat în gînduri amare. Erbol tăcu și el ; nu se simțeau în stare să mai vorbească despre afacerile murdare ale unor oameni, pe care prietenul lui îi numea prieteni. Chiar Abai îi spusese cîndva, și nu numai o dată : „Cearta cu cei de aproape și cu prietenii se iscă din birfelile și din vorbele strecurate în șoaptă“.

Mult timp Abai și însoțitorii lui nu putură găsi locul unde se aflau neamurile lor. Șiruri nesfârșite de iurte se întindeau pe amîndouă malurile râului, uneori chiar pe două rînduri, închipuind adevărate ulițe. Iurte mari, în șapte sau opt colțuri, se vedeau destul de rar. Cei mai mulți dintre oaspeți își aduseseră iurte albe, noi-nouțe, în cinci sau șase colțuri, împodobite cu pîslă colorată și brodată. Mai la o parte se înghesuiau grămezi de iurte mici, înnegrite de fum : bucătăriile și sălașurile slujitorilor. De-a lungul șirurilor de iurte stăteau minji priponiți : alături de caii de șa și de ham, fuseseră aduse și iepe de mulș.

Curînd Abai și prietenii lui zăriră iurtele ridicate pentru dregători. În mijlocul lor stăteau trei, cu cîte opt pereți fiecare și unite între ele, iar de amîndouă părțile fuseseră așezate pe mai multe rînduri iurte mai mici, unite și ele cîte două sau cîte trei la un loc. În jurul lor umblau încoace și încolo căpetenii de plasă, bii, mai-marii aulelor și șabarmani. Mai departe umblau păstorii și, în sfîrșit, oamenii care se adunaseră din toate părțile. Lui Abai îi atrăseră atenția ceapanele și scurtele de toate culorile, șeile și hamurile de toate felurile. După croiala căciulilor celor din jur putea să-și dea seama că acolo se aflau trimiși ai tuturor semințiilor și neamurilor chemate la adunare : erau cușmele joase, în patru colțuri, ale tobikților, tîmakurile înalte și strîmte ale kereilor, căciulile tighelite, în șase colțuri, ale sîbanilor și cele în opt colțuri, ale uacilor. Înșirați în fața iurtelor dregătorilor, stăteau căpeteniile de plasă împreună cu tîlmacii lor, cu candidații și cu toți *bii-dolingii*¹ ai neamurilor sîban, tobikt, kereu și uak. Din iurta cea mare ieșiră și slujbașii ruși, cu chipie albe și vestoane cu nasturi aurii, însoțiți de ureadnici și de strajnici.

Uitîndu-se la aceste pregătiri, Erbol izbucni în rîs :

— Oare de ce s-or fi înșirat așa ? Au de gînd să facă vreo pomenire ?

Șake se miră și el :

— Și vedeți ? Se țin mai la o parte de ceilalți. S-au despărțit de norod, așa cum se despart caprele de oi ! De ce oare ?

Asîlbek, care fusese pînă mai deunăzi căpetenie de plasă, îi lămuri :

¹ *Candidații* erau locuitorii căpeteniilor de plasă și se alegeau o dată cu ei. *Bii-dolingii* erau cei dinții bii ai fiecărei plase. În cazul cînd o căpetenie de plasă era scoasă din funcție în răstimpul dintre două alegeri, locul ei îl lua candidatul, iar dacă și acesta era scos, conducerea plasei o lua biul-dolingiu pînă la noile alegeri (n. red. ruse).

- Așteaptă să sosească cei mari... Din cîlpă în cîlpă trebuie să pice oiazul. Uite, se și văd trăsurile !

Pe fundul neted și verde al văii veneau în goana mare, în clinchet de clopoței, vreo șase sau șapte căruțe. Înaintea lor galopa nebunește un pîlc de șabarmani și de strajnici, umplînd tot Balkîbekul de tropot și de larmă, ca la alergările cele mari de cai.

- Ce oiaz ? Să știți că vin o grămadă de dregători ! zise Abai.

Șake, care cu cîteva zile mai înainte fusese și el pe acolo și aflate de la fratele lui, Șubar, toate noutățile, întări :

- Da, se spunea că or să vină doi oiazi din ținutul nostru : și cel de la Semipalatinsk, și cel de la Karkaralinsk. Ei trebuie să fie !

Intr-adevăr, două căruțe mari se despărțiră de celelalte și se opriră lîngă iurte. Mai-marii duanelor se îndreptară spre intrare, căpeteniile plaselor și tălmacii se luară după ei, împărțindu-se în două, iar căpeteniile aulelor și șabarmanii se repeziră în goana cailor în toate părțile, apucînd pe unde nime-reau, fără să țină drumul, drăcuind pe cine întîlneau în cale și pocnind din nagaice.

- E mai cuminte să te dai la o parte cînd îți iese înaintea un nebun, zise Erbol, pornindu-și calul. Dați-vă mai încolo că ăștia s-au zăpăcit numai cît au văzut oamenii stăpînirii !

N-au putut să descalece curînd, tot căutîndu-și iurtele. Baimagambet, Mamîrkaz și Kazakpai se repezeau în toate părțile, întrebînd pe toată lumea unde erau iurtele feciorilor lui Kunanbai. Baimagambet se întoarse cel dintîi la ai săi să le dea de veste :

- Am găsit iurta lui Takegean !

- Nu tragem la el, îi răspunse Abai scurt.

Se întoarse apoi, în goană, Kazakpai :

- Ua ! Aici aul lui Ishak estem ! Acolo opreștem, nu, Abai ? întrebă, pocînd caraghios cuvintele cazahe. În ciuda anilor petrecuți printre cazahi, tot nu învățase cum se cuvine limba lor.

Abai se împotrivi tot atît de hotărît. Erbol îi lămuri pe ceilalți :

- Acum e căpetenie de plasă la Kzîl-Mola. De ce să fim o povară pentru cei de alt neam ?

Cei doi frați căpetenii de plasă își așezaseră iurtele pe aceeași linie. Următoarele erau ale nepotului lui Kunanbai, Șubar, noua căpetenie a plasei Cinghiz. Șubar ieși el însuși înaintea rudelor, călare pe un buiestraș roșcat. Era un djighit

înalt și spătos, cu trăsături regulate și cu obrazul ușor ciupit de vărsat. Nu-i ajungeau doi ani ca să poată fi ales căpetenie de plasă, dar irghibazii îl trecuseră ca avînd douăzeci și șase de ani împliniți și-l propuseseră pentru această slujbă. Cu toată tinerețea lui, știa mai multă carte și era mai instruit decît alții. Ba ar fi putut să capete chiar și demnitatea de mullah, deoarece învățase vreo zece ani cu Habithan. Afară de asta, nemulțumindu-se cu atît și luînd pildă de la Abai, mai învățase și rusește cu tălmaciul lui. Hotărît, harnic și îndrăzneț, se deosebea de cei de o vîrstă cu el și, cu prilejul adunărilor, conducea adeseori discuțiile, precumpănind hotărîrile. Rudele lui mai bătrîne îi încredințau sarcina de a se întîlni pe la adunări cu slujbașii ruși și de a trata cu ei.

Șubar îl salută zgomotos pe unchiul său și-l pofti, fără întîrziere :

– Abai-aga, iată iurtele noastre. De ce treceti pe lîngă ele și nu vă opriți ? Rămîneți cu toții la noi !

Abai îi răspunse prietenește la salut, îl felicită pentru alegerea în slujbă, cu toată vîrsta lui, dar nu primi să rămînă.

– Tu ești slujbaș, Șubar, și ai multă bătaie de cap. În jurul iurtei tale e zarvă destulă : vin și căpetenii de prin alte părți, și oameni cu plîngeri sau cu rugăminți și, în sfîrșit, prietenii tăi mai apropiați. Iar noi toți nu sîntem deprinși să trăim strîmtorați : ne culcăm devreme, ne sculăm tîrziu... O să ne simțim mai la largul nostru la Ospan. Îngăduie-ne să ne ducem la el...

Lui Șubar îi era cam necaz că Abai nu primea să-i fie oaspete, dar nu mai stăruia.

– Bine, Abai-aga, dacă-i așa... Dar aș vrea să-ți spun cîteva cuvinte, urmă el, oprindu-l o clipă și lăsîndu-i pe ceilalți să treacă înainte. Adineauri, cînd a sosit oiazul, noi, căpeteniile de plasă, am intrat cu el în iurta de oaspeți. Numai decît a întreat : „Dar Ibrahim Kunanbaevici a venit și el la adunare ?” Asta ne-a bucurat mult, și m-am grăbit să-i răspund : „Da, e aici. O să vină să vă salute.”

Șubar nu-și putea ascunde bucuria că, datorită lui Abai, izbutise să iasă în evidență în fața stăpînirii.

– Și bine ai face să te duci, urmă. Dumneata știi cîtă lume a venit aici și cum se sapă toți într-ascuns unul pe altul... Dacă ai putea să te duci la oiaz, doar așa să-l saluți și să te vadă înaintea celorlalți, ar fi foarte bine pentru noi...

Abai înțelese că cel care sosise era Losovski, și se hotărî să treacă într-adevăr pe la el. Dar bineînțeles nu cu gîndul la ceea ce spunea Șubar, ci doar pentru că era bucuros să întîl-

nească un om de care-l legau prietenia și respectul pe care și-l purtau unul altuia.

- Nu era nevoie să mai stărui, nici vorbă că o să trec pe la el, îi răspunse Abai, apoi se îndreptă spre iurtele lui Ospan, unde-l așteptau tovarășii lui de drum.

Acolo se adunase o mulțime de oaspeți. Cu toate că Ospan nu era căpetenie de plasă, totuși, ca stăpîn al iurtei cele mari a lui Kunanbai, venise la adunare cu cinci iurte. Porunci să se taie o iapă sură țintată în frunte, așa cum se obișnuia totdeauna înaintea oricărui eveniment mai însemnat, în ajunul vreunei lupte sau al judecății vreunei pricini mai grele, în semn de credință și de dreptate, și chemase la ospăț pe toate căpeteniile de plasă din amîndouă duanele, care se adunaseră la Balkîbek.

Într-o iurtă mare în opt colțuri, stătea căpetenia de plasă Djumakan, feciorul uneia dintre căpeteniile cele mai cu trecere ale Sîbanului. Din partea kereilor venise Toisarî, o căpetenie isteată. Tot acolo mai era și trimisul uneia din semințiile tobîkților, căpetenia de plasă Moldabai. Era voinic, mare și gras, încrezut și arțăgos. Veniră și Takegean, și Ishak, și celelalte căpetenii de plasă.

Toți erau zgîrciți la vorbă. Tăceau, uitîndu-se bănuitor unii la alții și căutînd să ghicească dinainte care din ei o să fie mai luat în seamă astăzi și mai cinstit de stăpînire. Politețea prefăcută a unora față de alții ascundea o adîncă și tainică dușmănie, multă pizmă și multă ură. Vorbeau cu băgare de seamă și pe ocolite, măsurîndu-și vorbele. Zilele acelea avea să se judece pricina dintre Sîban și Kzîl-Adîr, adică, mai pe înțeles, dintre două căpetenii de plasă, Djumakan și Takegean. După aceea venea pricina dintre seminția motîș și neamul kereilor, fiind vorba, de asemenea, de o încăierare între două căpetenii de plasă: Moldabai și Toisarî. De mai mulți ani nu se mai ținuse o adunare generală a neamurilor, așa că între tobîkți și kerei, între kerei și sîbani și între sîbani și tobîkți se adunaseră nenumărate pricini: pentru barîmta, pentru încălcări, pentru răpiri de fete și pentru alte răfuieli. În curînd bîii aveau să se ia la întrecere în meșteșugul vorbirii înflorite, așa că fiecare dintre căpeteniile de plasă, care se aflau de față, se gîndea la lucrul acesta și se purta cu mare băgare de seamă.

Numai Abai era străin de temerile și de îngrijorările lor. Începu să-i întrebe pe Djumakan și pe Toisarî, cu interes, despre o pricină dintre kerei și sîbani. Era vorba de o mare neînțelegere, care frămînta de mult tot duanul și care, pînă

atunci nu-și găsisese dezlegare. În legătură cu această pricină, amîndouă părțile își încălcau pămînturile și-și furau caii. Această pricină era cunoscută sub numele de „cazul fetei Saliha“ și îl interesa și pe Abai.

Toisari se feri să dea vreo lămurire. În schimb Djumakan, aruncînd spre dușmanul lui priviri furioase, începu :

– Dragul meu Abai, nu-i greu să pui pacea pe picioare, dacă vrei cu tot dinadinsul. Dar cum să judeci tot poporul, cînd pînă și o fetișcană ca asta nu vrea să se smerească și să se supună ?

Se vedea bine că Djumakan învinuia pe toți kerei și că neînțelegerea aceea dezbinase adînc cele două neamuri. O discuție mai lungă ar fi putut strica buna dispoziție a oaspeților, așa că Abai nu mai întrebă nimic.

Se aduse kumisul și toată lumea prinse la inimă. Nu știu care dintre oaspeți găsi că ar fi fost momentul potrivit să asculte cîteva cîntece. Șake stătea, atingînd ușor strunele dombrei. Abai i-o luă din mîini și i-o întinse akînului Baikokșe, care venise de la Kzîl-Adîr împreună cu Takegean. Akînul trăsese în iurta lui Ospan, dar umbla peste tot, afla toate veștile și, din cînd în cînd, îi împărtășea și lui Ospan cîte ceva din ce afluase.

– Toți cei pe care-i vezi aici s-au îngrășat de-atîtea plocoane, zicea el, și căpeteniile de plasă, și căpeteniile neamurilor, și preacinstiții noștri bii. Ascultă, Ospan : dacă nu-ți ajunge cît ai, fă-te căpetenie de plasă ! Atunci ai să poți iupui și pe vinovați, și pe nevinovați, și nimeni n-o să îndrăznească să te judece !

Ospan asculta curios vorbele lui Baikokșe.

– Bine, dar cum faci de le afli toate ? îl întrebasese el o dată pe akîn. Doar ei iau ce iau într-ascuns, nu se înțeleg cu vorba limbii, ci cu a ochilor, hotărîsc în șoaptă, se întîlnesc în taină și primesc ce au de primit în bezna nopții... Nu cumva ești vrăjitor ?

Atunci Baikokșe îi dezvăluise tot șiretlicul lui.

– Ascultă, dar nu mai spune la nimeni : fac tot chipul să mă pun bine cu șabarmanii tuturor căpeteniilor de plasă, și atîta tot. Nu trece prin mîinile lor și tot ce se dă, și tot ce se primește ? Ei nu-mi ascund nimic. Iar de la trimișii altor cîrmuitori află isprăvile stăpînilor lor, și tot mie mi le spun...

Luînd dombra din mîna lui Abai, Baikokșe cîntă o închinare în cinstea celor de față, pe care o ticluise chiar atunci, pe loc. Înveseleți de kumisul băut, căpeteniile de plasă îl lăudau, strigînd și încuviințînd :

– Halal cîntăreț ! E cel dintîi dintre toți akînii din zilele noastre !

– Cîntă ca o privighetoare ! Se vede îndată că e de școală veche !

Ursuz și uscat, Baikokșe cînta fără măcar să-și ridice ochii : se vedea bine că toate laudele nu-l încălzeau și nu-l măguleau de loc. După ce sfîrși închinarea, schimbă melodia și, o dată cu ea, schimbă și vorbele. Altceva cînta acum : „Ai ajuns ce ai dorit, ești om cu vază, te-ai ridicat și la putere. Dacă ești cinstit, nu-l asupri pe sărac, nu-l ocroti pe răufăcător și nu-l lăsa să-l sfîșie pe cel lipsit de îndrăzneală. Nu jecmăni cu lăcomia ta poporul, nu-i răpi bucuria de a trăi și nu i te urca pe spinare.“ Nu pomenea nici un nume, dar fiecare înțelegea că tot veninul acestor vorbe era îndreptat spre cele mai multe dintre căpeteniile de plasă din iurtă.

Nici una din ele nu-l mai lăudă pentru acest cîntec. Iar Moldabai cel încrezut și obraznic se supăra de-a binelea.

– Să nu vă închipuiți cumva că el, Baikokșe, e într-adevăr *kokșe* ! zise el cu necaz. E cam hitru dumnealui. Încetul cu încetul ajunge pînă la tine, și pe urmă își bate joc de toată munca ta !

– N-ar fi mai bine din partea ascultătorilor să-și țină gura ? îi tăie vorba Asilbek, rîzînd. Akînul spune doar o vorbă, dar dă pe față multe !

Nemulțumiți de cîntec, căpeteniile de plasă începură să-și arunce glume și să facă zgomot, încercînd să schimbe vorba. Dar Abai îi făcu să se întoarcă din nou spre akîn.

– Apoi, cîntecul lui Baikokșe e cu atît mai de preț, cu cît nu găsești în el nici lingușirea omului care vine să ceară ceva, nici laudele umflate ale cerșetorului fără căpătii, își spuse el cuvîntul. E ochiul treaz al întregului norod, e glasul poporului, care vorbește înaintea norodului însuși !

– Dar ce legătură are el cu norodul ? se înfurie Takegean. Nici un norod nu l-a rugat să arunce în numele lui asemenea vorbe amărîte și otrăvite ! Nu, aici e la mijloc năravul blestemat cu care l-a blagoslovit Allah !

Ishak și Toisari îi săriră în ajutor :

– Nu-l puneți pe Baikokșe alături de norod ! Răutatea lui e ca o boală molipsitoare pentru norod !

– Calul riios se scarpină de toate gardurile !

Abai zîmbi.

¹ Numele unei seminții din neamul tobîkșilor. Înseamnă „sobru“, „modest“ (n. r.).

- Dar cine primește adevărul fără să cîrtească ? întrebă el înveselit. Cuvintele voastre spun de-a dreptul : ia nu te mai vîrî în sufletul oamenilor cu adevărul tău că n-o să-ți pară bine. Cum să mai ascultăm noi norodul cînd numai Baikokșe, că nu-i decît unul, ne-a scos din sărite !

- Dar Baikokșe nu-i norodul ! strigă iarăși Takegean.

Baikokșe, care pînă atunci tăcuse, ciupind ușor strunele dombrei, îi răspuase :

- Ba nu, căpetenie de plasă ! Baikokșe e însuși norodul ; că nu vă prea dă mîna să-l ascultați, asta-i altă poveste. Însă Baikokșe nu face altceva decît să repete ce spune norodul...

- Ei, dacă-i așa, atunci pune în patru stihuri tot ce spune norodul despre noi ! zise Takegean, în bătaie de joc.

Ceilalți încuviințară, aruncînd akinului și lui Abai tot felul de glume răutăcioase. Ațîtat, Abai se uită zîbind la Baikokșe :

- Ei, Baieke, ce să mai lungim vorba ! Uite, o să încep eu, și tu ai să cînti sfîrșitul. Să le spunem ce vorbește poporul despre ei ! Și începu cu glas răsunător :

*În djailiaul cel din vale cu iarbă deasă și subțire,
Djighitul parcă se născuse să-și ducă viața-n fericire...*

Akinul stătea așezat pe călcîie. Se ridică, înălță batjocoritor sprîncenele și urmă fără întîrziere pe melodia pe care începuse Abai :

*Dar cînd veni în capul plășii s-a pus să fure, și-a furat.
Și-a tot furat - pîn' ce la urmă, din capul plășii a zburat !*

- Iată ce spune norodul ! încheie el și, uitîndu-se la Takegean, începu să ridă în gura mare. Cuvîntul usturător îi făcu pe toți să-l aprobe zgomotos, fără să vrea. Takegean se înfurie cumplit și bombăni, întorcîndu-și fața :

- Arde-ți-ar limba să-ți ardă !

Abai se prăpădea de rîs. Apoi zise, ridicîndu-se să plece :

- Mi se pare că Moldabai a greșit : pentru căpeteniile de plasă akinul acesta nu e Baikokșe, ci Djaikokșe¹. Și cu aceste cuvinte ieși din iurtă, rîzînd înainte.

Căpeteniile de plasă tăceau, bosumflate. Așa se cumîntesc și se lipesc de pămînt gîștele cele grase și dropiile, cînd văd un șoim dîndu-le tîrcoale.

Înțelegînd că gluma akinului lovise în cei mai mulți dintre oaspeții lui, Ospan îi spuse, nemulțumit :

¹ *Djai* - tunet (n. r.).

- Ei, destul ! Mai ține-ți limba în friu ! și începu să toarne cu mîna lui kumisul prin piale.

Șubar se simți și el rușinat față de unchiu-său și față de atkaminerii pe care-i chemase acolo.

- Usca-ți-s-ar limba, Baikokșe ! Crezi tu că, dacă-ți bați joc de alții, înseamnă că-ți arăți dreptatea sufletului tău ? Și de unde ai luat obiceiul să nu mai ții seamă de buna-cuviință și să scuipi în talgerul din care ai mîncat în casa omului ? întrebă el.

Vorbele nepotului treziră din nou supărarea lui Ospan. În ochii lui bulbucați se aprinseră scînteii de răutate. Se uită tîntă la akîn :

- Mi-am adunat aici rubedeniile la ospățul de jertfă să se odihnească și să se veselească. Dacă ești atît de deștept, apoi trebuie că ții minte zicătoarea : „Vorba bună e jumătate din noroc“. Credeam că ai venit să ne spui la toți vorbe bune, și tu uite de ce te-ai apucat ! Te poftesc să nu faci zîzanie în iurta mea !

După asemenea vorbe răstite din partea gazdei, Baikokșe, Șake și Baimagambet nu mai întirziară mult și, unul după altul, părăsiră iurta.

În aceeași seară, Abai se duse să-l viziteze pe Losovski. Văzîndu-și vechea cunoștință, oiazul, ars de soarele stepei, se ridică și-i ieși înainte. Își strînseră mîinile de nădejde, apoi, după obișnuitele ploconeli și întrebări de sănătate, Losovski își așază oaspetele alături și începu să-i vorbească despre o pricină pe care o cerceta chiar el. Pe masă se înălța un teanc gros de hîrtii, o jalbă alcătuită de mai multe neamuri și care, în limba cancelariilor, se cheamă „carte de hotărîre“. Losovski îi spuse lui Abai că toate semnăturile și toată mulțimea pecetiilor de pe hîrțiile acelea se dovediseră a fi contrafăcute.

- Ibrahim Kunanbaevici, ai nimerit-o minunat ! Vrei să-mi ajuți ? îl rugă el. E vorba de jalba unui tînăr kirghiz din plasa Mukur, Djanataev Kokpai, către guvernator și se referă tocmai la Balkîbek, pămîntul pe care ne aflăm acum. Cartea de hotărîre a fost întocmită de căpeteniile celor șase plase care se interesează de acest pămînt, și uite ce scrie în ea : „Noi, căpeteniile de plasă, ne-am înțeles cu toții că numita pășune Balkîbek este din vechime a lui Djanataev Kokpai, trecut la plasa Mukur, că ea trebuie înapoiată înfățișătorului acestei jalbe, și rugăm ca pe viitor să se socotească pășunea Balkîbek ca fiind avutul lui Djanataev Kokpai...“ Și peste tot peceti, peceti și iar peceti. Ai zice că totul e în regulă, nu ? Dar m-am apucat să cercetez. Și, fără să mai vorbesc de alte

căpetenii de plasă, chiar căpetenia plasei Mukur a declarat că nu și-a pus niciodată pecetea pe o asemenea hotărîre ! Toate s-au dovedit a fi contrafăcute grosolan. Numai uită-te și dumneata...

Și Losovski începu să răsfoiască hîrtille și să-i arate peceteile puse pe mai multe din ele.

— Jelbarul o ține morțiș că toate acestea sînt peceteile originale ale celor șase căpetenii de plasă. În realitate, însă, e vorba de una și aceeași pecete de căpetenie de aul, care a fost pusă anume așa fel, încît să iasă murdară. E o pungășie nemaipomenită ! Și cel care a făcut-o e un djighit tînăr de tot ! Vezi, se spune că birourile noastre nu cunosc viața oamenilor din stepă, că ele fac nenumărate greșeli, care merg uneori pînă la prostie. Dar cine e de vină ? Tocmai cazuri ca acesta dau naștere la asemenea greșeli : ori jură strîmb, ori trimite denunțuri mincinoase, ori acoperă jaful cu ajutorul unor hotărîri ca asta... E revoltător ! L-am chemat pe hoțomanul de jelbar și vine îndată. Dar pînă atunci ești oaspetele meu.

Losovski se întoarse spre strajnicul cu mustața căruntă de lîngă ușa și-i porunci :

— Spune să ni se aducă ceaiul !

Căpeteniile de plasă, care, cu puțin înainte, stăteau și se ospătau în iurta lui Ospan, se înghesuiau acum la ușa celor trei iurte ale oamenilor stăpînirii. Cînd se deschidea ușa, destul de rar, unii încercau să se uite înăuntru, și atunci îl vedeau pe Abai stînd alături de oiaz și cercetînd nu știu ce hîrtii. Unii se bucurau, alții îl pizmuiau, altora le era ciudă, în orice caz șușotelile de lîngă ușa nu mai conteneau. Iar cînd strajnicul, ieșind din iurtă, strigă : „Aduceți ceaiul“, mirarea căpeteniilor de plasă nu mai avu margini.

— Cum, pentru Abai se aduce ceaiul ?

— Oiazul îl cinstește ca pe un oaspete !

— Asta înseamnă că-s buni prieteni ! se porniră din nou șoaptele. Și gîndurile lor se îndreptară îndată spre influența pe care lucrul acesta putea s-o aibă asupra discutării pricinilor.

— Ei, acum nu mai rămîne îndoială că la adunarea asta totul o să iasă așa cum vor tobikții ! Credeți voi că feciorii lui Kunanbai or să mai lase pe cineva să crîcnească, o dată ce Abai l-a și lucrat pe oiaz ? Își ziceau ei, furioși.

Cu o oră înainte, în timp ce se întorceau de la ospățul de jertfă al lui Ospan, Djumakan, Toisari și Moldabai tot nu uitaseră cuvintele lui Baikokșe și vorbeau încă despre ieșirea lui îndrăzneță.

- Akînul n-a fost așa de cutezător de capul lui, zicea Djumakan. Prin gura lui, vorbea Abai. Ce-o fi vrînd el ?

- Da, toate astea sînt scornituri de-ale lui Abai ! Întări Toisarî. Și-a pus akînul să latre la noi, și-a făcut cheful și pe urmă a plecat. Unde vrea să ajungă cu asta ?

- Astăzi sînt mari și tari feciorii lui Kunanbai. Clocește ceva în gîndul lui, ori ne amenință ? se socotea și Moldabai. Doar a izbutit să scoată deodată trei căpetenii de plasă din trei pui de lup de-ai lui Kunanbai ! A stat și iarna și vara la tîrg, s-a pus bine cu cei mari... Parcă l-a apucat și pe el trufia și îngîmfarea !

Acum, aflînd că Abai stătea între patru ochi cu oiazul și bea ceai, aceleași căpetenii de plasă tăcură mîlc. Pe de o parte îl pizmuiau, dar pe alta, fiecare din ei, căutînd să se ascundă de ceilalți, se gîndea : „Apoi, dacă e vorba să mă pun bine pe lîngă cineva, numai pe lîngă Abai face să mă pun. Trebuie să-l trag de partea mea, cu orice preț !”

La ceai, Abai și Losovski nu vorbiră nici despre treburile stepei, nici despre ale plaselor, nici chiar despre adunare. Abai îi spuse oiazului de la început :

- Am venit doar să văd adunarea. N-am aici decît o singură treabă : vreau să iau apărarea unor bieți djataci, care au fost jefuiți de aulele unor bogătași. Dacă nu voi izbuti să le fac dreptate singur, atunci poate că o să încerc oarecare intervenții în folosul lor. Dar pentru moment, să nu mai vorbim despre asta. Am venit doar să vă salut și să mai aflu vești noi de la tîrg. Voiam să vă întreb și de prietenii noștri comuni, Evgheni Petrovici și Akbas Andreevici...

- Minunat, Ibrahim Kunanbaevici ! se bucură Losovski. Îmi pare foarte bine că te văd, doar ești singurul om cu care pot să stau de vorbă aici, în stepă !

Și, cu dragă inimă, începu să-i vorbească despre prietenii lui, despre oraș, despre ziarele și revistele petersburgheze și despre cele din urmă cărți pe care le primise. Discuția lor a fost întreruptă de intrarea unui ureadnic gras și roșu în obraz, care luă poziția de drepti și raportă.

- Blagorodnicia-voastră, a sosit Djanataev. Porunciți să-l aduc ?

- Adu-l aici, porunci Losovski.

Ureadnicul aduse din iurta din față un djighit înalt și spătos, abia ieșit din adolescență. Lui Abai îi plăcu și fruntea lui deschisă, și privirea gravă a ochilor mari și cenușii, și nasul fin, ușor coroiat. Dar îl uimi mai ales glasul răsunător, din gît, al djighitului cînd salută, el întii, pe rusește :

- *Zdrastouite, gaspadin naceandic !*

Apoi se uită la Abai, și ochii îi scînteiară.

- *Assalau-mahalaicum, Abai-aga !* i se închină el respectuos, cu mîna dreaptă pe inimă.

În urma lui Kokpai intră tălmaciul și se opri alături de el, Losovski începu cercetările. Abai află că Kokpai avea douăzeci de ani, că era șakird și că învățase ani la șir la medrese cu hazretul Kamali, că se trăgea din seminția kokșeilor, că era rudă cu Dutbai, căpetenia plasei Mukur.

- Djanataev, îi zise Losovski. Toate cele șase căpetenii de plasă, și chiar Dutbai, care e rudă cu tine, au mărturisit astăzi că actele acestea sînt ticluite. Să nu mai vorbim de legile rusești, dar tu înveți la școala musulmană. Spune : ce pedeapsă i se cuvine, după șariat, unui mincinos ? Doar ești încă foarte tinăr. Dacă ai apucat calea înșelăciunii și a crimei de la vîrsta asta, la ce ne putem aștepta de la tine în viitor ? Sînt foarte mîhnit. Nu ești un cazah neștiutor de carte și știi prea bine ce-ai făcut. Pentru o crimă făcută din neștiință, pedeapsa se poate reduce la jumătate, dar pentru una făcută cu bună știință, ar trebui să fie de două ori mai mare ! Ce-ai de spus ?

Tălmaciul traducea repede vorbele lui Losovski. Cînd tăcu, Kokpai tuși, ca și cum s-ar fi pregătit să cînte, dregîndu-și glasul prelung, din gît. Și deodată Abai își aduse aminte că, acum cîțiva ani, i se vorbise despre un Kokpai vestit cîntăreț.

În timp ce tușea, Kokpai își mută privirea de la Abai la Losovski, apoi iarăși la Abai. Întii se înroși de rușine, apoi deodată păli și începu să vorbească :

- Taksîr, vina mea e grea, îmi dau seama... Dar vreți să știți pentru ce am făcut ce-am făcut ? Ascultați-mă, și după aceea o să primesc hotărîrea voastră ca o pedeapsă meritată, nu ca pe un chin.

- Și de ce-ai făcut asta ?

- De nevoie. De sărăcie. Mă trag din seminția calică, nevoiașă, a kokșeilor. De o parte aveam drept vecin neamul puternic al mamailor, care stăpînește pămînturi întinse, de cealaltă, neamul tobikților, tot atît de bogat. Cele mai bune pășuni ale lor sînt. Iar noi stăm înfipti unii lîngă alții, ca acele. Avem în totul vreo sută de gospodării, dar ne înghesuim de-a lungul aceluiași pîriu, Bakanas, lung cît o limbă. Balkibekul e alături, mai aproape de noi decît de sîbani, de kerei ori de tobikți. Valea nu-i a nimănui. An după an luncile ei așa de întinse și riul ei așa de mare rămîn tot mai pustii și mai fără rost. Și-s așa de aproape de noi, cel mult la un popas de miei ! Așa că m-am hotărît să-mi ajut rubedeniile. Da, cartea de

hotărîre e plăsmuită, nici o căpetenie de plasă nu și-a pus pecetea pe ea. Ei și-o pun pentru plocoane, ori pentru neamurile cele puternice, ori pentru folosul lor. N-aș fi putut să capăt încuviințarea lor, iar ca să dau plocoane, de unde ? Eu singur am ticluit cartea asta. Dar nu în folosul meu, ci în al gospodăriilor celor sărace. Acum, v-am mărturisit tot adevărul. Sint gata să ascult orice hotărîre și să primesc orice pedeapsă. Dacă mă pedepsiți, iată capul meu. Dacă mă iertați, al dumneavoastră o să fiu cu toată inima.

Tinărul vorbea cu glas înalt și plăcut. Abai asculta cu luare-aminte, ca nu cumva tălmaciul să schimbe ceva din spusele lui. Îi plăcea și fața deschisă a lui Kokpai, și îndrăzneala lui, și demnitatea cu care vorbea. Era gata să pună o vorbă bună pentru el, în cazul cînd Losovski s-ar fi hotărît să-l pedepsească.

Losovski avea de multe ori prilejul să stea de vorbă cu jălbarii. Cu privirea lui încercată, el le ghicea îndată firea și apucăturile. Și acum, deodată, acest djighit criminal îi plăcu, își dădu seama de sentimentele lui Abai și zise cu blîndețe :

— Văd, Ibrahim Kunanbaevici, că Djanataev e în stare nu numai să facă falsuri, dar să fie și propriul său avocat. Ce părere ai ? Crezi că, într-adevăr, l-au împins la crimă motivele despre care ne-a vorbit ?

Abai se simți fericit că Losovski i se adresase singur : nu i-ar fi fost îndemînă să se amestece, atîta timp cît pricina era cercetată oficial. Se uită la oiaz și zîmbi :

— Cartea de hotărîre a lui Djanataev e contrafăcută, dar lămuririle lui sint drepte. Nu mă îndoiesc de asta, domnule șef, și chiar vă stau la dispoziție să le confirm.

— Bine, dar trebuia el oare să facă o faptă ca asta, în loc să-și caute dreptatea pe căile legiuite ?

— Bineînțeles că nu.

— Și dacă o să se deprindă să calce legea de pe acum, unde o să ajungă ?

— În cazul acesta, îl așteaptă un viitor nefericit. Dacă o să folosească învățătura pe care a căpătat-o ca să facă fapte rele, o să fie și mai primejdios încă decît un criminal neștiutor.

— Perfect adevărat, Ibrahim Kunanbaevici ! Prin urmare, poporul trebuie ocrotit împotriva răului pe care i-l poate face un djighit ca acesta. Cu alte cuvinte, trebuie să-l pedepsim...

— Da, trebuie. Dar eu cred că el își ispășește pedeapsa chiar aici, în fața dumneavoastră... Că doar omul nu poate fi pedepsit numai cu închisoare : pedeapsa pe care i-o dă propria lui conștiință e mai grea ca oricare alta. Sint încredințat că

el își recunoaște vina pe deplin. Mi se pare chiar că, dacă ne-am putea uita în sufletul lui, am vedea că arde de rușine...

Losovski rise și se uită la Kokpai. Într-adevăr, băiatul se înroșise ca para focului.

- Vorbești cu atita convingere despre rușinea și despre conștiința lui, de parcă ai fi dispus să garantezi personal pentru el, zise oiazul. Oare te-am înțeles bine, Ibrahim Kunanbaevici ?

Pe neașteptate, întorcându-se spre Abai, Kokpai începu să vorbească în limba cazahă :

- Abai-aga, adevărații bărbați nu jură prea des. Totdeauna am dorit să fiu un bărbat adevărat, și nu-mi arunc vorbele în vînt. Cu toate că nu cunosc bine limba rusă, am înțeles ce ați vorbit. Da, mă frige rușinea ! Apărați-mă ! Și jur că pînă la moartea mea o să fiu alături de dumneavoastră, cu toată puterea mea de dreptate și de credință !

Abai i se uită țintă în ochi. Înflăcărarea lui îl mișcă. Cînd sfîrși, Abai se întoarse cu o mișcare repede spre Losovski :

- Domnule oiaz, zise el, djighitul acesta mi-a dat cuvîntul lui, întărit cu jurămînt. M-ați întrebat dacă aș fi gata să garantez pentru el ? Primesc. Am încredere în conștiința lui. Iertați-l. Eu răspund pentru cazul cînd v-ar înșela !

Atunci Losovski vorbi, grav și hotărit, uitîndu-se cu seriozitate la Kokpai :

- Ascultă, Djanataev. Dacă nu te mai abați din calea cea dreaptă, poți să ajungi un om cumsecade și folositor. Ai fost pe marginea prăpastiei, să nu uiți. Caută să fii un adevărat djighit și să te porți după sfatul și îndemnul lui Ibrahim Kunanbaevici. Te las pe garanția lui. Un om de o mare conștiință și cinste și-a pus obrazul pentru tine. Dacă ai și tu o conștiință, atunci fie ca greșeala ta de acum să fie și cea din urmă !

Cu aceste cuvinte, Losovski luă cartea de hotărîre ticluită și dosarul cu cercetările falsului lui Kokpai, și le rupse pe toate.

Cînd ieși din iurtă Kokpai, grămada căpeteniilor de plasă era încă la ușă. Djighitul îi uimi pe toți :

- Abai m-a scos din foc ! strigă el. M-a smuls din ghearele morții ! O, neprețuitul meu Abai-aga ! N-o să uit asta pînă la moarte !

Abai rămase la Losovski pînă noaptea tîrziu, stînd de vorbă cu el. Cînd ieși de acolo, îl zări pe Kokpai, care îl aștepta, și se duseră împreună pînă la iurta lui Ospan. Căpeteniile de plasă își văzură și ei de treburi, minunîndu-se

încă de trecerea pe care o avea Abai la oiaz, ca și de cîntea de care avusese parte.

— Auzi, să-l scape din pușcărie pe unul pe care toți cei mari căutau să-l înfunde ! Asta înseamnă că pentru Abai nimic nu-i cu neputință ! ziceau ei.

Toată noaptea pizmașii își „croiră șuba pe măsura umbrei“, chibzuind care ar putea fi pricina unei asemenea prietenii între Abai și oiaz. Și tot felul de presupuneri și de născociri plutiră în noaptea aceea pe deasupra iurtelor de la Balkibek.

2

În cea de-a doua zi a adunării, dușmănia dintre neamuri îi cuprinse pe toți atkaminerii, pe toți biii, pe toate căpeteniile de neamuri, de plase și de aule, și chiar pe ștafete și pe slujitori.

— Cine o să fie biul cel mare al adunării ?

— S-au adunat două duane și au venit amîndoi oiazii. Pe cine or să aleagă ?

— Cică oiazii ar fi lăsat grija asta pe seama căpeteniilor de neamuri, să-l aleagă ele...

— Ehei, o să ajungă bine neamul din care o să se aleagă biul cel mare ! Vorba e pentru cine o să răsară steaua norocului : pentru tobikți, pentru sibani, pentru kerei, ori pentru uaci ?

— Neamul tobikților e cel mai numeros dintre toate, n-o să lase el să-i scape cîntea asta ! se socoteau înde ei oamenii.

Abai și tovarășii lui, găzduți în iurtele lui Ospan, se sculară tîrziu : doar nu veniseră acolo ca pîritori sau jălbari, ci ca niște privitori curioși, care așteptau să vadă în ce chip o să se încheie adunarea. Nu ajunseră la iurtele dregătorilor decît pe la amiază. Baikokșe și Kokpai se amestecară și ei printre prietenii lui Abai.

Uitindu-se la căpeteniile de plasă, care, tulburați, se îngrămădeau în jurul iurtelor stăpînirii, Abai își aduse aminte cum, în ajun, aceiași oameni aruncau priviri iscoditoare prin ușa iurtei lui Losovski. Vorbele tăioase de batjocură, care-i jucau pe limbă încă de atunci, i se treziră în minte pe neașteptate, așezîndu-se în stihuri. Arată mulțimea cu gîrbaciul și începu să cînte :

Calul sub ștafetă a crăpat, săracul.

Zbiară omul nostru, gata să-l ia dracul .

„Vine adunarea ! Și oiazul vine !

Iurtele sînt gata ? Ascultați la mine

*Și mînați încoace vite cît mai multe.
Asta mi-e porunca, toți să mă asculte !"*

Baikokșe, Erbol și Kokpai izbucniră cei dintii în rîs nestăpînit, apoi începură să rîdă și alții. Baikokșe își lovi ușor calul cu biciul și veni alături de Abai :

— Înainte, zi-i înainte că iese bine ! Spune acum, ce zice căpetenia de plasă ?

Abai urmă :

*Eu, pentru norodu-mi drag, am grijă mare.
Limba-mi toacă, toacă fără încetare !
Și Allah mi-e martor : ca și-n vremuri grele,
Limba mea nici astăzi n-o să mi-l înșele !
E blajîn norodul, dacă-l lași la pas,
Și cu vorbe goale știi să-l duci de nas
Cu făgăduiala, după cum ți-e placul !
Parcă-i greu la toate să le pui capacul
Stînd cu dregătorii bot la bot, smerit ?
Și să juri pe urmă : „Nu m-am ploconit“ ?*

La aceste vorbe, rîse și el în gura mare.

Kokpai nu știa că Abai era stihuitor. Îi plăceau grozav cîntecele. Făcea și el, cu ușurință, stihuri glumețe, mușcătoare. Prinse din zbor ironia lui Abai și urmă însuflețit, cu glasul lui înalt și răsunător :

*Taina mea ascunsă nimănui n-arăt.
Ce-am luat o dată, nu dau îndărăt !
Cel ce este dușman tremure-n tot locul :
Ura mea-l ajunge, aprigă ca focul !*

Mirat, Abai se întoarse spre Kokpai și-i spuse, zîmbind :

— Oho, Kokpai, și eu care habar n-aveam că nu ești numai cîntăreț, ci și akîn ! Frumos !

Kokpai îi răspunse, rîzînd vesel :

— Și eu, Abai-aga, abia acum am aflat că ești akîn !

Prietenii lui Abai se adunară în jurul lui, cerîndu-i, nerăbdători, să cînte mai departe. Dar în clipa aceea ajunseră în dreptul iurtelor stăpînirii și auziră pe cineva strigîndu-i. Călăreții se întoarseră : nu departe de ei, cîțiva oameni stăteau așezați în cerc, iar în mijlocul lor era Takegean, făcîndu-le semn cu căciula. Își întoarseră caii, o luară într-acolo și se ploconiră. Takegean rămase în picioare.

- Abai și Asilbek, lăsați-vă caii în grija djighiților și rămâneți cu noi, zise el. Aici se ține sfatul căpeteniilor neamului tobîkt și am vrea să cunoaștem și gândul vostru cu privire la o pricină...

Fără să răspundă, Abai sări din șa. Prietenii lui îi luară calul de dinlogi și se traseră mai deoparte. Abai se așeză în cerc alături de Asilbek și-i salută, pe rînd, pe toți ceilalți. Erau acolo numai tobîkți : căpeteniile de plasă Moldabai și Dutbai, cei doi feciori ai lui Kunanbai și nepotul lui, Șubar, apoi atkaminerii, în frunte cu Baigulak, cel mai în vîrstă dintre ei, Abrali, bărbat ager la minte și priceput, de-o seamă cu Abai, Jirenșe din partea kotibacilor, Kuntu dintr-a bokenșilor și Urazbai cel chior de la esbolați. Lîngă Moldabai stăteau cîțiva djighiți roșcovani și bine legați, veniți din partea motișilor și, în sfîrșit, cîteva rubedenii din neamurile mamai și mirza-bedei.

Abai îi văzu cu mirare și pe cei doi atkamineri ai seminției djighitecilor, Abdilda și Beisembi. Ținîndu-se mai la o parte, posomorîți și nepăsători la tot ce se petrecea în jurul lor, păreau că nici nu ascultă ce vorbeau ceilalți. Ai fi zis că trădarea irghizbailor, care-l dăduseră pe Bazarali pe mîna stăpînirii, îi îndepărtase pe djighiteci de întreg neamul tobîkților.

Încă din ajun Abai se gîndise să-l întrebe pe Losovski despre soarta lui Bazarali și să-l roage să-i dea o mîină de ajutor. Dar amînase, gîndindu-se că ar fi mai bine să se ducă însoțit de cîțiva oameni din seminția djighitecilor. Ar fi voit să-i ia cu el pe Beisembi, pe care îl socotea ca pe o căpetenie puternică și de nădejde a seminției, și pe Abdilda, bărbat dibaci și descurcăreț. Acum, însă, înfățișarea lor îl nedumeri. „Oare de ce vor fi stînd așa de nepăsători în mijlocul atîtor dușmani înverșunați, care au trimis în surghiun pe cel mai de seamă sprijin al lor ?”, se întreba el cu necaz. Și, aruncîndu-le o privire de dojană, își întoarse fața de la ei și ascultă ce spunea Baigulak :

- Calul cel bun nu se cunoaște la începutul întrecerii, al alergărilor, ci la sfîrșitul ei, începu el. Vremurile de astăzi nu ne sînt vitrege : steaua tobîkților s-a înălțat, putem îndrăzni să întindem mîina chiar pînă la lună... Dar înaintea noastră stă o cinste și mai de seamă : aceea de a alege din neamul tobîkților pe biul cel mare al adunării de la Balkibek. Celelalte trei neamuri ne-au lăsat nouă această cinste, ca urmași ai fratelui celui mai mare dintre cei patru străbuni ai noștri. „Cum e tatăl și feciorul”, zice proverbul. Mulțumim lui Takegean, lui Ishak și lui Șubar, căpeteniile noastre de plasă, pentru că ei ne-au cîștigat această înaltă cinste în sfatul căpeteniilor. Acum,

tot ei ne-au chemat pe noi, tobikții, să ne sfătuim. Cu începere de mîine, biul cel mare, nou ales, va avea de judecat pricinile. Iată de ce trebuie să ne înțelegem și să hotărîm împreună care dintre noi e cel mai vrednic și mai cinstit de norod. După aceea, trebuie să căpătăm de la amîndoi oiazii întărirea lui. Prin urmare, să nu lăsăm să cadă numele neamului nostru ! Să-l strigăm pe nume pe cel mai ales dintre cei mai aleși, să-l binecuvîntăm și să spunem cu toții : „Amin !“ Pe tine, Abai, te-am chemat aici deoarece oamenii stăpînirii își pleacă urechea la vorbele tale. Tu ai să te duci la oiaz să-i aduci la cunoștință numele alesului nostru. Ei, neamuri, pe cine alegem ? Spuneți !

Urmă o tăcere lungă. Abai știa că fiecare dintre cei de față se gîndea doar cum să-și apere propriile interese, și-i urmărește pe ceilalți cu ochii în patru. Se uită la ei și îi veni să rîdă. Tăcerea se prelungea. Atunci el începu, cu ironie, dar cu hotărîre :

— Ei, neamuri ? Dacă vi s-a făcut o asemenea cinste și dacă e adevărat că vă bucurați, atunci de ce zăboviți și nu răspundeți ? De ce nu strigați numele alesului ? Nu cumva și steaua tobikților, și unirea noastră nezdruincată sînt numai vorbe goale ? Nu cumva aceste vorbe nu vă stau decît pe limbă, iar în gîtlej ascundeți altele ? De ce nu strigați nici un nume ?

Stătea cu o mîină în șold. Dîndu-și capul pe spate și, încurîndu-și sprîncenele, își trecea încet privirea peste cei de față și vorbea liniștit și grav, încrezător în sine. Ceilalți tăceau înainte. Își dădeau seama și ei că Abai îi întrecea cu mult în ce privește meșteșugul vorbirii, învățătura și cunoașterea legilor, îl pizmuiau, dar nu îndrăzneau să se pună cu el : îndată ce în vorbele lui se ivea o umbră de ironie, toți acești atkamineri erau bucuroși să-și ferească gîndul și să tacă, ca nu cumva să-l afle Abai. Se întrebau, doar, cu încordare : „Oare ce șiretlic o fi la mijloc ? Ce tragere pe sfoară ? Unde vrea el să ajungă ? Ce vrea ?“ Așa că și de data aceasta se închideau în ei înșiși. Abai se gîndi să se folosească de tăcerea lor și să încerce ceea ce-i venise în minte chiar în clipa aceea.

— Ei bine, neamuri, ce-a fost s-a dus ! începu el. Viața ne cere să nu spunem decît adevărul. Slujba de mare biu nu e numai o cinste, dar și o grea încercare. Ați vorbit de cinstirea neamului tobikților. La lucrul acesta se gîndesc toți cei de față. Dar poporul care stă la spatele vostru nu se gîndește numai la asta. Biul cel mare nu va avea să judece numai neînțelegerile dintre voi, neînțelegerile voastre. În fața lui vor veni pricini de seamă, care privesc pe cei ce au avut de suferit

de pe urma bunului plac al celor mari, pe cei obișduiți. Va trebui să cerceteze din nou unele pricini care au mai fost judecate o dată pe căile obișnuite. Spre el or să se îndrepte lacrimile celor slabi, asupriți de cei puternici, plingerile văduvelor și ale orfanilor, care-l vor ruga să le dea îndărăt tot ce au agonisit ei muncind în sudoarea frunții. Nu mai vorbesc de certurile dintre neamuri, ca acelea dintre sibani și tobikți, dintre tobikți și kerei, sau dintre uaci și tobikți. Credeți că-s puține? Aș vrea să vă dați seama cât de grea e răspunderea ce apasă pe umerii biului celui mare al adunării. El nu poate fi decît un bărbat pe care îl doare inima pentru popor, care poate să spună: „Cinstea și dreptatea sînt legea mea“. Voi n-ați pomenit pînă acum nici un nume. Atunci, o să propun eu unul. A vorbi pe față nu-i nici un păcat, așa că o să vă spun cinstit ce gîndesc. Poate că socotiți vrednic de această cinste pe vreunul dintre irghizbai, sau, mai lămurit, dintre feciorii lui Kunanbai, care s-au și ridicat la cele mai înalte dregătorii? Cu toate că și eu fac parte din semînția irghizbailor, n-o să pomenesc numele nici unuia dintre ei. O să propun un bărbat care n-o să atragă blestemul oamenilor asupra neamului nostru, al tobikților, ci dimpotrivă, o să-i sporească slava prin cinstea și dreptatea lui. Și numai pe omul acesta o să-l sprijin în fața oamenilor stăpînirii!

Toți cei din jur ridicară ochii spre Abai, așteptînd cu luare-aminte. Abai urmă:

— Iată, eu îl propun pe Asîlbek. Și vă sfătuiesc și pe voi, pe toți, să-l propuneți ca mare biu. El nu e căpetenie de plasă, și nici biu nu e, și nici n-a rîvnit vreodată la aceste măriri. Iar poporul va fi mulțumit de dreptatea lui și de grija pe care o să i-o poarte. Dacă vreți să-mi ascultați cuvîntul, propuneți-l pe Asîlbek.

Abai tăcu. Toți bokenșii, împreună cu rubedeniile lui Asîlbek — Jirenșe, Urazbai, Abrali și Kuntu cel ager la minte — încuviințară propunerea lui Abai, strigînd:

— Bine zici! Așa să fie! Drept ai cuvîntat, nici vorbă! Mulțămim pentru dreptate, Abai!

După aceea, nu mai era greu să se ia o hotărîre. Toți cei care se ridicară să vorbească sprijiniră propunerea lui Abai. Numai irghizbaili tăceau: ei nu puteau să fie de partea lui, dar nici nu îndrăzneau să ridice glasul împotrivă-i.

Așa că Abai, însărcinat să-i aducă la cunoștință lui Losovski că Asîlbek fusese propus ca mare biu al adunării de la Balkibek, plecă îndată la oiaz.

Ca de obicei, Losovski se învoi fără nici o greutate cînd află că Abai avea cele mai bune păreri despre cel ales. Și în felul acesta, Asilbek a fost întărit în noua lui dregătorie.

După ce termină cu această însărcinare, Abai îl întreabă pe Losovski despre Bazarali. Voia să-i lămurească pricina prietenului, înfățișîndu-i-o ca pe o plîngere a lui, ca pe o durere sufletească a lui. Dar de la cele dintîi cuvinte, Losovski îl întrerupse :

— Chiar mă așteptam să iei vorba despre Kaumenov... Încă de pe cînd eram în oraș a venit la mine Andreev, în numele dumitale, și s-a interesat de el. Din păcate, eu nu mai pot face nimic : cazul lui a ieșit din jurisdicția noastră și a fost conexasat la procesul banditului fugar Oralbai, care făcea încălcări și în duanul Semipalatinsk și în Semirecie, și a fost cercetat de către cancelaria guvernatorului general al ținutului de stepă din Omsk. Hotărîrea se dăduse de mult, dar executarea ei întirzia, așteptînd ca cei doi Kaumenovi, amîndoi dispăruți, să fie prinși. Tocmai cînd plecai dumneata încoace, Kaumenov era înaintat sub escortă la Omsk. Soarta lui e pecetluită : i s-au dat cincisprezece ani de ocnă. Asta e tot ce pot să-ți spun...

Greu lovit de acest deznodămînt al pricinii lui Bazarali, Abai nici nu-și luă rămas bun de la Losovski și părăsi iurta, zguduit de vestea aceea apăsătoare.

Gîndul că Takegean, Ishak și alte rude de-ale lui îl dăduseră pe Bazarali pe mîna stăpînirii și ticliseră o reclamație falsă îi străbătea sufletul cu fiori de gheață. Ieșind de la Losovski, nici nu știa încotro s-o apuce. I se părea că Bazarali cel veșnic neastîmpărat, înflăcărat și drept îi stătea aieva înaintea ochilor... Lanțuri grele îi încătușau mîinile și picioarele. Era acum în ghearele călăilor, care nu-i înțelegeau graiul și nu erau în stare să-i prețuiască sufletul ales. Fără să vrea, pe Abai îl podidiră lacrimile. Cu capul plecat, se grăbi să plece din mijlocul mulțimii care vuia în jurul lui. I se părea că tot trupul îi fusese zdrobit în cazne...

Un tropt de cai îl scoase din dureroasa lui amorțeală. Jirenșe și Kuntu îl ajungeau din urmă, trimiși de ceilalți să afle rezultatul întrevederii lui cu omul stăpînirii. Cu o sforțare grea, Abai se stăpîni.

— Asil-aga a fost întărit. Să fie cu noroc ! Spune-i-o și lui, și tuturor celorlalți... le răspunse el.

— Îți sîntem recunoscători pentru dreptate ! Allah să-ți lumineze calea, zise Jirenșe și, făcînd ochii mici, rise cu veselie. Nu te-ai arătat fecior al tatălui tău, ci fiu al poporului tău, așa cum ai și spus-o ! Slava ta se va răspîndi peste toată

stepa ! Cu toate că nu te-ai ales chiar tu mare biu, ai așezat în adunarea celor patru neamuri un biu ales de tine ! Cît despre irghizbaili tăi, lasă-i să se supere ! Cum nu-și dau ei seama : ce ar ajunge ei, dacă n-ai fi tu ? Kuntu se bucură pentru Asilbek, iar eu mă bucur pentru tine !

Zicînd aceste vorbe, îi strînse mîna. Dar Abai, cu toate că-i răspunse cu un zîmbet, tot nu-și putea alunga durerea care-i apăsă sufletul...

- Eh, Jirenșe, ce-mi pasă mie de toate acestea ? Iată, am plecat de la oiaz, și parcă m-a străpuns o săgeată ! Bazaralî pe unde o fi el acum, Bazaralî al meu ? Și eu care nădăjduiam să-l ajut datorită lui Losovski ! În loc de asta, am aflat o veste înspăimîntătoare : Bazaralî a fost trimis sub escortă la Omsk, iar de acolo la ocnă. Pe cincisprezece ani... Mi s-au dărîmat toate nădejdlile...

Jirenșe păli și nu mai putu zice nimic. Vestea aceea îl zgudui și pe el.

Abai își căută de drum, gîndindu-se cu deznădejde că, dacă nici Losovski nu mai putea să facă nimic, nu mai avea la cine să ceară vreun ajutor. Nu putea, ori nu voia ? Și, deodată, abia atunci Abai își dădu seama de glasul străin și rece al lui Losovski, îndată ce auzise de numele lui Bazaralî, și de felul cum se grăbise să-i refuze sprijinul... Și în aceeași clipă își aminti de vorbele lui Mihailov : „La caută de-l încearcă în alte lucruri, mai grele, și ai să vezi că tocmai acolo o să-și arate firea cea adevărată !” O, cită dreptate avusese înțeleptul lui prieten ! Și doar Losovski ar fi putut face mult : ar fi putut să zădărnicească hotărîrea mincinoasă a căpeteniilor de plasă, să adeverească faptul că Bazaralî nu avusese nici o legătură cu încălcările lui Oralbai... Dar era vădit că ceea ce se putea face pentru Kokpai, un biet om ca oricare altul, nu se putea face și pentru Bazaralî : Losovski simțea în el un dușman neîmpăcat al stăpînirii și al slujbașilor ei... Și în această privință avea dreptate Evgheni Petrovici... Cît de adînc cunoștea el viața și oamenii...

Dar două glasuri pline de bucurie îl smulseră din gîndurile lui posomorîte.

- Să știi că-i Abai ! Da, chiar el e !

- Lumina mea, Abai ! Dragul meu ! În sfîrșit, te-am găsit !

Abai se uită îndărăt : djataci Darkembai și Dandibai, prietenii lui, veneau gîfîind, grăbiți să-l ajungă din urmă. Bătrînii nici nu mai știau cum să-și arate bucuria că-l putuseră dibui în mijlocul unei asemenea mulțimi.

Abai se hotări să se ocupe fără întârziere de pricina lor. Îi luă cu el, întrebându-i cum mai stau lucrurile la Eralî.

Darkembai avea o căciulă nouă și un ceapan tot nou, care i se așeza bine pe umerii lui largi. Dandibai venise într-un beșmet de postav țesut în casă din păr de cămilă, și cu căciulă veche de miel. Slab, cu fața adînc brăzdată, cu umerii obrajilor ieșiți, cu bărbuța rară, părea mai bătrîn decît Darkembai. Spinarea începea să i se încovoale și abia mai putea să se țină în pas cu prietenii lui ca să nu rămînă în urmă. Îl dureau șalele, și de aceea își ținea gîrbaciul la spate și-și petrecuse minile pe sub el. Așa, cum mergea alături de Darkembai, părea un grăjdar bătrîn.

Abai îi aduse la ceata irghizbailor, care stătea mai la o parte de mulțime. În mijlocul lor, cu un aer important, ședea Maibasar cel rumen, mîngîindu-și barba. În jurul lui se așezară Takegean, Ishak, Șubar, Akberdi și alți atkaminerii. Doar cu cîteva clipe înainte vorbiseră despre Abai. Și chemarea lui către neamuri cu prilejul alegerii marelui biu, și alegerea lui Asilbek, un bokenș oarecare, în locul vreunuia dintre irghizbai, erau socotite de ei ca greșeli de neiertat. Maibasar era mai supărat decît toți.

Încredințat că dregătorii cei mari sînt de partea rudelor lui Kunanbai, el nutrea într-ascuns nădejdi mărețe. Fără să le împărtășească nimănui, visa cu patimă să fie ales chiar el biul cel mare al adunării. „Dintre tinerii noștri s-au ridicat căpetenii de plasă. Biul cel mare o să fie ales tot dintre tobikți. Și care altul dacă nu eu, cel mai în vîrstă dintre toți irghizbailor și fratele lui Kunanbai ?!” Își socotea de mai înainte foloasele viitoare : „La această adunare or să fie multe pricini grele și încurcate... Și toată lumea o să alerge la cel care o să le judece... Aici miroase a cîștig gras ! Dacă o să-mi ajute Allah, apoi mă întorc acasă și cu turme, și cu tabunuri...” Și, deodată, Takegean și Ishak îl chemaseră acolo să-i spună : „Căzuse pe capul nostru un mare noroc, dar iată că Abai l-a trecut celor din alt neam ! Numai el e de vină, numai din pricina lui sînt toate !”

Maibasar se făcuse negru la obraz de minie. Pînă și nasul i se ascuțise.

— Dar ce l-a apucat ? Cum de-a îndrăznit să alunge norocul, cînd norocul dăduse singur peste noi ?... Dacă-l prețuiește pînă într-atîta pe Asilbek, n-are decît să-i dăruiască turme dintr-ale lui ! Auzi, nebunul ! Să dea străinilor cîntea pe care cele patru neamuri ne-o lăsaseră nouă, din respect pentru hagiul nostru ? Dacă dai, apoi să nu fie degeaba, să te

tocmești, să te alegi și tu cu ceva ! Iar el, ca un *derviş*¹, a dat cu piciorul în noroc și a risipit în vînt cîstea străbunilor !

Ceilalți irghizbai împărtășeau întru totul indignarea lui Maibasari.

- Și de ce ne-o fi vorbit cu atîta aprindere despre ajuto-rarea celor săraci, a orfanilor, a celor neputincioși și nenoro-ciți ? întrebă Takegean cu un zîmbet răutăcios, întorcîndu-se spre Șubar. Așa se vorbește numai la înmormîntări, cînd se adună pomeni pentru calici ! Dar noi pe cine îngropăm la adunarea de la Balkîbek ? Drept a spus Maieken : e un fel de derviş !

Șubar îl prețuia și-l stima pe Abai deoarece își dădea seama că era cel mai de soi dintre toate rubedeniile lui. Totuși, în lipsa lui și, mai ales, în prezența lui Takegean și a lui Maibasari, își cam bătea și el joc de unchiul lui. Așa făcu și acum : strîmbîndu-și, ca de obicei, vîrfurile nasului lung și drept, pufni batjocoritor și răspunse cu ironie :

- Dar, Takegean-aga, ce fel de derviş o mai fi și el ? Eu zic că-i adevărat mullah-predicator ! Oare nu ne-a ținut o predică lungă, ca acelea pe care le auzim în fiecare zi și de la imamii care ne povățuiesc ? De ce să nu cunoaștem, o dată mai mult, căile lui Allah la adunarea de la Balkîbek ?

Rîse cu dispreț, urmat de toți ceilalți, care gustară gluma usturătoare, știind că nici Abai nu prea ținea la vorbele goale și fără rost ale slujitorilor lui Allah. Dar chiar în clipa aceea îl zăriră pe Abai, care, împreună cu cei doi bătrîni, se apropia de ei. Și, zărindu-l, se liniștiră numaidecît, așa cum le era obiceiul. Numai Takegean nu-și putu ține gura : îl recunoscuse pe bătrînul Dandibai și înțelesese despre ce era vorba.

- Ei, mai înghițiți una, dacă nu vă ajunge ! strigă el cu răutate. Abai a părăsit oamenii stăpînirii și își cară iarăși aici calicii lui ! Allah milostive, tare s-a mai făcut cucernic Abai al nostru ! Poate că se pocăiește după uciderea țarului ? Te pomenești că se duce și la Mecca ! O să se întoarcă de acolo cu turbanul pe cap, ca un adevărat effendi-predicator, veșnic cu rugăciunea pe buze... Și atunci să vedeți ce-o să ne mai dascălească.

Șubar și Maibasari își întoarseră capul și izbucniră în rîs.

Abai și cei doi bătrîni se apropiară de cei care stăteau așezați. Amîndoi djatacii se ploconiră în fața lor și-i întrebă, după datină, de bunăstarea aulilor. Irghizbaili le răspunseră.

¹ *Derviş* - călugăr musulman ; cuvîntul se întrebuințează și în înțelesul de țicnit, smintit (n. t.).

fără prietenie la salut : ştiau doar cu toţii că aceştia erau djatacii care cereau mereu plata pentru semănăturile distruse şi înţelegeau că Abai nu-i adusese degeaba acolo.

Abai nu salută pe nimeni, cu toate că, în ziua aceea, nu văzuse pe unii dintre cei de faţă. Tăcea, cu mâinile la spate, cu ţigara în gură, purtându-şi pe deasupra rudelor privirea iscoditoare şi îngheţată. În cele din urmă, îşi scoase ţigara din gură şi zise, ca şi cum ar fi citit numele de pe o listă :

– Takegean, Ishak şi Şubar, voi, cele trei căpetenii de plasă, veniţi cu mine. Avem de vorbit. Şi, făcînd cu mina în care ţinea ţigara aprinsă un semn bătrînilor să treacă înainte, plecă în urma lor, fără să se mai uite îndărăt.

Legănîndu-şi trupurile greoaie, Takegean şi Ishak se ridicară anevoie în picioare. Şubar sări sprinten şi o luă, cel dintîi, după Abai.

După ce îşi aşeză fraţii în jurul lui pe iarbă, mai la o parte, Abai trecu îndată la ceea ce-l interesa...

– Bătrînii aceştia, Darkembai şi Dandibai, au venit aici trimişi fiind de patruzeci de gospodării de djataci. Am fost chiar eu la ei la Kop-Djatak, am hotărît ca bătrînii să fie trimişi la adunare şi am făgăduit că-i voi sprijini. Iată-i, i-am adus. Rămîne acum ca voi, cele trei căpetenii de plasă, să vă înţelegeţi cu ei. Băgaţi de seamă : dacă oamenii aceştia vor aduce pricina lor la cunoştinţa adunării, voi o să fiţi pîrîtii !

Şi Abai se uită cu hotărîre la cele trei căpetenii de plasă. Takegean, care îl ascultase aruncîndu-i priviri minioase, sări îndată cu vorbe de ocară :

– Ei, şi ce fel de pîrîţi o să fim ? Ce, parcă eu, Takegean, ori Ishak le-am călcat aulele ? De ce i-ai adus aici şi pui totul pe seama mea ? Vrei să sperii lumea cu ei ? Apoi chiar aşa şi este, că-s sperietori în toată legea !

Abai se făcu alb ca varul, se încruntă şi se răsti cu asprime la fratele său :

– Nu te semeţi, Takegean ! Umblă, dar uită-te mereu în jur ! E drept că bătrînii nu-s tocmai arătoşi. În schimb, ei nu-s de partea nedreptăţii ! Iar tu, pe cit se pare, n-ai nimic comun cu slujba de căpetenie de plasă !

– Ei, şi ? După tine, eu i-am calicit ?

– Da, tu !

– Aş ! Ți-ai găsit de ce să mă învinovăteşti !

– Da, tu ! Şi dacă nu chiar tu, apoi bunicul tău, Oskembai, şi feciorii lui, Kunanbai şi Maibasar ! Bătrînii ăştia au intrat în casa lor cu lemne şi au eşit cu cenuşa ! Voi le-aţi stors

toată puterea și pe urmă i-ați zvirlit afară ! Ce vină au ei ? Sînt tot neamuri de-ale noastre, dar care duc o viață grea !

Abai își încruntă sprîncenele. Fierbea de indignare. Fără voie, îi veniră în minte vorbele despre toporul cel bine ascuțit. Da, se pare că numai cu toporul în mînă cei săraci pot să-și capete dreptatea... Se înroși de minie și aproape că strigă la Takegean :

– Nu mai umbla cu ascunzișuri, ci spune drept. Chiar aici, la adunare, să le dați îndărăt tot ce li se cuvine ! Curmați neînțelegerile pe loc, dacă nu vreți să rămîneți de rușine față de cele patru neamuri ale voastre ! Iar dacă nu, apoi mă apuc eu de treabă, îndată ce mă ridic de aici ! Haide, hotărîți-vă mai repede și răspundeți !

Fără să vrea, Takegean căzu pe gînduri. Amenințarea lui Abai era limpede : „De aici, mă duc de-a dreptul la oiaz !“ Și asta îl înfricoșa. Se potoli. Ishak tăcea și el, neîndrăznind să ridice ochii spre Abai. De cum îl zărise pe Darkembai, își adusese aminte de cei șapte cai pe care se împotrivise să-i dea îndărăt bătrînilor, și gîndul supărător că Abai o să aducă îndată vorba despre asta nu-i mai ieșea din minte. De frică sau din respect, se purta cu Abai așa cum s-ar fi purtat cu un om al stăpînirii. Se uită la Șubar : el vorbea mai ușor cu Abai și știa mai bine să se facă ascultat.

Șubar se întoarse spre Darkembai, vorbind stăpînit și împăciuitor :

– Ei, neamuri, care vă e pricina și cam ce cereți de la noi ? Ați deschis vorba, dați-i înainte !

Darkembai vorbea curgător, cu cuvinte bine potrivite și legate între ele. Începu, cu îndrăzneală și cu încredere :

– Noi, dragii mei, nu ținem la certuri și la dezbinări, și nici n-avem destulă putere pentru așa ceva. N-avem de gînd nici să vă cerșim, prin Abai, ceva de prisos. Am venit să vă rugăm, în numele întregului norod, numai pentru bunul nostru cel agonisit prin muncă. Avem două socoteli. Mai întîi, toamna trecută, hergheliile lui Takegean, ale lui Maibasari, ba chiar și ale tale, dragul meu Șubar, ne-au strivit cinci ogoare cu semănături, gata coapte. Patru zile la șir ni le-au călcat în picioare, iar noi nu ne-am ales nici măcar cu un grăunte. Iar acum, ne-au călcat din nou cinci ogoare abia răsărite, așa fel încît n-a rămas decît pămîntul negru și ni s-a prăpădit din nou sămînța de pomană. Ne-ați făcut să urlăm de durere, dragii mei ! Asta-i una la mînă. După aceea, Ishak, în plasa ta, la Kzil-Mola, e un aul de hoți înrăiți, aulul ahimbeților. Ei ne-au furat șapte cai. Noi i-am dovedit pe hoți, dar s-au pornit să umble

nu știu ce scrisori, nu știu ce socoteli tainice... Mai bine să nu mai pomenesc de ele ! Ori așa, ori altminteri, vorba-i că nu numai șapte cai, dar nici măcar șapte iezi n-am căpătat înapoi, de ne-am întors acasă cu lacrimile pe obraz ! Asta e tot, dragele mele căpetenii de plasă. Cui să ne plîngem, dacă nu lui Abai, și în ce loc, dacă nu într-o adunare ca asta ?

Ascultîndu-l pe bătrîn, Takegean fierbea de minie și-i arunca priviri piezișe, dușmănoase. Dar aducîndu-și aminte de tonul aspru și hotărît al lui Abai, nu îndrăzni să-l repeadă. Tăceau cu toții. Șubar chibzui la repezeală că, dacă lucrurile ar ajunge la cunoștința oamenilor stăpînirii ori a biilor, ei, cele trei căpetenii de plasă, n-ar avea nimic de cîștigat în ce privește cîntea, iar pe Abai ar fi cu neputință să-l mai oprească. Se întoarse spre cei doi bătrîni și, ca un prieten vechi, le zîmbi cu bunătate :

– Ei, s-ar zice că în ziua de astăzi voi, bătrînii, nu vă lăsați înduplecați cu nici un chip ! N-o să mint spunînd că dintre toți cei veniți aici, la adunare, nu e nici unul care ar îndrăzni să vorbească așa de apăsător ca voi cu feciorii lui Kunanbai ! Aș vrea să vă iau apărarea că doar sînteți din plasa mea. Însă voi sînteți destul de tari și fără ajutorul meu. Aveți un apărător puternic, pe Abai-aga : el se are bine pe de o parte cu biul cel mare, iar pe de alta cu însuși oiiazul... Pînă la fiecare din ei vorbele voastre vor ajunge mai repede decît ale noastre, și atunci o să bubuie tunetul de n-o să ne mai putem veni în fire ! Mare noroc ați avut, bătrînilor ! Socotesc că n-avem de ce să ne mai certăm și că e mai cuminte să ne înțelegem în ce chip să ne împăcăm. Despre cererea voastră am auzit încă de anul trecut. Și, la urma urmelor, nici de Allah nu trebuie să uităm...

După aceste cuvinte, Șubar se uită la Ishak și la Takegean.

– Ei, frații mei, eu zic să nu ne însușim pe nedrept rodul muncii lor. Îl rugăm pe Abai-aga să-și spună el hotărîrea în această pricină. Și atunci noi nu mai avem ce adăuga ! încheie el.

Abai prețui atît chibzuiala lui Șubar, care știuse să întoarcă lucrurile în felul acesta, cît și vorba lui iscusită. „Acesta e cu mult mai deștept decît Takegean și decît Ishak, își zise el. E mai tînăr, dar mai cu scaun la cap decît ei. O să ajungă departe... Numai atîta mă întreb : în care parte o s-o ia ?”

Dandibai nu se amestecă în vorbă, dar înțelese cît se poate de bine că Șubar voia să-l înduplece pe Takegean să-i mulțumească pe cei veniți ou jalba, să-l liniștească pe Abai și, în același timp, să păstreze neatinsă cîntea feciorilor lui Kunan-

bai. Încuviință dînd din cap și, la urmă, își dresă glasul și zise :

– Ei, dacă vorba-i pe sfîrșite, atunci și oamenii or să aibă parte de vite ! De hotărîrea ta sîntem mulțămîți. Cu toate că ești cel mai tînăr dintre voi, fie precum spui !

– Să spună Abai-aga cum hotărăște el. Noi ascultăm, se învoi și Ishak.

Takegean nu mai avea cum să se împotrivească și să dea îndărăt, cînd ceilalți doi se dăduseră bătuți : ar fi fost nepotrivit și primejdios. „Abai e prea apropiat de oamenii stăpînirii. În orice clipă ar putea să ridice brațul, și noi nu trebuie să-l ațîțăm împotriva noastră“, își zise el, așteptînd în tăcere hotărîrea fratelui său.

Și Abai și-o spuse pe loc.

Pentru stricăciunile făcute în cele două rînduri, djatacii aveau să capete cîte doi cai de cinci ani de fiecare ogor – adică, în totul, douăzeci de capete. Pentru cei șapte cai furați, socotindu-se și minjii lor, urmau să primească zece capete „la preț întreg“¹.

Bătrînii nu se așteptau la așa ceva. Amuțiră de bucurie și doar în gînd se rugau lui Allah să-l ajute pe Abai ca să ducă lucrurile pînă la capăt. Bineînțeles că o asemenea hotărîre nu putea să bucure pe căpeteniile de plasă. Dar ei tăceau indignați, neîndrăznind să se împotrivească : ridicîndu-se împotriva unei hotărîri pe care tot ei o încredințaseră altuia, s-ar fi abătut de la legea stepei, și nici Abai nu le-ar fi îngăduit-o.

Abai vedea cît se poate de bine că hotărîrea apăsa greu pe umerii fraților lui, dar nu-și dădea gîndul pe față. Vorbi din nou, cu aceeași tărie :

– Am spus care mi-e hotărîrea. Asta-i una la mînă. Acum trebuie să facem așa fel ca vitele să ajungă într-adevăr în stăpînirea acestor oropsiți. Îmi dau prea bine seama că în clipa asta voi numai vă prefaceți că gîndiți ca și mine și că, îndată ce s-o sfîrși adunarea, o să vă luați coada la spinare și o să căutați să dați îndărăt. Și ca să nu iasă treburile așa, cele treizeci de capete de vite, care li se cuvin bătrînilor potrivit hotărîrii mele, să le dați aici, pe loc, în răstimp de trei zile. Toți trei sînteți căpetenii de plasă, așa că aveți șabarmani destui. Trimiteți-i fără întîrziere după vite, de față cu mine, acolo unde știți. Cînd o fi să le dăm oamenilor, peste trei zile,

¹ În asemenea pricini, „la preț întreg“ însemna ori un cal voinic, ori o iapă cu minz, ori o vacă cu vițel (n. r.).

vreau să fiu și eu de față. Și numai atunci o să dau mărturie că pricina s-a sfârșit. Ați înțeles ?

— Am înțeles... am înțeles... răspunseră în silă căpeteniile de plasă, de parcă Abai le scotea vorbele din gură cu cleștele. Abai se ridică, își aprinse țigara și plecă împreună cu cei doi bătrâni.

După trei zile au fost aduse și vitele „la preț întreg“, și caii de cinci ani. Darkembai și Dandibai își luară în primire, de față cu Abai, toate cele treizeci de capete. Bătrînii nu mai puteau de bucurie :

— Asta face mai mult decît orice despăgubire și pentru stricăciuni, și pentru barînta ! Face mai mult chiar decît un kalîm ! Ba întrece pînă și prețul de răscumpărare al unui omor !

— Mă întreb, oare cînd au mai căpătat vreodată djatacii atîta bogăție ? Nici n-am fi îndrăznit să visăm o despăgubire ca asta ! Numai de bucurie să ai parte, dragul nostru Abai !

Dar în aceeași clipă începu îndoiala să-i scurme. Cel dintîi vorbi Dandibai, prevăzător și grijuliu de felul lui. Clipind des din ochii lui mici și zîbind domol, îi spuse lui Abai :

— Abai-gean, i-ai silit să ne dea caii îndărăt. Dar mă gîndesc : oare n-or să se întoarcă ei din nou la căpeteniile de plasă ? Iată, neliniștea îmi apasă iarăși sufletul... Capul meu de om speriat se gîndește așa : cum o să ducem noi caii pînă la locurile noastre ? Drumu-i lung, stepa-i pustie. Parcă-i greu să ni se ia tot, și pe urmă să se dea vina pe hoți ?

Mai voinic și mai îndrăzneț decît prietenul lui, Darkembai era gata să-și încerce norocul.

— Eh, Dandibai, mai lasă și tu... De ce să ne temem atît ? Doar peste tot în jurul nostru sînt oameni. O să ne găsim tovarăși de drum și o să plecăm și noi o dată ou vitele !

Abai se gîndea și el cum să trimită mai repede și mai sigur vitele la djataci, ca să se bucure și oamenii sărmani. Îl chemă pe Baimagambet :

— Du-te cu bătrînii aceștia. Mînați vitele pînă la aulul nostru de la Baikoșkar, opriți-vă acolo și odihniți-vă vreo două zile. Să-i duci lui Aigherim închinăciunea mea și rugămintea să-i primească și să-i cinstească cît o putea mai bine pe acești aksakali. Și să-ți dea pistolul meu, e în ladă. După aceea, alege-ți un cal bun și ajută-i să-și mîie cu bine vitele pînă la Eralî. Și acum, bătrîni, salutați norodul vostru din partea mea ! Allah să vă aibă în pază ! Așa își salută Abai bătrînii lui prieteni înainte de plecare.

Dandibai parcă mirosise ce plănuia Takegean : tocmai atunci căpetenia chemase la el doi hoți de cai vestiți în tot ținutul Erali : Serikbai și Tursun. Înalți, bine legați și tari ca buștenii, neastîmpărați, hotărîți și gata de orice fărădelege, se potriveau de minune amîndoi. Iar Takegean nu numai că le acoperea isprăvile, dar chiar le arăta uneori pe cine să jefuiască. Tot el le dădu în folosință o pășune pentru iernat, nu departe de Erali. Amîndoi erau cu totul în mîna lui, ca și cum i-ar fi ținut legați de un arcan lung.

Cînd Darkembai și Dandibai plecară la drum cu tabunul lor bogat, el i-i arătă lui Tursun și, slobozind o sudalmă ca să-i dea curaj, îi porunci :

– Trebuie să mă răzbun pe afurisiții ăștia de djataci ! Băgați de seamă, cîinilor, că dacă nu faceți treaba ca lumea, apoi mă lepăd de voi, și încă în așa fel, încît la cea dintîi urmărire pe voi o să vă prindă !

Tursun era gata să pornească la treabă chiar atunci, pe loc :

– Numai să-mi lași mîna slobodă, și-ți bag în sicriu nu numai pe djataci, dar și pe mama djatacilor !

Serikbai, dimpotrivă, se gîndea că nu trebuie să se grăbească. Nu era cît pe ce să-l prindă o dată tot acești bătrîni ? Chibzuit și viclean, își liniști stăpînul : iarna, pe viscol, totul merge ușor, vitele dispar ca ridicate de vînt de-a dreptul în cer ! Takegean încuviință.

Acum, după ce cererea djatacilor fusese împlinită, Abai ar fi putut să plece, că alte treburi la adunare nu mai avea. Totuși se hotărî să mai rămînă cîteva zile, să fie de față și la judecarea altor pricini. Tocmai zilele acelea începea să se judece o pricină dintre cele mai grele și mai încurcate, căreia i se zicea „pricina fetei Saliha“ și care dura încă de anul trecut între cele două neamuri mari, kereii și sîbanii, și se umfla mereu, deoarece împricinații își făceau mereu necazuri unii altora.

Saliha, o fată din neamul kereilor, fusese logodită cu un tînăr din neamul sîbanilor. Acum un an, logodnicul murise. Kalîmul ei era plătit în întregime, zestrea și iurta nouă a logodnicei erau de asemenea pregătite, așa că sîbanii hotărîră s-o ia pentru fratele mai mare al logodnicului mort, un bătrîn de șaizeci de ani și care mai avea încă două neveste. Dar Saliha se dovedi dîrză și neînduplecată. Făcu o întîmpinare către căpeteniile neamului kereilor și le mai trimise vorbă și prin glasul rudelor ei : „Să nu vă pătați cîntea, voi, neamuri ale mele ! Pînă acum, v-am împlinit voile cu supunere. Nu-mi

ucideți tinerețea că doar sînt fiica voastră. Tu, neam al kereiilor, fii binecuvîntat ! Dar nu mă da să fiu a treia nevastă a unui om care-i mai bătrîn decît tatăl meu !"

Rugăciunea fetei a trecut, ca un zbor de pasăre, peste tot poporul. Tot tineretul lua partea Salihei. „Nu putem îngădui ca o fată de a noastră să fie înjosită pînă într-atîta“, strigau ei. Un akîn bătrîn alcătui un cîntec de jale : „Plîngerea Salihei către neamurile ei“. Și cîntecul acela începu să-l cînte toată lumea : păstorul de la stîină, herghelgiul călare, tineretul pe la munți și pe la petreoceri. Un tînăr dintr-o seminție a kereiilor se îndrăgosti de nefericita fată și ajunsese să-i fie alesul inimii. Interesul poporului pentru Saliha influență și căpeteniile, care hotărîră să nu lase fata năpăstuită, să întoarcă neamului sîbanilor kalimul primit și să desfacă vechea învoială.

Cînd vestea aceasta ajunsese la cunoștința sîbanilor, se stîrniră tot felul de răstălmăciri. „Kereii vor să-și arate puterea ! Ne umilesc vrednicia noastră de neam și își bat joc de străbunii noștri ! E o înjosire adusă întregului neam al sîbanilor ! Vor să ne tîrască cinstea în noroi !“, ziceau gurile rele, ațîțind nemulțumirea tuturor. Încercările de înțelegere nu folosiră la nimic și un val de dușmănie se dezlănțui între cele două neamuri.

Îndată ce se topi zăpada, lăsînd să iasă iarba verde, între sîbani și kerei începură furturile de vite. Cînd unii, cînd alții luau cu sila vitele dușmanilor, și de multe ori ajungeau la încăierări în toată legea. Cel puțin cincizeci de djighiți din amîndouă taberele zăceau greu răniți ori zdrobiți în bătai. Și nici acum, în zilele adunării, sîbanii și kerei n-aveau pace ; în fiecare zi, tabunurile erau atacate ; hoții nu lăsau pe nimeni să răsuflă în voie, repezîndu-se cu sulile și minînd înaintea lor herghelii de cai de preț. Se vedea bine că se pregătește o mare încăierare.

Dintre toate pricinile care se înfățișaseră spre a fi judecate de către cîrmuitorii duanelor Karkaralinsk și Semipalatinsk, aceasta era cea mai întinsă și mai grabnică, deoarece lua proporții și se încurca pe zi ce trecea. Numărul oamenilor amestecați în această pricină ajunsese neînchipuit de mare. Amîndouă părțile depuseseră cîte o plîngere, fiecare la oiazul ei. Denunțurile curgeau cu nemiluita, oamenii jurau mincinos...

Tobîkții trăgeau foloase și din această vrajbă. Datorită ei, și nu pentru cine știe ce merite deosebite, căpătaseră cu atîta ușurință dreptul de a alege pe biul cel mare al adunării. În alte împrejurări, sîbanii și kerei s-ar fi luptat cu îndîrjire pentru această cinste. Oricît se umflau în pene Takegean,

Maibasari și oamenii lor : „Noi am căpătat-o ca fiind cei mai de seamă. E o dovadă de respect față de hagiul nostru Kunanbai !“, totul nu era decît laudă goală. Irghizbailor se fuduleau ca totdeauna, dar în realitate ar fi fost cu neputință să se încredințeze dezlegarea unei asemenea pricini vreunui om din cele două neamuri, care se dușmăneau între ele.

Totuși, nici Asilbek nu se dovedi a fi omul potrivit. Kereii nu-i recunoșteau marelui biu dreptul de a judeca această pricină. „E ginerele neamului sîbanilor. Și mai mult decît atît : e ginerele aceluiași aul care ne fură caii !“, stăruiau ei. De altfel, nici Asilbek nu primi să judece această pricină ca să nu trezească nemulțumirile celorlalți, ceea ce stîrni indignarea rudelor lui mai apropiate. „Trebuia să judeci tu pricina asta, îl dojeneau Kuntu, Dutbai și alții. Îți pica din senin o mare plească, și tu te-ai încăpățînat !“

Cei doi oiazi primeau mereu hîrtii, prin care erau rugați să dea ei înșiși hotărîrea în această pricină, ceea ce, bineînțeles, nu primiră. Și tocmai în zilele acelea, prin Balkibek umblau tot mai multe zvonuri cu privire la spiritul de dreptate al lui Abai și la cinstea lui. Două din faptele lui uimeau cu deosebire pe toată lumea.

– Ehe, cît s-au mai agățat feciorii lui Kunanbai de slujba de mare biu ! Dar pe Abai tot nu l-au putut îndupleca ! se auzea pretutindeni. A luat dregătoria de la ai săi și i-a dat-o lui Asilbek, care-i e o rubedenie de departe ! „Asilbek e om drept și o să aducă mult folos poporului“, a zis.

Iar în zilele din urmă începuse a se vorbi despre altă faptă neobișnuită a lui Abai :

– S-a făcut cu de la sine putere apărător al djatacilor ! Chiar pe frații lui, căpeteniile atotputernice ale plaselor, i-a silit să întoarcă săracilor treizeci de capete de vite ! Oricine se duce la el cu vreo plîngere, ori pentru vreo neînțelegere, el face dreptate la toată lumea. Iar rubedeniile nu-l leagă de mîini, ba dimpotrivă : cea mai grea povară el pe umerii lor o pune ! Abai se gîndește la nevoile întregului norod și are grijă de el !

Așa vorbeau oamenii de rînd. Dar biii și căpeteniile de plasă ale sîbanilor și kereilor vedeau altfel lucrurile :

– Pe Abai îl cunosc toți oamenii stăpînirii din Semipalatinsk. Cînd vin în stepă, îndată îl cheamă, îl întreabă și ascultă de sfaturile lui, chibzuiau ei. Cine-i mai tare acum decît el ? Kunanbai nu mai este Kunanbai : dacă, pe vremuri, numele lui răsuna peste tot, apoi acum el nu mai este decît duhul viu al unui străbun. Iar feciorii lui, cu toate că au

izbutit să ajungă căpetenii de plasă, nu fac nimic de seamă. Cine-i Takegean, cine-i Ishak ? Niște djighiți de rînd, îmbrăcați cu șube frumoase, care trăiesc doar din faima tatălui lor... Dacă mai au acum tobîkții un om puternic, apoi acela e Abai. Cu toate că nu ține nici o dregătorie, e mai deștept și mai îndrăzneț decît toate aceste căpetenii de plasă la un loc !

În zilele din urmă, în iurtele kereilor și ale sîbanilor nu se vorbea decît despre asta. Djumakan se duse la Losovski, iar Toisarî la oiazul duanului Karkaralinsk.

Abai își petrecea zilele stînd de față la cercetarea pricinilor și uitîndu-se cu luare aminte la bii. Ascultînd cu ascunsă ironie dezbaterile lor și vorbele cu care se luau la întrecere, ajungea la încheierea că, pe cît se pare, tot Jirenșe și Urazbai erau cei mai buni vorbitori. Într-una din aceste zile, Abai se pomeni chemat în iurta oiazului.

La Losovski mai era și oiazul din Karkaralinsk, și biul cel mare, Asîlbek. Discuția nu ținu mult. Asîlbek îi aduse la cunoștință lui Abai rugămîntea și dorința kereilor și a sîbanilor de a le fi biu-mijlocitor în pricina Salihei și de a pune capăt dușmăniei lor crîncene. După ce se încredință mai întîi că această hotărîre vine într-adevăr de la împričinați și nu-i era impusă de oiazi, Abai primi.

Mulțumiți de alegerea unui asemenea biu, oamenii stăpînirii o întăriră pe loc. Sinițin, oiazul din Karkaralinsk, îi înmîia cele două jalbe pe care le primise chiar din mîna fetei. Abai le citi. Erau scrise cu slovă arabă. Dar nu suflă o vorbă despre impresia pe care i-o făcuseră și nici nu vorbi cu nimeni despre cuprinsul lor.

În aceeași zi, chemă la el cîte trei împuterniciți de la fiecare din părțile împriçinate. De la sîbani veniră : căpetenia de plasă Djumakan, altă căpetenie, Barak-Tiure, și Tanirberdi. De la kerei veni Toisarî, tot căpetenie de plasă și el, însoțit de doi atkaminerii. Abai le ieși înainte, însoțit de Jirenșe și Urazbai.

— Așadar, neamuri, începu el, după cît am înțeles, pricina voastră s-a schimbat în dușmănia dintre neamurile voastre. Furați vite unii de la alții, ați ajuns să vă încălcați pămînturile și să vă încăierăți. La început, era vorba numai de kalîmul plătit pentru logodnică, pe urmă kalîmul a întrecut prețul pentru mai multe logodnice, iar la sfîrșit a ajuns mai mare chiar decît răscumpărarea unui omor ! De aceea; cel care trebuie să dea o hotărîre în pricina voastră e dator să cerceze totul și să cunoască totul cu de-amănuntul. Un singur om

n-ar avea nici vreme și nici putere s-o facă. Am citit o dată într-o carte aceste vorbe : „O minte e bună, dar două sint și mai bune !“ Dacă n-aveți nimic împotriva, aş dori să-mi iau cîteva ajutoare. Ele stau acum în fața voastră : Jirenşe și Urazbai, amîndoi din neamul tobikților, neam căruia i-ați încredințat judecarea pricinii voastre.

Atit Djumakan cît și Toisari îi răspunseră îndată în numele tuturor, fără a se mai sfătui cu ceilalți :

– Fie cum spui tu !

– Ia-ți ajutoare pe cine vrei.

Barak-Tiure, bărbat înalt, în floarea vîrstei, adăugă mîngîindu-și barba neagră, ușor încărunțită.

– Noi, sibanii, te-am ales pe tine pentru sufletul tău drept. Ia-ți și două ajutoare, ia-ți și ofiți dacă vrei, că noi n-avem nevoie de ele. Vorba ceea : „Mulți bii, dar hotărîrea-i numai una, și Maikî-biu¹ e mai mare peste toate pricinile“. Cel din urmă cuvînt hotărîtor noi de la tine îl așteptăm și numai de la tine.

Djumakan, tăcut, dădu din cap a încuviințare.

Toisari declară aproape același lucru, doar cu alte vorbe :

– N-o să te învățăm noi dacă trebuie să zbori singur ori să te sprijini pe aripile altora. Am lăsat totul pe seama ta și de la tine așteptăm hotărîrea.

Tăcut, Abai făcu cîte o plecăciune în amîndouă părțile și, cu asta, cea dintîi consfătuire luă sfîrșit. Înainte de toate, un mijlocitor trebuie să știe să se stăpînească și să fie zgîrcit la vorbă. Vorba trădează gîndul, și amîndouă părțile aveau destui chițibușari care încercau să ghicească mersul judecății și să-l folosească la timpul lui. Iată de ce Abai nu răspunse nimic, ca nu cumva vorbele să-i fie răstălmăcite ca pîrtinitoare pentru unii și păgubitoare pentru ceilalți.

Cînd rămase singur cu cele două ajutoare, Jirenşe, cu spiritul lui de observație bine cunoscut, zise :

– Bineînțeles că, deocamdată, nu pot să susțin nimic, dar mi se pare că kereii îți încredințează pricina cu sufletul deschis, în timp ce Barak ascunde ceva în gîndul lui.

Abai însă nu răspunse nici de data aceasta, cu toate că și el gîndea la fel. Îi însărcină pe amîndoi să facă cercetări la fața locului : Jirenşe la kerei și Urazbai la sibanii.

– La fiecare barîmta și la fiecare încălcare s-au prădat multe bunuri, și mulți djighiți au fost snopiți în bătăi. Așa că

¹ *Maikî-biu* – judecător legendar din vremuri străvechi (n. r.).

o să aveți destule de întrebat și multe de aflat. Dar una e părerea și alta e adevărul. Cei ce se dușmănesc amestecă adevărul cu minciuna, umflă pricinile și se feresc să spună totul. Țineți-vă limba. Nu vă dați gândul pe față, nu spuneți: „Asta e bine, asta e rău, asta-i adevărat, asta-i minciună“. Păstrați-vă gândul pentru voi. Dar, mai cu seamă, nu vă arătați binevoitori și nu făgăduiți nimic, deoarece asta ar putea să vă lege. Iar dacă vă legați voi, înseamnă că mă legați și pe mine. Și vă mai rog ceva : să nu cădeți la nici un fel de învoială, să nu vă vindeți ! E cea mai mare rugămintă pe care v-o fac la amândoi. Neamurile m-au ales pe mine, punându-și nădejdea în cinstea mea. Prin urmare, fiți prietenii mei, fiți aripile mele — dar aripile care zboară numai pe căile dreptății și ale adevărului !

Așa începu cercetarea pricinii fetei Saliha. Cercetarea se prelungi vreme de o săptămână. Cercetările se făceau în același timp în trei locuri ; și la sîbani, și la kerei, și acolo pe loc, la adunare, unde se strînseseră numeroși împetricinați și martori din amîndouă părțile.

Abai nu-i cercetă decît pe „stăpînii cuvîntului dat“, adică pe pîrîtorul cel mai de seamă, bătrînul logodnic Sabatar, din neamul sibanilor, și pe pîrîtul cel mai de seamă, tatăl logodnicii, Kaldîbat, din neamul kereiilor, lămurind cu de-amănuntul pagubele suferite de amîndouă părțile de pe urma ruperii învoielii de căsătorie : kalîmul, darurile și zestrea.

Răposatul logodnic al Salihei era feciorul iubit al bogătaşului Baighebek, iar kalîmul plătit pentru logodnică fusese mare, unul din cele mai mari din tot ținutul. Cînd murise logodnicul, iar Saliha rămăsese să se mărite cu bătrînul lui frate, Kaldîbai declarase că, fata lui fiind nevoită acum să ia un om nepotrivit cu dînsa și să îndure o înjosire ca aceea, i se mai cuvenea încă o jumătate din kalîm, pe care îl și primi de la Sabatar. Abai cercetă cu luare-aminte aceste amănunte și socoti fără greș prețul aceluia daos la kalîm.

Dar și Kaldîbai, la rîndul lui, făcuse cheltuieli mari. În dorința de a nu-și lăsa fata să plece la bărbat într-un chip nepotrivit cu vrednicia ei, îi sporise zestrea pregătită. Afară de iurta cea nouă, în opt colțuri, și de tot ce ținea de ea, toate obiectele pe care i le dăduse erau în număr de cite douăzeci și cinci. Zestrea începea cu covorul de mătase cum-părat de la o caravană din Kokand și pentru care dăduse o sută de oi. Veneau apoi douăzeci și cinci de șube de blană, douăzeci și cinci de cergi brodate și douăzeci și cinci de cufere. Hainele, rufele, fețele de masă, vasele, pernele, plăpumile,

toate erau cîte douăzeci și cinci. Pînă și țesăturile de mătase de pe patul înalt, încrustat cu fildeș, tot douăzeci și cinci erau.

Însă bunurile acestea rămăseseră la kerei : kalîmul fusese primit în întregime, dar logodnica se împotrivise să plece.

Mai mult ca de orice, sibaniilor le părea rău de numărul mare de vite pe care le dăduseră lui Kaldibai drept kalîm. De aceea, îndată după ce se rupsese învoiala, începură să fure caii kereiilor. La rîndul lor, kereiî răspunseră tot cu barîmta ca să-și întregească tabunurile pe care le socoteau acum ca fiind ale lor. Fiecare dintre cele două părți căutau să pună mîna cel puțin pe atît cît pierduse. Încălcările se țineau lanț. Djighiții voinici, pricepuți la încălcări, ca și hoții – barîmtagii – n-aveau o clipă de răgaz. Oricine era în stare să ridice soilul intra în luptă. În jurul logodnei stricate, se înnodase o dușmănie cumplită.

Abai chema la el pe rînd pe toți cei care avuseseră vreo legătură cu învoiala de căsătorie, atît dintre kerei, cît și dintre sibani, stătea de vorbă cu fiecare și intra în toate amănunțele învoielii. În cele din urmă își arată dorința să vorbească și cu fata din prioia căreia se iscase toată neînțelegerea.

Saliha, care venise la Balkîbek să dea plîngerea cu mîna ei în mîna oiazului din Karkaralinsk, rămăsese și la adunare. Abai trimise pe Țrbol și pe Kokpai s-o cheme, împreună cu rudele ei mai apropiate, în iurta lui Ospan, unde stătea el.

În iurtă intră o fată înaltă și oacheșă, purtînd căciuliță de samur și ceapan de mătase. Cerceii mari de argint îi tremurau la urechi. Mergea încet, dar cu îndrăzneală. Era însoțită de Kaldibai, tatăl ei, și de alți kerei. Iurta gema de oameni : toți voiau s-o vadă pe vestita „fată Saliha“. Dar după ce Ospan cinsti pe toată lumea cu kumîs, Abai făcu un semn tobîkșilor să-și caute de treburile lor. Înțelegînd că și ei erau de prisos, Kaldibai se ridică și ieși, cu toți kereiî lui.

Abai rămase singur cu Saliha, și abia atunci se uită cu luare-aminte la fața ei brună, de o curățenie fără păcat. Ochii depărtați și plini de gînduri ardeau cu o flacără neagră, ciudată, iar genele lungi și dese le sporeau încă adîncimea. Linia dreaptă a nasului îi era urîșită de o mică ridicătură, care aproape că nu se cunoștea, iar colțurile gurii cu buze subțiri i se lăsau ușor în jos, și în aceste oute, care abia se deslușeau, se ascundea toată amărăciunea pe care o trăise, din plin.

Abai se deprinsese să vorbească mai puțin ca să poată asculta mai mult. Așa făcu și acum. Rămase cîtva timp fără să spună o vorbă, uitîndu-se doar la fată și abia într-un tirziu începu s-o descoasă.

- Dragă Saliha, te văd pentru prima oară, însă știu despre dumneata tot atît de multe ca oricare din rudele dumitale, îi zise.

Obrajii Salihei se rumeniră întîi ușor, apoi se aprinseră ca para focului. Zîmbi, și chipul ei, care părea atît de trist cînd tăcea, se schimbă cu totul; dinții albi îi sclipiră și toată făptura ei parcă străluci, senină și deschisă. Simțea în ea un suflet pătimaș, vesel și plin de dragostea de viață.

- Ți-am citit plîngerea, urmă Abai. Susții tot ce-ai scris acolo? Răspunde-mi întîi la această întrebare.

Saliha se încruntă, încordată. Prin ochii ei negri trecu o sclipire de mînie.

- Abai-mirza, zise ea, nedumerită parcă. N-am scris ca să mă lepăd de vorbele mele și nu înțeleg să mă răzgîndesc.

Zîmbi iarăși, și iarăși îi năvăli singele în obraz.

- Iată ce vreau să te întreb. Cînd scrii așa: „N-am să mă mărit“, te gîndești numai la bătrînul Sabatar? Sau toți sîbanii sînt departe de a-ți fi pe placul inimii? Iar dacă s-ar găsi la sîbani un djighit vrednic de dumneata, ce-ai răspunde?

- Dacă sîbanii n-ar fi vorbit din capul locului de un bătrîn, ci de un tinăr djighit de-o seamă cu mine, credeți că aș fi îndrăznit să mă împotrivesc? Credeți că aulul meu și neamul meu mi-ar fi îngăduit una ca asta?

- Dar dumneata ai cerut celor din neamul logodnicului dumitale să-ți aleagă un djighit vrednic de dumneata?

- Da, le-am spus-o. Însă ei au răspuns: „Kalîmul pentru fată a și fost plătit. Sabatar are asupra ei drepturile statornice de Allah, așa că o poftim să nu mai spună prostii.“

Abai tăcu o clipă. Apoi, coborînd glasul, vorbi și mai blînd încă, și mai cald:

- Mai spune-mi încă ceva, fată dragă... Nu mai e nici o taină, toată lumea știe. Neamurile logodnicului tău spun așa: „Ea nu s-ar fi împotrivit, dacă n-ar fi pus-o la cale un djighit din neamul kereilor. Fata s-a încăpățînat numai după ce l-a cunoscut pe el. Kereii sînt de două ori vinovați față de străbunii noștri: întîi că au luat kalîmul, apoi că au stricat cîntea fetei.“ Așa vorbesc neamurile. Dar dumneata ce-ai de spus? Cînd l-ai cunoscut pe acel djighit: înainte de a te împotrivi să-l iei pe Sabatar, ori după aceea?

La această întrebare fata răspunse tot atît de repede, cu toate că sfiala o făcu să pălească o clipă ca să se îmbujoreze apoi și mai tare. Cerceii îi tresăriră la urechi.

- Să-mi fie vorba dreaptă, așa cum mi-e credința, Abai-mirza! Cînd sîbanii au răspuns că n-or să-mi aleagă alt mire

afară de bătrîn, m-am hotărît să mă leg de oricine, numai să scap de pacoste. Și tocmai atunci s-a ivit djighitul acela... Înainte, nici unul dintre toți kereii din lume n-ar fi îndrăznit să facă un pas spre mine ! Pe cînd trăia ursitul meu, socoteam neamul sîbanilor ca pe casa mea cea dorită ! zise ea cu înflăcărare, apoi își duse la ochi batista înflorată și izbucni în lacrimi.

După aceea, ridicînd spre Abai ochii înroșiți de plîns și de durere, așteptă alte întrebări.

- Am întreat tot ce am avut de întreat, zise Abai, fără să-și ia ochii de la ea.

Saliha se schimbă din nou la față. Părea nedumerită că discuția lor se sfîrșise. Cu totul altfel se petrecuseră lucrurile cu cei din neamul său. În întrebările pe care i le pusese Abai, ea simțise milă și înțelegere, și asta o făcuse să răspundă cu mai multă hotărîre. Încruntîndu-și sprîncenele și luîndu-și un aer trist și aproape supărat, urmă :

- Nu m-a pus nimîni la cale. Gîndul, amar și otrăvit, mie singură mi-a venit. Îmi ziceam : „Cum, adică ? Să ajung eu a treia nevastă a lui Sabatar cel bătrîn și ciolănos ?“ Gîndurile mele erau așa amare, încît am încetat de a mă mai simți o ființă vie : mi se părea că-s atîrnată undeva, între viață și moarte. Vreți să știți ce e în sufletul meu ? În fiecare zi mă uit la apele întunecate ale Balkibekului, așa cum, la mine în aul, mă uitam la apele Bakanasului. Mă uit și mă gîndesc că în fundul lor s-o găsi vreun loc și pentru trupul meu. Mai bine să mi-l mîngîie valurile decît bătrînul Sabatar !... Iată adevărul meu...

Adînc mișcat, Abai își înălță fruntea și pări. Saliha se ridică și se îndreptă spre ieșire, iar el rămase ca înlemnit, adîncit în gîndurile lui, abia salutînd-o printr-o ușoară înclinare a capului. Avea înaintea ochilor vedenia limpede a acestei fete înalte și subțiri înecîndu-se în rîu. Apele domoale și întunecate îi fac loc, cu un plescăit îndurerat, trupul ei tînăr i se lasă la fund... Sprîncenele subțiri, încruntate în clipa din urmă, rămîn nemișcate, încremenite... Mîinile ei mici se întind singure spre moarte... Gîndurile și vedeniile se îngîrămădeau în mintea lui Abai, iar vorbele măsurate i se înșirau, singure, în stihuri :

*Decît să-mi mîngîie bătrînul sărmanul trup,
Mai bine să mi-l sărute apa !
Și de pe stîncă se-aruncă
Frumoasa fată-n apa neagră și adîncă...*

Erbol, Kokpai și Șake erau nedumeriți văzînd că fata plecase așa de repede. Intrînd în iurtă, Erbol îi spuse lui Abai, cu dojană :

– De ce-ai lăsat-o să plece așa de repede ? Parcă ar fi fost în cancelaria vreunui nacealnic !...

– Trebuia s-o oprești măcar la masă ! sări cu gura și Șake.

– Nu, nu trebuie. Las-o să plece, le răspunse Abai. Apoi, trăgînd spre el o foaiă de hîrtie, începu să însemne stihurile care-i cîntau în suflet. Nu voise să spună prietenilor lui de ce n-o mai oprise pe fată : dacă ar fi stat mai mult de vorbă cu ea, sîbanii, care se agătau de orice mimicuri, ar fi socotit lucrul acesta ca o dovadă că el îi părtinea pe kerei. Ba chiar ar fi fost în stare să spună că Abai o învățase cum să răspundă la întrebările omului stăpînirii !

Ceroetarea ținu încă trei zile. Jirenșe și Urazbai, însoțiți fiecare de cîte cinci oameni, pleaseră la pășunile sîbanilor și ale kereilor, care nu erau prea departe de Balkîbek, și se întorseră aducînd multe amănunte și multe lămuriri.

Sosi și ziua cînd biul-mijlocitor trebuia să-și spună hotărîrea. Daunele, pagubele și pretențiile fiecărei din cele două părți fuseseră bine cîntărite. Firul acestei pricini încurcate se afla acum în mîinile lui Abai. Dar nici pînă în ziua aceea, nimeni nu știa ce hotărîre luase el.

Abai ponunci tuturor femeilor și sîbanilor, care aveau vreo legătură cu pricina, să se adune lîngă iurtele stăpînirii. Căpeteniile și șabarmanii umblau în galop prin tot Balkîbekul, strigînd cît puteau :

– Pricina fetei Saliha ! Răfuiala dintre kerei și sîbani ! Astăzi se judecă ! Astăzi se dă hotărîrea !

Lumea începu să se adune în jurul unei movile. Sosiră oamenii stăpînirii, în vestoane cu nasturi strălucitori, însoțiți de talmacii, de strajnicii și de ureadnicii lor și se opriră, laolaltă, mai la o parte. Adunarea avea o înfățișare sărbătorească.

În clipa cînd Abai se îndreptă spre movilă, Jirenșe și Urazbai îl opriră și-l traseră mai încolo. Jirenșe începu cel dintîi :

– Abai, ții în mînă amîndouă capetele hăturilor. A venit ceasul încercării și pentru neamurile noastre, și pentru tine. Iar tu nu ne-ai spus nici măcar nouă, mie și lui Urazbai, ce hotărîre vrei să dai. O ții ascunsă în tine. Te rugăm să ne spui : cine-i vinovat, după tine, și a cui e izbînda ?

Cu ochii ușor subțiați, Abai se uită la cei doi prieteni, apoi rîse :

- Dar a cui ar trebui să fie, după capul vostru ? întrebă el, vrînd parcă să-i încerce. Spuneți-mi și voi, pe care dintre cele două părți se cuvine s-o sprijin ?

Amîndoi prietenii tăceau. Abai adăugă, zîmbind :

- Ei, Jirenșe, de ce ți s-a oprit vorba în gît ? Haide, spune ce ai de spus !

Fără să-și ia ochii de la Abai și căutînd să vorbească cît mai liniștit și mai hotărît, Jirenșe începu cu o zicătoare plină de înțeles :

- Cînd vede aurul, chiar și un înger se abate din calea lui... Obiceiul străbunilor e lege pentru urmași. Sîbanul a înțeles lucrul acesta. Barak-Tiure și celelalte căpetenii îți trimit prin mine și prin Urazbai închinăciunea lor : „Să i se lase lui Sabatar fata kereilor, iar noi făgăduim că-i vom da patruzeci de cai, din cei mai buni. Îi vom alege din toate hergheliile neamului sîbanilor.“ Iată ce aveam să-ți spunem...

Abai simți atîta scîrbă, de parcă lui Jirenșe îi curgeau murdării din gură, nu vorbe. Dădu din mîină, sourt, ca și cum ar fi spus : „Destul, ajunge !“, dar se stăpîni și izbucni în rîs. Această schimbare neașteptată nu-i scăpă lui Jirenșe, obișnuit să prindă cele mai ușoare umbre ale gîndului omenesc. Nădejdea, care-l părăsise o clipă, se trezi din nou în el.

Uitîndu-se la ajutorii lui, Abai rîdea înainte.

- Și tu, Urazbai, ce zici ? Tot așa mă sfătuiești ? Poate că vrei să-mi spui și tu : „Primește. Să-i sacrificăm pe Kerei de dragul sîbanilor !“ Nu ?

Urazbai știa bine cum privea Abai asemenea chestii. Totuși, se hotărî să stăruie.

- Da, și eu te sfătuiesc ca și Jirenșe, îi răspunse el. Mai încape vorbă ? Nu-i om care să fie la putere și să nu ia. Nu-i biu care să nu se hrănească de pe urma pricinilor. Asta n-a început cu noi, și nici n-o să sfîrșească o dată cu noi ! Doar nu sîntem la Mecca, în hagialic, ci la adunarea de la Balkîbek !

- Așadar, asta vă e hotărîrea ? întrebă Abai, fără să se trădeze nici cu chipul, și nici cu glasul.

Jirenșe și Urazbai prinseră curaj de-a binelea :

- Da, asta ne este hotărîrea !

- Caută să faci așa cum cere neamul sîbanilor....

Abai nu-și mai putu păstra singele rece. Ceva îl strîngea de gît. Strigă, răstit :

- Destul, destul ați lătrat, ciinilor ! și mai adăugă pe deasupra o vorbă grea.

Amîndoi erau mai în vîrstă decît el. Înainte, nu-și îngăduise niciodată să-i certe decît așa, în glumă. După ce își descărcă cel dintîi val de minie, urmă, fierbînd de indignare.

– Și tocmai pe voi v-am ales să-mi fiți ajutoare, pe voi v-am rugat să mă purtați pe aripile voastre ! Cum, toată treaba pe care ați făcut-o nu v-a învățat decît să vă îndopați cu murdărie ?... Dacă aș fi gîndit și eu ca voi, nu mi-ar fi fost mai ușor să-l aleg pe Takegean ? Chiar dacă pe voi nu vă mustră cugetul să puneți ticăloșia în locul dreptății, chiar dacă pentru voi kereii și sîbanii nu înseamnă nimic, pentru mine însă amîndouă neamurile sînt poporul meu ! Și voi ați vrut să mă sacrificați pe mine de dragul pintecului vostru ? Să mă faceți de rușine în fața acestei adunări, în fața întregului popor cazah ? Mai bine să mă fi ucis pe loc ! Ia te uită la ce v-a dus capul ! Oamenii și-au pus încrederea în cînstea neamului vostru, în duhul străbunilor voștri, iar voi, de sub giulgiul acestor străbuni, întindeți mîna după plocon ? Pieriți din ochii mei !

Și se depărtă cu mare grabă.

Takegean și Ishak alergau, gîfîind, să-l întîmpine.

– Oiazii ! Au venit oiazii, Abai, și te așteaptă ! Unde ești ? strigau ei, care mai de care.

Abai străbătu fără să se grăbească mulțimea și se urcă pe movila înverzită. Îi salută pe amîndoi oiazii și se ploconi în fața celor doi bii împricinați, Barak-Tiure și Toisari.

Barak stătea, cu aerul unui om liniștit și sigur de sine. Își chibzuse de mult isprava, încă de pe cînd Abai mărturisise că voia să-i ia, ca ajutoare, pe Jirenșe și pe Urazbai. Tocmai de aceea îi și spusese atunci : „Ia-ți pe cine vrei, dar hotărîrea numai tu s-o dai !” Avea el o socoteală : „Numai să încerce kereii să se apropie de Abai cu vreun plocon că îndată o să prindă ură pe ei ! Eu nici n-o să stau de vorbă cu el : o să-i cumpăr pe ceilalți doi, iar ei or să facă așa fel cercetarea, încît să-i vîre în gură hotărîrea !” Așa își închipuia vicleanul atka-miner, care cunoștea bine apucăturile lui Jirenșe de cînd, cu prilejul unei alte judecăți, omul îi primise cu dragă inimă ploconul. De aceea și acum, încredințat că Jirenșe și Urazbai știuseră să pună totul la cale, se uita cu un aer batjocoritor la Toisari.

Abai deschise adunarea, lăsînd cuvîntul celor doi bii împricinați. Iar Barak-Tiure și Toisari își mai spuseră o dată păsul, așa cum știa toată lumea, fiecare în felul lui. Amîndouă părțile încheiară cu aceleași vorbe : „Încredințăm pricina noastră

lui Allah, iar după el ție, Abai ! Hotărăște cu dreptate. Lăsam cel din urmă cuvînt duhului străbunilor noștri.“

Abia atunci vorbi și Abai.

Era ațîțat și neliniștit. Palid și încruntat, stătea cu picioarele încrucișate sub el, strîngîndu-și tîmakul în mîna proptită în șold.

Picătuni mici de sudoare sclipeau pe fruntea lui largă și deschisă și pe vîrfurile năsului puternic și drept. Dar glasul îi răsuna cu tărie, nestîngherit și sigur, și vorba îi curgea domolă și liniștită.

- Poporul meu, adunat aci de față, și voi, neamurile mele, kerei și sîbani ! M-ați așezat mijlocitor între voi ca să aflu izvorul dezbinării voastre și să aduc pacea în mijlocul vostru... Mi-ați încredințat pricina voastră, zicînd : „Coase cele ce s-au descusut și pune petic celor ce s-au rupt !“ Vreau să vă spun de la început că, judecînd această pricină, m-am gîndit înainte de toate la nevoie și la năzuințele întregului popor, și nu la ale cîtorva oameni. Asta e una. În al doilea rînd, gîndindu-mă la popor, m-am gîndit mai cu seamă la generația tînără ! Pricinile pentru logodne, afurisitele acestea de pricini, se țin lanț la cazahi de cînd e lumea. Dar vremurile se schimbă, legile se învechesc și se deschid căi noi de luptă împotriva unor asemenea pricini, care ne alungă pacea, ne sfîșie unitatea și ne pătează cinstea... Iată, dragii mei : cu aceste gînduri în minte am chibzuit pricina voastră, și numai din ele s-a născut hotărîrea mea. Cea dintîi hotărîre o privește pe fata Saliha. Nu știu cu ce măsură măsurau străbunii noștri o pricină ca aceasta, pe ce își întemeiau ei hotărîrile de acest fel. Știu însă că generația cea nouă le privește cu altfel de ochi. Ea nu vrea să-și trăiască zilele tinereții în jale și amar. Vremurile noi au statornicit și obiceiuri noi. Acei dintre părinții poporului, care nu vor ține seama de voința generației noi, nu-i vor putea tămădui rănilor, ci doar îi vor zgîndări durerea. Fata Saliha și-a dovedit o dată supunerea față de părinți, atunci cînd, fără împotrivire, s-a logodit cu acela pe care i l-au ales. Dar soarta i-a răpit ursitul, care era de-o seamă cu ea ca vîrstă și ca vrednicie. Și nu sînt două morți pentru o viață, așa e legea lui Allah. Iar cererea lui Sabatar era friul sîngeros pe care moartea îl pune, a doua oară, pe capul fetei. Știu ce spun : nu era un friu oarecare, ci unul sîngeros, deoarece fata e gata să moară, numai să scape de ceea ce știe că o așteaptă ! Poporul meu, aveți cu toții fiice și surori. Nu e drept ca o fată să fie vîndută de două ori ! Ea și-a jertfit o dată libertatea pentru neamul ei. Acum, să i se dea îndărăt această libertate. Fata Saliha e slo-

bodă de orice logodnă și de orice învoială. Asta e cea dintii hotărîre a mea.

Abai spuse aceste cuvinte tare, răspicat și apăsător. Apoi urmă :

- Dar nici neamul sîbanilor n-are nici o vină că logodnicul ales pentru fată a murit. Sîbanii au pețit fata cu gânduri bune, au plătit cinstit întreg kalîmul, iar voi kerei, l-ați primit în întregime, și nu numai o dată, ci chiar de două ori. Cel dintii kalîm a fost și el destul de mare : preț de cel puțin cincizeci de cămile. Dar voi, folosindu-vă de împrejurarea că Saliha avea să se mărite acum cu un bătrîn, ba să-i fie chiar a treia nevastă, ați mai cerut încă un adaos, pe care iarăși l-ați primit. V-ați hotărît, fără să stați la gânduri, să vă vindeți încă o dată fata. Pentru asta, sîbanii n-au nici o vină. Vinovați sînteți voi, kerei, vinovați de lăcomia voastră ! De aceea, pentru ruperea învoielii, kerei vor da îndărăt sîbanilor kalîmul pe care l-au primit, la care să se adauge despăgubirile. Ei au primit la cel dintii kalîm bunuri preț de cincizeci de cămile și, pe deasupra, preț de douăzeci și cinci la cel de-al doilea. Pentru vina pe care o au kerei față de sîbani și față de propria lor fiică îi condamn să plătească o despăgubire preț de douăzeci și cinci de cămile. Prin urmare, kerei vor da îndărăt sîbanilor o sută de cămile. Această plată o vor face, pe din două, rudele fetei și rudele djighitului pe care fata și l-a ales de bărbat. Aceasta e a doua hotărîre... În cele trei zile din urmă, am adunat tot ce trebuia să știu cu privire la pagubele suferite de amîndouă părțile de pe urma acestei dușmănii. Sîbanii au furat kereilor două sute de cai, iar kerei au furat sîbanilor o sută șaptezeci. Urmează ca și unii și alții să schimbe caii furati, ori, dacă nu-i mai au, să dea alții în loc, tot cai de cîte cinci ani. Iată, neamuri, hotărîrea mea în această pricină. Ea pornește numai din dorința de a așeza iarăși pacea și buna înțelegere între neamuri. Am spus tot ce aveam de spus !

Mulțimea rămase încremenită într-o tăcere de mormînt. Numai cei doi oiazi, înțelegînd prin tîlmacii lor, cum suna hotărîrea, schimbau cuvinte de încurcîntare. Toată lumea îi văzu zîmbind și dînd din cap spre Abai, în semn că împărțeau cele spuse de el, apoi apropiindu-se și vorbind cu el. Era un semn, pentru toți cei de față, că pricina se încheiase.

Dar nici printre kerei, și nici printre sîbanii, care înconjurau din două părți movila, nu se auzea nici larma plină de însuflețire care însoțea de obicei hotărîrile, nici strigătele obișnuite de : „Primesc !“ sau „Nu primesc !“ „A hotărît cu dreptate !“ sau „Asta nu se poate !“ Nici chiar tobîkții, care

stăteau mai la o parte urmărind judecata, nu spuneau nimic.

Jirenşe, care se aşezase între sîbani, şopti ceva la urechea vecinului său, un aksakal înalt şi arătos. Şi, deodată, bătrînul sări în picioare şi strigă spre partea unde se afla Abai :

- O, unde-ţi este duhul, Kenghirbai, Kenghirbai ?! Cum, o hotărîre ca asta dădeai tu cu privire la o fată care-şi face neamul de rîs ? Către duhul tău strig, o, sfîntule străbun !

Bătrînul ieşi din mulţime, chemînd mereu duhul lui Kenghirbai. Nu erau mulţi cei care înţelegeau ce voia el să spună : pe vremuri, Kenghirbai, strămoşul lui Abai, judecînd o pricină asemănătoare, tot cu o logodnică, o osîndise la moarte atît pe ea, cit şi pe acela care stricase învoiala de căsătorie : pe Enlik şi pe Kebek. Dar strigătul bătrînului aproape că nu-l luă în seamă nimeni. Mulţimea începu să se împrăştie.

Abai însă auzi vorbele bătrînului şi înţelese ce voiau ele să spună. Rămase mult timp pe loc, adîncit în gînduri, şi deodată izbucni în hohote de rîs. Jirenşe şi Urazbai se apropiară de el, uitîndu-se cu nedumerire la faţa lui veselă. Jirenşe se arătă îngrijorat :

- Toate ar fi ieşit bine, dacă n-ar fi fost aksakalul acela, spuse el cu o nelinişte prefăcută. Auzi, să-l pomenească acum pe Kenghirbai ! Strigătul lui m-a zguduit, îţi spun drept. Cred că acum îţi pare rău şi ție de hotărîrea ta. Cum de n-ai înţeles că te abaţi din calea străbunilor şi că-i faci şi pe alţii să se abată ? Mărturiseşte cîstit !

Îl ţintui pē Abai cu privirea. Abai încetă de a mai rîde şi se întoarse cu asprime spre el :

- Lui Kenghirbai poporul îi zicea mistreţ, pentru că bea sîngele oamenilor de dragul plocanelor, ai înţeles ? Eu însă nu-s feciorul lui Kenghirbai-mistreţul, sînt fecior de om, răs-punse el cu nepăsare şi se depărtă grăbit de cei doi.

Jirenşe şi Urazbai rămaseră locului, plini de nedumerire şi furie, ca loviţi cu ceva în creştet. În cele din urmă, Jirenşe clătină din cap :

- Ia te uită cit e de înfumurat ! Las' că i-o coacem noi !

- Înfumurat era şi Kunanbai, dar ăsta a cam întrecut măsura ! adăugă Urazbai cu răutate. O s-o pătească şi el, n-avea grijă...

Adunarea de la Balkibek se apropia de sfîrşit. Curînd după aceea, oamenii stăpînirii plecară. Cei de rînd începură să plece şi ei. Abai se îndreptă cu prietenii lui spre Baikoskar. În aceeaşi zi, şi tot într-acolo, plecară şi Jirenşe cu Urazbai. După ce-l ajunseră din urmă pe Abai, cei doi dădură bici

cailor și, după ce-l întrecură cu o aruncătură de săgeată, își urmară drumul înaintea lui.

După discuția aceea de pomină, când îi certase urît, Abai nu mai avusese prilejul să stea de vorbă cu ei și să-i lămurească. Își lovi murgul cu biciul și-i ajunse din urmă în trap întins. Dar când îl văzură în dreptul lor, cei doi se uitară unul la altul și, fără să spună o vorbă, o luară la galop, trecându-i iarăși înainte.

— Așa, va să zică ? Atunci înțeleg eu ! strigă Abai.

Oprindu-și o clipă caii, cei doi se uitară îndărăt. Jirenșe urlă furios :

— Așa o să și fie ! Destul !

— Dacă ai înțeles, cu atât mai bine ! strigă și Urazbai.

Și-și căutară de drum în galop, clocotind de mînie. Abai opri calul și se uită cu amărăciune în urma aceluia pe care-l numise prieten. Își dădea seama că, de astăzi înainte, nu-i mai era decît dușman.

Takegean și Maibasas se întorceau de la adunare înconjuțați de o întreagă ceată de însoțitori. Și ei îl batjocoreau cumplit pe Abai. Aflaseră de la Jirenșe despre cei patruzeci de cai într-ales pe care-i făgăduise Barak.

— Putea să se întoarcă și cu cînte, și cu cai, dar se întoarce și fără cînte, și fără cai ! se indigna Takegean. A călcat toate obiceiurile neamului și a judecat ca un nacealnic rus ! Dar chiar și un nacealnic n-ar fi fost în stare să calce în picioare cîntea neamului, cum a făcut el !...

Așa gîndeau, însă, numai atkaminerii din neamul tobîk-tilor. Nici kereii și nici sîbanii nu aveau vorbe de osîndă pentru Abai. Primiseră hotărîrea lui și declaraseră celor doi oiazi : „Hotărîrea e dată cu dreptate. Ne-am împăcat.“ În numele întregului neam al sîbanilor, Djumakan și Barak, iar în numele kereilor, Toisari și Bogheș, făcuseră „învoiala de împăcăciune“ și, după ce își puseră pecetile pe hîrtie, o înmînară celor doi oiazi. Îl socoteau pe Abai ca pe un om cu idei înaintate, care dărima, curajos, vechile obiceiuri cazahe.

— Blagoslovite-s vorbele lui ! În el stă tămăduirea norodului nostru. De omul acesta tot ținutul o să țină seamă ! vorbeau între ei cei care se împăcaseră.

Pe drumul care duce de la Akșokî la Semipalatinsk, mergea o trăsură cu coviltirul coborît, înhamată cu trei cai murgi. Pe capră era cocoțat Baimagambet, care, bucurîndu-se de răcoarea

dimineții de toamnă, îndemna mereu caii la trap întins. În trăsură căptușită cu safian roșu stătea Abai cu cei trei copii ai lui : Abiș, Magaș și Gulbadan. Pe obrazul de obicei tras și palid al lui Abiș, însuflețirea punea pete vii și rumene. Îl întreba mereu pe tatăl lui despre viața nouă care-l aștepta :

- Tată, unde-o să stăm noi în târg, la cazahi ori la ruși ? Și o să stăm toți trei la un loc ? Eu aș vrea să stau singur, la ruși, și să învăț tot singur !

- Auzi ! Ba eu o să stau singură la o familie rusească ! Și o să mai fie acolo încă o fetiță de-o seamă cu mine, și o să învăț mai repede ca voi ! îl întrerupsese Gulbadan, rizînd.

Ca de obicei, fata vorbea cu mai mult curaj decît frații ei. Dîndu-l pe Magaș la o parte, stătea culcată cu capul pe genunchii lui Abai. Lui Abai îi plăcea felul ei de a fi, hotărît și vesel, care nu se dezmințise nici chiar cînd se despărțise pentru întîia oară de mama sa. După ce-i gîdila bărbia, el îi răspunse, înduișat :

- Fetița mea de aur, fetița cea fără grijă ! S-ar zice că ești mai curajoasă decît frații tăi. Da, ai să stai singură. Am să te dau pe mîna unei femei ruse învățate, care o să-ți fie ca o mamă. Pe toți am să vă dau la gazde bune. Și am să vin și eu să stau cu voi la târg, mereu. Nu doresc nimic mai mult pe lumea asta, decît să văd că mergeți bine cu învățătura !

Luă copiii în brațe și-i strînse cu putere la piept. Magaș stătea de mult tăcut, pe gînduri : despărțirea de casă îl chinuia mai greu decît pe ceilalți. Ca să-i mai risipească tristețea, Abai îl trase spre el și-l rugă, vesel :

- Ia cîntă-ne ceva, Magaș ! Hai, dă-i drumul !

Magaș era încîntat că Abai îi vorbise chiar lui. Buzele subțirele i se arcuiră în zîmbet, descoperindu-i șiragul dinților mici și albi.

- Care cîntec, tată ? se însufleți el, îmbrățișîndu-l. Dar nu-l încep singur : începe-l tu, că mie mi-e frică să nu mă încurc cumva !

Gulbadan înțelese gîndul lui Abai și, la rîndul ei, începu să glumească pe socoteala lui Magaș :

- Ei, asta-i ! E destul să-i spună cineva : „Cîntă !“, și Magaș se și încapățînează : „Să începă altul !“, zise ea, veselă. Parcă-i un mînz care se trage mereu îndărăt !

Toți, pînă și Baimagambet de pe capră, începură să rîdă. Rușinat, Magaș își ascunse fața în căptușeala trăsुरii, dar rise și el. Abiș îi luă apărarea :

- Crezi tu că dacă mînzul se trage îndărăt nu mai ştie să meargă şi înainte? Şi de unde poţi să le ştii tu toate astea că doar nu umbli călare!

Auzindu-l, Magaş ridică repede capul:

- Ce vorbeşti de mînz? Ea nu-i în stare să călărească nici măcar o oaie! Dar să vezi: *taiul*¹ meu, care se trage mereu îndărăt, a sosit de cinci ori cel dintîi vara asta, la baiga! Uite-aşa! Şi, înveselit, se întoarce spre Abai: Începe tu, tată!

Abai începu „Kozî-Koş“, şi copiii se luară după el.

Drumul ţinu două zile. Abai cînta, le spunea copiilor poveşti, ori îi puna pe Abiş şi pe Gulbadan să povestească ei ceva. Cînd vedeau că începe să-i doboare somnul, toţi, împreună cu Baimagambet, se porneau iarăşi să cînte. În felul acesta ajunseră pînă la urmă în oraş.

După sfatul lui Mihailov, Abai îi înscrise pe Magaş şi pe Gulbadan la şcoală. Aveau să înveţe la două şcoli diferite, la cea de băieţi şi la cea de fete, însă Abai îi dădu în gazdă pe amîndoi la o familie rusească, pe care i-o recomandase Akbas. Cît priveşte pe Abiş, Mihailov îl sfătui pe Abai să facă altfel. Abiş cunoştea literele arabe, avea o mare capacitate de înţelegere şi o mare dorinţă de învăţătură. Afară de asta, după ce luase lecţii în aul cu tălmaciul, care vorbea tot timpul ruseşte cu el, înţelegea binişor şi limba rusă. Însă ca vîrstă, Abiş era prea mare pentru clasele începătoare. De aceea, Abai îl dădu în gazdă singur la o familie de oameni instruiţi, în stare să-i desăvîrşească cunoştinţele de limba rusă şi, în acelaşi timp, să-i supravegheze educaţia în general. Nu-l mai înscrise la şcoală, ci îi găsi un preparator bun şi cu experienţă.

Chiar din primele zile, interesîndu-se îndeaproape de Abiş, ca şi de tot ce era în legătură cu educaţia lui, Mihailov îi mai dădu lui Abai încă un sfat:

- Ibrahim Kunanbaevici, după părerea mea, băiatul dumitale cel mare e în stare să înveţe serios. Să nu-ţi faci inimă rea că e cam prea mare. Poate că-i mai bine chiar că a venit aici după ce a învăţat cîte ceva şi a căpătat unele cunoştinţe în limba lui. Şi poate că tocmai de aceea o să-i fie mai uşor să treacă la învăţătura în limba rusă. Ascultă-mă: toată iarna asta, Abdrahman să se pregătească temeinic, iar la iarna viitoare să-l înscrii la şcoală. Dar nu aici, la Semipalatinsk, ci la Tiumen, unde sînt şcoli mult mai bune decît la

¹ *Tai* - mînz de un an (n. r.).

noi. Am acolo cîteva cunoștințe apropiate, la care o să poată sta. Vara s-o petreacă în stepă și iarna la oraș, să capete educație rusească. Și dacă o să fie sănătos, putem nădăjdui să-l trimitem mai tîrziu și la Piter, la universitate!

Abai îi mulțumi din toată inima lui Mihailov, care, ca un adevărat prieten, se îngrijea de copiii lui mai mult decît toți prietenii și rudele din aul, și-i primi sfaturile fără să mai stea pe gînduri.

Stăteau de vorbă în biroul larg al lui Mihailov. Se însera. Pe ușa care dădea într-o altă odaie intră o femeie tînă, aducînd o lampă de masă. Avea obrazul rotund și delicat, un păr blond de toată frumusețea și ochi mari, albaștri. Abai o vedea acolo pentru întîia oară. De obicei, în casa lui Mihailov n-o găsea decît pe Domna, cîtîndu-și de treburile ei.

Femeia se înclină ușor în fața oaspetelui. Mihailov îi ieși înainte, îi luă lampa din mîini și, după ce îi mulțumi, o aduse pînă la Abai și-i spuse cu blîndețe :

– Să-ți prezint, Lizanka, pe prietenul meu Ibrahim Kunanbaevici. Și, văzînd nedumerirea de pe fața lui Abai, se înroși, rîzînd. Să-ți prezint, Ibrahim Kunanbaevici, pe Elizaveta Alexeevna, soția mea.

Abai se zăpăci : nu știa cum se felicită la ruși în asemenea ocazii.

– Bine, Evgheni Petrovici, dar de ce ai ținut-o ascunsă pînă acum? Eu, unul, habar n-am avut... Vă doresc să fiți fericiți... zise el, cu oarecare nesiguranță.

Femeia aceea nu semăna de loc cu femeile din Petersburg și de la Moscova, pe care Abai le întîlnea din cînd în cînd prin casele dregătorilor sau pe la Akbas. Părea a fi una din cele mai obișnuite femei localnice din cîte vedea zilnic pe ulițele Semipalatinskului. Mișcările ei, felul cum se purta cu bărbatul ei și cu oaspetele străin, dovedeau sfială și modestie. Nu stătu în odaie decît cîteva minute și ieși domol, fără grabă. Mihailov îi povesti atunci lui Abai, pe scurt, cum se însurase.

– Asta s-a întîmplat de curînd, aproape pe neașteptate și fără nici un fel de calcul. E o fată dintr-o familie modestă de aici. N-are nici creștere deosebită, și nici cultură. Iată, dumneata te ocupi de educația lui Abiș, iar eu caut să-i dau ei o educație în casă. Asta e de-a dreptul datoria mea : să-i fac educația și, în același timp, să fac din ea prietena mea, deopotrivă cu mine...

Vorbea despre acest eveniment însemnat din viața lui cam stingherit, de parcă se sfia. Abai nu-l întrebă nimic, iar

Mihailov îi povesti îndată cum se întorsese la slujba lui de la cancelaria administrației regionale.

De data asta, Abai rămase mult timp în oraș. Într-o zi, se duse la Tinibai, unde nu fusese încă de când venise, și rămase pe noapte acolo. Makiș îl dojeni că nu trecuse de-atita timp s-o vadă și-i aminti, în glumă, că pe vremea când era acolo Saltanat se arăta și el mai des... Numele fetei trezi în sufletul lui Abai amintirile luminoase ale minunatei lor prietenii, și zise, încet : -

- Saltanat... Neasemuita Saltanat... Ce bună a fost cu mine ! O comoară ca ea n-am întâlnit încă printre fetele noastre...

Și, întorcându-se scurt spre sora lui, o întrebă :

- Spune-mi, te rog, ce s-a întâmplat cu ea ? Cum o duce ? Ai mai întâlnit-o vreodată în ultimii ani ?

Makiș începu să-i povestească, și Abai ascultă cu lăcomie veștile atât de scumpe inimii lui.

Saltanat trăia de mult cu bărbatul cu care fusese, pe vremuri, logodită. Își luase rămas bun de la libertatea ei și nu izbutise să vină în oraș decît o dată, vara trecută. Adusese cu ea pe băiatul ei mai mic. Cele două prietene petreceau împreună zile întregi. O dată, Makiș o dusese cu barca pe insula Polkovnici. Luaseră cu ele kumis și mîncare și petrecuseră toată ziua vorbind prietenește.

Povestindu-i-le toate acestea, Makiș își uimi fratele, dovindu-i că știa toate stihurile pe care le făcuse el în anii din urmă. Și atunci, acolo pe insulă, i le spusese și i le cîntase prietenei ei. Saltanat o ascultase, adînc mișcată. Apoi își chemase băiețelul, îl îmbrățișase și-i spusese lui Makiș :

- Viața m-a aruncat departe de visurile mele... Zilele cînd mă întîlneam cu Abai în anii mei cei tineri îmi par tot atitea insule mici, pline de umbră, de flori și de fericire, împodobite în haine sărbătorești de primăvară... Zilele acelea, care au ținut atât de puțin, au fost zilele mele de bucurie. Mi-am plecat capul, resemnată în fața vieții pe care o duc astăzi. Sînt a altuia, și în rugăciunile mele nu mai cer nimic pentru mine. Dar, draga mea Makiș, vorbele tale de astăzi, amintirile mele, cîntecele lui Abai au înviat totul în sufletul meu. Simt iarăși durerea de pe vremuri. Dar ea nu rămîne fără roade : din ea se naște un legămint. Nu numai că voi cînta veșnic numele lui Abai, dar făgăduiesc că-i voi face și pe copiii mei să-l prețuiască. Datoria mea de mamă va fi să fac din ei tineri prieteni credincioși ai lui Abai, gata

oricînd să-l urmeze. Acesta va fi cel din urmă dar pe care i-l face prietenia mea...

Auzind vorbele lui Saltanat, Abai se simți adînc mișcat și înduioșat. Îi mulțumi în gînd surorii lui că adusese vorba în fața lui Saltanat despre el. Simțind în Makiș o adevărată și apropiată prietenă, în fața căreia poți să-ți deschizi sufletul, îi mărturisi gîndurile lui pline de tulburare.

- Da, numai Saltanat a fost în stare să vorbească așa... A vorbit de datoria ei, și prin asta mi-a amintit de datoria mea. I-am înțeles dorința : vrea să fac stihuri și cîntece pe care să le îndrăgească noua generație, urmașii noștri, copiii ei... Parcă mi-ar fi spus : „Calea mea poate să treacă dincolo de munții îndepărtați, numai glasul tău să ajungă pînă la mine !...” Te-am înțeles, acum te-am înțeles, prietenă a visului meu neîmplinit...

Era gîndul pornit din sufletul lui, era răspunsul pe care i-l dădea lui Saltanat. Tăcu. Sufletul i se cufundă în lumea de imagini și de gînduri, așezîndu-se în valuri măsurate de stihuri.

Toată toamna și jumătate din iarnă Abai rămase în oraș : după ce-și dăduse copiii la învățătură, nu se putea despărți ușor de ei. Zilele de lucru și le petrecea în biblioteca „Gogol”. Munca lui acolo, care aducea mai curînd cu munca de cercetător, îl pasiona nespus. Seara, singur cu Baimagambet, îi povestea cuprinsul cărților pe care le citise, mai ales al romanelor. Datorită lui, comoara de povești a lui Baimagambet sporea fără sfîrșit.

Simbătă seara, Baimagambet inhăma calul la sania ușoară și se ducea să aducă copiii. Dintr-un loc îi lua pe Magaș și pe Gulbadan, din altul pe Abiș. Copiii petreceau cîte două nopți și o zi cu tatăl lor. Abai căuta să nu aibă nimic de făcut în vremea asta, nu primea nici măcar pe oamenii care veneau din aul. Își dăruia tot timpul lui copiilor, stînd de vorbă cu ei, întrebîndu-i de învățătura lor, sau chiar jucîndu-se cu ei și punîndu-l pe Baimagambet să le spună povești. Uneori cîntau ou toții, și serile treceau vesele și fericite.

O dată pe săptămînă, Abai trecea pe la Abiș și stătea mult de vorbă cu gazda lui, Anna Nikolaevna, o femeie între două vîrste, deosebit de cultă și inteligentă. Tot așa se ducea și pe la Ekaterina Petrovna, mamă a patru copii : doi băieți și două fetițe, cam de aceeași vîrstă ou Magaș și ou Gulbadan. Ekaterina Petrovna era văduva unui ofițer și trăia dînd lecții și educînd copii. Și nu o dată Abai îi trimise, prin Baima-

gambet, peste plata ce i se cuvenea după învoială, berbeci tăiați și saci cu făină.

Afară de copiii lui, Abai reușise să dea la învățătură mai mulți copii cazahi orfani. Această idee îi venise în urma unei discuții cu Mihailov. Acesta îi spusese că, acum vreo doi ani, venise poruncă de la „stăpînire“, de la Omsk, să se aleagă cîte un băiat din fiecare plasă și să fie dat la școlile din tîrg. Nici un părinte nu se învoise să-și dea copiii la învățătură. Ba se găsiseră unii care nu primiră să-și trimită copiii la școală decît în schimbul unei „răscumpărări“. Într-un cuvînt, cînd, în sfîrșit, o slabă rază de lumină încercase să pătrundă în viața aulelor, inerția de veacuri a poporului o împiedicase și pe aceasta. Cu un zîmbet amar, Mihailov îi spusese că în întreg duanul Semipalatinsk nu se găsise măcar un singur om care să-și trimită copilul la școală...

Aflîndu-le toate acestea, Abai scrisese la cîtiva tobîkți, la care știa că avea trecere. În felul acesta, izbuti să capete admiterea în internat a lui Aniiar, tînăr djatac din plasa Cinghiz. Apoi, cu ajutorul lui Moldabai, trimise la școală, din plasa Șagan, pe tînărul orfan kirghiz Omarbek. În urma scrisorii lui, Takegean îi aduse și el, din plasa Kzil-Adîr, încă un orfan, pe Kurmanbai. Afară de aceștia, Abai se mai îngriji încă de doi orfani din Eralî, copii de djataci din neamul mamailor, înscriindu-i la școala musulmană. Soarta nenorocită a djatacilor îl frămînta pe Abai pînă și acolo, în oraș. „Măcar tînăra lor generație să se bucure de o rază de lumină, își zicea el. Poate că, datorită celor tineri, vor vedea lumina și părinții lor. Să învețe și să fie de folos poporului!“

Nu demult, Abai aflase că nu toate vitele care, potrivit hotărîrii lui, fuseseră date djatacilor în adunarea de la Balkibek intraseră în stăpînirea lor. E drept că tabunul ajunsese la Eralî întreg. Toamna, însă, zece din cei treizeci de cai fuseseră furați, cîte unul sau cîte doi, de către tîlhari necunoscuți. Și, îngrijindu-se de copiii djatacilor, Abai își zicea : „Să capete măcar cîtiva dintre ei acea bogăție pe care nu le-o poate fura nimeni : învățătura“. Iată de ce se silea să dea la școală tocmai pe copiii de djataci.

În cea de-a doua jumătate a iernii, Abai se gîndi că era timpul să se întoarcă în aul. Sîmbătă, îl trimise pe Baimagambet să colinde o jumătate de zi cu sania prin oraș ca să cheme pe toți micii cazahi care fuseseră aduși de el la școală și stăteau acum în diferite părți ale tîrgului. Îi adună în jurul lui, și toată seara copiii cîntară și jucară diferite jocuri. Le spusese chiar el ghicitori, iar Baimagambet îi ferică cu poveștile

și snoavele lui. Înainte de cină, când copiii erau obosiți și cuminți, Abai îi strigă pe toți : pe ai lui ca și pe cei străini, apoi scoase din buzunar o foaie de hîrtie pe care o scrisese în aceeași dimineată. Copiii se uitau la el cam nedumeriți, așteptînd să vadă ce avea să facă. Atunci Abai le citi, tare și răspicat, o poezie nouă pe care n-o cunoștea încă nimeni.

*De mici am dus-o tot în beznă și-n nevoi :
Învățătura nu era de noi !
Acum, în voi stă bucuria mea,
Luați din plin ce n-am putut avea !
Învăță, fiule, și-ascultă-a mea povață :
Nu pentru fală sau măririi deșarte,
Ci pentru binele poporului, învăță !*

Le citi aceste rînduri de mai multe ori, apoi le spuse cîteva cuvinte de despărțire :

– Copiii mei, frații mei mai mici ! Noi, părinții și frații voștri mai mari, sîntem ca iarba cea care s-a vestejit înainte de a fi avut timp să crească. Pe vremea noastră, noi n-am căpătat învățătură, și acum ne doare inima. Învățătura e visul nostru neîmplinit... Eu vă doresc ceea ce v-am spus cu puțin înainte. E urarea fratelui vostru mai mare, e urarea stepelor și a poporului vostru, care așteaptă sprijin de la voi. Învățați, avînd un singur gînd : să ajungeți oameni ! Învățați, ca să puteți fi de folos țării voastre și să fiți oameni cinstiți, vrednici apărători ai poporului vostru...

Tăcu o clipă, apoi încheie :

– Asta am ținut să vă spun acum, la despărțire. Iar stihurile pe care vi le-am citit le-a scris, anume pentru voi, un akîn cu numele Kokpai.

În iarna aceea, Abai așternuse de multe ori pe hîrtie stihurile visului său tănuuit, care-i cîntau mereu în minte. Însă n-avea încredere în el însuși ca akîn și ca poet. De aceea sufletul lui, veșnic nemulțumit și neîncrezător în darul cu care era înzestrat, căuta să se ascundă sub alt nume – numele modest și necunoscut de nimeni – Kokpai.

PE CULME

I

Trecură cîtiva ani. Pentru Abai, anii aceia fuseseră ani de muncă încordată și de căutări. Timpul pe care și-l petrecuse, și iarna și vara, cu cartea sau cu condeiul, Abai îl socotea ca fiind cel mai fericit din viața lui – ca adevărata lui viață. Să gîndească, să caute și să încredințeze hîrtiei toate cîte le trăise ajunsese pentru el însăși rațiunea de a fi. Scînteile de adevăr și ideile înalte pe care le descoperea în cărți sau le întâlnea în viață își găseau loc în stihurile sau în cîntecele lui, pe care nimeni nu le cîntase, pînă la el, în limba părinților săi.

Pē vremea aceea, numele lui Abai-poetul era cunoscut pretutindeni. Acum, își considera el însuși munca de poet ca pe o datorie față de popor. Multe din stihurile lui, adunate sub titlul „Despre popor“, infierau pe cei avuți și ignoranți, care semănau zizanie și se înfigeau ca niște căpușe în trupul poporului; stihurile biciuiau cu dreapta lor minie pe cîrmuitorii lacomi și șperțari din stepă. Pline de dragoste pentru popor și de grijă pentru soarta vitregă a celor ce se istoveau muncind, ele erau însăși conștiința poporului. Abai îi vorbea tinerei generații despre frumusețe, înălțîndu-i sufletul, învățînd-o să gîndească adînc asupra vieții și să fie totdeauna sinceră în ceea ce simțea.

Născute la Akșokî, cîntecele lui își luau zborul departe, peste întinderile nesfîrșite de stepă. Acum el își scria stihurile, iar tineretul care se aduna în jurul lui, însuflețit de înalte năzuințe și îndrăgostit de poeziile lui, le învăța pe dinafară, potrivea pentru ele melodii și le răspîndea, cîntîndu-le, în stepă.

Dar viața nu-i îngăduia lui Abai să se țină numai de ceea ce-i bucura inima. Cu toate împotrivirile, nu izbutise să scape de o îndatorire care-i cerea multă bătaie de cap: oamenii aulelor îl chemau mereu, ca un drept judecător ce era, să le descurce pricinile și neînțelegerile de tot felul.

Într-o zi însorită de iarnă, Abai stătea în odaia cea mare la locul lui obișnuit de lîngă patul înalt încrustat cu os, cu perna albă, nelipsita lui tovarășă, așezată sub coastă. Cînd rezemîndu-se cu cotul de masa rotundă și joasă, cînd sprijinindu-se cu palma lată de genunchi, tăcea, adîncit în gînduri. Ochii lui negri, cu sclipiri îndepărtate de gînd stăruitor în adîncul lor, cătau cu luare-aminte pe fereastră la dealurile înzăpezite de la Akșokî, luminate viu de soarele dimineții. Dealurile acelea înveșmîntate în alb păreau pline de o tainică și nestrămutată putere...

În vremea din urmă, Abai tot izbutise să mai scape de treburile lui prin stepă și, scutit în felul acesta de prea multă alergătură, rămînea tot mai îndelung în așezarea lui de iarnă, care-i era atît de dragă. Anul acela se nimeri să fie și unul dintre cei mai rodnici pentru Abai-poetul. Citind cărți sau scriind versuri, petrecînd ceasuri fericite în tainice și arzătoare frămîntări sufletești, el se uita adeseori cu încordare la aceste dealuri și se deprinsese să le vadă mereu. În ceasurile meditațiilor de dimineată, ca și în cele de pe înserat, inima lui tristă găsea parcă un ecou în tăcerea dealurilor. Veșnic aspre, veșnic mohorîte, păreau veșnic apăsate de un dor neîmplinit:

visau soare în zilele posomorite și primăvară în cele arzătoare... Dar ai fi zis că acum sprâncenele lor cărunte se destinseseră : o turmă pestriță și zgomotoasă urca pe coastă. Dealurile acelea singuratice și mute vor auzi măcar cîntecele păstorilor...

Baimagambet, care urmărea de mult starea de concentrare a lui Abai, se așază mai la o parte să nu-i tulbure liniștea. Ca să nu stea fără să facă nimic, luă gîrbaciul lui Abai și începu să-i împletească, dintr-o curea de piele crudă, un bulderghiu nou pentru mîner. Și, cătîndu-și cu tot dinadinsul de treabă, se uita doar rareori la Abai. Deodată, Abai făcu o mișcare și începu să dea din mîna ușor și măsurat, șoptind vorbe neînțelese. Înainte, Abai n-avusese asemenea obiceiuri. Le căpătase abia în iarna aceea, și Baimagambet știa că, în clipa următoare, Abai o să-i ceară creion și hirtie. Dar acum, Abai se întoarse repede spre el, îl privi cu o căutătură ca de pe altă lume, întinse în tăcere mîna stîngă, de parcă cerea ceva. Baimagambet înțelese, sări sprinten de la locul lui și-i puse pe masă două cărți, destul de roase de prea multă întrebuințare.

Abai deschise una din ele, găsi pagina de care avea nevoie și, după ce o cercetă repede cu ochii, se lăsă iarăși într-un cot, furat de viltoarea gîndurilor.

Cele două cărți nu erau pe înțelesul nimănui din aul, ba nici chiar din toată împrejurimea. Limba în care erau scrise păzea de toată lumea tainele pe care le cuprindeau. Numai Abai înțelegea și iubea cărțile celor doi poeți dintr-o lume îndepărtată și din vremuri de demult.

Pușkin și Lermontov... Amîndoi își urmaseră drumul vieții departe de stepele în care trăiau străbunii lui Abai, și își încheiaseră viața în depărtări necunoscute, străini și neștiuți de cazahi. Dar în iarna aceea se apropiase atît de mult de amîndoi ! Veneau din altă lume, vorbeau o limbă străină, dar se purtau cu el prietenește, ca niște rude. Ei, gemenii lui întru necazuri și tristețe, îi ghiciseră sufletul și parcă-i spuneau : „Și tu, cu gîndurile tale, ești asemenea cu noi !”

De cînd se împrietenise cu ei, pentru Abai trecuseră în umbră și Mașrab, și sufitul Allaiar, și chiar însuși Fizuli. Bătrînii cucernici și mullahii care veneau la el cu treburi, văzîndu-l aplecat asupra acestor cărți groase, își clătinau bărbile a încuviințare. „Aha, s-a pus pe treabă înțeleaptă, citește șariatul ! vorbeau ei înde ei, întrecîndu-se în presupuneri. Trebuie să fie niscai rugăciuni din Coran, pentru pomenirea morților... Și vezi că nu le lasă pe seama vreunui mullah oarecare, le citește singur ! Grozav s-a mai făcut de cuvios !...”

Dar îndată ce-l vedeau că nu urmărea rîndurile de la dreapta la stînga¹, că paginile erau împodobite cu desene şi cînd, uitîndu-se mai de aproape, descopereau, în locul slovelor arabe întortocheate, şiruri cumpănite şi egale de litere ruseşti, săreau uluiţi la o parte şi nu mai rosteau o vorbă. Plecînd de la Abai, unii dintre mai-marii neamului se întrebau : „Ce foloseşte el că stă încătuşat de scrierea asta care începe de la stînga ?” Alţii răspundeau : „Se fuduleşte cu asta ! Nu vezi, parcă vrea să ne spună : eu sînt mai aproape decît voi de oamenii stăpînirii !...”

Abai ştia că prietenii lui cei tainici îi nelinişteau pe mulţi, ca un lucru neînţeles, care nu făgăduia nimic bun. Pe el, însă, toate acestea nu-l nelinişteau de loc.

Prietenii lui erau morţi. Dar parcă se poate numi moarte o moarte ca a lor ? În veci nemuritori, ei au poruncit lumii să nu-i dea niciodată uitării. În urma omului rămîne doar ţărîna unui mormînt, care, după ani şi ani, se risipeşte şi ea, făcîndu-se una cu pămîntul. Tot aşa, din amintirea celor vii se şterge icoana unei vieţi trecătoare, chiar dacă a dispărut de curînd : o dată cu dispariţia mormîntului, omul e înghiţit şi el de veşnicie. Dar aceşti doi prieteni îşi statorniciseră amintirea lor pe pămînt, ca doi munţi uriaşi, pe care nimic nu i-ar fi putut clinti din loc. Ei erau asemenea celor două culmi ale Akşokiului, înălţate pentru multă vreme, pentru totdeauna...

Abai îşi zise, suspinînd : „Binecuvîntat fie poporul care e luminat de ştiinţă ! O, dacă strămoşii ne-ar fi lăsat şi nouă, cazahilor, comoara de aur a învăţaturii şi a luminii !” În ochii lui, amîndoi poezii erau atît de apropiaţi unul de altul, şi amîndoi îi erau atît de dragi ! „Sînt ca doi fraţi, a căror viaţă întregă e o făclie nestinsă, arzînd cu flacără vie pentru generaţiile viitoare, pentru toţi purtătorii de gînd ai tuturor popoarelor, din toate timpurile !”

Suspînînd, Abai se aplecă iarăşi asupra scrisorii Tatianeî. „Ce vorbe meşteşugite ! Acestea nu mai sînt vorbe, sînt însăşi răsufierea vie a vieţii, sînt bătaile tremurătoare ale inimii... Ce duiosie adîncă !”, îşi zise el cu încîntare. Pe neaşteptate, îşi aminti stihurile pe care le scrisese el, cîndva :

Îndrăgostiţii n-au nevoie de cuvinte.

Ascultă limba dragostei, şi ţine-o minte :

Se zbate-o geană, ori un ochi tresare ?

E un răspuns, ori poate-o întrebare...

¹ Scrierea cu caractere arabe, folosită şi astăzi de către unele popoare musulmane, se face de la dreapta spre stînga (n. t.).

*Da, mi-amintesc : așa vorbeam și eu,
Tu-mi răspundeai pe înțelesul meu...
Dar limba dragostei, fără cuvinte,
Nici eu, nici tu, azi n-o mai ținem minte..*

Cucerit de emoția Tatianeii, Abai mai citi o dată, cu atenție, versurile pușkiniene. „Vremea aceea pentru mine, a trecut, își zise el. Dar mă întreb : am auzit eu oare, chiar pe vremea aceea, un glas asemănător ?“

Și atunci, fulgerându-i bezna amintirii cum ar fulgera două stele căzătoare bolta întunecată a cerului, două chipuri luminoase îi trecură pe dinaintea ochilor : unul – vedenie de tinerețe strălucitoare – era al lui Toggean, iar celălalt – biată inimă îndurerată – al lui Saltanat. Încă din ajun, în timp ce tălmăcea scrisoarea Tatianeii, se gândise la amîndouă. În amîndouă, ca și în Tatiana, glasul rațiunii înăbușise glasul inimii. Nici una din ele nu fusese în stare să-și ridice fruntea și să-și scuture jugul robiei. Și tot timpul cît tălmăcise trista mărturisire de dragoste a Tatianeii, vorbele lor de despărțire îi răsunaseră în inimă, înăbușit, găsindu-și singure locul în stihurile pe care le scria. „Fie ca inimile lor duioase să se pătrundă de cîntecul acesta ! Ele îl vor înțelege ca și cum ar fi al lor“, se gîndea el.

Tocmai de aceea se și hotărîse să tălmăcească scrisoarea Tatianeii. De două zile de cînd o ajuta să vorbească în limba cazahă, atît de străină pentru ea, Tatiana lui găsea tot mai multe cuvinte în limba lui blîndă, duioasă și mîngîietoare. Fata aceea, care-l cucerise, era din ce în ce mai nobilă în durerea ei și vorbea tot mai convingător. Așeză alături scrisoarea pe care i-o dictase el în limba cazahă cu aceea scrisă în rusește. E drept că, uneori, a lui nu prea semăna cu a lui Pușkin : Tatiana întrebuița uneori cuvinte prea obișnuite. Acesta, însă, era un tribut pe care trebuia să-l aducă fără voie noilor ei ascultători. Dar, chiar așa, o vor înțelege ei oare ? Abai se gîndi la Kokpai și la Muha : ce se va întîmpla dacă nici ei nu vor pricepe nimic ?

Între filele lui „Evgheni Oneghin“ era o scrisoare pe care o primise în ajun. Întorcîndu-se de la Semipalatinsk, Baimagambet i-o adusese, împreună cu o duzină de cărți noi. Ca răspuns la admirația lui Abai pentru „Evgheni Oneghin“, Mihailov îi scria : „De curînd, romanul a fost pus pe muzică. Se spune că muzica e vrednică de Tatiana și de Lenski ai lui Pușkin. Publicul din Petersburg și Moscova nu mai trăiește și

nu mai respiră decît prin vraja ei. Noi, însă, n-avem ce face : nu putem să ne bucurăm de ea", scria deportatul.

Recitînd acum scrisoarea, Abai se gîndi iarăşi la Kokpai şi la Muha.

„Şi ei, bieţii, împodobesc cu melodii frumoase nişte stihuri de nimic ! zîmbi el, întinzînd mîna să-şi ia dombra reze-mată de perete, lîngă el. Acestor neguţători de mărunţişuri o o să le dau mătăsuri scumpe în loc de pînză proastă !“

Şi iarăşi şopti vorbe neînţelese, în timp ce privirea lui îndu-ioşată se îndrepta tot mai des spre cele două culmi ale Akşo-kiului. Acum, însă, privirea aceea nu mai vedea nimic în ju-rul lui : era privirea gîndului, privirea sufletului adînc tulburat al poetului. Degetele lui atingeau repede strunele. Încă din noaptea trecută, cînd se dusesse să se culce, Abai prinsese cîteva acorduri nelămurite, închegîndu-se şi stingîndu-se în depărtare. Acum ele îi veneau din nou în minte, uşor, şi înce-peau să se așeze în chip firesc pe strunele dombrei lui. Repe-tînd aceste acorduri, Abai încercă să le şi cînte cu glas încet, dar limpede. Măsura lor se apropia de a versului puşkinian :

*Tu ești iubitul, tu ești soțul meu
Cel dăruit de însuși dumnezeu...*

Taina feciorelnică a Tatianeî începu să prindă glas în cîn-tecul dombrei, încă sfios, încă nesigur. Un stih... încă unul...

Cînd reze-mîndu-se de pernă, cînd depărtîndu-se de ea, Abai își îndemna grăbit dombra. Strunele ei așezate două cîte două îngînau încetișor, depășind uneori cu cîte o notă aspră granița îngăduită, în sfîrșit dibuită și aflată. Cele din urmă două stihuri îi cerură multă osteneală, dar izbutiră și ele să se înțeleagă cu strunele.

Abai cîntă una după alta, pe melodia aceea, trei strofe din scrisoarea Tatianeî. Cu un zîmbet fericit, aruncă din gură tu-tunul de mestecat și luă îndată altă priză. Atingea strunele cînd mai puternic, cînd mai slab ; i se părea că a izbutit să-și înti-părească în minte melodia...

Deodată, se întoarse cu tot trupul lui masiv spre Baima-gambet. Ochii îi sclipiră o clipă, veseli și cutezători, dar se stinseră pe dată, reluîndu-și obișnuita lor blîndețe.

– Ei, ce faci acolo ? Ai înțeles ceva ?

Zăpăcit de întrebarea neașteptată a lui Abai, djighitul îi arată gîrbaciul.

– Uite, Abai-aga : îți dreg gîrbaciul.

– Dar ce fac eu tu m-ai ghicit ?

– Cred că încerci să-ți aduci aminte de vreun cîntec rusesc...

- Așa ? Da, e bună și asta ! rîse Abai. Du-te și cheamă-l pe Kişkene-mullahul.

Și ca să nu uite cîntecul pe care îl înighebase cu cîteva clipe mai înainte, începu să-l cînte din nou. Dar îndată ce Baimagambet deschise ușa, Abai o văzu intrînd pe Aigherim, urmată de cîțiva oameni abia sosiți. Aveau în mîini gîrbace, obrajii le erau roșii de frig, purtau cojoace de oaie, cekmene și ceapane vătuite, iar doi dintre ei aveau căciuli cusute în șase colțuri și ascuțite la vîrf, așa cum obișnuiau cei din neamul uacilor. Atingînd înainte strunele dombrei, Abai tresări și se strîmbă.

- Oi-boi, ce ger vine de-afară !

Aigherim rămase nedumerită.

- Ce fel de ger, Abai ? Doar afară „nici untura n-are cum să înghețe“ !

- Mi s-a părut că-i gerul, dar văd că-s niște oameni ! făcu Abai, răspunzînd la salutul noilor sosiți.

Aigherim îi luă vorbele drept una din ieșirile lui obișnuite în vremea din urmă, pe care ea nu le înțelegea. Și, fără să-i răspundă, trecu în odaia de alături, de unde intră Kişkene-mullahul. Abai îi aruncă o căutătură iute :

- *Mullab-ake*, ai copiat scrisoarea Tatianeii ? Știi că, pînă la urmă, s-a hotărît să cînte ?

- Ei, dar bine că s-a hotărît ! Scrisoarea e gata copiată.

- Scrie-le lui Kokpai și lui Muha și spune-le așa : Tatiana îi salută și dorește să-i cunoască. Muhamedgean pleacă la tîrg și o să le ducă salutările ei.

Noii sosiți nu înțelegeau despre ce era vorba și, după înfățișarea lor, se vedea că nici nu le păsa de asta. Vorbele lui Abai le asculta cu toată luarea-aminte doar Muhamedgean, djughit tînăr și rumen în obraz, cu ochi cenușii, care intrase împreună cu Kişkene-mullahul.

Într-adevăr, Muhamedgean avea să se ducă la tîrg. Ca și Muha și Kokpai, era unul dintre cei mai buni cîntăreți din ținut. Afară de asta, din cînd în cînd, mai făcea și stihuri. Întrebă, cu nerăbdare :

- Cine s-a hotărît să cînte, Abai-aga ?

În loc de răspuns, Abai luă dombra și-i cîntă trei strofe din „Scrisoarea Tatianeii“. Apoi, fără să-i mai spună un cuvînt, așeză dombra la locul ei și se întoarse spre oaspeți, punîndu-le tot felul de întrebări.

Neputînd să prindă dintr-o dată melodia, Muhamedgean se uită cu luare-aminte la stihurile acestui cîntec nou. Din tot tineretul de prin împrejurimi, era printre cei dintii care aflau și învățau pe dinafară stihurile și cîntecele noi pe care le făcea

Abai. Pe acesta însă nu-l ştia încă şi nici nu-l mai auzise nicăieri. Pe cât se pare, nici Kokpai şi nici Muha nu-l cunoşteau. Înţelese că Abai îl însărcinase să înveţe pe dinafară cîntecul cel nou şi să-l ducă celor doi.

Cu toate că Muhamedgean era rudă de aproape cu Abai, fiind cu mult mai tînăr decît el nu îndrăzni să-l roage să i-l mai cînte o dată. Apoi, ştia prea bine că lui Abai nu-i plăcea să fie sîciit. Prin urmare, cum avea de gînd să rămînă la masă la Akşoki, se duse îndată la Kişkene-mullahul să-şi copie stihurile cele noi ale lui Abai.

Iar Abai îşi căută de noii sosiţi.

Punîndu-le obişnuitele întrebări cu privire la sănătatea şi la bunăstarea celor din aule, Abai rămase mirat de o întîmplare ciudată, de care îşi dădea seama abia acum ; îşi aduse aminte că, în aceeaşi iarnă, mai văzuse la el pe aceşti doi uaci şi pe acest om din seminţia kokşeilor, în aceleaşi veşminte şi, fiecare, cu aceeaşi expresie pe obraz. Tursun, hoţul de cai din seminţia kokşeilor, stătea şi atunci tot aşa de tăcut şi de modest, cu capul plecat, de parcă aţipise. Iar reclamantul Sarseke, din neamul uacilor, sound şi mătăhălos, gîfîia ca şi acum, aşezîndu-se în voie, şi-i cerea lui Tursun, ca şi acum, să-i dea îndărăt vitele furate. Dar atunci îşi primise despăgubirea cuvenită pentru caii lui...

Viaţa fuge aşa de repede şi e aşa de schimbătoare... Atunci de ce oamenii aceştia, din neamuri diferite, erau osîndiţi de soartă să rămînă neschimbaţi, într-un chip atît de cenuşiu şi de plictisitor ? Care din aceste două imagini era un vis ? Cea de atunci, ori cea de astăzi ? Uitîndu-te la aceşti oameni, ai putea să-ţi închipui că vremea n-a mers înainte, ci a încremenit pe loc...

Aşa se împărţeau gîndurile lui Abai, în timp ce-l asculta pe Sarseke. Glasul omului era monoton, amintind puia de lemn şi pisălogul ei, tot de lemn. În cele din urmă, Abai auzi şi ceva nou :

– Să vezi ce-a avut de gînd hoţul, Abai-aga... „Atunci nu m-ai lăsat cu nici un chip să pun mîna pe vite. M-ai dus la Abai şi m-ai silit să vărs ce înghiţisem. Da' tot am să-ţi fac eu zile fripte !” Iată ce şi-a pus în gînd ! Şi a hotărît el, aşa, că dacă o să mai fure de la vreun uak n-o să păţească nimic. Şi a furat ca să-mi facă mie în ciudă ! Rîndul trecut a furat trei cai, iar acum, nu mai puţin decît cinci... Apoi spune, Abai-aga : nu-i asta o ispravă de hoţ care se răzbună ?

Abia acum înţelese Abai rostul acestei noi pricini. Ar fi vrut să ghicească adevărul după faţa hoţului de cai, dar Tursun stătea cu capul plecat, cu căciula roşcată şi lăptoasă trasă

pe ochi și cu apărătorile urechilor legate de nădejde, lăsând să i se vadă doar virful nasului gros și o bucată din barba neagră și rară. Urmărind pieziș fiecare mișcare a lui Abai, omul rămânea mut și încrămențit, ca o stană de piatră.

Până atunci nu se amestecase nici măcar cu o vorbă în zarva pe care o stîrnise Sarseke, ascultînd-o ca pe ceva ce nu-l privea pe el și arătînd, prin toată înfățișarea lui, că numai Abai ar fi fost în stare să-i dezlege limba, în timp ce Sarseke nu l-ar fi putut urni din loc cu nici un preț. Voia oare să-și arate prin asta respectul lui față de Abai, marele biu, ori să se pună la adăpost de învinuirile pîrîtorului ?

Abai însă ținea să-i vadă fața. Îi strigă, aspru :

– Bine. Și tu ce ai de spus ?

Căciula roșcată se ridică, încet. Abia atunci omul își întoarse obrazul spre Abai, cu o expresie de nemaipomenită încăpăținare. Tursun îi aruncă o privire a ochilor mici și cenușii, apoi își lăsă iarăși capul în jos. Cu pleoapele umflate, cu obrații puhavi, semăna și la chip și la trup cu un buștean noduros. În cele din urmă, curmînd tăcerea, zise legănîndu-și trupul :

– Abai-aga, nu-i mult de cînd tot el, Sarseke ăsta, mi-a luat caii înapoi, din porunca ta. Mi-ai hotărît atunci să plătesc, și am plătit fără să cîrtesc. Dar acum, dacă li s-au furat uacilor iarăși nu știu cîte vite, înseamnă că trebuie să plătesc tot eu, pe drept ori pe nedrept ? Întrebă el.

„Iarăși aceleași certuri nesfîrșite ! se gîndi Abai, cu necaz. Unde e adevărul, unde e minciuna ? O să scap oare vreodată de pricinile acestea și de împricinații aceștia ? Iarăși trebuie să răscolesc toată murdăria ! Pînă ajungi să storci adevărul de la cele două părți, care se încăpăținează, îți iese sufletul ! Din nou nu m-au lăsat să-mi văd de ale mele. Unde-i Pușkin, unde-i gingășia fără pereche a sentimentelor Tatiane ? Unde e adevărul străveziu, izvorît din inima ei dreaptă ? Un păgubaș care aleargă după vitele lui. Un tilhar încăpățînat care-și însușește avutul altuia. Mocirla nesfîrșită a vieții încălcîte... O, Tatiana, unde e glasul tău ?...”

Luă dombra și încercă să-și amintească melodia.

Abia cu puțin înainte aceeași dombă, cu aceleași strune, se arăta bună de gură și ascultătoare. Acum, parcă era un cal cu picioarele împiedicate. Notele nu se mai înțelegeau între ele. Cîntecul, pe care abia îl găsisese, nu mai era nicăieri : îl uitase... În timp ce asculta răspunsul lui Sarseke, Abai dibui mult melodia. Dar ea parcă nu mai putea să se întoarcă la el și îi scăpa mereu. Lăsă dombra la o parte.

Sarseke zicea, furios :

- Nu tăgădui, Tursun, că mi-ai furat vitele ! Tot tu le-ai furat, tot tu. Și asta din răutate, ca să te răzbuni pe mine, că le-am urmărit și le-am găsit la tine pe celelalte !

- Orbul se agață de ce a mai dibuit o dată, îi răspunse Tursun. Va să zică, în stepă nu mai sînt oameni afară de mine, și nici vite afară de ale tale ? Nu numai joia trecută, dar toată luna asta încălecatu-mi-am eu calul măcar o dată ?

Se certau acum în gura mare, aruncîndu-și vorbe repezite. Abai îi asculta în tăcere, cu fața crispată dureros. Apoi le spuse, încruntîndu-și sprîncenele :

- Cred că ar fi mai bine să vă duceți la altcineva să vă judece. De pildă, la Akılbaı, că doar e vecin cu voi. El ar dibui mai ușor adevărul...

Dar nici Tursun și nici Sarseke nu primiră. „Da ori ba ? Curat ori murdar ? Hotărîrea ta e lege !“, stăruiră amîndoi.

Atunci Abai se întoarse spre Tursun, răsîndu-se la el :

- Spune adevărul ! Morî, dar spune : i-ai luat vitele ori nu i le-ai luat.

Și, înciudat, se uită țintă la el. Însă omul nu-și pierdu cumpătul și-i răspunse neîntîrziat.

- Abai-aga, am jurat să mor cu dreptate în fața ta ! Oî fi fiind eu hoț, dar și hoțul are obraz ! Iată adevărul meu : de data aceasta, sînt nevinovat ! zise el răsîcat și, împingîndu-și căciula pe ceafă, își descoperi fața și se uită țintă în ochii lui Abai.

Abai îl cercetă mult, cu luare-aminte, gîndîndu-se : „O fi el hoț, dar fața asta e fața adevărului“. Cuvintele hoțului îl făcură să șovăiască.

Și atunci, hotărî :

- Da, omul spune adevărat. Vitele tale nu sînt la el, Sarseke. Caută-le în altă pară.

Tursun își potrive căciula pe cap. Nici el, nici Sarseke nu mai suflară o vorbă. Sarseke își plecă fruntea. Abai le spuse la amîndoi :

- Ei, acum că s-a stîrșit cu pricina voastră, duceți-vă să beți și să mîncăți în odaia de oaspeți. O să vă ducă cinvea acolo...

Își luă iarăși dombra și se aplecă asupra scrisorii Tatianeı.

Sarseke și Tursun se ridicară amîndoi deodată. Tursun, care la intrare îl lăsase pe Sarseke să treacă înaintea lui, ca fiind dintr-un neam îndepărtat, făcu același lucru și la ieșire. Înainte de a ajunge în odaia de oaspeți, trebuiau să treacă amîndoi printr-un coridor întunecos. Acolo, în întuneric, Tursun rîse fără zgomot, știa să rîdă așa ca să nu-l simtă nimeni. Era nespus de mulțumit de el însuși.

Într-adevăr, izbutise să dea o lovitură dibace ! În toamnă, cînd furase trei cai de la aceeași uaci și, de lene să-i ducă undeva mai departe, îi tăiasе chiar acasă le el, păgubașii îl tîrseră în fața lui Abai. Încă de la începutul judecătii, își făcuse toate socotelile, iar cînd Abai îl întrebase : „Ai furat ori ba ? Spune numai adevărul !“, el răspunsese pe loc : „Da, am furat. Rostește-ți hotărîrea, sînt vinovat !“ Pînă atunci, Abai nu mai văzuse hoț care să-și mărturisească vina atît de deschis. Și hotărîse :

– Puteți spune că omul acesta mi-a făcut un mare plocon : ploconul lui e adevărul... Să le plătească uacilor prețul cailor și, cu asta, să se curme pricina...

Toate acestea, Tursun le chibzuise pe îndelete. Mai așteptase două luni, apoi furase de la același Sarseke cinci cai și, în aceeași noapte, îi și vînduse. Nimeni nu băgase de seamă nimic : noaptea aspră, cu viscol, acoperise orice urmă. De data aceasta, Sarseke nu putea decît să-l bănuiască. N-avea nici dovezi, nici urme, nici martori. Tursun venise la Abai cu hotărîrea nestrămutată de a tăgădui.

Socotelile lui se dovediră bune : nu cîștigase numai de la Sarseke, dar și de la Abai. Iar acum, în coridorul întunecos, rîdea de el.

Rămas singur, Abai începu să atingă iarăși coardele, căutînd cîntecul Tatianei. Dar cîntecul îi scăpa. Atunci intrară în odaie Kișkene-mullahul și Muhamedgean, iar înaintea lor Korpebai, vestitul jucător de togîz-kumalak, jocul preferat al lui Abai ; aducea într-o mînă tabla, iar în cealaltă punga de piele cu bile.

Pe vreme de iarnă, stînd mult în casă, Abai chema la el pe cîte unii jucători de kumalak, ca Makișev Ismagul, Markabai sau Korpebai, și-i ținea în ospetie săptămîni la șir. De altfel și el, Abai, era vestit ca unul dintre cei mai buni jucători din ținut.

În cele patru zile de cînd venise în aul, Korpebai nu-l lăsase pe Abai să cîștige măcar o dată. Jucau cu patimă, de la ocazul de dimineață pînă la prînz. În ajun, Abai își petrecuse toată seara citind și scriind, așa că jocul rămăsese neisprăvit.

Văzîndu-l pe Korpebai cu togîz-kumalakul, Abai înțelese că n-o să-și mai poată căuta de lucru și închise cartea lui Pușkin.

– Ei, haide, așază bilele. Să vezi cum am să mă răzbun azi pe tine !

Bilele lustruite, de os galben, cădeau una după alta, ritmic, în gropițele tablei. Mina dreaptă a lui Korpebai parcă plutea

pe deasupra tablei : degetele lui umblau cu o repeziciune uimitoare. Era greu să înțelegi cum izbuteau să numere fără greș câte nouă bile din pumnul plin.

Jocul începu. Jucătorii făcură în grabă cele dintii două-trei mișcări obișnuite, cîștigînd fiecare câte un pumn de bile. Acum ajunseseră să-și dispute *tuzdukurile*¹. Muhamedgean, Kişkene-mullahul și Baimagambet urmăreau jocul.

Între timp, Muhamedgean copiasse de la Kişkene-mullahul toată scrisoarea Tatianeî și își corectase copia cu ajutorul mullahului. Împăturise hîrtia pe care i-o dăduse Abai și o vîrîse în buzunar : de obicei, Abai nu-și ocrea înapoi ciornele, dacă fuseseră copiate și învățate, așa că și Kokpăi și Muha, și uneori chiar Muhamedgean, și le păstrau pentru ei.

Muhamedgean aștepta prilejul să asculte din nou cîntecul Tatianeî. Dar Abai, prins de patima jocului, nici nu se mai gîndea la el. Văzînd așa, cîntărețul scoase hîrtia din buzunar, o despături pe genunchi și începu să învețe primele rînduri. Limba neobișnuită a mărturisirilor Tatianeî îl nedumeri.

Pînă atunci, nu auzise niciodată de la Abai asemenea stihuri. „Cit sînt de noi !“, se gîndea Muhamedgean, aplecat asupra hîrtiei.

Abai tăcea. Parcă uitase cu totul de Tatiana și nu se mai gîndea decît la lupta cu Korpebai. Muhamedgean izbuti să învețe pe de rost cele dintii strofe. Luă dombra și, atingîndu-i ușor strunele, încercă să cînte numai pentru el : „*Vă scriu – mai mult se poate oare ?*“ Încercă melodiile tuturor cîntecelor cazahe cîte le știa, dar nici una nu se potrivea cu scrisoarea Tatianeî : nici vestita „Ak-Kain“, nici „Topai-kok“. Hotărît, scrisoarea nu se lăsa cîntată. Înciudat, se uită la Baimagambet. Djighitul, care știa bine ce aștepta Muhamedgean, se hotărî să abată pe nesimțite gîndul lui Abai de la joc.

– Mi se pare că Tatiana nu vrea să știe de „Ak-Kain“, nu-i așa ? il întrebă el pe tînărul cîntăreț.

– Nu numai de „Ak-Kain“... Nu vrea să cînte pe nici o melodie cunoscută...

– Poate că un *bait* ori un *jir*² i s-ar potrivi mai bine ? urmă Baimagambet, trăgînd cu coada ochiului spre Abai.

Abia în clipa aceea îi luă în seamă Abai.

¹ *Tuzduk* – gropița cîștigată de la adversar. Toate bilele care cad în ea îi revin cîștigătorului (n. r.).

² *Bait* și *jir* – stihuri literare, pe melodie de recitativ (n. t.).

- Așa credeți voi? Eu cred că Tatiana o să rămână Tatiana : ea nu-i Ak-Bala¹, și n-o să umble după cîntec nici la Bagdad, nici la Cairo !

Se întoarse însuflețit spre tablă, se apucă să mute repede bilele, nimeri cu cea din urmă în gropița adversarului și începu să ridă de bucurie de i se zguduia tot trupul. Uluit, Korpebai încruntă din sprincene. Kişkene-mullahul, care urmărea jocul cu atenție, strigă :

- Așa mai zic și eu ! Un tuzduk de toată frumusețea !

Într-adevăr, după multe socoteli, Abai izbutise să cîştige de la marele meșter al jocului un tuzduk de seamă, și asta îi schimbă dispoziția. Înțelegînd ce voiau djighiții de la el, le spuse :

- Ei bine, Baimagambet, Tatiana nu vrea să-și cînte cîntecul acum. Poate că se gîndește : „Lasă-l pe Muhamedgean să cînte în locul meu, că doar n-o să cînt chiar eu la toți cazahii ! Is așa de mulți !...“

Zicînd așa, Abai întinse mîna după dombră. Muhamedgean, arzînd de nerăbdare, se uita neclintit la copia pe care și-o făcuse.

Abai lăsă coardele să cînte, și melodia de dimineată, pe care o uitase o vreme, porni fără întîrziere, limpede și sigură.

- Ei, dar văd că s-a hotărît să cînte din nou ! făcu Abai, atingînd înainte strunele dombrei. Ascultați acum și ce spune...

Și începu să cînte cu glas. Ușa odăii se deschise și intră Aigherim. Auzindu-l pe Abai cîntînd, se așeză lîngă el .

La strofa a doua, Muhamedgean se simți în stare să-l însoțească, încet. Dar chiar în clipa aceea, Korpebai, care trecuse cu bilele pe deasupra șirurilor de gropițe ale lui Abai, o aruncă cu zgomot pe cea din urmă în cea de a doua gropiță din față. Cu această mișcare, cîștigă oel mai însemnat tuzduk, „al grumazului în jug“.

Abai își întrerupse cîntecul.

- Ia te uită, ce mi-a făcut !

Îi trecu dombra lui Muhamedgean și se aplecă peste bile. Muhamedgean îi șopti lui Aigherim, înciudat :

- Ne-a stricat tot prăpăditul ăsta !

- Dar ce este, ce-a făcut ? întrebă Aigherim, uitîndu-se și ea la joc.

- M-am oprit, înaintea plecării, ca să aud cîntecul cel nou al lui Abai-aga. Dar acum, după ce a pierdut un asemenea tuzduk, crezi că o să se mai uite la noi ?

¹ Ak-Bala - numele unei eroine de la o întrecere de cîntece (n. r.).

Baimagambet clătină din cap, cu milă. Aigherim se întoarce spre Muhamedgean :

- Ia încearcă să-l cînti. De mult nu ți-am mai auzit glasul.

- Dar n-am putut să-l învăț dintr-o dată, îi răspunse el, căutînd să potrivească melodia pe strune. Însă, după ce-și făcu mișcarea următoare, Abai întinse mîna după dombră.

- Nu, nu începi bine, zise el, luînd melodia de la capăt de cîteva ori. Și, după ce primi dombra îndărăt, Muhamedgean cîntă, sigur pe sine.

- Ia te uită ! Mi se pare că Tatiana s-a împrietenit cu Muhamedgean ! strigă Abai. Apoi, dacă-i așa, dă-i înainte !

Prinzînd curaj, Muhamedgean începu, cu toată puterea glasului său înalt și limpede. Uitîndu-se din cînd în cînd la copia lui, cîntă de la început pînă la sfîrșit toată scrisoarea Tatianeii.

Nimeni nu se mai gîdea la joc.

Abai păli și rămase nemișcat, cu privirea ațintită asupra culmilor de la Akșokî. Se gîdea la Pușkin, pe care nu demult îl asemuia cu acești munți și asculta, prosternîndu-se în gînd, înfiorat. Vorbele tălmăcite de el, ca și melodia pe care tot el o făcuse, cîntate acum de un cîntăreț tînăr, frumos și iscusit, îl tulburau pînă-n adîncul sufletului.

Din vorbele triste ale Tatianeii se desprindea din nou pentru el soarta dureroasă a lui Toggean și a lui Saltanat. Gîndul lor nu-l părăsise de-a lungul zilelor din urmă. Însă acum și soarta lui Aigherim, prietena cea mai apropiată, dar care se înstrăinase atît de mult de el, se împletea cu soarta lor... Ai fi zis că în cîntecul acesta neasemuit, plin de tristețe și de dojană, își găsise și ea graiul ei... Acum, în timp ce asculta aceste stihuri, adevărul lor i se dezvăluia în toată puterea : Tatiana, fata rusă, își cînta tristețea, și tristețea ei era aceeași cu a fiicelor poporului cazah. Atît de îndepărtate ca limbă, ca obiceiuri, ele se dovediseră a fi apropiate și prin gîndurile lor, și prin soarta, și prin căldura sentimentelor lor... Cîte adevăruri poate să spună un cîntăreț tineretului cazah !...

Gîndul acesta aduse în sufletul lui Abai lumina unei adînci bucurii. Uitînd de cei din jur, furat de cîntec, se simțea cuprins de gînduri care-l purtau departe. Toți ceilalți rămaseră și ei nemișcați, ascultînd cu aceeași admirație, fără să-și ia ochii de la cîntăreț. Nu era un cîntec cazah, dar tristețea lui se dovedea a fi pe înțelesul tuturor, plutind parcă asemeni unor valuri domoale și dulci.

Muhamedgean cîntă scrisoarea pînă la capăt ca să învețe bine melodia pe care o prinsese cu atîta greutate. Era și el

cucerit de puterea biruitoare și pătimașă a cîntecului. Atunci aflase pentru întâia oară de Tatiana, dar îi recunoștea sufletul în cîntecul ei.

După ce termină, nu se mai putu stăpîni :

– O, putere neînvinsă a iubirii ! Dar cine i-a dăruit asemenea cuvinte ?

Aceeași întrebare îi frămînta pe toți ceilalți. Toți așteptau răspunsul lui Abai. Dar în aceeași clipă sări cu gura Kișkenemullahul :

– Apoi, stihurile i le-a scris *Foșkin* !

Muhamedgean i-o tăie scurt, furios :

– Ia mai taci din gură, mullahule... *Foșkin* ! Nici numele nu știi să i-l spui ca oamenii !

– Dar cum altfel ? Spun și eu așa cum se spune !

– După cîte știu, Abai-aga îi zicea *Poșkin*. Care e numele lui adevărat, Abai-aga ?

Atunci Abai le vorbi despre viața și despre moartea lui Pușkin, întorcîndu-se iarăși la scrisoarea Tatianei. Cercetînd copia pe care o făcuse Muhamedgean și îndreptînd-o pe alocuri, adăugă, pe gînduri :

– Da, Pușkin a știut să lase această inimă să-și mărturisească durerea... Drept să vă spun, un akîn ca acesta n-ați văzut încă, voi, fii de cazahi ! Ba mai mult : n-a văzut nici întreaga lume musulmană !

– Biata fată ! Într-adevăr, a știut să-și spună durerea în chip mișcător, adăugă Baimagambet.

Korpebai se aplecă din nou asupra jocului, însă Muhamedgean, ca din nebagare de seamă, împinse tabla la o parte cu genunchiul, apoi îl întrebă pe Abai :

– Dar, Abai-aga, e drept oare ca o asemenea mărturisire să rămînă fără răspuns ? N-ar fi bine să-i răspundă și djighitul ei ceva ?

Baimagambet se arătă bucuros de ideea lui Muhamedgean, dar Abai le răspunse, gîndindu-se la ale lui :

– Poate că aveți dreptate. Cred că va trebui să-l ascultăm și pe Oneghin... Tăcu o clipă, apoi adăugă, zîmbind : Dar ce putem face noi, dacă el n-a fost demn de ea ? Ce ziceți ?

Și trase spre el volumul lui Pușkin.

După ce mîncă la Abai, Muhamedgean plecă, în aceeași zi, la Semipalatinsk.

Toată seara, Abai și-o petrecu cu „Evgheni Oneghin“. Ziua aceea era cea dintîi care-l apropiase cu adevărat de Pușkin. Acum nu mai citea versurile pușkiniene cu ochi de

cititor, ci cu toată inima lui de poet. Înainte de cină, după ce închise cartea, strigă :

- Tu mi-ai deschis ochii asupra lumii, dragul meu Evgheni Petrovici ! Acum Kaaba mea se mută, apusul e pentru mine răsărit, iar răsăritul e apus ! Dacă-i așa, așa să fie !

După cină, ai casei nu plecară, ci, ca de obicei, așteptară să le povestească Abai ceva. După ce-și petrecuse toată seara cu gândurile care-l purtaseră departe de ai săi, văzându-i acum lângă el pe Aigherim, pe prietenii lui și, mai ales, pe povestitorul Baimagambet, la care ținea atît de mult, Abai se hotărî să vorbească.

Și așa, pînă noaptea tîrziu, le povesti prietenilor despre romanul pe care-l citise de curînd.

2

Într-o seară, în cartierul de apus al Semipalatinskului, în casa micului neguțator Tangearik, se adunase mult tineret.

O rudă de-a lui Abai, tînărul djighit Kisatai, stătea cu chirie la Tangearik. Kisatai nu uitase datinile aulului, ținea la oaspeți și, cu toate că de felul lui era tăcut și sfios, îi plăcea să aibă totdeauna prieteni în jurul lui.

În ziua aceea, veniseră la el neamuri apropiate și ucenici de-ai lui Abai. La loc de cinste, în fruntea celor adunați, stătea Kokpai cel cu nasul coroiat, care ajunsese akîn și cîntăreț vestit, căutat pentru glasul lui puternic. Cînd nu era Abai de față, Kokpai se întindea la vorbă bucuros, întrecîndu-se în laude nesăbuite față de ceea ce-i plăcea și bătîndu-și joc fără cruțare de tot ce nu era pe gustul lui. Povestea minunat și știa să înveselească pe cei din jur.

Celălalt oaspete de cinste era Șubar, nepotul lui Abai. După ce-și pierduse la ultimele alegeri locul de căpetenie de plasă, se hotărîse să-și cîștige faima de akîn și de cîntăreț. Orgolios și vanitos din fire, pizmuia renumele tot mai în creștere al lui Abai și, stînd în mijlocul tinerilor akîni, se purta ca și cum el ar fi cel dintîi dintre ei. Se îmbrăca cu grija și se dichisea : lăntîșorul de aur de la ceasul tot de aur, cumpărat de curînd, îi sclipea pe vestă. Mîngîindu-și barba neagră și deasă, vorbea cu un aer reținut și grav, mai ales cînd nu era Abai de față, socotindu-se mai presus de ceilalți cazahi.

Tot acolo se mai afla și băiatul iubit al lui Abai, Magaș, care-și purta acum numele întreg : Magavia. Încă nu împlinise șaisprezece ani. Era un tînăr subțirel, delicat, cu obrazul cam

palid, cu fruntea deschisă și cu nasul fin și drept. Se deosebea de ceilalți prin înfățișarea lui plăcută și prin eleganța lui, și se vedea că-i băiat cu carte. Cu toată tinerețea, se purta nestingherit și vorbea cu îndrăzneală. Împreună cu el venise vestitul cîntăreț Muha – înalt, bine legat și cu glas răsunător; prețuindu-i glasul, ca și meșteșugul de a cînta la dombră și la vioară, Abai îl luase, cu vreo doi ani în urmă, ca djighit pe lângă Magaș și-l ajutase să ajungă cîntăreț recunoscut de toată lumea. Alături de el stătea Ishak, feciorul lui Irsai. Acesta era vestit în altă privință: dacă Kokpai și Muha erau cunoscători fără pereche ai legendelor populare cazahe și ai poemelor istorice, el, Ishak, fie ajutat de Abai, fie singur, învățase operele epice arabe și persane: „Jamșid“, „Bahtajar“, „Rustem“ și „O mie și una de nopți“.

Veniseră cu toții să rămînă peste noapte la Kisatai, trimițîndu-și vizitiile acasă. În toiul discuțiilor, ușa se deschise larg, lăsînd să intre samovarul pîntecos, care clocotea în brațele djighitului, apoi nevasta voinică, albă și rumenă, a lui Tangeanîk, care aducea fața de masă. Oaspeții, așezați în voie pe korpele moi și pe pernele împrăștiate pe podeaua odăii încăpătoare, își adunară picioarele sub ei ca să facă loc samovarului. În timp ce femeia acoperea masa joasă și rotundă, Kisatai scoase din dulap coniacul și zubrovka. Pe masă, alături de dulciuri, se iviră farfurii cu kazî și cu bucăți gustoase de carne de cal. Ishak se înveseli:

– Deștept lucru, Kisatai! Ce să mai așteptăm pînă fierbe carnea?

Și, așezați în jurul mesei, oaspeții amestecară ca și pînă atunci lucrurile vesele și adevărate cu cele mincinoase. Se făcea haz și se glumea din belșug. Petrecerea aceea gălăgioasă îi aminti lui Șubar cît de mult îi plăceau lui Abai asemenea adunări, de tineret.

– Ce păcat că n-a venit și Abai-aga! Își arată el părerea de rău. Însă Kokpai se grăbi să-i răspundă:

– Ba lasă-l mai bine să stea acasă! Se zice că s-a apucat de citit tot felul de cărți și de făcut poezii!

Șubar îl privi cu ironie:

– Eh, dragul meu, dacă platanul acesta o să înflorească mereu, mă tem să nu se usuce de tot stihurile noastre! zise el, făcînd aluzie la faptul că mulți dintre tinerii akîni n-aveau curaj să se ia la întrecere cu Abai. În adîncul sufletului, însă, îl pizmuia pe Abai.

- Păi, dacă-i așa, nu ne rămîne alta de făcut decît să așteptăm pînă or înflori propriile noastre versuri, făcu Magavia, rîzînd.

Șubar clătină din cap, luîndu-și, în glumă, un aer amărit :

- Dar după ce ai să le cunoști că au înflorit ? Uite, eu am scris un *seghiz-aiak*¹, după părerea mea foarte bun. I-l arăt lui Abai. El se uită și-mi spune că un *seghiz-aiak* nu se scrie de loc așa !...

Kokpai se plînsese și el :

- Mi-a dat într-o zi, pentru poemul meu, cîteva stihuri despre cal : „Șokpardai kekili-bar“². „Lasă, zice, să aibă și Naurizbai al tău un cal de aur !“ Dar pe urmă, s-a gîndit ce s-a gîndit, și mi le-a luat înapoi ! „Nu cumva, zice, o să fie prea gras calul tău ?“

Despre întîmplarea asta prietenii aflau acum pentru întîia oară. Începură să rîdă cu toții. Magavia se întoarse spre Kokpai :

- Ar fi vremea să te deprinzi cu asta, Koke. Ia adu-ți aminte cum ți-a luat înapoi toate stihurile !

Akinii izbucniră iarăși în rîs. Știau cu toții că Abai își dăduse mult timp stihurile ca fiind ale lui Kokpai și că, numai cu vreun an în urmă, după ce scrisese „O vară dogoritoare“, se hotărîse, în sfîrșit, să-și pună numele sub ele. Ca să-l despăgubească pe Kokpai, Abai îi spusese : „Îți dau o iapă roșcată, dar stihurile mi le iau înapoi !“

- Iapa tot pentru voi am tăiat-o, aduceți-vă aminte : avea grăsimi de două degete ! În ziua aceea, mi-am zis : lasă-l să-și ia stihurile ! În schimb, am mîncat și eu de m-am săturat ! zise Kokpai, stîrnind din nou rîsul celor din jur.

- Și știți, urmă el, nu demult, cînd i-am spus-o asta lui Abai, el mi-a răspuns făcîndu-mi cu ochiul : „Cînd generalul care-a cucerit Tașkentul intra cu trupele lui în oraș, în bătaia de tobă, un fumător de opiu a spus : «Lasă-l să ia Tașkentul ! Dar ce muzică strașnică avem în schimb !» Tu, Koke, ești ca și fumătorul acela de opiu...“

Rîsetele tuturor îl întrerupseră. Pînă și nevasta lui Tangearik, care pînă atunci tăcuse, izbucni în rîs. În toiul veseliei, ușa se deschise și încă un oaspete sosi. Își ținea kamceaua în mînă, mustățile îi erau albe de promoroacă, hainele înghe-

¹ *Seghiz-aiak* - poezie în opt stihuri. Formă nouă, introdusă de Abai în versificația oazahă (n. r.).

² „*Șokpardai kekili-bar*“ - vestita poezie a lui Abai despre calul cel sprinten. Naurizbai e eroul poemului lui Kokpai (n. r.).

tate i se făcuseră tari ca scoarța. Se vedea bine că vine de-a dreptul de la drum.

– *Assaliau-malikum* ! se închină el zgomotos din prag.

Cei din casă nu-i făcură noului venit o primire tocmai călduroasă. Nimeni nu mai rîdea, toți se uitau să vadă cine era noul venit. Ishak îl recunoscuse cel dintîi :

– Nu cumva ești Muhamedgean ? strigă el, bucuros. Ceilalți se bucurară și ei.

Muhamedgean venea de-a dreptul din aul. În timp ce răspundea la întrebări, își scoase cizmele de iarnă, rămînînd în ciorapi de blană, aruncă de pe el șuba groasă și-și curăți bucățelele de gheață din mustăți. Toată lumea îl poftea, care mai de care, să se așeze la locul de cinste.

– Da, îngăduiți-mi astăzi să mă așez între Muha și Kokpai, zise el cu înțeles, luîndu-și un aer tainic.

Muha îi dădu locul lui, trăgîndu-se mai la o parte. Kokpai se uita la tînărul cîntăreț cu o bănuială nelămurită. Nici vorbă că Muhamedgean se socotea mai presus de toți akinii de față. Chiar și Kokpai mărturisea uneori că, dacă Muhamedgean n-ar fi așa de sărac și, pe deasupra, nu s-ar fuduli atîta că se trage din semînția irghizbailor, apoi, cu o educație mai bună, ar da lucruri meșteșugite... Astăzi însă era mai încrezut ca oricînd, din cale-afară de încrezut. De aceea, înainte chiar de a-l lăsa să se așeze cum se cuvine, Kokpai începu, răutăcios :

– Și noi care ne gîndeam : oare cine-o fi scîrțîind așa din cizme ?... Cînd colo, nu era decît aulul !

– Și dacă aulul e așa de vrednic de dispreț, de ce ai venit în aul, părăsind lăcașul lui Allah ? îi întoarse vorba Muhamedgean, amintind faptul că Kokpai învățase la medrese, ca să se facă mullah. Tineretului îi plăcu răspunsul și izbucni în rîs. Muhamedgean urmă : Nu, nu batjocoriți aulul ! Că arc și el o comoară neprețuită...

– Despre ce comoară vorbești ? se tulbură Kokpai.

– Lasă că afli tu îndată ! Dă-mi voie, te rog, să-mi beau ceaiul în liniște, îi răspunse Muhamedgean, uitîndu-se de sus la djighiți, apoi tăcu, căutîndu-și de mîncare. Ceilalți, care mîncaseră și erau sătui, glumeau și spuneau snoave, ca și înainte de sosirea lui Muhamedgean. Șubar le propuse să cînte :

– Să înceapă cei mai în vîrstă că atunci or să prindă curaj și ceilalți ! Haide, Koke, adu-ți aminte întrecerea lui Naurîzbai al tău ca fata din neamul tleukabah !

Fără grabă, Kokpai își dresă glasul și cîntă cu vocea plină cînteoul pe care-l făcuse de curînd, chiar în iarna aceea. După el, Magavia îl îndemnă pe Șubar să-și cînte seghiz-aiakul lui.

Şubar nu găsi de cuviinţă să cînte chiar el, şi-l puse în locul lui pe Orumbek cel chel, djighitul său.

Infrigurat şi flămînd, Muhamedgean se îndopa în linişte cu kazî şi se încălzea bînd ceai. Parcă nici nu auzea cîntecele. Întrebat de Ishak dacă fusese în aulul lui Abai, îi răspunse cum nu se poate mai scurt :

– Fost... sănătos... vă salută...

După ce-şi bău ceaiul, se trase mai la o parte de lîngă masă. Acum odaia era plină de glasul răsunător al lui Muha, care cînta „Topai-kok“. Cînd termină Muha, Muhamedgean, fără să aştepte să-l mai poftască cineva, întinse singur mîna după dombră. După ce o acordă cum ştia el, zise, zîmbind :

– Ia te uită cîţi akîni de seamă s-au adunat la un loc ca să zbiere : „Mînzui slab şi calu-i gras...“ Nu, dacă-i vorba să ascultăm un cîntec, apoi să fie unul vrednic de noi ! Cît despre vorbele lui, iată cum trebuie să sune !

Şi începu să cînte, atrăgînd îndată atenţia tuturor.

Erau vorbele nespuse de triste ale Tatiane. Oaspeţii se liniştiră şi rămaseră nemişcaţi, urmărind fiecare cuvînt al cîntecului. Muhamedgean ştia să exprime într-un anumit fel, deosebit de limpede şi simţitor, înţelesul celor ce cînta. Ascultătorii nu se puteau încă lămuri : ce fel de cîntec era acela, cazah ori rusesc ? Cu toate acestea, se vedea bine că în cîntecul cel nou, atît de frumos şi de trist, era vorba de sentimente adînci, iar limba lui era fermecătoare. Tinerii akîni îşi dădeau seama, pentru întîia oară poate, cum trebuie cîntată iubirea. Şi tot pentru întîia oară ajungea la auzul lor o tristeţe sinceră ca aceea, o duioşie ca aceea. Stihurile neasemuite îi câştigară pe toţi. Cîtă dragoste tulburătoare, cîtă mîndrie stăpînită ! Ai fi zis că o inimă caldă, duioasă şi iubitoare, vorbea prin acest cîntec şi vărsa lacrimi în faţa tuturor din neprihănită ei adîncime.

Mîşcat, Ishak se uită la Muhamedgean, care se îmbujorase la faţă, şi strigă :

– Binecuvîntat să-ţi fie gitlejul !

În altă împrejurare, un strigăt ca acesta i-ar fi făcut pe toţi să rîdă. Acum, însă, nimeni nici nu zîmbi măcar.

Cîntăreţul cîntă scrisoarea Tatiane pînă la sfîrşit. Apoi suspinînd, începu să-şi şteargă fruntea de sudoare. Toţi cei de faţă tăceau.

Palizi, Kokpai şi Şubar stăteau încruntaţi. Nici nu se uitau la Muhamedgean, de frică parcă să nu citească pe obrazul lui gîndul care le trecea prin minte. Nu degeaba presimpise Kokpai că Muhamedgean avea să uimească astăzi pe toată

lumea ! „Va să zică, de asta era el așa de îngîmfat !“, își zicea, dar nu avea curajul să-l întrebe ce cîntec era acela. Tot așa se gîndeau și ceilalți akîni.

Magavia rupse tăcerea. Uitîndu-se cu drag la tînărul cîntăreț, îl întreabă :

– Și acum, spune-ne : de unde ai adus cîntecul acesta ?

Neliniștiți, Șubar și Kokpai își ridicară și ei ochii spre Muhamedgean, care nu se lăsă rugat : scoase din buzunar copia lui Kişkene-mullahul și despături manuscrisul lui Abai.

– Stihurile acestea sînt ale unui mare akîn rus, Pușkin. E vorba de scrisoarea unei fete, pe care o chema Tatiana, către un djighit de care era îndrăgostită. Abai-aga a tradus de curînd stihurile în limba cazahă și tot el le-a făcut și melodia.

Șubar se însenină și oftă cu zgomot :

– Uf, cum mi s-a ușurat sufletul ! Stăteam și tremuram : oare n-o să ne spună cumva că le-ă făcut chiar el ?

Kokpai suspină de asemenea, ușurat :

– Mulțumesc lui Allah ! Că, spune și tu, ce ar fi fost dacă ai fi scris chiar tu asemenea stihuri minunate și o melodie așa de aleasă ? Cum aș mai fi fost eu în stare să mă iau la întrecere cu tine ? Erai cit pe-acî să mă nenorocești ! Îți mulțumesc, Muhamedgean, îți mulțumesc !...

Ceilalți izbucniră în rîs. Muhamedgean îi dădu lui Kokpai scrisoarea și stihurile lui Abai, apoi ieși : își adusese aminte de cal.

După ce își adăposti în grajd calul rebegit de frig, Muhamedgean se întoarse și se opri în prag, zîmbind.

Lampa, care stătuse pînă atunci pe sobă, era acum în mijlocul mesei, iar în jurul ei toți akînii, înarmați cu creioane și hîrtie, copiau stihurile lui Abai.

Muhamedgean rămase puțin la ușă, în tăcere, apoi începu să rîdă.

– Ia te uită cum s-au prefăcut toți în conțopiști și-mi copiază porunca ! O, Pușkin, fericit să-ți fie duhul !

Akînii riseră și ei, dar n-aveau timp să-i răspundă cu vreo vorbă ascuțită. După ce copiară stihurile, începură să învețe pe dinafară noul cîntec. Cei care nu puteau învăța ușor melodia îl chemau în ajutor pe Muhamedgean, cîntînd-o după el. Tîrziu după miezul nopții, cînd akînii se pregătiră în sfîrșit de culcare, știau cu toții pe dinafară scrisoarea Tatianeii.

Două zile după aceea, Muha era chemat la o petrecere de nuntă, în neamul uacilor. La nunta aceea, scrisoarea Tatianeii răsună pentru întîia oară, prin glasul vestitului cîntăreț, în fața unei mari adunări : mire, pețitori, fete, bătrîni și tineret,

tulburînd ascultătorii și cu melodia ei tristă, și cu adîncimea simțirii ei. Cînd Muha tăcu, un bătrîn care-l ascultase fără să clipească îi spuse :

– Să trăiești ani mulți, lebăda mea ! Ai topit sufletul din mine ! Și acum, spune : cine-a făcut cîntecul acesta ?

– A fost odată, pe vremuri, un rus, unul Pușkin, așin ca și mine. Vorbele ale lui sînt, iar Abai le-a tălmăcit în limba cazahă...

Și Kokpai, și Ishak, și Muhamedgean, și alți meșteri ai cîntului nu mai cîntau pe la adunări și pe la petreceri decît scrisoarea Tatianeii.

Înainte de a părăsi tîrgul, Kokpai se abătu pe la Mihailov. După ce luă de la el o scrisoare pentru Abai, îi spuse noutățile care-i frămîntau pe akîni, prietenii lui Abai. Îi povesti și despre noul cîntec. Cînd auzi Mihailov că Abai tălmăcește din Pușkin, ba chiar că tălmăcise în întregime scrisoarea Tatianeii, se însufleți, veni mai aproape de Kokpai și începu să-l descoasă :

– Cum ? Ibrahim Kunanbaevici a făcut-o pe Tatiana să vorbească în limba cazahă ? Și cum a ieșit ? Ia citește-mi-o și mie ! Dar vezi să nu citești prea repede !

Îi luă din mîini timakul și kamceaua și i le puse pe masă.

– Hai, Kokpai, citește !

Dar Kokpai îl uimi din nou :

– Nu pot să citesc... E vorba, doar, de un cîntec... Noi i-am și găsit numele : „Cîntecul Tatianeii“ și l-am cîntat de multe ori pe la petreceri, la Semipalatinsk.

– Cîntec ? se miră Mihailov. Dar cine i-a făcut melodia ?

– Tot Abai-aga.

– Ei, atunci cîntă-mi-l !

Și Kokpai începu, fără să-și ia ochii de la Mihailov, ca să-și dea seamă de impresia pe care i-o făcea cîntecul.

Mihailov cunoștea destul de bine limba cazahă. Pe deasupra, iubea muzica și, în copilărie, o și studiasse. Spre sfîrșitul cîntecului, Mihailov ajunse să învețe melodia și chiar s-o îngîne. Cînd tăcu Kokpai, Mihailov sări în picioare, îl apucă de umeri și-i mulțumi, cu căldură.

– Spune-i lui Ibrahim Kunanbaevici că îl salut, și-l felicit zise el, grăbit. E frumos, e tare frumos ! Da, poporul vostru trebuie să-l cunoască pe Pușkin ! Și nu numai să-l cunoască, dar să-l și iubească !

Și, cu același entuziasm, își dădu părerea asupra traducerii :

- Cred că, pe ici pe colo, Ibrahim Kunanbaevici n-a tălmăcit tocmai exact textul pușkinian. Nici strofele lui, ca măsură, nu se potrivesc peste tot cu ale lui Pușkin. Cel puțin așa mi s-a părut, ascultându-te... Dar asta n-o socotesc ca un defect... și apoi, nici n-am înțeles tot, așa că n-ar fi drept să vorbesc de defecte, o dată ce nu-mi dau seama de calități. Atita te întreb : e bun cîntecul acesta ? Cum sună el în limba voastră, a cazahilor ? Ce părere ai ? Judecînd după scrisoarea Tatianeii, Pușkin e un poet mare ?

Stăruii mai ales asupra celei din urmă întrebări.

Kokpai îi răspunse, cu căldură :

- O, Evgheni Petrovici ! Dacă în toate stihurile lui Pușkin e ca și în scrisoarea asta, atunci, drept să vă spun, noi, akinii cazahi, n-am întîlnit încă un talent atît de mare ! Am citit poeți arabi și persani, dar nu e unul pe care aș putea să-l pun alături de Pușkin ! Iar tălmăcirea lui Abai-aga răspîndește o adevărată dragoste pentru Pușkin și pentru darul lui !

Părerea akinului întări impresia lui Mihailov că tălmăcirea lui Abai era o adevărată traducere poetică. Și, încă o dată, îi mai trimise lui Abai, din toată inima, salutul lui fierbinte.

3

În casa așezării de iarnă de la Akșokî se adunase lume multă. Odaia încăpătoare, în care stătea de obicei Abai după ceaiul de seară, nu mai ajungea pentru toți cîți veniseră : afară de oaspeți, se adunaseră acolo mai toți oamenii din așezarea de iarnă. Aigherim, Erbol și Baimagambet, împreună cu Kakitai, tînărul nepot al lui Abai, îi primeau pe toți cu căldură și le dădeau locuri prin odăi. Bătrînii Baitori, Burkitbai și Baikadam veniră și ei, cu babele lor, și se așezară lîngă Abai. Kakitai, djîghit cu glasul puternic, dădea el însuși ordine prin toate odăile. Prietenos și surizător, el împrăstia peste tot o tinerească însuflețire cu glasul lui înalt și răsunător, cu cîte o glumă lipsită de răutate și cu cîte o vorbă bună. În ziua aceea căuta să fie cît mai binevoitor cu oaspeții lui Abai.

Kakitai era feciorul fratelui lui Abai, Ishak, de o vîrstă cu Magavia. Așa fiind, cei doi tineri, rude apropiate, erau legați printr-o adevărată prietenie. Căutau să nu se despartă niciodată, iar în timpul celor din urmă doi ani Kakitai stătuse chiar la Akșoki, de parcă l-ar fi înfiat Abai.

Fața largă și deschisă, ochii mari și ușor bulbucați, sclipitori și vii, ca și nasul scurt, puțin cîrn, toate îi dădeau lui

Kakitai înfățișarea veselă a celei dinții tinereți. Gura rumenă și plină era atît de tinerește proaspătă, încît i-ar fi pizmuit-o orice fată frumoasă. Lui Abai îi plăceau mai mult ca orice privirea curată și limpede și glasul puternic și tînăr, în care părea că răsună tot sufletul lui neprefăcut și drept. Abai își iubea nepotul ca și pe propriii lui feciori, Abiș și Magaș, și nu-l lăsa să plece acasă la părinți.

— Parcă ai ceva bun de învățat acolo ? îi spuse el o dată lui Kakitai. Pe cînd aici, uite, eu o să-ți fiu tată, și mamă... Stai aici, dragul meu, și crește lîngă mine !

Abai era fericit că și Kakitai se simțea bine în casa lui.

Și mai era o pricină pentru care Abai se purta cu atîta dragoste față de nepotul lui : Kakitai nu avea cu ce să plece la tîrg, la învățătură. Stînd însă la Abai, învățase în anii din urmă, cu multă tragere de inimă, limba rusă, și stătea ceasuri la șir aplecat asupra cărților rusești. Învăța cu Abiș, cînd venea băiatul în vacanța de vară, iar Magavia îi mai arăta și el cîte ceva din ce învățase el. Și, în sfîrșit, nedespărțindu-se de Abai nici acasă, nici în călătoriile lui, se folosea de orice prilej ca să stea de vorbă cu el și să-l întrebe despre cărțile rusești pe care le citise. Acum, Kakitai semăna, ca apucături și ca purtări, cu un școlar de la oraș, și orice pedagog s-ar fi putut mîndri cu un elev ca el.

Astăzi Kakitai împărtășea tuturor oaspeților lui Abai cîte ceva din firea lui neprefăcută și din însuflețirea lui tinerească. Tineretul, văzînd purtarea slobodă și deschisă a nepotului față de unchi, se apropia și el de Abai cu dragoste și încredere.

De altfel, akinii și cîntăreții tineri erau totdeauna cei mai dragi oaspeți ai lui Abai. Tocmai atunci se întorsese în stepă, cu săniile ori călări, după ce petrecuse cîteva luni la Semipalatinsk, o gloată gălăgioasă : Kokpai, Muha, Magavia, Ishak, feciorul lui Irsai, Șubar și Muhamedgean. În timpul iernii aceleia nu-l prea văzuseră pe Abai. De obicei, în anii din urmă trăgeau acolo ca la ei acasă și rămîneau multă vreme, petrecîndu-și zilele și nopțile într-un cerc restrîns, plin de veselie.

Îndată ce sosiră, fără să-și bea măcar ceaiul, veniră la Abai și la Aigherim să le facă o rugăminte. Kokpai vorbi în numele tuturor :

— Abai-aga, iată că ne-am cîștigat acum cu toții, la Semipalatinsk, faima de akini și de cîntăreți. N-a fost petrecere de familie, dincoace sau dincolo de Irtîș : plecarea logodnicei, sosirea mirelui, ori alt prilej de veselie, fără ca tîrgoveții să nu fi stăruit să aibă măcar pe unul dintre noi ! N-aș minți

dacă ți-aș spune că eram purtați pe brațe și prețuiți, la greutatea noastră, în aur ! Iar adevărata pricină, erau cîntecele tale. Toată lumea le iubește, pretutindeni ! Mai cu seamă „Cîntecul Tatianeî“, pe care ni l-a adus Muhamedgean... Ne-am întors în aulul tău meșteri ai cîntecului, iubiți și recunoscuți peste tot. Prin urmare, îngăduie să ne supunem cu toții judecății tale, să ne cîntărești meșteșugul !

Abai îl asculta, zimbînd a încuviințare.

– Bine, fie. Dar mă întreb : dacă fiecare dintre voi a fost în stare să bucure cîte o adunare întreagă, ce o să fie acum, la Akșoki, cînd sînteți toți la un loc ? Cîntați, cîntați și vă veseliți ! le răspunse el cu prietenie. Și porunci, în glumă : Aigherim, Kakitai, Erbol, Baimagambet, vă însărcinez pe voi patru să-mi adunați aici tot aulul ! Chemați și pe bătrîni, și pe tineri, să vă asculte cu toții. Ia uitați-vă la ei cît sînt de încrezuți ! Nu le ajunge că-i ascultăm noi, patru sau cinci ! Cînd stăpînul casei dă cam puțină mîncare, se zice că „oaspetele și-a mușcat limba“. Prin urmare, băgați de seamă să nu-și muște limba oaspeții noștri ! Adunați cît mai multă lume : cîntăreții noștri nu mai pot altfel ! Faceți loc pentru oaspeți în toate odăile și cinstiți-i cît se poate mai frumos !

Și, îndată ce începu să se însereze, Kakitai și Baimagambet o porniră pe la toți vecinii ca să adune ascultători.

În timp ce se adunau oaspeții, Kokpai îi spunea lui Abai vești de la tîrg. Abai îl întrebă despre Mihailov. Kokpai îi răspunse că fusese de mai multe ori pe la prietenul lui, îi spusese amănunțit cum primise Mihailov „Cîntecul Tatianeî“ și-i aduse salutul lui. Însă nu-i ascunse nici îndoielile lui Mihailov.

Abai rămase uimit de ascuțimea observațiilor pe care i le făcuse prietenul lui rus.

– Să știți, djighiți, că Mihailov are dreptate ! mărturisi el. Tălmăcirea mea nu se potrivește peste tot cu originalul. Și Mihailov a simțit bine acest lucru... Da, pe ici, pe colo, în mărturisirile Tatianeî s-au amestecat și sentimentele mele personale...

Se gîndea la cele cîteva rînduri pe care le adăugase, iscate din amintiri și încălzite de căldura propriei lui inimi. Dar cum nu dorea să vorbească mai pe larg despre toate acestea, aduse din nou vorba despre prietenul lui :

– E uimitor pînă unde ajunge ascuțimea de spirit a lui Mihailov ! Doar nici nu cunoaște destul de bine limba cazahă, și totuși cu cîtă precizie a dibuit părțile îndoielnice din tăl-

măcirea mea ! Ce vederi largi capătă omul de pe urma învățaturii ! Mihailov mă judecă de departe mult mai bine decât oricare dintre cazahii de aici, de lângă mine !...

Seara aceea se prefăcu într-o adevărată petrecere cu cîntece, cu stihuri și cu aprige întreceri între akîni și cîntăreți. Vecinii bătrîni se întoarseră pe la casele lor abia după miezul nopții. În odaia încăpătoare nu mai rămăseră decât oaspeții și cei mai apropiați dintre oamenii casei lui Abai. Ai fi zis că nu rămăsese om dintre oaspeți, ca și dintre oamenii aulului, care să nu fi luat parte la întrecere. Numai Abai și Aigherim tăceau. Cînd cîntau, unul după altul, Muha, Muhamedgean și Kokpai, cînd Magavia și Kakitai începeau cîte un cîntec în doi, cînd Ishac, Erbol și Baimagambet își uneau glasurile cu ale lui Șubar și Kokpai. La rugămintea lui Abai și a lui Aigherim, cei mai buni cîntăreți le cîntară cîntecele care le erau mai dragi, și vechi, și noi. La urmă de tot, Kokpai și Muhamedgean o rugară și pe Aigherim să cînte.

— De-atîta vreme n-am mai auzit-o cîntînd ! De ce nu cîntă ? E cu puțință să n-o auzim nici astăzi ? Măcar o dată, Abai-aga ! stăruiau ei.

Abai se uită la Aigherim : frumusețea ei orbea, ca aurul topit. Ai fi zis că albeața și rumeneala delicată a pielii răspîndeau un fel de lumină minunată. Ca vrăjit, Abai nu putea să-și mai ia ochii de la ea.

— Aigherim nu mai cîntă de mult... Parcă poate cineva s-o înduplece ?

În glasul lui era o adîncă părere de rău și o mare tristețe.

În anii din urmă, viața lui se sprijinea doar pe respectul unuia pentru celălalt. Bucuria caldă, care le umplea cîndva zilele, nu se mai întorsese. Un ghem rece se cuibărise parcă în pieptul fiecăruia din ei, iar dragostea nu mai trăia decât în felul lor de a se purta în fața străinilor, dar care nu depășea niciodată granițele așezate de-a lungul anilor : sufletele lor nu se mai deschideau, ca în primii ani de fericire.

Acum, în glasul lui Abai se trezise o mîngîietoare dojană, un ecou al zilelor de demult, aproape uitate... Inima lui Aigherim tresări. Femeia se întoarse fără veste spre Abai, și ochii i se întunecară adînc : întrebau și în același timp așteptau.

Apoi Aigherim zîmbi și răspunsul ei domol părea un crîmpei de cîntec.

— Parcă de mine e vorba, Abai ? Oare n-ai fost tu cel care ai încetat să mă ascuți ?

- Atunci, cîntă, Aigherim ! se rugă Abai cu patimă. Cîntă despre orice ! Despre tot ce-ai aflat și ai păstrat în amintire ! Cîntă ceva nou, te rog ! Doar știi...

Abai nu mai voia să asculte pe nimeni altul decît pe Aigherim. Cu o mișcare abia simțită a sprincenelor, Aigherim îi făcu semn lui Erbol. Prietenul simțitor înțelese și, luînd dombra din mîinile lui Muha, se așeză lîngă Aigherim și începu „Cîntecul Tatianeî“. Cîntecul se depăna ca un fir subțire de argint, umplînd toată casa cu acordurile lui curate. De la cele dîntii note ale glasului lui Aigherim, toată lumea încremeni.

Abai rămase uluit : Aigherim nu cîntase niciodată în fața lui „Scrisoarea Tatianeî“, și nici el n-o rugase niciodată s-o cînte. Cu toate acestea, se vedea bine că ea cunoștea fiecare cuvînt, fiecare mlădiere abia simțită a melodiei. I se adresase lui Erbol, deoarece numai el o auzise cîntînd acest cîntec : nu o dată, rămînînd singură cu el, Aigherim îl rugase să-i îngîne cîntecul pe strune, iar ea îl repetase încetișor, cu glas scăzut.

Și acum, cînd începu să-l cînte pentru întîia oară de față cu toată lumea, același gînd trecu fără voie prin mintea dji-ghiților cîntăreți : „Dar e chiar ea, e Tatiana ! Tatiana, strălucitoare de frumusețe și stăpînită de patima cîntecului. Ea e, ea !“...

Și ascultau, atenți și muți, cu răsufierea oprită.

Abai asculta cîntecul și i se părea că are o însușire ciudată. Întîia oară îl cîntase Muhamedgean, chiar în ziua cînd îl făcuse, și Abai ascultase mișcat și stihurile, și melodia, pe care singur le făcuse și pe care singur le admira. Acum îl auzea a doua oară și simțea, cu mirare, că iarăși se lăsa cucerit de farmecul lui. Iarna aceea, toți cîntăreții fuseseră plecați din Akșokî, așa că Abai nu auzise cîntecul decît rareori, îngînat întîmplător pe cîte o dombă. Acum, însă, Aigherim punea o viață nouă în vorbele Tatianeî, și cîntecul, înnoit și neasemuit, renăștea chiar în fața celui care-l crease.

I se părea că se regăsise pe el însuși, pe Abai cel care pe vremuri își asculta tot așa iubită, fără să-și ia ochii de la ea și fără să îndrăznească să răsufle măcar. Ca și atunci, Aigherim își punea tot sufletul în fiecare cuvînt, în fiecare nouă mlădiere a melodiei. Ea nu cînta, ci își revărsa durerea adînc tănuită a inimii. Nu mai era vorba acum numai de taina Tatianeî : o șoptă pătimașă, plină de rugăminți și de nădejdi, se aprindea la flacăra arzătoare a cîntecului și izbucnea năval-

nic chiar din pieptul ei spre unul, numai spre unul singur între toți - spre Abai.

*Tu ești iubitul, tu ești soțul meu,
Cel dăruit de însuși Dumnezeu.
Dar nu pe mine m-ai ales, ci ai plecat
Și singură în beznă m-ai lăsat...*

Nu cumva în aceste vorbe era dojana tristă a unui suflet părăsit? Fața lui Aigherim era palidă, orice urmă de culoare o părăsise. Cîntăreata se lăsa dusă, parcă, pe valurile cîntecului. Tremurînd, sufletul ei curat și drept dădea viață fiecărui cuvînt, și taina cea mare se dezvăluia tot mai vădit și mai limpede. Uitînd de toți ceilalți, Aigherim nu vorbea decît pentru Abai.

„Care mi-e vina? Și dacă am vreo vină, oare nu mi-o vei ierta? Doar sînt numai a ta. De ce nu vii să-ți deschizi sufletul? Să-ți regăsești zilele senine, zilele fierbinți de altădată... Să mă regăsești pe mine!...”

Ai fi zis că puterea cîntecului o istovea, că sentimentul de care erau încărcate aceste vorbe, atît de apropiate de sufletul ei, ca și mlădierile triste ale melodiei, îi răpeau cele din urmă puteri și o sugrumau.

Nimeni nu îndrăzni să rupă tăcerea. Abai stătea palid, cu ochii larg deschiși. Simțea un fior rece străbătîndu-i trupul. Deodată își încruntă sprîncenele, o îmbrățișă cu putere pe Aigherim și-i acoperi ochii umezi cu sărutări.

- O, Aigherim, neprețuita mea! Cu cîntecul tău și cu lacrimile tale m-ai regăsit! Curată și neprefăcută, te-ai întors singură la mine! Că doar sufletul tău își revărsa durerea prin glasul Tatianeii.

Tinerii prieteni ai lui Abai erau adînc tulburați.

- O, Tatiana, zise Kokpai cu tremur în glas. Te-ai regăsit într-o fiică de cazah! Și vor mai fi suflete care-și ascund în ele înșile taina curată și cărora o să le dai glas!

Nici Abai și nici Aigherim nu mai erau în stare să vorbească. Cuvintele sînt de prisos pentru inima care și-a regăsit prietenul, iar dragostea care se trezește n-are nevoie de cuvinte și nu răbdă priviri străine.

Muha, Kokpai și ceilalți djighiți se ridicară și plecară fără zgomot. Și, îndată ce ușa se închise după cel din urmă dintre ei, Abai și Aigherim se strînseseră într-o îmbrățișare fierbinte și se pierdură într-o sărutare fără sfîrșit...

Cîntecul dezlegase nodul greu care le strîngea de atîția ani sufletele. El îi unise din nou, egali și deopotrivă inspirați, neîngăduindu-le nici să se trădeze, și nici să se piardă unul pe celălalt. Ceea ce se stinsese se aprinse iar, ceea ce se pierduse se întoarse la ei o dată cu dragostea și cu cîntecul Tatianeii...

Și așa, în iarna anului o mie opt sute optzeci și șapte, marele akîn rus Pușkin a pășit întîia oară pe întinsul stepelor ca-zahe, de mîna cu scumpa lui Tatiana. El a adus pe meleagurile acelea fără sfîrșit bucuria cîntecelor lui, iar Tatiana lui a apărut ca o ființă apropiată, iubită de toți, învățîndu-i pe tinerii cazahi limba simțirii neprefăcute – limbă în care nu vorbise nimeni pînă atunci în stepa cazahă.

EPILOG

Stihurile și melodiile născute la Akşokî, copiate și învățate pe dinafară, se răspîndeau peste tot pe aripile cîntecului. Cuvîntul nou, păstrîndu-și comorile tainice, zbura prin stepă ca vîntul cel domol Sarî-Arka, suflînd potolit și fără răbufniri peste întinsuri. Cîntece noi, ce nu răsunaseră niciodată pe locurile acelea, zburau purtate de vînt, aducînd stepelor care întrebau de veacuri, toropite și mute, mult așteptatul răspuns. Glas al noilor generații, cîntecele băteau din aripi ca vestitorii primăverii. Nu se născuseră din iarna care plecase : se iviseră pentru vara care renăștea cu o nouă înflorire. Aceste cîntece răsunau pentru cei ce căutau o viață nouă, pe întinsuri noi : pentru mintea luminată, pentru inima simțitoare, pentru toți cei puternici și îndrăzneți, plini de neastîmpăr și gata de luptă...

Stihurile și melodiile născute la Akşokî, copiate și învățate pe dinafară, ajunseră în zbor, pe aripile cîntecului, pînă la Erali. În fiecare seară Hasen și Sadvokas, cei doi orfani aduși pe vremuri de Abai la tîrg să învețe carte, citeau pentru cei care-i ascultau stihurile copiate : citeau la fîntînă, la marginea aulului sau la lumina focului. Darkembai și alți djataci, bătrîni și tineri, îi puneau mereu să le repete. Darkembai, bătrînul prieten al lui Abai de pe vremuri, trăgea tabac pe nas, se așeza cît mai aproape de tinerii știutori de carte și stătea așa, ascultîndu-i :

*O, voi, cazahii mei, gloată săracă !
Mustața aspră îți astupă gura, ca să tacă,
Porți jale pe-un obraz, pe celălalt bucurie.
Dar unde-i adevărul ? Cine știe !...*

Aşa începeau stihurile lui Abai, din care se vedea cât îl durea sufletul pentru popor. Şi Darkembai îl vedea aieva în faţa lui, şi-l credea. Jalea sufletului ostenit al bătrînului se făcea una cu tristeţea poetului.

Dandibai şi Erenai îi rugau pe tineri să le citească stihurile care le plăceau lor mai mult :

*Deşi bătrîni cu gînduri triste, tot lăcomia ne dă zor,
Şi de ne-or semăna copiii, va fi amar de capul lor !
În noi nu bucuria muncii, ci numai pizma a rămas :
Nu-i faptă bună să ne placă, ci doar ploconul cel mai gras !...*

Bătrînii se însufleţeau. Cîntece de acestea, născute din realitatea vieţii şi lovind de-a dreptul în duşmanii şi asupritorii de pe vremuri, îi bucurau nespus : ce-ar fi putut să răspundă la aceste cuvinte înaripate toţi takegeanii, maibasarii şi urazbaili ? După ce ascultau stihurile pînă la sfîrşit, bătrînii îi rugau pe tineri să le mai citească o dată, şi încă o dată. La urmă nu se mai mulţumeau să li se citească, ci îi rugau : „Cîntă ! Cîntă-le aşa cum cînţi un cîntec !” Şi-i puneau să le cînte în cor stihurile lui Abai. Cuvintele drepte sunau limpede în glasurile tinereşti, şi bătrînii nu mai puteau de bucurie :

– Ce vorbe ! Astea îţi trec ca focul prin toate cele şaizeci şi două de vine¹ ! strigau ei.

– Nici un fecior de cazah nu e în stare, o, Abai, să spună ce spui tu ! Numai tu poţi vorbi aşa, nepreţuitul meu, unicul plop de aur din pustiul meu, tu, cel născut simţitor în stepa fără simţire ! striga Darkembai. Şi vorbele lui fierbinţi porneau din inimile tuturor celor care ascultau în tăcere stihurile lui Abai.

Stihurile şi melodiile născute la Akşokî, copiate şi învăţate pe dinafară, le cînta Muhamedgean pe unde ajungea. Toată seara din ajun o petrecuse în iurta lui Ospan, cîntînd şi recitînd. Ca să-l asculte, tineretul din aul şi toţi vecinii-slujitori se adunaseră roată în jurul iurtei şi nu plecaseră pînă noaptea tîrziu.

Ulgean nu-l văzuse de mult pe Abai, şi inima ei de mamă îi ducea dorul. Asculta stihurile lui, fără să-i vadă nici pe cei care intrau, nici pe oaspeţii care soseau mereu. Poate că chiar ei, mamei, îi închinase el aceste stihuri :

¹ După o părere înrădăcinată în medicina empirică musulmană, omul ar avea în trup şaizeci şi două de vine (n. t.).

*Iată-mă : aici sînt, lângă tine.
Îți vorbesc din nou ca mai demult,
Și cu sufletul cel nou din mine,
Vorba ta cea nouă vreau s-ascult...*

Feciorul ei înfiera akînii bătrîni și neștiutori, care-și vindeau darul vorbirii. Biciuia, cum ar fi biciuit cu gîrbaciul, pe cei care alergau după măriri :

*Ca noi, tobîkții, nu-i alt neam neastîmpărat și-nșelător :
Viclean, jupoaie, însă strigă : „Eu nu mai pot după popor !”*

Mirată și cuprinsă de o adîncă bucurie, Ulgean asculta în tăcere stihurile feciorului ei. Deodată, risul răsunător și nestăpînit al lui Ospan o trezi ca din somn.

După obiceiul lui, Ospan ascultase fără să spună o vorbă, fără să se urnească din loc. Nu-i scăpase nimic, nu spusese măcar dacă cele auzite erau bune sau rele. Acum însă izbucnise în hohote, arătîndu-i cu mîna pe Takegean și pe prietenii lui, care stăteau îmbufnați, cu pialele de kumîs dinainte.

– Uitați-vă, uitați-vă, ei sînt ! strigă el, rîzînd înainte. Despre ei vorbește Abai ! Da, despre ei ! „Ca noi, tobîkții, nu-i alt neam neastîmpărat și-nșelător. Viclean, jupoaie, însă strigă : «Eu nu mai pot după popor !»“

Alături de Takegean stăteau Jirenșe și Urazbai. Abia acum, uitîndu-se la toți trei, Ospan prinsese înțelesul multor stihuri de-ale lui Abai. Văzînd că atît stihurile, cît și vorbele lui, îi supăraseră foc, Ospan începu să rîdă și mai tare. Acum se vedea bine că-și bătea joc de ei, ca și cum era iarăși micul Ospan neastîmpărat și poznaș, cum fusese în copilărie.

– Ei, dar ce-i cu tine, Ospan, de te rinjești așa, ca un pîlod ? bombăni Jirenșe, furios. Dar Ospan ridică glasul, și mai cutezător :

– În tot neamul tobîkților nu găsești circiogari mai aprigi ca voi trei, să-i cauți cu luminarea ! Pe voi vă pocnește Abai cu ciomagul în cap ! Haide, Jirenșe, mărturisește cinstit : poți să spui că nu-i adevărat ?

Ulgean zîmbi, încuviințînd, apoi rămase adîncită în gîndurile ei. Cînd Muhamedgean, după ce spusese o mulțime de stihuri, tăcu, ea vorbi răs-picat, cu adîncă emoție :

– Pentru mine, de cînd s-a născut, de cînd era mic, Abai a fost totdeauna o lume, iar tot restul neamurilor alta. Comoara mea de aur, mîngîierea sufletului meu de mamă !... O dată cu el, s-a născut și nădejdea mea. Acum nădejdea mea a crescut și s-a făcut un plop de toată frumusețea. Pot să mor liniș-

tită : o mamă ca mine nu mai poate dori nimic. Allah, mare Allah, ție mă închin, înălțându-ți rugăciuni de mulțumire.

În iurtă se făcu liniște ; toată lumea părea că ascultă rugăciunea fierbinte a mamei. Dar după câteva clipe de tăcere se ridică Takegean. Ura pe care o simțise cu puțin înainte împotriva lui Ospan izbucni cu violență. De altfel, nici vorbele lui Ulgean nu-i fuseseră pe plac.

- Oho, apă, începu el, întorcindu-se spre Ulgean. Ți-ai închinat tot sufletul unui singur fecior, de aceea vorbești așa... Dar parcă nu mai sînt, afară de el, și alți cazahi de neam ales și cu darul frumoasei vorbiri ? N-au fost și aceia care au strigat odată : „Slavă lui Allah că din neamul nostru n-a ieșit nici un baksî și nici un akîn“ ? Atunci, de ce te bucuri atîta ? Pentru că feciorul tău a ajuns un adevărat baksî-vrăjitor ?

Cu o bucurie răutăcioasă și vicleană, Jirenșe îl ciupi pe Urazbai de picior, trăgînd cu ochiul spre Ulgean și rîzînd pe înfundate. Ulgean se cutremură din tot trupul, apoi se întoarse către Takegean :

- Ehei, așa crezi tu, pe cît se pare ! Îți zici : doar sîntem amîndoi copii ai aceleiași mame ! Însă eu văd că unul din acești copii crește precum Kumai¹ cel din poveste, pe cînd celălalt rămîne ca o potaie prăpădită ! Spune ce poțtești, dar ține minte : în ochii mei, tu nu faci nici cît unghia de la degetul cel mic al lui Abai !

Mama bătrînă se supăraseră rău. Obrazul ei lat și luminos, plin de nenumărate încrețituri, pălise. În ochii înlăcrimați avea vinișoare de sînge, iar în privirea îndreptată spre Takegean nu se citea decît disprețul.

Takegean își luă kamceaua și timakul :

- Haide ! Să plecăm de aici ! porunci el, scurt, lui Jirenșe și lui Urazbai. Bombăni din mers : Ajunge !... Destul am ascultat-o pe mama asta care și-a ieșit din minți...

Și se îndreptă grăbit spre ușă...

Stihurile și melodiile născute la Akșokî, copiate și învățate pe dinafară, ajunseră într-o seară și la urechea lui Kunanbai, în ceasurile lui de nesomn. Veniră la el în zbor, răzbătînd stăruitoare prin bezna nopții. Bătrînul se răsucea în pat, dar tot nu putea scăpa de cîntecul acela, atît de insistent și sîcîitor.

Îl cînta Karipgean, paznicul de noapte al aulului. Îl auzise nu de mult, dar nu-l putuse învăța dintr-o dată și-i știa numai începutul, repetînd fără încetare stihurile care-i plăcuseră :

¹ Kumai - ciine de vînătoare din poveste (n. r.).

*Tu ești iubitul, tu ești soțul meu,
Cel dăruit de însuși dumnezeu.*

Venind de departe, cuvintele ajungeau cu totul altfel la urechile lui Kunanbai :

„Gonit... căznit de dumnezeu...”

Neputîndu-se scutura de cîntec și de cuvintele lui nelămurite, dar înspăimîntătoare, Kunanbai o trezi din somn pe Nurganîm :

– Kalmak, hei, Kalmak ! o strigă el. Ce tot îndrugă acolo paznicul : „gonit de dumnezeu” și „căznit de dumnezeu” ? Pe cine blestemă ? Ia du-te de vezi !

Dar Nurganîm cunoștea bine cîntecul.

– Zice așa : „Tu ești iubitul, tu ești soțul meu, cel dăruit de însuși dumnezeu...”, îi răspunse ea. Se zice că l-ar fi scris Abai. Toată lumea îl cîntă.

Kunanbai suspină adînc și se întoarce cu fața la perete.

– Să tacă, să nu mai urle ! Ia du-te și-l potolește ! Mi-a stricat liniștea ! porunci el, apoi tăcu.

*Tu ești iubitul, tu ești soțul meu,
Cel dăruit de însuși dumnezeu.
Dar nu pe mine m-ai ales, ci ai plecat
Și singură în beznă m-ai lăsat...*

Cînd Nurganîm auzise întîia oară cîntecul Tatianei, o cuprinsese o nesfîrșită tristețe. El îi vorbea despre propria ei durere. De la oele dinții cuvinte își amintise de Bazarali, prietenul care o lăsase singură cu jalea ei, și se închisese în ea însăși cu durerea ei neîmpărtășită.

Nurganîm chemă paznicul pînă la iurtă, dar îi spuse cu totul altceva decît ce-i poruncise Kunanbai.

– Du-te și-ți cîntă cîntecul în cealaltă margine a aulului, cît mai departe de aici. Iar dacă vii mai aproape, cîntă mai încet. Cîntecul tău fierbinte îi arde sufletul bătrînului. Îți dai tu seamă că arde mai rău ca focul ? Nu, el nu poate fi pe placul celui care zace aici... și, oftînd încetișor, plecă în încăperea ei.

Dar nu față de paznic, ci față de ea însăși își mărturisea taina din adîncul sufletului ei...

Stihurile și melodiile născute la Akșokî, copiate și învățate pe dinafară, pluteau pe aripile cîntecului, ca vîntul cel domol

Sarî-Arka, suflînd potolit și fără răbufniri peste întinsul stepei. Ele străbătură în zbor toate pășunile tobîkșilor, ajunseră pînă la kerei din deal, pînă la uacii din vale, pînă la neamurile karakesek și kuandik și chiar pînă la naimanii care sălășluiau pe văile Aiaguzului, prin munți Tarbagatai și Altai...

Într-o seară, un tînăr logodnic și tovarășul lui veniră la o iurtă sărăcăcioasă din marginea unui mare aul îndepărtat. Fiind amîndoi din aule sărace, purtau straie de oameni săraci : logodnicul petise fata dintr-o familie tot atît de oropsită ca și a lui. Moldabek, logodnicul, era bun cîntăreț. Familia logodnicei pofti pe tînăra stăpînă a aulului, iubită și respectată de toată lumea, la o mică petrecere. Toggean veni. Și iurta sărăcăcioasă răsună de cîntece. Pe neașteptate, Moldabek cîntă, una după alta, „Scrisoarea Tatianeî“, „Răspunsul lui Oneghin“ și „Al doilea cuvînt al Tatianeî“.

De la cele dintîi acorduri, lui Toggean îi sruse inima : „E Abai ! Așa ceva nu poate să spună decît Abai !“ N'ci nu-i trecu prin minte să întrebe ce cîntec era și cine făcuse spovedania aceea a unei inimi adînc tulburate, care-și revărsa durerea tînără așa cum nu mai auzise niciodată.

Cînd Moldabek începu să cînte cea de-a doua spovedanie a Tatianeî, Toggean își pierdu cumpătul. O tulburare, cum de mult nu mai încercase, și un zbucium greu se așternură pe fața ei frumoasă. Oare nu erau chiar vorbele pe care le spusese ea ? „M-am împăcat cu soarta, cu toate că n-am dorit această soartă... însă nu m-am lepădat nici de dragostea mea, nici de dorul meu. Dar să ne întoarcem la vechea fericire, asta nu se mai poate !“, zicea cîntecul. Si oare ea, Toggean, nu-i spusese aceleasi vorbe prietenului bolnav, înghîțîndu-și lacrimile amare ? Și iată că ele n-au fost date uitării ! Flacăra lor curată nu s-a stins și n-a pierit !... Iar acum s-a aprins din nou, puternică, într-un cîntec ca acesta, plin de simțire și pur ! Ce închinare neașteptată din partea sufletului celui drag ! Tremurînd toată, Toggean simțea arsura focului în care o aruncase acest cîntec. Și toată seara aceea, neînchipuit de lungă, rămase așa, cînd mistuită de foc, cînd străbătută de fiori de gheață. Lacrimi nepotolite îi picuaru din ochi una după alta, în tăcere. Iar sufletul ei cînta mereu, cînta neostînit, cu toată puterea lui, cîntecul Tatianeî...

Într-o seară dulce de vară, Abai ședea pe colina de piatră de pe pășunea Kaska-Bulak, ascultînd răsuflarea de seară a aulului. În anul acela, micul lui aul nu se mai mutase în

djailiaul cu atita lume. Rămas lângă djataci, Abai își petrecu toată vara în tovărășia lor.

În dimineața aceea, o mulțime de oaspeți, tineri akini, veniseră la el de prin djailiauri și-i aduseseră vești îmbucurătoare : cit de mult îndrăgise poporul stihurile lui și cit de departe se răspindiseră în stepă cîntecele lui. La iarmarocul de la Koiandik, unde venise lume de peste lume, se adunaseră neamuri multe. Și toate plecaseră ducînd cu ele numele lui Abai. Nu mai auzai decît atît :

– Un om de bine s-a ivit în stepă, și numele lui e Abai. Pentru orice împrejurare găsește vorbe și povețe ca nimeni altul. E înțelept, ocrotitor al poporului, prieten al celor năpăstuiți și dușman al celor ce umblă cu silnicia. S-a născut din tobikți, dar nu s-a născut numai pentru ei : e fiul poporului întreg. Să-i ascultăm vorbele și să nu-i uităm povețele !

Kokpai, Muha, Muhamedgean, Magaș și Kakitai îi aduseseră aceste vești de prin djailiauri. Veseli și fericiți, mîndri de numele lui, se adunaseră cu toții în jurul iubitului lor „akîn-aga“, prietenul și dascălul lor.

Abai îi ascultase în tăcere, cu adîncă mulțumire. Acum, lăsîndu-și tinerii prietenii în iurtă, ieșise pe colină, singur cu gîndurile lui, și își împărtășea tainele sufletului frumuseții de seară a naturii, făcîndu-se una cu ea.

Stepele de la Erali, de la Oikodik și Korik, cu întinderile lor nesfîrșite, se desfășurau înaintea ochilor lui. Cit de ne-cuprins era chipul firii, potolită în liniștea înserării ! Razele piezișe ale soarelui își revărsau văpaia rumenă peste întinderi. O blîndă lumină se cernea peste lume, domoală și liniștită. Privirea visătoare a poetului nu mai vedea înaintea ei stepa, ci marea, întinsul liniștit și domol al apelor.

O corabie singuratică plutește pe această mare a vieții. Cu pînzele ridicate, ea pleacă pe drumul necunoscut, dar nease-muit și luminos, spre tainicile țărături depărtate. Pe pînzele ei scrie : „Luptă și nădejde“. Corabia care și-a luat asupra ei nădejile poporului se îndreaptă spre un port al cărui nume e „viitorul“ : e corabia lui Abai, care-și croiește în lume drum larg, drept și sigur.

De pe colină, Abai se uită cu luare-aminte în zarea întu-necată, petrecînd cu ochii minții corabia în călătoria cea mult rîvnită. Stă pe colină, sus deasupra stepei, singur cu visurile lui. Cunoaște acum, pentru întîia oară în viață, ce e mîndria. Și știe că are tot dreptul la această mîndrie.

Dar gîndul acesta sclipește fulgerător, ca fața fericirii care se mistuie într-o clipă. În locul lui, un val de gînduri se iz-

bește de țărnul sufletului și un nor negru se aruncă asupra-i. Și altă față se apropie : e fața posomorită a vieții celei crude. Acoperă bucuria strălucitoare și vine, vine, neînduplecată și sinistră...

Înainte a lui - viață și luptă. Și în această luptă, el e singur. E drept că are putere și nădejde. Puterea lui e poezia, nădejdea lui e poporul. Dar această nădejde e încă adîncită în somnul oel greu. Iar puterea - n-o să rămînă oare și ea neînțeleasă și neluată în seamă ? O să aibă el destulă răbdare și destulă voință, acea voință statornică în singurătate ?...

Stă pe culme, la mijlocul drumului pe care l-a străbătut. Și acolo, în urmă, din cele pe care le-a trăit care au fost mai multe ? Cele pierdute, sau cele cîștigate ? Într-adevăr, de multe dintre cele ce s-au înstrăinat de el azi nu-i mai pare rău. Ca un străin a plecat tatăl lui, Kunanbai. Străin i-e astăzi fratele lui, Takegean. Și mai sînt încă mulți takegeani, care acum i-s dușmani : unul după altul, s-au îndepărtat Jirenșe și Urazbai... Și ce e cu asta ? Rupă-se de el și ducă-se cei ce trebuie să se ducă ! Și or să mai fie destui... Numai poporul să rămînă cu el, numai făclia pe care o poartă în mînă să-i lumineze înainte calea către poporul iubit !...

Și Abai șoptește aceste vorbe, ca un tainic legămint.

- Dar unde e marea ?... Ca trezit din somn, Abai cuprinse cu ochii toată întînderea.

Acum, stepa nu i se mai părea că semăna cu marea. Era o cîmpie ca oricare alta, fără oameni, fără glas : stepa Eralî. Deodată, un nor mic de praf se înălță, departe. Apoi încă unul, și încă unul... Norii mici și rotunzi de praf se înălțau, unul după altul, deasupra stepei. Ce-o mai fi și asta ?...

Un călăreț se apropie de el. Venise în goană, din spate, și abia acum îl observă. Calul trudit era numai spume, iar omul sufla greu. Era trimisul lui Darkembai din partea djatacilor de la Eralî, tînărul Sadvokas, cel pe care îl dusesese la tîrg să învețe carte.

Sadvokas vorbi, și glasul îi tremura de durere și de ură.

- Uite, Abai-aga : vezi colo, departe, cîțiva nou-rași de praf ? Asta-i curată tilhărie ! S-au repezit asupra-ții la turmele nenorocite ale djatacilor, ne-au furat cei din urmă cai și acum îi duc cu ei ! Iar ne-au calicit...

Nu mai era nici mare, nu mai erau nici visuri... Pînă și mica lui bucurie se stinse, o dată cu slaba-i mîngîiere... Viața, cu crudul ei adevăr și cu înțeleștarea ei crudă, îl chema din nou, poruncitor, la luptă.

CUPRINS

<i>Muhtar Auezov</i> . . .	V
----------------------------	---

PARTEA INTII

În drum spre casă	3
În vârtej	64
La drum	96
Legea junglei	143
Prin ținutul dealurilor	186
Înălțare	238
Pe culme	281

PARTEA A DOUA

În fața vadului	375
În djailiau	419
Peste dealuri	477
Prin hîrtoape	558
În defileu	633
La răspîntie	669
Pe culme	723
Epilog	752

Responsabil de carte: N. Stănescu
Tehnoredactor : A. Bucur

*Dat la cules 08.12.60. Bun. de tipar 01.02.61. Tiraj 8140 ex.
Hîrtie semivelină satinată de 65 gr. m². Ft. 600×920/16.
Coli ed. 50,69. Coli de tipar 48,75. Ediția 1. Comanda 4133.
A. nr. 0.1061. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare
8 S—31=R.*

Tiparul executat sub com. nr. 3444 la Intrepr. Poligr.
„13 Decembrie 1918”, str. Grigore Alexandrescu nr. 93—95,
București, R.P.R.

